DE OPMERKER.

—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

42ste JAARGANG

1907.

T.H.S.
BIBLIOTHEEK
DELFT.

REGISTER.

Bladz.

A.

Afscheid (Een) 45
Amsterdam (De Ziekenhuizen te) 76
Artistieken Eigendom (Bescherming van den) . . 117
Architect van thans (De) 124
Amsterdam (De Publieke Werken van) 11, 36, 125, 142
Amsterdamsche Belangen 145
Amsterdam (Verwijding der Oosterdoksluizen te) . 147
Ambachtsschool te Utrecht 1877—1907 (De) . . . 155
Adres in zake het Vredespaleis 164, 173
Amsterdam (Het voormalig Spinhuis te) 188
Ambachtsnijverheid (Nationaal Congres van de Maatschappij van Nijverheid) 196, 299
A. V. der Gemeente 's-Gravenhage (De) 198
Aanbestedingen 217, 294, 301
Amsterdam (Schilderwerken in de Oude Kerk) 225, 258, 298
Amsterdam (Rembrandts huis te) 233
Aanteekeningen omtrent het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden en Lieven de Key 261
Allegorische optocht ter gelegenheid van de inwijding van het Vredespaleis te 's-Gravenhage . 263
Antithese (Geen) 275
Aardbevinge op bouwwerken (De uitwerking van 366

B.

Brieven van Piet van Diever III, IV 14, 141
Bouwkundig-Opzichter (Examen tot het verkrijgen van het Diploma van) 1906, 1907, 36, 42, 209, 219, 227, 252, 259, 400
Bouwmeester (De verantwoordelijkheid van den) . 52
Bekwaamheidsnormen 53
Bouwkundig-Opzichter (Opleiding voor) 63
Bouwkunst van het Oosten (De) 65
Bouwkunst (De klassieke) 73
Bouwkunst der middeleeuwen (De) 81
Bibliotheek te New-York (De nieuwe openbare) . 94
Bouwkunsteritiek 98
Beecherming van den Artistieken Eigendom . . 117
Bouwkunst der 19de eeuw en der toekomst (De) 121
Bouwbedrijven (De Raad van Arbitrage voor de) 122, 364
Belangen (Amsterdamsche) 145
Bouwkunst als nijverheid 226
Belangrijke procedure (Een) 236
Brandgevaar (Electriciteit en) 255
Brandkasten (Vuurproef op) 268
Beton-ijzer (Internationale Commissie voor) . . . 284
Bouwkunst op de Vierjaarlijksche 289
Bouwkunst en Letterkunde (Over) 316
Bouwkunst (Middeneeuwsche) 322
Beter laat dan nooit 332
Belangrijke Vergadering (Een) 337
Bricorna-Prijsvragen (De) 363
Bouwkunst (Engelsche) 369
Behandeling van verweerde steen met baryt . . 377

Bladz.

Bijdrage tot de oplossing van het Zuiderzee-Vraagstuk (Een) 385
Buitenlandsche Critiek betreffende het Vredespaleis 407

Boekbeschouwing (zie ook Leestafel).

Van Gendt's Bouwkalender 1907 5
M. J. van Dijke, Vastheidsleer van het Hout . . 6
W. C. A. Ridderhof, Leerboek der Perspectief . . 6
Siegwartbalken 6

C.

„Crisis" aan de Publieke Werken te Amsterdam (De) 11, 36
Carthago delenda 140
Cuyper's werk (De tentoonstelling van Dr.) 179, 185, 193, 201
Campen (Jacob van) 273, 281, 297
Congres (Indrukken van het) 299

D.

Dempen 162
Doeltreffendheid als schoonheid 305

E.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter 1906, 1907, 36, 42, 209, 219, 227, 252, 259, 400
Eeuwigheid (In het Licht der) 57
Electrische Tramwegnet te 's-Gravenhage (Gebouwen voor het) 105
Engelsche Kathedralen 113
Electriciteit en Brandgevaar 255
Engelsche Bouwkunst 369
Echte huiszwam en de aanverwante houtvernielende schimmelplanten (De) 404

G.

's-Gravenhage (De Rioleering van) 17, 26, 49, 59, 66, 83
Geschiedenis van onze bouwkunst schrijft, (Hoe men de) 62
's-Gravenhage (Gebouwen voor het electrische tramwegnet te) 105
's-Gravenhage (De A. V. der Gemeente) 198
Glas onder invloed van zonlicht (Over violetkleuring 198
Grafelijke Zalen (De) 222
Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden en Lieven de Key (Aanteekeningen omtrent het) 261
Groningen in de 18de eeuw (Een Prijsvraag te) 265
Geen Antithese 275
Geit of Kool? 298

Gosschalk (I) 329
Gedenkteeken voor Christiaan Huygens (Een) . . 345
Graft (Het Raadhuis te) 396

H.

Haagsche kiekjes 6
Hoogeschool (Van de Technische) 9
Hoe men de geschiedenis van onze bouwkunst schrijft 62
Haringgraatstaal 142
Huisvlijttentoonstellingen 148
Hoogte van oude kerktorens 190, 214, 246
Herinnering (Ter) 273
Hulde aan Jacob van Campen 297
Huygens-Monument (Het) . . 340, 345, 355, 364, 382
Huiszwam en de aanverwante houtvernielende Schimmelplanten (De echte) 404

I.

Internationale Commissie voor Beton-ijzer . . . 284
Indrukken van het Congres 299
Ideale landwegen 372

Ingezonden Stukken.

Opleiding voor Bouwkundig Opzichter 63
Bouwkunsteritiek 98
Plagiaat 156
De Nieuwe kerk te Ankeveen 157
Middelbaar Technisch Onderwijs 169
Hoogte van oude kerktorens 214, 246
Een belangrijke procedure 236
Aanteekeningen omtrent het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden en Lieven de Key . . 261
Leerlingwezen 270, 285
Het Vredespaleis 277
Een profeet is niet geëerd in eigen land 309
Kalkzandsteen 367, 375

J.

Jacob van Campen 273, 281, 297

K.

Kalk en gips (Het verhardingsproces van) 3
Klassieke Bouwkunst (De) 73
Kathedralen (Engelsche) 115
Kalkzandsteenen (De Productiekosten van) . . . 125
Kerktorens (Hoogte van oude) 190, 214, 246
Key (Over Lieven de) 242, 261, 276
Koningskroon (De) 244
Kalkzandsteenen 125, 274, 337, 347, 367, 371, 375, 389, 397
Krasse bewering (Een) 286
Kool? (Geit of) 298
Kalkzandsteen als bouwmateriaal (De waarde van) 347
Kunst (Romaansche) 348
Kunst (Spaansche) 361
Kalkzandsteenfabrikanten (Het verweer der) 371, 378, 389, 397

L.

Loodwitgevaar (Het) 29
Licht der Eenvoudigheid (In het) 57
Luchtgasinrichtingen (Veiligheidsvoorschriften voor) 69
Leguyt (H) 116
Londen (Een Nederlandsch architect te) 130
Leerlingwezen 204
Leiden (Oud) 241
Lieven de Key (Over) 242, 261, 276
Leerlingwezen 260, 270, 275, 285
Letterkunde (Over Bouwkunst en) 316
Landwegen (Ideale) 372
Loodwitvraagstuk (Het) 406

Leestafel.

L. Krook. Architectur der Niederlande 72
Het Vredespaleis te 's Gravenhage . . 102, 159, 238, 287, 342
A. E. Redelé. De Nieuwe Kazerne 102
Gedenkboek der Wilhelminasluis te Zaandam . . 103
Oud Amsterdam 199
Viertalig Technisch Woordenboek 199
Verbod van loodhoudende verven 310
W. C. A. Ridderhof. Leer oek der Perpectief . . 311
F. K. Th. van Iterson. Stoomeidingen, Stoomdrukreduceertoestellen, Condenswater-afvoerinrichtingen 311
Jos. Löwy. Wat zijn uitvindingen en hoe ontstaan zij 311
Verslag van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam over 1906 311
Jaarverslag 1906, Bouwkunst en Vriendschap . . 311
Henri Evers. De Architectuur in hare Hoofdtijdperken 342
De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal . 342
K. Sluijterman. Oude Binnenhuizen in Nederland 342
J. Ph. v. d. Kelle . Rijksprenten kabinet te Amsterdam 382
L. A. Sanders. Het Zuiderzeevraagstuk 382
L. v. Notten. Rombout Verhulst 382
P. A. Schroot. De materialen voor het Metselvak 391
D. de Vries. Het berekenen der Wisselwielen . . 392

M.

Middeleeuwen (De bouwkunst der) 81
Middelbaar Technisch Onderwijs 137, 161, 169, 177, 250, 293, 309, 331, 355
Museum te Nijmegen (Oudheidkundig) 163
Muurdecoraties (Nieuw stucwerk voor) 188
Middeneeuwsche bouwkunst 322
Monument (Het Huygens-) . . 340, 345, 355, 364, 382

N.

New-York (De nieuwe openbare bibliotheek te) . 94
Nederlandsch architect te Londen (Een) 130
Nijmegen (Oudheidkundig Museum te) 163
Nieuwe methode voor het maken van gestucadoorde plafonds (Een) 171
Nationaal Congres voor de Ambachts-Nijverheid van de Maatschahpij van Nijverheid 196
Nijverheid (Bouwkunst als) 226
Nederlandsche Wapen (Het) 236
Nieuwe Nederlandsche Wapen (Het) 251

O.

Organisatie 13, 21
Oude Raadhuizen 25
Opleiding voor Bouwkundig Opzichter 63
Oosten (De bouwkunst van het) 65
Oosterdoksluizen te Amsterdam (Verwijding der) . 147
Oudheidkundig Museum te Nijmegen 163
Oude Weefsels 165
Onedelijke strijd (Een) 172
Ontwerp voor het Vredespaleis (Een bekroond) . 204
Oud Leiden 241
Oude Kerk te Amsterdam (De) 258
Ouden tijd (Uitvoering van werken in) 276, 290, 308, 324
Ontwerpen van Werkmanswoningen 282
Onderaannemers (De Rechtspositie der) . . 325, 334
Originaliteit 354

P.

Publieke Werken te Amsterdam (De „Crisis" aan) 11, 36
Piet van Dieverr (Brieven van) III, IV . . 14, 141
Plannen (Rotterdamsche) 28, 41, 58
Publieke Werken van Amsterdam (De) . . 125, 142

Productiekosten van Kalkzandsteenen (De) . . . 125
Plagiaat 131
Plafonds (Een nieuwe methode voor het maken van gestucadoorde) 171
Prijsvraag (Een) 203
Prijsvragen (Nog drie) 222
Procedure (Een belangrijke) 236
Programma's van de Examens der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst 252, 259
Prijsvraag te Groningen in de 18de eeuw (Een) . 265
Profeet is niet geëerd in eigen land (Een) . . . 309
Prijsvragen (De Bricorna-) 363
Pieter Post 393, 401, 409

Prijsvragen.

Bouwvereeniging „Veendam" te Veendam 29, 46, 101, 118
Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten 39, 158, 212, 222
Tweede Serie, H.H. Van de Loo, steenfabrikanten te Dieren 87, 295, 317, 358, 363
Raadhuis te Londen 91
„Onderneming en Vrijheid" te 's-Gravenhage . . 101
Vereeniging voor Vak en Kunst te Dordrecht 101, 111
Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam 181, 375, 407, 412
Weekblad „de Amsterdammer" 203, 207
D. A. Thieme-Fonds 206
Overijselsche Landbouwmaatschappij, Afdeeling „Haaksbergen" 245
Tafellaken 246
Brug te Stockholm 246
Afdeeling Haarlem der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst 309
Berliner Architekturwelt 333
Plaatwerk „De Architect" 334
Vierde Gevelwedstrijd te Haarlem 365
Reclamebiljet 390
Technische Hoogeschool 399

R.

Rioleering van 's-Gravenhage (De) 17, 26, 49, 59, 66, 83
Raadhuizen (Oude) 25
Rotterdamsche Plannen 28, 41, 58
Rapport over de Technische Hoogeschool (Een) . 33
Renaissance (De) 97
Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven (De) 122, 364
Rookverbranding 146
Reuzentelescoop (Een) 198
Rembrandt's huis te Amsterdam 233, 243
Rumoer om Rembrandt's huis 243
Rechtspositie der onderaannemers (De) . . 325, 334
Romaansche kunst 348
Raadhuis te Graft (Het) 396

S.

Springer (Willem) 82
Stad (Een geheel nieuwe) 133
Stucwerk 153
Strijd (Een ongelijke) 172
Schilderachtige Stadsgezichten 183
Spinhuis te Amsterdam (Het voormalig) 188
Stucwerk voor muurdecoraties (Nieuw) 188
Schilderwerken in de Oude Kerk te Amsterdam ontdekt 225
Splitsing en wijziging van het Examen voor het Diploma van Bouwkundig Opzichter der Maatschappij t. b. der Bouwkunst 252
Steenbakken op de mijnen in het Ruhrgebied (Het) 278
Schoonheid (Doeltreffendheid als) 305
Samenwerking 321
Stofvrije wegen 356
Spaansche kunst 361

T.

Technische Hoogeschool (Van de) 9
Technische Hoogeschool (Een rapport over de) . 33

Tramwegnet te 's-Gravenhage (Gebouwen voor het electrische) 105
Thans (De Architect van) 124
Technisch Onderwijs (Middelbaar) 137, 161, 169, 177, 250, 293, 309, 331, 355
Tentoonstelling van Dr. Cuypers' werk (De) 179, 185, 193, 201

U.

Utrecht 1877—1907 (De Ambachtsschool te) . . 155
Uitvoering van werken in ouden tijd 276, 290, 308, 324
Uit het Westland 313
Uitwerking van aardbevingen op bouwwerken (De) 366

V.

Verhardingsproces van kalk en gips (Het) . . . 3
Verantwoordelijkheid van den Bouwmeester (De) 52
Veiligheidsvoorschriften voor Lachtgasinrichtingen 69
Vredespaleis (Het) 74, 89, 111, 129, 212, 234, 249, 277, 285
Verwijding der Oosterdoksluizen te Amsterdam . 147
Vredespaleis (Adres in zake het) 164, 173
Violetkleuring van glas onder invloed van zonlicht (Over) 198
Vredespaleis (Een bekroond ontwerp voor het) . 204
Variant (Een) 234
Vredespaleizen 257
Vakschool (Een) 267
Vuurproef op brandkasten 268
Vierjaarlijksche (Bouwkunst op de) 289
Vergadering (Een belangrijke) 338
Vanadium 349
Vakonderwijs 362
Verweer der kalkzandsteenfabrikanten (Het) 371, 377, 389, 397
Verweerde steen met baryt (Behandeling van) . . 377

Vereenigingen:

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

Vergadering van 22 Januari 1907 47
" " 5 Februari 1907 53
" " 26 Februari 1907 70
" " 19 Maart 1907 93
Jaarverslag 1906 311
Vergadering van 26 November 1907 380

Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

96ste Algemeene Vergadering 175
Vergadering van het Hoofdbestuur van 27 November 1907 390
Examens 400

Bond van Technici.

Afdeeling Amsterdam:
Vergadering van 21 Januari 1907 54
Vergadering van 18 Maart 1907 100
Excursie naar de Electrische Diamantslijperij . . 212
Afdeeling 's-Gravenhage:
Vergadering van Maart 1907 78
Adres aan den Gemeenteraad te Leiden 317
Adres aan den Minister van Binn. Zaken . . . 340

Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond.

Circulaire 23, 333
Manifest 100

Friesche Bouwkring te Leeuwarden.

Excursie 254

Nederlandsche Aannemersbond.

Adres aan de Tweede Kamer 380

Bladz.

Nederlandsche Vereeniging voor Teeken-Onderwijs.

27ste Algemeene Vergadering 92

Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst.

Vergadering van 30 Maart 1907 101
Bescherming van den Artisticken Eigendom . . 117

Vereeniging tot bevordering van de Vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland.

Agenda van de 24ste Algemeene Vergadering . . 286

Varia.

De nieuwe openbare bibliotheek te New-York . . 94
Een geheel nieuwe stad 133
Huisvlijttentoonstellingen. 149
Een statistiek van brandoorzaken 159
Een reuzentelescoop 198
Electriciteit en Brandgevaar 255
Allegorische optocht ter gelegenheid van de inwijding van het Vredespaleis te 's-Gravenhage. 263
Het steenbakken op d · mijnen in het Ruhrgebied 278
Het Huygens-monument 382

W.

Weefsels (Oude) 165
Wapen (Het Nederlandsche) 236, 251
Werkmanswoningen (Ontwerpen van) 282
Westland (Uit het) 313
Waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal (De) 347
Wegen (Stofvrije) 356

Z.

Ziekenhuizen te Amsterdam. (De) 76
Zalen (De Grafelijke) 222
Zuiderzee-Vraagstuk (Een bijdrage tot de oplossing van het) 385
Zuiderzee-droogmaking. 411

PLATEN EN TEKSTFIGUREN.

Rioleering van 's-Gravenhage (tekstfiguren) 19, 20, 26, 27, 49, 50, 61, 67, 68, 84. 85
Raadhuis in de Rijp 25
Raadhuis te Graft. 26
Examen Bouwkundig Opzichter 1906 . . . . . 37, 39, 42, 43, 44. 45
Rotterdamsche Plannen 41
* Woonhuisgevel te Enkhuizen 72
* Waterpoort te Sneek 72
* Ontwerpen voor het Vredespaleis, Plattegronden 74
Prijsvragen Van de Loo 88
* Ontwerpen voor het Vredespaleis, Aanzichten 90
* Gebouwen voor de electrische tram te 's-Gravenhage 106, 109, 110
* Wachthuizen " " " " " 108
Kerk der N. H. Gemeente te Ankeveen. 132
* Stadsgezicht te Neurenberg. 183
* De Rolzaal op het Binnenhof 222
Examen Bouwkundig Opzichter 1907 . . . . . 209, 210, 211, 219, 220, 221, 227, 228, 229, 230, 231
* Vertrek in het Haagtorentje op het Binnenhof. 222
Variant op het bekroonde ontwerp Vredespaleis. 235
* Oud Leiden 242
Het Vredespaleis 249
Het nieuwe Nederlandsche Wapen. 251
Ontwerpen van Werkmanswoningen 283
* Uit het Westland 363
I. Gosschalk (portret) 329
* Kerkportaal te Tarascon. 348
Het Huygens-Monument 355
* Kathedraal van Burgos. Transept. 361
Afsluitdijk voor de Zuiderzee. 386, 387
* Het Raadhuis te Graft 396
De echte huiszwam 404

De losse platen zijn met een * aangeduid, de overige afbeeldingen zijn tekstfiguren.

42ste Jaargang. ZATERDAG 5 JANUARI 1907. No. 1.

De Opmerker.

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor-uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor-uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

1907.

Al tint het vaal van 't Oudjaar nog 't palet,
Reeds heeft Historia een frisschen toets gezet
Naast al de kleuren van 't Verleden!
Licht zal haar hand ze samenkneden
Tot zacht en hoopvol violet!

Dat violet zij, Lezer, U een tint
Waarbij Ge, hoop ik, „Heil en Zegen" vindt!
O, moog'. waar 't zich aan U tentoonspreid'
Uw leven winnen nog aan schoonheid . . .
En 't „kwaad" er zich op staren blind!

Zoo moge de inhoud ook van deze blaân
Oned'le haat of twistzucht tegengaan,
„Neutraliteit" 't devies zijn der Redactie!
Zoo blijve een „violette" actie
Het sieraad ook van dit orgaan.

's-Gravenhage, 1 Januari 1907.

Prodomosua.

1906.

Het merkwaardig jaar 1906 behoort weder aan de geschiedenis, wel aan hetgeen men gewoonlijk aanduidt als „nieuwste" geschiedenis, dat is die, waarvan de handelende personen zich in ons midden bewegen, velen zelfs nog aan het begin van hun loopbaan, en waarin de verschijnselen nog moeilijk of niet te verklaren zijn en toch wat in het afgeloopen jaar geschied is, het behoort tot het verleden, daar is niets tegen in te brengen.

Wij meenen, dat het een merkwaardig jaar genoemd mag worden, om al hetgeen er in afgespeeld werd; het was een jaar van groote beroering in onze kringen en zal menigeen als zoodanig in herinnering blijven.

Evenwel is er thans na al die beroering een zekere kalmte te constateeren en dit is niets vreemds. De donkere en korte dagen, waarin bij ons de jaarwisseling plaats heeft, de betrekkelijke stilstand in de zaken, de in den regel hetzij tot wintervermaak uitlokkende, hetzij in het geheel niet uitlokkende weersgesteldheid, zijn meer nog dan de jaarwisseling zelf oorzaak, dat in die dagen geen groote gebeurtenissen plaats grijpen, dat iedereen zich meer aangetrokken gevoelt tot huis en haard, dan tot het openbare leven, en in dien toestand komt men vanzelf tot een terugzien op den af-

gelegden weg tot een terugdenken aan den doorgemaakten strijd. Dan doemen nog eens de illusies op, die men zich bij den aanvang van het jaar maakte en herdenkt men, maar al te vaak met een zucht, wat er van terecht gekomen is; dan laat men de quaesties, die zoovele gemoederen in beweging brachten nog eens de revue passeeren en overweegt men of wij met de oplossing veel verder zijn gekomen. Wij willen toch immers gaarne vooruitgang constateeren, resultaten van onzen arbeid zien en al hebben wij door ervaring geleerd, te dezen opzichte ons met weinig tevreden te stellen, het hindert ons toch wanneer wij hier en daar met den besten wil geen vooruitgang kunnen zien, doch slechts stilstand, die immers achteruitgang is.

Gelukkig is dit niet in alles het geval en op een arbeidsveld, waar steeds nog zoovelen met liefde en toewijding aan den arbeid zijn, moet toch ten slotte, wanneer wij de rekening opmaken eenige winst zijn aan te wijzen, al moge die ook klein schijnen en moeilijk in cijfers uit te drukken zijn.

Er kan niet genoeg op gewezen worden, dat het hoogst moeielijk, ja wellicht onmogelijk is, ons een juist oordeel te vormen over den tijd waarin wij leven, en over de waarde der persoonlijkheden, die op dien tijd hun stempel drukken. Een klein weinigje studie van geschiedenis toch moet ons reeds leeren, hoe vaak tijdgenooten zich vergissen in onderlinge waardeering en in de appreciatie van de meerdere of mindere belangrijkheid van zaken en gebeurtenissen. Meestal immers kan eerst een verre toekomst dat alles, naar hetgeen er verder uit groeit, deugdelijk waardeeren en beoordeelen. De blijvende waarde toch is het eenige wat op den duur in aanmerking komt d. w. z. de waarde die er aan moet worden toegekend als onmisbaren schakel in den keten der altijd voortgaande ontwikkeling.

Hoe die ontwikkeling in haar werk gaat zal een grondige studie van vroegere tijdperken ons wel kunnen leeren, maar eerstens is het slechts weinigen gegeven zich geheel aan die studie te wijden en ten tweede is men nog lang niet diep genoeg daarin doorgedrongen, ontbreken er nog te veel schakels in den keten, en zijn de resultaten over het algemeen nog te gering en te weinig betrouwbaar, om daarop met vrucht verder te kunnen voortbouwen.

Men kan een meening hebben over de toekomst der bouwkunst, men kan er over philosopheeren, men kan er optimist of pessimist bij zijn, men kan het zelfs een mooi onderwerp noemen, om op een vergadering tot laat in den nacht over te blijven napraten, veel verder komen wij met dat alles niet, maar wanneer wij in het volle bouwkundige leven medewerken en strijden, zij het in het openbaar met veel vertoon en veel reclame, of zij het in het verborgene, bescheiden en teruggetrokken, maar niettemin ons gevend aan den arbeid met hart en ziel, dan zijn wij, al is het ook misschien onbewust, bezig mede te smeden aan den schakel, die onze tijd in de geschiedenis zal verbinden aan den voorafgaanden en den volgenden.

Voorwaar wij hebben in 1906 niet stilgezeten. Bij zijn intrede vond het afgeloopen jaar menig architect met al zijn helpers gebogen over de teekentafels of voor hun ezels gezeten, heele dagen en halve nachten arbeidend aan Vredespaleisontwerpen. Hoevele illusies zijn er in dien arbeid ingeweven hoe weinigen hadden toen een flauw begrip van den loop, die deze zaak nemen zou.

De buitenwereld bemerkte er toenmaals nog weinig van. Daar was hier en daar het bekende spook, dat men noemt „de eischen van het verkeer" aan het rondwaren en waar dit het geval is, zijn altijd dadelijk bouwmeesters en dilettanten in de weer, om roode lijnen te trekken in de plattegronden onzer groote steden. Zoo ontstaat dan plan-Meyer, plan-Muller en plan-Jansen, er wordt wat polemiek gevoerd in de bladen, over die plannen, en zij gaan weer voor een paar jaren in de doos.

De prijsvragen waren bestemd om in dit jaar weer eens meer de aandacht te trekken, dan sedert lang het geval geweest was, en geen wonder, waar een zoo belangrijke als die van de Carnegiestichting tot rijpheid zou komen.

Maar ook voor hen, die zich niet waagden in het internationale strijdperk was gading te maken. De Gemeente Zeist zette op vrij onbeholpen wijze een raadhuisprijsvraag in elkaar, die bij ongeluk niet geheel mislukte, de firma Van de Loo zette met veel zorg een andere in elkaar, die betere resultaten verdiend had en later kwamen te Haarlem, over den uitslag van de Burgerweeshuisprijsvraag, de poppen aan het dansen. Over gebrek aan afwisseling in practische proefnemingen op het gebied der prijsvragen mogen wij dus niet klagen en als wij daarbij dan nog overwegen, dat op het Congres te Londen de regeling van internationale prijsvragen een punt van behandeling heeft uitgemaakt, dan kunnen zij, die iets gevoelen voor prijsvragen en ze niet gaarne geheel vergeten of afgeschaft zouden zien, al is er op dit punt te Londen dan ook niets uitgemaakt, tevreden zijn met hetgeen 1906 heeft opgeleverd. Iets nieuws toch is zeker wel, dat de uitschrijvers van een prijsvraag, door mededingers in rechten worden aangesproken, en ook al geeft dit niets en al wordt er nog zoo verschillend geoordeeld over alles wat er bij gelegenheid van prijsvragen alzoo ter sprake komt, op dit gebied is 1906 ongetwijfeld een leerzaam jaar geweest. Veel leerzamer dan het jaar van de Amsterdamsche Beursprijsvraag.

Zoo heel lang is dat nog niet geleden in onze herinnering en toch; hoe zijn de tijden veranderd. Hoe werd toenmaals vrij algemeen Cordonniers plan bewonderd en welk een geheel anderen indruk gaf toen de tentoonstelling der plannen, dan nu die van de Vredespaleisontwerpen. Welke geheel andere overwegingen en opmerkingen werden er bij gemaakt en welke geheel andere verwachtingen werden er gekoesterd.

Al is het verband tusschen de Beursprijsvraag en den Beursbouw gering te noemen, het is wel merkwaardig, dat de tweede groote internationale prijsvraag moest samenvallen met de Beurscatastrophe, die tot zooveel narigheid aanleiding gaf, dat wij er liever over zouden zwijgen.

Moge Amsterdam aan het eind van het nu ingetreden jaar de eerste regels van Gijsbrecht's monoloog bevestigd vinden:

„Het hemelsche gerecht heeft zich ten langelesten,
Erbarremt over mij en mijn benaeude vesten.
En arme burgerij . . . ."

die bij de Rembrandtfeesten op een vulkaan danste, kan men nu wel niet zeggen, maar toch danste in een stemming, die weinig bij dit vreugdebetoon paste. Ofschoon, de burgerij, die aan die feesten deelnam, zal zich misschien weinig van de narigheden hebben aangetrokken, gelijk zij zich ook om de zaken, waarin de beoefenaars der bouwkunst belangstellen, weinig bekommert. Op dit punt zijn wij voorwaar in 1906 niet veel vooruitgegaan, maar wij hebben er ons ook niet veel moeite voor gegeven. Wij hadden het te druk in eigen kring, om aan de opvoeding van het publiek te denken, te druk zelfs om aan onze eigen opvoeding veel aandacht te wijden, want ons Technisch onderwijs, het is wel een enkele maal ter sprake gekomen. maar veel nieuwe gezichtspunten zijn daarbij niet geopend.

Het leek wel, en wij gelooven dat men daaraan goed deed, of men deze zaak alleen eens opgerakeld heeft, om haar niet te diep in de doofpot te laten wegzinken, het is echter bij te voorschijn halen en afstoffen gebleven.

In een tijd van zooveel emoties kon het wel niet anders of onze Prix-de-Rome mocht maar weinig de aandacht trekken.

Eigenaardig is het wel dat hij ditmaal te voorschijn kwam uit een atelier, dat in de Vredespaleisprijsvraag ook nogal op den voorgrond trad.

Of de wedstrijd om den Grand-Prix, hier in navolging van Frankrijk ingevoerd, ooit veel beteekenis zal krijgen, wordt door velen betwijfeld, wij zijn er tot heden niet gelukkig mede geweest, maar wij mogen na zoo korte proefneming nog niet over afschaffing spreken. Men is er bij ons in den regel al weder met afschaffiingsvoorstellen bij, voordat een zaak nog goed georganiseerd is en deze zaak mag zeker gebrekkig georganiseerd heeten zoolang aan de Rijks-Academie geen gelegenheid tot beoefening der schoone bouwkunst bestaat.

In een goede troonrede ontbreekt nooit de zinsnede, dat de buitenlandsche betrekkingen van den meest vriendschappelijken aard zijn.

In dit opzicht hadden wij werkelijk in 1906 reden tot tevredenheid. Op het congres te Londen waren wij goed vertegenwoordigd en werden wij niet als quantité négligeable behandeld; belangstelling in onze kunst mochten wij meermalen van vreemdelingen ondervinden en was ook de bril waardoor Vlaamsche collegá's ons land bekeken, misschien door de vochtige atmosfeer, nu en dan beslagen, de Engelsche delegatie, die in het najaar Holland bezocht kwam met een serieuze opdracht en heeft ongetwijfeld juistere indrukken medegenomen.

Het waren de plannen van Internationalisme en het daarop gebaseerd ontwerp wereldhoofdstad van de Bazel, waarop door dit laatste bezoek nog eens de aandacht gevestigd werd.

Die plannen zelf zijn niet in het afgeloopen jaar geboren, maar in hun ontwikkeling kan 1906 wellicht een jaar van groote beteekenis worden.

Ideale plannen, zegt men er van, plannen waarvan de verwezenlijking nog ver, zeer ver van ons af ligt. Dat kan wel zijn, maar toch mag bij een terugblik het feit van het ontstaan van dergelijke plannen aan de voorbereiding van welker verwezenlijking gewerkt wordt met een ijver en toewijding, waarvan men zich moeilijk een begrip kan vormen, wanneer men het niet van nabij weet, niet onopgemerkt blijven.

Vooral in een tijd, waar alles wat een ideale kleur heeft zoo opzettelijk wordt terug gedrongen door en veelal wijken moet voor overwegingen van materieelen aard, helpen wij zoo gaarne een grootsch denkbeeld vasthouden, te meer omdat ook voor de toekomst onzer bouwkunst, daarvan nog wel wat te verwachten is.

Maar nu komen wij op het gebied der verwachtingen, der illusies en wij zouden ons bepalen tot een terugblik, die zooveel teleurgestelde verwachtingen en verstoorde illusies te zien geeft, zoo weinig winst, zoo menig onherstelbaar verlies.

Daarom eindigen wij hier onze oudejaarsavondoverpeinzing en wij laten het verleden rusten, want onze roeping eischt, dat wij den blik voorwaarts wenden. Mogen wij ook nu en dan omzien, het mag niet zijn om terug te wenschen, wat toch niet meer terug te krijgen is, maar alleen om ons te spiegelen aan het verleden, nochtans zonder ons te ontmoedigen, zonder ons te doen weerhouden van het vormen van nieuwe illusies en nieuwe verwachtingen. Ook deze zullen zich, als weer een jaar verstreken is heel anders aan ons voordoen dan nu. Zoo moeten wij echter wijzer worden.

Het hemelsche gerecht behoede ons evenwel voor een wijsheid ontaard in sceptiscisme.

Het verhardingsproces van kalk en gips.

In de techniek van de *mortelmaterialen* zijn de hier zoo gewichtige hydratatie- en verhardingsprocessen het geschikste uit een physisch-chemisch oogpunt beschouwd, te verklaren. Ten opzichte van de *hydraulische bindmiddelen*, de cementen, is de sluier over de oorzaken hunner verharding gespreid, nog niet volkomen opgeheven. In onderstaande regels zal dus slechts het verhardingsverloop van de *kalk* en 't *gips* besproken worden.

Het verhardingsverloop van de gebluschte kalk wordt door de volgende factoren gekenmerkt: eerstens gaat, in tegenstelling van hetzelfde verloop bij gips, de eigenlijke verharding van de kalk met een déhydratiseering, een waterafgifte gepaard, welke door binding van koolzuur uit de lucht afkomstig, te voorschijn wordt geroepen:

$$Ca(OH)_2 + CO_2 \longrightarrow CaCO_3 + H_2O.$$

Nu pleegt men in nieuwe bouwwerken brandende cokespotten te plaatsen; dit heeft niet alleen ten doel het koolzuurgehalte in de lucht te vermeerderen, maar ook om de vochtigheid, welke bij de verhardingsreactie ontstaat, te verdrijven.

Voor deze reactie heeft het afbinden of aantrekken plaats, waarvan de adhaesieënergie de oorzaak is. Hierbij treden sterke krimpverschijnselen op dezelfde wijze op, zooals zij ook waarneembaar zijn bij klei- of leemaarden, namelijk zonder toevoeging van zand.

Het is bekend, dat de verhardingssnelheid der geleschte kalk zeer miniem is; daarom is zelfs bij reeds oude luchtmortels nog niet omgezette gebluschte kalk aan te treffen. Knapp [1]) vermeldt, dat men in de ruïnen van het kasteel Landsberg onder een gewelf, een nog gevulde kalkput aantrof, welks inhoud, niettegenstaande een 300 jarigen rusttijd, grootendeels uit gebluschte kalk bestond; slechts aan de oppervlakte had, c.a. 5 centimeter diep, een omzetting in calciumcarbonaat plaats gevonden. Dit spruit daaruit voort, dat de aan de oppervlakte ontstane koolzure kalk tevens een be-

[1]) *F. Knapp* Lehrbuch der chem. Technologie. I.

veiligende deklaag tegen de inwerking van het koolzuur vormt.

Veel sneller en volledig heeft de omzetting plaats eener *oplossing* van gebluschte kalk, de kalkmelk in calciumcarbonaat aan de lucht; want hier verloopt de reactie tusschen een *opgeloste* en daarom ter reactie geschikte en niet tusschen een *vaste* en gasvormige stof.

Voorts is nog een moment bij het verhardingsproces van de gebluschte kalk de beschouwing waard: Volkomen droge, gebluschte kalk en eveneens droog koolzuur reageeren ter nauwernood op elkander; de snelheid, waaronder deze reactie verloopt, stijgt echter aanzienlijk, zoodra slechts sporen van *water* of *waterdamp* voorhanden zijn, evenzoo als ook *ijzer* of *koper* eerst in *vochtige* lucht merkbaar oxydeert.

De oorzaken van dit verschijnsel zijn tot heden onbekend. Men treft stoffen aan welke de reactiesnelheid tusschen twee stoffen wijzigen, bespoedigen of vertragen, zonder zelve aan deze reactie deel te nemen, zonder in eene stoechiometrische verhouding tot de reageerende stoffen te staan, zij worden *katalysatoren* genoemd. Water is dus bij het verhardingsproces van de kalk als bespoediger, als *positieve katalysator* te beschouwen.

Anderzijds echter wordt bij een al te groot vochtigheids-gehalte, de inwerking van het kooldioxyde op het calcium hydroxyde tegengewerkt. *Versche* mortel, in een glazen buisje aan koolzuur blootgesteld, veranderde na geruimen tijd niet, bleef natte brij en absorbeerde slechts sporen van koolzuur. Proefstukken van mortel, in een met vochtig koolzuur gevulde flesch opgehangen, waren 8 dagen later nog even week als aanvankelijk en hadden nog niet volkomen 1 pCt. van hun gewicht aan koolzuur geabsorbeerd. [1]) De oorzaak dezer geaardheid is daarin te zoeken, dat het verhardingsproces — zooals gezegd werd — met eene waterafgifte verbonden is, welke bij aanwezigheid van veel water slechts op gebrekkige wijze plaats vinden kan. Diensvolgens wordt een *ideaal* verhardingsproces door droge gebluschte kalk en droog koolzuur, bij aanwezigheid van slechts weinig water bereikt. Volgens onderzoekingen van *Wolter* treedt dit ongeveer op, als plus minus 1 pCt. *niet* gebonden water voorhanden is. Van deze reactie is de zoogenaamde *doodgebrande* kalk uitgesloten; zij is slechts onvolkomen met water te blusschen. Dit ontstaat daardoor, dat leemhoudende kalksteen gebrand wordt, waarbij verbindingen van de kalk met het kiezelzuur optreden. (Calciumsilikaten.)

Aan de gebluschte kalk wordt nog *zand* toegevoegd en wel op 1 M.³ stijve, van vreemde bestanddeelen vrije kalkbrij 3 tot 4 M.³ zand, dat zooveel mogelijk grof, scherpkantig en vrij van leem en humus moet zijn.

Twee gronden bestaan, die tot het bezigen van zand aanleiding geven. Zandkorrels vormen een *groot oppervlak* en ondersteunen op die wijze de reactie tusschen gebluschte kalk en het koolzuur. Voorts hecht koolzure kalk, zooals eveneens in de natuur is waar te nemen, op karakteristieke wijze aan kiezelhoudende stoffen.

Vroeger heeft men als toevoeging tot de kalk ook andere stoffen gebezigd, dolomietpoeder, fijngestooten kalksteen, b.v. bij den bouw der Romeinsche baden te Gelnhausen.

[1]) Dingl. Polytechn. Journ. 196, 344.

De vroegere meening, dat het verhardings-verloop op de vorming van calciumsilikaten zou terug te voeren zijn, bleek onjuist. Wel komt in vele oude mortels calciumsilikaat in geringe mate voor; intusschen is gebleken, dat dit zout dan uit de bij de kalk gemengde leemaarde voortspruit. Vele oude mortels zijn, blijkens de analysen, volkomen of bijna volkomen vrij van oplosbaar kiezelzuur, zooals die van de *Pnyx*, de volksvergaderplaats in het oude Athene [1]) en van de *Karlstor* te München. [2])

Kalk	45.70	13.27
Magnesia	1.00	0.86
Koolzuur	37.00	11.31
Oplosbare kiezelaarde	—	sporen
Leemaarde	2.64	1.72
IJzeroxyde	0.92	
Water	0.36	2 34
Zand	12.06	70.50
	99.68	100.00

Het uitslaan en verweeren van den kalkmortel, hetgeen ook bij gips voorkomt, zullen later worden besproken.

Bij het gips komen uit een technisch oogpunt twee soorten in beschouwing: het hemihydraat $Ca\,SO_4,\ \frac{1}{2}\,H_2\,0$ met 6—7 % watergehalte, *stukgips* genaamd en een watervrije modificatie $Ca\,SO_4$, het *vloergips*. De omzetting van het natuurlijke gips $Ca\,SO_4,\ 2\,H_2\,0$ heeft bij laboratoriumproeven, volgens *Prof van 't Hoff*, bij 107,3° plaats volgens het schema:

$$Ca\,SO_4,\ 2\,H_2\,0 \xrightarrow{107,3} Ca\,SO_4,\ \tfrac{1}{2}\,H_2\,0 + 1\tfrac{1}{2}\,H_2\,0.$$

In den technischen oven, de *Hoffmann*'schen ringoven of den *Walser*'schen roteerenden gipsbrandoven kan de temperatuur niet zoo constant gehouden worden, zij kan ook tot op circa 200° stijgen, zonder gevaar voor de vorming van een technisch waardeloos materiaal.

Het *vloergips*, soms ook *hydraulische gips* genaamd, wordt bij veel hoogere temperatuur, bij circa 400—500° uit het dihydraat, den gipssteen, gewonnen. Volgens het Duitsche octrooi R.P. 160.000 Kl. 80 *b* is onder vloergips, het bij roodgloed gebrande gips met de eigenschap van langzaam afbinden onder gering waterverbruik omschreven. Het in den handel voorkomende vloergips is, tengevolge van inconstante brandtemperatuur, een mengsel van verschillende watervrije modificaties.

Zoowel bij het *stuk*- als bij het *vloergips* berust de verharding, zuiver uitwendig beschouwd, daarop, dat het water weder gebonden wordt, dit verloop, hetwelk bij stukgips tot het eigenlijk verhardingsbegin 8—10 minuten, bij vloergips meerdere uren vordert, kan door toevoegingen van uiteenloopenden aard, verlangzaamd of bespoedigd worden. Het gebruik van het gips maakt 't dus verklaarbaar, dat toevoegsels wenschelijk waren, welke de waterverbinding *vertragen*. Dan alleen is het mogelijk groote gipshoeveelheden in brijachtigen, uitstrijken gietbaren toestand te verkrijgen.

Het afbinden van 't stukgips wordt *vertraagd* door geringe concentratie van ijzerchloride, magnesiumsulphaat, natron en kalkcarbonaat, boorzuur; borax, calciumnitraat, boorzure ammoniak, alcohol; 't wordt *bespoedigd* door natriumchloride, kaliumchloride, lithiumchloride, salmiak, magnesium-

[1]) Dingl. Polyt. I. 177, 372.
[2]) Dingl. Pol. Journ. 147, 190.

chloride, aluminiumchloride, kalidichromaat, de sulfaten van het calcium, natrium, aluminium en ammonium, onderzwaveligzure natron, kali, natron, magnesiumnitraat, ammoniumnitraat, ammoniumacetaat. Het afbinden van het vloergips *vertragen*: chloorcalcium, aluminiumchloride, kalidichromaat, magnesiumcloride, salmiak, boorzuur, borax; 't wordt *bespoedigd* door keukenzout, kali- en natronsulfaat, aluminiumsulfaaat, enz. [5]) Verder werd ook waargenomen, dat een bijvoeging, zooals bv. natriumchloride in beperkte of geringe concentratie het afbinden bespoedigt, in grootere sterkte vertraagt. Als *twee* bijvoegingen optreden, welke bespoedigen of vertragen, dan kunnen zij elkaar wederzijds versterken of ook verzwakken; als de eene toevoeging van bespoedigende, de andere van vertragende natuur is, dan kunnen zij in hare werking elkander neutraliseeren.

Tusschen de hoeveelheid van de bijvoeging in hare werking bestaat eene betrekkelijke evenwichtsverhouding, proportionaliteit; men kan haar dus vooraf ten naastenbij berekenen.

Al deze gevolgen zijn op de afwisselend groote *oplosbaarheid* van het gips in deze zoutoplossingen terug te voeren en wel verloopen vertraging in het afbinden met vermindering in de oplosbaarheid en bespoediging van den bindtijd met vergrooting dezer laatste eigenschap parallel.

Met uitzondering van den alcohol, bezitten echter alle toevoegingen het volgende nadeel: Gedurende het verhardingsproces van het gips verblijven — tengevolge van de daaraan veroorzaakte, eigenaardige moleculaire doordringing van het gips met het water — deze toevoegingen niet in 't inwendige der gipsmassa, maar worden ten volle naar de oppervlakte gedrongen, waar zij uitkristalliseeren. Daar zij echter alle in water gemakkelijk oplosbaar zijn, zoo kunnen zij slechts onder bepaalde voorzorgsmaatregelen worden gebezigd. Alcoholen en andere vluchtige organische substanties, zijn vrij van welk nadeel ook, maar daarentegen aanzienlijk duurder.

De *verweeringen* en de *muuruitslag*, hier soms „*Mauerfrasz*" genaamd, welke zoowel bij den kalkmortel als bij het gips voorkomen, kunnen van den meest uiteenloopenden aard zijn. Als sterk zouthoudend water voor het aanmaken van de kalk of het gips wordt gebezigd, dan bestaan zij uit natriumcarbonaat, het hygroscopisch, daarom zeer nadeelig chloorcalcium en het onder groote volumevermeerdering uitkristalliseerend glauberzout doordien 't in natriumchloride met den kalksteen en 't gips tot deze genoemde stoffen wordt omgezet.

Ook stikstofhoudende substanties, nitraten, kunnen onder bepaalde voorwaarden daar, waar stikstofhoudende, organische stoffen (Urine b.v.) en water in de nabijheid van bouwwerken worden aangetroffen, welke met de vochtigheid in het metselwerk opstijgen, aanleiding geven tot dezen uitslag.

Meestal zullen echter de verweeringen uit natrium sulfaat, magnesiumsulfaat, natroncarbonaat en choorcalcium bestaan.

Nog moge worden vermeld, dat in verschillende andere vloeistoffen als water, zooals in eene *gelatine oplossing* en 80 percent houdende *alcohol* een verharding van het gips, niettegenstaande de benoodigde en aanwezige waterhoeveelheid, niet plaats vindt.

[5]) Conf. Dr. P. Rohland. Der Stuck- und Estrichgips. Phys.-Chem. Untersuchungen. Quandt & Händel 1904.

Tusschen het stukgips en het vloergips bestaat nog een soort gips, dat wegens zijne voor de techniek waardelooze eigenschappen *dood gebrande gips* wordt genoemd. Het doode gips hydratiseert wel, is echter tot aanstampen en gieten onbruikbaar. Het ontstaat bij het branden van 't natuurlijk gips bij temperaturen, welke iets boven 200 graden gelegen zijn. Boven 130 graden reeds vormt het nu watervrije gips een chemische verbinding, welke bij stijgende temperatuur een aanhoudende verandering van hare chemisch-physische eigenschappen ondergaat.

Een, echter meestal sterk verontreinigde gipssoort is ook de *ketelsteen*, die dikwijls aanleiding tot ketelontploffingen geeft De verontreinigingen zijn afkomstig van de in het ketelwater aanwezige zouten Na Cl, $Mg\,Cl^2$, $Na^2\,SO^4$ enz. Volgens den temperatuursgraad moest de ketelsteen uit het dihydraat, $Ca\,SO4,\ 2\,H^2\,O^4$, resp. uit het hemihydraat $Ca\,SO4,\ \frac{1}{2}\,H^2\,O$ bestaan. Dit is intusschen niet het geval, meestal bestaat hij uit een *watervrije* modificatie. Dit ontstaat daardoor, dat bij aanwezigheid van zoutoplossingen Na Cl, $Mg\,Cl^2$ enz. de vorming van eene watervrije soort ook beneden 150° optreedt. Voorts vindt, als eens deze laatste gevormd werd, de omzetting van het hemihydraat daarin met grooteren druk bij lagere temperatuur dan 130° plaats.

De oplosbaarheid van het gips door toevoegingen op zoo aanzienlijke wijze te verminderen, dat de ketelsteenvorming verhinderd wordt, is tot heden nog niet mogelijk geweest. Alle geheimmiddelen tot verhindering van zijn ontstaan zijn absoluut waardeloos, en blijft dus slechts het ontharden of weeker maken van het voedingswater met kalk en soda zeer aanbevelenswaardig.

J. L. TERNEDEN.

Boekbeschouwing.

De trouwe metgezel van menig bouwkundige, *van Gendt's Bouwkalender*, is weder bij den uitgever *L. J. Veen* te Amsterdam verschenen. Iets dikker weder dan het vorig jaar, wegens de onvermijdelijke uitbreiding, die sommige afdeelingen elk jaar moeten ondergaan, maar overigens in indeeling en vorm gelijk aan die, waaraan wij nu reeds lang gewend zijn en waarin het dus aan bedenking onderhevig zou zijn, zonder overwegende redenen verandering te brengen.

Van de Bijlage verscheen bij deze gelegenheid een nieuwe druk. De inhoud van de bijlage kan als bekend worden verondersteld, echter is als supplement daaraan toegevoegd een hoofdstuk „Geodesie" bewerkt door M. de Vos, Landmeter van het Kadaster. Deze naam is een waarborg voor de degelijke behandeling van dit ook voor den bouwkundige zoo belangrijk onderwerp. Het zijn natuurlijk geen uitvoerige beschouwingen, die in deze 32 bladzijden over Geodesie worden gegeven, doch in hoofdzaak practische wenken, waardoor de waarde van het boekje alweder vermeerderd is en waaruit blijkt dat redactie en uitgever begrijpen, dat om aan een dergelijk zakboek een steeds toenemend debiet te verzekeren, met de toenemende eischen des tijds voortdurend rekening moet worden gehouden. Wanneer zij dat blijven doen is o. i.

voorloopig geen ernstige concurrentie te vreezen en zullen de geregelde gebruikers van den nu in zijn 37sten jaargang verschenen kalender hem getrouw blijven en in aantal toenemen.

Wij verzuimden tot heden melding te maken van een bij den uitgever *J. P. Revers* te Dordrecht verschenen werkje getiteld *Vastheidsleer van het Hout* van de hand van den Directeur der Dordtsche Ambachtsschool *M. J. van Dijke*. Dit boekje heeft zijn ontstaan te danken aan de overweging, dat, ofschoon bij de gewone dagelijks voorkomende timmerwerken de berekening van de sterkte der constructie bijzaak is, eenig begrip van de vastheidsleer van het hout toch voor den timmerman van groot belang genoemd moet worden en zijn waarde als vakman ongetwijfeld zal verhoogen.

Bij eenigszins meer belangrijke constructies zal hij daardoor in staat zijn meer rekening te houden met de eigenschappen van het materiaal en dit op de meest geschikte wijze leeren toepassen.

Op beknopte en eenvoudige wijze is het onderwerp behandeld, wijdloopige theoretische beschouwingen zijn met opzet vermeden, zoodat het boekje geschikt is zoowel voor den oud-leerling der Ambachtsschool, om af en toe zich het daar geleerde nog eens te binnen te brengen, als voor den ouderen timmerman, die misschien geen ambachtsschool bezocht, maar zich door eigen studie eenigszins met het onderwerp vertrouwd wil maken.

Wij onderschrijven gaarne den wensch van den schrijver, dat deze uitgave eenigszins zal bijdragen om de begrippen over vastheidsleer bij timmerlieden meer algemeen te maken.

Bij den uitgever *Æ. E. Kluwer* te Deventer verscheen het 1e deel van een nieuw *Leerboek der Perspectief*, door *W. C. A Ridderhof*, Hoofdleeraar aan de B. A. School van het Genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix" te Leiden. Of er, waar wij naast verscheidene handleidingen, die ongetwijfeld verouderd genoemd moeten worden, een werk bezitten van J. Versluys, waarvan dit zeker niet gezegd kan worden, behoefte bestond aan een nieuw leerboek over dit onderwerp, dit kan men in onderwijskringen wellicht beter beoordeelen dan wij er toe in staat zijn. Wij kunnen wel aannemen, dat het zoo is, waar wij dit boek voor ons zien liggen, blijkbaar met zorg bewerkt, door iemand, die geheel tehuis is op het terrein, waar hij zich beweegt en waar wij tevens gewaar worden, dat dit eerste deel in de eerste plaats bestemd is voor hen, die bij het Lager Onderwijs een akte voor het teekenen willen behalen. Maar vooral is het ook des schrijvers bedoeling, zijn lezers een denkbeeld te geven van de beteekenis van de perspectief voor het practische leven, in het bijzoneer voor de beoefenaars van technische vakken.

Zeer zeker is het goed, dat aan de behandeling van de perspectief een beknopte verhandeling over projectieleer voorafgaat.

Overigens verklaart de schrijver in het boek te hebben gegeven zijn persoonlijke opvatting van een leergang voor het vak. In een op zoo positieve gronden berustende leer als perspectief zou men geneigd zijn te meenen, dat niet veel ruimte voor persoonlijke opvattingen voorhanden was. Evenwel meenen wij deze verklaring zoo te moeten opvatten, dat de schrijver uit langdurige persoonlijke ervaring bij het opleiden van leerlingen gekomen is tot de samenstelling van dit werkje en het daaraan zijn persoonlijk karakter ontleent, dat echter in geenen deele aan de waarde van den inhoud afbreuk behoeft te doen.

Een brochure, die geen aanspraak maakt op letterkundige waarde, evenmin zich als wetenschappelijke verhandeling presenteert en toch belangrijk genoeg van inhoud is, om er de aandacht op te vestigen werd ons door het Ingenieursbureau *Huijgen en Wessel* te Rotterdam toegezonden.

Siegwartbalken is de titel en zij wordt verspreid door de Nederlandsche Maatschappij tot fabricatie en verkoop van Siegwartbalken te Rotterdam.

Men vindt er een uitvoerige beschrijving van de Siegwartbalk, zijn vervaardiging en de talrijke toepassingen, waarvoor hij geschikt is, en van de proefnemingen die er mede verricht zijn, een en ander geillustreerd en toegelicht met vele fraaie afbeeldingen, uitvoerige cijfers en graphische tabellen.

Na het doorlezen is men volledig over een en ander ingelicht en wie er nog meer van zou willen weten, zal zeker van de heeren Huijgen en Wessel alle verder gewenschte inlichtingen kunnen bekomen. Wij gaven in ons nummer van 11 November 1905 reeds een beschrijving van deze vernuftige uitvinding en komen naar aanleiding van de hier bedoelde brochure daarop wellicht nog wel eens terug. Wie er zich van op de hoogte wil stellen zij de lezing aanbevolen.

De *Natuur*, uitgave van J. G. Broese te Utrecht Afl. 12 van December 1906 bevat:

Schetsen van de Canarische Eilanden: Mimosa. — Abnormale locomotieftypen (slot): S. Snuijf. — Tamme Zwaluwen: J. Hk. van Balen. — Een nieuwe methode tot het voorbereiden van ertsen: J. D. B. Olie. — Een wandeling door de Gasfabriek IV (slot): M. Rutgers. — Hersenen en verstand: Dr. A. J. Snijders. — Waarom slecht licht?: D. Stavorinus. — Iets uit Theorie en Practijk der Chemigrafie (slot): Richard Holtorf. — Kurk: W. Schotte. — Eenvoudige proeven, 9: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie — Maandelijksch Weerbericht. C. L. De Veer.

HAAGSCHE KIEKJES.

Bij wijze van plaat geven wij bij het eerste nummer van onzen nieuwen jaargang een kleinen wandkalender, geillustreerd met twee reproducties van, op een wandeling door de Residentie, genomen kiekjes.

Op een daarvan ziet men een der zeer weinige in den Haag nog overgebleven trapjesgevels, staande in het Voorhout tusschen de kosterij van de Kloosterkerk en het gebouw van de Algemeene Rekenkamer. Het is een welbewaard type van Oud-Hollandsche kunst.

Het portaal, in de andere afbeelding voorgesteld is ook te vinden in het Voorhout, aan de overzijde, schuin tegenover den eersten gevel. Het behoort tot de zeventiende-eeuwsche patriciërswoning op

de hoek van den Kneuterdijk, waarvan ook nog eenige ramen zichtbaar zijn.

Gedachtig aan het spreekwoord: „Aanzien doet gedenken" vragen wij een bescheiden plaatsje aan den wand.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam. Het nieuwe Museumgebouw in den tuin van het Rijksmuseum komt naast het fragmentengebouw, aan de zijde van den weg, die leidt naar den doorrit. Het gebouw zal in verbinding komen met het voorste gedeelte van het fragmentengebouw; doch voor het grootste deel springt de gevel aan de zijde van de Hobbemastraat naar voren, zoodat dus aan de zijde van deze straat, vóór het fragmentengebouw, een pleintje gevormd wordt. Daar, in den hoek nabij 't fragmentengebouw, komt de hoofdingang. Het pleintje zal van den tuin aan de zijde van de Jan Luykenstraat afgesloten worden door de bovengenoemde verrolde poort.

Het museum wordt voorts zoo gebouwd, dat tusschen het fragmentengebouw, aan de zijde van den weg naar den doorrit onder het Rijksmuseum, en den oostelijken vleugel van het nieuwe gebouw een binnenplaats komt. Deze vleugel, die dus rechthoekig staat op het zoo te noemen hoofdgebouw langs de Hobbemastraat, kan later zoo noodig verlengd worden naar de zijde van het oude Museum toe.

In het hek om de Museumgebouwen komt, voor de Paulus Potterstraat, een ingang, die zal leiden naar den entrée van het Museum.

Deze entrée leidt door een breeden corridor waarin o. a. de vestiare zal gevestigd zijn, naar een groote vestibule. Een breede trap voert dan naar de bovenverdieping. Daar bevinden zich vier zalen van 10 à 12 M. bij 8 M., mèt bovenlicht. Deze zalen zijn bestemd voor de collecties Drucker en Van Lynden. In de zalen, waar zich thans deze collecties bevinden, zullen daarna gehangen worden schilderijen, die nu in dépôt zijn, als ook schilderijen, waarmede thans andere zalen overladen zijn.

Gelijkstraats komen 9 zaaltjes, te gebruiken voer speciale collecties, o. a. voor waterverfteekeningen uit de collectie Drucker.

De plannen voor het Museumgebouw zijn ontworpen door den architect der Rijksmuseumgebouwen, dr. P. J. H. Cuypers, en wel zoodanig, dat het nieuwe museum zich aansluit bij het fragmentengebouw.

Ook bij dit nieuwe gebouw zal men gebruik maken van fragmenten.

Voor den buitengevel zijn reeds verschillende détails aanwezig, o. a. fraaie kapiteelen, en de vestibule wordt geheel in Louis XV-stijl uitgevoerd: onderdeelen daarvoor, trapleuning en een fraai bewerkte koepel zijn afkomstig uit een huis aan de Schie te Rotterdam.

De kosten van den bouw bedragen f 70.000, terwijl voor het binnenwerk nog een f 10.000 noodig zal zijn.

Rotterdam. Aan den heer H. W. Stikkelorum, opzichterteekenaar bij de Gemeentewerken, is door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" een derde prijs toegekend voor zijn ontwerp van een spoorwegstation.

's-Gravenhage. De minister van Landbouw, Nijverheid en Handel brengt ter kennis van belanghebbenden, dat op nader te bepalen tijdstip in de maand Februari 1907, aan hen, die op 1 Februari e.k. den 30-jarigen leeftijd nog niet zullen hebben overschreden en voor eene benoeming tot opzichter 2de klasse voor het stoomwezen in aanmerking wenschen te komen — aan welke betrekking eene jaarwedde is verbonden, aanvankelijk van f 900 — gelegenheid zal worden gegeven om ten overstaan van eene door den minister te benoemen commissie blijken te geven van eene voldoende practische kennis van stoomtoestellen.

Belanghebbenden zullen zich vóór 15 Januari 1907 bij gezegeld adres kunnen aanmelden bij het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, onder opgave van hun woonplaats en onder overlegging:

1e van een geboorte-akte, en

2e zoo mogelijk van diploma's en verdere stukken, waaruit kan blijken, waar zij hunne kennis hebben verkregen en aan welke inrichtingen zij practisch werkzaam zijn geweest.

Om ter benoeming te kunnen worden voorgedragen, moet bij een onderzoek door een of meer door den minister aan te wijzen geneeskundigen blijken, dat de candidaat lichamelijk geschikt is om de betrekking van opzichter voor het stoomwezen te vervullen.

Arnhem. Het departement Arnhem der Maatschappij van Nijverheid organiseert een tentoonstelling voor electriciteit in huis en ambacht, welke zal gehouden worden van 1 Juli 1907 tot 1 Augustus van dat jaar.

Op de tentoonstelling worden toegelaten alle toepassingen der electriciteit op het gebied van verlichting, huishouding, hotelwezen, hygiëne, enz. Inzendingen van andere toepassingen der electriciteit komen in aanmerking voor zoover ruimte beschikbaar is.

De tentoonstelling wordt gehouden in de groote zaal en tuin van Musis Sacrum benevens in een op dit terrein te plaatsen gebouw. De aanvragen om voorwerpen te exposeeren geschiedt volgens een te verstrekken formulier, hetwelk behoorlijk ingevuld voor 1 Maart 1907 aan den administrateur, den heer J. G. van Gelder, Amsterdamsche weg 52 te Arnhem, moet worden toegezonden.

Nijmegen. De herstellingswerken aan de Karolingische kapel op het Valkhof, tot welker uitvoering de raad dier gemeente in 1904 besloot, zijn, zooals werd gemeld, in de vorige maand ten einde gebracht.

In 1906 is de houten zoldering vernieuwd en met de op hun plaats gebleven balken bruin gebeitst.

In de verdieping van het N. Oostelijk muurvlak aan den omgang werd een halfrondgeboogd venster met zijn blindnisomlijsting geheel in tufsteen-metselwerk vernieuwd, waarbij aan het overgebleven werk werd nagegaan, welke de juiste vorm, plaats en hoogteligging van elk onderdeel eenmaal moest zijn geweest.

De beide vensteropeningen, tusschen dit nieuwe venster en de voorhal, werden in baksteen hersteld. Alle raamopeningen werden met glas-in-lood in koperen randen beglaasd. Met het oog op herstellingen of archeologische onderzoekingen zijn deze glasramen zoo ingericht, dat ze gemakkelijk kunnen worden weggenomen.

De afsluiting van den toegang werd vervangen door nieuw gesmeed ijzeren hekvleugels, waarbij rekening is gehouden met de harmonie, die tusschen dit bouwdeel en de oorspronkelijke architectuurvormen werd vereischt.

In deze afsluiting, welke eenmaal noodzakelijk is, moest worden voorzien zonder pretentie van het oude te hebben willen doen herleven, maar ook zonder aanstoot te geven door aan het hek te verleenen een te zeer modern karakter. Vandaar dat de compositie in de strenge vormen van het monument werd gehouden.

Alle dakvlakken werden, waar noodig, hersteld.

De thans aan het monument verkregen nauwkeurige gegevens hebben de gelegenheid geboden tot zeer merkwaardige beschouwingen over de verhoudingen, waarin de verschillende afmetingen, zoo van het geheel als van de onderdeelen, (vensteropeningen, enz.) in het oorspronkelijk bouwplan tot elkander stonden, verhoudingen, welke door hare eenvoudigheid en algemeenheid onmogelijk als de vrucht van het toeval kunnen worden aangezien.

Men koestert de hoop, dat eerlang de uitkomsten van het ingesteld onderzoek, met afbeeldingen, het licht zullen zien. „N. R. Ct."

Haarlem. Het Museum voor Kunstnijverheid werd gedurende het afgeloopen jaar bezocht door 6426 belangstellenden. Uit de aan het Museum verbonden boekerij werden over 1906 2 20 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land verzonden.

De aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid werd in het afgeloopen jaar bezocht door 70 vrouwelijke en 124 mannelijke, in het geheel door 194 leerlingen.

De cursus voor de verschillende vakken wordt 9 Januari hervat

In het voorjaar zal in de afdeeling Kunstnaaldwerken een cursus voor het weven worden gegeven.

Belangstellenden, die eenen of meer cursus wenschen te volgen kunnen zich aanmelden op het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem tusschen 10—4 uur.

Personalia.

— Naar het „Rott. Nbl." meldt, zal de heer D. H. Havelaar, chef van het Bouwdepartement in Suriname, thans met verlof te Rotterdam, niet naar West-Indië terugkeeren.

— Tot directeur der gemeentewerken te Roosendaal is benoemd de heer M. Vergouwen, architect aldaar.

Vacante Betrekkingen.

— Waterbouwkundig Opzichter. Diploma Rijks-Waterstaat gewenscht. Brieven onder No. 567 aan den boekhandelaar J. Waltman Jr. te Delft. (1)

— Leeraar Diploma Delft, a. h. Technicum „Groningen" Directeur: Johs. Kimmel J.zoon. (1)

— Een Hoofdbaas voor Scheepsbouw te Rotterdam, salaris fl 50 à fl 60 per week. Brieven letters O.S.Z., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & van Ditmar, Rotterdam. (2)

— Lithograaf of Teekenaar en een leerling, reeds geoefend. Br. lett. P N 376, O. v. d. D. (2)

— Meubelteekenaar. Br. onder No. 258, a Adv. kantoor W. Beets, Singel 372, Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI TOLSTEEGSINGEL O. Z. 46, UTRECHT.

24 Bouwk. Opz.-teek.,	19—32 j.,	f 45—f 100	's maands.
8 Bouwk. Opz.-Uitv.,	21—45 j.,	f 60—f 100	's maands.
3 Waterb. Opzr.,	24—26 j.,	f 50—f 80	's maands.
2 Werktuigk. Teek.,	24—27 j.,	f 60—f 80	's maands.
1 Werkmeester	39 j.,	f 100	's maands.
2 Electrotechnische Opz. teekenaars,	27 j.,	f 75	's maands.
3 Machinisten-chef	28—39 j.,	f 75—f 100	's maands.
2 Scheepsteek. aank.	20—23 j.,	f 45—f 50	's maands.

Na 6 Januari 1907 adres: Rotterdam, Mauritsstraat 110.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 7 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het leveren van verglaasde ijzeraarden buizen ged. 1907; het leveren van ijzeren voorwerpen; de voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij; inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van „Onderhoud", Dienst der Publieke Werken, ten Stadhuize, kamer no. 139, van 10—12 uur, de 3 laatste werkdagen der week, welke aan de besteding voorafgaat.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het leveren van eiken en Am. grenen balken, eiken knieën, bezaagd grenen. vurenhout en dennen platen, meest ten behoeve van den dienst der publieke werken, ged. 1907; de voorw. te verkrijgen ter Stads-drukkerij; inlicht. ten kantore van den Hoofdopzichter, Chef der werkplaatsen in de van Reigersbergenstraat van 10 tot 12 uur, de laatste drie werkdagen, die aan de besteding voorafgaan.

Bolsward, door het dijksbestuur van Wonseradeels Zuiderzeedijken: de lev. van 650 grenen palen à 62 dM., 698 grenen palen à 53 dM., 32 zware eiken gordingen, 32 lichte eiken gordingen, 76 last zuidenbasalt lang 22—27 cM., gem. middeld 25 cM., zw. over het kruis gemeten van 15—20 cM., 150 stere grint van 1—3 cM.

Noordwijkerhout, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het afbreken van de onderwijzerswening, het bouwen van twee lokalen, enz. aan de bestaande school, het bouwen van een onderwijzerswoning, van een waschkeuken en berg plaats voor brandstoffen en verdere werken aan de school te Zilk bij Hillegom; aanwijzing 3 Januari 1907 ten 2 ure; bestek met 5 teekeningen verkrijgbaar bij den opzichter A. J. Overmeer te Noordwijk.

Zeist, ten 6 ure, door den architect J. M. Paap in café Havens: het bouwen van een dubbele woning aan den nieuw aan te leggen weg in het Wilhelminapark; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij den arch.

DINSDAG 8 Januari.

Amsterdam, ten 11 ure, door den arch. A. J. Joling in het American Hotel: het bouwen van een winkelhuis c. a. aan de Keizersgracht no. 82; bestek en teek. verkrijgbaar aan de Lichtdrukinrichting van P. Rijnja, Reguliersgracht no. 134; aanwijzing volgens bestek en verder op aanvrage bij den architect.

Gouda, ten 1.30 ure, door het gem.-bestuur: het maken van schutdeuren in de Donkere Sluis, het maken van remmingwerken in en bij de haven en de Gouwe en het leveren van eiken brugstrooken; inlicht. tusschen 9 en 10 uur uur op het stadserf, waar bestek en voorw. verkrijgbaar zijn.

Haarlem, ten 1.15 ure, door het gemeentebestuur: het bouwen van eene school voor M. U. L. O. aan de Jacobstraat. Zie adv. in no. 51.

Keijenburg, ten 2 ure, door het R. K. kerkbest. in het koffiehuis van J. Heldering: het bouwen van een bijzondere school met zes lokalen en een onderwijzerswoning. benevens het leveren en plaatsen der schoolmeubelen; bestek en teekeningen verkrijgbaar bij den gem.-arch. J. H. Venhoven te 's-Heerenberg ter inzage in gen. koffiehuis.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S. in het Moreelse Park: het maken van den gedeeltelijken onderbouw eener draaibrug, een remmingwerk met steunjukken en huisje en bijkom. werken in het bed der omgelegde Gouwe nabij Gouda. (Zie adv. in no. 48).

WOENSDAG 9 Januari.

Hoogeveen, ten 3 ure, door den heer H. Bakker in het café W. L. Boersma: het bouwen van een woonhuis aan den Stationsweg; bestek en teekening ter inzage in genoemd café.

Rauwerd, door den heer K. P. Hornstra: het bouwen eener burgerbehuizing ald.; bestek verkrijgbaar bij den logementhouder J. de Jong, waar de teekening ter inzage ligt; inl. te bekomen bij den heer H. J. Gros.

Rijperkerk, door den heer C. Jaarsma: het bouwen van een woonhuis met winkel; bestek en teekening ter inzage bij S. v. d. Berg aldaar.

DONDERDAG 10 Januari.

Winschoten, door H. H. commissarissen van den Kunstweg Winschoten—Beerta—Pruisische grenzen: de levering van 150.000 vlakke, grijze of eenigszins getrokken Waalstraatklinkers of Provinciale Groninger, franco voor wal Winschoten, op aan te wijzen losplaats; levering in April 1907. Monsters in te zenden vóór den 10den Januari 1907 ten stadhuize te Winschoten; voorw. te bekomen ten stadhuize.

VRIJDAG 11 Januari.

Zwolle, ten 1.45 ure, door het gem. best.: het bouwen van een nieuwe draaibrug over de Achtergracht; bestek en teek. ter secretarie verkrijgbaar; inlicht. bij den Gemeente-Architect.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Beurdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 12 JANUARI 1907. No. 2.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Van de Technische Hoogeschool.

Met de omzetting van de Polytechnische School in een Technische Hoogeschool heeft ook de Doctor-Ingenieur m. a. w. het doctoraat in de Technische Wetenschappen in ons land zijn intrede gedaan. Over dezen doctorstitel wordt zeer verschillend gedacht, in Duitschland, het land van de titels, zelf zijn, toen het denkbeeld daar indertijd ter sprake kwam, stemmen opgegaan, die er zich niet mede ingenomen verklaarden, zelfs werd het door sommigen in een belachelijk daglicht gesteld. Dit heeft echter niet belet, dat men aan de Technische Hoogescholen in Duitschland thans den doctorstitel kan halen en dat aan de onze ook de bevoegdheid is gegeven hem te verleenen, Een hoogeschool zonder promoties is dan ook een ongerijmdheid in zich zelf, het behoort er zoo bij en de begrooting wordt er niet noemenswaard door bezwaard. In zulk een geval stapt men gemakkelijk over de bezwaren heen, die door de oppositie worden aangedragen en vraagt men niet of de wetenschap werkelijk bij die dingen eenig voordeel heeft. Zal de mogelijkheid van het verkrijgen van een graad een aansporing tot grooteren ijver zijn voor de beoefenaars der techniek, het kan zijn, maar in den regel zullen de drijfveren andere zijn, en er staat tegenover, dat de practijk er misschien onder lijden zal in zooverre er veel kans bestaat, dat de klove tusschen de theoretische en de practische beoefening der techniek grooter zal worden dan zij reeds is. Wij waren juist op weg te trachten een toenadering te bewerken en nu wordt weder aan degenen, die de techniek in hoofdzaak theoretisch beoefenen een onderscheiding toegekend, zonder dat daartegenover voor de practijk iets gedaan wordt.

Het is niet de zaak, dat iemand aan onze toekomstige doctor-ingenieurs, die onderscheiding zal misgunnen, maar zal er beter werk geleverd worden, zullen wij beter in staat zijn in de technische vakken den strijd met het buitenland vol te houden, wanneer onze leidende ingenieurs nog een titel meer op hun kaartjes mogen laten drukken.

De hooge vlucht, die de industrie in Duitschland en Amerika in de laatste jaren genomen heeft, heeft met titels zeker weinig te maken en is zeker veel meer een onmiddellijk gevolg van het kunnen dan van het kennen der leidende technici.

Men leze hieruit niet dat wij de waarde van de theoretische beoefening der technische vakken onderschatten, integendeel.

Meermalen hebben wij gewezen op de wenschelijkheid van een streng wetenschappelijke opvatting van het technisch onderwijs aan de Polytechnische School, die in enkele vakken van de bouwkundige afdeeling niet altijd op de hoogte van den tijd

was en door anderen is er meermalen op gewezen dat ons hooger onderwijs, waartoe de Polytechnische School reeds sedert geruimen tijd gerekend kon worden te behooren, zich niet met vakonderwijs, met africhten voor eenig vak of bedrijf mocht inlaten.

Nu wij een technische hoogeschool bezitten, hebbe het onderwijs daar ook zooveel mogelijk een universitair karakter en bij dit universitair karakter passen ongetwijfeld de promoties.

Indirect kan de praktijk wel voordeel trekken van de theoretische resultaten, maar directe voordeelen kunnen van de reorganisatie niet worden aangewezen en het is in de practische toepassing juist, dat de buitenlandsche industrie ons over het algemeen de baas is. Ons technisch onderwijs, zoo het hoogere als het lagere en het vakonderwijs, staat bij het buitenlandsche niet zoover achter. Wij kunnen daar wel mede voor den dag komen, al valt er veel te verbeteren en al zijn er groote leemten, vooral in wat men in den laatsten tijd middelbaar technisch onderwijs is gaan noemen, aan te vullen.

De theoretische kennis tot ontwikkeling te brengen is niet zoo bijzonder moeilijk, doctoren in de technische wetenschap te vormen is geen kunst, maar het kunnen te ontwikkelen is een zeer lastig vraagstuk, want daarvoor is een helder hoofd en bevattelijkheid niet voldoende, daarvoor worden andere talenten vereischt, welker aankweeking in ons geheele opvoedingssysteem sinds jaren schromelijk verwaarloosd is en dat wel in alle kringen onzer samenleving van de hoogste tot de laagste.

Onze Technische Hoogeschool zou geen compleete universiteit zijn, wanneer zij het doctoraat in de technische wetenschappen ook niet „honoris causa" verleenen kon en van deze bevoegdheid heeft zij op 8 dezer gebruik gemaakt.

Het waren de heeren dr. A. Kuyper, dr. J. Bosscha, G. van Diesen, C. Lely, J. Kraus en dr. P. J. H. Cuypers wien deze eer te beurt viel. De oud-minister Kuyper heeft nooit de technische wetenschap beoefend weliswaar, maar zich door de verheffing der Delftsche school tot een universiteit tijdens zijn bewind en het en groot persoonlijk aandeel, dat hij in deze zaak heeft genomen, een verdienste verworven, die hem in de eerste plaats voor dit plechtig huldebetoon in aanmerking deed komen. Dr. Bosscha staat als man der wetenschap hoog aangeschreven.

De overige heeren zijn allen technici van grooten naam wier verdiensten hier niet behoeven te worden in het licht gesteld. Wij zouden dit zeker niet beter kunnen, dan het door de verschillende professoren, die als promotors optraden, gedaan werd.

Het laatst was de nestor onzer bouwmeesters aan de beurt, die door prof. J. T. Klinkhamer, voorzitter der afdeeling Bouwkunde werd gehuldigd.

Prof. Klinkhamer sprak dr. Cuypers toe op zijn karakteristieke en gemoedelijke manier en wij meenen wat die redevoering betreft wat uitvoeriger te mogen zijn.

In de eerste plaats gewaagde de spreker van het zeer bijzondere, gelegen in deze vereerende taak.

Waar toch bij een gewone promotie de promotor de leermeester geweest is van den tot doctor te promoveeren candidaat, daar was in dit geval de candidaat door zijn werk de leermeester van den promotor en van nagenoeg alle bouwkundigen in Nederland.

De rollen zijn dus omgekeerd, maar het is ook eershalve dat aan dr. Cuypers de doctorstitel wordt verleend.

De bouwkundige afdeeling — zei spreker — heeft zich dan ook gehaast den Senaat het voorstel te doen, U het eere-doctoraat toe te kennen, wetende daarmede te handelen in den geest van alle bouwkundigen van ons vaderland.

Waarom de T. H. S. het als eene eereschuld beschouwde, zoo spoedig mogelijk van haar recht van promotie gebruik te maken, om deze schuld te kwijten, gaat spr. vervolgens schetsen.

Petrus Josephus Hubertus Cuypers, 16 Mei 1827 te Roermond geboren, doorliep daar de latijnsche school, waarna hij de Academie van Schoone Kunsten te Antwerpen bezocht, waar hij in 1849 het architectendiploma behaalde en zelfs den prix d'excellence verwierf.

In zijn vaderland was geen behoorlijke gelegenheid tot opleiding; de bouwkunst verkeerde in allertreurigsten toestand. Men bouwde niet, maar timmerde, en pleister en witkwast heerschtem almachtig.

De Antwerpsche Academie echter heeft Cuypers allerminst gemaakt tot wat hij worden zou. Ook daar bepaalde zich de studie hoofdzakelijk tot het opmeten en nateekenen van de vijf bouworden.

De opvatting van Cuypers omtrent de studie der bouwkunst was een geheel andere en ofschoon hij aan de Academie zeker een uitmuntend leerling geweest zal zijn, geven de volgende kernachtige woorden, die hij later aan den wand zijner woning schreef, zijne zooveel hoogere opvatting weer:

„Studeert op het oude — Opdat gij 't onthoude — En krachten meught winnen — Om 't nieuwe te ontginnen".

Hoe Cuypers deze leer in toepassing bracht, bewees de aan hem te danken herleving van de constructieve zijde van de bouwkunst. Geheel en al stond Cuypers hierin op het standpunt van den door hem zoo hoog vereerden Viollet le Duc, die het zoo kernachtig uitspreekt in dien éénen zin, welke ons als een geloofsbeginsel in de ooren klinkt:

„Toute forme, qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée!"

Weinig bouwmeesters zijn zoo vruchtbaar geweest als Cuypers. Na de eerste moeilijke jaren werden de omstandigheden hem gunstig, door de zeldzame bedrijvigheid, die sedert het midden der vorige eeuw op het gebied der gewijde bouwkunst ten behoeve van den roomsch katholieken eeredienst viel waar te nemen. Daarin ook ligt Cuyper's grootste kracht, want bij zijn kunnen als bouwmeester voegt zich de bezieling van het maken van het huis Gods. Het aantal door hem gebouwde kerken zal dan ook niet ver beneden honderd zijn. Hieronder zijn meer- of mindergeslaagden. Als een meesterstuk van vinding staat daar echter de betrekkelijk kleine, schilderachtige, schoon-geslaagde kerk van het H. Hart in de Vondelstraat te Amsterdam bovenaan.

Hoezeer Cuyper's werkzaamheid op kerkelijk bouwkundig gebied ook in den vreemde werd gewaardeerd, bleek uit zijne benoeming in 1870 tot Dombaumeister te Mainz.

Onder de gebouwen op wereldlijk gebied staat het groote Rijksmuseum te Amsterdam bovenaan

en hierna het Centraal Station terzelfder plaats en tal van woningen.

Sedert 1891 wijdt Cuypers bovendien zijn beste krachten aan het kasteel Haarzuylen en aan de hem toevertrouwde restauratiewerken.

Want: in de restauratie van oude monumenten ligt het andere deel van Cuypers bouwkundige werkzaamheid.

Naast den kunstenaar vinden we den archeoloog in een persoon vereenigd.

Voor Cuypers, die alle ambachten kent, willen die oude, eerbiedwaardige overblijfselen uit het verleden hunne geheimen ontsluieren, en de steenen spreken.

Van geen bouwmeester hebben de werken zulk een grooten invloed gehad op de bevordering van het ambacht.

Spr. herdenkt dankbaar den tijd, dien hij, als jong student, onder Cuypers doorbracht bij den bouw van het Rijksmuseum.

Den metselaar leerde Cuypers opnieuw metselen, zóó, dat men in Duitschland en België om Hollandsche metselaars vroeg, vooral om gewelfkappen uit de hand in te kluizen; alle ambachten beurde hij uit hun verval op.

Hoe groot zijne belangstelling voor het onderwijs op dat gebied was, bleek, toen door zijn toedoen uit de directiekeet van het Rijks-Museum de Kunstnijverheidsschool Quellinus gegroeid was, en dat hij in 1881, niettegenstaande zijn drukke bezigheden, zelf de betrekking van leeraar aan de Rijksnormaalschool en Rijksschool voor Kunstnijverheid op zich nam. Matig in alles, behalve in het werken, heeft hij met zijn sterk lichaamsgestel steeds van één dag twee weten te maken.

Dat het dezen reus, die zijn eigen weg weet te gaan, niet ontbroken heeft aan scherpe aanvallen, spreekt van zelf.

Voor zich zelf had hij een middel om zich over aanvallen heen te zetten en gaf eene remedie ook aan anderen, door het in volgend rijmpje ter verklaring te plaatsen onder de tegelversiering in den voorgevel van zijn huis: „Jan bedenkt 't. — Piet volbrengt 't. — Klaasgen laakt 't. — Och, wat maakt 't —".

Met deze woorden, die Cuypers ook als philosoof doen kennen, eindigt spr., die slechts aan een vorm voldeed met toe te lichten, waarom aan dezen man het eere-doctoraat werd verleend, waarmede tevens de jonge Technische Hoogeschool wordt versierd. Immers: Cuypers volledig in beeld te brengen zou in dezen korten tijd onmogelijk zijn; het is trouwens onnoodig, want hij is overbekend in ons land en ver buiten de grenzen.

Want:

Is hij niet onze grootste bouwmeester? Onze groote geleerde op het gebied der archeologie, vooral van die van ons vaderland en daarbij de veredelaar van het ambacht en bevorderaar van het onderwijs?

Op grond van deze drievuldigheid verklaart spr. in allen ootmoed tegenover de groote verdiensten van Cuypers, maar krachtens de bevoegdheid en volgens besluit van de Senaat der Technische Hoogeschool, Petrus Josephus Hubertus Cuypers te zijn: Doctor in de Technische Wetenschappen en wel: eershalve.

Het spreekwoord, dat een profeet niet geëerd is in zijn Vaderland, is, zooals men uit het bovenstaande kan gewaarworden, op dr. Cuypers niet van toepassing en wij mogen hem daarmede gelukwenschen.

Toch is er altijd iets vreemds in zulk een promotie „eershalve" van mannen, die promoveeren in een wetenschap, waarin zij doorkneed zijn en heeft deze uitdrukking alleen zin voor den niet-technicus Dr. A. Kuyper, doch onze universitaire gewoonten willen het nu eenmaal zoo.

De „Crisis" aan de Publieke Werken te Amsterdam.

Omtrent wat men de „crisis" aan de afdeeliging Publieke Werken te Amsterdam pleegt te noemen bevatten de bladen der hoofdstad telkens mededeelingen of beschouwingen. De mededeelingen worden meestal weer tegengesproken en zoo valt het hem, die geen betrekkingen met het Prinsenhof onderhoudt, moeilijk, zich een denkbeeld te vormen, van wat er eigenlijk gaande is.

Als een voorbeeld van deze courantenartikelen kregen wij er een uit het „Algemeen Handelsblad", dat den naam heeft, goed ingelicht te zijn en dat tevens als zeer bezadigd te boek staat.

Zijn wij wèl ingelicht — en wij hebben grond ons daarmede te vleien — dan bevindt men zich op het oogenblik ten stadhuize in niet geringe „Mühe und Not" aan de Afdeeling Publieke Werken, wegens de moeilijkheden, ondervonden bij het zoeken naar een nieuwen directeur voor deze afdeeling.

De tegenwoordigen directeur, de heer Van Hasselt, die reeds maanden geleden het voornemen te kennen gaf, af te treden, heeft thans medegedeeld dat hij uiterlijk nog slechts tot 1 Februari e. k. zijn ambt wenscht te vervullen. En inmiddels is voor hem — ondanks het feit dat verschillende personen in den lande zijn aangezocht — nog steeds geen opvolger gevonden.

Men noemt nu weder den heer Tellegen, directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht als vermoedelijk opvolger van den heer Van Hasselt. Wij zeggen „weder", want men zal zich herinneren dat, zoodra de ontslagaanvraag van den heer Van Hasselt bekend was, den naam van den heer Tellegen als aanstaand directeur van P. W. werd genoemd. Die aanduiding vond waarschijnlijk eenigen grond in het toen reeds veld winnende en thans ook weer geopperde denkbeeld, dat de afdeelingen Publieke Werken en Bouw- en Woningtoezicht onder één directeur zouden worden vereenigd.

Intusschen kunnen wij thans met zekerheid melden dat van een opvolging van den heer Van Hasselt door zijn collega Tellegen vooralsnog geen sprake is.

Wanneer, zooals inderdaad het geval schijnt te zijn geweest, de heer Tellegen den laatsten tijd een meer dan gewoon aantal conferenties met Burgemeester en Wethouders heeft gehad, dan is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat deze besprekingen de directeursbenoeming voor P. W. betroffen, doch

zonder dat de heer Tellegen daarbij direct betrokken was.

Deze hoofdambtenaar der Gemeente toch was lid der Commissie, welke door een buitengewone algemeene vergadering der „Vereeniging van Delftsche Ingenieurs", op 24 Januari 1903 gehouden, werd benoemd om verslag uit te brengen over de „Inrichting en wijze van werken der Besturen van groote gemeenten". En het is dit verslag, waarin onder meer de noodzakelijkheid wordt betoogd van meer autonomie van gemeentelijke bestuursafdeelingen — dat voor de aanstaande directeursbenoeming van meer beteekenis schijnt te zijn, dan men zou vermoeden.

Want algeheele reorganisatie van den dienst van Publieke Werken, met name algeheele wijziging der verhouding van den Directeur van dezen dienst tot het College van B. en W. en den Gemeenteraad, blijkt thans een voorwaarde, zonder vervulling waarvan géén eerste-klasse-technicus in den lande voor benoeming tot directeur van P. W. te Amsterdam in aanmerking schijnt te willen komen.

Om zulke eene ingrijpende hervorming ten volle door te voeren, zou waarschijnlijk een wijziging in de Gemeentewet noodzakelijk worden, maar — ofschoon het bekend is, dat door een deel van ons gemeentebestuur ook om andere redenen zulk een wetswijziging niet ongaarne zou worden gezien — het ligt voor de hand, dat een dergelijke wijziging niet zóó spoedig te verkrijgen zou zijn, dat zij der oplossing van de crisis aan P. W. ten goede zou kunnen komen.

Hoe zeer echter, ook binnen de bepalingen van de thans geldende Gemeentewet, een ruime opvatting van de bevoegdheid van een directeur van P. W. mogelijk is, bewijst het te Rotterdam gevolgde stelsel. Aanvaarding van dat stelsel voor Amsterdam is de voorwaarde, die, naar wij vernemen, vervuld zal moeten zijn, vóór een der tot nog toe aangezochten — en dat waren natuurlijk de besten en de voor het directeurs-ambt meest verkieslijken in den lande — bereid bevonden zal worden om zich voor een benoeming tot directeur van de Amsterdamsche Publieke Werken te doen voordragen.

De regeling der jaarwedde moet verder de moeilijkheid vergrooten, welke men — wanneer onze inlichtingen juist zijn — voornemens is, in eene openbare vergadering van den Gemeenteraad tot oplossing te brengen.

Nadat dit stukje was openbaar gemaakt wist een ander dagblad te berichten, dat de tegenwoordige Wethouder belast met de Publieke Werken zou heengaan, zoodra een nieuwe Directeur benoemd zou zijn. Deze mededeeling werd weder aangevuld door een andere, waarin de genoemde Wethouder als een zwakke figuur werd aangeduid, die de burgerij niet ongaarne zou zien vertrekken.

Elders werden reeds de namen genoemd der „technische" raadsleden, die voor den vrijgemaakten bestuurszetel kans zouden hebben. En ten slotte protesteerden meer dan de helft der raadsleden tegen de „beleediging", den tegenwoordigen titularis aangedaan, door hem als een nul in het cijfer aan te merken.

Het zou ons niet verbazen, wanneer de dus „beleedigde", die al zooveel meer omtrent zijn houding moest vernemen, er ten slotte den brui van gaf, nog langer deel van het Dagelijksch Bestuur uit te maken, en dat dus de Raad binnen niet langen tijd een nieuwen Wethouder zou te kiezen hebben.

Het is in het welbegrepen belang van Amsterdam dan echter te hopen, dat men de „technische" raadsleden niet in aanmerking doe komen. Want de te benoemen Directeur zou in de vrijheid zijner bewegingen, ja zelfs in zijn verantwoordelijkheid op zeer ongewenschte wijze beperkt worden, indien hij een technicus als wethouder boven zich kreeg.

Wethouders komen en gaan, maar de Directeur behoort te blijven. Heeft men geen volledig vertrouwen in iemand, men benoeme hem niet tot Directeur. Maar het zou een dwaasheid zijn, het verantwoordelijke hoofd der technische afdeeling door een anderen technicus als Wethouder op de vingers te doen kijken.

En men schaffe tevens de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken af, of, zoo dat niet gaat, dan late men haar bestaan, doch roepen haar slechts nu en dan bijeen, als er bijzonder belangrijke onderwerpen aan de orde zijn.

Nu vergadert deze Commissie wekelijks. Er wordt *niets* gedaan, dat zij niet vooraf heeft goedgekeurd. Is het, toen er een krachtig Wethouder was, wel eens voorgekomen, dat Burgemeester en Wethouders „à la barbe" van deze commissie iets deden of in den Raad brachten, deze gevallen hebben toch altijd tot de hooge uitzonderingen behoord.

Wat indertijd de oud-Directeur Lambrechtsen omtrent zijne ervaringen met deze commissie mededeelde, was wel in staat om tot nadenken te stemmen. En andere gewezen hoofdambtenaren der gemeente zouden nog van heel wat erger dingen weten te spreken.

Als de Raad een of meer technici in zijn midden telde, dan bracht de gewoonte mede, deze heeren, zoodra een vacature ontstond, tot leden der Commissie van Bijstand te benoemen. Zoo hebben daarin zitting gehad de architecten I. Gosschalk, C. Muysken, Dr. P. J. H. Cuypers, Roelof Kuypers en G. van Arkel. Sinds 1891 heeft de aannemer D. Schut er gezeteld, en sedert een paar jaar treffen wij ook den aannemer J. N. Hendrix onder de leden aan. Met hun beiden vertegenwoordigen deze op het oogenblik het technisch element in de commissie, misschien, als het zijn tijd is, in de toekomst versterkt door den architect C. B. Posthumus Meyjes.

Men kan zeggen, dat de aannemer D. Schut door zijn langdurig lidmaatschap de technische nestor in de commissie is. Welke adviezen hij gegeven heeft zal de geschiedschrijver na jaren kunnen vinden in de thans geheim gehouden notulen. Heeft hij zich verzet tegen al de verkeerdheden, sinds meer dan tien jaar begaan, en waaruit de „crisis" van thans is voortgesproten? De geschiedschrijver der toekomst zal het weten. Die van nu kan slechts zeggen, dat er in de openbare raadszittingen van zulk verzet nimmer gebleken is.

Doch wat hier van zij, de opvolgende commissiën van bijstand, die reeds sinds jaren de technische lakens hebben uitgedeeld, hebben den toestand van thans op haar geweten. Wij zouden willen zeggen: „zijn voor den toestand verantwoordelijk", ware het niet, dat niemand deze lichamen ter verantwoording kan roepen.

Hier schuilt het kwaad. Men denke zich een hoofdambtenaar, die met de meeste zorg en naar zijn beste weten een groot ontwerp, door Burgemeester en Wethouders hem opgedragen, inzendt.

Het wordt in de commissie van bijstand gebracht en deze heeft bemerkingen, die den Directeur worden medegedeeld, met last, zijn ontwerp naar het inzicht der commissie te veranderen. Door die veranderingen wordt echter het geheele ontwerp bedorven.

Wat moet de hoofdambtenaar nu doen? Weigert hij de wijzigingen te maken, dan blijft hem slechts over zijn eervol ontslag te vragen. Maakt hij de wijzigingen wel, dan wordt hij ten slotte aansprakelijk gesteld voor werk, dat het zijne niet is.

Welk man van karakter zal zich laten vinden om een ambt te bekleeden, waarin voor hem geen eer te behalen is?

Wij laten de quaestie van organisatie ditmaal rusten. Die organisatie komt er van zelf, zoodra men maar eerst een goeden technischen leider heeft.

Doch zulk een leider zal men slechts kunnen vinden, indien zoowel Wethouder als Commissie van Bijstand zich van elke technische inmenging weten te onthouden.

Daarom moet de toekomstige wethouder geen technicus zijn en de taak der Commissie van bijstand in het beheer der Publieke Werken zóó gewijzigd worden, dat zij alleen in enkele gewichtige gevallen door Burgemeester en Wethouders geraadpleegd wordt.

Het middel tot verbetering is zeker eenvoudig genoeg. Om het te kunnen toepassen is slechts noodig, dat de raad een geschikt wethouder benoeme, en dat de tegenwoordige leden der commissie van bijstand zelfverloochening genoeg bezitten om hun te groote bemoeienis met de technische zaken te temperen.

Eerzucht is een machtige drijfveer. Wie jaren lang ergens gezeteld heeft om lakens uit te deelen, is niet gemakkelijk tot opstaan te bewegen.

Maar voor Amsterdam staan thans groote belangen op het spel en wij hopen, dat daarvoor ten slotte de persoonlijke eerzucht van enkele raadsleden zal wijken.

Organisatie.

Organisatie is een groot woord, dat heden ten dage veel gebruikt en veel misbruikt wordt in verschillende beteekenissen. Het is er mede als met het woord „vrijheid" en andere uitdrukkingen, waarmede, als dat zoo te pas komt, geschermd wordt met met allerlei bedoelingen. Men moet dat in den regel niet al te ernstig opnemen, onze natie heeft altijd nog al van woordenpraal gehouden; men kan dat billijken althans verontschuldigen in een volk, dat tevens op zijn daden wijzen kan, maar wanneer de woorden voor de daden in plaats treden dan wordt het verschijnsel bedenkelijk.

Het kan nog erger, men kan de woorden bezigen om de gedachten te verbergen, zoo bont maken wij het evenwel gewoonlijk niet. Laat ons aannemen, dat de bedoelingen eerlijk en goed zijn, dat wij de woorden alleen gebruiken om onze gedachten uit te drukken, dan mogen wij daaruit wel niet de gevolgtrekking maken, dat, waar wij iemand groote woorden hooren bezigen, ook groote gedachten 's mans ziel vervullen, maar wij moeten aannemen, dat hij toch met zijn gedachten verwijlt bij de zaak of het onderwerp, waarover hij spreekt en ook, dat er een aanleiding is om daarover te spreken.

Het vermoeden ligt dan ook wel voor de hand, dat waar wij zoo vaak het woord organisatie hooren uitspreken, er reden is om over de organisatie van verschillende zaken in onze dagelijksche omgeving eens na te denken en zoodra wij dat gaan doen bemerken wij, dat aan die organisatie dikwijls heel wat ontbreekt.

Nu zijn er voortvarende menschen, die wanneer zij zoo iets ontdekt hebben, dadelijk van reorganisatie beginnen te praten. Deze voortvarendheid in woorden is alweer bedenkelijk, want er wordt meestal bij verzuimd eens grondig te onderzoeken, waar de gebreken in, of het gebrek aan organisatie eigenlijk hun oorsprong vinden. Is men dan in daden even voortvarend, dan komt men wel eens van de wal in de sloot terecht.

Wanneer wij hier het groote woord gebruiken dan denken wij, zooals wel vanzelf spreekt, in de eerste plaats aan de organisatie van het bouwbedrijf en wij bepalen daarbij onze gedachten binnen de grenzen van ons eigen land. Laat men op dit gebied zijn blikken in wijder kring rondwaren, dan overstelpt ons alras de omvang van het vraagstuk en deinst men er onwillekeurig voor terug.

Een zoo omvangrijke studie te ondernemen beoogen wij niet, maar vanzelf zullen wij toch wel eens genoopt worden, even over de afgebakende grenzen te stappen, waar dit ter vergelijking met den toestand daarbinnen gewenscht voorkomt.

Hoe staat het met de organisatie van ons bouwbedrijf, ons bouwvak in zijn geheelen omvang?

Er is geen organisatie, in geen enkelen tak van dat bedrijf, zoo hooren wij ons van verschillende zijden als antwoord toeroepen, het is een janboel in ons geheele vak, in alle kringen van de daarbij betrokkenen, van de architecten af tot de opperlieden toe en waar sporen van organisatie zijn, daar beoogt deze veel te veel politieke oogmerken of averechts opgevatte, dikwijls ingebeelde klassebelangen, maar niet de belangen van het vak en zijn beoefenaars.

Deze uitspraak is ongetwijfeld overdreven te noemen, dat er nergens een spoor van organisatie te ontkekken zou zijn is onjuist. In sommige kringen worden pogingen aangewend, om met de sociale beweging van onzen tijd mede te doen, wij hebben sociaal-democratische ingenieurs en architecten, zoowel als opzichters en teekenaars, om van de werklieden in de bouwambachten nog niet eens te gewagen; wat nu betreft de zuiverheid in de bedoeling en de al of niet juiste opvatting van die pogingen, deze punten willen wij in het midden laten, want dit alles heeft weinig of niets te maken met de eigenlijke vakbelangen en de organisatie daarvan.

Wij hebben dus speciaal op het oog de organisatie van het bedrijf, waarin de bouwmeester, de aannemer, de opzichter, de teekenaar, de onderbaas, de ambachtsman, verder behoeven wij niet te specificeeren, waarin dus al deze categoriëen van personen hun bestaan vinden.

Aan die organisatie, aan de manier, waarop tegenwoordig de bouwwerken tot stand komen, de vruchten van den arbeid en de samenwerking van al

deze personen, ontbreekt zeker nogal een en ander. Klachten van allerlei aard worden daarover geuit en deze klachten vinden haren grond in de ervaringen, die ons telkens doen gevoelen, dat er hier of daar iets niet in orde is, al kunnen wij dikwijls niet gewaar worden waar de schoen wringt.

Onaangenaam kunnen deze ervaringen in de hoogste mate zijn en men is er dus wel op bedacht er de oorzaken van op te sporen, maar die zijn niet steeds zoo gemakkelijk aan te wijzen en de klagers zoeken ze ook liefst niet allereerst in eigen kring, ofschoon zij natuurlijkerwijze ten deele ook daar te vinden moeten zijn.

Aan welken kant nu moeten wij met onderzoek beginnen? Deze vraag is gewettigd, waar wij de architecten zien harrewarren met de aannemers en omgekeerd. Ons aanbestedingssysteem deugt niet, zegt de een, schaft het af. Maar wat geeft gij er voor in plaats? is dan de vraag; ons aanbestedingssysteem is nog zoo slecht niet, wanneer het maar goed georganiseerd is.

Aan de opleiding van onze architecten mankeert het, zoo beweert een ander, uit de onpractische opvatting dezer heeren vloeien alle narigheden voort. Onze opzichters deugen niet, zoo roept een derde, de fout zit bij de uitvoering, die, wanneer zij niet naar den eisch geschiedt, het best voorbereide en gedetailleerde werk bederven kan. Met de opzichters gaat het nog wel, maar de ambachtslieden verstaan hun handwerk niet meer en dit is de bron van alle kwaad in het bouwvak, zoo hooren wij een vierde beweren en zoo zouden wij kunnen voortgaan met de meeningen van 10 of 12 personen op te vangen, die waarschijnlijk allen zouden verschillen, behalve op één punt, namelijk, dat er ergens iets haperen moet. Op dit eene punt nu zien wij een bewonderenswaardige eenheid in de meeningen der verschilende categorieën, maar dit is ook zoowat het eenige punt, waarop die eenheid kan worden aangewezen.

Overigens zien wij overal tweedracht, niet slechts tusschen de verschillende klassen van personen, die bij het bouwvak betrokken zijn, onderling, maar in den boezem van elke klasse afzonderlijk.

In plaats van een nauwe aaneensluiting van allen, wier belangen voor een groot deel dezelfde zijn in plaats van samenwerking, heeft het wel iets van een gedwongen, gewapenden vrede, gelijkt het wel alsof noodzakelijk de architecten en de aannemers, de aannemers en de ambachtslieden als natuurlijke vijanden tegenover elkander moeten staan.

Waar liggen de oorzaken van deze onaangename verhoudingen, die zeker niet strekken tot bevordering der belangen van het vak?

(Wordt vervolgd).

Brieven van Piet van Diever.

III.

Amice Redacteur!

Hoe lang is het wel geleden, dat ik het laatst iets van mij liet hooren, als mijn geheugen mij niet bedriegt wel twee jaren. Er was niet veel van hier te melden, laat ons maar aannemen, dat dit de oorzaak geweest is van mijn zwijgen.

Ik voel thans echter behoefte, om u even te melden, dat ik met veel genoegen de Oudejaarsavond overpeinzing in uw vorig nummer gelezen heb en vooral het pittige gedichtje, dat er aan voorafgaat.

Ik heb niet veel verstand van dichten, maar er toch wel eens wat van gehoord, en zoo meende ik al heel slim ontdekt te hebben, dat dit nu een sonnet was.

Ik wilde die ontdekking nu graag aan iemand meedeelen, maar aan wie? Een boer van mijn kennis kent wel zijn vader Cats op zijn duimpje, maar van mijn sonnet zou hij toch niets snappen.

Onze meester was de eenige, van wien ik een gepaste waardeering kon verwachten. De man is te ernstig, om iemand in zijn gezicht uit te lachen, als hij een domheid begaat, anders had hij 't zeker gedaan. Nu vergenoegde hij zich, toen ik hem het gedichtje liet lezen, met een glimlach te verklaren, dat het heelemaal geen sonnet was, maar toch vond hij het mooi en zat het volgens zijn meening goed in elkaar. Je kon wel zien zeide hij, dat die meneer Prodomosua (de beteekenis van dezen naam wist hij mij niet te verklaren) lang niet van dichterlijk talent ontbloot was.

Of ik wist wie het was, op deze vraag kon ik hem natuurlijk geen antwoord geven; dat komt men van de redactie toch niet te weten en in het adresboek van den Haag zal zoeken naar den naam ook wel vergeefsche moeite zijn.

Maar om daar nog eens op terug te komen, ik bedoel op den dan volgenden terugblik op 1906, wat mij daarin het meest trof was de moed, waarmede gij de toekomst tegenziet, ofschoon gij even te voren geconstateerd hebt, dat wij zoo weinig zijn vooruit gegaan.

Dat hier op ons dorpje en in de omgeving weinig veranderd is, het is begrijpelijk, maar daar is het hart van Holland, het middelpunt van de beschaafde wereld, daar is het toch heel anders, dacht ik.

Daar bruischt het leven als een bergstroom, tintelend in het zonlicht, hier kabbelt het maar zoo'n beetje, als de Drentsche hoofdvaart onder een grijze lucht. Gij beweegt u daar in levendig verkeer met vakgenooten, gij hebt daar uwe vergaderingen en tentoonstellingen, gij hebt daar van alles het nieuwste en het beste, gij werkt daar aan groote plannen, in een woord, daar bij U is leven in de brouwerij en hier bij ons is het de dood in den pot.

Tut, tut! ik hoor uw tegenwerpingen al, dat het grootste deel van al die fraaigheden maar schijn is, en dat er in werkelijkheid zoo goed als niets omgaat. Zoo afgezonderd van de wereld ben ik nog niet, dat ik niet uit berichten van kennissen en bij mijn laatste bezoek aan de groote steden heb kunnen opmerken, dat niet alles rozengeur en maneschijn is, ook in de wereld, waar men geen tijd heeft, om zich te vervelen.

Gijlieden komt daar altijd tijd tekort, met telefoon en electrische tram en andere middelen om tijd uit te sparen; maar ik heb hier wel tijd, om zoo nu en dan eens een pijp op te steken en eens kalm over het een of ander te philosopheeren.

Maar ik moet bekennen, dat ik dingen vernomen heb, die mij tot nadenken stemden, maar waar ik, na uren philosopheeren, toch geen gat in kon zien. Daar heb je die werkloosheid in de bouwvakken in Den Haag. Piet, ouwe jongen, dacht ik, je zit hier zoo op je gemak en je hebt nog al wat ervaring in de bouwvakken opgedaan, zou je daar

nu niet eens een remedie voor kunnen uitdenken? Je zoudt er de wereld een dienst mee bewijzen en in het bijzonder het wereldcentrum Den Haag, ze maakten je, tot belooning, bepaald eereburger daar; ze zouden in staat zijn een ridderorde van den Haagschen Ooievaar in te stellen en je daarin als eerste ridder te benoemen, met het vooruitzicht om later bij het nageslacht in brons vereeuwigd te worden op een voetstuk van rood graniet, waar al je titels en verdiensten..... wel neen, waar alleen je naam in gebeiteld stond, want de kleinste jongen zou immers weten.....

Zoo had mijn fantaisie mij op sleeptouw, maar ik was verstandig genoeg haar te breidelen en tot de werkelijkheid teruggekeerd moest ik mijzelf bekennen dat ik er niets op wist.

De quaestie is te ingewikkeld en zoo is het met meer vraagstukken, waarover jelui daar in het centrum der beschaving zit te tobben en als er eens wat is, dat ons van hier bekeken nogal eenvoudig lijkt, dan schijnen in Holland de menschen er altijd op uit te zijn, om het ingewikkeld te maken.

Dat is de politiek, zegt mijn vriend, de boer, die Cats op zijn duimpje kent, en met dit stopwoord is hij voor zichzelf tevreden. Polletiek, zegt hij eigenlijk, maar dat doet er niet toe.

Ik houd niet van stopwoorden, maar dring graag wat dieper door in den „aard der dingen", zooals Multatuli het noemde, het wordt echter met den dag moeilijker en daarom zal ik allerlei andere zaken, waar ik zoo wel eens over zit te philosopheeren, voor heden maar onaangeroerd laten.

Wat hebben zij onzen ouden Cuypers daar in Delft bewierookt. Als vakman doet het je goed zoo iets te lezen, want je ziet er uit, dat als je maar tijd van leven hebt, je verdiensten toch ten slotte erkend worden.

Ik heb mij eigenlijk zoowat uit het gewoel van het openbare leven teruggetrokken, maar als ik zoo iets lees van huldebetoon aan groote mannen dan voel ik, dat mijn eerzucht toch nog niet geheel is uitgedoofd, dan voel ik mij in staat, om nog eens iets grootsch te ondernemen, dat mijn naam op aller lippen brengt.

Wie weet wat gij nog beleeft van

t. a. v.

PIET VAN DIEVER.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

— Bekwame ingenieurs verklaren, dat de bouw van den tunnel onder het Kanaal, tusschen Engeland en Frankrijk, op verre na niet zooveel moeilijkheden zal opleveren als de Simplon-tunnel.

Men heeft berekend, dat door den tunnel in het eerste jaar na de voltooiing op zijn minst zullen vervoerd worden 1.238.000 passagiers en 128.000 ton goederen.

De Londensche financier Emile d'Erlanger, voorzitter van het comité voor het tunnelplan, berekent de opbrengst, naar 1.300.000 passagiers, tegen gemiddeld f 6 per hoofd, met hun bagage, de mails en het goederenvervoer op samen 18½ millioen gulden. De kosten van de treinen en het onderhoud van den tunnel worden berekend op f 4.800.000; dus zou er een winst blijven van 13½ millioen, waarvan de helft zou komen aan de Engelsche aandeelhouders, die dan een dividend zouden maken van 9 pCt.

Het getal passagiers is berekend op her feit, dat verleden jaar gezamenlijk door de stoomvaart-maatschappijen 1.238.358 passagiers over het Kanaal vervoerd worden.

Men berekent, dat de tunnel aan de Nederlandsche lijnen — Vlissingen en Hoek van Holland — 22 pCt. van haar vervoer zal ontnemen.

Men berekent al, wat de huid van den heer zal opbrengen, alvorens hij nog geschoten is. Er schijnt stemming gemaakt te moeten worden voor dit plan. Evenwel zullen de bekwame ingenieurs wel weten, dat zich bij het tot uitvoering komen van dergelijke plannen steeds onvoorziene moeilijkheden voordoen, die niet gering te schatten zijn. Tunnels onder zee zijn nog niet zoo vaak uitgevoerd om in dit geval luchthartig op dit punt gestemd te mogen zijn.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Den Gemeenteraad zal weldra het voorstel bereiken om, overeenkomstig den algemeenen wensch in 's Raads afdeelingen geuit, over de uitwerking van het Uitbreidingsplan een commissie van deskundigen naast en met den directeur der gemeentewerken te hooren.

Zoo luidt een blijkbaar officieuse mededeeling, die nog veel in het onzekere laat door het vage „uitwerking". Van belang is ook de wijze van benoeming der commissie door den Raad of door B. en W. Het voorstel in zijn geheel dient dan ook afgewacht.

Maar wel is or nu reeds aanleiding tot verheugen over deze toenadering van B. en W. die de eindelijke afdoening van het vraagstuk kan bespoedigen.

Haarlem. De „Haarl. Ct." vernemt, dat met de voorbereiding tot den aanleg van de ontworpen spoorwegen der Hollandsche Electrische Spoerweg-Maatschappij in Haarlemmermeer en omgeving door de daarbij betrokken spoorwegmaatschappij thans de meest mogelijke spoed gemaakt wordt.

Reeds zijn de onteigeningsbescheiden aan den Minister van Waterstaat toegezonden, en kan dus, indien deze worden goedgekeurd, een spoedige ter visielegging in de verschillende gemeenten tegemoet gezien worden.

Het schijnt echter, dat de onderhandelingen over de subsidievoorwaarden met verschillende plaatselijke besturen niet zoo vlot gaan als gewenscht is, terwijl ook de overeenkomsten met de polders nog niet alle gereed zijn.

Nijmegen. Binnenkort zal worden uitgeschreven de aanbesteding van den bouw van het post-, telegraaf- en telefoonkantoor alhier, waarvan het plan gereed is.

Oudewater. Met 38 leerlingen is hier op 2 Januari een vakteekenschool geopend, wel een bewijs dat hier aan dit onderwijs behoefte bestond.

Hilversum. Men neemt het hier met Woningwet en Bouwverordening niet kalmpjes en legt zich maar niet zoo klakkeloos neer bij de uitspraak van een welwillend kantonrechter, zooals uit de volgende twee gevallen blijken kan. De 5e kamer der Rechtbank te Amsterdam veroordeelde verleden week de aannemers alhier die in gebreke bleven de verbeteringen aan te brengen, hun door B. en W. krachtens de Woningwet voorgeschreven, tot f 10 boete of 3 dagen hechtenis. De kantonrechter alhier had hen ontslagen van alle rechtsvervolging.

— De architect K., die een perceel aan de Lindenlaan liet sloopen zonder daarvan vooraf kennis te geven aan B. en W. en door den kantonrechter werd vrijgesproken, werd door de 5e kamer der Rechtbank te Amsterdam veroordeeld tot f 25 boete of 5 dagen hechtenis.

Vianen. Naar men vernemt worden hier pogingen in het werk gesteld om terrein aan te koopen voor het bouwen van een nieuw post- en telegraafkantoor.

Enschedé. Uit het 40e verslag van „de Fabrieksschool" alhier over 1906 blijkt, dat op 1 Januari 1906 deze school werd bezocht door 1117 leerlingen en dat er op 31 December 1906 1174 leerlingen waren. Door het toenemend aantal leerlingen werden er twee nieuwe lokalen bijgebouwd en twee nieuwe onderwijzers aangesteld. Het schoolverzuim bedroeg slechts ruim 0,66 pCt. en was meestal wegens ziekte. Er werd les gegeven des morgens van 7—9, 10—12 en des middags van 1—3 uur, behalve Woensdag en Zaterdag, wanneer geen middaglessen werden gegeven.

Van de bibliotheek werd veel gebruik gemaakt, doch deze heeft dringend behoefte aan verbetering. De school blijft voortdurend in bloei toenemen.

Personalia.

— Waterstaat en B. O. W. in Ned.-Indië. De ingenieur der tweede klasse van den waterstaat D. Meijer, te Batavia, is overgeplaatst naar Noord Bantam, voor de uitvoering der werken tot verbetering der bevloeiing en afwatering in die streek.

— De ingenieur der derde klasse van den waterstaat C. E. J. Meijll is geplaatst bij de directie.

— De opzichter der tweede klasse van den waterstaat, L. F. Hillebrandt, is geplaatst in de afdeeling Manna en Pasoemahoeloe.

— De heer W. C. Jansen, opzichter-teekenaar bij het Waterschap „de Regge", is benoemd tot kameraar bij het Heemraadschap de rivier de Eem enz. te Amersfoort.

Vacante Betrekkingen.

— Waterbouwkundig Opzichter. Diploma Rijks-Waterstaat gewenscht. Brieven onder No. 567 aan den boekhandelaar J. Waltman Jr. te Delft. (2)

— Leeraar Diploma Delft, a. h. Technicum „Groningen" Directeur: Johs. Kimmel J.zoon. (2)

— Bouwkundig Teekenaar, op de hoogte met Fabrieksbouw en IJzerconstru tie. Aanbiedingen onder no. 645 aan het bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Werktuigkundig Hoofdopzichter bij de Staatsmijnen in Limburg. Aanvangssalaris f 2000—f 2300 per jaar. Aanbiedingen schriftelijk met afschriften van getuigschriften aan de Staatsmijnen te Heerlen. (1)

— Bouwkundig Inspecteur tot het controleeren van in uitvoering zijnde cementijzerwerken door het geheele land. Brieven onder P. B. K., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (1)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Tolsteegsingel O. Z. 46, Utrecht.

24 Bouwk. Opz.-teek., 20—32 j., f 40—f 100 's maands.
8 Bouwk. Opz.-Uitv., 21—45 j., f 60—f 100 's maands.
4 Waterb. Opzr., 24—26 j., f 50—f 90 's maands.
2 Werktuigk. Teek., 24—27 j., f 60—f 80 's maands.
1 Werkmeester (Constr.) 39 j., f 100 's maands.
2 Electrotechnische Opz. teekenaars, 27 j., f 75 's maands.
3 Machinisten-chef 28—39 j., f 75—f 100 's maands
2 Scheepsteek. aank.

Na 6 Januari 1907 adres: Rotterdam, Mauritsstraat 110.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 14 Januari.

Akmarijp, door het bestuur der Ver. Coöperatieve Stoomzuivelfabriek de Lege Walden: het bouwen van 4 werkmanswoningen te Akmarijp; bestekken verkrijgbaar bij De Vries en Muurling te Joure; teekeningen ter inzage bij H. de Vries te Akmarijp; inlevering biljetten ten kantore der voorn. Ver.

Ensch de, ten 8 ure, door den heer G. Huigen in het Café Volbers in de Kalanderstraat: het bouwen van 2 woningen met bijgebouwen aan den Losserschen weg; bestek en teek. ter inzage in bovengenoemd café; aanwijzing 11 uur op den dag der besteding; inl. geeft A. Wolda, bouwkundige.

Gorssel, ten 3 ure, door den heer J. Jans uit Diepenveen in het café van L. v. d. Mulen: het bouwen van een woonhuis met bakkerij, winkel en pensionkamer te Epse gem. Gorssel; bestek en teekening ter inzage in voorn. café.

Winschoten, ten 6.30 ure, door het gemeentebest.: het bouwen van een veldwachterswoning; bestek en teekening verkrijgbaar ter secr.; inl. verstrekt de gem.-architect van 10—12 ure.

Zelst, ten 11 ure, door de Commissie voor de Gasfabriek ten kantore der Gasfabriek: Het bouwen en verbouwen van diverse werkplaatsen, magazijnen, schaft- en badkamers, kantoor enz., op het terrein der Gasfabriek. Aanwijzing 7 Januari van 11—12 uur. Bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kant re der Gasfabriek.

DINSDAG 15 Januari.

Enkhuizen, door den arch. T. Kuin ten huize van den heer Sprée: het bouwen van een zuivelfabriek met woning en bijkomende werken te Schellinkhout; bestek en teekening te bekomen bij den arch.

Hoogeveen, door den heer R. Sterken: het amoveeren van een perceel aan de Groote Kerkstr. en de Streek de Huizen en het opbouwen van een confectiemagazijn met woning; bestek met teekening ter inzage in hotel Flothuis, waar de besteding plaats heeft; aanw. op den dag der best. ten 11 ure.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S. in het centraalbureau, bestek no. 1088: het maken van uitbreidingen aan de centrale werkplaatsen met bijbehoorende werken op het stat. Tilburg, begr. f 211700. (Zie adv. in no. 48).

WOENSDAG 16 Januari.

Leiden, ten 11 ure, door den arch. M. C. Mulder in den Vergulden Turk: het maken van de houten en steenen fundeeringswerken voor een silogebouw bij de meelfabriek de Sleutels. Aanwijzing 14 Januari, te elf uren. Bestek en teekening te verkrijgen bij den architect.

Zweeloo, ten 2 ure, door het gemeentebest. v. Zweeloo: 1. het aanbouwen van een schoollokaal enz. aan de school te Zweeloo en het bouwen van een onderwijzerswoning ald.; 2. het leveren en plaatsen van schoolmeubelen en leermiddelen in dat schoollokaal; bestekken en teekeningen ter inzage ten gemeentehuize te Zweeloo, in het café Mol te Veenoord, in hotel van Dalen te N.-Amsterdam, in hotel Het Wapen van Drente te Assen, in hotel Thomas te Hoogeveen, in hotel Baving te Coevorden en in hotel Panman te Stadskanaal; aanw. op het terrein op den dag der best. van 11—1 ure; inl. te bekomen bij A. Postma te Nieuw-Amsterdam, alw. bestekken en teekeningen te bekomen zijn.

DONDERDAG 17 Januari.

Heelsum, ten 3 ure, door den arch. J. Rothuizen in café Schoonoord: het bouwen van een villa aan den Rijksstraatweg te Doorwerth; best. met teekeningen ter inrage in gen. café; aanw. 15 Jan. ten 3 ure.

Hoogeveen, ten 3 ure, door het best. van de stoomzuivelfabriek: het verbouwen en uitbreiden der fabriek en het bijbouwen van machinekamer, ketelhuis, stoomschoorsteen c.a.; bestek ter lezing in gen. hotel en verkrijgbaar bij den arch.; aanw. op den dag der besteding ten 11 ure.

VRIJDAG 18 Januari.

Oostburg, ten 11 ure, door het gemeentebest.: het afbreken van het tegenwoordig gemeentehuis met post- en telegraafgebouw en den herbouw van een nieuw gemeentehuis, tevens in te richten voor kantongerecht, begr. f 12924. Bestek en teekening van af 31 Dec. a. s. verkrijgbaar ter secretarie. Aanwijzing 10 Januari 10 uur.

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater voorziening. Triumph Deurdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42ste Jaargang. ZATERDAG 19 JANUARI 1907. No. 3.

DE OPMERKER

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De Rioleering van 's-Gravenhage.

Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 3 November 1906,

door F. C. J. van den Steen van Ommeren, Civ. Ing.

(Met toestemming van den auteur overgenomen uit „de Ingenieur").

Alvorens met de beschrijving van de Haagsche rioleering zelf te beginnen is het wenschelijk, teneinde een juist begrip te verkrijgen, waarom dit werk noodig was, een kort overzicht te geven van den toestand, zooals deze vroeger was. In het oude Den Haag beijverde men zich om alle afvalstoffen met het regenwater, dat op daken en straten viel, langs den kortst mogelijken weg naar open water te leiden, een toestand, die thans nog in zoovele andere plaatsen bestaat. Dit geschiedde meestal ondergronds door gemetselde riolen, die een houten bodem hadden, welke bodem door de afvalstoffen sterk werd aangetast en in korten tijd verging. Deze riolen liggen in 't algemeen iets lager dan Delflands Peil, van de meeste liggen de uitmondingen bij de gracht zoo diep, dat het geheele rioolprofiel onder water uitkomt. (Delflands Peil = D.P. = 0.24 ÷ A.P. = 0.40 ÷ N.A.P. is de gemiddelde hoogte van het water in de grachten). De oude leidingen bestaan ook gedeeltelijk uit z.g. kantriolen, dat zijn vlak voor de huizen langs gaande kleine gemetselde riolen met berriën van hout, uit een tweede of derde soort metselwerk bestaande, die slechts enkele dM. onder de straat liggen. Vele huizen hadden beerputten met een overstort op het riool in de straat; soms worden de vaste stoffen hierbij tegengehouden, soms niet. Kortom, er bestond een spoelstelsel, waarbij de grachten en slooten als open stamriolen dienst deden; bodemverontreiniging kwam door de houten, sterk rottende bodems meermalen voor, ofschoon ook riolen zijn opgebroken, o. a. in de Van den Boschstraten, die door zeer zuiver zand omsloten bleken. Ook hadden de riolen over het algemeen te groote afmetingen, een fout, die voor een riool bijna even groot kan zijn als die van te kleine afmetingen; dwarsdoorsneden van riolen, die tot loozing van korte straten dienen, van bijv. ⅔ M². zijn geen zeldzaamheid, huisloozingen van een enkel perceel op het straatriool van 0.45 × 0.70 M. zijn meermalen blootgekomen. Vooral bij kleine afvoeren, die den regel vormen, wordt hierdoor een kleine stroomsnelheid verkregen, waardoor de vaste stoffen bezinken en het riool tot een langen gevulden beerput wordt,

zoodat alleen in de kap eenige stroom staat. Tot het verkrijgen van deze kleine snelheid droegen de ongunstige profielvorm, zijnde die van een liggende D. en het kleine verval, waarover men bij onmiddelijke grachtloozing beschikt, het hare bij. Een en ander geeft aanleiding tot minder gewenschte toestanden.

De loozing gebeurde steeds op open water, wat een zekere bemaling niet uitsloot, nl. dáár waar het open water niet tot den boezem van Delfland, maar tot polderwateren behoort. Sommige stadsgedeelten behooren tot polders, liggen lager dan het overige gedeelte van de stad en zouden, wanneer in de riolen de waterstand tot D.P. steeg, waterbezwaar hebben. Hiertoe behooren o.a. de deelen in de buurt van de Lijnbaan, bij het Oranjeplein en het gebied van het gemaal Lekstraat, behoorende tot de Zuster-, Noord-, Veen- en Binckhorstpolders. De bemaling van het eerste en het laatste gedeelte omvatte een oppervlakte, die zoowel binnen als buiten de stadsgrachten gelegen was en maakte derhalve grondduikers noodig.

In lateren tijd is het systeem van rioleering niet veel gewijzigd; wel is eenige verandering in de riolen gebracht, die van beton in plaats van metselwerk met houten bodems vervaardigd werden, doch de groote fout, de grachtloozing, bleef bestaan. Daar waar dit vroeger, toen men nog van het „vlek" Den Haag sprak, geen of weinig overlast veroorzaakte, nam deze last hand over hand toe, toen dit vlek zich tot grootere stad ontwikkelde. Hierbij kwam de ongunstige ligging van de stad in het Hoogheemraadschap Delfland ten opzichte van de waterverversching: een blik op de kaart van Zuid-Holland vóór 1887 toont dit duidelijk aan; de sluizen, waardoor water uit en in den boezem kon worden gelaten, liggen aan den Nieuwen Waterweg, dat is juist aan de andere zijde van het Hoogheemraadschap als waar Den Haag ligt; eenige merkbare strooming is daardoor in de stadsgrachten, bij sluisgang, niet te verwachten. Een en ander gaf aanleiding tot het maken van de werken voor de waterverversching, die in het begin van de 80er jaren voorbereid en omstreeks 1887 gereed waren. Deze werken omvatten het graven van het afvoerkanaal, beginnende aan den N.-W. Binnensingel, langs de Gasfabriek, Conradkade en Kranenburgweg naar zee met het bouwen van de zee- en binnensluizen, het stoomgemaal van de waterverversching en van twee kleine sluisjes in de Afzanderij-vaart en de Loosduinsche vaart, om te voorkomen, dat de Loosduinsche vaart leeg zou loopen. Deze werken, door de gemeente bekostigd met een bijdrage van Delfland, hebben op de waterverversching ongetwijfeld een gunstigen invloed gehad, doch bij de gestadige stadsuitbreiding konden deze de overlast, veroorzaakt door de onaangename lucht van de grachten niet keeren, daar de wortel van het kwaad niet werd aangetast: de afval van de geheele bevolking bleef nog steeds op de grachten afvloeien. Een goede toestand is alleen te verkrijgen, wanneer de oorzaak van de kwaal wordt weggenomen, dat is: wanneer zoowel in de stad, als in de andere plaatsen van het Hoogheemraadschap (met name in Delft), de grachtloozingen worden opgeheven; waarmee hand in hand behoort te gaan het dempen van binnengrachten, die voor de waterverversching nadeelig zijn. Uit het bovenstaande zal het duidelijk zijn, dat het opheffen van de grachtloozingen in de stad en het dempen van de bedoelde binnengrachten niet konden geschieden, zonder op ingrijpende wijze den bestaanden afvoer van huizen en straten te veranderen, d.w.z. zonder over te gaan tot een totaal nieuwe rioleering. Aldus is uit den drang der omstandigheden dit groote werk geboren.

De ontwerpen daarvan werden onder leiding van den directeur der gemeentewerken, den heer Lindo, in 1891 ter hand genomen door ingenieur Stoffels, die door zijn vorigen werkkring vertrouwd was met hetgeen in Duitschland reeds sedert jaren op dit gebied was verricht. De uitbreiding der stad, die juist in dezen tijd een groote vlucht begon te nemen, maakte het noodig dat spoedig tot een keuze van het te volgen stelsel werd geraakt; vóór de officieele vaststelling daarvan zijn dan ook verschillende riolen in de nieuwe stadswijken gelegd, die aanvankelijk zonder bemaling op de naastbijgelegen wateren of riolen loosden, doch pasten in het nieuwe stelsel, waardoor het voor de directie der gemeentewerken al spoedig, met het oog op de Haagsche omstandigheden, ontwijfelbaar vaststond, dat het spoelstelsel het aangewezene was.

In 1891 werd het ontwerp voor Scheveningen, in 1893 dat van Den Haag, zooals het door ingenieur Stoffels was ontworpen door den Raad goedgekeurd.

Na deze inleiding zal een nadere uiteenzetting van dit plan met enkele bijzonderheden omtrent de uitvoering worden gegeven, waarbij behandeld zullen worden:

A. de keuze van het stelsel met de voornaamste uit te voeren onderdeelen;
B. de leidingen;
C. de grondduikers;
D. de nooduitlaten;
E. de gemalen met afvoerleidingen;
F. de rioleering van Scheveningen;
G. de kosten.

A. De keuze van het stelsel met de voornaamste uit te voeren onderdeelen.

De eerste vraag, die thans rees, was welk stelsel gevolgd zou moeten worden, nl. een gescheiden of het spoelstelsel- en daarna de niet minder belangrijke vraag waar men met het rioolwater moet blijven.

Bij het spoelstelsel, het „tout á l'égout" zooals de Franschman het zeer duidelijk uitdrukt, komt *alles*, regenwater, afvalwater en uitwerpselen in het riool, bij de verschillende gescheiden stelsels komen deze stoffen slechts gedeeltelijk daarin, *wat* daarvan in het riool terecht komt, ja, dat hangt van het stelsel af; bij het oorspronkelijke Liernurstelsel bijv. komen alleen uitwerpselen daarin. In het algemeen is het voordeel van het spoelstelsel boven andere stelsels dit, dat men met één stel riolen volstaan kan; de openbare wateren worden echter, evenzeer als dat met de gescheiden stelsels het geval is, in meerdere of mindere mate met stoffen belast, die daar niet in thuisbehooren; dit hangt af van de werking der nooduitlaten. Hiertegenover staat, dat gescheiden stelsels ook bijzondere voordeelen aanwijzen. Voert het gescheiden stelsel alleen uitwerpselen af, dan blijft de vervuiling der openbare wateren bijna even sterk als zonder de bijmenging van deze stoffen, daar het keukenafvalwater, door de nog in ontbinding verkeerende zelfstandigheden, volgens sommigen, ge-

OVERZICHT DER VOORNAAMSTE STAMRIOLEN EN KUNSTWERKEN IN DE RIOLEERING.

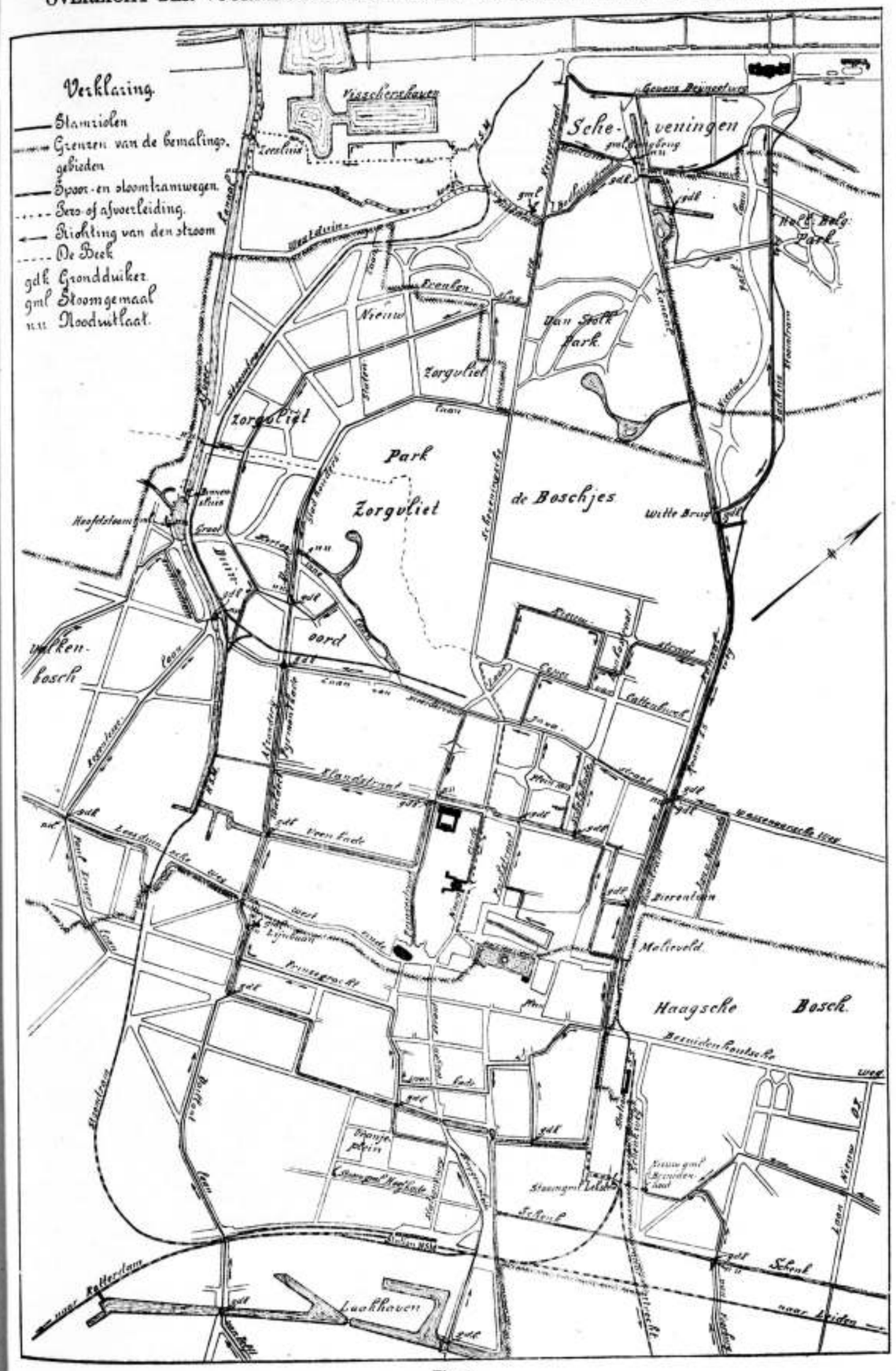

Fig. 1.

vaarlijker is te achten voor het verspreiden van ziektekiemen dan de reeds geheel ontbonden uitwerpselen. In den laatsten tijd wordt, vooral voor grootere steden, meer aandacht aan de gescheiden stelsels geschonken dan dit voor enkele tientallen jaren het geval was; in het algemeen is niet uit te maken welk stelsel bepaald de voorkeur verdient, dit moet geval voor geval zorgvuldig worden nagegaan.

De eerste vraag: gescheiden stelsel of spoelstelsel, is voor Den Haag in dien zin beantwoord, dat het laatstgenoemde stelsel gekozen is en wel voornamelijk op grond van de overwegingen, dat een gescheiden stelsel dubbele leidingen vordert; dat men toch een rioleering met bemaling voor het hemelwater noodig had in de poldergedeelten der stad, en dat men bij invoering daarvan aan reeds bestaande huisafvoerleidingen belangrijke wijzigingen zou moeten aanbrengen; in dit geval moet men verschillende af te voeren stoffen reeds in de huisleidingen scheiden, iets wat bij reeds bestaande gebouwen groote bezwaren met zich brengt, en waarvan de goede contrôle op den duur tamelijk wel tot de vrome wenschen zal blijven behooren.

De tweede vraag, (tegenwoordig de meest brandende bij rioleeringen) waarheen het rioolvocht ten slotte moet worden geleid is zóó opgelost, dat men het water van de Haagsche rioleering in hoofdzaak brengt op het gedeelte van het afvoerkanaal tusschen de zee- en de binnensluis, om het bij den eerstvolgenden sluisgang in zee. te loozen. Van een reiniging van het rioolwater is afgezien; alleen houden rekken het grove vuil tegen.

Volgens het nieuwe plan komt dus al het afvalwater met uitwerpselen en het regenwater, voor zoover dit niet in den grond dringt of verdampt, in de riolen, die door hun bodemhelling aan de stoffen een zekere snelheid meedeelen en hun inhoud brengen naar de plaatsen van loozing. Zonder meer kan dit echter niet geschieden, want geeft men aan deze riolen een zeer matige helling van bijv. $\frac{1}{1000}$, dan komen riolen, die bij de gemeentegrens bij het Huis ten Bosch beginnen, bij de zeesluis op ongeveer 8.50 M. ÷ D.P. te liggen; dat is, daar de zeestanden gewoonlijk van 0.40 M ÷ bij eb, tot 1.30 M. + D.P. bij vloed afwisselen, van 8.10 M. tot 9.80 M. onder den zeestand. Tengevolge van de lage ligging van de stad is aan onmiddelijke loozing niet te denken; de helling aan de riolen te geven leidt tot *diepliggende* riolen, die onder grond- en zeewaterstanden gelegen, *bemalen* moeten worden.

Deze bemaling van de stad kan het geheele net omvatten of trapsgewijze geschieden, d. w. z. kan verdeeld worden over ondergemalen. Beschouwt men de lage ligging van de stad in het Zuiden, waar de stamriolen hun begin-, dat is hun hoogste punt moeten hebben, dan komen deze spoedig zoo diep te liggen, dat uitvoeren van deze werken op die diepte onder het grondwater tot zeer groote kosten aanleiding heeft. Dit leidt er toe in het lengteprofiel van de lange riolen één of meer optreden te maken; op de plaats van een dergelijke optrede moet het water kunstmatig omhoog worden gebracht, moet dus een gemaal komen. Het aanbrengen van deze ondergemalen heeft nog een tweede voordeel. Stadsgedeelten, die zich in de buurt van het hoofdgemaal bevinden, hebben maar een deel van het totale verval noodig om hun stoffen naar dit gemaal te vervoeren; brengen deze gedeelten hun water op het diepst liggende riool, dan moet dit water noodeloos over het verschil in hoogte der beide riolen worden omhooggebracht. Als nadeel staan hier duurdere aanleg- en bedrijfskosten van twee gemalen dan van één gemaal per W. P. K. tegenover. Deze trapsgewijze bemaling wordt in Den Haag toegepast, het hoofdstoomgemaal heeft een eigen gebied te bemalen en bovendien water te verzetten dat door andere gemalen hieraan wordt toegevoerd; van deze ondergemalen bestaat alleen nog maar dat aan de Lijnbaan, een nieuw gemaal aan de Vlietstraat zal de omgeving van de Bezuidenhout moeten bemalen, terwijl bij verdere uitbreiding van de stad nog enkele kleine ondergemalen noodig zullen worden. (Zie fig. 1, waarop de verschillende gebieden voorgesteld zijn.)

VERZAMELRIOOL, GROOT TYPE.

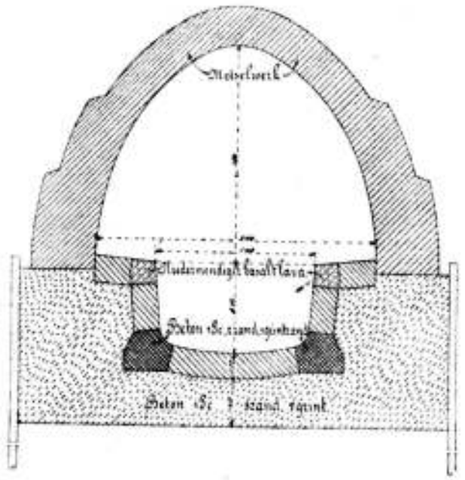

Fig. 2.

MOERRIOOL.

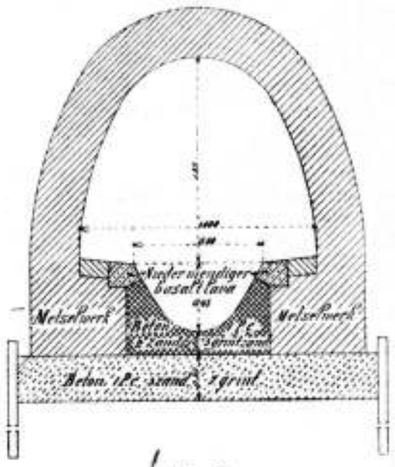

Fig. 3.

Om het water van alle stadsgedeelten naar deze gemalen te brengen, zijn in alle straten rioolleidingen noodig, die in de meeste gevallen van bescheiden afmetingen zijn, doch waaronder ook stamriolen voorkomen, die benedenwaarts grooter worden, daar zij water van een grooter gebied afvoeren. De voornaamste van deze stamriolen zijn op de overzichtskaart (fig. 1) aangeduid het zijn o. a.

1°. het stamriool Hoofdstoomgemaal — Archimedestraat—Laan van Meerdervoort—Javastraat—Raamweg—Wittebrug—Badhuisweg;

2°. het stamriool Groot Hertoginnelaan—Becklaan—Valkenbosch;

3°. het stamriool Regentesselaan—Paul Krugerlaan;

4°. het stamriool Reinkenstraaat— 2e Sweelinckstraat—door de terreinen Zorgvliet en Nieuw Zorgvliet naar de villa Frankenslag;

5°. het stamriool Waldeck-Pyrmontkade—N.-W. Binnensingel—Westeinde—Lijnbaan—Prinsegracht Groote markt—Luthersche Burgwal—Paviljoensgracht—Spinozastraat—v. d. Duynstraat—Huygensstraat—Rijswijkscheweg—Laakhavenwijk.

6°. het stamriool Elandstraat—Princessewal—Prinsestraat;

7°. het stamriool Zuid Binnensingel—Vaillantlaan—Laakhavenwijk;

8°. het stamriool Stille en Amsterdamsche Veerkade — Spui — Turfmarkt—Nieuwe Haven—Z. O. Buitensingel—onder de S. S. naar een nieuw te bouwen gemaal aan de Vlietstraat—Schenkweg—Vlietstraat—Charlotte de Bourbonstraat—Juliana van Stolberglaan;

9°. het stamriool Alexander-, Park-, Kazerne-, Kleine Kazernestraten—Lange Voorhout—Hooge Nieuwstraat;

10°. het stamriool Schelpkade—Mauritskade—Denneweg.

Op de plaatsen waar deze leidingen de grachten kruisen zijn grondduikers noodig, die op de overzichtsteekening zijn aangeduid, terwijl de nooduitlaten mede afzonderlijk zijn weergegeven. Het groote aantal inlaten, noodig om de riolen geregeld te kunnen spoelen, is weggelaten om de teekening niet te overladen.

Het is altijd wenschelijk op het einde van de bebouwing steeds een groot stamriool te zijner beschikking te hebben voor verdere aansluiting. Een stad is een levend wezen dat maar steeds doorgroeit; Den Haag breidt zich tegenwoordig uit met 8000 inwoners per jaar, d. w. z. dat wij hier bijna ieder uur één nieuwe Hagenaar begroeten. Voor het onder 7o. genoemde stamriool is er nog een bijzondere reden een zwaar riool te nemen, daar dat bij een eventueele rioleering van Delft wel eens goede diensten zou kunnen bewijzen. Gaat Delft er toe over een rioleering te maken (waartoe het eindelijk toch wel eens zal moeten komen), dan krijgt het ook de belangrijke vraag op te lossen waar het rioolwater heen moet. Nu is de afstand van die stad tot den nieuwen Waterweg 14 K. M., van die stad (Haagpoort) tot de gemeentegrens bij Rijswijk 5 K. M. Wordt er derhalve gezorgd voor een behoorlijke afmeting van de riolen en de gemalen, dan zal het Delftsche afvalwater zeer goed via de Haagsche rioleering naar zee zijn te voeren, natuurlijk onder betaling van een behoorlijke vergoeding. Ik beweer niet, dat dit werkelijk *de* oplossing voor het Delftsche rioleeringsvraagstuk zal worden, maar het is toch goed deze mogelijkheid niet van te voren reeds uit te sluiten, waar er met geringe kosten rekening mee kan worden gehouden, want (men houde dit wel in het oog) om tot een goeden toestand van het grachtwater in Den Haag te komen is de rioleering van Delft ook wel degelijk een Haagsch belang.

(Wordt vervolgd).

Organisatie.

(Vervolg)

Die oorzaken zijn niet ver te zoeken, hooren wij ons reeds van verschillende zijden toevoegen, ze zijn te vinden in den klassenstrijd. Dit antwoord is nog al gemakkelijk te geven, maar daarmede is niet veel gezegd, want ook „klassenstrijd" is een groot woord, dat heden ten dage veel gebruikt en veel misbruikt wordt in verschillende beteekenissen.

Beschouwingen over hetgeen met dit woord wordt aangeduid verwachte men hier niet, want o.i. ligt dit onderwerp, hoe belangrijk ook wellicht, buiten het kader van een bouwkundig weekblad, maar toch willen wij hier even een feit constateeren, namelijk dit, dat er twee partijen of groepen van partijen te onderscheiden zijn in onze huidige samenleving, eene namelijk, die den klassenstrijd als bestaande aanvaardt en tracht hem uit te vechten en een andere, die het bestaan van den klassenstrijd ontkent en aanneemt, dat hij alleen bestaat in de verbeelding zijner voorvechters, waarvan een gedeelte te goeder trouw er aan gelooft, een ander gedeelte het denkbeeld slechts exploiteert met politieke bedoelingen.

Men kan niet ontkennen, dat de maatschappelijke verhoudingen van grooten invloed zijn op de toestanden in het bouwvak, maar het is toch o. i. verkeerd te trachten in die toestanden verbetering te brengen, door de z.g. klassenstrijd over te brengen op het gebied, waarop de bouwmeesters en aannemers met hun verschillende hulpkrachten zich bewegen.

De organisatie, die wij hier bedoelen is niet een politieke. waarvan o.i. voor de belangen van het vak en zijn beoefenaars niets te verwachten is, maar een zuiver technische en administratieve en wij stellen in de eerste plaats voorop. dat men alle politiek er buiten moet laten, wanneer men iets bereiken wil en de zaak van een zuiver standpunt wil bezien.

Al willen wij dan ook verder opzettelijk niet meer spreken van klassen van personen, dat er een aantal categorieën van personen zich op het bouwkundig terrein beweegt is niet te ontkennen. De onderscheiding heeft haar ontstaan te danken aan de verdeeling van den arbeid, die noodig is om een bouwwerk tot stand te brengen. Deze verdeeling is niet een zoodanige als in de 19de eeuw in vele fabrieksbedrijven is ingevoerd, maar eene die reeds veel langer heeft bestaaan en vanzelf is ontstaan uit den aard der verschillende werkzaamheden.

Hoe de bouwambachten ontstaan zijn behoeft geen verklaring en iedereen weet, dat zij zeer oud zijn. De eischen, die de bewerking van verschillende grondstoffen voor bouwkundige oogmerken van nature stelt, hebben reeds in de grijze oudheid de specialiseering tengevolge gehad, die in hoofdzaak nu nog bestaat. De wijzigingen, die daarin in den loop der eeuwen hebben plaats gegrepen zijn werkelijk van zeer ondergeschikt belang. De behoefte en de ontwikkeling der beschaving heeft aan enkele nieuwe ambachten het aanzijn gegeven, er is verbetering gebracht in de gereedschappen, de machine heeft op velerlei gebied wijziging gebracht in de manier van werken. De ambachten zijn evenwel blijven bestaan, zij het ook niet altijd in bloeienden toestand, zij zijn in het leven gebleven en wij spannen al onze krachten in, om ze in het leven te houden en tot meerderen bloei te brengen, overtuigd als wij zijn, dat de goede gang van zaken in het bouwvak, de bloei der bouwkunst daarmede ten nauwste samenhangen.

Maar om een bouwwerk, en vooral een werk van bouwkunst tot stand te brengen zijn ambachtslieden alleen niet voldoende. Er zijn leidende hoofden, voormannen noodig in elk ambacht, er zijn personen noodig, die de samenwerking van deze hoofden, regelen en personen, die hen met de uitvoering van alle onderdeelen van het plan terzijde staan en eindelijk is er noodig het leidend hoofd, de bouwmeester, de ontwerper van het plan, in wiens persoon zich de geheele verantwoordelijkheid concentreert In hoofdzaak is dit ook reeds in de grijze oudheid zoo geweest en al verschilden de verhoudingen toenmaals in onderdeelen van de tegenwoordige, al zijn er wellicht schakels in den keten ingelascht, die men er vroeger niet in noodig had, deze bijzaken zijn van weinig invloed geweest.

Organisatie veronderstelt in de eerste plaats gemeenschap van belangen in de tweede plaats personen met organiseerend talent en doorzicht, om als leiders te kunnen optreden.

Gemeenschap van belangen moet op den duur in elke samenleving de behoefte aan organisatie doen gevoelen, zij is de drijfveer van de organisatie der geheele samenleving, zoowel als van de groepen, die zich daarin uit verschillende oorzaken vormen. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat wij reeds in de oudheid de ambachten als georganiseerde groepen aantreffen en de hooge ontwikkeling, waartoe de organisatie der ambachten in de middeleeuwen en in den gildentijd geraakte is genoeg bekend, om daarover hier nog in bijzonderheden te behoeven te treden.

Wij wenschen de gilden niet terug in hun verouderden vorm, maar willen toch deze instellingen aanhalen als voorbeelden van hetgeen een krachtige organisatie ten goede kan uitwerken. Als alle menschelijke instellingen hadden zij hun gebreken, maar zij zouden niettegenstaande deze, wellicht nog bestaan, wanneer men getracht had die te verbeteren of weg te nemen toen het nog tijd was.

Zooals het nu gegaan is met deze instellingen, is plotseling voor een oude, ingewortelde, zij het ook aan ouderdomsgebreken lijdende organisatie een algeheele desorganisatie in plaats getreden. Het was een ongeredderde boedel, die niemand wilde aanvaarden.

En toch heeft de traditie van de gilden nog betrekkelijk geruimen tijd nagewerkt, ook ten goede, en dit lag ook wel voor de hand, want evenmin als het gelukt een organisatie tot stand te brengen geheel kant en klaar, zonder dat er iets aan mankeert, door een besluit van de overheid, evenmin kan met een enkelen pennestreek een oude maatschappelijke instelling met al haar vertakkingen en gevolgen worden uitgewischt.

De gilden moesten eerst uitsterven, voordat van algeheele verdwijnigg sprake kon zijn en zelfs nu nog zijn gewoonten en gebruiken, waarvan de oorsprong in het gildewezen te zoeken is, nog hier en daar, in Duitschland o. a. nog meer dan bij ons, aan te wijzen.

De desorganisatie deed zich, zooals vanzelf spreekt, dan ook niet dadelijk gevoelen, maar zou eerst later aan het licht treden en dan zou blijken, dat de verandering niet enkel daarin bestond, dat het nu baas en knecht in plaats van meester en gezel geworden was. De vrijheid, alleen door eenige artikelen van het burgerlijk wetboek aan banden gelegd, was wellicht verkieslijk boven de verouderde gilde-reglementen, die de ontwikkeling der ambachten tegenhielden, maar die wetsartikelen hadden alleen betrekking op burgerlijke verplichtingen, die niets met vakbelangen te maken hadden.

Meer en meer ontaardde de uitoefening van een ambacht in een exploitatie van werkkrachten, in een handelsonderneming, waarin vraag en aanbod een rol begonnen te spelen, waarin de concurrentie zich deed gelden, waarin ten slotte de handige koopman op meer succes kon rekenen, dan de bekwame vakman.

Het voorbeeld van den baas moest noodzakelijk op den knecht terugwerken, hij moest wel bemerken, dat met de grootste technische vaardigheid toch niet de voordeelen te behalen waren, die een handig koopman weet te verwerven.

Was het wonder, dat wie als knecht niet genoeg verdienen kon het eens als baas probeerde, dikwijls met succes? was het wonder dat de liefde voor het ambacht, de belangstelling in zijne onderdeelen bij den ambachtsman achteruit ging en daarmede het algemeen peil van technische vaardigheid en vakkennis daalde? Die daling was zoo merkbaar, dat het niet lang kon duren of de gevolgen er van moesten zich in de geheele samenleving doen gevoelen. Uit de kringen van de werkgevers, niet de patroons, maar het publiek, gingen de klachten over dit verschijnsel op en in die kringen, geheel buiten de ambachten staande, begon men het eerst maatregelen te overwegen, om de ambachten zoo mogelijk terug te voeren tot een hooger peil. Het kan ons alweder niet verwonderen, dat men in een tijd toen het volksonderwijs algemeen de aandacht trok al spoedig op het denkbeeld der ambachtsscholen gekomen is.

Daarmede was een eerste stap gedaan op den weg tot organisatie van het vakonderwijs en wij weten welke uitbreiding dit nog gestadig ondergaat. Werd deze beweging, uitgegaan van het particulier initiatief, aanvankelijk in vakkringen niet met groote ingenomenheid begroet, hebben de ambachtsscholen ook zeer moeilijke jaren moeten doormaken, thans zijn de meeningen daaromtrent belangrijk gewijzigd. De regeering toont meer belangstelling dan ooit in het vakonderwijs en het ligt op den weg der regeering om te organiseeren alles, waarmede zij zich inlaat.

Dat er nog wel een en ander te organiseeren is

blijkt wel uit rapporten, brochures, voordrachten en verhandelingen in de laatste jaren over technische onderwijs verschenen.

Wij bedoelen niet, dit alles hier uitvoerig in herinnering te brengen, maar wijzen er alleen op, om te laten zien hoezeer de behoefte aan organisatie zich in één onderdeel van het bouwvak heeft doen gevoelen; in andere takken van dit wijdvertakt bedrijf is het evenzoo gesteld.

Met de afschaffing van het gildewezen valt ongeveer samen de invoering hier te lande van het Fransche systeem van aannemen van werk en tot de ontwikkeling van dit systeem heeft ongetwijfeld de veranderde toestand in de bouwambachten het zijne bijgedragen. Uitvoering van werken bij aanneming was niet bepaald iets geheel nieuws, maar een aannemersstand, zooals wij die nu kennen bestond toch niet.

Het Fransche systeem bood een groot voordeel daarin aan, dat men zich van een groot aantal lastige beslommeringen kon afmaken en slechts een scherp geformuleerd bestek te maken had en de uitvoering streng te controleeren, waarbij dan gezorgd werd dat men de macht in handen hield, wat gemakkelijk te doen was voor de partij, die over de geldmiddelen beschikte. De aannemers werden daardoor evenwel geenszins afgeschrikt, zij hebben goede jaren beleefd juist in den tijd, dat het systeem nog niet tot zijn volle ontwikkeling gekomen was.

De aannemers toch hadden op een punt een belangrijken voorsprong bij degenen aan wie de leiding der werken was toevertrouwd. Zij hadden handelskennis en op dit gebied waren de meeste bouwmeesters vreemdelingen.

(Wordt vervolgd).

Vereenigingen.

Door het Hoofdbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond is, zooals men weet, een Commissie in het leven geroepen tot onderzoek naar de mogelijkheid van invoering van wettelijke bekwaamheidsacten voor technici. Thans is een circulaire aan de leden dier Commissie verzonden van den volgenden inhoud:

Ter voldoening aan de opdracht, ons gegeven in de ook door Uwe vereeniging bijgewoonde vergadering, op 29 September j.l. te Utrecht gehouden, hebben wij de eer U uit te noodigen tot bijwoning van de eerste vergadering van bovengenoemde commissie, te houden in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, Mariaplaats, Utrecht, op Zaterdag 9 Februari a.s., des avonds te half acht.

Agenda:

1. Opening door den voorzitter van den A. N. O. en T. B.;
2. Verkiezing voorzitter en secretaris der commissie;
3. Overdracht der leiding;
4. Vaststellen plaats, dag en uur van vergaderen;
5. Regeling financieele gevolgen;
6. Regeling der werkzaamheden, enz.

Verder hebben wij de eer U nog mede te deelen, dat in de commissie zitting hebben de volgende heeren:

Jac. van Gils, C. N. van Goor, afgevaardigden van de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap".

B. J. Ouëndag, C. T. J. L. Rieber, afgevaardigden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

F. de Herder, H. F. Boersma, afgevaardigden van den Nederlandschen Aannemersbond.

H. E. van Gelder, G. Versteeg, afgevaardigden van de Soc. Tech. Vereen. van Dem. Ingenieurs en Architecten.

H. Walenkamp, ..., afgevaardigden van het genootschap „Architectura et Amicitia".

Z. Gulden, J. L. B. Keurschot, afgevaardigden van den A. N. O. en T. B.

Een tweede afgevaardigde van A. et A. zal binnenkort aan de commissie worden toegevoegd.

Hoogachtend,

Namens het Hoofdbestuur van den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond.

Z. GULDEN, *Voorzitter.*
J. L. B. KEURSCHOT, *Secretaris.*

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

DORDRECHT. Ter gelegenheid van de te houden tentoonstelling van Kunstindustrie en Nijverheid in April-Mei a.s. wenscht het Bestuur der Vereeniging „Vak en Kunst" een prijsvraag uit te schrijven tot het verkrijgen van een Diploma. Inzendingstermijn 25 Maart 1907. Prijzen f 50, f 25 en f 10. Programma's en inlichtingen verkrijgbaar bij Adr. Schoûl, Wijnstraat 92, Dordrecht.

'S-GRAVENHAGE. Naar aanleiding van mededeelingen voorkomende in de laatste verslagen van inspecteurs van den arbeid omtrent den zeer ongunstigen gezondheidstoestand der steenhouwers tengevolge van de uitoefening van hun beroep, wendde het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging zich eenigen tijd geleden tot eenige ingenieurs- en architecten-vereenigingen, met het voorstel gezamenlijk een Commissie te benoemen en te onderzoeken op welke wijze bestrijding dezer misstanden mogelijk is [hetzij door verbetering der arbeidsvoorwaarden, hetzij door het weren van de meest schadelijke steensoorten.]

Deze Commissie is thans tot stand gekomen en heeft zich geconstitueerd als volgt:

JOS. TH. J. CUYPERS, C. B. I. [Architectura & Amicitia] *Voorzitter.*
H. A. VAN IJSSELSTEIN, C. I. [Vereeniging van Delftsche Ingenieurs.]
D. A. V. MARGADANT, Architect [Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.]
F. N. L. KERKHOFF, C. B. I. [Vakafd. voor Bouw- en Waterbouwkunde v/h. Kon. Inst. van Ingenieurs.]
P. BAKKER SCHUT, C. I. [Sociaal-Technische Vereeniging] *Secretaris.*

De Commissie verzoekt mededeelingen, welke bij haar onderzoek van belang kunnen zijn, te zenden aan het adres van haren Secretaris, Obrechtstraat Nr. 146, den Haag.

'S-GRAVENHAGE. De Haagsche briefschrijver van de O. Haarl. Ct. weet mede te deelen, dat de heer Cordonnier zijn plan in details en onderdeelen zóó gewijzigd heeft, dat de uitvoering van dat herziene ontwerp nu geen geldelijke bezwaren meer zal opleveren; de Carnegie-commissie heeft vergaderd en Cordonnier's nieuwe Vredespaleis in bezuinigden vorm goedgekeurd en als uitvoerbaar aangenomen.

Binnen een niet meer ver verwijderd tijdstip staat dan ook te verwachten de officieele opdracht van hoogerhand aan den heer Cordonnier, om aan de uitvoering van zijn gerevideerd ontwerp gevolg te geven; het bouwen van het Vredespaleis wordt dus binnenkort daad.

Men stelt zich voor nog in het voorjaar over te gaan tot de aanbesteding en nog voor Mei plechtig den eersten steen te leggen.

— Dezer dagen werd de Ambachtsschool alhier bezocht door de heeren Karl Gottar en C. Uhrmann, directeuren van vakscholen in Pruisen, welke naar aanleiding van het vroeger bezoek van de heeren dr. von Seefeld en prof.

Richter thans door de Pruisische regeering zijn uitgezonden om Ambachtsdag- en avondscholen in Nederland te bezoeken.

Zij werden begeleid door den inspecteur van het M. O., den heer H. J. De Groot.

Deze herhaalde bezoeken van Duitsche autoriteiten aan onze vakscholen bewijzen ongetwijfeld meer dan gewone belangstelling in de opvatting van ons ambachtsonderwijs.

— Aan „Land en Volk" schrijft men:

De straatverlichting te Brielle geschiedt door middel van gas, hetwelk wordt geleverd door een particuliere gasfabriek, het uitsluitend eigendom van drie personen. Een hunner is ongeveer 25 jaren lid van den gemeenteraad en reeds tal van jaren oudste wedhouder. Al dien tijd was dit aan de leden van den raad bekend, terwijl toch de Gemeentewet verbiedt dat raadsleden leveranties doen aan de gemeente.

Het toezicht op de verlichting, — die nog steeds op de ouderwetsche wijze, met gasvlammen, in stede van gloeikousjes — — plaats heeft, is opgedragen aan de politie. Wat er van dat toezicht terecht komt, vooral als de bij de gasleverantie betrokken wethouder als hoofd der politie fungeert, wat somtijds maanden lang het geval is, durf ik niet beschrijven.

Gelukkig nadert de dag, waarop het voor 25 jaar gesloten contract afloopt.

Sommige bladen namen het bovenstaande over als een voorbeeld van middeleeuwsche toestanden. Het is echter nog niet zoo heel lang geleden, dat in de residentie ten opzichte van de Tram een toestand bestond, die als tegenhanger van den hier geschetsten gelden kan.

Men behoeft niet naar de kleine plaatsen te gaan, om dergelijke voorbeelden te zoeken. Begon men daarmede in de hoofdstad, zoo zou men daar wellicht reeds een aardig tuiltje kunnen garen

Middelburg. Het bestuur van den Bond van waterbouwkundige ambtenaren in Zeeland maakt bekend, dat in de maand April 1907 een examen voor polder-opzichter vanwege den Bond zal worden afgenomen.

Hun, die aan de gestelde eischen hebben voldaan, wordt een diploma van voldoend afgelegd examen uitgereikt.

Zij, die aan het examen wenschen deel te nemen, kunnen zich hiertoe, onder overlegging van geboorteacte, vóór 1 Februari 1907 bij den voorzitter H. Koole te Ellewoutsdijk, aanmelden.

Ter bestrijding der te maken kosten wordt den Bond door iederen candidaat een bijdrage van f 5.— en door ieder gediplomeerde bovendien een bedrag van f 10 uitgekeerd.

Programma's à f 0.25 en nadere inlichtingen verschaft de secretaris P. L. Bolier te Westkapelle.

Groningen. Omtrent de door het Gemeentebestuur van Winsum uitgeschreven Prijsvraag voor een Raadhuis wordt het volgende gemeld.

Er werden ingezonden: 49 bouwplannen, van welke de Jury met den prijs van f 100 bekroonde dat, dragende het Motto „O," ontworpen door de heer A. L. van Wissen, architect te Groningen, terwijl de premie van f 50 verwierf dat, dragende het motto „Hunsingo," ontworpen door de heer H. J. Kranenborg, architect te Haarlem.

Op het zestal werden nog geplaatst de teekeningen met de motto's „Jo," „Een gekruiste Cirkel," „Wapen van Winsum" en „Luctor et Emergo".

Personalia.

— De aanbeveling voor directeur der gemeentewerken te Enschedé bestaat uit de heeren: A. H. op ten Noordt, luitenant der genie te Utrecht; A. van Linden van den Heuvel, tijdelijk adj.-ingenieur van den Waterstaat te Sluiskil, en A. S. Doeen, ingenieur der waterleiding te Amsterdam.

— Naar wij vernemen, is de heer J. M. Gritters Doublet, vroeger onderdirecteur der Gemeentelijke Electrische Centrale te Groningen, benoemd tot hoofdingenieur der „Compania Alemande de Electricidad" te Buenos-Ayres. [Vad.]

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter b. d. Gemeentewerken te Assen. Zie Adv. in dit no. [1]

— Directeur voor de in 1907 te Winterswijk te openen Ambachtsschool. Jaarwedde f 22 0. Indiensttreding omstreeks Juli. Stukken in te zenden bij den Secretaris van het Bestuur vóór 15 Februari a.s. [1]

— Opzichter Teekenaar terstond in N.-B. Brieven onder No. 31764 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Werkmeester bij den bouw van het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden voor de IJzerconstructie. Zich te vervoegen bij den Uitvoerder aan den bouw. (1)

— Bouwkundig Teekenaar dadelijk Brieven letters P.M.S., Alg. Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (1)

— Persoon, grondig bekend met grond en waterwerken. Kennis van landbouw strekt zeer tot aanbeveling. Brieven onder No. 31719 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Reiziger voor de Steen- en Pannenfabrieken, voorheen Dericks & Geldens en L. & A. Geldens te Druten. [1]

— Reiziger in Bouwmaterialen. Brieven onder No. 31709 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. [1]

— Bedrijfsingenieur voor een machinefabriek, bekend met het uitwerken van plannen en begrootingen. Brieven onder letter V 1054, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. [1]

— Chef-Gasmeester voor de te stichten Gasfabriek te Dongen N.-B., jaarwedde f 800, met vrije woning, vrij gas en cokes en vrijdom van de eerste drie grondslagen der p. b. benevens 5 pCt. aandeel in de bruto-winst. Sollicitatiestukken vóór 15 Februari e.k. aan den Voorzitter der Gascommissie G. L. Smits te Dongen. [1]

— Bouwkundig Teekenaar, op de hoogte met Fabrieksbouw en IJzerconstructie. Aanbiedingen onder no. 645 aan het bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Werktuigkundig Hoofdopzichter bij de Staatsmijnen in Limburg, Aanvangssalaris f 2000—f 2300 per jaar. Aanbiedingen schriftelijk met afschriften van getuigschriften aan de Staatsmijnen te Heerlen. (2)

— Bouwkundig Inspecteur tot het controleeren van in uitvoering zijnde cementijzerwerken door het geheele land. Brieven onder P. B. K., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Mauritsstraat 110, Rotterdam.

23 Bouwk. Opz.-teek.,	20—32 j.,	f 40 — f 100	's maands.
8 Bouwk. Opz.-Uitv.,	21—45 j.,	f 60 — f 100	's maands.
4 Waterb. Opzr.,	24—26 j.,	f 50 — f 90	's maands.
2 Werktuigk. Teek.,	24—27 j.,	f 60 — f 80	's maands.
1 Werkmeester	39 j.,	f 100	's maands.
2 Electrotechnische Opz. teekenaars,	27 j.,	f 75	's maands.
3 Machinisten-chef	28—39 j.,	f 75 — f 100	's maands
2 Scheepsteek. aank.			

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead.

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Deurdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

12de Jaargang. ZATERDAG 26 JANUARI 1907. No. 4.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 } uitbet.

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Raadhuis in de Rijp.

Oude Raadhuizen.

Donderdag vóór een week zijn te de Rijp en Graft (Noord-Holland) Raadszittingen gehouden, waarin besloten is pogingen te doen om de oude raadhuizen dier gemeenten te restaureeren volgens de plannen, daartoe opgemaakt door den architect J. F. L. Frowein te 's-Gravenhage.

Het raadhuis te de Rijp werd in 1630 door den beroemden waterbouwkundige Jan Adriaansz. Leeghwater gebouwd, wiens gedenksteen in een der gevels ingemetseld is, toen in 1875 zijn driehonderdjarig geboortefeest in de Rijp, zijn geboorteplaats, gevierd werd.

Het gebouw van monumentale opvatting is nog in vrij goeden staat, doch heeft meerdere veranderingen ondergaan.

Het raadhuis te Graft daarentegen in 1613 gebouwd, door een bouwmeester, wiens naam niet bekend is, verkeert in hoogst bouwvalligen toestand en is zoowel uit- als inwendig zeer gewijzigd en in den loop der jaren ten deele gesloopt. Eenmaal in zijn vroegeren toestand teruggebracht zal dit raadhuis, een zeldzaam voorbeeld van fijne en schilderachtige architectuur van de 17de eeuw, ongetwijfeld onder de schoonste raadhuizen van ons land kunnen gerekend worden.

De hierbij gegeven afbeeldingen, naar teekeningen van den heer G. van Arkel, zijn ontleend aan het werk „Noord-Hollandsche Oudheden".

Raadhuis te Graft.

De Rioleering van 's-Gravenhage.

Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 3 November 1906, door F. C. J. van den Steen van Ommeren, Civ. Ing.

(Met toestemming van den auteur overgenomen uit „de Ingenieur").

(Vervolg)

B. De leidingen.

De onderdeelen van het net nader besprekende, komen de leidingen thans in de eerste plaats aan de beurt. Deze leidingen bestaan uit gemetselde riolen, uit riolen van beton en uit ijzeraardbuisleidingen. Van de eerste soort bestaan er 3 typen, waarvan twee zijn weergegeven op de figuren 2 en 3, die nader bekend staan als: fig. 2, Verzamelriool (groote (type inw. breed 2.44 M., hoog 2.58 M.; Verzamelriool (klein type) inw. breed 2.08 M., hoog 2.10 M. en fig. 3, Moerriool inw. breed 1.608 M., hoog 1.80 M.

Verschillende bijzonderheden van deze riolen, zooals de gebruikte materialen, de zwaarte van het gewelf, de wijze van fundeering enz. blijken voldoende uit de figuren. Bij deze groote riolen komen bordessen voor, zoodat een goot gevormd wordt om bij afvoer van huishoudwater met weinig of geen regen een gunstige verhouding te krijgen tusschen natte doorsnede en natten omtrek.

Nu in de latere jaren meer en meer het gewapend beton zich op den voorgrond dringt, zou misschien een rechthoekig profiel met dekplaat van beton voor nieuwe rioleeringen in overweging kunnen komen; door de loodrecht opgaande wanden wordt de waterberging hier veel grooter, terwijl de uitvoering bespoedigd kan worden door de gewapende betonafdekkingen van te voren in gereedheid te brengen. Hiertegenover staat, dat de kosten wel iets meer zullen bedragen. Huisaansluitingen en aansluitingen

Riool 30 × 45.

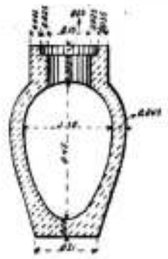

Fig. 4.

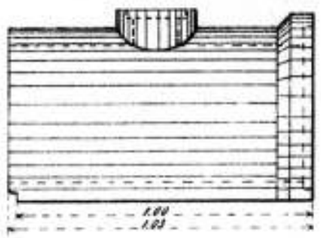

Fig. 5.

van kolken hebben niet onmiddelijk op gemetselde riolen plaats; waar zij liggen bevinden zich één of meer zijriolen in dezelfde straat, die deze aansluitingen opnemen.

De tweede soort riolen (n.l. die uit beton) hebben den eivorm met assenverhouding 2 : 3 en den cirkel tot doorsnede. De eivorm wordt om dezelfde reden gekozen als waarom de goot bij de gemetselde profielen voorkomt; riolen van dezen vorm met bovengenoemde assenverhouding zijn in ons land vaste handelsmaten geworden, de profielen beginnen in Den Haag met de hoofdafmetingen $\frac{30}{45}$ cM., welke

Riool 100 × 150.

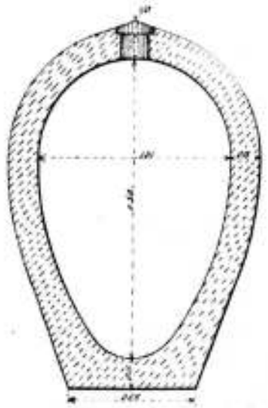

Fig. 6.

Fig. 7.

maten geregeld opklimmen met $\frac{10}{15}$ cM., totdat de grootste profielmaat $\frac{100}{150}$ cM. bereikt wordt; het profiel $\frac{90}{135}$ cM. is hier nooit gebruikt, terwijl het profiel $\frac{45}{67.5}$ cM. bovendien nu en dan voorkomt.

Van de ronde profielen worden voor rioolleidingen alleen die met een inw. middellijn van 25 en 30 cM. gebruikt. De figuren 4 t/m. 7 geven van de eivormige doorsneden de voornaamste afmetingen, vorm van de inlaat en de wijze van verbinding van het kleinste profiel $\left(\frac{30}{45}\text{ cM.}\right)$ en het grootste profiel $\left(\frac{100}{150}\text{ cM.}\right)$; bij de cirkelvormige doorsneden is de bodem aan de onderzijde vlak, de vorm van den inlaat dezelfde als bij het eivormig profiel $\frac{30}{45}$. De werkende lengte is steeds 1.00 M., bij het leggen leveren de stukken echter ± 1 pCt. meer uit. Alleen bij het kleinste eiprofiel zijn de verbindingen en de inlaten, bij de ronde profielen alleen de inlaten, wegens de geringe wanddikte, versterkt door moffen; voor alle eiprofielen is de breedte van het draagvlak $^2/_3$ van de inwendige waterpasse middellijn.

Vroeger werden ook rioolstukken gebruikt uit 2 of 4 deelen samengesteld.

De inlaten voor de huis- en kolkaansluitingen zijn in de kruin van het profiel geplaatst; dit voorkomt opstuwing in de aansluitende leidingen vóórdat het profiel geheel gevuld is, het heeft het voordeel van maar één verzwakking aan het stuk te geven, terwijl deze verzwakking in het dikste deel van den wand plaats vindt. Gemiddeld wordt elk 6e stuk van een inlaat voorzien, waar de loozingen op worden aangesloten met spruitstukken van ijzeraardbuizen ter inw. middellijn van 15 cM.

De riolen worden van cementstampbeton gemaakt in verhouding van 1 cement op 4 à 6 grindzand (volume-verhouding), voor de grootere riolen wordt hier vrij grof grind bijgedaan. Er moet tegen gewaakt worden dat te veel witte vuursteen-biggels en dat kolensintels in de grind mee verwerkt worden, het laatste bestanddeel komt vrij veel voor in het uit de rivieren gebaggerde grind. De riolen worden staande gestampt, met behulp van ijzeren stampers, van ± 12 K.G. gewicht, in ijzeren vormen, waar de specie zoo vochtig als tuinaarde in wordt gestrooid. Een stuk $\frac{30}{45}$ krijgt bij een goede behandeling ongeveer 1000 krachtige slagen, de grootere meer. De specie mag niet al te nat zijn, om de vorm na voltooiing van het stuk spoedig te kunnen lossen; zoodoende kan één vorm herhaalde malen per dag dienst doen. Gold deze omstandigheid niet, dan was het, vooral met het oog op de waterdichtheid van de riolen, beter de specie wat natter te maken. Om hechten van de beton aan de ijzeren vormen te voorkomen worden deze laatste met carbolineum ingesmeerd. De stukken worden korten tijd na het lossen, van binnen en van buiten met cementspecie afgekwast. Zaak is het er op toe te zien, dat de stukken, onmiddellijk na het vervaardigen, van een betrouwbaren datum van aanmaak worden voorzien, om later bij het leggen van de stukken steeds de oudste het eerste te kunnen opwerken.

De bodemstukken voor de toegangskokers, waarover hieronder meer, worden in houten- of in gipsvormen gestampt; het stampen geschiedt hier, evenals vroeger bij het vervaardigen der stukken in houten vormen, minder krachtig door gebruikmaking van houten stampers.

De stukken worden gewoonlijk niet verwerkt vóórdat ze 6 weken oud zijn; wenschelijk is het de grootere profielen zelfs wat ouder te verwerken, daar deze, wegens de grootere wanddikte, minder snel versteenen.

De riolen worden niet in eigen beheer, maar steeds aan de fabrieken gemaakt.

Er wordt veel gewicht gehecht aan een zorgvuldige beproeving van de rioolstukken, bij welke beproeving wordt nagegaan: 1o. de vorm en de afmetingen van de stukken; 2o. de verbinding van de grind aan de beton; 3o. de weerstand der stukken tegen belasting.

1o. De vorm van de stukken moet nauwkeurig worden nagegaan om, bij de geringe voegwijdten, geen gevaar te loopen, dat de verbindingen niet in elkaar passen en te maken, dat er een goed doorgaand geheel verkregen wordt. Bij stukken, in denzelfden ijzeren vorm vervaardigd, zijn de verschillen in de afmetingen heel gering en bij stukken van hetzelfde profiel in verschillende ijzeren vormen gestampt, bedragen de afwijkingen in den regel maar enkele millimeters. Twee latjes, overkruis op elkaar bevestigd en gelijkhouts op de verbinding ingelaten, waarvan de lengten enkele mM. korter zijn dan de inwendige wijdte van het na te meten profiel, bewijzen goede diensten bij deze keuring. (Zie fig. 8). Verder moet er op worden gelet of de stukken goed kantig bewerkt zijn.

2o. Om te zien of de grind zich goed aan de beton hecht wordt de z.g. hamerproef toegepast: men tracht hierbij met een hamer grind uit de beton te slaan; slaat men de grind stuk zonder de biggels los te slaan, dan is het bewijs geleverd, dat de grind zich sterker aan de beton hecht dan zijn eigen vastheid is.

3o. De belangrijkste proef is ongetwijfeld de belastingsproef, die dienen moet om zich een oordeel over de draagkracht van de stukken te kunnen vormen. Zijn er geen gegronde redenen aan te geven om het anders te doen, dan is in 't algemeen aan *die* wijze van beproeving de voorkeur te geven, waarbij de stukken onder nagenoeg dezelfde omstandigheden verkeeren als later in het werk. Zóó zijn ook werkelijk een serie proeven genomen en zoo werd vroeger ook bij de keuring van de stukken de belasting aangebracht: de stukken werden in den grond gegraven en geheel door zand omgeven totdat dit 0.50 M. boven den bovenkant van het stuk stond en daarna belast. Proefnemingen met de groote stukken $\frac{100}{150}$ hebben daarbij de volgende uitkomsten gegeven: de breuk treedt op 4 plaatsen

Kruishout. Plaats der Breuken.

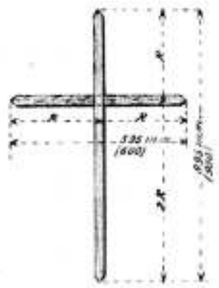

Fig. 8.

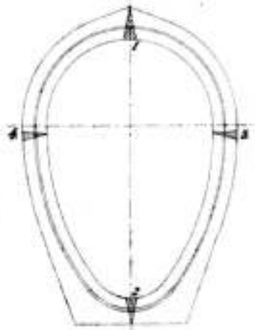

Fig. 9.

in, en wel in de loodrechte middellijn aan de binnenzijde en iets lager dan de waterpasse middellijn aan de buitenzijde (zie fig. 9); vermoedelijk treden de scheuren 1 en 2 gelijktijdig het eerst en daarna 3 en 4, eveneens gelijktijdig, op. Sommige stukken werden geheel nat gemaakt, andere droog gelaten; bij de natte trad de bruek éénmaal op bij een belasting van ± 13000 K.G., bij de droge éénmaal bij een belasting van ± 15000 K.G. Na het intreden van de breuk is de belasting voortgezet om te zien bij welken druk er gevaar voor het invallen van het stuk en dus voor het vallen van gaten in de straat zou ontstaan. Deze beproeving kon niet geheel ten einde worden gebracht omdat bij een gewicht van ± 25000 K.G. de belasting in beweging geraakte en men omvallen er van vreesde; bij ontgraven bleek het stuk wel geheel en al gescheurd maar was het nog niet in elkaar gevallen. De vermeerdering in lengte van de waterpasse middellijn is ongeveer 1 ½ × de vermindering in lengte van de loodrechte middellijn. Wat hier gezegd is over het optreden van de breuk en de vergrooting en verkleining der middellijnen geldt ook voor de beide volgende beproevingswijzen.

(Wordt vervolgd).

Rotterdamsche plannen.

Het hieronder afgedrukte adres heeft betrekking op een plan van den heer Alb. Otten, waarop wij in ons volgend nummer nader terugkomen.

Aan
den Raad der Gemeente Rotterdam.

Geeft met verschuldigde hoogachting te kennen de Ondergeteekende, Architect te dezer stede, dat hem als lid der Gezondheids-Commissie bij het geregeld systematisch woningonderzoek, vooral in het centrum der stad, is opgevallen het complex minderwaardige woningen begrensd door Keizerstraat, Hang, Schrijnwerkerssteeg en Visschersdijk.

De noodzakelijkheid van het spoedig verdwijnen van de aldaar gesignaleerde misstanden en de polimiek in den laatsten tijd in verschillende dagbladen gevoerd met betrekking tot de beursquaestie, heeft hem op het denkbeeld gebracht, dat wel degelijk in het hart der stad op minder kostbare wijze voldoende ruimte is te vinden, dan aan het West-Nieuwland, voor de stichting van een voor eeuwen aan alle eischen voldoend beursgebouw.

Met de Woningwet in de hand toch zal het zeer gemakkelijk vallen te komen tot de onteigening van de 107 panden en pandjes aan den Zijl en omgeving, waarvan er minstens 52 in zeer slechten toestand verkeeren, zoodanig zelfs, dat een groot gedeelte daarvan onbewoonbaar te achten is. Slechts sporadisch treft men hier en daar een enkel door verbouwing meerderwaardig geworden pand.

De alsdan te verkrijgen open ruimte heeft geleid tot het ontwerpen van het hierbij gevoegde plan met eene beursoppervlakte van 4650 M².

Hierbij is gedacht aan het maken van winkelgalerijen aan de zij- achtergevels van het beursgebouw, de zijgevels komen hierbij te liggen aan winkelstraten van 16 en 15 M. breedte, terwijl aan de oostzijde een bouwterrein beschikbaar komt van 1100 M². Voor afleiding van het drukke verkeer door de Keizerstraat is de „Beursstraat" gedacht als Parallelweg, met een brug naar de Vlasmarkt.

Uit den aard der zaak is bij een en ander door elken technicus moeten worden gedacht aan het nauwe verband, dat tusschen de beurspuaestie en de stichting van een nieuw post- en telegraafkantoor bestaat.

De overweging, dat beide stichtingen in elkanders nabijheid dienen te blijven en de zekerheid, dat het verdwijnen van de Blaak, hoe schilderachtig die ook is, slechts eene quaestie van tijd is, vestigde, zooals is aangegeven, de aandacht op de voor de stichting van een monumentaal gebouw zoo allergunstigst gelegen oppervlakte tusschen Leuvehaven, Korte Wijnstraat, Luthersche Kerk en, naar bekend is, reeds ten doode opgeschreven vischmarkt. Het bestaande beursgebouw kan zonder eenige verandering als groentenmarkt in gebruik worden genomen.

Het worde Onderg. daarom vergund te wijzen op het groote voordeel, dat bij eventueele uitvoering de tegenwoordige diensten en bedrijven van beurs, posterijen en telegrafie, en vischmarkt, ongehinderd kunnen worden voortgezet, het verkeer niet noemenswaard behoeft te worden belemmerd, de stad eene overdekte groentenmarkt rijker wordt, (eene dringende behoefte reeds sedert 1881 gevoeld), en de oplossing van het brandende vraagstuk van het verkeer op het tegenwoordige Beursplein gevonden is.

Niet onbesproken echter mag hij laten de bezwaren, tegen den voorgestelden bijbouw van de Beurs, waarbij men door onderbreking van den verkeersweg tot slopvorming komt, en zoodoende een toestand schept, even erg als die op de zoo terecht veroordeelde hofjes.

Bovendien moet in verband met de Bouwverordening nog gewezen worden op de veel te kleine open plaats achter den bijbouw; eene ongunstiger situatie voor het toelaten eener uitzondering is wel niet te denken, (de openplaats grenst aan een hoog pakhuis) en bovendien moet ten sterkste geprotesteerd worden tegen het maken van eene conciergewoning in een gebouw van ten minste 16 M. hoogte aan een steeg breed 3.5 à 4 M.

De totstandkoming van het Postkantoor wordt mogelijk, indien het Rijk aan de Gemeente afstaat, het oude Postkantoor en het O.-I. huis aan de Boompjes, dat dan weder als Gemeentelijk Entrépôt blijft bestaan.

De Gemeente staat aan den Staat af het terrein hoek Blaak en Leuvehaven en komt met het Rijk tot eene schikking op in de raming gestelde voorwaarden, terwijl het Rijk de huizen aan Wolfshoek en Korte Wijnstraat onteigent.

Indien het nieuwe Postkantoor aan de Boompjes zou komen zal toch zeker op de Blaak een hulppost- en telegraafkantoor niet gemist kunnen worden — en wordt het voortbestaan van het tegenwoordige gebouw — bestendigd.

De opbrengst van de Blaak als haven en ligplaats kan veilig buiten beschouwing worden gelaten, omdat verlies niet te duchten is, daar er nog meer water en kadelengte in de stad is of komt en bovendien, al ware dit niet het geval, dit argument niet zou mogen dienen waar het algemeen belang, *in dezen het verkeer,* zulke gebiedende eischen stelt.

Overgaande tot finantieele beschouwingen komt men tot de volgende globale ramingen:

De Gemeente staat aan het Rijk af ± 5100 M². ad. f 400.—		f 2,040.000
Het Rijk onteigent de panden aan den Wolfshoek.		
Het Rijk staat aan de Gemeente af het O.-I. huis aan de Boompjes, groot ± 3300 M².	f 500.000	
Het oude Postkantoor groot ± 2000 M². ad f 400.—	„ 800.000	
Tezamen		„ 1,300.000
Batig Saldo voor de Gemeente		f 740.000
Onteigening voor de Beurs door de Gemeente . .	f 1,700.000	
Bouw van de nieuwe Beurs	„ 1,500.000	
Totaal	f 3,200.000	
In mindering komt:		
± 1100 M². bouwgrond aan de Beursstraat à ± f 300		f 330.000
Huuropbrengst van de Winkelgalerij (25 winkels) ± f 40.000 is de rente van		„ 800.000
Verkoopwaarde van de Remonstrantsche Kerk c.a.		„ 150.000
Voorgestelde Bijbouw van de Beurs		„ 350.000
Dempen, Straataanleg en rioleering van de Blaak ± 4000 M².	„ 60 000	
Aanleg van straten en rioleering.	„ 10.000	
Brug over den Steiger . .	„ 20.000	
Uitgaven	f 3,290.000	
Voorgestelde uitgaven en Baten		f 2,370.000
Meerdere uitgaaf dus . . .		f 920.000

Door deze meerdere uitgaaf verkrijgt de Gemeente een nieuwe Beurs, een overdekte Groentenmarkt in het centrum der stad, een Entrépôt, de langgewenschte verbetering van den verkeersweg Delftsche Poort—Boompjes, een zeer gewenschte opruiming van slechte woningen in het centrum der stad, de oplossing van het tramverkeer op het Beursplein is gevonden en men bekomt een beursplein met een oppervlakte driemaal grooter dan de Dam te Amsterdam, met een toegang van 40 M. breedte aan de W.Z.

Geen enkel aesthetisch belang wordt geschaad, integendeel het Beursplein wordt aan de Leuvenhavenzijde door een monumentaal gebouw afgesloten, een gebiedende eisch uit een aesthetisch oogpunt voor elk plein, en Rotterdam bekomt een centrum, grootsch, als geene stad in Nederland nog bezit.

ROTTERDAM, 19 Januari 1907.

ALB. OTTEN.

Het Loodwitgevaar.

Vanwege het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel is thans uitgegeven een voorloopig rapport, door de loodwitcommissie in October 1906 aan den minister uitgebracht.

De commissie deelt in dit rapport de resultaten mede van verschillende door haar genomen proeven en kwam met algemeene stemmen tot deze conclusie: dat bij gebruik van de loodwit- en zinkwitverven, zooals die waarmede de commissie hare proeven genomen heeft, en dus practisch zeer goed verwerkbaar bleken, het zinkwit zeker in geen enkel opzicht in dekvermogen bij loodwit ten achter staat, ja zelfs eerder nog iets beter dekkend kan genoemd worden.

Voorts blijkt, dat die zinkwitverf bij gelijke of betere dekking en naar de thans geldende prijzen nog iets goedkooper is dan de loodwitverf.

De commissie is thans nog bezig:

a. met het nemen van droogproeven met diverse soorten rauwe en gekookte lijnolie;

b. met het nemen van droogproeven met de verfstoffen, zooals die door de commissie zijn gebruikt, en waarvoor de gemalen verven worden genomen;

c. met het nemen van proeven, welke beoogen na te gaan, het quantitatief beloop van de inwerking van atmosferische agentia op dunne lagen verharde verf, zooals door de commissie gebruikt is;

d. met het nemen van proeven met losgemaakte verfhuiden, bereid met de verf, waarmede de commissie werkte.

Van die huiden zal men trachten te meten de draagkracht en rek, en wel:

1e. in gewonen staat;

2e. na inwerking van atmosferische agentia;

3e. na inwerking van zeewater.

De commissie stelt zich bovendien allereerst nog voor:

1e. droogproeven te nemen met rauwe lijnolie, waaraan is toegevoegd 5 pCt. van het gewicht aan verfstof.

De hiervoor te kiezen verfstoffen zullen de meest gebruikelijke zijn, zooals loodwit, zinkwit, enz.

2e. Waar zij tot nu toe, om de meest mogelijke zekerheid te krijgen van uiterst fijne wrijving en verdeeling der verfstoffen en innige vermenging met de olie, uitsluitend gebruik maakte van den verfwalsmolen, als daartoe bij uitnemendheid geschikt gebleken, wenscht zij thans echter nog nader na te gaan, of ook bij behoorlijk gebruik van goede Konusvermolens een even goede menging, fijnheid en innige verbinding is te verkrijgen;

3e. vergelijkende proeven te nemen met lood- en ijzermenie, onder brak water.

Overigens is niet vooraf te bepalen of de thans door de commissie genomen verfproeven en ondernomen werkzaamheden nog leiden zullen tot verdere onderzoekingen, zoowel van wetenschappelijken als practischen aard, om tot een beslist antwoord te kunnen geraken, op de haar door de regeering gestelde vragen, maar zal zulks van verdere omstandigheden afhangen.

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG,

uitgeschreven door de Bouwvereeniging „Veendam" te Veendam.

PROGRAMMA.

De prijsvraag zal bestaan in het maken van een plan met begrooting voor een dubbele arbeiderswoning.

Iedere woning zal bevatten een woonkamer met slaapgelegenheden of een woonkamer in verbinding met een slaapvertrek, een gang of portaal, een keuken met een stookplaats, een kelder, een privaat en een schuurruimte waarin een bergplaats voor brandstoffen. De zolder moet zoodanig zijn dat er slaapgelegenheid kan worden afgetimmerd.

Voor ieder plan wordt verlangd een platte grond met de, in de ruimten ingeschreven bestemming, opstanden van de verschillende gevels en een lengte en breedte doorsnede, alles op een schaal van 1 à 100.

De teekeningen zullen verder aangeven:

1. De afmetingen der ter bewoning in te richten vertrekken, van trap en portaal.
2. De inrichting van het privaat.
3. De middelen van watervoorziening (regenbakinhoud minstens 3000 Liter voor iedere woning.)
4. Alles wat op den afvoer van rook, water, faecaliën en vuil betrekking heeft.

Alle teekeningen moeten in zwarte inkt-lijnen worden uitgevoerd zonder dat daarop schaduwen door lijnen of tinten zijn aangebracht. Kleuren mogen op de teekening niet voorkomen.

Het ontwerp moet vergezeld gaan van een verklarende omschrijving der te bezigen materialen en een gespecificeerde begrooting.

De bouwkosten voor eene dubbele woning als bovengenoemd zal ± f 1800 mogen bedragen. Verondersteld wordt dat op hetzelfde terrein meerdere dergelijke dubbele woningen naast elkander worden gebouwd, met mandeelige gangen, en dat ieder bouwterrein 15 M. breed en 36 M. diep is.

Het peil wordt aangenomen evenhoog als de straat die ± 80 c.M. boven den hoogsten waterstand ligt.

Voo de bekroonde ontwerpen worden uitgeloofd: Een eerste prijs van f 75.— een tweede prijs van f 25.—. De mogelijkheid is niet uitgesloten dat de prijswinner met den bouw van een aantal dezer dubbele arbeiderswoningen wordt belast, een en ander naar het oordeel der jury en het bestuur der bouwvereeniging.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1 De ontwerpen moeten vóór of op 15 Maart 1907 franco worden ingezonden bij den secretaris der bouwvereeniging, den heer T. BOERMA te Veendam.

Art. 2. De stukken moeten gemerkt zijn met een motto of een herkenningsteeken en verzegeld zijn:

a. Van een goed gezegeld couvert, bevattende naam en woonplaats van den vervaardiger, en waarop het motto of herkenningsteeken, overeenkomende met dat op de teekening is aangebracht.

b. Van een open brief waarin een correspondentieadres.

Art. 3. Het schrift op de teekening en van andere stukken moet van een andere hand zijn dan die van den inzender.

Art. 4. De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken, vóór de jury uitspraak heeft gedaan.

Art. 5. Ontwerpen waarbij de bepalingen van Art. 3 en 4 niet behoorlijk zijn nageleefd blijven buiten mededinging.

Art. 6. De ingezonden ontwerpen worden beoordeeld door een jury bestaande uit de Heeren: JOH. v. SCHUILENBURG, inspecteur der volksgezondheid te Zwolle, Dr. Th. TJABBES, arts te Veendam en G. C. MICHELL, directeur der ambachtsschool te Veendam.

Art. 7. Op voordracht van de jury kan het Bestuur der bouwvereeniging de gespecificeerde prijzen op andere wijze verdeelen.

Art. 8. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der bouwvereeniging. Het bestuur behoudt zich het recht voor, na de uitspraak der jury alle ontwerpen ten toon te stellen op door dit bestuur te bepalen tijd en plaats.

Art. 9. De uitslag der beoordeeling zal terstond na de uitspraak der jury worden bekend gemaakt.

Art. 10 De niet bekroonde ontwerpen kunnen worden afgehaald bij den secretaris der vereeniging op vertoon van het in art. 2 genoemde motto of herkenningsteeken of worden desverlangd franco terug gezonden.

Namens het Bestuur
der Bouwvereeniging „VEENDAM":

Mr. N. F. WILKENS, *Voorz.*
T. BOERMA, *Secr.*

De voornaamste voorschriften der bouwverordening voor de gemeente Veendam.

a. De bovenkant vloer van de beneden woonvertrekken moet gelegen zijn op 0.25 M. boven het aangegeven peil.

b. Elke woning moet tenminste 36 M² grondvlakte binnen de muren hebben en één woonvertrek bevatten met een oppervlak van ten minste 16 M² na aftrek van alle betimmering, terwijl geen ander woonvertrek of keuken kleiner mag zijn dan 7 M².

c. De hoogte van het grootste woonvertrek moet zijn 2.75 M. van vloer tot onderkant der daarboven gelegen bintlaag.

d. De trap moet binnenwerks ten minste 0.80 M. breed zijn en een portaal of gang ten minste 0.90 M.

e. Het trasraam moet ten minste 0.50 M. hoog zijn en de keldermuren een dikte hebben van 0.22 M.

f. Het bouwen op stiepen wordt niet gewenscht.

g. De buitenmuren moeten 0.22 M. dik zijn evenals de scheidsmuur tusschen de woonvertrekken der twee woningen. Buitenmuren van het gedeelte bestemd voor schuurruimte en de scheidsmuur tusschen de zolders kunnen 0.11 M. dik zijn.

h. Bij de inrichting van de privaten moet gerekend worden op het tonnenstelsel.

i. De regenbak mag niet onder een woonvertrek zijn aangebracht en moet op ten minste 4 M. afstand liggen van riolen of rioolkolken.

k. Onder de bedsteden mogen geen kelderruimten aanwezig zijn.

l. De oppervlakte van de lichtramen in een woonvertrek moet ten minste het één vijfde gedeelte bedragen van de vloeroppervlakte.

m. De opening der bedsteden moet ten minste 2.50 M. hoog en 1.30 M. breed zijn.

n. Zoogenaamde alcoven zonder lichtramen worden niet gewenscht.

N.B. De kosten van het grondwerk zijn onder de bouwsom niet begrepen.

* * *

Ofschoon in het programma de bouwkosten ± zijn opgegeven en daarin geen bepaling voorkomt omtrent ter zijde leggen van ontwerpen, die de vastgestelde bouwsom overschrijden, komt het ons toch gewenscht voor, dat de prijsuitschrijvende vereeniging alsnog een tarief van eenheidsprijzen vaststelle, dat voor de mededingers bindend is. Anders toch is een goede vergelijking der ontwerpen op dit punt vrijwel uitgesloten en staan der Vereeniging later onaangename verrassingen te wachten. Red.

Vereeniging voor Vak en Kunst.
Gevestigd te Dordrecht.

PRIJSVRAAG „DIPLOMA".

Voor de te houden Tentoonstelling van Kunstindustrie en Nijverheid April—Mei 1907, wenscht het Bestuur van „Vak en Kunst" in het bezit te komen van een diploma, uit te reiken aan de inzenders en medewerkers. Het schrijft hiervoor een prijsvraag uit onder de navolgende voorwaarden:

I. De deelneming staat open voor alle in Nederland gevestigde Kunstnijveren.

II. De teekeningen moeten worden uitgevoerd in penteekening en geschikt voor grafische reproductie. Meer dan twéé kleuren mogen niet worden gebezigd.

III. De afmetingen van het te beteekenen oppervlak is vijftig bij dertig centimeter ongeveer. Groote afwijkingen van de aangegeven maat blijven buiten beoordeeling.

IV. De antwoorden moeten franco vlak ingepakt (niet gerold) worden ingezonden vóór den 25 Maart e.k. aan het adres van den laatst ondergeteekende.

V. Elk ontwerp moet voorzien zijn van een kenteeken en vergezeld gaan van een verzegeld naambriefje, bevattende naam en adres van den ontwerper, met hetzelfde kenteeken op de enveloppe, zoo gewenscht correspondentie-adres.

VI. Aan het door de Jury best geoordeelde ontwerp zal een prijs van vijftig gulden worden toegekend, terwijl als tweede en derde prijs een som van resp. vijf en twintig en tien gulden beschikbaar is gesteld.

VII. Een Tentoonstelling van de ingekomen ontwerpen zal plaats vinden op den 31en Maart en 1 April, in het Gebouw der Vereeniging, Hof 12.

VIII. In duidelijk goed leesbare letters zullen de ontwerpen den volgenden tekst moeten bevatten:

VEREENIGING VOOR VAK EN KUNST.
DORDRECHT.

DIPLOMA uitgereikt aan .....

.....

als ..... de Tentoonstelling van Kunstindustrie en Nijverheid, Mei 1907.

Het Bestuur:

....., *Voorzitter.*

....., *Secretaris.*

IX. De Jury zal bestaan uit de volgende heeren: Hidde Nyland, kunstverzamelaar te Dordrecht, Eerelid der vereeniging voor Vak en Kunst. Roland Lary, kunstschilder te Dordrecht. Willy Sluijter, Kunstschilder te Katwijk.

X. Ontwerpen niet voldoende aan deze voorwaarden worden ter zijde gelegd.

Dordrecht, Januari 1907.

Het Bestuur van „VAK en KUNST":

A. C. ZOETHOUT, *Voorzitter.*
W. P. TAS, *Onder-Voorzitter.*
H. E. VAN DER KAA, *Secretaris.*
W. DOOREN, *Penningmeester.*
ADR. SCHOTEL, *Bibliothecaris.*
Wijnstraat 92.

Leestafel. *)

Bouwkundig Weekblad No. 3. Redevoering van Professor Klinkhamer bij gelegenheid van de promotie van Dr. Cuypers.

De Bank van Leening te Amsterdam door A. W. Weissman, met afbeelding van het poortje in de Enge Lombardsteeg en vermelding van eenige historische bijzonderheden.

J. C. de Groot. Necrologie.

Verslag van de vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage, waar de heer K. Sluijterman een voordracht hield over de jongste Kunstnijverheidstentoonstelling te Dresden.

Idem van twee vergaderingen der afdeeling Utrecht. In de laatste vervolgde de heer H. Kersemaekers zijn Causerie over Italië.

Architectura No. 3. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Het Eere-Doctoraat in de Technische Wetenschappen.

Fantasieën over een keet. De schrijver fantaseert over de lasten en bezwaren die een keet kan opleveren voor hen, die in de nabijheid van in uitvoering zijnde bouwwerken wonen.

Verslag der 1219de Gewone Vergadering. Professor J. Six hield in deze vergadering een voordracht over „Lotus en Palmboom" en gaf daarbij zeer belangrijke beschouwingen over de toepassing daarvan als versieringsmotieven in de Egyptische en Grieksche kunst.

Wettelijke Bescherming van den Artistieken Eigendom. Eenige mededeelingen uit het rapport uitgebracht door de daarmede belaste commissie in de laatste vergadering der Ned. Vereeniging voor Ambachts- en kunstnijverheid te Amsterdam.

Technisch Gedeelte. Het aanvragen en verleenen patenten in Duitschland door K. v. d. H. Vuurvastheid van gewapend beton door J. L. Terneden.

De Bouwwereld No. 4.

W. A. E. van der Pluym. Nederlandsche opgravingen in Griekenland. (Vervolg en slot.) Interessante bijzonderheden der onderzoekingen onder leiding van Dr. C. W. Vollgraff verricht in de bouwvallen van Argos.

Architectuurschilders I. Jan van der Heyden. (met plaat).

De Ingenieur No. 3. Verbetering der arbeidsvoorwaarden voor Steenhouwers. Bespreking in de Vergadering van de Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het K. I. v. I. van 3 Nov. 1906. Toelichting van het voorstel van den heer P. Bakker Schut met talrijke vergelijkende statistische gegevens betreffende de sterfte in verschillende bedrijven.

Eénphasen-wisselstroombanen door C. Feldman.

***) Ter voldoening aan den wensch van velen onzer lezers zullen wij in het vervolg wekelijks een overzicht geven van den hoofdinhoud van verschillende technische week- en maandbladen.**

Moge er aanvankelijk aan de volledigheid een en ander ontbreken, dan roepen wij daarvoor toegevendheid in.

RED.

De studeerenden over de studie aan de Technische Hoogeschool. Rapport van de Centrale Commissie voor de studiebelangen, beschouwing van den heer R. A. van Sandick, c. i.

De eerste promotie van doctoren honoris causa in de technische wetenschappen. (Vervolg)

Verslag van het IVde Congres van het „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik" te Brussel 3—8 Sept. 1906 door L. Bienfait, w. i.

De Aannemer. No. 4. Gesplitste bestekken (Slot). Beschouwing over het systeem van partieele of vakbestedingen van het standpunt van den aannemer.

Beantwoordt de sociale wetgeving aan het voorgestelde doel? II.

De Nederlandsche Klei-Industrie. No. 30. Steenindustrie, ingezonden. Handvorm of Machinalesteen, idem. Draineerbuizen.

Deutsche Bauhütte. No. 3. Zur Ornamentik des Fachwerksbaues seit dem 16 Jahrhundert von B. Hanftmann. II.

Das moderne Schwedische Etagenhaus von Rud. Vogel.

Leon Battista Alberti und die Kirche San Francesco in Rimini, von H. A. Waldner.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

MAASTRICHT. Een bezoek, dezer dagen door minister Kraus aan Maastricht gebracht, gold de bevaarbaarmaking van de Maas.

Ook maakte de minister een automobieltocht met het oog op een verbinding van Gulpen en Vaals met het overige van Zuid-Limburg.

AMSTERDAM. In de laatste raadsvergadering kwam aan de orde de Voordracht van B. en W. om een bedrag van f 3500 beschikbaar te stellen voor het uitschrijven van een prijsvraag omtrent de indeeling en bebouwing van het Damplein en zijn omgeving.

De bedoeling van deze prijsvraag is om deskundigen de gelegenheid te geven, omtrent de indeeling en bebouwing van het Damplein hunne denkbeelden bekend te maken. De besturen van de „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" en van het Genootschap „Architectura et Amicitia" hebben zich bereid verklaard de ingekomen antwoorden te beoordeelen.

B. en W. stellen den Raad voor te besluiten, dat de Gemeente voor de prijzen een som van f 3000 zal beschikbaar stellen en daaraan zal toevoegen een bedrag van f 500 ter bestrijding van de door de beide besturen te maken onkosten. De voordracht wordt goedgekeurd.

Personalia.

— Met 1 Februari wordt de opzichter van 's Rijks Waterstaat J. H. Pellinkhof van Middelharnis naar Dieren overgeplaatst.

— Te Rotterdam is de heer L. van Bergen aldaar benoemd tot hoofdopzichter in de 4de afdeeling van plaatselijke werken, tevens belast met het toezicht op de gebouwen enz. aan de gemeentelijke handelsinrichtingen en tot 1ste brandmeester aan den Linker-Maasoever.

— Aan den heer A. de Kanter, gemeente-ingenieur te Rotterdam is het toezicht over de werktuigen enz. der gemeentelijke handelsinrichtingen opgedragen, terwijl bij denzelfden tak van dienst tot hoofdopzichter is benoemd de heer H. J. Schaefer, verbonden aan de fabrieken voor gas en elektriciteit.

— Tot Ingenieur van den prov. waterstaat van Overijssel is benoemd den heer A. van Linden van den Heuvell, tijdelijk adj.-ingenieur bij den Rijkswaterstaat.

— Den M. A. Brinkman Visser, te Koevorden, civielingenieur, is benoemd bij de haven- en rivierwerken te Hamburg.

— De benoeming van luitenant A. H. Op ten Noort tot directeur der gemeentewerken te Enschedé is geschied met 12 stemmen, tegen 7 op den heer A. S. Docen, ingenieur te Amsterdam. De heer A. van Linden van den Heuvel had zijn sollicitatie ingetrokken wegens zijn benoeming tot ingenieur van den Prov. Waterstaat van Overijssel.

— De heer M. Moerland, te Stavenisse, is benoemd tot opzichter bij de indijkingswerken aan het Slaak.

— De architect H. P. Berlage te Amsterdam heeft, naar „het N. v. d. D." vernomen, dezer dagen uit Hamburg het aanbod ontvangen, als hoofdleeraar op te treden aan een „Gewerbeschule" aldaar. De heer Berlage wilde de zekerheid hebben dat hij zijn werk als scheppend kunstenaar niet behoefde prijs te geven, en stelde ook de vraag of hem, indien hij werd aangesteld, bij gelegenheid de uitvoering van eenig gebouw van staatswege opgedragen zou worden. Toen daartegen de overheid — ten aanzien van een vreemdeling — bezwaar maakte, zijn de onderhandelingen afgesprongen.

Vacante Betrekkingen.

— Chef-Constructeur aan de Alkmaarsche ijzer- en metaalgieterij. Brieven aan den Directeur Th. van Spaal. (1)

— Baas-Uitvoerder aan een Betonfabriek in Gelderland. Brieven onder No. 31824 aan het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Opzichter b. d. Gemeentewerken te Assen. Zie Adv. in no. 3. [2]

— Directeur voor de in 1907 te Winterswijk te openen Ambachtsschool. Jaarwedde f 2200. Indienststreding omstreeks Juli. Stukken in te zenden bij den Secretaris van het Bestuur vóór 15 Februari a.s. [2]

— Opzichter-Teekenaar terstond in N.-B. Brieven onder No. 31764 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Werkmeester bij den bouw van het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden voor de IJzerconstructie. Zich te vervoegen bij den Uitvoerder aan den bouw. (2)

— Bouwkundig Teekenaar dadelijk. Brieven letters P.M.S., Alg. Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (2)

— Persoon, grondig bekend met grond en waterwerken. Kennis van landbouw strekt zeer tot aanbeveling. Brieven onder No. 31719 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Reiziger voor de Steen- en Pannenfabrieken, voorheen Dericks & Geldens en L. & A. Geldens te Druten. [2]

— Reiziger in Bouwmaterialen. Brieven onder No. 31709 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. [2]

— Bedrijfsingenieur voor een machinefabriek, bekend met het uitwerken van plannen en begrootingen. Brieven onder letter V 1054, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. [2]

— Chef-Gasmeester voor de te stichten Gasfabriek te Dongen N.-B., jaarwedde f 800, met vrije woning, vrij gas en cokes en vrijdom van de eerste drie grondslagen der p. b. benevens 5 pCt. aandeel in de bruto-winst. Sollicitatiestukken vóór 15 Februari e.k. aan den Voorzitter der Gascommissie G. L. Smits te Dongen. [2]

Dienstaanbiedingen.

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar. Zie Adv. in dit no. (1)
— Gedipl. Bouwk. Opz.-Teekenaar. Zie adv. in dit no. (1)

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

28 Bouwk. Opz.-teek.,	19—45 j., f 40—f 100	p. m.
9 Bouwk Opz.-Uitv.,	21—45 j., f 60—f 100	„
2 Scheepsteekenaars,	20—23 j., f 45—f 50	„
7 Waterb. Opzr.,	21—30 j., f 40—f 90	„
3 Werktuigk. Teek.,	27—34 j., f 60—f 85	„
3 Werktuigk. Opz. (Const.)	27—39 j., f 85—f 110	„
2 Electrotechn. Opz. teeken.,	27 j., f 70—f 80	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 100	„
3 Leeraren Werktuigk.	29—39 j., f 85—f 110	„

42STE JAARGANG. ZATERDAG 2 FEBRUARI 1907. No. 5.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een rapport over de Technische Hoogeschool.

Bevatte de Opmerker van 12 Januari eene beschouwing over de Technische Hoogeschool naar aanleiding eener luisterrijke uiting harer hoogste Colleges, zoo wenschen wij heden nogmaals de aandacht op die inrichting van Hooger Onderwijs te vestigen wegens eene andere uiting, deze echter van de benedenste sfeeren afkomstig maar die daarom toch niet minder belangrijk mag geacht worden.

In de laatste dagen van December j. l. kwam namelijk een rapport in het licht van „de Centrale Commissie voor de Studiebelangen der studeerenden aan de Technische Hooge School te Delft", gericht aan alle belanghebbenden en belangstellenden maar „tot niemand in het bijzonder".

Met de bijlagen nagenoeg 200 pagina's 4° in fijnen druk beslaande bevat het rapport eene uitvoerige, veelal goed geargumenteerde critiek op onderwijs en examens.

Het was het resultaat eener enquête door en onder de studenten gehouden — van besprekingen en vergaderingen, waarin de „centrale commissie" werd ingesteld, welke de enquête en de actie leidde en het rapport samenstelde.

De constitueerende vergadering werd door 700 studenten bijgewoond, bij de enquête stelden 250 studenten hunne meeningen op het papier.

Men kan dus zeggen dat *de* studenten aan het woord zijn geweest.

Vergaderingen, commissie, enquête, rapport waren het gevolg van een algemeen gevoel van onzekerheid „een stemmig van onrust, die vaak in besliste ontevredenheid en wrevel oversloeg" een gemis aan vertrouwen dat aan de vooravond van belangrijke beslissingen „door schoolbestuur en regeering te nemen" voldoende met de belangen der studenten zou rekening worden gehouden, in 't bizonder wat de regeling betreft van de examens, alsmede de bestemming van het 5e studiejaar.

Waren er voor zulk een gewichtigen stap voldoende redenen?

Zich herinnerende wat reeds voeger omtrent de Polytechnische School gezegd is en na kennis genomen te hebben van het uitvoerige, meestal zakelijk en helder uiteengezette rapport dat de op- en aanmerkingen en de wenschen van de zeven faculteiten bevat, moet men het wel aannemen.

Het is geenzins ons doel om een overzicht te leveren van alles wat daarin vervat is. Aan alle belangstellenden kunnen wij de lezing van het origineel aanbevelen. [1]) Wij zullen ons beperken tot eenige algemeene opmerkingen en verder slechts

[1]) Verkrijgbaar bij den uitgever J. Waltman Jr. te Delft.

omtrent enkele punten de faculteit der „Bouwkunde" (Architecten) betreffende in nadere beschouwing treden.

Wij gaven reeds te kennen dat de „actie" ons gewichtig toeschijnt, want nimmer hoorden wij van een uiting van dien aard zoo omvangrijk en zoo algemeen aan een onzer inrichtingen van Hooger Onderwijs.

Daarvoor bestaan wellicht gronden.

Zoo meenen wij dat onze Universiteiten, welke inrichtingen steunen op eene eeuwenoude, aan de ondervinding getoetste traditie, vrijwel beantwoorden aan de eischen van het practische leven.

Hare studenten behooren grootendeels tot de „upper tenthousand" en hun toekomst is veelal verzekerd door den raad en den bijstand die hun te wachten staat van de zijde hunner relatiën, die vroeger dezelfde studiën verrichten als zij. Terecht is voor hen de Universiteit een „alma mater".

Maar met de Technische Hoogeschool is het anders gesteld. Voldoet zij aan de eischen die het practische leven aan den toekomstigen ingenieur zal stellen? Vele teekenen doen daaraan twijfelen.

Sinds een halve eeuw onderging de techniek geweldige transformatiën, zoowel in practisch als in theoretisch opzicht, en de Technische Hoogeschool — voorheen Polytechnische School — voorheen Koninklijke Academie, kwam niet snel genoeg mée.

En wat de studenten betreft, deze behooren vooral tot de minder gefortuneerde maar geestelijk ontwikkelde lagen der maatschappij. Zij zoeken aan de Technische Hoogeschool de wapenen, noodig om met goede kansen den levensstrijd op te nemen en waar zij inzien dat deze niet voldoen aan de eischen van den modernen tijd, daar verlangen zij de noodige verbeteringen reeds voor zich zelven en niet eerst voor de toekomstige geslachten.

Men kan ze geen ongelijk geven.

Dat de Polytechnische School niet steeds voldoende rekening hield met de vorderingen der tijden, zal moeilijk op goede gronden weersproken kunnen worden.

Is het noodig de nuttige, ja noodzakelijke vakken op te sommen, waaraan in Delft niet gedacht werd toen zij reeds jarenlang op de programma's der Duitsche Technische Hochschülen voorkwamen?

Voor die scholen legden de Duitsche staten dan ook een anderen ijver aan den dag, dan waaraan wij gewend zijn; steeds waren zij de voorwerpen van bijzondere zorg, steeds ondervonden zij krachtigen steun, en mogen zij gebreken bezitten dan zeker niet het gebrek van bekrompenheid.

Bekrompen was echter het onderwijs aan de Polytechnische School wat de afdeeling der bouwkundige ingenieurs (architecten) betreft; bovendien was dit onderwijs slecht geëquilibreerd zoodat het te vele van het een het reeds te weinige van het ander nog voor een deel verslond.

Het onderwijs in de bouwkunst zelve vooral was karig toegemeten.

Dat het met den toestand zoo gesteld stond is reeds jaren geleden openlijk gezegd.

Wij herinneren slechts aan een ander rapport dat in Maart 1895 verscheen van wege de afdeeling 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst (in die dagen toonde zich deze afdeeling een stoute dochter), waarin eene door de afdeeling benoemde commissie verschillende gestelde vragen beantwoordde betreffende de Polytechnische School o. a. of deze voldeed aan de eischen die men heden ten dage (1895) aan de opleiding van den architect kan stellen. — Het antwoord luidde ontkennend. — Waar lag de schuld? Stellig niet bij de toenmalige docenten der betrokken afdeeling die zich uitsloofden, met hun tijd woekerden en zonder succes op verbeteringen aandrongen.

In dit rapport werd onder anderen de inrichting der examens gelaakt; er op gewezen dat het wetenschappelijk onderwijs voor de architecten niet grootendeels hetzelfde moest zijn als voor de andere ingenieurs. Aan het onderwijs in de architectuur behoorde eene belangrijke uitbreiding te worden gegeven. Ook werd verklaard dat voor het maken van groote ontwerpen de toekomstige architecten niet onder leiding van slechts één maar van minstens drie hoogleeraren, verschillende in hun kunstopvattingen, behoorden te worden geoefend. Tevens werd op de noodzakelijkheid gewezen om het aantal studiejaren met een te vermeerderen.

In de maand Juni van hetzelfde jaar 1895 verscheen een uitgebreid verslag betreffende het onderwijs aan de Polytechnische School van eene commissie daartoe in 1891 benoemd door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs.

Dit zeer gedocumenteerde verslag, waarvoor de samenstellers verschillende buitenlandsche, vooral Duitsche Hoogescholen bezochten, wees eveneens op het tekort dat de architecten in hun opleiding in Delft ondervonden en verklaarde o. a. dat de Pol. School „wat betreft den omvang van het onderwijs op het gebied der architectuur bij andere scholen van soortelijken aard belangrijk achter staat". Onder meer werden als gebreken aangewezen: Het te gering aantal docenten; dat vele colleges gemeenschappelijk waren voor de verschillende afdeelingen.

Sedert die dagen zijn reeds belangrijke verbeteringen tot stand gekomen. De normale cursus voor bouwkundigen (architecten) is thans inderdaad met een jaar vermeerderd. Ook werd een tweede hoogleeraar in de z.g.n. „schoone bouwkunst" aan de P. S. verbonden; toenmaals werd wel gefluisterd dat hem geen volle plaats was ingeruimd geworden, maar dat zal misschien alleen in het begin zoo geweest zijn. Op artistiek gebied onderging het programma uitbreiding.

Maar des ondanks blijkt nog zeer veel verbetering noodzakelijk wanneer men kennis neemt van het rapport der Centrale Commissie.

Een goed samenhangend en voldoend omvangrijk geheel is nog in geenen deele verkregen.

Want gaan wij de desiderata der studenten der bouwkundige faculteit na, zoo zien wij de volgende wenschen uitgesproken: Het instellen van aparte colleges voor wis- en natuurkunde. Uitbreiding van de colleges in Geschiedenis der Architectuur, in Kunstgeschiedenis, in Kunstnijverheid en in Ornament. Uitbreiding van het college in „Geschiedenis der Bouwconstructie — waarin tot nu toe alleen de middeleeuwsche gewelfbouw in haar ontwikkeling en in verband met de cultuurgeschiedenis en met de toegepaste Mechanica wordt behandeld — over Oudheid, Renaissance en den tegenwoordigen tijd. — Deze wensch getuigt van helder inzicht; zulk een college kan van groot belang zijn voor de kennis der embryologie der z.g.n. „Kunstvormen".

Verder worden geheel nieuw in te stellen colleges verlang in Stedenbouw. Bouwtechnische Hygiëne en Bedrijfsleer.

Blijkens het rapport der Centrale Commissie, richtten de studenten dezer faculteit in October 1906 een schrijven aan hun professoren waarin zij hun verlangens nader verklaarden o. a. dat het groot nut zou hebben wanneer 1o. de studie in de Bouwkunde meer onafhankelijk gemaakt werd van die in de Civiele vakken, 2o. de studie, uitgebreid werd door behandeling der aesthetische en practische toepassing van de nieuwste resultaten der moderne techniek en wetenschap, 3o. grooter verband gebracht werd, tusschen de verschillende colleges en praktische oefeningen, ook onderling.

Bij dit schrijven was een leerplan gevoegd, waarin hun wenschen waren opgenomen.

Het is jammer dat dit gedeelte niet geheel duidelijk is, in zooverre dat moeilijk te onderscheiden is wat reeds bestaat, wat veranderd en wat nieuw gewenscht wordt.

Zoo ziet men omtrent de wiskunde op het geconcipieerde plan de beginselen der differentraal en integraalrekening opgenomen. Maar van het tegenwoordige leerplan wordt in drie woorden gezegd: „Hoogere stelkunde overbodig".

Hoe moet men dit met elkaar in overeenstemming brengen?

In 't algemeen erkennen wij gaarne dat men een eerste klas architect kan zijn (en die zijn er) en geheel oningewijd in de hoogere stelkunde. Met behulp van tabellen en een gemiddelde kennis der grafo-statistiek zijn zij zeker in staat vrij wel alle vraagstukken die tot den werkkring van den architect behooren op te lossen. Maar moet een, aan de Hoogeschool gevormden architect een blik onthouden zijn in de formules en tabellen die hij bezigt? Wij meenen van niet. En die meerdere volmaking is bereikbaar, zonder verlies van tijd, mits het onderwijs in hoogere wiskunde, theoretische mechanica, elasticiteitsleer, enz. in speciale goed aan elkaar sluitende colleges voor architecten worde behandeld. Over een speciaal college over de Nederlandsche bouwkunst wordt niet gesproken. Zoo zou het zich dus moeten bestendigen, dat menige jonge duitsche architect, ons vaderland bezoekende, zijn hollandsche collega's zal mogen voorlichten!

Of is dit misschien gedacht bij B5 (vijfde studiejaar): Geschiedenis der Architectuur, college: *bijzondere onderwerpen?*

In ieder geval achten wij het belangrijk genoeg om genoemd te worden.

Het handteekenen in 't algemeen geeft ons aanleiding tot eenige opmerkingen. Op pg. 26 (afd. algemeene wetenschappen) lezen wij daaromtrent: „men gaat er foutievelijk van uit dat de studenten wanneer zij hier aankomen, reeds kunnen teekenen."

Het is dan ook een bekende zaak hoe in het algemeen het handteekenonderwijs aan de Hoogere Burgerscholen wordt verwaarloosd.

Op een andere plaats wordt er in het rapport op gewezen hoe nuttig eene reorganisatie der Hoogere Burgerscholen ten bate van het onderwijs aan de Technische Hoogeschool zou kunnen zijn. Mocht aan dien wensch ooit gevolg worden gegeven dat dan aan het handteekenen de noodige aandacht geschonken moge worden.

Thans, en wij twijfelen er niet aan of de H.B.S. heeft daar veel schuld aan, schemert op vele plaatsen van het rapport een waren hekel tegen het handteekenen door.

Zelfs bij toekomstige architecten waar deze den wensch uitspreken het „vermoeiende en tijdroovende overschetsen op de colleges, zooveel doenlijk te te vervangen door uitgifte van autografien".

Gelukkig dat „zooveel doenlijk" gezegd wordt, want onzes inziens gaat er bij colleges over architectuur, zoowel wat constructie als wat ornament aangaat, een groote ontwikkelende kracht uit van het *zien teekenen* en het overnemen van schetsen van het bord. Het op die wijze zien ontwikkelen van een plan of van een detail kan door de beste autografie niet worden teruggegeven.

Maar waar het met teekenlust en teekenwaardigheid zoo treurig gesteld staat, daar verwondert het ons, waar wij in het tweede studiejaar (B2.) onder de rubriek handteekenen reeds vermeld vinden: „Te beginnen met schetsen naar levend model".

Daar moeten wij ons een vraag- en een uitroepingsteeken achter denken. Want schets en slechte teekening zullen toch niet synoniem bedoeld zijn.

Ten opzichte van het handteekenen schijnt ons het ontworpen programma niet rijp toe en geven wij de samenstellers het advies daarvoor nog eens bij specialisten te rade te gaan.

Welke zullen de gevolgen zijn van de actie der studenten? Zal deze eenigen invloed uitoefenen op de loop der zaken, op de plannen tot verbetering en uitbreiding die waarschijnlijk in uitvoering of in voorbereiding zijn?

Zulks zal wel immer een geheim blijven, maar dat zich een kracht heeft geopenbaard, waarmede rekening gehouden moet worden, daaraan twijfelen wij geen oogenblik.

Moreel behaalden de studenten een succes. Blijkens het rapport zond de Centrale Commissie uitvoerige missieven aan het College van Curatoren en aan den Senaat. Verschillende afdeelingen correspondeerden en hielden besprekingen met hun professoren. En de ontvangen antwoorden getuigen van „hooge belangstelling" — „waardeering van vorm en inhoud". Ernstige overweging werd van vele zijden toegezegd. Wel is waar was in den beginne de actie aan vele Hoogleeraren niet sympathiek, maar spoedig veranderden die gevoelens en werd een alleraangenaamste samenwerking verkregen (pg. 131).

Over het „hoe" mogen nog uiteenloopende meeningen bestaan, daarover is men het dus aan de Technische Hoogeschool eens dat veel zal moeten geschieden. Aan de studenten komt de verdienste toe, die eenstemmigheid van meening duidelijk te hebben in het licht gesteld.

Wat nog geschieden moet hangt, in zooverre het niet reeds in uitvoering is, voor een groot deel van Regeering en Staten-Generaal af.

De school is eene nieuwe phase ingetreden en zetelt op een hoogeren troon. Dat zal een argument uitmaken voor hoogere uitgaven, een aansporing zijn voor wie vooruit willen, een verontschuldiging voor hen die anders niet mede zouden gaan.

Het moment is gunstig; kans van welslagen is aanwezig. Op goede gronden mag men dus aannemen dat de noodige steun niet zal ontbreken. Wij wenschen dit ons land van harte toe.

J. H. A. MIALARET.

De Crisis aan de afdeeling Publieke Werken te Amsterdam.

Dinsdagavond heeft de heer Van Sandick, ingenieur in den Haag, te Amsterdam in het openbaar zijn meening gezegd over de thans zoo op de spraak gekomen afdeeling Publieke Werken der hoofdstad.

Onder zijn gehoor zag hij verscheidene raadsleden, die aandachtig luisterden, doch aan de gedachtenwisseling, naar oud gebruik, geen deelnamen. Ook andere tegensprekers waren er niet, en zoo zal de heer van Sandick met den laatsten trein huiswaarts keerende wellicht het aangenaam gevoel hebben gehad, dat hij de Amsterdammers duidelijk had gemaakt, wat er wel aan hun Publieke Werken haperde, en dat hij hun een middel had doen kennen, waardoor die sukkelende afdeeling weer kon worden opgeknapt.

Dat middel is te Rotterdam verkrijgbaar, en men kan daar gaan zien, hoe voortreffelijk het werkt. Vóór deze Haagsche ingenieur het aanprees hadden reeds anderen de voortreffelijkheid er van betoogd. Wie daar meer van weten wil, verdiepe zich slechts in de wordingsgeschiedenis der reorganisatie van de Amsterdamsche Publieke Werken, zooals die in 1895, toen de vroegere burgemeester van Rotterdam naar Amsterdam was overgeplaatst, haar beslag kreeg.

Waarschijnlijk meende de spreker, dat de dosis toen niet sterk genoeg is geweest. Zij werkte alleen op de organen, onder den Directeur, nu moet een sterkere hoeveelheid van het geneesmiddel ook de organen boven den Directeur in beteren toestand brengen.

De Wethouder voor de Publieke Werken moet als zoodanig verdwijnen, en vervangen worden door een Voorzitter der Commissie van Bijstand in het Beheer der Publieke Werken, welke Voorzitter tevens als Wethouder lid is van het Dagelijksch Bestuur. Zóó is de toestand te Rotterdam, zoo moet zij te Amsterdam worden. De Commissie van Bijstand moet het zijn, waaraan de Directeur der Publieke Werken ondergeschikt is, en er zal pais en vreê wezen, waar nu voortdurend „crisissen" alles overhoop werpen.

De aanwezige raadsleden zeiden niets. Maar zij zullen van dit alles het hunne gedacht hebben.

Zij weten wel, dat de macht van de Amsterdamsche Commissie van Bijstand in de praktijk even ver gaat als die der Rotterdamsche, ofschoon, in theorie, de Maas de Amstel de baas schijnt. Zij weten wel, dat hun Commissie in alles gekend wordt. zij hebben zelfs een onbestemd gevoel, dat het ontbreken van iedere verantwoordelijkhe d bij de Commissie de voornaamste oorzaak is van den verkeerden toestand.

Ja, als men de Rotterdamsche verhoudingen maar naar Amsterdam kon overbrengen! Als de Amsterdamsche Raad zich aan dien van Rotterdam wilde spiegelen! Als men in den Amsterdamschen Directeur, die benoemd zal worden, een zoo volkomen vertrouwen wilde stellen, als men dat te Rotterdam in den heer de Jongh heeft.

Doch daar dit alles, naar menschelijke berekening, *niet* zal gebeuren, zoo zal het door den heer van Sandick aangeprezen middel, al wordt het toegepast, geen baat geven.

Wie over een jaar of tien nog leeft, zal zich daarvan kunnen overtuigen. Welke groote verwachtingen had men te Amsterdam niet van de reorganisatie der Publieke werken, naar Rotterdamsch voorbeeld in 1895 tot stand gebracht! Wij waren toen de eenigen, die voorspelden, dat men bedrogen uit zou komen. En de toekomst heeft ons in het gelijk gesteld.

Wij zouden zoo gaarne willen, dat wij het nu eens mis hadden. Maar daar er geen mirakelen meer gebeuren, en oorzaak met gevolg onverbrekelijk aaneen zijn gesmeed, zien wij slechts duisternis in een verschiet, dat wij veel liever helder zouden aanschouwen.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

OPGAVEN VAN HET EXAMEN GEHOUDEN IN 1906.

De groote opkomst van candidaten in 1906 heeft tot de noodzakelijkheid geleid, het aantal candidaten in twee deelen te splitsen.

Het examen voor het eerste gedeelte der candidaten werd afgenomen op 26, 27 en 28 Februari en 1 Maart, dat voor het tweede gedeelte op 5, 6, 7 en 8 Maart.

De volgende vragen werden ter beantwoording voorgelegd aan de candidaten van de eerste ploeg.

Maandag 26 Februari, voorm. 9—10 uur.

Opstel over een bouwkundig onderwerp.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

1. Wat is naar uwe meening de manier waarop met een goed geordend bouwwerk moet worden aangevangen en welke zijn de achtereenvolgende werkzaamheden.

2. Wat is in hoofdtrekken het werk van den dagelijkschen opzichter en welke administratieve bezigheden heeft hij daarbij te verrichten.

Maandag 26 Februari, voorm. 10—12 uur.

Meetkunde.

1. De zijde van den regelmatigen in een cirkel beschreven driehoek is $4\sqrt{3}$ dM.

Bereken het oppervlak van den in denzelfden cirkel beschreven regelmatigen twaalfhoek.

2. Van een driehoek zijn de zijden 13, 14 en 15 d.M. lang.

Bereken de zijde van den gelijkzijdigen driehoek, die dezelfde oppervlakte heeft als genoemde driehoek.

3. Van een regelmatige vierzijdige piramide zijn de ribben van het grondvlak 6, en de opstaande ribben 8 d.M.

a. Verdeel den inhoud door vlakken evenwijdig aan het grondvlak in drie gelijke deelen.

b. Verdeel de zijvlakked door vlakken evenwijdig aan het grondvlak in drie gelijke deelen.

4. Bereken het oppervlak en den inhoud van het lichaam, waarvan de horizontale en verticale projectiën hieronder zijn gegeven.

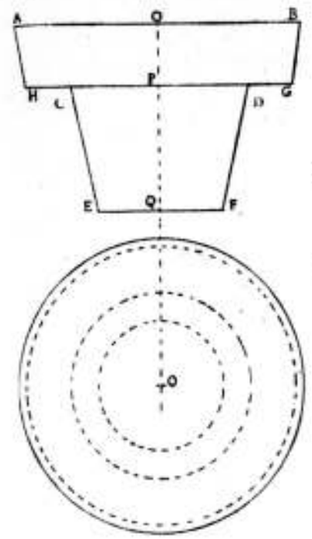

Diam. AB = 10 dM.
" HG = 9 "
" CD = 6 "
" EF = 4 "
Hoogte OP = 2 "
" PQ = 4 "

5. Van een bolsegment is de pijl 2 d.M. en de middellijn van het grondvlak 1 M.

a. Bereken den inhoud en het oppervlak van dat segment.

b. Verdeel het oppervlak van dat segment door een vlak evenwijdig aan het grondvlak in twee deelen van gelijke oppervlakte.

6. Van een kubus zijn de ribben 3 dM.

Bereken de ribben van een kubus, waarvan de inhoud $\frac{1}{3}$ is, en die van een ander, die 4 maal zoo groot is.

Maandag 26 Februari, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een erkeruitbouw, zie de plaat fig. 3 *) waarvan de midden-onderramen schuivend, de bovenramen naar beneden schuivend zijn. De zijbovenlichten zijn tuimelend, de onderramen naar buiten draaiend, de erker wordt door schuifblinden afgesloten.

In het tweelicht op de verdieping zijn de bovenlichten naar beneden schuivend, de onderramen naar binnen draaiend.

De zwaarte van het kozijnhout is op de teekeaing aangegeven, terwijl al het raam- en deurhout 45 cM. dik is.

In teekening te brengen, op ware grootte: de doorsneden over a, b, c, d, e, f, g, h, k, l, m en n.

---

*) Op deze plaat, die bij ons volgend nummer gevoegd zal worden, komen ook de schetsteekeningen voor, behoorende bij de vragen, die aan de tweede ploeg der candidaten werden voorgelegd.

Dinsdag 27 Februari, voorm. $8\frac{1}{2}$—10 uur.

Stelkunde.

1. Vereenvoudig:

$$\frac{2x^2 - 2x + 4}{3(x^2 + 3x + 2)} + \frac{3(x-1)}{2(x^2-1)} - \frac{2(x+1)}{(x+1)^2}$$

2. Vereenvoudig:

$$\left[\frac{(a+b)^2}{a^2} \times \frac{4a^3}{(2a-b)^2} + 3\right] : \left(2a + \frac{1}{b}\right)$$

3. Los de volgende vergelijkingen op:

a. $\frac{1}{3}(x+5) - \frac{1}{4}(x-3) = \frac{5}{6}(5x+1) - 27.$

b. $3 + \sqrt{(x^2 + x + 1)} = x + 5.$

c. $2\frac{1}{2}x + 8\frac{1}{3}y = 4\frac{1}{2}(x+y)$ en $\frac{30}{x} + \frac{75}{y} = 6.$

d. $6x^2 - 17\frac{2}{3}x - \frac{55}{3} = 0.$

Dinsdag 27 Februari, voorm. 10—12 uur.

Beschrijvende meetkunde.

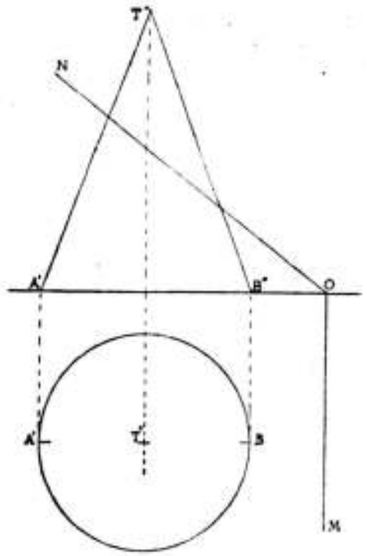

1. *a.* Construeer de horizontale projectie der doorsnede van het vlak M O N met den kegel.

b. Sla die doorsnede in hare ware grootte op het verticale vlak neer.

c. Wentel den kegel om de middellijn AB van het grondvlak tot die middellijn een hoek van 45° met het horizontale vlak maakt, en construeer dan de beide projectiën van den kegel en die van de doorsnede.

2. *a* Indien de assen bij eene isometrische projectie 2 dM. lang zijn, bereken dan de lengte hunner projectie.

b. Van welke lijnen is, bij eene isometrische projectie, de projectie gelijk aan de ware lengte dier lijnen, en waarom?

3. Construeer de isometrische projectie van een cirkel, waarvan de straal 2 cM. is.

Dinsdag 27 Februari, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een mansarde-kap, zie plaat fig. 8.

Te teekenen, op een schaal van $^1/_{20}$ der ware grootte, doorsnede en plattegrond van de kap met uitslag hoekkeper. De afschuiningen van de dakvlakken benevens de houtverbindingen juist aan te geven en alle houtzwaarten in te vullen. De kap wordt beschoten; het staande gedeelte met leien gedekt en het liggende met zink met roeven.

a, is een daklicht, met brute spiegelglas gedekt, waarvan het staande gedeelte tot ventilatie van een daaronder liggende ruimte dient, en voorzien is van vaste ventilatiebordjes.

b, is een dakvenster tusschen twee schoorsteenen. Het plat ook met zink met roeven afgedekt, de zijwangen met leien bekleed.

Gevraagd worden details op $^1/_{10}$ van de ware grootte van 8, 9, 10, 11, 12, 13 en 14.

Woensdag 28 Februari, voorm. 9—12 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening voor steenhouwwerk, zie plaat fig. 1, waarvan de bekleeding 0,10 M. dik is.

In teekening te brengen, op $^1/_{20}$ van de ware grootte, de verschillende stukken waaruit deze bekleeding bestaat, benevens treden, drempels, neuten en hoekblokken, zoodanig dat de aansluiting en de afmetingen duidelijk zichtbaar zijn.

Bovendien daarbij te voegen een bordereau van de benoodigde steen (Zweedsch graniet).

Woensdag 28 Februari, nam. 1—4 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een gedeeltelijken plattegrond van eene villa op het land, zie plaat fig. 4.

De vloer van de keuken ligt 40 cM. boven den aanliggenden grondslag. De verdiepinghoogte is 4 M. van vloer tot vloer gemeten. De badkamer is boven de entrée gelegen, terwijl daarnaast zich bevindt de closetruimte, waarin een handwaschbakje.

De fundeering op zandaanvulling ligt ± 1 M. beneden den aanliggenden grond, terwijl die van den kelder ligt 2.40 M. beneden den aanliggenden grond. Bij a zijn de regenwaterpijpen aangegeven, bij b de lichtkolken voor de kelderramen. Het regenwater moet afgevoerd worden naar een regenbak.

In teekening te brengen, de geheele rioolleiding met juiste plaatsing van de putten voor regen-, huiswater en faecaliën, en op de schaal van 1 à 10 de plattegronden en doorsneden over alle putten met de aansluitingen van de boven elkaar geplaatste closets met leidingen, het dienstbodenprivaat, de beerput en de gemetselde regenbak.

Woensdag 28 Februari, nam. 4—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ijzeren kolommen in een graanpakhuis, zie plaat fig. 7.

In teekening te brengen, op $^1/_5$ van de ware grootte, de doorsneden, aanzichten als aangegeven, benevens de daarbij behoorende plattegronden.

Het gedeelte A is gegoten ijzer, het overige is getrokken ijzer.

Overal waar noodig de bevestiging en verankering duidelijk aangeven.

Donderdag 1 Maart, voorm. $8^1/_2$—$10^1/_2$ uur.

Rekenen.

Los de volgende evenredigheid op:

1. $\frac{2^3/_4}{5^1/_8} : 0.875 = 4^1/_8 : x.$

2. Een hefboom zwaar 30 Kilo en lang 5 M. heeft zijn zwaartepunt in het midden en wordt op 1 M. afstand van het lastpunt ondersteund. Het steunpunt bevindt zich tusschen den kracht en den lastarm.

Aan den krachtarm worden op afstanden van 1, 2, 3 en 4 M. respectievelijk gewichten van 5, 10, 15 en 20 Kilo geplaatst.

Welke last houdt den hefboom in evenwicht?

3. Het weerstandsmoment van een vierkante doorsnede, waarvan de diagonaal horizontaal geplaatst is: wordt bepaald door de formule

$$PL. = R \frac{\sqrt{2}}{12} b^3.$$

Druk elk der gegeven letters in de overige uit.

4. Vijf werklieden werken te zamen 24 dagen en 10 uur daags aan een werk, dat zij aangenomen hebben voor *f* 251.60.

De uurloonen bedragen respectievelijk 6, 8, 15, 20 en 25 cents en de wekelijksche (6 dagen) toelagen *f* 0.60—0.80—1.50—2.— en 2.50.

Welke som blijft na afrekening van loon en toelagen over en hoeveel komt ieder hunner daarvan toe, indien de verdeeling plaats heeft in verhouding der uurloonen.

5. Een meter van zekere stof kost *f* 7.—. Met hoeveel moet dan 1 Engelsche el en 1 Amsterdamsche voet betaald worden?

6. Een terrein, groot 2.5120 H.A. wordt verkocht voor *f* 144.188.80 met 12 % winst. Hoeveel bedraagt de inkoop per c.A.?

Dondordag, 1 Maart voorm. $10^1/_2$—12 uur.

Handteekenen.

In teekening brengen, op ware grootte, de linkerhelft van het kapiteel en een gedeelte der latei, met verschillende doorsneden.

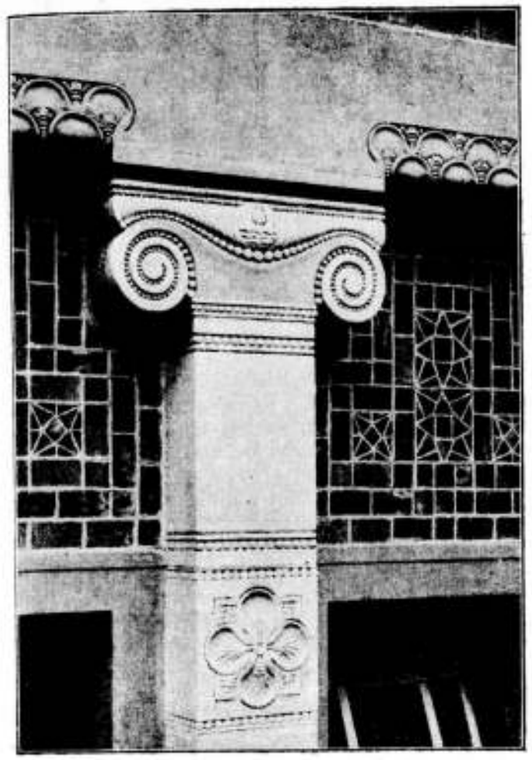

KAPITEEL MET LATEIEN VAN ZANDSTEEN, SCHAAL (CIRCA) 1 à 15.

Donderdag, 1 Maart nam. 1—4 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een plattegrond van een woonhuis, zie plaat figuur 6.

De afmetingen van de muren zijn in den plattegrond aangegeven; de te gebruiken steen is van den Waalvorm.

De kelderruimte is gelegen onder den gang en de keuken; de vloer van den kelder moet 5 lagen dik zijn en afgedekt met tegels.

De vloeren van entrée, gang en keuken zijn voorzien van trogwelven. Het afscheidingsmuurtje tusschen keuken en gang, en de privaatmuurtjes rusten op ijzeren balken. De vloer van den begane grond ligt op 1.40 M. + AP., de straat op 1.20 M. + AP. Bovenkant vloerplaat kelder ligt op 1.60 M. + AP., bovenkant vloerplaat hooge fundeering op 0.80 + A.P. Op bijgaanden plattegrond van de fundeering van het kelderplan (zie hieronder) zijn de gestippelde gedeelten spaarbogen.

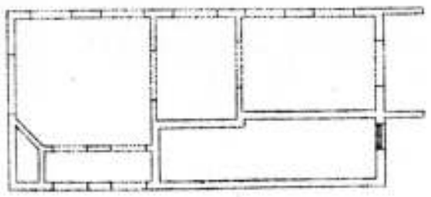

In teekening te brengen, op $^1/_{50}$ der ware grootte, de paalfundeering met kespen en schuifribben; op $^1/_{20}$ der ware grootte de verschillende muur-doorsneden met de opstanden van de aansluitingen van dien kelder met de spaarbogen.

(Slot volgt.)

Prijsvragen.

PROGRAMMA VOOR DE PRIJSVRAGEN,

uitgeschreven door de Vereeniging v. Nederlandsche Kalkzandsteen-Fabrikanten.

1o. De wedstrijd is open voor alle bouwkundigen in Nederland en heeft ten doel het maken van ontwerpen, uitvoerbaar in witten kalkzandsteen.

2o. Hij bevat de drie volgende rubrieken:

a. een vrijstaand blok van zes arbeiderswoningen gelegen op ééne rij, buiten de stad, met tuintjes zoowel aan voor- als aan achterzijde, elk der woningen bevattende portaal, woonkamer (tevens keuken ± 20 M².) kamer ± 16 M²., in elk dier vertrekken een bedstede, niet begrepen in genoemde vlaktemaat, verder een drietal kasten, bergplaats of schuur (± 6 M².), privaat en zoldertrap.

b. een vrijstaand buitenhuis, bevattende *op den beganen grond* twee kamers elk ± 25 M²., waarvan één met serre, keuken, vestibule, trap, w.c. en kelder;

op de verdieping twee groote en kleine slaapkamers, w.c. en zoldertrap; alles voorzien van de noodige kasten enz.

c. een blok van zes stadshuizen, gelegen op een rechthoekig terrein, lang 42 M., diep 35 M.

Hiervan ligt één einde op den hoek van eene straat, het andere is aangebouwd; terugspringen op de grenslijn is geoorloofd.

Het hoekhuis en één der andere huizen op te vatten als heerenhuis; de vier overige als afzonderlijk verhuurde boven- en benedenhuizen.

De heerenhuizen moeten bevatten:

beganen grond, twee kamers, waarvan één met serre, keuken, vestibule, gang en trap, alsmede kelder, w. c., kasten enz.

eerste verdieping, twee slaapkamers, kabinet, badkamer, w. c. en kasten;

tweede verdieping, twee kleine slaapkamers, zolder en meidenkamnr.

De andere huizen bevatten voor het benedenhuis:

demi souterrain, twee kamers, keuken, provisiekamer, w. c. en kasten;

bel étagè, twee kamers waarvan één met serre, kabinet, vestibule en trap, naar het souterein, w. c., kasten enz.

Voor het bovenhuis:

eerste verdieping, twee kamers, waarvan één met serre, keuken en provisiekamer, w. c., kasten, trap naar de tweede verdieping, enz.

tweede verdieping, twee slaapkamers, kabinet en badkamer, w. c., kasten en zoldertrap;

zolder met meidenkamer.

Voor dit blok alléén vlakke dakbedekkingen toe te passen; terwijl de keuze van de afdekkingsmaterialen der rubrieken *a* en *b* aan den ontwerper wordt overgelaten.

3o. Het is de bedoeling de ontwerpen zóó op te vatten, dat de onder *a* en *b sub 2* genoemde ge-

heel worden uitgewerkt, terwijl voor die onder *c sub 2* genoemd, de planindeeling slechts toelichting zij op den gevel.

Voorts dat de witte kalkzandsteen het hoofdmateriaal vormt, waarbij evenwel gebruik mag worden gemaakt van andere materialen voor versiering en constructieve eischen, zooals natuursteen, hout voor vakwerk enz., zooals gebruikelijk in den baksteenbouw.

Evenwel wordt medegedeeld dat de Nederlandsche Kalkzandsteen-Fabrikanten in staat zijn te leveren, behalve den witten kalkzandsteen in waalvorm:

1°. gekleurde kalkzandsteen en wel blauwgrijs, rood en geel [1]).

2°. behalve het normale waalsteenformaat, waarvan de prijs aan de fabriek gemiddeld f 10.— per 1000 bedraagt, ook grootere blokjes en profielsteenen, die per M³ ± f 35.— besommen.

3°. grootere blokken, voor lateien, consoles enz., waarvan de kwaliteit door den fabrikant wordt gegarandeerd „minstens te zijn in overeenstemming met natuurlijke zandsteen".

De prijs hiervan behakt is gemiddeld ± f 75.— per M³., beeldhouwwerk daarin niet begrepen.

4o. Worden verlangd de navolgende teekeningen voor de verschillende rubrieken:

a en *b*. op eene schaal van 1:50, de plattegronden, de gevels en twee doorsneden, alsmede een détail 1:20 van één der gevels met doorsneden over dezen, waaruit duidelijk blijkt, de constructie der raamafdekkingen, waterdorpels, gootlijsten, enz.

c. de voor- en zijgevels 1:50, de platte gronden 1:100 en een geveldétail als voor *a*. en *b*. omschreven.

Behalve genoemde teekeningen, die als lijnteekeningen met zwarte lijnen op witten grond, zonder gebruikmaking van kleuren worden ingewacht, worden gevraagd in elk der rubrieken:

a. het voornaamste geveldétail schaal 1:20 als kleurteekening behandeld.

b. eene beschrijving van het gedachte materiaal met kleuropgave, enz.

Verder mogen andere teekeningen als perspectieven enz. worden toegevoegd.

De teekeningen mogen *niet opgerold, noch ook gevouwen* worden ingezonden.

5o. Ieder inzender mag in één of meer rubrieken mededingen of wel in één rubriek met meerdere inzendingen, dan evenwel onder verschillend motto.

6o. De inzendingen worden franco ingewacht vóór of op 1 Mei 1907, bij den Heer C. T. J. Louis Rieber, Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, vergezeld van een gesloten enveloppe, inhoudende naam en woonplaats van den inzender en buiten het motto vermeldende.

7o. Als prijzen worden uitgeloofd in elk der rubrieken *a* en *b*,

	één eerste	prijs à . . .	*f* 150.—
	„ tweede	„ „ . . .	„ 75.—
	„ derde	„ „ . . .	„ 50.—
in de rubriek *c*,			
	één eerste	prijs à . . .	*f* 200.—
	„ tweede	„ „ . . .	„ 150.—
	„ derde	„ „ . . .	„ 75.—

8o. Alle bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Vereeniging en mogen door haar gereproduceerd en verspreid worden.

Bovendien behoudt zij zich het recht voor ook andere ontwerpen aan te koopen op gelijke voorwaarden als de bekroonde, tegen eene vergoeding van *f* 30.—.

9o. Alle ontwerpen zullen worden geëxposeerd op nader te bepalen plaats en worden daarna — behalve de bekroonde en aangekochte — den mededingers franco teruggezonden.

10o. De Vereeniging zal zich onvoorwaardelijk onderwerpen aan de uitspraak der Jury, waarvan leden zijn de ondervolgende heeren:

Dr. P. H. J. Cuypers, Architect der Rijks-Museum-Gebouwen, te Roermond.

Ed. Cuypers, Architect, te Amsterdam.

H. Evers, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, te Delft,

J. F. Klinkhamer, Civ. en Bouwk. Ingenieur, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, te Delft.

C. T. J. Louis Rieber, Bouwk. Ingenieur, Secretaris der Mij. t. B. der Bouwkunst, te Amsterdam.

's-Gravenhage, Januari 1907.

De Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteen-Fabrikanten,

A. W. Segboer, Oud-Kolonel, *Voorzitter.*

A. H. Baron van Hardenbroek van Ammerstol, *Secretaris.*

R. Roelfsema, *Penningmeester.*

[1]) N. B. deze kleuren kunnen geleverd worden:
„blauwgrijs" van af zeer lichten tint van duifgrijs, dus ongeveer als hardsteen, tot zeer donker blauw-zwart;
„rood als kleurig hardnrauw, als appelbloesem en als elder roode nageperste verblendsteen;
„geel" in nuance tusschen kanariegeel en stroogeel.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 4. Verbetering in de zoogenaamde kazernewoningen door M. P. de Clercq. De titel drukt duidelijk genoeg uit wat de schrijver bedoelt en hij wijst in dit gedeelte in hoofdzaak op de voorziening in de behoefte aan frissche lucht, die in de kazernewoningen d. w. z. niet alleen de allergoedkoopste woningen in de groote steden, maar ook de betere soorten, zeer veel te wenschen overlaat.

Verslag van de vergadering der Afd. Amsterdam, waar de heer Th. Delprat een voordracht hield over de geschiedenis van de Tay-brug, die zooals bekend is in 1879 instortte, welke catastrophe een tragische episode zal blijven in de geschiedenis der brugconstructie.

Architectura No. 4. Verslag van de 1220ste Vergadering waar de heer A. W. Weissman een voordracht hield over: „de Architect, voorheen en thans". Het eerste gedeelte van deze voordracht is in het blad afgedrukt.

De Bouwwereld No. 5. Echo's II. Bepalingen van en voor architecten naar aanleiding van de voordracht van den heer Weissman in A. et A.
Het Pensylvania-station te New-York.
Beschouwingen bij het bouwen van een kerkje door J. Gratama, B.I.

Vervolg Leestafel zie Bijblad.

42ste Jaargang. ZATERDAG 9 FEBRUARI 1907. No. 6.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Rotterdamsche Plannen.

(Zie bladz. 28.)

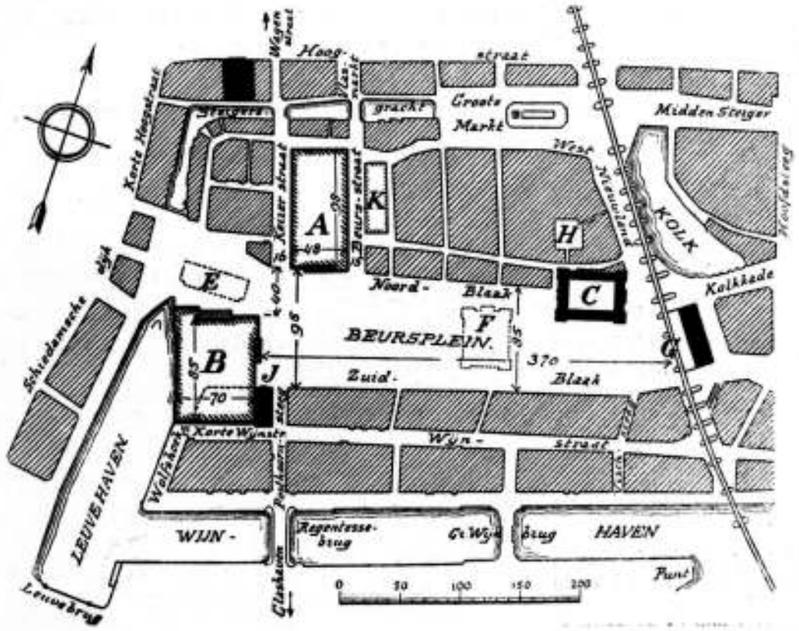

Tot goed begrip van het plan van den heer Albert Otten, wiens adres aan den Gemeenteraad van Rotterdam wij in ons nummer van 26 Januari jl. afdrukten, is zeker allereerst noodig de bij dat adres gevoegde kaart, waarvan wij hierbij een verkleinde copie geven.

De beteekenis der letters is als volgt:

A. Terrein voor Nieuwe Beurs.
B. Idem voor Nieuw Post- en Tegegraafkantoor.
C. Oude Beurs.
E. Vischmark.
F. Post en Tel. kant. } te AMSTERDAM
G. Beursstation.
H. Terrein voormalige Remonstrantsche kerk.
J. Luthersche kerk.
K. Beschikbaar komend Bouwterrein.

Volgens het verbouwingsplan der Gemeente zou de steeg achter de Oude Beurs (Beursteeg) door een verbindingsbouw worden afgesloten. Het terrein der voormalige Remonstrantsche kerk is nog iets grooter dan op het kaartje aangegeven is, omdat enkele daaromheenliggende perceelen daarbij behooren.

Het terrein A heeft een oppervlakte van 4650 M² het terrein B eene van 6100 M².

In de vergadering der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" van 5 Februari jl. heeft de heer Otten zijn studie tot oplossing van het Beursvraagstuk uitvoerig toegelicht.

Uit die toelichting bleek o. a. welk een groote rol het vraagstuk van het tramverkeer in het hart van Rotterdam noodwendig in dit plan speelt. Wil men, wat dit punt betreft tot een goede oplossing komen, dan is een groot Beursplein gebiedend noodig, dan moet de Blaak gedempt worden en het bestaande Post- en Telegraafkantoor verdwijnen.

Terecht noemt de ontwerper dit dan ook een quaestie van tijd en deze meening vond in de vergadering geen bestrijding.

Maar zooals te verwachten was lokte de toelichting een levendige gedachtenwisseling uit, zoowel over het plan als geheel, als over verschillende onderdeelen en had de ontwerper, vooral wat zijn begrooting betrof aan een hevige critiek het hoofd te bieden.

Tot ons leedwezen noodzaakt plaatsgebrek ons, het uitvoerig verslag der gehouden discussies tot een volgend nummer te laten liggen.

Welk standpunt de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap tegenover het plan Otten zou innemen, deze vraag vormde het volgende punt op de agenda der vergadering. Zij had zooals van zelf spreekt reeds vooraf bij het bestuur een punt van grondige overweging uitgemaakt.

Nu bij de Gemeente reeds een plan tot uitbreiding van het bestaande Beursgebouw in behandeling is, nu men wat andere vraagstukken betreft o. a. dat van het verkeer op het Beursplein niet weet wat de overheid voornemens is te doen, nu een spoedige oplossing van de Postkantoorkwestie nog niet te verwachten is en in het algemeen nog zoo weinig te zeggen valt van de gezindheid van het Rijk, om tot oplossing der verschillende vraagstukken mede te werken, een medewerking, die toch wel noodig zal zijn, wil men ingrijpende verbeteringen tot stand brengen, nu gaat het voor een Vereeniging niet aan, reeds een besliste meening, in welken zin dan ook, ten opzichte van zulk een plan uit te spreken. Daarom stelde het bestuur bij monde van den voorzitter de volgende motie voor:

„De vergadering, gehoord de toelichtende voordracht van den heer Alb. Otten, architect alhier, van zijne studie tot het verkrijgen in Rotterdam van een ruimer centrum met emplacement voor een nieuwe beurs enz., tot welke studie hij is gekomen naar aanleiding van het voorstel van B. en W., tot uitbreiding van de tegenwoordige Beurs en de over dat onderwerp gevoerde polemiek, is van oordeel, dat door deze studie en de denkbeelden door anderen geuit, is aangetoond dat, waar particulieren moeilijk gegevens kunnen verkrijgen om over de mogelijkheid van uitvoering van eenig dergelijk plan een volledig oordeel uit te spreken, het gewenscht is dat de gemeente zelf het verbeteren van den toestand aldaar zal in studie nemen, in dien zin dat met behoud van het bestaande beursgebouw een plan voor radicale verbetering voor de naaste toekomst zal verkregen worden".

De heer Fol zou de motie willen aangevuld zien met eene clausule, waarin wordt aangedrongen om de voorgenomen beursuitbreiding beslist van tijdelijk karakter te verklaren, om een afdoende verbetering door nieuwen beursbouw niet tot in eene onafzienbare toekomst te verschuiven. De heeren Bles en Heyink ondersteunen het denkbeeld van den heer Fol. De heer Struyk gaat met de bestuursmotie mede en wenscht bij het gebrek aan kennis omtrent de motieven, die tot het plan van B. en W. hebben geleid, zich van eenig oordeel daaromtrent te onthouden, met welke opvatting de heer Verheul zich vereenigt,

Na eenige toelichting van bestuurszijde werd de motie bij acclamatie aangenomen en evenzoo besloten haar ter kennis van de overheid te brengen.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. (Slot.)

De volgende vragen werden ter beantwoording voorgelegd aan de candidaten van de tweede ploeg.

Maandag, 5 Maart 1906, voorm. 9—10 uur.

Opstel over een bouwkundig onderwerp.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen waarvan echter slechts één behoefde beantwoord te worden.

1. Hoe bouwt men in de stad uwer inwoning; bijv. hoe wordt er gefundeerd, hoe is de geaardheid van den grond, hoe hoog zijn de gebouwen, welke dakbedekking is het meest gebruikelijk en hoe is de uitvoering daarvan.

2. Schrijf een kort opstel over paalfundeeringen met omschrijving van de uitvoering in verschillende omstandigheden.

Maandag 5 Maart voorm. 10—12 uur.

Meetkunde.

1. In en om een cirkel is een regelmatige achthoek beschreven. De zijde van den ingeschreven veelhoek is 2 c.M.

Bereken het oppervlak van dien ingeschreven veelhoek en de zijde en het oppervlak van den omgeschreven veelhoek.

2. Construeer een kwadraat en een cirkel, die dezelfde oppervlakte hebben als onderstaande vierhoek. $\pi = \frac{22}{7}$

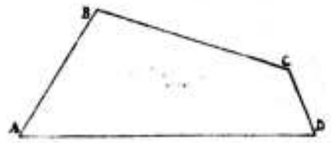

3. Bereken den inhoud van een kegel waarvan het ronde oppervlak bij uitslag een cirkelsector vormt met een hoek van 240° en beschreven met een straal van 4 dM.

Verdeel het oppervlak van dien sector door lijnen evenwijdig aan den boog in 4 gelijke deelen.

4. Van een regelmatige driezijdige piramide zijn de ribben 6 dM. lang.

Bereken den inhoud en het geheele oppervlak dier piramide, alsook den inhoud der beide deelen waarin die piramide verdeeld wordt door een vlak dat op een afstand van 2 dM. van den top, evenwijdig aan het grondvlak, getrokken is.

5. Bereken het gewicht van een ijzeren bol met een binnenwerksche middellijn van 36 en een buitenwerksche middellijn van 40 cM. Sp. Gew. = 7, 4.

6. Bereken het oppervlak en den inhoud van het lichaam dat ontstaat door wenteling van een regelmatigen zeshoek, om zijn grootste diagonaal die eene lengte heeft van 6 dM.

Maandag 5 Maart, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een erkeruitbouw, zie de plaat fig. 10. Van het drielichtkozijn beganegrond zijn de middelste deuren naar buiten draaiend, de zijdeuren vast, de bovenlichten daarboven naar beneden schuivend, terwijl het middenraam vast is. Het geheele onderste gedeelte van het kozijn kan met draaibare buitenluiken (ieder in 2 klappen) gesloten worden. De erker rust op uitstekende balkjes en een lateibalk, rustende op overmetselingen. Het onderraam gemerkt 1 is schuivend, de ramen gemerkt 2 naar binnen draaiend, de bovenramen hiervan zijn tuimelend, de overige vast. De zwaarte van het kozijnhout is op de teekening aangegeven, terwijl al het raam en deurhout 4.5 cM. dik is.

In teekening te brengen, op ware grootte, de doorsneden over a, b, c, d, e, f, g, h, k, l, m en n, benevens een dwarsdoorsnede over de buitenluiken, welke aan duimgehengen zijn afgehangen.

Dinsdag 6 Maart, voorm. 8½—10 uur.

Stelkunde.

1. Vereenvoudig.

$$1 - \frac{2b\,(3b - 2a)}{a^2 - b^2} + \frac{6\,a\,b}{a^2 - b^2} - \frac{8a^2\,b}{a^3 + a^2 b}$$

2. Vereenvoudig:

$$\frac{\left(\frac{45\,m^3 - 20\,m}{9\,m^2 + 12\,m + 4}\right)\left(\frac{3\,m + 2}{3\,m - 2}\right) - 15}{\frac{10\left(m + \frac{1}{m}\right)}{m^2 - \frac{1}{m^2}}}$$

3. Los de volgende vergelijkingen op:

a $(8 - 3x)^2 + (4 - 4x)^2 = (9 - 5x)^2$

b. $\sqrt{(9x^2 - 16)} = 3 + \sqrt{3}$

c. $10x + 6y = 1\frac{1}{2}\,(10x + 3y)$ en $\frac{x}{5} + \frac{y}{10} = \frac{2}{15}$

d. $\frac{x^2}{15} - \frac{3x}{5} + \frac{6}{5} = 0.$

Dinsdag 6 Maart, voorm. 10—12 uur.

Beschrijvende meetkunde.

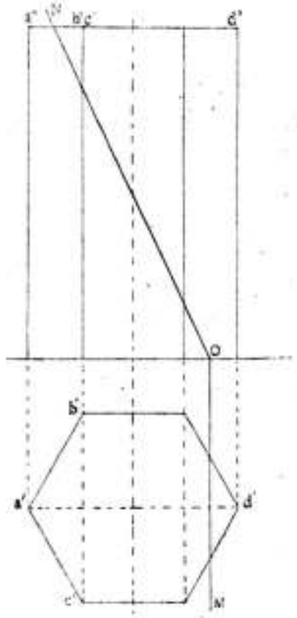

1. *a.* Sla de doorsnede van het vlak N O M met het zeszijdig prisma in hare ware grootte op het horizontale vlak neer.

b. Wentel het prisma om het punt a, met den diagonaal a-d evenwijdig aan het vertikale vlak, tot het grondvlak een hoek van 30° met het horizontale vlak maakt, en construeer dan de beide projectiën van het prisma en die van de doorsnede.

2. Construeer de isometrische projectie van bovenstaand prisma.

3. Indien de opstaande ribben 2 dM. lang zijn, bereken dan de lengte hunner isometrische projectie.

Dinsdag 6 Maart, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een mansarde-kap, zie de plaat fig. 8.

Te teekenen, op een schaal van 1/20 der ware grootte, doorsnede en plattegrond van de kap met uitslag hoekkeper. De afschuiningen van de dakvlakken benevens de houtverbindingen juist aan te geven en alle houtzwaarten in te vullen. De kap wordt beschoten, het staande gedeelte met leien gedekt en het liggende met zink met roeven.

a. is een daklicht met brute spiegelglas gedekt, en waarvan het staande gedeelte tot ventilatie van een daaronder liggende ruimte dient, en voorzien is van vaste ventilatiebordjes.

b. is een dakvenster tusschen twee schoorsteenen. Het plat ook met zink met roeven afgedekt, de zijwangen met leien bekleed.

Gevraagd worden details op 1/10 van de ware grootte van 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 7.

Woensdag 7 Maart, voorm. 9—12 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening voor steenhouwwerk, zie plaat fig. 11. waarvan de bekleeding 0.10 M. en 0.15 M. dik is.

In teekening te brengen, op $^1/_{20}$ van de ware grootte, de verschillende stukken waaruit deze bekleeding bestaat, met drempels, neuten en afdeklijst, zoodat de aansluiting en de afmetingen duidelijk zichtbaar zijn. Bovendien daarbij te voegen een bordereau van de benoodigde steen (Zweedsch graniet).

Woensdag 7 Maart, nam. 1—4 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een gedeeltelijken plattegrond van een woonhuis, zie plaat fig. 9.

De bovenkant vloer van deze verdieping is geleger op 3.50 M. + A.P. De keuken is hoog 3.25 M. tusschen vloer en plafond, waarboven een plat; de andere vertrekken en W. C.'s zijn 4.00 M. van vloer tot vloer. Boven W. C. en toilet zijn op de verdieping nog een dergelijk W. C. en toilet gelegen.

Het terrein ligt op 1 M. + AP en de bovenkant van de fundeeringsplaat op 0.80 M. ÷ AP.

Onder de hier gegeven vertrekken bevindt zich een kelderruimte.

Bij A bevinden zich de regenwaterpijpen, waarvan de afvoer naar den regenbak gebracht moet worden. De afvoerleidingen van het huiswater en de faecaliën moeten afzonderlijk zijn.

In teekening te brengen, schaal 1 à 50, de geheele rioleering met juiste plaatsing van de verschillende putten en kolken voor huis- en hemelwater en faecaliën.

Op een schaal van 1 à 10 de plattegronden en doorsneden over alle putten, met aansluitingen aan waschtafels, waterclosets en gootsteenen, benevens beerput en regenbak.

Op een schaal van 1 à 20 de doorsnede A.B.

Woensdag 7 Maart, nam. 4—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ijzeren kolommen in een graanpakhuis, zie plaat fig. 2.

In teekening te brengen, op $^1/_5$ van de ware grootte, de doorsneden en aanzichten als aangegeven, benevens de daarbij behoorende plattegronden.

Het gedeelte A is gegoten ijzer, het overige is getrokken ijzer. Overal waar noodig de bevestiging en verankering duidelijk aangeven.

Donderdag 8 Maart, voorm, $8^1/_2$—$10^1/_2$ uur.

Rekenen.

1. Bereken de waarde van x in de volgende evenredigheid:

$$3.75 : \frac{^3/_5}{4\,^1/_2} = 12^3/_5 : 2^1/_2\ x.$$

2. Een terrein, groot 2 Are, wordt betaald met *f* 10.000.—

Wat kost naar dien prijs een vierk. Rijnlandsche Roede.

3. Een som van *f* 10.000.— is verdeeld onder vier personen, A. B. C. D.

De bedragen die zij ontvangen, hebben de volgende verhouding:

A : B = 2 : 3
B : C = 4 : 5
C : D = 6 : 7

Hoeveel ontvangt ieder hunner?

4. Een lijn. lang 8,7 M., moet in 5 deelen verdeeld worden, die zich verhouden als $^1/_2 : ^1/_3 : ^1/_4 : ^1/_5 : ^1/_6$.

Hoelang is ieder deel?

5.

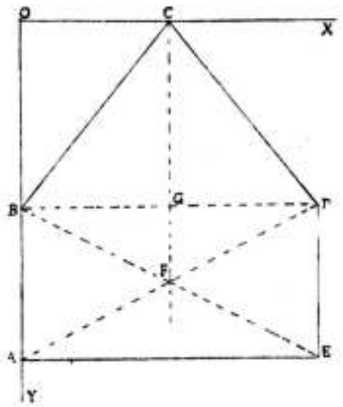

Op welken afstand der assen Ox en Oy bevindt zich het zwaartepunt van het vlak A B C D E. als gegeven is:

A B = D E = 5 dM.
B D = A E = 10 dM.
C G = 6 d.M. en
B C = C D.

6. Een stuk land wordt verkocht voor *f* 500.000 en wordt gezegd 5 H.A. groot te zijn. Indien bij nameting blijkt, dat de Decameter slechts 9.975 M. lang was, hoeveel werd dan te veel berekend.

Donderdag 8 Maart, $10^1/_2$—12 uur.

Handteekenen.

De candidaten ontvingen de afbeelding van een „Kapiteel met lateien van zandsteen." schaal ongeveer 1 à 15, die ook aan de candidaten op 1 Maart was verstrekt.

Daarnaar moesten in teekening worden gebracht op ware grootte: de linkerhelft van het kapiteel en een gedeelte der latei, met verschillende doorsneden.

Donderdag 8 Maart, nam. 1—4.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening

van een plattegrond van een woonhuis, zie plaat fig. 5.

Vestibule, trapruimte, toilet, W. C. en dienstbodenprivaat zijn voorzien van steenen vloeren, alle overige ruimten, behalve de kelder, van houten vloeren.

De afmetingen van de muren zijn in den plattegrond aangegeven; de te gebruiken steen is van den Waalvorm.

De kelderruimte is gelegen onder de keuken, entrée met garderobe en W.C., en hal; de vloer van den kelder moet 5 lagen dik zijn, en afgedekt met tegels.

De vloeren van entrée, vestibule, hal, keuken, garderobe, toilet en W.C. zijn voorzien van trogwelven. Het afscheidingsmuurtje tusschen toilet en W.C. rust op ijzeren balken, eveneens de tochtpui. De vloer van den beganegrond ligt op 1.30 M. + AP., de straat op 0.50 + AP. Bovenkant vloerplaat kelder ligt op 1.60 M. ÷ AP., bovenkant vloerplaat hooge fundeering op 0.80 M. ÷ AP.

Op bijgaanden plattegrond van de fundeering van het kelderplan zijn de gestippelde gedeelten spaarbogen.

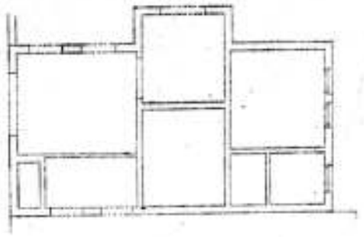

In teekening te brengen, op $^1/_{50}$ der ware grootte, de paalfundeering met kespen, vloerplaten en schuifribben. Op $^1/_{20}$ der ware grootte, de verschillende muurdoorsneden met de opstanden van de aansluitingen van den kelder met de spaarbogen.

Een afscheid.

Maar weinig hoofdambtenaren hebben den technischen dienst van Amsterdam vaarwel gezegd, of hun werd een meer of minder plechtig afscheid bereid. Maar een afscheid als den nu afgetreden Directeur der Publieke Werken, J. van Hasselt, laatstleden Zondag ten deel viel, heeft zich in de geschiedenis der afdeeling nog niet voorgedaan.

Wel was de Raadszaal niet, zooals anders gebruikelijk is, voor de plechtigheid beschikbaar gesteld, en moest men met den Stadstimmerwinkel genoegen nemen; wel waren het alleen technische ambtenaren, die aan de betooging deel namen, maar er werden toespraken gewisseld, die in de tegenwoordige omstandigheden, nu er een crisis aan de Publieke Werken bestaat, een demonstratief karakter hadden.

Gelijk bij zulke gelegenheden past, waren die toespraken vol van wederzijdsche waardeering, en onderscheidden zij zich in dit opzicht niet van wat men in den regel te hooren krijgt. Toch zijn enkele gedeelten wel waard hier overgenomen te worden, omdat zij doen zien, hoe de technische ambtenaren over de crisis denken.

De onderdirecteur, W. J. de Groot, zei onder meer:

Eene organisatie van onzen dienst — eene betere dan die van 1896 — vroeg uwe aandacht. Het is u gelukt haar in verordening tot stand te zien komen, en daarin de grondslagen te leggen, waarop men door stelselmatige opbouwing en uitbreiding den dienst der P. W. als een organisch geheel aan hooge eischen kan doen beantwoorden, indien men daarvoor de noodige gelden kan en wil beschikbaar stellen.

De practijk dezer laatste dienst-organisatie is evenwel feitelijk tot op den dag van heden slechts zeer kort en dan nog maar ten deele tot haar recht gekomen.

Oorzaken daarvan waren:

1e. Aanvankelijk niet-inwilliging van aangevraagde gelden om daaruit de noodige ambtenaren te betalen;

2e. buitengewoon langdurige ziekte van een hoofdambtenaar, tegen wiens tijdelijke remplaceering weder bezwaren van anderen aard bestonden.

Wij toch weten maar al te wel, dat bijaldien Amsterdam zou meenen met deze dienst-organisatie een plaats te kunnen innemen te midden van vele andere buitenlandsche steden, met haar in rang gelijk, tel-ursteiling haar deel zal wezen. Het thans hier op dit punt bestaande is niet anders te beschouwen dan een bescheiden stap, gezet in goede richting. Die bescheiden stap dient door meer flinke te worden gevolgd!

Evenwel, tegen het zetten van een der meest flinke stappen verzet zich naar veler oordeel op dit oogenblik nog de Gemeentewet, welke in haar verouderden en niet meer voor dezen tijd passenden vorm zich tegen meer goeds en nuttigs verzet. Op het gebied van gemeentelijke bestuurs-organisatie voor een moderne groot-stad valt voor den Nederlandschen wetgever bijna alles nog te leeren.

Hetgeen hier nergens plaats vindt ziet men in vele buitenlandsche steden als regel, te weten, dat aan den superieur technisch onderlegden en ontwikkelden hoofd-ambtenaar een vaste en beteekenisvolle plaats wordt toegekend in de vergaderingen, waar de beslis-ingen over zijne voorstellen vallen, en waar zijn stem kan worden gehoord door alle ingezetenen.

Men heeft aldus op vele plaatsen al sedert jaren ingezien, dat het niet wel aangaat de werkelijke of ondergeschikte handelingen van een hoofdambtenaar, van wien men leiding verwacht, te maken tot een onderwerp van openbare bespreking buiten zijne tegenwoordigheid, en zoo goed heeft men zich daarbij bevonden, dat men, voorzoover mij bekend, nergens op dien ingevoerden maatregel is teruggekomen.

Naar de regeling der Gemeentezaken in ons Vaderland schijnt dit thans nog niet mogelijk en ik vrees, dat er in dit opzicht nog met veel schade en ook schande zal moeten worden geleerd, eer men tot dit inzicht zal kunnen komen.

Of is het niet ergerlijk, dat er in het openbaar in zekere pers en op plaatsen en in kringen, waar men zulks allerminst zou verwachten, een sterk afkeurend oordeel wordt gegeven en een gericht wordt gehouden over u en onzen dienst door hen, die totaal onbekend zijn met het werkelijk aandeel, dat u of een onzer in de gewraakte handeling heeft, totaal onbekend zijn met het al of niet afwijken van door u verstrekte adviezen en dat zulk een gericht gaat, voordat men zich volledig op de juiste hoogte der zaak heeft gesteld en, als men volledig ingelicht, het overtuigend bewijs der onjuiste beschuldiging heeft ontvangen, een afdoend „amende honorable" achterwege blijft?

Het is van ouds bekend en ook aan u bewaarheid: „Hij, die aan den weg timmert, moet het oordeel der wereld verdragen". Daartegen is niets in te brengen en behoeft ook niets te worden ingebracht. Hij, die zich daarvoor niet krachtig genoeg gevoelt, moet niet timmeren aan den weg. Maar wel is er, niet alleen iets, maar zeer veel in te brengen tegen de vast ingewortelde meening, dat een directeur der Publieke Werken, steeds zijn eigen werk aan den weg timmert. Dit is een groot dwaalbegrip. Doch in hoeverre hij niet, en in hoeverre hij wèl zijn eigen werk timmert, dat is maar zeer, zeer weinigen bekend, en blijft den ingezetenen vrijwel meestal geheel onbekend. En waartoe deze omstandigheid alzoo kan leiden, dat heeft meer dan één directeur der Publieke Werken meermalen smartelijk gevoeld en hebben de laatste maanden wederom op bittere en gruwelijk pijnlijke wijze u en ons doen kennen. Waartoe

zouden wij dit elkander op dit ernstig oogenblik verhelen?

Alzoo u en uw dienst, in plaats van het licht te behoeven te schuwen, zullen van het zoeklicht der openbaarheid, maar dan ook der volle openbaarheid, zich niet in het minst willen afwenden, noch hebben af te keeren. Die dienst is zichzelf bewust te bestaan uit menschen, met volkomen dezelfde eigenschappen en met niet minder deugden en niet meer gebreken als overal in onze samenleving en in hare instellingen worden aangetroffen.

Deze gedachten knoopen zich als van zelve vast, als wij gedenken de veel besproken organisatie van onzen dienst en wat haar — dank zij ook het treurig tekort op wetgevend gebied — ontbreekt.

En de heer J. van Hasselt antwoordde:

De Heer de Groot wees reeds op het vele, dat moest afstuiten op de gecompliceerdheid van onze bestuurs-organisatie en de ook soms voorkomende vrees, dat door te voldoen aan alle mijne gerechtvaardigde eischen, men de ingezetenen te zwaar zou belasten. Teleurstellingen in dien zin zijn mij niet gespaard gebleven. Toch, hoewel ik ze diep gevoelde, wanhoopte ik nimmer aan een goed einde van mijn streven. Toen ik mijne betrekking aanvaardde wist ik welk een zware taak ik op mij nam. Niettemin ving ik die taak aan met groote blijmoedigheid, wetende, dat als hetgeen ik bereiken wilde tot stand zou komen, ik stap voor stap voorwaarts moest gaan en dat ongeduld de geheele zaak in gevaar zou kunnen brengen. Ik trachtte, kon ik niet alles bereiken, door vol te houden althans een gedeelte tot stand te brengen van hetgeen ik noodig achtte. Hij die op deze wijze niet kan of wil rekening houden met bestaande toestanden moet de betrekking van Directeur der Publieke Werken niet aannemen. Ondanks zulk een van wijs beleid getuigende opvatting kan men evenwel een gevoel van groote teleurstelling niet onderdrukken, als men gewaar wordt, dat zaken van groot belang, waaraan men het beste wat men bezit heeft ten koste gelegd, worden op zij gezet of uitgesteld, om redenen waarvan men de juistheid niet kan erkennen; als men ziet, dat ondeskundigen of personen die uit den aard van hun werkkring het geheel niet kunnen overzien, komen met andere daartegen indruischende voorstellen of meeningen, waarvan 't dikwijls zoo moeilijk is het verkeerde hun duidelijk te maken.

Hoe afmattend dergelijke ervaringen reeds zijn op zichzelf, de moeilijkheid wordt nog verhoogd door de omstandigheid, dat tengevolge van de eigenaardige inrichting der gemeentelijke organisatie alles schriftelijk moet worden behandeld en dat men juist op critieke momenten de gelegenheid deft, in den Gemeenteraad zijn eigen voorstellen persoonlijk te verdedigen. Toch heb ik mij daardoor nimmer geheel laten ontmoedigen. Steeds trachtte ik den strijd opnieuw weer aan te binden en zoo ik naga wat in die zeven jaren tot stand gekomen is, dan kan met eenige voldoening terugzien op hetgeen onder mijn leiding geschied is. En dan doet 't mij groot leed, dat ik aan de verdere totstandkoming voor hetgeen nog tot uitvoering moet worden gebracht, niet meer zal kunnen medewerken.

Er is nog iets, iets van persoonlijken aard. Bij de tegenwoordige organisatie in de zaken, wier behartiging aan den directeur der P. W. zijn opgedragen, moet de verhouding van dezen tot het bestuur der Gemeente, tot den Gemeenteraad, gegrond zijn op onderling vertrouwen. De Raad moet de overtuiging hebben, dat de directeur niet anders bedoelt dan het waarachtig gemeentebelang, de directeur moet overtuigd zijn, dat hij den steun van den Raad heeft. Bij de aanvaarding van mijn werkkring heb ik tegenover den wethouder die verhouding gekarakteriseerd als die tusschen twee compagnons, van wien ieder een bijzonderen werkkring had. Ik, zoo zeide ik, zal nimmer eenig geheim hebben tegenover u — en van u verwacht ik niet anders. Ik ben mij bewust, mij daaraan steeds te hebben gebonden. Met moeilijkheden en met fouten, die gemaakt werden, stelde ik den wethouder steeds in kennis. Natuurlijk worden in een zoo omvangrijken werkkring wel fouten begaan en die mogen noch bedekt, noch op anderen afgewenteld worden. In den eersten tijd heeft 't sommigen uwer misschien wel moeite gekost, zich aan deze opvatting hunner taak te gewennen. Ik mocht echter in die mate het vertrouwen van velen uwer verwerven, dat zij werkelijk, als er fouten voorkwamen mij daarvan kwamen in kennis stellen, en tot mijn eventueelen opvolger zou ik 't wel van de daken willen verkondigen: volg dien weg, ook al schijnt hij nog zoo moeilijk en vol gevaren, voor wie, zooals wij, timmeren aan den publieken weg en dus blootstaan aan aller critiek. Van de wijze waarop die critiek wel werd uitgeoefend, daarvan gaf de heer de Groot er eenige voorbeelden. Steeds werd maar op één enkelen rug geslagen. En die slagen kwamen niet van den kant van het publiek alleen, maar ook uit den Raad. En men ging en gaat daarmede voort, totdat een edel deel wordt getroffen en dan is 't uit. Dan gevoelt men, dat men niet meer kan gaan met die vastheid van tred, die vóór alles noodig is. 't Is hier niet de plaats om daarover in bijzonderheden te treden, maar toch gevoel ik mij verplicht te verklaren, dat, waar men in dit verband bepaalde personen heeft aangewezen, daarvoor geen enkele reden bestond. Ik ga heen, omdat 't mijn innige overtuiging is, dat aan de hoogheid van het ambt, dat door mij bekleed werd, in het belang van de Gemeente, in het belang van den dienst en in uw aller belang, niet getornd mag worden.

Hieruit valt af te leiden, dat de technische ambtenaren der Publieke Werken den verkeerden toestand wijten aan de Gemeentewet, aan den Raad en aan het publiek.

Op verandering van de Gemeentewet valt in de eerste jaren niet te hopen. Dat de Amsterdamsche Raad, wat zijn samenstelling aangaat, zou veranderen, is evenmin te verwachten. Alleen het „publiek", wisselvallig van aard, kan veranderen. Het roept vandaag „hosanna" en geniet morgen, als „er steeds maar op één enkelen rug wordt geslagen", of als er iemand aan het kruis wordt genageld. Daar kan men Multatuli op nalezen.

Het zou ons niet verwonderen als de gewisselde toespraken het laatste restje moed, dat bij de candidaten voor het Directeurschap nog aanwezig was, deden verdwijnen. Wie zal „zijn rug" zóó bont en blauw willen laten slaan, dat ten slotte „een edel deel wordt getroffen"?

De heeren mogen als moderne Diogenessen met hun lantaarntje rondloopen, zij zullen geen mensch vinden.

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG „BOUWVEREENIGING VEENDAM".

Naar aanleiding van onze opmerking in ons nummer van 26 Januari j.l. zendt de secretaris van bovengenoemde vereeniging ons de onderstaande Tafel van eenheidsprijzen, die wij natuurlijk gaarne opnemen.

De eenheidsprijzen bedoeld in § 445 der A. V. worden door de aannemers te Veendam samengesteld als volgt:

1 M³	grenenhout, grof werk	f 45.
1 M³	idem fijn werk	„ 65.
1 M³	vurenhout, grof werk	„ 40.
1 M³	idem fijn werk	„ 57.50.
1 Kg.	gesmeed ijzer	„ 0.18.
1 Kg.	gegoten ijzer	„ 0.16.
1 Kg.	zink met soldeerwerk	„ 0.45.
1 Kg.	lood met soldeerwerk	„ 0.32½.
1 M³	klinker in sterken tras	„ 20.
1 M²	buitenmuren	„ 17.
1 M²	binnenmuren	„ 14.
1 uur	werken, ambachtsman	„ 0.21.
1 uur	werken, arbeider	„ 0.16.

MAATSCHAPPIJ VAN NIJVERHEID DEPT. ARNHEM.

RAPPORT van de Jury tot beoordeeling der ingekomen ontwerpen voor een Reclameplaat ten behoeve van de Tentoonstelling voor Electriciteit in Huis en Ambacht, vastgesteld in hare vergadering van 18 Januari 1907.

Na, dat gedurende een achttal dagen de 39 ingekomen ontwerpen in één der lokalen van de Ambachtsschool alhier, welwillend door het Bestuur afgestaan, waren tentoongesteld, teneinde aan de Juryleden de gelegenheid te geven tot een goed vergelijk van de verdiensten der verschillende projecten, werd op 18 Januari l.l. eene vergadering gehouden in genoemd lokaal.

Op voorstel van den Voorzitter werd de beoordeeling op de volgende wijze geregeld:

ten eerste: Bij meerderheid van stemmen uit te maken welke ontwerpen door minder juist weergeven van het reclamedoel of wel minder goede teekening buiten verdere beschouwing moesten blijven;

ten tweede: uit de overige ontwerpen achtereenvolgens een zestal te kiezen, dat, zoowel door beantwoording aan het reclamedoel als door teekening voor eene definitieve beoordeeling in aanmerking kon komen, om dan ten slotte uit dat zestal eene keuze te doen voor de toekenning van den eersten en tweeden prijs.

Bij eerste stemming vielen uit de motto's: *Arend, Element, Huisvlijt, Centrale, Toekomst, Betsy, Door volharding leert men, Ypsilon* en *Licht* (corr.-adres: H. Lesage).

Na beoordeeling der overige ontwerpen, waarbij èn teekening èn reclamedoel op den voorgrond stonden, vielen bij tweede stemming uit de motto's: *Studio II, Kracht, Twee gloeilampen, El. Ce., Hierna beter, Ampère, Licht en Kracht, Pastel, Eendracht* en *Stille Kracht.*

Als minder geschikt voor reclame vielen bij derde stemming uit de motto's: *Gemeentekleur, Distantie, Imada, Rival, Mercur, Rood geel blauw, Grijs rood groen, Zeshoek, Nexus, Voor Logica en Harmonie, X, 1907, Licht* (corr.-adres: I. H. Boele) en *Licht* (corr.-adres: Gebr. Leuven).

De overgebleven zes ontwerpen, die allen zoowel door teekening als opvatting voor reclamebillet in aanmerking komen, worden nu in nadere beschouwing genomen, en wel de motto's:

K. N. Goed van kleur, duidelijk van letter' te weinig sprekende handeling voor het doel der Tentoonstelling.

I. I. Kleur frisch, de te sterk domineerende bijfiguur doet aan de duidelijkheid der letters te ernstig schade.

Cirkel. Mooi van kleur en teekening, niet sprekend genoeg het doel der Tentoonstelling weergevend.

Zeven. Wat flets van kleur en het doel der Tentoonstelling op grooten afstand minder goed aangevend, hoewel aan de teekening zeer hooge waarde wordt toegekend.

Force. Door de heldere kleuren als reclamebillet duidelijk sprekend. Teekening en letters goed.

Electricien. Sober en vlot van teekening, krachtig van toon en tot op grooten afstand het doel der Tentoonstelling duidelijk weergevend.

Met algemeene stemmen wordt het ontwerp motto „*Electricien*" de eerste prijs toegekend, aan „*Force*" de tweede prijs, in ernstige concurrentie met het motto „*Zeven*", dat voor eervolle vermelding in aanmerking komt.

Bij opening der couverten blijken de ontwerpers te zijn van: „*Electricien*" de Heer Daniel Hoeksema, Quellijnstraat 21, Amsterdam.

„*Force*" de Heer N. B. van der Waals, 10 Eusebiusplein, Arnhem.

„*Zeven*" de heer Chr. W. Meurs, Z. Parallelweg 5*h*. Arnhem.

De Jury voornoemd:

C. M. G. NIERAAD, *Voorzitter.*
G. W. BOOT Bzn.
G. H. G. BRAAMS.
W. F. C. SCHAAP.
Ph. J. STOKVIS.
W. H. ZEEMAN.

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Den 22en Januari heeft in de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, de heer H. C. J. Gritters, adj.-directeur der gemeentelijke gas- en electriciteitsfabriek een voordracht gehouden over het electrisch bedrijf daar ter stede als inleiding tot een door de leden der vereeniging aan de centrale aan de Schiehaven te brengen bezoek.

Hoewel het bezoek, zoo ving spreker aan, de centrale zal gelden, zij het mij vergund een overzicht te geven van het geheele bedrijf, waarvan de centrale een der onderdeelen vormt, te meer daar veel van wat omtrent de centrale is mede te deelen zijn grond vindt in de eischen die het bedrijf in zijn geheel stelde.

Het op eenigszins uitgebreide schaal opwekken en gebruiken van electriciteit voor allerlei bedrijfsdoeleinden, geschiedt eigenlijk eerst sedert ongeveer 20 jaar, en dit in 't bijzonder voor verlichting. Het is dan ook een verschijnsel van de laatste jaren dat in de grootere plaatsen van ons land naast de gasfabrieken ook die van de electriciteit voor dat doel wordt ter hand genomen. In Rotterdam werd daartoe overgegaan in 1888, meer in 't bijzonder ter voorziening in de behoefte der electrische havenoutillage dan voor verlichting. De eerste fabriek die gesticht werd op het terrein der gasfabriek aan den Oost-Zeedijk, was van bescheiden afmetingen en bood slechts plaats voor 3 machines van 170 P.K. elk, waarvan er echter dadelijk slechts 2 geplaatst werden, terwijl op de plaats van de derde later een machine van 300 P.K. kwam te staan. Spoedig echter was uitbreiding noodig en successievelijk steeg de capaciteit der machines tot boven de 2000 P.K.

De eerste machines waren alle ingericht tot het leveren van gelijkstroom en dit van een spanning van 440 Volt, doch die spanning is te hoog voor verbruik in de lampen die op een spanning van 110 volt zijn ingericht. Het is echter ondoenlijk om den stroom op die lage spanning opgewekt behoorlijk te distribueeren, daar dit een te groot stroomverlies zou te weeg brengen. Daarom moesten middelen beraamd worden om stroom van zoo hoog mogelijke spanning zoo ver mogelijk te distribueeren en deze voor de einddistributie in stroom van lagere spanning om te zetten, tot dat doel werden in de centra van het stroomverbruik twee onderstations opgericht, waarvan het eene aan de Coolvest en het andere op Feijenoord zijn plaats vond en waar de stroom

van de Centrale aan den Oost-Zeedijk afkomstig in accumulatoren werd verzameld en van daar in stroom van lagere spanning werd omgezet en in het verdeelingsnet geleid. Bij deze omzetting gaat echter 25° der electrische energie verloren. Het terrein aan den Oost-Zeedijk liet echter bij de vermeerdering der behoefte aan electriciteit geen verdere uitbreiding van de centrale toe, zoodat daar een accumulatoren-batterij werd gemaakt om de des daags opgewekte electriciteit te verzamelen om deze des avonds voor verlichting af te kunnen geven. Toen nu het plan ontstond om de tram hier ter stede van electrische beweegkracht te voorzien en de gemeente in de toekomst voor verlichting en drijfkracht meer electriciteit zou moeten leveren, rijpte het plan om een nieuwe centrale te bouwen die in alle behoeften kan voorzien en waarbij van de nieuwste vindingen op electriciteitsgebied geprofiteerd zou kunnen worden.

Het terrein voor zulk een centrale moest echter aan bijzondere eischen voldoen, 1o. zoo gelegen zijn, dat over eene onbeperkte hoeveelheid water voor condensatie kon geschikt worden; 2o. dat het voor brandstofaanvoer goed gelegen was en 3o. een zoodanige uitgebreidheid bezitten, dat voor een verre toekomst uitbreiding der fabriek mogelijk was. Aan die eischen voldeed het gekozen terrein aan de Schiehaven volkomen. Wel ligt het terrein ver uit het bebouwde gedeelte der gemeente, doch dit bezwaar was door de keus van stroomsoort te ondervangen. Spreker verklaart nu in 't bijzonder de eigenschappen van den gelijkstroom, den wisselstroom en den draaistroom, en de mogelijkheid van de beide laatste door stilstaande transformatoren in gelijkstroom over te zetten. Het is daardoor mogelijk om aan de centrale, stroom van zeer hooge spanning op te wekken, en zonder groot verlies over groote afstanden te geleiden naar de accumulatorenstations waar deze stroom dan in gelijkstroom omgezet, of door transformatoren een lagere spanning verkrijgt en daarna verder gedistribueerd wordt. Voor de tram wordt stroom van 600 volt gebezigd, en al geeft deze in de lampjes in de tramwagens een niet zoo constant licht als een stroom van lagere spanning, wegens de groote variatie in spanning van eerstgenoemde, zoo is dit toch niet van zoo groot bezwaar te achten.

Spreekt treedt nu in een beschrijving van de inrichting voor het tramnet, en licht met de modellen al de onderdeelen van de bovengrondsche leiding toe; de wijze waarop deze geisoleerd is, wordt uitvoerig nagegaan, en alle maatregelen om storing van het bedrijf of ongelukken te voorkomen passeeren de revue. De verdeeling van het geheele net in negen gebieden en van elk gebied in secties van hoogstens 500 M. lengte maakt het mogelijk om elk onderdeel van het net uit te schakelen en gebreken, die zich daarin voor mochten doen, te herstellen. Hij geeft een verklaring van den stroomloop en de terugleiding door de rails, waarbij hij gelegenheid heeft te wijzen op de mogelijkheid van het overgaan van den stroom op de gas- en waterleidingbuizen, die zich in den grond bevinden en de nadeelen die daaraan verbonden zijn. Om dit te voorkomen, zijn kostbare, afzonderlijke terugleidingen in verbinding met de tramrails aangebracht, welke laatste zelve onderling met de uiterste zorg verbonden moeten worden.

Na deze algemeene beschouwingen behandelt spreker het gebouw der centrale aan de Schiehaven en de inrichting daarvan. Oneigenlijk, zegt spreker, wordt meestal ten opzichte hiervan van een electrisch bedrijf gesproken. Het bedrijf is integendeel een stoombedrijf, dat electriciteit produceert. Achtereenvolgens staat spreker nu stil bij de stoomketels, de automatische stookgelegenheid, het kolen- en aschtransport, en behandelt verder de stoomturbines die aan de dynamo's gekoppeld zijn, en te zamen een vermogen van 5000 P.K. bezitten.

Hij beschrijft het schakelhuis dat in twee deelen gedeeld is, n.l. voor den stroom van zeer hooge en voor dien van lagere spanning en releveert de buitengewone voorzorgen voor isolatie, die in het eerstgenoemde gedeelte genomen moesten worden om ongelukken te voorkomen, en staat ten slotte stil bij de administratie-kantoren en de daarboven gelegen accumulatoren-ruimte, om ook hier weder te wijzen op de bezwaren die het bij deze onmisbare zwavelzuur aan den bouw in den weg legt en overwonnen moeten worden.

Behalve met de straks genoemde modellen werd het gesprokene met een reeks teekeningen opgehelderd.

In aansluiting met deze voordracht werd den volgenden dag door een groot aantal leden der vereeniging een bezoek aan de centrale gebracht, welke door den heer Gritters geleid werd en waarbij de geheele inrichting nog nader werd verklaard en toegelicht.

Errata.

In het artikel „Een Rapport over de Technische Hoogeschool", in ons vorig nummer zijn eenige storende drukfouten blijven staan.

Pag. 34 1e kolom staat Hochschälen moet zijn Hochschulen.

Pag. 35 1e kolom staat diffe*u*entraal moet zijn differen*ti*aal,

Pag. 35 1e kolom staat grafo-sta*t*istiek moet zijn grafo-statiek.

pag. 35 1e kolom is een gedeelte van den zin weggelaten, die moet luiden als volgt: Maar moet een, aan de Hoogeschool gevormden architect een blik onthouden zijn *in de verschillende methodes van berekening die geleid hebben tot* de formules en tabellen die hij bezigt?

pag. 35 2e kolom staat teken*w*aardigheid m. z. teken*c*aardigheid.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 5. Verbetering in de zoogenaamde kazernewoningen door M. P. de Clercq (vervolg.) De schrijver geeft hierin een schema van een verbeterd woningcomplex dat alleszins overweging verdient.

Verslagen van de vergaderingen der Afdeeling Groningen en van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

Architectura No. 5. Tempelruïnes op Java. Verslag van een lezing van den heer C. Stiat, leeraar aan de Kon. Mil. Academie te Breda

De Architect voorheen en thans. Vervolg van de voordracht van den heer A. W. Weissman in de 1220-ste Vergadering.

Technisch gedeelte. Ontginning van heide door kleine woningen enz., in Nederland door M. P. de Clercq (vervolg.) Lessen uit Berlijn. Lootwit.

De Bouwwereld No. 6. Beschouwingen bij het bouwen van een kerkje door Jan Gratama. Landhuis „Rusthoek" te Baarn door Schill en Haverkamp, met afbeeldingen.

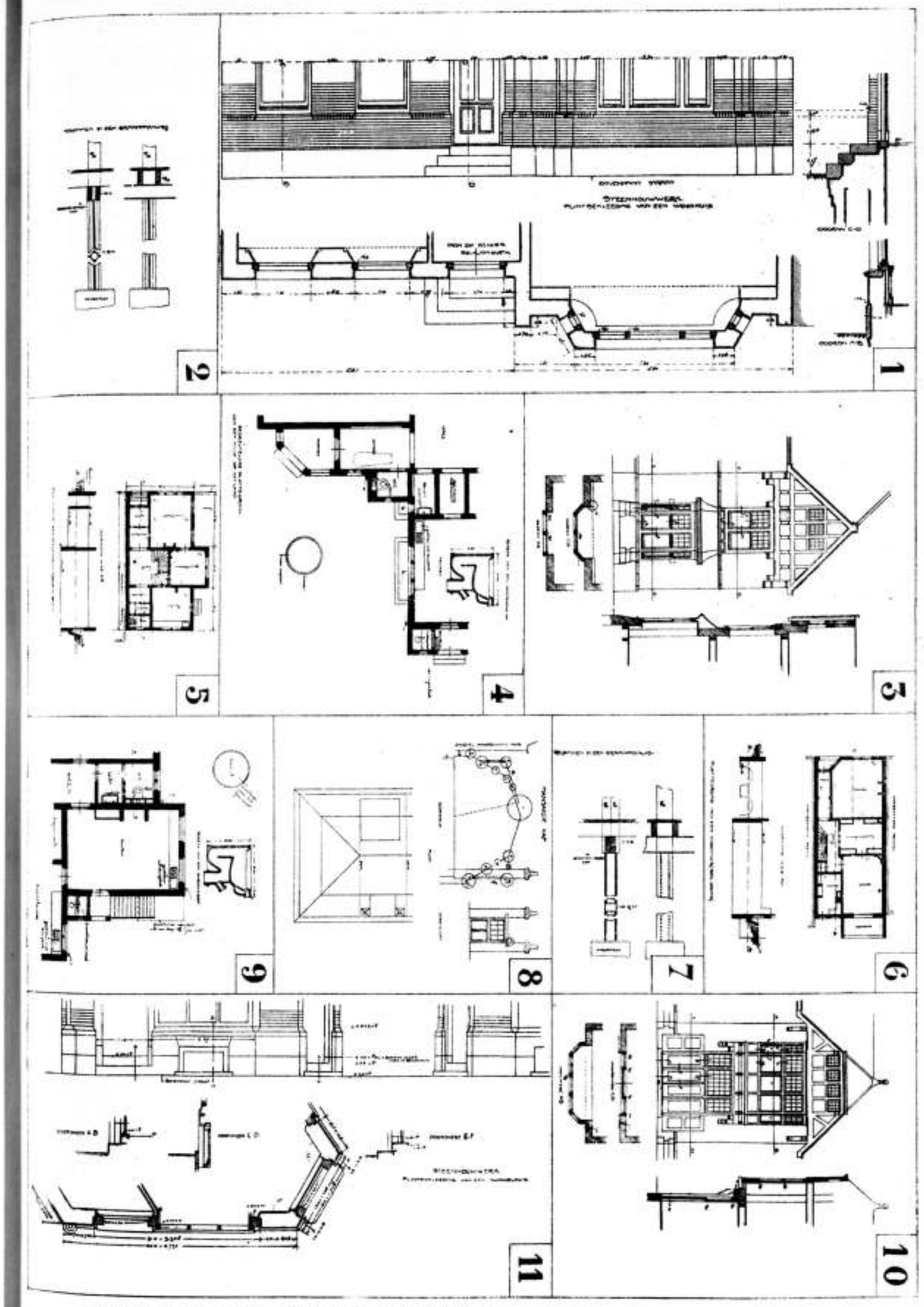

42STE JAARGANG. ZATERDAG 16 FEBRUARI 1907. No. 7.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De Rioleering van 's-Gravenhage.

Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 3 November 1906.

door F. C. J. VAN DEN STEEN VAN OMMEREN, Civ. Ing.

(Met toestemming van den auteur overgenomen uit „de Ingenieur"). (Vervolg van bladz. 28).

Ofschoon bij bovengenoemde wijze van beproeving de stukken zoo na mogelijk onder gelijke omstandigheden komen als wanneer ze in den grond liggen, is er toch ook een groot bezwaar aan verbonden en dat is dat men er niet zeker van is of alle stukken wel steeds even gunstig of even ongunstig ingegraven worden. Wordt een stuk bijv. in los aangevuld zand geplaatst, dan staat het veel ongunstiger dan dat het zand zorgvuldig met stampers wordt aangestampt; zelfs kwam het bij één fabrikant voor, dat het stuk in een houten kist geplaatst werd, die daarna met zand werd opgevuld.

Stukken werden goedgekeurd indien ze een gewicht van 100 K.G. per cM. inw. wijdte konden dragen; de belasting wisselde derhalve af van 3000 K.G. voor het profiel $\frac{30}{45}$ tot 10000 K.G. voor het profiel $\frac{100}{150}$.

Om nu het bezwaar, aan deze beproevingswijze verbonden, te ontgaan zijn de stukken eenigen tijd alle op geheel dezelfde wijze behandeld en wel volgens fig. 10 en 11. Treedt de breuk in, dan wordt

2e BEPROEVINGSWIJZE.

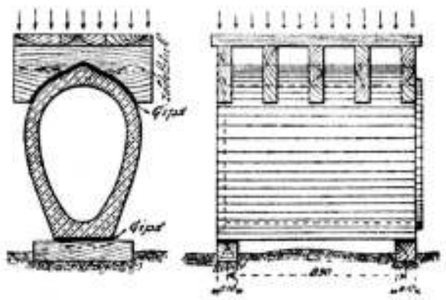

Fig. 10. Fig. 11.

de belasting onmiddellijk ondervangen. Hierbij zijn o.a. de volgende uitkomsten verkregen: een stuk $\frac{100}{150}$ werd eerst belast met 6500 K.G. gedurende één

dag en twee nachten, daarna werd deze belasting tot 12500 K.G. opgevoerd, waarbij het stuk *niet* brak; de belasting kon, omdat men omvallen vreesde, niet verder worden voortgezet.

Een andermaal brak een stuk $\frac{100}{150}$ bij een belasting van 11750 K.G., nadat gedurende één nacht een belasting van 7700 K.G. op het stuk had gestaan. Deze belastingen komen overeen met achtereenvolgens 125 K.G. waarbij geen en 117.5 K.G. waarbij wel breuk intrad (per cM. inw. wijdte). Naar verhouding zijn kleinere stukken in den regel sterker dan grootere. Zoo braken o.a. stukken van

Profiel.	Ouderdom in weken.	Breukbel. in K.G. (totaal).	Idem per cM. inw. wijdte.
$\frac{60}{90}$	12	9000	150
$\frac{40}{60}$	6	6900	172
30 (diverse 45 stukken).	12—16	3600—5600	120—187

De grootste breukbelasting van een stuk $\frac{30}{45}$ is 10300 K.G. geweest of 343 K.G. per cM. inw. wijdte, de ouderdom van dit stuk is onbekend, terwijl het ook eenmaal is voorgekomen dat een stuk van $\frac{30}{45}$, oud 88 weken, bij een belasting van 8620 K.G. of 287 K.G./cM. inw. wijdte heel bleef; om dezelfde reden als boven kon deze belasting niet worden voortgezet.

Intusschen komen ook wel kleinere breukbelastingen voor. De eisch waaraan de stukken bij deze beproeving moesten voldoen was, dat zij 100 K.G./cM. inw. wijdte voor de kleinere profielen tot en met $\frac{60}{90}$, en 65 K.G./cM. inw. wijdte voor de grootere profielen konden dragen.

Daar in de praktijk tegen deze wijze van beproeving enkele bezwaren rezen, is overgegaan tot de volgende eenvoudige wijze van belasting, die eveneens voor alle stukken nauwkeurig op dezelfde wijze kan plaatst vinden (zie fig. 12—13):

3e BEPROEVINGSWIJZE.

Fig. 12.

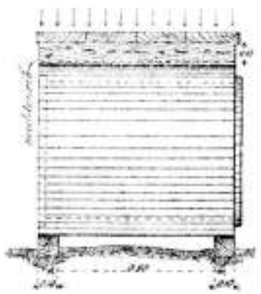

Fig. 13.

de afmeting van de houten rib is voor alle profielen gelijk en wel 10 × 10 cM. Daar de stukken op deze wijze nog ongunstiger belast worden dan bij de bovenstaande proefneming is omschreven, kan de belasting lager uitvallen, wat aan de onderstaande cijfers duidelijk te zien is en wat de beproeving bekort. Van alle te keuren stukken worden 1 pCt. aan deze belastingsproef onderworpen; de stukken $\frac{30}{45}$ en $\frac{40}{60}$ moeten hierbij een belasting van 70 K.G., de stukken $\frac{50}{75}$ en $\frac{60}{90}$ een van 60 K.G. en de overige 50 K.G. per cM. inw. wijdte kunnen dragen, zonder gevaar van breken; bovendien worden van een partij enkele stukken tot de breuk toe doorbelast. Als voordeel van deze beproevingswijze geldt dat, onafhankelijk van de manier waarop de belasting over het vloertje verdeeld is, steeds het volle gewicht ervan op dezelfde plaats van het stuk wordt overgebracht; men moet alleen de belasting in evenwicht houden, wat echter in de praktijk geen bezwaar oplevert.

De volgende breukbelastingen zijn o. a. op deze wijze verkregen:

Aantal gebroken stukken.	Profiel.	Ouderdom in weken.	Breukbelasting in K.G. (totaal).	Breukbel. in K.G. per c.M. inw. wijdte.
3	$\frac{100}{150}$	8—12	4860—6770	49—68
5	$\frac{60}{90}$	4—12	3900—4370	65—73
6	$\frac{50}{75}$	8—20	2780—4730	56—95
2	$\frac{45}{67.5}$	4	2840—3105	63 en 69
2	$\frac{40}{60}$	6	3500 en 3660	87 en 91
13	$\frac{30}{45}$	6—80	2151—4288	72—143
2	30	? en 16	1360 en 2460	45 en 82

Alle uitkomsten van breukbelastingen worden, profiel voor profiel, in een graphische voorstelling vereenigd, waarvan de coördinaten den ouderdom en de belasting aangeven; daar in deze voorstelling de beproefde stukken van verschillende fabrikanten met verschillend gekleurde cirkeltjes aangegeven zijn, geeft deze voorstelling met een enkelen blik een overzicht over de deugdelijkheid van de verschillende fabrikaten en over te toename van de breukbelasting met den ouderdom.

Om de verkorting van de loodrechte middellijn na te gaan wordt wel eens een eenvoudig werktuigje gebruikt, beschreven in de *Ton-Industrie Zeitung*. De uitslag van een wijzer geeft hierbij een beeld van de verkorting van die middellijn; zoolang er geen gevaar voor breken bestaat, geschiedt de wijzerbeweging langzaam, kort nadat een versnelde beweging intreedt breekt het stuk.

Waar hierboven gesproken wordt van een toe te laten belasting van bijv. 50 K.G./cM, inw. wijdte „zonder gevaar van breken" wordt bedoeld, dat de wijzerbeweging tot op die belasting steeds langzaam plaats vindt.

Buiten de hier omschreven belastingproeven zijn sommige grootere riolen een enkele maal in het werk beproefd, door er zware vrachten over te laten gaan. Aan de binnenzijde er van kon men,

zelfs bij de voegen, niet de minste beweging of dreun bemerken.

Proeven op de waterdichtheid van de riolen worden niet genomen; de stukken zijn het niet geheel wanneer ze gelegd worden, doch worden het na eenigen tijd in gebruik te zijn geweest, daar zich een laagje vet vuil aan den binnenwand van de riolen afzet, welk laagje de waterdichtheid voldoende verzekert.

De derde soort riolen (die van ijzeraardbuizen) zijn gebruikt in de afmetingen van 30 cM. rond, 23 cM. rond en 15 cM. rond; de laatste zijn wel geen eigenlijke riolen, maar aansluitingsleidingen, doch kunnen het beste hier besproken worden wat betreft de eischen aan het materiaal te stellen. De buizen moeten in- en uitwendig verglaasd zijn; men onderscheidt ze in dik- en dunwandige. Om buizen van voldoende sterkte te krijgen, moet de wanddikte minstens zijn $\frac{1}{20}$ van de inw. middellijn, vermeerderd met 1 cM., aan welke maat de buizen van 15 cM. altijd, doch van de wijdere buizen alleen de dikwandige voldoen.

Wat den vorm van de doorsnede van de buizen betreft deze is in den regel verre van rond; het kost bv. geen moeite om in een partij buizen van 25 cM. wijdte verschillende stukken aan te wijzen, waarin middellijnen onderling 15 mM. verschillen; deze verschillen zijn hier veel belangrijker dan bij de veel grootere betonprofielen. Bulten, zoowel in als uitwendig, komen meermalen voor. Ook is de ronde buitenwerksche vorm voor het gelijkmiddelpuntig leggen niet zoo handig als die van de ronde betonprofielen met platten voet.

De sterkte van deze buizen is tengevolge van de kleinere wanddikte belangrijk geringer, dan die van de betonriolen; er zijn o.a. ijzeraardbuizen beproefd van een inwendige middellijn van 30 cM., op de wijze als betonriolen onder 2o. beschreven werd, met 4 schenkeltjes (in plaats van met 5); bij een vrije dracht van slechts 64 cM. waren de breukbelastingen 1650 en 2250 K.G.; de wanddikte bedroeg $\frac{1}{20} \times 30 + 1 = 2.5$ cM. Nauwere buizen zijn naar verhouding ook hier sterker. De meerdere gladheid wordt wel als voordeel van deze buizen boven de betonriolen geprezen, doch dit is slechts een voordeel tot op het oogenblik, waarop de leiding werkelijk dienst gaat doen, dan toch vormt zich een huidje vuil vet in de leiding, dat de oorspronkelijke gladheid niet meer tot haar recht doet komen. Eenige afslijting aan den binnenwand, als gevolg van het meevoeren van zand, heeft zich tot nu nu toe bij geen der riolen vertoond; ook daarin ligt derhalve, voor plaatselijke omstandigheden als hier, geen reden om hetzij geheele riolen van ijzeraarde te maken, hetzij betonprofielen in het onderste gedeelte met dergelijke platen te bekleeden. IJzeraardbuizen schijnen echter beter bestand te zijn tegen inwerking van zwakke zuren dan betonriolen.

Nog geheel afgescheiden van de grootere kosten, verbonden aan het gebruik van ijzeraardriolen, zal het, met het oog op bovenstaande, wel geen verwondering wekken, dat de strijd tusschen beton of ijzeraardriolen, zelfs voor de kleinere profielen, ten slotte ten gunste van het eerste materiaal beslist is. Voor de 15 cM. wijde aansluitingsleidingen vormen de ijzeraardbuizen echter een gewaardeerd materiaal; betonleidingen zijn hiervoor minder geschikt, daar deze niet in de spruitstukken boven de inlaten passen.

Om bij een bekenden afvoer van een gegeven gebied tot de keuze van een bepaald profiel te kunnen komen, moet de afvoer van dit profiel bij de helling, waaronder het gelegd kan worden, bekend zijn.

Hierbij moet in het oog gehouden worden, dat niet alleen de afvoer, maar ook de snelheid van het water in het riool bij verschillende vulling van groot gewicht is; wordt toch de snelheid klein, dan heeft een sterke bezinking plaats van vaste stoffen. Hieruit volgt, dat de keuze van een te groot profiel even goed nadeelig kan zijn als de keuze van een te klein profiel. De hoeveelheid vloeistof, door rioolprofielen stroomende, wordt door verschillende schrijvers verschillend opgegeven; hier werd gebruik gemaakt van een tabel, in hoofdzaak bewerkt naar de gegevens, door Prof. Büsing verzameld in zijn werk „die Städtereinigung". Deze tabel bevatte voor de ronde- en ei-vormige profielen: 1o. den inhoud van het profiel in L/M., welke dezelfde is als de inhoud in M^3/K.M.; 2o. bij de gebruikelijke hellingen, waaronder de profielen gelegd worden, den afvoer in L/seconde bijvullingen van $\frac{1}{5}, \frac{2}{5}, \frac{3}{5}, \frac{4}{5}$ en $\frac{5}{5}$ van de hoogte. Voor de 3 gemetselde profielen (groot verzamelriool, klein verzamelriool en moerriool) zijn deze gegevens eveneens vermeld, doch alleen voor een vulling van de goot en van het geheele profiel.

Boven werd aangegeven hoe bij een bepaalden afvoer de keuze van het profiel plaats heeft, thans dient te worden nagegaan hoe men bij de Haagsche rioleering tot afvoer van een bepaald gebied gekomen is. Om deze vraag te kunnen beantwoorden is allereerst op te merken dat de afvoer in hoofdzaak uit de volgende deelen bestaat, n.l.: 1o. regenwater; 2o. huishoudwater; 3o. uitwerpselen; 4o. fabriekswater; 5o. lekwater; 6o. bijzondere toevoeren.

1o. *Regenwater*. Voor de berekening van het net moet de meeste aandacht geschonken worden aan het water dat afkomstig is van den regenval Niet omdat deze hoeveelheden water over deze tijdperken verdeeld, zoo bijzonder groot zijn: integendeel, over een tijdsverloop van bijv. 1 jaar genomen bedraagt het thans in bemaling zijnde gebied het geheele waterverzet ruim 12 millioen M^3., waarvan aan regenwater nog geen 3 millioen M^3., dus slechts circa $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{5}$; het is wel eens goed deze cijfers zoo onder de oogen te zien, daar men meestal meent, dat het regenwater, in *totale hoeveelheid* (bijv. bij de werking van nooduitlaten) zoo'n voorname rol speelt. In *totaal* is dit geenszins het geval: het veel lawaai maar weinig wol is hier ook van toepassing; dit neemt niet weg, dat door het plotseling optreden van regenbuien *op een bepaald oogenblik* de hoeveelheid af te voeren regenwater belangrijk méér kan zijn, dan de op datzelfde oogenblik af te voeren hoeveelheid rioolwater; bij de kleinere riolen kan het voorkomen, dat er circa 50 maal meer regenwater dan rioolwater is af te voeren. In deze omstandigheden is het duidelijk, dat het regenwater den doorslag geeft bij de berekening van het net. Voor de kennis van de hoeveelheid water, die uit dezen hoofde in de

riolen komt, zijn noodig: opgaven van den plaatselijken regenval, gedaan met zelfschrijvende regenmeters over een betrekkelijk groot aantal jaren; de verhoudingscijfers van de hoeveelheid gevallen water per vierkante eenheid tot die, welke werkelijk in de riolen komt (bij verschillende oppervlakten); de vertraging die het water bij zijn beweging ondervindt. Het komt er voornamelijk op aan de grootste regenhoeveelheid, die op een gegeven oogenblik valt en den duur van een dergelijke bui te leeren kennen, zoodat men niets heeft aan gemiddelden van den regenval; het eenige middel om de noodige gegevens hiervoor te verkrijgen zijn de zelfschrijvende meters, die echter bij het opmaken van het ontwerp nog niet hier bestonden. Daarom is hier, in overstemming met wat meer voor rioleeringen met spoelsstelsels wordt aangenomen, een maximum regenval van 84 sec.L/H.A. voor de berekening van het net aangenomen; deze regenval komt overeen met een regenhoogte van 30 mM. uur, zonder daarmee te willen zeggen, dat een dergelijke regen werkelijk een vol uur aanhoudt. Dit cijfer geeft geenszins de hoeveelheid water aan, die in de riolen komt; van water dat op niet verharde oppervlakten (tuinen en plantsoenen) valt, komt niets in de riolen; van water dat op daken valt, trekt eerst een deel in de dakbedekking en verdampt een ander deel, van sommige daken valt het regenwater in de tuinen, de rest komt in het riool, terwijl verharde oppervlakten (bestratingen) een grooter of kleiner deel, afhankelijk van den aard der oppervlakte, van den bodem, van de helling van den weg en van de verdamping, opgevangen wordt. Hieruit volgt dat het deel, dat van den gevallen regen in het riool komt, niet voor alle stadsgedeelten hetzelfde kan zijn. Om dit juist te kennen, zou men vak voor vak moeten nagaan, welk deel van een dergelijk vak bebouwd, verhard en onverhard was en hieruit den afvoer berekenen, wat bezwaren heeft voor de reeds bebouwde stadsgedeelten en voor nieuw aan te leggen wijken eenvoudig onmogelijk is. Ook wijziging van bestaande toestanden in de oude stad, als bebouwing van tuinen, demping van slooten, asphalt in plaats van keibestratingen e.d. veranderen den afvoer. Om tot een gemiddeld cijfer te komen zijn in verschillende stadswijken deze deelen op 1 H. A. oppervlakte nagemeten en is men gekomen tot een gemiddelden afvoer van 0.378 van den gevallen regen. Voor de nieuwere stadsgedeelten is dit cijfer kleiner; in overeenstemming met andere steden wordt voor de geheele stad aangenomen, dat $^1/_3$ van de regenhoeveelheid in de riolen komt, welk getal voor de stad zelf geldt.

De derde factor waarmee rekening werd gehouden is de vertraging. Valt er een regenbui, dan heeft het regenwater tijd noodig, voordat het in de kleinste riolen en vandaar in de stam-, moer- en verzamelriolen komt. De terreingesteldheid, de helling van de riolen, de vorm van het gebied en de duur van den regenval oefenen op deze vertraging invloed uit; bij een langwerpig gebied van van bepaalde oppervlakte is deze vertraging grooter dan bij een meer ineengedrongen gebied van dezelfde oppervlakte; bij een sterk hellend gebied (met dito riolen) is de vertraging kleiner dan bij minder hellende terreingesteldheid; hield de regenval met gelijke sterkte over het geheele gebied zeer lang aan, dan was er na zekeren tijd geen vertraging. Om de vertraging in rekening te brengen wordt gebruik gemaakt van de formule van Bürkli:

$$\frac{A}{F} = \frac{A\,F\,\sqrt[4]{G}}{\sqrt[4]{F}},$$ waarbij A de hoeveelheid regen, die per H.A. in het riool vloeit (hier dus $^1/_3$ van de gevallen hoeveelheid); F het gebied in H.A.; G de terreinhelling in duizendste deelen (waarvoor de gemiddelde helling van de riolen genomen wordt), voorstellen.

Bij een afvoer van 1 H.A. gelijk 1, wordt volgens deze formule, bij een gemiddelde rioolhelling van 1.4‰ (dus $\pm \frac{1}{700}$) de afvoer van

1 H.A.: 1; 2 H.A.: 0.84; 3 H.A.: 0.76; 100 H.A.: 0.32; 400 H.A.: 0.24.

Deze formule is wel eenvoudig in het gebruik, doch er zijn wel bedenkingen tegen aan te voeren, waarom ook een graphische berekeningswijze is toegepast. Men moet echter in aanmerking nemen, dat de werkwijze alléén geldt *als afvoer gelijke tred met aanvoer houdt.*

(Wordt vervolgd).

De verantwoordelijkheid van den Bouwmeester.

In het wetboek van Hamoerabi, koning van Babylonië ten tijde van Mozes, vinden wij de oudste bepaling omtrent de verantwoordelijkheid van den bouwmeester. Zij luidt: „Het leven van den bouwmeester staat tot waarborg van dat des eigenaars van een huis, dat instort. Wordt de zoon des eigenaars verpletterd, dan is het de zoon des bouwmeesters, die ter dood gebracht wordt."

Kort, maar krachtig dus. Hamoerabi was blijkbaar geen man van halve maatregelen, en stond de leer van Mozes „oog om oog, tand om tand" in al haar gestrengheid voor.

De rechtsgeleerden uit dien lang vervlogen tijd, zoo zij er geweest zijn, zullen overigens met dit wetsartikel nog al eens verlegen geweest zijn. Want natuurlijk vond niet altijd geheele instorting plaats, doch konden zich scheuren vertoonen. Had dan de eigenaar recht op schadevergoeding? En wanneer het ongeval den dood van andere familieleden of van vrienden des eigenaars tengevolge had, wat dan? Of als den bouwmeester geen zoon had, wie werd dan gedood, wanneer de zoon des eigenaars bij het ongeval was omgekomen?

Men zou meenen, dat wij, die in de 20ste eeuw na Christus geboorte leven, veel uitvoeriger en beter bepaling dan Hamoerabi gaf, bezitten.

Doch al wat wij hebben is artikel 1645 van ons Burgerlijk Wetboek, dat luidt: „Indien een gebouw, voor eenen bepaalden prijs aangenomen of gemaakt, geheel of gedeeltelijk vergaat door een gebrek in de samenstelling, of zelfs uit hoofde van de ongeschiktheid van den grond, zijn de bouwmeesters en aannemers daarvoor, gedurende tien jaren, aansprakelijk".

Het heeft veel van de bepaling van Hamoerabi. Alleen is nu de terdoodbrenging door een minder griezelige „aansprakelijkheid" vervangen. Ondertusschen, als de instorting menschenlevens kost, dan bedreigt ons Wetboek van Strafrecht in artikel 307, gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste negen maanden". Onze wetgevers zijn dus minder bloeddorstig dan Hamoerabi.

Wat bedoelde Hamoerabi met „bouwmeester" in zijn voorschrift? Den man die architect en aannemer in één persoon was. Maar de „bouwmeesters of aannemers" van ons Burgerlijk Wetboek blijven min of meer nevelachtige figuren. Blijkbaar heeft de wetgever zelf niet geweten, wat hij er onder verstaan moest. Van die aarzeling getuigt zoowel de meervoudsvorm als het woordje „of". En welk een slagen om den arm blijven er nog over! Zijn gebouwen, *niet* „voor eenen bepaalden prijs aangenomen of gemaakt" uitgesloten? Wat is „een gebrek in de samenstelling"? Wanneer is een gebouw „gedeeltelijk vergaan"? Welk geval doet zich voor, als scheuren ontstaan?

Men ziet, de Nederlandsche bepaling geeft tot evenveel vragen aanleiding, als die van Hamoerabi. En dan spreekt men nog van onzen vooruitgang!

Bekwaamheidsnormen.

Zaterdagavond j.l. was de op initiatief van den Algem. Nederl. Opzichters- en Teekenaarsbond benoemde „Commissie tot onderzoek naar de mogelijkheid van invoering van wettelijke bekwaamheidsakten voor technici" voor de eerste maal bijeen in het hotel „La Station" te Utrecht. Aanwezig waren de heeren: H. F. Boersma, H. E. van Gelder, Jac. van Gils, C. N. van Goor, Z. Gulden, F. de Herder, J. L. B. Keurschot, B. J. Ouëndag, C. T. J. L. Rieber, G. Versteeg en H. Walenkamp. Afwezig met telegrafische kennisgeving de heer W. Kromhout.

De waarn. voorz. Z. Gulden (A. N. O. en T. B.) opent de eerste bijeenkomst en spreekt zijn vreugde uit over het feit, dat mannen, wier namen zulk een goeden klank in de technische wereld hebben, in de commissie zitting hebben. Om een leiddraad te hebben in de besprekingen, worden de notulen van de constitueerende vergadering van 29 September j.l. voorgelezen. Daarna worden verkozen de heeren H. E. van Gelder (Soc. Tech. Ver. v. Dem. Ingen. en Arch.) tot voorzitter en J. L. B. Keurschot (A. N. O. en T. B.) tot secretaris der commissie. Op den 2en Zaterdag van iedere maand zal de commissie te Utrecht vergaderen.

Na langdurige besprekingen over de regeling en den aard der werkzaamheden (waarin vooral uitkwam, dat men algemeen betreurde, dat buiten de vereenigingen der *bouwkundigen* om, geen medewerking werd verleend, ondanks herhaald verzoek van den A. N. O. en T. B.) werd besloten een sub-commissie te benoemen, om *„bekwaamheidsnormen voor technici in de bouwvakken"* te formuleeren, die in de e.v. commissievergadering rapport uitbrengt. In die sub. comm. werden gekozen de heeren: van Goor (Bouwk. en Vriendschap), Gulden (A. N. O. en T. B.), de Herder (Aannemersbond), Rieber (maatsch. t. b. d. Bouwk.), en Versteeg (Soc. Tech. Ver.). Daarna verkoos de sub comm. tot voorzitter, resp. secretaris de heeren: Gulden en Versteeg en besloot Zaterdag 16 Februari a.s. te Utrecht te vergaderen.

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

HET BEURSPLAN OTTEN.

Den 5den Februari j.l. hield de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap eene vergadering waartoe ook waren uitgenoodigd de gemeenteraadsleden van welke de heeren Visser, van Beers, Verheul, den Held en van Gilse van der Pals aan die uitnoodiging hadden gehoor gegeven, en waarin de heer Alb. Otten, architect albier, zijn gepubliceerde studie tot verbetering van het stadscentrum in verband met de aanhangige plannen tot uitbreiding van de Beurs, toelichtte.

Spreker begon met te zeggen, dat zijn studie haar ontstaan te danken had aan de vraag, die hij zichzelf gesteld had, hoe het kwam dat zoovele millioenen besteed konden worden aan de havenuitbreiding en ook wel wat minder millioenen aan de nieuwere stadsuitbreiding, doch dat voor eenige ingrijpende verbetering van de binnenstad, het oude centrum, nimmer gelden gevonden schenen te kunnen worden.

Hij meende dat, nu Rotterdam zijn stadhuiskwestie, zijn beurskwestie en zijn postkantoorkwestie had, het noodzakelijk werd aan de oplossing dier problemen ook de verbetering van het centum te verbinden, om te zijner tijd ook tot een beter en aantrekkelijker stadscentrum te komen. Elk architect, die wat voor die vraagstukken voelt, grijpt onwillekeurig naar den stadsplattegrond en daarover heen gebogen komt vanzelf het potlood voor den dag en gaat hij schrappen en passen en meten totdat hij een min of meer gelukkige oplossing meent gevonden te hebben. Zoo ging het ook bij spreker en bij die studie en het zoeken naar een bouwterrein voor een nieuwe beurs in de nabijheid van de bestaande, dus in het oude centrum der stad, rees direct de vraag of bij die oplossing niet tevens naar een hygiënische verbetering van het in dit opzicht op zoo laag peil staande stadskwartier tusschen Visscherdijk, Hang en Keizerstraat, gestreefd zou kunnen worden, bekend als hem die toestand was uit zijne ervaring als lid der gezondheidscommissie. Het gevolg daarvan was een plan voor de beurs op een terrein, gevonden door afbraak van het complex, begrensd door genoemde straten en de Molenstraat.

Bij dit plan zou echter de Beurs geheel tusschen minwaardige huizencomplexen komen te staan en alzoo weinig tot verfraaiing van het centrum bijdragen.

Een nadere studie bracht hem dan ook tot het gepubliceerde plan, waarbij de Beurs met haar front aan het te vormen Blaakplein zou komen en van winkelgalerijen voorzien zou worden, terwijl ter weerszijden een winkelstraat van 15 à 16 M. breedte geprojecteerd werd, waarvan eene de langgewenschte verkeersverbetering tusschen Weste Wagenstraat en Boompjes zou tot stand brengen, terwijl aan de andere dier straten een bouwblok van p.l.m. 20 M. diepte eveneens voor winkelhuizen te bestemmen zou gevonden worden. In onmiddellijk verband met den beursbouw en in de nabijheid daarvan dient de bouw van een postkantoor beschouwd te worden, en spreker had daarvoor een terrein gevonden naast de Luthersche kerk, en door demping van een gedeelte Leuvehaven en ten deele op het emplacement van de Vischmarkt, die dan naar den polder Cool zou moeten verplaatst worden.

Hierdoor zou tevens een monumentale afsluiting van het toekomstige Blaakplein verkregen worden. Reeds lang zoekt het rijk naar een terrein voor dat gebouw. Het terrein, vroeger daarvoor genoemd, tusschen Coolvest, Zandstraat, Leeuwenstraat en Raamstraat, werd door den handel als te ver van de Beurs verwijderd afgekeurd. Even zoo ging het met het terrein tusschen het ziekenhuis aan den Coolsingel en den Binnenweg. Daarna rees bij het rijk het denkbeeld om een deel van den dienst nit het postkantoor te verplaatsen naar het Oost Indisch huis aan de Boompjes; doch dan zou weer voor onbepaalden tijd het oude postkantoor moeten blijven en die stagnatie den weg moet verdwijnen, met het oog op het verkeer in 't algemeen en het tramverkeer in 't bijzonder. Daarom meent spreker dat het door hem aangegeven terrein de meeste voordeelen biedt, als gelegen in 't centrum der stad en in de onmiddellijke nabijheid van de nieuwe Beurs; terwijl het O.-I. Huis door de gemeente als entrepôt kan gebezigd worden in den staat

als het op dit oogenblik zich bevindt en als architectonisch historisch monument kan behouden blijven.

Hij komt nu aan het te scheppen Blaakplein en licht zijn denkbeelden toe omtrent het tramverkeer, eenigszins gebaseerd op het in de dagbladen gepubliceerde plan Oving. Daarna overgaande tot de financieele beschouwingen, zegt hij deze gegeven te hebben om te voorkomen, dat zonder eenig oordeel over de mogelijkheid van uitvoering van zijn plan à priori gezegd zou worden: daar kan niet van komen, want dat kost millioenen en nog eens millioenen. Hij verklaart nu achtereenvolgens elken post van zijn kostenbegrooting en de wijze waarop hij aan die cijfers gekomen is, en meent dat, al mogen enkele bedragen eenige wijziging moeten ondergaan, grosso modo toch met het becijferde bedrag van bijna een millioen gulden zijn plan uitvoerbaar is. Na deze inleiding verklaart hij zich bereid aan hen, die nadere inlichtingen verlangen, deze te geven.

De heer P. H. Scheltema zegt met belangstelling van het plan Otten kennis genomen te hebben, doch betwijfelt of met de Woningwet in de hand wel zoo gemakkelijk tot onteigening van de benoodigde complexen zou te geraken zijn, waar deze niet voor woningverbetering doch voor beursbouw zou moeten geschieden. Hij vraagt ook of bij de kosten dier onteigening gerekend is op het weder elders opbouwen van woningen voor hen, die uit de te onteigenen woningen verdreven zouden worden, wat als een moreele verplichting beschouwd moet worden. De heer Otten zegt dat in Rotterdam ongeveer 6 pct. der woningen voor mingegoeden leeg staan en dat 3 pct. algemeen als voldoende geacht wordt om bij onbewoonbaarverklaring of opruiming van slechte woningen in huisvesting voor de verdrevenen te voorzien. Verder meent de heer Scheltema dat door afbraak van het gebouwencomplex naast de Luthersche kerk ten behoeve van het nieuwe postkantoor de aesthetische aanblik van dat stadsdeel, van de Leuvebrug gezien, zal geschaad worden, waarop de heer Otten repliceert, dat, wanneer het postkantoor een mooi monument is, het met zijne weerspiegeling in het water zeker geen geringer aesthetisch effect zal maken dan de bestaande gebouwen aan den Wolfshoek.

De heer Verheul, als lid en gast tegenwoordig, zegt van huis uit geen tegenstander van een nieuw beursgebouw te zijn, doch acht de uitvoering daarvan op het oogenblik of in de allernaaste toekomst financieel onmogelijk om redenen, die hij als raadslid echter niet uiteen kan zetten. Hij brengt echter oprechte hulde aan de studie van den inleider, doch heeft, afgescheiden van die redenen, twee bezwaren tegen het plan zooals het daar ligt, namelijk de kostenbegrooting en de medewerking van het rijk, die bij de uitvoering gevorderd zijn. Waar het rijk groote bezwaren had tegen de onteigeningskosten van het straksgenoemde complex aan de Coolvest„ gelooft hij niet dat het een bedrag van ruim twee millioen gulden aan de stad zou betalen voor den grond, dien deze voor het rijk zou beschikbaar stellen, ongerekend de kosten der onteigening van de panden naast de Luthersche kerk. Hij meent dan ook, dat de waarde van dien grond, die door den inleider op f 400 per vierk. M. is gesteld, de helft te hoog is, en dit op grond eener taxatie van genoemde naast de Luthersche kerk gelegen panden, die op f 250 per vierk. M. geschat waren geworden. Ten tweede meent hij, dat de bouw van de Beurs, dien de inleider op anderhalf millioen stelde, zeker op twee millioen zal komen, waar het oppervlak nagenoeg met dat van de Amsterdamsche beurs overeenkomt en deze werkelijk ook bijna dat cijfer heeft gekost, hoewel daaronder geen winkelgalerijen waren aangebracht. Ook tegen deze laatste heeft hij bezwaar, met het oog op de lucht en lichtschepping der achtergedeelten dier winkels. De huurwaarde daarvan acht hij tevens te hoog getaxeerd. Verder meent hij, dat de kosten van straataanleg, rioleering en het doortrekken van den duiker onder het Blaakplein door tot de Leuvehaven, zeer veel meer zullen zijn dan door den inleider in zijn begrooting is aangenomen en dat de waarde van den te verkoopen grond aan de Beursstraat geen f 300, doch slechts f 200 zal zijn. Hij acht het ook geen goede rekening om de kosten der voorgestelde beursuitbreiding in mindering te brengen van de kosten van zijn beursplan, zoodat hij tot de slotsom komt, dat het beursplan-Otten niet bijna een millioen, maar ruim drie millioen zal kosten. Hij meent dus, dat, waar er nog een raadhuiskwestie is, die zeker den voorrang boven de beurskwestie heeft en er nog tal van andere, meet urgente zaken, in de naaste toekomst groote offers van de stadsschatkist zullen vorderen, het, hoewel noodgedwongen, verstandig zal zijn met de voorgestelde beursuitbreiding mede te gaan, waar bovendien alle daarmede in contact komende lichamen zich er mede tevreden verklaard hebben en de kosten binnen een 10 à 15tal jaren door de inkomsten geamortiseerd zullen zijn.

De heer Otten, repliceerende, zegt dat, hoe het ook beschouwd zal worden, bij zijn plan de gemeente altijd voordeel zal hebben bij den ruil van grond in 't centrum met het bestaande postkantoor, daar bij gelijke waarde van den grond eene grootere oppervlakte door de gemeente wordt afgestaan dan verkregen. Overigens acht hij den door den heer Verheul genoemden duiker onder het Blaakplein onnoodig, waar voldoende voor watercirculatie gezorgd wordt door het Steiger.

De heer Bles is zeer optimistisch gestemd, en meent dat, al zou het plan Otten vier millioen kosten, de burgerij gaarne dat offer zou brengen, om een groote verbetering van het stadscentrum te verkrijgen.

De heer van Beers vraagt den inleider, hoe hij de Vischmarkt naar den Coolpolder wil verplaatsen, zoolang nog geen hand geslagen is aan de daar te maken havens en de heer Heyink meent, evenals de heer Bles, dat de verbetering van het stadscentrum wel een groot offer aan de stad waard mag zijn.

De heer Otten antwoordt den heer van Beers, dat, mogen de havens in den Coolpolder ook al niet gegraven zijn, er ook nog wel eenige jaren mede zouden gemoeid zijn, voordat zijn beursplan verwezenlijkt zou zijn, zoodat het een niet om het andere nagelaten behoeft te worden.

Daar niemand verder het woord over het plan verlangt, stelt de voorzitter het tweede punt van de agenda aan de orde, nl. welke de houding der vereeniging ten opzichte van het plan-Otten zal zijn.

De heer Scheltema meent, dat het gewenscht zou zijn deze en alle dergelijke vraagstukken, die voor de stadsverbetering van zoo groot belang zijn, aan een permanente commissie uit de vereeniging ter voorbereiding op te dragen, om, daardoor voorgelicht, in het openbaar op te kunnen treden.

De heer Ed. Fol meent dat het, hangende het onderzoek van de beursuitbreiding in de afdeelingen van den raad, beter is zich niet in 't openbaar voor of tegen het plan-Otten uit te spreken, doch eerst het resultaat van dat onderzoek af te wachten.

De voorzitter, de heer Weeldenburg, meent dat het benoemen van een commissie, zooals de heer Scheltema wenscht, overwogen zou kunnen worden, doch in het onderhavige geval toch te laat zou komen en antwoordt den heer Fol, dat in het bestuur ook rijpelijk is nagedacht over de houding, die de Vereeniging ten opzichte van het beursvraagstuk heeft aan te nemen, en stelt voor eene motie door de vergadering te doen aannemen en ter kennis van den raad te brengen.

De inhoud van deze motie deelden wij reeds in ons vorig nummer mede.

Na hare aanneming wordt de vergadering met de gebruikelijke plichtplegingen gesloten.

BOND VAN TECHNICI, AFDEELING AMSTERDAM.

GEBAKKEN STEEN.

De afdeeling bovengenoemd heeft op 21 Januari j.l. eene buitengewone bijeenkomst gehouden in café „de Kroon", Rembrandtplein alhier. In deze bijeenkomst hield de architect A. W. WEISSMAN eene voordracht over „gebakken steen", terwijl tevens *tentoongesteld* waren de *teekeningen*, ingekomen op de ten vorige jare door de *firma Fr. van de Loo Sr.* te Dieren *uitgeschreven prijsvraag.*

Spreker ving aan met een geschiedkundig overzicht van de gebakken steen, waaruit blijkt, dat dit materiaal reeds omstreeks 20 eeuwen vóór Christus, bij bouwwerken werd toegepast; en tijdens de Romeinsche republiek, het bouwen in gebakken steen, algemeen was. Ook in latere tijden is men in Italië dit materiaal steeds blijven gebruiken.

Uit de Romaansche periode, zijn ons zeer vele kerken als prachtige gedenkteekenen gebleven en ook de Gothische werken toonen ons wat de Italiaansche meesters, door de constructieve en sierlijke toepassing van baksteen, wisten te bereiken.

Ook in den Renaissancestijl treft men tal van gebouwen aan, o.a. te Ferrara, Bologna en Padua, waar de groefsteen geheel ontbreekt en zelfs voor de versierselen van gebakken klei is gebruik gemaakt.

In de 13de eeuw begonnen de Nederlandsche steenbakkerijen zich te ontwikkelen.

Doordat men later bij monumentale bouwwerken de gebakken steen zoowel van binnen als van buiten in het gezicht liet, droeg dit zeer veel bij tot de ontwikkeling der kunst, zoowel van den metselaar als van den steenbakker.

Na dit historisch overzicht gaat spreker tot het eigenlijke onderwerp over. In de eerste plaats wordt eene verklaring gegeven van het ontstaan der klei, namelijk door verweering van rotsachtige gesteenten in vóór-geschiedkundige tijden, en van de bestanddeelen of beter gezegd de bijmengselen der klei. Daarna deelt spr. mede hoe de klei moet behandeld worden om er goede steen van te kunnen bakken, om dan in groote trekken de vervaardiging van gebakken steen te schetsen.

Als nu volgen eenige bijzonderheden omtrent de ontwikkeling der steenbakkerijen in ons vaderland.

Tot ongeveer 1865 waren de in ons land meest gebruikte soorten de Waalsteenen, de Utrechtsche steenen en de Friesche steenen, die weder werden verdeeld in kleurige, miskleurige, harde en zachte, al naar mate ze bij toeval in den oven waren geworden. De wijze van werken was zeer eenvoudig; de steenen werden uit de hand gemaakt in vormen, welke bestonden uit een houten raam zonder bodem en lieten, wat den vorm betreft, dikwijls veel te wenschen over. Ook het stoken geschiedde in vroegeren tijd met onvoldoende kennis.

Tusschen 1870 en 1880 begonnen de machinaal geperste steenen de uit de hand gemaakten langzamerhand te verdringen. De eerste werktuigen waren in menig opzicht nog onvolmaakt en het duurde zeer lang, voordat deze eerste stap door een tweede werd gevolgd.

Het zijn niet de steenbakkers geweest, die de werktuigen hebben uitgedacht. De steenbakkers waren vroeger meer handelaars dan fabrikanten; met het vormen en bakken der steenen bemoeiden zij zich niet, doch lieten de zorg daarvoor aan den baas over.

Het is nu ongeveer dertig jaar geleden, dat de heer Joseph van de Loo (thans firma Fr. van de Loo Sr.) te Dieren, zich op het maken van een beter fabrikaat begon toe te leggen en wel allereerst het maken van „profielsteenen".

In 1884 bracht die firma haar „nageperste steenen" in den handel. Een gebrek echter van deze steenen was, dat zij na vriezend weder afschilverden, welk gebrek na talrijke beproevingen eindelijk is overwonnen geworden.

Met nog andere bezwaren had de heer van de Loo te kampen. Hij had namelijk een werktuig bedacht om de van rivierklei gevormde steenen met een laagje Duitsche leem te bekleeden, waardoor deze steen na het bakken de fraaie kleur verkreeg van de Duitsche „Verblend-steine". In de proefstations te Berlijn en te Amsterdam werden met deze steenen proeven genomen, waaruit bleek, dat zij tegen afvriezen bestand waren. Echter bleek in de praktijk, dat dit afvriezen toch plaats vond, waarom de heer van de Loo met het maken dezer steenen ophield en sedert zijn „blindeersteen" geheel van Duitsche leem vervaardigt. Deze blindeersteenen worden met eenige gaten op hun plat doorboord, om ze beter droog te doen worden en om het gewicht te verminderen; bovendien kan, door gepaste menging der grondstoffen, de kleur naar verkiezing geregeld worden.

De steenen zijn van uitmuntende structuur; ze zijn zeer hard gebakken, waardoor de oppervlakte zoo sterk is gesinterd, dat men den indruk krijgt, alsof daarover een dun laagje doffe glazuur ligt. Toch is die oppervlakte niet glad, hetgeen een meer forsch aanzien geeft. Het materiaal slorpt geen vocht op; een druppel water blijft er op liggen.

In 1887 maakte de firma v. d. L. een begin met het vervaardigen van „profiel- en siersteenen" waarin zij sedert eene specialiteit is.

Als een nadeel aan het gebruik van gebakken steen verbonden, werd tot dusverre beschouwd het uitslaan der gevels. Dit uitslaan kan, welke de oorzaak daarvan ook zij, zich slechts dan vertoonen wanneer de steenen genoegzaam water kunnen opnemen, om de zouten op te lossen, die later als kristallen op den gevel worden afgezet en dan uitslag vormen. De blindersteenen nu nemen zoo weinig water op, slechts 3 tot 8 percent van hun gewicht, dat daardoor geen uitslag kan gevormd worden. Ook uit hygiënisch oogpunt beschouwd, is dit een voordeel.

Een gebouw welks gevels uit blindeersteenen worden gemetseld, dient anders behandeld te worden dan een, hetwelk geheel uit gewonen gebakken steen bestaat, om de eentoonigheid van de effen steenen en gelijke kleur eenigszins te breken.

De heer v. d. L. heeft, door de „versierde gebakken steenen" die hij sinds korten tijd vervaardigt, den taak der ontwerpers aanzienlijk vergemakkelijkt. De versieringen zijn in verschillende vormen en kleuren op de steenen zelf, vóór het bakken aangebracht. Deze steenen zijn zoo sterk gesinterd, dat zij geen vuil aannemen, ofschoon zij niet verglaasd zijn. De oppervlakte is namelijk gesmolten, zoodat de steenen niet porens zijn en het stof er dus niet in kan komen.

Deze nieuwe versierde gebakken steen is door de firma van de Loo „*Bricorna*" gedoopt.

Aanvankelijk zijn eenige betrekkelijk eenvoudige meetkundige figuren als ornamenten gebezigd. Met die figuren kan evenwel reeds groote verscheidenheid worden verkregen. Dit nieuwe fabrikaat eischt echter, om te voldoen, een gebruik dat met zijn eigenaardigheden rekening houdt en het is daarom niet te verwonderen dat nog soms misgetast wordt.

De ontwerpen, ingekomen op de prijsvraag, die door door de firma van de Loo werd uitgeschreven doen dit duidelijk worden.

Al te zeer hebben de vervaardigers der meerendeels voortreffelijk behandelde teekeningen aan een andere techniek gedacht dan die bij Bricorna toepassing moet vinden.

Al is het zeer goed mogelijk, de meest uitvoerige teekeningen op de steenen aan te brengen, zal zulk een uitvoerigheid toch slechts in enkele gevallen gewenscht zijn. Het beste resultaat wordt in den regel bereikt door eenvoudige meetkundige figuren met effen steenen van dezelfde kleur te doen afwisselen.

Volgens de beoordeelaars van de antwoorden die op de prijsvraag inkwamen, hebben inzenders te veel hun fantasie laten werken en te

weinig rekening gehouden met de eischen der toepassing van het materiaal.

Slechts tot op zekere boogte wil spr. deze opmerking beamen. Waarschijnlijk is de bedoeling der beoordeelaars geweest dat rijke versiering, al kan zij zeer goed gemaakt worden, toch niet overal op haar plaats is. Kan men haar aan binnenwerk toelaten, aan gevels voldoet zij minder goed, zoodat het wenschelijk is haar daar zooal niet geheel te vermijden, dan toch tot enkele onderdeelen te beperken.

Met deze aesthetische eisch gaat spreker geheel mede. Het is niet het werk van den eersten den besten, om te laten zien hoe Bricorna aan een gevel moet worden toegepast, Doch het onthreekt ons gelukkig niet aan talentvolle mannen, die aan de nieuwe bouwstof hun aandacht zullen wijden.

De wensch om overal de constructie te doen uitkomen, heeft tengevolge gehad dat onze architecten in den laatsten tijd beproefden, het metselwerk ook binnenshuis te laten zien. Dat dit pogen nog geen algemeene waardeering heeft gevonden, is voornamelijk te wijten aan de ruwe waalsteenen die daarvoor tot dusverre gebezigd zijn.

Met Bricorna kan echter een zeer fraai effect worden verkregen, geheel overeenkomende met dat van beschilderd pleisterwerk, dat echter, goed beschouwd, niet constructief is.

Wanden van Bricorna kan men, als ze vuil geworden mochten zijn, met zeepwater schoonmaken, zonder dat zulks aan de kleur of frischheid schaadt.

Nieuwe materialen geven aanleiding tot nieuwe kunstvormen. Daarom heeft de firma van de Loo aan de Nederlandsche bouwkunst een zeer groote dienst bewezen. Het is nu de taak der Nederlandsche architecten, te toonen, hoe het nieuwe materiaal dat de firma thans levert, kan worden toegepast.

Met een woord van dank aan den spreker, werd deze druk bezochte bijeenkomst door den voorzitter den heer H. J. Hendrikse, gesloten.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 6. De herstelde Zestiende eeuwsche Glazen in de Oude kerk te Amsterdam door A. W. Weissman.
Winkelhuis A. Schröder & Co. 's-Gravenhage.
Het Afscheid van den Directeur der Publieke werken te Amsterdam.
Loodvergiftiging.
Verslag van de vergadering der Afdeeling Arnhem waar de heer Freem een voordracht hield over fundeeringen systeem Dulac en door den heer Schaap ter spraake werd gebracht, het slechte bouwen in de nieuwe wijken en middelen om daarin verbetering te brengen.

Architectura No. 6. De Architect voorheen en thans. Slot van de voordracht van den heer A. W. Weissman.
Technisch Gedeelte. Ontginning van Heide door kleine woningen door M. P. de Clercq (vervolg.) De Wilhelminasluis te Zaandam.

De Ingenieur. De vernieuwing van de Westelijke Viaduct te Amsterdam, door C. Leemans, c. i. (slot.) Over eenige verschijnselen waargenomen bij Zeedijken in Zeeland bij den stormvloed van 12 Maart 1906 door W. F. Druyvesteijn, c. i.
Veiligheidsvoorschriften voor luchtgasinrichtingen. Bijlage: Verslag van de Vergadering der Vakafdeeling voor Spoorwegbouw- en expl.

De Aannemer. Verslagen der vergaderingen van het hoofdbestuur en van de Afdeeling Leeuwarden.

De Nederlandsche Klei-Industrie. Eenige wenken voor de pannenfabrikanten.
Een inrichting aan mondstukken van strangpersen om steenen met ruwen nerf te krijgen.

Het Huis Oud en Nieuw. Aflevering 2 van dezen jaargang bevat: Iets over geweven tapyten (Gobelins), in 't bijzonder over die in het Raadhuis te Maastricht door Pauline M. Faurent.
De Tafel door Dr. W. Vogelsang (slot.)
Villa „de Hoeve" te Aerdenhout.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Haarlem. Het Huis Spaarne No. 96 te Haarlem, eertijds graanpakhuis, gebouwd in 1612, is thans in gebruik bij den heer Roozekrans, die aldaar sinds jaren zijn wijnpakhuis gevestigd heeft. Dit merkwaardige huis, geheel van baksteen opgetrokken, waardoor horizontale banden van witte steen loopen, is versierd met leeuwenkoppen Het draagt den naam van „in het wapen van Gelderland", omdat in den gevel het wapen dezer provincie in beeldhouwwerk is uitgevoerd met er onder de woorden: Vrede geeft ons Godt om tonder houden zijn geboth in lande en in stede Godt geef ons zijn eeuwige vrede.

De gevel heeft reeds vroeger het bovengedeelte van den top verloren, terwijl de onderpui door onoordeelkundige behandeling is gewijzigd en gepleisterd.

Niettegenstaande dat vandalisme was het gebouw toch zoo schilderachtig, dat genoemde eigenaar, door deskundigen voorgelicht, tot restauratie besloot. Den heer W. Scheepens te 's-Gravenhage droeg hij op een restauratieplan in denzelfden stijl in verband met de uitoefening zijner zaak te ontwerpen.

De restauratie is thans op den top na voltooid en wanneer ook deze zal zijn afgewerkt, zal dit 17de eeuwsche huis weder in zijn oorspronkelijken staat zijn teruggebracht.

— De cursus in de verschillende soorten kunst-handweven, die gedurende de maanden Maart, April en Mei in de aan het Museum van Kunstnijverheid verbonden School door Mejuffrouw Sophie Eisenloeffel zal gegeven worden, zal tevens omvatten het onderricht in het werken op de ornamentinspondel voor Teneriffakant van Mevr. von Renthe Finks.

De directeur van genoemde School zal belangstellenden gaarne nadere inlichtingen doen toekomen.

Amsterdam. Zooals blijkt uit de Staatscourant heeft de Koningin het door den Raad vastgestelde uitbreidingsplan dezer gemeente — het zooeen. plan-Berlage — waarvoor onteigening gevraagd werd van de grondenin den Binnendijkschen en Buitenvelderschen polder, goedgekeurd.

In het Kon. besluit wordt medegedeeld dat de tegen de onteigening ingebrachte bezwaren ongegrond zijn bevonden, zoodat thans met de voorbereiding van de uitbreiding tusschen Amstel en Schinkel een aanvang gemaakt kan worden.

Montfoort. Bij den kerkeraad der Ned. Herv. gemeente bestaat het plan een gedeelte van het vroegere oudemannenhuis wegens bouwvalligheid te sloopen. Een rijksteekenaar is naar hier gekomen om het oude gebouw in teekening te brengen.

Verkoop voor afbraak uit de hand stuitte af op te lage inschrijving.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter voor direct, niet beneden 30 jaar. Brieven franco onder No. 32006 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's Gravenhage. (1)

— Onderbaas bij het bouwen eener fabriek met ingang van 1 Maart voor ongeveer 5 maanden. Brieven onder No. 31931 aan het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

42ste Jaargang. ZATERDAG 23 FEBRUARI 1907. No. 8.

DE OPMERKER.
Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor. uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem. zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

In het licht der eeuwigheid.

Het denkbeeld van het Genootschap „Architectura et Amicitia" — of misschien, nauwkeuriger, van zijn lid J. H. W. Leliman — om zeven sprekers uit te noodigen ten einde het publiek omtrent het doel en het wezen der bouwkunst in te lichten, was zeer gelukkig. De belangstelling in deze voordrachten bleek zóó groot, dat tal van aanvragen om toegang met het oog op de beschikbare ruimte moesten worden afgewezen en tot een tweede reeks van lezingen het besluit is genomen.

De zaal van het „Nut" te Amsterdam was geheel gevuld toen de heer J. E. van der Pek verleden week Zaterdagavond als eerste spreker optrad. En wij waren er benieuwd naar, wat deze eerste spreker ons te hooren zou geven.

Wij moeten erkennen, met het meeste genoegen te hebben geluisterd. Daar was iemand aan het woord, die de bouwkunst beschouwde „in het licht der eeuwigheid" naar de uitdrukking van Spinoza, door den spreker overgenomen.

Reeds aanstonds bleek het, dat de heer Van der Pek het wijsgeerig stelsel van Hegel goed in zich had opgenomen. Misschien heeft hij wel gezeten aan de voeten van den hoogleeraar Bolland, wiens „hegelen" in den laatsten tijd hooggeleerden en anderen aan het schrijven heeft gebracht. Maar wat men van Bolland ook moge zeggen, zijn verdienste blijft, dat hij buiten de kringen der beroepsfilosofen belangstelling voor de wijsbegeerte gewekt heeft. De onverdeelde aandacht der hoorders voor een spreker, die hen zoo zer van het alledaagsche voerde als de heer Van der Pek deed is wel het beste bewijs er voor, dat het Hegelzaad, door Bolland gestrooid, in een vruchtbaren akker viel.

Wij zullen hier geen critiek op Hegel geven, en laten ieder vrij, Spinoza of de Stoa boven hem te verkiezen. De twee laatste stelsels hebben zich echter niet met de kunst beziggehouden en zoo kan men het zich begrijpen, dat de heer Van der Pek, die over bouwkunst moest spreken, aan Hegel, die de kunst niet uit zijn systeem verbant, den voorkeur gaf.

De grondslag van Hegels leer is, dat alles slechts bestaat door de tegenstelling. Zoo trekt hij overal scheidingslijnen, waarvan één tusschen het nut en de schoonheid loopt. De bouwkunst wijst hij haar plaats aan op het gebied der schoonheid, doch onmiddellijk palend aan dat gedeelte van het nutsterrein, waar wij de ingenieurswetenschap vinden.

De zuivere bouwkunst, dus die welke de hulp der zusterkunsten niet inroept, staat het dichtst bij de lijn, en in het dagelijksch leven gaat zij er zelfs dikwijls over, zoodat zij dan het gebied der schoonheid verlaat. Toch kan in de samenstelling alleen wel schoonheid zijn, wanneer de afmetingen en de verhoudingen goed werden gekozen.

Dat in alles wording, bestaan en verval de drie tijdperken van het zijn vormen, werd door den heer Van der Pek uitvoerig verklaard. In de kunst noemde hij deze fazen die van het zoeken, die van het vinden en die van het verliezen. Doch hij wees er op, hoe de tijdperken nooit scherp gescheiden zijn en „alles vloeit", gelijk een wijsgeer uit de oudheid het reeds heeft uitgedrukt. Steeds is in het laatste tijdperk reeds weêr de kiem van het volgende te vinden.

Onze bouwkunst bevindt zich volgens den heer Van der Pek al sinds lang in het derde tijdperk, dat van het verliezen. Hoeveel jaren dit nog zou duren waagde de spreker niet te voorspellen. Hij scheen zelfs te verwachten dat in het jaar 2000 het derde tijdperk nog niet ten einde zou zijn, daar hij dan een algemeene toepassing van het cementijzer, een zuivere bouwstof der nuttigheid, die dus met schoonheid niets gemeen had, verwachtte.

Tegen „historiseeren", waaronder het willekeurig afscheiden van tijdperken werd verstaan, meende de spreker te moeten waarschuwen. Uit den aard der zaak zullen diegenen zijner opvolgers aan wie het behandelen der verschillende stijlen is opgedragen, daar niet buiten kunnen blijven. Toch is ook voor hen de waarschuwing van nut, daar zij er hun voor kan behoeden, uit het oog te verliezen dat de stijlen allen schakels zijn van één keten, dat zij niet op zich zelf staan, doch naar bepaalde wetten ontstonden en verdwenen, kwamen en gingen.

Aan het slot van de voordracht werden lichtbeelden vertoond, die den spreker gelegenheid gaven, door het afbeelden van kunstwerken zijn bedoelingen duidelijk te maken. De hartelijke toejuiching, die hij verwierf zal hem het bewijs geleverd hebben, dat zijn gehoor hem begrepen heeft.

Het was goed, dat in een tijd als de onze, nu de nuttigheid oppermachtig schijnt, en zij waant ook de bouwkunst aan zich te kunnen onderwerpen, een ernstige stem zich deed vernemen, om aan het publiek duidelijk te maken, dat bouwkunst die enkel nuttig wil zijn, tot het gebied van den ingenieur behoort, voor wien de gaarde der schoonheid niet toegankelijk is.

De lezing van den heer Van der Pek heeft deze voordrachten op een zeer hoog peil gebracht.

Hopen wij, dat de andere sprekers in staat zullen zijn de reeks op dat peil te houden, dat zij het deel van den akker, hun ter bewerking toegewezen, met breeden blik zullen overzien, en slechts datgene zullen geven, waar het op aan komt, met vermijding van alles, wat aan den indruk van het geheel zou schaden.

Iedere voordracht moet geven een schets van het tijdperk in enkele, sprekende lijnen. Het uitwerken van onderdeelen, hoe belangrijk ook, dient achterwege gelaten. Ook die details moeten beschouwd worden, „in het licht der eeuwigheid" en dus verdwijnen, terwijl alleen het groote zichtbaar blijft.

Wij zullen er spoedig over kunnen oordeelen, of de andere sprekers even goed tegen hun taak bleken opgewassen als de heer Van der Pek, daar de verdere voordrachten elkander met tusschenpoozen van een week opvolgen.

Wij brengen hierbij in herinnering, dat de zeven sprekers, die zich tot het houden der Voordrachten over Bouwkunst beschikbaar stelden, zijn de navolgende heeren, die de achter hun namen vermelde onderwerpen zullen behandelen.

J. E. van der Pek: Over het wezen der Bouwkunst.
W. Kromhout Czn.: Oostersche Bouwkunst.
J. H. W. Leliman Jr.: Klassieke Bouwkunst.
Jos. Th. J. Cuypers: Middeleeuwsche Bouwkunst.
A. W. Weissman: Renaissance Bouwkunst.
H. J. M. Walenkamp: Hedendaagsche en toekomstige Bouwkunst.
H. P. Berlage Nzn.: Slotvoordracht, résumé.

Rotterdamsche plannen.

In een der bladen vonden wij dezer dagen de opmerking, dat de Rotterdamsche beursquaestie ongehoorde afmetingen begint aan te nemen. Thans, nu het zeer uitvoerige rapport van de afdeelingen van den Rotterdamschen Gemeenteraad verschenen is, kunnen wij wel zeggen dat de stormvloedshoogte ongeveer bereikt is.

In dat rapport is zoowat alles geresumeerd, wat in den laatsten tijd over de zaak gezegd en geschreven is, en als zoodanig heeft het wel waarde, maar of zij er veel nader door gebracht wordt tot een goede oplossieg, dit zouden wij niet durven beweren.

Hoe groote voorstanders wij zijn van openbare behandeling der openbare zaak, gelooven wij, dat dergelijke behandeling alleen nut kan hebben, wanneer een zaak eerst in alle opzichten *grondig* is voorbereid. Die voorbereiding is het best toevertrouwd aan enkele, of zelfs aan één enkel persoon, die de beschikking heeft over, zoo mogelijk, *alle* gegevens, die voor de beoordeeling noodig zijn.

Goed voorbereid nu is o. i. de Rotterdamsche Beursquaestie, of laat ons zeggen, zijn de in den laatsten tijd te Rotterdam opgekomen verbeteringsplannen beslist niet te noemen.

Op de vergadering van Bouwkunst en Vriendschap, die gewijd was aan de bespreking van het Plan-Otten moest dit reeds onvermijdelijk aan het licht komen. Het voorstel van den heer Scheltema, om een permanente commissie tot onderzoek van dit en dergelijke plannen in het leven te roepen was een gevolg van dit overigens volstrekt niet buitengewoon verschijnsel. De discussie over de financieele zijde der zaak, ook hier alweder het teere punt, mocht in hare soort belangrijk heeten, omdat de heer Verheul zeker in dit geval een der meest bevoegde sprekers kon worden genoemd en toch zouden wij aarzelen aan ZEd.'s becijferingen een grootere waarde toe te kennen, dan aan die van den heer Otten.

De becijfering van den Heer Verheul is als uitgaaf drie millioen, het verschil zit hoofdzakelijk in de aan te nemen waarde van de grondprijzen aan de Blaak voor het eventueele nieuwe postkantoor.

De heer Otten schat dien grond op f 400, de heer Verheul op f 200 per M². De heer V. neemt

in zijne berekening voor den grond van het oude postkantoor echter wel de f 400 aan. Waar de gemeente met de eene hand grond zou inkoopen voor f 200, zou zij daar met de andere hand voor grond aan hetzelfde plein f 400 betalen?

Het zal dan ook logisch zijn voor beide terreinen denzelfden prijs aan te houden, dit geeft echter in de becijfering van den heer V. eene vermindering van 2000 M². van het oude postkantoor ad f 200 = f 400.000.

Bovendien was de raming van den heer Verheul er een van de totale uitgaven. De heer Otten sprak in zijne aan het adres toegevoegde becijferingen alleen van een *meerdere* uitgaaf, aangezien hij meende, het benoodigd kapitaal voor de winkelgalerij als gedekt te kunnen beschouwen en ook rekening te mogen houden met het geraamde bedrag van ± f 350.000, voor den thans voorgenomen verbouwing van de oude Beurs.

Immers in zijn plan verkrijgt men in het nieuwe gebouw vanzelf de verbeteringon, die men nu in het oude wil aanbrengen en nog veel meer, want wanneer men de verbouwingsplannen beschouwt, blijkt, dat na aftrek van portalen, dienstvertrekken, bergplaatsen, vestibulen, doorgangen, enz. de zuivere oppervlakte in gebruik bij de beursbezoekers slechts met een zeer geringe hoeveelheid vierkante Meters vergroot wordt.

Het kan dan ook zeer goed zijn, dat de voorgestelde vergrooting eerder voortspruit uit een behoefte tot verkrijging van de bovengenoemde dienstvertrekken, dan uit behoefte voor vergrooting van de Beursoppervlakte. Men bedenke daarbij, dat de bestaande Beurs thans geheel één ruimte vormt.

Wanneer men dit alles in aanmerking neemt komen de verschillende meeningen over de financieele zijde der plannen in een eenigszins ander licht te staan. Wij zullen echter niet beweren de zaak nu eens in het juiste licht te hebben gesteld, maar wij hebben er alleen mede willen aantoonen, hoe noodig een meer gezette bestudeering, vooral van de financieele zijde van deze plannen is en hoe gewenscht het genoemd mag worden, dat alvorens men ten opzichte daarvan een beslissing neemt, de personen, die er zich moeite voor geven in de gelegenheid worden gesteld hunne plannen, wat die zijde betreft zoo uitvoerig en grondig mogelijk uit te werken en toe te lichten.

Een uitweg waardoor in de onmiddellijke behoeften voorzien wordt is gemakkelijk te vinden, door aanneming desnoods met eenige wijzigingen, van de verbouwingsplannen.

Maar daarmede zou men niet anders doen dan de groote vraagstukken verschuiven en de oplossing nog veel moeilijker maken. Rotterdam moet die vraagstukken thans onder de oogen zien.

De Rioleering van 's-Gravenhage.

Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 3 November 1906,

door F. C. J. van den Steen van Ommeren, Civ. Ing.

(Met toestemming van den auteur overgenomen uit „de Ingenieur"). (Vervolg van bladz. 52).

2o. *Huishoudwater.* Voor de hoeveelheid huishoudwater, die in de riolen komt, biedt de aanvoer van de plaatselijke waterleiding een vrij juiste maatstaf; in Den Haag bedraagt het verbruik per hoofd van de bevolking ± 85 L. per dag. Geheel juist is deze maatstaf niet, daar er door lekken der waterleiding, voor het besproeien e. d. verliezen voorkomen, waar tegenover staat dat nog wel enkele huizen in de oude stad welwaterpompen bezitten. Het huishoudwaterverbruik is verre van regelmatig; bij vorst is de toevoer veel kleiner dan bij zomerhitte; van de weekdagen is 's Zatersdags de hoeveelheid het grootst, 's Zondags het kleinst; op de verschillende uren van het etmaal wisselt de toevoer zeer sterk, met dien verstande dat het verbruik 's nachts veel geringer is dan overdag. Voor Den Haag wordt aangenomen dat de maximum uurtoevoer naar de riolen $^1/_{16}$ van het gemiddelde dagverbruik bedraagt; bij een bevolking van 300 inwoners per H.A., welk aantal in de dichtstbevolkte wijken echter overschreden wordt, wordt de grootste toevoer naar de riolen zoodoende ± 0.5 sec/L/H.A. Vertraging wordt hierbij niet in rekening gebracht; een gebied van *n* H.A. levert *n* × dit bedrag.

3o. *Uitwerpselen.* De uitwerpselen vormen een hoeveelheid van slechts ruim 1 pCt. van het huishoudwater; daar hun oorsprong voor het grootste gedeelte, evenzeer als boven, in de plaatselijke waterleiding te zoeken is, hebben deze stoffen geen invloed op de grootte die aan de riolen te geven is en kan worden overgegaan tot:

4o. *Fabrieckswater.* Daar fabrieken bij een eenigszins belangrijk waterverbruik zelf pompen laten slaan, valt de hoeveelheid water, die ze in dat geval naar de riolen zenden, niet onder 2o. Deze toevoer kan zeer belangrijk zijn en mag niet onderschat worden, algemeene regels omtrent dezen afvoer te geven gaat niet aan; er moet geval voor geval nauwkeurig worden nagegaan. Een wasscherij van middelmatige grootte, zooals er verscheidene in de stad, met eigen putten voorkomen, levert bijv. een 30 M³. water per dag extra overeenkomende met het duinwaterverbruik van 350 inwoners. Bij rioleeringen in de oude stad kan men de bestaande bedrijven nagaan en hieruit, zij het ook ten ruwe, berekenen met welke extra hoeveelheden de riolen belast zullen worden; bij rioolaanleg in nieuw te bouwen wijken moet worden overwogen of er kans op dergelijken toevoer zal bestaan, en moet hier, schattenderwijze, een zekere hoeveelheid voor worden aangenomen. (Laakhavenwijk).

Waar de bedrijven water afleveren, dat onschadelijk voor de openbare wateren geacht kan worden (bijv. zuiver condensatie-water) kan getracht worden dit uit het riool te houden, minder ter ontlasting van de riolen, dan wel van de gemalen.

5o. *Lekwater.* Zooals boven reeds werd meege-

deeld zijn nieuwe riolen niet geheel waterdicht, waardoor bij de ligging onder den grondwaterspiegel en de bemaling een doorlekken, een draineeren plaats vindt. Proeven dienaangaande genomen, hebben aangetoond, dat zelfs bij ongebruikte riolen dit doorkwellen uiterst gering is. In aanmerking nemende dat dit lekken bij het in dienst nemen van het riool, zoo niet geheel, dan toch bijna geheel ophoudt, kan men deze factor bij de bepaling van den afvoer buiten beschouwing laten.

6o. *Bijzondere toevoeren.* Plaatselijke omstandigheden kunnen oorzaak zijn, dat voor deelen van het net gerekend moet worden op toevoeren van bijzonderen aard; in Den Haag is dit het geval met het water afkomstig uit de Beek van Zorgvliet. Dit water dient tot ververscching van de slooten om de Alexander-kazerne, de sloot langs de Javastraat en den Hofvijver; vóórdat de riolen bemalen werden, kwam het evenals al het rioolwater op den boezem; thans komt het voor een deel in de bemalen riolen. De totale hoeveelheid ervan bedraagt elken dag, dat het Beekwater naar de stad wordt gezonden, 10800 M³. Hoeveel hiervan in de bemalen riolen komt is niet met juistheid op te geven; het water wordt ook gedeeltelijk als spoelwater gebruikt, waarvoor het, door zijne hooge ligging, zich uitstekend leent.

Als bijzondere toevoer zou ook spoelwater genoemd kunnen worden; voor de berekening van het net kan dit buiten beschouwing blijven, daar het wel in niemand's brein zal opkomen de riolen te gaan spoelen op oogenblikken van zwaren regenval.

Op de bovenvermelde wijze werd hier de berekening van den watertoevoer ten uitvoer gebracht; rekening houdende met de waterberging in de riolen is toen een cijfer aangenomen voor den afvoer der gemalen.

Op deze wijze zag de ontwerper vóór ruim een tiental jaren de bovenzijde van de medaille; laten wij nu aan de hand van de sedert dien tijd verzamelde gegevens nagaan hoe de keerzijde van de munt er uitziet. Voorop zij echter gesteld, dat in het nu volgende geen critiek op het werk van den ontwerper bedoeld is; hij heeft gewoekerd met de gegevens die hem toent en dienste stonden en deze waren niet beter; bemalen rioleeringen, van den omvang als hier ter stede, bestonden nog niet; de bemaling der rioleering in Rotterdam draagt een ander karakter.

De berekening, zooals deze voor toestanden als hier bestaan beter zou zijn, is aangegeven door den heer F. van Iterson in zijn artikel „Rioolbemaling" (zie *De Ingenieur* van 11 Maart 1905 No. 10). Om deze berekening in het kort weer te geven zou men kunnen zeggen dat er een verbond gesloten moet worden tusschen drie grootheden: de waterberging van het net, den afvoer van de rioolgemalen en de nooduitlaten. Daarbij zal men trachten steeds zoo weinig mogelijk over te laten aan „den Dritte im Bunde" den nooduitlaat, teneinde de openbare wateren zoo weinig mogelijk te belasten met rioolwater. Vóór alles moet men de hoeveelheid water water weten, die in de riolen verwacht kan worden; door een reeks proefnemingen, waarover hieronder nader gesproken wordt, wordt de totale afvoer van de rioolgemalen na iedere periode van malen bepaald. Vergelijkingen met den zelfregistreerenden regenmeter hebben hebben den schrijver tot de slotsom gevoerd, dat bij een gebied van 246 H.A. dat toen in bemaling was, tot 80 pCt van den totalen regenval toe in de riolen terechtkwam. Gemiddeld bedroeg het in den zomer van 1904 30 pCt.; het bovenvermelde cijfer van 80 pCt. is afkomstig van een winterdag, toen van verdamping geen sprake was. Bij de berekening van het gebied van 246 H.A. zijn echter alle groote plantsoenen, openbare wateren e. d. buiten beschouwing gelaten. Later zijn deze berekeningen herhaald en het is gebleken dat in Augustus j.l. bij een regenval, die met korte tusschenpoozen 6 etmalen duurde en waarbij ± 75 mM. water gevallen is, 51 pCt. van de geheele regenhoeveelheid in de bemalen riolen terechtkwam, niettegenstaande de voorwaarden van verdamping toen, midden in den zomer, zeer gunstig waren. Deze waarneming gold een gebied van 800 H.A., waarvan 490 H.A. tot het hoofdstoomgemaal en 310 H.A. tot het Lijnbaangebied behoorden. Opgemerkt moet worden, dat in deze oppervlakte óók plantsoenen e. d. begrepen zijn, die in de bovengenoemde 246 H.A. niet aanwezig waren; wil men de percentages onderling vergelijken dan moet het cijfer 51 dus nog verhoogd worden. Ook is de maximum waterafvoer, zonder regen, hooger dan indertijd werd aangenomen; voor meerdere bijzonderheden naar het artikel van den heer van Iterson zelf verwijzende, wil ik hier alleen vermelden, dat een afvoer van huishoudwater enz. waargenomen is van nagenoeg 1 sec/L/H.A.

Door een en ander is dan nu een uitbreiding van het hoofdstoomgemaal in uitvoering, terwijl uitbreiding van de Lijnbaan in voorbereiding is.

Nu de grootte, aan de verschillende leidingen te geven, te berekenen is, kan worden overgegaan tot een beschrijving van de bijzonderheden, in acht te nemen bij het leggen van de leidingen. De leidingen worden met uitzondering van de gemetselde profielen recht gehouden tusschen twee op elkaar volgende toegangskokers om de riolen desgewenscht te kunnen spiegelen; de toegangskokers worden geplaatst daar waar twee of meer riolen samenkomen en verder op uiterlijk 85 M. afstand. Deze kokers worden in klinkers gemetseld, onder het grondwater 1 ½ steen, boven het grondwater 1 steen dik, afgedekt met gegoten ijzeren putranden en deksel van vierkanten vorm. Om er in te kunnen afdalen zijn ze voorzien van klimijzers uit hardgietwerk; op ⅔ van de hoogte van het doorgaande rioolprofiel bevinden zich bordessen die bijna voortdurend droog staan; de bodem van het riool loopt steeds met hetzelfde profiel in den bodem van den koker door; waar twee of meer riolen samenkomen worden bodemstukken van bijzonderen vorm in beton gemaakt, die een geleidelijk samenkomen van het water waarborgen en dus onnoodig drukverlies voorkomen; waar een klein riool in een stamriool uitloopt, wordt de bodem van het kleinste hooger gelegd dan die van het stamriool; er ontstaat dan een afstort, die opstuwing van het rioolwater bij geringe vulling in het kleine profiel voorkomt. Om spoeling van de kleinere riolen mogelijk te maken worden, waar noodig, inrichtingen in de leidingen gemaakt om deze met open water in verbinding te kunnen brengen (inlaatschuiven) en om het water hier en daar te kunnen opstuwen (valkleppen en spoelschuiven). De inlaatschuiven hebben een afmeting van 30 cM. rond; zij worden van uit de straat bewogen. De valkleppen worden alleen voor de ronde riolen en de eivormen $\frac{30}{45}$ en $\frac{40}{60}$ gebezigd:

voor de profielen $\frac{50}{75}$ en $\frac{60}{90}$ gebruikt men spoelschuiven. Deze kleppen en schuiven dienen om het water over bepaalde lengten te kunnen opstuwen; door ze plotseling op te halen stort het water met geweld naar beneden en neemt daarbij verschillende vaste stoffen mee, die zoodoende in een lager rioolpand komen.

De werking van deze hulpmiddelen wordt echter vaak overschat. Ligt een leiding gunstig voor spoeling en komt deze in bemaling met een schoon riool, zooals dat o. a. het geval is met de riolen op Westerbeek, dan zijn deze hulpmiddelen in staat de leidingen op den duur schoon te houden. De riolen op Westerbeek zijn thans 3 jaar in bemaling en kunnen op dezer manier geregeld schoongehouden worden.

Een sterk vervuilde leiding is met spoelen alléén niet schoon te krijgen, hiervoor zijn andere hulpmiddelen noodig; het riool moet in dergelijke gevallen met een dot oude lappen samengebonden, een „juffer" genoemd, doorgetrokken worden.

In de allergrootste (begaanbare) riolen komen deze spoelinrichtingen niet voor, het vuil kan daar op andere wijze verder geleid worden. Het spoelwater wordt in een laag liggende stad als Den Haag, waarbij de riolen grootendeels onder het grondwater liggen, in de allereerste plaats aan den boezem ontleend.

De bodem van de inlaten wordt, indien mogelijk, op 0.60 M. ÷ D.P. gelegd, waardoor zelfs bij lagen bodemstand het indringen van aan de oppervlakte liggend vuil voorkomen wordt.

Voor de toegangskokers zijn verschillende typen vastgesteld, maar in onderdeelen verschillen deze kokers toch telkens van vorm. Nu eens dient de koker tot verbinding van een zijriool met een grooter doorgaand riool, maar het komt ook voor dat een grooter riool met valklep begint in een koker, die op een kleiner doorgaand riool staat.

Somtijds komen ook meerdere zijriolen in een koker samen en tot welke vrij samengestelde constructies men hier en daar komen moest geven de figuren 14 en 15 te zien, waaruit blijkt op welke wijze in een toegangskoker de verbinding van een zijriool met een moerriool geschiedt.

De verschillende rioolverbindingen geven dikwijls tot zeer samengestelde toegangskokers en bodemstukken aanleiding. Waar deze laatste zoodanigen vorm hebben, dat zij bij het vervoer gemakkelijk kunnen breken, worden ze met ijzer versterkt of door het inleggen van zinken reepen in de vormen uit twee of meer deelen vervaardigd.

Voor het leggen van de stukken worden sleuven gegraven die òf afgekist òf in talud ontgraven worden; waar de in te nemen sleufbreedte beperkt is (bijv. in bebouwde straten) is de eerste manier aangewezen, in andere gevallen geven de kosten den doorslag. De sleufbreedte wordt minstens 1.10 M. breeder gehouden, dan de buitenwerksche maat van de aan te leggen stukken. De as der riolen wordt nauwkeurig op het terrein aangegeven, waartoe op bepaalde afstanden rechtgestreken, 4 cM. zware delen, zichtplanken, elk op 2 kolderhouten zuiver waterpas worden bevestigd; de kolderhouten worden op zoodanigen afstand van de rioolsleuf ingegraven, dat hun een vaste stand verzekerd is.

Op beide zijden van deze delen wordt het hart van het riool duidelijk zichtbaar aangegeven. Twee bij elkaar behoorende zichtplanken worden op gelijke

TOEGANGSKOKER OP EEN MOERRIOOL.

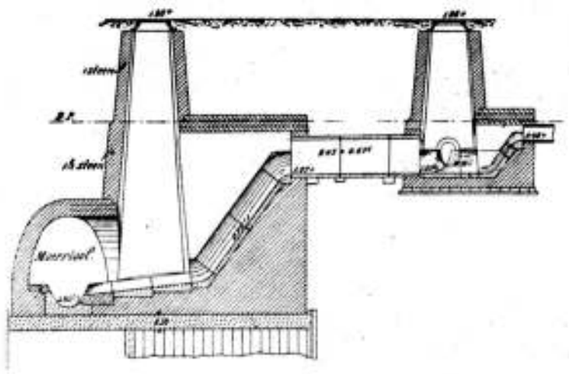

Fig. 14.

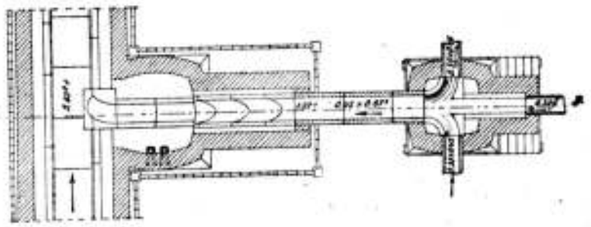

Fig. 15.

hoogte uit den rioolbodem geplaatst; met behulp van deze vizierinrichting en van zichten worden de riolen zuiver op hoogte en in de rechte lijn gelegd. Het watermalen geschiedt hierbij òf op de gewone manier, òf volgens de methode met verlaging van den grondwaterspiegel (zie de beschrijving hiervan in *De Ingenieur* No. 18, jaargang 1903). In nieuwe wijken in aanleg worden de riolen en de toegangskokers meermalen gelijktijdig gemaakt met de ophooging voor de straten en is dus ontgraving nagenoeg overbodig. De fundeering van de riolen (onder het grondwater) geschiedt tegenwoordig als volgt: toegangskokers worden, bijna zonder uitzondering, op een paal- of een betonfundeering geplaatst; de gemetselde riolen staan alle op een betonfundeering; door hun diepe ligging rusten ze steeds op de zandplaat.

De groote eiprofielen worden soms op een betonfundeering geplaatst, doch in den regel onderheid; op de palen komen langsliggers, waarover een vloertje van batting gelegd wordt; de kleinere profielen worden op een doorgaand vloertje in den regel niet onderheid geplaatst of krijgen alleen dwarskespen van batting onder de verbindingen van twee stukken, wat noodig is om de stukken zuiver op één hoogte te kunnen stellen; de vloer of kespen dragen op de zandplaat. Waar de zandplaat lager ligt dan onderkant riool wordt de grondslag tot deze plaat ontgraven en met zuiver duinzand aangevuld, tenzij wegens diepe ligging van de zandplaat een onderheiing goedkooper is. Riolen, boven het grondwater gelegen, zijn bijna zonder uitzondering onmiddelijk op de zandplaat

gefundeerd. De beschreven fundeeringswijze is niet van den beginne af dezelfde geweest; zij is hoe langer hoe zwaarder geworden, daar dit noodig bleek.

De leidingen worden, als regel, in het midden van den rijweg gehouden; in breede wegen met een verhoogd middenpad wordt in ieder van de rijwegen één riool gelegd; één ervan is dan het doorgaande stamriool, het andere kan een riool worden van bescheiden afmetingen. Daar waar gemetselde riolen liggen en er aan beide zijden van den weg bebouwing is, liggen zelfs 3 riolen, het gemetselde en de beide zijriolen, daar men op het eerstgenoemde niet onmiddelijk de huisaansluitingen brengt.

De minste gronddekking op de riolen wordt, zoo mogelijk, op 0.70 M. bepaald.

Gewoonlijk ligt de nieuwe rioleering diep genoeg om de rioolleidingen uit alle onderhuizen te kunnen opnemen; uitzonderingen komen hier echter op voor, daar het niet de bedoeling kan zijn, rekening te houden met het allerongunstigst gelegen onderhuis, wat alleen te bereiken zou zijn ten koste van zeer groote uitgaven. Overal ligt de nieuwe rioleering dieper dan de oude bestaande; zoo is het bij de rioleering van de Hooge Nieuwstraat gebleken, dat verscheidene panden, o.a. het Ministerie van Marine tot op dien tijd hun rioolwater door oppomping van het sousterrain in het straatriool kwijt moesten raken. De nieuwe rioleering aldaar heeft voor verscheidene van deze panden die pompen overbodig gemaakt.

(Wordt vervolgd).

Hoe men de geschiedenis van onze bouwkunst schrijft.

In de „Histoire Générale de l'Art au XIXe Siècle", die onder leiding van Pierre Louis Moreau door tal van specialiteiten is geschreven en dezer dagen bij Larousse te Parijs het licht zag, wordt ook de Nederlandsche bouwkunst door den heer Fierens-Gevaert, Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Luik, behandeld.

Van de 412 bladzijden is er één aan dit onderwerp gewijd. En daar clichés van het Rijksmuseum en van de Beurs te Amsterdam nog twee derden van deze bladzijde beslaan, blijft er voor den tekst niet veel ruimte over. Hier volgt een vertaling van dien tekst, met een paar opmerkingen.

* * *

Voor de eerste maal heeft de nieuwe bouwkunst zich geopenbaard in het jaar 1895; zij is dan nog geheel onder vreemden invloed en heeft een bepaalde voorkeur voor het Neo-Romaansch, dat in Noord-Amerika werd toegepast. En die eerste voorkeur is nog steeds te bemerken.

De architect Cuypers, die verscheidene belangrijke bouwwerken stichtte, is voor Nederland geweest, wat Horta en Hankar voor België waren; hij gebruikte op oordeelkundige wijze de bouwstoffen van het land, vreesde niet, die in het gezicht te laten en verkreeg in de kerken mooie effecten van kleur.

In het vervolg werd echter de architect Berlage de meester van de school. Hij is een persoonlijkheid met een breede opvatting. Hij heeft een zeker aantal van heerenhuizen en winkels te Rotterdam gebouwd met eenvoudige gevels, maar met deuromgevingen en daken, die tamelijk grillig zijn. De beurs te Amsterdam doet ons zijn stoutmoedigheid, zijn stille kracht, zijn buitengewoon begrip van de nieuwe behoeften waardeeren.

Van buiten vertoont dit gedenkteeken den meest volstrekten eenvoud en, het moet gezegd worden, deze moedige en edele strengheid, die zoo goed past bij de bouwstoffen van het land, met uitsluiting van alle andere gebruikt, deze strengheid heeft nog geen eenstemmige bewondering gevonden.

Ofschoon de wilde en basilicale primitiefheid der aan de gevels gebruikte vormen op mij zeer grooten indruk gemaakt hebben moet ik toch bekennen, vooral ingenomen te zijn geworden door de breedheid van de zalen, haar vroolijk licht, haar versiering en haar sobere kleur. De nieuwe bouwkunst heeft niets eerlijkers, niets gelukkigers voortgebracht dan de *Tijdingzaal*, die met niets te vergelijken is, door haar vijf Titanische spanten van geelachtig ijzer, haar dubbele galerij, die de muren doorbreekt met gedrukte bogen en de zaal voor den Graanhandel, met haar friezen van rooden gebakken steen ter halver hoogte der muren, is ook aangrijpend modern. Ziedaar de bouwkunst, die voor de hedendaagsche menigte geschikt is.

De versiering is tot in het oneindige afgemeten. Hier en daar vind men figuren van gebakken aarde, door den beeldhouwer Zijl gemaakt, glasvensters door Derkinderen geteekend.

De schilder Toorop heeft het meest tot de versiering bijgedragen door zijn merkwaardige compositie: *het Heden, het Verleden, de Toekomst*, waarvan de hooge figuren, levendig gekleurd, zwaar omgetrokken, wonderfraai door de uitmuntende Nederlandsche pottebakkers zijn uitgevoerd.

De jonge Nederlandsche bouwkunst staat geheel onder den invloed van Berlage. De nieuwe hôtels, banken, courantenpaleizen, winkels zijn in zijn stijl en daardoor kreeg het nieuwe Amsterdam een even monumentaal als levendig aanzien.

Ieder architect doet in dien edelen wedkamp mede. Men kan nog de namen noemen van de heeren: Van Arckel, Mutters, Sluytermans, Stock, Leliman, Stuyt, Verheul, Nijland en Van Kesteren. Het gebouw der Litteraire Sociëteit te Rotterdam (van Mutters) en zekere heerenhuizen der architecten Stock & Verheul in diezelfde stad zijn bevallige en sobere werken. Maar de meeste dezer kunstenaars schitteren vooral door hun kamerarchitectuur; onder hen noemen wij in het bijzonder de architect-decorateur Karel Sluytermans in Den Haag.

* * *

Waar heeft die Luiksche Hoogleeraar zijn wijsheid vandaan gehaald? Wie heeft hem wijs gemaakt, dat men onzen goeden Dr. Cuypers met..... Horta en Hankar moet gelijk stellen? De Nederlander, die dat deed, heeft met zijn Luikerwaalschen Zuiderbroeder een leelijk loopje genomen.

Welke huizen „met deuromgevingen en daken, die tamelijk grillig zijn", heeft Berlage te Rotterdam gebouwd? Wie het weet mag het zeggen.

En ware het niet, dat de schrijver Amsterdam zegt te hebben bezocht, dan zou men meenen dat zijn bewondering voor Berlage's beurs gegrond is, op wat hij in het een of ander tijdschrift vond. Want niemand, die in de Beurs geweest is, zal de „Tijdingzaal", het kleine lokaaltje dat nooit gebruikt is, en nu geheel werd dichtgemetseld, verwarren met de goederenbeurs, op welke de beschrijving blijkbaar slaat.

Op een der platen van het werk is een kam, door Lalique, afgebeeld, waarop, als versiering, vier naakte mannen zijn voorgesteld, die een balk dragen, geheel zooals men dit in het relief van de Beurs te Amsterdam ziet. Twee hoofden zijn, door den balk, aan het oog onttrokken. Wie heeft dit motief bedacht, Zijl of Lalique?

Hoe de schrijver de architecten Van Arkel, Mutters, Sluytermans, Stok, Leliman, Stuyt, Verheul, Nijland en Van Kesteren onder één hoedje ving, en deze zoo uiteenloopende talenten, waaronder er zelfs velen zijn, die men in hun vaderland maar weinig kent, onder den invloed van Berlage liet ontluiken, is even onverklaarbaar als het verplaatsen der Witte of Litteraire Sociëteit naar Rotterdam.

Wanneer de heer Pierre-Louis Moreau zich, in plaats van een Luiksch hoogleeraar te vragen, liever tot een Nederlandsch deskundige had gewend, om een korte geschiedenis van de Nederlandsche bouwkunst der 19e eeuw te verkrijgen, dan zou dit gedeelte van zijn overigens zeer belangwekkend en fraai verlucht boek beter aan de eischen, die men mag stellen, hebben beantwoord.

De Nederlandsche schilderkunst is er beter afgekomen, dan de Bouwkunst, omdat de heer Fierens-Gevaert daarbij het boek van Mejuffrouw Marius heeft gevolgd. Dat gaf hem een goede handleiding, en hij kon er tevens fraaie illustraties aan ontleenen. Doch de laatste druk van Gugel's „Bouwstijlen", waarin de 19e eeuwsche Nederlandsche architectuur door J. H. W. Leliman zoo uitvoerig behandeld werd, schijnt den Luikschen hoogleeraar niet bekend te zijn geweest.

In de afdeeling schilderkunst wordt nog een enkel woord gewijd aan de trap in het Stedelijk Museum te Amsterdam als „een volmaakt voorbeeld van het bereiken van een licht effect, door het overgieten met een geelachtige atmosfeer".

Opleiding voor Bouwkundig Opzichter.

(Ingezonden.)

Veel is er reeds geschreven over de opleiding van aanstaande opzichters. Het is daarom noodig dit van verschillende kanten te bezien om de inrichtingen van onderwijs zóó te maken, dat de opleiding goed en voor de candidaten mogelijk is.

Om dit te kunnen bepalen, zal het daarom zijn nut hebben eerst in korte trekken te behandelen, wat de werkzaamheden zijn, die de opzichter in functie te verrichten heeft, en hoe het bij de uitvoering van een bouwwerk toegaat.

De architect ontwerpt het gebouw en op zijn bureau worden tevens de noodige bestekteekeningen enz. gemaakt, bestaande uit: Geveltekeningen met Doorsneden en Plattegronden der verschillende verdiepingen op eene schaal van 1 à 100 of 1 à 50. Eén of meer geveltekeningen op schaal 1 à 10 of 1 à 20 en verschillende détails op ware grootte. Tevens het bestek, waarin alles, wat tot den bouw behoort is omschreven, en waarna het bouwwerk wordt aanbesteed.

Reeds dadelijk bij den aanvang van het werk moet de opzichter tegenwoordig zijn. Hij staat aan het hoofd van het werk onder contrôle en leiding van den architect; hij is dus bij afwezigheid van den architect diens plaatsvervanger. Hem wordt alles gevraagd en hij geeft alles aan voor den goeden en geregelden gang van het werk en voor de goede uitvoering. Hij maakt in den regel eenige benoodigde detailteekeningen op het werk en hij ziet toe, dat alle onderdeelen van bouwconstructie goed in elkaar sluitend worden gemaakt volgens de eischen der praktijk.

Om b.v. eenige dingen te noemen. Hij moet toezien bij het aanleggen der eerste lagen der fundeering, dat de fundeermesleuven op de noodige diepte zijn uitgegraven en dat er bij het fundeeren geen verteerbare stoffen in den ondergrond aanwezig zijn en dat deze grond wel overal de noodige vasthed heeft, zoodat geen verzakkingen kunnen plaats hebben.

Bij het metselen zal hij moeten letten op het metselverband en op het maken der metselspecie.

Bij het maken van kozijnen, deuren, ramen, kap en betimmeringen moet hij toezien, dat alles goed in elkaar sluit en dat de onderdeelen goed constructief in elkaar worden gezet. Hij moet toezicht houden op het leggen der rioleeringen, op het loodgieterswerk, stucadoorwerk, steenhouwwerk, smeedwerk, verfwerk en behangwerk.

Voorts zal hij alle materialen, die op het werk worden aangevoerd, zooals metselsteenen, kalk, cement, hout, ijzer, rioolbuizen, gas- en waterleidingbuizen, privaatinrichtingen, natuurlijke steenen, verfsoorten, behangmaterialen, dakbedekkingmaterialen, enz., moeten keuren en toezien, of deze materialen wel worden geleverd overeenkomstig de beschrijving van het bestek. Ook bespreekt hij alle onderdeelen met den onderbaas (die vanwege de aannemer is aangesteld en een praktisch man is) hoe deze gemaakt moeten worden, tevens moet hij nagaan of steigers en verdere hulpmiddelen bij den bouw goed in orde zijn ter voorkoming van ongelukken. En niet alleen moet de uitvoering der onderdeelen goed geschieden maar ook moet de regeling van het werk zóó zijn, dat alles op zijn tijd klaar is, zoodat niet de metselaar b.v. op den timmerman moet wachten of omgekeerd.

Is dat wel het geval, moet er telkens gewacht worden op materialen of op onderdeelen welke nog niet aangevoerd of klaar zijn, dan is dat zeer zeker schadelijk voor het onderling verband der bouwstoffen en dus af te keuren. De goede kwaliteit van het werk hangt dus ook af van een gebruikelijke en door ervaring gebleken goede manier van uitvoering. Geschiedt de uitvoering door den aannemer niet op bovengenoemde wijze, dan zal de opzichter het moeten kunnen aangeven, hoe het wél moet geschieden.

Om het hierbovenstaande goed ten uitvoer te brengen is niet zoo gemakkelijk.

Keurt de opzichter het een of ander materiaal af, dan zal hij de gebreken er van moeten kunnen aanwijzen; maakt hij aanmerkingen op de uitvoering van het werk, zoo zal hij ook moeten zeggen, hoe het dan wèl gedaan moet worden. Kan hij zulks niet, dan verliest hij alle gezag en hij durft zich niet vrij tegenover aannemer, onderbaas en werklieden uit te laten.

Het spreekt van zelf, dat de boven omschreven praktische kennis niet kan verkregen worden door een of twee jaren in de praktijk te zijn of op een of andere inrichting van onderwijs. Om dus voor bekwaam bouwkundig opzichter te worden opgeleid, is het noodig van jongs af aan zooveel mogelijk dagelijks op het werk te zijn en in de werkplaats en de praktijk als hoofdzaak te beschouwen. Dan wordt hij bekend met het vak, dan leert hij ook den geest kennen der werklieden en ziet dagelijks den gang van het werk.

Er moet dus in de vrije uren gelegenheid bestaan voor den a.s. opzichter om zich theoretisch te ontwikkelen en juist datgene te leeren, wat voor hem noodig is in aansluiting met de praktijk.

Het zullen inrichtingen moeten zijn, die de candidaten candidaten gemakkelijk kunnen bereiken, dus niet één groote inrichting, maar meerdere in groote en kleine steden van ons land, zoodat de candidaten, die financieel niet sterk zijn, hunne verdiensten kunnen behouden door hun dagelijksche practische werkzaamheden.

Op het oogenblik zijn er vele inrichtingen waar in de avonduren teekenonderwijs enz. wordt gegeven en dat is heel goed; maar avondcursussen uitsluitend opgericht voor de opleiding van a. s. bouwkundige opzichters zijn er weinig. Het is dus te hopen, dat er eerst in de grootere steden en later in de kleinere plaatsen van zulke inrichtingen zullen komen.

Na deze opleiding gevolgd te hebben zal het voor de candidaten noodig zijn, alvorens ze zelfstandig optreden één of twee jaren op een bureau van een architect werkzaam te zijn met het détailleeren en uitwerken van onderdeelen van bouwwerken, en daarna één of twee jaar als

teekenaar op een werk onder leiding van een bekwaam opzichter.

Zóó zal men mannen vormen goed practisch ontwikkeld en bekwaam als opzichter werkzaam te zijn.

CORNS. L. DE KONING.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 7. Verbetering in de zoogenaamde kazernewoningen door M. P. de Clercq (slot). De schrijver wijdt in dit slot eenige beschouwingen aan de mogelijkheid van de toepassing der door hem ontwikkelde denkbeelden in verband met coöperatief wonen. Hij wijst daarbij op de moeilijkheden, die in groote steden aan woningcoöperatie in den weg staan en ten slotte op de onverschilligheid van de bewoners der kazernewoningen voor een eenigszins gezellig tehuis.

Deze onverschilligheid, deels een gevolg van ellendige woningtoestanden zal eerst voor meer belangstelling plaats moeten maken; daarom is het goed, dat wettelijke voorschriften de menschen voorloopig dwingen, hoogere eischen aan hun woning te stellen.

Administratie-gebouw van het Old Burger Weeshuis te Sneek met Telefoonkantoor, gebouwd in 1904 door Nic. Molenaar; met afbeeldingen.

Lindolith en Lindolin (dakbedekkingsmateriaal). Hydraulisch geverfd berkenhout.

Architectura No. 7. Verslag der 1221ste Gewone vergadering in hoofdzaak gewijd aan de bespreking van een normalen arbeidsdag voor opzichters en teekenaars.

Technisch Gedeelte. Ontginning van heide door kleine woningen door M. P. de Clercq (vervolg). De Wilhelminasluis te Zaandam (vervolg). Het bouwsysteem van den ingenieur Tollet.

De Bouwwereld No. 7. Beschouwingen bij het bouwen van een kerkje door Jan Gratama.

Meubilair „Onder den St. Maarten" Haarlem. (afbeeldingen)

De Ingenieur No. 7. Een zeehoofd van gewapend beton. Beschrijving van het systeem de Muralt voor dijkverdediging toegepast op de constructie van een zeehoofd, het Oosthoofd nabij Brouwershaven door den uitvinder R. R. L. de Muralt c. i.

Scheepsbouw in 1906 en de vooruitzichten 1907 door J. H. Beucker Andreae.

Een voorloopig rapport der loodwitcommissie.

De Aannemer No. 8. Een geschil omtrent „meer en minder werk" voor den rechter.

Verslag van de vergadering der Afdeeling Dordrecht.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 24. Hallo (ingezonden). Oproeping aan de steenbakkers tot vorming van een trust.

Deutsche Bauhütte No. 6. Architekten und Verblendziegel-Industrie door G. Benfey

Ein Geschäfts- und Miethaus door Rud. Eccard. Beschrijving van het gebouw der Friedrichsberger Bank, archit. P. Jatzon te Berlijn.

Das Reihenhaus im Städtebild, door F. Rud. Vogel (met afb.).

Ist die Abschlussprüfung an der preuss. Baugewerkschule entbehrlich? door G. Wehrmann.

Kleinstadt-Architektur, door G. Wisser.

No. 7. Architekten und Verblendziegel-Industrie, door G. Benfey II.

Landhaus Entwurf von Karl Tinti, door F. R. Vogel.

Die Brücke im Städtebild. door Erich Schirmer.

Süddeutsche Dachformen, door K. Hahn, met schetsen van Max Stirn te Keulen.

Moderne Bauformen, van M. J. Gradi. De tweede aflevering van dit jaar is gewijd voorreest aan werken van Edgar Wood te Manchester, een zeer veelzijdig Engelsch architect. Niet slechts grootere en kleinere landhuizen en stadswoonhuizen, maar schoolgebouwen, kerken en kapellen, een klokketoren enz., benevens studies en onuitgevoerde ontwerpen worden hier van hem gegeven, alles in uiterlijk typisch Engelsch. In sommige studies schijnen Italiaansche reisherinneringen door te schemeren.

De kunst van Freitag en Wurzbach in Hamburg zich uitend in het Geschäftshaus Gertig te Hamburg is meer modern maar minder gedisciplineerd. Fantastisch is een Dielenontwerp van Hans Heller te Darmstadt, De studies van den Engelschman winnen het echter ook wat de teekening betreft.

De Natuur uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in de 2de aflevering: Metingen over Luchtelectriciteit II: Dr. D. van Gulik. — „De Nandou" of Zuid-Amerikaansche struisvogel, „Rhea Americana": Mimosa. — Het Koper: A. Vüthein. — De ozonisatie van drinkwater: Dr. H. F. Huiskes. — Een vreemde Orchidee: J. Sturing. — Het Duinwater: G. J. Hoogstegé c. i. — Ebeniet: A. Slingervoet Ramondt. — Iets over de omstreken van Napels en haar flora (Slot): M j. C. P. Sluiter. — IJsgang op den Gelderschen IJssel bij Doesburg: Agricola. — Een motor voor luchtelectriciteit: Dr. Z. P. Bouman. — Liften (Slot): J. M. Kleiboer. — Vernisindustrie: G. Uhl. — Sterrekundige opgaven voor de lente 1907: Dr. W. de Sitter. — Proeven over warmte. 2. Uitzetting van vloeistoffen, koken: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

— Roermond. Hier ter stede is eene vergadering gehouden van belangstellenden in het teeken- en ambachtsonderwijs, ter bespreking van het stichten eener Ambachtsschool, onder leiding van Burgemeester Rappard. Cuypers.

Na uitvoerige bespreking werd een voorloopig bestuur benoemd, waarvan dr. P. J. H. Cuypers, architect, voorzitter is en mr. Bolsius, lid der Tweede Kamer, lid.

Personalia.

— De heer J. Iding, gemeente-opzichter te Leiden, heeft zijne 25-jarige werkzaamheid in die betrekking herdacht. Op het bureau van gemeentewerken werd hij begroet door autoriteiten en mede-ambtenaren en werden hem eenige stoffelijke blijken van belangstelling vereerd.

— De heer H. P. Timmer is afgetreden als gemeentearchitect van Enschedé na 45 jaren dienst bij die gemeente. Hij vestigde zich in 1862 als opzichter bij den aanleg van de lijn Zutphen—Enschedé te Enschedé en werd later daar benoemd tot leeraar in het lijnteekenen aan de Twentsche Industrie- en Handelsschool, en in 1878 tevens benoemd tot gemeente-architect.

— Tot gemeente-opzichter te Veendam, in het bijzonder belast met het toezicht op eene goede naleving van de Bouw- en Woningwet, is uit 34 sollicitanten benoemd de Heer J. J. Vegter, te Zwolle.

— Te Winterswijk is het bouwen van eene ambachtsschool opgedragen aan den Heer J. J. Post, architect aldaar.

Het getal sollicitanten voor directeur (salaris f 2200) bedraagt 31, waaronder directeuren van ambachtsscholen van elders.

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead.

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Bourdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42ste Jaargang. ZATERDAG 2 MAART 1907. No. 9.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De bouwkunst van het Oosten.

Zaterdag 23 Februari werd de tweede van de reeks der door het genootschap Architectura et Amicitia aangekondigde voordrachten gehouden.

Weer was het scherm, dat de lichtbeelden zou opvangen, op de verhooging uitgespannen, weer stond het spreekgestoelte links daarvan. Doch terwijl de heer J. E. van der Pek eer hij aanving dien „houten broek" naar den voorgrond schoof en daardoor al dadelijk te kennen gaf, dat het gesproken woord de hoofdzaak zou zijn, liet de heer W. Kromhout Cz., die thans de spreekbeurt zou vervullen, den katheder staan, gebruikte hem slechts even en plaatste zich te midden der bezoekers op de galerij, van waar hij in de donkere zaal zijn toelichtingen, in den vorm van losse opmerkingen, bij de lichtbeelden gaf.

Aan het publiek is deze wijze van behandelen naar het scheen wel bevallen. Een rhapsodisch overzicht van de Mohammedaansche en Indische kunst werd gegeven, dat de hoorders nu eens in de 17de eeuw na Christus, dan weer in de tijden der grijze oudheid verplaatste. In fraaie afbeeldingen verschenen achtereenvolgens op het doek de moskee te Cordova in 786 begonnen; het Alcazar te Sevilla, van 1195; de Alhambra te Granada, uit de 14e en 15e eeuw; de moskee Esbek te Cairo, uit het begin der 16e eeuw; de Aya Sophia te Constantinopel, in 537 voltooid; de Prinsenmoskee en de moskee van Soliman, beiden tusschen 1540 en 1560 gebouwd; gebouwen te Ispahan, Teheran en Sultanié, van omstreeks 1600; graven, zoogenaamde „stoepa's" der Boeddisten, waarin reliquien van Boedda bewaard worden, uit 250 v. Chr. tot 110 v. Chr.; Bramaansche vrijstaande tempels in Voor-Indië, allen uit de middeleeuwen; Boeddistische tempels in rotsen uitgehouwen, ongeveer 150 v. Chr.; de rotstempel te Ellora in Voor-Indie, uit de 11e eeuw; die te Ajoenta, nog wat later; en eindelijk de grootsche gebouwen te Angkor-Vat in Cambodja, welke tot de 12e eeuw behooren. Ook de Mohammedaansche werken te Delhi die meest tot de 16e en 17e eeuw behooren zag men op het doek verschijnen.

Aan verscheidenheid was dus geen gebrek, en het is van ouds bekend: varietas delectat". Toch viel misschien deze voordracht wel wat buiten het kader, dat het genootschap „Architectura et Amicitia" zich schijnt te hebben gedacht. Men heeft blijkbaar verwacht dat de heer Kromhont, de bouwkunst van het Oosten behandelende, zijn gehoor met de Aegyptische, Fenicische, Babylonische, Assyrische en Oud-Perzische bouwkunst zou in kennis brengen, om wellicht aan het slot van zijn redevoering te wijzen op de Klein-Aziatische werken, waardoor de klassieke architectuur met die van het Oosten samenhangt. Had men geweten, wat de

spreker zou zeggen, men had zeker den heer Leliman, wien het bepreken der klassieke kunst is opgedragen, eerst aan het woord doen komen.

De chronologische orde werd verstoord, en al is dit, wanneer het gehoor uit vakmannen bestaat misschien geen groot bezwaar, het niet-deskundig publiek dreigt nu op een dwaalspoor te geraken.

Naar bericht wordt zullen de voordrachten in druk worden uitgegeven; dan zal het mogelijk zijn de nu verstoorde volgorde alsnog te herstellen, door dit opstel in de derde plaats te doen komen.

Daar de heer Kromhout grootendeels voor de vuist sprak zal hij, later zijn denkbeelden op schrift brengende, ook nog in de gelegenheid zijn, de hoofdlijnen van zijn schets duidelijker te doen worden, door veel details, waartoe de overvloed van afbeeldingen hem verlokte, weg te laten.

Een duidelijke, beknopte uiteenzetting van het doel, waarvoor de opgenoemde gebouwen gesticht werden, kan dan worden gegeven, en tevens worden aangetoond, hoe de verschillende tijdperken samenhangen, en welke de meest sprekende eigenaardigheden van ieder tijdperk zijn. Gewenscht zal het dan zeker wezen, met Indië te beginnen, om, als de kunst der Bramanen, der Boeddisten en der Neo-Bramanen, die tot de 12de eeuw heeft geduurd, is behandeld, den zegetocht van den Islam naar het westen, het oosten en het noorden te volgen. Dan blijft de tijdsorde bewaard, die ook in het begrip der lezers aanwezig behoort te zijn.

Misschien is het volgende sprekers ook aan te raden zich in de keus der afbeeldingen meer te beperken, en liever eenige typische voorbeelden te nemen, die zich gemakkelijk in het geheugen der hoorders kunnen prenten. Wanneer die voorbeelden getoond worden nadat eerst een duidelijke en beknopte schets van den te behandelen stijl, zijn doel, zijn willen en zijn kunnen is gegeven, dan zal, wat er met deze lezingen beoogd werd, worden bereikt.

De Rioleering van 's-Gravenhage.

Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 3 November 1906,

door F. C. J. van den Steen van Ommeren, Civ. Ing.

(Met toestemming van den auteur overgenomen uit „de Ingenieur"). (Vervolg van bladz. 62).

C. De Grondduikers.

In een stad als Den Haag met verscheidene grachten en vaarten komen herhaaldelijk grondduikers voor, die ten doel hebben de riolen op een behoorlijke diepte onder den bodem van het water door te kunnen voeren. Dergelijke werken kosten vrij veel drukverlies, zij zijn duur en meestal belemmeren zij, tijdens het leggen, gedurende korter of langer tijd de scheepvaart; steeds zal men trachten hun aantal te beperken en ze zoo mogelijk buiten bruggen te houden. Deze kruisingen kunnen tot drie grondvormen worden teruggebracht; bij den eersten ligt de bovenkant van het riool veel dieper dan de bodem van het water; het riool loopt zonder onderbreking door. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de kruising van de Beek en het riool in de Javastraat bij de Zeestraat. Bij den tweeden is plaatselijke vermindering in hoogte voldoende om het riool onder het water door te kunnen voeren, zonder dat de bodem van het riool verdiept behoeft te worden (fig. 16, voorstellende de kruising van het verzamelriool in de Laan van Meerdervoort met de Afzanderij-vaart). Bij den derden vorm moet zoowel vermindering in hoogte als verdieping van den bodem der leiding plaats vinden (zie fig. 17—18, welke figuren de kruising van het stamriool Javastraat—Wassenaarsche weg met het Kanaal te zien geeft.)

De duikers worden uit gegoten ijzeren mofbuizen vervaardigd; overschuifmoffen (klippen) ter versterking van de verbindingen worden niet toegepast. Bij niet al te geringe afmetingen, bestaan de zinkers uit twee leidingen naast elkaar (zie figuren 17—18), waarbij dan één buis kleinere afmetingen verkrijgt dan de andere; bij drie grondduikers komen zelfs drie leidingen voor, n.l. bij de twee in de Laan van Meerdervoort en bij dien tusschen Veenkade en Noordwal. De grondduiker verkrijgt een zelfde afvoervermogen als dat van de aansluitende riolen; werd er één enkele buisleiding voor genomen, dan zou deze, bij afvoer van huishoudwater zonder regen, een ongunstige verhouding tusschen natte doorsnede en natten omtrek aanwijzen en daardoor vrij veel drukverlies opleveren, wat nu voorkomen wordt. De toegang voor het water uit het riool naar de beide leidingen is zóódanig, dat het water eerst door de nauwe buis geleid wordt en als deze gevuld is over een een bordes in de andere buis stort. Intusschen blijft er, door het aanbrengen van handschuiven, gelegenheid het water ook eerst door de groote buis te leiden, zoodat de kleine buis, bijv. voor het reinigen, tijdelijk buiten dienst kan worden gesteld. De lengte van de overstorten over de bordessen houdt verband met de hoeveelheid af te voeren water. Voor het reinigen wordt soms een ketting door de buizen gelegd; de ervaring leert echter dat zich aan de schalmen van den ketting spoedig draden enz. hechten, zoodat het inhangen niet aanbevolen kan worden; het reinigen kan trouwens wel zoo eenvoudig geschieden door, gebruik makende van de schuiven, overdruk te geven en zoodoende de leidingen schoon te spoelen.

Behalve de handschuiven, die voor de leiding van het water dienen, zijn bij de grondduikers met 2 buizen nog 4 andere schuiven, die de 2 einden van elke leiding afsluiten en die ten doel hebben te voorkomen, dat bij een lek onder water, het riolennet van uit den boezem volloopt; deze laatste schuiven worden van uit de straat bewogen. De duikers worden met den bovenkant van de mof 0.50 M. of meer onder den grachtbodem gelegd; bij de duikers van den 3en vorm is er op te letten in het midden een dubbele mof te maken, een kleinigheid, die wel eens over het hoofd wordt gezien, maar later, bij het leggen, het aangieten van de verbindingen bemoeilijkt.

Het drukverlies dat de duiker geeft wordt berekend door bij elkaar op te tellen het drukverlies, dat optreedt: *a.* in de doorgaande kleine buisleiding; *b.* bij overgang van 4 bochten met een kromtestraal van 10 × of 5 × de inwendige middellijn van de buizen; *c.* bij overgang van het water uit het grootere eiprofiel in het kleinere ronde profiel en *d.* bij overgang van het water uit het kleinere ronde profiel in het grootere eiprofiel. Deze berekening geschiedt met gebruikmaking van de bekende formules uit de hydraulica. Het aldus berekende verval van den grondduiker wordt in de bodemstukken van den bovenwaarts gelegen toegangskoker gebracht (Zie fig. 18.) Om zooveel mogelijk afzetten van vaste stoffen in de buizen te voorkomen, wordt het profiel zóó berekend, dat de gemiddelde snelheid van het water grooter is dan in de doorgaande rioolleidingen.

Grondduiker Laan van Meerdervoort—Afzanderijvaart.

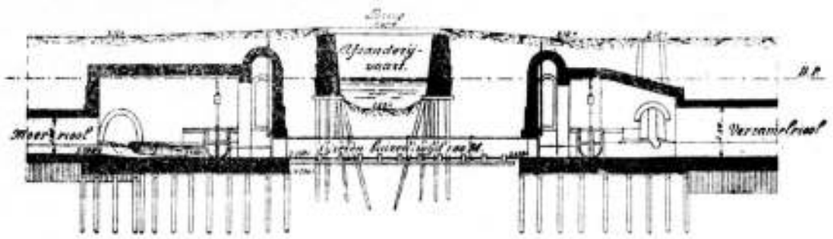

Fig. 16.

De meeste toegangskokers zijn met gewelven afgedekt, de nieuwere met gewapend betonplaten, waardoor het voordeel verkregen wordt dat men meer ruimte in die kokers heeft, terwijl de kosten en de tijd van uitvoering geringer zijn.

De leidingen worden op een houten raamwerk geplaatst en op verschillende punten met houten dwarsverbanden stevig aan elkaar gekoppeld; de uitersten van deze koppelingen worden tevens waterdicht tegen de buizen bevestigd om er, na het zinken, bij het afdammen van het water de kisting tegenaan te kunnen sluiten. Aan de koppelingen worden verdeelde latten bevestigd, die de gelegenheid geven om na te gaan of het geheele samenstel waterpas zinkt. Het zinken geschiedt met behulp van lieren of vijzels, die geplaatst zijn op een zware houten stelling, waar de geheele leiding aan hangt. Mag het water worden afgedamd dan is het in den droge leggen van een grondduiker zeker in alle opzichten te verkiezen boven het zinken ervan; de koppelingen en waterdichte schotten kunnen dan vervallen.

D. De nooduitlaten.

Zooals boven reeds gemeld is, beheerschen bij spoelstelsels meestal de groote massa's water, bij zware regens, de afmetingen van de riolen en van de gemalen. Het zou echter niet te doen zijn die afmetingen te berekenen op de hoeveelheden, die bij plotselinge, meest kortstondige, hevige buien, oogenblikkelijk zijn af te voeren. Om in die oogenblikken den geheelen aanvoer te verzetten, dienen nooduitlaten, dat zijn: verbindingen van de riolen met open water. Ook in Den Haag bestaan nooduitlaten op het net.

De nooduitlaten zijn zelfwerkend en loozen het rioolwater, bijna zonder uitzondering, op den boezem; ze staan op de overzichtskaart fig. 1) aangegeven; over de nooduitlaten bij de stoomgemalen zal hieronder nader worden gehandeld. De zelfwerkende inrichting van de nooduitlaten wordt verkregen door een drempel of door een valklep. In het eerste geval moet het water in het riool tot den bovenkant van den drempel stijgen, voordat het zich een uitweg kan banen (zie fig. 19); in het tweede geval bestaat de inrichting uit een gegoten ijzeren klep, die zich opent, zoodra het rioolwater voldoenden overdruk, van binnen uit, op de klep uitoefent. Bij de eerstgenoemde soort nooduitlaten op den boezem moet de drempel hooger liggen dan den hoogst

Grondduiker Javastraat—Kanaal.

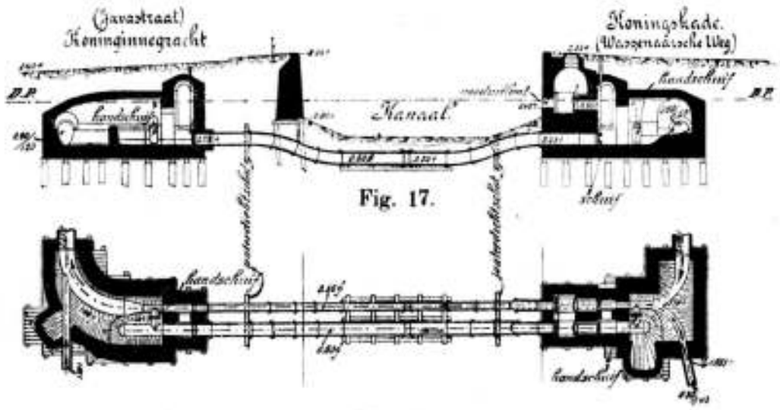

Fig. 17.

Fig. 18.

NOODUITLAAT MET DREMPEL.

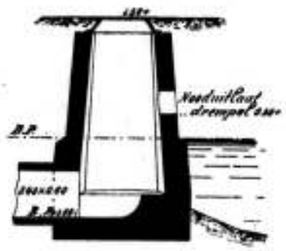

Fig. 19.

bekenden boezemstand (0.30 +); deze soort heeft het voordeel in 't geheel geen toezicht te vereischen; de laatste soort heeft vóór dat zij eerder werkt. De zelfwerkende klep, in hoofdzaak van gegoten ijzer vervaardigd, heeft een verplaatsbaar tegenwicht; de afsluiting wordt verkregen door een vrij scherpe koperen rand tegen een looden ring te laten drukken. Soms worden twee of drie van deze kleppen naast elkaar geplaatst; de afmetingen wisselen af van 0.40—0.60 M. inw. middellijn.

E. De gemalen met afvoerleidingen.

Op het laagste punt van een gebied aangekomen, bereikt het rioolwater de gemalen, die het òf in het Afvoerkanaal of in een volgend riool oppompen. De bestaande gemalen (Hoofdstoomgemaal en Lijnbaan) zijn beide stoomgemalen; als type van de inrichting mogen de afbeeldingen van het laatstgenoemde gemaal dienen, waaruit de afmetingen, diepten, enz. voldoende blijken (zie fig. 20 enz.).

Teneinde de bedrijfszekerheid zoo groot mogelijk te maken zijn bijna alle onderdeelen minstens in tweevoud uitgevoerd, zoodat er als het ware twee gemalen naast elkaar bestaan.

Zoodra het water het riool verlaat, komt het in een verbreeding en verdieping, de zandvang, welke door ladders en bordessen bereikbaar is gemaakt. Om stankverspreiding tegen te gaan zijn de ijzeren dekplaten van waterafsluiting voorzien. In de zandvang laat het water, door de geringere snelheid, die het daar krijgt, een deel van zijn vaste stoffen vallen. Vóórdat het van daar in de zuigkanalen treedt, gaat het door krooshekken, met openingen tusschen de spijlen van 2½ cM., om grof vuil, dat de pompen zou kunnen beschadigen, tegen te houden. De krooshekken zijn op granieten drempels en tusschen granieten sponningen geplaatst; op deze drempels bevinden zich voor elk der beide zuigkanalen twee krooshekken en een plaatijzeren schuif; moet het een krooshek nagezien worden, dan doet het tweede dienst, zoodat zelfs tijdens het malen de hekken verwisseld kunnen worden. De ijzeren schuif dient om een zuigkanaal af te kunnen sluiten en te reinigen. Op de zandvang komen werktuigen om schuiven en hekken te lichten en om bezonken stoffen uit de zandvang, vuil uit de krooshekken enz. te kunnen verwijderen. Opgemerkt moet worden, dat de bovenkant van den drempel op dezelfde diepte ligt als de bodem van het verzamelriool (4.01 + D.P.). De zuigkanalen vertoonen op het einde een zak, waardoor het mogelijk is de kanalen geheel leeg te halen, na afsluiting door de ijzeren schuif en opstelling van een afzonderlijke pomp op de verdieping. In de kanalen hangen de haalleidingen van de pompen, waarvan de onderkant lager ligt dan de bodem van het riool, om bij lagen rioolwaterstand het afslaan der pompen te voorkomen.

In de gewelven zijn tijdens den bouw de noodige openingen gelaten voor het doorbrengen van peilschalen, aftapleidingen voor condensatiewater, gaten voor de toegangskokers en openingen, die de rioolgassen onder de ketelvuren moeten brengen, waar ze verbrand worden. Tot de luchtverversching draagt ook een leiding, die het einde van de zuigkanalen met den schoorsteen verbindt, het hare bij.

In de groote machinekamer zijn de pompen met stoomwerktuigen opgesteld. Voor de bemaling worden uitsluitend centrifugaalpompen gebruikt, die onmiddelijk aan verticale stoomwerktuigen van het compoundsysteem met condensatie gekoppeld zijn. Ze werken met 8 atmosferen overdruk en zijn zoodanig geplaatst, dat haar bewegende deelen boven den middenpijler geplaatst zijn, die de zuigkanalen scheidt. Voorloopig zijn twee stoomwerktuigen opgesteld, op elk der zuigkanalen één, groot 25 en 13 W.P.K.; de pompen bezitten een vermogen van 680 en 350 sec./L. bij een hefhoogte van 2.75 M. en maken 150 en 180 omwentelingen per minuut. De pompen zijn bovenslag centrifugaalpompen met open waaiers; de pomplichamen zijn door waterpasse en loodrechte voegen in 4 deelen gedeeld; ze hebben losse binnenwanden, de steunpunten voor de assen liggen buiten de pomplichamen; ruime mangaten maken het reinigen zeer gemakkelijk; aan de pompen zijn peilglazen aangebracht. Twee ejectoren, die op een vacuum-

GEMAAL LIJNBAAN.

Situatie.

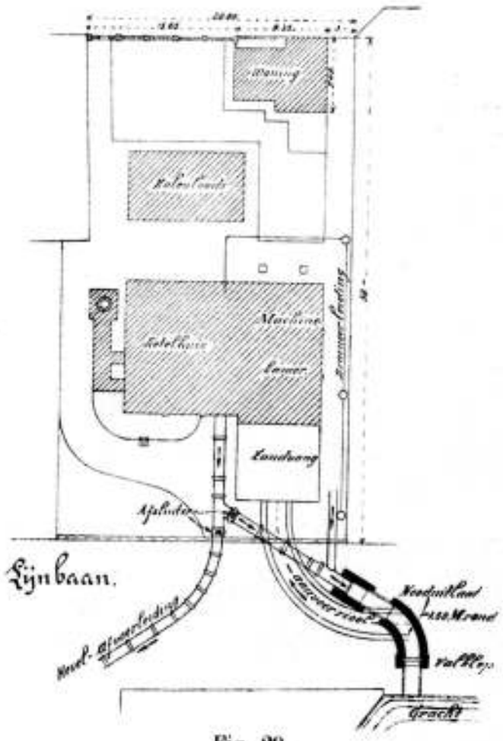

Fig. 20.

ketel werken, zuigen dezen ketel en de daarmee verbonden pompen aan. Tevens is deze ketel door een luchtleiding met de hierna te beschrijven hevelleiding verbonden. De keuze van dit soort pompen voor deze bemalingen kan als zeer gelukkig beschouwd worden; sedert tientallen jaren werken dergelijke pompen met open waaiers al in verschillende kleinere rioolgemalen in de stad (welke gemalen hier niet nader ter sprake zullen komen) en het is merkwaardig de afmetingen van de voorwerpen te zien, vergeleken met de wijdte der aan- en afvoerleidingen, die nog zonder de minste overlast voor het bedrijf door de pompen worden afgevoerd. De beide ketels zijn elk van 40 M². verwarmd oppervlak; het voedingwater hiervoor en het injectiewater voor de condensors wordt ontleend aan een draineerleiding, die op 3.85 M. onder den grondwaterspiegel is gelegen en uit een leiding van ijzeraardbuizen, met losse verbindingen in elkaar sluitende, bestaat. Om deze buizen bevindt zich een laag schelpen en daaromheen een laag rivierzand; in de leiding komen eenige putten voor, waarin de waterstand, indien geen water aan de leiding ontleend wordt, gelijk is aan den grondwaterstand en waarin de haalpijpen hangen. Het gebouw is op uitbreiding ontworpen. De twee machines met pompen en ketels zijn geleverd door de firma Louis Smulders & Co. to Utrecht. De beproeving van de inrichting heeft op overeenkomstige wijze plaats gehad als hieronder bij het hoofdstoomgemaal beschreven is en heeft aan het licht gebracht, dat de machines goed aan de gestelde eischen voldoen.

Het stoomgemaal Lijnbaan is een hevelgemaal, dat den rioolinhoud in een hevelleiding pompt, die op haar beurt den afvoer in een riool brengt. Deze hevelleiding, uit gegoten ijzeren mofbuizen van 1 M. middellijn bestaande, gaat van het stoomgemaal naar het Westeinde; ten einde haar luchtledig te kunnen zuigen, is in het hoogste punt ervan een ventiel aangebracht, welk ventiel een verbinding vormt met een 10 c.M. wijde luchtleiding, die aan den vacuumketel in het gemaal aangesloten is. De hevelleiding is aan het Westeinde door een valklep afgesloten; zij bezit tevens een verbinding met de gracht, dat is een nooduitlaat; ook maakt een 0.40 M. wijde verbinding met de zandvang het mogelijk de leiding af te tappen. De nooduitlaat kan niet anders in werking treden of het gemaal moet in bedrijf zijn. Door het aanbrengen van twee afsluiters in de afvoerleiding en nooduitlaat is het mogelijk naar willekeur te werken:

a. uitsluitend op het afvoerriool, dat het water naar het hoofdstoomgemaal brengt;

b. uitsluitend op den boezem (nooduitlaat);

c. zoowel op het afvoerriool als op den boezem.

Aan de hand van de fig. 20 en v.v. is het stoomgemaal Lijnbaan meer in bijzonderheden beschreven; in verscheidene punten is het hoofdstoomgemaal aan de Morsestraat hieraan gelijk; daar dit echter ook wel eenige afwijkingen bevat, mogen enkele opgaven van dit laatste gemaal hier ingevoegd worden.

De stoomwerktuigen met pompen en ketels zijn geleverd door de Maatschappij voor Werktuig- en Scheepsbouw „Feijenoord" te Rotterdam. De beide gelijke stoomwerktuigen zijn verticaal, van het compoundsysteem met condensatie; zij werken met 7 atmosferen overdruk en zijn elk onmiddellijk zoowel aan een rioolpomp als aan een regenpomp gekoppeld; in het bedrijf maalt slechts één van deze twee pompen, de andere is afgekoppeld of loopt lens mee. Het aantal omwentelingen wisselt af, al naar de opvoerhoogte en de soort pomp, die werkt, van 225—280 per minunt. De stoomwerktuigen hebben een vermogen van 42 W.P.K.; dat der pompen bedraagt: voor elk der rioolpompen: 550 sec/L. bij 5.75 M. opvoer, voor elk der regenpompen: 790 sec/L. bij 4.0 M. opvoer. Mocht de afvoerleiding later naar zee verlengd worden, dan krijgen de rioolpompen een belangrijk grootere opvoerhoogte te overwinnen; de pompen zijn er op berekend ook in dit geval dienst te kunnen doen en wel met een vermogen van 275 sec/L. bij 11.50 M. opvoer. De rioolpompen zijn onderslag, de regenpompen bovenslag centrifugaalpompen; alle vier hebben zij open waaiers.

De 2 ketels hebben elk 72 M². verwarmd oppervlak.

Ook dit gemaal is op uitbreiding van het machinevermogen gebouwd.

De afvoerleiding van gegoten ijzeren mofbuizen, wijd inw. 1 0 M., is een persleiding van ± 240 M. lengte, die het rioolwater door een zinker onder de Afzanderijvaart naar het Afvoerkanaal voert, ten Noorden van de binnensluis. Bij het stoomgemaal van de waterverversching bevindt zich ten Zuiden van die sluis een aftakking van deze leiding naar het Afvoerkanaal, die dienst kan doen als het pand tusschen zee- en binnensluis hoog opgezet is en het gemaal van de waterverversching werkt. De beide rioolpompen werken op de persleiding, de beide regenpompen onmiddellijk op een nooduitlaat, uit ronde buizen van beton vervaardigd, wijd 1.50 M., die terzijde van het stoomgemaal in het Afvoerkanaal uitkomt. Dit gemaal kan dus werken:

a. met de rioolpompen op het kanaalpand tusschen de beide sluizen;

b. met de rioolpompen op het Afvoerkanaal ten Zuiden van het stoomgemaal der waterverversching;

c. met de regenpompen door den nooduitlaat op het Afvoerkanaal bij het hoofdstoomgemaal;

terwijl samenstellingen van *a.*, *b.* en *c.* ook kunnen voorkomen.

(Slot volgt).

Veiligheidsvoorschriften

VOOR LUCHTGAS-INRICHTINGEN,

VASTGESTELD DOOR DE VEREENIGING VAN TER AMSTERDAMSCHE BEURZE VERTEGENWOORDIGDE BRAND-ASSURADEUREN

(JANUARI 1907).

Onder luchtgas wordt verstaan gas, bestaande uit lucht verzadigd met dampen van vluchtige koolwaterstoffen. Er worden allerlei benamingen aan gegeven, als: Aëro-, Aërogeen-, Autoline-, Benoid-, Benzine-, Benzol-, Carborine-, Gasoline-, Gasstof-, Halogeen-, Hexaan-, Hydririne-, Ligroine-, Lucht-, Lysol-, Naphtha-, Pentaan-, Petroleumaether-, Petroline-, Rhigoleen-, Sirius-, Soline-, Spaargas, enz.

Artikel 1. (*Bouwaard*):

De vloer der toestellenkamer mag niet lager gelegen zijn

dan de begane grond daarbuiten; de toestellen mogen dus niet in kelders of sousterrains zijn of worden opgesteld.

(Afzonderlijk gebouw). Indien de toestellen voor de bereiding en bewaring van het gas in een afzonderlijk, aan alle kanten op minstens 3 M. vrijstaand gebouw zijn of worden opgesteld, moeten de vloer geheel, de wanden aan de binnenzijde ter hoogte van minstens 1 M. uit steen of beton, en het dak (plafond) uit licht materiaal, liefst glas, bestaan.

(Geen afzonderlijk gebouw). Indien de toestellen niet in een afzonderlijk gebouw zijn of worden opgesteld, doch in een lokaal, dat zich met andere ruimten te zamen onder één dak bevindt, tegen andere ruimten aangrenst of minder dan 3 M daarvan verwijderd is, moeten de vloer, alle wanden, het plafond en de deur met architraaf en drempel uit onbrandbaar materiaal bestaan en mag zich in de(n) scheidingswand(en) geen opening of derg. bevinden, waardoor gassen van het eene in het andere lokaal kunnen overgaan. Ook verdient het aanbeveling, een der buitenwanden gedeeltelijk van glas te maken.

Art. 2 *(Inrichting der toestellenkamer)*:

De toestellenkamer mag niet tevens tot een ander doel worden gebruikt. Zij moet ruim zijn, mag slechts door middel van warm water verwarmd en niet met vuur of licht noch met brandende pijpen, sigaren of cigaretten betreden worden. Indien kunstverlichting wenschelijk of noodig mocht blijken, moet deze geschieden door electrische gloeilampen of door een aan den buitenkant van — of in — den muur aangebrachte lichtbron, die het licht door een volkomen luchtdicht in of tegen den muur bevestigde glazen ruit naar binnen werpt.

Daar de dampen van de gebezigde koolwaterstoffen zwaarder zijn dan lucht, moeten vlak boven den vloer luchtververschingsgaten naar buiten toe aangebracht en door ijzeren roosters beveiligd worden.

Art. 3. *(Toestellen)*:

De toestellen moeten uit degelijke grondstoffen vervaardigd en behoorlijk afgewerkt zijn zoodat storingen in het bedrijf praktisch uitgesloten zijn.

Indien de hoeveelheid van het te ontwikkelen gas niet door de werking van het toestel zelf overeenkomstig het onmiddellijke gasverbruik geregeld of beperkt wordt moet de gashouder voorzien zijn van een in de buitenlucht uitkomende afvoerbuis, waardoor het mogelijk te veel vervaardigde gas kan worden afgeleid. Deze buis moet aan het begin en het einde zijn afgesloten door een stel dubbele Davy'sche draadnetten, die elk jaar ten minste eenmaal moeten nagezien worden. Het einde van deze buis mag niet boven of nabij kunstlicht, schoorsteenen, vuur, of derg. liggen.

Wanneer voor het in werking brengen van de toestellen geen gewicht of veer, doch een heetelucht-, ontploffings- of verbrandingsmotor wordt gebezigd, en tot de toestellen een proefvlam of een vlam ter verwarming van den gasmaker behoort, moeten de motor, de proefvlam en de verwarmingspit zich buiten de toestellenkamer bevinden en daarvan gescheiden zijn door een uit onbrandbaar materiaal bestaanden, voor gassen ondoordringbaren wand.

Art. 4. *(Bediening)*:

De bediening der toestellen moet geschieden door een betrouwbaar en zaakkundig persoon, aan wien de naleving dezer voorschriften tot plicht gesteld is.

Het lokaal moet voor onbevoegden ontoegankelijk zijn.

Het vullen, ledigen, schoonmaken en herstellen der toestellen mag slechts over dag, zonder gebruikmaking van kunstlicht, geschieden. Indien bij herstellingen soldeerwerk voorkomt, moeten de toestellen eerst geheel geledigd worden: uit het te soldeeren onderdeel moeten vooraf alle gassen door een spoeling met water zorgvuldig verwijderd worden.

Art. 5 *(Bewaring van de Gasstof)*

Buiten den inhoud der toestellen en het daarmede verbonden vat voor het onmiddelijke gebruik, mag zich geen voorraad van gasstof (vluchtige koolwaterstoffen) in de toestellenkamer bevinden.

De voorraad gasstof mag de in de vergunning vastgestelde hoeveelheid en, bij gebreke aan een desbetreffend voorschrift twee in den handel gangbare vaten nimmer overschrijden. Hij moet bewaard worden in één niet aan beschadiging blootgesteld reservoir, dat zich niet beneden den beganen grond op een schaduwrijke, koele, rijkelijk geventileerde, voor onbevoegden ontoegankelijke plaats bevindt en waarvan alle geleidingen alsmede de pomp luchtdicht moeten aansluiten. De luchtpijp van het reservoir moet aan het begin en het einde van een stel Davy'sche draadnetten voorzien zijn. Indien de gasstof niet door luchtdruk of overpompen uit het voorraads naar het gebruiksvat verplaatst wordt en derhalve telkens afgetapt en overgegoten moet worden, moeten het reservoir het kleine gebruiksvat, de schenkvaten, bussen en kannen van metaal zijn en door stelselmatig aangebrachte Davy'sche draadnetten en buizen, of anderszins op afdoende wijze, tegen ontploffing volkomen beveiligd zijn. Het draadgaas moet ten minste eens per jaar nagezien worden.

Voor het bewaren en verplaatsen van gasstof in hoeveelheden kleiner dan de inhoud der in den handel gangbare vaten, mogen uitsluitend onontplofbare metalen bussen en kannen worden gebruikt.

In de onmiddelijke nabijheid der bewaarplaats van gasstof moeten minstens 1 M fijn bluschzand met schop gereed worden gehouden, daar de gasstof niet met water kan worden geblusch t.

Art. 6. *(Geleidingen)*:

De geleidingen moeten zorgvuldig gedicht en door een kundigen fitter onder het dubbele van de gewone gasdrukking doelmatig geperst zijn.

Zij moeten zoo worden aangebracht, dat zij niet aan beschadiging blootgesteld zijn noch aan hevige temperatuurswisselingen of de uitstralende hitte van kachels, kachelpijpen, schoorsteenen, lampen en derg.

Draaibare gasarmen zijn bij voorkeur en indien eenigszins doenlijk te vermijden: wanneer zij noodzakelijk zijn, moet door het aanbrengen van klosjes of iets derg. worden belet, dat de vlam bij welken stand van den gasarm ook, dichter dan 30 c.M. nabij onbeschermd houtwerk of ander brandbaar materiaal kan komen.

De gasvlammen of pitten mogen nimmer dichter dan 1 M. beneden en 30 c.M. zijdelings van onbeschermd houtwerk of ander brandbaar materiaal worden aangebracht. Ter bescherming van houtwerk brengt men daarvóór op minstens 2 c.M. afstand in ruimen omtrek ijzeren platen zóó aan, dat de warme lucht gemakkelijk tusschen hout en ijzer kan aftrekken en het ijzer, zijnde een goede warmtegeleider het hout nergens raakt. In magazijnen en overal daar, waar brandbare voorwerpen opeengestapeld en zoodoende of op andere wijze in de nabijheid van gasvlammen kunnen komen, moeten de niet van ballons omgeven gaspitten door middel van draadkorfjes beveiligd worden.

Losse gasslangen zijn zoo mogelijk te vermijden; desnoods moeten buigzame metalen slangen gebruikt worden, echter in geen geval caoutchouc slangen. Losse slangen moeten aan weerskanten stevig door middel van metaaldraad of anderszins worden bevestigd en mogen derhalve niet enkel op het mondstuk der geleiding geschoven worden.

Bij gebruikmaking van gaskomforen moeten deze van zware voetstukken voorzien zijn, zoodat zij niet kunnen omvallen. Indien het komfoor op een brandbare onderlaag (houten tafel) wordt geplaatst, moet deze door ijzerbeslag en luchtruimte op de boven omschreven wijze tegen de naar beneden uitstralende hitte worden beveiligd.

Voorts wordt hierbij in herinnering gebracht:

1o. Dat de gasbereidingstoestellen niet in werking mogen worden gebracht, zonder dat vooraf door den eigenaar daarvoor vergunning is aangevraagd overeenkomstig de Hinderwet.

2o. Dat de verzekerde krachtens art. 294 Wetboek van Koophandel verplicht is, afdoende maatregelen te treffen tot nakoming zoowel van de bepalingen der gegeven vergunning als van deze veiligheidsvoorschriften. Met het oog op art. 251 Wetboek van Koophandel is hij verder gehouden den verzekeraar mededeeling te doen, indien en in hoeverre de inrichting niet aan deze voorschriften beantwoordt.

Deze voorstellen moeten in de toestellenkamer op een in 't oog vallende plaats worden ophangen.

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Dindagavond heeft in de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap de heer J. F. Wilke, hortulanus der Rotterdamsche Diergaarde, een voordracht over tuinkunst in vroegeren en lateren tijd gehouden. Waar de stof te uitgebreid was om op één avond behandeld te worden zou spreker slechts hier en daar een greep kunnen doen.

In de tuinbouwkunst zijn eigenlijk slechts twee richtingen te erkennen, n.l. de regelmatige en de natuurstijl. Alle stijlen, methoden of richtingen in de tuinkunst zijn tot een dezer twee hoofdrichtingen te brengen. De tuinkunst is eerst laat ontstaan, toen de andere kunsten reeds tot hooge ontwikkeling waren gekomen, en vermoedelijk waren het alleen de grooten der aarde die zich de weelde van een tuin konden veroorloven. Hoogst waarschijnlijk is de regelmatige tuinaanleg de oudste uiting en dit is ook niet te verwonderen. Waar in de eerste tijden minder sprake was van het gebruiken van vreemde gewassen, was men voor den aanleg van den tuin genoopt tot gebruik der inheemsche planten en is het begrijpelijk dat men door een min of meer regelmatige schikking der alom voorkomende gewassen een van de natuur afwijkend beeld trachtte te verkrijgen dat zich aanpaste aan het gebouw waarbij de tuin behoorde en onwillekeurig beheerscht werd door de vormenspraak der architectuur.

Bouw en tuinaanleg waren dan ook in één hand en eerst veel later werd door het invoeren en aankweeken van vreemde gewassen de tuinkunst een meer speciaal vak, los van de architectuur en werd het verband tusschen tuin en gebouw verbroken.

In den laatsten tijd zien we echter weder een ingrijpen van den architect in de tuinkunst doch de uitingen daarvan zijn nog van te weinig beteekenis om eenig oordeel over het verkregen resultaat te kunnen vellen. Ook nu echter blijven nog steeds de beide eerstgenoemde richtingen den tuinaanleg beheerschen, waartusschen zich echter een derde richting als compromis tusschen de beide openbaart, die beoogt om de naaste omgeving van het gebouw in aansluiting daarmede in den regelmatigen stijl aan te leggen doch langzamerhand met behulp van den natuurstijl in het landschap te doen overgaan.

Bij het nu volgend historisch overzicht der tuinkunst releveert spreker allereerst dat het begrip tuin zeer oud te achten is en er in de eerste tijden de beteekenis van een lustoord aan gegeven werd, zooals b.v. met het paradijs het geval is. Zooals boven is aangemerkt waren de eerste tuinen symmetrisch aangelegd.

Overblijfselen van die tuinen bestaan natuurlijk niet, en wat we er van weten is geput uit de beschrijvingen der oude geschiedschrijvers of zooals b.v. bij de Egyptenaren uit teekeningen in tempels en begraafplaatsen gevonden. Die beschrijvingen zijn echter verre van volledig of duidelijk zoodat we ons slechts een vaag beeld b.v. van de zoogenaamde hangende tuinen van Semiramis kunnen vormen.

Alle tuinen der oudere volken schijnen meer tot doel gehad te hebben het verschaffen van een rustige, schaduwrijke verblijfplaats dan wel het voldoen aan aesthetische neigingen, het scheppen van mooie aspecten enz Bij de Grieken, hoewel op kunstgebied zoo hoog ontwikkeld, schijnt dit niet anders geweest te zijn. Eerst bij de Romeinen verkrijgt de tuinkunst eenige verdere ontwikkeling en treedt ook voor het eerst de natuurstijl o. a. bij de door Hadrianus en Nero aangelegde tuinen op. Beroemd was de tuin van Plinius, doch de beschrijving er van is wederom zoo weinig beslist, dat verschillende reconstructies van dien aanleg zijn gemaakt, die, hoe afwijkend onderling, toch aan die beschrijving voldoen. In den Byzantijnschen tijd was echter de oostersche regelmatige tuinaanleg weder overheerschend, De middeleeuwsche tuinen en in 't bijzonder de kloostertuinen hadden weder meer een utiliteitskarakter en bevatten meest vruchtboomen, geneeskrachtige kruiden en schaduwgevende boomen om er rustig te kunnen vertoeven.

De tuinen der eerste Fransche Koningen waren meer musea met hokken en kooien vol vreemde vogels, vijvers met uitheemsche visschen, dan wel tuinen in den eigenlijken zin des woords. Doch van bijzondere beteekenis zijn de door de Mooren in Spanje aangelegde tuinen, natuurlijk naar Oostersch model. Eerst in de 14de eeuw wordt de tuinkunst meer systematisch bestudeerd, en verschijnt het eerste werk daarover te Bologna, door Petrus Crescenso, die de tuinen in drie klassen al naar het vermogen van den eigenaar verdeelt. In de 15de eeuw zijn het Lorenzo de Medicis en Kardinaal d'Este, die groote tuinen met kwistige pracht doen aanleggen naar het model der oude Romeinsche tuinen en er de uit die oude tuinen overgebleven standbeelden, vazen enz. voor gebruiken en dat wel in zoodanige mate, dat er met recht van overlading gesproken kan worden. De tuinen der Paleizen Borghese, Aldobrandini en d'Este zijn daarvan voorbeelden. In het midden der 16e eeuw werd te Padua de eerste Botanische tuin opgericht en van daar verspreidde zich de tuinkunst Noordwaarts en in Frankrijk, waar Frans I Fontainebleau liet aanleggen. 't Waren echter Italiaansche kunstenaars als Leonardo da Vinci, del Sarto en andere, die daaraan hun krachten gaven. Later wijdden zich ook Fransche kunstenaars aan den tuinaanleg, en het was le Notre, die voor Kardinaal de Richelieu, te Reuil het regelmatige en gemaniereerde in den tuinstijl ten toppunt voerde en voor de eerstvolgende tijden de richting voor alle naburige landen aangaf. Hij vergenoegde zich niet met het aanleggen van geometrisch gevormde lanen, perken, enz., doch de gewassen zelve, boomen, heesters, struiken en heggen werden met de liniaal en den passer bewerkt en in geometrische figuren omgevormd door scheeren en knippen en zoo in allen deele is dit systeem doorgevoerd, dat er zoo ergens dan hier met recht van een le Notre-stijl kan gesproken worden. Het algemeene type van zijn tuin bestaat in den aanleg van een hoofdweg loodrecht op en in het midden van den achtergevel van het gebouw, waarin waterwerken zijn geprojecteerd en welke op korten afstand achter het gebouw wordt gesneden door een aan het gebouw evenwijdig loopende hoofdweg, eveneens met waterwerken aan de uiteinden en daartusschenin de zoogenaamde Parterres. Minder van terrassen met balustraden dan van zacht glooiende taluds werd gebruik gemaakt en alle tuinstukken weder omgeven met geschoren heggen, Veel komen monumentale bogenportieken en colonnades voor van latwerk gevormd, en ook de zoogenaamde berceaux, zijnde wandelgangen op dezelfde wijze samengesteld en geheel begroeid in navolging der Italiaansche pergola's. 't Spreekt van zelve dat le Notre veel navolgers

vond, doch geen enkele, die eenzelfde oorspronkelijke kracht ontwikkelde.

Als reactie op le Notre's stijl werd een natuurstijl beproefd door Dufresnoy welke voor Lodewijk XIV zelfs een plan tot wijziging van den tuinaanleg te Versailles maakte hetwelk echter te kostbaar was om uitgevoerd te worden, waaraan het danken is dat Versailles in zijn oorspronkelijken stijl is behouden gebleven.

Eerst in de 18e eeuw komt de natuurstijl of landschapstijl meer in zwang, door den Engelschman Kent, doch nog niet geheel losgemaakt van den regelmatigen stijl, hier en daar toch worden in den tuinenaanleg, allerlei monumentale, bouwsels als tempels, aan de deugd, de liefde en andere begrippen gewijd, ontworpen, en geen tuin was volmaakt wanneer daarin niet een ruïne en een visschershut aangetroffen werden. Na Kent komt Wakeley een meer zuiveren natuurstijl invoeren, en daarna komt Brown die zijn boomen in cirkelvormige, ovale en hartvormige groepen verdeelt en daardoor de ruimte te veel versnippert evenals Repton die van de paden de hoofdzaak maakte, deze als hoofdzaak beschouwde en niet als middel om de wandelaar naar de meest belangrijke gedeelten van den tuin te voeren. Daarna verviel de natuurstijl weer in overdrijving door alle paden te vermijden, geen geschoren grasvlakken meer te dulden en aan alles een karakter van verwildering te geven.

Dat de natuurstijl echter ook al niets nieuws was bewees spreker door het toonen van een afbeelding van een Chineeschen tuin van ongeveer 1000 jaar voor onze jaartelling, die eveneens in natuurstijl was ontworpen, doch waarin geen elkander kruisende paden worden aangetroffen en elk pad middenin een ander pad uitkomt. Door Barillet Descamp werden het eerst de groote ovaalvormige tuinstukken systematische toegepast met de door de onderlinge schikking daarvan S vormige paden en door André wordt het gemengde systeem waarbij het gedeelte nabij het gebouw in regelmatigen aanleg en het overige in natuurstijl wordt uitgevoerd, toegepast. Het doel van dezen aanleg is tevens de vergezichten in den tuin te behouden en de paden zoodanig aan te leggen, dat men deze niet in de lengterichting ziet. Bij den Engelschen aanleg worden de paden tot een minimum teruggebracht en alleen nabij het gebouw aangelegd, de aard van den bodem en de soort van het gras laten toe dat daarover zonder schade kan geloopen worden. Nadat spreker nog het een en ander heeft medegedeeld over den aanleg met een verdiepten bodem waardoor van bepaalde standpunten uit gezien de oppervlakte ruimer lijkt dan zij is en dus voor kleine tuinen aanbevelenswaardig is, geeft hij nog enkele wenken omtrent den tuinaanleg in de onmiddellijke nabijheid van het gebouw, waaruit blijkt dat hoog geboomte daarbij vermeden moet worden, om de toetreding van lucht en licht in het gebouw niet te belemmeren, en spreekt hij verder den wensch uit dat meer dan tot nu toe, de architect samenwerke met den tuinaanlegger om met wederkeerige erkenning van elkanders arbeid tot een harmonieuser geheel te komen dan in de meeste gevallen bereikt wordt en worden kan door het geheel onafhankelijke werken van dezen laatstgenoemde alleen. Met een groote collectie lichtbeelden werd het gesprokene toegelicht.

Leestafel.

L. Krook. Architectur der Niederlande.
De Administratie verzoekt ons de aandacht te vestigen op de aankondiging en inhoudsopgave van dit werk, voorkomende onder de advertentiën in de laatste nummers van dit blad; en wij doen dit gaarne, omdat het werkelijk een fraaie collectie afbeeldingen van meer en minder bekende monumenten is, die hier voor zeer weinig geld wordt aangeboden.

Velen onzer lezers zullen de groote prachtwerken van Van IJsendyck, Ewerbeck en anderen kennen, waarvan de aanschaffing echter voor velen, wegens de groote kosten, steeds een bezwaar zal blijven.

De platen van Krook staan, wat uitvoering betreft zeker niet bij die van Van IJsendyck achter. Op de plaat bij ons vorig nummer gevoegd gaven wij verkleinde reproducties van twee ervan. De afmetingen der origineelen zijn $\pm$ 25 $\times$ 20 cM. binnen den rand.

Men verzoekt ons verder nog mede te deelen, dat het alleen *bij genoegzame deelneming* mogelijk zal zijn het werk voor den netto-prijs van *f* 6.— franco te leveren. Wel kwamen reeds vele aanvragen in, maar toch nog niet voldoende, om tot de afzending te kunnen overgaan.

Men wachte dus niet te lang, want uit den aard der zaak kan de aanbieding slechts *tijdelijk* zijn. Zij is echter van dien aard, dat men haar naar onze meening niet voorbij mag laten gaan en niemand er teleurgesteld mede zal uitkomen.

Bouwkundig Weekblad No. 8 Badhuis voor Volksbaden in eene kleine gemeente. Verslag van de prijsvraag in Maart 1904, uitgeschreven door de afdeeling 's-Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, met afbeeldingen der met prijs en premie bekroonde ontwerpen.

Verslag van de vergadering der afdeeling 's-Gravenhage, waar de heer C. H. Peters een lezing hield over Enkhuizen. Idem van de afdeeling Groningen, waar de heer W. A. E. v. d. Pluym een voordracht hield over den tegenwoordigen staat der Akropolis te Athene. Idem van de afdeeling Utrecht, waar de heer Kersemaekers het laatste gedeelte van zijn lezing over Italië ten beste gaf.

Architectura No. 8. Het Damvraagstuk, door K. van Rijssen Jr. De schrijver begint met een beschouwing over de ontsigening ten bate van de verbetering van den Dam en motiveert vervolgens het op nieuw ter sprake brengen van het vraagstuk, dat volgens zijn meening in de pers nog niet grondig besproken werd. Nu is het misschien wel waar, dat een degelijke studie van de quaestie nog door geen dagblad of ook technisch blad geleverd is, maar het komt ons voor, dat de schrijver eenigszins uit het oog verliest, dat men daarvoor ook deugdelijke gegevens tot zijn beschikking moet hebben. Die krijgt men niet zoo grif uit de handen van besturen, die gaarne de openbare zaak zoo geheimzinnig mogelijk behandelen. Wij hopen echter, dat de heer v. R. over genoegzame gegevens beschikt om zijn artikel belangrijk te maken.

Het Haagsche Uitbreidingsplan. Verslag van de voordracht van den heer Jurriaan Kok in de N. Vrijz. Kiesvereeniging te 's-Gravenhage, ontleend aan het Handelsblad.

Afbeelding van den Oostgevel van de Nieuwe Kathedraal St. Bavo te Haarlem.

Ontginning van Heide door kleine woningen, door M. P. de Clercq [Slot]. De Wilhelminasluis te Zaandam [Slot].

De Schutsluizen bij Panama.

Behangsels in Scholen, door J. L. Terneden.

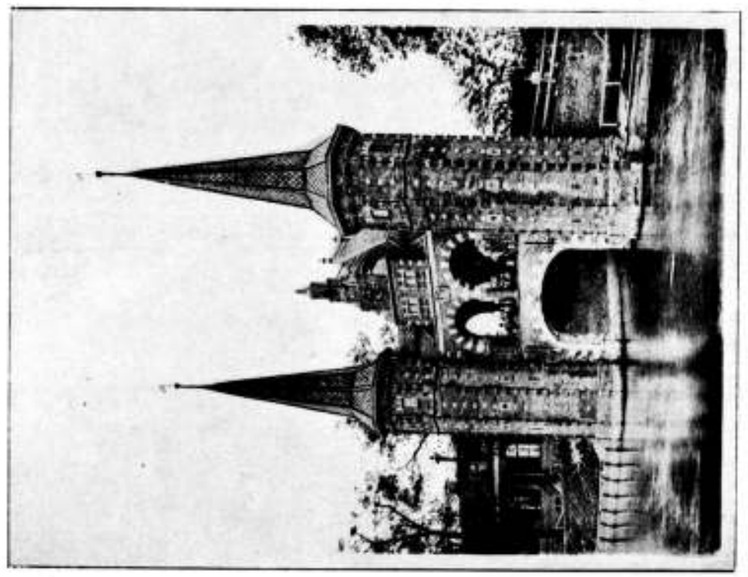

WATERPOORT TE SLEEK.

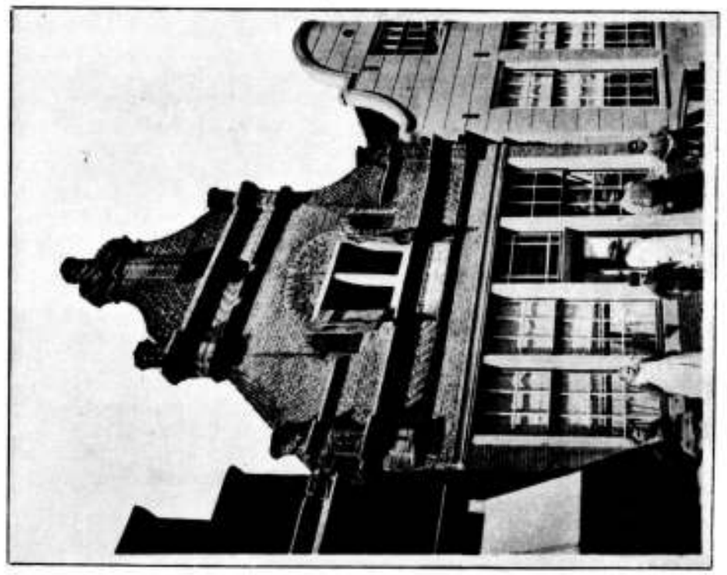

WOONHUISGEVEL TE ENKHUIZEN.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER".
42ste Jaargang. No. 8.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 9 MAART 1907. No. 10.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De klassieke bouwkunst.

De derde spreekbeurt van de reeks, door het genootschap „Architectura et Amicitia" aangekondigd, werd Zaterdag vervuld door den heer J. H. W. Leliman, die de klassieke bouwkunst als onderwerp had genomen.

Het komt ons voor, dat de heer Leliman er zeer gelukkig in slaagde aan zijn gehoor, zeker voor negen tiende uit leeken bestaande, een denkbeeld te geven van hetgeen de bouwkunst der oudheid bedoelde en tot stand bracht.

Door verstandige beperking werd een duidelijke schets verkregen, die, in rake lijnen opgezet, wel geschikt was voor een publiek, als de zaal van het Nut vulde.

Voor de pauze werd Hellas behandeld, daarna Rome. De spreker wees er allereerst op, hoe de oudste Grieksche beschaving samenhangt met die van het Oosten en van Egypte, daar zij over de eilanden naar het Helleensche vasteland was gekomen. Maar spoedig reeds ging het Grieksche volk zijn eigen weg. Langen tijd scheen het, alsof de kunst der Grieken plotseling ontstaan was. Doch Schliemanns opgravingen hebben aangetoond, dat de Grieksche kunst zich uit betrekkelijk geringe beginselen heeft ontwikkeld. Reeds vroeg werden de zware muren, die later als de „cyclopische" bekend stonden, gemaakt. Later zijn het paleizen en grafteekenen, die worden gebouwd.

Aan het Oosten herinnert het oudste beeldhouwwerk, op Griekschen bodem gemaakt, de leeuwen boven de poort van de stad Mycene.

Het schijnt, dat de vroegste Grieksche tempels navolgingen geweest zijn van de huizen der menschen. Van voren was een portaal met zuilen, daarachter de cella als het verblijf van de godheid aanwezig. Het duurde evenwel vele eeuwen eer de Helleensche tempels hun volkomenheid bereikten. Aanvankelijk schijnen zij van hout geweest te zijn en met terracotta bekleed.

Daarop beschreef de spreker de plattegronden der tempels, den prostylos, den amphiprostylos, den peripteros, den dipteros, den pseudo-peripteros en den pseudo-dipteros, om vervolgens de eigenaardigheden van den strengen Dorischen bouwtrant en van den meer vrolijken Jonischen aan te wijzen. Hierbij werden echter alle technische uiteenzettingen wijselijk achterwege gelaten, doch viel alleen het licht op karakteristieke onderdeelen. Ook de Korinthische stijl werd met enkele woorden beschreven.

Als voorbeelden van den Dorischen stijl werden genoemd de Poseidon-tempel te Paestum, de Zeustempel te Olympia en de Akropolis te Athene. De Jonische stijl werd verklaard door het behandelen van het Erechtheion en den tempel van Nike Apteros te Athene, terwijl het gedenkteeken van Lysicrates en de „Toren der Winden" gelegen-

heid gaven, op den Korinthischen stijl, die pas in lateren tijd door de Grieken gebruikt is, te wijzen.

De bespreking van de Grieksche bouwkunst werd besloten met enkele opmerkingen over de werken van Klein-Azië en Alexandrië, waaraan de Romeinen zooveel van hun vormen zouden ontleenen. De Helleensche kunst eindigt haar bestaan als een onderdeel der Romeinsche; vormt zij daarin aanvankelijk nog een afzonderlijken stroom, ten slotte wordt zij geheel door de Etruskisch-Romeinsche kunst opgenomen.

Na de pauze behandelde de spreker de oudste overblijfselen der Etruskische bouwkunst, waar men voor het eerst bogen en gewelven, samengesteld uit wigvormige steenen, ziet toegepast. De Etruskers waren vóór alles een practisch volk en zij streefden er naar om door het maken van riolen hun hooggelegen steden zindelijk te houden. Welke groote moeite zij zich daarvoor gaven bewijst de nog aanwezige Cloaca Maxima te Rome.

De Romeinsche bouwkunst heeft zich aanvankelijk alleen onder den invloed der Etruskische ontwikkeld en had derhalve een utiliteitskarakter, terwijl bij de Grieken een veel meer ideale opvatting was waar te nemen.

De bouwwerken van Alexandrië brachten de Romeinen op het denkbeeld gewelven toe te passen ook daar, waar groote ruimten overdekt moesten worden. En dit stelde hen in staat tot het maken van bruggen, waterleidingen, paleizen, buitenverblijven, renperken, schouwburgen en badhuizen van zoo hechte samenstelling, dat er nog thans belangrijke overblijfselen van bestaan. Al bezitten die bouwwerken niet den adel, die der Grieksche architectuur eigen was, toch verdienen zij om hun grootschheid bewonderd te worden.

De Helleensche zuilen en kroonlijsten zijn door de Romeinen vooral ter wille van de versiering nagevolgd, maar zij hebben bij hen maar zelden meer een constructief karakter.

Achtereenvolgens werden nu besproken de Romeinsche tempels, zooals het „Maison Carrée" te Nimes en de ronde tempel te Tivoli; het Pantheon; het Colosseum; de eerepoorten; de fora; de schouwburgen; de basilieken en eindelijk de grootsche thermen of badinrichtingen. Tot slot werd een parallel tusschen de Helleensche en de Romeinsche bouwkunst getrokken.

Na de beide deelen der rede gaven de hoorders door toejuiching hun tevredenheid over het gesprokene te kennen.

De heer Leliman deed de lichtbeelden vertoonen terwijl hij het woord voerde. Vooraf vertoonde men eenige Egyptische gebouwen, een welwillendheid van den redenaar, die lof verdient, maar die toch geen vergoeding kon geven voor het wegblijven der Oud-Oostersche kunst uit de reeks der voordrachten. Misschien zou het aanbeveling verdienen, om, als de lezingen voor de tweede reeks van hoorders worden herhaald, een spreker voor dit gedeelte van de bouwkunst uit te noodigen, en hem dan vóór den heer Leliman het woord te doen voeren. De heeren Kromhout zou dan tusschen de Oudheid en de Middeneeuwen een betere plaats krijgen.

De lezingen blijven ongetwijfeld op het peil, dat men reden had, te mogen verwachten. De hoorders toonen bij voortduring hun belangstelling, wat voor de sprekers de grootste voldoening moet wezen. Slechts vernamen wij de opmerking, dat wat luider spreken door hen, die achter in de zaal zitten, zou worden gewaardeerd. Niet iedere stem „draagt" ver, maar misschien is het toch mogelijk, hetzij door het spreekgestoelte wat meer naar voren te plaatsen, of door eenige meerdere verheffing van stem, in het vervolg ook hen, die niet alles duidelijk verstonden, het luisteren gemakkelijker te maken.

Het Vredespaleis.

Zonder dat men weet waar het nieuws vandaan komt, er schijnt een absoluut verbod te zijn uitgevaardigd, om de bronnen te noemen, blijven de dagbladen af en toe mededeelingen doen, die betrekking hebben op hetgeen ons verder in de Vredespaleis-geschiedenis te wachten staat.

Ons blad was de vorige week juist afgedrukt toen het bericht verscheen, dat thans met den heer Cordonnier overeenstemming, omtrent de uitvoering van zijn gewijzigd ontwerp verkregen was. Den architect waren als bureau de lokalen van het gebouw „Buitenrust", waarin zich de Russische Kapel bevindt, aangewezen.

De keet stond dus, om zoo te zeggen, reeds op het terrein, en alsof het den bouw van een villa betrof, werd er over gesproken, dat de aanbesteding nu wel binnenkort zou worden aangekondigd. Voor het groote publiek dus de eenvoudigste zaak van de wereld, zooals men ziet, en toch zijn er nog menschen, die de betrouwbaarheid van deze berichten in twijfel trekken en die niet gelooven, dat het zoo vlot met de zaak gaat, als het daarin wordt voorgesteld. Op welke gronden deze meening steunt, vernemen wij echter niet, ook hier zijn het slechts geruchten, waarmede wij ons moeten tevreden stellen en voorzichtigheidshalve moeten wij het laatste nieuws, dat op de zaak betrekking heeft, al komt het ook van „welingelichte zijde" voorloopig daaronder rangschikken.

Dit betreft de bekende actie tegen het Carnegiebestuur, eenige maanden geleden begonnen, toen bij deurwaarders-exploit namens eenige Nederlandsche architecten, die deelgenomen hadden aan de prijsvraag voor het Vredespaleis, aan het bestuur der Carnegiestichting verbod gedaan werd, om eenige uitvoering te geven aan de uitspraak der jury in die prijsvraag, op grond, dat deze zich niet aan de voorwaarden heeft gehouden in het programma voor die prijsvraag gesteld.

Naar van welingelichte zijde vernomen wordt, is thans binnenkort de dagvaarding in deze zaak tegemoet te zien, waarbij de bedoelde architecten schadevergoeding vragen van het bestuur der Carnegiesticbting, op grond dezer beweerde niet-naleving van de bovengenoemde voorwaarden.

Welk effect deze dagvaarding op den gang van zaken zal hebben is natuurlijk moeilijk vooruit te zeggen. Naar veler meening doet men het best zich daaromtrent geen illusies te maken en wij gelooven, dat zelfs de meerderheid dergenen, die aan de actie deelnemen, overtuigd, dat het hier vechten tegen de duisternis is, alleen mededoet, niet om de knikkers, maar om het recht van het spel.

Dit is ongetwijfeld een schoon beginsel, maar de

Ontwerpen voor het Vredespaleis.

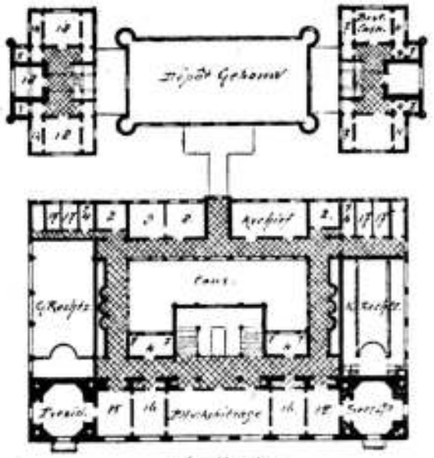

„Ontwerp Cordonnier"

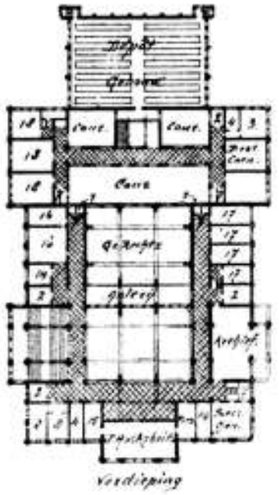

„Ontwerp Frowein."

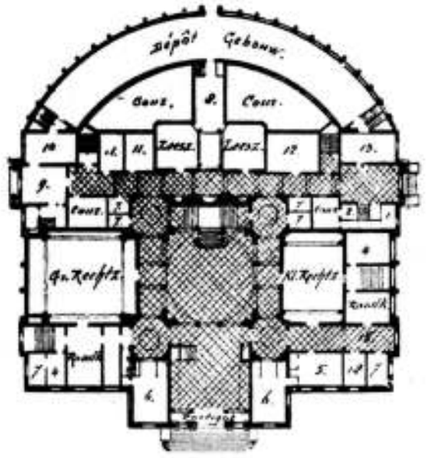

„Ontwerp Haze."

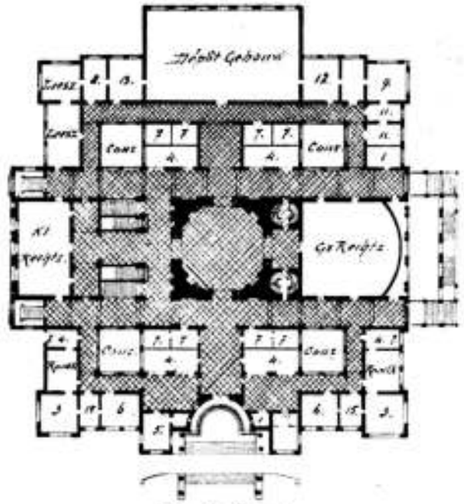

„Ontwerp Bauer"

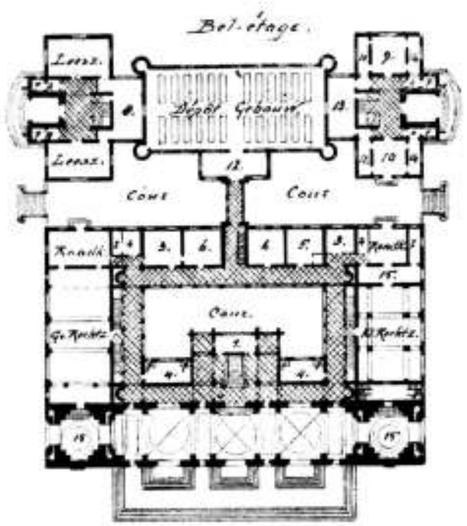

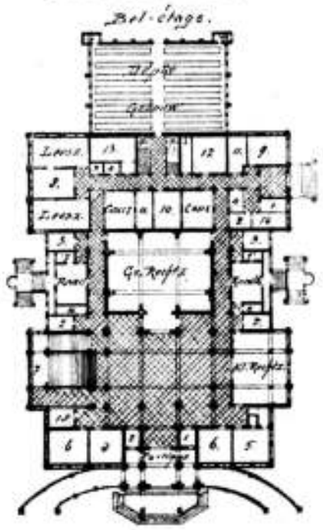

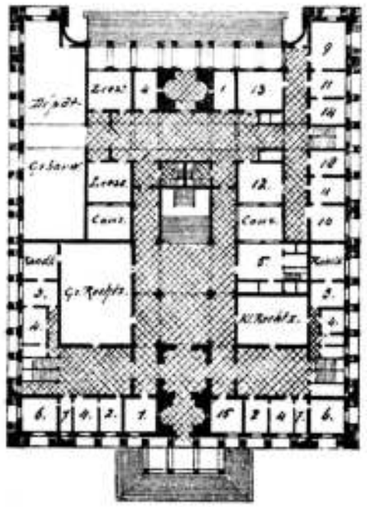

„Ontwerp Russell-Cooper."

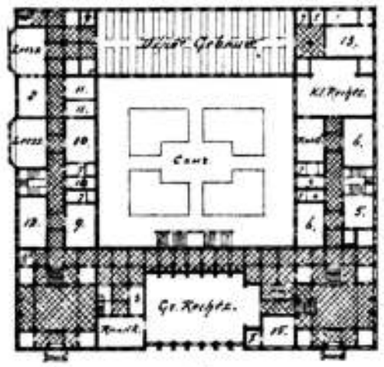

„Ontwerp v. Buren."

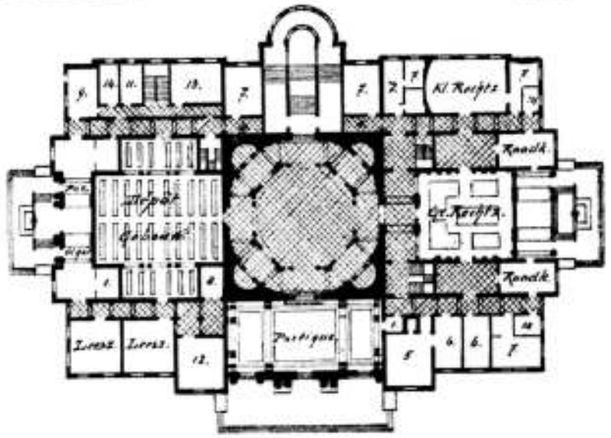

„Ontwerp Belepee."

Schaal van 0,85 mM. per M.

RENVOOI.

1. *Portier.*
2. *Bode.*
3. *Spreekkamer.*
4. *Jassenkamer.*
5. *Griffie.*
6. *Partijen.*
7. *Toilet.*
8. *Bureau.*
9. *Bibliothecaris.*
10. *Onder-Bibliothecaris.*
11. *Ambtenaars.*
12. *Kaarten.*
13. *Catalogiseerkamer.*
14. *Wachtkamer.*
15. *Antichambre.*
16. *Secretaris.*
17. *Studeerkamer.*
18. *Reserve.*

Vestibules en gangen zijn met kruisarceering aangegeven.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang. No. 10.

eenige satisfactie, die de Nederlandsche architecten er mede verkrijgen zullen zal wel blijken, te vergeefs voor het recht van het spel te hebben gestreden.

Heeft het met een dergelijk negatief resultaat voor oogen en in het vooruitzicht, dat het Carnegiebestuur ook overigens bij de uitvoering van zijn opdracht zich aan niets en niemand storen zal, nog wel zin, om over de Vredespaleis-geschiedenis nog een letter op het papier te zetten?

Deze vraag wordt door sommigen ontkennend beantwoord.

De zaak is nu eenmaal afgedaan, wat zal men er over napleiten, zoo redeneeren zij, en de doofpot is er goed voor.

Voor en aleer het deksel er voor goed opgedaan wordt achten wij het toch gewenscht er nog iets over te zeggen. Napleiten is niet zoozeer onze bedoeling, maar wat is het geval?

Systematisch is en wordt alles wat betrekking had op een zaak, waarvoor de geheele wereld zich interesseerde met de meest angstvallige geheimzinnigheid behandeld, en in het bijzonder bij de Prijsvraag, waar het maar eenigszins kon, de openbaarheid geschuwd en vermeden. De toongevende buitenlandsche organen werden, evenmin als wie ook, in de gelegenheid gesteld reproducties van de „hervorragende" prijsvraagontwerpen te geven, zooals dit een vaste gewoonte is. Dit belette wel niet, dat de Engelsche mededingers een collectie van hunne ontwerpen het licht deden zien, maar over het algemeen bleven belanghebbenden en belangstellenden thans verstoken van een profijt, dat steeds uit openbare prijsvragen kan worden getrokken en dat in den regel meer waard is, dan het practisch resultaat van de prijsvraag zelf.

Dit gemis kan nimmer vergoed worden door een uitgave van ontwerpen, hoe fraai ook, die wellicht eerst een jaar of langer na dato, als mosterd na den maaltijd, verschijnt.

Wanneer men dan eerst, wanneer men deze gegevens tot zijn beschikking heeft, vergelijkende studieën wil gaan maken voor een juistere beoordeeling, dan door de jury geleverd is, kan men wel zeker zijn, dat alle belangstelling voor onverschilligheid heeft plaats gemaakt.

Thans is dat nog niet het geval, er is nog geen spade in den grond gestoken, de actie van protest houdt de gemoederen van sommigen in spanning, en wij hoorden zelfs dezer dagen de meening verkondigen, dat opzienbarende verrassingen niet uitgesloten zouden zijn.

Ook dit gerucht kunnen wij laten voor wat het is.

Waar wij thans de belangstelling voor vragen is voor een vergelijkende studie op kleine schaal, die op grootere schaal niet mogelijk zal zijn, voordat, zooals wij reeds opmerkten, alle belangstelling in de zaak geweken zal zijn, en die tijdens de tentoonstelling der ontwerpen door de omstandigheden onmogelijk was.

Tijdens de tentoonstelling toch moest men zich bepalen tot vergelijking van indrukken, schetsen en meten was absoluut verboden, zelfs trok het reeds de aandacht der bewakers, wanneer men daar wat lang voor een ontwerp bleef staan.

Na te gaan in hoever door verschillende ontwerpers aan de bindende voorwaarden van het Programma was voldaan, daartoe ontbrak dan ook elke gelegenheid. Wel waren belangrijke overschrijdingen hier en daar gemakkelijk te constateeren, maar bij de ontwerpen waar dit niet het geval was een parallel te trekken ging eenvoudig niet, ook omdat plannen die veel overeenkomst met elkaar hadden, vaak zeer ver uit elkander hingen.

Volledig kan ook thans onze studie niet zijn, dat zij verre, wij konden echter uit het thans beschikbaar materiaal een greep doen, waarbij wij ons tegen eenzijdigheid konden vrijwaren.

Op de hierbij gevoegde plaat toch geven wij een Fransch, drie Engelsche, een Duitsch en twee Nederlandsche ontwerpen. Gaarne hadden wij het bekroonde Amerikaansche ontwerp van Greenley en Olin er nog aan toegevoegd, de plattegrond daarvan is evenwel nog niet gepubliceerd.

Behalve het plan van Cordonnier vindt men hier dus naast elkander op dezelfde schaal geteekend de plannen van Belcher, Hare, Russel en Cooper, Bauer, Frowein en van Boven omdat deze ontwerpen ons voorkwamen, het nakomen aan de bepaling van den gestelden bouwsom buiten beschouwing latende, wat distributie en afmetingen der lokaliteiten betreft zich het meest aan het programma der prijsvraag te hebben vastgehouden.

Allereerst valt dan bij algemeene beschouwing op te merken dat, waar allen door onderbrenging van Hof van Arbitrage, Bibliotheek en Dépôt in één gebouw, getracht hebben tot des te grootscher uitdrukking te geraken, het plan Cordonnier hiervan afwijkt.

Toch mocht deze opvatting met reden des te eerder verwacht worden, èn om de gestelde bouwsom niet te overschrijden, èn om het klein aantal lokalen dat ieder gebouw afzonderlijk bevat.

Vervolgens treft het dat, waar 6 der ontwerpen hunne groote zalen en hoofdtrap om de gevraagde groote vestibule gegroepeerd hebben, het ontwerp Cordonnier hier van afwijkt. Van de schoone gelegenheid, die voor de hand lag, hierdoor aan het gebouw ook inwendig een monumentale uitdrukking te kunnen geven is hier geen gebruik gemaakt.

Thans overgaande tot beschouwing van ieder der genoemde plannen afzonderlijk zullen wij daarna onze conclusie trekken.

Ontwerp Cordonnier, 5320 M² (Frankrijk).

De groote vestibule met hoofdtrap, die als boven gezegd van andere ontwerpen een hoofdmoment uitmaakt, is hier een open galerij door hekwerken van de buitenlucht afgesloten, als promenoir, meer passend aan een zuidelijk klimaat, dan als vestibule aan ons klimaat met zijn dikwijls afwisselende temperatuurverschillen.

De ligging der hoofdtrap wordt dan ook daardoor teruggebracht aan een gang van 3 M breedte, zonder tochtportaal, terwijl de breedte der gang voor de trap, nog minstens tot 2 M., verminderd wordt bij het openslaan der deuren.

De toegangen tot de Groote en Kleine Rechtzaal voor zooverre deze niet bereikbaar zijn door de antichambres, zijn gelegen aan zijgangen van 3 M. breedte tusschen dienst- en galerijtrappen van 1 M. breed, wat zeker niet grootsch opgevat is, bovendien zullen de toegangen tot de rechtzalen door de antichambres weinig gebruikt worden waar deze alleen van af de open galerij quasi vestibule geheeten, bereikbaar zijn.

Terwijl de publieke gaanderij der Groote Rechtzaal langs één trap van 1 M. bereikbaar is, zijn drie trappen van dezelfde breedte aanwezig naar een niet gevraagde publieke gaanderij van de kleine Rechtzaal, welke zaal ± 60 M², grooter is als gevraagd werd.

Nog dient opgemerkt te worden, dat de ruimten

voor de toegangen tot de rechtzalen en tusschen de trappen zoo gering zijn dat het gebouw, in gebruik gesteld, daar ter plaatse bij ontruiming der zalen gedrang met de gevolgen daarvan niet achterwege zal blijven.

De loge voor den portier ligt verscholen onder de hoofdtrap, zonder dat van daaruit behoorlijk toezicht op de entrée's is te houden.

Het Dépôtgebouw snijdt het Bibliotheekgebouw in twee afzonderlijke gebouwen, en is bovendien zoo gelegen dat, om van uit het Hof van Arbitrage de leeszalen te bereiken, dit gebouw als doorgang moet gebruikt worden.

Behoorlijk toezicht op de leeszalen, van uit het bureau voor uitgifte van boeken, is moeilijk.

Met de in het programma opgegeven afmetingen van lokalen is in 't geheel geen rekening gehouden.

De raadkamer met ± 40 M.², de kleine Rechtszaal met ± 60 M.², het Permanente Hof van Arbitrage met ± 70 M.², kamer President met ± 50 M.², die van Secretaris-Generaal met ± 25 M.² enz. overtreffen de in programma gevraagde afmetingen.

Ontwerp „Belcher", 6270 M.² (Engeland).

In plan monumentaal opgevat, is het Depôtgebouw in het midden gelegen niet brandvrij en niet op de gevraagde wijze verlicht.

De ligging der kleine Rechtzaal aan een gang van 3 M. breed mag niet gelukkig genoemd worden. Boven de kleine Rechtzaal is als reserve, een niet gevraagde salon met rookkamer en keuken ontworpen.

De grootte der lokaliteiten beantwoordt vrijwel in afmeting aan het program.

De vele gangen maken het plan omslachtig, terwijl de leeszalen waarop geen toezicht is, van uit het Vredespaleis slechts door het Depôt te bereiken zijn.

Verscheidene dezer opmerkingen, vooral waar zij het ontwerp Cordonnier betreffen, zijn reeds vroeger gemaakt maar hoe meer men dit ontwerp met het prijsvraagprogramma in de hand beschouwt des te minder kan men zich voorstellen, waarin de jury, afgezien van de artistieke behandeling van de teekeningen, eigenlijk de groote verdiensten van dit ontwerp gezien heeft.

De plattegrond van Belcher wint het zeer zeker in monumentaliteit van opvatting. Vestibule en gangen nemen daarin weliswaar veel ruimte in, maar Cordonnier heeft, om zijn plattegrond regelmatig te krijgen, willekeurig de afmetingen der meeste lokaal gewijzigd. Dit is nu wel heel gemakkelijk, maar de jury had dit behooren op te merken en het dan niet door de vingers mogen zien.

(Slot volgt).

De Ziekenhuizen te Amsterdam.

Dr. J. W. R. Tilanus, Oud-Hoogleeraar te Amsterdam, was zoo vriendelijk, ons een exemplaar te zenden van zijn „Historische schets" die als titel heeft: „De vernieuwing der Stedelijke Ziekenhuizen te Amsterdam in de negentiende eeuw".

Het boekje is op fraaie wijze verlucht. Wij zien er in afgebeeld: het Binnengasthuis van 1693; het Buitengasthuis van 1693; de operatiezaal in 1834 aan het Binnengasthuis toegevoegd; het plan door den architect Godefroy in 1863 voor een nieuw Binnengasthuis gemaakt; de in 1871 door dien architect voltooide Kraaminrichting; de in 1875 door hem voleindigde Chirurgische kliniek; de in 1898 door den architect Leguyt voleindigde Vrouwenkliniek; de in 1900 door den architect Poggenbeek voltooide tweede Chirurgische kliniek, de in 1905 door den architect Leguyt voleindigde oogheelkundige kliniek; het Binnengasthuis in 1906; het Wilhelminagasthuis in 1906. Bovendien werden nog enkele portretten van bekende geneesheeren opgenomen.

Wanneer men het zeer onderhoudend boekje leest, dan wordt men verplaatst in tijden, die hoe betrekkelijk kort ook achter ons liggend, toch nu een zeer ver verschiet schijnen.

De gasthuizen waren, toen men omstreeks 1850 ze voor het eerst poogde te verbeteren, zelfstandige stichtingen, die door regenten werden beheerd. Pas bijna een halve eeuw later hield die zelfstandigheid op. En wat het groote publiek zich nog van de geheele geschiedenis herinnert is „de beruchte overschrijding van een half millioen", waarover omstreeks 1894 zooveel te doen is geweest, en waaruit zooveel polititieke munt is geslagen.

Daarom is het belangrijk, na te gaan wat de Oud-Hoogleeraar Tilanus hieromtrent zegt.

„Wat de vernieuwing (der Gasthuizen) gekost heeft, is niet door een outsider, niet accountant, nauwkeurig te zeggen. Immers wel zijn de credieten gepubliceerd, die bij een tiental raadsbesluiten voor onderdeelen zijn verleend, maar de eigenlijke kosten voor de verhooging, zijn niet van alle bekend. Een zeer leerzame discussie omtrent den bouw van het Wilhelminagasthuis is in 1893 in den stedelijken Raad gevoerd, toen hem medegedeeld werd, dat de uitvoering van het plan van 1886, waarvoor f 1.050.000 was genoteerd, eigenlijk een half millioen meer gekost had en nu nog uit het bouwfonds van de commissie der burgerij van 1865 voor meubileering f 93000 moest bijgepast worden. Het bleek dat ziekenhuisdirecties en bouwheeren pas onder het bouwen geleerd hadden, wat noodig was en zeggen moesten: fabricando fabri fimus".

Heel veel is dit niet. Blijkbaar moest ook de oudhoogleeraar afgaan op wat was openbaar gemaakt, doch mocht hij niet putten uit andere bronnen.

Al smedende wordt men een smid, dat zal iedereen den schrijver toegeven. Maar een smid, die, zijn vak nog niet verstaande, zich goedsmoeds aan een moeilijk werkstuk ging zetten, zou een dwaas zijn, ja zelfs kans loopen om door psychiaters tot rijp voor Meerenberg te worden verklaard.

Waren de „ziekenhuisdirecties" en de „bouwheeren" aan zulk een adspirant-smid gelijk? De oud-hoogleeraar schijnt op deze vraag een bevestigend antwoord te geven.

Het blijkt ondertusschen niet, wat onder „ziekenhuisdirecties" en „bouwheeren" moet verstaan worden, en het zou wenschelijk zijn, dat hier de puntjes op de i's werden geplaatst.

Wij meenen dit te kunnen doen, door hier over te nemen, wat wij in ons nummer van 24 Juni 1893 over het geval schreven.

* * *

Den 16en Februari j.l. kwam het gemeentebestuur van de hoofdstad met de jobstijding voor den dag

dat de kosten voor den bouw van het Wilhelminagasthuis, geraamd op f 1.028.290 naar toen reeds te geven cijfers f 1.585.000 zouden bedragen. Tot toelichting van het groote verschil deelden B. en W. mede: 1o. dat de bebouwde oppervlakte, aanvankelijk op 7586 M². bepaald, 9491 M². zou innemen, en 2o. dat de oorspronkelijke raming van eenheidsprijzen en bijkomende kosten te laag waren geweest.

Niets natuurlijker dan dat de Raad ontstemd was over het feit, dat de bouwsom van het Wilhelmina-gasthuis ruim de helft meer zou bedragen dan het daarvoor toegestaan cijfer en dit te meer, daar de eerste aanbesteding reeks den 4 Augustus 1890 en de tweede den 24 Augustus 1891 had plaats gehad.

Terecht werd het in B. en W. gewraakt, dat zij den Raad onkundig hadden gelaten van het verschil tusschen het eerstaangenomen plan en dat, waarnaar later werd gebouwd.

In de zitting van 19 April j.l. gaf een der leden lucht aan zijn leedwezen en bevreemding; hij deed, ten einde paal en perk te stellen aan zulke practijken, het voorstel, een raadscommissie van onderzoek te benoemen. Toen B. en W. echter zich daarop bereid verklaarden, zoowel schriftelijk als mondeling de noodige inlichtingen te verschaffen, werd het voorstel voorloopig ingetrokken.

Blijkens het nadere rapport, door B. en W. ingezonden en in het gemeenteblad opgenomen, erkent dit college, zijn plicht niet te hebben gedaan en wordt als verschooning gewezen op een samenloop van omstandigheden en verandering in de samenstelling zoowel van hun college als van het personeel der technische ambtenaren. Het schijnt verder, dat B. en W., zonder den Raad daarin te kennen, zich hebben laten leiden door den vroegeren directeur van het Buiten-gasthuis en de Commissie van toezicht en beheer.

* * *

Hier wordt dus aangegeven, waaraan de overschrijding haar ontstaan te danken had. Later is gebleken, dat de „verandering in de samenstelling van het personeel der technische ambtenaren", waarmede bedoeld werd het aftreden van den Stadsarchitect B, de Greef Jz., en de benoeming van den gemeente-architect A. W. Weissman als zijn opvolger, geen „reden van verschooning" is geweest, daar beide hoofdambtenaren met den gasthuisbouw niets te maken hadden, die door den architect der gasthuizen H. Leguyt was voorbereid en geleid.

In de zitting van 1893, toen het rapport en de voordracht van B. en W. behandeld werden, zei de voorzitter, Burgemeester Vening Meinesz, uitdrukkelijk: „Er is een persoon, die verantwoordelijk is voor de overschrijding der begrooting. Doch daar hij geen naam noemde en de Raad daarnaar niet vroeg, was het duister, wie bedoeld werd. Die duisternis bleef bestaan, toen ten slotte de voordracht om de overschrijding goed te keuren, met 26 tegen 8 stemmen werd aangenomen.

En toen in 1894 de gemeente-architect Weissman onder de bekende omstandigheden zijn ontslag nam, werd door de dagbladen als een der redenen voor dit ontslag ook de overschrijding van de begrooting voor het Wilhelmina-Gasthuis genoemd. Wij schreven toen het volgende.

* * *

De schrijvers der dagbladen moeten al evenzeer vreemdelingen in het bouwkundig als in het gemeentelijk Jeruzalem wezen om te kunnen beweren, dat de heer Weissman degene zou zijn, wien de beruchte overschrijding te wijten is. Het mag toch van algemeene bekendheid geacht worden, dat het maken der plannen geschied is door den architect van de commissie voor de gasthuizen, de heer H. Leguyt, die als zoodanig de orders, die deze Commissie hem gaf, had op te volgen. Ook na 1891 toen de verbindtenis tusschen den heer Leguyt en de Gasthuis-commissie eindigde, bleef die commissie nog invloed uitoefenen en zulks onder goedkeuring en met voorkennis van het Dagelijksch Bestuur der gemeente. Eerst in 1892, toen bleek, hoe belangrijk de beschikbaar gestelde som overschreden zou worden, trok de Gasthuis-commissie zich terug en liet het aan B. en W. over zich zich zoo goed zij konden uit de moeilijkheden te redden.

* * *

Deze mededeelingen gaven aanleiding tot nieuwe artikelen in de dagbladen, waarin twijfel geopperd werd aan de juistheid van onze beschouwingen. Van bevoegde zijde gewerden ons toen de volgende bijzonderheden.

* * *

Er is niets ten behoeve van het Wilhelminagasthuis uitgegeven zonder behoorlijke authorisatie. Zelfs werd door den voormaligen architect indertijd gewezen op het dure en ongewenschte systeem van stoomverwarming, dat echter op aandringen van den toenmaligen Gasthuis-directeur toch door B. en W. voor de uitvoering is gekozen.

De plannen, bestekken en begrootingen, die door den heer Leguyt naar de gegevens, welke de gasthuis-commissie verstrekte, waren opgemaakt, werden aan den gemeente-architect ingezonden. Deze had dan niets anders te doen dan ze door te zenden, het aan Burgemeester en Wethouders overlatende, of deze plannen hunne goedkeuring al dan niet wegdroegen.

De hooge tariefrekening vindt haar oorzaak daarin, dat pas, nadat de aanbesteding had plaats gevonden, door B. en W. een systeem van verwarming werd gekozen, zoodat tal van veranderingen in de gebouwen noodig waren, die den aannemer natuurlijk betaald moesten worden.

Voorstellen tot bezuiniging, door den heer Weissman gedaan, hadden geen succes. Een „tot hiertoe en niet verder" zou zeker tegenover het Dagelijksch Bestuur in den mond van een ambtenaar niet op zijn plaats zijn geweest. Een onderzoek door een raadscommissie zou gewenscht zijn, opdat van de waarheid in deze moge blijken.

* * *

Op zulk een onderzoek drong ook de heer Weissmann, bij adres aan den Raad van 20 November 1894 aan. Toen schreven wij: „Reeds in zijn vergadering van 21 November 1894 nam de Raad dit adres in behandeling, Zooals te voorzien was werd het verzoek om een enquête, waarmede reeds tweemaal door raadsleden schipbreuk was geleden, ook ditmaal afgewezen. Vreemd mag het evenwel genoemd worden, dat geen enkel raadslid thans voor het instellen van een onderzoek sprak.

„Mogen nu de door den Voorzitter gesproken

woorden, dat deze zaak met het ontslag van den architect niets te maken heeft, als een rehabilitatie van den heer Weissman worden opgevat? Het schijnt, dat dit de bedoeling is geweest, daar de heer Hovy verzocht het antwoord aan den heer Weissman in den geest van het door den Voorzitter gesprokene te motiveeren.

„Nu evenwel de oud-gemeente-architect zelf om een onderzoek vroeg, geeft het te denken, dat de Raad daarin niet treden wilde. Aan de vele en zeer zonderlinge geruchten komt nu geen einde en de burgerij blijft in het onzekere, door wie haar het half millioen uit den zak werd geklopt. Zij heeft nu alleen de zekerheid, dat de heer Weissman daaraan niet mede deed.

„De groote onbekende, wien de overschrijding geweten moet worden is echter niet aan het daglicht gebracht en zal zoolang verborgen blijven, totdat een historicus der twintigste eeuw den sluier zal oplichten, die thans door tachtig handen zoo stijf naar beneden wordt gehouden".

De oud-hoogleeraar Tilanus is deze historicus nog niet. Aan ijver tot nasporen heeft het hem niet ontbroken, maar de toegang tot de bronnen, waaruit hij had kunnen putten, werd hem ontzegd. Pas wanneer al degenen, die in de Gasthuisgeschiedenis een rol hebben vervuld, tot de eeuwige rust zullen zijn ingegaan, kan de schets, nu door den heer Tilanus gemaakt, tot een definitief schilderij worden uitgewerkt. Wij hopen, dat de man, welke deze taak eens zal ondernemen, zich daarvan met evenveel liefde en opgewektheid kwijten zal als den oud-hoogleeraar nu blijken bezield te hebben.

Vereenigingen.

BOND VAN TECHNICI,

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

De afdeeling 's-Gravenhage van den Bond van Technici hield dezer dagen in Concordia aan het Alexanderplein een vergadering, waarin als sprekers optraden de heeren H. J. C. Haver en H. van Aarst, beiden uit Amsterdam, leden der commissie voor het middelbaar technisch onderwijs van den Bond van Technici, met het onderwerp: „De Middelbare Technische School".

De heer Haver, allereerst het woord voerende, betoogde aan den hand der cijfers voor het hooger, middelbaar en lager technisch onderwijs, op de begrooting voor Binnenlandsche Zaken uitgetrokken, dat het middelbaar technisch onderwijs op stukken na niet de zorg der Regeering heeft, die het verdient. Twee oorzaken zijn daaraan niet vreemd. Allereerst de geheel verkeerde voorstelling bij het publiek omtrent de taak van den technicus; in de tweede plaats de geringe belangstelling in het vraagstuk bij de technici zelf, En spr. voegde hieraan nog een betuiging van leedwezen toe over de geringe aandacht door de groote pers gewijd aan dezen tak van onderwijs, die toch van ongemeen belang is voor de welvaart van het geheele volk.

Intusschen, sedert de oprichting van den Bond van Technici, in 1895, werd de belangstelling grooter.

In dit verband schetste spreker de actie van den Bond in deze en gaf hij een overzicht van de plannen van Minister Kuyper, waarin de denkbeelden van den Bond — een systematische opleiding en als proef een centrale school — vrijwel geheel waren belichaamd. Door te meenen, dat het Ministerie De Meester, waarin zitting nam een ingenieur, oud-directenr der Pol. School, de plannen van dr. Kuyper zou overnemen, heeft de Bond, tot zijn leedwezen, ervaren, dat hij geen juist inzicht heeft in de politiek.

Na met een enkel woord een overzicht te hebben gegeven van hetgeen Minister Rink zich op het gebied van het middelbaar technisch onderwijs denkt, verdedigde de heer Haver de stellingen: dat aan goed geregeld M. T. O. dringende behoefte bestaat; dat dit onderwijs moet berusten op de practijk; dat als regel de voorbereiding dus niet gezocht dient te worden op de hoogere burgerschool en dat het voortgezet en uitgebreid ambachtsonderwijs niet beantwoordt aan de eischen gesteld aan goed M. T. O.

Na een pleidooi voor de bevordering van het correspondentie-onderwijs, eindigde spr. zijn rede met een beroep op de leden van den Bond, om de zaak warm te houden en met een beroep op de pers, om, ook en vooral in het belang der kleinindustrie hier te lande het hare te doen om te komen tot een goede regeling van het middelbaar technisch onderwijs.

De heer Van Aarst betoogde ook zijnerzijds de noodzakelijkheid eener betere opleiding van onze technici; in het belang van de bevordering van onze nationale industrie, die zonder goed middelbaar technisch onderwijs niet tot bloei kan worden gebracht. Ongetwijfeld verdient de bevordering van lager en hooger technisch onderwijs de aandacht der Regeering; maar niet minder is noodig „een goed kader", een kundig „technisch onderofficierskorps".

Ook zijnerzijds herinnerende aan de instelling der commissie van den Bond, gaf de heer v. Aarst een schets van haar arbeid, zoomede een overzicht van een door haar uitgebracht rapport, waarin als wenschen werden geuit, de door den eersten inleider ontwikkelde stellingen en waarin in bijzonderheden werd aangegeven, hoe het middelbaar onderwijs in de toekomst zal behooren te worden geregeld. De commissie uit den Bond kwam in haar rapport tot de conclusies: 1o. dat urgent was de oprichting van de eerste middelbare technische school in een centrum van nijverheid; 2o. dat moest worden overgegaan tot oprichting van avondscholen voor voortgezet technisch onderwijs en 3o. dat gewenscht was de inrichting van een centrale correspondentieschool.

Aan de hand van een ingestelde enquête, waaruit bleek, dat de opleiding onzer hedendaagsche technici, geheel onvoldoende was, beantwoordde spr. bevestigend de vraag, of aan middelbaar technisch onderwijs behoefte bestaat. Ontkennend daarentegen beantwoordde de heer v. Aarst, in overeenstemming met de commissie uit den Bond deze vraag: Moet de opleiding uitsluitend wetenschappelijk, dat is theoretisch zijn? En mèt de commissie was hij, bij alle waardeering voor de ambachtsscholen, van oordeel, dat het middelbaar technisch onderwijs niet bij die scholen moet aansluiten. Noodig is een gelegenheidsschool, ingericht voor elke opleiding, toegankelijk voor iedereen, uit welke plaats ook afkomstig, voor arm en rijk. Maar als eisch tot toelating voor een zoodanige middelbare technische school, zou dan onvoorwaardelijk dienen gesteld te worden, een voorbereiding in de practijk — in

werkplaats of fabriek — van een duur van minstens drie jaren. Eerst langs dezen weg is het mogelijk te komen tot de vorming van theoretisch voldoend onderlegde, maar vooral — en dat is een dringende noodzakelijkheid — van uiterst bekwame, practische technici, die in staat zullen zijn onze groot- en klein-industrie „concurrenzfähig" te maken op de wereldmarkt.

Beide inleiders vonden toejuiching bij het niet talrijke gehoor.

Na deze inleidingen werd gelegenheid gegeven tot het vragen van inlichtingen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 9 De Regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs door J. A. Mulock Houwer.

Het voormalige Spaansche Gouvernement (thans agentschap der Nederl. Bank aan het Vrijthof) te Maastricht.

Architectura No. 9. Een wereldtentoonstelling in 1908 door H. J. M. Walekamp overgenomen uit het eHandelsblad".

Technisch Gedeelte. De schutsluizen bij Panama (slot). Natuurkundige Theorieën en Toepassingen door J. A. Romtes (slot). Het vervaardigen van waterdichte vloeren, zolderingen en wanden van bouwwerken met behulp van isoleerlagen. Een en ander over smeedbaar gietijzer. Telegraafpalen van beton-ijzer.

De Bouwwereld No. 10. Woonhuis aan de Laan van Meerdervoort (van den heer D. F. Scheurleer) te 's-Gravenhage door J. C. Wentink architect (met afbeeldingen).

Technische Arbeid voorheen en thans naar een voordracht van Dr. Ing. W. von Oechelhaeuser te Berlijn.

De Ingenieur No. 9. Inductieverschijnselen op telefoonlijnen door A. A. Oosting c. i.

Een zeehoofd van gewapend beton door R. R. L. de Muralt e. i.

Verslag van de vergadering van het Kon. Instituut v. I. van 23 Februari j. l., gewijd aan de verdere discussie naar aanleiding der beschouwingen van den heer Nierstrasz in een vorige vergadering over de spoorwegverbindingen om Amsterdam.

Ingezonden stukken. Over eenige verschijnselen waargenomen bij zeedijken in Zeeland, bij den stormvloed van 12 Maart 1906 door A. R. van Loon c. i., en over het zelfde onderwerp door R. P. J. Tutein Nolthenius c. i.

De Aannemer No. 10. Trustvorming onder de steenbakkers ontleend aan de „Nederlandsche Kleiindustrie".

Uit eigen kring XLVII. door Soranus.

De Nederlandsche Klei-Industrie No 36. Ingezonden stukken, allen handelende over maatregelen tot verkrijging van een beteren toestand in de steenindustrie. — Het recht van de bouwschuldeischers, overgenomen uit Mutua Confidentia. — Machineverzekering. — Inhoudsberekening van een ringovenkamer. — Het benutten der warmte van rookgassen.

Dutsche Bauhütte No. 9. Betrachtungen über Landhausbau door F. Rud. Vogel.

Die Kirche im Strassenbild door Erich Schirmer. met afbeeldingen.

Aus alten Städten door M. Heeren, met reisschetsen van Maxim Jagielski te Hannover.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. Al jaren zijn onderhandelingen gaande tusschen de Gemeente en Kerkvoogden van de Ned. Herv. Kerk over het wegbreken van den huisjeskring om de Groote Kerk. Die huisjes „doen" niet alleen heel leelijk daar, maar belemmeren ook het verkeer.

Naar wij vernemen zijn de onderhandelingen thans zoo ver gevorderd, dat van het college van Kerkvoogden bij B. en W. de voorwaarden zijn ingekomen, waarop dit kerkbestuur de huisjes wil doen wegbreken. De gemeente zal hiervoor hebben te betalen een bedrag van f 209.000. In dit bedrag is de afstand van de huisjes en de waarde van den grond niet begrepen. Het college van Kerkvoogden heeft zich op een standpunt gesteld, bij deze transactie van elke winst af te zien en slechts vergoeding te vragen voor de te maken onkosten. Dat deze op zoo'n betrekkelijk hoog bedrag zijn geraamd is te verklaren uit de kostbare herstellingen aan de kerkmuren, die na den afbraak van de huisjes noodig zullen zijn en waarbij natuurlijk de oude toestand zooveel mogelijk hersteld zal worden. Die herstellingen zullen eventueel geschieden naar de gegevens van een rapport, opgemaakt door dr. Cuypers en jhr. mr. Victor de Stuers.

— Dezer dagen had van Rijkswege de opname plaats van de voltooide restauratie van den toren te Monster, welke door den bekenden brand van Juni 1901 grootendeels vernield werd. Behoudens kleine wijzigingen heeft de Rijkscommissie voor monumenten genoegen genomen met de onder leiding van den architect Wentink, te Utrecht, uitgevoerde restauratie, zoodat thans met het afbreken van het overige steigerwerk kon worden aangevangen.

De toren, in oorspronkelijken trant bijgewerkt, ziet er fraai uit. Het oude bouwwerk, met een nieuwe mantel omhangen, is voorzeker een sieraad voor het Westland.

De restauratie, door den aannemer W. Willemse te Vreeswijk uitgevoerd, heeft niettegenstaande de vele gevaren een uitstekend verloop gehad, daar niet het geringste ongeluk te betreuren viel.

Kerk en toren vormen thans een prachtig geheel.

AMSTERDAM. Het weekblad „Architectura" deelt aangaande de prijsvragen van de „Amsterdammer" het volgende mede.

Naar aanleiding van een vraag om inlichtingen betreffende de prijsvraag voor een Woonhuis, wordt het volgende bericht:

1. In de begrooting moet zijn begrepen een bodemafsluiting van metselwerk of beton.

2. Eveneens de rioleering met toebehooren tot 0.50 M. buiten den gevel.

3. Gerekend moet worden op alle kosten van winst, verzekering en uitvoering voor zoover het den aannemer betreft. Architecten-honorarium en verschotten zijn daarentegen niet in de gestelde som begrepen.

HILVERSUM. Men gaat het nu meenen met de overdekte bad- en zweminrichting aan de Badhuislaan alhier.

Dezer dagen zond de voorloopige commissie, die zich met de oprichting dier instelling belast heeft, een circulaire dienaangaande rond. Hierin wordt eene uitgebreide beschrijving gegeven van de inrichting. De kosten worden geraamd op f 100.000, nl. grondaankoop f 8400; gebouw met bassin en ketelhuis f 55.000; inrichting, machinerieën, baden, douches, verwarming, verlichting, ventilatie, leidingen, enz. f 22.000; inventaris en meubilair f 3000; directie en toezicht bij den bouw, benevens kosten van ontwerp f 6600; diversen en onvoorzien f 5000, totaal f 100.000.

De begrooting der exploitatiekosten is opgemaakt na vaststelling van den nauwkeurigen staat van het benoodigde personeel en getoetst aan de resultaten van verschillende bad- en zweminrichtingen in Nederland en Duitschland. De bedrijfskosten voor salarissen, administratie, steenkool en verbruiksbenoodigdheden worden begroot op f 9,500; voor onderhoud en afschrijving f 2490, totaal f 12.000.

Een volgende schatting van ontvangsten meent men niet overdreven te beschouwen: 250 zwemabonnementen à f 20 = f 5000; 36000 kuip- en zwembaden buiten abonnement à f 0,25 = f 9000; 4000 volksdouches à f 0.10 = f 400; diversen als zwemonderricht, huur en bewaren van badgoed enz. f 1600, totaal f 16,4000. Latende dus een overschot van f 4000.

Het geschatte aantal betalende baden komt overeen met ruim één bad per inwoner per jaar.

Omtrent het tarief is te rade gegaan met de ondervinding opgedaan in Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, terwijl een uittreksel van het Rotterdamsche tarief als voorbeeld aangehaald wordt.

De commissie is voornemens over te gaan tot oprichting van een naamlooze vennootschap met een kapitaal van f 100.000

Personalia.

— De opzichter van de gemeentelijke gasfabriek te Dordrecht, de heer O. W. Kempkes, is benoemd tot adjunct-directeur van de gasfabriek te Batavia.

— De Gemeenteraad van Den Bosch benoemde tot adjunct-ingenieur aan de gemeentewerken den heer R. C. H. Schungel, aldaar op een jaarwedde van f 2000.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar a.d. Burgeravondschool, tevens Adjunct-bouw- en woningopzichter te Stad-Almelo, zie adv. in dit no. (1)

— Teekenaar-Constructeur voor ijzerconstructies. Brieven onder letters T. B. L., Alg. Adv.-Bureau Nijgh & Ditmar, Rotterdam. (1)

— Bouwkundigteekenaar geh. zelfst. kunn. optreden, voor direct. Br. lett. W. B 230 N. v. d. D. (1)

— Leeraar in het schilderen a.d. Ambachtsschool te Assen, zie adv. in no. 9. ( )

— Ervaren Opzichter, zie adv. in no. 9. (2)

— Bouwk. Teekenaar te Nijmegen, zie adv. in no. 9. (2)

— Opzichter-Teekenaar, zie adv. in no. 9. (2)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar, zie adv. in no. 9. (2)

— Gemeente-Opzichter te Enkhuizen, zie adv. in dit no. (2)

— Bouwk. Opzichter, zie adv. in no. 9. (2)

— Bouwkundig Opzichter bij de Nederlandsche Tramwegmaatschappij tijdelijk. Salaris f 80 per maand. Sollicitatiën in te zenden bij de Directie van de maatschappij te Heerenveen. (2)

— Leerling-teekenaar op teekenbureau (meubelfabriek) onderd. pl.m. 15 j., sal. f 8 per maand. Br. lett. V. O. 730, Alg. Adv.-Bur. A. de La Mar Azn., N. Z. Voorburgwal 266 Amsterdam. (2)

— Practisch ervaren werktuigkundige bek. met gas en petrol. motoren voor onderw. in techn. teekenen en aanverw. vakken, a.d. Ambachtsschool te Appingedam. Stukken voor 15 Mrt. aan den directeur. (2)

— Directeur, bij voorkeur Bouwkundige, voor Bouwonderneming, gevestigd in de prov. Gelderland, wegens ter plaatse toenemend woninggebrek, die voor plaatsing van pl.m. 30 mille Aandeelen kan zorgen. Br. lett. A. 211. Bureau van „De Telegraaf" te Amsterdam. (2)

— 2 Bekwame Uitvoerders voor Werken in Gewapend Beton. Loon f 25 per week. Brieven onder No. 32081 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Aankomend Teekenaar, bij een architect. Brieven onder No. 9437, bureau van de Haagsche Courant te 's-Gravenhage. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

23 Bouwk. Opz.-teek.,	22—48 j., f 60—f 100	p. m.
8 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 80	„
2 Scheepsteeken., aank.	20—23 j., f 45—f 50	„
9 Waterb. Opzr.,	21—30 j., f 70—f 90	„
6 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 100	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
8 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	20—25 j., f 45—f 65	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., en 1 Bouwk.	27—39 j., f 100—f 110	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

ZONDAG 10 Maart.

Vollenhove, door het best. van het waterschap Vollenhove; de levering van 100000 straatklinkers, Waalvorm, franco voor den wal in de Moespotvaart te Ambt Vollenhove. Levering dadelijk. Inschrijvingsbiljetten met monsters vóór 10 Maart bij den dijkgraaf te Vollenhove; inlichtingen bij den opzichter C. F. Seidel aldaar.

MAANDAG 11 Maart.

Almelo, ten 7 ure, door de arch. J. M. en Jan G. Wolff namens het R. K. kerkbestuur in hotel Centraal: a. het bouwen van een school voor jongens aan de Noorderstraat; b. het maken en leveren van schoolmeubelen enz.; bestek en teekening ter inzage in gen. hotel en verkrijgbaar bij de arch.; aanw. op den dag der best. ten 5 ure.

Utrecht, ten 1.30 ure, door den arch. P. J. Houtzagers in het café Het Metalen Kruis: het verbouwen van het perceel Drift N. 21; bestekken met teekeningen te bekomen bij den arch.

DINSDAG 5 Maart.

Assen, ten 1.30 ure, door het gemeentebest.: het verbouwen van school no. 2 aan den Oostersingel, in 3 perc.; bestek en voorw. ter inzage in het gemeentehuis en aldaar verkrijgbaar: inl. geeft de stadsbouwmeester.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Depart. van Justitie: de lev. van metselsteen, schelpkalk, scherp rivier-metselzand, gewasschen riviergrind en ijzer aan de Rijkswerkinrichtingen Veenhuizen in 8 perc. Het bestek no. 238 ligt ter inzage aan het Bureau van den Hoofdingenieur voor de Gevanhenis en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie, en is verkrijgbaar bij de Gebr. van Cleef, Boekhandelaars, Spui No. 28a te 's-Gravenhage. Inlichtingen zijn te bekomen aan het bureau van den Hoofdingenieur voorn.

Gouda, ten 1.30 ure, door het gemeentebest.: het maken van een conciergewoning in het gebouw van bouw- en woningtoezicht, aan de Spieringstraat; inl. van 9.30—1.20 te bekomen op het Stadserf, waar bestek en teekening verkrijgbaar is.

Renkum, ten 1.30 ure, door het gem. best.: het verrichten van bestratingswerken enz. te Oosterbeek. Bestek ter inzage en verkrijgbaar ten Gemeentehuize. Inl. geeft de Gemeente-opzichter.

Winterswijk, ten 8 ure, door de arch. Gantvoort—Strieck in hotel de Klok: het bouwen van een woonhuis op 't Weurden; bestek en teekening ter inzage in gen. hotel.

WOENSDAG 13 Maart.

's-Gravenhage, ten 11 ure, door het Min. v. W., H. en N.: het verbeteren van den vaarweg door den bovenmond van het Heusdensch kanaal bij Heusden [raming f 24.600]; bestek ter lezing aan het voorn. Min., aan de lokalen der Prov. Best. en is tegen betaling der aan den voet daarvan vermelde kosten verkrijgbaar bij de firma Gebr. van Cleef, Spui 28a en door hare tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks; inl. verkrijgbaar aan het bureel van den hoofdingenieur-directeur van den Rijkswaterstaat in de 2e en 3e directiën alhier, van Speykstraat 50 en bij den ingenieur in het 5de arrondissement te 's-Hertogenbosch, Jan Heinstraat 62 en bij den opzichter C. de Jong te Heusden.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. v. Waterstaat in het gebouw der post, en tel.: de verbouw van het post- en telegraafgebouw te Nieuwesluis-Heenvliet en het onderhoud van dat gebouw van den dag der kennisgeving van de goedkeuring der aanbest. tot en met 31 Dec. 1908. Zie adv. in no. 9.

Middelburg, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het Prov. best.; het maken van twee paar houten deuren voor de kleine sluizen van het kanaal door Zuid-Beveland, begrooting f 13.000; bestek no. 24 ligt na 27 Febr. ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en is te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; nadere inl. te bekomen bij den hoofding.-dir. Bekaar te Middelburg, den arrond.-ing. van Vlissingen te Goes en den opz. Kooreman te Hansweert; de rota van inl. ligt 8 Maart ter inzage bij gen. arrond.-ing.

Vervolg Aank. van Aanbest zie Bijlage

42STE JAARGANG. ZATERDAG 16 MAART 1907. No. 11.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor. uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De bouwkunst der middeleeuwen.

De vierde spreker der door „Architectura et Amicitia" uitgenoodigden was de heer Joseph Cuypers, die Zaterdagavond de bouwkunst der Middeleeuwen behandelde. Niemand zal er zich over beklaagd hebben, dat hij den redenaar niet kon verstaan, want met duidelijke en juist articuleerende stem werd alles voorgedragen.

Wanneer men zou zeggen, dat de heer Cuypers goed in de kunst der Middeleeuwen te huis bleek, dan zou dit overeenkomen met het dragen van uilen naar Athene, wat indertijd als een zot bedrijf gold. *Bon sang ne peut mentir*, en de waarheid van dit gezegde bleek dien avond helder.

Sinds Viollet-le-Duc den nadruk gelegd heeft op de constructieve eigenaardigheden van de bouwwerken in de Middeleeuwen is het, voor wie over dit tijdperk der kunst spreken wil in den geest van dezen Franschen schrijver, een noodzakelijkheid geworden om bij de samenstelling vooral stil te staan. En die samenstelling kan slechts verklaard worden door diagrammen te vertoonen, welke uit den aard der zaak een grootendeels uit leeken bestaand publiek minder boeien dan lichtbeelden, naar foto's genomen. Plattegronden, doorsneden en details begrijpt de gemiddelde beschaafde mensch niet best. Ieder architect heeft dit in zijn practijk ervaren.

En misschien zijn er onder de aanwezigen van Zaterdagavond maar weinigen geweest, die de rede van den heer Cuypers geheel hebben kunnen volgen, hoe duidelijk, voor technici, de voordracht overigens ook was.

De spreker begon met zijn stof systematisch in te deelen, en deed er goed aan, zulk een overzicht te geven, eer hij enkele perioden der middeleeuwsche kunst, zooals die van den Romaanschen en den Gothischen tijd meer uitvoerig behandelde.

Die behandeling geschiedde door het tot in bijzonderheden bespreken van verscheidene kerken in Limburg, van de St. Eusebiuskerk te Arnhem en van het kasteel Haarzuilen, terwijl ook van eenige gebouwen in Duitschland en Schotland afbeeldingen werden vertoond en verklaard.

De spreker wees er op hoe de St. Servaaskerk te Maastricht, met haar krocht, haar koor door klokketorens geflankeerd en haar dwerggalerijen de Rijnsche voorbeelden in herinnering brengt. Koor en kruisbeuk werden in de 12e eeuw aan een schip uit de 11e eeuw gebouwd, dat een ander, uit den tijd van Karel den Grooten, vervangen had. Van dit oude werk afkomstig is nog het westelijk deel der kerk, de zoogenaamde Keizerszaal. Zij bestond oorspronkelijk uit twee verdiepingen, met een houten zoldering daartusschen en met twee traptorens aan wederszijden. Het benedengedeelte vormde een afzonderlijke ingang tot de kerk, het bovendeel, van waar

men door vensters in de basiliek uitzicht had, werd door Karel den Groote gebruikt, om de godsdienstoefeningen bij te wonen. De details van deze zaal zijn eenvoudig. Zij wordt door een koepel gedekt, die op vier bogen rust, welke in plattegrond een vierkant vormen. Als overgang van dit vierkant grondplan tot het ronde koepelgewelf is een achtkant van bogen gemaakt en daarop rust de eigenlijke koepel, welke een volmaakten halven bol vormt.

De latere middeleeuwen hebben de St. Servaaskerk in veel onderdeelen veranderd, wat den spreker gelegenheid gaf, ook bij die perioden stil te staan. Ook de Lieve Vrouwekerk te Maastricht met haar eigenaardig westelijk voorgebouw uit de elfde eeuw werd behandeld.

Het plan van de Munsterkerk te Roermond sluit zich nauw bij dat der Keulsche kerken aan. In dit gebouw, uit het begin der 13e eeuw, ziet men drie nissen, waarvan één aan het koor, de twee andere aan het transept. Boven het kruis prijkt een koepel, en twee torens staan zoowel naast het koor als aan de westzijde, waarbij zich een tweede kruisbeuk bevindt. De galerijen boven de zijbeuken werden door de nonnen gebruikt, terwijl het volk het benedengedeelte vulde. Aan dit gebouw kon worden gevolgd, hoe langzamerhand de Romaansche stijl in den Gothischen is overgegaan.

Als voorbeeld van een kathedraal naar Fransch schema werd een plattegrond van de St. Janskerk in den Bosch vertoond, en als tegenhanger de plattegrond der St. Bavokerk te Haarlem gegeven, die een bepaald Nederlandsch karakter draagt.

Om de eigenaardigheden van den Laat-Gothischen stijl te verklaren werden teekeningen van de St. Eusebiuskerk te Arnhem vertoond, die zich aansloten bij foto's van het gebouw. En ten slotte gaven afbeeldingen van het kasteel Haarzuilen den heer Cuypers gelegenheid om een en ander van de versterkingswerken der middeleeuwen te vertellen.

De spreker maakte zich niet schuldig aan de partijdigheid, die voorheen de aanhangers van Viollet-le-Duc zich op de 13e eeuw deed blind staren. Hij beschouwde de latere Gothiek niet als een tijd van verval, doch noemde haar — een woord van den heer Van der Pek tot het zijne makend — de „vergeestelijking" van den stijl.

Ook de voordracht van den heer Cuypers stond op een hoog peil. Wanneer de hoorders, die hem door hun toejuichingen beloonden, misschien dit peil niet allen konden bereiken, dan werd dit alleen veroorzaakt door den aard der stof, die behandeld werd, en die een zóó populaire behandeling, als velen verwacht hadden, niet gedoogde.

Willem Springer.

De Psalmist zegt, dat onze leeftijd is „zeventig jaar, of, zoo wij zeer sterk zijn, tachtig jaar" en hij voegt er bij: „het uitnemendste van die is moeite en verdriet".

Hoe sterk moet Willem Springer dan niet geweest zijn, dat hij de grens, hier gesteld, met twaalf jaar heeft overschreden! En zij, die hem goed gekend hebben, weten, dat hij veel moeite heeft gehad, dat verdriet hem niet is bespaard geworden.

Het verscheiden van Springer roept den Augustusdag van het jaar 1875 in mijn herinnering terug, toen ik, het diploma der Hoogere Burgerschool als een kostbaar schijnend bezit in den zak, met mijn vader door diens vriend A. N. Godefroy werd ontvangen in het kleine, ouderwetsche huis aan de Oude Turfmarkt naast de Nederlandsche Bank, waar die architect gewoond heeft en gestorven is. Daar werd mijn lot beslist, toen Godefroy den raad gaf, de Polytechnische School onbezocht te laten, maar mij in de leer te doen bij „Willem Springer, een kerel, die zijn vak meester is", zooals Godefroy het uitdrukte.

Den eersten September van dat jaar meldde ik mij dan ook aan bij Springer, die toen aan den Stadstimmertuin woonde, waar ook het bureau van den Stads-architect gevestigd was. Daar zag ik den langen, mageren man met de donkere, doordringende oogen, het pas even grijzende zwarte haar, den dichten baard, haast een Spaansch type, en ik begreep dadelijk, dat hij een degelijk, maar ook streng meester zou zijn.

Zoo is het ook uitgekomen. Nadat ik alle klassieke orden had geteekend — een discipline, waarvan ik toen het nut misschien niet inzag, maar die ik later op waarde wist te schatten — werd met de constructie in haar vollen omvang begonnen. Springer had in dien tijd belangrijke particuliere werken onderhanden, en daardoor was ik in de gelegenheid, alles practisch te leeren.

Om negen uur 's morgens kwam ik, om vijf uur ging ik naar huis, daar ik des avonds de lessen der Rijks-academie — al weêr op raad van Godefroy — volgde. Springer had de handen vol met het nagaan der talrijke werken, die de stad deed uitvoeren, en pas om vier uur kwam hij kijken, wat ik had gedaan dien dag. Maar dan wist hij in korten tijd zooveel te verbeteren of op te merken, dat de leerling er zich over verbaasde.

Verscheidene jaren later, in 1882, kwam ik weder met Springer in aanraking, nu niet meer als leerling, doch als bouwkundige 1e klasse bij den dienst der Publieke Werken van Amsterdam. Dit ambt was toen pas geschapen, omdat het toenemen van de werkzaamheden de taak van den Assistent-architect Springer te zwaar scheen te maken. Springer zelf echter, die nooit vermoeid was, die gaarne alles zelf deed, oordeelde de hem dus toegevoegde hulp niet noodig, wat mijn positie aanvankelijk eenigszins lastig maakte. De tact van den Stads-architect Bastiaan de Greef Janszoon wist echter ten slotte over Springers bezwaren te zegevieren.

Wanneer ik mij nu de jaren, met de Greef en Springer doorgebracht, voor den geest roep, dan staan die zoo karakteristieke figuren duidelijk in mijn herinnering. De Greef, sinds 1856 Stads-architect, de zoon van Jan de Greef, die dit ambt van 1820 tot 1834 eveneens vervuld had, was de man van fijne beschaving, van fijne vormen, die zijn afdeeling wist te leiden zonder dat de ondergeschikten bemerkten, hoe vast hij de teugels hield. Springer die in 1858 als Assistent-architect F. W. van Gendt JGz. was opgevolgd, was de practicus, in wien de goede overleveringen van den

tijd der gilden nog nawerkten. Hij was een geestverwant van Cornelis Danckertsz., den stadsmetselaar uit het begin der 17e eeuw, op welken meester hij ook, wat voorkomen betreft, geleek.

Het geslacht Springer kom reeds in de 17e eeuw te Amsterdam voor. Zijn leden waren meesterstimmerlieden, zooals Jan Springer, in het begin der 18e eeuw gildebroeder, diens zoon Jan, in 1768 in het gild opgenomen en eindelijk diens zoon Willem, die in 1804 poorter werd, en, daar de gilden toen afgeschaft waren, het vak van timmerman en aannemer ging uitoefenen.

Als zoon van dezen uitnemenden vakman werd de thans overleden Willem Springer geboren den 8 Mei 1815, dus ruim een maand vóór den slag bij Waterloo plaats vond.

Springer werd 1 Augustus 1838, op 23 jarigen leeftijd, aangesteld als opzichter bij de pakhuizen, die van stadswege toen voor de Rijnvaart aan de zuidzijde van het Entrepôtdok gebouwd werden. Hij bleef in deze betrekking werkzaam tot 1 Augustus 1840, om van 9 September 1841 tot de voltooiing in 1845 als opzichter, met De Greef en Godefroy, het toezicht bij het bouwen van Zocher's beurs uit te oefenen. Later bij de indijking van den Anna-Paulownapolder werkzaam gesteld, ging hij over als opzichter in den dienst van den Waterstaat, welke betrekking hij in 1858 met die van Assistent-architect te Amsterdam verwisselde.

Tot het jaar 1870 ongeveer bleven de Publieke Werken in de rustigste rust. Nieuwe gebouwen werden weinig ondernomen. Uit dien tijd dagteekend ook niet veel; alleen de Vischmarkt en de Halvemaansbrug zijn werken van eenige beteekenis.

Langzamerhand kwam er echter meer werk door het bouwen van scholen; reeds onder het bestuur van burgemeester Fock, maar vooral onder dat van burgemeester Den Tex werden er veel tot stand gebracht. Ook het hooger onderwijs, de brandweer, de politie en niet het minst de talrijke bruggen, die vernieuwd moesten worden gaven heel wat werk.

Het is niet te zeggen, welk het aandeel van den overledene in de van 1858 tot 1890 door de gemeente Amsterdam ondernomen werken geweest is. Springer's bij uitstek practische blik en zijn rijpe ervaring zijn echter steeds, vooral bij de uitvoering, schitterend gebleken.

Als een kunstenaar in den eigenlijken zin beschouwde Willem Springer zich niet. Maar hij verheugde er zich in, dat de gave der kunst aan zijn zoon Jan was geschonken. Die zoon is zijn trots en zijn glorie geweest en het heeft hem leed gedaan, dat de omstandigheden Jan Springer op den achtergrond hebben gehouden, ofschoon een plaats op den voorgrond hem toekwam. Het moet den vader verblijd hebben, toen zijn talentvolle zoon verleden jaar aan het hoofd der Haagsche Academie een zijner waardige betrekking vond.

Van de samenwerking van vader en zoon getuigt, onder meer, de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam, die, als een der beste gebouwen uit den tijd, toen de zoogenoemde Oud-Hollandsche stijl hier in zwang was, mag worden aangemerkt.

Springer was een man, die niet veel woorden gebruikte, die, streng tegenover zich zelf en tegenover anderen, de gave miste om de menschen voor zich in te nemen. Slechts aan weinigen liet hij merken, dat er ook weeke snaren in zijn gemoed trilden. Als men hem in den laatsten tijd zijns levens tegen kwam, toen zijn gezichtsvermogen verminderd was en een zijner huisgenooten hem begeleidde, dan dacht men aan Oedipus of Belisarius, wel door het lot getroffen, maar niet gebogen of gebroken.

Wat er in hem omging, toen, nog niet zoo lang geleden, zijn jongste zoon, de bekwame Pieter Springer in den bloei zijner jaren door een ongeluk om het leven kwam, maar weinigen hebben het ervaren. En ook de andere slagen, die het noodlot hem toebracht, verdroeg hij met de gelatenheid van een Stoicyn.

Nu rust hij, des levens zat en slaapt hij den eeuwigen slaap onder de groene zoden. Met hem daalde een architect ten grave, zooals wij er bijna geen meer bezitten, namelijk een bouwmeester, die inderdaad zijn vak verstond, die niet door een vertoon van geleerdheid behoefde te verbergen wat er aan zijn wezenlijke kennis ontbrak.

A. W. WEISSMAN.

De Rioleering van 's-Gravenhage.

Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 3 November 1906,

door F. C. J. van den Steen van Ommeren, Civ. Ing.

(Met toestemming van den auteur overgenomen uit „de Ingenieur"). (Vervolg en slot van bladz. 69).

Bij de beproeving van de rioolpompen zijn de hoeveelheid af te voeren water en de opvoerhoogte op de volgende wijze gemeten: op een T-stuk in de persleiding is een cylindervormige standpijp geplaatst, ter wijdte van 0.75 M., die van boven overgaat in een bak ter wijdte van 1.50 M. In den wand van dezen cylinder vormigen bak zijn 16 gaten gemaakt met scherpen rand aan de binnenzijde, alle op gelijke hoogte en zoo nauwkeurig mogelijk op dezelfde middellijn van 0.18 M. De hoogte van deze cylinder boven de gaten is zoodanig berekend, dat er zelfs bij den grootsten afvoer van de pompen nog geen gevaar voor overloopen bestaat, de geheele hoogte van het samenstel houdt verband met de bovenvermelde opvoerhoogten van 5.75 M. en 11.50 M.

Met het oog op het verschil tusschen deze beide opvoeren is de standpijp uit 2 gedeelten gemaakt, een gedeelte ter lengte van $\pm$ 5.75 M. kan er naar willekeur tusschengezet of uitgenomen worden. Om één van de 16 gaten werd, waterdicht tegen de buitenzijde van den cylinder, een goot bevestigd, die zonder het uitstroomen van het water te belemmeren, $^1/_{16}$ van de geheele hoeveelheid opgebracht water van de rest scheidde en dit $^1/_{16}$ deel in een waterdichten bak leidde. Tijdens de beproe-

ving werd de persleiding op het einde gesloten. Bij bekenden inhoud van den meetbak en nauwkeurige bepaling van den tijd, noodig voor het vullen ervan, is de totale hoeveelheid opgebracht water gemakkelijk te berekenen.

De opvoerhoogte van de pomp in de machinekamer bestaat uit een zuig- en een drukhoogte; de eerste is te bepalen uit den waterstand in de zuigkanalen, de laatste uit den druk van het water in de persleiding bij de pomp, welke druk bij de groote opvoerhoogte door een open kwikmanometer en bij de kleine opvoerhoogte door een open watermanometer werd aangegeven. [1]) De uitkomsten van deze metingen boden tevens de gelegenheid aan het berekende drukverlies, dat in de persleiding tusschen standpijp en pomp ontstond, aan de werkelijkheid te toetsen. De verschillen tusschen berekening en waarneming bleken gering te zijn.

De uitkomst van de beproeving toonde aan, dat de inrichting aan de gestelde eischen voldoet.

De bovenbeschreven wijze om den afvoer der gemalen te bepalen is wel mogelijk tijdens een proefmaling, doch te omslachtig om haar telkens, gedurende het bedrijf, toe te passen.

Het is wenschelijk op een eenvoudige manier den afvoer te kunnen bepalen, o. a. om de kosten van het waterverzet per 1000 M³. rioolwater te leeren kennen; ook wordt het dan mogelijk een

GEMAAL LIJNBAAN.

Doorsnede G H in fig. 23.

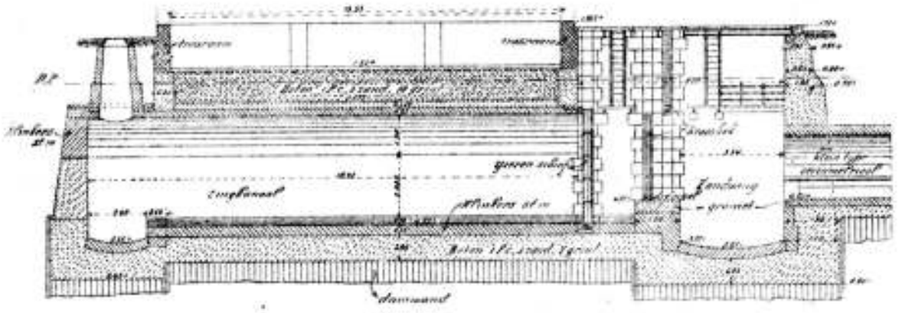

Fig. 21.

GEMAAL LIJNBAAN.

Doorsnede E F in fig. 23.

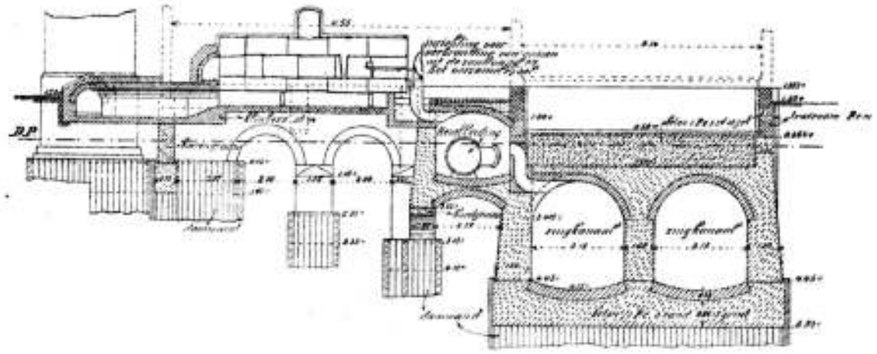

Fig. 22.

controle uit te oefenen op de bovenvermelde verhoudingscijfers tusschen afgevoerde en gevallen hoeveelheid regenwater, dit laatste in verband met de waarnemingen der drie regenmeters, waaronder één zelfschrijvende, die sedert het einde van 1903 aan de Lijnbaan, het hoofdstoomgemaal en de Duinstraat geplaatst zijn.

De werktuigkundig ingenieur F. van Iterson is erin geslaagd om een oplossing van dit vraagstuk te vinden, welke oplossing beschreven staat op blz. 130 van den jaargang 1900 van *De Ingenieur*; deze methode is ook voor rioolwater zeer goed bruikbaar gebleken.

Door middel van grafische voorstellingen, die op grond van verscheidene proefnemingen, pomp voor pomp, door hem ontworpen zijn, is het mogelijk onder de afwisselende omstandigheden, waarbij een bepaalde pomp met machine werken, onmiddelijk het waterverzet in M³. per uur af te lezen.

In het hoofdstoomgemaal en in de Lijnbaan zijn tevens zelfschrijvende inrichtingen aangebracht, die voortdurend, dag en nacht, de hoogte van den

[1]) Beide manometers stonden in de machinekamer en waren aangesloten op een punt in de persleiding, dat enkele meters van de pomp verwijderd was.

waterstand in de zandvang aangeven en de machinisten controleeren.

Het hoofdstoomgemaal wordt thans uitgebreid met twee pompen, aangedreven door éénzelfden electromotor; één van de twee pompen is een rioolpomp, de andere een regenpomp; het vermogen van elk der pompen is het dubbele van dat der bestaande.

GEMAAL LIJNBAAN.

Plattegrond.

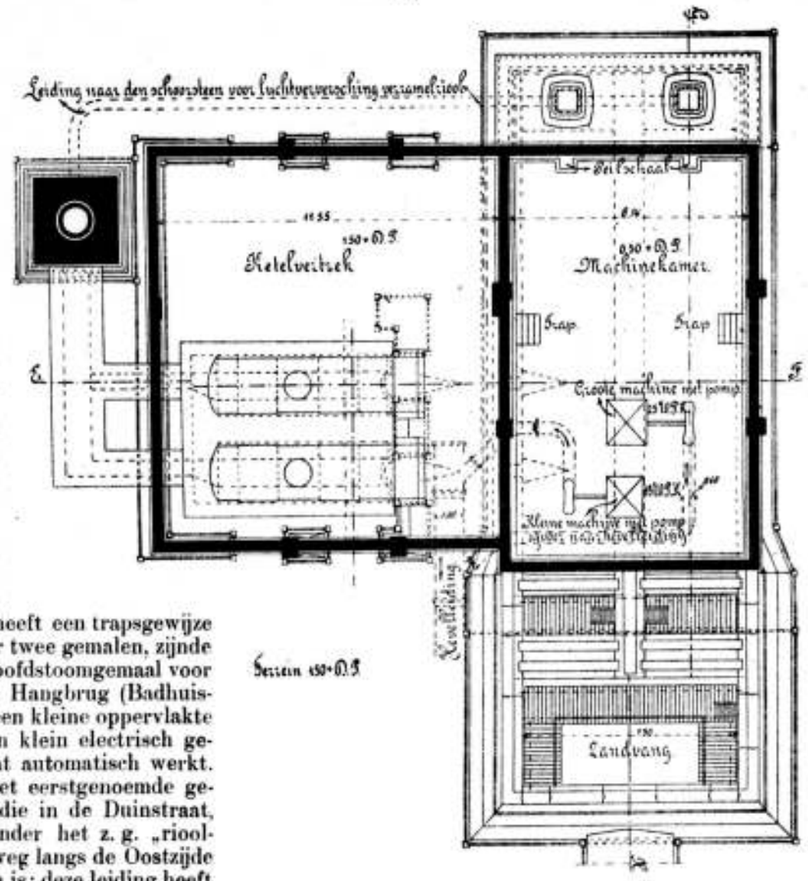

Fig. 23.

F. De rioleering van Scheveningen.

Het bovenstaande bevat enkel mededeelingen omtrent de rioleering van de stad; volledigheidshalve zal hier ook een en ander omtrent de rioleering van Scheveningen volgen, wat echter na het bovenstaande kort kan zijn, daar de rioleering aldaar volgens dezelfde beginselen is uitgevoerd als die in Den Haag. De stamriolen zijn op de overzichtskaart aangegeven. Ook hier heeft een trapsgewijze bemaling plaats, verdeeld over twee gemalen, zijnde het gemaal Duinstraat (het hoofdstoomgemaal voor Scheveningen) en het gemaal Hangbrug (Badhuiskade); voor de bemaling van een kleine oppervlakte haventerrein is er tevens een klein electrisch gemaaltje in dienst gesteld, dat automatisch werkt. Het rioolwater wordt door het eerstgenoemde gemaal in een leiding geperst, die in de Duinstraat, den Westduinweg, verder onder het z. g. „rioolpaadje" en tenslotte in den weg langs de Oostzijde van het Afvoerkanaal gelegen is; deze leiding heeft een verbinding met dit kanaal binnen de zeesluis (nooduitlaat), doch loost hoofdzakelijk haar inhoud in het Afvoerkanaal buiten de zeesluis, dus onmiddellijk in zee. Daar Scheveningen hooger dan Den Haag gelegen is reiken de riolen minder diep in het grondwater; het stamriool, dat in de Duin-, Prins Willem- en Keizerstraat ligt en daar een afmeting van $\frac{80}{120}$ heeft, bereikt op zijn laagste punt een diepte van 0.40 + D.P., waarbij het slechts enkele dM. onder het grondwater reikt. Dieper ligt de laag gelegen loozing van het Hollandsch-Belgische Park, welke loozing door den Nieuwen Duinweg en vervolgens met twee duikers, onder een sprank en het kanaal, naar het gemaal Hangbrug wordt gevoerd, bij welk gemaal het riool op 2.10 M. ÷ D.P. gelegen is.

Het stoomgemaal Duinstraat, eenigszins afwijkend gebouwd van de bovenbeschreven gemalen Lijnbaan en Morsestraat, bevatte oorspronkelijk één groote en één kleine verticale compound stoommachine zonder condensatie, type Willans, elk onmiddelijk gekoppeld aan een bovenslag centrifugaalpomp met gesloten waaier.

De machines werken met 8 atmosfeer overdruk; ze maken elk ± 450 omwentelingen per minuut. De afvoer van de pompen bedraagt 225 en 75 sec/L. bij een opvoerhoogte van 7 M.; de machines hebben een vermogen van 21 en 7 W.P.K. In 1902 is een nieuwe machine met pomp van 21 W.P.K. bijgeplaatst.

Het gemaal perst zijn water in de bovenvermelde persleiding, die tot ± 100 M. ten Z.W. van de snijding met de H. S. M. stijgend gelegd is en uit gegoten ijzeren buizen, wijd inw. 0.65 M., bestaat en verder over het dalende gedeelte, grootendeels uit een betonriool, groot $\frac{70}{105}$, bestaat. Op het einde bij de zee is de leiding weer uit gegoten ijzeren buizen vervaardigd en is zij in drie op elkaar volgende toegangskokers met schuiven verzekerd, om bij hooge buitenwaterstanden te voorkomen, dat de zee door de leiding landwaarts in zou dringen. Bij sluiting van deze schuiven loopt het rioolwater door de bovenvermelde verbinding van de afvoerleiding naar het Afvoerkanaal binnen de zeesluis.

Het ondergemaal Hangbrug (Badhuiskade) is van bescheiden afmetingen en van vrij ouden datum; het wijkt daarom belangrijk af van de overige. Het werd aanvankelijk gebouwd om water uit het Kanaal op te pompen in de destijds ten deele in het Kanaal, ten deele rechtstreeks naar zee afloopende riolen, ten einde deze door te spoelen. In het gemaal staat een liggende, enkelvoudige machine met condensatie, met een riemoverbrenging gekoppeld aan een centrifugaalpomp met open

waaier, die het riool van het Hollandsch-Belgisch Park bemaalt, welks inhoud dan in andere, hooger gelegen riolen gepompt wordt, van waaruit het water het gemaal Duinstraat bereikt. [2]) Een hevelleiding, waardoor het Kanaal in verbinding met het bemalen riool staat, maakt het mogelijk, bij geringen afvoer van het diepe riool, dit laatste met boezemwater te vullen en dan hiermee enkele hooger gelegen riolen te spoelen.

G. De kosten.

Enkele opgaven betreffende de *werkelijke* kosten van de rioleering en van sommige onderdeelen daarvan (geen geraamde bedragen) zullen wellicht sommigen van dienst kunnen zijn.

De kosten per M. riool bedroegen in de navolgende werken: [3])

Verzamelriool Archimedesstraat	f 202.—
„ Laan van Meerdervoort	„ 298.50
Moerriool Laan van Meerdervoort en Waldeck-Pyrmontkade	„ 198.50
Javastraat en Laan van Meerdervoort	„ 96.—
Badhuisweg	„ 14.—
Keizer- en Prinswillemstraat	„ 27.—
Heemraadstraat, Badhuisstraat, enz.	„ 35.—
Duinoord	„ 14.—
Park- en Alexanderstraat	„ 29.40
Geest en Visschersdijk	„ 21.—
5 diverse straten	„ 16.—
Gedempte gracht en Breedstraat	„ 26.—
Badhuisweg en Nieuwe Parklaan	„ 10.—
Gevers Deynootweg	„ 22.50
Veenkade, Toussaintkade en Helmerstraat	„ 22.10

Profiel.	Prijs in f.	Gewicht in K.G.
0.25 rond	f 0.95	85
0.30 rond	„ 1.10	115
0.40 rond	„ 1.80	190
0.30 × 0.45	„ 1.53	180
0.40 × 0.60	„ 2.30	290
0.45 × 0.67⁵	„ 2.80	350
0.50 × 0.75	„ 3.40	436
0.60 × 0.90	„ 4.55	635
0.70 × 1.05	„ 6.50	850
0.80 × 1.20	„ 9.00	1100
1.00 × 1.50	„ 15.50	1650

De prijs blijkt dus ten naastebij 1 Ct./K.G. beton te bedragen.

Als de kosten, welke de gemeenten aan de werken, die samen het kader der rioleering vormen, besteden zal, wordt wel eens een bedrag van 4 millioen genoemd, in welk bedrag dan tevens de som, benoodigd voor grachtdemping in verband met rioleering, begrepen is. Dit cijfer is aan den hoogen kant, voor het aandeel dat de gemeente zelf in deze werken bijdraagt; de totaalkosten van de geheele rioleering zijn echter belangrijk hooger. Hoeveel deze totaalkosten bedragen is niet op te geven, daar de bouwgrondondernemers, bij de overdracht van gronden voor straten alle kosten voor den straataanleg in zijn geheel in de gemeentekas moeten storten en het bezwaarlijk uit te maken is welk aandeel van de verschillende aannemingssommen op rekening van de rioleering en welk aandeel op rekening van den aanleg met bestrating is te stellen; ongetwijfeld vermeerderen de kosten van de rioleering uit dien hoofde echter met enkele millioenen. Waar hierboven de kosten van rioleeringen per strekkenden meter worden opgegeven, zijn deze ontleend aan uitgevoerde werken in de stad zelf, waarbij de zandbanen en de bestrating reeds aanwezig waren en het dus rioleeringswerken gold in bestaande straten; in de opgegeven kosten per meter is alles inbegrepen, ook toezicht, bijgeleverde materialen enz. Het eerstgenoemde riool maakt hier in zoover een uitzondering op, dat het gelegd werd in een vrij terrein.

Zooals men ziet bestaan er nu en dan groote verschillen in de prijzen van werken per strekkenden meter, welke werken inderdaad zeer na aan elkaar verwant zijn; wat hiervan de oorzaak kan zijn is niet met zekerheid te zeggen; misschien zijn vertrouwelijke besprekingen, die soms in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis gehouden worden, hier niet vreemd aan. Ik geef deze onderstelling echter gaarne voor beter prijs.

De kosten van de rioolstukken, die steeds vrachtvrij ter plaatse geleverd worden, wisselen af naar mate de partij grooter is, enz.; de gemiddelde prijzen per meter voor grootere leveringen zijn gegeven in den hierachter staanden staat.

De kosten van de bodemstukken zijn zeer uiteenloopend, al naar de meerdere of mindere bewerkelijkheid en grootte ervan; terwijl de bodemstukken voor doorgaande putten in de kleinere profielen (bakken) slechts enkele guldens per stuk kosten, komen ook prijzen van f 10.75 en meer per stuk voor de groote, ingewikkelde stukken voor; als gemiddelde prijs van de groote partijen kan ± f 6 à f 8 per stuk gelden.

De klimijzers kosten f 0.50 per stuk; een putrand met deksel f 13.50; de valkleppen (voor het spoelen) met 3 meter ketting en haak voor het profiel $\frac{30}{45}$ ± f 15.50; voor het profiel $\frac{40}{60}$ ± f 17.90; de inlaatschuiven van 0.30 M. rond met stang, geleiding en straatpot ± f 50.

De kosten van de grachtkruisingen (grondduikers) zijn niet nauwkeurig op te geven, daar deze steeds gelijktijdig met kleinere of grootere gedeelten riool zijn aanbesteed; de grootere zijn kostbare werken; zoo hebben de twee grondduikers bij en in de Laan van Meerdervoort onder het Afvoerkanaal en de Afzanderijvaart, zonder aansluitende riolen, bij benadering samen ± f 80.000 gekost (alles inbegrepen).

De kosten voor de nieuwere stoomgemalen en ketelhuizen met inbegrip van de ketelbemetseling, zandvang, schoorsteen met bliksemafleider, dienstwoning, kolenloods met bergplaats, draineerleiding en peilschalen hebben bedragen:

[2]) De machine maakt 100, de pomp circa 535 slagen per minuut, de opvoer bedraagt pl.m. 66 sec/L. bij pl.m. 5 M. opvoerhoogte, het vermogen van de machine is pl.m. 4.4 W.P.K.

[3]) Noot van de Redactie.

Wij geven hier een verkort uittreksel uit den staat, die in „de Ingenieur" voorkomt en die nog gegevens bevat omtrent wijdte, lengte, wijze van fundeering en diepte onder de straat van deze verschillende gedeelten der rioleering.

voor het hoofdgtoomgemaal aan de Morsestraat ± f 77,000, voor het stoomgemaal aan de Lijnbaan ± f 70.000, waar de kosten van grondaankoop niet onder begrepen zijn.

Zooals reeds boven, op het einde van „Gemalen" werd meegedeeld, blijkt ook uit deze opgaven, dat de totaalkosten slechts zeer weinig met de grootte van het gemaal veranderen, vooral wanneer men bedenkt, dat in het cijfer van f 77.000 de kosten van een dubbele, in dat van f 70.000 die van een enkele dienstwoning begrepen zijn. De kosten van het stoomgemaal Duinstraat zijn niet met juistheid te bepalen, daar dit werk gelijktijdig met verscheidene andere onderdeelen van de rioleering is aanbesteed.

De betaalde bedragen voor de machines, pompen en ketels, niet in bovenstaande cijfers begrepen, hebben bedragen voor het gemaal Duinstraat 1897, f 22890, idem uitbreiding 1902, f 10820; voor het gemaal Morsestraat f 57.775 en voor het gemaal Lijnbaan f 26060.—.

In bovenstaande kosten zijn die van bijkomende werken, als pijpleidingen in de gebouwen, afsluiters en het stellen inbegrepen.

De kosten van de persleiding van het hoofdstoomgemaal hebben ± f 112/M. bedragen; op dezen prijs drukken de beide nooduitlaten ter lengte van 13 en 15 M. en de zinker door de Afzanderijvaart.

En hiermede aan het einde der beschrijving gekomen, hoop ik u een globaal inzicht te hebben te hebben gegeven van de Haagsche rioleering.

Prijsvragen.

TWEEDE SERIE PRIJSVRAGEN, UITGESCHREVEN DOOR DE HEEREN VAN DE LOO, STEENFABRIKANTEN TE DIEREN.

PROGRAMMA.

Onderstaande drie prijsvragen hebben ten doel: het ontwerpen van toepassingen in „Verblendsteen" in verschillende hoofdtinten, in verband met siersteen, genaamd „Bricorna". *)

Prijsvraag No. I.

Het ontwerp van een gevel voor een dubbel woonhuis in eene straat van 15 M. breedte.

Den gevel te ontwerpen voor uitvoering in Verblendsteen met Bricorna als versiering. Spaarzame toepassing van natuursteen voor enkele onderdeelen is geoorloofd.

Bijgaande schets (zie blz. 88) te volgen in hoofdafmetingen van het geheel alsmede in hoofdvorm en verdeeling der ramen.

Gevraagd worden:

1e. de teekening van den gevel, 1 à 20.

2e. de voornaamste details, 1 à 5.

De teekeningen in kleur, zoo natuurgetrouw als mogelijk, te bewerken.

Prijsvraag No. II.

Het ontwerp van eene vestibule met portaal voor eene villa, volgens bijgaande schets (zie blz. 88).

Dn muren en gewelven zijn bedoeld in Verblendsteen met versiering in Bricorna.

Gevraagd worden:

1e de aanzichten volgens AB en CD, op 1 à 20.

2e de plans met aanduiding van vloer en gewelf

3e de voornaamste details op 1 à 5

4e een perspectievische schets.

De bewerking der teekeningen als boven.

Prijsvraag No. III.

Ontwerp van eene travee eener Dorpskerk met houten tongewelf in het schip en steenen gewelf in de galerij.

De muren en gewelven zijn in Verblendsteen met versiering in Bricorna bedoeld. Spaarzame toepassing toepassing van natuursteen voor plinten en dorpels is geoorloofd.

Gevraagd worden:

1e. de twee aanzichten volgens de schets (zie blz. 88) op 1 à 20.

2e. de voornaamste details op 1 à 5.

3e. een perspectievische schets.

De bewerking der teekeningen als boven.

Bij de teekeningen, in antwoord op deze prijsvragen in te leveren, een korte opgave te voegen van de gekozen materialen en de plaats waar die in de ontwerpen aangebracht zijn.

De ingekomen antwoorden zullen beoordeeld worden door een Jury, bestaande uit de heeren:

K. P. C. de Bazel, Architect te Bussum.

H. P. Berlage, Architect te Amsterdam, Voorzitter van het Genootschap Architectura et Amicitia.

Dr. P. J. H. Cuypers, Architect der Rijks-Museumgebouwen, te Roermond.

Ed. Cuypers, Architect te Amsterdam, oud-Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Prof. Henri Evers, Architect, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft.

Prof. Jacob F. Klinkhamer, Civiel en Bouwkundig Ingenieur, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, en

C. H. Peters, Rijks-Bouwmeester te 's-Gravenhage.

De heer Jos. van de Loo, Steenfabrikant te Dieren, zal de Jury bijstaan als technisch adviseur.

Voor *elk* der prijsvragen No. I, No. II en No. III, zijn door de Heeren Van de Loo de volgende prijzen ter beschikking gesteld.

Aan den vervaardiger van het beste en bovendien ter bekroning waardig gekeurde ontwerp voor *elke* prijsvraag zal worden uitgereikt de som van f 300; voor het in de tweede plaats ter bekroning waardig gekeurde ontwerp voor *elke* prijsvraag wordt uitgeloofd de som van f 150, en voor het in de derde plaats ter bekroning waardig gekeurde ontwerp voor *elke* prijsvraag de som van f 50.

Het bedrag der uitgeloofde prijzen is dus in het geheel f 1500.

De prijsuitschrijvers behouden zich het recht voor, ontwerpen welke niet door de Jury bekroond worden, aan te koopen in overleg met de vervaardigers van die ontwerpen.

Algemeene Bepalingen.

1. Alle stukken in antwoord op deze prijsvragen worden vóór of op 30 Augustus 1907, des namiddags te 2 uur, vrachtvrij ingewacht aan het adres van den Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den heer C. T. J. Louis Rieber, Marnixstraat 402, te Amsterdam, vergezeld van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met

*) Monsters dezer steensoorten worden belanghebbenden op aanvrage aan de fabriek kosteloos toegezonden.

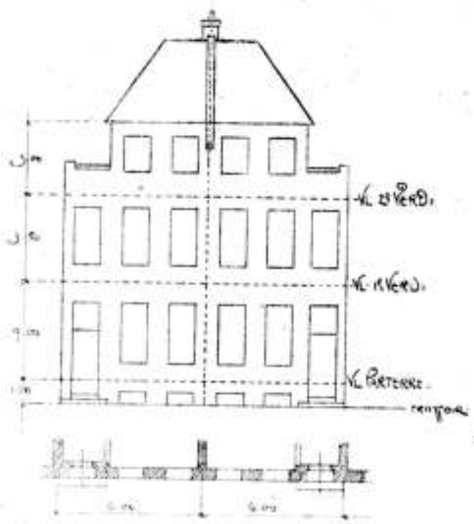

1ste Prijsvraag.

GEVEL VAN EEN DUBBEL WOONHUIS IN EEN STRAAT VAN 15 M. BR.

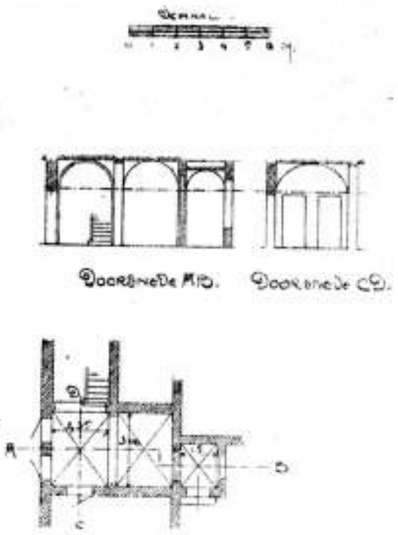

2de Prijsvraag.

VESTIBULE MET PORTAAL VAN EEN VILLA.

den inzender te correspondeeren, zonder den naambrief te openen.

De in te zenden stukken moeten zijn gemerkt met een motto, en vergezeld van een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de aanduiding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender.

3. De teekeningen mogen niet opgerold worden ingezonden.

4. De Jury heeft het recht, wanneer eenig antwoord niet voor eene volle bekroning kan worden voorgedragen, de prijsuitschrijvers voor te stellen daaraan eene andere onderscheiding toe te kennen.

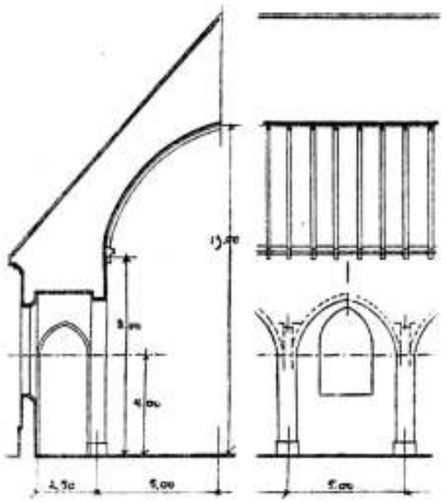

3de Prijsvraag.

TRAVEE VAN EEN DORPSKERK MET HOUTEN TONGEWELF IN HET SCHIP EN STEENEN GEWELVEN IN DE GALERIJEN.

5. De bekroonde of gedeeltelijk bekroonde ontwerpen blijven ter beschikking van de prijsuitschrijvers, die zich het recht voorbehouden de ingezonden teekeningen in verschillende steden ten toon te stellen, en reproducties van de teekeningen uit te geven.

6. De niet bekroonde ontwerpen kunnen na 31 December 1907 afgehaald worden aan het bureau van de Maatschappij te Amsterdam; de niet bekroonde ontwerpen van mededingers buiten Amsterdam wonende, zullen na dien datum aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

7. De uitslag van de beoordeeling der Jury zal vóór 1 October 1907 worden bekend gemaakt.

Na de uitspraak der Jury zullen alle ingekomen antwoorden openbaar worden tentoongesteld in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam. Het rapport der Jury zal gepubliceerd worden, en tijdens die tentoonstelling ter lezing liggen.

8. De wedstrijd is opengesteld voor alle bouwkundigen in Nederland.

AMSTERDAM, Februari, 1907.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

A. SALM G.Bzn., *Voorzitter*.
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris*.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 10. De Regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs door J. A. Mulock Houwer (slot). Dit artikel ontleent zijn waarde daaraan, dat het geschreven is door een bouwkundig ingenieur, die door een langdurige ervaring, de waarde van practische kennis meer op prijs weet te stellen dan velen zijner collega's. Al werpt het niet bepaald een nieuw licht op de zaak, het bevat niettemin verschillende behartigenswaardige wenken.

Vervolg Leestafel zie Bijblad.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 23 MAART 1907. No. 12.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor. uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Vredespaleis.

Vervolg en Slot van pag. 76.

Ontwerp „Hare", 4900 M². (Engeland).
Ook dit plan is monumentaal ineen gezet, en er is wat afmetingen van lokaliteiten betreft met het programma rekening gehouden.

Toch is de afscheiding der gebouwen onderling, in alle oplichten, niet zoo ontworpen als het programma dit verlangde en bijvoorbeeld dan ook het Depôtgebouw minder brandvrij gelegen, terwijl het Bibliotheekgebouw geen afgescheiden deel van het Vredespaleis vormt, zooals het programma verlangt.

Met dit al is dit plan van een der uitgenoodigde Engelsche architecten een der beste, die van over de Noordzee werden ingezonden. Het behoort tot die plannen, welke bij een nadere bestudeering winnen. Onder de bekroonde was er maar een, dat o.i. deze eigenschap bezat, namelijk dat van Greenly en Olin, maar overigens kon men reeds tijdens de tentoonstelling bij vele ontwerpen opmerken hoe vaak een eerste gunstige indruk bij nadere beschouwing voor een minder gunstig oordeel moest plaats maken.

Ontwerp „Russel en Cooper", 5950 M². (Engeland).
Het plan is, evenals de beide vorigen, monumentaal van aanleg en goed wat betreft ligging en grootte der lokaliteiten. Aan vestibule en gangen is echter veel ruimte geofferd.

Aan de lichttoetreding in het Depôtgebouw, van minstens twee tegenovergestelde zijden door vensters, gelijk het programma vraagt, is onvolledig voldaan, althans wat betreft de bel-étage, boven is het beter. De gevels van dit ontwerp vertoonen een Romeinsch-klassiek karakter, hetgeen een zeer monumentaal effect maakt, maar waartegen aan te voeren is, dat de inwendige distributie daarin in het geheel niet kenbaar is. Evenwel staat als een verdienste hiertegenover de vaardigheid, waarmede de vereischte lokalen binnen het groote vierkant, door het klassieke omhulsel gevormd, zijn ondergebracht.

Ontwerp „Bauer", 6800 M². (Duitschland).
Meer nog dan het laatst besproken plan van Russel en Cooper is hier het oppervlak door vestibulen en gangen in beslag genomen.

Het bibliotheekgebouw kan moeilijk gezegd worden een afgescheiden deel van het Vredespaleis te vormen.

Het depôtgebouw is slechts van één zijde door vensters verlicht.

Waar op de bel-étage de vertrekken aan de gevraagde afmetingen beantwoorden, wordt op de verdieping een zaal van het Permanente Hof van Arbitrage aangetroffen van 180 M², inplaats van 90 M² zooals het programma vraagt.

Ook een overbodig aantal toiletten- en reservekamers zijn noodig, om alle lokaliteiten op de verdieping eene bestemming te geven.

Een en ander kan grond geven tot aanmerkingen, maar toch den ontwerper niet te zwaar worden aangerekend, waar een der bekroonde ontwerpen een geheel overbodigen vleugel vertoont.

In elk geval is hier een zeer monumentalen plattegrond verkregen en dat kan van vele ontwerpen, die dezelfde gebreken vertoonen, niet gezegd worden.

Dat het werk van dezen Weener bouwmeester zoo op den achtergrond is gebleven is dan ook vreemd en alleen daaraan toe te schrijven, dat de jury, alsof het een leekencollege was, zich alleen heeft laten verblinden door de mooiste prenten.

De mooiste prenten zijn ontegenzeggelijk door de Franschen geleverd. Ook Nederland is in dit opzicht goed voor den dag gekomen. Evenwel muntten de Nederlandsche ontwerpen, die het meest van virtuositeit in de wijze van voorstelling getuigden nu juist niet uit door een geniale distributie en een streng vasthouden aan het programma. Onder de plannen door Eduard Cuypers ingezonden was er een, waarbij de plattegrond evenzeer de aandacht trok als de conceptie van den opbouw. Wij konden dit plan voor deze vergelijkende studie niet tot onze beschikking krijgen en bepalen er ons daarom toe hier twee Nederlandsche plannen te beschouwen, die bovenal door hun compacte distributie de aandacht trokken.

Ontwerp „van Boven" 4750 M² (Nederland).

Door weglating eener groote vestibule met hoofdtrap heeft de ontwerper zich vrij wel van het programma losgemaakt. Hierdoor is het hem dan ook mogelijk geworden de groote rechtzaal in het midden van den voorgevel te plaatsen.

De groepeering der vleugels van het gebouw om een binnenhof is een zeer aantrekkelijke gedachte, echter ten koste eener meer breed opgevatte distributie der lokaliteiten.

De grootte der lokaliteiten beantwoordt aan het program.

Het ontwerp van Boven vertegenwoordigt door het aanbrengen van den grooten binnenhof een eigenaardig type, dat ziet zoo heel veelvuldig voorkwam. In de meeste ontwerpen zijn de binnenplaatsen als een noodzakelijk kwaad beschouwd, hier evenwel kan zij tot een dankbaar motief gemaakt worden.

Wat evenwel practische inrichting betreft vereenigd met een royale opvatting, zoo moet ongetwijfeld de voorkeur worden gegeven aan het

Ontwerp „Frowein", 4680 M². (Nederland).

Waar alles in één gebouw is ondergebracht valt toch duidelijk in plan de afscheiding van Vredespaleis, Bibliotheek en Depôtgebouw, zooals het programma vraagt, waar te nemen.

Het plan is monumentaal en tevens eenvoudig en praktisch van opvatting, waardoor een gemakkelijke dienst verzekerd is.

De betrekkelijk geringe breedte van den voorgevel, houdt rekening met het smalle terrein, waarop daardoor, het gebouw des te beter zal uitkomen.

De overdekte entrée met oprit, onder de besproken plannen alleen in dit ontwerp opgenomen, is zeker met 't oog op de bestemming van het gebouw zeer gewenscht. De rechtzalen en trap zijn gelukkig om de groote vestibule gegroepeerd, welke laatste, aan weerszijden door gangen, met het bibliotheekgebouw gemakkelijk verbinding heeft.

De raadkamers, goed geplaatst, geven uit voorgelegen loggia's door trappen direct toegang naar het park.

Alle lokaliteiten zijn volgens de gevraagde afmetingen van het program.

Het ontwerp Frowein is van de hier besproken en wellicht van alle ingezonden plannen het kleinst van oppervlak, en toch monumentaal van opvatting zoowel in plan als in uit- en inwendige samenstelling en zou daarbij hoogstwaarschijnlijk voor de gestelde bouwsom ongewijzigd uit te voeren zijn, waar, naar berekening, f27.50 p. M³. beschikbaar is.

Het Vaderland van 29 Januari l.l., vestigde hierop onlangs de aandacht, naar aanleiding van de tentoonstelling van dit ontwerp bij de firma Boussod-Valadon en deze bespreking was de aanleiding, waardoor wij er toe kwamen bij de voor deze beschouwing gekozen ontwerpen het plan Frowein op te nemen.

Het is ons daarbij gebleken, dat ook dit ontwerp ongetwijfeld behoort tot die, welke bij nadere bestudeering winnen.

Met den ernst, ons Nederlanders eigen, heeft de heer Frowein blijkbaar het programma bestudeerd, niet vermoedende, dat een internationale jury bij de beoordeeling der plannen allen ernst ter zijde zou stellen of ook al heeft hij dit wel eens vermoed, toch het programma beschouwende als een wet, als de maat, waarmede alle mededingers gemeten zouden worden.

Ook uit de meeste andere hier beschouwde plannen spreekt een ernstig streven, om zooveel mogelijk zich aan het programma vast te houden, maar merkwaardig mag het genoemd worden, dat dit welbeschouwd het allerminst uitkomt in het eerstbekroonde en voor uitvoering bestemde plan „Cordonnier".

De architectuur van laatstgenoemd plan heeft men van verschillende zijden afgebroken, als zijnde geen conceptie voor een Vredespaleis: ook van het plan Frowein is hetzelfde gezegd. Wij plaatsen ons ten dezen opzichte liefst op een volkomen onpartijdig standpunt, maar hebben toch in dit gelijkluidend oordeel aanleiding gevonden de perspectivische aanzichten van beide plannen op ongeveer dezelfde schaal eens bij elkander te zetten op de bij dit nummer gevoegde plaat.

Afgezien van de quaestie van conceptie hebben wij hier alleen te vragen wat hier de voorkeur verdient: de pseudo—Nederlandsche Renaissance van den Franschman of de Hollandsch gevoelde architectuur van den Nederlandschen bouwmeester, die zeker onze Renaissance beter kent en beter weet wat er mede te bereiken is dan een vreemdeling dit ooit zal kunnen.

Dat wij dit punt aanroeren is aan de jury zelf te wijten, die het, ofschoon het, naar veler meening, bij een internationaal gebouw geen zin heeft, op den voorgrond bracht, door aan Cordonniers ontwerp het pseudo-Nederlandsche karakter aan te rekenen als een verdienste, die verscheidene feilen moest goed maken.

Wij willen onpartijdig blijven, maar meenen, dat verscheidene teleurgestelde mededingers en vooral zij, die serieuze en goed bestudeerde ontwerpen inzonden, het volste recht hebben van de jury te vragen ook op dit punt met gelijke maat te worden gemeten.

Over het waarschijnlijk effect van de actie, thans

Ontwerpen voor het Vredespaleis.

Ontwerp „Cordonnier".

Ontwerp „Frowein".

tegen het Carnegiebestuur ingesteld, valt, zooals wij reeds opmerkten, nog weinig te zeggen. Wij weten zelfs niet of de bouwmeesters, wier ontwerpen hier besproken werden, er aan mededoen of niet.

Maar er kan niet met genoeg ernst gewezen worden op het onverantwoordelijke van de handelwijze der jury, waardoor aan een groot aantal serieuze mededingers, en daarmede aan de beoefenaars der bouwkunst in het algemeen, een moreel nadeel is toegebracht, dat met geen geldelijke schadevergoeding is goed te maken.

Is het voor hen, die er naar streefden en er in slaagden een oplossing te vinden, waarbij aan het programma voldaan is, niet hatelijk uit courantenberichten te moeten lezen, hoe thans het eerstbekroonde ontwerp met veel moeite en gescharrel met dat programma in overeenstemming is gebracht?

Ontdaan bovendien van allerlei luxe toevoegsels, waardoor de jury zich op haast onbegrijpelijke wijze heeft laten verblinden.....

Wat zal daarvan terecht komen?

Prijsvragen.

Op het aanstaand congres van den Alg. Ned Opzichters- en Teekenaarsbond zal waarschijnlijk een voorstel van de afdeeling den Haag in behandeling komen luidende als volgt:

„Het hoofdbestuur wordt uitgenoodigd maatregelen te nemen tegen het uitschrijven van prijsvragen waarvan de prijzen voor bekroonde inzenders bestemd, te laag zijn gesteld in vergelijking met den verrichten arbeid en met de waarde die zij bezitten voor den principaal".

Als toelichting verklaren de voorstellers hierbij:

„Het is ons niet te doen het „prijsvragenstelsel" aan te raden, doch alleen wijzen wij er op, hoe sommigen voor enkele honderden guldens, de meest bestudeerde ontwerpen machtig worden. Ook de prijzen die men uitlooft voor de z. g. studie-prijsvragen zijn vaak te laag gesteld".

Ook van andere zijden werden in den laatsten tijd nogal eens gelijkluidende klachten vernomen en zonder grond zijn die klachten zeker niet. In den regel toch wordt het bedrag der prijzen vastgesteld naar hetgeen de uitschrijvers er voor over, of beschikbaar, hebben en hoegenaamd geen rekening gehouden met de hoeveelheid arbeid die gevraagd wordt. Dat dit op de resultaten een verderfelijken invloed heeft ligt voor de hand en wanneer men die resultaten dan aan andere oorzaken gaat toeschrijven, brengt men de prijsvragen in het algemeen in discrediet.

Een prijsvraag is tot een zekere hoogte altijd een loterij of ten minste een speculatie. Hoe aanlokkelijk het onderwerp moge zijn, velen zullen een zekere verdienste verkiezen boven het onzekere revenue van den wedstrijd. Bovendien zullen de knappe lui, die reeds wat gepresteerd hebben en wat naam gemaakt het in veel gevallen niet de moeite waard vinden mede te dingen. Dit is vaak jammer, want in de eerste plaats krijgt men dan niet de beste oplossingen, die te krijgen zijn en in de tweede plaats wordt de wedstrijd daarvoor voor de andere mededingers minder interessant en minder leerzaam.

Het is dus zeker gewenscht, dat bij het vele, wat in zake regeling van prijsvragen te wenschen overlaat, het belangrijke punt „voldoende prijzen" ook eens in ernstige overweging worde genomen.

DE PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE LONDEN.

Hoofdzakelijk aan het weekblad „Architectura" ontleenen wij het volgende omtrent den door den Raad van Londen (County-Council) uitgeschreven prijsvraag voor een gebouw, bestemd voor den graafschapsraad. Einde der vorige maand is het programma, in hoofdzaak samengesteld door het bestuur van het R. I. B. A., door dien Raad aangenomen en gepubliceerd. Aan dit programma ontleenen wij het volgende:

De wedstrijd wordt gehouden in twee deelen, te weten a. een vóórwedstrijd, b. een eindkamp; a. staat open voor architecten van elke nationaliteit; tot den eindkamp zullen worden toegelaten minstens tien, hoogstens vijftien ontwerpers uit den vóórwedstrijd, benevens acht architecten, door den Raad uit te noodigen, deze architecten moeten hunne ontwerpen inzenden op den datum van den eindkamp gesteld. De teekeningen der in den vóórwedstrijd bekroonde ontwerpen zullen aan de vervaardigers worden teruggezonden, teneinde die voor den eindkamp in gereedheid te kunnen brengen. Aan elken inzender voor den eindkamp zal een honorarium worden uitgekeerd van tweehonderd guineas (pl.m. f 2500).

De ingekomen antwoorden zullen ter beoordeeling in handen worden gesteld van de heeren R. Norman Shaw en W. E. Riley, den architect van den Raad: in den eindkamp zullen deze heeren worden bijgestaan door een derden beoordeelaar, te kiezen door de inzenders.

Het is de bedoeling van den Raad den bekroonden ontwerper op te dragen zijn plan voor uitvoering verder uit te werken, waarbij de architect van den Raad bevoegdheid heeft voor zoover het betreft zaken van indeeling, constructie en stabiliteit. Voor hunne diensten zullen beide architecten worden gehonoreerd op een basis van vijf procent van de bouwsom, verdeeld in de verhouding van $^{9}/_{10}$ voor den bekroonden ontwerper en $^{1}/_{10}$ voor den architect van den Raad.

De ontwerpen van den vóórwedstrijd worden na de beoordeeling aan de vervaardigers teruggezonden en zullen die, met uitzondering van beide beoordeelaars, vóór de einduitspraak aan niemand ter bezichtiging worden gesteld.

Toelichting, letterschrift en schaal der teekeningen, en andere stukken moeten in de Engelsche taal zijn gesteld.

De ontwerpen voor den vóórwedstrijd moeten zijn ingekomen vóór of op den 27sten Augustus 1907; de inzending voor den eindkamp heeft plaats drie maanden later.

Bij het programma is gevoegd een schetsplan van de hoofdverdieping; dit plan is te beschouwen als een schematische aanduiding eener rangschikking van de verschillende lokalen en kan door de inzenders naar eigen inzicht worden gewijzigd.

De mededingers zullen zich op de hoogte hebben te stellen van plaatselijk geldende verordeningen en voorschriften, terwijl eene bezichtiging van het terrein met zijne omgeving wordt aanbevolen.

Als bouwsom is beschikbaar een bedrag van

850.000 pond sterling.

Elk ontwerp moet vergezeld gaan o. m. van een door den inzender geteekend stuk, waarin wordt verklaard, dat het ontwerp diens eigen werk is en dat de teekeningen zijn gemaakt onder zijn persoonlijk toezicht, op eigen bureau en door eigen personeel.

In den vóórwedstrijd worden gevraagd de teekeningen van de plattegronden, de drie voornaamste gevels en twee doorsneden; perspectiefteekeningen worden in geen van beide wedstrijden verlangd. Alle teekeningen uitsluitend in inktlijnen te behandelen.

Ten slotte geeft het programma alle détails betreffende de inrichting van het gebouw en de vereischte lokalen voor de verschillende takken van dienst.

De aanvrage voor een exemplaar daarvan moet gericht worden aan „The Architect, London County Council, County Hall, Spring Gardens, S.W.," en vergezeld gaan van een chèque of postwissel groot £ 3:3:— betaalbaar aan „The London County Council" en „crossed".

Dit bedrag zal teruggezonden worden aan elken mededinger die een bona-fide ontwerp inzendt en dit daarna niet intrekt, en eveneens aan elken architect die na ontvangst van de voorwaarden besluit niet mede te dingen en deze binnen twee weken terugzendt.

De voorwaarden beslaan 13 folio bladz. druks; de bestudeering daarvan kost dagen tijds. Alle maten zijn in voeten gegeven hetgeen een groot bezwaar is voor buitenlandsche mededingers, evenals de schaal van 16 voet op 1 inch, waarop de teekeningen moeten vervaardigd worden. Drie groote platen zijn tot nadere toelichting aan het programma toegevoegd.

Vereenigingen.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS.

BESCHRIJVINGSBRIEF

voor de *27ste Algemeene Vergadering*

TE HOUDEN TE AMSTERDAM,

op *Dinsdag 2 April 1907*, des voormiddags te *10 uur*, in de Oefenschool der Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers, Hobbemastraat, achter 's Rijks Museum.

AGENDA:

1. Opening der Vergadering.
2. Mededeelingen van het Bestuur.
3. Uitbrengen van het Jaarverslag over 1906—1907.
4. Rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar; vaststellen der begrooting voor het volgende dienstjaar;
5. Verkiezing van een Voorzitter, wegens het periodiek aftreden van den heer W. B. G. Molkenboer, die zich niet meer herkiesbaar stelt, — en van twee Bestuursleden, door het periodiek aftreden van mejuffrouw J. M. E. Kerlen en den heer J. W. Sevenhuijsen.
6. Bespreking van het Maandblad.
7. Vaststellen van tijd en plaats voor de volgende Algemeene Vergadering.
8. Toelichting door een der Bestuursleden bij eene collectie teekeningen, vervaardigd door leerlingen van een of meer Duitsche lagere scholen.
9. „Iets over geheugenteekenen en iets over teekenen op de lagere school." (In te leiden door den heer G. J. H. Kerkhoff te Haarlem, met expositie van teekeningen).
10. „Toegepast pleisterteekenen". (Inleider: de heer F. Th. Grabijn, met expositie eener verzameling teekeningen van leerlingen van de school voor Kunstnijverheid te Haarlem).
11. „Zou het niet wenschelijk zijn, dat het Teekenen op het Eindexamen der H. B. Scholen met 5-j. c. verplaatst werd van het schriftelijk naar het mondeling gedeelte?" (Inleider: de heer P. J. den Hertog te 's-Gravenhage).
12. Rondvraag en sluiting.

Na afloop der vergadering bezoek aan de Tentoonstelling van de Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor meisjes, Directrice: Mej. J. M. E. Kerlen, in het gebouw van de Mij. t. Bev. d. Bouwkunst, Marnixstr. 402.

De 1e Secretaris,
J. DE JONG Czn.

ALGEMEENE NEDERLANDSCHE OPZICHTERS- EN TEEKENAARSBOND.

Voorloopige Beschrijvingsbrief voor het aanstaand Congres van den Bond.

Onder de voorstellen, ter plaatsing op den beschrijvingsbrief voor het eerstvolgend congres ingezonden, trekt in de eerste plaats de aandacht:

Voorstel Hoofdbestuur:

Het congres, enz. van oordeel, dat de propoganda voor onzen Bond op hechte grondslagen behoort te worden opgebouwd en in de juiste richting moet worden gevoerd, spreke zich uit over het volgende door het Hoofdbestuur ontworpen

STRIJDPROGRAM.

Art. 1. De Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond strijdt voor:

a. de invoering van wettelijke bekwaamheidsacten voor opzichters en teekenaars;

b. de verhooging van den algemeenen loonstandaard van — en gelijke bezoldiging voor opzichters en teekenaars;

c. een wettelijk geregelden arbeidsdag van zeven uren voor teekenaars en van eenzelfde aantal uren als de werklieden in hetzelfde vak voor de opzichters;

d. het verleenen van veertien dagen verlof per jaar met behoud van salaris aan alle opzichters en teekenaars;

e. bestrijding van de oorzaken der werkeloosheid;

f. de invoering van staatspensioneering voor ouderdom en invaliditeit;

g. de stichting van middelbare technische scholen.

Art. 2. Hij tracht deze verbeteringen te verwezenlijken door toepassing van de in art. 2 der statuten genoemde middelen.

Toelichting.

Het hoofdbestuur is van meening en onze propagandisten hebben het reeds meermalen ondervonden, dat wij een grondslag, een basis moeten hebben waarop onze propaganda steunt. Als men ons vraagt, wat wil de A. N. O. en T. B. dan moeten wij een lijstje verbeteringen in onze positie, waarom de wenschen der opzichters en teekenaars zich concentreeren, kunnen toonen. Met zulk een lijstje in de hand staan onze propagandisten in de vergaderzalen, maar ook die op werk, in fabriek en kantoor sterk.

Welnu, dat verlangenlijstje wenscht het hoofdbestuur door dit congres vastgesteld te zien en heeft daartoe het bovenstaande concept ontworpen.

* * *

Wanneer het den Bond niet uisluitend te doen is om een basis voor propaganda, maar het bovenstaande werkelijk beschouwd mag worden ook als een *werkprogram* dan verdient voorzeker het streven van den Bond den steun van allen, die bij machte zijn het op een of andere wijze te bevorderen. Met den krachtigsten steun toch zal de verwezenlijking van dit program jaren tijds vorderen, door dit vooruitzicht zal echter de Bond zich wel niet laten ontmoedigen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Den 19en Maart heeft in de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap de heer K. Sluyterman, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, een voordracht over Engelsche buitenhuizen, hun interieurs, parken en tuinen, gehouden.

In 1905 — zoo begon spreker — hebben prof. Evers en ik met een aantal studenten der Technische Hoogeschool een achtdaagsche excursie gemaakt naar Londen en eenige in de nabijheid daarvan gelegen plaatsen, ter bestudeering der voornaamste architectonische monumenten, en vooral om met de typische buitenhuizen, waarvan we de afbeeldingen uit de geïllustreerde vak- en andere tijdschriften kenden, kennis te maken. Onder de te Londen bezochte monumenten verdient in 't bizonder vermelding de nieuwe Westminster Kathedraal, de door den architect Bentley gebouwde R.-C. Kerk, die toen op de inwendige decoratie na, zoo goed als voltooid, nu reeds gedeeltelijk ook van de decoratie voorzien, inwendig door zijne afmetingen een grootsche ruimteontwikkeling te aanschouwen geeft, en niet onvermeld wil spreker laten een bezoek aan het huis van Alma Tadema, met zijn smaakvol en zéér fantastisch atelier, en dat aan de beroemde collegegebouwen te Cambridge. Het voornaamste echter was het bezoek aan de buitenhuizen te Haslemere en Goodalming; twee plaatsen op ongeveer anderhalf uur sporens van Londen gelegen in het prachtige land van Surrey, het Engelsche Gelderland. Door bemiddeling der architecten Harrison Townsend en Voysey, werden wij in staat gesteld dáár enkele landhuizen te zien, door hen beiden gebouwd, en ook door de welbekende architecten Newton, Thackerey Turner en Lutgens; allen voormannen der moderde school. Met groote bereidwilligheid stelden de eigenaars der huizen ze voor ons open en met ongekende gastvrijheid werden we ontvangen en rondgeleid en mochten we ons ook uit al de afbeeldingen in de tijdschriften eene voorstelling van die buitenhuizen hebben gevormd, ons bezoek onder de bovengenoemde omstandigheden, was ons het bewijs dat onze voorstelling onvolledig was, dat alleen het zien der huizen en het ondergaan der handelingen der bewoners, van welke de inrichting der huizen een reflex te noemen is, in staat zijn ze op hun juiste waarde te schatten, ze op de juiste wijze te belichten, zoodat huis en bewoner als 't ware tot een éénheid worden, en om te kunnen begrijpen wat voor een Engelschman zijn: „Home" is. Maar bovenal hebben we levendig gevoeld, hoe hier een kunst aan 't woord is, zéér lokaal, zeer persoonlijk, van een hoogstaande ontwikkeling, doch die ook nergens anders ter wereld een bodem ter ontwikkeling zou kunnen vinden, saamgeweven als ze is met de karakteristieke levenswijze, levensopvatting en levensbeschouwing van den Engelschman.

Het uitwendige dier huizen zou meestal niet doen vermoeden welk heerlijk interieur er achter die doodeenvoudige gevels verborgen zit, en niet zelden is het inwendige van uiterlijk zelfs armelijk uitziende huizen een juweel van den meest beschaafden smaak. In het binnenhuis, is al het karakteristieke van den bewoner die zich vér van zijn zaken, vér van den rook der groote stad pas recht vrij gevoelt, tot uiting gekomen. Hygiëne en practische inrichting zijn bij den bouw de leidende gedachte geweest, en het uitwendige komt eerst in de tweede plaats.

De inwendige planverdeeling komt consequent naar buiten, veelal door een schilderachtige groepeering der gevels en nimmer wordt het geringste onderdeel van den plattegrond terwille van de gevelverdeeling opgeofferd in tegenstelling met de opvatting der vroegere klassieke school waarbij in de eerste plaats naar symetrie in de gevels werd getracht „Houses are built to live in not to look at", is een woord voor 300 jaar uitgesproken en nu weer van principieele kracht, en naast hygiène en comfort is ook de gezelligheid een factor van belang die bij den bouw van het huis den architect gelegenheid geeft, door goede groepeering betimmering enz. tot een artistiek geheel te komen. En het zijn niet de gegoeden alléén die zich dagelijks een lange spoorreis getroosten om in hun home te komen, ook de minder bemiddelden zoeken na den arbeid hun rustig gelegen hutje in de buitenwijken der groote stad op. En in tegenstelling met den bekenden trek naar de stad openbaart zich in Engeland een trek die met „Back to the land" betiteld wordt, en oorzaak is dat verscheidene industrieën eveneens naar het platteland verhuizen en door het stichten van zoogenaamde tuinsteden, het den onbemiddelde mogelijk maken onder hygiënisch gunstiger omstandigheden dan de stad aanbiedt te leven en te wonen.

Een voorbeeld van die tuinsteden is Bourneville bij Birmingham door den cacaofabrikant Cadbury in 't leven geroepen. Het is dan ook geen wonder dat de voorsteden der groote steden steeds dieper in het land dringen en door hun ruimen bouw er een overgang toe vormen. Niet weinig werken tot die liefde voor het landschap mede de schoonheid van het Engelsche landschap, en meesterlijk wordt

daarvan partij getrokken bij het bouwen der grootere landhuizen, van welke er ontelbare vele zijn. Het erfrecht waarbij het goed der familie immer op één erfgenaam overgaat werkt het bestaan blijven dier groote bezittingen in de hand. Hier worden ook de kostbare familieverzamelingen gevonden ook al bewoont de eigenaar van zulk een huis in den winter een paleis in de stad. Hier is het eigenlijke domicilie van den bewoner. Bij het bouwen der moderne buitenhuizen wordt allereerst op een goede plaatsing ten opzichte der windstreken gelet en alle hoofdvertrekken op het zuiden en oosten geprojecteerd. Of het huis dan met den achtergrond naar den hoofdweg komt te staan deert den eigenaar niet. Meestal wordt het dan ook een muur of haag langs den weg aan het gezicht onttrokken.

En aan de woning sluit zich als 't ware als een voorzetting van het gezellige interieur de tuin aan; de bloementuin in onmiddellijk verband met de woonvertrekken, moestuin en boomgaard aan de keuken en andere dienstvertrekken grenzende. Met duiventil, tuinbank en prieel, tennisveld en den nooit ontbrekenden zonnewijzer, vormt alles met het huis een onafscheidenlijk geheel. Meestal sluit zich de architectuur aan aan de streek waar het huis verrijst en zoo vinden we muren van breuksteen, waar deze in de buurt gevonden wordt, of baksteenen muren, waar een kleigrond het maken van dat materiaal veroorlooft of vakwerkbouw waar hout in overvloed aanwezig is, en immer is eenvoud het kenmerk van den bouw uitwendig en het type der boerenhut in het gebouw terug te vinden.

Een opmerkenswaardig onderdeel van het landhuis is de „hall", waarvan drie typen gevonden worden, n l. 1o. de representatieruimte, waar feesten worden gehouden en de familiebijeenkomsten plaats hebben; 2o. de centrale ruimte die de trap naar de verdiepingen bevat en 3o. de met de entree verbonden ruimte die eigenlijk niet anders dan een woonvertrek is waaruit de andere vertrekken te bereiken zijn en waarvan de trap afgezonderd is gelegen. Spreker geeft een historisch overzicht over dit belangrijk onderdeel van het landhuis, dat zich van de 13de eeuw tot heden heeft gehandhaafd. Oorspronkelijk was het eene groote ruimte met zichtbaren kap overdekt, bevatte het aan een der zijden een gedeeltelijk door een houten schotwerk: „de sereen" afgescheiden gedeelte waarachter zich de ingang en de trap naar de hooger gelegen vertrekken bevond en waarboven de zoogenaamde „minstrels gallery" was aangebracht, waar de minstreels en later de muzikanten van ander karakter een plaats vonden.

Tegenover deze screen was een verhoogd podium aangebracht, waar de landheer met zijn huisgezin den maaltijd gebruikte, terwijl in het lagere gedeelte de onderhoorigen aanzaten. In het midden van de hal staat het blokkenvuur, welks rook door eene opening in het dak verdwijnt. Hooge vensters in den zijwand en boven de minstrels gallery verlichten de ruimte. Een kap uit de 15de eeuw van een der college's te Cambridge vertoont nog deze dakopening en is tot 1860 als rookafvoer uit traditie in gebruik heweest en eerst daarna met een lantaarn afgedekt. In de 16e eeuw wordt de open kap door een lager gelegen plafond vervangen en komen de trappen naast de screen direct in de hall uit, terwijl nog later de screen geheel vervalt en de minstrels gallery soms als balcon in de zaal wordt uitgebouwd, zooals in Hatfield house het buitenhuis der familie Salisbury en langzamerhand wordt de hal zoodanig vervormd, dat hij in de 18de eeuw bijna niet meer te herkennen is. Omstreeks 1860 zijn de moderne Engelsche architecten weder begonnen met de reconstructie van de oude Hall, natuurlijk naar moderne eischen vervormd, waaruit de bovengenoemde 3 typen ontstaan zijn.

Na hiermede het landhuis als zoodanig afgehandeld te hebben, geeft spreker nog een overzicht van den daarmede verband houdenden tuin- en parkaanleg en gaat de geschiedenis daarvan na. De eerste tuinen van beteekenis, in Engeland aangelegd, waren geïnspireerd op de Italiaansche voorbeelden, die zich weer grondden op die der Romeinsche tuinen. In de 17de eeuw werd door Willem III van Oranje de toenmalige tuinkunst van le Nôtre ingevoerd, met het gevolg, dat de oorspronkelijke Fransche aanleg in Engeland als „Dutch Garden" werd betiteld, terwijl een zoodanige tuin hier te lande een Engelsche tuin werd genoemd. In de 18de eeuw bracht William Kent een omwenteling in de tuinkunst door het invoeren van den landschapsstijl .... De moderne Engelsche architecten maken voor den tuinaanleg in de onmiddellijke nabijheid van het huis gebruik van den regelmatigen rechtlijnigen aanleg en verder van het gebouw af van den landschapsstijl. Waar het terrein glooiend is, kunnen met eerstgenoemden aanleg door het aanbrengen van trappen, terrassen enz. verrassende effecten teweeg gebracht worden, zooals spreker met een aantal lichtbeelden verduidelijkte, terwijl ook het water een niet te versmaden factor bij den tuinaanleg is.

Het gesprokene werd toegelicht met een uitgebreide reeks lichtbeelden van landhuizen zoowel uit- en inwendig, wat ruimten en meubeleering betreft.

Varia.

DE NIEUWE OPENBARE BIBLIOTHEEK TE NEW-YORK.

Weldra wordt te New-York de nieuwe openbare bibliotheek geopend, die de bibliotheekstichtingen van Astor, Lenox, Tilden en andere burgers zal opnemen. Het gebouw zal de grootste architectonische bezienswaardigheid van de stad zijn. De nieuwe bibliotheek is uit overal gelijkmatig wit Vermontsch marmer in modernen renaissance-stijl uitgevoerd, in navolging van voorbeelden uit de 18e eeuw. Zij beslaat een geheel „blok" en heeft tot de hoogste nok een hoogte van 98 voet. Een hooge trap voert naar een uit 22 Korinthische zuilen bestaande colonnade, waardoor men in het inwendige komt, dat op het oogenblik nog in wording is. De biliotheek vertoont in zooverre een merkwaardige nieuwigheid, dat het groote marmeren paleis eigenlijk slechts een omhulsel is voor de eigenlijke boekerij. De laatste wordt totaal onafhankelijk van het groote gebouw op een eigen fundament gebouwd en verheft zich met zeven verdiepingen ieder van 7½ voet hoogte in de groote ruimte. Deze reusachtige boekenbergplaats wordt geheel uit ijzer en steen gemaakt, 78 voet breed en 297 voet diep. Het bovenste deel van dit gebouw komt in de groote leeszaal der bibliotheek uit, waarvan de bodem door het marmeren gebouw zelf gedragen wordt. Dit leesvertrek heeft 800 zitplaatsen

en krijgt zijn licht door het glazen dak van het huis. Het moet volkomen van alle gedruisch der stad afgescheiden zijn, waarom het dan ook geen vensters bezit. Voor geleerden en andere personen die zich met bijzondere studies bezighouden, zullen 60 afzonderlijke kamers voorhanden zijn, verder zullen er leesvertrekken voor kinderen en blinden zijn en er zullen aparte kamers ingericht worden voor de vele speciale verzamelingen der bibliotheek. Onder de laatste bevindt zich één van 3000 Shakespeareana, waarbij vier complete exemplaren der eerste folio-uitgaaf en negen van de tweede, verder een der volledigste bijbelverzamelingen der wereld (8000 exemplaren), 21900 werken over geografie, waaronder alles, wat sedert het jaar 1500 over deze wetenschap verschenen is, 4000 wereldkaarten en als bijzondere schat de eerste uitgave der brieven van Columbus, die 7500 dollar waard is. De „New-York Public Library" bestaat pas sedert 1895 in haar tegenwoordigen vorm. Vroeger werden de verzamelingen, die nu de bibliotheek vormen, afzonderlijk beheerd. Daaronder waren de in 1849 gestichte bibliotheek der familie Astor, de „Astor Library", de uit het jaar 1870 stammende „Lenox Library" en de door den gestorven staatsman Tilden nagelaten werken en legaten. Toen reeds bestonden er kleine vertakkingen der bibliotheek. Toen de plannen voor het nieuwe gebouw gemaakt werden gaf Andrew Carnegie vijf millioen dollar voor verdere onderafdeelingen der bibliotheek, waarvan er nu al 35 in de verschillende stadswijken zijn. Deze bibliotheken verstrekken boeken ook bezit ieder leesvertrekken waar alles nagezocht kan worden. Het vorige jaar werden de afdeelingbibliotheken door 4752628 personen gebruikt en in de leesvertrekken der beide hoofdgebouwen werden 705508 boekdeelen uitgegeven. Het nieuwe gebouw zal ongeveer 6500000 dollar kosten en vier millioen boeken kunnen bevatten. Als het klaar is kunnen slechts het Britsch museum en de Fransche nationale bibliotheek er mee vergeleken worden.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 11. Willem Springer, Necrologie.

De Verbetering der kazernewoningen door J. H. Schaad. De schrijver is het in het geheel niet eens met de beschouwingen van den heer M. P. de Clercq in vorige nummers over hetzelfde onderwerp en acht het niet gewenscht, dat leeken zich daadwerkelijk met het vraagstuk der volkshuisvesting gaan bezighouden, tenzij zij zich vooraf om voorlichting wenden tot de officieele colleges en personen tot wier taak zulks behoort.

Voor werkzaamheden, als bedoeld in art. 12 der Woningwet, of liever nog het stichten van toegelaten vereenigingen, ligt, naar schrijvers meening, voor het particulier initiatief nog voldoende terrein braak.

Verslag van de vergadering der Afdeeling Utrecht, waar Prof. K. Sluijterman een lezing hield over Engelsche buitenhuizen, hun interieurs, parken en tuinen.

Architectura No. 11. Genootschapsprijsvragen 1906. Rapport der Jury, waaruit blijkt, dat de prijsvragen ditmaal vrijwel als mislukt te beschouwen zijn.

Over den dienst der Publieke Werken te Amsterdam. Hierin wordt gewezen op de onderlinge verhouding der ambtenaren, die niet is, zooals het meest ook in het belang der Gemeente gewenscht geacht mag worden. In hoofdzaak wordt dit daaraan toegeschreven, dat de afgetreden directeur een bijzondere voorliefde had voor het aanstellen van pas gepromoveerde jonge ingenieurs en deze door hem kennelijk voorgetrokken werden bij het andere in de practijk gevormde personeel. Ook de samenwerking tusschen den directeur en de afdeelingschefs en van laatstgenoemde ambtenaren onderling, liet vaak veel te wenschen over.

Technisch Gedeelte. Een en ander over smeedbaar gietijzer (vervolg). Gewapend beton constructie.

De Bouwwereld No. 12. Verplaatsbare zieken barakken door M. J. C. van Eijck.

Nog eens het nieuwe Universiteitsgebouw te Groningen door L. M. Molenaar. De schrijver verdedigd hierin zijne wijze van optreden in de vroeger vermelde critiek. Wij blijven evenwel betwijfelen of daarmede iets door hem bereikt zal worden.

De Ingenieur No. 11. De Electrische Centrale te Utrecht door J. J. L. Smits. Voordracht ter inleiding van het bezoek der Vakafdeeling voor Electrotechniek na de Vergadering van 2 Maart 1907.

Gevaar van het doctoraat in de technische wetenschappen voor de waarde van den ingenieursgraad, door R. A. van Sandick c. i. De schrijver protesteert tegen de gelijkstelling van den graad van doctor in de technische wetenschappen met dien van doctor in de scheikunde en in de pharmacie, zooals dit onlangs geschiedde in een oproeping van den Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid voor sollicitanten naar de betrekking van scheikundige aan het op te richten Rijksbureau tot onderzoek van handelswaren te Leiden.

Deze oproep, zoo zegt de heer v. S., is blijkbaar zonder kennis van zaken opgemaakt. Een doctor in de technische wetenschappen behoeft in het geheel geen scheikundige te zijn; er is zelfs veel kans, dat hij het niet is. In plaats van *doctor in de technische wetenschappen* had moeten staan *technoloog*.

En verder:

Aan den graad van doctor in de technische wetenschappen in deze een bijzonder privilege te verbinden is niet logisch gedacht. Op deze wijze zouden zij gelijk krijgen, die van de instelling van den doctorsgraad in de technische wetenschappen het nadeel gevreesd hebben, dat zij zou kunnen leiden tot vermindering van de wetenschappelijke en practische waarde van den ingenieurstitel. Hier is de academisch gevormde scheikundige ingenieur, dat is de technoloog, onbevoegd verklaard voor een betrekking, waarvoor de doctor in de scheikunde of in de pharmacie daarentegen wel bevoegd wordt verklaard.

Hierbij is uit het oog verloren het verschil in beteekenis van een doctorsgraad aan de Universiteit en aan de Technische Hoogeschool. Aan de Universiteit beteekent zij de gewone afsluiting der universitaire studie en datzelfde beteekent aan de Technische Hoogeschool de ingenieursgraad, hier de graad van technoloog.

Een paar maanden geleden betoogden wij in verband met de verleening der eere-doctoraten aan de Technische Hoogeschool, dat de practijk der technische wetenschap misschien onder de instelling van het doctoraat lijden zou, in zooverre er veel kans bestaat, dat de kloof tusschen de theoretische en de practische beoefening der techniek grooter zou worden dan zij reeds is.

Wij dachten toen niet aan het gevaar, waarop de heer v. S. in het bovenaangehaalde wijst. Dit mag echter o. i. niet uit het oog worden verloren, want daaruit zou wel eens kunnen voortvloeien het ontstaan van een kloof tusschen de ingenieurs en de doctoren in de technische wetenschappen, waarbij de eersten reden zouden hebben zich af te vragen, waarom zij eigenlijk met die fraaiigheid begonnen waren.

Dat er iets scheefs uit ontstaan is blijkt ook daaruit, dat de heer v. S. onderscheid maakt tusschen een doctersgraad aan de Universiteit en aan de Technische Hoogeschool. Dat onderscheid moge nu bestaan, maar zal vroeg of laat moeten verdwijnen, wanneer de T. H. S. een echte universiteit wil worden, als wanneer het halen van den doctorsgraad er regel zal zijn geworden.

Dien weg gaan wij met de technische wetenschap onvermijdelijk uit; dan zal het gevaar waarop v. S. wees vanzelf verdwijnen, maar de behoefte aan middelbaar technisch onderwijs wel in die mate zijn toegenomen, dat daarin, op welke wijze dan ook, is voorzien.

Bescheiden betreffende de verbetering van het Westgat van straat Madoera door E. A. C. F. von Essen, A. P. Melchior, en A. G. Lamminga, c. i.

Afschaffing van tollen, overneming van bestaande kunstwegen en aanleg van nieuwe kunstwegen in Overijssel.

Ingezonden Stukken. Over eenige verschijnselen, waargenomen bij zeedijken in Zeeland, bij den stormvloed van 12 Maart 1906, door R. R. L. de Muralt, ingenieur van Schouwen.

De Aannemer No. 12. Het Correspondentie-onderwijs. Aanbeveling van deze methode van onderwijs voor technici waarbij als voorbeeld wordt gewezen op de hiervoor bestaande afdeeling aan de vroeger vermelde „École spéciale des Travaux Publics" te Parijs.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 38. Agenda van de Algemeene Vergadering der Vereeniging van Ned. Baksteenfabrikanten, waarin door den heer W. J. van der Eist te Zalt-Bommel de vorming eener trust zal worden ingeleid.

Ingezonden stukken, allen over de noodzakelijkheid tot vorming eener trust.

Het mengkolterwalswerk „Systeem Baur".

Een en ander over wrijving en smeermiddelen bij stoommachines.

Deutsche Bauhütte No. 11. Sakralbaukunst door Karl Scheffler.

Ueber Standesfragen und Standesklagen.

Scheinwirkungen in bürgerlichen Entwürfen, door Lorenz Fries bij een ontwerp voor een landhuis van Carl Sieber te Mannheim.

Von der Miethaus-Fassade, door Ed. Eisenring bij een gevelontwerp van F. Meyerhuber te Berlijn.

Architektonische Details door F. R. Vogel bij de schetsen van Karl Fischer.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht afl. 3 bevat:

Een stoutmoedig plan in New-York. — Vaste vloeistoffen en vloeibare kristallen II: Dr. A. J. C. Snijders. — Over den tijd van kuitschieten bij de riviervisschen: A. Marcus. De ver-fotografie van Prof. Korn: Redactie. — Ebonieet IV, (Slot): A. Slingervoet Ramondt. — De legeeringen van koper: A. Vürtheim. — Vleeschetende planten: Davida J. van Heeckeren van Brandsenburg. — Vernisindustrie (Slot): G. Uhl. — Solarisatie: A. P. H. Trivelli. — Metingen over Luchtelectriciteit III Dr. D. van Gulik: — J. van Baren: De vormen der Aardkorst: Jo. M. Proot. — Zwammen, schadelijk voor Naaldhout: J. Daalder Dzn. — Proeven over warmte 3. Uitzetting van Gassen: Dr. A. J. C. Snijders. Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

— Van regeeringswege zal te Soerabaja een ambachtsschool voor inlanders opgericht worden, waarvan de kosten op f 100.000 geraamd worden.

BINNENLAND.

Middelburg. Het volksverhaal, dat Goes, beginnende bij het slot Ostende, door een gang verbonden is met Wissekerke ('s Heer Hendrikskinderen), waar Jacoba van Beieren met haar gevolg heen vluchtte als het haar te Goes benauwd werd en zoo verder Zuid-Beveland trachtte te verlaten, is nog nimmer bewaarheid.

Deze gang liep verder, zegt men, van het slot naar het huis C 58 Groote Markt, van daar naar huis B 7 hoek Opril-Koningstraat en verder naar het huis B 27 Groote Kade.

Deze huizen waren verblijfplaatsen voor het gevolg, wanneer het slot Ostende dit niet kon bevatten.

Nu is gebleken, bij de verbouwing van perceel B 7, dat werkelijk zich in dat huis een onderaardsche gang bevindt, komende van den Opril van de Groote Markt. Telkens men een trapje, om dieper te gaan met het afloopen van den Opril.

Het was door het vele puin en water niet mogelijk ver in de gang door te dringen.

Nog bevindt zich in bedoeld perceel B 7 een zeldzaam mooie eikenhouten bedstede, met inleg- en snijwerk, welke overgebracht zal worden naar de stedelijke oudheid-kamer.

Aldus schrijft men aan de „Goessche Ct."

's-Gravenhage. Men schrijft uit Epe op de Veluwe aan de Tel.:

Door kerkvoogden en notabelen der Hervormde gemeente is alhier uit de inwoners een commissie aangewezen, met het doel gelden bijeen te zamelen tot het herstellen van het overoude kerkgebouw, dat thans in vrij vervallen toestand verkeert, en, hoewel in- en uitwendig eenvoudig van vorm, tech uit een bouwkundig oogpunt zijn belangrijkheid heeft.

De kerk is hoofdzakelijk uit tufsteen opgebouwd en bestaat uit een vierkanten toren, waarin vroeger de hoofdtoegang was, een middenschip met twee zijschepen, door steenen kolommen in vier traveeën verdeeld en een in 't verlengde van t middenschip gelegen koor, hetwelk door een halven zeshoek wordt afgesloten.

De toren is door een achthoekige spits bekroond, terwijl de schepen en 't koor onder één dak zijn geplaatst.

't Jaar der stichting is niet bekend. Maar uit een schrijven van Godefridus, bisschop van Utrecht, in 't jaar 1176, blijkt, dat het toen reeds bestond. In het Privilegiënboek, bldz. 7, wordt het de moederkerk genoemd van Herghe (Heerde), Gaesberg en Vorichten, aan welke dorpen veroorloofd werd, zich af te scheiden en een eigen kerspelkerk te hebben, terwijl aan Fasen (Vaassen) en Unen (Oene) werd bevolen de kerk te Epe als hun moederkerk te beschouwing en mee te onderhouden.

Uit architectonische vormen blijkt, dat het voorgedeelte met toren 't oudste is; later is 't midden-chip met de zijschepen en eindelijk 't koor gebouwd. In den toren komen nog Romaansche vormen voor.

De commissie heeft zich verzekerd van de voorlichting en raad van den heer I. C. Van Dorssen Az., architect en hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, die bereid is bevonden de noodige plannen te ontwerpen.

De in- en uitwendige herstelling zal totaal f 10.000 kosten waarvan reeds een bedrag van f 3708.25 aan vrijwillige giften is toegezegd.

— Tengevolge van de ministerieele crisis zullen de reeds lang bestaande plannen tot huisvesting of verplaatsing van Rijksgebouwen voorloopig blijven rusten. De desbetreffende wetsontwerpen, regende o. a. de daarvoor noodige uitgaven, waren reeds van den Raad van State terug ontvangen.

De plannen omvatten o. a.: verplaatsing van het departement van Buitenlandsche Zaken naar het Rijksarchiefgebouw op het Plein; afbraak van een gedeelte van het gebouw van Buitenlandsche Zaken ten behoeve der van gemeentewege geprojecteerde straat Spui—Buitenhof; inrichting van het overblijvende gedeelte tot localen voor den Raad van State, welker vertrekken zouden worden bijgetrokken aan het gebouw der Tweede Kamer; bouw van een ministerie van Waterstaat met de afdeeling posterijen op het terrein aan de Kortenaerkade; overbrenging van een gedeelte van het ministerie van Landbouw naar de voormalige kanongieterij; opruiming der lelijke gebouwen aan de oostzijde van het Binnenhof rondom het Helletje en voortzetting der restauratie van de rijksgebouwtjes naast het Kantongerecht tegenover den zuidelijken zijgevel van de Ridderzaal.

Zalt Bommel. Nu het Rijk en de Provincie Gelderland subsidie hebben toegekend voor het restaureeren van den Sint Maartens-toren alhier, heeft zich daar ter stede een financieele commissie tot bevordering van de restauratie van den toren gevormd, bestaande uit de heeren mr. J. baron Van Palland, voorz.; N. v. Lookeren Campagne, secr.; H. L. Phillips, penningm.; A. G. v. Anrooij; dr. E. Epkema; C. B. W. Meijer en H. Vos, leden.

Zij heeft aan de ingezetenen geldelijke bijdragen in de kosten der restauratie van het belangrijke monument gevraagd, en eenige leden der commissie zullen persoonlijk rondgaan tot in ontvangstname der inteekenbiljetten, waar niet reeds een toezegging is gedaan.

Amsterdam. Het ontwerp Vredespaleis van den heer J. F. L. Frowein, eenige weken geleden bij de firma Boussod-Valadon te 's-Gravenhage tentoongesteld, zal in de aanstaande week geëxposeerd worden in den kunsthandel van de firma Voskuil, Spui alhier.

Veendam. Op de prijsvraag, uitgeschreven door de Bouwvereeniging „Veendam" alhier zijn door 85 deelnemers ontwerpen ingezonden.

De jury hoopt vóór de Paschen gereed te zijn met de beoordeeling, en wellicht zal de tentoonstelling gedurende de Paaschdagen en daarna gehouden worden in de Ambachtsschool.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Februari bezocht door 342 belangstellenden.

Uit de boekerij van het Museum werden 225 boek- en plaatwerken verzonden naar verschillende plaatsen van het land.

De School voor Kunstnijverheid werd bezocht door 139 leerlingen.

42ste Jaargang. ZATERDAG 30 MAART 1907. No. 13.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De Renaissance.

In de vijfde lezing der reeks, door het genootschap Architectura et Amicitia georganiseerd, behandelde de Heer A. W. Weissman de Renaissance.

Daar „renaissance" wedergeboorte beteekent wordt dit tijdperk meestal als dat van een herleving der antieke kunst beschouwd. Toch heeft zulk een wederopstanding niet plaats gehad, daar eensdeels van de werken der oudheid te weinig was overgebleven en anderdeels de 15e eeuw, die in Italië den nieuwen stijl zag ontstaan, geheel andere eischen stelde dan de antieken.

In het begin der 15e eeuw trok een jong Florentijnsch bouwmeester, Filippo Brunellesco, naar Rome, om daar de werken der oudheid te gaan bestudeeren. Daar trok de koepel van het Pantheon zijn aandacht, en hij volgde dien na, toen hij de kathedraal te Florence van haar koepel voorzag.

Deze koepel, die in 1462 voltooid werd, is het voorbeeld geweest voor alle latere. Zijn de kerken der middeleeuwen aan hare torens dadelijk te herkennen, zoodra men ergens een koepel ziet, kan kan men zeker zijn, een werk uit den tijd der Renaissance te aanschouwen.

Het verdient opmerking, dat de Renaissance niet is ontstaan te Rome, ofschoon daar de overblijfselen der oudheid het talrijkst waren. Florence is de geboorteplaats der renaissance-kunst; in deze stad, die in de vijftiende eeuw tot grooten bloei kwam, verrezen talrijke paleizen, welker gevels uit reusachtige, slechts ten ruwste behakte blokken bestonden, zooals ook sommige onvoltooid gebleven Oud-Romeinsche gebouwen te zien geven. Het eerste dezer paleizen is het Palazze Pitti, bekend door de fraaie schilderijen, welke het bevat.

Ook het Palazzo Ricardi en het Palazzo Strozzi, beiden te Florence, zijn in dien geest behandeld. Aan het Palazzo Rucellai dier stad werden voor het eerst de pilasters toegepast, die onder de meest karakteristieke motieven der Renaissance moeten worden gerekend.

De Renaissance schiep een nieuw type van kerken, die in plattegrond een kruis met gelijke armen vertoonen en in het midden door een koepel worden bekroond. De meest bekende kerk in dien trant is de St. Pieterskerk te Rome, welke reeds door Paus Nicolaas V omstreeks 1450 is begonnen, doch waarvan de voltooiing pas in 1612 plaats vond. Michelangelo ontwierp in 1558 den eigenlijken koepel, die zich, naar zijn bedoeling, boven een kruiskerk met gelijke armen zou verheffen. Doch na zijn dood werd de Oostelijke kruisarm verlengd, en werd dus de St. Pieterskerk in haar tegenwoordige gedaante gebracht.

Terwijl de architecten tot dusver naar het verkrijgen van rustige, gelijkmatige schoonheid hadden gestreefd, zocht Michelangelo den beschouwer door

grootsche effecten te boeien. Daarom gaf hij aan zijn koepel een middellijn van 44 meter en liet hij de kruin zich 132 meter boven den vloer verheffen. Hoe aanzienlijk deze afmetingen zijn begrijpt men pas door te bedenken, dat de Sarphatistraat 30 meter breed is en de Westertoren, onder den koepel geplaatst, nog 50 M. van diens kruin verwijderd zou blijven.

Van de paleizen te Rome werden in het bijzonder het Palazzo di Venezia, het Palazzo della Cancelleria en het Palazzo Farnese besproken. Daarop werden eenige paleizen te Florence, te Vicenza en te Genua behandeld, en op hunne eigenaardigheden gewezen.

Het inwendige der St.-Pieterskerk te Rome gaf den spreker aanleiding tot de opmerking, dat dit aanvankelijk niet den indruk maakt, die verwacht wordt, omdat de détails zoo reusachtig zijn. Maar om de schoonheid van het gebouw te leeren kennen, moet men het herhaalde malen binnengaan. En wie geheel onder den indruk wil komen, dient een der groote plechtigheden bij te wonen, als de kerk, hoewel de namiddagzon nog door den koepel schijnt, met duizenden van kristallen kaarskronen is verlicht, als de Paus op zijn stoel onder gezang wordt rondgedragen, omstuwd door de geestelijkheid in haar plechtgewaden.

De Italiaansche bouwwerken der 17e eeuw hebben steeds een uiterst monumentaal karakter; grootsche verhoudingen gaan samen met rijke details. In dien tijd zijn prachtige lustverblijven bij Rome aangelegd, zooals de villa Aldobrandini te Frascati en de villa d'Este, te Tivoli. De huizen liggen hier op berghellingen en worden door monumentale trappen bereikt.

De aanleg der tuinen vertoont veel afwisseling, daar fonteinen, terrassen en beelden met smaak zijn aangebracht. Dichte, steeds groene bosschen van eiken worden door hagen van laurieren omgeven, cypressen zijn langs de wegen geplaatst, zoodat overal schaduw is te vinden.

Ook de beroemde fonteinen van Rome werden besproken, waarna met het beschouwen der 18de eeuwsche werken, zooals de gevel van San Giovanni in Laterano en dien van Santa Maria Maggiore het eerste deel der voordracht werd besloten.

Na de pauze was de Nederlandsche Renaissance aan de beurt, die in de 16e en het begin der 17e eeuw nog vele middeleeuwsche eigenaardigheden heeft. Vooral de geveltoppen, die men in Italië niet maakte, en de afwisseling van gebakken en gehouwen steen, uit de 15e eeuw afkomstig, werden als zoodanig genoemd. Het stadhuis te Nijmegen, de Waag te Enkhuizen en het Stadhuis in Den Haag zijn de voornaamste gebouwen, vóór den Tachtigjarigen Oorlog door de Renaissance in Nederland voortgebracht.

Na de totstandkoming der Unie van Utrecht ontwaakte de bouwlust weder, waarvan vooral de Waag van Alkmaar en het Stadhuis te Leiden hetuigen.

Haarlem nam als Stads-Steenhouwer in 1593 Lieven de Key, een Vlaming, van wiens groot talent nog de Waag, de Vleeschhal en vooral de toren der Nieuwe Kerk in de Spaarnestad getuigen.

Amsterdam nam in 1595 Hendrik de Keyser uit Utrecht als stadssteenhouwer in dienst en dankt aan hem de Zuider-, Wester- en Noorderkerk, den Montalbaanstoren, den Munttoren, benevens vele gevels, zooals die van het Huis met de Hoofden.

Deze manier van bouwen duurt tot ongeveer 1630. Dan brengt de in 1595 te Haarlem geboren Jacob van Campen de zuivere Renaissance, die hij in Italië had bestudeerd, naar Nederland over. Het meesterstuk van dien architect is het paleis op den Dam, dat als stadhuis is gebouwd, doch in 1808 zijn tegenwoordige bestemming kreeg.

Navolgers van Jacob van Campen waren Pieter Post en Philips Vingboons. De eerste bouwde het huis Swanenburch te Halfweg, de tweede het Trippenhuis.

Nadat nog even bij de Nederlandsche bouwkunst der 18e eeuw was stilgestaan, werden de laatste uitingen der Renaissance hier te lande, tot 1840 ongeveer, besproken, en er op gewezen, hoe na dien tijd de bouwkunst der 19e eeuw zich achtereenvolgens van alle historische stijlen heeft bediend.

Zullen wij het weder tot een oorspronkelijke bouwkunst brengen, dan dienen wij den draad, die bij het einde der Renaissance ter kwader ure werd losgelaten, weder op te vatten, meende de spreker, die er op wees, hoe men daarnaar in alle beschaafde landen thans zoekende is en die ten slotte hoopte, dat deze pogingen zouden slagen.

Een tachtigtal lichtbeelden verduidelijkte de voordracht, die met groote aandacht werd aangehoord.

Bouwkunstcritiek.

(Ingezonden.)

Kritiek mag alles onderzoeken,
Want grenz'loos is haar rechtsgebied.

Het publiceeren van het ontwerp voor den herbouw van het door brand vernielde Universiteitsgebouw te Groningen, waarmede de Provinciale Groningsche Courant eenige weken geleden hare lezers een genoegen meende te doen, heeft den heer L. M. Moolenaar, Adjunct-Directeur der Gemeentewerken aldaar, aanleiding gegeven tot het schrijven van een (zooals „Architectura" het noemt) heel nijdig stukje in „de Bouwwereld" no. 11, blijkbaar bedoeld als een vernietigende critiek.

In een volgend nummer van hetzelfde blad motiveerde de heer M. nader zijn wijze van optreden.

In de Leestafel in het vorig nummer van „de Opmerker" vind ik bij de vermelding van deze nadere motiveering aangeteekend: „Wij blijven evenwel betwijfelen of daarmede iets door hem bereikt zal worden". Dit is zeer voorzichtig gezegd en even voorzichtig is de verklaring van den schrijver in „Architectura", dat hij de scherpe, afkeurende bewoordingen van zijn Groninger collega volkomen begrijpt.

Wanneer men de toestanden en personen kent, zal men met „Architectura" volkomen begrijpen, „dat iemand, die zijn stad lief heeft, maar vooral onze kunst, hevig slaat naar den auteur van zoo'n ontwerp", maar of hij iets raakt, dat is een andere vraag en ik voel mij geneigd die te beantwoorden met de meening van „de Opmerker", dat met dergelijke heftige uitvallen niets bereikt wordt.

Van zich af slaan is gemakkelijk genoeg, maar raak slaan, dat is eigenlijk de kunst.

Ik zal niet trachten na te gaan wie hier eigenlijk geraakt had moeten worden. Wanneer men tegen Rijks-instellingen wil gaan vechten is het al heel moeilijk om te weten, welken kant men uit moet slaan en men raakt zoo licht den verkeerde.

Maar wel wenschte ik er even op te wijzen, dat uitvallen als de hier bedoelde en ook de niets zeggende uitbreiding, die de schrijver in „Architectura" er aan geeft, gemakkelijk op alle bouwwerken en ontwerpen van onzen tijd kunnen worden toegepast, op het eene met wat meer gemak als op het andere, maar het is geen heksenwerk den uitval van den heer M bijvoorbeeld om te werken voor de Beurs, of het American-Hotel te Amsterdam, voor het huis Scheurleer in Den Haag, voor de Nieuwe Kerk te Rotterdam, voor de Verzekeringsgebouwen te Utrecht, voor het Rijksmuseum, enz. Men neme er de proef maar eens van, dan zal men komen tot een tweeledige conclusie, ten eerste, dat het heelemaal niet moeilijk is en ten tweede, dat men toch eigenlijk geen critiek geschreven heeft, wanneer men zich dit somtijds nog mocht verbeelden. En toch zou het gros der lezers iets dergelijks voor critiek slikken

Daarin schuilt juist het kwaad, daardoor ontstaan verkeerde denkbeelden over bouwkunstcritiek in het algemeen, bij sommigen een afkeer van alle critiek, bij anderen twijfel aan het nut van critiek.

Dit alles zou vermeden kunnen worden, wanneer men zich maar steeds de eerste regel van het hier boven geschreven motto wilde te binnen brengen.

„Critiek mag alles *onderzoeken*".

Ik zou dit willen zien verstaan, *moet* alles onderzoeken, want juist aan het onderzoek ontleent de critiek hare waarde, critiek, die niet het resultaat is van onderzoek, is waardeloos.

Het is de moeilijkheid van dit onderzoek, die het uitoefenen van critiek vaak zoo uiterst moeilijk maakt en dit geldt wel in het bijzonder, waar het werken betreft van den tijd, waarin wij leven.

Betrouwbare gegevens voor dat onderzoek zijn niet gemakkelijk te verkrijgen. Voor hen, die na ons komen en die gegevens kunnen verzamelen, zullen de personen, die men thans treffen wil of ontzien moet, historische figuren geworden zijn en daarom zullen zij de zaken en feiten, met een veel meer onbevangen blik kunnen beschouwen en in staat zijn een juister oordeel over de bouwkunst van onzen tijd te vellen dan wij zelf.

Maar dan wordt alle critiek op het werk van tijdgenooten onmogelijk en nutteloos, zal men zeggen.

Toch niet, beweer ik. Dat zij zeer moeilijk is, stel ik voorop, maar onmogelijk en nutteloos behoeft zij in geenen deele te zijn, wanneer wij de voornaamste eisch, waaraan zij m. i. voldoen moet maar in het oog houdt, namelijk, dat zij berusten moet op onderzoek en dat onderzoek moet uit den aard der zaak historisch zijn.

Men zal mij tegenwerpen, dat juist het historisch onderzoek in onzen tijd geleid heeft tot het achtereenvolgens namaken van alle stijlen van vroegere tijdperken, maar verdient het grasduinen in den vormenschat van die tijdperken, zooals wij dat gedaan hebben, wel den naam van historisch onderzoek?

Dat geloof ik niet.

Ik zeg opzettelijk, zooals wij dat gedaan hebben, want van de ouderen onder onze hedendaagsche bouwmeesters hebben de meesten daaraan indertijd medegedaan, ook zij, die zich later als wegwijzers op nieuwe banen ontpopt hebben. *)

Ik herhaal dus, dat historisch onderzoek alleen ons in staat kan stellen bouwkunstcritiek uit te oefenen.

De geschiedenis is onze eenige betrouwbare maatstaf, een maatstaf toch moeten wij hebben om er de verdiensten van het werk van tijdgenooten naar te kunnen afmeten.

Er is een tijd geweest, dat men zich veel moeite gaf, regels vast te stellen, waarnaar gewerkt en geoordeeld kon worden, een schoonheidscanon, die men slechts had toe te passen en klaar was men.

Latere geslachten hebben het nutteloze daarvan ingezien, groote talenten hebben zich daaraan toch niet gehouden, en van hoeveel vernuft de theorieën ook vaak getuigden, zij die toonden wat te kunnen zonder zich aan de theorieën te storen, hebben steeds de theoristen overvleugeld. Wie in zijn jeugd zich al eens in hun geschriften heeft verdiept, laat thans die boeken als curiositeiten in zijn boekenkast staan.

Dit bewijst echter volstrekt niet, dat de arbeid der theoristen als geheel nutteloos beschouwd moet worden.

Ook zij zijn op hunne wijze op onderzoek uitgegaan en zijn zij daarbij al niet tot practische resultaten gekomen, toch hebben zij materiaal geleverd, waaruit later mede de regels der kunst weder zullen worden opgebouwd.

Ik bedoel niet een stel recepten, als waarop ik zooeven zinspeelde, maar een stel beginselen, dat er toch zal moeten zijn, wanneer wij weder tot een voor den tijd karakteristieke en algemeen toegepaste bouwstijl willen komen.

Het ontbreken van die beginselen, het zoeken in velerlei richting, de splitsing van het onderzoek in allerlei takken, waarbij het groote geheel wordt uit het oog verloren, wat men in onzen tijd kon waarnemen, de beroering door dit alles veroorzaakt staat het tot een karakteristieke uitdrukking kristalliseeren van de bouwkunstvormen in den weg.

Zoolang wij in dezen todstand blijven voortsukkelen, zoolang zal en de bouwkunst en de bouwkunstcritiek blijven lijden onder den vloek der beginselloosheid. Dat zij dientengevolge noodwendig ten ondergang gedoemd zijn, behoeven wij daarom nog niet te besluiten.

Wanneer wij, zooals de heer van der Pek onlangs deed de bouwkunst beschouwen in het licht der eeuwigheid, zullen wij gewaarworden, dat zij meermalen tijden heeft doorgemaakt, die misschien nog bedenkelijker waren dan de onze, maar wat van meer belang is wij zullen een ruimer inzicht verkrijgen, ons een juister oordeel kunnen vormen over den tijdgenoot en zijn werk, wij zullen leeren hoe wij bouwkunstcritiek moeten uitoefenen en daarbij leeren inzien het groote nut dat hieruit te trekken valt, voor het terugvinden van de regels der kunst in den zin, zooals ik dat boven bedoelde.

Voor een deugdelijke critiek is een koel hoofd en een nuchter verstand vereischte. Er is geen enkele reden, waarom deze niet zouden kunnen samengaan met een idealistische opvatting van bouwkunst.

LUCTOR.

*) Om een voorbeeld te noemen, men vergelijke slechts de oudere ontwerpen en uitgevoerde werken van Berlage met die van den laatsten tijd, zijn bekroond Beursontwerp met het uitgevoerde.

Vereenigingen.

BOND VAN TECHNICI.

DRAADLOOZE-TELEGRAPHIE.

In de Maandag 18 dezer gehouden buitengewone bijeenkomst van de *afdeeling Amsterdam van den Bond van Technici*, heeft de Kapitein-Luitenant ter Zee H. E. HOVEN, eene zeer belangwekkende voordracht gehouden over de draadlooze-telegraphie en hare toepassing.

Spreker begon met een algemeen overzicht van de ontwikkeling der telegraphie, om daarna eene verklaring te geven van de oorzaken die geleid hebben tot de ontdekking om zonder draad seinen over te brengen op grooten afstand, welke vinding het eerst door den Italiaan Marconi is toegepast.

Vervolgens werd op bij uitstek duidelijke wijze de geheele werking van de draadlooze-telegraphie verklaard en ook met zeer gunstig geslaagde proeven toegelicht, waarvoor de noodige instrumenten in de zaal waren opgesteld.

Na eene uitvoerige uitlegging van de toestellen, deelde de spreker mede, op welke wijze de draadlooze-telegraphie wordt toegepast, en hoe de seinen op den Oceaan worden overgebracht en door de verschillende zeeschepen worden opgenomen, waardoor het mogelijk was dat men onlangs midden op den Oceaan reeds binnen een uur tijds na de ramp van de Berlin, het bericht ontving van het vergaan van dit stoomschip.

Deze bijzonder heldere en boeiende voordracht, welke door ruim 200 leden en genoodigden, waaronder vele autoriteiten van marine, telegraphie, enz., werd bijgewoond, zal in zijn geheel worden opgenomen in het Technisch Weekblad, orgaan van den Bond van Technici.

ALGEMEENE NEDERLANDSCHE OPZICHTERS EN TEEKENAARSBOND

Door bovengenoemden bond is dezer dagen in ruimen kring het volgende manifest verspreid.

UTRECHT, Maart 1907.

Aan
Heeren Architecten, Ingenieurs, Industrieelen en Aannemers in Nederland.

Weledelgestrenge Heeren!

Het Hoofdbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond heeft de eer het volgende onder Uwe aandacht te brengen.

Het kan U niet onbekend zijn, dat sedert langeren of korteren tijd vrijwel alle ambtenaren en beambten in rijks- of gemeentedienst zijnde, gedurende de zomermaanden eenige dagen in het genot van verlof — met behoud van salaris — worden gesteld.

Eveneens zal het U bekend zijn, dat in de laatste jaren door ambtenaren en beambten in dienst van particulieren, met gunstig gevolg aan hunne patroons om dat voorrecht is verzocht geworden, waardoor het verleenen van een zomerverlof in zeer vele vakken vrijwel usance is geworden. Zelfs mogen we tot ons genoegen ook reeds wijzen op veel categoriën van werklieden b. v. de typografen, timmerlieden, diamantbewerkers, handels- en kantoorbedienden, spoorwegpersoneel enz. aan wier verzoek om verlof onder genoemde voorwaarden door hunne patroons is voldaan.

Hoe is het in dit opzicht met onze vakgenooten, de opzichters en teekenaars gesteld? Behalve de opzichters en teekenaars in dienst van rijk, gemeente en andere colleges, genieten nog maar zeer enkelen van een jaarlijkschen vacantietijd.

En werkelijk — ons hoofdbestuur kan het getuigen — de opzichters en teekenaars hebben haast geen wensch naar welker vervulling zij vuriger zouden verlangen. De aandrang op het hoofdbestuur van onzen bond uitgeoefend om een actie daarvoor te voeren, spreekt boekdeelen.

Waar wij nu overtuigd zijn, dat onze Nederlandsche werkgevers niet ongenegen zijn, dit zoo zeer door hunne opzichters en teekenaars begeerde verlof te verleenen; waar wij daarvan des te meer overtuigd zijn geworden, door den werkelijken steun die onze bond in deze actie in de laatste jaren van zoovele patroons en patroonsvereenigingen mocht ondervinden, daar komen wij ditmaal met nog meer hoop op succes tot alle werkgevers, welke opzichters en teekenaars in hun dienst hebben, met het beleefd, doch *dringend* verzoek, om aan die opzichters en teekenaars een jaarlijksch verlof toe te kennen van

acht achtereenvolgende dagen, met behoud van salaris.

Wij zullen niet ontkennen, dat het toekennen van *acht achtereenvolgende dagen verlof*, vooral aan opzichters, nog al eens op bezwaren stuit, maar daartegenover zijn wij van meening, dat die bezwaren *niet* van zoo ernstigen aard *kunnen* zijn, dat zij niet voor de billijkheid van ons verzoek uit den weg moeten gaan.

Ook voor den opzichter is een jaarlijksche ontspanning en afleiding beslist noodzakelijk te achten, wil hij steeds frisch en energiek voor zijn taak kunnen berekend zijn.

Bovendien gelden die bezwaren voor de opzichters in gemeente-dienst toch ook. Welnu, daar worden ze overwonnen, waarom wij dat voor opzichters en teekenaars in dienst bij particulieren ook zeer goed mogelijk achten, wanneer maar wat goeden wil bij — en onderling overleg tusschen werkgevers en hunne opzichters en teekenaars aanwezig is.

Het verzoek om verlof wordt door ons hoofdbestuur gedaan hoofdzakelijk in het belang hunner vakgenooten, maar toch meent het er op te moeten wijzen, dat de vervulling van een zoo vurigen wensch der opzichters en teekenaars, ook in het belang der werkgevers zal zijn. Immers wanneer zij eens acht dagen geheel vrij zijn, niet de lasten van zorgen en plichten hebben te dragen; hun geest en gedachten den vrijen loop kunnen laten; kortom, kunnen genieten van de heerlijke, vrije natuur, dan zal een dergelijke physieke en geestelijke ontspanning een grooten invloed ten gunste op hun werkkracht hebben.

Vast vertrouwende dat alle werkgevers ons schoone pogen zooveel in hun vermogen is zullen steunen — ook ter bevordering van een goede verhouding en samenwerking tusschen patroons eenerzijds en opzichters en teekenaars anderzijds — hebben ondergeteekenden de eer van U te zijn

Met de meeste hoogachting,

Het hoofdbestuur van den Algem. Ned. Opzichters en Teekenaarsbond:

Z. GULDEN, Voorzitter.
J. L. B. KEURSCHOT, Secretaris.
J. C. O. CAMMAN, Penningmeester.
B. v. d. WERFF, 2e Voorzitter.
JAN. GERHARDT, 2e Secretaris.
M. GELDMAKER, 2e Penningmeester.
C. BOENK, Secretaris Inf. Bureau.

Wij achten het onnoodig onze instemming te betuigen met de strekking van dit manifest. Het spreekt toch haast vanzelf, dat elk weldenkend patroon de opzichter en teekenaars gaarne tegemoet zal komen in dezen bescheiden en billijken wensch. En toch schijnen nog velen verstoken te zijn van de zoo gewenschte ontspanning. Moge daarin spoedig verbetering komen. Red.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST.

Door de Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst wordt op 30 Maart a. s. 's avonds 8 uur in de bovenzaal van Café Rest. „Parkzicht", te Amsterdam ingang Hobbemastraat, een openbare vergadering gehouden, naar aanleiding van een uitgebracht rapport van de commissie voor de bescherming van den Artistieken Eigendom ingesteld door genoemde vereeniging.

Ter tafel zal gebracht worden een aantal kunstnijverheidsproducten, orgineele modellen en namaak daarvan, die voor eenigen tijd ten behoeve van een combinatie van kunstindustrieelen zijn bijeengebracht en die den bij ons geoorloofden kunstindustrieelen diefstal kenschetsen.

Mr. P. Tjeenk Willink zal de besprekingen inleiden.

Wij ontvingen een exemplaar van het bovenbedoelde uitvoerige rapport, waarvan wij de bespreking, wegens plaatsgebrek, tot een volgend nummer moeten uitstellen.

Prijsvragen.

Door de bouwkundige vereeniging „Onderneming en Vrijheid", te 's-Gravenhage, is een prijsvraag uitgeschreven voor het maken van een plan met begrooting voor een blok met zes huizen, bevattende woningen voor werkmansgezinnen met minstens vier kinderen, de huurprijs per woning zal mogen zijn van f 2.75 tot f 3.50 per week.

De kosten der waterleiding gerekend voor rekening van den verhuurder.

De teekeningen moeten zoodanig zijn, dat het plan geheel voldoet aan de eischen van het Bouw- en Woningtoezicht en de goedkeuring voor uitvoering van dat Bureau daarop kan worden verkregen.

Het plan wordt gedacht op een stuk grond van 20 M. diep, aan één straat van 12 à 14 M. breed de prijs van den grond wordt gerekend op f 17 per M², hieronder zijn alle kosten begrepen van transport, rente, enz.

Voor de bestgekeurde ontwerpen worden uitgeloofd prijzen van f 125, f 75 en f 50.

De ontwerpen worden, niet opgerold, uiterlijk 31 Mei a.s. franco ingewacht aan het adres van den secretaris, den heer J. van Rij, Schenkweg 112/114.

BOUWVEREENIGING „VEENDAM".

Onlangs is in dit weekblad opgenomen het programma eener prijsvraag uitgeschreven door de Bouwvereeniging „Veendam" te Veendam.

De leden der jury kwamen bijeen op den 18den Maart j.l. en bevonden dat waren ingekomen vóór of op den 15den Maart ontwerpen. De toen aangevangen beoordeeling hebben zij voortgezet op 19, 25 en 26 Maart. Het bleek haar dat door zeer veel ontwerpers met ernst en bekwame hand is gewerkt aan de oplossing van dit moeilijke vraagstuk; sommigen hebben zelfs van 2 tot 4 ontwerpen ingezonden.

Toch kon de jury slechts adviseeren tot het toekennen van premie's en wel als volgt:

Een premie van f 40.— aan het ontwerp motto „Welvaart" volgnr. 35a.

Een premie van f 20.— aan het ontwerp motto „twee cirkels en gelijkz. driehoek door elkander geteekend" volgnr. 9.

Een premie van f 20.— aan het ontwerp motto „voor het volk" volgnr. 79.

Een premie van f 20.— aan het ontwerp motto „Arbeiterheim" volgnr. 72.

Het Bestuur der bouwvereeniging heeft zich met dit advies vereenigd en zal den inzenders door tusschenkomst van de correspondentie adressen vragen, of zij bereid worden bevonden deze uitspraak te aanvaarden en hunne namen bekend willen maken, zij 't ook onder eenige reserve.

Voorts kan medegedeeld worden dat alle ingekomen ontwerpen aan een nauwkeurig onderzoek zijn onderworpen en het uitvoerig rapport der jury zoo spoedig mogelijk in druk zal toegezonden worden aan alle inzenders.

Evenzoo zal de inleiding en de conclusie van dit rapport aan de bouwkundige bladen ter opname worden aangeboden.

De tentoonstelling van alle ontwerpen heeft plaats in het gebouw der ambachtsschool te Veendam, van af Zaterdag 30 Maart tot en met Dinsdag 2 April van 10—12 uur v.m. en 2—4 uur n.m.

VEREENIGING VOOR VAK EN KUNST TE DORDRECHT.

Van de 105 ingekomen antwoorden op de prijsvraag Diploma tentoonstelling Vak en Kunst werden bekroond met: den 1e prijs f 50 motto Modern, Joh. B. Schneider, Amsterdam; met den 2e prijs f 25 motto Semper, G. Kiljan, Amsterdam; met den 3e prijs f 10 motto halve cirkel waarin drie puntjes, E. Baschy, Hilversum.

De ontwerpen worden gedurende de Paaschdagen in het lokaal Vak en Kunst, Hof 12, tentoongesteld.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 12. Bijbank van de Nederlandsche Bank te Rotterdam. Be-

schrijving met afbeeldingen van dit door de architecten A. Salm G.Bzn. en J. Verheul Dzn uitgevoerde werk.

Nederlandsche Beeldhouwkunst. Verslag van een lezing van Dr. W. Vogelsang, overgenomen uit het „Nieuws van den Dag".

Architectura No. 12. Genootschapsprijsvragen 1907. Programma.

Verslag van de 1224ste vergadering, waarin de heer Ingenohl het overleden eerelid W. Springer herdacht en het plan werd ter tafel gebracht ter gelegenheid van Dr. Cuypers' tachtigsten verjaardag een tentoonstelling zijner werken te organiseeren. Vervolgens hield de heer A. J. Dingemans een voordracht over „De Techniek van het kunstsmeden".

De Bouwwereld No. 13. Verplaatsbare ziekenbarakken, door M. J. C. van Eijck (Vervolg en slot)

Architectuurschilders, Gerard Berkheijden. De Dam te Amsterdam, met plaat.

De Ingenieur No. 12. Rollende egge Ferguson (Rolling rake) ter verdieping van vaarwaters.

Het XIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Leiden. Programma der werkzaamheden in de 1ste en 4de sectie.

Rapporten betreffende Straat Soerabaja, door D. F. Tollenaar.

Een zeehoofd van gewapend beton, door R. R. L. de Muralt c. i.

De Aannemer No. 13. Wanneer vervalt een contract bij het overlijden van een der partijen? Beschouwing waarvan de conclusie luidt: Een contract vervalt dus alleen dan bij den dood van een der partijen, wanneer het een persoonlijk karakter draagt.

Afdeeling Rotterdam. Verslag van de jaarvergadering van 19 Maart j.l.

Afdeeling Groningen. Verslag van de vergadering van 22 Maart j.l

Uit België.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 39. Beknopt verslag der Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Ned. Baksteenfabrikanten, In deze vergadering werd in beginsel besloten tot vorming van een trust en een commissie benoemd om de zaak voor te bereiden.

Het mengkollerwalswerk, systeem „Baur".

Ziekteverzekering.

Deutsche Bauhütte No. 12. Sakralbaukunst, door Karl Scheffler II.

Vom holländischen Bauernhaus, door Joseph Aug. Lux. Een vrij oppervlakkige beschouwing, waarin het eigenlijke boerenhuis niet behandeld wordt; misschien zal het slot van het artikel in een volgend nummer daarover wat meer geven.

Vom Weinhaus Rheingold in Berlin, door Walter Curt Behrendt over dit werk van Bruno Schmitz.

Zwei Landhaus-Entwürfe, door Joh. Bollert.

Dit nummer geeft op een losse plaat een teekening van de Schlosskirche te Quedlinburg.

Moderne Bauformen, van M. J. Gradl. Aflevering 3 is geheel gewijd aan werken van Prof. Hermann Billing, te Karlsruhe. Uitgevoerde werken en onuitgevoerde ontwerpen geven in groote verscheidenheid blijk van de veelzijdigheid van dezen modernen bouwmeester. Wij noemen de Nahe-brug te Kreuznach en de Rijnbrug te Ruhrort—Homberg, beide min of meer in middeleeuwschen geest, verschillende woonhuizen en villa's, het Sanatorium van Dr. Heinsheimer te Baden-Baden en vooral het gebouw van de Freiburger Zeitung te Freiburg i. B., waarvoor Billing den gevel ontwierp.

Bulletin des Metiers d'Art, No. 9, van Maart bevat:
La Broderie, door C. Billaux.
Comment Encadrer, door P. Michotte.
La Flore et ses stylisations.
Les Voûtes en bardeaux et le liège aggloméré.
Villas Normandes, door Jean Fugairon.

NIEUWE UITGAVEN.

Reeds betrekkelijk geruimen tijd liggen verschillende bij ons ingekomen nieuwe uitgaven op een bespreking te wachten. In hoofdzaak is de overvloed van stof en daaruit voortvloeiend plaatsgebrek daarvan de oorzaak. Thans achten wij ons evenwel verplicht onze schuld tegenover hen, die de beleefdheid hadden een en ander ter aankondiging of ter bespreking in te zenden, af te doen.

Van de uitgave der Maatschappij *„Elsevier"*, *Het Vredespaleis te 's-Gravenhage* verschenen kort na elkander de tweede en de derde aflevering.

De verwachtingen door de eerste aflevering gewekt, wat den opzet en de uitvoering betreft worden in deze nieuwe niet beschaamd; de reproducties zijn onberispelijk, zoowel de in zwart uitgevoerde die afkomstig zijn uit de werkplaatsen der bekende firma *van Leer & Co.* te Amsterdam, als de kleurendrukken uit die van *J. Löwy* te Weenen.

Beide afleveringen worden grootendeels nog in beslag genomen door de zes bekroonde ontwerpen en in de derde vinden wij drie platen aan het ontwerp van Berlage gewijd.

Natuurlijk kunnen niet alle teekeningen van de uitgekozen ontwerpen worden gereproduceerd. Over het algemeen echter mag gezegd worden, dat de commissie, belast met de samenstelling, met tact en smaak heeft weten te kiezen uit den overvloed, zoodat de reproducties een goed overzicht geven van den aard en het karakter der ontwerpen.

Wanneer dit zoo blijft in de volgende afleveringen, dan verkrijgen wij zeker een prachtuitgave van groote waarde, vooral voor hen, die zich voor de prijsvraag hebben geinteresseerd en, waar de reproductie aan zoo bekwame handen is toevertrouwd, een uitgave van blijvende kunstwaarde.

De tentoonstelling der ontwerpen toch was vooral belangrijk door de groote verscheidenheid van prachtig teekenwerk.

Van het grootste belang voor een uitgave als deze is dus het zoo getrouw mogelijk weergeven van de in verschillende manier, maar veelal meesterlijk uitgevoerde teekeningen. Bij het scherp geteekend ontwerp van Wagner en de rustige perspectief van Berlage is men daarin al bijzonder goed geslaagd.

Al dat werk is nu weder verspreid naar alle windstreken en niet spoedig zal men een dergelijke verzameling weder bij elkaar zien.

In zekere zin is dus deze uitgave te beschouwen als een monument, waaruit men later zal kunnen nagaan, hoever de architecten van het begin der twintigste eeuw het in de teekenkunst gebracht hadden en de uitvoering is zulk een monument alleszins waardig.

De Nieuwe kazerne door *A. E. Redelé*, kapitein der Genie te Utrecht is een brochure welke bedoelt de legerkazerneering in overeenstemming te brengen met de eischen van gezondheidsleer en comfort en tegelijkertijd met die van den dienst, meer dan tot nog toe in vele garnizoensplaatsen het geval is. De schrijver gaat hierbij uit van het denkbeeld, dat afzonderlijke woongebouwen voor elke compagnie, als zijnde de kleinste tactische eenheid in het leger, het doelmatigst zijn en komt dan natuurlijkerwijze tot een barakkensysteem.

In 1901 ontwikkelde hij in het Kon. Inst. van Ingenieurs zijne denkbeelden over kazerneering onder toepassing van een stelsel van verplaatsbaren snelbouw.

De ontwerpen van een Compagnies-woongebouw

Kazernementen voor een Regiment van 4 bataljons en van een woning voor een gehuwd Adjudant-onderofficier, in de bovengenoemde brochure beschreven, begroot en op vier platen uitgebeeld zijn bedoeld voor kazerneering van meer blijvenden aard.

In een beoordeeling van de ontwerpen en begrootingen willen wij niet treden, wij meenen te kunnen volstaan met de aandacht te vestigen op deze studie, die blijk geeft van een zeer te waardeeren belangstelling van een genie-officier in een onderwerp, dat weliswaar rechtstreeks behoort tot zijn werkkring, maar waarvoor toch velen zijner wapenbroeders weinig gevoelen. De huisvesting van het moderne leger is voorzeker een onderwerp, dat evenzeer de aandacht verdient als de volkshuisvesting in het algemeen.

De secretaris der Gemeente Zaandam had onlangs de beleefdheid ons een exemplaar te doen toekomen van het: *Gedenkboek der Wilhelminasluis te Zaandam.* In dit gedenkboek gaf de heer J. G. van Niftrik, Ingenieur voor den sluisbouw te Zaandam, een kort, maar niettemin zeer volledig en gedocumenteerd historisch overzicht van de aanleiding en de pogingen, die, aanvankelijk zonder, later met goed gevolg, zijn aangewend tot het verkrijgen van eene betere scheepvaartverbinding tusschen de Voor- en Binnenzaan te Zaandam. Daarbij maakte de schrijver gebruik van de verzameling stukken, op deze zaak bertrekking hebbende, aangelegd door den Gemeentesecretaris.

Aan de hand daarvan wordt de voorgeschiedenis van den sluisbouw beschreven van 1853 af tot het begin van de uitvoering in 1900 en daarna volgt een kort overzicht van de uitvoering der sluisbouwwerken, die omstreeks het einde van 1903 voltooid waren.

Den heer A. H. D. Rups architect van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende sluizen in Kennemerland en West-Friesland, mede-bouwmeester van de sluiswerken te Zaandam, heeft aan de beschrijving van den heer van Niftrik nog toegevoegd een „korte geschiedkundige voorstelling van de middelen tot afvoer van het overtollige Schermerboezemwater van af de oprichting van het Hoogheemraadschap voornoemd (1544)

Dit overzicht draagt veel bij tot het goed begrip van de beteekenis der sluiswerken te Zaandam en het verhoogt ongetwijfeld de waarde van het gedenkboek als bijdrage voor de kennis van de waterstaatkundige toestanden in Noord-Holland.

Tal van fraaie afbeeldingen naar oude prenten, naar photo's van den toestand vóór en na de uitvoering der werken en ook van die uitvoering op verschillende tijdstippen en een duidelijke kaart van het Hoogheemraadschap bovengenoemd versieren het werk.

Als technici hebben de heeren van Niftrik en Rups, geassisteerd door den Hoofdopzichter J. E. van Niftrik, een werk van groote beteekenis voor de gemeente Zaandam tot stand gebracht, als schrijvers hebben zij met dit fraaie gedenkboek onze technische litteratuur verrijkt.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Ten verzoeke van een aantal Nederlandsche architecten, welke allen hebben deelgenomen aan de prijsvraag voor het ontwerpen van het Vredespaleis, is de „Carnegie-Stichting" eenigen tijd geleden gedagvaard door dezelfde heeren, die nu de dagvaarding hebben doen uitbrengen, een protest gericht tegen de „Carnegie-stichting", dat echter door het bestuur dier Stichting geheel onbeantwoord is gelaten.

Thans is dit protest gevolgd door de dagvaarding, waarbij wordt gevorderd ontbinding van de overeenkomsten, welke volgens de bepalingen van het programma der prijsvraag door de inzending bij het bestuur der „Carnegie-Stichting" hunner bouwplannen en teekeningen tusschen de „Carnegie-Stichting" en de eischende architecten zijn tot stand gekomen en veroordeeling der „Carnegie-Stichting" om aan deze heeren alle schaden te vergoeden, die een gevolg zijn van de wanpraestatie der „Carnegie-Stichting" te hunnen opzichte, welke schade echter in de dagvaarding uitdrukkelijk beperkt wordt tot de werkelijk voor het vervaardigen hunner bouwplannen en teekeningen gemaakte onkosten.

Bovendien wordt gevraagd veroordeeling van de „Carnegie-Stichting" in de proceskosten.

Deze eischen zijn gegrond op een aantal in de dagvaarding in den breede omschreven overtredingen door het bestuur der „Carnegie-Stichting", en de door haar voor het beoordeelen der inzendingen ingestelde jury; van de bepalingen van het programma der prijsvraag, welke in hoofdzaak bestaan in het navolgende:

1o. dat bij het met den 1en prijs bekroonde ontwerp de bij het program voorgeschreven bouwsom van f 1.600.000 zoover overschreden is, dat de geheele door den heer Carnegie geschenken som zelfs niet voldoende zou zijn om den bouw op de basis van dat ontwerp tot uitvoering te brengen, terwijl ook bij andere bekroonde ontwerpen de bouwsom belangrijk overschreden is;

2o. dat meerdere der bekroonde ontwerpen ver buiten de grenzen gaan van het op de — bij het program behoorende — terreinteekening aangegeven bouwterrein, waaromtrent in het program een stellige beperking is gesteld;

3o. dat bij sommige der bekroonde ontwerpen een belangrijke afwijking voorkomt in de bij het program voorgeschreven afmetingen en ligging der lokalen;

4o. dat bij sommige der bekroonde ontwerpen een van de voorschriften van het program afwijkende behandeling der teekeningen is gevolgd;

5o. dat de „Carnegie-stichting" ten onrechte en in afwijking van het program, den tijd der competitie met een maand verlengd heeft

Daar de uitspraak der jury, welke door het bestuur der „Carnegie-stichting" is gesanctioneerd, ernstige ontstemming zoowel bij de meerderheid der Nederlandsche als der buitenlandsche mededingers heeft teweeg gebracht, wordt de afloop van dit proces in de kringen der architecten met groote belangstelling tegemoet zien.

Vele buitenlandsche mededingers hebben dan ook met deze actie hun sympathie betuigd, ja zelfs daaraan deelgenomen, al zijn hun namen niet in de dagvaarding vermeld.

De zaak diende voor de rechtbank alhier.

— B. en W. dezer gemeente hebben, dd°. 20 dezer, het volgende schrijven aan den Raad gericht:

„Nu in uw vergadering van 18 Maart alle op de verdere behandeling van het Uitbreidingsplan betrekking hebbende voorstellen verworpen zijn, rijst de vraag, op welke wijze thans het tot-stand-komen van zulk een plan moet worden verzekerd. Het zal toch uitgesloten mogen worden geacht, dat de zaak blijft rusten. Het maken van een Uitbreidingsplan is niet slechts het verzorgen van een hoogst gewichtig stadsbelang, maar is tevens een door de Woningwet aan den Gemeenteraad opgelegde plicht.

„B. en W. hebben zich dan ook aanstonds met het zoeken van een oplossing beziggehouden; en zij hebben gemeend, dat deze aangelegenheid alleen langs den weg van onderlinge toenadering tot een goed eind kan worden gebracht. In die richting zoekende en er op lettende dat eenerzijds een sterke strooming in den Raad zich heeft geopenbaard voor het denkbeeld om niet meer dan één deskundige met het uitwerken van een plan te belasten, maar anderzijds een nagenoeg even sterke strooming overwegend bezwaar toonde te hebben tegen wat is genoemd het „uitschakelen" van den directeur der Gemeentewerken — zijn B. en W. ten-slotte tot de overtuiging gekomen, dat de oplossing te vinden is in de aanwijzing door den Raad van één deskundige, die in overleg met den directeur der Gemeentewerken een plan van uitbreiding zal hebben te ontwerpen.

„Wanneer B. en W. de verwachting koesteren, dat de Raad in deze hun overtuiging deelen zal, dan doen zij dit

niet slechts op grond van het denkbeeld zelf, dat aan den eenen kant den ruimen en scherpen blik van den deskundige tot zijn volle recht kan doen komen en aan de andere zijde met de onmisbare locale kennis en de erkende technische bekwaamheid van den directeur der Gemeentewerken rekening houdt, — maar dan achten zij hun verwachting ook daarom gerechtvaardigd, omdat de door hen aan de hand gedane oplossing geheel gaat in de richting als is gevolgd te Amsterdam, van verschillende zijden in den Raad als een voorbeeld voor 's-Gravenhage juist bij deze gelegenheid bij herhaling genoemd, en die daar heeft geleid tot een den Raad bevredigende uitkomst. Ook dáár toch kon een voorloopig Uitbreidingsplan, ontworpen door den dienst der Publieke Werken, wegens te weinig afwisseling 's Raads goedkeuring niet wegdragen, in verband waarmede een deskundige werd verzocht om in overleg met den directeur der Publieke Werken een project te maken van een Uitbreidingsplan, dat aan hoogere aesthetische eischen zou voldoen".

Op grond van een en ander stellen B. en W. nu den Raad voor, te nemen het volgende besluit:

„De Raad besluit tot de benoeming van één deskundige, aan wien zal worden opgedragen om in overleg met den directeur der Gemeentewerken een plan van uitbreiding voor de gemeente 's-Gravenhage te ontwerpen, en noodigt B. en W. uit, hem een daartoe strekkende aanbeveling van twee personen te doen".

In de laatste Raadsvergadering is dit voorstel met groote meerderheid aangenomen.

— Het bestuur der Carnegiestichting heeft nu den bouw van het Vredespaleis definitief opgedragen aan den heer L. M. Cordonnier te Rijssel, volgens een gewijzigd plan, onder medewerking van den architect ingenieur J. A. G. Van der Steur, en onder toezicht van een bouwcommissie, bestaande uit drie leden van het bestuur, benevens de heeren C. Muysken, voorzitter der commissie voor de Grafelijke Zalen en D. E. C. Knuttel, Rijksbouwmeester.

Amsterdam. Ter eere van dr. P. J. H. Cuypers, die op 16 Mei 80 jaar hoopt te worden, zal het genootschap „Architectura et Amicitia" een zoo volledig mogelijke tentoonstelling van de werken van den vermaarden bouwmeester houden. Deze tentoonstelling, die drie hoofdgroepen: eigen werk, restauratiewerk en decoratief werk, zal omvatten en dus een compleet beeld zal geven van dr. Cuyper's arbeid, zal in het Suasso-museum worden gehouden, waarschijnlijk in Juni of Juli.

— Voor het afleggen van het Examen ter verkrijging van het door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst ingestelde Diploma van Bouwkundig Opzichter, dat werd afgenomen voor de 1e afdeeling op 25 Februari 1907 en drie volgende dagen, voor de 2e afdeeling op 4 Maart 1907 en drie volgende dagen en voor de 3e afdeeling op 11 Maart 1907 en drie volgende dagen, hadden zich 100 candidaten aangemeld. Van deze zijn 92 candidaten opgekomen, waarvan zich twee bij den aanvang van het examen hebben teruggetrokken.

De Commissie voor het afnemen van het Examen heeft het Diploma toegekend aan de volgende 48 heeren:

P. J. Bogaards, A. Baart, W. C. J. van Beuzekom, Hs. van Wort, Jan van Dijke, J. Jonker Hzn., G. van den Bos, G. Lodder, M. Lunshof, H. C. P. Rijven, J. A. Kramer, Th. C. van der Prijt, W. van Blitterswijk, C. M. Kranenburg, P. Lak, Jan Mühlschlegel, A. O. Schut, G. L. J. Schönbeck Jr., J. H. Bossink, B. Stegeman Lzn., P. T. Huizinga, C. van den Doel, J. Kwik Jr., B. Siebelink, Joh. J. Rooijakkers, B. C. Jeursen, J. H. Beerman, Antoon Pet, G. van Es Hzn., Th. Werningh Cöster, D. Saal Czn., F. Bijl, J. Hupser, A. van der Heij, J. Heusbroek, G. Joh. van de Braak, H. W. de Kanter, J. van der Meulen, J. Parmentier Jr., K. Kooijman, J. Bottema Mzn., R. Bouma, D. van der Klip, T. Reisma, J. van der Sluis, J. van der Horst, Jac. Reijnders, E. H. Reitsma.

Assen. Door de commissie voor het eeuwfeest alhier is maken van bestek, teekening en begrooting voor het ziekenhuis opgedragen aan den heer J. A. Wijn, architect te Apeldoorn.

Deventer. De heer H. H. Beltman, dezer dagen alhier overleden, heeft de navolgende legaten vermaakt: aan de Ned. Herv. Kerk f 20.000 voor het aanbrengen van nieuwe ramen in de Bergkerk, onder eenige nader omschreven voorwaarden; f 4000 aan de diaconie der Ned. Herv. Gem.; f 1000 aan de armen der andere gezindten en f 1000 aan de bouwkundige vereeniging alle alhier.

Soest. De Raad dezer gemeente heeft besloten tot aanvaarding van een rijksubsidie, groot f 2500 in de kosten van reparatie van den gemeentetoren; dit bedrag bood het rijk deze gemeente aan, onder voorwaarde, dat de houten beelden, welke destijds in den toren zijn gevonden, door de gemeente kosteloos aan het Rijk worden afgestaan.

Van een onbekenden gever is tot dekking der kosten van restauratie van den toren, een schenking ontvangen, groot f 7000, onder voorwaarde, dat aan den heer J. H. Ingenhaag een bedrag van f 100 zal worden betaald voor het door hem ter zake opgemaakt rapport.

Personalia.

— Tot adj.-ingenieur bij de N.-O. Locaalspoor, standplaats Zwolle, is benoemd jhr. E. A. J. N. van Heurn, civiel-ingenieur alhier.

— Te Amsterdam is benoemd tot adj.-inspecteur 2e kl. bij het Bouw- en Woningtoezicht de heer P. Verhave, tijdelijk opzichter bij de Gasfabrieken.

— De heer A. W. Bos, benoemd directeur der Publieke Werken te Amsterdam, zal als sectie-ingenieur der N. O. L. S. te Groningen voor den aanleg van den spoorweg Zuidbroek—Delfzijl worden opgevolgd door den heer J. M. H. R. Kersemaekers, ingenieur dier maatschappij te Zwolle.

— De heer J. N. van der Mark, opzichter van gemeentewerken te Leiden, bepaaldelijk belast met het toezicht op bruggen, waterwerken en wegen heeft wegens zijn hoogen leeftijd met 1 Mei a. s. eervol ontslag gevraagd.

— Aan den heer A. L. van Wissen, architect te Groningen, is door het gemeentebestuur van Winsum de bewerking opgedragen van een nieuw plan van een Raadhuis.

— Tot directeur der te Winterswijk op te richten Ambachtsschool is uit 32 sollicitanten benoemd de heer H. Brittijn Jr., directeur der Ambachtsschool te Middelharnis.

— Tot tijdelijke opzichters bij den prov. waterstaat in Drenthe zijn benoemd de heeren: A. Smallenbroek, Assen; S. Kunnen, Norg; J. Sterrenborg, Groningen; D. T. van Maanen, Drachten, en A. Hubbeling, Assen.

— Tot gemeente-architect te Moerkapelle is benoemd de heer W. Dogterom, te Zevenhuizen.

Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is L. W. van Muilwijk benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot aanleg van het Wilhelminakanaal.

— Tot gemeente-architect te Aarlanderveen is benoemd de Heer B. Snel, aldaar.

— Tot directeur der drinkwaterleiding te Alblasserdam (Z.-H.) is benoemd de Heer G. Visser Mz.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter bekend met fabrieksbouw. Br. lett. R. D., Boekh. H. L. Smit en Zn., Hengelo. (1)

— Schrijver-Teekenaar bij het Hoogheemraadschap van Rijnland. Zie adv. in dit no. (2)

— Leeraar in het timmeren te Bergen op Zoom. Zie adv. in no. 12. (2)

— Directeur der Ambachtsschool en Avondschool v. Vakonderwijs te Zierikzee, jaarwedde f 2000, tegen 1 Juli a. s. Stukken (adres op zegel) aan den Burgemeester vóór 1 April 1907. (2)

42ste Jaargang. ZATERDAG 6 APRIL 1907. No. 14.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Gebouwen voor het electrische tramwegnet te 's-Gravenhage.

De bouwkundige werken, behoorende tot den aanleg van het electrisch tramwegnet, welke thans hun voltooiing naderen, zijn ingevolge art. 2 der in 1904 aan de Haagsche Tramweg Maatschappij verleende Concessie door en op kosten van de Gemeente 's-Gravenhage uitgevoerd.

Bedoelde Concessie schept n.l. tusschen de Gemeente en de H.T.M. een soortgelijke verhouding als vóór 1890 tusschen den Staat en de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bestond. De Gemeente verhuurt tot 1926 aan de H.T.M. de door de Gemeente in overleg met de H.T.M. tot stand gebrachte en in eigendom van de Gemeente blijvende werken tegen een in de Concessie vastgelegde geleidelijk oploopende huursom.

De werken werden uitgevoerd onder de hoofdleiding van den Directeur der Gemeentewerken.

De eigenlijke aanleg van het tramwegnet (het ontwerpen en de uitvoering van den sporenaanleg en van het bovengrondsche geleidingnet, enz.), geschiedde onder leiding eerst van den Civiel-Ingenieur A. G. A. van Eelde, later onder die van den Civiel-Ingenieur P. Bakker Schut; de werken van bouwkundigen aard werden, steeds onder de hoofdleiding van den Directeur der G.W., in ontwerp en ter uitvoering gebracht in overleg met genoemde Ingenieurs door den ondergeteekende.

De bouwkundige werken, hieronder in het kort beschreven, zijn de volgende:

1. de remises:

A. aan den Harstenhoekweg te Scheveningen;

B. aan het verlengde van de Laan van Meerdervoort met centrale werkplaatsen, centraal magazijn bureelen, dienstwoningen, enz.;

C. aan den Parallelweg.

2. de wachthuizen, voornamelijk van 3 typen, een voor personeel, een voor publiek en een voor publiek en personeel.

1. De remises, enz. zijn ingedeeld als de bijgaande 3 planteekeningen aangeven.

A. de remise aan den Harstenhoekweg biedt op haar 15 sporen ruimte aan voor 75 [1]) motorwagens.

De beide uiterste sporen liggen in zand; tusschen alle overige sporen zijn werkkuilen, de sporen daarvan rusten op stylen van cementijzerwerk.

In de werkkuilen en boven de werkkuilen zijn de vloeren van cementijzer, de benedenruimte tusschen de kuilen is met klinkers in zand bestraat.

De bekapping rust op de muren of op geconstrueerd ijzeren stijlen en bestaat uit sheddak met

[1]) Ter vergelijking van het overzicht is voor de verschillende remises opgegeven het aantal motorwagens, dat kan worden geplaatst; in werkelijkheid dienen de remises tevens tot berging van bijwagens van verschillende grootten.

REMISE AAN DEN HARSTENHOEKWEG.

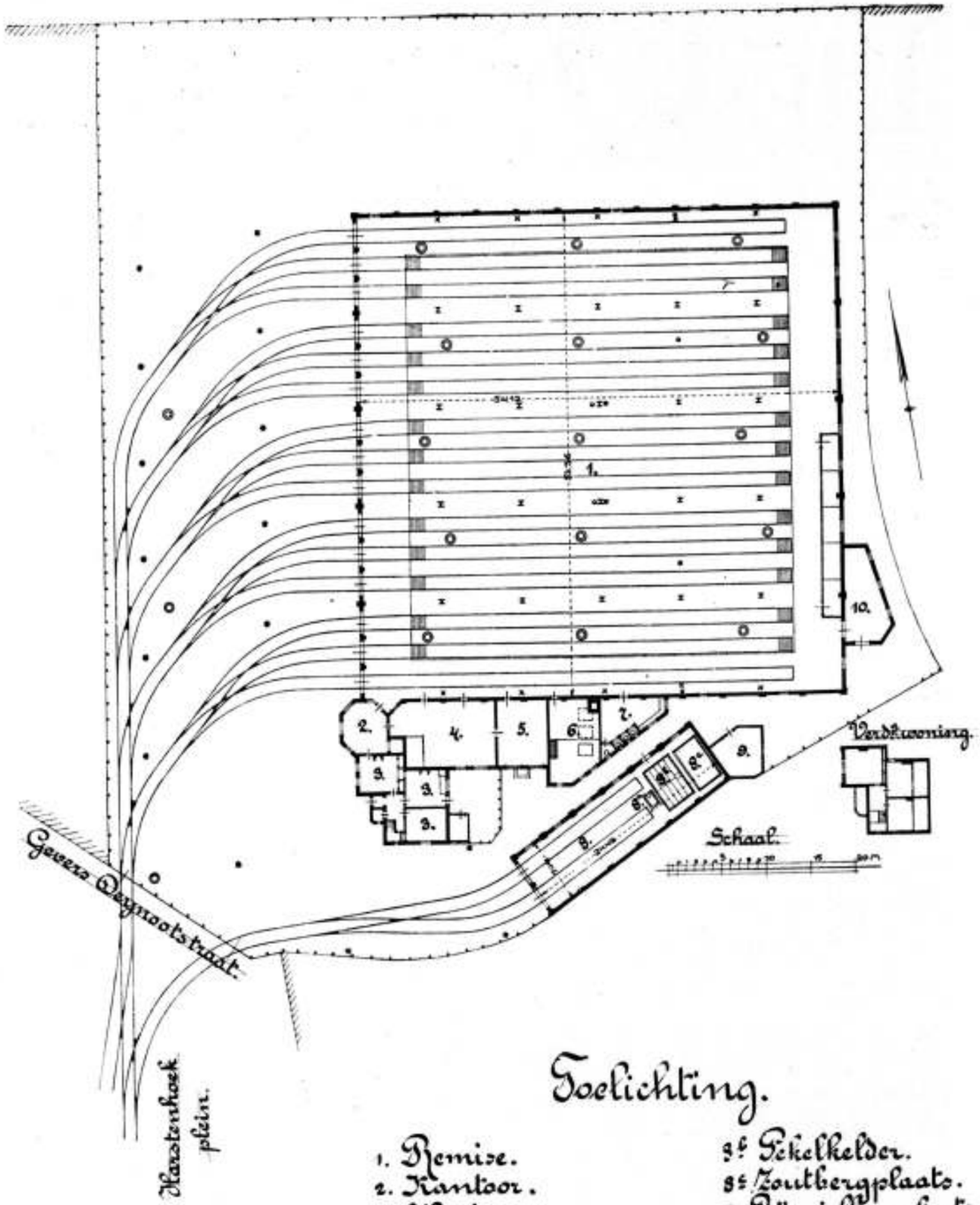

Toelichting.

1. Remise.
2. Kantoor.
3. Woning.
4. Afrekenlokaal.
5. Schaftlokaal.
6. Verwarming.
7. Waschlokaal.
8. Pekelinrichting.
8a Pomp met electromotor.
8b Pekelkelder.
8c Zoutbergplaats.
9. Rijwielbergplaats.
10. Magazijn.
• Spanmasten.
◎ Booglampen.
× Gloeilampen.
• Brandkranen.
• Tapkranen.

Gebouwen voor het Electrisch Trambedrijf te 's-Gravenhage.

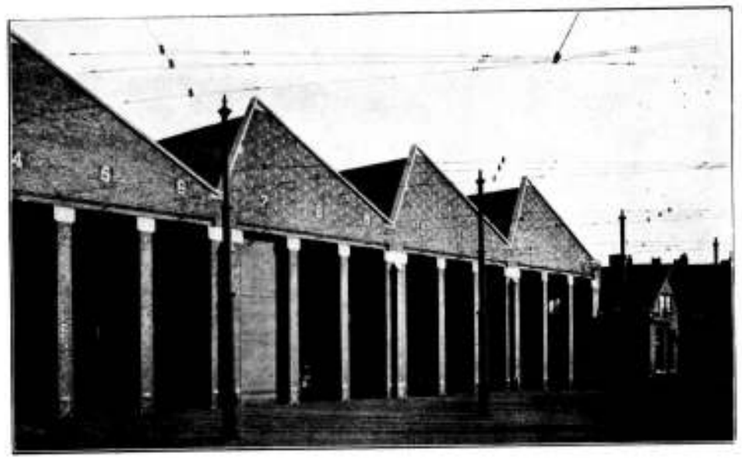

REMISE HARSTENHOEKWEG.

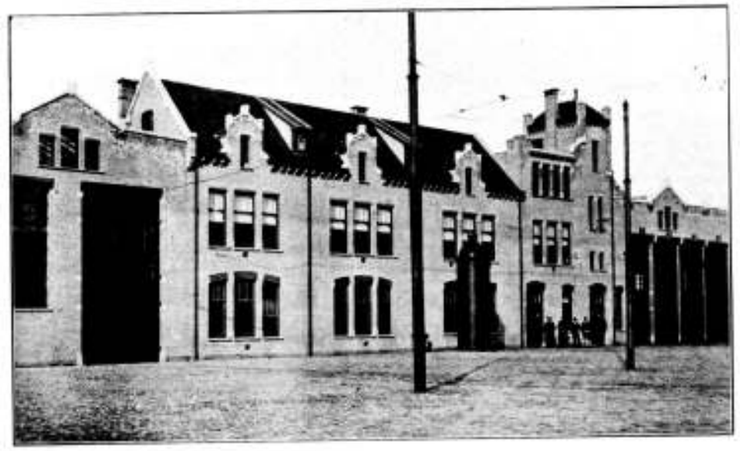

REMISE LAAN VAN MEERDERVOORT.

REMISE PARALLELWEG.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang, No. 14.

geconstrueerd ijzeren spanten, ijzeren gordingen, de liggende zijden afgedekt met gegalvaniseerd gegolfd plaatijzer No. 16, profiel 135 × 30 m.M. de staande zijden voorzien van brute spiegelglas.

De toegangsopeningen voor de tramrijtuigen zijn afgesloten door stalen rolluiken van de Kinnear Manufacturing Co., te Columbus, Ohio, U.S.A.

Het werk werd begonnen half Februari 1905 en kwam half Juli d.a.v. gereed. Aannemer was de heer H. Wienhoven; de aannemingssom bedroeg ± f 137.000. De bebouwde oppervlakte bedraagt 3485 M².

Den aannemer werd de verplichting opgelegd het cementijzerwerk te doen uitvoeren door de Koninklijke Rotterdamsche Cementsteenfabriek, voorheen Van Waning & Co. en de ijzeren bekapping door de Siegener Verzinkerei A. G., van welke fabrieken spoedshalve, evenals aan enkele andere fabrieken, door de Directie prijsopgave was gevraagd vóór dat het werk werd uitbesteed.

Het geheele gebouw is voorzien van centrale verwarming, waarvoor 3 geledenketels, elk van 17 M². verwarmingsoppervlakte. Deze aanleg kostte ± f 11.000.

De, op het Gemeentelijk net aangesloten, electrische verlichting geschiedt ten deele door 65 gloeilampen van 120 Volt 16 N. K., de remise bovendien door 3 series 208 Volt, elk van 5 booglampen van 15 Ampère, het terrein door een serie van 120 Volt van 3 effect-booglampen van 10 Ampère, een en ander voor een bedrag van pl.m. f 3400, aangelegd door de firma Siemens en Halske;

B. de remise met centrale werkplaatsen, centraal magazijn, bureelen, 4 dienstwoningen, enz., te zamen met een bebouwde oppervlakte van 9900 M²., is 18 September 1905 uitbesteed. Den 16den October d.a.v. werd met de uitvoering begonnen, de oplevering had plaats 31 October 1906. Aannemer was H. Wienhoven; de aannemingssom bedroeg ± f 470.000.

De remise aan de N.-W.zijde biedt op haar 12 sporen ruimte voor 72, desnoods voor 84 motorwagens. De beide uiterste sporen liggen in zand, tusschen alle overige sporen zijn werkkuilen. Laatstgenoemde sporen rusten op stijlen van Differdinger I balken, onderling verbonden met kruisen.

In de werkkuilen zijn de vloeren van P.c. beton, waarover een bestrating van klinkers in P.c. mortel. Onder tusschen de werkkuilen is een bestrating van klinkers in zand aangebracht; boven tusschen de kuilen zijn de vloeren vervaardigd van cementijzer, afgedekt met gietasphalt,

De toegangsopeningen hier zijn afgesloten door houten draaibare hooge deuren, waarvan enkele voorzien zijn van een klinketdeur.

De werkplaatsen aan de Z.-O.zijde hebben een inrijspoor en 9 nevensporen, ten deele met werkkuilen er onder. Voor zoover deze onder één spoor liggen hebben deze kuilen gemetselde wanden; waar ze onder meerdere sporen doorloopen zijn ze uitgevoerd als die in de remise.

De vloeren in alle werkplaatsen en in de werkkuilen bestaan uit houten blokken dik 0.10 M. op beton of op cementijzeronderlaag.

De schaftlokalen, kleedkamer, bureelen, enz. hebben alle houten vloeren, de waschinrichting tegelvloer.

Het centraal magazijn, tusschen de remise en de werkplaatsen, is voorzien van een gemetselden klinkervloer; de galerij daarin, met P.c. betonvloer, rust op Differdinger-stijlen.

De bekapping van de bureelen is afgedekt met geglazuurde pannen.

De bekapping van de remise, van de werkplaatsen en van het magazijn rust op de muren en op Differdingerstijlen en bestaat uit geconstrueerde dichte of vakwerkliggers, ijzeren gordingen, houten bebording en houtcementdakleerbedekking.

De lantaarns zijn van hout en gedekt met brute spiegelglas.

De aannemer heeft, met goedvinden van de Directie de ijzeren bekapping doen leveren door de firma Penn en Bauduin te Dordrecht, de houtcementdakleerbedekking door de firma I. A. Smits & Zn te Amsterdam, en de cementijzerwerken doen uitvoeren door de Hollandsche Maatschappij tot het maken van werken in gewapend beton te 's-Gravenhage.

Alle ruimten zijn voorzien van lagedrukstoomverwarming; het condensatiewater stroomt af in een put en wordt van daar door een automatisch werkende electro centrifugaalpomp teruggebracht naar de 3 zadelketels, elk van 35 M² verwarmingsoppervlakte, een en ander tezamen kostende ± f 19000.

De verlichting is een electrische; in het geheel zijn aangebracht ± 100 booglampen van 3 tot 8 Ampère van verschillende soorten als: spaarbooglampen van 5 Ampère of van 3 Ampère, dubbelspanningsbooglampen van 6 Ampère, booglampen voor indirecte verlichting en 1 booglamp voor de lichtdrukinrichting, 242 gloeilampen van 16 N. K., 82 waterdichte stopcontacten en 56 gewone stopcontacten, te zamen, indien alle lichten te gelijk zouden branden, een verbruik van ± 44 K. W. vertegenwoordigende. Een hoogspanningskabel van het Gemeentelijk Electrisch Bedrijf leidt naar een op het voorterrein geplaatsen transformator.

De hoogspanningsdraaistroom van 2900 V. wordt hier teruggebracht tot draaistroom van lager spanning voor de door de H. T. M. aangeschafte motoren van de werktuigen en voor de door de Gemeente betrokken omvormers, één van 40 P. K. en één van 30 P. K., ter verkrijging van gelijkstroom van 230 volt voor de verlichting.

De aanleg ten bedrage van ± f 20 300. — incl. f 4300.— voor de 2 omvormers werd uitgevoerd door de Firma Siemens en Halske, de omvormers zijn van de A. E. G.

Bij het magazijn is nog gemaakt een kelder voor benzine en andere licht ontplofbare stoffen, bestaande uit drie, geheel van elkaar gescheiden, afdeelingen, elk met ijzeren luiken afgedekt en voorzien van twee ventilatiebuizen, een en ander gemaakt naar de voorschriften of aanwijzigingen van den Commandant der Brandweer en van den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht.

C. de remise aan den Parallelweg, op haar 12 sporen ruimte aanbiedende voor 66 motorwagens, is, wat werkkuilen, vloeren, bekapping, enz. betreft, geconstrueerd geheel overeenkomstig de remise aan het verlengde van de Laan van Meerdervoort.

De centrale verwarming met lagedrukstoom is ongeveer overeenkomstig die in de remise aan den Harstenhoekweg en kostte hier ± f 7000; evenals in de twee andere remises werd deze uitgevoerd door W. J. Stokvis te Arnhem.

De electrische verlichting hier bestaat uit 4 effectbooglampen van 10 Ampère, 23 gewone booglampen van 15 Ampère, 105 gloeilampen, 51 water-

dichte stopcontacten en 12 gewone stopcontacten.

De aanbesteding van deze remise vond plaats den 15den Februari 1906. Den 5den Maart d.a.v. werd door den aannemer A. Bogerd begonnen, het werk werd op voortvarende wijze uitgevoerd en 11 October 1906 opgeleverd.

De aannemingssom bedroeg ± f 195.000.—, de bebouwde oppervlakte is 2550 M².

De ijzeren bekapping is uitgevoerd door de Naaml. Venn. De Nederlandsche Staalindustrie v/h. H. E. Oving Jr. te Rotterdam, de houtcementdakleerbedekking door de Dordrechtsche Asphaltfabriek Roodenburg & Co., terwijl het cementijzerwerk werd uitgevoerd door de Koninklijke Rotterdamsche Cementsteenfabriek v/h. Van Waning & Co. te Rotterdam.

De electrische aanleg hier, uitgevoerd in den geest als bij de remise aan den Harstenhoekweg, werd uitbesteed aan de Firma Vogels Dolhain en zorgvuldig uitgevoerd voor ± f 5250.

De wachthuizen zijn geplaatst op een gecreosoteerd dennen raamwerk.

Boven de gemetselde en met hardsteen afgedekte grondmuren zijn de, van Amerikaansch grenen gebeitste en geverniste geraamten van de gebouwtjes gesteld.

Als borstweringen zijn tusschen het stijl- en regelwerk platen van rood graniet aangebracht. De deuren en ramen zijn van ijzer, bezet met gekleurd gefigureerd en met spiegelglas.

Het plafond is van houten kraalschrooten, de bedekking met houtcement gemaakt. De hoogte tusschen vloer en plafond der wachthuizen is 3.25 M. voor de wachthuizen voor publiek en personeel, 3.— M. voor die voor publiek, 2.90 M. voor die voor personeel.

De wachthuizen zijn voorzien van waterleiding, gasleiding voor de verwarming en worden verlicht met electrischen gelijkstroom van het bovennet met 1 groep of met 2 groepen telkens van 5 gloeilampen in serie op de 550 à 600 V.

De wachthuizen voor personeel kosten ± f 2000.— die voor publiek ± f 2800.— en die voor publiek en personeel ± f 3800.— een en ander inclusief den aanleg der electrische verlichting.

De wachthuizen voor personeel en die voor publiek en personeel zullen nog worden voorzien van uurwerken.

A. SCHADEE.

De bij dit nummer gevoegde losse plaat geeft aanzichten der drie remises en wel; van die aan de Harstenhoekweg een gedeelte van den Westgevel; van die aan de Laan van Meerdervoort het middengedeelte van den Oostgevel en van die aan den Parallelweg nagenoeg den geheelen Oostgevel met de telkens terugspringende fronten.

Een plaat met aanzichten van de drie typen van wachthuizen zal bij het volgend nummer worden gevoegd.

REMISE MET CENTRALE WERKPLAATSEN, MAGAZIJN, ENZ.
AAN DE LAAN VAN MEERDERVOORT.

Wachthuizen voor de Electrische Tram te 's-Gravenhage.

Laan van Meerdervoort (Publiek)

Valkenboschplein (Personeel)

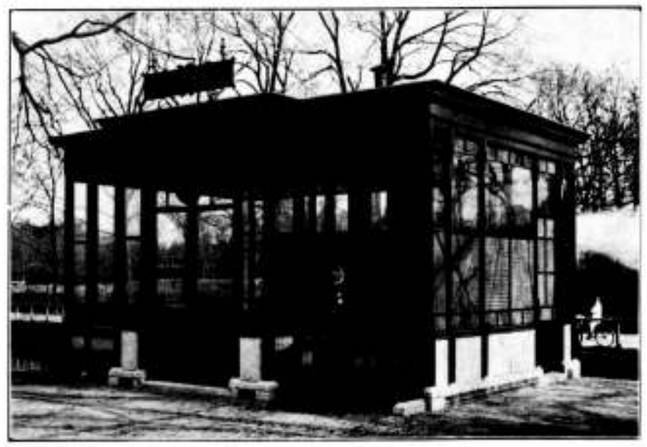

Kanaal (Publiek en Personeel)

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang, No. 15.

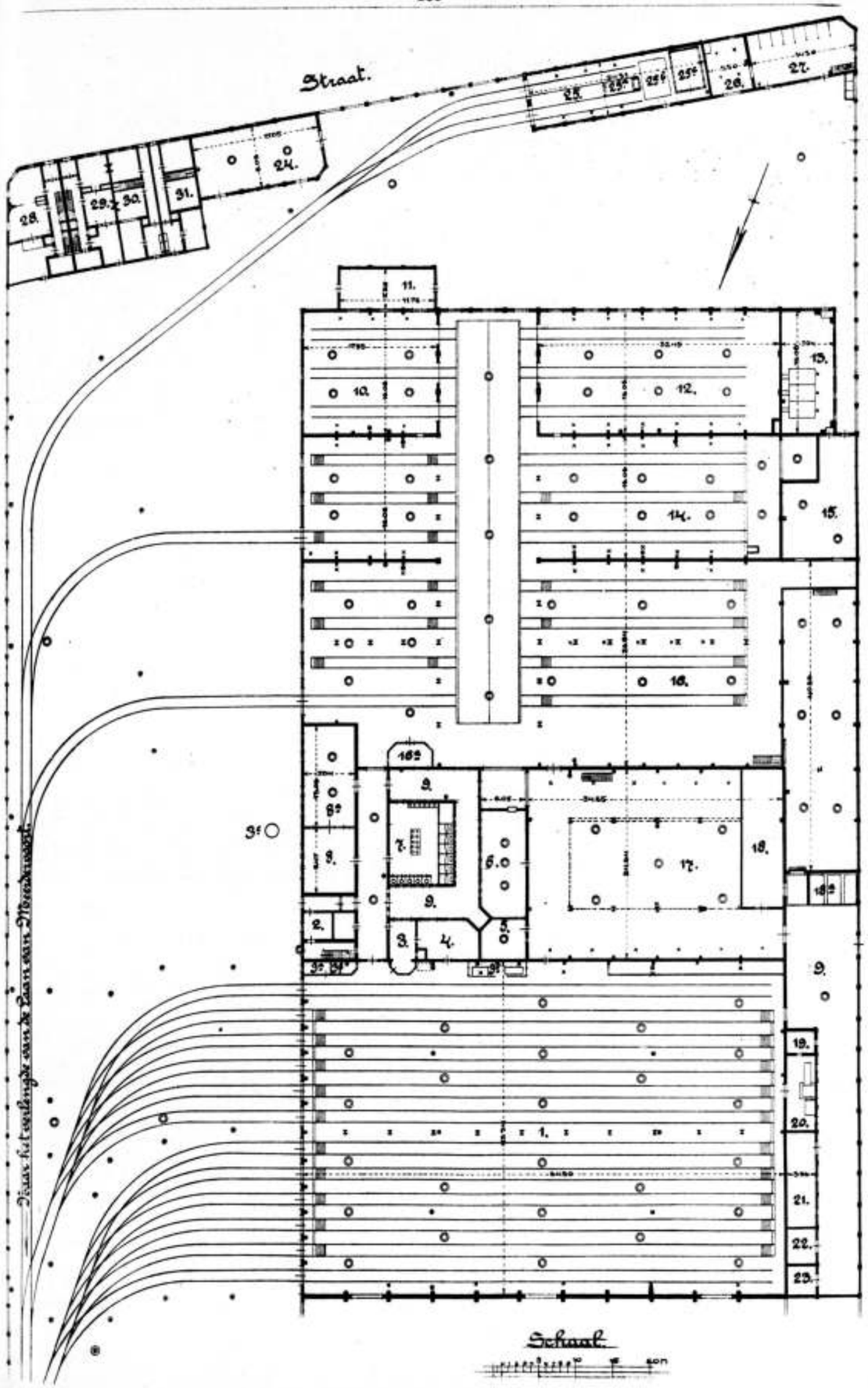
Straat.
Schaal.

REMISE AAN DEN PARALLELWEG.

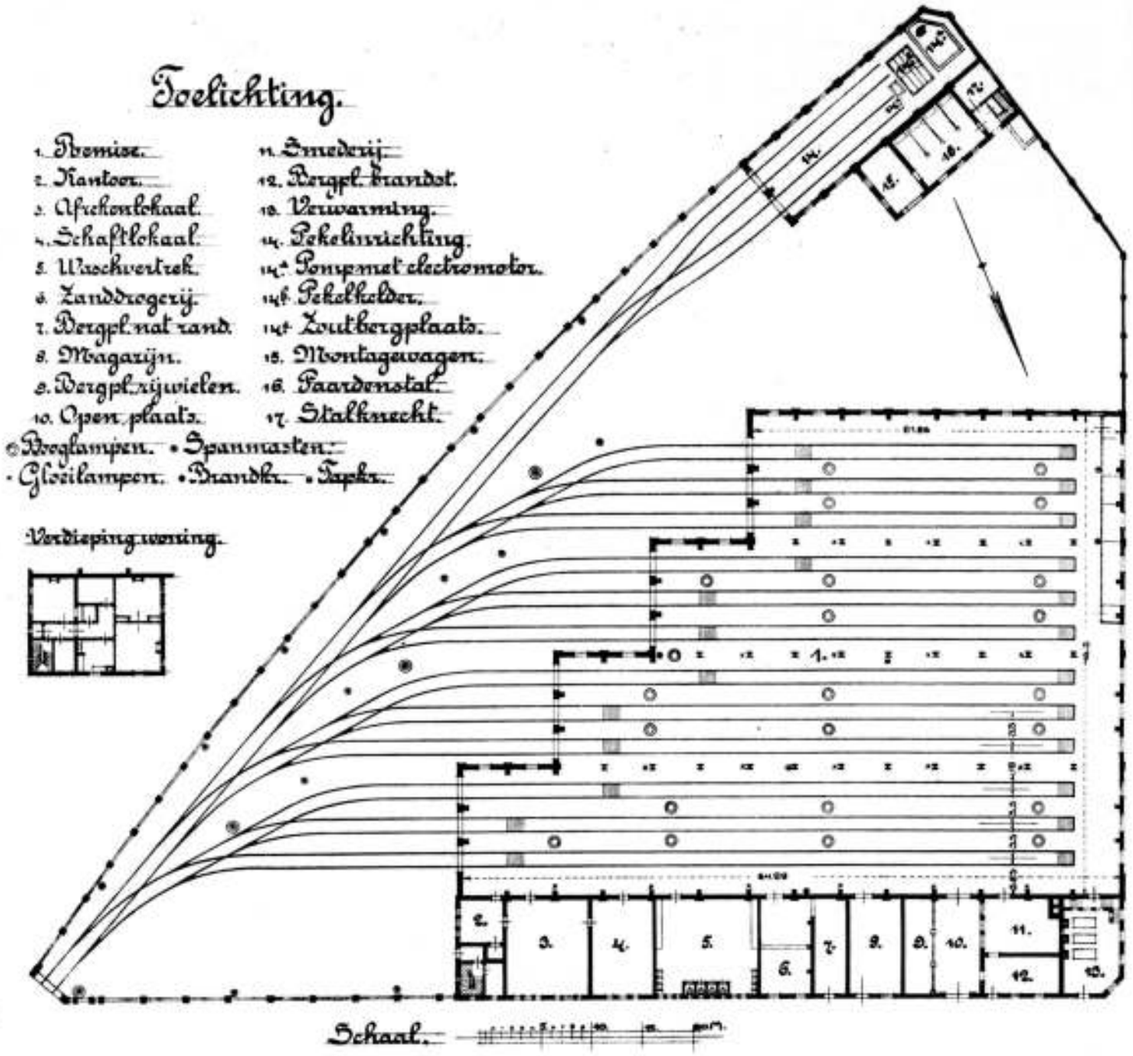

TYPEN VAN DE WACHTHUIZEN.

PUBLIEK.

PERSONEEL.

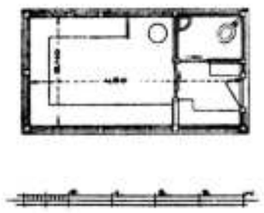

PUBLIEK EN PERSONEEL.

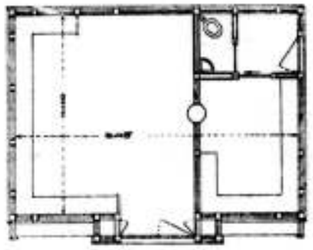

Het Vredespaleis.

Het bestuur der Carnegie-stichting heeft den bouw van het Vredespaleis definitief opgedragen aan den heer L. M. Cordonnier te Rijssel, volgens een gewijzigd plan, onder medewerking van den architect-ingenieur J. A. G. van der Steur, en onder toezicht van een bouwcommissie, bestaande uit drie leden van het bestuur, benevens de heeren C. Muysken, voorzitter der commissie voor de Grafelijke Zalen en D. E. C. Knuttel, rijksbouwmeester.

Dit bericht stond verleden week Woensdagavond in de dagbladen, die dienzelfden ochtend hadden melding gemaakt van het rechtsgeding, door medewerkers aan de prijsvraag tegen het bestuur der Carnegiestichting gevoerd, welk rechtsgeding Dinsdag een aanvang heeft genomen.

Waarschijnlijk zal wel niemand der in rechten optredende medewerkers gedacht hebben, dat het bestuur der Carnegie-stichting zich aan het geding zou storen. En zoo zal het dezen heeren niet bevreemden, dat nu een „definitieve" opdracht aan den heer Cordonnier geschied is.

Men zal moeten afwachten, hoe het „gewijzigd" plan zich vertoont. Maar thans reeds blijkt, dat diegenen gelijk hadden, welke een jaar geleden beweerden, dat voor de uitvoering van het door den heer Cordonnier ingezonden ontwerp het beschikbaar gestelde bedrag op verre na niet voldoende zou zijn. Want de wijzigingen zullen wel vereenvoudigingen zijn.

De Nederlandsche architect, die er zich toe heeft laten vinden, aan dit bezuinigingswerk een handje te helpen, zal daardoor veel van het aanzien, waarin hij bij zijn vakgenooten stond, verbeuren. Hij kan zich troosten met het voorbeeld van Hendrik IV., die zei: „Paris vaut bien une messe", wat men op verschillende wijze in karakteristiek Nederlandsch vertalen kan, maar de Fransche koning, die een groot doel nastreefde, kon zich althans verontschuldigen met de stelling, dat in zijn geval het doel de middelen heiligde.

Onder de collega's, die het principe: „niets afslaan dan vliegen en dan nog alleen wanneer zij steken", huldigen, en die zijn er helaas, zullen er echter nog wel gevonden worden, die hem de twijfelachtige onderscheiding, die hem te beurt, viel benijden.

En ook voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst kan het niet aangenaam zijn, dat haar oud-voorzitter Muysken het lidmaatschap der bouwcommissie heeft aanvaard. Een ander oud-voorzitter van dit lichaam was reeds in de kaars der Carnegiestichting gevlogen, om met verzengde vlerken uit het vuur te voorschijn te komen. En nu laat de tweede oud-voorzitter zich door die treurige ervaring niet afschrikken en geeft zijn onafhankelijke positie prijs voor een twijfelachtige eer. Waar is de waardigheid van den Nederlandschen bouwmeester gebleven en waar het prestige der Maatschappij t. b. d. B.?

Een rijksbouwmeester kan zich misschien aan het lidmaatschap eener commissie als de bedoelde niet onttrekken.

Maar toch rijst de vraag, waarom zijn voor het lidmaatschap der bouwcommissie of als medebouwmeesters niet de beide voor de prijsvraag uitgenoodigde Nederlandsche architecten aangezocht?

Wat zou het niet mooi geweest zijn, als de Nederlandsche architecten, één in hun afkeuring van de prijsvraag en haar uitkomst, ook als één man geweigerd hadden, zelfs tegen het verlokkenste loon, zich in dienst der Carnegie-stichting te stellen! Het buitenland zou ontzag gehad hebben voor zóóveel vastheid van karakter, en Nederland bij het oude Rome vergeleken hebben, waarvan Vondel zong:

„Fabricius houdt stand in Pyrrhus legertenten:
Het goud verzet hem niet, noch schandelijke zucht."

Dan, al hebben wij misschien nog zulke mannen in ons midden, blijkbaar ontbreken ons ook de Ezau's niet, die hun eerstgeboorterecht voor een schotel linzen prijsgeven.

Zoo is dan nu de totstandkoming van het Vredespaleis, menschelijkerwijze gesproken, verzekerd. Maar men kan met den besten wil niet zeggen, dat de geboorte onder gunstige voorteekenen plaats vond.

Prijsvragen.

VEREENIGING VOOR VAK EN KUNST TE DORDRECHT.

Jury-rapport.

De heeren H. Nijland, R. Läry en Willy Sluiter, leden van de jury inzake Prijsvraag-Diploma Tentoonstelling van Vak en Kunst, stelden, dateerend 27 Maart, het volgende rapport op:

„De ondergeteekenden, op vereerende uitnoodiging der Vereen. voor Vak en Kunst, uitmakende de Jury voor de prijsvraag voor een Diploma voor de a.s. Tentoonstelling, door Vak en Kunst dit jaar te houden, bijeengekomen Dinsdag 26 Mrt. deelen als resultaat van hunnen arbeid het volgende mede: dat, van de zeer talrijke inzendingen, te samen bedragende 105 ontwerpen, het geheel blijk gaf van ernstigen arbeid en de geheele inzending een uitstekenden indruk maakte.

Zonder de overigen in het minst te willen geringschatten, werden bij eerste keuze door de Jury niet minder dan zestien ontwerpen, die naar haar oordeel, op den voorgrond traden, ter nadere vergelijking uit de massa afgezonderd. Uit dit zestiental bleken de scherpste concurrenten te zijn een achttal inzendingen, de volgende motto's dragende: Semper, Darling, Drie driehoekjes in gebroken cirkel, Kunst (met pauwmotief), Hoop doet leven, Looie pijpen, Modern en 1881,

waaruit na zeer nauwgezette beoordeeling werden gekozen:

Als 1e prijs de inzending onder motto „Modern".
„ 2e „ „ „ „ „ „Semper".

Voor den 3en prijs bleven over de inzendingen onder de motto's Darling, 1881 en Drie driehoekjes in gebroken cirkel.

Bij eindbeslissing werd de 3e prijs aan de inzending Drie driehoekjes in gebroken cirkel toegekend, ofschoon de Jury ook gaarne aan die onder motto's Darling en 1881 een onderscheiding had toegekend.

De Jury meent de Vereeniging Vak en Kunst te mogen gelukwenschen met deze welgeslaagde prijsvraag."

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 13. Siegwart-Masten, masten van gewapend beton voor electrische geleidingen. Beschrijving van de wijze, waarop deze masten vervaardigd worden, waarmede een bezuiniging beoogd wordt op de aanlegkosten van electrische geleidingsnetten.

De Carnegie-stichting gedagvaard.

Nederlandsche Beeldhouwkunst. Mededeeling over Jacob Colyn de Nole en zijn werk de graftombe van Coert van Reede en zijn Gemalin in de N. Herv. kerk te Amerongen.

Hydrex Vilt. Mededeeling over dit nieuwe isoleermateriaal.

Verslag van de vergadering der afdeeling Haarlem, waarin besloten werd ook dit jaar weder een gevelwedstrijd te houden.

Architectura No. 13. Architecten-Congres 1908. Mededeeling over het in het volgend jaar te Weenen te houden congres.

Restaureeren. Een woord in het belang van het Paleis voor Volksvlijt, waarvan sommige onderdeelen in verval beginnen te geraken en niet op oordeelkundige wijze schijnen te worden hersteld.

Technisch Gedeelte. Een en ander over smeedbaar gietijzer (slot). — Gewapend Betonconstructie (vervolg). — Het plan voor een onderzeesche verbinding tusschen Frankrijk en Engeland. — Watervoorziening van steden. — Meubelkunst. — Stoomheimachine met een als stoomcylinder fungeerend heiblok. — Verlichting van het Noordzeekanaal. — Toestel tot het grootendeels afscheiden van het water uit de baggerspecie door toepassing der middelpunt-vliedende kracht.

De Bouwwereld No. 14. De Baksteenrust. Eenige bedenkingen door een ongevraagd kritikus. De schrijver wijst op de gevaren die een trust voor de steenbakkers zelf ten gevolge zal kunnen hebben en stelt zich op het, ook o. i. eenige juiste standpunt, dat de fabrikanten beter zouden doen verbetering te zoeken in het moderniseeren van het bedrijf. Ook verwacht hij, dat een trust het meest ten goede zal komen aan concurreerende bedrijven met name de kalkzandsteen-industrie.

De geschilderde trapramen van het Administratiegebouw der Ned. Ind. Spoorweg-Mij. te Samarang (met losse plaat).

Als tekstillustraties geeft dit nummer eenige moderne Duitsche landhuizen.

De Ingenieur No. 13. Gevaar van het doctoraat in de technische wetenschappen voor de waarde van den ingenieursgraad. Er is een gewijzigde oproeping in de Staatscourant verschenen waarin aan de in het vorig nummer geopperde bezwaren is tegemoet gekomen.

Het afsluiten van watertoevloeden (in mijnen) door W. A. Knol, m. i.

Plagiaat, door P. Bakker Schut, c. i.

Scheepsbouw in 1906.

Ingezonden stukken. Over eenige verschijnselen, waargenomen bij zeedijken in Zeeland, bij den stormvloed van 12 Maart 1906, door Ch. C. Coomans, c. i.

De Aannemer no. 14. Uit eigen kring, door Soranus. Het recht van benoeming en ontslag. Staking.

Amstels Bouwkring. Verslag van de jaarvergadering.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 40. Het gebruik van aardenbuizen voor waterleidingen. — Het opsporen van de temperatuur, waarbij een steen gebakken is. — Een en ander over wrijving en smeermiddelen bij stoommachines. — Kennicott waterreinigers. — De Grondboor. — Ingezonden. Trust. — Cijfers zijn sprekende getuigen, vergelijking van de prijzen, waarvoor de Waalsteen verkocht werdt en die welke gemaakt zouden kunnen worden wanneer er een trust bestond.

Deutsche Bauhütte No. 13. Von der Schönheit im Material und in der Konstruktion door Prof. Specht.

Wege und Ziele bei der Weiterentwicklung moderner Landhausformen, door Gerh. Heyden.

Vom holländischen Bauernhaus, door Joseph Aug. Lux (slot). Waar de schrijver zijn wijsheid vandaan heeft gehaald blijkt niet. Van het Noord-Hollandsche boerenhuis gaf hij in het eerste gedeelte een beschrijving, die voor Hollanders onbegrijpelijk is. In het tweede gedeelte spreekt hij meer over het oud-Hollandsche koopmanshuis. Eenigszins vreemd is het, daarbij als typische voorbeelden te zien aangehaald het huis van Six en het museum Fodor te Amsterdam en het huis van Steengracht te 's-Gravenhage.

Haus Siebenstern door Walter Curt Behrendt bij het door Bode ontworpen huis te Straatsburg, waarmede een nieuwe oplossing voor een woonhuis voor twee familie's beoogd wordt.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

LEIDEN. Aan de heeren H. Paul, ingenieur te Leiden, en G. Kruijff, bloembollenhandelaar, is concessie verleend voor een drinkwaterleiding in de gemeenten Sassenheim, Lisse en Hillegom.

VEENDAM. Als inzender van het ontwerp, onder het motto „Cirkel in gelijkzijdigen driehoek", dat door de Bouwvereeniging „Veendam" bekroond werd met den tweeden prijs, heeft zich bekend gemaakt de Heer J. H. Hellendoorn, architect te Hengelo (O.)

AMSTERDAM. Een Haagsche medewerker van de N. R. Ct. schrijft over de bebouwing van „Zorgvliet":

„Naar verluidt, zijn ook hiervoor echter reeds plannen gemaakt. Mr. Goekoop zou de oorspronkelijke bezitting van Cats behouden en daar blijven wonen. Door het overige ⅔ zullen breede wegen getrokken worden. Een van de Laan van Meerdervoort, tegenover Bronovo, langs de Carnegiestichting, naar den ouden Scheveningschen weg, een zijtak zou naar het Statenplein slingeren. Dat kan mooi worden als de verdere aankleeding van het plan niet wordt overgelaten aan geldmannen, die, al hebben zij oog voor het schoone, toch als eisch voorop moeten stellen, het beschikbare terrein financieel vruchtdragend te maken, hetgeen in deze beteekenen moet, het bouwen van villa's en huizen, woekerende met het aantal vierkante meters oppervlakte. Het mooiste wat hiervan dan te verwachten is, zal een soort van Stolkpark wezen, en dit is niet zoo heel fraai. Neemt de gemeente de leiding daarentegen ter hand, dan is er nog wel iets van te maken, iets dat mee kan werken tot de verhooging van het schoon en van het gerief van ons Haagje. De gemeente moet eigenares worden van het beschikbare ⅔, en leven in de hoop later eens een gelegenheid te vinden het nu ontglipte derde daar weer bij te kunnen voegen. In het Gemeente-park zullen, behalve het Vredespaleis, de schouwburg, waarom door velen geroepen wordt, het stadhuis, dat op de Groenmarkt geen ruimte genoeg meer kan vinden, en andere monumentale gebouwen verrijzen en slechts monumentale gebouwen mogen verrijzen.

„Dit zal geld kosten. Maar, daargelaten, dat gedane zaken geen keer hebben en het niets helpt te lamenteeren, dat de kans op gunstiger voorwaarden te goeder tijd verbeurd is, geld zal er toch moeten komen, om ruimte te schaffen voor de gemeentelijke kantoren en lokalen, ook een schouwburg zal naar de eischen van den tijd gebouwd moeten worden. En wil men weer niet zondigen door kortzichtigheid, dan heeft men er rekening mee te houden, dat bij Zorgvliet het centrum komt van de residentie, zooals deze zich thans ontwikkelt, dan hoede men zich voor het uitgeven van groote sommen voor een verbouwen van het bestaande stadhuis en omgeving, terwijl reeds met zekerheid te zeggen is, dat binnen afzienbaren tijd ons gemeentehuis zal moeten wijken voor den druk van het openbaar verkeer. Dat zou geldverspillen zijn! Geld zal noodig zijn, zeker, maar door uit te stellen komt het kapitaal niet van zelf, integendeel, de gronden worden met den dag duurder. Alle groote steden hebben aanzienlijke offers moeten brengen voor de verruiming van verkeerswegen, voor verfraaiing, voor gezondheid.

„Men beslisse spoedig, tusschen een plan van breede, ruime vooruitziende, grootsteedsche opvatting, of een volharden in kleinsteedsch gepeuter, van bekrompen hokjes en hoekjes middelen, van dag op dag remedies voor ernstige kwalen, die daardoor niet afdoend te genezen zijn."

42STE JAARGANG. ZATERDAG 13 APRIL 1907. No. 15.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Engelsche Kathedralen.

Dat de Engelsche Kathedralen de moeite waard zijn om te worden bestudeerd is slechts aan betrekkelijk weinig bouwmeesters van het vasteland bekend. Daarom zal voor velen „The Cathedrals of England and Wales", dat onlangs bij Cassell and Company te Londen verscheen, een verrassing zijn.

De schrijver is zoo bescheiden, zijn naam niet te noemen, een ongewoon verschijnsel in dezen tijd van ijdelheid en reclame. Tal van fraai uitgevoerde platen zijn in en buiten den tekst aangebracht, zoodat ook wie geen gelegenheid had, de Noordzee of het Kanaal over te steken, zich een duidelijke voorstelling van de Engelsche kerken kan maken.

Natuurlijk komt de Kathedraal te Canterbury in de eerste plaats. Dit bouwwerk bestaat eigenlijk uit drie kerken achter elkander gebouwd. De meest oostelijke was oorspronkelijk het koor, de dan naar het westen volgende het schip, dat van twee kruisbeuken voorzien werd. Zoo bleef het gebouw, dat in het begin der 13e eeuw voltooid was, bestaan tot omstreeks 1400 men er nog een schip van acht traveën aan toevoegde. Dus kreeg ten slotte de Kathedraal een lengte van 150 M. Hoe aanzienlijk die is begrijpt men het best, wanneer men bedenkt dat de lengte der Kathedralen van het vasteland maar zelden 100 M. overschrijdt.

Het oostelijk gedeelte der kerk heeft zeer ongewone vormen. De veelhoekige of ronde koorsluiting, anders steeds aanwezig, is hier vervangen door een hooggelegen kapel met een tweede daarachter, die „Beckets kroon" genoemd werd, omdat daar het gebeente van den H. Thomas à Becket, in 1170 vermoord, in een schrijn rustte. Die schrijn was daar in 1220 opgesteld, en vormde het doel van bedevaartgangers uit alle landen van Europa. In de middeleeuwen zijn ook heel wat Nederlanders het graf van den H. Thomas van Kantelberg gaan bezoeken, daar het even vermaard was als dat van Santiago da Compostella.

Het oostelijk deel der kerk heeft vormen, die deels aan den Romaanschen stijl, deels aan de Fransche Vroeg-Gothiek doen denken. Een zekere Willem van Sens wordt als de bouwmeester genoemd. En inderdaad mist men hier nog het eigenaardig Engelsch karakter. Maar het westelijk schip is een zeer fraai voorbeeld van de Engelsche Gothiek der 15e eeuw, den zoogenaamden „Perpendicular Style". Misschien nog mooier is de toren, die in de 16e eeuw gebouwd werd boven den westelijken kruisbeuk, en die in Engeland even beroemd is als bij ons de kruistoren der St. Bavokerk te Haarlem, welke terzelfder tijd verrees.

De toren te Canterbury is het voorbeeld geweest voor die van het Parlementsgebouw te Londen, dat velen kennen. Merkwaardig vooral is, dat alles, wat piramidaal opstijgt, hier ontbreekt. De muren

gaan recht op, de afsluiting van boven is waterpas, en alleen de vier spitsen op de hoeken geven een eindiging aan het geheel.

Men kan aan de Kathedraal te Canterbury, die van Londen zeer gemakkelijk te bereiken is, de Engelsche bouwkunst der middeleeuwen volledig bestudeeren. Romaansch is het westelijk deel van de krocht, waar men de rijke vormen, die de krocht der St. Lebuïnuskerk te Deventer kenmerken, terugvindt. De gekoppelde zuilen der Drie-eenheidskapel, die oorspronkelijk als koor begonnen werd, komen ook in de Kathedraal te Sens voor. Hier zijn de bogen nog Romaansch maar die van het triforium reeds Gothisch. Het oostelijke schip heeft de zuilen der 13e eeuwsche Fransche kerken, zooals ze bij ons te lande tot de 15e eeuw toe in zwang zijn gebleven, den stijl der 14e eeuw vertoont het oostelijk deel der krocht. Van de 15e eeuwsche opvatting geeft het westelijk schip een prachtig voorbeeld, terwijl de 16e eeuw niet slechts door den toren boven het kruis, maar ook door een der torens aan de westzijde vertegenwoordigd is.

De kerk wordt bereikt door Christ Church gateway, een poort die toegang geeft tot de oude „immuniteit" van het kapittel van Sint Salvator. Deze poort is een rijk werk der late Gothiek en leidt naar de eigenlijke toegang tot de kathedraal, een portiek, dat aan de zuidzijde van den zuidwestelijken toren, dus op een ongewone plaats, gebouwd is.

Als men door dit portaal gegaan is, bevindt men zich in het Laat-Gothische schip, welks vloer lager ligt dan het overige der kerk. Onder den grooten toren liggen trappen, waarlangs men het koor bereikt. Uit dit koor moet men andermaal trappen op om in de koepel der H. Drie-eenheid en „St. Beckets kroon" te komen. Zoo moesten de bedevaartgangers telkens hooger stijgen, eer zij het doel van hun tocht in het oog kregen.

De moord op den H. Thomas heeft voor de Engelsche bouwkunst groote beteekenis gehad. Immers toen die geschiedde was men bezig, het koor te bouwen en toen besloten werd, den sedert heilig verklaarden aartsbisschop in een afzonderlijk deel der kerk bij te zetten, sloot men dit deel van het koor door een muur af; dit heeft tengevolge gehad, dat in bijna alle Engelsche kerken, na dien tijd gebouwd, een rechthoekige koorsluiting is gemaakt.

De kathedraal met haar immuniteit neemt het noordoostelijk vierdedeel der middeleeuwsche stad in. Gelijk bij ons de domkerk te Utrecht zoo staat zij in verbinding met talrijke gebouwen, die echter niet, zooals meestal aan de zuidzijde, doch aan de noordzijde werden geplaatst. Hiertoe behooren de kloostergang, de kapittelzaal, de libry en eenige vertrekken van minder beteekenis. Het aartsbisschoppelijk paleis werd ten tijde van Cromwell gesloopt, maar het gasthuis, het keldermeestershuis, het brouwhuis, het bakhuis en het aalmoezeniershuis ziet men nog, al dienen zij niet meer voor hun oorspronkelijke bestemming.

Na de kathedraal van Canterbury wordt die van York behandeld, die maar weinig minder lengte heeft, doch, daar zij breeder is, meer oppervlak inneemt, dan deze, namelijk 7000 M², een grootte, die zelfs door de St. Paulskerk te Londen niet bereikt wordt.

De kathedraal van York heeft een minder hoogen ouderdom, dan die van Canterbury. Haar kruisbeuk dagteekent uit de 13e, haar schip uit de 14e en haar koor uit de 15e eeuw, terwijl het achtkante kapittelhuis eveneens een 14e eeuwsch karakter vertoont.

De westelijke gevel, met zijn twee torens, wordt als de fraaiste van Engeland beschouwd. En wanneer deze torens in de 14e eeuw voltooid hadden kunnen worden, dan zou inderdaad het geheel met de Fransche werken de vergelijking kunnen doorstaan. De bovenste verdiepingen, in de 15e eeuw toegevoegd, ofschoon fraai op zich zelf, verstoren evenwel min of meer de harmonie. Bijzonder fraai is het groote spitsboogvenster in dezen gevel.

Het schip der kerk is van zeer gelukkige verhoudingen en zijn vensters zijn gevuld met gebrandschilderd glas uit de 13e en 14e eeuw. Het 13e eeuwsche glas bevindt zich in de ramen van het triforium en is afkomstig uit het Romaansche schip, dat aan het tegenwoordige vooraf ging. Het middenschip heeft een houten gewelf, dat echter in 1840 „bij wijze van steen" geschilderd werd, en daarom niet den indruk maakt van dat in de St. Bavokerk te Haarlem.

De kruisbeuk en de toren boven het kruis werden in de tweede helft der 13e eeuw gemaakt. Merkwaardig is het gebrandschilderd glas in de noordelijke vensters van dit transept. De toren is in de 15e eeuw naar den smaak van dien tijd gedecoreerd. Men mist hier, evenals te Canterbury, een piramidale bekroning. De muren eindigen in kanteelingen en hebben geen hoekfialen zooals andere.

In den noordelijken gevel van dezen kruisbeuk ziet men vijf 13e eeuwsche vensters naast elkander die nog hun oorspronkelijk gebrandschilderd glas hebben behouden. Dit transept heeft de hoogte van het geheele gebouw bepaald en die hoogte is minder, dan men op het vasteland gewend is. Men zou dit transept, met dak en al, onder de gewelven van menige Nederlandsche kerk kunnen plaatsen.

De kruisbeuk is gerestaureerd; men heeft toen dit geschiedde de grijsgeschilderde houten gewelven verwijderd en ze vervangen door andere, in 15e eeuwschen trant, waar het eikenhout zichtbaar is gelaten. Dit mag ongetwijfeld een verbetering worden genoemd, maar het valt te betreuren, dat de vensters van den zuidelijken gevel toen met modern glas bezet werden, dat in het geheel niet bij het overige past.

Het 15e eeuwsche koor is een der mooiste van Engeland. De oostelijke wand wordt geheel door één venster ingenomen, dat zijn oorspronkelijke glasschilderingen heeft behouden, die meer dan honderd tafereelen uit het Oude Testament en de Openbaring van Johannes voorstellen.

Merkwaardig is, dat dit koor een eigen transept heeft, dat echter niet buiten de zijbeuken uitsteekt. Gelijk meestal in Engeland zetten deze zijbeuken zich ten oosten van het koor voort, waar zij de Lieve Vrouwe kapel vormen. De oorspronkelijke meubelen van het koor zijn in 1829 verbrand. Die men thans ziet werden door George Edmund Street ontworpen. Een 15e eeuwsch oxaal, met een modern orgel daarop, sluit het koor aan de westzijde af.

Een zeer merkwaardig gebouw is het achtkante kapittelhuis, ten noordoosten van de kerk. Het werd tegelijkertijd met het schip, in de 14e eeuw opgetrokken. Van het oude aartsbisschoppelijke paleis, ten zuidoosten der kathedraal, zijn nog slechts enkele bouwvallen over. In de 16e eeuw heeft men het gesloopt.

Zeer belangrijk is, wat omtrent de kathedraal van St. Paul te Londen wordt medegedeeld. Dit

gebouw, overigens bekend genoeg, [1]) heeft een geschiedenis gehad, waarvan maar weinigen iets weten. Reeds Ethelbert van Kent had in de 7e eeuw een kerk op Ludgate Hill gebouwd, die in 1088 verbrandde. Daarop werd de kathedraal begonnen die tot 1666, toen Londen een prooi der vlammen werd, heeft bestaan. Die kathedraal was 180 M. lang, en had een toren boven het kruis, wier spits zich 140 M. boven den vloer verhief.

Zoowel koor als schip had 12 traveëen, Gothisch wat het eerste, doch Romaansch wat het tweede betreft. In den oorspronkelijken muur van het koor was een groot roostervenster aanwezig.

Na den brand van Londen wilde men de kerk herstellen, doch Christopher Wren stelde voor, een geheel nieuwe kathedraal te bouwen. De eerste steen werd 21 Juni 1675 gelegd, doch de opening had pas plaats 2 December 1697, ter gelegenheid der herdenking van den Vrede te Rijswijk.

Ofschoon de tijdgenooten het werk aanvankelijk zeer bewonderden, zoo heeft Wren er toch niet veel genoegen van beleefd. Men vond, dat het te langzaam vorderde, en daarom nam het Parlement in 1697 een wet aan, waarbij het salaris van den bouwmeester van f 2400 op f 1200 per jaar werd teruggebracht. En onder George I werd Wren zelfs uit zijn ambt ontzet, toen hij zes en tachtig jaar oud was. Hij stierf vier jaar later, en werd in de krocht bijgezet. Pas na verscheidene jaren werd het beroemde opschrift in de kerk geplaatst: „Si requiris monumentum, circumspice".

Reeds bij zijn leven heeft Wren aanmerkingen op zijn werk moeten hooren. De voornaamde is, dat, ofschoon de kerk een basiliek is, dit van buiten niet zoo schijnt te zijn, omdat boven de zijbeuken hooge muren werden opgetrokken. En dan werd Wren gelaakt, omdat hij boven den steenen koepel nog een tweeden, van hout en met lood bekleed, heeft aangebracht. Deze twee bemerkingen zijn gegrond, doch men behoort zich te herinneren, dat de Renaissance zich vaak dergelijke vrijheden heeft veroorloofd, daar het haar niet om de zichtbare constructie, doch om het effect van het geheel te doen was.

In de laatste vijf en twintig jaren heeft men groote sommen aan de inwendige versiering der kathedraal ten koste gelegd. Vooral het koor heeft veranderingen ondergaan. Doch bij deze poging om het gebouw te verfraaien is te weinig rekening gehouden met den stijl, waarin Wren heeft gewerkt. Mozaïeken, zooals hier gemaakt werden, zijn volstrekt niet 18e eeuwsch. De predikstoel zou in Pisa een goed figuur maken, het hoofdaltaar heeft een 16e eeuwsch karakter, de twee orgels en de koorbanken zijn uit de 18e eeuw. Dat dus geen bevredigend geheel kon onstaan spreekt van zelf.

Alleen het gedeelte van Londen, dat noordelijk van de Theems ligt behoort tot de diocees van den bisschop der Engelsche hoofdstad. Het zuidelijk deel werd tot 1877 gerekend tot het gebied des bisschops van Winchester te behooren. De kerkvorsten dezer in het zuidwesten gelegen stad hadden dan ook reeds in de middeleeuwen te Lambeth, in het tegenwoordige Londen, het prachtig paleis gesticht, dat men daar nog ziet.

Reeds in de 11e eeuw werd de kathedraal te Winchester begonnen. Uit dien tijd afkomstig is het transept, dat, als basiliek aangelegd, een der fraaiste van Engeland in Romaanschen stijl wordt geacht. Een toren staat boven het kruis, doch daar de bouwmeesters den grond niet vertrouwden heeft hij niet de hoogte gekregen, die voor een goed effect noodzakelijk zou zijn geweest.

In de 14e eeuw werden het Romaansche schip en het Romaansche koor afgebroken, om in den Gothischen stijl te worden vernieuwd. In de 15e eeuw ontstond de kapel ten oosten van het koor.

Het Gothische schip is op een paalfundeering gebouwd, die echter niet goed gemaakt schijnt, waarom zich reeds sinds jaren sterke verzakkingen vertoonden; door versterking dier fundeering, waarvoor onlangs f 360.000 is toegestaan, hoopt men het gebouw te behouden.

Bij het veranderen van schip en koor schijnt veel van het Romaansche werk bewaard te zijn gebleven, en daardoor verklaart men den eigenaardigen stijl van deze gedeelten.

Het koor is grootendeels uit de 15e eeuw, en van een houten gewelf voorzien, dat in 1528 voltooid was. Merkwaardig zijn, aan de zuidzijde van het schip, de „chantries", welke tusschen de zuilen geplaatst werden. Het zijn kleine kapellen, om graftombes gebouwd. In de eerste rust William Wykeham, die geestelijke, staatsman en bouwmeester was. Van hem zijn de plannen voor het schip, waarin hij begraven werd, afkomstig. Ook een oude doopvont, nog Romaansch, waarop tafereelen uit het leven van den H. Nicolaas zijn gebeeldhouwd, is hier te zien.

Het koor begint reeds aan de westzijde van het kruis, en is geheel van de beide transepten gescheiden. Een modern Gothisch koorhek sluit het af. Prachtige 15e eeuwsche koorbanken zijn aan beide zijden geplaatst. Het eigenlijke presbyterium ligt hooger dan het overige, daar de kerk een krocht bezit. Dit presbyterium wordt aan de oostzijde afgesloten door een muur, waartegen het altaar geplaatst is. Deze muur met talrijke nissen, werd in het begin der 16e eeuw gemaakt, en vertoont den rijksten vorm der Gothiek. Men vindt een soortgelijke afsluiting in Saint Saviours te Londen, welke kerk voorheen tot het bisdom Winchester behoorde, doch nu een kathedraal van het nieuwe bisdom Southwark is geworden.

De beelden welke in de nissen stonden werden na de Hervorming verwijderd. Sinds eenigen tijd heeft men echter te Winchester nieuwe beelden geplaatst, daar men er geen aanstoot meer aan neemt.

Achter dezen muur zet het koor zich naar het oosten voort. In dit gedeelte der kerk waren de schrijnen, waarin de relieken der heiligen berustten, opgesteld. Die prachtige kunstwerken zijn nu verdwenen, doch de „chantries" door de bisschoppen hier gebouwd, bestaan nog en geven althans eenig denkbeeld van den vroegeren luister.

Het rijkste dezer werken omsluit de graftombe van den kardinaal Beaufort, in 1447 gestorven. Maar ook de overhuiving, waaronder zijn opvolger bisschop Waynflote in 1486 begraven werd, munt door sierlijke vormen uit. Hier ziet men, waartoe de „Perpendicular Style" in staat was. De 16e eeuwsche „chantries" van de bisschoppen Gardiner en Fox vertoonen reeds enkele elementen der Renaissance, ofschoon zij toch nog Gothisch zijn.

Oostelijk zijn aan het koor drie vierkante kapellen gebouwd, waarvan de middenste, naar Engelsch

[1]) Men zie de Opmerker van 1901, bladz. 289, 297 en 307 en van 1905, bladz. 153.

gebruik, aan O. L. Vrouw was gewijd. In de noordelijke ziet men de tombe van den graaf van Portland, wiens bronzen beeld in de 17e eeuw door Le Sueur gemaakt werd, terwijl de zuidelijke, waar bisschop Langton begraven ligt, prachtig houtsnijwerk uit 1500 vertoont.

Deze kathedraal heeft een lengte van 170 M., en is niet alleen de langste van Engeland, maar van geheel Noord-Europa.

In een volgend opstel hopen wij nog omtrent eenige andere kerken iets mede te deelen.

H. Leguyt.

Nauwelijks is de aarde droog, die op het stoffelijk overschot van W. Springer, assistent-architect der gemeente Amsterdam werd gespreid, of de tijding bereikt ons dat ook zijn opvolger H. Leguyt het moede hoofd ter eeuwige rust heeft gelegd. Maar terwijl Springer de negentig had overschreden, mocht Leguyt zelfs de zeventig niet halen.

Mijne eerste herinnering aan Leguyt valt samen met het zilveren feest van „Architectura en Amicitia" zoo schitterend in 1880 gevierd. Toen was er onder de aanzittende ook een slank, donkerblond man, met trouwhartige blauwe oogen, die, terwijl anderen hun jolijt luidruchtig uitten, een zekere terughoudendheid had, ofschoon hij de zon best in het water kon zien schijnen en de jeugdige overmoed der dischgenooten hem blijkbaar niet mishaagde.

Twee jaar later trad ik bij de gemeente Amsterdam in dienst, aan wier afdeeling Publieke Werken Leguyt toen reeds geruimen tijd was verbonden. En het bleek mij, dat Leguyt zoowel bij den architect de Greef als bij diens assistent Springer hoog stond aangeschreven om zijn groote bekwaamheid en betrouwbaarheid.

Wat aan Leguyt werd opgedragen was in goede handen, en zoo sprak het dan ook haast van zelf, dat toen de Commissie voor de Gasthuizen een eigen architect van noode had, Leguyt door den architect de Greef daarvoor werd aangewezen. Die benoeming was een verdiende onderscheiding en toch heeft Leguyt van zijn gasthuis-tijd geen aangename herrinnering behouden. De oorzaak daarvan moet worden gezocht in de halfslachtige toestanden, die toen heerschten. De bezoldiging aan het architect zijn bij de gasthuizen verbonden was zóó laag, dat Leguyt bij dit ambt tevens in dat van bouwkundige 1e klasse aan de Publieke Werken werd gehandhaafd, waar men zijn diensten niet kon missen. En tusschen 1885 en 1891 heeft deze man, als het ware tusschen de buitjes door, de plannen voor de beide nieuwe gasthuizen gemaakt en voorbereid, waarmede millioenen gemoeid waren! Jaren lang heb ik hem naast mij zien zitten, alles eigenhandig teekenend, alle bestekken zelf makend, en in die werkzaamheden telkens gestoord door allerlei personen, die hem kwamen spreken of door boden, die hem kwamen „verzoeken".

En toen het groote plan, het werk van maanden, gereed was gekomen en zijn tocht door de handen der autoriteiten, commissiën en faculteitsleden aanving ..... is het spoorloos verdwenen! Al de teekeningen, zeker wel dertig, al de bescheiden, al de berekeningen zijn ergens in een bodemlooze put verzonken. Teekenend is het voor de toestanden van „Anno dazumal", dat zelfs een justitieel onderzoek niet aan het licht heeft kunnen brengen, wie deze verduistering gepleegd had.

Leguyt heeft alles toen nog eens over moeten doen. Het Wilhelmina-Gasthuis is het monument dat Leguyt's naam bij het nageslacht zal doen leven.

Wel werd, toen ik in 1891 tot gemeente-architect benoemd was, de betrekking van architect der gasthuizen opgeheven, en kwam dus de uitvoering onder mijn beheer, doch ik heb Leguyt, die toen mijn assistent werd, bij het groote werk zooveel ik kon de vrije hand gelaten en mij tot het houden van toezicht bepaald.

En toen de kosten van het Wilhelmina-Gasthuis steeds hooger stegen, toen telkens nieuwe eischen gesteld werden, zag Leguyt dit met bezorgdheid. Van die bezorgdheid maakte ik mij in tal van rapporten tot tolk, maar het scheen alsof de stadskas voor den gasthuisbouw onuitputtelijk was.

In 1893 barstte de bom. Het bleek dat de raming met een half millioen zou worden overschreden, het beruchte „halve millioen". Men is nooit te weten gekomen, wie de schuld had. Leguyt kon geen verwijt treffen. Hij bleef dan ook het vertrouwen behouden, en toen de in 1895 totstandgebrachte reorganisatie der Afdeeling Publieke Werken den gemeente-architect had doen verdwijnen werd Leguyt, onder een anderen titel, mijn opvolger.

Sinds sprak ik hem af en toe, doch wat hij zeide, gaf van weinig opgewektheid blijk. Veel was er, dat hem hinderde. Het griefde hem, toen zijn afdeeling geheel buiten den beursbouw werd gehouden, toen er een geest van wantrouwen en naijver ging heerschen, waar vroeger waardeering was ondervonden.

Zal ik gewagen van de speldeprikken, waarmede Leguyt zoolang geplaagd is, tot het te veel was en de eens zoo krachtige man tot een schim was geworden? Beter is het, hierover het zwijgen te bewaren. Maar diep aangrijpend was het, den voor zijn tijd oud gewordene te hooren klagen over wat hem was aangedaan.

In 1905 is Leguyt gepensioneerd en heeft hij in het landelijke Baarn rust gezocht. Doch de berichten, die kwamen spraken slechts van toenemend lijden en zoo moet de dood een verlossing zijn geweest.

Zijn de Amsterdamsche gasthuizen Leguyt's voornaamste scheppingen, ook vele andere gebouwen dankt de hoofdstad hem. De schrale middelen, die de Amstelstad sinds 1894 voor haar bouwwerken beschikbaar stelde, hebben geen hooge vlucht toegelaten. Men moet er zich over verbazen, dat Leguyt onder zoo weinig gunstige omstandigheden nog werken als de Handelsschool, het Telefoongebouw en de vergrooting van het Stadhuis heeft tot stand weten te brengen.

In Leguyt is een braaf man heengegaan, die door allen die met hem in aanraking kwamen werd geacht. Nog lang zal zijn werk van hem getuigen.

A. W. WEISSMAN.

Vereenigingen.

BESCHERMING VAN DEN ARTISTIEKEN EIGENDOM.

Door de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst te Amsterdam is eenigen tijd geleden eene Commissie benoemd, tot het instellen van een enquête naar de toestanden in de Ambachts- en Nijverheidskunsten.

De Commissie, bestaande uit de Heeren Jac. v. d. Bosch, W. Penaat en Mr. C. H. V. Zeggelen, zond aan de leden en aspirantleden, een vragenlijst, met het verzoek deze zoo uitvoerig mogelijk te beantwoorden.

Door 25 personen en wel in hoofdzaak de meest bekende leden der vereeniging en dus de voornaamste Nijverheidskunstenaars van ons land, werd aan dit verzoek voldaan. In een uitvoerig verslag zijn de resultaten van het onderzoek neergelegd en in een aan het verslag toegevoegde tabel zijn de vragen vermeld met daarachter de belangrijkste der ingekomen antwoorden.

De gestelde vragen waren verdeeld in vier groepen. A. Algemeene vragen, B. vragen betreffende den huidigen toestand, Ca. de gevolgen daarvan en Cb. middelen ter verbetering.

Aan de hand der ingekomen antwoorden worden deze verschillende punten in het verslag toegelicht en vele wetenswaardige bijzonderheden vermeld, die een eigenaardig licht werpen op de toestanden in de bovengenoemde vakken. Het verslag is een soort van klachtenboek van de in die vakken werkzame en daarbij betrokken personen en vele van de geuite klachten zijn ongetwijfeld gegrond.

Tot het constateeren en aan het daglicht brengen van verschillende misstanden, blijkt dan ook de enquête wel doel te hebben getroffen, maar men kan aan hare waarde twijfelen, daar waar hij zich ook inlaat met de vraag naar de oorzaken van die misstanden, met de middelen ter bestrijding daarvan en met de wenschelijkheid eener wettelijke regeling.

Tot de oorzaken behooren de mode en de concurrentie van de handelaars, twee groote machten in de samenleving, waartegen het niet geraden is den strijd aan te binden, zonder daartoe terdege toegerust te zijn.

Wij vinden die beide oorzaken in het verslag herhaaldelijk genoemd, maar nergens een grondige uiteenzetting van den invloed dier beide machten op de Ambachts- en Nijverheidskunsten m.a.w. geen antwoord op de vraag, *hoe* de nu gewraakte misstanden onder den invloed van die machten ontstaan zijn.

Zoolang men dat antwoord niet heeft is het o.i. een onbegonnen werk, middelen ter bestrijding te beramen of aan de hand te doen.

Wij ontveinzen ons geenszins de moeilijkheid van dit antwoord; zij is een der vele moeilijkheden die tot heden aan het streven dezer vereeniging van kunstnijveren in den weg stonden.

Op 30 Maart j.l. is de zaak in een bijeenkomst der „Nederlandsche Vereeniging van Ambachts- en Nijverheidskunst" in „Parkzicht" te Amsterdam behandeld.

Mr. P. Tjeenk Willink, die reeds vroeger deze zaak voor de leden der Vereeniging besprak, trad andermaal voor haar op.

Als een niet onaardige toelichting tot zijn onderwerp had hij een aantal kunstnijverheidsproducten, origineele modellen en namaaksels, medegebracht, die in de zaal geëxposeerd waren en een duidelijk beeld gaven van de wijze, waarop de bij ons geoorloofde industrieele diefstal, tot schade van de oorspronkelijke ontwerpers, zijn afkeurenswaardig bedrijf ten uitvoer brengt.

Deze voorwerpen, die indertijd bijeengebracht zijn om de aandacht van de regeering op het euvel te vestigen, bestonden in: metalen gebruiksvoorwerpen, allerlei soort faience, handwerken, prijscouranten met photographische modellen enz., alles in duplo. Ook waren aanwezig eenige nummers van de Staatscourant, waarin opgenomen waren afbeeldingen van gebruiksvoorwerpen, kennelijk met het het doel zich daardoor tegen namaak te beveiligen, wat natuurlijk op een dwaling berustte.

In zijne toelichting vestigde Mr. Tjeenk Willink er de aandacht op, dat de drang naar de bestrijding der onbehoorlijkheden den laatsten tijd al sterker wordt, en hij haalde ten bewijze aan de bespreking, welke in het laatst van 1904 in de Tweede Kamer plaats had. Voornamelijk de heeren Van der Vlugt en Bos traden toen als hekelaars van het kwaad op. De Minister van Justitie, Mr. Loeff, beloofde destijds de zaak in studie te zullen nemen en droeg ook werkelijk aan zijne ambtenaren op een ontwerp gereed te maken en met de belanghebbenden in overleg te treden. Ongelukkigerwijze werd er door het aftreden van het toenmalig Kabinet een spaak in het wiel gestoken, en hoewel de opdracht nooit is ingetrokken, heeft er geene bespreking met de belanghebbenden plaats gehad. Dat intusschen het onderwerp urgent is gebleven, toonde spr. met tal van frappante voorbeelden aan. Het beginsel onzer auteurswet, dat het auteursrecht verkregen wordt, niet door het schrijven van een boek, maar door deponeeren van een exemplaar binnen een maand na de verschijning, noemde spr. verkeerd en hij drong er op aan, dat als grondslag van een wetsontwerp zal worden genomen het begrip, dat de artistieke eigendom belichaamd is in den geestelijken arbeid, besteed aan de vervaardiging van een zeker voorwerp.

In aansluiting aan deze inleiding en op grond van het bovenbesproken rapport, werd besloten tot de Tweede Kamer een adres te richten, waarin er op wordt aangedrongen, dat eene wettelijke regeling van den artistieken eigendom in de ambachts- en nijverheidskunst tot stand kome. Gevraagd zal worden de adhaesie aan dit adres van verschillende vereenigingen, die zich reeds vroeger in dezen geest uitspraken of belanghebbend zijn.

Het adres zal vergezeld worden van een memorie van toelichting welke zal worden opgesteld door de commissie, die het bovengenoemde rapport heeft uitgebracht.

Wij wenschen de vereeniging gaarne goed succes in hare pogingen, maar vreezen, dat ook nu nog niet de tijd gekomen is voor verwezenlijking harer in vele opzichten billijke wenschen.

In de conclusie van het verslag wordt, zinspelende op het auteursrecht, betreffende letterkundigen arbeid en de wet op de fabrieksmerken gezegd, dat het ten duidelijkste blijkt „dat de bestaande bescherming totaal onvoldoende is en de wettelijke bescherming van den artistieken eigendom als aanvulling gewenscht. Het woord eigendom zegt waarom het hier gaat. Even goed als het

materieele goed, dat men door erfenis of koop of eigen werkkracht verkregen heeft, den eigenaar niet ontnomen mag worden, evenals het voortbrengsel van den menschelijken geest op litterair gebied diens eigendom blijft, zoo behoort ook het ontwerp door den kunstenaar uitgedacht diens eigendom te zijn en te blijven. ook — en vooral niet in de laatste plaats — om zich eenigszins te beschermen tegen het verknoeien en artistiek slechter maken van zijn model, door bijvoegselen of oogenschijnlijk kleine veranderingen, welke in werkelijkheid zijn werk ernstig verminken. Ieder arbeider is zijn loon waard, zoo ook de nijverheidskunstenaar; hij heeft recht op de vruchten zijner studie, op het resultaat van zijn zoeken."

De stellingen, die hier verkondigd worden, werpen evenmin als „het begrip, dat de artistieke eigendom belichaamd is in den geestelijken arbeid, besteed aan de vervaardiging van een zeker voorwerp", waarover Mr. Tjeenk Willink het te Amsterdam had, een nieuw licht op de zaak.

Zij brengen ons geen stap verder tot een bruikbare definitie van het begrip van den artistieken eigendom en de moeilijkheid, om dit begrip goed te definieeren is een tweede hinderpaal, die aan de wettelijke regeling in den weg staat.

Ofschoon uit den aard der zaak het artistieke auteursrecht van den bouwmeester en de bescherming daarvan, noch in het verslag noch in de vergadering van kunstnijveren te Amsterdam ter sprake kwam, meenen wij toch in verband met het hier nagestreefd doel nog wel eens te mogen verwijzen naar de artikelen, daarover verschenen in „de Opmerker" van 1905, no. 41, 42, 45 en 47.

Prijsvragen.

RAPPORT van de Jury ter beoordeeling van de Prijsvraag voor eene dubbele arbeiderswoning, uitgeschreven in Januari 1907 door de „Bouwvereeniging Veendam", te Veendam.

VEENDAM, 27 Maart 1907.

Ter voldoening aan het programma moesten de ontwerpen vóór of op den 15 Maart j.l. ingezonden zijn aan het adres van den secretaris der vereeniging, den heer T. Boerma te Veendam.

De leden der Jury kwamen bijeen op den 18 Maart en bevonden, dat waren ingekomen 83 ontwerpen. De toen aangevangen beoordeeling zette zij voort op den 19 Maart en op den 25 en 26 Maart j.l.

Daaruit bleek haar, dat door zeer veel ontwerpers met ernst is gewerkt aan de oplossing van het moeielijke vraagstuk, zelfs door het indienen van twee tot vier diverse ontwerpen, doch dat de meesten niet zijn geslaagd in het leveren van een plan voor een doelmatig ingedeelde, weinig kostbare en goed geconstrueerde woning.

Bij de meeste ontwerpen is zelfs, zonderling genoeg, geen gebruik gemaakt van de gelegenheid om ook in de zijgevels ramen of toegangen aan te brengen.

Ook zijn, door te grootsche opvatting en door allerlei soms zeer zonderling geplaatste uitbouwen en schuurtjes, de bouwkosten te hoog geworden, ook blijkende uit tal van begrootingen. Men heeft derhalve niet voldoende rekening gehouden met de gestelde bouwsom, groot plm. f 1800.—.

Indien een bouwsom van f 2500.— à f 2800 ware gesteld, dan zoude van menig ontwerp de plattegrond of indeeling voortreffelijk geschikt geacht zijn geworden voor een eventueele uitvoering, doch hetzelfde te verklaren aangaande de gevels en de bekappingen zoude niet wel mogelijk zijn.

Slechts aan enkele ontwerpers is het gelukt om eenvoudige doch passende gevels en bekappingen te leveren. De overigen hebben niet voldoende rekening gehouden met de hooge kosten, verbonden aan de uitvoering van ingewikkelde kapconstructies, en met de daaruit voortvloeiende hooge onderhoudskosten.

Dat er nog ontwerpers gevonden worden, die de reeds sedert lang veroordeelde zakgoten wenschen toe te passen, wekt bevreemding, evenals de niet te verdedigen afdekking van topgevels met rollagen, waardoor voortdurende lekkage en inwateringen ontstaan.

Voorts zijn in veel ontwerpen de schoorsteenen zóó zonderling geplaatst, dat het grootste gedeelte buiten de dakbedekking in het gezicht komt.

Waar nu echter door ons wel geconstateerd kan worden, dat door de meeste inzenders met zeer te waardeeren ambitie is gewerkt aan deze prijsvraag, en daaraan blijkbaar door bekwame ontwerpers en teekenaars is deel genomen, daar doet het ons leed, niet te kunnen adviseeren tot toekenning van de uitgeloofde prijzen, maar tot het beschikbaar stellen van eenige premies op nader aan te geven wijze.

Vooraf ga het navolgende:

Na een eerste onderzoek van alle ingekomen ontwerpen, werden 28 ontwerpen opnieuw onderzocht en wel die ingezonden onder de motto's: Phideas, Klein maar rein, Groningen, Gerief en Rust Roest, twee plannen van denzelfden ontwerper, Licht en Lucht en Goedkoop Duurkoop, twee plannen van denzelfden ontwerper, A (in cirkel) en B (in cirkel), twee plannen van denzelfden ontwerper, Piepie, Thuis 't best, Geranium en Hoefijzer in cirkel, Twee cirkels en gelijkzijdige driehoek door elkaar geteekend, Veendam (met drie teekeningen), Eenvoud, Driehoek in cirkel, Arbeid Adelt, Welvaart en Arbeider, twee plannen van een ontwerper, Ster in cirkel, Betsy, D. K. (in cirkel), Veendam, Arbeid Adelt, Arbeiterheim, Vooruitgang en Voor het Volk.

Daarna werden van deze ontwerpen een tiental nader met elkander vergeleken, en wel die ingezonden onder de motto's:

Rust Roest, Piepie, Thuis 't Best, Twee cirkels en gelijkzijdige driehoek door elkaar geteekend, Eenvoud, Welvaart, Ster in cirkel, Betsy, Arbeiterheim en Voor het Volk.

Waar nu het ontwerp motto „Welvaart" (volgnummer 35 A) het meest voldoet aan de bepalingen van het programma en in alle opzichten aanbeveling verdient, zoodat zelfs met enkele wijzigingen dit ontwerp voor uitvoering geschikt geacht kan worden, daar meenen wij, dat aan den ontwerper een premie van f 40.— toegekend kan worden.

Vervolgens komt om dezelfde reden het ontwerp motto: Twee cirkels en gelijkzijdige driehoek door elkaar geteekend (volgnummer 19), doch met minder gelukkige geveloplossing, in aanmerking voor een premie van f 20.—.

Ook zou een premie van f 20.— beschikbaar

gesteld kunnen worden voor het ontwerp motto: Voor het Volk (volgnummer 79), omdat door den ontwerper op bijzondere wijze is gestreefd naar een aesthetisch aanzien.

En ten slotte achten wij het ontwerp motto: Arbeiterheim (volgnummer 72) een premie van f 20.— waardig, omdat de ontwerper in zijn streven tot het verkrijgen van een eenvoudigen goed verdeelden plattegrond is geslaagd.

De — zeer korte — beoordeeling van ieder ontwerp afzonderlijk volgt hierachter. *)

De Jury:

DR. TJABBES.
MICHELL.
VAN SCHUIJLENBURG.

*) Wij ontleenen aan deze stuksgewijze beoordeeling alleen, hetgeen gezegd wordt van de met premiën bedachte ontwerpen Nos. 35A, 19, 79 en 72.

35. a. *Welvaart.* Portaalruimte moet verbreed worden, aangezien muurwerk naast het buitendeurkozijn te zwak is. Kelderkast te klein; privaat kan in de schuurruimte worden ondergebracht; keuken-buitendeurkozijn kan vervallen. Overigens is dit ontwerp van al de ingekomenen het best voor uitvoering geschikt.

19. Twee conc. circels en driehoek (dooreen). In dit ontwerp is de portaalruimte en de daaronder gelegen kelder goed aangebracht, het afzonderlijk slaapvertrek is gunstig gelegen en verdient aanbeveling. Door de keukenruimte te verkleinen zou de schuurruimte onder de verlengde bekapping te brengen zijn en daardoor het ontwerp vereenvoudigd worden. De gevels zijn minder goed opgevat dan bij het motto „Welvaart".

79. Voor 't volk. De plattegrond is niet zonder verdiensten, hoewel een kelder, onder de schuurruimte geprojecteerd, niet aan te bevelen is, aangezien een houten vloer daar niet op zijn plaats is. Hoewel de inzender het aesthetisch aanzien niet heeft verwaarloosd, had het de voorkeur verdiend, geen zakgoot toe te passen. De schoorsteenen buitendaks zijn ongunstig geplaatst. Het teekenwerk, vooral de perspect.-schets, is zeer goed uitgevoerd.

72. Arbeiterheim. Uitstekende planindeeling. Indien van de gevels hetzelfde getuigd kon worden, zou deze inzending waarschijnlijk door de jury voor een hoogere onderscheiding zijn voorgedragen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 14. Siegwart-Masten. Masten van gewapend beton voor electrische geleidingen (slot).

De Ongevallenverzekering in 1905. Beschouwing, naar aanleiding van het verslag der Rijksverzekeringbank over 1905, waarin gewezen wordt op de groote omslachtigheid, waarmede deze instelling werkt en ingestemd wordt met verscheidene klachten, die over de werking der Ongevallenwet in de practijk worden gehoord.

Verslagen van de vergaderingen der Vereeniging t. Bev. v. d. Vakopleiding v. Handwerkslieden van 30 Maart j.l., en van de Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst.

Architectura No. 14. Omzwervingen over Daktuinen door Walenkamp, met eenige afbeeldingen van Amerikaansche daktuinen.

Verslag der 1225ste Vergadering, waarin de heer Walenkamp een kunstbeschouwing gaf van Perzische baksteenbouwkunst uit het Mahomedaansche tijdperk.

Verbreeding van de Vijzelstaat. Mededeeling van de voordracht van B. en W. van Amsterdam over deze zaak.

Technisch Gedeelte. Gewapend Betonconstructie (vervolg). Meubelkunst (slot).

De Bouwwereld No. 15. De verbreeding van de Vijzelstraat te Amsterdam door J. H. W. Leliman, b. i.

Internationale Belangen van Architecten door John W. Simpson, overgenomen uit de „Revue voor Internationalisme."

De Ingenieur No. 14. Het doel en de werkingswijze van hulpwikkelingen bij gelijkstroommachines. Voordracht gehouden in de vergadering der Vakafdeeling voor Electrotechniek van 2 Maart 1907, door F. P. G. van Loenen Martinet.

Bij de aanvraag om ontslag van Prof. Mr. B. H. Pekelharing.

Uittreksel uit het Jaarboek van de Koninklijke Marine.

Verslag (afzonderlijke bijlage) van de vergadering der Vakafdeeling voor Electrotechniek van 2 Maart 1907 te Utrecht.

De Aannemer no. 15. De stakingsclausule.

Een baksteentrust. Bedenkingen nopens de plannen der Waalsteenfabrikanten tot vorming van een trust.

Verslag van de vergadering der Afdeeling Leiden (2 April) en bericht der afdeeling Hilversum omtrent een adres aan den Raad.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 41. Iets over de werking van het water bij het bakken van kleiproducten, ontleend aan Seger's verzamelde werken. — De steenindustrie en de schipperij, overgenomen uit Schuttevaer. — Kennicott waterreinigers (vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 13. Der Raum im Barock, door Konrad Müller-Kaboth, met afbeeldingen.

Ein Bauernhaus, door Ed. Eisenring bij een ontwerp van Rogge te Posen.

Landhaus in Herborn door G. Wisser bij een ontwerp van Alb. Lang

Der Pariser Platz in Berlin door Walter C. Berendt. Beschouwing over het resultaat, van de prijsvraag betreffende de omgeving van de Brandenburger Thor.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

'S-GRAVENHAGE. Met de werken voor den bouw van de nieuwe Gouwebrug bij Gouda, ten dienste van de Staatsspoor, is begonnen. Het maken van de fundeering is opgedragen aan de „Hollandsche Maatschappij tot het maken van werken in gewapend beton.

AMSTERDAM. De veelvuldige klachten over de uitvoering van de De Ruyter-postzegels hebben de redactie van het „Handelsblad", aanleiding gegeven om ter plaatse waar men met de geschiedenis dier zegels goed bekend kan zijn, eenige informaties in te winnen.

Daarbij is haar gebleken, dat de firma Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem, zooals men weet, met de fabricage van de zegels belast, volkomen in staat is — gelijk wij reeds betoogden — fraaier afgewerkte zegels in den handel te brengen, indien zij daartoe in de gelegenheid wordt gesteld.

Voor de uitvoering dezer zegels is zij dan ook niet verantwoordelijk, al werd ook de teekening op hare ateliers vervaardigd. Die teekening op zich zelf is niet slecht, het beeld van de Ruyter, ook naar het algemeen oordeel der hoofd-commissie, op wier aanstichting het denkbeeld van de Ruyter-zegels werd uitgevoerd, zelfs welgelijkend.

De fout is, dat dit denkbeeld te laat opkwam om te kunnen geraken tot de uitvoering van het oorspronkelijk veel fraaier ontwerp. Voor een inderdaad aesthetisch zegel verdient plaatdruk verre de voorkeur boven den gewonen boekdruk, waarvan thans, — in de kleine twee maanden, die de firma Enschedé voor de uitvoering gebruiken kon — wel gebruik moest worden gemaakt.

De omstandigheden in aanmerking genomen, zijn de zegels nog goed te noemen, hoewel niemand meer dan de firma Enschedé zelve overtuigd is, dat ze veel mooier konden zijn ..... indien men maar vroeger op de idée van uitgifte gekomen was.

Uit den aard der zaak komt in de tweede oplage der de Ruyter-zegels, die binnen enkele dagen gereed zal zijn, geen verandering.

Het Handelsblad voegt hieraan nog toe, dat het dan te betreuren is, dat niet van het denkbeeld om de Ruyterpostzegels uit te geven is afgezien. Wanneer wij in navolging van andere landen dergelijke feestpostzegels maken, mogen wij die landen in de eerste plaats wel navolgen in de qualiteit der zegels.

Personalia.

— Tot hoofdopzichter der Koninklijke Paleizen is benoemd de heer P. H. Scheltema, architect te 's-Gravenhage.

— De heer A. Onderwater te Haarlem heeft bedankt voor zijn benoeming tot opzichter 1e kl. bij het Bouw- en Woningtoezicht te Enschedé.

— De heer J. Zonneveld, leeraar aan de burger-avondschool te Vlaardingen, is benoemd tot opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken te Arnhem.

Vacante Betrekkingen.

— Technisch ontwikkeld persoon, bekend met werktuigkundig teekenen en geschikt voor toezicht in een fabriek en reizen. Br. onder letter V 1601, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Bouwkundig Uitvoerder voor 6 maanden, tegen overeen te komen conditiën. Br. letter V 1552, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

Opzichter-Teekenaar, bekend met den Kerkbouw, bij een Architect te 's-Gravenhage. Brieven onder no. 32478 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Onderbaas, geheel zelfstandig, bekend met Begrootingen, villabouw enz. Adres onder No. 32439 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Bouwkundig Opzichter, bekwaam in het detailleeren, voor direct. Brieven onder No. 930 aan het bureau van het Bouwkundig Weekblad, Herderstraat 5, Den Haag. (2)

— Machineteekenaars bij Gebr. Stork en Co., Machinefabriek Hengelo (O.) (2)

— Scheepsteekenaar. Brieven onder ltt. C C 707, N. v. d. D. (2)

— Directeur-Bouwkundige, door solide Bouwonderneming in Gelderland, die voor pl.m. 30 mille Aandeelen kan zorgen. Br. fr., lett. W N 541, N. v. d. D. (2)

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Groningen, voornamelijk voor de plantsoenen. Jaarwedde aanvankelijk f 1000, kan stijgen tot f 1400, alsmede vrij woning met open grond. Stukken vóór 15 April aan de Afdeeling Algemeene Zaken ter Gemeentesecretarie. (2)

— Meubelteekenaar, op de hoogte met modern werk. Br. fr., lett. F O 894, N. v. d. D. (2)

— Aankomend Meubelteekenaar. Brieven ond. letters T. N. S., Alg. Advertentie-Bureau Nijgh & van Ditmar, Rotterdam. (2)

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Leiden. Zie adv. in dit no. (2)

— Directeur der Ambachtsschool te Middelharnis. Zie Adv. in no. 14. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

25 Bouwk. Opz.-teek.,	22—48 j., f 60—f 100	p. m.
9 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 80	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., f —f 50	„
9 Waterb. Opzr.,	21—30 j., f 70—f 90	„
9 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 100	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
7 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	20—25 j., f 45—f 65	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., en 1 Bouwk. en 1 timm.	23—39 j., f 80—f 110	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 15 April.

Amersfoort, ten 11 ure, door den arch. W. v. Schaik in hotel de Zwaan: het verbouwen van een perc. Lavendelstraat; bestek en teek. verkrijgbaar ten kantore van gen. architect.

Leiden, ten 11.30 ure, door het gemeentebest. bestek no. 13: het uitvoeren van verschillende werken en het leveren van schoolbanken, in 5 perc.; bestek no. 14 het rioleeren van de Haarlemmerstraat vanaf de Janvossensteeg tot aan de Hoogladsche Kerksteeg en van hulpwerken in verband met de vernieuwing van het rioolgewelf onder de Langebrug in 2 perc.: bestekken en teekeningen ter inzage en aanw. gehouden; inl. ten kantore der gemeentewerken, dagelijks van 11-12 ure.

Nieuw-Amsterdam, ten 3 ure, door den heer G. Bokking in café Kooiker: a. het bouwen van een burgerwoonhuis; b. het glas- en verfwerk er van; bestek en teekening ter inzage in genoemd café; aanw. 15 April ten 11 ure; inl. te bekomen bij A. Koelma.

Utrecht, ten 3 ure, door de directeuren der Utrechtsche Woning Mij. in Sic Semper: 1. het sloopen van drie woningen en vijf privaten en het bouwen van vier woningen en drie privaten aan de Hoenderstraat; 2. het sloopen van 14 woningen, 3 privaten en een scheidsmuur en het bouwen van 4 woningen en 2 privaten aan de Jan Meijenstraat; aanw. gehouden door den opz. G. J. Heusinkveld; bestek en teekening te bekomen in de Badstraat 5.

Voorschoten, ten 11 ure, door het gemeentebest.: het bouwen van een fitterswoning enz. en het maken van eene fundeering met kelder enz. voor een gasholder. Aanwijzing gehouden. Bestek en teekeningen verkrijgbaar ten Raadhuize.

Weidum, ten 11 ure, door het gemeentebest.: het bouwen eener nieuwe brug over de Mantgumervaart onder Mantgum; bestek en teekening ter inzage ter secr. en aldaar verkrijgbaar.

Zuidscharwoude, ten 7 ure, door den arch. C. Smit in het lokaal van A. Kist: het sloopen van een huis en het opbouwen van een winkel en woonhuis met slagerij; bestek en teekening verkrijgbaar bij gen. architect.

DINSDAG 16 April.

Amsterdam, ten 1 ure, door den arch. C. H. Eldering in hotel Neuf: het bouwen van houtloodsen aan de Houthaven te Amsterdam; bestek en teekening te verkrijgen bij Corn. Immig en Zn. Rozengracht 8.

Assen, ten 1.30 ure, door het gemeentebest.; het maken van eene rioleering langs een gedeelte van den Beilerstraatweg; bestek en voorw. ter inzage ten gemeenteh. van 2—5 ure; aanw. gehouden; inl. verstrekt de stadsbouwmeester.

Elbergen, ten 7 ure, door den archit. T. Broekhuizen te Neede in het koffiehuis van Ebelink: het bouwen van een woonhuis met stoomkorenmolen; bestek en teekening ter inzage in voorn. koffiehuis; aanw. op den dag der best. ten 6 ure.

Meppel, ten 8 ure, door den archit. P. Janzen ten huize van A. Kreuze: het afbreken van het oude pand en het bouwen van een nieuw magazijn en bijkomende werken aan de 2e Hoofdstraat voor mej. J. Lakke; bestekken en teekeningen te bekomen bij Kreuze voorn. en bij Fred. Ogterop.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 20 APRIL 1907. No. 16.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De bouwkunst der 19de eeuw en der toekomst.

Als zesde spreker van „Architectura et Amicitia" behandelde de heer H. M. J. Walenkamp laatstleden Zaterdag de bouwkunst der 19de eeuw en der toekomst.

Indien aan een redenaar een zware taak werd gesteld, dan was het aan hem. De 19de eeuw heeft zoo verbazend veel gebouwd en wat de toekomst brengen zal is zoo moeilijk te voorspellen.

Er zijn natuurlijk verschillende wijzen mogelijk waarop zulke onderwerpen kunnen worden behandeld. De heer Walenkamp koos de rhetorische, die, ofschoon zij uit den aard der zaak wel geschikt is om een publiek van leeken te pakken, toch het nadeel heeft, dat er betrekkelijk weinig van wat gezegd werd bij het gehoor in de herinnering blijft leven.

Daar een dusdanige behandeling een dadelijk laten volgen der lichtbeelden bij de onderdeelen van het gesprokene niet toelaat, had de heer Walenkamp er de voorkeur aan gegeven, die beelden aan het eind der beide deelen van zijn rede te doen vertoonen. Door meer lichtbeelden en vooral ook meer verklaring daarbij had hij wellicht het doel dat hij nastreefde nog beter bereikt dan nu.

Een schets van den tijd der Fransche revolutie vormde het begin. In levendige kleuren werden de verschrikkingen dezer periode geschilderd en de redenaar wees er op, hoe in zulk een tijd de bouwkunst geen gelegenheid vindt zich te uiten.

Daarop kwam het Keizerrijk aan de beurt, en werd Napoleon met zijn deugden en gebreken aan het gehoor getoond. Percier en Fontaine kregen de eer die hun toekomt voor hun „Arc du Carrousel", maar Vignon, die de Madeleine te Parijs ontwierp kon geen genade vinden.

Uitvoerig behandelde de spreker het grootsche paleis, dat Napoleon te Parijs had willen bouwen.

De heer Walenkamp stelde echter dit plan wat te vroeg, daar het niet voor 1812 ernstig ter hand is genomen. Als bouwterrein was het Trocadero uitgekozen. Aan alles heeft de tocht naar Rusland voorgoed een einde gemaakt.

Ook werd nog gewezen op den Dome des Invalides, die later als lichtbeeld op het doek verscheen. De spreker deed niet duidelijk genoeg uitkomen, dat dit gebouw onder Lodewijk XIV is gesticht, en dat Napoleons graf er pas onder Louis—Philippe in is gemaakt.

De „Helleensche Renaissance" van Schinkel en von Klenze vond over het algemeen in den heer Walenkamp een bewonderaar, die blijkbaar vooral bekoord werd door Schinkels „ideale" plannen voor Athene en de Krim. Welk een voortreffelijk teekenaar Schinkel was, werd bewezen door de ontwerpen voor tooneelschermen, die aan het eind van het eerste deel der lezing werden vertoond.

Over de al of niet geschiktheid van Grieksche vormen voor Noord-Europa werd niet gesproken.

Schinkels ontwerpen in Gothischen stijl gaven aanleiding tot enkele opmerkingen over de Romantiek, die den heer Walenkamp als vanzelf op Viollet-le-Duc en Ruskin bracht. Het ging natuurlijk niet aan bij de werken dezer beide schrijvers, welke van zooveel invloed geweest zijn, uitvoerig stil te staan. Doch dit had als gevolg dat het gehoor, voor zoover het niet deskundig was, slechts een zeer vage voorstelling moest krijgen van wat de Franschman en de Engelschman hebben bedoeld, van wat in beider beschouwing overeenkomt en van wat daarin verschilt. En al werd ook Semper's „Stil" vermeld, dit was niet voldoende om te doen uitkomen, wat deze Duitscher wilde, wat hij bereikte.

Over de navolging der historische stijlen werd niet gesproken, waarschijnlijk omdat de redenaar daar geen waarde aan toekent. Velen zullen in die beschouwing met hem medegaan. Doch wie deze kunstrichting zonder meer uitschakelt doet tusschen 1855 en 1895 een gaping vermoeden, welke er toch inderdaad niet geweest is.

Terecht werd het Rijksmuseum te Amsterdam niet onbesproken gelaten. Maar een werk als dit wordt pas op zijn juiste waarde gebracht, wanneer het vergeleken kan worden met hetgeen in binnen- en buitenland tusschen 1875 en 1885 tot stand is gekomen. Die vergelijking moest nu achterwege blijven, zoodat een eigenlijke maatstaf ontbrak. Dat de navolging der historische stijlen ook bij het ontwerpen van het Rijksmuseum een rol heeft gespeeld, werd slechts even aangeduid.

De lichtbeelden, die na het eerste deel der lezing vertoond werden, gaven, behalve enkele bouwwerken te Berlijn, voornamelijk gezichten uit Parijs, waarbij aan de wereldtentoonstellingen van 1878, 1889 en 1900 het leeuwendeel was toegekend.

In het tweede gedeelte der lezing kreeg de bouwkunst van 1895 tot heden een beurt en werd gepoogd een enkel slipje van den sluier, over de toekomst uitgespreid, op te lichten.

De inleiding werd hier gevormd door een geestdriftige opsomming van de vorderingen, door de wetenschap in de laatste jaren gemaakt en van de zegeningen, die daardoor aan de menschheid ten deel vielen. Al ging de heer Walenkamp niet zoover als sommige Duitsche enthousiasten, die de gehoopte nieuwe architectuur van de „sanitary engineering" verwachten, toch scheen het ons toe, dat het onderscheid tusschen den architect als kunstenaar en den ingenieur als nuttigheids-man niet voldoende op den voorgrond kwam. Dat men in een gerieflijk, doch leelijk huis kan wonen, erkende de heer Walenkamp overigens, toen hij de huizen der nieuwe buurten besprak.

Het overzicht van de nieuwe kunst moest zich, bij gebrek aan tijd, bepalen tot het noemen der namen van enkele architecten, waarvan sommige door toejuichingen van het gehoor begroet werden. Eenige opmerkingen over de prijsvraag voor het Vredespaleis besloten de redevoering, waarna nog enkele lichtbeelden werden vertoond.

De aanwezigen toonden door handgeklap hun ingenomenheid met wat zij hadden gehoord.

De Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven.

Met bijzondere ingenomenheid begroet het weekblad „de Aannemer" de constitutie van dezen Raad en het wijdt aan dit heugelijk feit een hoofdartikel waaraan het volgende is ontleend:

In het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst hield de Raad van Arbitrage Donderdag j.l. hare eerste vergadering ter installatie van de leden en ter verkiezing van een Voorzitter.

Volgens de presentielijst waren alle leden tegenwoordig, nl. de heeren:

W. K. du Croix, Ingenieur van den Rijkswaterstaat te Breda, B. M. Gratama, Civiel-Ingenieur te 's-Gravenhage, J. van Hasselt, Ingenieur, Oud-Directeur van Publieke Werken te Amsterdam, J. J. 's Jacob, Hoofdingenieur der H. IJ. S. M. te Amsterdam, P. H. Kemper, Hoofdingenieur-Directeur van den Rijks-Waterstaat te Haarlem, P. J. v. Voorst Vader, Ingenieur, Secretaris der Vereeniging van Delftsche Ingenieurs te 's-Gravenhage, J. F Klinkhamer, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, W. C. Metzelaar, Hoofdingenieur voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, C. Muijsken, Architect te Baarn, C. B. Posthumus Meijes, Architect te Amsterdam, A. Salm G.Bzn., Architect te Amsterdam, J. Verheul Dzn., Architect te Rotterdam, A. Weijers Wzn., Aannemer van Publieke Werken te Tilburg, W. v. Leeuwen Jr., idem te Rotterdam, J. van Noordenne, idem te Utrecht, B. Groenewegen, idem te Haarlem, J. N. Kruizinga, idem te Groningen, W. F Hoyink, idem te Westervoort, A. Stigter, idem te 's-Gravenhage, H. J. T. Geijl J.Czn., idem te Haarlem, F. de Herder, idem te Zwolle, H. Brand Lzn., idem te Gorinchem, J. N. Hendrix, idem te Amsterdam, W. de Vlugt, idem te Amsterdam.

De installatie geschiedde door eene Commissie uit de Constitueerende Vereenigingen, als welker woordvoerder optrad de heer J. N. Hendrix, Voorzitter der Commissie van Voorbereiding, die, na den leden een hartelijk welkom te hebben toegeroepen, de volgende rede hield:

Mijne Heeren.

Indien ik als Voorzitter der Voorbereidings-Commissie een oogenblik het woord neem, dan is het om mij te kwijten van een alleraangenaamste taak, in opdracht der constitueerende vereenigingen:

de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs,

de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en

den Nederlandschen Aannemersbond, op deze eerste bijeenkomst van den Raad van Arbitrage, u, leden en vertegenwoordigers van vereenigingen, hartelijk welkom te heeten.

Het feit dat heden staat voltrokken te worden, de installeering der leden van den Raad, en dus feitelijk de constitueering van den Raad, is voor allen, die, hetzij als ingenieur, architect of aannemer, tot de uitvoering van werken worden geroepen, een gebeurtenis van groot belang.

Het geldt hier toch, verbetering te brengen in het systeem van beslechting van geschillen.

Zeker, M. H., het is en blijft ons aller plicht in welke qualiteit wij ook aan de uitvoering van werken deelnemen, te doen wat mogelijk is om geschillen te voorkomen.

Wij weten het, en met dankbaarheid mogen wij het constateeren, dat eenerzijds bij hen, die belast zijn met de directies der werken, meer en meer de overtuiging levendig wordt, dat, door juiste en duidelijk omschreven besteksbepalingen, door het beperken van het risico van den aannemer binnen redelijke grenzen, veel oorzaken van geschillen kunnen worden weggenomen; dat anderzijds bij hen, die als aannemers werken hebben uit te voeren, meer en meer de verplichting wordt gevoeld, eene breede opvatting te hebben van hun taak en zich vóór alles vrij te houden van opmerkingen en bezwaren, welke eigenlijk tot de chicanes moeten gerekend worden.

Maar door dat alles moge het aantal geschillen worden verminderd, geheel verdwijnen zullen die geschillen niet. Zoolang de uitvoering van werken zal blijven het werk van „menschen" met al hun menschelijke eigenschappen, zal het gevaar voor meer of minder ernstige meeningsverschillen, die al heel spoedig tot werkelijke geschillen kunnen overgaan, blijven bestaan.

En het is daarom een zaak van het hoogste belang voor allen, die bij dergelijke geschillen kunnen worden betrokken, dat de berechting van die geschillen geschiede op de minst omslachtige en daardoor snelste wijze, maar vooral dat zij geschiede op *rechtvaardige en onpartijdige wijze.*

M. H. Ik zal hier geen teedere kwestie aanroeren en vooral geen misbruik maken van deze gelegenheid om propaganda te maken voor het systeem zelve van arbitrage. Wij weten, dat er nog steeds enkele leden uwer organisaties zijn, die meenen dat eene berechting van geschillen op andere wijze dan langs den weg der arbitrage de voorkeur verdient.

Maar wat ik toch wel, zonder partijdig te zijn, mag constateeren, dat is, dat het aantal voorstanders van de arbitrage steeds grooter wordt en de bezwaren meer gelden de toepassing dan het systeem van arbitrage zelve.

M. H. Het is juist om die bezwaren der toepassing weg te nemen, dat wij onzen Raad van Arbitrage hebben opgericht.

Wij verlangen niet alleen een rechtspraak die snel werkt en door zijne weinige omslachtigheid minder kostbaar wordt maar wij verlangen ook dat die beslissing gegeven worde door mannen die volkomen vertrouwd zijn met de zaken waarover zij een oordeel hebben te vellen, door deskundigen. En bovendien vragen wij dat eenige continuiteit worde verkregen in de overwegingen waarop die beslissingen rusten, dat een zekere jurisprudentie worde gevormd en daardoor voor de betrokkenen rechtszekerheid ontsta.

Voldeed nu de arbritage in haren tegenwoordigen vorm aan de eischen? M. H. Wij hebben niet geschroomd het volmondig te erkennen, ook al zijn wij dankbaar voor de vele en goede resultaten reeds onder het tegenwoordig systeem verkregen, aan alle de bovengestelde eischen voldeed zij niet.

Zeker, weinig omslachtig en niet te kostbaar was zij in den regel wel; doch niet altijd konden de arbiters aanspraak maken op den naam van deskundige of toonden zij berekend te zijn voor hun taak. Erger nog, niet altijd gelukte het den arbiter zich geheel los te maken van de partij die hem benoemde en toonde hij niet te begrijpen de groote verantwoordelijkheid welke als arbiter, op hem rustte; de noodzakelijkheid tegenover *beide* partijen volkomen onpartijdig te staan en niet als advocaat van eene der partijen te mogen optreden.

En al stak de arbitrage zeker nog altijd gunstig af bij onze gewone rechtsbedeeling, toch kon zij niet altijd voldoen aan den eisch, te zijn een *snelle* rechtspraak.

Maar hetgeen vooral gevoeld werd, dat was het zoo groote verschil in de overwegingen waarop de uitspraken der arbiters waren gegrond. Heden maakte een scheidsgerecht een wel wat al te ruim gebruik van zijn bevoegdheid te oordeelen als „goede mannen naar billijkheid" terwijl een volgende maal, in een analoog geval, een ander scheidsgerecht zich alleen hield aan de koude en strenge letter der wet.

M. H. De Nederlandsche Aannemersbond, dankbaar voor hetgeen reeds door het systeem van arbitrage was bereikt, gevoelde zich doordrongen van zijn plicht, alles te doen wat mogelijk was om die arbitrage op te voeren tot het hoogste, wat van eene eerlijke en onpartijdige rechtspraak kon worden verlangd. Volgens zijn overtuiging moest iedere rechtspraak bevrediging geven aan het rechtsgevoel van welke partij dan ook en het recht niet afhankelijk zijn van de meerdere of mindere *handigheid* van een der partijen.

Toen dan ook in de jaarvergadering van den Nederlandschen Aannemersbond in 1904 de vraag besproken werd wat gedaan kon worden om verbetering te brengen in het systeem van abitrage, werd met algemeene stemmen het bestuur opdracht gegeven, zich in verbinding te stellen met de vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en de vereeniging Architectura en Amicitia, ten einde door oprichting van een permanent college van arbiters, of op welke wijze dan ook, te trachten de gewenschte verbetering tot stand te brengen.

Aan die opdracht werd door het bestuur van den Nederlandschen Aannemersbond gevolg gegeven in het najaar van 1904 en met groote dankbaarheid mogen wij het gewagen, dat onmiddellijk de besturen van al die vereenigingen bereid waren hunne medewerking te verleenen tot het benoemen van eene gemengde commissie uit de verschillende vereenigingen, ten einde die voorstellen nader te overwegen.

In den zomer van 1905 kwam die commissie voor de eerste maal bijeen. Al spoedig was men het eens dat door de instelling van een permanent college van arbiters, een Raad van Arbitrage, aan tal van bezwaren zou zijn te gemoet te komen. De vraag echter, hoe de berechting van geschillen door een dergelijk college diende te geschieden, gaf aanleiding tot uitvoerige gedachtenwisseling.

Aanvankelijk meende men den Raad te doen bestaan uit een betrekkelijk klein aantal leden en de berechting te doen geschieden door den geheelen Raad, zoo noodig, na voorbereidend onderzoek door een sub-commissie uit den Raad.

Bij uitwerking van die gedachte bleek echter al spoedig, dat daaraan overwegende bezwaren verbonden waren. Het lag toch in de bedoeling te beginnen met de oprichting van *een* raad voor het geheele land. De berechting van *alle* geschillen door het *geheele* college zou van de leden daarvan zooveel tijd vragen, dat terecht werd gevreesd dat het onmogelijk zou worden de gewenschte personen bereid te vinden, zich voor het lidmaatschap van den Raad beschikbaar te stellen.

Vandaar dat de commissie besloot, na ampele

bespreking, het systeem der Oesterreich. Ingenieur- und Architecten Verein. neergelegd in hare Schiedsgerichts Ordnung, te moeten volgen en de behandeling en berechting der geschillen te moeten doen geschieden door een *scheidsgerecht* uit den Raad.

Door de keuze der arbiters te beperken tot de leden van den Raad, werd voorkomen dat onbevoegden of niet-deskundigen tot arbiters zouden worden benoemd, terwijl de vrees voor partijdigheid werd ondervangen door de benoeming der arbiters *niet* te doen geschieden door iedere partij voor zich, doch door partijen in gemeen overleg. Faalde dat overleg, dan zou de benoeming geschieden door den Voorzitter van den Raad.

Tevens werd daardoor ondervangen de groote moeilijkheid en het tijdsverzuim, hetwelk dikwijls de benoeming van den derden arbiter medebracht. Zooals u bekend is, werd volgens de tot nu geldende gewoonte, de benoeming van den derden arbiter, indien partijen daaromtrent niet tot overleg konden geraken, verzocht aan een of ander rechterlijke autoriteit. Een ieder van u, M. H., die wel eens in dergelijke geschillen gemoeid was, weet, hoeveel tijd met die benoeming gemoeid was. Mij zijn gevallen bekend van betrekkelijk eenvoudigen aard, waarin toch de benoeming van den derden arbiter een half jaar en langer in beslag nam.

Werd door de boven aangegeven maatregelen bevorderd een snelle, onpartijdige en deskundige berechting, er bleef ook nog te zorgen voor *rechtszekerheid*, zeker niet de geringste der eischen welke aan den Raad van Arbitrage werd gesteld.

Daaraan is getracht tegemoet te komen door te bepalen, dat de secretaris van den Raad moet zijn een rechtsgeleerde en als zoodanig wordt toegevoegd aan ieder scheidsgerecht. Al heeft die secretaris in dat scheidsgerecht geen beslissende stem, zoo zal toch zijn advies, tot het geven waarvan hij bevoegd is, niet zonder invloed blijven op de beslissing van het scheidsgerecht en van groot belang zijn voor de continuiteit der overwegingen, waarop de beslissingen worden gebouwd. Voorkomen zal worden dat op den duur overwegingen, welke voor het eene scheidsgerecht van alles beslissenden invloed zijn, morgen door een ander scheidsgerecht volkomen waardeloos worden beschouwd.

Bovendien zal de periodieke bijeenkomst van *alle* leden van den Raad en het jaarverslag door den Raad aan de constitueerende vereenigingen uit te brengen, in hooge mate bevorderlijk zijn tot het aankweeken en verspreiden van juiste begrippen omtrent hetgeen als recht en billijk in onze onderlinge verhoudingen moet worden beschouwd.

M. H. Het was te verwachten, dat de uitwerking dier beginselen eener zoo geheel nieuwe instelling, het vastleggen in statuten, en de behandeling daarvan in verschillende vereenigingen (waarvan een 3-tal, die in hunne organisatie het geheele land omvatten) geruimen tijd zou moeten kosten.

En ware het niet dat de leden der drie laatst bedoelde vereenigingen met groote bereidwilligheid, waarvoor ik hen hier nogmaals gaarne dank breng, getoond hadden hun eigen meeningen te kunnen opofferen voor het algemeen belang en vertrouwen hadden willen stellen in de goede bedoelingen der aanstaande leden van den Raad, dan zouden wij zeker op dit oogenblik nog niet met de voorbereiding zijn gereed gekomen.

En dat vertrouwen in den goeden wil van den Raad was voor een nieuwe zaak als het hier gold dringend noodig. Zeker, niemand is meer overtuigd dan de ontwerpers zelve, dat de praktijk zal leeren, dat aan hun werk gebreken kleven.

Zij hebben gedaan wat zij konden doen, zij hebben alle bezwaren nauwgezet overwogen, zij hebben hun werk onderworpen aan de critiek van een zoo bij uitstek ervaren jurist als Mr. Egb. J. C. Goseling, die gaarne zijn belanglooze medewerking verleende (eene medewerking welke hem zeker aanspraak geeft op ons aller dankbaarheid), doch dat hun werk zonder gebreken zou zijn, gelooven zij zelf allerminst. Vandaar dan ook dat is bepaald, dat periodiek de statuten moeten worden herzien en dat bovendien telkens wijziging kan worden aangebracht, indien de noodzakelijkheid daarvan zou blijken.

M. H. Mocht ik zooeven dank brengen aan de drie vereenigingen, welke hun medewerking aan de oprichting van den Raad hebben verleend, het spijt mij dien dank niet te hebben kunnen uitstrekken tot alle 4 vereenigingen, welke in den aanvang hunne sympathie voor het denkbeeld hadden gegeven. De vereeniging Architectura et Amicitia toch, welke geheel de samenstelling der statuten had medegemaakt en zich toen volkomen met onze denkbeelden had vereenigd, trok zich ten leste terug. Wij moeten natuurlijk dat besluit eerbiedigen al betreuren wij het ook ten zeerste. Wij hopen echter dat, al is de vereeniging Architectura et Amitia niet toegetreden tot de constitueerende vereenigingen, zij toch hare moreelen steun aan ons werk niet zal onthouden.

* * *

Tot voorzitter van den Raad is gekozen de heer A. Deking Dura, Oud-Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Overijssel.

De architect van thans.

Eenigen tijd geleden werden in het Genootschap Architectura et Amicitia de praktijken van sommige Nederlandsche architecten op de kaak gesteld. Een motie werd aangenomen om die praktijken te brandmerken en aan het bestuur op te dragen, de middelen te overwegen, welke, toegepast, verbetering in den toestand zouden kunnen brengen.

Dat elders dezelfde klachten geuit worden bewijst ons een lezing van den bekenden Engelschen architect Maurice B. Adams, getiteld „Architectural Journalism", waarvan ons onlangs een verslag onder de oogen kwam.

De redenaar sprak in het bijzonder over de reclame, door architecten thans op verschillende wijzen wordt gemaakt. Vele Engelsche architecten hebben zich de diensten van de pers weten te verzekeren, hetwelk den spreker deed uitroepen; „Hoe groot de macht der pers ook moge zijn, zij kan toch heen beteekenis geven aan wat geen beteekenis heeft". Reclame kan wel een architect aan werk helpen, zij kan hem zelfs tot een rijk man maken, maar zij kan hem geen talent of bekwaamheid verschaffen.

En de heer Adams verzekerde, dat vooral de ontwerpers van huizen, die „de aarde zwaar drukken door de ontelbare misbaksels, welke zij overal doen verrijzen" met handige reclame veel geld verdienen, en zich een vermaardheid weten te verschaffen, waarop zij, als kunstenaars, niet het minste recht hebben.

Het schijnt tegenwoordig alsof het bouwen van een huis, liefst een „landhuis" het hoogste is, wat een architect kan bereiken. Ontelbaar zijn de tijdschriften, die fotografiën van het uit- en inwendige met dithyrambische bijschriften, op kosten van den ontwerper vervaardigd, opnemen. Het is de vraag niet, of die ontwerpen waarde hebben maar of hun vervaardiger de kosten van de te maken clichés wil dragen. Als hij het verlangt wordt ook zijn portret met een levensbeschrijving gaarne opgenomen. Zoo krijgt het tijdschrift kosteloos de stof, waarvoor het anders zou moeten betalen.

Er wordt door deze mededeelingen een eigenaardig licht op de publicaties van het buitenland geworpen. Wij mogen van geluk spreken, dat ons land voor dergelijke ondernemingen te klein is.

Maar toch maakt men in Nederland ophef genoeg van de landhuizen; gelijk de hen kakelt, wanneer zij een ei gelegd heeft, zoo weert zich ook de architect wanneer hij een „villa" tot stand bracht. De hen vindt het ei zooveel spektakel waard, doch de landman neemt het weg, en doet het bij de overige, die hij naar de markt zal brengen.

In Engeland is er nog een kwaad, dat wij niet kennen. De heer Adams wijst er op, welk misbruik er gemaakt wordt van de jaarlijksche „Royal Academy Show", daar hier tal van onbeduidende ontwerpen te zien zijn, die alleen werden aangenomen omdat de inzendende architecten tot de vrienden van het bestuur behooren. En door die inzendingen worden reputaties gemaakt, worden architecten aan werk geholpen, ofschoon zij noch de reputatie, noch het werk verdienen.

Het schijnt dus, dat het Londensche publiek, als het Burlington House bezoekt om de schilderijen te zien, ook in de bouwkundige teekeningen belangstelt. Zoover hebben de Hagenaars en de Amsterdammers het nog niet gebracht. Van architectonische reputaties door „Pulchri" of „Arti" gemaakt weten wij althans geen voorbeelden.

De Publieke Werken van Amsterdam.

Toen wij, in ons nummer van 12 Januari, de sedert opgeloste „crisis" aan de afdeeling Publieke Werken te Amsterdam bespraken, wezen wij er op, dat, om een beteren toestand te verkrijgen, een reorganisatie van de Commissie van Bijstand in het beheer dier Publieke Werken een dringende eisch was.

Dat die Commissie niet slechts in alles werd gekend, maar dat aan haar ook een macht was gegeven, waar geen wettelijke verantwoordelijkheid tegenover stond, — een toestand, die sinds haast onheuglijke jaren duurde, scheen ons bedenkelijk.

Het scheen ons dan ook een stap in de goede richting toen de voordracht van Burgemeester en en Wethouders verscheen, waarbij een nieuwe organisatie der Commissie aan den Raad werd voorgesteld.

Niemand ziet gaarne zijn macht besnoeid, en de tegenwoordige commissieleden, waaronder als technici de aannemers D. Schut en J. N. Hendrix voorkomen, zouden wel engelen moeten zijn, indien zij zich, zonder verzet, de mooiste slagpennen uit hun vleugelen lieten trekken. Misschien zou zelfs een engel zich zulk een kunstbewerking niet laten welgevallen.

De leden der Commissie verzetten zich dan ook. In het bijzonder, dat zij niet langer op werken in uitvoering hun gezag zullen mogen laten gelden, als de nieuwe verordening mocht worden aangenomen, hindert hen. Maar wij hopen, dat zij ten slotte, in het belang der Afdeeling, die nu eindelijk eens uit haar verval dient te worden opgeheven, het offer, dat men van hen vraagt, zullen willen brengen.

Wij herhalen nog eens, wat wij 12 Januari schreven: „De opvolgende commissiën van bijstand, die reeds sinds jaren de technische lakens hebben uitgedeeld, hebben den toestand van thans op haar geweten. Om verbetering te verkrijgen is het noodig, dat de tegenwoordige leden der Commisssie van bijstand zelfverloochening genoeg bezitten om hun te groote bemoeienis met de technische zaken te temperen. Eerzucht is een machtige drijfveer. Wie jaren lang ergens gezeteld heeft om lakens uit te deelen is niet gemakkelijk tot opstaan te bewegen. Maar voor Amsterdam staan thans groote belangen op het spel en wij hopen, dat daarvoor ten slotte de persoonlijke eerzucht van enkelen zal wijken".

De bovenbedoelde voordracht van Burgemeester en Wethouders is in de Raadsvergadering van j.l. Woensdag nog niet in behandeling gekomen. Of er achter de gesloten deuren nog over gesproken is, is ons niet bekend.

Wij zullen er het beste maar van hopen.

De Productiekosten van Kalkzandsteenen.

In de „Deutsche Bauhütte" komt een artikel van den heer F. Komnick te Elbing voor over de productiekosten van kalkzandsteenen, een onderwerp, waarover in den laatsten tijd veel geschreven is, terwijl voor korten tijd in de vakbladen berichten voorkwamen, waaruit bleek, dat die kosten voor witte kalkzandsteenen even hoog, zoo niet hooger waren als die van baksteenen. De baksteenindustrie behoefde dus niet zoo heel bang zijn voor den nieuwen concurrent. Terwijl Duitschland, behalve vele veldovens, rond 10900 steenbakkerijen bezit, die ongeveer 35 milliard metselsteenen per jaar produceeren, werden verleden jaar naar schatting 1000 millioen kalkzandsteenen in iets meer dan 200 fabrieken vervaardigd. Daarbij is door herhaalde, onbevooroordeelde proefnemingen door het proefstation te Gross-Lichterfelde vastgesteld, dat kalkzandsteenen in elk opzicht en in het bijzonder wat betreft vuurvastheid en bestendigheid tegen weersinvloeden met de beste gebakken steenen gelijk te stellen zijn; zij worden dan ook voor Rijksbouwwerken overal toegelaten.

Nergens hebben de kalkzandsteenen, trots de tegenwerking van belanghebbenden, zoo snel ingang

gevonden als in Berlijn. Geheele straten en wijken ziet men op de beste standen, aan de Kurfürstendamm en in Charlottenburg, die uitsluitend uit kalkzandsteen gebouwd of in uitvoering zijn. Ook in alle andere stadswijken ziet men geregeld de grootste moderne woon- en winkelhuizen uit kalkzandsteenen verrijzen en ook een aantal staatsgebouwen, zooals b.v. het groote Gerechtsgebouw en het Gymnasium in Grünewald zijn van dit materiaal gebouwd. Ook de president der Berlijnsche politie heeft, op aanvrage der daarbij belanghebbende kringen schriftelijk verklaard, dat kalkzandsteenen, mits goed gemaakt, in denzelfden omvang als baksteenen worden toegelaten.

Op alle steenbakkerijen, waar eerst een groote zandbedding met groote kosten verwijderd moet worden, moest men ook kalkzandsteenen vervaardigen. Menige steenbakkerij zou daardoor eerst winstgevend en zelfs bij lage steenprijzen nog levensvatbaar worden, wanneer men het weg te ruimen zand tot goede kalkzandsteenen verwerkte. Men denke slechts aan Werder aan de Havel deze oude steenindustrie-streek. Vele vierkante kilometers zand in den vorm van hooge heuvels heeft men moeten afgraven, om de nog niet eens rijke leemlagen bloot te leggen en een aantal groote ringovens hebben het bedrijf sedert lang gestaakt, daar de steenfabrikatie slechts bij zeer hooge verkoopsprijzen een bescheiden bestaan opleverde, bij normale prijzen evenwel verlies gaf.

Vele steenfabrikanten hebben dan ook bereids ingezien, dat het zeer voordeelig voor hen is beide industrieën ter hand te nemen en zoowel baksteenen als kalkzandsteenen te vervaardigen.

Maar ook nieuwe steenbakkerijen worden reeds van den aanvang af voor kalkzandsteenfabrikatie ingericht. Te Minden in Westfalen heeft Schäkel in het vorig voorjaar zulk een gecombineerd bedrijf in werking gebracht. De afzet van beide steensoorten gaat geregeld en de opbrengst is gunstig. Over de voortreffelijke leemlaag ligt daar een tamelijk dikke zandlaag, die een uitstekende kalkzandsteen oplevert en die anders met groote kosten verwijderd had moeten worden. De productie der witte steenen moet 5—6, die der baksteenen ongeveer 3 à 4 millioen per jaar bedragen. De stoomsteenfabriek Barsduhnen bij Heydekrug en die van Gustav Lejeune te Kerkwitz fabriceeren eveneens behalve baksteenen belangrijke hoeveelheden kalkzandsteen. Conrad Westphal te Stolp, een der grootste steenfabrikanten van Pommeren, was tot voor weinig tijds een verklaard vijand van de kalkzandsteen en bestreed deze met woord en schrift. De heer Komnick was dus niet weinig verrast, toen hij onlangs van dezen fabrikant de opdracht ontving tot het bouwen van een groote kalkzandsteenfabriek, welke nu binnenkort in werking zal treden.

Wat nu de productiekosten der kalkzandsteenen betreft daarover deelt de schrijver een en ander mede, dat op gegevens uit de praktijk berust.

Ongeveer een jaar geleden was een ontwerp hangende, om de groote zandheuvels ter zijde van de Müllerstrasse en de Spandauerweg te Berlijn voor kalkzandsteenfabrikatie te exploiteeren. Het eenige bezwaar was de geaardheid van het zand, dat door zoogenaamde deskundigen voor ongeschikt werd verklaard, omdat het te fijn was. Nadat Komnick echter het zand als volkomen bruikbaar bevonden en daarvoor had ingestaan, werd hem den bouw der fabriek opgedragen. De te verwerken grondstof vereischte een eigenaardig procedé van vervaardiging, dat met de daarvoor noodige machines hier voor het eerst is toegepast en resultaten boven verwachting heeft opgeleverd. Van de eerstvervaardigde steenen werd dadelijk een aantal naar het proefstation te Gross-Lichterfelde verzonden. Ofschoon het eerst verwerkte zand sterk verontreinigd was met dennennaalden en fijne wortelvezeltjes, welke door de inwerking van den stoom tijdens het verhardingsproces verkoolden en de vastheid der steenen verminderden, gaf de drukproef, bij een hoeveelheid kalk van 200 K.G. per duizend steenen, toch een vastheid aan van meer dan 200 K.G. per cM^2.

Zooals bekend is behoeft de drukvastheid van kalkzandsteenen te Berlijn slechts 140 K.G. te bedragen, om reeds overal voor de zwaarste belastingen toegelaten te worden, waar anders slechts klinkers mogen worden gebruikt. Ook de weervastheid is door 25 maal bevriezen en weder ontdooien als zeer groot erkend.

De fabriek is met vier persen en de bijbehoorende andere machines uitgerust, die in een 10-urigen werkdag 85 tot 90000 steenen vervaardigen. De stoominrichting is echter zoo groot ontworpen dat nog twee persen meer kunnen worden gesteld, waartoe plaats voorhanden is, zoodat het vermogen der fabriek op 125 à 130000 steenen per dag van 10 uren of bij dag- en nachtbedrijf op het dubbele alzoo circa $^1/_4$ millioen gebracht kan worden. Met het oog op de zeer hooge arbeidsloonen te Berlijn werd er zooveel mogelijk naar gestreefd den gang van het bedrijf automatisch in te richten, om met het kleinst mogelijk aantal arbeiders de grootst mogelijke productie te verkrijgen. Alle gecompliceerde en sterk aan slijtage onderhevige werktuigen werden vermeden, omdat daardoor het ongestoorde bedrijf bedreigd en de besparing aan arbeidsloon verijdeld zou kunnen worden. Ook werd de inrichting zoo gemaakt, dat voor de arbeiders, slechts licht werk te verrichten was, bovendien werd een loon- en premiestelsel ingevoerd, dat zoo goed werkt, dat de volle dagproductie reeds regelmatig in 9 of hoogstens $9^1/_2$ uur gereed is.

De fabriek werkt volkomen stofvrij, zonder dat daarvoor ventilators of stofzuiginrichtingen noodig waren.

Wanneer met vier persen alleen bij dag gewerkt wordt, dan worden dagelijks 85—90000 steenen gereed gemaakt. Bij dit werk zijn dan de volgende werklieden noodig.

35 arbeiders met inbegrip van die welke het zand aanvoeren,
1 machinist,
1 dagstoker,
1 nachtstoker,
1 arbeider voor het smeren der machines en bijkomende werkzaamheden,
2 smeden,
1 werkmeester.

Dat is 42 personen te zamen of per duizend steenen gerekend, rond een halve dag van 1 man. Het kolenverbruik bedraagt 87—88 K.G. Silezische kolen (Förderkohle) per 1000 steenen, waarbij het verbruik voor de electrische verlichting inbegrepen is. Er zijn 200—210 K.G. kalk per 1000 steenen noodig of circa $6^1/_2$ % van de hoeveelheid zand.

Arbeidsloon, kolen en kalk zijn, zooals bekend is, de drie hoofdfactoren voor de berekening der productiekosten. Er komen nog de geringe kosten

voor olie, poetskatoen, verpakkingsmateriaal en de premiën voor ziekte-, ongelukken- en ouderdomsverzekering bij, die per 1000 steenen op f 0.30 gerekend kunnen worden; voor slijtage aan de machines is f 0.15 per 1000 steenen een voldoend hoog cijfer. De directie meent zelfs daarvoor nog minder te kunnen stellen, daar de slijtage zeer gering is en daarvan thans nog zoo goed als niets te bemerken is.

De kosten van zand, waarvan voor elke duizend steenen 2 M^3. noodig is kunnen hier buiten beschouwing blijven, omdat de groote zandheuvels door de afgraving omgezet worden in terreinen, die voor bebouwing kunnen worden bestemd en dus enorm in waarde stijgen.

Dit is ook op andere plaatsen waar kalkzandsteenfabrieken worden opgericht, veeltijds het geval.

Uit de boven medegedeelde gegevens kan men gemakkelijk uitrekenen hoeveel de productiekosten der kalkzandsteenen in een moderne en naar de nieuwste ervaringen ingerichte fabriek bedragen. De prijzen voor materialen en arbeidsloonen behoeven daarbij slechts in verband met de plaatselijke toestanden te worden bepaald. Bij een kleiner bedrijf zullen de kosten voor arbeidsloon en kolen wat hooger komen, terwijl bij een grootere inrichtidg de kosten per 1000 steenen nog lager zullen kunnen zijn. Mogen ook in een groot aantal goed ingerichte en goed bestuurde fabrieken de productiekosten eveneens betrekkelijk laag zijn, zoo wordt toch door deze nieuwe fabriek in dit opzicht een standpunt ingenomen, dat nog door geen enkele der bestaande kalkzandsteenfabrieken in Duitschland en daarbuiten, ook maar tot een zekere hoogte bereikt is.

De kosten van afschrijving op de inrichting spelen bij het onderscheid in de productiekosten der steenen geen rol, omdat het bedrag der afschrijvingen geheel naar verkiezing bepaald kan worden en in den regel bij al dergelijke inrichtingen 10 p.Ct. van de machines en 3—4 p.Ct. van de gebouwen bedraagt. Bij de boven beschreven inrichting kan men voor afschrijving rekenen op f 0.48—f 0.60 per 1000 steenen. Deze fabriek, dit zij ten slotte nog vermeld, kan onafhankelijk van vorst en sneeuw het geheele jaar door werken. In tegenstelling met de Nederlandsche kalkzandsteenfabrieken, waar men niet gaarne bezoekers ziet, hebben de eigenaren dezer nieuwe Berlijnsche fabriek geen bezwaar de inrichting aan bezoekers te laten zien. Dit zal wel daarin zijn reden vinden dat alle machines en de wijze van bewerking der steenen, voor zoover dit eenigszins mogelijk is, wel door patenten tegen navolging beschermd zullen zijn.

De heer Komnick biedt welwillend zijne bemiddeling aan tot verkrijgen van de permissie tot bezichtiging, maar of die voor vreemdelingen uit landen, waar geen patentwet is, dus voor Nederlandsche bouwmeesters en fabrikanten, te verkrijgen zal zijn, zouden wij niet met zekerheid durven zeggen. Wie in de buurt komt zou het kunnen probeeren. Berlijn is het middelpunt van de kalkzandsteenindustrie en daar is dus zeker wat te leeren.

Overigens konden onze Waalsteenfabrikanten, alvorens zij omtrent een trust een besluit nemen, nog wel eens overwegen of voor hen de oplossing der crisis niet in het gecombineerd bedrijf te vinden zou zijn. Wij meenen dat eenige hunner reeds kalkzandsteenfabrikanten zijn of althans van nabij bij de nieuwe industrie geinteresseerd.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 15. Ramen van Geschilderd Glas. Voor het Administratie-Gebouw der Ned. Ind. Spoorweg Mij te Semarang. Beschrijving dezer ramen met afbeelding.

Surinaamsch Hout. Uittreksel uit een artikel in „de Ingenieur" van 9 Maart j.l.

Ambachts- en vakteckenscholen te Amsterdam. Zeer gunstige beoordeeling van het werk van de leerlingen dezer scholen, naar aanleiding van de daarvan onlangs gehouden tentoonstelling.

Verslagen van de vergadering der Afd. Utrecht van 26 Maart j.l. waar de ingenieur W. C. van Manen een voordracht hield over de constructie-wijze en toepassing van gewapend beton; van de vergadering der Afd. Arnhem van 27 Maart j.l. met kunstbeschouwing over Venetië en Florence door de heeren Hanrath en Van Tuyll van Serooskerken; van de vergadering der Afd. 's-Gravenhage van 5 April j.l. in hoofdzaak gewijd aan een debat over kalkzandsteen.

Architectura No. 15. Schoonheid en Onderwijs. Naar aanleiding van het verschijnen van het tijdschrift der „Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs door Ida Heijermans.

Technisch Gedeelte. Gewapend Beton-Constructie (Vervolg).

Het te verwachten verkeer op de grootscheepsvaartkanalen, naar het Zentralblatt der Bauverwaltung.

De Bouwwereld No. 16. Het kantoorgebouw van de firma R. Mees en Zoonen te Rotterdam door C. B Posthumes Meyjes, (met losse plaat).

De Verwarming van Kerken, naar een artikel van R. Uber, in het Zentralblatt der Bauverwaltung.

De Ingenieur No. 15. D. P. van Ameyden van Duym. Levensbeschrijving met portret.

De drinkwatervoorziening van Koeta Radja; uitvoerige beschrijving met afbeeldingen door H. Heetjans, 1e Luitenant-Ingenieur.

Het XIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Leiden, verslag van enkele daar behandelde onderwerpen, Geschiedkundige tentoonstelling van Natuur- en Geneeskunde en Hygiënische strijdvragen door R. A. van Sandick c. i.

Raad van Arbritage voor de Bouwbedrijven in Nederland.

Ingezonden Stukken. Een Zeehoofd van gewapend beton door A. H. W. van der Vegt c. i.

De Aannemer no. 16. De Raad van Arbritage geconstitueerd.

Een baksteentrust.

Uit Eigen kring. Beschouwing naar aanleiding van de installatie van den Raad van Arbitrage door Soranus.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 42. Moet er een steentrust komen of niet? — Het maken van steenen welker oppervlakte het aanzien heeft van de breukvlakte van natuursteen. — Worm voor strangpersen. — Arbeidscontract en ziekteverzekering, overgenomen uit het Handelsblad.

Deutsche Bauhütte No. 15. Landschaftliche Gartengestaltung door K. Krone.

Wege und Ziele bei der Weiterwicklung moderner Landhausformen door Gerh. Heyden, met afbeeldingen uit het werk, „Landhaus und Garten" van Herm. Muthesius.

Schwedische Miethäuser door F. Rud. Vogel met afbeeldingen van huizen te Stockholm.

Einiges über die Ventilation der abgeschlossenen Etagewohnungen door Arch Kneebusch.

Herstellungskosten der Kalksandsteine door F. Komnick.

Deutsche Kunst und Dekoration. Het April-nummer van

dit bekende, door Alexander Koch uitgegeven tijdschrift is geheel gewijd aan eene rijk geïllustreerde beschrijving van het huis „Rheingold" te Berlijn, „Eine Meisterschöpfung van Bruno Schmitz", zooals het genoemd wordt. De beschrijving door Hans Schliepmann is volkomen ongemetbaar door het snorkende van den stijl, waarin deze gemeend heeft, de verdiensten van den architect in het licht te moeten stellen. De verluchtingen, reproducties van Meisenbach Riffarth en Co. te München, zijn onberispelijk en zoo overvloedig, dat zij in allen deele een duidelijk denkbeeld geven van dit in elk geval merkwaardig bouwwerk, bestemd voor een groot wijnrestaurant met concert- en gezelschapszalen, uit een zeer ruime beurs gebouwd en waarbij den architect in vele opzichten de vrije hand gelaten is in zijn streven, om zich van conventioneele vormen los te maken. De beeldhouder Franz Metzner stond hem hierin ter zijde en uit beider samenwerking is in één jaar tijds een bouwwerk tot stand gebracht, waarin vooral het detail de aandacht trekt, omdat de bouwmeester op zijn beurt ook weder den beeldhouder vrij heeft gelaten, waar het mogelijk was uiting te geven aan moderne opvattingen; nieuwe denkbeelden kan men niet zeggen, want hoe modern vele zaken ook schijnen; wie goed en in onderdeelen bekend is met de bouw- en beeldhouwkunst van oude volken en andere werelddeelen zal, met eenige studie, van de meeste details de prototypen kunnen terugvinden, prototypen, die thans den ontwerper, misschien onbewust, voor den geest gezweefd hebben.

De bombast in den beschrijvenden tekst ten beste gegeven, doet geen goed maar eer afbreuk aan den indruk, die men uit de afbeeldingen krijgt. In de meest overdreven bewoordingen wordt deze „Wonderbouw" alsof het een tooverpaleis uit de Duizend en eene Nacht was, hemelhoog verheven en wordt daaraan maar vast een hooge plaats aangewezen als karaktervol monument van de bouwkunst van onzen tijd.

Dit is even voorbarig als onnoodig, want iemand als Bruno Schmitz zal zeker in de geschiedenis der bouwkunst later de plaats krijgen, die hem toekomt en of dan juist dit bouwwerk zal worden aangemerkt als het hoogste, wat door hem bereikt is, dit weet nu nog niemand. Hij behoort niet tot de jonge bouwmeesters, hij heeft in vroegere jaren met hart en ziel en met veel talent de repetitie van de Duitsche Renaissance, waarvan men toen alle heil verwachtte, medegemaakt. Medegesleept door den drang der tijden is hij nu modern geworden in zijn doen. Daar is niets tegen, zijn geval staat niet op zichzelf, maar de bouwmeesters, die in dit geval verkeeren en hunne werken zullen den lateren geschiedschrijver, die wil trachten hun streven en hun beteekenis te doorgronden, veel meer moeilijkheid baren, dan de jongeren, die zich van het begin van hun loopbaan onmiddelijk hebben geworpen in den stroom, die in moderne richting vloeit en de kunstlitterator, die hun tijdgenoot is moet wel een heel bijzonder mensch zijn, wil het hem mogelijk zijn, daarover genietbare beschouwingen te geven. Men zou werkelijk beter doen de tekst van dergelijke beschrijvingen te beperken tot de hoogst noodige toelichtingen; wie weet toch, hoe wij wellicht later door een verstandiger nageslacht over deze opgeschroefde beschouwingen nog zullen worden uitgelachen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Omtrent de kanalisatie van den Beneden-Eems van Papenburg naar den Dollard, verneemt men:

De kosten van dit werk zijn geraamd op een kleine 5 millioen gulden. Men hoopt nog dezen zomer het eerste traject (waarvan de kosten op ruim 8 ton zijn geschat) voor het verkeer te kunnen openen.

Tusschen Mark en Hilkenborg zijn alleen 300,000 kub. M., en voor den bouw langs dit kanaal van een dijk 50,000 kub. M. grond te verwerken.

Het doel, dat bij het bochtafsnijden en kanaliseeren van dit deel van de Eems voorzit, is er op gericht den stroom tot Leer en verder tot Papenburg ook voor groote zeeschepen bevaarbaar te maken en tevens den sleepdienst te vergemakkelijken. Daarvoor nu moet de stroom op drie plaatsen worden verlegd en op eenige plaatsen breeder worden gemaakt.

Vooral de stad Leer is de eerst belanghebbende bij het totstandkomen dezer werken. Reeds eenige jaren geleden heeft zij bijna 3½ millioen mark besteed voor het uitvoeren van kostbare havenaanleg en bijbehoorende werken. Door den slechten toestand van de Eems was dit tot nog toe voor deze stad eene improductieve uitgaaf.

BINNENLAND.

Baarn. Burg. en Weth. hebben den bouw van het Raadhuis en de gedeeltelijke meubileering daarvan opgedragen aan den laagsten inschrijver, den heer M. C. Konings, te Nijmegen, respectievelijk voor *f* 50,196 en *f* 2384.

Amsterdam. Maandag 22 dezer zal de heer A. W. Weissman in de vergadering van het Royal Institute of British Architects eene lezing houden over het bouwen van kunstmusea. Op het oogenblik is al wat op Nederland betrekking heeft te Londen gewild, en wij hopen dat de Amsterdamsche architect een talrijk en belangstellend gehoor zal vinden. Daar de lezing in de „Proceedings" van het Institute zal worden opgenomen, zullen wij gelegenheid hebben, er later op terug te komen.

Rotterdam. Dezer dagen herdacht de heer H. A. IJselstein, adjunct-directeur der gemeentewerken te Rotterdam, zijn 25-jarig jubileum in gemeentedienst. Te midden van ambtenaren en werklieden ontvangen, werd hij het eerst toegesproken door den heer A. den Held, namens de commissie van plaatselijke werken, onder aanbieding van een bloemstuk.

Vervolgens sprak de heer De Jongh, directeur der gemeentewerken, om hem te bedanken voor den van hem ondervonden steun.

Hij bood hem daarbij, ook mede namens den anderen adjunct-directeur, 'n volledige Brockhaus lexicon aan en deelde verder mede, dat H. M. de Koningin den jubilaris benoemd had tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Ingenieurs en oud-ingenieurs boden hem aan een drietal wandborden met stadsgezichten, de hoofd- en verdere opzichters offreerden hem een schilderij met een havengezicht, van v. d. Voorden.

De bazen en onderbazen gaven hem een tegel-tableau en de werklieden een boekenkast.

De jubilaris dankte allen, zeer getroffen, voor deze blijken van waardeering.

Ede. Parijs heeft sedert lange jaren zijn beroemde „Halles Centrales". In ons land hebben de groote steden nog niets, dat daarmede vergeleken kan worden. Nu zal echter Barneveld het voorbeeld geven. Door den raad dier gemeente is namelijk besloten een overdekte viermarkt te bouwen.

Personalia.

Bij Kon. besluit is benoemd tot gewoon hoogleeraar in de faculteit der letteren en wijsbegeerte aan de Rijks Universiteit te Utrecht, om onderwijs te geven in de aesthetiek en de kunstgeschiedenis, Dr. W. Vogelsang, onderdirecteur van het Ned. museum van geschiedenis en kunst en privaatdocent aan de Gem. Universiteit te Amsterdam.

De heer M. Kolpa, te Almelo, is benoemd tot tijdelijk gemeente-opzichter te Hengeloo.

— Te Enschede zijn tot tijdelijk opzichter bij de Gemeentewerken benoemd de heeren Jac. Veltman te Deventer en H. Wijtenburg te Leiden.

Vacante Betrekkingen.

— Vertegenwoordiger voor Amsterdam of voor Vogezen Zandsteen. Adres G. Siebert, eigenaar van Steengroeven in Zabern (Elsas). (1)

42ste Jaargang. ZATERDAG 27 APRIL 1907. No. 17.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Vredespaleis.

Het dagblad „het Vaderland" gaf in het tweede avondblad van 20 April j.l. een uitvoerig hoofdartikel over de Vredespaleis-ontwerpen Cordonnier en Frowein met afbeeldingen van de voornaamste plattegronden en de perspectievische aanzichten.

Aan den vooravond van het begin van uitvoering van den bouw schijnt de schrijver het passend te hebben geacht, enkele punten o.a. de beteekenis van de protest-actie der architecten nog eens onder de aandacht van het groote publiek te brengen en daarbij onomwonden zijn meening over de handelwijze der jury uit te spreken als volgt:

Ook de motiveering der bekroningen gaf vat aan de critiek, en wel in erge mate.

Hoe er b.v. over te denken, dat de jury de keuze van Cordonnier's ontwerp motiveert door de werkelijk verbazingwekkende verklaring, dat de ontwerper uitdrukking wenschte te geven aan het denkbeeld, dat, daar Den Haag gekozen werd als zetel van het Hof van Arbitrage, de architectuur van het Vredespaleis behoort ingegeven te zijn door de Nederlandsche bouwkunst der 16e eeuw; en dat deze overwegingen ten slotte de meerderheid aan dit ontwerp verschaften.

Het is de eenige historische motiveering, die in het rapport der jury voorkomt. De andere bekroonde ontwerpen (respectievelijk met de prijzen van f 9000, f 7000, f 5000, f 3000 en f 3000) zijn bekroond op aesthetische- of bruikbaarheidsoverwegingen.

En nu is het merkwaardigste, dat die gansche motiveering voor de bekroning van Cordonnier's ontwerp op zijn zachtst uitgedrukt onzin is.

Laten wij dit nader uiteen zetten.

Vooreerst is Cordonnier's ontwerp niet uitgevoerd in de 16e eeuwschen Nederlandschen stijl. Het is veeleer Noord-Fransche Renaissance.

Maar dit is nog zoo'n groot bezwaar niet, want in ons land vertoonen tal van gebouwen, vooral uit de eerste helft der 16e eeuw, sporen van den invloed der Fransche architectuur van het François premier-tijdvak. Vooral in de Oostelijke provinciën, waar het Geldersche vorstenhuis onder zijn laatsten hertog geregelde betrekkingen met het Fransche Hof en de Fransche beschaving onderhield. Wij noemen slechts het Duivelshuis (nu Raadhuis) te Arnhem, het huis van Maerten Van Rossum (nu Kantongerecht) te Zaltbommel, en zouden voorts een aantal kleinere burgerwoningen kunnen opnoemen, desgelijks in het gebied van het oude hertogdom Gelre.

Gebouwen in den Franschen architectuurstijl van de eerste helft der 16 eeuw zijn dus hier te lande geen vreemde vogels, en op zich zelf genomen zou de toepassing van dien stijl nog geen

reden wezen, om op te komen tegen de keuze van Cordonnier's ontwerp of tegen de rangschikking van den door hem gebruikten stijl onder de 16e eeuwsche Nederlandsche bouwkunst.

Maar welke reden is er, om te zeggen, dat voor een gebouw, hetwelk in Den Haag moet verrijzen, de bouwstijl der 16e eeuw de ware is?

Voor zoover wij weten is er in Den Haag slechts één 16e eeuwsch gebouw, nl. ons mooie stadhuis.

Doch kan men zeggen, dat dit sierlijk bouwwerk het bouwkarakter van Den Haag dermate beheerscht, dat een te stichten Vredespaleis in dien stijl behoort te worden uitgevoerd?

Stellig: neen!

Het stadhuis, bekoorlijke bloem van een 16e eeuwsche door Vlaamsche invloeden sterk beheerschte bouwrichting, den zg. Florisz-stijl, is een eenling in onze stad. Men heeft evenveel recht te vorderen dat het Vredespaleis in den stijl van het Binnenhof, in dien van het Mauritshuis, in dien van de Groote Kerk, of welk ander uniek Oud-Hollandsch Haagsch gebouw moest worden uitgevoerd, dan dat de 16e eeuwsche Renaissance er in tot uitdrukking behoort te komen.

Maar wat den doorslag geeft. Als men een Vredespaleis wil bouwen, komt de 16e eeuw wel het allerminst in aanmerking. Ware het te doen om een oorlogsmonument, een gedenkteeken voor ruwheid en bloedvergieting, dan, ja! was het wat anders!

Er is in de wereldgeschiedenis kwalijk een oorlogzuchtiger, een bloediger eeuw op te sporen dan de zestiende. Het is de eeuw van den opstand der Nederlanden tegen Spanje, van het ruwste en bloedigste deel van den 80-jarigen oorlog, van de talrijke oorlogen van Karel V tegen Frans I, van de religie-oorlogen in Duitschland, van de eindelooze oorlogen in Italië, de eeuw der geloofsvervolgingen, de eeuw van plundering, bloedige opstanden, ruwheid, bloedstortingen en gruwelen par excellence.

En die eeuw wil men aanwijzen als de eeuw door welker architectonische opvattingen de bouw van een paleis voor den Vrede dient te worden beheerscht!

Dit is slechts één der staaltjes van de wijze, waarop de jury haar keuze heeft gemotiveerd. Er zouden nog vele andere aan te voeren zijn. Maar dit eene schijnt volkomen genoeg.

Opmerkenswaardig is ook het slot van het artikel, waar wij lezen:

Wat er van de actie der architecten tegen de Carnegie-stichting ten slotte nog terecht zal komen, is natuurlijk niet vooruit te zeggen.

Maar dit is zeker, dat, als men Cordonnier's plan wil gaan uitvoeren, aan een besnoeiing of een terugvoering binnen kleiner proportiën niet te ontkomen zal wezen. Daaronder zal het uitwendige ongetwijfeld lijden. Maar er zal toch altijd nog genoeg goeds van over kunnen blijven. De groote vraag is evenwel of de binnen-ordonnantie dan nog wel bruikbaar zal blijken.

Kon men Cordonnier's buiten-ordonnantie vereenigen met de binnen-ordonnantie van Frowein' dan zou daaruit mogelijk een geheel geboren kunnen worden, dat zoowel uit- als inwendig voldeed.

De uitvoerbaarheid van dit denkbeeld kunnen wij niet nader onderzoeken, omdat ons daartoe de gegevens ontbreken.

Wij opperen het denbeeld slechts en geven het in overweging.

Uit het geheele artikel blijkt, dat de schrijver zich goed op de hoogte der zaak heeft gesteld en de portée van de klachten over den uitslag dezer prijsvraag, waarvan menigeen zoo groote verwachtingen had, wel gevoelt, maar het denkbeeld aan het slot geopperd is een leeken-denkbeeld, dat nooit in het brein van een bouwmeester zou opkomen en het is maar goed, dat de schrijver niet getracht heeft, dit denkbeeld verder te ontwikkelen.

Den heer Frowein zelf moet het, dunkt ons, hebben doen glimlachen, en al is de bedoeling van den schrijver misschien goed geweest, zoo meenen wij toch op goede gronden te mogen aannemen, dat de heer Frowein, met de door hem in den laatsten tijd gevoerde actie in zake de Vredespaleis-prijsvraag iets anders beoogde.

Hij is geheel alleen in het strijdperk getreden en heeft niet den weg van rechten gezocht, maar getracht door de feiten aan te toonen, in welke mate de jury in deze prijsvraag haar plicht heeft verzaakt.

Wat onze meening op dit punt betreft, daarvoor kunnen wij verwijzen naar het slot van ons artikel in de nummers 10 en 12 van dezen jaargang.

Wij meenen daarin duidelijk genoeg te zijn geweest en dus het verwijt, dat wij medegewerkt hebben, om reclame te maken voor een bepaald plan, met beslistheid te kunnen afwijzen.

Het was hier niet te doen om reclame, maar om satisfactie.

Wie dat niet begrijpen wil, dien kunnen wij dat niet duidelijk maken.

Een Nederlandsch architect te Londen.

Den 22 April hield de heer A. W. Weissman voor het „Royal Institute of British Architects" zijn aangekondigde lezing over „het bouwen van kunstmusea".

Een talrijk publiek, waaronder dames in „eveningdress" vulde de deftige gehoorzaal in Conduit Street, hen, die verleden jaar het congres bezochten, welbekend. Links van den voorzitter zat, aan een afzonderlijke tafel de „pers", rechts was een lessenaar opgesteld, waarachter de spreker zich plaatste, nadat de voorzitter met een enkel woord de vergadering had geopend. Ieder der aanwezigen ontving een afdruk van de verluchtingen, die, als de lezing 27 April in het „Journal of the Royal Institute of British Architects" wordt opgenomen, ter verduidelijking van het gesprokene zullen dienen. Ook waren eenige teekeningen op groote schaal tegen de muren der zaal opgehangen.

De spreker, die met applaus werd ontvangen, behandelde eerst de verschillende eischen, waaraan een museum heeft te voldoen. Hij wees op de noodzakelijkheid van een geheel vrije plaatsing, opdat brand, in belendende gebouwen ontstaande, geen noodlottige gevolgen zal kunnen hebben.

Vervolgens werd over de inrichting, de verwarming, de luchtverversching en de verlichting van een museum gesproken, alles met voorbeelden toegelicht.

Een museumzaal moet rustig gehouden worden, daar zij niets anders mag wezen dan een achtergrond voor de kunstwerken. Daarom dient de versiering zich tot een minimum te bepalen. De spreker wees er op, dat in vele musea om de bovenlichten rijke decoraties zijn aangebracht. Doch hij meende, dat als in de zalen wezenlijke meesterstukken aan de wanden hangen, geen bezoeker eenige aandacht aan de decoratie zal schenken.

In verband hiermede achtte de spreker het gewenscht, dat ook het meubileeren der zalen met gepaste bescheidenheid zou geschieden.

Over de kleur, aan de muren van zalen te geven werd uitvoerig gehandeld, en in het bijzonder werden ook de lijsten der schilderijen besproken. In vroegere eeuwen was er altijd overeenstemming tusschen de schilderij en haar lijst.

Die overeenstemming ging te loor, sinds men om alle schilderijen dezelfde vergulde lijsten aanbracht.

Verschillende musea van Europa werden ten slotte behandeld, in het bijzonder het Stedelijk Museum te Amsterdam, dat door den spreker, gelijk bekend is, werd gebouwd.

Nadat de aanwezigen door handgeklap hun bijval met het gesprokene hadden te kennen gegeven, stond Sir Lawrence Alma Tadema van zijn zetel op, om, in een geestige redevoering den spreker dank te zeggen, en, naar Engelsbh gebruik „to move a vote of thanks". Dit voorstel werd „seconded" door verschillende andere sprekers, waaronder Sir Ashton Webb, die op het oogenblik het nieuwe „Victoria and Albert Museum" te South Kensington bouwt. Ieder der redenaars vond gelegenheid den heer Weissman eenige welwillende woorden toe te voegen, die dan door het applaus der aanwezigen werden ondersteund.

De avond van 22 April 1907 is voor de Nederlandsche bouwkunst een groot succes geweest.

Plagiaat.

In Augustus 1901 werd door den Architect Frowein te 's-Gravenhage een ontwerp tot restauratie van de bestaande en zeer bouwvallige kerk te Ankeveen (N.-H.) opgemaakt, met aanbouw van nieuwen toren en consistorie, en dit ontwerp met bestek en begrooting aan H.H. Kerkvoogden toegezonden welke daarop de Synodale commissie om finantiëelen steun verzochten.

Door den adviseerd architect dezer commissie den heer J. N. Landré werd een gunstig rapport uitgebracht, doch om de hooge kosten later van den bouw van den toren afgezien en het ontwerp gewijzigd.

Dit gewijzigd ontwerp werd in Augustus 1903 door den heer Frowein opgemaakt en weder door H.H. Kerkvoogden met bestek, begrooting en detail van het interieur opnieuw aan de Synodale Commissie ingezonden.

De zaak bleef thans in rust tot de heer Frowein verleden jaar (1906) naar den stand van zaken inlichtingen vroeg en hem toen, door welwillende tusschenkomst van den inmiddels te Ankeveen beroepen predikant werd medegedeeld dat het College van Kerkvoogden nog geen beslissing had genomen daar de benoodigde gelden nog slechts ten deele aanwezig waren en men ook nog dacht niet te restaureeren maar nieuw te bouwen.

Eene door den heer Frowein ingeleverde declaratie van reeds gemaakte onkosten en gedeelte honorarium werd voldaan en weder bleef de zaak in rust tot onverwachts „de Gooi en Eemlander" van 30 Maart l.l. hem op de hoogte van de zaken stelde.

In dit nummer namelijk werd opgenomen de reproductie van:

„De Nieuwe Kerk der Ned. Herv. Gemeente te Ankeveen". Naar plannen en teekeningen van den heer J. van Dillewijn, architect te Hilversum.

Uit de bijgevoegde beschrijving, aan het gebouw gewijd, blijkt dat de bouw der kerk, behoudens goedkeuring der Synode, door H.H. Kerkvoogden aan den laagsten inschrijver bij de aanbesteding, de firma Mouissie en Keeman te Bussum, zal worden opgedragen.

Tot zoover eenige feiten, die op de zaak betrekking hebben. Zij zou zeker onze aandacht zijn ontgaan, want hoe vaak gebeurt het niet, dat een werk, waarvoor plan, bestek en begrooting door een architect gemaakt zijn, hem ten slotte toch ontgaat en hij het moet aanzien, dat een ander de opdracht krijgt, maar toen ons dezer dagen het Nieuwsblad „de Gooi- en Eemlander" van 30 Maart j.l. onder de oogen kwam en ons daarnaast het restauratie-ontwerp van den heer Frowein vertoond werd, bleek ons dadelijk dat wij hier te doen hebben met een geval van verregaand plagiaat.

Ten einde onze lezers zelf te laten oordeelen geven wij hierbij een nauwkeurige reproductie van de afbeelding in genoemd nieuwsblad en van het genoemde restauratie-ontwerp.

Dat de gelijkenis zeer sprekend is, valt niet te ontkennen. De wijzigingen, die zijn aangebracht, bepalen zich tot kleinigheden en zijn bovendien niet als verbeteringen te beschouwen, de aangebrachte lisenen bederven geheel het karakter van het gebouwtje, de rollagen boven het dak uitstekend zijn zeker niet te verkiezen boven een dak, dat over alle muren heengaat. Verbetert men deze fouten dan is het zoogenaamd ontwerp van den Hilversumschen architect, op enkele boogjes na, een getrouwe copie, een calque, van het ontwerp Frowein, klakkeloos overgenomen, want de plagiator heeft blijkbaar niet eens begrepen, dat de distributie van het restauratie-ontwerp beheerscht werd door de aanwezigheid van den ouden romp van het gebouw. Voor een geheel nieuw gebouw, als het nu worden zal, behoefde men zich door niets te laten binden, maar het restauratie-ontwerp is zeker geheel naar den zin van kerkvoogden geweest. Wat was dus gemakkelijker dan het maar dadelijk zoo voor den nieuwen bouw te gebruiken?

De bouwheeren herinneren zich dat restauratieontwerp, dat drie jaren geleden werd opgemaakt, immers toch niet meer en anders is er licht fluks wat bijgeknoeid, om de gelijkenis voor hen onkenbaar te maken.

Dit zou nu alles heel goed gegaan zijn, wanneer er bovendien met het plagiaat geen reclame was

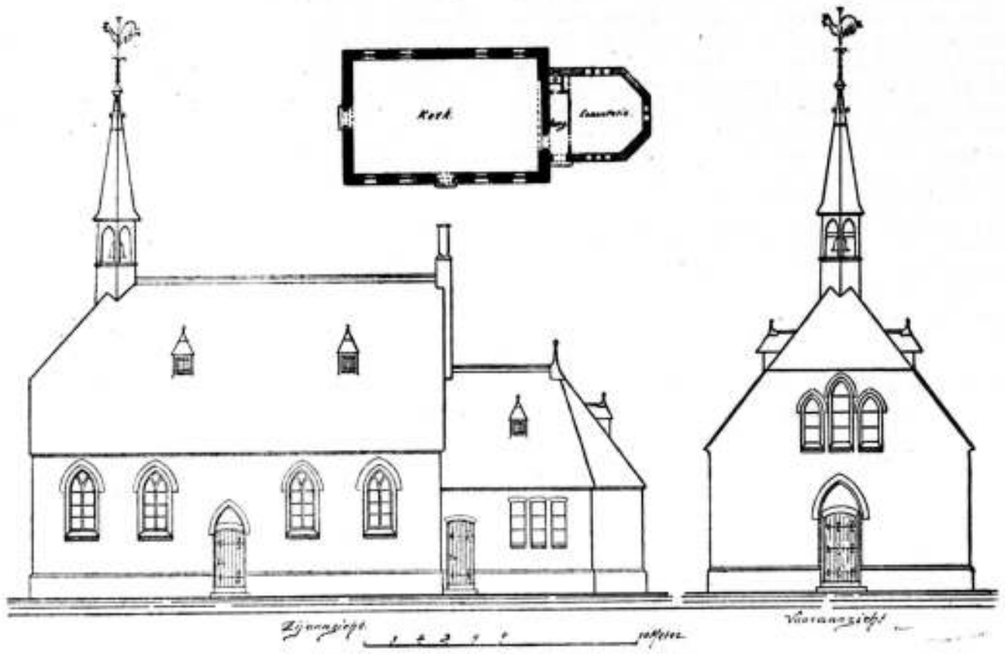

ONTWERP TOT RESTAURATIE VAN DE KERK DER NED. HERV. GEMEENTE TE ANKEVEEN MET AANBOUW VAN CONSISTORIE.

Opgemaakt te 's-Gravenhage, 25 Augustus 1903 door J. F. L. Frowein, Architect.

DE NIEUWE KERK DER NED. HERV. GEMEENTE TE ANKEVEEN
Naar plannen en teekeningen van den heer J. van Dillewijn architect te Hilversum

gemaakt, met de blijkbare bedoeling om eens anders werk voor eigen werk te doen doorgaan, iets wat ten duidelijkste blijkt uit het onderschrift van de afbeelding in „de Gooi- en Eemlander".

Dit is in strijd met de goede zeden en kan daarom niet sterk genoeg worden gelaakt, ook omdat de Nederlandsche bouwmeester tegen een dergelijk brutaal zich toeeigenen van de vruchten van zijn arbeid door een ander zoo goed als niets doen kan. Wel heeft, naar wij vernamen, de hier benadeelde architect bij de kerkvoogdij een nota ingediend voor de vergoeding, die volgens de bepalingen van het honorariumtarief der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst toekomt aan den bouwmeester, wiens ontwerp men buiten zijn medewerking door een ander laat uitvoeren, maar dit college zal waarschijnlijk vreemd hiervan hebben opgezien en wel in de averechtsche meening verkeeren dat het met een ontwerp, dat gedeeltelijk betaald is, kan handelen naar goedvinden.

Tot een zekere hoogte kan men zich voorstellen, dat zulk een college te goeder trouw in een dergelijke meening verkeert en daarnaar handelt, maar van een *architect* mag men verwachten dat hij beter weet hoe het behoort.

Varia.

EEN GEHEEL NIEUWE STAD.

Aan de Zuidelijkste punt van het meer Michigan, in den Staat Indiana, een streek van duin en laag hakhout, waar tot voor kort geleden behalve jagers slechts zelden een mensch den voet zette, is bezig te verrijzen een moderne fabriekstad, een stad voor zestig- à zeventigduizend inwoners, van de grootte dus van Haarlem.

Deze stad wordt gemaakt .... op bestelling. Zij moet afgeleverd worden binnen eenige jaren, kant en klaar met moderne huizen goed geplaveide straten en voetwegen, met rioleering, gas, electriciteit en water, met electrische tramwagens, havens, dokken, scholen, openbare gebouwen en wat er alzoo tot een stad behoort.

Er is hier geen nieuw wereldhervormingsplan in 't spel noch Amerikaansche bluf, zelfs geen reclame; de stad is eenvoudig een middel voor de United States Steel Corporation om meer en op goedkoope wijze staal te produceeren dan ergens ter wereld.

Een blik op de kaart maakt duidelijk, dat de plaats buitengewoon goed gelegen moet zijn; de kolenbeddingen van Illinois, de cokesovens van Virginia, de tallooze fabrieken der staaltrust in Ohio, Indiana, Illinois en Wisconsin, het groote spoorwegnet met Chicago als middelpunt, het vrije open water — van dat alles kan de nieuwe stad profiteeren uit de eerste hand.

Bovendien: de maatschappij had vóór alles ruimte noodig; ruimte om de nieuwe fabriek op groote schaal te beginnen en ruimte om zeker te zijn in de toekomst zich onbegrensd te kunnen uitbreiden. Daartoe behoefde zij honderdduizenden vierkante meters en deze vond zij 26 mijl van den mond der Chicago-rivier aan het meer. Vóór uitlekte, wat zij in den zin had, kon de maatschappij daar tegen geringen prijs op ongeveer 3000 H.A. de hand leggen.

Het terrein ligt dus aan het meer, dat daar ter plaatse zoo diep is, dat de grootste ertsbooten er zullen kunnen aanleggen en tevens aan eenige spoorlijnen, waardoor aanvoer van grondstoffen en afzet van producten op de gemakkelijkste wijze zal kunnen geschieden.

De staalfabrieken worden hier gebouwd en geplaatst op eene wijze dat, om zoo te zeggen, het geheele proces automatisch zal werken. Van het oogenblik, dat het erts automatisch uit de ertsbooten wordt gehaald om langs werktuigelijken weg naar de hoogovens te worden gebracht — tot het punt waar het staal wordt tot spoorstaaf of plaat, zal het ontwikkelingsproces geen oogenblik onderbroken worden.

Het beginsel, dat dezen reuzenbouw beheerscht is zuinigheid, n.l. die zuinigheid, die de wijsheid niet bedriegt en die zich openbaart *op den duur* en zich kenmerkt door geringe productiekosten. Besparing van tijd, arbeidskrachten en brandstoffen zal tot de uiterste consequentie worden doorgevoerd. Eveneens het nuttig gebruik van afval en bijproducten. Een typisch voorbeeld daarvan is het nuttig gebruik, dat gemaakt wordt van de gassen der hoogovens. Er was een tijd, dat men de gassen maar nutteloos liet branden; daarna werden ze gebruikt om de lucht voor te warmen, later onder de ketels verbrand, tot de Duitsche ingenieur Lierman op het denkbeeld kwam om er gasmotoren mee te drijven. Dat is de aanleiding geworden tot het bouwen van die reusachtige motoren gelijk men er indertijd op de tentoonstelling te Dusseldorf zag. Daar was er toen een van 1200 P.K. en dat vond men toen een groote bijzonderheid, maar in deze nieuwe staalfabriek zal een quartet van hoogovens zijn eigen blaasluchtmachines krijgen, gedreven door de eigen gassen in 8 gasmotoren van 2500 P.K. met 3000 P.K. stoommachines in reserve.

Bij den bouw worden dergelijke fabrieks-complexen, waarvan er 14 zullen komen, groepsgewijze afgemaakt en in werking gesteld; het eerste in het volgende voorjaar. Ook helpt het eene deel der stad aan den opbouw van het andere, gelijk bij de celvorming in de natuur.

Om de arbeiders te lokken en vast te houden (op den duur zullen er 15.000 noodig zijn) worden goede huizen gezet langs breede goed geplaveide wegen. De huizen zullen beter zijn dan ergens voor gelijke huur te krijgen zijn; gas, electriciteit en water zullen goedkooper geleverd worden dan in welke stad ook en het in eigendom verkrijgen van huizen zal bijzonder gemakkelijk worden gemaakt. De nieuwe fabriek zal een „open shop" worden, dat wil zeggen, dat de tirannie der vakvereeniging, zich uitend in uitsluiting van niet-leden, niet zal worden geduld.

Men zal het er den arbeiders zoo goed geven, dat zij de nieuwe stad zullen verkiezen, boven het paradijs der vakvereeniging: „Chicago" en de maatschappij doet dit niet uit philanthropie maar uit welbegrepen eigenbelang, omdat de werklieden, die goede tehuizen hebben, meer waard zijn in de fabriek. Om dezelfde reden zullen kroegen worden geweerd en grondspeculatie worden tegengegaan.

De stad zal „Gary" heeten, naar den voorzitter van het uitvoerend comité der Steel Corporation.

Gary zal eenigszins afwijken van de „Pulmann"-steden in Amerika en de tuinsteden van Europa, want in plaats van collectief bezit wordt juist het verkrijgen van grond en huizen in eigendom aangemoedigd. Bovendien zal de maatschappij geen

voogdijschap uitoefenen, maar de bewoners zelf voor het beheer laten zorgen. De ingezetenen zullen hun gemeenteraad en hun burgemeester zelf kiezen, zelf voor het onderwijs zorgen en al datgene doen wat vrije burgers in andere steden niet plegen na te laten.

De band met de maatschappij zal slechts bestaan in het verstrekken van water, gas en electriciteit door de maatschappij tegen kostprijs (met het doel om inwoners te lokken) en in bepalingen betreffende uitleg en wijze van bebouwing. Zoodra alle perceelen bouwgrond verkocht zijn, houd ook die band met de maatschappij op.

Wat een stratenplan betreft, zullen de wegen der zakenwijk 100 Eng. voet breed worden, in de villawijk 60 voet, in de wijk met eenvoudige huizen 30 voet. De kantoren, magazijnen en woonhuizen, welke aan de verschillende wegen worden gebouwd, moeten met een zekere standaardtype overeengekomen, dat door de maatschappij wordt gezet voor zichzelf en haar personeel. Vierhonderd dezer modelhuizen, die van 1600 tot 13000 dollars mogen kosten, zullen tegen Mei gereed zijn, goedkoopere kleine huisjes voor de gehuwde werklieden en volkslogementen voor de ongehuwden zullen in den komenden zomer volgen.

Als Gary gereed zal zijn, binnen een paar jaar, zal men er heen gaan om de zuiverste uitdrukking te vinden van het begrip „busines"; „Business" — in ligging en inrichting der reuzenfabriek; „business" — in aanleg en bouw der stad en wellicht ook „business" — in de manier waarop de stad zal worden beheerd — want dit zal men nu ook wel eens van Amerika willen zien, een stad, die op zulk een praktische en zuinige manier wordt beheerd, dat een „business-man" er zijn hoed voor zou afnemen.

Intusschen — plaatse men op de kaart van de Vereenigde Staten even oostelijk van Chicago, op het zuidelijkste punt van het meer Michigan, een kruisje met den naam Gary. De nieuwe stad mag er wezen. *Handelsbl.*

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 16. Heerenhuis te Rotterdam. Beschrijving van een door den architect J. Verheul Dz. gebouwd heerenhuis aan de Schiekade, ter vervanging van een 18de-eeuwsch huis, waarvan eveneens een gevelaanzicht en, op een losse plaat, een paar détails van het inwendige worden gegeven.

Patent-vouwplaten Kosmos.

Architectura no. 16. Haus „Rheingold" te Berlijn naar aanleiding van de daaraan gewijde April-aflevering van het tijdschrift „Deutsche Kunst und Decoration".

De Prijsvraag voor de L.C.C. New County Hall. Opwekking tot medewerking aan deze prijsvraag.

Kunstgeschiedenis aan de Rijks-Universiteiten door Jos. Th. J. Cuypers. Beschouwing naar aanleiding van de benoeming van Dr. W. Vogelsang tot hoogleeraar aan de universiteit te Utrecht.

Technisch Gedeelte. Gewapend Beton-Constructie (vervolg.) — Het te verwachten verkeer op de grootscheepvaartkanalen. — Fabrieksschoorsteenen en ketelhuizen, uit „Industrie-Warte". — Schoorsteentrekking en Zonlicht, door J. L. Terneden.

De Bouwwereld no. 17. De Verwarming van kerken (vervolg.)

Behalve eenige afbeeldingen van landhuizen, ontleend aan het werk „Landhaus & Garten" van Hermann Muthesius, geeft dit nummer ook een reproductie van een afbeelding van het nieuwe Post- en Telegraafkantoor te Groningen, die onlangs in de Prov. Gron. Courant verscheen, echter zonder eenig bijschrift.

De Ingenieur no. 15. Spoorwegverbindingen om Amsterdam, vervolg der beraads aging, gehouden in de vergadering van het Kon. Inst. v. Ing. van 23 Februari j.l. over de voordracht, gehouden door den heer N. H. Nierstrasz.

De droogmaking van de Zuiderzee in de buitenlandsche pers, door R. A. van Sandick, c. i. Weerlegging van een onjuist bericht over deze zaak in het „Zeitschrift des Vereins Deutscher Ingenieure".

De heer van Sandick resumeert den juisten stand der zaak aldus:

„Zooals in de Troonrede van 1906 werd medegedeeld en door den Minister van Waterstaat bij verschillende gelegenheden nader werd toegelicht, wordt thans door de Regeering een wetsontwerp voorbereid, waarbij zal worden voorgesteld de inpoldering van één der vier door de Staats-Commissie aangegeven polders, door indijking en droogmaking van het deel der Zuiderzee dat bekend is onder den naam van het Wieringermeer. Hiervoor zal noodig zijn het maken van een stuk van den door de Zuiderzee-vereeniging ontworpen af-luitdijk, n.l. het gedeelte tusschen de Noord-Hollandsche kust en het eiland Wieringen, dat daardoor aan den vasten wal zal worden verbonden. Het overige gedeelte van den afsluitdijk, tusschen Wieringen en de Friesche kust, blijft dus vooreerst achterwege. De nieuwe polder zal (volgens het plan der Staatscommissie van 1892) een oppervlakte verkrijgen van 21.700 Hectaren; de kosten van de indijking en droogmaking werden door de commissie op ruim 21 millioen gulden geraamd, terwijl door haar voor de uitvoering een tijd van 7 jaren werd gesteld.

„Hieruit blijkt dus wel dat thans de uitvoering wordt overwogen van slechts een betrekkelijk klein gedeelte van het groote plan der Staatscommissie, waarbij ongeveer 212,000 Hectaren zouden worden drooggelegd, en waarvan de kosten op 189 millioen gulden en de tijd van uitvoering op 33 jaren werden geraamd.

„Intusschen zal bij aanneming van het te verwachten Wetsontwerp althans een eerste stap worden gedaan voor de verwezenlijking van het grootsche denkbeeld, en mag wel vertrouwd worden dat het daarbij niet zal blijven en het groote werk toch eenmaal, zij het dan ook na vele jaren en niet geheel volgens het oorspronkelijke plan, tot stand zal komen".

Ervaringen opgedaan met Surinaamsch hout in België, door A. H. Berkhout. De schrijver beantwoordt hierin twee vragen, onlangs gedaan in de Nieuwe Courant, luidende: Wordt in ons eigen land bij publieke bouwwerken geen gebruik gemaakt van Surinaamsch hout? En waarom niet? en geeft daarop het volgende antwoord.

„Er wordt in ons land helaas nog weinig gebruik gemaakt van Surinaamsch hout, hoewel reeds vele proeven genomen zijn en het daarbij bleek, dat meerdere soorten voor diverse doeleinden zeer geschikt zijn.

„Voor een deel is het weinig gebruik toe te schrijven aan den hoogen prijs, dien men voor het Surinaamsche hout hier vraagt, voor een deel aan de ongeregelde aanvoeren, waardoor men de zekerheid mist, steeds over een voldoende hoeveelheid van een bepaalde soort te kunnen beschikken en last not least aan de onbekendheid der eigenschappen van de diverse soorten.

„Eerst wanneer bosschen met flinke hoeveelheden bruikbaar hout (naast prachtig hout groeit in Suriname in dezelfde bosschen ook veel middelmatig en slecht hout) door den in aanleg zijnden spoorweg exploitabel worden, zal het op den duur mogelijk zijn Surinaamsch hout hier tegen matigen prijs aan te voeren.

„Inmiddels verdient het zeker aanbeveling reeds thans pogingen aan te wenden, het hout hier bekend te maken.

„In 1906 is bij wijze van proef een vrij groote partij manbarklakhout van Gouvernementswege uit Suriname in Nederland voor waterwerken aangevoerd. Genoemd hout is bestand tegen den paalworm en bovendien zeer duurzaam en stevig. Het hout kwam te Vlissingen op f 60 de M³. (bekapte palen) te staan, dat is dus heel wat minder dan de prijs, die de Waterstaat te betalen heeft voor het groenharthout uit Engelsch-Guiana, dat voor hetzelfde doel gebezigd wordt".

Het XIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Leiden. Vervolg van het verslag over enkele daar behandelde onderwerpen door R. A. van Sandick c. i.

Verslagen der vergaderingen van de Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het K. I. v. I. van 13 April j.l. te Utrecht en van de gecombineerde Vergadering der Vakafdeeling voor Electrotechniek en voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van 16 April j.l. te 's-Gravenhage.

Als afzonderlijke bijlage zijn bij dit nummer gevoegd de Notulen der vergadering van het K. I. v. I. van 23 Februari j.l. te 's-Gravenhage.

De Aannemer no. 17. Uit de practijk. Mededeelingen omtrent een bouwquaestie te Zwolle en een eigenaardige bouwquaestie te Amsterdam. Een tapijtfabrikant, de heer J. A. Kruisbrink is wegens verkoop van het thans door hem betrokken perceel Spuistraat 108 genoodzaakt met 1 Mei zijn zaak te verplaatsen en om te voorkomen, dat zijn bedrijf belemmering zou ondervinden had hij tijdig maatregelen genomen door aankoop op 15 Juni 1906 van de perceelen Keizersgracht 78—80—82 bij de Prinsenstraat, totale oppervlakte van 400 centiaren. De in Augustus aangevraagde vergunning tot bouwen werd al zeer spoedig (Oct. d. a. v.) verleend, doch tot zijn zeer groote schade kan met den herbouw niet begonnen worden alvorens het door bouw- en woningtoezicht bouwvallig verklaarde perceel 84 is ingestort of dat de eigenaar het goedvindt zijn perceel inwendig te stutten, ten einde zijn muur, die 0.55 M. over zijn terrein hangt, te kunnen sloopen. Niettegenstaande door zijn advocaat alles is aangewend, om tot een schikking te komen, wordt sinds 8 Januari tot op heden door belanghebbende hierop gewacht.

Met recht is de betrokken fabrikant zeer ontevreden over dezen loop van zaken en vraagt in een ingezonden stuk in het Handelsblad:

„Wie maakt grooter slachtoffers: de bankinsteiling die tijdelijk wegens den hoogen rentestandaard 8 p.Ct. rente eischt, of de bouwpolitie, die tegen aangegeven toestand geen maatregelen schijnt te kunnen nemen, zoodat ik gedwongen ben een kapitaal van ruim f 40,000 renteloos te laten liggen (nog ongerekend de kosten van salaris van den opzichter, precario, enz., daar reeds met de werkzaamheden was aangevangen), den aannemer werkloos te laten wachten, de fabriek in tegenstelling met het doel van uitbreiding op kleiner schaal terug te brengen?"

De hierop verstrekte inlichtingen luiden als volgt:

In het laatst van Januari heeft het bouwtoezicht de voortzetting van de werkzaamheden op het terrein van den heer K. (Keizersgracht 82) moeten verbieden, omdat de toestand van den zijmuur van perceel 84 de voortzetting niet gedoogde.

Dit verbod kan worden ingetrokken, wanneer perceel 84 in- en uitwendig voldoende gestut wordt. Voor de uitwendige stutting kan de bouwer natuurlijk zorgen, doch het bouwtoezicht kan den eigenaar van 84 niet dwingen zelf inwendig te stutten of te gedoogen dat dit stutten door den bouwer geschiedt. In vroegere jaren is men van meening geweest dat het bouwtoezicht dit wel kon doen, doch bij de behandeling der bouwverordening hebben de daarbij medesprekende juristen anders geoordeeld en met een voorstel om het betwistbare punt in de verordening duidelijk te regelen, daarom niet willen meegaan.

In een dergelijk geval kan het bouwtoezicht dus niet anders doen dan het werk stoppen en afwachten tot partijen het eens worden.

In de eerste dagen van Februari had men vanwege het bouwtoezicht een onderhoud met den technischen raadsman van den eigenaar van perceel 84. Deze deelde mede tot welke regeling zijn principaal bereid was. Deze regeling scheen het bouwtoezicht billijk toe en men deed daarvan mededeeling aan den technischen raadsman van den eigenaar van 82. Daarna werd niets meer van de zaak vernomen.

Baksteentrust. Over een aan den heer W. Kreukniet toegeschreven uitlating over het weren van Belgischen steen welke, volgens diens verklaring niet gebezigd is door hem, doch door een der ter vergadering aanwezige steenfabrikanten.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 43. — Risico-vereeniging van klei-industrieelen aangesloten bij de Centrale Werkgevers Risico-Bank. — Iets over de kleuren van baksteen. — Slechte raadgevers, of verkeerde beoordeelaars? (Overgenomen uit „Mutua Confidentia").

Deutsche Bauhütte No. 16. Von der Michaelis Kirche in Hamburg, door M. Escherich.

Was ist Warenhausstil? door Carl Baumgart met afbeeldingen van ontwerpen voor Warenhuizen van F. R. Voretzsch te Dresden, Hoffmeister te Düsseldorf en Von Tettau te Berlijn.

Landschaftliche Gartengestaltung II, door K. Krone.

Die Hallen mit dem Belfried in Brügge, door Dr. R. Anheiszer, met een fraaie teekening van den schrijver.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht, aflevering 4 van April bevat:

Druipsteenvormingen: D. S. S. — De Periscoop: J. M. G. Een eenvoudige manier om oneven tooovervierkanten te maken: Dr. H. Oonen Sr. — Zwammen, schadelijk voor Naaldhout, (slot): J. Daalder Dzn. — Een electrisch registreerende Regenmeter: C. L. de Veer. — Een en ander over motorrijwielen, I: Janssen van Raay. — Henri Moissaln †: A. J. C. S. — Luchtgas en zijne toepassingen: P. J. G. Nell. — De geluidgevende booglamp: Dr. Z. P. Bouman. — Rotsbewoners: J. H. van Balen. — Het radiotelegrafisch station te Scheveningen—Haven: F. T. C. Remery. — Het kleuren van metalen: D. Stavorinus. — Kopersmeedwerk: A. Vörtheim. — Proeven van Le Duc: Dr. P. K. Lulofs. — Proeven over warmte: 4. Een gepeld ei in een flesch te goochelen: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. De Veer.

Moderne Bauformen van M. J. Gradl. Het April-nummer van dit tijdschrift is in hoofdzaak gewijd aan werken der, ook hier te lande door hun Vredespaleis-ontwerp bekend geworden Finsche architecten Gesellius, Lindgren en Saarinen. Belangrijk zijn daarbij het gebouw van de Noordsche „Aktienbank", het nieuwe Finsche „Nationalmuseum", het nieuwe hoofdstation, allen te Helsingfors. Het laatste gebouw herinnert in verschillende opzichten aan het bovenbedoelde Vredespaleisontwerp.

Van een prijsvraagontwerp der zelfde meesters voor een villa aan den Rijn, trekken de reproducties van met groote virtuositeit uitgevoerde aquarellen van verschillende interieurs zeer de aandacht, het uitwendige is minder aantrekkelijk.

Een heel ander karakter spreekt uit een détail van een woonhuis van Emanuel van Seidl te München, een serieus bouwmeester, die evenwel in andere richting zoekt.

De aflevering bevat verder afbeeldingen van een paar typisch-Engelsche landhuizen van Turner-Powell en besluit met een in klassieken geest opgevat grafmonument van Adolf von Hildebrand te München.

De uitvoering der platen is onberispelijk, grooten lof komt den uitgevers Gradl en Julius Hoffmann te Stuttgart toe voor de groote zorg, die zij bij voortduring hieraan besteden.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De gemeenteraad van Leipzig besloot f 199.200 te besteden voor de verbouwing van het stadhuis.

Voor 't herstellen van de vermaarde St.-Lorenzkerk te Neurenberg is tot dusver ruim f 120.000 uitgegeven. Om het restauratiewerk althans eenigermate te voltooien zal nog driemaal zooveel noodig zijn.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. De eerste steen voor het Vredespaleis zal waarschijnlijk gelegd worden einde Juli of begin Augustus.

— De Raadsverslaggever van de Haagsche Courant schrijft: Berlage, die in dat opzicht naam maakte met zijn algemeen zeer geprezen ontwerp voor den aanleg van een deel van het nieuwe Amsterdam, zal ook ons uitbreidingsplan maken.

Nadat er blijkbaar een deel der twee uren zitting met gesloten deuren aan gewijd was geweest (er zijn verschillende onderwerpen in behandeld, zoo vernam ik), deed Fabricage — met den heer van Maisen als woordvoerder — nog een poging om aanvulling van de voordracht te krijgen. Maar de meerderheid van den Raad verwierp dit, nadat dr. Mouton er op had geduid (als 'k hem goed begreep) dat, indien het voorstel van B. en W. nu niet werd aangenomen, Berlage wel eens zou kunnen weigeren, zich verder beschikbaar te stellen, en voorts de Burgemeester had doen opmerken dat, waar B. en W. meenden geen tweeden deskundige te kunnen voordragen, nieuw uitstel hen te dien aanzien niet bekeeren zou.

De voorstanders van een aangevulde voordracht, voor wie ook mr. Beijers optrad, bepaalden zich nu tot stemmen op anderen — of in blanco. De heeren Eduard Cuypers en

Jan Springer kregen 7 en 2 stemmen, dr. Stübben (Berlijn) 1 en Berlage werd met 19 van de 29 stemmen (4 blanco) onze man.

Er waren er, die f 10.000 honorarium veel schenen te vinden. Voor een goed en mooi plan lijkt 't mij niet te veel betaald. 't Eenige bedenkelijke is me de som voor reis- en verblijfkosten, omdat f 1000 schijnt te duiden op 't voornemen om er lang over te doen. (De f 1500 voor teekenwerk is zeker niet overmatig.)

Personalia.

— Tot leeraar in het verven en teekenen aan de Ambachtsschool te Assen is benoemd de heer K. v. Rees te Rotterdam; mede op de voordracht stonden de heeren Fr. Jansen te Zwolle en S. Boon te Delft.

— Door B. en W. van 's-Gravenhage zijn benoemd:
voor den tijd van een jaar, bij de Waterleiding, tot 2e opzichter J. Laman.

Eervol ontslag is verleend, met ingang van 15 April, aan H. Huisman als opzichter 1e kl. bij de Gemeentewerken.

— Door Burg. en Weths. van 's-Gravenhage zijn voorgedragen:

a. voor adj.-directeur, belast met de dagelijksche leiding der exploitatie der nieuwe gasfabriek aan den Trekvliet, C. Visser c. i., thans in tijdelijken dienst der gemeente voor den bouw dezer fabriek;

b. voor adj.-directeur der gasfabrieken, belast met de dagelijksche leiding van de bewerking der vloeibare bijproducten der beide fabrieken N. Rutten t., thans ingenieur der gasfabrieken.

— Bij Kon. besluit van 17 April 1907 is aan Mr. B. H. Pekelharing, op zijn verzoek, met ingang van 1 September 1907, eervol ontslag verleend als hoogleeraar in de afdeeling der algemeene wetenschappen aan de Technische Hoogeschool te Delft, met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren bewezen belangrijke diensten.

— Bij Kon. besluit van 10 April 1907, is de heer H. A. van IJsselsteyn c. i., adjunct-directeur der gemeentewerken te Rotterdam, benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is P. van Loon te Vreeswijk, benoemd tot buitengewoon opzichter bij het vervangen van een houten draaibrug te IJsselstein door een ijzeren ophaalbrug.

— De opzichter bij den Waterstaat en 's Lands Burgerl. Openb. Werken P. van der Bijl vertrekt 25 Mei 1907 per „Sindoro" en de idem J. B. Widemsz Geeroms 22 Juni 1907 per „Rindjani" naar Ned.-Indië.

— Tot technisch ambtenaar bij de gemeentewerken te Vlissingen is aangesteld de heer P. J. van Poelvoorde, civ. ingenieur te Haarlem op een wedde van f 1200.

Vacante Betrekkingen.

— Architect en Adjunct-architect bij de Gemeentewerken te 's-Gravenhage. Zie adv. in dit no. (1)

— Teekenaar voor Machine-Technïek; ook genegen ander bureauwerk te verrichten, voor dadelijk. Brieven ond. No. 3088, bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Vertegenwoordiger voor Amsterdam of voor Vogezen Zandsteen. Adres G. Siebert, eigenaar van Steengroeven in Zabern (Elsas). (2)

— Opzichter der binnenleidingen bij het Gemeentelijk Electrisch Bedrijf van 's-Gravenhage. Salaris f 1000—f 1400. (2)

— Kabelmonteur bij bovengenoemd bedrijf, Salaris van f 850—f 1050. Aanmelding per brief bij de Directie. (2)

— R. K. Opzichter-Teekenaar bij een architect met degelijke vakkennis, voor dadelijk. Kennis van den bouw van R.K. kerken en dergelijke gebouwen vereischt. Br. letter V 1658, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

24 Bouwk. Opz.-teek.,	22—48 j., f 60—f 100	p. m.
10 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 90	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., f —f 50	„
8 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 70—f 90	„
10 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 100	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
8 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	18—25 j., f 45—f 65	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., 1 Leeraar timmeren	23—39 j., f 80—f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 29 April.

Amsterdam, ten 1 ure, door de H. IJ. S. M. in het Centraalstation, bestek no. 1086: Gegoten ijzer ten behoeve van de Centrale Werkplaats bij Haarlem gedurende 1907/08. Het bestek verkrijgbaar aan het Administratie-gebouw, Droogbak, Bureau Tractie en Motericel, kamer 191. Inlichtingen worden verstrekt door den Chef der Centrale Werkplaats bij Haarlem.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de H. IJ. S. M. in het Centraalstation bestek no. 1082: Het maken van een Aanbouw voor Tractielocalen aan de Locomotievenloods en het vergrooten van zes wachthuisjes op het stationsemplacement Amsterdam (C.S.) in 2 perceelen. Begr. f 4140. Perceel I; f 2200, Perceel II. Bestek no. 1083: Het vergrooten van de Goederenloods in het stationsgebouw te Apeldoorn. Begr. f 6820. Bestek no. 1085: Het verlengen van den Los- en Laadweg, het uitvoeren van Grond- en Spoorwerken en het verbouwen van de Locomotief en Rijtuigenloods op het stationsemplacement Beverwijk. Begrooting f 6500. Bestekken verkrijgbaar aan het het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de H. IJ. S. M. in het Centraalstation bestek no. 1084: Het maken van een Gebouwtje voor arbeidersverblijf en lampisterie en eene brandstoffenloods te Velsen. Begr. f 2250. Het bestek met 1 teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de H. IJ. S. M. in het Centraalstation bestek no. 1078: Het vergrooten en verbeteren van het hoofdgebouw op het station Schagen. Begrooting f 12050. Het bestek met teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, Kamer 150. Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren van lantaarns, type Ritter, lantaarndragers en reservedeelen. De voorwaarden dezer aanbesteding zijn te verkrijgen ter stads-drukkerij. Inlichtingen ten kantore van de Gemeente-Gasfabrieken Keizersgracht 444/446 van 10 tot 12 uur, gedurende veertien dagen aan de besteding voorafgaande.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren van 300 gegoten ijzeren lantaarnpalen. Voorwaarden en inlichtingen als voren.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren van ongeveer 412 ton gegoten ijzeren buizen en hulpstukken, ten dienste der gemeentegasfabrieken. Voorwaarden en inlichtingen als voren.

Egmond aan Zee, ten 2 ure, door het gemeentebest.: het bouwen van een gasfabriek met directeurswoning; bestekken en teekeningen verkrijgbaar bij den directeur der gasfabriek; aanw. gehouden.

Helden, door den arch. Henri Seelen uit Venlo: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning; bestek en teekeningen ter inzage op de gemeente-secretarie en ten kantore van den arch.; aanw. op den dag der besten 11 ure.

12STE JAARGANG. ZATERDAG 4 MEI 1907. No. 18.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Al is ook in den laatsten tijd weinig te bespeuren van een krachtige beweging tot voorziening in de reeds lang gevoelde behoefte aan middelbaar technisch onderwijs, toch houdt het vraagstuk, op welke wijze dit zal moeten geschieden, vele personen bezig en blijkt het nu en dan, dat er toch aan gewerkt wordt.

De laatste belangrijke bijdrage over de regeling van het vakonderwijs in het algemeen, welke in dit blad besproken werd, was het uitvoerige verslag van den Inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, H. J. de Groot over zijn bezoek aan inrichtingen in de Staten van Zuid-Duitschland alsmede te Weenen en Budapest (zie de Opmerker van 17 November 1906). Wij wezen er reeds op, dat in dit verslag tevens uitkomt, welke voorstelling de Inspecteur zich van de middelbare technische school der toekomst vormt, een voorstelling, waarmede zeker rekening gehouden moet worden, als zijnde die van een erkend autoriteit op technisch onderwijsgebied.

Daarmede is niet gezegd, dat men daarom op deze voorstelling en de conclusies van het genoemde verslag geen critiek zou mogen uitoefenen. Daar zal de heer de Groot niets tegen hebben, mits de critiek zakelijk zij en door bevoegde personen gevoerd wordt.

Wat is er evenwel gebeurd. De bekende veelzijdige ingenieur R. P. J. Tutein Nolthenius heeft in het December-nummer 1906 van „de Gids" een artikel geschreven getiteld: „Middenstandskernen. Op Nieuwe Banen", handelende over het vakonderwijs in Pruisen. Het artikel is een lofzang op de inrichting daarvan in dat land, maar de schrijver heeft terecht ingezien, dat de lezing daarvan de Gidslezers misschien zou vervelen en daarom er tevens, waar het mogelijk was, een hekeldicht van gemaakt, waarin het rapport van den Inspecteur wordt gedeclineerd, niet in hoofdzaken, maar in allerlei kleinigheden. En de bedoeling van die bestrijding komt aan het slot van het artikel voor den aandachtigen lezer duidelijk uit, waar men leest:

„Alvorens dan ook eenige ingrijpende maatregelen te nemen in zake het vakonderwijs en wat daarmede in verband staat: de regeling van het leerlingwezen, van de onderwijsbevoegdheden, enz. enz., zal het noodig zijn dat deel van onzen staatsdienst te reorganiseeren — juister gezegd: te organiseeren — welke (dat?) in zulke aangelegenheden den Minister van Binnenlandsche Zaken ter zijde staat."

„Want dat deze minister over geen voldoende hulpkrachten beschikt, zal na al het bovenstaande wel begrijpelijk zijn, ..."

Schemert hier niet tusschen de regels een: „Ote toi de là, que je m'y mette"; en tevens een vingerwijzing aan den minister, om den heer de Groot

aan den dijk te zetten en den heer Nolthenius met de regeling van het vakonderwijs te belasten. Zoo iemand aan zijn bevoegdheid ten dezen opzichte mocht twijfelen, kan hij immers met een kleine variant antwoorden: „Un ingénieur sait tout, sans avoir rien appris".

Het staat iedereen vrij zich in de vragen van den dag te verdiepen, te liefhebberen in politiek, in economie, in sociale, in middenstandsvraagstukken, het gaat ons niet aan met welke bedoelingen dit geschiedt, dit blijkt later wel, maar met een polemiek als de hier gevoerde is het algemeen belang al zeer weinig gediend en zij kan zelfs gevaarlijk worden.

De heer Nolthenius kent zijn Pappenheimers, de Gidslezers genoeg, om te weten wat hij hun kan voorzetten en zoo zal allicht menigeen zijn vlot geschreven artikel geslikt hebben, terwijl slechts weinigen zich de moeite zullen hebben gegeven, het lijvige verslag van den heer de Groot door te werken, dat uit den aard der zaak wel droog, maar in den grond veel zakelijker en degelijker is.

Het zal niemand verwonderd hebben, dat de heer de Groot in een artikel getiteld „Vakonderwijs", in het „Maandblad voor Vakopleiding" van Februari j. l. gemeend heeft zich te moeten verdedigen tegen de heftige aanvallen op zijn verslag en op zijn persoon gedaan en zijnerzijds de oppervlakkigheid, overdrevenheid en onjuistheid in vele voorstellingen van den heer Tutein Nolthenius te moeten aantoonen. Evenmin als wij indertijd het Gidsartikel van den heer Nolthenius van genoegzaam belang voor de zaak van het Technisch Onderwijs achtten, om er een uitvoerige beschouwing aan te wijden, evenmin komt het ons nu voor, dat het nut zou kunnen hebben den heer de Groot in zijn verweer punt voor punt te volgen. Wij kunnen echter niet nalaten hier het slot van zijn verweerschrift af te drukken, dat bij den onpartijdigen lezer een gunstiger indruk moet teweegbrengen, dan wat wij boven uit het Gidsartikel aanhaalden.

„Maar waartoe, zoo besluit de Inspecteur, meer ter eigen verdediging geschreven? Reeds te veel aandacht vroeg ik voor mij zelf van den lezer".

„Doch. en zij dit te mijner verschooning opgemerkt, het betrof hier een rechtstreekschen aanval op mijn beleid".

„Alvorens nu te eindigen, moet mij nog eene opmerking van het hart. Wij weten nu eenmaal op welke losse gronden de Heer Nolthenius een gebouw optrekt, hoe verleidelijk hij penseelt met zijn pen, zóó verleidelijk, dat zelfs de geniale driestarschrijver van *„de Standaard"* even zijn lijmstok aantipte".

„Daarom ben ik het niet eens met hen, die er mij een verwijt van maakten, dat ik den Heer Nolthenius te veel eer bewees door tegen de onjuiste voorstellingen in zijn Bijlage op te komen".

„Terwille van de zaak zal ik dit dan ook blijven doen, want ik vrees zijn „betrouwbaarder berichten" over het Duitsche vakonderwijs absoluut niet. Een oordeel over het meer of minder betrouwbare van zijne of mijne berichten, kan dan ook gerust aan het met studie-lezend publiek worden overgelaten".

„Eén wensch spreek ik intusschen uit. Ik hoop inderdaad, dat de heer Nolthenius voorts nalaten zal alles wat in ons land reeds voor het vakonderwijs wordt gedaan, in verdenking te brengen. Hij vergete niet, dat hij op die wijze juist strijd voert tegen de personen, waarvoor hij in den laatsten tijd zooveel voelt, de vertegenwoordigers van de Nijverheid, die of geheel of gedeeltelijk de besturen vormen van de Teeken- en Ambachtsscholen".

„Onjuist is de meening, dat hij zoodoende mij zou treffen".

„Daarom zou ik hem willen toeroepen: Oefen vrij critiek, wanneer gij meent dat dit noodig is, maar laat die critiek dan opbouwend zijn. Want waarlijk ons vakonderwijs wordt door oppervlakkige beschouwingen en geestige opmerkingen niet gediend".

Hebben de bovenbesproken geschriften en de pennestrijd tusschen de schrijvers gevoerd slechts zijdelings betrekking op het Middelbaar Technisch Onderwijs, bepaaldelijk daaraan gewijd is een brochure getiteld: „Het Middelbaar Technisch Onderwijs, een verwaarloosd volksbelang" door G. Homan van der Heide, dezer dagen verschenen bij E. J. Brill te Leiden en waarvan de bedoeling is een antwoord te geven op de vraag: Hoe tot een regeling te geraken in de quaestie betreffende dit M. O.?

Hoe deze schrijver er toe kwam zijne brochure de wereld in te zenden verklaart ons zijn voorbericht als volgt:

„Reeds sedert lang kwam ik, in zake de regeling van het middelbaar technisch onderwijs (M. T. O.), tot eene overtuiging".

„Door de verschillende beschouwingen, die indertijd naar aanleiding van het door de vorige Regeering ingediende wetsontwerp, ten doel hebbend het stichten eener centrale middelbare technische school (C. M. T. S.) en de verdere regeling van het M. T. O. werden gegeven, kreeg mijne overtuiging meer grond".

„Eene aanleiding, om mijne opinie te publiceeren, vond ik in een uit „het Maandblad voor vakopleiding" in het technisch weekblad (T. W.), orgaan van den Bond van Technici (B. v. T.), overgenomen stuk, waarin beginselen werden verkondigd, zoo weinig steekhoudend, dat ik meende niet te mogen nalaten deze te weerleggen".

„Door mij werd dienvolgens een schrijven in het T. W., geplaatst, welk blad daarvoor scheen aangewezen, omdat het bijna uitsluitend, door belanghebbenden bij deze zaak, wordt gelezen".

„Dit schrijven gaf aanleiding tot eenig over en weer geschrijf tusschen de Commissie voor M. T. O. van den B. v. T. en mij".

„Daar vele personen blijk van instemming gaven met de door mij verkondigde meening, en mij ook door het gevolgde debat, op eene door mij over dit onderwerp gehouden lezing, bleek, dat velen met mijn gevoelen in deze sympathiseeren, zoo besloot ik, daar deze polemiek mij geen voldoende gelegenheid bood mijne ideeën geheel te ontwikkelen, dit geschrift samen te stellen".

Dat het bedoelde onderwijs een verwaarloosd volksbelang is zal zeker niemand tegenspreken en nu, in den strijd over het vakonderwijs in het algemeen, het middelbaar technische wel min of meer gevaar loopt, eenigszins in een hoek te worden gedrongen is het zeker niet kwaad, dat door dit geschrift getracht wordt, de aandacht der belanghebbenden weder eens daarop, en alleen daarop te vestigen.

Dat dit niet geschieden kon zonder veel te herhalen, wat vroeger reeds door anderen gezegd is, ligt voor de hand. Volledigheidshalve moest dit wel, waar de heer van der Heide zijn verhandeling van den grond af opbouwt, beginnende met een definitie van de zaak, die wij hier zeker wel niet

meer behoeven te geven. In den kring onzer lezers zijn er zeker velen, die, zoo zij al niet tot een bepaalde overtuiging zijn gekomen, zich toch eenigszins een eigen voorstelling van de zaak hebben gevormd. Die voorstelling is dan het gevolg van indrukken bij verschillende gelegenheden opgedaan. Maar onder de vele belanghebbenden en belangstellenden zijn er allicht maar weinigen, die tijd en gelegenheid hadden een geordende studie van het onderwerp te maken, zooals ons thans in deze brochure wordt voorgelegd.

De opzet is wel wat wijdloopig in wat wij algemeene beschouwingen zouden noemen, waarin wordt aangetoond, dat het Middelbaar Technisch Onderwijs is van groot belang voor het algemeen, voor het welzijn van den Staat en van ieder individu afzonderlijk, in het bijzonder voor de bij de technische vakken betrokken personen. Voor die uitvoerigheid kan men evenwel het motief vinden in een opmerking van den schrijver, dat de pers, met uitzondering van de vakbladen, zich eigenlijk nog veel te weinig met de zaak van dit onderwijs heeft beziggehouden. Het groote publiek voelt er het groote belang nog niet genoeg van en dit zal toch noodig zijn, wanneer men met vrucht de regeling der zaak wil kunnen bevorderen.

De brochure moet dan ook beschouwd worden niet enkel voor technici en belanghebbenden te zijn geschreven.

Wat nu betreft het meer zakelijk deel van het geschrift, dit is gewijd aan: *a.* Algemeene beschouwing; *b.* Het voorbereidend onderwijs; *c.* De M. T. School; *d.* De aansluiting van de M. T. aan hoogere scholen.

Uitvoerig worden hierin de denkbeelden van den schrijver ontwikkeld vooral wat de Middelbare Technische School betreft. Ook de quastie van de kosten van het M. T. O. blijft niet onbesproken. Wij kunnen thans echter niet in détails treden over deze beschouwingen, doch vinden daartoe later misschien nog wel eens aanleiding.

In hoevere van bestaande onderwijs-inrichtingen gebruik gemaakt zou kunnen worden, dit punt wordt daarna in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld en in een slotwoord zegt de schrijver o.a. het volgende:

SLOTWOORD.

Het in deze hoofdstukken behandelde kan worden samengevat in het volgende resumé:

1. De regeling van het M. T. O. is een zaak van urgentie, waarmee een algemeen belang ten zeerste is gemoeid.

2. Om dit algemeen belang voldoende tot zijn recht te doen komen, dienen in de verschillende centra van verkeer, M. T. S. te worden gesticht, waaraan zoo noodig zijn te verbinden, bizondere afdeelingen voor het onderwijs betrekking hebbend op de groot industrie, e. d.

3. Voor de toelating tot de M. T. S. moet aan den leerling den eisch worden gesteld, dat hij bedrevenheid bezitte in het uitoefenen van een ambacht of handwerk; de voorbereiding tot de studie aan deze inrichting kan gezocht worden op eene school voor M. U. L. O., het daarna bezoeken eener ambachtsschool of burger-avondschool en de aan deze inrichtingen te verbinden vervolgcursussen, speciaal voor dit doel ingesteld.

4. Het is niet wenschelijk, dat de mogelijkheid, om van het M. T. O. naar de H. T. O. over te gaan. wordt uitgesloten; tevens dient, voor de verdere opleiding der vak-teekenleeraren, het onderwijs der M. T. S. aan te sluiten bij dat der R. N. S. voor teekenonderwijs.

5. Er zijn bestaande scholen, die de elementen bevatten, waardoor het mogelijk schijnt aan deze inrichtingen, met weinige kosten, eene afdeeling voor M. T. O. te verbinden.

6. Met betrekking tot de kosten, die de oplossing van dit vraagstuk zullen mede brengen, kan men met redenen aannemen, dat de bestede gelden meervoudig in 's lands schatkist zullen terugvloeien; zoodat het toepassen van eene bekrompen zuinigheid, ten dezen opzichte, geen voordeel kan bieden.

Het is zeker in het belang van eene goede regeling dezer quaestie, waarvoor de hierboven aangegeven punten in hoofdzaak de criteria vormen, dat veler meeningen hieromtrent geuit worden.

Hoe meer toch eene zaak van alle zijden wordt belicht, des te zekerder zal voorkomen worden, dat bij hare ontwikkeling omstandigheden over het hoofd worden gezien, die later nadeelige gevolgen zouden kunnen hebben, of dat men deze in eene inrichting zoude gaan zoeken, die niet tot het verlangde doel zoude leiden.

De arbeid door de verschillende personen, in het belang der oplossing van dit probleem verricht, moet dan ook, uit dezen hoofde, gewaardeerd worden. Deze waardeering behoeft en kan intusschen niet uitsluiten, dat men, waar zich verschil van opinie openbaart, wederzijds, voor de verdediging der gekoesterde gevoelens, het noodige bewijsmateriaal tracht te verzamelen en te gebruiken.

Ook kunnen alle gepubliceerde meeningen niet dezelfde waarde hebben, want, al is het misschien niet mogelijk, dat iemand, die geheel of gedeeltelijk buiten eene zaak staat, als deze tenminste niet te ingewikkeld is, daarover, geleid door zijn gezond verstand, een oordeel kan vormen: in het algemeen zijn zeker adviezen van niet der zake kundigen, als zijnde van weinig waarde, te beschouwen.

Als men deze redeneering toepast op de onderhavige quaestie, dan is het bijna tastbaar, dat met betrekking tot een onderwijsvak, als waarvan hier sprake is, hetwelk geheel ten nauwste met de handenarbeid is verbonden, aan het oordeel der mannen, die zoowel met de ambachten, door het zelf-uitoefenen van een handwerk, vertrouwd zijn, als door jaren in het gareel der hier bedoelde personen te loopen, bij ervaring weten, welke eischen aan deze en hunne opleiding zijn te stellen, de meeste waarde moet worden gehecht. De adviezen van hen, die, hoe uitnemend ook hunne theoretische opleiding moge geweest zijn, den practischen grondslag missen, en zich bij voorkeur meer op het gebied der buraucratie bewegen, kunnen in dezen zeker niet dien doorslag geven, als die der andere aangeduide personen, welke steeds den moeilijken weg der practijk hebben bewandeld.

Het kan m. i. zijn nut hebben op het bovenstaande te wijzen, opdat de Regeering vooral hare aandacht ook wijde aan de voorlichting van die zijde, aan welke de mannen staan, waarvan men mag zeggen, dat zij door jaren lange ervaring in de practijk en bij het onderwijs, recht van meespreken mogen laten gelden.

Het kan met het oog op de urgentie van het regelen der behandelde zaak niet ongepast zijn hier

kortelijk te vermelden, wat, in hoofdzaak het technisch onderwijs aangaande, tijdens de zitting van den 13 December 1906, in de Tweede Kamer der Staten Generaal, bij de behandeling der begrooting van Binnenlandsche Zaken, afdeeling middelbaar onderwijs, is besproken.

De heer Talma heeft aldaar den wensch te kennen gegeven, om het toezicht op de industrie- en huishoudscholen niet aan den aan te stellen inspecteur voor het handelsonderwijs op te dragen, maar dit in handen van een afzonderlijken inspecteur te stellen. Met dit door den heer Talma in het midden gebrachte gaf de heer Terlaan zijne instemming te kennen, tevens meende hij verder, dat vooral ook een tweede inspecteur voor het ambachtsonderwijs noodig zoude zijn; terwijl de heer Smeenge, die zoo dikwijls waar het de belangen van het ambachtsonderwijs gold in de bres stond, en die op dit gebied reeds zoo veel tot stand bracht, bij de Regeering er op aandrong, het particulier initiatief te steunen en subsidiën te verleenen aan cursussen voor vakonderwijs.

Het blijkt hieruit, dat ook thans, in dit Regeeringslichaam, het niet aan de aandacht is ontgaan, dat er op het gebied van het technisch onderwijs enz. nog veel te doen is. Het moet echter betreurd worden, dat er niemand voor het M. T. O. in 't krijt is getreden, daar als er sprake kan zijn van een tak van onderwijs, die de aandacht verdient, en op welks gebied nog alles braak ligt, er zeker niet in de laatste plaats aan dit onderwijs moet gedacht worden.

Uit het antwoord van den Minister, aangaande de hier aangestipte bemerkingen, in de Tweede Kamer geuit, bleek, dat met alle grond de verwachting mag gekoesterd worden, dat ook de tegenwoordige Regeering [1]), daar ze ten opzichte van het hier behandelde onderwijs de beste voornemens heeft, in dezen zal trachten, in niet te ver verwijderden tijd, eene bevredigende regeling te treffen.

Eene vingerwijzing, die tot eene bespoediging der oplossing van dit vraagstuk, welke zeker gewenscht is, zoude kunnen leiden, geven de volgende woorden door den heer Inspecteur de Groot, met betrekking tot het hier behandelde onderwijs geuit: „Voorts zal ter wille van de vrije ontwikkeling van dit onderwijs veel bij de algemeene maatregel van bestuur geregeld moeten worden, terwijl het noodig zal zijn dat een krachtig leidend en controleerend toezicht in het leven worde geroepen, dat tevens met kennis van zaken de Regeering in laatste instantie weet voor te lichten".

Waar nu uit de geciteerde woorden duidelijk blijkt, dat de heer de Groot, van oordeel is, dat de oplossing van het probleem, betreffende het hier behandelde onderwijs eene leidende kracht eischt, die zeker zelfstandig is gedacht, daar het M. T. O., zooals uit het geschrevene duidelijk zal zijn geworden, een eigenaardig karakter heeft, waardoor eene afzonderlijke regeling, afgescheiden van het ambachts- en het hieraan verwante onderwijs, noodig is, zoo meen ik goed te doen op deze regelen de aandacht te vestigen.

Het controleerend en leidend toezicht op het bedoelde onderwijs er eenmaal zijnde, zal het minder bezwaren opleveren, met behulp van zijne voorlichting, de besproken, noodige reorganisatie aan de omschreven, bestaande inrichtingen tot stand te brengen, en tevens de nieuw te stichten scholen op te richten; eveneens zal alsdan den vereischten band tusschen de hier behandelde en de verschillende andere instellingen van onderwijs, gelegd kunnen worden.

Het ligt niet op mijn weg verder op dit punt in te gaan; daarom zij nog slechts met instemming aangehaald de volgende alinea uit het rapport van den heer Inspecteur de Groot:

„Dit mag ten slotte gezegd worden, dat het vraagstuk der vakopleiding dringend naar eene oplossing vraagt en dat hij, die daartoe mede werkt en zoo de ware ontwikkeling van dat onderwijs mogelijk maakt, den dank inoogsten zal van het Nederlandsche volk, dat ontwijfelbaar zeker de zegenrijke vruchten daarvan zal genieten, maar ook zal weten te waardeeren".

Aan welke woorden ik nog meen te mogen toevoegen den wensch: moge dit schrijven er het zijne toe bijdragen, om in deze aangelegenheid eens flink de handen aan den ploeg te slaan, ten einde den nog ten deele onontgonnen bodem van het technisch kunnen onzer natie, vruchtbaar te maken, opdat een rijke oogst kunne volgen.

[1]) Sedert dit werd geschreven heeft deze Regeering ontslag aangevraagd (doch is sedert aangebleven).

Carthago delenda.

In het Fransche tijdschrift „La Revue" komt een artikel voor van Maurice Pottecher, over het oude Carthago.

De ruïnen van deze stad worden namelijk in den laatsten tijd druk bezocht door de inwoners van omliggende vlekken, die er steenen en andere archeologische voorwerpen komen weghalen om die aan de Europeanen te verkoopen. Maar erger worden deze kunstschatkamers bedreigt door eenige ondernemende mannen, die zich met architecten hebben verstaan om een stuk van de ruïnen aan te koopen en op de brokstukken der muren nieuwe gebouwen op te trekken en daar op dit heerlijk plekje aan de Middellandsche Zee een badplaats te stichten, die door de historische beroemdheid van de plaats zeker bij de hooge wereld in trek zou komen. De schrijver haalt ook een brief van de „Vereeniging voor Kunsten en Wetenschappen te Tunis" aan, waarin steen en been wordt geklaagd over deze schending van dit overblijfsel der oude tijden. De vestiging der zomerverplijfplaats heeft den prijs der bouwsteenen doen stijgen en daardoor is de verwoestingswoede zoo mogelijk nog verdubbeld. In eenige maanden zijn talrijke overblijfselen van paleizen en openbare gebouwen, waarvan de muren nog vier tot vijf meter boven den grond staken en die zich alle op het oude Forum bevonden, geheel verdwenen. Weldra zal alles wat van het centrum van Carthago nog overgebleven is en waar men nog hoopte belangrijke ontdekkingen betreffende de oude Perzische stad te doen, geheel onder den moker van sloopers gevallen zijn. Het gaat er

om, een nog bijna onontgonnen, en zeer kostbaar terrein voor de wetenschap te spareu en waarvoor Frankrijk tegenover de geheele wereld zedelijk verantwoordelijk is. Niemand heeft het recht, gezien de gevaren die deze ruïnen bedreigen, andere uitgravingen de voorkeur te geven. Alle andere ruïnen kunnen wachten. Carthago niet.

Voorgesteld wordt den inwoners en ook den ondernemers te verbieden iets aan de ruïnen te doen en vooral maatregelen te nemen, dat het beeld van het landschap niet wordt veranderd. Het zoeken naar ceramieken, grafteekenen en goudsmidswerk zal dan rustig voortgezet kunnen worden, ten gerieve van de geheele wetenschappelijke wereld.

Het is inderdaad een verontrustend bericht, dat ons door het Fransche blad wordt gebracht, want uit al hetgeen sedert jaren door Fransche monniken, de „Pères blancs", uit de bouwvallen is opgedolven kan met zekerheid worden opgemaakt, dat daar nog veel meer verborgen ligt, dat voor de kunst- en cultuurgeschiedenis van deze Punische metropolis, waarvan betrekkelijk nog weinig bekend is, van het grootste belang geacht kan worden.

De genoemde monniken werkten met beperkte middelen en zonder eenigen steun van Staatswege. Alleen de verkoop van duplicaten en eenigszins geschonden stukken bracht hun iets op.

Thans echter zal de Staat zich niet bij steun kunnen bepalen, maar spoedig en krachtig dienen in te grijpen, om te behouden wat nog te redden valt.

Brieven van Piet van Diever.

Waarde Opmerker!

Het is welhaast Mei, maar zelfs hier buiten waar de winter feitelijk niet lang duurt, ziet het er nog weinig zomersch uit en bij de kille nattigheid doet een turvenvuurtje in de open haard 's avonds weldadig aan.

Ik heb een groote ouderwetsche schouw in mijn kamer met een gegoten ijzeren haardplaat en oude tegeltjes bezet. Die haardplaat heb ik onlangs eens schoon laten maken, zij zat erg vol roet en roest en ik kon er wel vogels op onderscheiden, maar na den schoonmaak heb ik eerst goed gezien, wat er eigenlijk op stond.

Van onderen ziet men een kussen, waarop een kroon, scepter en zwaard, de symbolen van het vorstelijk gezag dus en daarboven fladderen drie zeer goed gemodelleerde duiven, die met hun drieën een palmtak komen aandragen. Het zijn vredesduiven met een vredespalm, dit blijkt duidelijk uit het latijnsche opschrift: „Pax Optima Rerum"; en uit het jaartal 1648, dat er bijstaat kan men wel met groote zekerheid opmaken, dat deze haardplaat tevens een gedenkplaat van den Munsterschen vrede is.

Men wist dus bijna 260 jaren geleden al, dat de vrede het hoogste goed is, men had toen duchtig te lijden gehad van een tachtigjarigen oorlogstoestand en kon dus weten wat dat was. Het tijdstip was gunstig voor de stichting van een monument des vredes en in Amsterdam verrees dan ook een paleis, waar een tijdlang over oorlog en vrede zou worden beschikt.

Dit zeventiende-eeuwsche Vredespaleis staat er nog, al is ook de bestemming veranderd en al is het het karakter niet Hollandsch, maar min of meer internatinaal te noemen, het is toch door Nederlanders gebouwd en mag gerust als een meesterstuk van Oud-Nederlandsche bouwkunst gelden.

Nu zal men in den Haag aan het internationale Vredespaleis beginnen onder een Fransch architect, wien men nu twee assistenten-dwarskijkers heeft toegevoegd, die zeker moeten oppassen, dat Cordonnier zich niet met den Franschen slag van zijn taak kwijt, zooals de jury dat gedaan heeft. Die man is natuurlijk meer vertrouwd met hardsteen en Banc-Royal, dan met onze boeregrauwe steentjes en gewoon het marmer in massieve stukken en niet in dunne plaatjes te verwerken.

Hoeveel men nu wellicht zijn ontwerp besnoeid en gekortwiekt heeft, zal het toch nog wel een toer zijn, om voor de beschikbare dollars klaar te komen en het is wel noodig dat daar een beetje op toegezien wordt. Collega van der Steur heeft pas zulk een schitterend bewijs van vaardigheid in de rekenkunst gegeven in zijn gereduceerd Burgerweeshuisproject, dat klopt nu zoo mooi, dat alle mopperaars nu wel zullen zwijgen als moffen en iedereen begrijpen zal, dat Muysken hem hebben moest als assistent en niemand anders.

Een Groningsche vriend, die mij dezer dagen hier bezocht, wat hij hier in de buurt te doen had mag ik niet zeggen, wilde volhouden, dat het kunststuk met het Haarlemsche weeshuis boerenbedrog was en vroeg mij met een leuk gezicht of ik wel eens gehoord had van zoo iets als bijrekeningen. Nu dat had ik wel en ik weet er alles van, hoe daar dikwijls mee gescharreld moet worden. Ik dacht er toen dadelijk aan, hoe dat wel bij het Vredespaleis gaan zal en wie dan de bijrekening betalen zal.

Met veel ruzie is de zaak begonnen, en er bestaat veel kans, dat als we eens aan het eind zijn bij de afrekening ook de poppen nog weer eens aan het dansen zullen komen.

Wat kan zoo'n oude haardplaat je toch op rare gedachten brengen, gedachten, die altijd uitdraaien ten slotte op de prozaïsche dubbeltjesquaestie, want wat is prozaïscher als een bijrekening.

Gelukkig dat wij nog idealisten onder de collega's hebben, die in hooggestemd Hollandsch zoo af en toe hun gemoed nog eens lucht geven. Hartverheffend was het toch wat in Groningen te doen geweest is over het nieuwe Academiegebouw, dat eerstdaags aanbesteed is. Mijn Groningsche vriend heeft er mij een en ander van verteld en mij het optreden van den adjunct-directeur der Gemeentewerken in deze geschiedenis zoo duidelijk verklaard, dat ik het volkomen begreep, maar om het uwe lezers duidelijk te maken zou ik in bijzonderheden moeten treden, die in de Opmerker minder op hare plaats zouden zijn.

Bovendien is het au fond een zaak van locaal belang. De Groningers zijn al heel blij, dat zij een nieuw Academiegebouw krijgen.

Zij krijgen nu ook een nieuw Post- en Telegraafkantoor, daarvan heeft de Prov. Groninger Courant onlangs ook al een afbeelding gegeven. Ik zeide mijn Groningsche vriend, dat het mij consequent zou hebben geschenen, ja dat ik bepaald verwacht had, dat de criticus, die in zulke ondubbelzinnige termen zijn afkeuring over het werk van het bureau

der Gebouwen van Onderwijs enz. had te kennen gegeven, nu op overeenkomstige wijze den Rijksbouwmeester in het 1ste district zijn portie zou hebben toegediend en dat opnieuw een protestmeeting belegd zou zijn met het gebruikelijk resultaat in den vorm eener motie van afkeuring. (Zulke moties zijn mooie dingen, ik heb er wel eens over gedacht een collectie aan te leggen van moties, die b.v. op zulke meetings, congressen, enz. worden aangenomen; zulk een collectie zou bepaald later historische waarde kunnen krijgen en uit een letterkundig oogpunt merkwaardig kunnen zijn).

Mijn Groningsche vriend kon mij geen verklaring op dit punt geven. Misschien heeft de criticus zich in zijn critiek op het Academiegebouw geheel uitgeput, meende hij, en kan hij nu zoo spoedig geen woorden meer vinden voor een nieuwe critiek en een nieuwe motie. Maar hij had het dan met aanhalingsteekens kunnen doen of met idem, idem: dito, dito; of als voren", dat zou eenvoudig genoeg geweest zijn. Dat is zoo, werd mij geantwoord, maar weet je wel, dat de Rijksbouwmeester Peters, de ontwerper van het Post- en Telegraafkantoor van huis uit een Groninger is, zou dat ook de reden kunnen zijn, dat hij begroet wordt met „Pax Vobiscum", terwijl zijn collega van het Onderwijsgebouw „Rumor in Casa" vond.

Ik weet het niet, maar het zou toch wel wat gek zijn.

t. a. v.

PIET VAN DIEVER.

De Publieke Werken te Amsterdam.

Na wat wij over de reorganisatie der Amsterdamsche Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken schreven, zullen onze lezers begrijpen, dat wij de beslissing, Woensdag door den Raad der hoofdstad genomen, om de rechten dier Commissie onverkort te laten, betreuren.

Dertig leden had de Commissie aan haar zijde, slechts acht stonden aan den kant van den Burgemeester, die de beperking der macht van de Commissie als een der voorwaarden, door den nieuwen Directeur van Publieke Werken gesteld, bleek te hebben aanvaard.

Deze Directeur niet alleen, maar ook de Burgemeester komt door dit besluit in een onaangename positie. Het noodlot schijnt de Amsterdamsche Publieke Werken te vervolgen. De ouden meenden, dat de goden den menschen, die zij wilden verderven, het verstand ontnamen. En deze taktiek blijken die onzienlijke machten nog altijd te volgen.

In ons laatste stukje vreesden wij reeds, dat de „engelen", waarvoor wij de leden der Commissie, misschien ten onrechte hielden, zich geen vederen uit de wieken zouden laten plukken.

Maar wij hadden niet gedacht, dat zooveel raadsleden deze noodlottige pluimage zóó fraai zouden vinden.

Vreemd was het, dat de Wethouder der Publieke Werken een zóó volkomen stilzwijgen bewaarde, als had hij een slot op den mond. De Commissie is niet gekortwiekt. Haar leden kunnen zeggen: „après nous le déluge".

Haringgraatstaal.

Iedereen kent sedert lang het zoogenaamd Métal déployé in de verschillende toepassingen van dit materiaal en men weet ook hoe het vervaardigd wordt, namelijk door in dunne staalplaat regelmatige insnijdingen te maken en dan de plaat uit te rekken, zoodat een soort van gaas ontstaat.

De insnijdingen zijn bij Métal déployé evenwijdig en geplaatst als nevenstaand:

Bij het Haringgraatstaal, dat als verbeterd Métal déployé werd aangekondigd en thans door de firma Moens & Beck te Bloemendaal hier te lande ingevoerd wordt zijn de insnijdingen gemaakt in den vorm van een vischgraat. Daardoor zijn verschillende voordeelen verkregen, waarschijnlijk ook reeds besparing in het materiaal zelf en, wat de toepassing betreft, het wordt gebruikt voor het vervaardigden van cementijzerwerken. Het is zoodanig geconstrueerd, dat het beter de cement pakt en vasthoudt bij het opbrengen dan het gewone Métal Déployé of zoogenaamd stucadoorsgaas, steengaas „Drahtziegel" of een vlechtwerk van rondijzer. Bovendien is het niet zoo stug als deze materialen, doch gemakkelijk plooibaar, waardoor het zich zonder moeite rond kolommen, langs gebogen plafonds, enz. laat spannen.

In Amerika wordt van haringgraatstaal thans een algemeen gebruik gemaakt bij den bouw van huizen, voor het maken van buitenmuren, plafonds, het brandvrij bekleeden van trappen, balken, enz. De daarbij verkregen constructie, de zoogenaamde „Cementine Bouwconstructie" heeft het voordeel, dat zij billijker dan elke andere, en bovendien onbrandbaar is.

Ofschoon men waarschijnlijk voor sommige zware constructies métal déployé van zwaar nummer zal verkiezen, komt het ons voor, dat voor de in den huisbouw gebezigde lichtere constructies het haringgraatstaal in vele gevallen zal blijken met voordeel gebruikt te kunnen worden.

Voor buitenmuren zelfs wordt het in Amerika veel gebezigd. Daartoe zal men hier te lande wel niet zoo spoedig overgaan, maar er zijn gevallen genoeg denkbaar, waarin men er een proef mede zou kunnen nemen, ook omdat zulk een proef geenszins kostbaar behoeft te zijn.

In een brochure, door de bovengenoemde importeurs verspreid, zijn verschillende gegevens verzameld, die bij de toepassing van nut kunnen zijn. Als prijzen per M². worden daarin genoemd f 0.68 en f 0.78.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 17. Het Nieuwe Burgerweeshuis te Haarlem. Beschrijving met afbeeldingen van het gewijzigd en voor uitvoering bestemd ontwerp van den heer J. A. G. van der Steur.
Surinaamsch Hout.
Raamsluitingen.

Architectura no. 17. Het Vredespaleis en de eerste steenlegging. Omschrijving van het programma dezer plechtigheid in satyrieken vorm door W. Kromhout Cz.
Het Dam-Vraagstuk II door K. van Rijssen Jr. De schrijver begint thans met de vraag te stellen: Wat verstaat men al zoowat onder het Damvraagstuk? en komt dan vervolgens tot twee andere vragen: Wat mankeert er aan den Dam c.a.? en Wat moet er van den Dam c.a. worden?
Ter beantwoording dezer vragen wordt dan een vijftal onderdeelen vastgesteld, waarin het vraagstuk te splitsen is, te weten *a.* de capaciteit der toegangen; *b.* de grootte van het plein als verkeerscentrum; *c.* de vorm van het plein; *d.* de verhouding van het plein tot het hoofdgebouw; en *e.* de bebouwing van het plein.
De schrijver meent zich te moeten onthouden van een wetenschappelijk historische beschouwing van het vraagstuk in verband met de geheele kaart der Hoofdstad en gaat over tot punt *a.* de capaciteit der toegangen, wel het voornaamste punt dat in aanmerking komt en waarvan dan ook een volledige bestudeering allereerst gewenscht is.
Technischen Gedeelte. Gewapend Beton-Constructie (Vervolg). Gedenkteekenen van oude bouwkunst te Axum in Abessynië. Over het opnieuw verven van beschilderd en gebeitst hout.

De Ingenieur no. 17. Aanleg en Constructie van den werkdraad voor wisselstroombanen door C. Feldmann.
Bescheiden betreffende de verbetering van het Westgat van straat Madoera door H. Wakkie, oud hoofd-ing. v. d. Waterstaat in N. I.
Een mededeeling van H. M. Lange c.i. omtrent waterstaatswerken in Argentinië.
Verslag van de Vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het K. I. v. I. op 20 April j.l. te Amsterdam.
Ingezonden stukken. Een zeehoofd van gewapend beton, door R. R. L. de Muralt c.i.

De Aannemer no. 18. De Nederl. Aannemersbond ter audiëntie bij H. M.
Vrijheid van beweging. I. Dit artikel bepleit de vrijheid van beweging voor elke organisatie, evenwel in dien zin, dat anderer vrijheid ongerept zal blijven; inderdaad een hoogst moeilijk sociaal vraagstuk, dat o. i. nog ver van de oplossing is.
Uit eigen kring. II. Trusts en kartels Hierin komt uit hoever wij nog van den ideaaltoestand af zijn, welke de schrijver van het voorafgaand artikel zich voorstelt.
De architect van thans, overgenomen uit „de Opmerker".
Verslag der jaarvergadering van de Algemeene Patroonsvereeniging tot vaststelling en handhaving van arbeidsvoorwaarden voor de bouwbedrijven te Amsterdam.

Deutsche Bauhütte No. 17. Vom Rechtsbegriff „bauleitender Architekt" door Dr. jur. Biberfeld.
Von der Michaeliskirche in Hamburg, door M. Escherich II.
Schwedische Miethäuser, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.
Alte Wirtsschilder, door Lorenz Fries, met afbeeldingen van oude uithangteekens naar opnamen van Max Lutz, architect te Zürich.
Eine Brückenkapelle, door B. Hauftmann bij een plaat, voorstellende de kapel op de brug over de Nagold te Calw, naar een teekening van A. Gierster, architect te Essen.
Ein kontorgebäude, door Markward Winter bij een ontwerp van Geiszler te Hanau van een vrijstaand kantoorgebouw met bovenwoning voor een fabriek.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 44. Iets over de kleuren van baksteen. — Nachtvorsten. — Kennicott watereinigers. — Steenindustrie (Ingezonden).

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. De Haagsche Courant van 1 Mei j.l. bevatte het navolgend ingezonden stukje:

'T UITBREIDINGSPLAN.

In het bouwkundig weekblad „de Opmerker" las ik zooeven:

„De Raadsverslaggever van de „Haagsche Ct." schrijft: „Berlage, die in dat opzicht naam maakte met zijn algemeen zeer geprezen ontwerp voor den aanleg van het nieuwe Amsterdam, zal ook ons uitbreidingsplan maken"".

Vergun mij de opmerking, dat (wellicht behoudens een zekere kliek) *niemand*, ik zeg *niemand*, die aan het plan ernstige aandacht schonk, of het heeft bestudeerd, het heeft geprezen! Getuige hetgeen de heeren Leliman, Walenkamp en anderen daarover bij herhaling schreven; twee der bouwkundigen in den Raad, (de heeren Hendrix en Schut) stemden tegen de voordracht, waarbij het plan werd vastgesteld. Zelfs de wethouder, de heer Serrurier, verdedigde het ontwerp zwakjes, en deed zelfs uitkomen, dat de aanneming geen wet van Perzen en Meden was, maar dat er bij de uitvoering nog wel wijzigingen mogelijk waren. Zeker een nog-al zwak argument!

Onder de vele aanmerkingen waren de meest treffende: dat het plan allerlei grillige samenstellingen bevatte, geen rekening had gehouden met bestaande toestanden, met het ontstaan en de uitbreiding der stad dat men aan de zeker eenmaal noodige spoorwegtoestanden geen aandacht had geschonken, enz.

In het algemeen schijnt het mij, op zijn zachtst gezegd, gewaagd, de vervaardiging van een zoo gewichtig uitbreidingsplan als het Haagsche, op te dragen aan iemand, niet de gemeente bewonende. Er hoort, om de taak goed te vervullen, verbazend veel kennis van de plaatselijke toestanden, van verkregen rechten, van verkeers-verhoudingen en dergelijken toe. Een goed uitbreidingsplan bestaat niet enkel uit een op een stuk papier getrokken lijnen.

Met de opname van deze regelen in uw geacht blad zult u verplichten,

uw dr.:

I. GOSSCHALK.

BRUSSEL, 28 April.

AMSTERDAM. Het ontwerpen van een uitbreidingsplan voor Hoofddorp is opgedragen aan den architect Leliman alhier.

— Met algemeene stemmen heeft de raad van Zaandam het gewijzigde voorstel tot uitbreiding van de zeehaven aangenomen. (Raming van de kosten f 700.000.)

ARNHEM. De raad van Renkum heeft op verzoek van den heer R. A. J. van Delden, alhier, den termijn gedurende welken hem concessie is verleend voor den aanleg van een waterleiding, tot 15 Juni verlengd.

Personalia.

— Voor elektro-ingenieur aan de ingenieurschool te Zwickau in Saksen zijn geslaagd M. Kapteyn en J. Looisen.

— Door de commissie, het vorige jaar op de algemeene vergadering van de vereeniging van waterbouwkundige ambtenaren in Zeeland aangewezen, zijn thans geëxamineerd 24 candidaten voor het verkrijgen van het diploma voor polder-opzichter, ingesteld door genoemde vereeniging. Geslaagd zijn: D. C. Coppoolse, te Middelburg; M. W. Ferdinandusse, te Kapelle-Biezelinge; L. Francke, te Oost-Kapelle; A. P. Hoogenboezem, te Dordrecht; P. J. Hubregtse, te Leeuwarden; J. Michaël, te Borne; L. Minderhout, te Middelburg; P. J. Nieuwdorp, te Wilhelminadorp; A. de Poorte, te Vlissingen; P. de Regt, te Middelburg; W. Roelse, te Oost-Souburg; A. Visser, te Hontenisse, en J. N. de Witte, te Vlissingen.

— Bij Kon. besluit is J. J. Limpens te Maastricht met 1 Mei j.l. benoemd tot bureau-ambtenaar van den Rijkswaterstaat 3e kl.;

is met 1 Mei bevorderd: tot opzichter van den Rijkswaterstaat 2e kl. F. G. Verhoef, opzichter 3e kl.; tot opzichter 3e kl. R. de Jong, opzichter 4e kl., en is met 1 Mei S. Sybesma te Roermond benoemd tot opzichter 4e kl.

Vacante Betrekkingen.

— Jong ingenieur voor technischen en administratieven arbeid. Speciaal wat betreft de veiligheid in fabrieken en werkplaatsen. Aanvangsalaris f 1000 à f 1200. Brieven onder letter A.B. aan „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Bouwkundig Opzichter bekend met grond- en riooleerwerken, bruggen- en huizenbouw. Kennis van gas- en waterleiding strekt tot aanbeveling. Salaris f 100 per maand. Brieven onder No. 1147 aan het Advertentie-Bureau van J. H. de Bussy, Rokin 60, Amsterdam. (1)

— Uitvoerder op een Steenfabriek in Twenthe, eventueel als deelgenoot. Br. letter V 1715, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Opzichter-Teekenaar, terstond, bij den bouw eener School. Br., Architect H. C. Bloemendaal, Doesburg. (1)

— Onderbaas, direct, te Amsterdam. Br. onder no. 762, aan Stemler's Boekh., Amsterdam. (1)

— Teekenaar-Constructeur Zie adv. in dit no. (1)

— Architect en Adjunct-architect bij de Gemeentewerken te 's-Gravenhage. Zie adv. in dit no. (2)

— Teekenaar voor Machine-Techniek; ook genegen ander bureauwerk te verrichten, voor dadelijk. Brieven ond. No. 3088, bureau van de Haagsche Courant. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

25 Bouwk. Opz.-teek.,	22—48 j., f 60—f 100	p. m.
10 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 90	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., f —f 50	„
8 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 70—f 90	„
10 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 100	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
8 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	18—25 j., f 45—f 65	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., 1 Leeraar Timmeren	23—39 j., f 80—f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 6 Mei.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren van 42.890 M³. graniet (1e perceel) en 13.144 M³. hardsteen (2e perceel) voor eenige bruggen; voorw. voor gegadigden ter inzage afdeeling Bruggen op het Raadhuis, kamer no. 157, van 10 tot 12 uur, de twee weken, welke der besteding voorafgaan; de biljetten te bezorgen aan het Raadhuis, kamer no. 88.

Hoogezand, ten 4 ure, door den bouwkundige F. H. Tallen in hotel Faber: a. het afbreken en opruimen van den onder- en bovenbouw van de ophaalbrug over het Kieldiep, het maken van een nieuwen onderbouw; b. het maken en stellen van den ijzeren bovenbouw eener nieuwe ophaalbrug; bestek en teekening ter inzage in genoemd café en te bekomen bij voorn. bouwkundige.

Leek, ten 6 ure, door den heer S. Aproot: het bouwen van een woon- en winkelhuis met magazinen c.a.; bestek en teek. verkrijgbaar bij den gemeente-opzichter R. de Groot, die tevens inlichtingen verstrekt.

Steggerda, door het bestuur van de Coöperatieve Vereeniging voor Zuivelbereiding: het verbouwen van de zuivelfabriek; bestek en teek. verkrijgbaar bij den heer Jac Pen Jr., bouwkundige te Blesse; aanw. gehouden.

DINSDAG 7 Mei.

Barneveld, ten 10 ure, door het gem.-bestuur: het maken van een overdekte eiermarkt; bestek en teek. ter inzage ten Raadhuize; aanw. gehouden.

Haarlemmermeer, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het aan- en verbouwen van de school no. 7 aan den Bennebroekerweg, hoek Aalsmeerderweg; bestek en teekening ter lezing ten Raadhuize en ald. verkrijgbaar; aanw. 3 Mei ten 11 ure.

Lutjebroek, ten 11.30 ure, door den architect Arn. A. M. Brüning in het St. Nicolaas Gesticht: het vergrooten van de R. K. Kerk en Liefde-Gesticht Sint-Nicolaas te Lutjebroek; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij P. Rijnja, Reguliersgracht 134 te Amsterdam.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij tot Expl. v. S.S. in het Moreelse Park, bestek no. 1109: het wijzigen van zeven dubbele wachterswoningen en het maken van 14 bergplaatsen op de lijn Arnhem—Emmerik, begr. f 24750. Zie adv. in no. 16.

WOENSDAG 8 Mei.

Ede, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het leveren en leggen van gegoten ijzeren gasbuizen in 't dorp Bennekom in perceelen en in massa; bestek en voorwaarden met twee teekeningen ter inzage ten gemeentehuize en te bekomen bij H. Noorman Kz., administrateur der gasfabriek.

's-Gravenhage, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het Dep.: de uitvoering van werken in de rivier de Lek onder Wijk bij Duurstede en Beusichem, tusschen de kilometerraasen LXXIV en LXXVI, begr. 20000; bestek no. 86 ligt ter lezing aan genoemd Min., aan de lokalen der Prov. best., en is te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-directeur in de 2e en 3e directiën te 's-Gravenhage en bij den ing. Marinkelle te Utrecht, waar het proces-verbaal op 1 Mei ter teekening ligt.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. v. Waterstaat in het gebouw der post. en tel.: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Apeldoorn. Zie adv. in no. 16.

Groningen, ten 2 ure, door het best. van het diaconessenhuis in het gebouw aan den Praediniussingel: het aanbouwen van een operatief gedeelte met daarmede in verband staande werken. Bestek met teekening verkrijgbaar aan het Diaconessenhuis. Aanwijzing 3 Mei te 10 uur. Inlichtingen bij de Architecten J. J. en M. A. van Nieukerken, van Speijkstraat 38 te 's-Gravenhage, elken werkdag van 9—11 uur.

Heerenveen, ten 11 ure, door het gem. best.: a. het bouwen van een school met 13 lokalen en gymnastieklokaal, en b. de levering van meubelen in die school. De bestekken met teekeningen zijn verkrijgbaar in het gemeentehuis. Aanwijzing 27 April ten 1 ure.

Helder, ten 2 ure, door het gemeentebestuur: het maken van aanvullingsriolen met bijbehoorende werken; bestekken verkrijgbaar ter gemeente-secret.; aanw. gehouden.

Mill, ten 3 ure, door den arch. H. M. van Strijp in het café van J. H. Heijs: het bouwen van een stoomzuivelfabriek met directeurswoning; bestek en teekening ter inzage in gen. café; aanw. op den dag der best. ten 2 ure.

VRIJDAG 10 Mei.

Willemsoord, ten 11 ure, door de directie der Marine: het verbouwen van het Bureau van Scheepsbouw op 's Rijks werf te Willemsoord; bestekken ter lezing bij het Departement van Marine en bij de directiën te Willemsoord, Amsterdam en Hellevoetsluis, alsmede bij de provinciale besturen en ter secretarieën van de gemeenten Rotterdam en Dordrecht; bestekken verkrijgbaar ter griffie der Marine; aanw. 6 Mei te 10 uur; inl. te bekomen bij den hoofdingenieur te Willemsoord.

Zwolle, ten 2 ure, door het gem. best.: het leveren van Grès- of Melafierkeien of overeenkomend materiaal voor circa 1000 qm. straatvlak, volgens bestek, ter secretarie verkrijgbaar; inlicht. verstrekt de gemeente-architect.

Zwolle, ten 2 ure, door het gemeentebestuur: de levering van hardsteenen trottoirbanden en bochtstukken, volgens bestek en teek. ter secretarie verkrijgbaar; inlichtingen verstrekt de gemeente-architect.

MAANDAG 13 Mei.

Amersfoort, ten 2 ure, door den arch. Herm. Kroes namens het bestuur van het St. Pieters en Bloklands Gasthuis in de regentenkamer: het bouwen van een gasthuis voor oude mannen en vrouwen tusschen het Plantsoen en Westsingel; bestek en teekeningen liggen ter inzage in de Regentenkamer en verkrijgbaar bij den architect, alwaar van 9—12 uur en van 2—5 uur inlichtingen zijn te bekomen.

Leiden, ten 11.30 ure, door het gem. best., bestek no. 15, het aanbrengen van een gemetselden vloer onder en rondom de bekapping van de Vette Varkensmarkt; bestek ter inzage op het Bureau van Gemeentewerken van 9 tot 4 uur en aldaar verkrijgbaar; aanw. Dinsdag 7 Mei te 10 uur.

12STE JAARGANG. ZATERDAG 11 MEI 1907. No. 19.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Amsterdamsche Belangen.

Op het oogenblik zijn de Amsterdammers verdeeld in verscheidene kampen over het vraagstuk der belangen van het verkeer.

Het nieuwe Amsterdam, ten zuiden van het oude verrezen, kan door de tramwagens, die de nauwe Vijzelstraat berijden, niet zoo veilig en gemakkelijk bereikt worden als wel wenschelijk zou zijn.

Daarom hebben Burgemeester en Wethouders den Raad voorgesteld, de westzijde van de Vijzelstraat te verbreeden, door de rooilijn voor daar te bouwen huizen terug te leggen. Werd dit voorstel aangenomen, dan zou het zeker lang duren, eer de gewenschte verbreeding verkregen ware. Men herinnere zich slechts hoe veel jaren er verloopen moesten eer de Kärnthnerstrasse te Weenen, op dezelfde wijze verbreed, voor de eischen van het verkeer geschikt was.

Teneinde dit bezwaar althans voor het nauwste gedeelte der Vijzelstraat te ontgaan, hebben eenige raadsleden voorgesteld, dat de gemeente zelf daar de verbreeding zou bewerkstelligen, een practische raad, maar welker opvolging de toch reeds slecht voorziene gemeentekas een aanzienlijk offer zou vragen.

En nog meer andere leden deden het voorstel, de Reguliersgracht te dempen. Deze raadsleden gaven, onzes inziens, den besten raad. Wij zouden hen bij Columbus willen vergelijken, toen deze vermaarde zeevaarder met het ei werkte.

Toch is men van het ei der raadsleden niet gediend, want — de Reguliersgracht, zoo is gedecreteerd, moet om haar schilderachtigheid behouden blijven.

Wie heeft dat gedecreteerd? De schilder, schrijver, teekenaar en „Rembrandt-kenner" Dr. Jan Veth. En om dit decreet te kunnen gehoorzamen leggen de Amsterdammers met graagte de millioenen (die zij niet hebben) op het altaar der schilderachtigheid.

Is de Reguliersgracht inderdaad zóó schilderachtig? Nu een schilder het zegt past het ons, leeken, dit te gelooven. Slechts komt het ons vreemd voor, dat wij ons niet herinneren, ooit een schilderij met de Reguliersgracht er op, gezien te hebben. Zelfs Breitner schijnt dit onderwerp niet te hebben aangetrokken.

De Oude Amsterdammers waren ongetwijfeld schilders in hun hart, dat zij hun stad van grachten voorzagen, denkt menigeen. De waarheid echter is, dat deze grachten alleen aan overwegingen van practischen aard hun aanzijn danken.

In de 14de eeuw, toen de stad een betrekkelijk smalle strook langs den Amstel, van het IJ tot het Spui, besloeg, was zij door muren en grachten omgeven, die men in de O. Z. en N. Z. Voorburgwallen nog herkent. Die burgwallen stonden door

het Spui en de Grimburgwal met elkaar in verbinding.

Toen de stad weldra uitbreiding noodig had gooide men de oude grachten niet dicht, doch groef eerst de O. Z. en N. Z. Achterburgwallen, waarvan de laatste nu de Spuistraat is, en daarna de Kloveniersburgwal en de Singelgracht, die aan den Amstel bij de Munt te zamen kwamen.

Waarom men toen niet dempte? Het verkeer geschiedde zoo gemakkelijk te water. Met schuiten en met de kleine zeeschepen, die toen gebruikt werden, was het mogelijk de pakhuizen, aan de grachten gelegen, op de meest eenvoudige wijze te bereiken.

Het vervoer van koopwaren met schuiten bleef ook later in zwang. En daarom zijn, toen de stad in de 17de eeuw tweemaal werd uitgelegd, grachten in het uitbreidingsplan opgenomen, dat Amsterdam ten slotte den bekenden halvemaanvorm gaf.

Zoozeer werd alles door het vervoer te water beheerscht, dat men aan de bruggen zooveel mogelijk doorvaarthoogte gaf, al hadden zoowel rijtuigen als voetgangers daar bezwaren door.

Het vervoer te water bleef voortduren tot ongeveer 1870. Toen werden langzamerhand de groote handelsinrichtingen aan den IJkant gemaakt, die het onmiddelijk lossen uit de zeeschepen in de pakhuizen veroorloofden. En al gingen de „schuitenvoerders" nog niet geheel tot het verledene behooren, dat men vrijwel alle bruggen verlaagde bewijst, dat de scheepvaart in de grachten belangrijk verminderd was.

Het verkeer te land werd de hoofdzaak, terwijl voorheen het verkeer te water het meeste gewicht in de schaal had gelegd.

Wat zouden de Amsterdammers der 15de, 16de of 17de eeuw gedaan hebben, indien zulk een verandering in hun tijd had plaats gevonden? Al wat wij van hen weten wijst er op, dat zij de bakens zouden verzet hebben toen het getij verloopen was, en dat zij de grachten met hetzelfde genoegen zouden hebben dichtgegooid waarmede zij ze hadden gegraven.

Dit voorgeslacht was niet sentimenteel. Als het wat deed, dan geschiedde dit alleen om er nut van te hebben. Zelfs het beroemde „halvemaanplan" der hoofdstad is door Daniël Stalpaert niet ontworpen opdat de kromme lijnen der grachten de oogen der tijdgenooten zouden streelen, maar omdat deze vorm het meest geschikt was, om de oude stadskern te omgeven.

Waarom nam Stalpaert de Reguliersgracht in zijn plan op? Waarom bracht hij daar ter plaatse geen straat aan? Om de schilderachtigheid, zegt Doctor Veth. Maar hij heeft het mis, want Stalpaert, noch iemand van zijn tijd wist wat schilderachtigheid was. Zij geleken op den Bourgeois Gentilhomme, die veertig jaar proza sprak, zonder er iets van te merken.

Stalpaert maakte de Reguliersgracht ter wille van de waterverversching. De lijnbaangracht kon niet tot den Amstel doorloopen, daar de Amstelschutsluizen meer naar binnen lagen. Om die gracht nu met het overige stadswater te verbinden werd de Reguliersgracht gegraven. Nog ziet men de „boerenverdrieten" van de bruggen der Utrechtsche Straat als bewijzen, dat daar sluizen geweest zijn, die het Amstelwater keerden eer de Amstelschutsluizen gemaakt waren.

Wordt de Reguliersgracht gedempt, dan zal zeker door een ruime waterloop voor doorspoeling van de Lijnbaansgracht gezorgd worden. Voor de waterverversching behoeft de Reguliersgracht dus niet behouden te blijven.

En de schilderachtigheid? Durft iemand vol houden, dat Amsterdam niet schilderachtig meer zal zijn, wanneer de Reguliersgracht gedempt is? Ons dunkt, erger dan die demping zijn de afschuwelijke bouwgewrochten, waarmede baatzucht en reclamezucht de Amsterdamsche stadsgezichten bederven.

Amsterdam mag blijde wezen, dat het geen doode stad is als Brugge of Venetië, die op hun schoonheid teren, welke de vreemdelingen aanlokt, die er hun geld komen brengen.

Geen vreemdeling zal uit Amsterdam wegblijven omdat de Reguliersgracht gedempt is. Wel verliest de stad haar oud karakter, doch alleen geboren Amsterdammers merken daar iets van. Waar vroeger patriciërs woonden hebben nu verzekeringsmaatschappijen hun kantoren, waar voorheen de bakker over zijn onderdeur keek staan nu monsterachtige hoekgebouwen, waar gemaakte kleederen verkocht worden. De bakkers vinden geen brood meer nu de broodfabrieken hun het werk uit handen hebben genomen.

En zoo zullen de grachten ook moeten verdwijnen, als ze men niet langer behoeft. Een bakker over een onderdeur, een oud-bakkerswinkeltje — welk een schilderachtig gezicht! Maar wie begunstigt zulk een ouderwetsch bakker nog? Men neemt zijn brood van de „Electrische bakkerij", die er een „lunchroom" op na houdt, en gaat de deur van den schilderachtigen bakker, zoo die er nog is, voorbij.

De stroom van den tijd kan men niet keeren. Dit mogen zij, die nu de Reguliersgracht behouden willen, bedenken.

Rookverbranding.

Sedert eenigen tijd hield de firma *Mederer en Gärtner* te Wiesbaden zich onledig met een nieuwe methode van rookverbranding; na meerdere wijzigingen en verbeteringen is zij thans hiermede in het publiek opgetreden. Bij het krachtstation van het Frankforter hof te Frankfort am Main, is dit nieuwe systeem met glansrijke resultaten in werking en trekt de algemeene aandacht van ingenieurs en bouwmeesters.

De meerdere volmaking is niet alleen in de methode en de constructieve ontwikkeling van den automaat gelegen, maar tevens is het daarbij ook mogelijk, minderwaardige steenkool, gruis en bruinkool met een hoog nuttig effect rookloos en intensief te verbranden, zonder ontwikkeling van het gevaarlijke waterstofgas, hetgeen tot heden niet wilde gelukken. Welke economische waarde deze verbetering opleveren moet, is zelfs den leek duidelijk.

Een bezichtiging van den nieuwen aanleg leverde een afdoend bewijs op, dat de absoluut rookvrije ontgassing der kolen, waarnaar sedert een aantal

jaren werd gestreefd, terwijl honderden technici hunne gaven en beste krachten aan de oplossing van dit probleem toewijdden, door genoemde firma ten volle is bereikt.

Slechts met een volledig uitgewerkte methode wilde firma optreden, zoodat de aanleg zoowel voor groote vuurplaatsen, als voor kleine bakovens is toe te passen, want voor een algemeene invoering geldt als hoofdvoorwaarde, dat de inrichting zoowel bij stationnaire stoomketels, als bij locomotieven, bij schepen en kleine ovens kan worden gemaakt.

Op welke wijze rookverbranding plaats heeft, moge in 't kort hier in herinnering worden gebracht. Bij verbranding of ontgassing wordt een groote hoeveelheid koolmoleculen vrij, welke onverbrand als rook ontwijken. Deze rook is zuivere koolstof. Indien nu deze rookmoleculen met de dubbele hoeveelheid zuurstof uit de atmosfeer worden vermengd en wel nog op het oogenblik, waar zij buiten het bereik der vlammen ontwijken willen, dan verbranden zij volkomen. De vermenging van de heete lucht met de rookstoffen vindt plaats door een stralen systeem. Door het effect dezer stralen worden de rookgassen aangegrepen, met de heete lucht tezamen gebracht en energisch daarmede vermengd. De werking van dezen automaat is zoodanig geregeld, dat hij zijn functie staakt, als de kolen ontgast zijn, d. w. z. geen rook meer ontwikkeld wordt, en op nieuw in werking treedt als versche kolen worden opgeworpen.

J. L. T.

Verwijding der Oosterdoksluizen te Amsterdam.

Het reeds sedert lang aangkondigd wetsontwerp tot toekenning van een subsidie aan Amsterdam in de kosten van verwijding der Oosterdoksluizen aldaar is dezer dagen verschenen. Wij ontleenen daaromtrent het volgende aan „de Ingenieur".

De Oosterdoksluizen, vormende de verbinding tusschen het Afgesloten IJ en het Noordzeekanaal eenerzijds, het Oosterdok en Amsterdam's grachten anderzijds, bestaan uit 2 schutsluizen onmiddelijk naast elkaar, waarvan de oostelijke wijd is 15.42 M., bij een slagdrempeldiepte van 6.25 M. — N.A.P., en de westelijke, wijd 9.07 M. bij een slagdrempeldiepte van 5.03 M. — N.A.P. De beschikbare diepte van de groote sluis, 5.75 M. bij een waterstand van 0.50. M. — N.A.P., wordt voor schepen met een vlakken bodem nog beperkt door den vorm van den sluisvloer, die buiten de deurkassen als een omgekeerd gewelf is aangelegd. De doorvaartwijdte der kleine sluis wordt beperkt door de beveiligingswerken van de draaibrug voor gewoon verkeer over de beide sluizen, in verband waarmede bedoelde sluis alleen voor kleine schepen bruikbaar is. Voorts ligt over den toegang naar het Afgesloten IJ, onmiddellijk buiten de Oosterdoksluizen, ten behoeve van den Oosterspoorweg een gelijkarmige draaibrug, welke tusschen de remmingwerken in de opening, die met de groote schutsluis overeenstemt, een doorvaartwijdte van 16 M. heeft.

De kleine sluis kan door uitvoering van betrekkelijk weinig kostbare werken veranderd worden in een open doorvaart van 25 M. breedte, welke afmeting opvereenstemt met de doorvaartwijdte der groote schutsluis te IJmuiden. Dit zal echter nog niet een doorgaande vaarbreedte van 25 M. geven, zoolang niet de spoorwegdraaibrug vervangen is door een van 25 M. wijdte, wat, hoewel technisch zonder bezwaar, zeer hooge kosten vordert. Daar echter met het oog op de achtergelegen werven in de naaste toekomst met een doorvaartwijdte van 18 M. kan volstaan worden, verdient het geen aanbeveling thans reeds tot uitvoering van dit werk te besluiten. Te meer bestaat er reden voor uitstel, omdat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat de vervanging der spoorwegbrug later achterwege zal kunnen blijven. deze nl. zonder meer zal kunnen worden opgeruimd, en wel indien uitvoering mocht worden gegeven aan de bekende plannen der Staatscommissie voor verbetering der spoorwegverbindingen om Amsterdam.

Het schijnt dus raadzaam de uit te voeren werken voorloopig te bepalen tot de verbouwing der kleine sluis, als bovenbedoeld, en overigens alleen de remmingwerken der spoorwegbrug zoodanig te wijzigen, dat daar een doorvaartwijdte van 18 M. worde verkregen, hetgeen zonder belangrijke kosten geschieden kan. Aan de alzoo te vormen open doorvaart zal een diepte worden gegeven van 6.50 M. — N.A.P., overeenstemmende met die van het Oosterdok. Die diepte, thans voldoende, is voor vergrooting vatbaar indien dit later wenschelijk mocht blijken.

Als onmiddellijk gevolg van de voorgestelde werken is het noodzakelijk de draaibrug voor gewoon verkeer over beide sluizen door een van grootere lengte te vervangen, en daar uit den aard der zaak met het veranderen van de kleine sluis in een open doorvaart de waterkeering wordt opgeheven, welke thans door de Oosterdoksluizen en daarbij aansluitende dijken wordt gevormd, zullen bovendien eenige werken worden gevorderd tot voorziening in de bij die waterkeering betrokken belangen welke werken van betrekkelijk weinig kostbaren aard zijn, uitgezonderd echter de bouw van een schutsluis in den Amstel, boven de kruising met de Mauritssingelgracht, die noodig is om te voorkomen, dat het ingelaten water in plaats van in de richting der stad, Amstellands boezem binnenstroomt. Nu doet zich evenwel de gunstige omstandigheid voor, dat de bouw dezer sluis tevens deel uitmaakt van het uitbreidingsplan van Amsterdam, zoodat, al is die bouw noodzakelijk wegens opheffing der Oosterdoksluizen, met medewerking van Amsterdam de kosten er van niet ten laste van dit werk behoeven te komen. Alleen zal de bouw der Amstelschutsluis, daar die voor de uitbreiding der gemeente in de eerste jaren nog niet wordt gevorderd, enkele jaren moeten worden vervroegd.

De verschillende werken kunnen voltooid zijn binnen 18 maanden nadat tot uitvoering besloten is, behalve de Amstelschutsluis, waarvan de voorbereiding en de bouw verscheidene jaren zullen vorderen. Zouden hierdoor, met het oog op de belangen der waterverversching in de eerste jaren de Oosterdoksluizen niet kunnen worden opgeheven, het is mogelijk gebleken, die belangen te verzekeren door in afwachting van de voltooiing der Amstelschutsluis voorzieningen van tijdelijken aard te treffen ten behoeve van de waterverversching,

welke voorzieningen bestaan in het leggen van tijdelijke waterkeeringen, bestaande uit een dam met houten keersluis in de Nieuwe Vaart even ten westen van de Entrepotdoksluis in de Wittenburger- en Oostenburgervaarten.

De kosten zijn geraamd op f 505.000, waarvan voor het veranderen der kleine sluis in een open doorvaart en met den bouw eener nieuwe draaibrug voor gewoon verkeer f 235.000. Bovendien wordt nog gerekend: f 25.000 voor wijziging der remmingswerken van de spoorwegbrug, voor rekening van den Staat uit te voeren door de H. IJ. S. M. en f 300.000 als renteverlies wegens den pl.m. 10 jaar vervroegden bouw der Amstelschutsluis, waarvan de kosten op f 700.000 geraamd zijn.

Het gemeentebestuur van Amsterdam heeft zich bereid verklaard de verruiming der Oosterdoksluizen, alsook de uitvoering van de overige daarmede samenhangende definitieve en tijdelijke werken op zich te nemen, indien het de beschikking krijgt over een reeds door de Ned. Scheepsbouwmaatschappij gezamenlijk met de mede geïnteresseerde Ned. fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel toegezegde subsidie ad f 100.000 en het Rijk in de kosten f 282.000 bijdraagt. De helft van deze som wordt bij voorstel tot wijziging der Marinebegrooting voor 1907 aangevraagd.

Bij haar toezegging van eene subsidie werden genoemde maatschappijen geleid door het voordeel eener ruimere doorvaart, waardoor de gelegenheid zal worden opengesteld schepen aan te bouwen van het groote kaliber dat tegenwoordig verlangd wordt. Dit voordeel geldt evenzeer voor de Marinewerf, maar bovendien zal het algemeene scheepvaartbelang door de opheffing der Oosterdoksluizen worden gebaat. In het bijzonder wordt hier gedacht aan de stremming die de scheepvaart tegenwoordig 's nachts ondervindt van het gesloten zijn der sluizen tenbehoeve van de waterverversching, welke stremming juist daarom zoo lastig is, omdat overdag de spoorwegbrug al reeds zoo veelvuldig gesloten moet zijn.

Varia.

HUISVLIJTTENTOONSTELLINGEN.

In de *N. Rott. Ct.* werd onlangs door iemand, die het pseudoniem „Vox" gebruikt, gewezen op de vele plaatselijke tentoonstellingen van huisvlijt.

Het doel, dat daarbij voorstaat, acht hij prijzenswaardig.

Den werkman in zijn vrijen tijd een aangename en bovenal nuttige bezigheid te verschaffen, waardoor bovendien zijn inkomsten verbeteren, hem tevens van de straat of uit de herberg te houden, hem inniger aan zijn huis en zijn gezin te verbinden het zijn alle redenen, om pogingen in die richting toe te juichen en aan te moedigen.

„Edoch, zegt hij, de middelen, die men aanwendt om dat doel te bereiken, zijn naar mijn meening niet van dien aard, dat zij aanbeveling kunnen verdienen of zullen bijdragen om het peil waarop de werkman staat, te verhoogen. Integendeel!

Wanneer men bedenkt, dat volwassen menschen, knappe werklui, hun vrijen tijd doorbrengen om van stukgesneden postzegels schilderijen of voorstellingen te maken, naar prenten of photographiën, met sigarenbandjes allerlei kartonnen of houten bakjes en doosjes beplakken, geheele bouwconstructies uit kurk of boomschors fabriceeren, verschillende voorwerpen uit rijstkorrels, boonen, kruidnagels enz. maken met taai geduld, een miniatuur-stoommachine vervaardigen, die zelfs als model geen waarde bezit, dan krijgt men onwillekeurig een gevoel van medelijden met den werkman, die niets beters weet te doen dan met knutselwerken zijn vrijen tijd door te brengen.

Hoeveel duizenden en duizenden uren zijn op die die wijze in de laatste twee jaren, dat die tentoonstellingen worden gehouden, reeds verknoeid. Practisch nut levert die arbeid niet op, de kunstsmaak wordt er niet door veredeld, het handwerk niet door bevorderd, integendeel, dit knutselen, want een anderen naam kan men er niet aan geven, doodt de energie, verlamt de zelfstandigheid ontzenuwt het karakter."

„Vox" erkent, dat op elke tentoonstellinge ook degelijk werk te zien is, doch de grootste massa is het niet. En dan acht hij het een kwaad, dat daarvoor medailles en prijzen worden uitgereikt. Deze wekken ijdelheid en afgunst.

De bekroonden zien in medaille of geldprijs een bewijs van goedkeuring van hun werk en hun arbeid wordt met bewondering door familie en bekenden aanschouwd, terwijl zij, die niet gelauwerd werden, afgunstig op hen neerzien in de meening, dat hunne postzegels, sigarenbandjes, potscherven of rijstkorrels minstens zóó zorgvuldig zijn uitgezocht of opgeplakt, als die van hun meer fortuinlijke collega's.

En dan wat een bezoek aan zulke weinig waardevolle tentoonstellingen. „Vox" noemt dat een bedroevend teeken, omdat op tentoonstellingen, waar werkelijk goede zaken zijn te zien, door allerlei genoegens hot publiek aangetrokken moet worden. Die tentoonstellingen zelve worden als toegift beschouwd.

En dat in een land, waar eertijds het handwerk zóó hoog stond, dat elke werkman als het ware een kunstenaar in zijn vak was, waar elk werkstuk het stempel droeg van oorspronkelijkheid en hoogen ernst, waar de werkman behoefte gevoelde om, in zijn vrije uren, het gereedschap, dat hem lief was, kunstig te versieren.

Arm land, waar de tijden zóó zijn veranderd, dat de werkman, om zich bezig te houden, niet beter weet te doen, dan knutselwerk van oude postzegels, sigarenbandjes enz. te vervaardigen.

Het geldelijk resultaat van dien arbeid is dan ook zeer gering. Uit medelijden worden enkele voorwerpen verkocht of voor een verloting bestemd, om spoedig daarna in een hoek of op den rommelzolder te verdwijnen. Voor praktisch gebruik zijn zij dan ook meestal ongeschikt en voor versiering komen zij, wegens hun totaal gemis aan kunstwaarde, ook niet in aanmerking".

„Vox" zoekt de oorzaak van het feitelijk mislukken dier oorzaken niet bij den werkman, doch bij de heeren, die dergelijke tentoonstellingen organiseeren, en die onbekend schijnen te zijn met hetgeen vroeger onder huisvlijt werd verstaan en met hetgeen thans in het buitenland wordt gedaan, om die oude industrieën uit hun verval op te beuren.

„Zonder programma van eischen, zegt hij, wordt alles op die tentoonstellingen aangenomen, wat in vrijen tijd is vervaardigd en in het schijnbaar

succes, dat wordt bereikt, meent men een spoorslag te moeten zien, om op den ingeslagen weg voort te gaan, zonder in het minst te bedenken, dat al dat gepruts en geknoei ons volk moet verwateren en alle gevoel voor werkelijke kunst of degelijken arbeid moet verstikken.

Het kan daarom niet anders dan toejuiching verdienen, dat zich thans een commissie heeft gevormd van mannen, die inzien, dat wij op den verkeerden weg zijn en wier voornemen het is om een nationale tentoonstelling van huisvlijt te houden.

Deze tentoonstelling wordt met zorg voorbereid, een onderzoek wordt ingesteld naar nog in ons land bestaande nationale huisvlijt en wij twijfelen niet of het resultaat zal zeer leerzaam en nuttig zijn, hoewel wij ons niet ontveinzen, dat de tentoonstelling velen een teleurstelling zal baren, daar zij het verval zal doen zien, waarin onze eenmaal bloeiende ambachtskunst is geraakt.

Wij hopen en vertrouwen echter, dat veler oogen daardoor zullen worden geopend, en dat wij door deze tentoonstelling, in navolging van het buitenland, tot een goede oplossing van dit voor ons volk gewichtige vraagstuk zullen kunnen geraken.

Kon de commissie besluiten aan de tentoonstelling een retrospectieve en eene internationale afdeeling te voegen, dan zou zij zeker aan belangrijkheid en nuttigheid winnen. Het zien der voorwerpen in natura zal meer invloed op ons volk oefenen, dan met het geschreven of gesproken woord ooit kan worden bereikt.

Dat heeft men dan ook in het buitenland en voornamelijk in Duitschland begrepen en in tal van plaatsjes zijn in den laatsten tijd musea verrezen, die geheel aan de vroegere huisvlijt der streek zijn gewijd of waarvan deze een belangrijk deel van het museum vormt. Zoo kan men in het nieuwe museum te Flensburg (een der beste musea die in den laatsten tijd zijn gebouwd) een geheele serie vertrekken zien, waarin de oude volkskunst dier streek, zoo na verwant aan onze oude Groningsche en Friesche kuust, uitstekend tot haar recht komt. Het Kunstgewerbe Museum te Hamburg bevat een groot aantal documenten dier kunst, te Straatsburg is enkele maenden geleden een museum geopend van oud Elzasische kunst. De nationale museums te München, Neurenberg en Zurich bezitten geheele collecties van oude volkskunst; Weenen heeft zijn speciaal museum voor deze aangelegenheid, terwijl Innsbruck, Graz, Brünn en, Reichenberg over Tyrol, Boheemen enz. hoogst belangrijke verzamelingen der volkskunst uit die landen bevatten.

Deze lijst is nog belangrijk uit te breiden; wij zouden Stockholm kunnen noemen met zijn beroemd museum, waarin de Scandinavische volkskunst zóó rijk is vertegenwoordigd, doch waarom verdere opsomming, de beweging is algemeen en overal wordt gezocht naar die overblijfselen der oude huisvlijt, om ze een plaats te bezorgen in een museum, vóór dat onbekendheid en onverschilligheid ze hebben doen verdwijnen. Ook Engeland en België trachten voor hunne musea die restes eener vroegere cultuur overal machtig te worden.

„Ons land, zoo besluit „Vox", bleef helaas is deze nog achterlijk: wel vindt men de oud Friesche volkskunst in het museum te Leeuwarden goed vertegenwoordigd en bewaren eenige plaatselijke musea enkele voorwerpen, op vroegere huisvlijt betrekking hebbende, doch van een verzameling in den geest, als wij die in het buitenland aantreffen, is bij ons geen sprake.

Er blijft ons echter eenige hoop, dat het vraagstuk der huisvlijt in een betere richting zal geraken, daar de Regeering, naar aanleiding der op handen zijnde nationale tentoonstelling, hare aandacht er aan zal gaan wijden en de tegenwoordige minister, aan wien de belangen onzer nijverheid zijn toevertrouwd en die veel voor het volk gevoelt, zal zeker wel bereid worden gevonden om deze echt nationale beweging, welke grooten invloed kan oefenen op de ontwikkeling en den bloei van ons volk, krachtig te steunen".

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 18. Dubbele arbeiderswoning. Mededeeling omtrent den uitslag van de prijsvraag der Bouwvereeniging „Veendam" te Veendam met afbeeldingen van de vier best gekeurde ontwerpen. Hoe men evenwel het ontwerp „Welvaart", dat van deze vier het meest voor uitvoering geschikt geacht wordt zal uitvoeren voor pl.m. f 1800 is o. i. nog een open vraag.

Verslagen; van de vergadering der Afdeeling Arnhem van 24 April j.l., waar de heer Berlage een beschouwing hield over de oorzaken, waardoor de hedendaagsche architectuur zoover achterstaat bij die van vorige eeuwen, en de middelen besproken werden, die tot verbetering in dezen toestand zouden kunnen leiden; van de vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage van 24 April j.l., waar door de heeren Metzelaar en Kippel belangrijke mededeelingen werden gedaan omtrent de werkzaamheden der z.g. Loodwitcommissie en de heer Jan Gratama een voorlezing hield over: Het Raam en zijne estetische beteekenis; van de vergadering der Afdeeling Groningen van 26 April j.l. waar de heer van Elzelingen een beschouwing gaf omtrent het Panama-kanaal.

Architectura no. 18. Het Dam-Vraagstuk III door K. van Rijssen Jr. Na de capaciteit der toegangen behandelt de schrijver hierin de punten b. en c. en komt daarbij tot de conclusiën, dat de Dam bepaaldelijk te klein is voor het moderne verkeer en dat het hoofdgebouw, het Paleis, te groot is voor het plein, redenen waarom, vooral thans nu de gelegenheid gunstig is, op vergrooting van den Dam moet worden gewerkt.

Van een reizend Vredespaleisontwerp. Over de plannen Cordonnier en Frowein.

Technisch Gedeelte. Gewapend Beton-Constructie. — Nieuwe wijze van houtbewerking, volgens Hetzer's systeem. — Oorzaken van het afbladderen en uitslaan van baksteenen. — Kwikzilver damplampen.

De Bouwwereld no. 18. De verwarming van kerken (vervolg.)

Het Nieuwe „Quadrant" te Londen met afbeeldingen van Piccadilly-Hotel en „the Quadrant" gebouwd door R. Norman Shaw. R. A.

No. 19. De verwarming van kerken (slot).

Jaarvergadering der Keramische en aanverwante Vereenigingen te Berlijn, waarin gehandeld werd over kalkzandsteen en over hydraulische kalk.

De Ingenieur no. 18. Ingenieurs in den Raad van State door C. L. van der Bilt c. i. Betoog omtrent de wenschelijkheid van de benoeming van ingenieurs, naast meesters in de rechten, in regeeringscolleges.

J. W. Welcker. Herdenking van de veertigjarige ambtsvervulling van dezen hoofdingenieur van den Waterstaat.

De Witte (Koninginne) brug te 's-Gravenhage door F. C. J. van den Steen van Ommeren c. i. Uitvoerige beschrijving met afbeeldingen van deze nieuwe brug.

Over de beoordeeling door Dr. D. F. Tollenaar van de Rapporten betreffende Straat Soerabaja door H. van Gelderen c. i.

De Economische Bibliotheek van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Het Noordzeekanaal, verslag der Commissie uit de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam. In dit verslag worden ten aanzien van het beruchte stoompontveer te Velsen o. a. de volgende geruststellende mededeelingen gedaan.

Het is de Commissie zeer aangenaam thans te kunnen melden dat de verwachting in haar vorig Rapport, omtrent de regelmatige verzorging der bediening van het veer uitgesproken, geheel in vervulling is gegaan. Nadat de dienst gedurende *vijf* maanden alleen van de „Kennemerland" afhankelijk was geweest is het veer daarna gedurende *acht* maanden op normale wijze bediend geworden en kan worden gezegd dat de veerdienst gedurende al dien tijd zonder stoornis op geheel bevredigende wijze is verzorgd geweest. De veelal feitelijk onjuiste steeds in dezelfde persorganen voorkomende berichten, waardoor bij velen twijfel aan de bruikbaarheid van de stoomponten werd gevoed, zijn dan ook achterwege gebleven en in 's Lands Vertegenwoordiging is het stoompontveer nog slechts eenmaal en zulks in het Voorloopig Verslag over Hoofdstuk IX der Begrooting voor het jaar 1907 ter sprake gekomen Het is zeker den Minister niet moeielijk gevallen de toen gemaakte opmerkingen in de Memorie van Antwoord te wederleggen. In dat Hoofdstuk kon het Hoofd van het Departement verklaren dat sedert 1 Juli 1906 tot op de dagteekening van de Memorie van Antwoord het verkeer in het geheel niet gestoord is geweest Voldoende aan de toezegging, te zijner tijd gegeven, had de Minister bij de Memorie van Toelichting tot zijne Begrooting een overzicht gegeven van de uitkomsten der bediening van het verkeer van 18 Januari—1 Juli 1906 en gevolg gevend aan een wensch in het Voorloopig Verslag geuit, werd bij de Memorie van Antwoord dit overzicht aangevuld met een Verslag over de exploitatie van 1 Juli—1 November 1906. Uit beide stukken bleek weder hoe voorzichtig men moet zijn bij het oordeelen over de bruikbaarheid der ponten en hoezeer het aanbeveling verdient het oordeel alleen te bouwen op de door voortgezette zorgvuldige waarneming verkregen cijfers der Rijksambtenaren. Van 1 Juli—1 November is — aldus blijkt uit het overzicht over dit tijdvak — het gewone verkeer geen oogenblik gestoord geweest; het tramverkeer, want de tram werd gedurende het geheele tijdvak der berichtgeving ook overgezet, ondervond slechts tweemalen eenig oponthoud en wel op 21 en 29 Juli, gevolg van de verwisseling der ponten op 21 Juli in den laten avond en van een kleine onachtzaamheid van het bedienend personeel op 29 Juli.

Uit het tweede verslag (over het tijdvak 1 Juli—1 November 1906) blijkt voorts dat niet alleen de zekerheid van het verkeer voldoende is doch ook dat de vlugheid der overzetting aan redelijke eischen geheel voldoet.

De gemiddelde duur van den overtocht bedroeg in:

Juli	4 min.	32 sec.
Augustus	4 „	35 „
September . . .	4 „	29 „
October	4 „	16 „

Bedenkt men nu dat 4 min. 16 sec., het cijfer voor October, den duur van den overtocht voorstelt met inbegrip van het ontruimen der pont door de voetgangers en rijtuigen en het weder beladen der pont door personen en wagens, dan zal het wel overbodig worden geacht nog duidelijker dan door dit cijfer geschiedt het oordeel over de vlugheid der bediening zooeven uitgesproken te staven.

Ook van het tijdvak dat sedert de Ministeriëele berichtgeving nu achter ons ligt, het tijdvak van 1 November tot heden, kan de Commissie getuigen, dat het oordeel over den dienst onverzwakt gunstig is gebleven. En zulks is voor dit tijdvak van meer belang dan voor de voorafgaande periode. Immers in de wintermaanden is gedurende eenigen tijd de ijstoestand op het Noordzee-kanaal ingetreden, de toestand, die door velen werd aangemerkt als de critische periode voor den veerdienst. Welnu, in die dagen van ijsbezetting heeft de veerdienst op volkomen normale wijze plaats gehad en hebben de ponten als in de zomerdagen den overtocht regelmatig en vlug volbracht.

Verslag der Vergadering van Kon. Inst. van Ingenieurs van 27 April j.l.

De Aannemer no. 19. Vrijheid van beweging II. Uit eigen kring. Nog eens kartels en trusts door Soranus.

Afdeeling Haarlem Verslag van de vergadering van 29 April j.l.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 45. Een steentrust is beslist onmisbaar. (Ingezonden). — De fabricatie van geglazuurde dakpannen. — Een geheel nieuwe stad.

Deutsche Bauhütte No. 18. Moderne Kultur door Konrad Müller-Kaboth.

Schwedische Miethäuser II, door F. Rud. Vogel.

Deutsche Brunnen door H. Aug. Waldner met afbeeldingen van bronnen in de kloosters Maulbronn en Blaubeuren te Reutlingen en te Rottweil.

Ueber Glasmalerei door E. Rinderspacher met ontwerpen van glasramen van den schrijver, die van een weinig artistieke opvatting getuigen, en verre achterstaan bij hetgeen in Nederland tegenwoordig in dit opzicht gepraesteerd wordt.

Biologische Klärunlagen mit geruchsicherer Abdeckung.

Het Huis, Oud en Nieuw, uitgave van Ed. Cuypers. De Aprilaflevering van dit maandschrift bevat een artikel over de verbouwing van de R. K. kerk te Bovenkarspel, met vele afbeeldingen.

Stuc door W. Retera met afbeeldingen van Louis XV Stucwerken in eenige gebouwen te 's-Gravenhage.

Het Model van de „Prins Willem", een schip uit de Ruijter's vloot.

Bulletin des Métiers d'Art. Aprilnummer.

La Broderie door C. Billaux.

Notes pour l'étude des monuments funéraires met afbeeldingen van een zeer merkwaardig nis-monument in de kerk St. Martin te Hal.

De la Construction et de l'Ameublement des Eglises par S. Charles Borromée, vervolg XXIX—XXXI.

Le Baron Bethune door J. Helbig.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

STALLEN OP HET LOO.

's Gravenhage. Verschenen is het afdeelingsverslag over het wetsontwerp tot aanvulling en verhooging van het le hoofdstuk der Staatsbegrooting over het dienstjaar 1907 (nieuwe gebouwen, dienende tot stallen, koetshuis, woningen voor den onder-stalmeester en het intern stalpersoneel c.a. op Het Loo, waarvan de kosten zijn geraamd op f 425.000).

Evenals bij een vroeger ontwerp van gelijke strekking, brachten eenige leden bezwaren van grondwettelijken aard in. Zij waren van oordeel dat de kosten van dezen bouw, volgens de Grondwet, niet ten laste van den Staat behooren te komen. Zij betoogden, dat op het voorschrift der Grondwet, dat voor den Koning tot Deszelfs gebruik zomer- en winterverblijven in gereedheid worden gebracht, geen beroep kan worden gedaan, omdat aan dit voorschrift reeds lang is voldaan en daaraan geen beteekenis meer is te hechten.

Zij verweesen in dit verband naar de in 1840 gevoerde gedachtenwisseling bij de behandeling van de in het artikel aangebrachte wijziging, welke strekte om het maximum der ten laste van den lande komende kosten van onderhoud van f 100.000 tot f 50.000 's jaars te verlagen. Naar men meende blijkt uit deze gedachtenwisseling duidelijk, dat het grondwettelijk voorschrift destijds ook door de Regeering geacht werd zijn beteekenis verloren te hebben, nadat zomer- en winterverblijven voor den Koning in gereedheid waren gebracht. Kon men zich dus niet vereenigen met de meening der Regeering, dat de uitgaven waarvan in het wetsontwerp sprake is, volgens de Grondwet ten laste van het Rijk zouden moeten komen, veeleer meende men, dat naar de bedoeling der Grondwet de som van f 50 000 per jaar het maximum is, dat ter zake van die verblijven ten laste van den Staat kan worden gebracht en dat kosten van aanbouw in den zin van het Grondwetsartikel als kosten van onderhoud zijn te beschouwen. Men meende dat de jaarlijksche uitkeering van f 50.000 kan beschouwd worden als een bijdrage tot een fonds, waaruit zoowel de kosten van onderhoud als die van vernieuwing betaald behooren te worden.

Zeer vele leden waren daarentegen met de Regeering van oordeel dat de kosten der voorgenomen werken naar letter en geest der Grondwet ten laste van het Rijk behooren te komen. Hetgeen bij de Grondwetsherziening van 1840 in een paar afdeelingen der Kamer en door de Reg. omtrent de beteekenis van het desbetreffende voorstel gezegd werd, kan, meende men, niet beslissend zijn voor de uitlegging van het artikel, terwijl uit de toen gevoerde gedachtenwisseling ook duidelijk blijkt, dat men daarbij geenszins de vraag voor den geest had, of kosten als de thans bedoelde al dan niet ten laste van den Staat behooren te komen. Daarenboven is blijkens het bij dit wetsontwerp overgelegde rapport aan het voorschrift der Grondwet, voor zoover betreft het zomerverblijf op Het Loo, nimmer behoorlijk voldaan en is in dit rapport onbetwistbaar de noodzakelijkheid van den nieuwen bouw aangetoond en waar dit zoo is, gaat het naar de meening dezer leden niet aan zich te onttrekken aan de grondwettelijke verplichtingen om daarvoor op kosten van den lande te zorgen. Overigens meende men te weten, dat, al moge een enkel jaar de kosten van onderhoud der zomer- en winterverblijven wellicht minder dan f 50.000 hebben bedragen, die kosten, gemiddeld genomen, veel meer dan dat bedrag beloopen.

Eenige leden bleven uit financieel oogpunt het voorstel bedenkelijk achten. Er is geen zekerheid dat de gunstige uitkomst der middelen over 1906 niet door tegenslag zal worden gevolgd. Bovendien zal voor de sociale wetgeving een aanmerkelijke verhooging der belastingen noodig zijn. In deze omstandigheden achtten deze leden het niet gerechtvaardigd f 425.000 te besteden voor een uitgave, die als een weeldeuitgave is te beschouwen. Zij meenden dat het beter ware die som te gebruiken tot verbetering van de woningtoestanden des volks of tot bestrijding van volksziekten. Zij verwonderden zich dat een liberaal Kabinet dit voorstel heeft gedaan, dat in den lande een ongunstigen indruk zal maken.

Hiertegenover werd gewezen op den treurigen toestand, waarin de stallen zich thans bevinden, en die zelfs niet voldoet aan de eischen, welke naar de beginselen der Woningwet ten aanzien van het logies voor het stalpersoneel gesteld mogen worden. Door uitvoering van het thans ontworpen plan zal, naar men meende, op behoorlijke wijze in de behoefte aan verbetering voorzien en overbodige weelde vermeden worden. En wat de politieke zijde der quaestie betreft, uit niet-indiening van dit voorstel zou juist zijn af te leiden geweest, dat naar de meening van deze Regeering het volk of althans de Volksvertegenwoordiging niet bereid zou zijn, goed te keuren, dat voldaan wordt aan de verplichtingen, welke de Staat tegenover de Koningin heeft te vervullen.

Terwijl men ingenomenheid betuigde met de vermindering van de vroeger geraamde kosten, werd er van gedachten gewisseld omtrent de redenen die daartoe hebben geleid. Hierbij werd gewezen op het rapport der deskundigen, waaruit blijkt, dat uit het oorspronkelijke plan is weggelaten het bouwen van een manege, ingevolge het verlangen van den Minister van Waterstaat, en nu meenden verscheidene leden, dat daardoor ontbreekt de onmisbare gelegenheid om jonge paarden behoorlijk af te richten en om paarden, die van een ziekte herstellen, weer op dreef te brengen. Hier schijnt een manege in zekeren zin zoowel voor de veiligheid als voor het gerief van het Koninklijk gezin bij het gebruik der paarden noodig. In dit opzicht zou dus een verkeerde zuinigheid zijn betracht, die later op teleurstelling zou uitloopen, omdat een manege in het ontworpen plan goedkooper gebouwd zou kunnen worden dan later een afzonderlijke bouw zou kosten.

Eindelijk werd nog inlichting gevraagd omtrent de voorgenomen bestemming van den paleisvleugel, waarin thans de stalinrichting ten deele is ondergebracht. Eenige leden behielden zich voor hun oordeel over de vraag, of de kosten van verbouwing van dien vleugel ten laste van den Staat behoorden te komen.

— In de zaak van de architecten tegen de Carnegiestichting concludeerde het O. M. bij monde van jhr. W. M. De Brauw heden voor de Haagsche Rechtbank tot niet-ontvankelijk verklaring, althans ontzegging van de vordering, waarop mr. J. W. De Kanter voor de eischers 8 dagen uitstel vroeg en verkreeg.

Middelburg. Van wege de vereeniging „Handelsbelangen" te Goes zal, ter gelegenheid van de viering van haar vijfjarig bestaan, in de maand Augustus a. s. een driedaagsche tentoonstelling van reclame-artikelen (reclame-middelen) worden gehouden.

Rotterdam. Rotterdam telt nog een aantal huizen, waarvan het interieur nog als onvervalscht staal van achttiend'eeuwsche bouw- en decoratiekunst kan worden beschouwd.

Wordt veel daarvan met pietteit door de eigenaars bewaard en verzorgd, de mogelijkheid is niet uitgesloten dat het bij overgang in andere handen of door andere omstandigheden niet ontsnapt aan het lot van al hetgeen reeds onder sloopershanden moest vallen. Ten einde dit vele moois dan althans in beeld voor het nageslacht te bewaren, is de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap reeds sinds jaren bezig met het voornaamste te laten fotografeeren.

De belangrijke collectie die zij nu reeds bijeen heeft, kan ook, naar het haar voorkomt, bij latere uitgifte met behulp van particulieren of van de gemeente, voor de studie gewichtige diensten bewijzen.

Het bestuur was, naar men ons meldt, thans zoo vriendelijk om haar reeds uitgebreide portefeuille te stellen ter beschikking van het bestuur der Vereeniging tot verfraaiing van Rotterdam en tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, om daarmede een kleine expositie aan te richten.

Deze zal behouden worden van 9 tot 20 dezer in de bestuurskamer van het gebouw der Academie, aan de Coolvest, daartoe welwillend afgestaan, en voor iederen belangstellende toegankelijk zijn.

Personalia.

— De Commissie voor beton-ijzer, in het leven geroepen door het „Internationaler Verband für die Materialprüfungen" der Technik", ingevolge een besluit genomen op het Brusselsche Congres, is thans als volgt samengesteld:

Voorzitter: Considère te Parijs.

Ondervoorzitters: Prof. F. Schüle te Zürich; Germelmann te Berlijn.

Leden: Prof. W. H. Warren te Sydney, Australië; P. Christophe te Brussel, Prof. E. Suenson te Kopenhagen, T. Grut te Kopenhagen, A. Hüser te Obercassel, E. Züblin te Straatsburg, Dr. Ing. A. Martens te Gr. Lichterfelde, Bürstenbinder te Hamburg, E. O. Sachs te Londen, M. Clarke te Londen, Rabut te Versailles, Prof. Mesnager te Parijs, Feret te Boulogne s/M., Tricon te Parijs, S. J. Rutgers c. i. te Rotterdam, Prof. S. Canevazzi te Bologne, Prof. C. Guidi te Turijn, C. Segre te Rome, K.g.l. norwegisches Wegebaudirektorat in Christiania, Prof. J. Melan te Praag, Prof B. Hirsch te Weenen, Dr. Ing. F. von Emperger te Weenen, Belelubsky te St. Petersburg, Droujinine te St. Petersburg, R. Maillart te Zürich, Dr. Ing. R. Zielinski te Budapest, J. Schustler te Budapest, Prof. D. Nagy te Budapest, Prof. S. Pecz te Budapest, Prof. A. N. Talbot te Urbana, Illinois.

— De heer J. G. Bellaart Spruyt heeft ontslag gevraagd als onderdirecteur van de lichtfabrieken te Haarlem.

— Op 24 Maart j.l. is overleden de bekende baron de Béthune, gouverneur van West-Vlaanderen, een zeer bekend bevorderaar en beoefenaar van kunst, inzonderheid bouwkunst.

— Aan de Ambachtsschool te Bergen-op-Zoom is benoemd tot leeraar in het timmeren J. Huijsmans, te Gorinchem.

— Burg. en Weth. van 's-Gravenhage hebben bij de gemeentewerken benoemd: tot ingenieur-afdeelingschef den Heer P. Bakker Schut, thans ingenieur; en tot ingenieur den Heer C. B. J. Walland, thans adjunct-ingenieur.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter. Zie adv. in dit no. (1)

— Opzichter-Teekenaar bij de Leidsche Duinwater-Maatschappij te Leiden, niet beneden 30 jaar, bekend met beton-ijzerwerken, voor minstens 6 maanden. Salaris f 125 per maand. Adres, kantoor Stationsweg 12. (1)

— Bouwkundige, als Directeur van een Bouwmaatschappij in Zuid-Holland, gehuwd, H.G., vast salaris en aandeel in de winst. Br., lett. V W 1844, Alg. Adv.-Bur. A de la Mar Azn., Amsterdam. (1)

— Jong ingenieur voor technischen en administratieven arbeid. Speciaal wat betreft de veiligheid in fabrieken en werkplaatsen. Aanvangsalaris f 1000 à f 1200. Brieven onder letter A.B. aan „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Bouwkundig Opzichter bekend met grond- en riooleerwerken, bruggen- en huizenbouw. Kennis van

gas- en waterleiding strekt tot aanbeveling. Salaris f 100 per maand. Brieven onder No. 1147 aan het Advertentie-Bureau van J. H. de Bussy, Rokin 60, Amsterdam. (2)

— Uitvoerder op een Steenfabriek in Twenthe, eventueel als deelgenoot. Br. letter V 1715, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Opzichter-Teekenaar, terstond, bij den bouw eener School. Br., Architect H. C. Bloemendaal, Doesburg. (2)

— Onderbaas, direct, te Amsterdam. Br. onder no. 762, aan Stemler's Boekh.. Amsterdam. (2)

— Teekenaar-Constructeur. Zie adv. in dit no. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

26 Bouwk. Opz.-teek.,	22—48 j., f 60—f 100	p. m.
11 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 90	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., f —f 50	„
8 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 70—f 90	„
10 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 100	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
8 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	18—25 j., f 45—f 65	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., 1 Leeraar Timmeren	23—39 j., f 80—f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 13 Mei.

Amersfoort, ten 2 ure, door den arch. Herm. Kroes namens het bestuur van het St. Pieters en Bloklands Gasthuis aldaar in de regentenkamer: het bouwen van een gasthuis voor oude mannen en vrouwen. Bestek en 7 teekeningen ter inzage in voormelde Regentenkamer en verkrijgbaar ten kantore van den Architect, die van 9—12 uur en van 2—5 uur inlichtingen geeft.

Amersfoort, ten 2 ure, door den arch. Herm. Kroes namens het bestuur van het St. Pieters en Bloklands Gasthuis in de regentenkamer: het bouwen van een gasthuis voor oude mannen en vrouwen tusschen het Plantsoen en Westsingel; bestek en teekeningen liggen ter inzage in de Regentenkamer en verkrijgbaar bij den architect, alwaar van 9—12 uur en van 2—5 uur inlichtingen zijn te bekomen.

Elst, ten 3.30 ure, door den arch. C. M. G. Nieraad te Arnhem in hotel V.V.O.B.: het bouwen van een villa te Elst. Bestek en teekeningen ter visie in het lokaal van aanbesteding en te verkrijgen bij den Architect.

Enschede, ten 12 uur, door den heer G. J. Seinhorst in het Hotel De Klomp: het verbouwen van zijne perceelen aan de Kalanderstraat; bestek en teek. ter inzage in gen. Hotel; aanw. den dag der besteding te 9 uur; inl. verstrekt R. van der Woerd Hz., architect.

Enschedé, ten 2 ure, door den directeur der Gemeentewerken: het leveren van 250 gegoten ijzeren straatsyphons; inl. alle werkdagen tusschen 11.30 en 12.30 uur, aan de gemeentewerf Molenstr. 33. waar tevens bestekken met een teek. verkrijgbaar zijn.

Leiden, ten 11.30 ure, door het gem. best., bestek no. 15, het aanbrengen van een gemetselden vloer onder en rondom de bekapping van de Vette Varkensmarkt; bestek ter inzage op het Bureau van Gemeentewerken van 9 tot 4 uur en aldaar verkrijgbaar; aanw. Dinsdag 7 Mei te 10 uur.

Schoonhoven, ten 2.30 ure door het gem.-bestuur: de verbouwing van de school 1e soort aan het Doelenplein, waarvan bestek en voorwaarden met teekeningen op de Secretarie ter inzage liggen en verkrijgbaar zijn; aanwijzing 11 Mei a.s., v.m. 10 uur, in het bestaande schoolgebouw.

DINSDAG 14 Mei.

Baarn, ten 2 ure, door het gemeentebest.: het bouwen van een openbare school voor M. U. L. O. van 8 lokalen; bestek en teekeningen verkrijgbaar ter Secretarie, 3de afdeeling.

Liempde, ten 2 ure, door het R.-K. Kerkbestuur in het koffiehuis van Mathijs van den Ortelaar: het bouwen van twee schoollokalen, gang, overdekte speelplaats, privaten, enz. bij het Liefdegesticht; bestek en teekening verkrijgbaar bij J. Heijkant, Bouwkundige te Erp; aanw. op den dag der besteding ten 11 ure.

Nijmegen, ten 2.30 ure, door het gem. best.: het leggen van riolen 1o. in de Barbarossastraat en Batavierenweg met omgeving en 2o. in den Kronenburgersingel, de Westzijde van den Nassausingel en het Keizer Karelplein met hunne omgevingen; bestekken met teekeningen verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. inlichtingen ten kantore van den Directeur der Gemeentewerken.

Steenwijk, ten 11 ure, door het gemeentebest.: het verbouwen van de varkenswaag c. a.; bestekken ten stadhuize verkrijgbaar en inl. bij den bouwk. A. Edinga aldaar.

Utrecht, ten 2 ure (locale tijd), door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park: het uitbreiden vad de bestelgoederenloods, het maken van privaten en waterplaatsen in het hoofdgebouw en het wijzigen van eenige localen met bijkomende werken op het station Den Haag, begrooting f 23.500. (Zie adv. in no. 17).

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. v. S. S. in het Moreelse Park, bestek no. 1108: het vergrooten en verbeteren van de wachterswoningen no. 19, 35, 36, 39, 45, 48, 56, 59, 60 en 64 op de lijn Nijmegen—Venlo, begrooting f 12800. (Zie adv. in no. 18).

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Exp. v. S. S. in het Moreelse Park. bestek no. 1110: het verbeteren van de 14 wachterswoningen no. 9, 11, 15, 24, 30, 31, 34, 40, 41, 42, 47, 60, 66 en 70 der lijn Maastricht—Venlo; begr. 1ste perc, f 3885; 2de perc. f 11070; 3de perc. f 4265. (Zie adv. in no. 18).

WOENSDAG 15 Mei.

Brummen, ten 2 ure, door den arch. W. A. van der Veen te Apeldoorn: het bouwen van een gebouw voor wijkverpleging te Brummen. Bestek en teekening te bekomen bij den arch.

's-Gravenhage, ten 1.30 ure, door de Zuid-Holl. El. Sp. Mij. in het Zuid-Holl. koffiehuis, bestek no. 25: het bouwen van een stationsgebouw en een ijzeren perron-overkapping te Rotterdam, in 2 perc.; aanw. 10 Mei ten 11 ure; bestek en teekeningen te bekomen aan 't bureau Heerengracht no. 38 te 's-Gravenhage, alwaar inlichtingen te bekomen zijn.

Willemsoord, ten 11 ure, door de Directie der Marine te Willemsoord: het bouwen van drie steenkolenloodsen tegen de bestaande en het uitvoeren der daarmede in verband staande werken; de bestekken ter lezing bij het Departement van Marine te 's-Gravenhage en bij de Directiën te Willemsoord, Amsterdam en Hellevoetsluis, alsmede bij de Provinciale Besturen en ter secretarieën van Rotterdam en Dordrecht; bestekken te verkrijgen ter Griffie der Marine te Willemsoord; aanw. den 13en en 14en Mei te 10 uren; inlichtingen ten bureele van den hoofdingenieur der Marine te Willemsoord.

VRIJDAG 17 Mei.

Enschede, ten 2 ure, door den arch. R. v. d. Woerd Hzn. in het hotel de Graaff: het bouwen van een heerenhuis aan de Rembrandtlaan; bestek en teekening verkrijgbaar ten kantore van den architect; aanw. op den dag der best. ten 9 ure

Steenwijk, door het gem. best.: de levering van 50 à 60 duizend harde, vlakke grijze straatklinkers; franco voor den wal te Steenwijk vóór 15 September 1907. Betaling na goedkeuring. Monsters van 3 steenen worden ingewacht vóór 1 Juni 1907.

DINSDAG 21 Mei.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de H. IJ. S. M. in het Centraal station, bestek no. 1089: het maken van grond- en spoorwerken, eene goederenloods met verhoogde los- en laadplaats, een privaatgebouwtje en bijkomende werken te Piet Gijzenbrug, begrooting f 23.400; bestek met 2 teekeningen verkrijgb. aan het Administratiegebouw, Droogbak te Amsterdam, Dienst van Weg en Werken, Kamer 150; aanw. als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het bouwen van werkplaatsen enz., voor den gemeentelijken telephoondienst aan de Roggeveenstraat. De voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen bij den architect 1e klasse der Publieke Werken ten Stadhuize, kamer no. 148, van 2 tot 4 uur, de laatste drie werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 18 MEI 1907. No. 20.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Stucwerk.

De tijd ligt nog niet zoo heel lang achter ons, toen iedere pleisterversiering als uit den booze werd beschouwd, toen Alberdingk Thijm, (na 18 jaar al haast vergeten), de banbliksems van zijn esthetisch professoraat tegen de „plaesteraars" slingerde.

Wij leven snel. Onlangs sprak iemand in den Katholieken Kunstkring „de Violier" over de schoonheid der oude stucwerken. Alberdingk Thijm zal zich in zijn graf hebben omgedraaid, Dr. Cuypers en Jhr. de Stuers zal het „tempora mutantur" voor den geest zijn gekomen. Eenzijdigheid straft zich zelf.

Reeds de Egyptenaren en de Grieken hebben zich van pleister bediend om de wanden hunner gebouwen volkomen vlak en geschikt ter beschildering te maken

De opgravingen te Knossos op Creta in 1902 ondernomen hebben pleisterversieringen aan het licht gebracht, die 1500 jaar voor Christus geboorte gemaakt werden, en wier schoonheid die van het beste werk uit den tijd van Pericles evenaart.

Dat, in latere eeuwen, deze techniek bij de Grieken in vergetelheid zou zijn geraakt, valt moeilijk aan te nemen. Want de Romeinen, die hun kunst aan Griekenland ontleenden hebben de versieringen in pleister op groote schaal toegepast. Dit bleek reeds in het begin van de 16e eeuw, toen de Thermen van Titus werden opgegraven. En sedert hebben Herculaneum en Pompeji talrijke voorbeelden geleverd. Andere versieringen in pleister, uit den vroeg-Romeinschen tijd zijn in een graf te Cervetri gevonden.

Telkens worden nieuwe ontdekkingen gedaan. Bijzonder fraai zijn de stucversieringen in twee graven aan de Via Latina te Rome, waar de gewelven medaillons vertoonen met figuren van zeegodinnen in laag relief. Deze reliefs zijn niet in klei gemodelleerd en daarna afgegoten, zooals onze stucadoors dit doen, doch werden in de pleisterspecie zelve geboetseerd.

Nog mooier wellicht zijn de stucversieringen die in 1879, toen de Tiber van kaden werd voorzien, bij de Villa Farnesina werden gevonden. Hier is het modelé zóó gevoelig, dat het schijnt alsof het werk in nog natte klei werd uitgevoerd.

Uit de 9e eeuw afkomstig zijn de pleisterwerken der moskee Ibn Toeloen te Caïro, die de muren, welke uit gebakken steen bestaan, bedekken. Hier is het vormen en gieten toegepast, daar de omlijstingen en de friezen, welke versierd zijn, steeds uit conventioneel bladornament zijn samengesteld, zoodat deze wijze van werken als van zelf was aangewezen. Waarschijnlijk zijn deze ornamenten beschilderd en verguld geweest, doch de kleuren

en het verguldsel zijn door den tijd verdwenen. Ook in de moskee El Hakim te Caïro die tot de 10e eeuw behoort, zijn zulke ornamenten aanwezig.

Vijf eeuwen lang werd deze techniek in Egypte beoefend. Vooral de koepels der moskeeën vertoonen zoowel van buiten als van binnen rijke pleisterornamenten.

Maar nog weelderiger zijn de versieringen, die de Mooren in het Alhambra te Granada aanbrachten. Hier aanschouwt men de apotheose van het pleister. Gelijk te Caïro zijn ook te Granada de ornamenten gegoten, en niet in de specie zelf gemodelleerd.

De ontwerpers hebben bij het teekenen hunner versieringen met dit procedé rekening moeten houden en daardoor wordt verklaard, waarom de ornamenten zulk een voortreffelijken indruk geven. Men wist, wat er te bereiken viel, en bleef daardoor vanzelf binnen de grenzen, die de goede smaak stelde.

Dit Moorsche pleisterwerk is met schitterende kleuren bedekt. Het is niet aangebracht, omdat het zoo goedkoop was. Want de haast eindelooze verscheidenheid der voor het gieten gebruikte modellen maakte het vervaardigen kostbaar.

De Renaissance maakte van stucwerk gebruik, dat in den geest van het Romeinsche werd behandeld. Een der vroegste voorbeelden geeft de trommel onder den koepel der kerk van Sant Eustorgio te Milaan. Hier bracht Michelozzo Michelozzi, die de kerk ontwierp en die tevens beeldhouwer was, twintig staande engelen aan, die, in verschillende houdingen, festoenen dragen.

Ook Bernardino Pinturicchio, de bekende schilder, heeft in de 15de eeuw van stucornament gebruik gemaakt, niet slechts voor de omlijstingen van zijn fresco's, maar ook in die fresco's zelf. Vasari veroordeelt deze toepassing als een schilder onwaardig. Maar wie het Appartamento Borgia in het Vaticaan of de Libreria in de Kathedraal te Siena gezien heeft, zal moeten toegeven, dat Pinturicchio wel wist wat hij deed.

De fijne versierselen in stuc, in de Loggie van het Vaticaan aangebracht, zijn al van ouds beroemd. Vasari verhaalt, hoe Raffaello en Giovanni da Udine naar de toen pas opgegraven kamers der Thermen van Titus gingen en daar de kleine „grottesche" in vlak relief op de muren aanwezig, ten zeerste bewonderden. Giovanni beproefde ook zulk werk te maken, doch hij had aanvankelijk moeite met het samenstellen der specie.

Tot dusver was als „stucco", naar Vasari zegt, een mengsel van gips, krijt, pek, was en gemalen gebakken steen gebruikt. Bramante beproefde een mengsel van gestampte kalksteen en puzzolaan-aarde, doch dit liet geen zoo fijne behandeling toe als het oude werk vertoonde. Ook was de kleur bij dit mengsel niet wit. Daarom nam Giovanni da Udine gestampte travertijnsteen in plaats van puzzolaan-aarde, zonder echter het gewenschte resultaat te bereiken. Pas toen hij gestampt wit marmer met kalk van witte travertijnsteen mengde verkreeg hij een specie, die geheel overeenkwam met het „stucco" der oudheid. Op deze wijze zijn de versieringen van de gewelven in de Loggie van het Vaticaan en in de Villa Madama door Giovanni vervaardigd.

Het recept van dit stucco is door Jacopo Tatti gezegd Sansovino in het „Marciana manuscript" bewaard. Het mengsel bestond uit vijf gewichtsdeelen wit marmerpoeder en twee gewichtsdeelen gebluschte travertijn-kalk, alles aangemaakt tot een stijf deeg, dat met de hand bewerkt werd en in de schaduw moest verharden.

Giovanni da Udine is niet de eenige geweest, die deze pleisterornamenten maakte. Zijn werk wordt nog overtroffen door dat, hetwelk Pierino del Vaga te Rome en te Genua aanbracht. Pierino is misschien de beste ornemanist der 16e eeuw geweest.

Zijn meest beroemde schepping te Rome is de zoldering in de Sala Regia van het Vaticaan, waarvan Vasari zegt: „dit werk overtreft alles, wat op deze wijze door de oude of hedendaagsche meesters vervaardigd is".

Pierino heeft het vlak in achthoeken verdeeld, die om en om uit rechte lijnen en uit cirkelsegmenten zijn samengesteld. Ieder dezer figuren is met verschillend gevormd loofwerk en attributen gevuld. De lijsten komen in forsch relief uit het vlak naar voren.

Misschien nog fraaier is de kleine loggia, die Pierino versierde, toen het Palazzo Doria te Genua gebouwd werd. Dit paleis, nu door spoorwegen, loodsen en utiliteitsbouwwerken ingesloten en ten deele voor zeer prozaische doeleinden gebruikt, is een der beste van Genua. En wie de kleine loggia bezocht heeft herinnert zich het prachtige decoratieve effect, daar verkregen.

De versierselen in stuc werden gedurende de 16de eeuw in Italië algemeen toegepast. Er is haast geen stad, die zich niet op het bezit van meesterwerken uit dien tijd kan beroemen. Bekend is inzonderheid de zoldering van de Scala d'Oro in het paleis der Dogen te Venetië, die door Alessandro Vittoria in 1577 werd voleindigd.

Fraai is ook het stucwerk, dat zich in een der zijkapellen van Santa Maria delle Grazie te Milaan bevindt. Hier zijn tegen een muur vier levensgroote engelen in flauw reliëf geboetseerd, die festoenen houden en die aan denzelfden Vittoria worden toegeschreven.

Frans I liet in 1530 Primaticcio en Rosso uit Bologna naar Frankrijk komen, om de stuc-versieringen in het kasteel van Fontainebleau te maken. Die versieringen zijn ongetwijfeld meesterlijk uitgevoerd, maar het ontwerp, waarin levensgroote vrijstaande vrouwenfiguren een te groote rol spelen, is wat overladen.

In de 17de eeuw is stucwerk zoowel in Italië als in Frankrijk en in Engeland veel gemaakt, het meest door Italiaansche werklieden aanvankelijk, die echter weldra de kunst aan de ingezetenen leerden. Een prachtig voortbrengsel uit den tijd van Lodewijk XIV is de zoldering van de Galerie d'Apollon in het Louvre te Parijs. Onder het Engelsche werk verdient de zoldering der kapel van het hospitaal te Dublin, in 1684 voltooid, de aandacht.

Na 1680 brachten de gevluchte Hugenoten de kunst van het „Stucco" naar Nederland. De Italiaansche „stuccatori" kwamen hier nu ook, en in de 18de eeuw hebben zij een haast ontelbaar groot getal van gangen, trappen en zolderingen met de kunst hunner handen versierd. De zindelijkheid der Hollandsche huismoeders heeft deze versierselen met zooveel lagen witkalk bedekt, dat afsteken noodig is om de oude schoonheid weder aan het licht te brengen.

Zoolang de stijl van Lodewijk XV gevolgd werd, bleef het modelleeren in de massa zelf in zwang.

Maar de strengere vormen naar Lodewijk XVI genoemd werden gegoten en dan tegen het plafond of de muren geplakt.

Deze wijze van werken maakte van de oude „stuccatori" die in den volsten zin des woords genoemd mochten worden, de „stucadoors", werklieden, die slechts mallen konden hanteeren of gegoten ornamenten aanbrengen. De vormen werden steeds stijver en drooger. Had de Empire-Stijl alle lijnen reeds streng gemaakt, tusschen 1815 en 1840 ontaardde de strengheid in dorheid.

Toen begon Viollet-le-Duc in Nederland bekend te worden, en daar deze schrijver alle pleisterwerk (als in strijd met het naar zijn meening uitsluitend middeleeuwsch beginsel der zichtbaar blijvende samenstelling) veroordeelde, geraakte het stucadoorsvak weldra in een minachting, die wij ons allen nog herinneren. Dat was de tijd, toen in de bestekken de „kolonnetten" der schoorsteenboezems, de „perklijsten" der plafonds, de „middenstukken", de „hoekstukken" en de andere „versierselen" beschreven werden als „ter keuze der directie" te zijn en toen verlangd werd „alles net en strak af te werken".

Dat wij deze periode reeds geheel en al achter ons hebben, kan kwalijk worden volgehouden. Maar dankbaar dient erkend, dat van de „kolonnetten" en de andere „versierselen" een minder overdadig gebruik gemaakt wordt, dan voorheen.

De „nieuwe kunst", welke slechts eenvoud beoogt, zal ons geen „stucco-kunstenaars" brengen. Maar wellicht komt er later nog eens een tijd, die weêr in pleisterwerk behagen schept en die dit kunstvak weêr doet herleven.

De Ambachtsschool te Utrecht. 1877—1907.

Utrecht, April 1907.

De Ambachtsschool te Utrecht zal dezen zomer haar 30 jarig bestaan herdenken door het organiseeren van eene tentoonstelling van het in hoofdzaak gedurende den cursus 1906—1907 vervaardigde schoolwerk der leerlingen. Aan deze tentoonstelling zal worden verbonden eene verloting van een gedeelte der vervaardigde voorwerpen. Het aantal loten bedraagt 6000, die tegen f 0.50 per lot verkrijgbaar zullen worden gesteld.

Het aantal prijzen bedraagt 1200. De overige voorwerpen zullen, gedurende de tentoonstelling, tegen de aangehechte prijzen te koop worden aangeboden.

Deze tentoonstelling, die van 7 tot en met 24 Juni zal worden gehouden, zal, evenals die, in 1902, een juist denkbeeld geven van het onderwijs in zijn geheelen omvang.

In verband met de herdenking dezer gebeurtenis zullen eenige bijzonderheden omtrent de inrichting aan velen zeer zeker welkom zijn.

Op 1 April j.l. waren sedert de oprichting ingeschreven 3221 aspiranten, van welke 2543 als leerling werden geplaatst. Van dit aantal bezoeken heden nog 420 leerlingen de school. Van de overblijvende 2123 oud-leerlingen, die de school verlieten, hebben 1337 den geheelen driejarigen cursus doorloopen. Aan 1184 hiervan kon, na het jaarlijksch in Maart gehouden eindexamen, het einddiploma worden uitgereikt. Aan het einde van dit 30 jarig tijdvak heeft de school dus 1184 gediplomeerde oud-leerlingen afgeleverd. Het is voorzeker te betreuren dat niet meer leerlingen den geheelen driejarigen cursus doorliepen. Voor 't meerendeel is dit echter te wijten aan de eerste jaren van het bestaan der inrichting, toen het vertrek tusschentijds nog al belangrijk was, waardoor het getal gediplomeerde leerlingen, in verhouding tot de geplaatsten, nog steeds gedrukt wordt. In de eerste 15 jaren was namelijk het tusschentijdsch vertrek gemiddeld 54 pCt. en in de laatste 15 jaren 16 pCt., van welke de laatste 5 jaren slechts ± 7 pCt.

In doorsnede genomen gaat het den oud-leerlingen bijzonder goed. De berichten, die telken jare in Januari inkomen, zijn zeer gunstig te noemen. De meesten weten zich zelfs in den winter, wanneer dikwijls slapte in de werkzaamheden heerscht, in hun werkkring staande te houden, zoodat het dan ook meermalen gebeurt, dat aan de telkens van Patroons en Fabrikanten inkomende aanvragen om gediplomeerde oud-leerlingen niet kan worden voldaan.

Ook over de verdiensten na het verlaten der school, hebben de oud-leerlingen geen klagen. Gedurende de laatste jaren zijn deze voortdurend stijgende, hetgeen kan blijken uit de door de oud-leerlingen zelf ingevulde loonlijsten, die gedurende de tentoonstelling voor belangstellenden ter inzage zullen liggen. Deze loonlijsten toonen tevens aan dat velen reeds kort na het verlaten der school, in staat zijn geheel in hun eigen onderhoud te voorzien, terwijl hunne loonen thans boven de gewonen loonstandaard staan.

Het spreekt wel van zelf, dat de meest intellectueel aangelegde knapen, die tevens bezield zijn met een ernstigen wil en eene loffelijke volharding, het in den regel verder brengen dan gewoon ambachtsman. Zij vinden in den grondslag door het onderwijs gelegd, veelal een prikkel en gereede aanleiding tot verdere studie. Zoo verwierven dan ook enkele oud-leerlingen reeds op zeer jeugdigen leeftijd een Acte M. O. teekenen, terwijl velen het diploma voor Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, het diploma voor opzichter bij den Rijkswaterstaat of eene acte l. o. handteekenen behaalden. Het zal geen bevreemding verwekken, dat velen, in verband hiermede eene goede werkkring hebben veroverd.

Dat het Ambachtsonderwijs zelf uit deze oud-leerlingen leerkrachten trok, is niet te verwonderen. Een der oud-leerlingen heeft het zelfs gebracht tot Directeur van een der grootste Ambachtscholen in ons land. Van de overigen, die bij het onderwijs zijn geplaatst, zijn er thans nog 4 aan de Utrechtsche school zelve als leeraar verbonden. In dit opzicht heeft de school dus alle reden tot tevredenheid.

Het Bestuur bestaat thans uit de Heeren: A. C. Vink, Voorzitter; J. C. van Eelde, Onder-Voorzitter; H. A. van Beuningen, 2de Secretaris; W. C. M. van Eeten, 1ste Secretaris; Mr. K. J. H. Royaards, Penningmeester en verder uit de Heeren: N. G. Brouwer, Mr. J. F. de Beaufort, A. Nyland, C. Wiesman, Th. A. Bertrand, Jhr. E. Ram en R. H. Bredero.

De Utrechtsche school geniet het voorrecht, dat

nog steeds 3 Bestuursleden sedert haar stichting voor de belangen der inrichting met groote toewijding op de bres staan. Het zijn de Heeren: A. C. Vink, J. G. van Eelde en H. A. van Beuningen, de eerste en de tweede voortdurend resp. als Voorzitter en Ondervoorzitter, — de Heer van Eelde bovendien gedurende de laatste 16 jaren als Penningmeester, — de 3de steeds als 2de Secretaris, die gedurende de 30 achtereenvolgende jaren met opoffering, volharding en belangstelling het hunne hebben bijgedragen om de school in bloei te doen toenemen.

Het onderwijzend personeel bestaat thans uit een 25 tal vakmannen. Wanneer men de jaarlijksche schoolverslagen nagaat, dan blijkt hieruit, dat, vooral gedurende de laatste jaren, nog al eenige mutatie in den boezem van dit personeel heeft plaats gehad. Hoewel dit voortdurend verwisselen van leeraren nu juist niet in het belang van het onderwijs is, kan men er toch vrede mee hebben, omdat het meerendeel de school heeft verlaten door benoeming in eene hoogere positie bij het vakonderwijs. Reeds een 7 tal van het Personeel ging heen, om op te treden als Directeur eener Ambachtsschool hier te lande, terwijl anderen benoemd werden tot leeraar aan inrichtingen voor kunst en wetenschap.

Nog dient vermeld te worden, dat de Heer A. van Hulzen gedurende 30 jaren en de Heer J. Hopman gedurende 25 jaren onafgebroken hebben medegearbeid aan de ontwikkeling en bloei der school.

Het aantal leervakken is in den laatsten tijd belangrijk uitgebreid. Wat betreft de practijk, wordt thans onderwijs gegeven aan: a. s. Timmerlieden, Metselaars, Schilders, Meubelmakers, Machine-bankwerkers, Electro-technische bankwerkers, Instrumentmakers, Vuurwerkers, Huissmeden, Hoefsmeden en Rijtuigsmeden; het onderwijs in de practijk wordt in verband met het ambacht gesteund door: draaien, praktijk op de open werkplaatsen en practische montage.

Het theoretisch onderwijs loopt over de navolgende vakken: Nederlandsche taal, ambachtsrekenen, vlakke meetkunde, lichaamsmeting, grondbegrippen der natuur- en werktuigkunde, theorie van het hoefbeslag, materialenkennis, beginselen der stoomwerktuigkunde, electriciteitsleer, projectieleer, schrijven van rondschrift, kennis van courante bouwstoffen en benoodigdheden, elementair vak- en vormteekenen, constructieleer, uitslaan, vakteekenen, vaktheorie, constructieschetsen en vormteekenen.

In de leerwijze, die bij het onderwijs gevolgd wordt, is sedert de herdenking van het 25-jarig bestaan der school geen verandering gekomen. De gevolgde methode voldoet, zoowel bij het onderwijs in de praktijk als bij dat in de theorie in alle opzichten uitstekend. En dat de jeugdige knapen behalve het verkrijgen van constructieve materialen- en vormenkennis, behalve de behandeling van gereedschappen en werktuigen, ook met opgewektheid, belangstelling en met de noodige gang leeren werken, kan blijken uit het feit dat gedurende de laatste jaren de waarde van het vervaardigde werk, matig berekend, gemiddeld bedraagt f 6000,00 (1905 — f 7382,66, 1906 — f 5334,74). De afwerking geschiedt hierbij geheel volgens den aard en de bestemming van het werk, zooals op de tentoonstelling kan worden nagegaan, scherp, strak en eenvoudig, zonder overdreven schuur- en poetswerk of wat men noemt „aflikken".

Hij, die verder kennis wil maken met de leerstof der verschillende leervakken en de leerwijze, die bij het onderwijs wordt gevolgd, wordt verwezen naar het op de a.s. tentoonstelling in elk lokaal aanwezige leerplan en naar het in 1902 uitgegeven gedenkschrift.

De gebouwen der Vereeniging, die geheel door de leerlingen zijn afgewerkt en geschilderd, naderen thans hunne voltooiing. De voor het metselvak benoodigde lokaliteit wordt thans dezen zomer door de leerlingen op de linker open werkplaats der school als afzonderlijk gebouw opgetrokken. De kosten van het gebouw met inrichting en inventaris bedragen thans f 148938,22 1/2.

De som van de waarde van het werk dat, ten behoeve van het schoolgebouw door de leerlingen is vervaardigd, vanaf de stichting der nieuwe school (1898) bedraagt f 25735,00. De afwerking van het gebouw geschiedt met de meeste zorg door gebruik te maken van eenvoudige, aan de natuur ontleende vormen, zoodat het gebouw op zich zelf reeds een bezoek overwaard is. Nog dient vermeld te worden, dat de werkplaats der machine-bankwerkers sedert begin 1906 voorzien is van mechanische drijfkracht. Een electro-motor en eene stoommachine elk van 10 P.K., kunnen hier de werktuigen drijven.

De school geniet thans van het Rijk f 16500,00, van de Provincie f 5250,00 en van de Gemeente Utrecht f 15500,00 subsidie. Aan hen, die meer bijzonderheden willen weten omtrent den financieelen toestand der school, geven de jaarverslagen alle gewenschte inlichtingen.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat het onderwijs in alle kringen bijzondere waardeering geniet. De verschillende geschenken, die onder allerlei vormen, vooral gedurende de laatste jaren, inkwamen, leggen hiervan getuigenis af. Niet het minst van de zijde der vakmannen zelf komt deze belangstelling. Door de welwillende medewerking van de Patroons heeft de school steeds eene zoo ruime keuze van volledige werkstukken, die handelswaarde bezitten, dat, zelfs bij deze wijze van werken, nimmer van het vast gestelde leerplan behoeft te worden afgeweken.

Bovendien kan deze waardeering blijken uit het feit, dat de vakmannen, met name de ambachtslieden, tegenwoordig niet anders wenschen dan hunne zonen de opleiding in het door hen gekozen vak aan de Ambachtsschool te doen verkrijgen en ook zelfs van de meer gegoede vakbeoefenaars en Patroons komt een steeds toenemende aandrang om voor hunne kinderen eene plaats op de school te veroveren. Deze mededeeling moge tevens tot inlichting strekken aan hen, die in den laatsten tijd nog blijken gaven eene andere meening te zijn toegedaan. Een ernstig onderzoek ter bevoegder plaatse zou bij hen zeker tot eene andere beoordeeling hebben geleid.

Want, inderdaad, over belangstelling van de zijde der vakmannen zelf heeft de Utrechtsche school allerminst te klagen. Zij heeft ook in dit opzicht alle reden tot tevredenheid. Dankbaar wordt dit door het Bestuur erkend.

Ingezonden stukken.

PLAGIAAT.

Aan de Redactie van „de Opmerker".

In verband met het artikel onder bovenstaanden

titel in „de Opmerker" van 27 April j.l. voorkomende, verzoek ik U beleefd onderstaand in uw blad te willen opnemen.

Reeds in 1898 werd mij door 't Kerkbestuur der Ned. Herv. Gemeente te Ankeveen opgedragen een onderzoek in te stellen naar den toestand van 't kerkgebouw en door mij in een uitvoerig rapport voorgesteld over te gaan tot het afbreken van 't bestaande en het bouwen van een nieuw kerkgebouw. Het kerkbestuur besloot in dien zin en droeg mij op het maken van een ontwerp voor een nieuw gebouw, onder voorwaarde de bestaande afmetingen en vormen zooveel mogelijk in acht te nemen, welk ontwerp in plattegrond en opstand in hoofdzaak hetzelfde was als het thans in uitvoering zijnde, behoudens eenige wijzigingen aangebracht op uitdrukkelijk verlangen en ook met het oog op de bouwsom.

Door toevallige omstandigheden, naar ik destijds hoorde als opzichter in Rijksdienst ter opname van de nieuw gebouwde openbare school te Ankeveen voor de Rijkssubsidie, kwam de Heer Frowein in 1900 in Ankeveen en hoorende dat besloten was het oude kerkgebouw te sloopen, trachte hij te bewerken dat aan hem een plan werd opgedragen voor de herstelling daarvan, onder voorspiegeling dat herstellen veel minder zou kosten dan 't bouwen van een nieuw gebouw.

Het Kerkbestuur nog geen geld hebbende voor een nieuw gebouw en hopende de gelden voor herstelling gemakkelijker bijeen te brengen, daar men van invloedrijke zijde voor herstelling was, en zeker niet zonder grond vreezende dat bij het verkrijgen van geld voor een nieuwe eer tegen- dan medewerking van die zijde was te verwachten, droeg toen aan den Heer Frowein en mij *samen* (en *niet* alleen aan den Heer Fr. zooals in bovenbedoeld stuk beweerd word) op het maken een restauratieplan. Bij een gezamentlijk onderzoek van de kerk (later nog eens herhaald met den Heer Landré. architect der synode, er bij) nam de Heer Fr. kennis van mijn plan voor een nieuwe kerk en bespraken wij de restauratieplannen, die toen door den heer Fr. met 't oog op den zeer korten tijd voor de inzending bij de synode en doordat ik het met verschillende werken zeer volhandig had, zijn uitgewerkt geheel in verband met onze besprekingen.

Daarna trachte de heer Fr. te bewerken, dat hem alleen de leiding werd opgedragen. Hierin had 't kerkbestuur in 't geheel geen zin en toen de zaak den Heer Fr. zeker te lang duurde, zond hij in 1906 het Kerkbestuur een rekening, die in zijn schrale kas een geducht gat maakte en zoodanige ontstemming verwekte. dat men korten tijd daarna (door een onbekenden milden gever daartoe in staat gesteld) tot het bouwen van een nieuwe kerk kunnende over gaan, aan mij weder alleen het maken van de bouwplannen enz. opdroeg, evenals in 1898 onder voorwaarde de bestaande afmetingen en vormen te behouden, zoover dat mogelijk en in verband te brengen was met de eischen van 't Synodaal Reglement.

Voor een betrekkelijk klein bouwwerk als dit, met zeer beperkte geldmiddelen, kan het in verband met de bindende voorwaarden van de opdracht (zelfs de rondboogramen in mijn ontwerp van 1898 moesten door spitsbogen vervangen worden) niet anders of de ontwerpen moesten wel op elkaar lijken en is het stuk in uw blad (het ligt voor de hand dat invloed van den Heer Fr. daaraan niet vreemd is) dan ook te beschouwen als een uiting van boosheid des Heeren Fr., dat men in Ankeveen niets meer met hem te doen wilde hebben.

Den Heer Fr. is de rekening, die hij zond, betaald en nu de toestand geheel gewijzigd, het restauratieplan glad van de baan en een nieuw bouwwerk begonnen is, heeft, naar mijn inziens, niets meer met hem te maken, al wil hij, volgens bovenbedoeld stuk, trachten er nog wat uit te slaan.

Wat laakbaar is er in de handelwijze van 't Kerkbestuur, om de opdracht van 1898 in 1906 aan denzelfden architect, onder dezelfde voorwaarden te herhalen, waar het restauratieplan altijd tegen zijn zin is geweest en feitelijk door de omstandigheden opgedrongen?

De opname van de teekening in de „Gooi- en Eemlander" was geheel en al een idee der Redactie en op herhaald verzoek stond ik die ter reproductie af, terwijl ook het onderschrift geheel van haar hand is.

Als uwe Redactie eerst eens grondig en onbevooroordeeld bij 't betrokken Kerkbestuur onderzocht had, zou zij zeker wel een heel andere kijk op de zaak gehad hebben en niet zoo geschermd hebben met groote woorden als plagiaat, toeëigenen van de vruchten van andermans arbeid, enz.

Ja zelfs meen ik dat in verband met het feit dat ik in 1898 reeds het ontwerp maakte voor de nieuwe, thans in uitvoering zijnde Kerk en in 1901 aan de Heeren Frowein en van Dillewijn de opdracht gegeven werd voor de restauratieplannen, (hierover zwijgt de Heer Fr. natuurlijk) zou dan meergenoemd stuk zeker niet geplaatst zijn maar misschien daarvoor wel een ander, waarin de eervolle, de eer van den architectenstand zoo hoog houdende (? ? ?) handelwijze des Heeren Fr. besproken was, die zich niet ontzag in zijn functie van Rijksambtenaar te trachten een particulier architect (die toch ook aan 't salaris van zoo'n ambtenaar moet helpen betalen) te onderkruipen en zijn werk te ontfutselen, waarboven dan als titel „Oneerlijke concurrentie", „Broodnijd", of zoo iets.

Ik zal op verdere artikelen over deze zaak niet meer antwoorden, al schrijft uwe Redactie of de Heer Fr. nog de heele jaargang van „de Opmerker" er over vol; maar als uwe Redactie lust heeft dan kan zij ten mijnent de bewijzen van alles wat ik hier gezegd heb ter inzage krijgen en zal ik de geheele correspondentie, die van a. tot z. in mijn bezit is, aan haar overleggen.

Met beleefde dank voor de plaatsing:

Uw dw.
J. v. DILLEWIJN.
4 Mei 1907. Architect te Hilversum.

DE NIEUWE KERK TE ANKEVEEN.

Geachte Redactie.

Het zij mij vergund hiermede het antwoord van den Hr. J. van Dillewijn te Hilversum, in zake de Nieuwe Kerk te Ankeveen, te weerleggen.

1e. Het ontwerp in 1898 door den Hr. D. opgemaakt is totaal afwijkend van het thans in uitvoering zijnde, o. a. voorzien van een steenen toren en van rondboogramen, en *niet* met *de* consistorieaanbouw en dakoplossing met klokketorentje *zooals thans zal worden uitgevoerd.*

De bewering van den Hr. D., als zoude het in uitvoering zijnd ontwerp in hoofdzaak zijn gelijk aan dat in 1898 door hem opgemaakt, is dan ook op zijn zachtst betiteld geheel bezijden de waarheid, wat getuigen zouden kunnen bevestigen, die dat ontwerp gezien hebben.

Men is er toe gekomen de nieuwe kerk naar *mijn restauratie-ontwerp* te bouwen, nadat de Rijks-Architect, voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, ten vorige jare ter plaatse kwam om een onderzoek in te stellen en toen mijn ontwerp aanraadde voor uitvoering te volgen. Het ontwerp door den Hr. D. in 1898 opgemaakt, en waarvan de bouwsom veel hooger zoude geweest zijn, werd toen ook getoond.

2e. Niet *ik* heb trachten te bewerken, zooals de Hr. D. beweert, dat mij in 1901 een plan tot restauratie werd opgedragen.

Hiervoor werd ik uitgenoodigd, op voorstel van den toenmaligen Hr. Burgemeester, die zeer voor restauratie was. De uitnoodiging geschiedde door den Hr. Consulent van Ankeveen, namens H.H. Kerkvoogden, wat uit een nog in mijn bezit zijnd schrijven kan bewezen worden.

3e. Dat ik, na kennismaking met den Hr. D, *later* eenig bezwaar maakte voor samenwerking, welke mij door den Hr. Consulent was verzocht, vond reden in moeilijkheden die ik voorzag, welke onderstelling thans bewezen is dat niet denkbeeldig was, waar genoemde Heer *mijn restauratieontwerp tot zijn werk maakt* om het met zeer geringe wijzigingen, die bovendien het karakter van het kerkje geheel bederven, nu als nieuw bouwwerk uit te voeren.

4e. De Hr. D. beweert verder dat ik het Kerkbestuur eene rekening inzond, die in zijn schrale kas een geducht gat maakte.

Mijne declaratie, ingeleverd 1906 en opgemaakt volgens verouderde Honorarium-tabel in 1895 vastgesteld was dus beneden het toen gangbaar tarief, waarbij komt dat omwerking van bestek en begrooting niet berekend is.

Alle stukken zijn door mij zonder eenige medewerking van, of bespreking met den Hr. D. opgemaakt. De correspondentie, zoover als noodig, voerde ik met den Hr. Consulent.

Toen ter voldoening der declaratie mij gevraagd werd, met 't oog op den financieelen toestand der Kerkelijke gemeente mijne vordering te willen verminderen, stemde ik dadelijk toe, en liet ⅓ van het bedrag vallen; bovendien verklaarde ik schriftelijk, dat wanneer de restauratie of een geheel nieuwen bouw volgens nader op te maken ontwerp werd uitgevoerd, wat gezegd werd toen nog niet te zijn vastgesteld (Augustus 1906) het mij betaald bedrag in mindering, van het mij dan toekomend honorarium, zou gelden.

Deze zaak werd door vriendelijke tusschenkomst van den tegenwoordigen Heer Burgemeester en van den inmiddels te Ankeveen beroepen Hr. Predikant namens het Kerkbestuur, met mij behandeld.

Resumeerend is de zaak kort zaamgevat, als volgt.

In 1898 wordt door den Hr. D. een ontwerp voor eene geheel *nieuwe* kerk gemaakt.

Hiervan wordt afgezien en nu in 1901 door mij, een restauratie-ontwerp opgemaakt dat aan de Synodale Commissie ter verkrijging van subsidie ingezonden, van haar adviseerend architect een gunstig rapport daarop ontvangt.

Van restaureeren werd weder onlangs afgezien, zonder dat mij ook maar eenige kennis hiervan gegeven wordt.

Ik verneem dit echter toevallig uit „de Gooi- en Eemlander" van 30 Maart l.l. waarin ik met verbazing mijn vroeger opgemaakt restauratie-ontwerp (zeer weinig gewijzigd maar toch bedorven) zie afgebeeld met het onderschrift:

De Nieuwe Kerk der Ned. Herv. Gemeente te Ankeveen. Naar plannen en teekeningen van den heer J. van Dillewijn, Architect te Hilversum.

Had de Hr. D. een ontwerp door hem zelf opgemaakt voor uitvoering der nieuw te bouwen kerk bestemd, dan zoude ik geen oogenblik gedacht hebben nog aanspraken te doen gelden.

Op den onbeschaafden toon waarop het antwoord van den Hr. van Dillewijn geschreven is zal ik niet ingaan; het teekent den schrijver.

Het was mij te doen zijn antwoord te weêrleggen opdat ieder over zijne *waarheidsliefde* zoude kunnen oordeelen en tevens over zijne handeling door Uw blad als *verregaand plagiaat* bestempeld.

Met beleefde dankzegging voor de opname heb ik de eer mij te teekenen

Hoogachtend,

Uw. dw. dnr.,

J. F. L. FROWEIN,

Den Haag, 13 Mei 1907. Architect.

Den heer van Dillewijn kunnen wij mededeelen, dat de gegevens betreffende de geschiedenis der zaak, zooals wij die in ons artikel „Plagiaat" in ons nummer van 27 April j.l. vermeldden, ons door den heer Frowein zijn verstrekt.

Onzes inziens is deze geschiedenis, waarover de heer v. D. veel drukte maakt, hier echter bijzaak en het feit van het plagiaat, waarover Z.Ed. met eenige *groote woorden* luchtig heenhuppelt, de hoofdzaak.

Over dit feit is onze meening ongewijzigd.

Wil de heer v. D. ons op dit punt overtuigen van de waarheid zijner beweringen, dan kunnen wij hem geen beteren raad geven dan met zijn ontwerp van 1898 voor den dag te komen.

Dat hij in het slot van zijn verdediging zichzelf daartoe reeds de pas heeft afgesneden zullen wij dan gaarne over het hoofd zien en gaarne ongelijk bekennen, indien daartoe aanleiding bestaat.

RED.

Prijsvragen.

UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING VAN NEDERLANDSCHE KALKZANDSTEEN-FABRIKANTEN.

Op de prijsvragen, uitgeschreven door bovengenoemde Vereeniging, ten doel hebbende het ontwerpen van toepassingen van „Kalkzandsteen", zijn de navolgende antwoorden ingekomen:

A. een vrijstaand blok van zes arbeiderswoningen.

1.	Motto:	Houw en trouw XXX	4 teek.
2.	„	Glück auf	5 „ m. mem.
3.	„	H. M.	3 „ „ „
4.	Motto:	Arbeider	4 teek. m. mem.
5.	„	Leo	5 „ „ „
6.	„	Mabon	3 „ „ „
7.	„	A. A. A.	4 „ „ „
8.	„	Debuut	4 „ „ „
9.	„	Labora	5 „ „ „
10.	„	Licht en Lucht (I)	2 „ „ „
11.	„	Rosa	6 „ „ „
12.	„	Mimosa	4 „ „ „
13.	„	I. S. (monogram)	4 „ „ „
14.	„	Een halve maan (get.)	5 „ „ „
15.	„	Drie niet concentrische cirkels (get.)	4 „ „ „
16.	„	Oost-West, Thuis Best	3 „ „ „
17.	„	Licht en Lucht (in een cirkel)	5 „ „ „
18.	„	Een onregelm. zeshoek (get.)	4 „ „ „
19.	„	Johanna	4 „ „ „
20.	„	Ouvrier	3 „ „ „
21.	„	Arbeiderswoning	5 „ „ „
22.	„	Licht en Lucht (II)	2 „ „ „

B. een vrijstaand buitenhuis.

23.	Motto:	Een driehoek en cirkel (get.)	4 teek. m. mem.
24.	„	Een verdeelde driehoek (get.)	4 „ „ „
25.	„	Mei	6 „ „ „
26.	„	Cirkel waarin vierkant en cirkel (get.)	4 „ „ „
27.	„	Geduld	3 „ „ „
28.	„	Casa	11 „ „ „
29.	„	Cirkel waarin 3 kleine cirkels (get.)	4 „ „ „
30.	„	Marie	5 „ „ „
31.	„	T. A. T.	2 „ „ „
32.	„	Goedkoop	2 „ „ „
33.	„	Industrie	6 „ „ „
34.	„	Labore Nihil	3 „ „ „
35.	„	April	8 „ „ „
36.	„	Rust	8 „ „ „

C. een blok van zes stadshuizen.

Geen antwoorden.

Varia.

Een statistiek van brand-oorzaken werd onlangs uitgegeven door het stadsbestuur van New-York; zij weet mee te deelen, dat het brandgevaar bij electrische verlichting heelemaal zoo groot niet is als men tot nu toe meende te moeten aannemen. Van 1902 tot 1905 werden de volgende brand-oorzaken genoteerd: door onachtzaam gebruik van lucifers 2952, door schoorteenen 1710, door rookers 1690, door kamerkachels 1545, door kaarsen 1248, door kinderen, die met vuur speelden 1098, door gasverlichting 894, door gewone lampen 826, door gasontploffing 687.

Daarentegen werd door de electrische verlichting slechts in 361 gevallen brand veroorzaakt; zeker een zeer gunstig resultaat, in vergelijking met de andere verlichtings- of verwarmingsmethoden.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 19. Kalkzandsteen. Rapport van de meerderheid der commissie benoemd in de vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage van 3 November 1906, ter beantwoording der vraag: „Welke bevindingen kunnen worden medegedeeld omtrent de deugdelijkheid als bouwmateriaal van hier te lande vervaardigde kalkzandsteen, met het oog op de bestemming van dit materiaal, de toe te laten belasting enz." Aan dit rapport is bij wijze van aanhangsel toegevoegd een stuk van den heer J. Olthuis, die zich als lid der genoemde commissie niet met de conclusiën der meerderheid kon vereenigen en het noodig achtte zijne inzichten afzonderlijk uiteen te zetten. Wanneer, wat wij veronderstellen, deze uiteenzetting een pleidooi ten gunste van de kalkzandsteen moet zijn, zullen o.i degenen, die thans een zekere reserve tegenover het nieuwe bouwmateriaal in acht nemen, daardoor nog niet van de voortreffelijkheid worden overtuigd.

Architectura no. 19. Het bouwen in Amerika overgenomen uit het Handelsblad.

Technisch Gedeelte. Gedenkteekenen van oude bouwkunst te Axum in Abessynië, (slot). — Cementzandsteen. — De Dame-Architect naar British Architect. — Schroevedraaiers.

De Bouwwereld no. 20. Portret van Dr. P. J. H. Cuypers op zeventigjarigen leeftijd.

Het Conservatoire des Arts et Métiers te Parijs.

Jaarvergadering der Keramische en aanverwante vereenigingen te Berlijn (Slot).

De Ingenieur no. 19. De Electriciteitsfabriek „Schiehaven" der gemeente Rotterdam door C. Nobel, met afbeeldingen.

Eigenaardige zaagsnede van een spoorstaaf door F. A. Brandt, Adj. Ing. S.S.

De Engineering Societies Building te New-York door F. W. Rühle von Lilienstern Ter Meulen w.i.

Over de beoordeeling door Dr D. F. Tollenaar ven de Rapporten betreffende Straat Soerabaja, door H. v. Gelderen.

Een Nederlandsch Ingenieur in dienst bij de Europeesche Donau-Commissie door C. A. Jolles c.i.

De Aannemer no. 19. Vrijheid van beweging III. (Slot.)

Uit Friesland.

Verslagen van de vergaderingen der afdeelingen Groningen, Rotterdam en Utrecht.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 46. Iets over zekere gebreken in steenbakkerijen en hoe deze te verhelpen. — Trusts en Kartels, overgenomen uit „de Aannemer".

Deutsche Bauhütte No. 19. Von der künstlichen Beleuchtung des Landhauses I, door R. Wolff.

Entwicklung der deutschen Erkerarchitectur I, door G. Ebe, met afbeeldingen o.a. van de beroemde erker van het Sebalder Pfarrhof te Neurenberg, naar teekening van Otto Lietz.

Bilder aus Quedlinburg, door B. Hauftmann, met afbeeldingen van het slot aldaar.

Ein Bootshaus-Entwurf door Eisenring, bij een ontwerp van Siegrist te St. Gallen.

De vierde aflevering verscheen van Elseviers' prachtuigave „Het Vredespaleis". Deze aflevering bevat geen tekst, maar o.a. vier platen gewijd aan het veel besproken ontwerp van E. Saarinen te Helsingfors; verder een zeer fraaie reproductie in kleuren van de perspectief van John. Groll's ontwerp en een paar zwarte reproducties van dit ontwerp.

Een aangename herinnering wekt het Franschklassieke gevelontwerp van den Amerikaan Van Buren Magonigle een leerling van de Ecole des Beaux-Arts en de perspectief van het echt Fransche

kolossaal opgevatte ontwerp van Leprince Ringuet en Alaux.

Volmondig moet erkend worden, dat voor zoover de tot heden verschenen platen daarover kunnen doen oordeelen, de keuze-commissie veel smaak in de keuze aan den dag legt. Dit doet dan ook verwachten, dat deze uitgave werkelijk een keurcollectie zal vormen van het beste, wat de tentoonstelling te zien gaf.

Dat de zeer hoog staande reproductie der teekeningen ook het hare hiertoe bijdraagt, behoeft wel geen vermelding.

De uitgevers houden den naam van Elsevier in eere.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. In de zaak van de architecten tegen het Bestuur der Carnegie-stichting werd in de laatst gehouden zitting van de rechtbank alhier aan den procureur van de architecten op zijn verzoek vier weken uitstel verleend tot het nemen van conclusie van repliek.

— Ingediend is een wetsontwerp tot wijziging en verhooging van hoofdstuk III (Buitenlandsche Zaken) voor het dienstjaar 1907.

De memoriepost op de begrooting uitgetrokken voor „kosten van wederopbouw van het gezantschapsgebouw te Peking, benevens verdere daarmede verband houdende uitgaven", wordt gebracht op f 140,000.

Zooals door den minister in zijn antwoord aan de Kamer bij gelegenheid van de behandeling der begrooting werd medegedeeld, wachtte hij de raming der kosten van het plan-Cuypers af, alvorens den memoriepost voor het bouwen der gezantschapswoning te Peking door een cijfer te vervangen. De raming is echter zoo zeer tegengevalleu, dat aan bouwen overeenkomstig bedoeld plan niet kon worden gedacht.

Intusschen wordt het tijd, dat het gezantschapsgebouw verrijze, weshalve aan een door den minister van waterstaat aangewezen ingenieur-architect is opgedragen een een goedkooper plan te maken, dat door den minister is goedgekeurd en waarmede bedoelde architect ter uitvoering naar China is vertrokken.

Met inbegrip van den aanleg voor electrische verlichting en centrale verwarming zal er een bedrag van f 120,000 mede gemoeid zijn, terwijl de overige met den bouw verband houdende uitgaven, zooals kosten van uitzending en bezoldiging van den architect, die van toezicht enz., geraamd worden op f 20,000.

Het benoodigde bedrag zal gekweten kunnen worden uit het voor dat doel in de van China bedongen schadeloosstelling begrepen bedrag ad f 250,000, vermeerderd met de te dier zake door die mogendheid bereids betaalde rente ad 4 pCt. 's jaars.

AMSTERDAM. Men schrijft uit Arnhem aan de Telegraaf; De overweging, dat het M. T. O. een zaak is van urgentie, waarmee een algemeen belang ten zeerste is betrokken, heeft geleid tot een landelijke beweging, welke hier eindelijk vasten vorm heeft gekregen, Op initiatief van den Aannemersbond zal door een commissie uit den Bond van Technici (de heer Brink), de Opzichters en Teekenaars (de heer Staal), Bouwkunst (de heer Versteeg) en den Aannemersbond (de heer Roskam), aan welke commissie de heer Schaap, directeur der gemeentewerken, is toegevoegd, eerstdaags aan den Raad een adres worden gezonden, waarin wordt aangedrongen op de stichting van een school voor M. T. O.; dat althans de gemeente kosteloos beschikbaar zal stellen de lokalen met de tegemoetkoming in de kosten tot 'n bedrag van ongeveer f 4000 's jaars. Onderwijs zal gegeven worden in een zesjarigen avondcursus van 15 lesuren per week; voor de toelating zal een examen worden afgenomen, waarvan de bezitters van het diploma eener ambachtsschool of eener driejarige H. B. S. zullen zijn vrijgesteld. Tevens bedingt de commissie, dat de gemeente de school niet stelle onder het toezicht der commissie voor het middelbaar onderwijs, maar onder het toezicht van deskundigen.

De zesjarige cursus is gesplitst in een driejarige, aan 't eind waarvan zonder bezwaar geacht mag worden, dat de kennis zal verkregen zijn voor het examen van de Maatschappij tot Bevordering van Bouwkunst. Sinds het in werking treden van de in verschillende opzichten hooger gestelde eischen der gemeentelijke bouwverordeningen, blijkt het examen dier maatschappij niet voldoende te zijn, wat betreft het onderzoek naar de bekwaamheid van de bouwkundige opzichters in het statisch berekenen van bouwconstructies. Daarom wordt de instelling van een vervolgcursus. 'n opzichters-klasse, waarin de commissie zich voorstelt die kundigheden te doen verwerven, die in bouwkundigen en bouwkunstigen zin van een technicus mogen vereischt worden. Op beide cursussen wordt geen onderwijs gegeven in de practische beoefening van het ambacht.

— Op 16 dezer had de prijsuitdeeling plaats aan de Avondambachtsschool voor Timmerlieden „Concordia Inter Nos" der Maatschappij van Nijverheid, depart. Amsterdem.

De tentoonstelling der in den afgeloopen cursus gemaakte teekeningen en werkstukken heeft plaats van 17—20 Mei van 10—4 uur. Zaterdag 18 Mei tevens 's avonds 7—10 uur in het schoolgebouw Frederik Hendrikstraat 115.

ARNHEM. De tentoonstelling van werken van dr. P. J. H. Cuypers zal op Woensdag den 5den Juni a.s. in het Stedelijk Museum geopend worden.

Personalia.

— Voor 5 jaren is tot directeur van de Leidsche waterleiding benoemd de heer R. W. J. C. van de Wall Bake, te Amsterdam, in plaats van den heer Kretschmar van Veen, die ontslag had gevraagd.

— Ter benoeming van een gemeente-opzichter te Enkhuizen werden uit 152 sollicitanten voorgedragen de heeren G. Hondijk te Winschoten, P. de Vries te 's-Gravenhage en J. J. Dorenbosch te Ter Neuzen.

— De heer P. J. van Poelvoerde, Civ. Ing. te Haarlem, is benoemd tot Technisch ambtenaar bij de gemeentewerken te Vlissingen.

— Burg. en Weth. van 's-Gravenhage hebben bij de gemeentewerken benoemd: tot ingenieur afdeelingschef den Heer P. Bakker Schut, thans ingenieur; en tot ingenieur den Heer C. B. J. Walland, thans adjunct-ingenieur.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter. Zie adv. in dit no. (2)

— Opzichter-Teekenaar bij de Leidsche Duinwater-Maatschappij te Leiden, niet beneden 30 jaar, bekend met beton-ijzerwerken, voor minstens 6 maanden. Salaris f 125 per maand. Adres, kantoor Stationsweg 12. (2)

— Bouwkundige, als Directeur van een Bouwmaatschappij in Zuid-Holland, gehuwd, H.G., vast salaris en aandeel in de winst. Br., lett. V W 1844, Alg. Adv.-Bur. A. de la Mar Azn., Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

26 Bouwk. Opz.-teek.,	21—48 j., f 60—f 100	p. m.
11 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 90	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., f —f 50	„
7 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 70—f 85	„
9 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 100	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
8 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	18—25 j., f 45—f 65	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., 1 Leeraar Timmeren	23—39 j., f 80—f 100	„

12DE JAARGANG. ZATERDAG 25 MEI 1907. No. 21

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Het is een gelukkige gedachte van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst geweest, om in de vergadering, die 30 Mei aanstaande zal gehouden worden, het onderwerp: „Middelbaar Technisch Onderwijs" aan de orde te stellen. Want aan zulk onderwijs bestaat reeds sinds lang zóó groote behoefte, dat iedere poging om de regeering daarvan te overtuigen, waardeering verdient.

Wij hopen, dat de leden in grooten getale zullen opkomen en dat de inleiding, door den heer H. Enno van Gelder, werktuigkundig Ingenieur te Rotterdam, te geven, zal gevolgd worden door een degelijke wisseling van gedachten.

Men herinnert zich, hoe onder het vorige Ministerie de zaak van het Middelbaar Technisch Onderwijs ter hand werd genomen, hoe de „premier" dier dagen Europa bereisde, om zich overal van de toestanden in het buitenland op de hoogte te stellen, hoe zelfs wetsontwerpen tot regeling van het leerlingwezen en tot stichting van een Technicum te Haarlem werden ingediend. Maar men herinnert zich tevens, hoe de val van het ministerie al deze „Spaansche kasteelen" deed instorten.

De Haarlemmers hadden zich van dat Technicum veel voorgesteld. Maar de overige Nederlanders, voor wie het bestemd heette te zullen worden, hadden er minder mede op, omdat zij wel begrepen, dat het laten studeeren hunner zoons te Haarlem hun geldelijke krachten zou te boven gaan.

Sedert heeft de heer Tutein Nolthenius als redacteur van „de Gids" de zaak warm pogen te houden, door in het bijzonder den heer de Groot, die als inspecteur van het Ambachtsonderwijs, de toestanden in Duitschland en Oostenrijk bestudeerd heeft en die daarover een rapport uitbracht, *à faire* te nemen. Dit is misschien een zeer doeltreffend middel, maar voor den heer de Groot, die zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt door zijn rapport, minder aangenaam.

De inspecteur heeft zich dan ook tegen den heer Tutein Nolthenius te weer moeten stellen.

Maar terwijl men dus elkander over het Middelbaar Technisch Onderwijs in de haren zit, komt de zaak niet verder en daarom is het goed, dat een lichaam als de Maatschappij poogt haar vooruit te helpen.

Het is te verwachten, dat de heeren Nolthenius en de Groot onder de aanwezigen zullen zijn, maar dat er dus op een mondelinge hervatting van den schriftelijk begonnen strijd vooruitzicht bestaat, is een minder aangenaam vooruitzicht. Want het gebeurt nooit, dat de eene strijder zich door den anderen laat overtuigen.

Daarom hopen wij, dat de heer van Gelder zijn inleiding zóó zal inrichten, dat ook anderen dan

deze beide heeren met vrucht aan het debat kunnen deelnemen.

In „de Opmerker" is het Middelbaar Technisch Onderwijs zóó dikwijls besproken, dat onze meening hieromtrent voldoende bekend mag worden geacht. Toch meenen wij er goed aan te doen, nog eens in enkele trekken ons ideaal te schetsen.

Vóór alles achten wij noodig een goede regeling van het leerlingwezen, die bij ons sinds 1798 reeds ontbreekt. De in Oostenrijk bestaande regeling, die echter naar onze behoeften gewijzigd zou dienen te worden, kon wellicht een geschikt voorbeeld leveren.

Deze regeling zou alle ambachtslieden, waar ook gevestigd, baat geven. De ambachtsscholen zouden wij willen veranderen in vakscholen, die ook bezocht konden worden door hen, die reeds bij een meester in de leer waren geweest. Voorloopig kon men wellicht de bestaande scholen laten, zooals zij zijn, en er klassen voor meergevorderden aan toevoegen, die dan in de plaats konden komen van het vroeger voorgestelde Technicum. Reeds bestaande vakscholen zouden kunnen worden uitgebreid en mogelijk de in Duitschland goed werkende „meestercursussen" kunnen geven, waardoor ook de verstgevorderden er nog baat van konden hebben.

Praktijk, voortdurend praktijk, zou ons bij al dit onderwijs het meest wenschelijk voorkomen. Van de theorie zouden wij niets dan het strikt noodige willen geven. Sinds haast een halve eeuw heeft men nu bij het technisch onderwijs de theorie een zóó groote plaats ingeruimd, dat de practijk niet aan de beurt kon komen. Het resultaat is te weinig bevredigend geweest, dan dat het niet gewenscht zou zijn, nu bij het Middelbaar Technisch Onderwijs de rollen eens om te keeren. Men bewondert nu nog het werk uit den tijd der gilden, die van theorie niets wisten. Welnu, dan moet het toch wel duidelijk zijn, dat het *„fabricando fabri fimus"* nog thans even goed geldt als bij de Grieken en Romeinen of bij de Nederlanders vóór 1798.

Men kan het smeden slechts leeren, door aan het aanbeeld den hamer te hanteeren. Wie alle „handleidingen voor den smid" heeft doorgewerkt zal toch nog met even weinig gevolg in een smederij kunnen arbeiden, als iemand, die de „handleidingen voor de zwemkunst" heeft bestudeerd, zich redden kan, wanneer hij in het water valt.

De ambachtsscholen hebben nuttig gewerkt voor zoover zij aan de te zeer verwaarloosde practijk hun aandacht hebben gewijd. Alleen door op dit spoor voort te gaan, kan ons Middelbaar Technisch Onderwijs komen, waar het wezen moet. Een Technicum als het vroeger voorgestelde, met laboratoria, amanuenses en studenten zou ons slechts aan een „klein Delft" helpen, en dus van den wal der practijk in de sloot der theorie brengen.

Dempen.

In „het Nieuws van den Dag" vonden wij het volgende:

DE REGULIERSGRACHT.

„In een artikel, voorkomende in „De Opmerker, Bouwkundig Weekblad" wordt betoogd, dat om practische redenen de Reguliersgracht maar gedempt moest worden, en dat het dwaas zou zijn dit te laten wegens de schilderachtigheid. De schrijver gaat dan voort:

„Wie heeft dat (te weten: de schilderachtigheid) gedecreteerd? De schilder, schrijver, teekenaar en „Rembrandt-kenner" Dr. Jan Veth. En om dit decreet te kunnen gehoorzamen, leggen de Amsterdammers met graagte de millioenen (die zij niet hebben) op het altaar der schilderachtigheid.

„Is de Reguliersgracht inderdaad zóó schilderachtig? Nu een schilder het zegt, past het ons, leeken, dit te gelooven. Slechts komt het ons vreemd voor dat wij ons niet herinneren, ooit een schilderij met de Reguliersgracht er op, gezien te hebben. Zelfs Breitner schijnt dit onderwerp niet te hebben aangetrokken".

„Wij van onzen kant willen het betoog van dezen schrijver, dat zich door een overmaat van schamperheid onderscheidt, niet verder volgen. Maar dat de Reguliersgracht nooit tot onderwerp zou zijn gekozen, die bewering is toch wel heel kras. Wij hebben maar de namen te noemen van Karsen, Wijsmuller, Reicher en 't Hooft. En wat Breitner betreft, juist deze kunstenaar heeft deze bij uitstek schilderachtige gracht herhaaldelijk op het doek gebracht. Op de Breitner-tentoonstelling waren twee groote, zeer fraaie en hoogelijk geroemde schilderijen van de Reguliersgracht, die beide zijn geproduceerd in het plaatwerk aan Breitner's „Oeuvre" gewijd, dat bij Scheltema en Holkema verschijnt. Dus: „zelfs" Breitner!

Dat overigens ons Gemeentebestuur het niet met den schrijver eens is, heeft de zitting van gistermiddag, gelukkig, bewezen. De Reguliersgracht blijft gracht en wordt niet gedempt".

De redactie van „het Nieuws van den Dag" was tot dusver, getrouw aan de overlevering, die sinds de oprichting van dit blad in eere werd gehouden, afkeerig van polemiek. In den laatsten tijd, sedert de hoofdredactie in andere handen overging, is het systeem blijkbaar ook veranderd, en geeft men om de overlevering niet meer. Wij zullen de laatsten zijn, die deze wijziging betreuren.

Het blijkt, dat wij ons hebben vergist, toen wij meenden, dat de Reguliersgracht te Amsterdam niet door schilders op het doek was gebracht. Dat wij niet alle werken van Karsen, Wijsmuller, Reicher en Thooft kennen, zal men ons niet kwalijk nemen, misschien ons zelfs vergeven, dat wij moeten bekennen, van de schilders Reicher en Thooft nog nooit te hebben gehoord.

Maar dat wij Breitners „Oeuvre" zoo slecht kennen, ook nadat het plaatwerk van Scheltema en Holkema verschenen is, wordt ons, terecht, als een zonde toegerekend. Wij maken dan ook bij deze onze verontschuldiging, herinnerend aan Homerus, die gezegd wordt, wel eens te hebben geslapen, als dit voor een dichter niet te pas kwam.

De redactie van het „Nieuws van den Dag" vindt, dat, wat wij omtrent de demping der Reguliersgracht schreven, „zich door een overmaat van schamperheid onderscheidt", welke „overmaat" gezegde redactie heeft belet, het „verder te volgen".

Dit betreuren wij en wij hopen, dat de redactie bij nader inzien moge besluiten, alsnog haar meening te geven. Kwaad is daarvan niet meer te vreezen sinds de Amsterdamsche Raad besloot: „de Reguliersgracht blijft gracht en wordt niet gedempt". Het debat kan dus een „academisch" karakter dragen en loopen over de vraag, wanneer een Amsterdamsche gracht wel en wanneer niet gedempt mag worden.

Het genomen besluit is daarenboven van zóó „platonischen" aard, dat vermoedelijk de kindskinderen der tegenwoordige raadsleden de verbreede Vijzelstraat niet zullen aanschouwen en in veel later tijd de demping der Reguliersgracht misschien andermaal aan de orde komt.

De stelling, door Dr. Jan Veth opgeworpen en door liefhebbers van het oude Amsterdam bijgevallen is, dat de Reguliersgracht niet gedempt mag worden, omdat zij „schilderachtig" is. Het komt er nu maar op aan, wat onder „schilderachtig" te verstaan is. Geeft men ons toe, dat de schilderachtigheid *„liegt im Auge des Beschauers"*, dan zou er van de stelling niets meer overblijven.

Wij weten nu, dat vijf schilders de Reguliersgracht op het doek hebben gebracht. Van deze vijf is Breitner zeker de meest begaafde. Breitner nu heeft de schoonheid zóó in zijn oog, dat hij zelfs van de nieuwe Amsterdamsche buurten, die ieder gewoon mensch leelijk en vervelend vindt, prachtige schilderijen wist te maken. Zoo iemand staat gelijk met Franz Schubert, van wien gezegd wordt, dat hij eens een spijskaart als tekst voor een zijner composities gebruikte. De Genestet heeft dus gelijk gehad, toen hij zei:

„Poëzie schuilt overal, overal mijn vrinden.
't Is de vraag maar of ge ze al, of ze niet kunt [vinden".

Menschen als Breitner, die overal de schilderachtigheid ontdekken, zijn uiterst zeldzaam. Voor hen behoeft men de Reguliersgracht niet ongedempt te laten. Zij zullen, als het hun lust, ook van de gedempte gracht een meesterlijke schilderij weten te maken.

En het overige menschdom? Dat is volkomen onverschillig tegenover de vraag, die ons bezighoudt. Misschien ziet het oog der bewoners van de Reguliersgracht haar schoonheid niet zooals Breitner, maar hun neus ruikt ongetwijfeld de minder aangename geuren, die uit haar groene wateren opstijgen. Die bewoners zijn, wie zal het hun kwalijk nemen, vóór het dempen, te eer, daar zij door de te verwachten tramlijnen de waarde der huizen, zoo zij er eigenaars van zijn, hopen te zullen zien stijgen. Wie zal ook dat dezen menschen kwalijk nemen?

Er komen iederen zomer vreemdelingen naar Amsterdam, die door de „schilderachtigheid" der stad worden aangelokt. Zoowel de logementhouders als de neringdoenden zien die vreemdelingen gaarne en daarom is het zeker van belang, dat Amsterdam zijn „schilderachtigheid" behoudt. Want al zijn niet alle bewoners der hoofdstad logementhouders en neringdoenden, men gunt den „middenstanders" toch graag een profijt.

Zouden nu deze goudstrooiende trekvogels wegblijven, indien de Reguliersgracht werd gedempt? Ook de naarste Nurks zou het niet willen beweren. Zelfs nadat de Rozengracht gedempt was (die men zeker „gracht" had laten blijven, als men maar bedacht had, dat in haar water „Rembrandt's laatste woning" zich eens spiegelde) is van een vermindering der Amsterdam bezoekende vreemdelingen niet gebleken.

Men begrijpe ons wel. Wij zouden niet willen aanraden, een Amsterdamsche gracht te dempen, als daarvoor geen noodzaak bestond. Maar het komt ons voor, een ziekelijke sentimentaliteit te zijn, wanneer men een gracht als de Reguliersgracht laat bestaan en groote kosten gaat maken, om de Vijzelstraat te verbreeden. Tegen die kosten ziet het tegenwoordige geslacht blijkbaar niet op, althans een voorstel in den Raad gedaan, om door onteigening het smalste deel der straat te verbreeden, kon geen meerderheid vinden.

Misschien nijpt de nood nog niet, daar de toeneming der bevolking te Amsterdam tot staan schijnt te zijn gekomen. Doch dan is het niet duidelijk, waarom de zaak aanhangig werd gemaakt. De bewoners van de westzijde der Vijzelstraat zullen nu wel aarzelen, tot verbouwing van hun huizen over te gaan. *Cui Bono?* Alleen de eigenaars der huizen, die nu aan de Heeren-, Keizers- en Prinsegracht staan en later hoekhuizen zullen worden, wrijven zich in de handen. Zij zien in hun verbeelding reeds de directeuren van verzekeringsbanken hooge sommen voor hun eigendommen bieden, want natuurlijk zijn zulke punten „goud waard" voor een hoog reclame-gebouw. Zoo is des eenen dood des anderen brood.

Wij hopen, dat deze beschouwingen door de redactie van „het Nieuws van den Dag" een antwoord waard gekeurd zullen worden, opdat de waarheid uit den schok der meeningen als een heldere vonk te voorschijn moge springen.

Oudheidkundig Museum te Nijmegen

Van de Commissie ter verzekering eener goede bewaring van Gedenkstukken van Geschiedenis en Kunst te Nijmegen, ontvingen wij een afdruk van haar jaarverslag over 1906 aan den Raad der Gemeente.

Daarin wordt in de eerste plaats melding gemaakt van de in het afgeloopen jaar ten einde gebrachte restauratiewerken aan de Carolingische kapel op het Valkhof en warme hulde gebracht aan den Directeur der Gemeentewerken den heer J. J. Weve voor de goede zorgen, daaraan besteed en daarna het volgende gezegd:

„In het vorig verslag hebben wij de stichting van een nieuw doelmatig Museum een eisch van gebiedende noodzakelijkheid genoemd. Met bijzonder groote ingenomenheid constateeren wij, dat van verschillende zijden ons verzoek werd gesteund. De vereeniging „Oppidum Batavorum" en „Nijmegen Vooruit", vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, beide te Nijmegen, zonden U adressen van adhaesie, eveneens deed dit de Provinciale Geldersche archeologische Commissie en het Bestuur van „Gelre" te Arnhem, terwijl bij de Commissie zelve menigvuldige bewijzen van instemming inkwamen. Met aandrang herhalen wij nogmaals ons verzoek tot uitbreiding en wijzen er op, 1e hoe

noodig die is tot het verkrijgen van een goed overzicht over de Nijmeegsche verzameling, waarin de voorwerpen thans allerminst tot hun recht komen, terwijl bij de voortdurende vermeerdering van aanwinsten de toestand met den dag meer onhoudbaar wordt; 2e. hoe die uitbreiding de eenige kans biedt, dat het Nijmeegsche Museum eens zal worden aangewezen als bewaarplaats van de kostbare verzameling — Kam. Een *spoedig* ingrijpen in deze is echter noodzakelijk. Van Uw College, dat steeds getoond heeft een open oog te hebben voor hetgeen Nijmegen aan zijn geschiedenis verschuldigd is, meenen wij echter te mogen verwachten, dat het niet zal dralen, in deze de vereischte voorzieningen te treffen, dat het Museum alhier tot een der belangrijkste voor wetenschap en geschiedenis worde gemaakt".

Ieder die het Nijmeegsche Museum en de kostbare verzameling Kam kent, zal volmondig het bovenaangehaalde beamen. Meer en meer trekken beide de aandacht van vreemdelingen en buitenlandsche geleerden. Het gebrek aan ruime en geschikte localiteit doet zich niet alleen gevoelen in verband met een behoorlijke uitstalling der aanwezige voorwerpen, maar zelfs is er geen afzonderlijk lokaal beschikbaar, waar rustig wetenschappelijke studieën gemaakt kunnen worden en dit is niet alleen een eisch, die voortvloeit uit den aard der in het Museum bewaarde stukken, doch een eisch, die aan elk eenigszins goed ingericht oudheidkundig museum gesteld mag worden.

Nijmegen verkeert, in vergelijking met menige andere gemeente, nog steeds in gunstige omstandigheden. Er zou, om te beginnen, geen het minste bezwaar zijn, dat van gemeentewege een goed gelegen terrein voor museumbouw werd beschikbaar gesteld en de stad kan zich gerust de weelde veroorloven daarop een fraai, ruim en doelmatig ingericht gebouw te stichten.

Uitgaven voor dergelijke doeleinden mogen strikt genomen niet als weelde-uitgaven worden beschouwd, want al mogen daarvan oogenschijnlijk geen directe baten te verwachten zijn, zonder twijfel zal het bezit van een zoo rijke en belangrijke verzameling als hier bijeengebracht kan worden, een verzameling, die dan met recht eenig in ons land zal kunnen worden genoemd, op den duur aan de gemeente ten goede komen.

Adres in zake het Vredespaleis.

Het navolgende adres is verzonden:

Aan
de Tweede Kamer der Staten-
Generaal te 's-Gravenhage.

Geven met verschuldigden eerbeid te kennen ondergeteekenden, allen Nederlandsche architecten:

a. dat zij met leedwezen en op de in bijgaande toelichting nader uiteengezette gronden, hebben gevolgd het verloop der voorbereiding tot het bouwen van het Vredespaleis en zulks meer in het bijzonder ten aanzien van:

1e. de keuze van het terrein,

2e. de voorwaarden waaronder de prijsvraag werd uitgeschreven,

3e. de uitspraak der Jury.

b. dat adressanten zich ervan bewust zijn, dat het onzeker is in hoever Uwe Kamer bevoegd is zich met deze quaestie in te laten, omdat verschil van meening mogelijk is over de rechtsverhouding welke bestaat tusschen de Nederlandsche Regeering en het Bestuur der Carnegie-Stichting.

c. dat, nu het besluit aangaande den bouw van het Vredespaleis aanstaande blijkt, zij, ondanks het sub. b. gemaakte voorbehoud, meenen zich ten slotte tot Uwe Kamer te mogen wenden in het vertrouwen dat door haar kennis zal worden genomen van de grieven, welke ten aanzien van de sub. a. genoemde punten 1e., 2e. en 3e bestaan.

Redenen waarom adressanten, terwijl zij den vorm aan de prudentie van Uwe Kamer overlaten, aan Uwe Kamer eerbiediglijk verzoeken haren invloed aan te willen wenden, opdat:

1e. het mogelijk worde dat het Vredespaleis worde opgericht in eene omgeving zijner waardig, maar dat bovendien dat monument de uiting zij van de grootsche idée waaraan het is gewijd;

2e. alsnog, voor zoover mogelijk, moreele voldoening worde gegeven aan den architectenstand, wiens rechten, door het verloop der prijsvraag, zijn gekort.

't Welk doende, enz.

Amsterdam, Mei 1807.

Tot heden draagt het adres de handteekeningen van de volgende architecten:

K. de Bazel, Bussum.
H. P. Berlage, Amsterdam.
C. N. van Goor, Rotterdam.
J. Ingenohl, Amsterdam.
A. J. Joling, idem.
Paul J. de Jongh, idem.
W. Kromhout, idem.
Foeke Kuipers, idem.
J. H. W. Leliman, idem.
Alb. Otten, Rotterdam.
W. F. Overeijnder, idem.
J. E. van der Pek, Amsterdam.
H. Walenkamp, idem.
P. A. Weeldenburg, Rotterdam.
A. W. Weissman, Haarlem.

Betuigingen van instemming met toezegging van mede-onderteekening worden alsnog gaarne ingewacht vóór den 22sten Mei a.s. aan het adres van den heer F. van Rossen, Uitgever, Heerengracht 281, Amsterdam.

Het adres gaat vergezeld van een memorie van toelichting, waarin achtereenvolgens 1o. *de plaatskeuze*, 2o. *de voorwaarden waaronder de prijsvraag werd uitgeschreven*, 3o. *de jury-uitspraak* nog eens uitvoerig aan een critische beschouwing worden onderworpen. Deze toelichting is te beschouwen als een résumé van alles wat vroeger over de zaak gezegd en geschreven is. Het kan misschien nut hebben de leden der Tweede Kamer daaraan nog eens te herinneren, voor hen, die in de bouwkundige bladen het verloop der zaak hebben gevolgd, bevat deze toelichting niets nieuws.

Zij mag gelezen worden, maar een storm van verontwaardiging zal zij nu in de kringen der bouwmeesters niet meer doen opgaan, evenmin als de behandeling van het adres in de Tweede Kamer een evenement van beteekenis zal worden in de geschiedenis van het loopende zittingjaar.

Na het fiasco, waar op het proces der architecten tegen het bestuur der Carnegie-stichting is uitgeloopen, na een uitspraak van niet ontvankelijkverklaring door de rechtbank, is van een volksvertegenwoordiging, waarin het rechtsgeleerd element verreweg de overhand heeft, toch wel niet veel meer te verwachten, dan een motie: de kamer..... overwegende..... gaat over tot de orde van den dag.

Die motie zal dan in de „Handelingen" worden begraven en hiermede zal het incident, als het al zoo genoemd mag worden, zijn afgeloopen.

Wanneer de onderteekenaars van het adres met een dergelijke „moreele voldoening" tevreden zijn, dan is voorwaar de Nederlandsche architectenstand, die door hen wordt vertegenwoordigd al met heel weinig tevreden. Dan denkt men onwillekeurig aan het bekende spreekwoord van de kinderhand, die spoedig gevuld is en vraagt men zich af of het eigenlijk geen kinderwerk is om nu nog pogingen te doen, verandering te brengen in zaken, die tot de voldongen feiten behooren en of een dergelijk pogen niet wijst op den staat van onmondigheid, waarin de architectenstand hier te lande nog verkeert.

Een medewerker van een onzer groote dagbladen maakte onlangs de juiste opmerking, dat men hier te lande en elders vaak eindigt met datgene, waarmede men had moeten beginnen en dat uit deze averechtsche wijze van doen ontzaglijk veel geharrewar, tijdverlies en zoo meer voortvloeit. Deze opmerking past ook hier.

Wel is er reeds voor het uitschrijven der prijsvraag o.a. tegen de terreinkeuze heftig en krachtig geprotesteerd, maar van een georganiseerd opkomen voor de rechten van den architectenstand is nooit sprake geweest en is er al eens iets van een dergelijke beweging merkbaar geweest, dan is zij in hare opkomst gesmoord.

Welke invloeden hierbij in het spel geweest zijn, kan thans buiten beschouwing blijven, maar wij kunnen wel als zeker aannemen, dat de geheele zoogenoemde architectenstand het, wat diplomatieke talenten betreft, onmiddellijk moet afleggen tegen den voorzitter van het Carnegie-bestuur.

Wanneer wij de uitdrukking „zoogenoemde" architectenstand bezigen, dan bedoelen wij daarmede geen schampere qualificatie aan het adres der Nederlandsche collega's. Onder de eerste onderteekenaars van het adres behoort reeds het meerendeel tot de meest begaafden, maar men zal ons toegeven, dat wij in ons land eigenlijk niet spreken kunnen van een architectenstand in den zin zooals men dat wel doen kan van een stand van medici, een advocatenstand, een militairestand, een ingenieursstand, een aannemersstand. Bij de architecten ontbreekt tot heden evenzeer de gereglementeerde organisatie als de stilzwijgende, welke op traditie en usance berust.

Er bestaan weliswaar in ons land eenige vereenigingen van bouwkundigen, maar de inrichting dezer genootschappen en de daarin nog steeds te veel heerschende côteriegeest beletten een krachtige aaneensluiting en een krachtig optreden naar buiten.

Om succes te kunnen verwachten in aangelegenheden, waarbij diplomatie of politiek in het spel is, is bovendien een krachtig optreden alleen niet voldoende. In de eerste plaats moet men daarvoor bekend zijn met al de kronkelwegen, die in onze Staatsinrichting voeren tot het doel, dat men beoogt. Een lange, veeltijds moeilijke, voorbereiding is noodig, om een handeling van onze Volksvertegenwoordiging uit te lokken en wil men die handeling doen uitvallen, zooals men dat wenscht, dan moet men zich verzekerd hebben van de macht, om de zaak in een bepaald spoor te kunnen leiden en dan die macht weten te gebruiken op het juiste oogenblik.

Zoo kan men iets bereiken, maar in de gegeven omstandigheden verwachten wij van het overigens loffelijk streven der bouwmeesters geen resultaat en zelfs geen moreel succes.

Oude Weefsels.

De tentoonstelling van oude weefsels en gewerkte stoffen, die op het oogenblik in het Haarlemsche Museum van Kunstnijverheid geopend is, zal door hen die in de geschiedenis der kunsten en ambachten belang stellen zeker worden gewaardeerd; daar in de aanzienlijke verzameling welke voor deze gelegenheid bijeen werd gebracht, een uitgebreid studiemateriaal voorhanden is.

In Nederland werd tot nog toe slechts bij uitzondering de aandacht gevestigd op de rijke bronnen die de textielwerken uit vervlogen tijdperken zoowel op geschiedkundig als technisch en artistiek gebied opleveren en toch leggen de overgebleven fragmenten van dezen belangrijken tak van Kunstnijverheid getuigenis af van de cultuur van het tijdperk, waaruit ze afkomstig zijn en geven ons nadere toelichtingen omtrent het leven en bedrijf, de zeden en gewoonten, de kleeding en den kunstzin van de volken die de werkstukken, welke onze aandacht in beslag nemen, vervaardigd hebben.

Deze tastbare bewijzen der menschelijke nijverheid uit vroegere dagen, geven ons dan ook omtrent het verleden meer nauwkeurige inlichtingen dan wij vaak uit dikke folianten kunnen putten.

Daar onze hedendaagsche weefkunst op geheel andere wijze wordt uitgeoefend, dan in vroegere dagen het geval was, zoo is het voor den technicus hoogst belangrijk, na te gaan, hoe door den bouw van den weefstoel, het gebruikte materiaal, het verschil van draad en andere oorzaken de verschillende samenstellingen der stoffen verkregen werden, terwijl het voor den kunstenaar hoogst leerzaam moet zijn de artistieke uiting der achter ons liggende tijdperken na te gaan en hun ontwikkeling te volgen.

Aanvankelijk toch werd de versiering der weefsels verkregen door het invlechten van gekleurde draden, door het uittrekken van draden, door stik- of boorduurwerk, door het bedrukken met kleuren en andere technieken. De daarbij toegepaste motieven zijn dus die der geweven motieven voorafgegaan en hebben de richting en het karakter van deze laatsten bepaald.

De ornamentale motieven, die ons de oude weefsels bieden, bevatten niet alleen een schat van gegevens die ons omtrent de verschillende wijzen waarop de natuurvormen werden gestyleerd, inlichtingen geven — welke voor den sierkunstenaar

van het hoogste belang zijn — doch zij vertolken tevens de artistieke gedachten welke ons, gelijk melodiën uit het verleden tegemoet klinken, terwijl hunne symbolen en attributen, die in verband stonden met den cultus alsmede met de vereering van vorsten, beroemde krijgslieden en hooggeplaatste personen een helder licht werpen op godsdienstige en maatschappelijke toestanden. Zij geven ons derhalve als trouwe gidsen, uit het duister verleden, omtrent menig onopgelost vraagstuk zeer gewenschte inlichtingen.

In zooverre de plaatsruimte het toeliet werd aan de tentoonstelling van oude weefsels eene verzameling naaldwerken toegevoegd. Deze zeer rijke en kostbare stik- en borduurwerken, voor het grootste gedeelte uit Zuid- en Oost-Europa, alsmede uit den Orient afkomstig, geven ons — daar in het Oosten het oorspronkelijke karakter der naaldkunst wegens het vasthouden aan oude traditiën bewaard is gebleven —, eenig begrip omtrent de versiering uit het zooeven genoemd tijdperk, toen de weefsels uitsluitend met de hand werden versierd, dus vóórdat de versiering op meer mechanische wijze werd verkregen.

De verzameling, die thans in het Museum ter bezichtiging is gesteld, omvat werken der meest verschillende landen en tijdperken die eenigen invloed op de ontwikkeling der textielkunst hebben geoefend. Vertegenwoordigd zijn: Egypte, Peru en Griekenland; van de Aziatische landen vinden wij er China, Japan, Perzië en Indië, alsmede merkwaardige specimen van Saraceenschen, Italiaanschen, Spaanschen, Franschen, Vlaamschen en Nederlandschen oorsprong uit de Middeleeuwen en de verschillende tijdperken der Renaissance.

De Heer Fried. Fischbach, te Wiesbaden, heeft voor deze tentoonstelling het leeuwendeel geleverd. Zijne kostbare verzameling vormt er de kern van. Verder hebben hunne medewerking verleend: het Koninkl. Museum van Kunstnijverheid te Berlijn, Dr. R. Forrer te Straatsburg, Julius von Kaan Albest, te München, Prof. Paul Schulze, te Krefeld, E. W. Albrecht te Berlijn, Max Heiden, te Berlijn, F. Obreen, te 's-Graveland.

Wij kunnen niet nalaten tot een bezoek aan deze tentoonstelling onze lezers op te wekken.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 20. Agenda van de 96ste Algemeene Vergadering te houden 29 en 30 Mei a.s. te Amsterdam.

Heerenhuis te Rotterdam aan de Schiekade gebouwd door J. Verheul Dzn., met losse plaat.

Kalkzandsteen. Verslag van de discussie in de vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage van 5 April j.l.

Architectura no. 20. Dr. Cuypers 80ste-Verjaardag.

Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal inzake het Vredespaleis.

De Reguliersgracht behouden.

Technisch Gedeelte. Nieuwe woonhuizen te Charlottenburg.

IJzerbeton-onderslagen.

De Bouwwereld no. 21. De Restauratie van Heringa-State te Marssum door J. F. L. Frowein, met losse plaat.

Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal inzake het Vredespaleis.

De Ingenieur no. 20. Verschillende uitvoeringen en beproevingsresultaten van centrifugaalpompen met vertikale asopstelling. Voordracht gehouden in de vergadering der afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van 20 April j.l. door Chr. Eeuwens, met afbeeldingen en 2 platen.

Een nieuwe wijze van voortbeweging voor stoomschepen door A. G. Bosman w. i, De voorgestelde inrichting herinnert aan de waterlocomotief van wijlen Prof. Huet In een naschrift van de Redactie wordt gewezen op de bezwaren verbonden aan de toepassing, doch de plaatsing van het artikel gemotiveerd door de overweging, dat de voorgestelde inrichting nieuw en het beginsel waarop zij berust juist is.

Toepassing van de fundeeringswijze van de Nieuwe Westelijke Viaduct te Amsterdam op andere bouwwerken, door C. Zschokke.

De Aannemer No. 21. Uit Eigen kring LIII. Concurrentie, door Soranus.

Vergoeding van rente.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 47. Het dempen van pannen. — Praatjes over de steenindustrie, ontleend aan „de Handel". — Het accepteeren van wissels, ontleend aan „Handelsbelangen". — Wedstrijd met chemische brandblusch-apparaten.

Deutsche Bauhütte No. 20. Ueber ländlichen Schulbau door F. Rud. Vogel met afbeelding van een ontwerp van Ewald Scheller te Lützkewitz.

Entwicklung der deutschen Erkerarchitectur II door G. Ebe met afbeeldingen van erkers o.a. uit Neurenberg, Merseburg, Hildesheim.

Sommer- und Ferienhäuser door W. C. Behrendt.

Moderne Bauformen. Uitgave van M. J. Gradl. De vijfde aflevering van dit jaar voert den titel „Erstes Dresdener Künstlerheft 1907" en bevat dus uitsluitend afbeeldingen van werken van Dresdener bouwmeesters als William Lossow, Fritz Schumacher, Oswin Hempel, Erich Kleinhempel, Hans Kuhne, Ernst Hottenroth, Schilling & Gräbner enz.

Het is in hoofdzaak landhuis-architectuur die hier gegeven wordt, alsmede enkele kleine monumenten, een bron. een majolica-haard.

De interieurs zijn wel het dankbaarst, ook wat de afbeelding betreft en het is vooral het interieur waaraan de moderne bouwmeester bij voorkeur zijne zorgen wijdt.

Het meest de aandacht trekt een reproductie van een aquarel van Paul Rössler, kerkinterieur volgens ontwerp van Hempel.

De Natuur. Uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in de 5de aflevering:

Hulde aan den grooten natuurvorscher: Dr. H. J. Calkoen. — Het materieel van de Nederlandsche Veldartillerie: W. E. Asbeek Brusse. — De bewerking van het Kurk: W. Schotte. — Het radio-telegrafisch station Scheveningen—Haven (slot): F. T. C. Remery. — Schetsen van de Canarische eilanden Mimosa. — Een praatje over schepen, I: J. M. Kleiboer. — De opheffing van het secundair spektrum bij het objectief van den verrekijker: Dr. R. G. Rijkens. — Een en ander over motorrijwielen, II: Janssen van Raay. — De draadlooze telegrafie volgens Poulsen: Dr. Z. P. Bouman. — Kracht-installatie met hydraulisch samengeperste lucht: S. Snuijff. — De fabrikatie der Vernissen: G. Uhl. — Astronomische mededeelingen voor den zomer van 1907: Dr. W. de Sitter. — Proeven over warmte. 5. Kunstmatige „Lelietjes der Dalen": Dr. A. J. C. Snijders. — Korte mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Het Huis Oud en Nieuw. Uitgave van Ed. Cuypers, aflevering 5, is in hoofdzaak gewijd aan „oud". Het „nieuw" bepaalt zich tot een kleine studie over villa's in strandplaatsen met voorbeelden uit Noordwijk en Zandvoort.

In een hoofdartikel met fraaie afbeeldingen verlucht begint de heer J. C. Overvoorde met het verhaal van de geschiedenis der St. Pieterskerk te Leiden, dat in een volgend nummer zal worden vervolgd.

Zooals bekend is heeft de schrijver sedert eenigen tijd dit belangrijke bouwwerk tot een voorwerp van speciale studie gemaakt en met de publicatie van de resultaten daarvan zal hij zeker velen aan zich verplichten. De bouwmeesters zelf, ofschoon de meest belanghebbenden, zijn zelden in de gelegenheid zich in dergelijke studieën te verdiepen. In vroeger tijd evenwel kon de archeoloog of oudheidvorscher daarbij noode de hulp van den bouwmeester

missen om voor hem schetsen en opmetingen te maken. Thans echter neemt hij daarvoor de photografie en de daarmede in verband staande reproductie-methoden te baat en dit is voor zijn doel nagenoeg volkomen voldoende.

De heer S. Muller Fz. deelt iets mede over het huis Groenewoude te Utrecht met een reconstructieschets van den gevel, opgemaakt naar oude teekeningen en aan de hand van enkele fragmenten. Ofschoon dergelijke reconstructies geen groote wetenschappelijke waarde hebben, zij geven toch een denkbeeld hoe de gebouwen geweest kunnen zijn en de betrekkelijke waarde hangt af van de meer of minder serieuze opvatting van den restaurator op papier. Een kleine vergissing of leemte is op het papier vrij wat minder gevaarlijk dan in werkelijkheid.

Onlangs maakten wij melding van een voordracht, gehouden in de bijeenkomst van de afdeeling Amsterdam van den Bond van Technici op 18 Maart j.l. over De Draadlooze Telegraphie en hare toepassingen, door den Kapitein-Luitenant ter Zee H. T. Hoven.

Deze belangrijke en leerzame voordracht, waarin het onderwerp op heldere en boeiende wijze wordt uiteengezet, is thans in brochure-vorm in druk verschenen en wordt door den secretaris der afdeeling, den heer P. A. Frijlink E.Mz., Ruijschstraat 94 te Amsterdam, voor zoover de voorraad strekt, na toezending van f 0.35 aan belangstellenden toegezonden.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Hilversum. Behalve de reorganisatie der gemeentelijke brandweer kwam in de laatstgehouden raadsvergadering nog in behandeling een voorstel van B. en W. tot uitschrijven van een prijsvraag voor den bouw van een raadhuis, waarbij het maximum der begrooting voor de bouwsom op f 150,000 wordt bepaald en waarbij prijzen van f 1500, f 1000 en f 500 worden uitgeloofd voor de beste plannen. De prijsvraag zal dan open zijn voor alle in Nederland gevestigde bouwkundigen.

's-Gravenhage. Men meldt ons, dat het kasteel De Horst, te Loenen, in eigendom is overgegaan aan den oud-Minister Melvill van Lijnden. Het wordt geheel in ouden stijl gerestaureerd.

Groningen. Dezer dagen is de nieuw gebouwde vleugel van het Groningsch museum met eenige plechtigheid geopend. Reeds vroeger zijn in de Nieuwe Rott. Ct. eenige mededeelingen gedaan over deze uitbreiding en over de wijze, waarop zij is tot stand gekomen.

In verband met deze uitbreiding zijn verschillende belangwekkende voorwerpen, die tot nu toe wegens gebrek aan ruimte geen plaats konden vinden in het gebouw, tentoongesteld, terwijl andere verschikt zijn. Zoo is nu ook de geheele kelderverdieping geheel tot museum ingericht. Daar vindt men thans in de eerste plaats de uit Wierden opgegraven voorwerpen: verschillende wapens, potjes en pannetjes uit den Romeinschen en den Frankischen tijd, Keulsch en Nassausch aardewerk, alles naar de nieuwste leer der archaeologie gerangschikt. Verder Germaansch, Saksisch en Frankisch porselein, bouwfragmenten, opschriften enz. Er is eene afdeeling geheel gewijd aan kerkelijke zaken, eene andere aan modellen, o. a. het poppenhuis indertijd aan Koningin Wilhelmina geschonken. Nog niet geheel gereed is de afdeeling voor oude werktuigen, waar nu reeds een oude drukpers, een weeftoestel en een draagstoel staan.

Op de uerdieping is in de eerste plaats eene afdeeling, hoofdzakelijk gewijd aan de regeering der stad Groningen, eene andere aan Napoleon (spotprenten, geldswaardig papier, patenten); deze kamer is met zes verschillende soorten behangsel uit de 18de eeuw behangen. In een ander vertrek vindt men rood, Delftsch, Haagsch en Chineesch porselein en schilderijen. Een groote ruimte beslaan oude wapenrustingen, kanonnen, sabels, vaandels en wat daar verder toebehoort. Men ziet hier ook de bijzonder mooie potten van Bennebroek, waarvan het indertijd heette, dat ze gekocht waren voor Z. K. H. Prins Hendrik. De waarheid is, dat Z. K. H. er een afgietsel van gekregen heeft.

Er zijn verder schilderijen, o. a. van Egenberger, den Groningschen leermeester van Jozef Israëls, van Jan van Gooyen en van enkele leerlingen van Rembrandt. Natuurlijk zijn Israëls, Mesdag, Mesdag-Van Houten, Koning en andere Groningsche schilders waardig vertegenwoordigd. Voorts zijn er werken van Everdingen, Bilders, Van Borsselen enz.

Zeer belangwekkend is de Westerwoldsche kamer, tot in de kleine bijzonderheden ingericht met Westerwoldsche oudheden.

Bij de inrichting van den nieuwen vleugel heeft men veelal gebruik gemaakt van betimmeringen uit oude patricische huizen in Groningen.

Haarlem. In de Raadzaal van het Museum van Kunstnijverheid had den 11den Mei de jaarlijksche vergadering van den Raad van Bestuur van genoemd Museum plaats onder leiding van den Voorzitter F. M. Baron van Lijnden. Nadat de belangen van het Museum en de daaraan verbonden School besproken, de rekeningen over 1906 en de begrooting 1907 goedgekeurd waren, gaf de Directeur van het Museum eenige mededeelingen omtrent het openen van de laatste rustplaats van Karel den Groote, die in Juli 1906 plaats had en waarin een tweetal zijdeweefsels gevonden werden, waarvan het eene, de zoogenaamde „Elephanten Stoff" uit Byzantium een hoogst merkwaardig document vormt, dat ons eenige vaste gegevens verschaft omtrent de artistieke uiting, alsmede omtrent de nijverheid, de handel en het verkeer gedurende het einde der 8ste en het begin der 9de eeuw onzer jaartelling. Eene nauwkeurige reproductie in kleuren van bovenbedoelde „Elephanten Stoff" zal in de verzameling van oude weefsels, die thans in het Museum geopend is, worden tentoongesteld.

— In het Museum van Kunstnijverheid zijn thans tentoongesteld vijf en twintig reproductiën in kleuren van schilderijen naar meesters der vroegste Nederlandsche schilderkunst, vanaf de gebroeders Van Eijck tot Pieter Breughel. De facsimiles in kleuren zijn van dezelfde grootte als de oorspronkelijke stukken, zij munten uit door eene bijzondere artistieke uitvoering en eene merkwaardige getrouwe wedergave van alle onderdeelen, daar de op de afbeeldingen voorkomende kleederdrachten nadere toelichtingen geven omtrent de wijze, waarop de weefsels werden gebruikt en waartoe ze hebben gediend.

Voor de reproductiën werden de meest artistieke werken de Gebr. van Eyck, Meinling, Quinten Metsys, van der Weyden, van Orley en andere meesters gekozen. Kunstkenners als Bode, Friedlander, Max Rooses en Glück hebben hunne bewondering over de uitvoering uitgesproken.

Door deze tentoonstelling wordt de zeldzame gelegenheid geboden eene keur van meesterwerken bij elkander te zien, wier origineele in verschillende landen verspreid, slechts gepaard met vele kosten en bezwaren te bezichtigen zijn.

Daar in het Museum tevens eene kostbare verzameling van oude weefsels te bezichtigen is, zoo kunnen deze reproductiën als eene welkome bijdrage worden beschouwd.

Vacante Betrekkingen.

— Directeur-Leeraar, jaarwedde f 1200—f 1400 of een Directeur-Alleen, jaarwedde f 600 aan de Burgeravondschool te Kampen. Stukken vóór of op 8 Juni a.s. aan den Burgemeester. (1)

— Opzichter te Barneveld bij het verharden van wegen. Duur circa 8 maanden. Sollicitatiën schriftelijk aan het Gemeentebestuur van Barneveld. Persoonlijke aanmelding niet gewenscht. (1)

— Ingenieur of Bouwkundige met ervaring van transbordeurs voor goederen, steenkolen, enz. bij de Holland-Amerikalijn te Rotterdam. Voorloopig alleen schriftelijke aanmeldingen. (1)

— Een Chef de Bureau en een Bouwk. Opz. Teekenaar. Brieven onder letters T. V. aan de Dordrechtsche Drukkerij- en Uitgevers-Maatschappij te Dordrecht. (1)

— Vertegenwoordigers voor eene fabriek van speciale artikelen bij bouwwerken en spoorwegen in gebruik. Provisie 100 à 700 Mark per maand. Aanbiedingen sub T. M. 902 bij Haasenstein & Vogler, A. G., Hamburg. (1)

— Administratief Ambtenaar bij de Staatsmijnen in Limburg. Aanvangsalaris f 1200 per jaar. Aanbiedingen schriftelijk aan de Technische Afdeeling der Staatsmijnen te Heerlen. (1)

— Jongmensch bij eene firma in fijn Werkhout om Meubelfabrikanten en Aannemers te bezoeken. Brieven onder no. 32933 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Onderbaas voor Hei-, Fundeering- en Timmerwerken. Adres onder No. 32953 aan het Bureau v. h. Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 110, ROTTERDAM.

22 Bouwk. Opz.-teek.,	21—48 j.,	f 60—f 100 p. m.
11 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j.,	f 60—f 90 „
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j.,	f —f 50 „
6 Waterb. Opzr.,	24—30 j.,	f 70—f 85 „
9 Werktuigk. Teek.,	20—34 j.,	f 55—f 100 „
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j.,	f 75—f 150 „
2 Electrotechniker	27 j.,	f 70—f 80 „
7 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	18—25 j.,	f 40—f 50 „
4 Machinisten-chef	28—39 j.,	f 75—f 150 „
2 Leeraren Werktuigk., 1 Leeraar Timmeren	23—39 j.,	f 80—f 100 „

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 27 Mei.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het versterken van de vaste bruggen no. 161 over de Singelgracht en no. 128 over de Lijnbaansgracht, begr. f 3600. De voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen afdeeling „Bruggenbouw" Dienst der Publieke Werken, Stadhuis, kamer no. 157, van 10 tot 12 uur, de week, welke aan de besteding voorafgaat.

Arnhem, ten 1.30 ure, door het gem.-best. bestek no. 5: het verbouwen van school III aan de Spinschoolstraat tot bewaarschool I, begr. f 8325. Zie adv. in no. 20.

DINSDAG 28 Mei.

Gouda, ten 1.30, door het gemeentebest.: het verbouwen van de tweede jongens burgerschool. Aanwijzing 22 Mei te 2 ure. Inlichtingen dagelijks 9—10 ure op het Stadserf, waar bestek en teekening verkrijgbaar zijn.

Neer, ten 4 ure, door den heer Leon Waegemans te Roggel in het café Joachim: het bouwen van een woonhuis, stalling en schuur; bestek en teekening te bekomen bij den best.

Sloterdijk, ten 12 ure, door de Electr. Spoorw. Mij. te Amsterdam in het koffiehuis van P. van den Boogaard, bestek a. het maken van rioleeringen, bestratingen en verdere bijkomende werken; bestek b: het verbreeden van twee vaste steenen en twee vaste houten bruggen; aanw. gehouden; bestekken en teekeningen te bekomen ten bureele der Mij te Amsterdam, waar Maandags van 9 30—3 ure inl. te bekomen zijn. De inschrijvingsbiljetten moeten te 11 uur v.m. ten bureele der Maatschappij, Amstel 198, Amsterdam, in de bus zijn bezorgd.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. v. S. S. in het Moreelse Park, bestek no. hII: a. het plaatsen en monteeren van lichtmasten, het ophangen van booglampen, het samenstellen, monteeren en plaatsen van geleiding-palen en het aanbrengen van geleidingsmaterialen; b. het leveren en plaatsen van kokerpalen; c. het leggen en invoeren van kabels voor electrische verlichting enz. op het nieuwe station Rosendaal, begr. f 7100. (Zie adv. in dit No.)

WOENSDAG 29 Mei.

Boxmeer, ten 4 ure, door den bouwk. C. G Eibers: het afbreken van een huis van 4 woningen en het bouwen van een burgerwoonhuis; bestek en teekening ter inzage in het café Olieslagers; aanw 2 uur voor de besteding.

Dinteloord, door den heer J Blommerde-Koenraadi: het bouwen van een woonhuis; teek. en bestek ter inzage ten herberge van L. Vrolijk en verkrijgbaar ten kantore van den arch Joseph de Lepper te Roosendaal; aanw. gehouden.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw der post. en tel.: de opbouwing van een dienstlokaal aan het gebouw ten dienste der posterijen aan de D.P. te Rotterdam. (Zie adv. in no. 19).

's-Gravenhage, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het Dep.: het bouwen van eene woning nabij de Noorder veerhaven te Keizersveer, gem. Raamsdonk. begr. f 3000; bestek no. 114 ter lezing aan genoemd Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. aan het bureel van de werken tot verlegging van den Maasmond te 's-Hertogenbosch en bij den ing. W. K. du Croix te Breda.

Menaldum, door het gemeentebestuur van Menaldumadeel: de levering van 45000 harde vlakke Waalsteen.

Paterswolde, ten 3 30 ure, door den arch. G. Nijhuis in het hotel van Swama: het bouwen van een villa; bestek en teekening te bekomen ten kantore van den architect; inl. van 9 - 10 ure.

Zwolle, ten 2 ure, door den arch H. Meijerink in De melksalon van Logtenberg: het bouwen van 13 woonhuizen aan de Assendorperstraat; bestek en teek. te bekomen bij voorn arch; aanw 29 Mei voormiddags 9 uur.

DONDERDAG 30 Mei.

Groningen, ten 12 uur, door het Prov Bestuur in het Provinciehuis: de aanleg van het kanaal Westerhavensluis Hoendiep. met de kaaimuren en bijkomende werken, te Groningen; bestek met teekening ter Provinciale Griffie verkrijgbaar; inlichtingen bij den hoofdingenieur J. M. W. van Elzelingen te Groningen; aanw gehouden; de nota van aanwijzing ter inzage op het Provinciehuis op den dag der aanbesteding van 8—11 uur.

Haarlem, ten 11 ure, door het Min. v. Waterstaat aan het gebouw van het Prov. best.: het opruimen van remmingwerken en aanvaarpalen en het maken van nieuwe remmingwerken bij de draaibrug in den Muiderstraatweg. de draaibrug in den weg bezuiden het Smal Weesp en de kleine schutsluis te Nigtevecht, begr. f 16.690; bestek no. 120 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; nadere inl. te bekomen bij den hoofding.-dir. Kemper, den ing Scharp, beiden te Haarlem en den opz. Beukelman te Amsterdam.

Rotterdam, ten 11 ure, door den arch. A. W. Meijneken in het café Le Commerce. Noordblaak: het bouwen van een machine en ketelhuis met schoorsteen en bijbehoorende werken bij de stoomhoutzagerij aan de Noordmolendwarsstraat. Bestek en teekening verkrijgbaar ten kantore van den architect Mathenesserlaan 296, dagelijks 9—12 uur inlichtingen; aanw. 27 Mei ten half elf.

Utrecht, ten 2 ure, door de Ned. Centr. Spoorweg-Maatij. in het Moreelsepark, bestek no. 55: het maken van eene dubbele wachterswoning nabij de kilometerpaal 64—800, tusschen de stations Nunspeet en Elburg-Oldebroek.

VRIJDAG 31 Mei.

Lekkerkerk, ten 12.30 ure, door het gem.-best.: 1. het bouwen eener openbare lagere school met 8 lokalen, het maken van een steenen brug enz. aan den Achterweg ald.; 2. het leveren en stellen der schoolmeubelen; aanwijzing gehouden: bestekken en teekeningen bij den gemeente-bouwkundige A. B. Swets.

Ransdorp, ten 2 ure, door den archit. Jan de Meijer en E. P. Messer: het bouwen van een woonhuis aldaar; aanw. gehouden; bestek en teek. verkrijgbaar ten kantore Vondelstraat 16 te Amsterdam.

ZATERDAG 1 Juni.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. van Justitie: het bouwen van een kantongerecht te Groenlo en daarmede in verband staande werken, begr. f 18495. Zie adv. in no. 20.

Nieuwerkerk a. d. IJssel, ten 11 ure, door den heer P. van den Broek Johzn in het café de Zwaan: het afbreken van woonhuizen, pakhuis, maalderij met machinekamer, paardenstal, het verplaatsen van een petroleumbergplaats en het bouwen van een dubbele graanmaalderij. Bestek en teekening ter inzage in bovengenoemd café en verkrijgbaar bij P. van den Broek Johzn.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage

12DE JAARGANG. ZATERDAG 1 JUNI 1907. No. 22

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensoonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor. uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Middelbaar Technisch Onderwijs.

(Ingezonden).

In den laatsten tijd wordt er nogal geschreven over het Middelbaar Technisch Onderwijs en daarvoor te stichten inrichtingen van onderwijs in ons land.

Hoe die inrichtingen moeten zijn, wordt verschillend beoordeeld.

Enkelen meenen, dat er moet zijn eene groote school in Nederland, waar gelegenheid bestaat tot volledige opleiding van technici, anderen, dat er meerdere moeten zijn in verschillende steden. Weer anderen zijn van oordeel, dat de bestaande inrichtingen zoo moeten worden gemaakt, dat daar gelegenheid bestaat om in de avonduren, en als het noodig is op den dag, les te nemen.

Ook is er verschil van meening over het toelaten van candidaten tot die scholen.

Enkelen willen voor de candidaten het Diploma eener Hoogere Burgerschool verplichtend stellen en weer anderen meenen, dat voldoende zou zijn, dat de candidaten het lager- of meer uitgebreid lageronderwijs zouden hebben genoten.

Ook is er verschil van meening in hoeverre de candidaten de practijk zouden moeten kennen.

Het is daarom noodig, voordat dit in de Tweede Kamer in behandeling komt, het van verschillende kanten te bespreken, want het is toch zeker van belang dat het onderwijs goed zal zijn en de scholen zoo zijn ingericht, dat de candidaten er eene goede opleiding krijgen en het voor een ieder mogelijk is, er met de minst mogelijke kosten en tijdverlies, gebruik van te maken.

Hier zal alleen worden besproken de opleiding voor bouwkundigen, de opzichters, de teekenaars, de vakteekenleeraren en de patroons.

In de eerste plaats rijst de vraag, moeten de candidaten om tot de school te worden toegelaten practische ervaring hebben of niet en zoo ja, tot op welke hoogte moeten zij daarmede bekend zijn.

DE OPZICHTER.

De bouwkundig opzichter zal, wanneer hij in functie is, de practische werkzaamheden, welke door de ambachtslieden zullen worden verricht, moeten controleeren en toezien of die werkzaamheden geschieden, zooals zij behooren te zijn en zooals ik reeds uitgebreid in een ingezonden stuk in „De Opmerker" van 23 Februari 1907 heb geschreven, moet de opzichter reeds dadelijk bij den aanvang van het werk tegenwoordig zijn. Hij staat aan het hoofd van het werk onder controle van den architect; hij is bij afwezigheid van den architect diens plaatsvervanger. Hem wordt alles gevraagd en hij geeft alles aan voor den goeden en geregelden gang

van zaken en voor de goede uitvoering. Hij maakt in den regel eenige benoodigde detailteekeningen op het werk en hij ziet toe, dat alle onderdeelen van bouwconstructie goed in elkaar sluitend worden gemaakt volgens de eischen der practijk. Ook moet hij zorgen dat het werk wordt uitgevoerd volgens de gebruikelijke en door ervaring gebleken goede manier van uitvoering. Geschiedt de uitvoering niet op bovengenoemde wijze, dan zal de opzichter het moeten kunnen aangeven, hoe het wel moet geschieden.

Het hierbovenstaande goed ten uitvoer te brengen is niet zoo gemakkelijk.

Keurt de opzichter het een of ander materiaal af, dan zal hij de gebreken er van moeten kunnen aanwijzen, maakt hij aanmerking op de uitvoering van het werk, zoo zal hij ook moeten zeggen hoe het wel gedaan moet worden. Kan hij zulks niet dan verliest hij alle gezag en hij durft zich niet vrij tegenover aannemer, onderbaas en werklieden uit te laten.

Het spreekt van zelf, dat de bovenomschreven practische kennis niet kan verkregen worden door een of twee jaren in de practijk te zijn, of op een of andere inrichting van onderwijs. Om dus voor bekwaam bouwkundig opzichter te worden opgeleid, is het noodig van jongs af aan zooveel mogelijk dagelijks op het werk te zijn en in de werkplaats en de practijk als hoofdzaak te beschouwen. Dan wordt hij bekend met het vak, dan leert hij ook den geest kennen der werklieden en ziet dagelijks den gang van het werk.

Uit het bovenstaande blijkt, dat, al zou de bouwkundig opzichter de theoretische kennis geheel machtig zijn, wanneer hij de practische ervaring mist, hij als opzichter aan het hoofd van een werk beslist onbruikbaar is.

DE TEEKENAAR.

Het is van algemeene bekendheid en zelfs vaste regel, dat de teekenaar zich tevens uitgeeft voor opzichter en omgekeerd.

Het zal zeker wel genoegzaam bekend zijn, dat een teekenaar geen opzichter en een opzichter geen teekenaar is.

Het spreekt vanzelf, dat een opzichter wel moet kunnen teekenen en een teekenaar ook wel een eenvoudig bouwwerk moet kunnen uitvoeren, maar bij een meer ingewikkelden bouw, zal toch iemand aan het hoofd moeten staan daarvoor geheel opgeleid; evenzoo is het met den teekenaar, daar men voor meer artistiek teekenwerk iemand moet hebben, die daarvoor zijn opleiding heeft gehad, want het is toch zeker, dat een opzichter, die b.v. 10 jaren achtereen als zoodanig heeft gefungeerd op een bureau niet meer thuis is.

De opleiding voor den teekenaar moet dus geheel anders zijn als die van den opzichter, want daar voor den opzichter de practijk hoofdzaak is, zoo kan de teekenaar het met minder doen, want het kan als algemeene regel gelden, dat voor een belangrijk bouwwerk, de bouwdetails d.w.z. de teekeningen op ware groote waarnaar gewerkt wordt, op het werk en onder leiding van den opzichter worden gemaakt. De teekenaar is voor het bureau. Hij moet ook alle bouwconstructies goed kunnen berekenen en de aard en de afmetingen van de bouwstoffen kunnen bepalen om ze in het bestek uit te drukken.

De bouwkundig teekenaar zal, hoewel hij ook de praktijk tot een zekere hoogte moet kennen, behoefte hebben aan meer theoretisch onderwijs en volkomen bedrevenheid moeten bezitten in het berekenen van ijzeren balken, kolommen, kapconstructies, dikte van muren, gewelven, bogen, pijlers, balklagen, cementijzer, winddruk, belastingen, druk- en trekvastheid, enz. Zijn hoofdwerk zal echter zijn het teekenen en uitwerken zoowel op bouwkundig als op decoratief gebied van alle schetsen, welke hem door den architect worden gegeven.

Tevens behoort hij ook bekend te zijn met het teekenen van bestaande en oude bouwstijlen, wat voor restauratie enz. noodig is. Voor hem is dus noodig dat hij b.v. na 4 jaren in praktijk te zijn geweest en daar algemeene kennis te hebben opgedaan, bij een architect op het bureau gaat en in de vrije uren op de M. T. S. zich verder bekwaamt.

DE VAKTEEKENLEERAAR.

De leeraar in het vakteekenen heeft tot taak de a. s. ambachtslieden datgene te leeren, wat ze noodig hebben om hun werkstukken, die ze moeten maken gemakkelijk te kunnen begrijpen en uitvoeren. Daarvoor is noodig het teekenen van bouwdetails door de jongelieden in overeenstemming met de gebruikelijke manier in de practijk, op het werk. Men ziet dikwijls heel veel moois op tentoonstellingen van vakteekenonderwijs, maar teekenwerk gebaseerd op de practijk en op de manier, zooals dat voor werklieden noodig is, ontbreekt veelal.

De vakleeraar moet dus evenals de opzichter een practische opleiding hebben en het verdient tevens aanbeveling, ik zou haast zeggen, het is noodig dat hij in de praktijk werkzaam blijft, dan blijft hij ook op de hoogte van het vak.

Er is telkens verandering in de uitvoering en er komen steeds nieuwe materialen bij; daar moet de vakteekenleeraar mee bekend blijven om het den leerlingen te kunnen vertellen.

De vakteekenleeraar, die eenige jaren den geheelen dag bij het onderwijs is, raakt er uit, hij houdt geen voeling met de praktijk, hij vervreemdt van het vak, de jongelieden merken dat en verliezen het vertrouwen in hun leeraar.

Aanbeveling verdient het, dat de opzichters zich bekwamen voor vakteekenleeraar, zij zijn in staat op de hoogte te zijn en te blijven.

DE PATROON.

De patroons (aannemers) hebben tot taak het bouwwerk door den architect ontworpen tot stand te brengen, d. w. z. de denkbeelden door den architect op het papier gebracht en in het bestek uitgedrukt, te verwezenlijken, dat is zeer zeker niet zoo gemakkelijk.

Is het voor den architect zeer moeilijk om zijn denkbeelden in het bestek en op de teekeningen uit te drukken, zooals hij het wenscht gemaakt te hebben, nog moeilijker is het voor den aannemer precies te weten, hoe de architect het werk hebben wil.

Het is zeer dikwijls niet doenlijk voor den architect, dat hij alles in teekening brengt, wat tot het aan te besteden werk behoort, dat hangt van omstandigheden af.

Om de aannemingssom van een belangrijk werk te kunnen berekenen, moet de aannemer een goede kijk op het werk hebben; hij moet uit de bestekteekeningen met eenige details, het bestek en aanwijzing alles putten, wat hij noodig heeft.

In de eerste plaats is hiervoor noodig eene goede practische ervaring.

Maar naast de practijk is ook eene theoretische opleiding noodzakelijk, want moet de aannemer bij aanbestedingen concurreeren, de arbeiders verlangen een behoorlijk loon en goede behandeling.

In het bovenstaande heb ik in korte trekken de werkzaamheden uitgedrukt, welke bovengenoemde personen in functie te doen hebben. Daaruit blijkt, dat voor de opzichters, de vakteekenleeraren en de patroons, de practijk hoofdzaak is, zoodat die personen daarin moeten opgroeien en er in blijven. Hoewel voor de teekenaars eenige praktijk noodzakelijk is, zoo kunnen zij het met minder doen dan de vorige personen behoeven. Wij kunnen daar dus ook uit afleiden, dat het verkeerd zou zijn voor de genoemde personen om de hoogere burgerschool te bezoeken, want dan komen ze te laat in de praktijk en ze hebben het ook niet noodig. Het zal voldoende zijn als ze het meer uitgebreid lager onderwijs genoten hebben, om tot de M. T. S. te worden toegelaten.

Het behoeft zeker geen nadere verduidelijking, dat iemand, die dagelijks in de practijk moet zijn en daarbij theoretische opleiding noodig heeft, die kennis zal moeten opdoen in zijn vrijen tijd en bovendien als het noodig is op dagen, dat er niet kan gewerkt worden. De vrije tijd zal zijn in de avonduren en de dagen dat er niet of weinig gewerkt wordt Ook kunnen dan de candidaten door hun dagelijksche werkzaamheden hun verdiensten behouden.

De scholen moeten dus zoo worden ingericht, dat de candidaten ze gemakkelijk kunnen bereiken. Het is dus af te keuren ééne groote school in ons land te stichten, omdat daar maar enkele candidaten van kunnen profiteeren. Ook is het af te keuren, dat het dagscholen zouden zijn. Het eenvoudigste en beste zou zijn de bestaande inrichtingen zoo te maken, dat ze geschikt zijn voor de opleiding van de technici, en de candidaten er in hun vrijen tijd het onderwijs ontvingen, wat ze bij hun practijk noodig hebben. Er zou dan in de wintermaanden als er toch bijna nooit gewerkt kan worden, b.v. de maanden December, Januari en Februari, ook een dagcursus aan kunnen worden verbonden, waaraan de candidaten desverlangd kunnen deelnemen.

Nu zou het wenschelijk zijn dat er mogelijkheid bestond voor jongelieden van goeden aanleg op de Technische Hoogeschool te worden toegelaten om daar hun einddiploma als architect of bouwkundig ingenieur te behalen.

Hiervoor zou kunnen worden gesticht een tusschen school volgende op de M. T. S. en aansloot aan de T. H. S., die school zou genoemd kunnen worden een Meer Uitgebreid Middelbare Technische School, zoodat jongelieden die aan de M. U. M. T. S. hun einddiploma hadden verworven, bekwaam waren om aan de T. H. S. hun einddiploma te halen.

Deze M. U. M. T. S. zou op een of twee plaatsen van ons land kunnen zijn en alleen dagcursus moeten zijn, evenals de Technische Hoogeschool. Het zou b. v. zeer goed mogelijk kunnen zijn, dat er aan de T. H. S. zoo'n inrichting zou zijn verbonden. Voor jongelieden, die dat niet kunnen betalen, maar met goeden aanleg zou het schoolgeld door het Rijk kunnen worden betaald.

Door deze school zou iedereen in de gelegenheid worden gesteld het diploma voor architect of bouwkundig ingenieur te behalen. Men zou zelfs kunnen aannemen dat daarmede het moeilijke vraagstuk zou zijn opgelost, naar welks oplossing reeds lang gezocht wordt, namelijk dat de opleiding van architect een meer practische worde, iets waar het op het oogenblik aan de T. H. S. aan ontbreekt. Men zou hierdoor architecten vormen, die bij het behalen van hun diploma ook tevens in staat zouden zijn meer zelfstandig op te treden.

CORN. L. DE KONING,
Architect.

Een nieuwe methode voor het maken van gestucadoorde plafonds

In den Rococotijd, toen luimen en grillen alleen heerscheressen der kunst waren, bloeide ook de kunst der stucdecoratie, want lenig was 't gebruikte materiaal naar alle wrongen, krullen en bochten van de gemaniëreerde architectuur dezer periode te kneden. Toenmaals was echter ook de kunst van de stucbewerking iets ten volle oorsponkelijks; het relief trad onmiddellijk uit de hand van zijn maker te voorschijn, 't werd door hem direct op de te versieren vlakte gemodelleerd. Dit zoogenaamde handwerk wordt nog tegenwoordig als bijzonder artistiek gewaardeerd, omdat 't product het karakter van originaliteit bezat en steeds met de ruimteverhoudingen in overeenstemming werd gebracht.

Ieder plafond vertoonde dus een individueel kenmerk, terwijl bij de hedendaagsche massa-fabricatie van friezen, rosetten, hoekstukken, lijsten en zoo al meer, die als magazijnwaren vooraf in de gieterijwerkplaats voortgebracht en ter bestemde plaatse saamgeknutseld of ineengevoegd worden, van eenige harmonie tusschen ornament en ruimte-verhouding, nauwelijks meer sprake kan zijn. Bij al onze achting voor het handwerkstuc, wordt deze werkwijze uiterst zeldzaam nog toegepast, omdat de uitvoering veel te hooge kosten veroorzaakt.

Meerdere uitvindingen zijn in de laatste jaren gedaan en toegepast, om 't stuc althans uiterlijk, het cachet van handwerk te verleenen of om overeenkomstige artistieke effecten voort te brengen. Wij herinneren aan de verschillende methoden van de zoogenaamde plastische schilderkunst; aan het door den Detmolder beeldhouwer *Lauermann* uitgedachte, uit zeer dunne stucplaatjes en metalenveeren bestaande „Stuccoline" enz.

Een andere werkwijze bestaat daarin, het stuc niet in de fabriek of de werkplaats, met behulp van de gewone en gebruikelijke gips- en lijmvormen te gieten, maar dit ter bestemde plaatse te verrichten, de nog versche plastische massa tegen het plafondvlak aan te brengen en, onder toepassing van drukkracht, daaraan te bevestigen. Op die manier is met de ruimteverhoudingen beter rekenschap te houden; het is dan niet noodig hier van een fries een stuk af te houwen en daar weer een stuk aan te zetten — in plaats van fabriekswerk heeft de vervaardiging van het geheele plafond uit eene plastische massa plaats. Hetgeen vroeger echter de hand des kunstenaars wist te scheppen, moet

thans door een eenvoudig werkman, met behulp van mechanische middelen worden bereikt, want het hedendaagsche streven is vooral ook de woningen van minder bemiddelden een rijk en pronkend uiterlijk te geven, maar . . . 't mag niet veel kosten! Elk artistiek ontwerp wordt onverwijld door werkmethoden voor de breede massa gepopulariseerd.

Nog een andere omstandigheid leidde tot de vinding van een andere handelwijze ter bevestiging van stuc aan de plafonds. Meer en meer vinden massieve plafondconstructies ook in woonhuizen toepassing. Aan deze constructies, vooral echter aan die uit beton is het droge-stuc, zonder gebruik van gecompliceerde hulpconstructies, niet te bevestigen, terwijl 't daarentegen aan balklagen gemakkelijk is vast te schroeven. Men kwam dus op 't idee, plastische stucmassa's, nog in vochtigen staat, door druk tegen massieve plafonds aan te brengen. Onder anderen werd voorgesteld op een gladde plaat, b.v. een vensterruit, fijne gipsbrij uit te spreiden, welke later tegen het vlak aangebracht, de laatste of daglaag moest vormen; zoodra deze een vasteren staat begon aan te nemen, hierover een grovere massa uit te spreiden, die de verbindingslaag tusschen de fijne daglaag en de plafondconstructie te vormen heeft. Dan wordt de glazenplaat met de daarop liggende massa tegen het plafondvlak aangedrukt, totdat het stuc afgebonden is, waarna de plaat verwijderd zou kunnen worden.

Dit denkbeeld blijkt in zooverre rationeel, doordien het gips, aan de glasplaat niet vasthechtende, gemakkelijk daarvan te lossen is. Maar de methode heeft ook weer hare schaduwzijde. Op die wijze zijn slechts gladde vlakken te verkrijgen — want glazen vormen voor allerlei ornamenten zouden ongetwijfeld *vrij* kostbaar worden. Bovendien is het gips op die wijze, niet volkomen in een vlak veld te brengen, want vast aandrukken en bijwrijven is met een glazen plaat ondoenbaar, omdat het aan 't glas niet klevende gips verschuiven zou. Voor het uitwrijven, dat wel toereikend zou zijn om de massa uit te spreiden en in een effen vlak te brengen, is juist een zeker vasthechten van den gipsbrij aan de wrijfplaat noodzakelijk.

Het hoofdbezwaar bestaat echter daarin, dat op die wijze het gips, zoodra 't tegen het vlak komt, tendeele reeds afgebonden is. De daglaag is reeds bij het opbrengen van de verbindingslaag op de glasplaat in vasteren staat overgegaan; zij zuigt dan verder ook de vochtigheid van de verbindingslaag op, zoodat deze eveneens in een meer gebonden toestand overgaat, in elk geval niet meer de volledige bindkracht heeft behouden.

Deze nadeelen zouden door een werkwijze worden vermeden, waarvoor aan *Moritz Lau* te Breslau octrooi werd verleend. Volgens deze vinding wordt een met versch aangemaakt gips gevulde vorm tegen het vlak aangewreven. Zoodra deze, door een tandradmechanisme tegen het plafond opgeheven platte vorm dit bereikt, wordt tengevolge van de drukking de gipsbrij in radiale richting in de hoogte geperst; gelijktijdig heeft door heen en weer bewegen van den platvorm, met behulp van een eenvoudigen mechanischen toestel, een aan- en uitwrijven van de gipsbrij plaats. Diensvolgens wordt zij snel en gelijkmatig uitgebreid en tevens 't versche gips in de, door het overtollige gipswater bevochtigde poriën van het plafond geperst. De gipsbrij blijft zoolang onder druk staan, tot de massa afgebonden is en vast aan het vlak blijft zitten. Voor dit doel worden gips- of lijmvormen gebruikt.

De octrooi-acte bevat ook een nauwkeurige beschrijving van het tandradmechanisme, met de beweging door de verdere inrichting. Of zij werkelijk aan alle eischen voldoen zal, moet de praktijk leeren. Vrij twijfelachtig is 't echter, dat bij het gebruik van gips- en lijmvormen een dergelijk aan- en uitwrijven der plastische massa, zonder déformatie der vormen of van het stuc te bereiken zal zijn. In ieder geval is de uitvinding echter als een verdere schrede op het hier behandelde gebied te begroeten en daarom onze aandacht waardig.

J. L. TERNEDEN.

Een ongelijke strijd.

Wanneer twee dagbladen polemiek voeren nemen zij elkanders stukken niet over, wel wetend dat de Nederlanders die couranten lezen ze reeds onder de oogen hebben gehad.

Doch wanneer een dagblad als „het Nieuws" zich met een polemiek tegen een wekelijksch vakblad als het onze inlaat, dienen de artikelen in hun geheel overgenomen te worden. Anders krijgt het bekende vers kracht:

Hoort gij die klaagt, niet wie verweert,
Al spreekt gij recht, gij doet verkeerd.

Onze lezers hebben zoowel klager als verweerder gehoord, doch in „het Nieuws" was slechts één der partijen aan het woord, en dus moeten de lezers van dat blad een onzuiver oordeel vellen.

Wel erkennen wij, dat in het eerste stukje de zin, waarin ons betoog als het ware gecondenseerd was, den lezers van „het Nieuws" niet is onthouden. Inderdaad, zooals alles liep, kan men nu zeggen dat „de Amsterdammers de millioenen die zij niet hebben op het altaar der schilderachtigheid hebben gelegd". Zoolang het verkeer de schilderachtigheid nog niet bedreigt nemen de priesters met zulk een leeg altaar gnnoegen. Hopen wij, dat de millioenen er zijn zullen, als later de godin ze vraagt.

Het zal velen teleurgesteld hebben, dat het korte antwoord van „het Nieuws" de vraag van het dempen ter zijde laat, doch zich alleen met de schilderachtigheid bezig houdt.

Wij laten het stukje hier volgen

* * *

DE REGULIERSGRACHT.

Men herinnert zich wat wij schreven naar aanleiding van een artikeltje in *De Opmerker, Bouwkundig Weekblad,* waarin werd beweerd, dat de schilderachtigheid van de Reguliersgracht eigenlijk maar een machtspreuk was, gedecreteerd door den schilder Jan Veth. De schrijver zeide zich niet te herinneren „ooit een schilderij met de Reguliersgracht er op gezien te hebben" — „Zelfs" niet van Breitner.

Wij hebben daarop slechts enkele namen van schilders genoemd en bovendien er op gewezen, dat juist van Breitner twee fraaie werken bekend zijn, gezichten op de Reguliersgracht, welke ieder kennen kan, omdat zij in het plaatwerk, aan Breitners „Oeuvre" gewijd, zijn gereproduceerd.

Dezelfde schrijver komt in het jongste nummer van *De Opmerker* hierop terug. Hij maakt zijn verontschuldiging, met een beroep op Homerus, die óók wel eens sliep. Evenwel mag het feit, dat dus de vijf door ons genoemde schilders de gracht op het doek brachten, niet worden aangevoerd voor de schilderachtigheid, (Dat geen schilder het volgens hem deed, was juist zijn argument om te betoogen dat die schilderachtigheid maar gedecreteerd was!). En wat Breitner betreft, „deze heeft de schoonheid zóó in zijn oog, dat hij zelf van de nieuwe Amsterdamsche buurten, die ieder mensch leelijk en vervelend vindt, prachtige schilderijen wist te maken".

De schrijver is niet gelukkig met zijn voorbeelden, want: welke nieuwe Amsterdamsche buurten bedoelt hij, die door Breitner geschilderd zijn? Wij kennen ze niet. Breitner heeft altijd stadsgezichten geschilderd van het oude Amsterdam, met zijn karakteristieke huizen en dan bij voorkeur verschillende grachten. Van de nieuwe buurten heeft hij nooit een schilderij gemaakt!

Maar het zal moeilijk vallen het met iemand eens te worden, over schilderachtigheid, die o. a. schrijven kan dat „Stalpaert, noch iemand van zijn tijd wist wat schilderachtigheid was".

* * *

Er blijkt hieruit, dat „het Nieuws" een ander begrip van schilderachtigheid heeft dan wij. Immers het meent, dat Daniël Stalpaert reeds aan schilderachtigheid heeft kunnen denken, terwijl wij meenen dat deze eigenschap een vinding is der Romantiek, die begon te ontluiken toen Stalpaert meer dan anderhalve eeuw dood was.

Dat Breitner de Reguliersgracht geschilderd heeft gaven wij „het Nieuws" toe, nadat het „Oeuvre" als bewijs werd aangehaald. Wanneer dat „Oeuvre" volledig is, zal blijken, dat Breitner niet altijd „stadsgezichten van het oude Amsterdam heeft geschilderd", maar ook vaak zijn motieven in de nieuwe buurten, waar de huizen nog in aanbouw waren, heeft gevonden. Zijn schilderijen met die onderwerpen behooren zelfs tot zijn beste werken.

Adres in zake het Vredespaleis.

Een der onderteekenaars van het adres in zake het Vredespaleis zond ons het volgende schrijven.

* * *

Het zij mij vergund, naar aanleiding van hetgeen in „de Opmerker" van 25 Mei omtrent het adres in zake het Vredespaleis door de redactie wordt in het midden gebracht, een en ander aan het oordeel der lezers te onderwerpen.

Geen van mijn medeonderteekenaars zal ontkennen, dat wij met ons adres iets anders beoogen dan een betooging. Men mag over de zaak denken, zooals men wil, dat de Tweede Kamer nu aanleiding zal vinden, om er zich mede in te laten is toch zeker wenschelijk. En mocht, wat ondertusschen nog zoo heel zeker niet is, een motie worden gesteld en aangenomen, waarbij de Carnegie-stichting om haar handelwijze gelaakt wordt, dan zou aan den „architecten-stand" de verlangde voldoening gegeven worden.

Dat het proces der architecten tegen het bestuur der Carnegie-stichting reeds een fiasco zou zijn, berust op een misverstand. De advocaat der stichting heeft tot niet-ontvankelijk-verklaring geconcludeerd, doch pleidooien zijn nog niet gehouden en de uitspraak der rechters kan nog lang op zich laten wachten.

Het is waar, dat de architecten van Nederland veel meer eensgezind in zake de Vredespaleisprijsvraag hadden moeten optreden. Dan, ook in uw stuk laat gij doorschemeren, waarom dit niet geschied is. Veroorloof mij, de puntjes op de i's te zetten, door enkele feiten uit de geschiedenis te vermelden.

Het groote kwaad werd gesticht door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, eigenlijk zonder dat zij het helpen kon. Zij was gevleid, toen haar bij de voorbereiding der prijsvraag een rol werd toebedeeld. Had het bestuur der stichting in allen deele haar advies gevolgd, ongetwijfeld zou er minder oorzaak tot klagen geweest zijn. Doch, om welke redenen dan ook, het bestuur der stichting is in menig opzicht zijn eigen weg gegaan, en toen vond het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het niet oirbaar critisch op te treden treden, te minder daar zijn voorzitter tot de met een uitnoodiging, om bezoldigd mede te werken, begunstigden behoorde.

Welke kracht kon er onder deze omstandigheden van den „architecten-stand" uitgaan? Erkend dient te worden, dat het Genootschap „Architectura et Amicitia" zich flink geweerd heeft toen het nog tijd was. Maar daar het den steun der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst miste, kon het niets uitrichten. En daarom, daarom alleen is er, naar gij terecht opmerkt „van een georganiseerd optreden voor de rechten van den architecten-stand nooit sprake geweest". Wilt gij iemand daarvan een verwijt maken, dan moet gij dit het bestuur van de Maatschappij doen.

Misschien zou de schuld in hoofdzaak moeten gegeven worden aan dengene, die als adviseur der Carnegie-stichting gemeend heeft der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst een dienst te doen, door haar bij de voorbereiding te betrekken. Ik wil graag aannemen, dat daarbij de beste bedoelingen hebben bestaan, maar het gevolg is niets anders geweest, dan dat ons eerste bouwkunstig lichaam vleugellam werd geslagen en zich niet roeren kon toen de wezenlijke bevordering der bouwkunst dit eischte. Daarvoor heeft het bedrag, dat in de kas der Maatschappij gevloeid is, toen zij het haar door de Carnegie-stichting geschonken recht tot openbaarmaken der plannen aan een uitgever verkocht, geen vergoeding gegeven.

Het was zeker zeer „diplomatiek", dat de Maatschappij op deze wijze werd geëlimineerd, zonder dat zij dit zelf bemerkte. Inderdaad, dit lichaam „moest het afleggen tegen den voorzitter van het Carnegie-bestuur", wiens diplomatiek talent gij roemt.

Dat allerlei invloeden, diplomatieke en andere, die gij buiten beschouwing laat, zich bij de prijsvraag hebben doen gelden, niemand die daaraan twijfelt. Zelfs staatkunde en geloof, thans zoo nauw

verbonden, hebben een rol te vervullen gekregen.

Menschen, die beweren van alles het fijne te weten, hadden al gezegd, dat Saarinens plan niet in aanmerking was gekomen, omdat deze Fin den Keizer van Rusland niet aangenaam kon zijn. Nu brengen zij verband tusschen Cordonniers conservatieve neigingen, (die zouden blijken uit een hem verleende pauselijke ridderorde) en zijn bekroning. Ja zelfs wordt er verband gezocht tusschen Dr. Cuypers Roomsche reis en zijn werkzaamheid als jurylid. Ambtelijke tegenspraak zou alle geruchten den kop indrukken.

Met dit al blijft het jammer, dat het Vredespaleis, de tempel des vredes als het ware, reeds vóór het er nog stond tot zooveel strijd aanleiding moest geven. En misschien hebben zij gelijk, die beweren, dat vrede onmogelijk is zoolang de menschheid slechts door baatzucht gedreven wordt.

In dit verband onderschrijf ik gaarne uw uitspraak: „Er bestaan weliswaar in ons land eenige vereenigingen van bouwkundigen, maar de inrichting dezer genootschappen en de daarin nog steeds te veel heerschende côteriegeest beletten een krachtige aaneensluiting en een krachtig optreden naar buiten". Die côteriegeest is een der vormen, waarin de menschelijke baatzucht zich uit. Het „*nul ne sera fameux hors nous et nos amis*" geldt nog voor alle bentgenootschappen.

Wie niet wil huilen met de wolven, die in het bosch van zijn vak of kunst zich bevinden, ziet ze allen tegen zich vereenigd, en hij doet maar het beste beenen te maken, als hij niet in een ongelijken strijd wil bezwijken. Dan kan hij de waarheid van het „wee den eenling!" gaan overpeinzen, tenzij hij aan zich zelf genoeg heeft.

Ik betreur met u „dat bij de architecten tot heden evenzeer de gereglementeerde organisatie, als de stilzwijgende, welke op traditie en usance berust", ontbreken. Het devies onzer bouwmeesters is meestal: *catch as catch can*. Haast ongeloofelijke staaltjes verneemt men telkens weder. Ook de prijsvraag voor het Vredespaleis heeft eenige weinig stichtelijke voorbeelden geleverd.

Naarmate de architectuur meer tot industrie wordt, en dit schijnt haar onafwendbaar noodlot te zijn, zal er minder behoefte aan een architectenstand met organisatie, zij het dan gereglementeerde of stilzwijgende, worden gevoeld. Industrieelen zijn concurrenten, die elkander met alle middelen vliegen pogen af te vangen.

Kunt gij aangeven, hoe deze transformatie der architectuur van kunst tot nijverheid kan worden tegengegaan, dan zult gij daarmede de weldenkende en welwillende bouwmeesters, die er gelukkig toch nog zijn, een zeer grooten dienst bewijzen.

* * *

Met genoegen zien wij, dat ons naschrift, in het vorig nummer toegevoegd aan het adres, een der onderteekenaars aanleiding heeft gegeven tot eenige nadere beschouwingen.

Allereerst maken wij van de ons daardoor geboden gelegenheid gebruik, om een fout te herstellen, waarop de geachte inzender ons opmerkzaam maakt. Inderdaad liepen wij, inzake het bekende proces der architecten tegen de Carnegiestichting op de rechterlijke uitspraak vooruit.

Wij weten zeer goed, dat een conclusie van den advocaat der gedaagde partij nog geen rechterlijke uitspraak is, doch een voorgevoel, ontsproten uit de ervaringen in de Vredespaleis-geschiedenis opgedaan, deed ons als bijna zeker veronderstellen, dat het proces op niets moet uitloopen, en daar deze meening door vele gedeeld wordt, betwijfelen wij of het tijdstip voor de indiening van het adres nu wel gunstig gekozen is.

Men kon er zeker niet mede wachten tot de uitspraak in het proces in hoogste instantie gevallen is, maar de architecten zouden tegenover onze volksvertegenwoordiging, indien zij op een voor hen gunstige uitspraak in het proces konden wijzen, veel sterker staan dan nu.

Over de waarde van „betoogingen" kan men redetwisten, zij zijn zelden te beschouwen als uitingen van macht. Maar dan toch wel als uitingen van eendracht, kan men zeggen. Wij weten evenwel, dat zoodra de betooging is afgeloopen de eendracht gewoonlijk weer op stal gezet wordt.

Wenschelijk is het zeker, dat de Tweede Kamer nu aanleiding zal vinden, om zich met de zaak in te laten, maar het komt ons niettemin zoo goed als ondenkbaar voor. Zij heeft immers bij het voteeren van de zeven ton voor terreinaankoop geen de minste neiging aan den dag gelegd, om aan de handelingen van de Carnegie-stichting eenige aandacht te schenken, laat staan die handelingen aan critiek te onderwerpen.

Toen gold het 's lands schatkist, waarop een rechtgeaard volksvertegenwoordiger het zich ten plicht rekent een waakzaam oog te houden en nochtans zonder slag of stoot stond de Kamer toe, dat daaruit een greep gedaan werd. En zal diezelfde Kamer zich nu voor den verongelijkten „architecten-stand" op de bres stellen? Wij gelooven er niets van.

Wie de schuld draagt van al de narigheid, welke wij aan de Vredespaleis-geschiedenis beleefd hebben en nog beleven; deze vraag is uiterst moeilijk te beantwoorden en ook al kon men dat, welk nut zou het hebben, of men al een of meer zondenbokken kon aanwijzen.

Waarschijnlijk zou men ten slotte toch komen tot de bekende conclusie: „Tout comprendre c'est tout pardonner."

Deze waarschijnlijkheid behoeft echter geen motief te zijn, om zich alles te laten aanleunen en zich te laten weerhouden zijn rechten te waarborgen en te verdedigen tegen aanranding door wie ook.

Strijden voor recht en vrijheid is door de Nederlanders van ouds als een lofwaardig streven beschouwd.

In alle lagen der maatschappij bemerkt men tegenwoordig een streven naar verbetering of vaststelling van de rechtspositie. Ambachtslieden, ambtenaren, militairen, winkeliers, alle groepen van menschen wier zedelijke en stoffelijke belangen uit den aard van hun bedrijf of betrekking gemeenschappelijk zijn, ziet men zich weren en zich organiseeren met het bovengenoemde doel.

Wanneer de architecten-stand als zoodanig voor zijn rechten wil optreden, dan dient zij dit ook te doen.

Hoeveel daaraan nog ontbreekt weten wij allen en het wordt bovendien door den schrijver van bovenstaande regelen nog eens in het licht gesteld.

Of in organisatie tevens het middel gevonden kan worden, om de transformatie der architectuur van kunst tot nijverheid tegen te gaan, dit zouden wij nog niet a priori durven beweren.

Dat met organisatie echter wel wat bereikt kan worden, daarvan zijn op ander gebied bewijzen genoeg voorhanden.

Het is jammer, dat juist de weldenkende en welwillende bouwmeesters zich het minst met dergelijke vraagstukken inlaten. Wij kennen er die, om organisatie geen zier geven en omdat zij zelf geen industrieele neigingen hebben zich niet kunnen voorstellen, dat de bouwkunst ooit in een industrie zal ontaarden.

Dit neemt niet weg, dat de feiten ons dagelijks op dit gevaar wijzen.

Op de middelen die aangewend zouden moeten worden, om dit gevaar af te wenden, komen wij later wel eens terug.

Wij erkennen volmondig, thans niet in staat te zijn die middelen aan te geven, maar de geachte inzender zal ons ten allen tijde bereid vinden, daarnaar te helpen zoeken. Red.

Kadaster.

De Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde heeft onlangs te Utrecht een buitengewone algemeene vergadering gehouden.

Deze vergadering was belegd op verlangen van een aantal leden, dat zich niet in allen deele kon vereenigen met de door het bestuur der vereeniging en de redactie van haar Tijdschrift ontworpen reorganisatie van den kadastralen dienst, neergelegd in een memorie welke in November 1905 was aangeboden aan den minister van Financiën en die, krachtens een besluit der vorige algemeene vergadering, mede zou worden aangeboden aan de, bij kon. besluit van 30 Juli 1906 ingestelde Staatscommissie (voor hypotheekstelsel, registratiewetgeving en reorganisatie van de dienstvakken registratie en kadaster.)

Na uitvoerige en levendige discussiën werd besloten, de wenschen der vereeniging ten aanzien van het genoemde onderwerp te formuleeren en aan die Staatscommissie kenbaar te maken door middel van een geschrift, behelzende: uiteenzetting der gebreken in de huidige dienstorganisatie, in hoofdzaak zooals de memorie van 1905 die bevat en een reorganistie gebaseerd op de conclusiën dezer vergadering, een en ander met de noodige toelichting.

Vervolgens werd behandeld een motie, ingediend door 10 leden uit 's-Gravenhage en ten doel hebbende te doen uitkomen, dat de vereeniging niet deelt de denkbeelden der redactie van het tijdschrift, ontvouwd in een artikel getiteld: „Het kadastrale vraagstuk", doch ze blijft handhaven het beginsel, waarvoor meer dan 20 jaar lang werd gestreden, de invoering van een kadaster met bewijskracht in rechten, ten aanzien van de ligging der grenzen van grondeigendom, welke maatregel zij bevorderlijk acht aan de algemeene staatsbelangen en de belangen van het grondcrediet.

De beschouwingen, staande de vergadering ter zake geleverd, behelsden een zeer scherpe critiek op het redactie-artikel.

De motie werd met overgroote meerderheid van stemmen aangenomen.

Ook dit besluit zal aan de Staatscommissie worden medegedeeld.

Vereenigingen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

96ste Algemeene Vergadering.

De 96ste Algemeene Vergadering werd gehouden op Woensdag 29 Mei, des avonds ten half acht ure, en op Donderdag 30 Mei 1907, des voormiddags ten tien ure, in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402 Amsterdam.

De waarnemende voorzitter de heer F. W. M. Poggenbeek opende de vergadering.

Het jaarverslag werd zonder op- of aanmerkingen goedgekeurd.

De rekening en verantwoording werd, op voorstel der commissie, welke die bescheiden had nagezien, goedgekeurd. De balans wees aan credit- en debetzijde een bedrag aan van f 73.562.

De uitslag der verkiezing van drie leden van het hoofdbestuur was, dat met groote meerderheid van stemmen de heeren F. J. Nieuwenhuis en B. J. Ouendag, aftredende leden, waren herkozen, en dat in een vacature gekozen werd de heer L. C. Dumont.

Tot voorzitter werd bij acclamatie benoemd de heer A. Salm GBz.

De begrooting voor dit jaar, in ontvangsten en uitgaven geraamd op f 17.273.50, werd, nadat op een paar posten de gewenschte inlichtingen waren gegeven, goedgekeurd.

Als plaats der Septembervergadering werd Nijmegen aangewezen.

Bij de rondvraag vroeg de heer Posthumus Meijjes hoever de commissie uit deze Maatschappij en Architectura et Amicitia gevorderd was met het uitschrijven van een prijsvraag naar de oplossing van het Damvraagstuk, waartoe de beide zustervereenigingen door B. en W. van Amsterdam waren uitgenoodigd.

Van de bestuurstafel werd hierop geantwoord, dat deze commissieleden reeds herhaaldelijk bijeenkwamen en dat men reeds een belangrijk dossier over vorm en inhoud van een prijsvraag gereed had. Telkens echter deden zich weer vraagstukken b.v. omtrent openbaar verkeer op, waarmede dan weer opnieuw rekening gehouden moest worden.

In de volgende week zou die commissie weer bijeenkomen en dan zou wellicht een meer positief antwoord gegeven kunnen worden.

De heer Posthumus Meijjes dankte voor de inlichtingen, doch verzocht den secretaris zijn wensch aan die commissie te willen overbrengen, eenigen spoed met de zaak te willen maken.

Hierna werd de vergadering verdaagt tot Donderdag.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 21. Jaarverslag 1906-1907.

Architectura no. 21. Provincialisme. Zooals door de dagbladen gemeld werd hebben de Hilversumsche architecten Verschuijl en de Groot gemeend te moeten protesteeren tegen het voorstel van Burgemeester en Wethouders van Hilversum, om voor den bouw van een nieuw raadhuis in die gemeente een openbare prijsvraag uit te schrijven.

Het adres van genoemde architecten aan den Raad der gemeente Hilversum wordt hier nu in zijn geheel afgedrukt en de motieven der adressanten worden aan een alleszins

gegronde critiek onderworpen, terwijl vervolgens wordt afgedrukt het tegenadres door A. et A. aan bovengenoemden raad gericht, waarin gewezen wordt op de wenschelijkheid dat het voorstel van B. en W. worde aangenomen en een algemeene prijsvraag worde uitgeschreven.

Het artikel besluit als volgt:

Waar zou het met de Architectuur en de ontwikkeling der steden heengaan, indien een bekrompen opvatting, als die dezer beide Hilversumsche architecten, ingang vond?

Dat men prijsvragen veelal tot bepaalde landen beperkt, kan natuurlijk op utiliteits-gronden verdedigd worden; dat men ze echter tot de bepaalde gemeenten van een bepaald land beperken zou, is deze beschouwing wat àl te ver gedreven. Men moge dan al als argument aanvoeren, dat niemand de plaatselijke toestanden zoo goed als de inwonenden kent — voor vele plaatsen geldt dit argument niet; en zeker niet voor een vooruitgaande plaats als Hilversum, welke in voortdurend contact is met de hoofdplaats des rijks en met het centrum der Nederlandsche bouwkunst.

Het Damvraagstuk door K. van Rijsse Jr. IV. Het is in hoofdzaak de vorm van het Damplein, die in dit artikel een punt van beschouwing uitmaakt. De schrijver wijst er op, dat de maatregelen tot verruiming voorgesteld, op zich zelf nog niet ten gevolge hebben, dat het plein een beteren vorm zal krijgen en hij licht zijn betoog toe met een paar planteekeningen. Inderdaad is de quaestie van den vorm wel een der hoofdpunten, waarop bij plannen tot verbetering gelet moet worden.

Reclame-modellen door Jac. van Gils. De schrijver geeft eenige interessante mededeelingen over de wijze, waarop door een Amerikaansche architectenfirma reclame wordt gemaakt. Men overdrijft zeker niet, wanneer men beweert, dat in de nieuwe wereld de architectuur door het meerendeel der bouwmeesters wordt beoefend als industrie.

Technisch gedeelte. Nieuwe woonhuizen te Charlottenburg (slot.) Ontwerp van een tuinstad door M. P. de Clercq.

De Bouwwereld no. 22. Echo's III. Bouwkundige tentoonstellingen en de a.s. „Vierjaarlijksche" te Amsterdam.

Het Augustahuis te Hilversum door J. W. Haurath met afbeeldingen. Een jongenskostschool uitgevoerd naar een zeer verdienstelijk ontwerp.

De Ingenieur no. 21. Medewerking van ingenieurs tot de Nederlandsche Natuur- en Geneeskundige Congressen, door R. A. van Sandick c. i.

Electrische centralen in de Vereenigde Staten, door Fh. E. Maltha, met afbeeldingen. Ook over de inrichting van de gebouwen der centralen worden in dit artikel eenige mededeelingen gedaan.

Internationaal Petroleumcongres te Bucarest.

Het XIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Leiden, slot, III. Verslag van den heer R. A. van Sandick over de voordracht: Iets over den Geo-hydrologischen toestand van Friesland, door G. Bouma, Arts te Sneek.

De Aannemer no. 22. Artikel 2 sub E der Wet van den N. A. B.

Uit Eigen kring LIV. Een protest, door Soranus. Beschouwing over het proces en het adres der architecten in zake het Vredespaleis van het standpunt van den aannemer.

Verslag van de vergadering der afdeeling Nijmegen van 23 Mei j.l., waar de heer J. J. Weve, Directeur der Gemeentewerken een voordracht hield over riolen met verbindingen en meer in het bijzonder over de rioleering van Nijmegen.

De Nederlandsche Kiel-Industrie no. 48. Het bakken van straatklinkers. — Warmteverlies bij het stoken. — Nog eens kartels en trusts, overgenomen uit „de Aannemer". — De kracht van eenzijdige kennisgevingen, ontleend aan „Mutua Confidentia".

Deutsche Bauhütte no. 21. Landhausgedanken door Wilfrid Baumgarten met afbeeldingen van moderne landhuisontwerpen.

Aus dem alten Augsburg I.

Ueber Glasmalerei II door E. Rinderspacher.

Gestalten, Entwerfen und Modellieren auf Baugewerkschulen door Th. Hirsch.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam Het vermaarde Huis met de Hoofden op de Keizersgracht te Amsterdam wordt eerlang, wanneer de in voorbereiding zijnde plannen tot uitvoering komen, nationaal historisch museum van zeewezen.

De stichting van zulk een museum maakte deel uit van het program van het Nationaal de Ruijter-comité, maar het moest onuitgevoerd blijven, omdat de gelden daartoe bij het comité ontbraken, maar ook omdat dit comité van oordeel was, dat zulk een stichting — ter wille van de belangrijkheid daarvan — moest zijn een Regeeringsdaad.

Het comité vestigde er de aandacht der Regeering op, dat een museum, waarin aanschouwelijk weergegeven is de ontwikkeling van de oorlogs- en koopvaardijvloot en van de zeevisscherij, meer gewenscht is dan een, dat alleen aan de oorlogsmarine zon zijn gewijd.

Bij de besprekingen met B. en W. van Amsterdam is gebleken, dat het Oude Buiten-gasthuis, het zg. „Pesthuis" — waarop eerst de aandacht gevallen was — te groot is voor zulk een museum. Maar B. en W. verklaarden zich bereid het Huis met de Hoofden aan het Rijk te verhuren voor f 2000 's jaars.

De hoofdzaak vond bij de Regeering dadelijk een gunstig oor, evenals bij de vereeniging „Het Nederlandsche Zeewezen". Waar de jacht naar Nederlandsche oudheden voor het buitenland steeds grooter wordt, drong deze vereeniging er bij de Regeering op aan, niet langer te dralen met de stichting van het museum te Amsterdam.

Geeft de Regeering thans aan deze dringende wenschen gehoor — en daarop bestaat veel kans — dan mag, zegt het „Hbld", Amsterdam wel zorg dragen, dat het Huis met de Hoofden van buiten niet alleen, maar ook van binnen duchtig worde gerestaureerd. Want is het blad wel ingelicht, dan is er, terwijl het gebouw Handelsschool was, om nuchtere redenen van praktijk daarin op wandalenmanier huisgehouden: prachtig stukadoorwerk is opgeofferd aan eischen van ventilatie, kostbare eikenhouten deuren zijn doorgezaagd, een sierlijke trap is weggenomen, enz. Wordt dit alles nu weer hersteld, dan zal de stichting van het Maritiem Museum tot dubbele winste zijn.

Haarlem De afdeeling Koptische weefsels neemt op de tentoonstelling van oude weefsels, die in het Museum van Kunstnijverheid geopend is, eene voorname plaats in en wekt, wegens de fraaie bewerking en passende versiering, waardoor deze weefsels uitmunten, de bijzondere aandacht van belangstellenden.

De Kopten zijn Oud Egyptische Christenen, die na het concilie van Chalkedon 451 n. C. zich van de Orthodoxen hebben afgescheiden, terwijl zij, niettegenstaande de gruwelijke vervolgingen, waaraan ze werden blootgesteld, den oud Christelijken godsdiens bleven belijden en Monsphysiten werden genoemd.

Deze secte werd door de zegenvierende tocht van den Islam 640 n. C. op den achtergrond gedrongen, ofschoon enkele in latere tijden haar getrouw bleven.

De in het museum tentoongestelde weefsels zijn afkomstig uit de Necropolen van Sint en Achonin en door de gesteldheid van den bodem bijzonder goed bewaard gebleven.

Totnogtoe werden deze textielen slechts bij hooge uitzonderingen in Nederland tentoongesteld.

— De tentoonstelling van gekleurde reproductiën der primitieven van de Zuid-Nederlandsche school, die in het trapportaal van het Museum van Kunstnijverheid wordt gehouden, heeft algemeene bevrediging gewekt en zal nog eenige dagen geopend blijven.

Velen hebben dan ook reeds van de bijzondere gelegenheid gebruik gemaakt deze schat van kunstwerken, die op zoo voortreffelijke wijze zijn gereproduceerd, bijeen te zien.

Personalia.

— De heer C. Jacobs, bouwkundig opzichter te Velp, is als zoodanig benoemd bij den Noord-Ooster Locaalspoorweg.

Vacante Betrekkingen.

— Twee tijdelijke Bouwk. Opzichter-Teekenaars bij de Gemeentewerken van Enschede voor riolee

12de Jaargang. ZATERDAG 8 JUNI 1907. No. 23

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Toen wij, in ons voorlaatste nummer, het door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst voor haar Algemeene Vergadering aan de orde gestelde onderwerp: „Middelbaar Technisch Onderwijs" als een gelukkige keuze prezen, hadden wij de verwachting dat de leden in grooten getale zouden opkomen om van hun belangstelling blijk te geven. Maar toen wij Donderdag 30 Mei laatstleden de zaal binnentraden, wekte het geringe aantal aanwezigen onze teleurstelling. Vaste bezoekers der jaarlijksche bijeenkomsten ontbraken ditmaal. Hopen wij, dat dringende bezigheden hen verhinderd hebben en dat niet het ontbreken van anders gebruikelijke aantrekkelijkheden gelijk het bezoeken van werken in aanbouw en het houden van een feestmaal hen weg deed blijven.

De heer H. Enno van Gelder, werktuigkundig ingenieur te Rotterdam, leidde de besprekingen in. Zijn optreden wekte reeds dadelijk sympathie en, wanneer de vergadering ten slotte als haar meening uitsprak, dat zij het niet met hem eens was, dan geschiedde dit allerminst, omdat zijn voordracht haar niet behaagd had.

De heer Van Gelder gaf als grondslag voor de inrichting van het Middelbaar Technisch Onderwijs in hope de volgende regelen.

1. De leerling moet op de Middelbare Technische School komen met een kennis, ongeveer gelijk aan die, welke kan worden verkregen aan eene goed ingerichte Hoogere Burgerschool met driejarigen cursus; hetzij die kennis daar verkregen is, hetzij op eene school voor meer uitgebreid Lager Onderwijs, of op andere wijze. De leerling moet derhalve bij zijn toelating niet jonger zijn dan vijftien jaar en bovendien kunnen toonen, aanleg te hebben voor het beoefenen der wis- en natuurkunde.

2. Op de school worden in een driejarigen cursus de beginselen van wis- en werktuigkunde, talen, boekhouden en handteekenen onderwezen, terwijl het technisch onderwijs zich moet bepalen tot: bouw en kennis van werktuigen, bouwkunde en waterbouwkunde, electrotechniek en scheepsbouw, scheikunde en mechanische technologie, lijnteekenen, uitslaan op ware grootte en oefening in laboratoria.

3. De studie moet, op doelmatige wijze, worden afgewisseld met handenarbeid in smederij, bankwerkerij, timmerwinkel, instrumentmakerij, oefeningen in het landmeten en waterpassen en bezigheid in laboratoria, zoodanig, dat de leerling daardoor op die hoogte komt, dat hij in werkplaats, op bouwwerk of in fabriek dadelijk aan leerzaam werk kan worden gezet, daar hij de eenvoudigste bewerkingen reeds heeft leeren uitvoeren en weet, waarom zij geschieden.

4. Een diploma als technicus moet den leerling niet uitgereikt worden, alvorens hij na een afgelegd

eindexamen aan de school een of twee jaren in de practijk met vrucht werkzaam is geweest.

In hoofdzaak pleitte dus de inleider voor een Technicum, zooals dat, waarmede de vorige regeering de gemeente Haarlem had willen begiftigen, en waarvoor, gelijk onlangs is gebleken, de nu overleden ingenieur De Koning de inrichting had aangegeven. Uit de besprekingen bleek dat de heer Van Gelder bestuurder is van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam, en dat er plannen bestaan om van die inrichting, door steun van Rijk, Provincie Noordholland en Gemeente Amsterdam een Middelbare Technische School te maken in den trant, die door den inleider werd aangeduid.

Doch het zal den heer Van Gelder wel spoedig duidelijk zijn geworden, dat de vergadering, hoeveel sympathie zij voor zijn persoon mocht gevoelen, met zijn denkbeelden niet instemde. Immers al de sprekers, voor de pauze aan het woord, brachten gewichtige bedenkingen tegen een school, zooals de inleider zich die voorstelde, in het midden.

De heer Haver, namens den Bond van Technici sprekende, en dus voor de onmiddellijk belanghebbenden het woord voerend, wees er op, dat de kringen, die tot dusver onze technici leveren, aan een school, op die wijze ingericht, niets zouden hebben. Immers onze opzichters, onderbazen, werkmeesters, teekenaars en andere technici, wier zoons het vak huns vaders kiezen, zijn niet in staat, die kinderen eenige jaren te laten studeeren, ook al wonen zij te Amsterdam. En voor wie buiten de hoofdstad wonen zou de in te richten school geheel onbereikbaar zijn. In het algemeen achtte de heer Haver het nuttiger, dat technisch middelbaar onderwijs werd gegeven aan ambachtsscholen en soortgelijke inrichtingen. Van die inrichtingen zou dan kunnen worden gebruikt gemaakt worden door hen, die reeds in de practijk werkzaam zijn en die op het oogenblik geen gelegenheid vinden, om de noodzakelijke theoretische kennis anders dan door eigen studie te verwerven. Waar die inrichtingen ontbreken, zooals op het platteland, zou door correspondentie-onderwijs in de behoefte moeten worden voorzien.

Deze redenaar had het oor der vergadering, die voelde, dat hier een bij uitstek tot oordeelen bevoegd man aan het woord was. Jammer leek het ons, dat zijn opvolger, de heer Gulden, die den Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond vertegenwoordigde, door een hoogdravende toespraak, die op een volksvergadering uitwerking zou hebben gehad, doch hier niet op haar plaats was, uit den toon viel.

Toen meldde zich de heer H. J. de Groot, Inspecteur van het Ambachtsonderwijs, als spreker aan. Hij wees er op, dat een school, zooals de heer Van Gelder zich die denkt, niet zal kunnen geven, wat inderdaad noodig is. Want zulk een inrichting zou bezocht worden door jongelieden, die, niet in staat om het diploma eener Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus te verwerven, zich met dat van een met driejarigen cursus zouden tevreden stellen, om dan het diploma van de Technische Middelbare School te halen en zoo het aantal van de alleen theoretisch ontwikkelde technici, voor wie in het werkelijke leven geen plaats is, te vergrooten.

Niet deze jongelieden moeten geholpen worden, maar zij, die, van de ambachtsschool gekomen en in de practijk werkzaam, zich in hun vrijen tijd voldoende theoretisch willen ontwikkelen. De Middelbare Technische Scholen, in het algemeen het het Middelbaar Technisch Onderwijs moeten geschikt zijn voor die kringen, waaruit tot dusverre de opzichters, de teekenaars, de onderbazen en de werkmeesters voortkwamen. Men mag niet beproeven, door het verleenen van diploma's aan menschen, die in de practijk niet te gebruiken zijn, een soort van technici te scheppen, die, trots hun ongeschiktheid, aan hun diploma aanspraken zouden ontleenen.

De heer De Groot herinnerde er aan, dat hij, in opdracht van de regeering, de Middelbare Technische Scholen van Duitschland had bezocht en daar te weten was gekomen, dat op de staats-inrichtingen, voor de toelating der leerlingen als eisch wordt gesteld. dat zij met vrucht twee jaar in de practijk zijn werkzaam geweest. Er bestaan daar echter ook particuliere Technicums, zooals die te Mittweida en te Bingen, welke, daar zij gewone handelsondernemingen zijn, rijp en groen aannemen. Uit den aard der zaak gaat al wat „groen" is, daarheen en verkrijgt dan ten slotte een diploma, waaraan echter geen wezenlijke waarde mag worden toegekend.

De heer Weissman verklaarde het geheel met den heer De Groot eens te zijn. Hij gaf een voorbeeld van een hem bekend jongmensch, dat met een Duitsch diplima naar een groote fabriek in Noord-Amerika vertrokken, daar aan de bank werd gezet om te werken en, daar hem dit niet leek, al spoedig weder naar Nederland terugkeerde.

Deze spreker wees op de noodzakelijkheid eener goede regeling van het leerlingwezen, die urgenter is, dan het Middelbaar Technisch Onderwijs. Immers slechts op deze wijze kunnen zij gevormd worden, die later van dat onderwijs met vrucht gebruik zullen kunnen maken. Had men een regeling als de bedoelde, dan zou correspondentie-onderwijs aan meer gevorderden, verbonden met cursussen aan ambachts- of vakscholen waar deze bestaan, reeds in de behoefte kunnen voorzien.

Eerst uitsluitend theoretisch onderwijs en dan de practijk keurde deze spreker af. Zonder practijk geen techniek. Eerst theorie, dan practijk geven geven is het paard achter den wagen spannen.

Ook de heer Ed. Cuypers betuigde zijn instemming met wat door den heer De Groot was gezegd.

Na de pauze diende de heer Van Gelder van antwoord. Hij had bezwaar tegen het geven van theoretische avondlessen aan hen die overdag de practijk beoefenen. Van die lessen verwachtte hij niets, omdat de leerlingen dan te vermoeid zijn. Als de practijk voorafgaat aan het onderwijs op de school kan dit laatste geen nut hebben, daar de routine van het leeren den leerlingen is gaan ontbreken. Pas dan kan de practijk wat geven als de theorie er bij de leerlingen goed inzit.

Dat de regeling, die hij had voorgesteld, geen goede resultaten zou opleveren, meende de heer Van Gelder te kunnen wederleggen door een statistiek, die vermeldde hoe tal van leerlingen der machinistenschool het later tot hooge, tendeele zelfs zeer hooge betrekkingen zooals die van directeur aan groote fabrieken en dergelijken gebracht hebben. Als hij nagaat, de personen die eerst te Delft gestudeerd hebben, en daarna de practijk binnentraden en deze ingenieurs vergelijkt met hen, die een ongekeerden weg bewandelen, dan meent hij, dat de eersten het beste hebben gehandeld.

De heer Haver, andermaal het woord verkrijgende, betoogde, dat, werden de denkbeelden van den inleider verwezenlijkt, de technici zouden voortkomen uit andere kringen, dan thans. Hij begreep niet, waarom dit gewenscht zou zijn, daar de ondervinding van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatspoorwegen blijkens een te Utrecht gehouden debat, haar leerde, dat die spoorwegtechnici het beste voldeden, welke met de practijk begonnen waren. Wordt de studie voor technicus alleen mogelijk voor meer gefortuneerden, dan hebben de kringen, die nu het Middelbaar Technisch Onderwijs begeeren, niets verkregen. In onzen democratischen tijd past een regeling als door den inleider wordt gewenscht, niet.

De heer Gulden wees op misstanden bij de Gemeentebedrijven te Amsterdam, waar men zelfs gewezen armbezoekers als technici aanstelde.

Daarop verkreeg de heer De Groot andermaal, onder instemming der aanwezigen, het woord. In een uitvoerige rede betoogde hij met nadruk, dat onze aanstaande technici aan een school, gelijk de heer Van Gelder die zich dacht, niets zouden hebben. In de eerste plaats omdat zij voor de meesten onbereikbaar zou zijn, wegens financieele bezwaren. Daaraan zou wel door evenredige schoolgeldheffing of door beurzen eenigermate worden tegemoet gekomen. doch alleen voorzoover de te Amsterdam wonenden betreft. Van een opzichter, een onderbaas, een teekenaar, een werkmeester, verlangt men in de eerste plaats bekendheid met de practijk en dit kan een school niet geven. Zelfs is het een dwaling te meenen, dat een ambachtsschool of een vakschool de practische ervaring der leerlingen bij zou brengen. Wat dringend noodig is, wat in de eerste plaats moet worden verkregen is, dat in de practijk werkzame menschen gelegenheid vinden, zich theoretisch te ontwikkelen voor zoover zij daaraan behoefte hebben.

De heer Weissman betreurde het, dat de inleider in zijn antwoord niets omtrent leerlingwezen of correspondentie-onderwijs had gezegd. Erop wijzende, dat geen der sprekers den heer Van Gelder was bijgevallen, meende hij, dat de meening der vergadering kon worden uitgesproken, door de volgende motie:

„De vergadering, ven oordeel, dat de richting, waarin de inleider het Middelbaar Technisch Onderwijs wil sturen, niet de juiste is, gaat over tot de orde van den dag".

Ofschoon deze motie werd ondersteund, bestond er bij het bestuur bezwaar, moties toe te laten, daar de wet der Maatschappij er zich tegen verzette.

Deze opvatting vond bestrijding bij den heer Posthumus Meyjes, die meende, dat men niet was samengekomen om alleen wat te praten, doch vond, dat men een resultaat moest bereiken en wel door het aannemen of verwerpen van een motie. Die van den heer Weissman leek hem te negatief. Daarom diende hij, na overleg met dien spreker, een andere in, die luidde:

„De vergadering, gehoord de inleiding van den heer Van Gelder en kennis genomen hebbende van het standpunt, door hem ingenomen en verdedigd, dat in het Technisch Middelbaar Onderwijs de theorie moet voorafgaan aan de praktijk;

„gehoord de debatten;

„spreekt als hare overtuiging uit, dat, ten minste wat de bouwvakken betreft, zij zich *niet* vereenigt met de opvatting van den inleider, doch integendeel het wenschelijk acht om, als minimum een paar jaar werken in de praktijk, in de werkplaats of op de bouwwerken te doen voorafgaan aan de opleiding in de theoretische vakken, die een Middelbare Technische School kan onderwijzen".

Ook deze motie wilde het bestuur aanvankelijk niet toelaten. Toen evenwel de vergadering op niet te miskennen wijze deed uitkomen, dat zij de motie in stemming wenschte gebracht te zien, geschiedde dit en werd zij met groote meerderheid van stemmen aangenomed.

Wij verheugen ons van harte daarover. Want als nu in dit najaar de Tweede Kamer zal hebben te beslissen, of de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam in staat gesteld zal worden of niet om zich tot een Algemeene Middelbare Technische School te vervormen naar het door den heer Van Gelder geschetst beeld, dan weet zij althans dat de beoefenaars der houwkunst daarvan geen heil verwachten.

Of onze practiseerende ingenieurs, onze aannemers en onze fabrikanten een ander oordeel hebben, is tot dusver nog niet gebleken. Het zou aanbeveling verdienen, dat ook in hun kringen de heer Van Gelder zijn inleiding voordroeg, opdat bij tijds bekend zou worden, hoe deze menschen, die alle goede technici voor hun dienst behoeven, over het Middelbaar Technisch Onderwijs denken.

De tentoonstelling van Doctor Cuypers' werk.

I.

Toen Dr. Cuypers zeventig jaar werd is hem, naar het opgekomen gebruik wilde, een grootsche hulde bereid. Een herhaling dezer betooging van tien jaar geleden kon niet worden verwacht. En daar de jubilaris ditmaal zijn geboortedag te Rome vierde, was zij ook niet mogelijk. Daar het echter toch niet wenschelijk kon worden geacht, dat de gebeurtenis dus onopgemerkt voorbij zou gaan, mag het eene goede gedachte van het Genootschap „Architectura et Amicitia" worden genoemd, om een tentoonstelling der werken van Dr. Cuypers in het Stedelijk Museum te organiseeren en daardoor nog eens te laten zien, welke plaats dezen kunstenaar in onze architectuur toekomt.

Wat ons getroffen heeft is, dat de dagbladpers aan het jubelfeest zoo weinig aandacht wijdde. Dacht zij: „uit het oog, uit het hart", of waren er andere oorzaken, als een waarvan de Nieuwe Rotterdamsche Courant reeds de Vredespaleis-vraag noemde, die ditmaal als dempers werkten? Laat zij nu in de tentoonstelling een aanleiding vinden, om haar verzuim te herstellen, en al vragen noch begeeren wij de panegyrieken, waarmede men Dr. Cuypers vroeger meer bewierookte dan hem lief kon zijn, wij mogen toch hopen, dat de bespreking zijner werken door bevoegden op behoorlijke wijze plaats moge vinden.

Kunstenaars moeten, om billijk beoordeeld te worden, niet uit de lijst van hun tijd komen. Bereiken zij een zeer hoogen leeftijd, dan geschiedt dit en

als de tijdgenooten dier bejaarden dan den nieuwen maatstaf aanleggen, dan is er kans, dat het weten onjuiste uitkomsten oplevert.

Zoo moet men Dr. Cuypers plaatsen in de lijst der Romantiek. Weinigen begrijpen die richting in de kunst, welke van ongeveer 1820 tot 1870 van zoo grooten invloed geweest is.

In de bouwkunst zien wij de Romantiek omstreeks 1836 zich doen gelden. Toen had Victor Hugo de aandacht op de kathedralen en kasteelen der middeleeuwen, die men tot dusver in Frankrijk niet geacht had, gevestigd. Louis Philippe, die de mannen van het „droit divin" gunstig voor zich wilde stemmen, stelde in 1831 de „Service des Monuments historiques" in, die zich zou bezig houden met het opnemen, in teekening brengen en restaureeren der middeleeuwsche gebouwen. Hiervoor werd frs. 80.000 per jaar toegestaan, een bedrag in 1836 tot frs. 200.000 verhoogd. In 1837 volgde de benoeming van een commissie, uit acht leden bestaande, wier taak zou zijn, een lijst van „monuments historiques" samen te stellen. Geleidelijk werden nu de sommen, voor het restaureeren bestemd, verhoogd. De eerste leiders van restauratiewerken waren Caristie, Questel, Duban en Vaudoyer. Doch weldra trokken dezen zich terug en werden de meeste restauraties aan Lassus, een leerling van Zabrouste, opgedragen, die bekroond was in een prijsvraag voor het restaureeren der Nôtre-Dame te Parijs. Als medewerker had hij hier Viollet-le-Duc, een leerling van Achille Leclère.

Na Larsus kwam Viollet-le-Duc op den voorgrond, die als Archeoloog, teekenaar en schrijver groote verdienste had, doch wien dit alles weinig gebaat zou hebben, als niet Keizerin Eugenie hem in haar bijzondere bescherming had genomen.

Ondertusschen vermocht zelfs Napoleon III niets tegen de klassieke traditiën, waaraan de Ecole des Beaux-Arts zich bleef vastklampen. Viollet-le-Duc, aan de Ecole benoemd, moest wijken voor het kabaal der leerlingen en zijn lezingen, de „Entretiens sur l'architecture", als een boek uitgeven. In Frankrijk had de Romantiek toen reeds haar invloed verloren.

In een onlangs verschenen werk zegt Charles Saunier omtrent dezen bouwmeester „E. Viollet-le-Duc, wiens smaak zich door reizen in Italië en het zuiden van Frankrijk verfijnde, heeft zijn naam verbonden aan tal van restauraties, die dikwijls handig waren, maar toch ook wel tot bedenkingen aanleiding gaven. Onvermoeid, zeer gemakkelijk werkend, begaafd met een zeldzaam talent als teekenaar en schrijver, is Viollet-le-Duc onze voornaamste „architecte-archeologue". Ofschoon hij bescheiden en soms gelukkig was in zijn restauraties der kerk te Sémur, der kathedraal te Amiens, der muren van Carcassonne, kan men hem niet vergeven, dat hij in dwazen overmoed de kerk te Vézelay naar zijn smaak vernieuwd heeft, dat hij de schilderachtige bouwvallen van Pierrefonds in een fantaisie-kasteel veranderde, dat hij het raadhuis te Saint-Antonin op bedenkelijke wijze moderniseerde. De eens zoo beroemde „Dictionnaire raisonné" geeft zijn autoriteit goeddeels verloren, sinds door meer grondige onderzoekers ontdekt is, dat vele van zijn uitspraken op onjuiste gegevens berusten. Een zeer treffend voorbeeld daarvan is wat omtrent de Kapel te Aubazine werd ten beste gegeven."

Dit oordeel van een gezaghebbend Fransch schrijver staat niet alleen. Men kan zeggen, dat de aureool, die Viollet-le-Duc omstraalde reeds tamelijk verbleekt is. Die aureool gold alleen zijn werkzaamheid als archeoloog en restaurator, daar de omstandigheden hem belet hebben, als zelfstandig scheppend kunstenaar op te treden, wat misschien ook met zijn aanleg minder strookte.

In 1893, toen Viollet-le-Duc uit de Ecole des Beaux Arts verdreven werd, was het in Frankrijk met de Romantiek voor zoover de architectuur betreft, vrijwel gedaan. Maar in dien tijd valt de opkomst van P. J. H. Cuypers, de jeugdige bouwmeester, die Viollet-le-Duc's spoor wilde volgen. Tot die opkomst werkte mede, dat toen de Roomsch-Katholieke hiërarchie in Nederland hersteld was, en zij poogde aan haar eeredienst den luister te hergeven, die sinds 1578 verloren was gegaan. Daar het meestal onmogelijk was, de kerken, die de Protestanten sinds eeuwen in bezit hadden genomen, weder terug te krijgen, moesten tal van nieuwe bedehuizen gebouwd worden, waarvoor de Gothische stijl, die immers ook bij de oude werken gebruikt was, het meest gewenscht scheen. De architect Cuypers voorzag in die behoefte.

Er viel niet aan te denken, de nieuwe kerken op dezelfde schaal als de oude uit te voeren, daar de middelen daartoe niet voldoende waren. Zoo ontstonden de betrekkelijk bescheiden gebouwen, in zichtbaar gelaten gebakken steen met enkele versierselen in gehouwen steen opgetrokken, waarvan de heer Cuypers er misschien een honderdtal heeft tot stand gebracht.

Het zou niet billijk zijn deze kerken met die welke in de middeleeuwen verrezen, te vergelijken. In de middeleeuwen was de Gothiek een levende stijl, in de 19e eeuw kon men slechts beproeven hem weêr op te wekken, wat natuurlijk moest mislukken. Alle bewondering voor de middeleeuwen, dit had de Romantiek reeds ondervonden, kon die tijden niet weder tot ons brengen. Niet altijd heeft men dit beseft. Mannen als Hofdijk, Van Lennep, Oltmans en Alberdingk Thijm waren volkomen ter goeder trouw toen zij meenden zoowel zich zelf als hun lezers naar den tijd der ridders te kunnen verplaatsen.

Het valt niet te ontkennen, dat ook de heer Cuypers met zijn kerken iets dergelijks heeft beproefd. Maar evenmin mag geloochend worden, dat juist het mislukken dier proef, wat men den schrijvers als gebrek heeft toegerekend, de oorzaak is geweest, dat de heer Cuypers, als scheppend meester moest aanvullen wat hij als kopiist niet kon geven. Vooral de kerken uit zijn lateren tijd die in menig opzicht van die uit onze middeleeuwen afwijken, geven van dit scheppend talent blijk. Wellicht het beste werk is de St. Dominicus-kerk te Amsterdam, waar het motief, door Santa Maria Novella te Florence gegeven, op zóó verrassende wijze is uitgewerkt, dat een interieur van groote schoonheid ontstaan is. Minder origineel, daar zij te zeer aan Rijnsche voorbeelden doet denken is de kerk van het H. Hart in de Vondelstraat te Amsterdam.

Toch heeft ook dit gebouw veel verdienste en vertoonde het zich nog gunstiger, toen het door den oorspronkelijken slanken toren werd gekroond.

Wie gebouwen als deze ontstaan denkt door de toepassing van Viollet-le-Duc's bekende formule: „Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée" dwaalt. Want het strikt opvolgen van dit voorschrift door iemand zonder talent zou ons slechts nuchtere werken hebben geleverd, gelijk de leerlingen of helpers van Cuypers er wel hebben voortgebracht. Cuypers zelf heeft boven de formule gestaan.

In zijn kerken gaf Cuypers het beste, dat hij te geven had. De wereldlijke bouwkunst was minder zijn domein, al heeft het lot gewild, dat zijn voornaamste schepping, het Rijksmuseum te Amsterdam, daartoe behoorde. Bij het ontwerpen van kerken behoefde met overwegingen van practischen aard maar weinig rekening te worden gehouden. Binnen de grenzen van het beschikbaar bedrag kon de meester zijn fantasie laten werken, als hij de ideale bestemming maar voor oogen hield. En dat heeft hij steeds gedaan.

Cuypers werkzaamheid als decoratief kunstenaar kan niet gescheiden worden van de fabriek te Roermond, die meer dan eene halve eeuw geleden door hem werd ingericht.

Die fabriek voorzag toen in een behoefte, daar zij de nieuwe kerken aan de benoodigde meubelen, beelden, paramenten en wat dies weer zij, hielp. In de vijftig jaar, sinds verloopen, is men echter andere eischen gaan stellen. Dan alleen erkent men een voorwerp als een kunstwerk, wanneer de maker er iets van zijn ziel in heeft gelegd, zooals de ons onbekende meesters der middeleeuwen deden. Dit kan natuurlijk aan een fabriek niet gebeuren. De fabriekmatige voortbrenging veroorlooft wel het ontginnen van een uitgestrekt veld, doch is voor een zich verdiepen op één plek ongeschikt. Hierdoor wordt verklaard waarom de versierselen, die de heer Cuypers als hij kon in ruime mate aan zijn gebouwen heeft toegepast, beter bedoeld zijn dan uitgevoerd, waarom de bouwmeester zulk een groote werkzaamheid als restaurator heeft ontwikkeld. Gelijk hij ter goeder trouw meende, in zijn fabriek te Roermond meubelen en beelden, geheel gelijk aan die der middeleeuwen te kunnen laten maken, zoo achtte hij het ook mogelijk, gebouwen uit die tijden te kunnen aanvullen en herstellen. In die dwaling zijn anderen, zooals wij hiervoor reeds aantoonden, hem voorgegaan. De scheikunde meende, de geneeskrachtige bronwateren te kunnen maken. De geneesheeren bereikten echter met deze kunstvoortbrengselen geen resultaten wat hun onverklaarbaar scheen, totdat ondekt werd, dat de natuurlijke wateren radio-actief waren en de andere niet.

Wij ontleenen aan het „Journal of the Royal Institute of British Architects" ten slotte het oordeel over het Rijksmuseum dat de heer Weissman gaf, toen hij te Londen het woord voerde.

„De heer Cuypers is er in geslaagd, de verloren geraakte volkomenheid van een ouden stijl te herwinnen. zonder dien al te slaafsch na te volgen. Hij heeft ernstige studiën gemaakt van de Fransche Gothiek, en, terwijl hij ook de schatten der Nederlandsche werken uit de 16e eeuw ontgon, gelukte het hem een eigen stelsel te ontwikkelen. Het Rijksmuseum is, naar mijn meening, een van de beste ontwerpen in den schilderachtigen trant, die onze tijd zag verrijzen. Niemand zal het voor een gebouw uit de middeleeuwen houden en toch heeft het al de goede eigenschappen, die de Gothiek kenmerken. In dit gebouw is niets te vinden, dat alleen ter versiering werd aangebracht, maar de heer Cuypers heeft zijn constructie als grondslag voor die versierselen gebruikt. Zelfs de rijke geschilderde ornamenten van het inwendige hebben een zinnebeeldige beteekenis. Het hoofddoel van den ontwerper is geweest, de constructie als de bron voor zijn inspiratie te gebruiken. Van binnen en van buiten vertoont alles zich, zooals het inderdaad is; duidelijk ziet men, waarom ieder onderdeel gemaakt is".

Dii oordeel heeft vooral waarde, omdat het werd uitgesproken door iemand, die nooit tot de volgelingen van Dr. Cuypers heeft behoord.

Prijsvragen.

PRIJSVRAGEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

UITGESCHREVEN IN 1907.

1ste Prijsvraag.

Een Café-Restaurant.

Het gebouw wordt verondersteld te staan aan eene breede straat, in eene groote stad, op een aan 3 zijden ingebouwd terrein, breed, van erfscheiding tot erfscheiding, 20 M., diep 30 M. Van dit terrein mag slechts het voorste 3/4 ter volle hoogte bebouwd worden, van het overblijvende achtergelegen 1/4 gedeelte mag slechts 1/3 der oppervlakte ter hoogte van de beganegrondsverdieping bebouwd worden. De zijmuren staan op erfscheiding. De gevel mag niet binnen de rooiïng gebouwd worden. Balcons of erkers mogen aangebracht worden mits te zamen geen grootere breedte dan 1/3 van den gevel beslaande en tot geen grooter oppervlakte dan gezamenlijk 7 M². terwijl de uiterste punten van deze balcons of erkers moeten blijven binnen een vertikaal vlak, dat door de erfscheidslijn gaat en een hoek van 30° met het rooiïngvlak maakt.

HET GEBOUW MOET BEVATTEN:

a. Een kelderverdieping over een gedeelte der oppervlakte waarin moeten zijn gelegen: de noodige kelders voor proviand, wijn, bier en de inrichting der centrale verwarming met kolenbergplaats voor minstens 200 H.L. cokes. De bierkelder moet zoo na mogelijk onder het buffet gelegen zijn en van geïsoleerde wanden, vloer en zoldering voorzien zijn.

b. Eene begane grondverdieping, waarin gelegen:

1. een hoofdentrée met daaraangrenzende vestibule met hoofdtrap naar de beide verdiepingen;
2. een café- tevens restauratie-zaal, en daaraangrenzende
3. een biljartzaal met ruimte tot plaatsing van minstens 4 biljarts;
4. een buffet in de café-zaal met daaraansluitende
5. een buffetkamer met spoelhoek, en een dienst-trap en spijzenlift, welke beide in verbinding staan met de kelders en de na te noemen keuken enz.
6. een bureautje voor den chef;
7. een telefooncel;
8. een toilette voor Heeren, bevattende 4 urinoirs, 2 W.C. en 2 of 3 handwaschgelegenheden, en een dito voor dames, bevattende 3 W.C. en 2 of 3 handwaschgelegenheden;
9. een afzonderlijken toegang van buiten met trap naar de woning van den restaurateur.

c. Eene eerste verdieping, bevattende:

1. eene groote vergaderzaal van minstens 120 M².

oppervlakte met gelegenheid voor het opslaan van een klein tooneel en verder 2 kleedkamertjes;

2. twee kleine verhaderzalen, onafhankelijk van elkander en van de vorengenoemde zaal te bereiken van uit de trapvestibule;

3. een garderobe voor zaal 1;

4. een buffetkamer, waaruit de drie zalen bediend kunnen worden en die met een lift in verbinding staat met de keuken en den kelder;

5. toiletten voor Dames en Heeren;

6, woning voor den restaurateur, bevattende 3 ruime woonkamers, 3 slaapkamers, badkamer, trap W. C. en verdere accessoires, van welke vertrekken er echter eenige op de tweede verdieping kunnen liggen.

d. Eene tweede verdieping, bevattende:

1. twee vergaderzalen;

2. eene ruime keuken met bijkeuken;

3. linnenkamer en bergplaats voor service met de gevorderde kasten;

4. 6 slaapkamers voor inwonend personeel;

5. garderobe, toiletten enz.;

6. bergplaatsen.

Verder kunnen alle gewenschte accessoires, die voor de exploitatie van de inrichting waarde kunnen hebben, ook al zijn zij niet genoemd, aangebracht worden.

Verlangd worden: de verschillende plattegronden, den voorgevel en minstens 2 doorsneden, alle op eene schaal van 1 à 100;

een detail van den gevel, schaal 1 à 20;

een detail van het interieur der café-zaal schaal 1 à 20.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift der Vereeniging, benevens f 70.—.

Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift, benevens f 30.—.

Een derde prijs: Getuigschrift der Vereeniging.

2e Prijsvraag.

Een Vereenigingsgebouw op een Sportterrein.

Het gebouw bestaat uit twee verdiepingen en moet geheel vrijstaand worden geprojecteerd.

Als materialen mogen worden gebruikt hout of hout met steen.

Het gebouw moet bevatten op den beganen grond, welke ± 0.40 M. boven het terrein is gelegen:

a. Eene restauratieruimte met buffet en spoelkamertje . . . . . ± 50 M.²

b. Een kleedlokaal . . . . . ± 40 M.²

c. Een kleedlokaal . . . . . ± 20 M.²

N.B. In een of beide lokalen moeten een aantal wandkasten aanwezig zijn (± 30) voor het bergen van kleederen enz., groot ongeveer 0.40 × 0.40 M. bij eene hoogte van minstens 1.80 M., benevens voldoende kapstokruimte.

d. Een waschlokaal . . . . . ± 25 M.² voorzien van hand- en voetwaschbakken, douche's enz.

e. Toiletten voor Dames en Heeren.

f. Bergruimte voor materieel van dagelijksch gebruik, van buitenaf bereikbaar ± 5 M.²

Op de verdieping moeten gelegen zijn, eventueel in de kap ingebouwd:

a. Eene bestuurskamer.

b. Een vertrekje voor de pers, met zooveel mogelijk glazen wandoppervlak, hetwelk een ruim uitzicht over het geheele terrein moet geven.

Het gebouw moet geheel of gedeeltelijk zijn omgeven met eene veranda.

Gevraagd worden:

Plattegrond, 2 gevels en eene doorsnede op eene schaal van 1 à 50.

Een schetsperspectief.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift der Vereeniging, benevens f 35.

Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift, benevens f 15.

Een derde prijs: Getuigschrift der Vereeniging.

3de Prijsvraag.

Fotografische opnamen van achttiende eeuwsche Rotterdamsche gevels, gedeelten daarvan of interieurs.

Het aantal in te zenden foto's is onbeperkt. De ingezonden foto's of vergrootingen naar origineele opnamen moeten minstens een afmeting hebben van 13 × 18 cM. en moeten afgedrukt zijn op mat papier, op carton opgezet en voorzien van onderschrift, aangevende het afgebeelde onderwerp, en verder vergezeld zijn van een op glaspapier opgeplakte afdruk voor de verzameling foto's van 18e eeuwsche kunst der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap".

De foto's moeten eigen werk van den inzender zijn en zullen beoordeeld worden behalve naar de artistieke waarde van het afgebeelde (architectonische waarde), ook naar de techniek, waartoe de jury zal worden uitgebreid met twee fotografen door de Amateur Fotografen-Vereeniging „Rotterdam" nader aan te wijzen.

Als prijzen worden uitgeloofd:

Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift der Vereeniging.

Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift der Vereeniging.

Een derde prijs: het Getuigschrift der Vereeniging.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De behandeling der teekeningen is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch bij voorkeur niet in houten lijsten gespannen zijn en geen grootere afmeting hebben dan 75 × 110 cM.

Alle stukken ter beantwoordidg dezer prijsvragen worden vóór of op 15 November 1907 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretsris, Jonkerfransstraat 126.

Ontwerpen na dien datum ingezonden, tenzij dat aan dat Bestuur afdoend kan aangetoond worden, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beoordeeling.

De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en verder vergezeld gaan van een gesloten brief, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper, en van een tweeden dito, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en couverts moet het motto der teekening voorkomen.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als

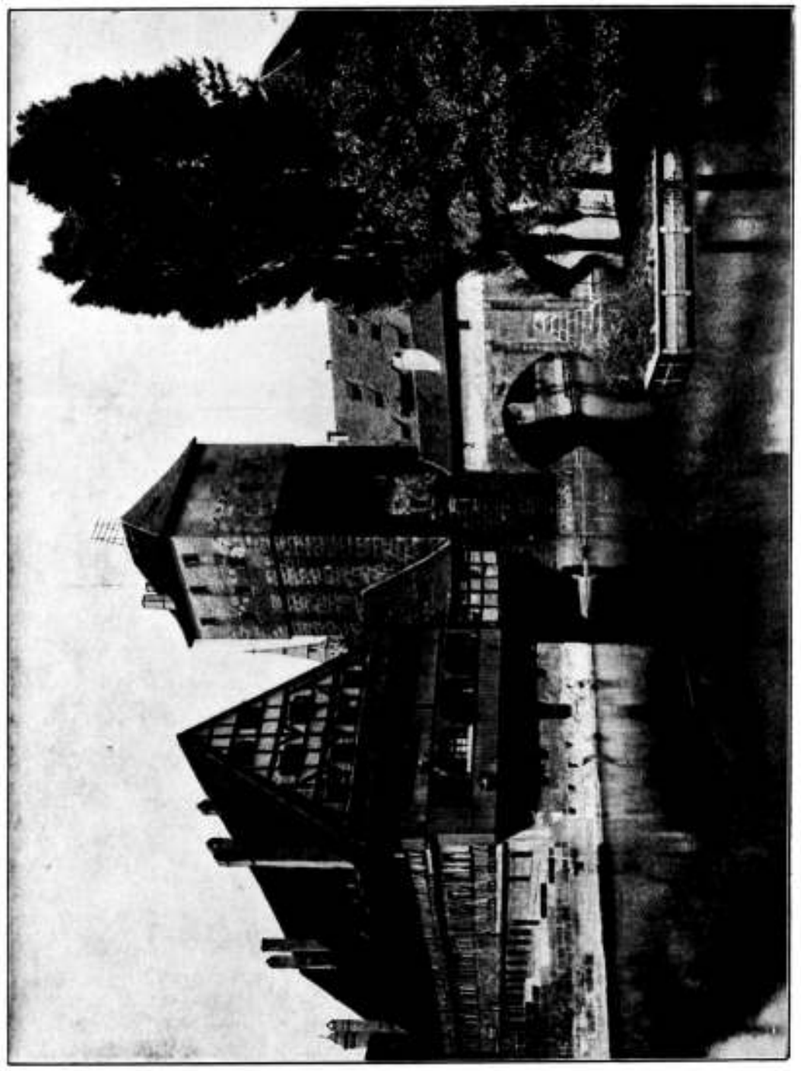

Stadsgezicht te Neurenberg.

Henkerthurm en Weisstadel.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang No. 23.

zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren: HENRI EVERS, Hoogleeraar te Delft; JAN STUIJT, Architect te Amsterdam; W. J. HANRATH, Architect te Hilversum; C. B. VAN DER TAK, Architect te Rotterdam; H. v. D. KLOOT MEIJBURG, Architect te Rotterdam.

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan de bovenstaande wijze te verdeelen.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".

De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.

De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. C." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Juryrapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.

De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1908 zal worden gehouden.

De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Namens het Bestuur,
P. A. WEELDENBURG, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *1e Secretaris.*

ROTTERDAM, 1 Juni 1907.

Schilderachtige Stadsgezichten.

(Bij de plaat).

Tot de schilderachtigste steden der wereld behoort ongetwijfeld Neurenberg. Het riviertje de Pegnitz doorsnijdt de stad en de eilandjes, door de armen van dit riviertje gevormd, zijn op vele plaatsen overbrugd. Het is aan zijn oevers, dat alles samen werkt, om telkens stadsgezichten te vormen, die iedereen boeien, die oog heeft voor stedenschoon. En toch is niets van dit alles gemaakt voor de schilderachtigheid, maar het is in den loop des tijds geworden, gegroeid als het ware, bij toeval als 't ware.

De middeleeuwsche toren, waarschijnlijk nog afkomstig van de oude enceinte der stad, die niet verder dan de Pegnitz reikte en daarnaast het wijnpakhuis, een eenvoudige vakwerkbouw uit den Renaissancetijd, de enkele boomen op het punt van het eilandje, hoe weinig beteekent ieder onderdeel op zich zelf, maar welk een prachtig geheel is er uit ontstaan?

Thans breken wij ons het hoofd met de vraag, hoe wij in onze moderne steden de schilderachtigheid terug zullen krijgen, maar door kunstmiddelen zal dit bezwaarlijk te bereiken zijn.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 22. De wederopbouw van het Academiegebouw te Groningen met afbeeldingen van het oude gebouw, dat thans wordt afgebroken, voor zoover het niet reeds door den brand vernield is. De heer Mulock Houwer behandelt in dit artikel nog eens de geschiedenis, die aan den wederopbouw is voorafgegaan. De meerderheid der bouwkundigen te Groningen kan zich niet vereenigen met de wijze, waarop die zal geschieden Men heeft in verband met deze zaak een protestvergadering van de Afdeeling Groningen der Mij tot bev. der Bouwkunst belegd, men heeft de wenschelijkheid betoogd om het gebouw te herstellen, zooveel mogelijk in den staat, zooals het geweest is; maar men heeft niets bereikt. Men is er te laat bij geweest, evenals bij den brand. De ramp had 30 Augustus 1906 plaats, in Maart 1907 de bovengenoemde vergadering en 15 April d.a.v. zond het bestuur der Afdeeling een adres aan het College van Curatoren. Dit adres blijkt een zeer merkwaardig stuk, wanneer men het legt naast de onhandige critiek, door den heer Molenaar indertijd gepubliceerd, die den stoot gaf tot de protestvergadering Wanneer men eens tijdig begonnen was op de wijze zooals de heer Mulock Houwer thans eindigt, wellicht zou Groningen kans gehad hebben, dat in zijn nieuw Academiegebouw de herinnering aan het oude beter bewaard was gebleven dan nu het geval zal zijn.

Verslagen van de Vergaderingen; der Afdeeling Haarlem waar de heer L. C. Dumont eenige mededeelingen deed over het Openbaar Slachthuis te Haarlem; en van de Afdeeling Arnhem (22 Mei) waar de heer A. J. Dingemans sprak over kunstsmeedwerk.

Architectura no. 22. Het Nieuwe Hoofdbureau van Politie.

Internationaal Congres voor goedkoope woningen.

Een nieuw museum voor Amsterdam in het huis met de Hoofden.

Algemeene Vergadering der Mij tot bev. der Bouwkunst.

Technisch Gedeelte. Ontwerp van een Tuinstad door M. P. de Clercq (Vervolg). — Het Nieuwe Slachthuis te Haarlem. — Toestel voor het slaan van betonpalen. — Iets over bestrating. — Kegelvormige lamp-reflectors met cirkelgolving.

De Bouwwereld no. 23. Echo's IV. Het Vredespaleis-adres. De schrijver hoopt, dat aan den laatsten aandrang der architecten, om een ander terrein te kiezen, toch nog gevolg zal worden gegeven.

De Tentoonstelling van de Balkanstaten in Londen.

Het waterdicht maken van beton door J. L. Terneden.

Landhuis te Bentveld door J. London (tekst illustratie.)

De Ingenieur no. 22. De Gemeentelijke Electriciteitsfabriek te 's-Gravenhage door N. J. Singels, met afbeeldingen.

Spoelend stampend boren volgens het systeem W. Walski. door J. Bienfait.

Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging voor stoomschepen.

De Aannemer no. 23. Ongevallenwet I.

Verslag der Jaarvergadering der Afdeeling Amsterdam op 28 Mei j.l.

Ingezonden stukken. Goede manieren! door C. J. C. Hoogendijk; bevat een critiek van de handelwijze der besteders van het St. Pieters- en Bloklands Gasthuis te Amersfoort bij de onlangs gehouden aanbesteding voor een nieuw gebouw.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 49. Ingezonden stukken (Praatjes over steenindustrie). — Ongevallenstatistiek 1903, overgenomen uit het Handelsblad.

Deutsche Bauhütte No. 22. Praktische Neuübungen bodenständiger Bauweise door B. Hauftmann.

Landhausgedanken II. door Wilfrid Baumgarten, met afbeeldingen van ontwerpen voor moderne landhuizen.

Sum Herforder Arzthaus door A. Doppler met afbeeldingen van een dokterswoning te Herford van H. A. Waldner te Mettenheim.

Het Huis, Oud en Nieuw, uitgave van Ed. Cuypers, 6de aflevering bevat, behalve eenige villa-ontwerpen, het slot van de belangrijke bijdrage van den heer J. C. Overvoorde over de St. Pieterskerk te Leiden, met vele afbeeldingen; verder een artikel van den heer F. W. Drijver over het stadhuis te Naarden, een welbewaard type van een vroeg-zeventiende,eeuwsch stadhuis van een kleine stad. Ook dit artikel bevat aardige afbeeldingen ook van meubelen uit verschillende tijdperken nog in genoemd stadhuis aanwezig.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Haarlem. De tentoonstelling van oude weefsels en gewerkte stoffen die in het Museum van Kunstnijverheid, geopend is zal den 15den Juni gesloten worden. Deze belangrijke verzameling, die duizende motieven op het gebied der weefkunst en der naaldkunst uit verschillende tijdperken en landen bevat, zal zeker deze laatste veertien dagen nog talrijke belangstellenden trekken. Het is wel niet algemeen bekend, dat op die tentoonstelltng een oud bedrukt Egyptisch weefsel aanwezig is, dat op de Gutenbergsche tentoonstelling te Mainz voor het oudst bekende exemplaar van drukkunst werd gehouden.

Op het weefsel is afgebeeld de gevleugelde figuur der Egyptische Godin Neith, die gezeten aan den weefstoel, het spoelt-e in de hand houdt. Boven haar hoofd duidt de gouden zon op haar goddelijken afkomst, terwijl sperwervleugels en slangen met zonneschijven de bekroning vormen.

Deze modeldruk uit boven Egypte werd vermoedelijk 3000 jaar vóór onze jaartelling vervaardigd en bewijst dat in dit ver afgelegen tijdperk het weven in hoog aanzien stond.

Den 1en Juli zal in het Museum eene tentoonstelling van buitenlandsch modern kunstdrukwerk geopend worden, waartoe de beste buitenlandsche drukkers hunne medewerking hebben toegezegd.

Het Museum werd gedurende de maand Mei bezocht door 790 belangstellenden. Uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 192 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen in het land uitgeleend.

— Met de restauratie van den schouwburg, naar de plannen der commissie uit de ingezetenen, is heden een aanvang gemaakt.

Rotterdam. Bij den Rotterdamschen Gemeenteraad is door B. en W een reusachtig havenplan ingediend.

Bestond aanvankelijk het voornemen een Lek- en een Waalhaven te bouwen, waarvan de laatste de grootste en wel 60 HA., evenals de Maashaven zou omvatten, — thans is voorgesteld deze havens tot een te brengen en wel zoodanig uit te breiden, dat deze 810 HA. watervlak zal verkrijgen.

De kosten van dit werk worden globaal geschat op 20 millioen gulden.

Voorloopig wordt voorgesteld voor het eerste gedeelte boven de f 460.000 voor de Lekhaven reeds toegestaan, een crediet te verleenen van f.940 000

Amsterdam. Men weet, dat twee jaren geleden door een combinatie een bod van 7 ton is gedaan voor het oude Beursterrein, te Amsterdam, om daarop een groot hotel te zetten. Van de zaak is toen niets terechtgekomen, omdat inmiddels onderhandelingen waren aangeknoopt met het Rijk over het plaatsen van een nieuw post- en telegraafkantoor op het terrein. Nadat ook die onderhandelingen waren afgesprongen is bovendoelde combinatie, in het begin van dit jaar op haar aanbod teruggekomen, waarop van gemeentewege is geantwoord dat men bereid was de onderhandelingen te heropenen indien 9 ton werd geboden en daarop bevestigend antwoord was gekomen voor een bepaalden datum in Mei. Deze datum is thans verstreken, zonder dat de combinatie iets van zich heeft doen hooren, zoodat de zaak is afgesprongen.

Er zijn dus op het oogenblik weder geen gegadigden voor het terrein. (N. v. d. D).

Leiden. Met de restauratie der Pieterskerk waartoe kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente door subsidies van Rijk, provincie en gemeente, benevens door bijdragen van particulieren in staat werden gesteld, is een begin gemaakt onder leiding van den architect den Heer W. C. Mulder. Er zal dit jaar noch f 8000 verwerkt worden.

Arnhem. Door B. en W. is de asphalteering van eenige straten met geperste tegels en met graniet-asphalt, na gehouden aanbesteding, gegund aan de Nederl. Asphaltfabriek W. J. von der Wettern & A. S. Key, te Rotterdam.

Personalia.

— Te 's-Gravenhage zijn benoemd:

Bij 't gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht tot inspecteur 1e klasse J. Bodaan, S. Brouwer, J. Knoester en P. A. A. Van Rhee; tot inspecteur 2e klasse: Th. Mulder, G. J. Brugnière, N. J. Luken, W. P. Roodenburg, C. Boenk, H. Oelrich, J. H Van Basten, H. Van Werven, W. Troost en W. F. Westmaas (de beide laatsten ieder voor een jaar).

— Tot opzichter van gemeentewerken te Leiden is benoemd de Heer J. N. de Witte, bouwkundig opzichter te Vlissingen.

Vacante Betrekkingen.

— Twee tijdelijke **Bouwk. Opzichter-Teekenaars** bij de Gemeentewerken van Enschede voor rioleeringen en bestratingen, landm. en waterpassen. Sollicitatiën aan den Directeur der Gemeentewerken. Persoonl. aanm. Molenstraat 33 tusschen 11.30 en 12 30 ure vm., teekeningen mede te brengen. (2)

— **Opzichter.** (Zie adv. in no. 11.) (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Mauritsstraat 139, Rotterdam.

22 Bouwk.Opz.-teek.,	21—48 j., f 60—f 100	p. m.
11 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—45 j., f 60—f 90	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., f —f 50	„
6 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 70—f 85	„
9 Werktuigk. Teek.,	20—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f 75—f 150	„
2 Electrotechniker	27 j., f 70—f 80	„
7 Bouwk. Opz.-Teek., aankomend,	18—25 j., f 40—f 50	„
4 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk., 1 Leeraar Timmeren	23—39 j., f 80—f 100	„

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN,

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Doordrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

12ste Jaargang. ZATERDAG 15 JUNI 1907. No. 24

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5 —
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van „*De Opmerker*" ter drukkerij van „*Kiper Hulp*" Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De tentoonstelling van Doctor Cuypers' werk.

II.

Als men de zalen, waar het werk van Dr. Cuypers thans tentoongesteld is, doorwandelt, dan staat men verbaasd. Want de wanden zijn tot boven toe behangen met teekeningen. Welk een overvloed! Inderdaad, men moet bewondering hebben voor een werkkracht als die van dezen bouwmeester. En blijkbaar is, wat men hier ziet, nog slechts een betrekkelijk klein deel van zijn *oeuvre!*

In hoofdzaak is het kerkelijk werk, dat tentoongesteld werd. Viollet-le-Duc is uit alles te proeven, en daarom zal deze tentoonstelling waarschijnlijk een teleurstelling zijn voor de hedendaagsche jongeren, die zich den heer Cuypers anders hadden voorgesteld. Die jongeren behooren zich echter te herinneren, dat de man, wiens werk zij hier zien, van zijn sympathie voor de middeleeuwen nooit een geheim heeft gemaakt. Geloof en kunst stonden bij hem in het innigst verband en zóó moest de tijd vóór de Hervorming, toen de Roomsch-Katholieke kerk in Nederland de eenige was, Dr. Cuypers meer behagen, dan eenige andere periode der bouwkunst.

Viollet-le-Duc beschouwde de middeleeuwen uit het standpunt van den vrijdenker, en gebruikte ze alleen om er een kunstleer uit af te leiden. Doch bleef hij altijd liefde gevoelen voor de antieken, ja wist zelfs de Renaissance te waardeeren. Wellicht vindt dit respecteeren van het werk, dat vóór en na de middeleeuwen ontstond, waarvan vooral de „Entretiens sur l'architecture" spreken, ten deele zijn verklaring in Viollet-le-Duc's kortstondige werkzaamheid aan de Ecole des Beaux Arts, waar hij zijn gehoor, aan de antieken gewend, wilde tegemoetkomen. Toch kan niet ontkend worden, dat de Fransche bouwmeester een zeer ruimen blik had.

Zóó is de heer Cuypers nooit geweest. Reeds in 1864 schreef de heer I. Gosschalk van hem: „De vloek der eenzijdigheid van sommige talenten is, dat zij den eerbied voor de overige stijlrichtingen verliezen; zij zijn *plus royalistes que le roi* Viollet-le-Duc, die van tijd tot tijd, al is het maar terloops, niet nalaten kan zijn hulde aan de klassieken te brengen".

En de heer Cuypers is op dit standpunt gebleven. Nog bij de opening van de tentoonstelling kon men uit zijn mond hooren, dat hij de St. Pieterskerk te Rome, waar hij den ochtend van zijn tachtigsten verjaardag had doorgebracht, als kunstwerk niet kon waardeeren.

Zoo is de heer Cuypers zich in zijn vijftigjarig leven als kunstenaar steeds gelijk gebleven. Een eigenlijke evolutie heeft niet bij hem plaats gevonden. Hij had reeds vroeg zijn dogma, twijfelde

nooit aan de juistheid daarvan en ging zijn weg. In de wijze van behandeling der teekeningen moge gedurende den loop der jaren een geringe wijziging hebben plaats gevonden, de opvatting is steeds dezelfde.

In onzen tijd van karakterloosheid, van twijfelen en zoeken zijn wij aan figuren als Dr. Cuypers niet gewoon. En dit maakt het ons moeilijk, tot juiste waardeering te komen.

De bewonderaars van den heer Cuypers zeggen, dat, wanneer hij als kerkelijk kunstenaar een bepaalde richting volgt, dit slechts voortkomt uit innerlijke scheppingsdrang. Een hunner was twaalf jaar geleden in ons blad aan het woord, en wij meenen goed te doen, zijn beschouwingen hier aan te halen.

„Men kan Dr. Cuypers niet kwalijk nemen dat „hij, aan gegeven opdrachten moetende voldoen, „daarvoor vormen kiest, die daarvoor geschikt zijn, „vormen, die zijn gedachten volkomen kunnen „uitdrukken. Daarom behoeft er nog niet gesproken „te worden van klemmende ketenen, want de „kunstenaar is alleen op *door hem zelf* gekozen „wijze belemmerd in zijn vrijheid. Zulke zelf-„gekozen banden zijn volstrekt geen beletsel om „oorspronkelijk te zijn.

„Men bedenkt te weinig, hoeveel oefening er „noodig is, eer een kunstenaar een bepaalde reeks „van stijlvormen heeft leeren beheerschen. Wie „die oefening niet noodig acht, zal altijd gebrekkig „werk blijven leveren. De kunst waait iemand niet „aan. Oorspronkelijkheid is geen noodzakelijk ver-„eischte om een kunstwerk tot stand te kunnen „brengen, daar een goede navolging de voorkeur „verdient boven een gebrekkige eigen schepping. „Het toepassen van de vormen der middeleeuwen „is volstrekt niet afkeurenswaard. Wie onbevangen „oordeelt zal moeten erkennen, dat voor kerkelijke „doeleinden de Gothiek het verkieslijkst is. Dr. P. „J. H. Cuypers is anders opgevoed dan het tegen-„woordig geslacht, hetwelk het zoo druk heeft over „oorspronkelijkheid. De stroomingen van thans „sleepen hem niet mede, want hij vindt ze, terecht, „gevaarlijk en afkeurenswaard. Een bepaalde zucht, „om vóór alles oorspronkelijk te willen zijn, is hem „steeds vreemd geweest. Hij had zelfbeheersching „genoeg, om vage vormen te verwerpen; zijn doel „was geen ander, dan om in duidelijke vormen te „zeggen, wat hij te zeggen had."

Het bovenstaande werd geschreven naar aanleiding van een in Den Haag gehouden tentoonstelling van des meesters werken. Een ander beoordeelaar uitte zich toen als volgt.

„Wij kunnen schreien van droefenis, dat, wat wij „hier in dit stille hoekje der Hofstad zien, niet is „de waarheid, niet de schoone afschrijving der „hedendaagsche wereld. Maar wat helpt het ons? „Buiten bengelen de trams, de netten van de „telefoon hangen druipend in den regen over de „stad, overal grijnzen en blinken de kleurig schet-„terende aanplakbiljetten en wij zelf loopen in „zwarte jassen en witte boorden.

„Zie die door den meester ontworpen altaren! „De devotie is er op gestorven. Er zijn immers „geen helden meer, die zich om den geloove laten „martelen en wier gebeente door deze kunstwerken „zal moeten gedekt worden, er zijn geen asceten „meer, die zich tot extase toe laten uitmergelen „en wier overblijfselen, later hier bewaard, de „eigenlijke, de eenige wijding aan deze kunst „moeten geven. En met het hoog-heerlijke ridderslot „De Haer, door den bouwmeester gereconstrueerd, „is het evenzoo. Hoe kunnen wij vergeten, dat de „baron, die voor wat hij zijn vaderlijk erf waant, „zooveel schoons en goeds laat doen, gehuwd is „met een baronne de Rothschild? Bouwkunst in „onze dagen is het beste middel om ons het wee-„moedige van onvruchtbaar schoon te doen be-„grijpen".

Als tegenstelling moge hier nog volgen, wat J. L. M. Lauweriks in 1896 opmerkte: „De her-„vorming in de bouwkunst, het sterkst, doch niet „het meest geestelijk uitgesproken door Viollet-le-„Duc in Frankrijk, het land der middeleeuwsche „kunst bij uitnemendheid, is ook in ons land „doorgedrongen en door Cuypers inniger ontleed „en meer naar de steunende beginselen uitgevoerd. „Tot op heden is hij hierin door niemand over-„troffen. De waardeering en studie der middel-„eeuwsche bouwkunst moest wel bewondering „kweeken voor de Christelijke kunst in het al-„gemeen".

Wij vinden hier dus drie gezichtspunten. Ofschoon de drie beoordeelaars allen het werk van Dr. Cuypers bewonderen, wordt de bewondering bij den tweeden getemperd door de gedachte, dat de idealen van den bouwmeester niet die der 19e eeuw zijn. En thans, nu wij twaalf jaar verder zijn, nu velen als eisch aan ware kunst stellen, dat zij uitdrukking zal geven aan den geest van den tijd, die haar zag ontstaan, zal wellicht ook de heer Lauweriks tot andere gedachten gekomen zijn.

Wij zijn dan ook er van overtuigd, dat de eigenlijk kerkelijke kunst, hier aanwezig als werk van een man, die de kunsttaal der middeleeuwen poogde te spreken, bij het thans levend geslacht geen groote sympathie meer zal vinden.

Doch men vindt hier ook scheppingen, die van een ander streven getuigen, namelijk het Rijksmuseum en het Centraalstation te Amsterdam. Menigeen zou gaarne minder kerkelijke kunst in de zalen gezien hebben, als daarvoor meer teekeningen van deze wereldlijke bouwwerken in de plaats hadden kunnen komen.

Toch is vooral wat er van het Rijksmuseum aanwezig is, zeer belangrijk. Men ziet hier de in 1864 met een tweeden prijs bekroonde ontwerpen voor het Museum Willem 1 te Amsterdam, die destijds zooveel pennen in beweging brachten, die door Alberdingk Thijm even warm werden verdedigd als door Leliman en Gosschalk bestreden. Thans zal niemand betreuren, dat toen de uitvoering achterwege gebleven is. Zelfs de ontwerper is ongetwijfeld dankbaar, dat hij pas twaalf jaar later aan het bouwen kon gaan. Vreemd schijnt het ons nu, dat de beoordeelaars aan het ontwerp, dat toen als variant in „Nederlandschen Renaissance-stijl van 1600" door den heer Cuypers werd ingezonden, de voorkeur gaven.

Teekenend voor dien tijd is, dat Alberdingk Thijm dit ontwerp in beschouwing nam, en er zelfs van zei, dat men er in zien kon „hoe krachtig „het saprijk leven onzer vaderen uit de tijden van „Cornelis Ketel, Miereveldt en Rembrandt door de „vormen van den bouw en de ornamentatie der „dagen onzer jonge republiek heenstroomde, hoe „dat leven zich die vormen onderwierp, hoe nationaal „men handelt en tevens hoe redelijk, met voor „een Museum van meesterstukken onzer XVIIde „eeuwsche schilderschool, den bouwstijl te kiezen

„van het Nederland dier dagen en wel zoo mogelijk „in zijn fijnste evenredigheden en oorsprongkelijkste „vormen, dus van omstreeks 1600".

Deze uiting haalde den heer Alberdingk Thijm een terechtwijzing van den heer I. Gosschalk op den hals, die zeker, door wie nu de ontwerpen beschouwt, verdiend zal worden geacht.

„Gij zegt, dat de jury sprak van een versiering „en inrichting, ontleend aan den stijl van 1600. „Maar, waarde heer, ik heb waarachtig geen „schuld! Alle plans, doorsneden en details hebben „betrekking op het *gothische* ontwerp: de façade „is slechts een variant, dat zie ik evengoed als „gij. In de details der façade zien wij menig on-„stichtelijk ding: de navolger van Viollet-le-Duc, „niet gewend in Renaissance te denken, kijkt „overal uit den mouw. Zoo is de platte rondstaf, de pilasterbasis, geheel Romaansch, evenzoo de „frontalen, boven de dakvensters, de fleurons, enz. „Wanneer wij ons de inrichting van binnen voor-„stellen, dan moet ik vragen, hoe zouden zij er „wel uitzien, die ridderzalen met haar afgebroken „licht"?

Het is, wij zeiden het reeds, gelukkig geweest, dat men toen, door gebrek aan geld, noch het ontwerp van Ludwig Lange, met den eersten prijs bekroond, noch het bekroonde ontwerp van den heer Cuypers kon laten uitvoeren.

Toen in 1876 de prijsvraag tusschen Vogel, Eberson en Cuypers voor een nieuw Rijks-Museum werd uitgeschreven, herhaalde zich de geschiedenis van 12 jaar geleden. De heer Cuypers had andermaal twee ontwerpen ingezonden en de beoordeelaars gaven weder de voorkeur „aan de gevels, geïnspi-„reerd op het begin der XVIIde eeuw; de pilasters „zullen een levendigheid bijzetten, die het ontwerp „met de paanderbogen en geprofileerde vensters „missen zal". Destijds was het de voorzitter C. Springer van „Arti et Amicitiæ", die in een afzonderlijke nota zijn bedenkingen tegen dezen Renaissance-stijl aangaf. „Door het aanbrengen in het hoofdfront „van vier naast elkander geplaatste boog-doorgangen, „waarboven wel groote versieringen, doch geen „lichtopeneningen zijn aangebracht, welke gevat „zijn tusschen twee torens, verkrijgt het gebouw „het aanzien van een groot kasteel", zei de heer Springer.

En wie nu het toen bekroond ontwerp ziet hangen, is het met deze kritiek zeker eens. Het is een geluk geweest, dat de heer Cuypers niet verplicht werd, zich aan dit ontwerp te houden, maar dat men hem toestond, het in zijn geest te veranderen.

Al oordeelen sommigen, dat het karakter van het bouwwerk, aan de Stadhouderskade te Amsterdam verezen, het juiste niet is, het heeft toch karakter en dit was in de 19de eeuw een te zeldzame verdienste, om haar niet te erkennen. Het gebouw is uit één stuk, het is gemaakt door een man van een vaste overtuiging, wien het besef, dat zijn zienswijze slechts door betrekkelijk weinigen gedeeld werd, niet aan het wankelen heeft gebracht.

Wat Cuypers, van den aanvang af, heeft willen geven, was de georneerde constructie. Dit verklaart, waarom men op deze tentoonstelling zulk een rijken overvloed van ontwerpen en schetsen voor ornamenten aantreft. Deze lust tot versieren heeft ook gedurende de middeleeuwen en het tijdperk der Renaissance bestaan. Doch, terwijl een rijkversierde Gothische kerk misschien in de 13de eeuw begonnen, en in de 16de nog niet eens voltooid werd, zoodat geslachten van beeldhouwers er gedurende honderde jaren aan werkten, heeft de heer Cuypers de meer dan honderd gebouwen, waaronder zéér groote, welke het hem in ongeveer een halve eeuw gegeven was, te stichten, overstrooid met een weelde van versierselen, waarbij, in hoeveelheid, die van menige oude kathedraal achter staan. Doch er is nog een andere maatstaf, die der hoedanigheid. En, wordt die gebruikt, dan overtreft het oude werk het moderne zóó zeer, dat men de vergelijking, ontmoedigd, al gauw opgeeft.

De jongeren van thans hebben dit erkend, toen zij, er aan wanhopende om in hun versierselen iets te leggen van de kunst, welke de oude werken vertoonen, in de vrij wel onversierde constructie hun heil gingen zoeken, en daarbij de klip van de utiliteits-kunst, waarop de ingenieur heer en meester is, dichter naderden, dan hun lief kon zijn.

Wie deed nu beter, Cuypers, die, daarin zijn tijdgenooten volgend, de versierselen, welke als kunstwerk eigenlijk niets beteekenden, uit zijn mouw schudde, of deze jongeren, die er zich van speenden, omdat zij voelden, in dit opzicht niet met het verleden te kunnen wedijveren? Het zou ons niet verwonderen, als in veler oordeel de jongeren beter hebben gedaan. Wie weinig geld heeft, kan zijn boterham wel dik met margarine bestrijken, doch roomboter kan hij zich niet veroorloven. Verkiest nu zoo iemand droog brood, dan geeft hij van fijnen smaak blijk.

Het is, onzes inziens, dan ook jammer, dat men op deze tentoonstelling een zoo groot getal van figuren en groepen in gips, heeft geplaatst. Jean Lauweriks, Rombout J. Geelen, Capiau en Maessen, die ze geboetseerd hebben, behooren tot de talrijke groep van 19e-eeuwsche werkers, die, zich te groot voor het servet van het ambacht achtend, toch te klein voor het tafellaken der kunst bleken.

Dat de heer Cuypers dit niet heeft ingezien, mag men betreuren, toch dient men het te verontschuldigen. Wat er in 1850 gemaakt werd, was zóó pover, dat iedere verandering een verbetering moest lijken. De heer Cuypers, eenmaal zijn tijd vooruit, is zich er niet van bewust geworden, dat later zijn tijd hem inhaalde en eindelijk zelfs vóór kwam.

Wanneer wij bedenken, hoe vele architecten, nu de nieuwe richting toegedaan, vóór hun bekeering evenveel liefhebberij voor versiering hadden als de nestor onzer bouwmeesters, dan worden wij nog minder streng in ons oordeel.

De invloed van Cuypers op de Nederlandsche bouwkunst is groot geweest. Zijn loffelijk voorbeeld, om alle bouwstoffen naar haren aard te gebruiken en overal de samenstelling te laten zien geeft hem, tot in lengte van dagen, aanspraak op de waardeering van allen.

Errata.

In het eerste gedeelte van dit opstel zijn drukfouten ingeslopen, die de welwillende lezer als volgt gelieve te verbeteren.

Bovenaan op bladzijde 180 staat: „als de tijdgenooten dier bejaarden dan den nieuwen maatstaf aanleggen is er kans dat het *weten*, enz.", maar in plaats van dit laatste woord *meten* gelezen moet worden.

Wat verder staat: „zien wij de Romantiek omstreeks 1836 zich doen gelden", waar het jaartal 1830 moet zijn.

Dat Lassus (niet Larsus) een leerling van Henri Labrouste, en niet van Zabrouste was, is genoeg bekend.

De zetter meent, dat de „Dictionnaire raisonné" zijn autoriteit verloren *geeft*, terwijl wij schreven verloren *heeft*.

En eindelijk laat hij het optreden van Viollet-le-Duc aan de Ecole des Beaux-Arts in 1893 plaats vinden, toen de meester al lange jaren dood was. In werkelijkheid gebeurde het in 1863.

Het voormalig Spinhuis te Amsterdam.

Onlangs maakten de dagbladen melding van de plannen, die te Amsterdam bestaan, om het Hoofdbureau van Politie aan de Oude Zijds Achterburgwal door het aantrekken van de noordelijk daarvan gelegen huizen, onlangs door het Gemeentebestuur aangekocht, te vergrooten. Daardoor is de aandacht op het gebouw gevestigd.

In de middeleeuwen als klooster van Sinte Ursula gesticht, werd het in 1595 als Spinhuis in gebruik genomen, welke bestemming het behield tot 1788. Daarna stond het gesticht eenigen tijd ledig, tot de regeering van Lodewijk Napoleon er een belastingkantoor vestigde. Daarna, onder Willem I nam „de Hoofd-Directie der Politie" hier haar intrek.

Het klooster werd bewoond door vrouwen, die den derden regel van Sint Franciscus volgden. Onder de oversten behoorde Nicolaas Cannius, leerling van Erasmus en in 1555 als pastoor van Spaarnwoude gestorven.

Hoe dit klooster zich vertoond heeft is op de kaart van Cornelis Anthonisz., in 1544 uitgegeven, te zien. Maar daar de gevel aan den Burgwal door het gekozen standpunt sterk verkort moest worden weêrgegeven, ontbreekt het voornaamste. Ook de kaart van Balthazar Floriszoon van Berkenrode, in 1625 verschenen, is van dat standpunt genomen, zoodat ook deze ons geen licht geeft. Alleen blijkt hieruit, dat vier topgevels of dakventers uit het dak oprezen.

In 1595 werd het klooster, dat sinds 1578 ledig gestaan had, als Spinhuis aangewezen „en een groote menighte van meysjes daerin gebragt, die langs de straeten liepen en schooyden, alsoock vrouwspersonen van slechten wandel". Zij werden „geset aan vlas en wol te spinnen, netten breyen en ander slag van werck".

De „Kroniek van Staets" vermeldt in 1595 alleen het Tuchthuis aan den Heiligenweg. Het klooster van Sinte Ursula is dus gebruikt zooals het was. In 1607 maakte Hendrik de Keyser het fraaie poortje in de Spinhuissteeg, dat in het zevende deel der „Noord-Hollandsche Oudheden" is afgebeeld. Toen hij er mede bezig was, en hij de groep gereed had, die als relief het tympan zou vullen, wendde hij zich, om een bijschrift, tot Pieter Corneliszoon Hooft, destijds te Leiden „de lessen der wetenschappen hoorende".

De brief, die Hooft's antwoord bevat, en die van 3 April 1607 gedagteekend is, bleef bewaard. Hooft zegt daarin: „Ick moet UE. believen, zoo beroemde Constenaer, eere van mijn Vaderlandt, 't welck bij de nasaten UE's wercken sal gebruicken tot de voornaemste getuigen van sijn tegen-woordicg geluck. Daerom, desen avont UE's schrijven ontfanghen hebbende, is mijn eerste zorgh geweest, yets te bedencken, passende op de beelden. De veersen worden gesproken van het vrouwenbeeld.

Schrick niet: ick wreeck geen quaet: maar dwing tot goedt.

Straf is miin handt, maar liefliick miin gemoedt". Die woorden werden geplaatst in de cartouche onder het relief.

In 1788 is het reliëf uit het poortje genomen, en naar een ingang van het Nieuwe Werkhuis in de Kerkstraat verplaatst. De woorden van Hooft hakte men er weder onder, doch verwijderde die van de cartouche in de Spinhuissteeg.

Het reliëf, nog in de Kerkstraat te zien, vertoont de tuchtmeesteresse tusschen twee vrouwelijke tuchtelingen. Die aan de rechterzijde, nog jong, zit te spinnen, terwijl een kat tegen haar opspringt. Die ter linkerzijde, op rijper leeftijd, wordt door de tuchtmeesteresse bij een oor gevat en gekastijd.

Het poortje van De Keyser, met zijn dubbele Jonische pilasters is zeer karakteristiek, en men zou een goed werk doen, indien men het zijn reliëf terug gaf, dat nu aan het Werkhuis geen beteekenis meer heeft. De voorstelling zoowel als bijschrift zouden boven een bureau van politie beter passen.

In 1643 is het Spinhuis „door onachtzaemheit bijna gansch afgebrandt". Het herbouwen vond weldra plaats, waarschijnlijk naar een schets van Jacob van Campen, die, aan de zijde van de binnenplaats, de groote pilasterorde toepaste, welke hij reeds bij het Mauritshuis had gebruikt. Achttiende eeuwsche afbeeldingen van die binnenplaats laten ons deze architectuur, nu geheel verdwenen, zien, en toonens ons tevens, daartegenover, een galerij in Hendrik de Keysers manier, met een Jonische pilaster-architectuur, blijkbaar van Jacob van Campen, er boven. Wanneer dit alles verdwenen is, wordt nergens vermeld. Waarschijnlijk is het bij een verbouwing in het begin der 19e eeuw weggebroken.

De gevel aan den Burgwal is veel eenvoudiger, daar hier geen pilasters voorkomen, doch alleen een fronton gemaakt werd.

Behalve de gevel, het poortje en het tympan bleef van het Oude Spinhuis niets over dan een sierlijke eikenhouten afscheiding, in den trant der oude koorhekken. Men ziet haar in een der zalen van het Werkhuis en zij is blijkbaar door Hendrik de Keyser ontworpen.

A. W. WEISSMAN.

Nieuw stucwerk voor muurdecoraties.

De fabriekmatige vervaardiging van stucwerk in gietvormen, het vervoer van het gegoten stuc naar de verbruiksplaats, gepaard aan 't geringe weerstandsvermogen van de versche gipsmassa, waren

tot nu toe de oorzaken van het grove, gedwongen uiterlijk der decoratiestukken aan plafonds en muren. De uitvinding van het droge stuc, dat door een ingelegd, wijdmazig gaas iets meer sterkte verkreeg en daarom in dunnere platen te vervaardigen was, kon reeds als een grooten vooruitgang worden beschouwd. Dit stuc was iets lichter, maar het materiaal veroorloofde toch niet de vrije ontwikkeling van een artistiek idee — elk ornament bezat nog een zware, onbuigzame grondplaat — 't was dus niet los genoeg om zich vrij over de oppervlakte uit te spreiden, hetgeen aan de geheele wijze dezer techniek is toe te schrijven.

Zoo ontstonden dan die smakelooze uit perklijsten, rosetten en hoekstukken bestaande stuc-plafonds. Tientallen van jaren kon men zich het plafond van een voorkamer nooit anders voorstellen. Nog onoogelijker, hinderlijker was het stuc aan opstaande deelen en muren, waar 't onder de vormen en gedaanten van pilasters, architraven, friezen of als omlijsting van muurvlakken optrad, in een zoo uitdagend, wijdvooruitspringend relief, dat elke beschadiging van de waterverf, van de kalk- of witlaag het povere van deze opdringende gipsplastiek, in hare volle nietigheid in het licht stelde. Geen enkele dezer decoraties bezat een idee van de finesse, van het zoogenaamde handwerk-stuc, dat niet fabriekmatig, machinaal, maar, door den beeldhouwer zelven op het muurvlak gemodelleerd, niet slechts van een individueel karakter daardoor bedoeld sprak, maar zich ook vrij over de vlakte kon ontwikkelen. Intusschen wordt deze laatste kunstdecoratie in de uitvoering zoo kostbaar, dat zij slechts ter nauwernood bij de allereerste architectonische eischen en vorderingen in aanmerking kan komen. Zoo kwam dus het in gietvormen gestolde en vervaardigde droge stuc, waarmede dat met ornamenten uit Carton-Pierre slechts bij uitzondering konden wedijveren, voornamelijk in zwang.

De stukadoor kende intusschen geen ander product nauwelijks dacht hij er over na, dat de gebezigde gietvormen, de geringe bestendigheid en 't gemis aan elasticiteit van zijn materiaal, hem knellende banden aanlegden, totdat een begaafd beeldhouwer, *Albert Lauermann* te Detmold, die voor de eerste maal op de tentoonstelling te Turyn, later op de wereldexpositie te St. Louis zijn doorbroken, opengewerkte vlakdecoraties uit stuc ter beoordeeling stelde, voor deze techniek een nieuw arbeidsveld opende. Hij bevrijde het relief van de beklemmende grondplaat en verleende aan het ornament iets onafhankelijks, een bepaalde zelfstandigheid.

Dit geoctrooieerde stuc, door den uitvinder *Stuccoline* genoemd, wordt alleen en uitsluitend uit zeer dunne blaadjes — welke het aanzien hebben gestampt of geperst te zijn — vervaardigd; slank buigzaam, den vrijen wil van den architect volgende, voegt het ornament zich gereedelijk tegen de oppervlakte. Uit gips alleen zijn natuurlijk dergelijke dunne, teedere en doorbroken reliefs niet voort te brengen, een nieuwe compositie werd dus vereischt, om de breekbare waren meer weerstandbiedend en elastischer te maken. Door de eigenaardige combinatie van een doelmatig geprepareerd, zeer fijn gips met vezelstoffen, fijne dunne draden, enz. wordt een uiterst licht en veerkrachtig blad- en takwerk gemaakt, dat ook over een uitgestrekt transport geen beschadiging te duchten heeft.

Voorts hebben in den laatsten tijd, als verbindingslid tusschen de behangselbekleeding der muren en de stucplafonds, sierlijke hangfriesen uit geperst en opgewerkt gedreven papier veel opgang gemaakt. Deels zijn zij sneeuwwit, deels in zeer levendige kleuren gehouden, ongeveer in den geest van de aanvallige Fransche crétonnes. Deze aantrekkelijke bloemfriesen, die aan de bovenafsluiting van den muur ook nog een zwak schaduweffect veroorzaken, worden niet vastgeplakt, maar aan het behang vastgehecht. Zij zijn zeer gezocht en bezitten slechts het nadeel, niet zeer soliede te zijn — want het papier is natuurlijk maar weinig standhoudend, vooral als 't niet hecht en sterk bevestigd wordt.

Deze decoraties gaven *Lauermann* vermoedelijk aanleiding, dergelijke hangfriesen in stuccoline te vervaardigen, om op deze wijze een sierlijk verbindingslid tusschen muur en stuccoline-plafond te verkrijgen. Zijne reliefs zijn zoo vlak en teeder, dat nauwelijks nog aan de bekende stucfabrikaten te denken valt. Er bestaan van *Lauermann* aangebrachte friesen in den Empire-, Louis XVI- en den Biedermeyerstijl, die door hunne nette, zuivere en elegante uitvoering aan de muurbekleeding een nieuwe aantrekkelijkheid verleenen. Een bekwaam kunstwerker voor binnendecoratie kan met dit materiaal effecten verkrijgen, welke met de geperste, vlakke papierranden, die toch slechts weinig tegen het behangsel afsteken, onmogelijk bereikt worden kunnen.

Uit een technisch oogpunt is het buitengewoon geringe gewicht van dit stuc hoogst interessant. Een rozenguirlande van ongeveer 60 centimeter lengte, op den briefweger gewogen, woog nauwelijks 45 grammen. Een palmette van 24 cM. hoogte en 12 cM. breedte eveneens 45 Gr., terwijl een lauwerkrans van 11 cM. in diameter slechts een gewicht van 30 Gr. aanwees. Hieruit kan men zich ongeveer een voorstelling maken van de finesse en teerheid dezer stucfriesen, ook houde men in het oog, dat op die wijze de geheele stucdecoratie van een zaal in een tamelijk groote kist veilig en zeker over verre afstanden kan worden verzonden.

De grootere behangselmagazijnen en vele decorateurs hebben dan ook spoedig dit nieuwe artikel ingevoerd, dat boven de voornamere muurdecoraties met Cartonpierre-friesen, niet allen door een bevalliger effect, maar ook den geringeren prijs uitmunt. De bevestiging der friesen heeft, zoowel op papieren- als op stofbehangsels, op even zindelijke als eenvoudige wijze, met een *heldere lijm* plaats, eveneens een origineele manier ter bevestiging van het stuc.

Deze nieuwe bevestigingsmethode leidt tot een ander denkbeeld voor den aanleg van rijke, versierde plafonds. Men zou de plafonds tusschen gepolitoerde of doorschijnend verniste houten ramen met fraaie geweven stoffen kunnen bespannen, welke de grond voor verguld stuclofwerk of kleurrijke bloembouquetten moeten vormen. Voor een helderen stofgrond dient men natuurlijk een donker relief, voor een donkeren ondergrond een helder relief te kiezen, terwijl voor de bevestiging de even besproken witte lijm bruikbaar is. Wij weten, welke buitengewoon rijke effecten men door geweven muurbekleedingen, als Gobelins, zijde, velours of hunne imitaties kan verkrijgen, en kunnen ons voorstellen, hoe prachtig dergelijke combinaties van teedere, doorbroken stucreliefs met deze kostbare muur- en plafondbekleedingen werken moeten. De geheele indeeling en decoratie van muren en plafonds van voorname woonvertrekken en feest-

zalen zou hierdoor een geheel nieuwe, interressante wijziging ondergaan; wellicht is 't geen onvruchtbaar idee voor moderne artisten, die dikwerf te vergeefs naar een gepaste stof voor de verwezenlijking hunner denkbeelden zoeken en wegens de ontoereikende bruikbaarheid van het materiaal niet zelden van de vormgeving en belichaming hunner ideeën moeten afzien.

J. L. TERNEDEN.

Hoogte van oude kerktorens.

(Ingezonden.)

De bewoners van Utrecht laten gaarne hun Dom voor den hoogsten toren van ons Vaderland doorgaan en velen hunner zijn in dit opzicht volkomen te goeder trouw.

Evenwel is het bekend, dat sedert den wederopbouw en restauratie van den toren der Nieuwe Kerk te Delft, na den laatsten brand, aan Delft de eer toekomt den hoogsten toren van ons land te bezitten.

Het is zeer moeilijk, om omtrent de juiste hoogte van torens betrouwbare gegevens te verkrijgen, omdat het opmeten van dergelijke gebouwen niet ieders werk is.

In een opgave, die reeds eenige jaren oud is, vond ik de hoogten aangegeven als hieronder volgt, evenwel zonder vermelding of het kruis met de windvaan er bijgerekend is of niet. Groote waarde heeft dus ook deze opgave niet, maar zij geeft toch een orde aan, volgens welke eenige van de voornaamste torens, naar de hoogte gerangschikt moeten worden.

Toren van de Nieuwe kerk te Delft . .	114 M.
St. Maartens-domtoren te Utrecht, vroeger 111 M., thans	103 „
Martinitoren te Groningen	101 „
St. Eusebiustoren te Arnhem	97 „
O. L. Vrouwetoren te Amersfoort . . .	94 „
St. Bavo kruistoren te Haarlem	77 „
St. Laurenstoren te Rotterdam	63 „

Het lijstje is zeker verre van volledig en om de juistheid van de cijfers te controleeren ontbreken mij de noodige gegevens. Wellicht zijn er collega's die het beter weten en die over betrouwbare gegevens van een of meer dezer monumenten beschikken en dus in staat zouden zijn het lijstje aan te vullen en te verbeteren.

Het is wel geen zaak van groot gewicht en bij het publiek in den regel bloote nieuwsgierigheid, wanneer naar de hoogte van torens gevraagd wordt, maar in de kringen der bouwkundigen mag toch de kennis onzer monumenten wel zoover gaan, dat wij ten minste ten naastenbij weten, hoe hoog onze oude kerktorens zijn en althans zekerheid hebben aangaande de volgorde, waarin wij ze moeten plaatsen ten einde de averechtsche voorstellingen en onjuiste opgaven, waar dit pas geeft te kunnen tegenspreken en die tegenspraak te kunnen motiveeren.

X.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 23. De Veiligheidsvuurpot door M. E. Kuiler architect te Utrecht Beschrijving met afbeelding van een door den schrijver geconstrueerd verbeterd model vuurpot voor loodgieters en zinkwerkers, waarbij het brandgevaar tot een minimum gebracht is.

Het Raadhuis van Jisp. Enkele mededeelingen over dit. door den architect J. F. L. Frowein gerestaureerde monument.

J. den Braanker. Necrologie.

Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid.

Architectura no. 23. Jubileum-Tentoonstelling Dr. P. J. H. Cuypers, met afbeeldingen.

Prijsvraag Raadhuis Hilversum. Ingezonden stuk van de heeren Verschuyl en de Groot met naschrift van de Redactie.

Het Damvraagstuk V. door K. van Rijsse Jr. e. De bebouwing (ombouwing en stoffeering) van het Damplein. In dit artikel komt de schrijver naar aanleiding van een uitlating van den heer Weissman tot beschouwingen, waarmede niet iedereen het eens zal zijn, en haalt tot staving dier beschouwingen voorbeelden aan die niet gelukkig gekozen zijn.

Ook zouden wij niet gaarne des schrijvers meening onderschrijven, aangaande de wijze, waarop hij zich voorstelt aan het Paleis een passende omgeving te verschaffen, in overeenstemming met de beteekenis van den Dam als het historische middelpunt van Amsterdam.

Technisch Gedeelte. Ontwerp van een tuinstad door M. P. de Clerq (vervolg). — Over de nadeelen van waterdicht pleisterwerk. — De Ambachtsscholen te Amsterdam. overgenomen uit het Handelsblad. — Ambachtsschool te Utrecht 1877—1907 — Reinigen van gebouwen door stoom, overgenomen uit het Handelsblad. — Als bijvoegsel bevat dit nummer een dubbele plaat met afbeeldingen van het voormalig Spinhuis te Amsterdam.

De Bouwwereld no. 24. Proeven op drukvastheid van natuur- en kunststeenen, door Prof. J. A. van der Kloes.

De Ingenieur no. 23. Aanstaande Instituutsvergadering, officieele mededeelingen.

Reorganisatie en Staatsexploitatie van Spoorwegen. Voordracht, gehouden in de Vergadering v. h. Kon. Instituut van Ingenieurs van 27 April j. l. door T. Sanders.

Electrische sleping van vaartuigen door E. J. F. Thierens, w. en e. ing.

De aanstaande promotie van G. de Gelder w. i. tot doctor in de technische wetenschappen, door R. A. van Sandick c. i.

Een wenschelijke aanvulling der Schipperswet, door C. van Rijn.

Nationaal congres voor de Ambachtsnijverheid te Amsterdam 11 en 12 Sept. 1907

Ingezonden stukken. Loodwitgevaar door P. Bakker Schut c. i.

Het bijblad van dit nummer bevat de Notulen van de Instituutsvergadering van 27 April j. l. te 's-Gravenhage.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 23. Kennis van materialen, welke in de Electrotechniek gebruikt worden (vervolg). Bestratingen (vervolg).

Warmtekrachtmachines (vervolg).

De Aannemer no. 24. Ongevallenwet II.

Een andere toon, dit stukje heeft betrekking op de voorbereiding van een trust onder de steenfabrikanten.

Uit eigen kring XV. Middelbaar Technisch Onderwijs. door Soranus.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 49. Steenindustrie (ingezonden). — Zijn Kalkzandsteenen bestand tegen weersinvloeden? ontleend aan de Deutsche Töpfer und Ziegler-zeitung. — De fabricatie van geglazuurde dakpannen, (vervolg). — Een geschikte mortel voor verblendsteenmetselwerk. — Iets over de constructie van schoorsteenen.

Deutsche Bauhütte no. 23. Ueber Backsteinbauweise door Walter Curt Berendt.

Landhausgedanken III door Wilfrid Baumgarten, met afbeeldingen.

Praktische Neuübung bodenständiger Bauweise, door B. Hanftmann.

Bulletin des Métiers d'Art. De Mei-aflevering van dit jaar bevat: Les Fonts Baptismaux de St. Barthelemy à Liége door E. G. Deze beroemde bronzen doopvont ook in het bekende werk van IJsendijck afgebeeld, is wellicht het oudste werk van dien aard van België. Er ontbreekt echter een bovenstuk of deksel aan en de beschouwingen van den schrijver betreffen in hoofdzaak de vraag hoe het kostbare stuk behoort gecompleteerd en opgesteld te worden. La Figure humaine dans l'Art idustriel is het vervolg van een studie, reeds in vroegere nummers begonnen.

Les étendards door Joseph de Raedt.

A propos de fer forgé, met afbeeldingen.

Sculptures monumentales à Beersel (Brabant).

Deutsche Kunst und Dekoration. Het Juni-nummer van dit tijdschrift bevat een hoofdartikel getiteld Neuzeitliche Kunst-Bestrebungen in Württemberg door Dr. Max Diez te Stuttgart en gewijd aan het streven van de vereeniging van Württembergsche kunstvrienden. Men vindt daarin de beschrijving met afbeeldingen van het door Prof. Pankok ontworpen Ateliergebouw der vereeniging benevens reproducties van tal van werken van Württembergsche schilders, teekenaars- en kunstnijverheids-beoefenaars.

Unser Verhältnis zum Hausgeräth door Wilhelm Michel te München.

De afbeeldingen bij deze artikelen zijn over het algemeen fraai uitgevoerd, de kunstwaarde van het afgebeelde is echter niet altijd even groot, maar het wordt tegenwoordig zoodanig gewoonte onbeduidenheden te publiceeren, dat men in de moderne tijdschriften nog veel meer dan vroeger, in elke aflevering slechts enkele zaken aantreft, die om een of andere reden belangrijk genoemd kunnen worden.

Niet onaardig zijn enkele van de bekroonde ontwerpen eener prijsvraag voor een „Rhein-Plakat" of reclameplaat, in het vorig jaar uitgeschreven door eenige spoorweg-administratiën uit de Rijnstreken en Zuid-Duitschland. 335 ontwerpen kwamen in, een eerste prijs kon echter niet worden toegekend, omdat er geen ontwerp was, dat bepaald de andere, voor bekroning in aanmerking komende, overtrof. Schitterend kan dit resultaat zeker niet genoemd worden.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. „De Ingenieur" meldt:

Aan den heer H. A. van IJsselsteijn, civiel-ingenieur, adjunct-directeur der gemeentewerken te Rotterdam, is een zeer vereerende opdracht te beurt gevallen.

Nadat verschillende ontwerpen waren uitgewerkt betreffende:

1o. het aanleggen van verbeterde verkeerswegen te Stockholm tusschen Södermalm en de oude stad (de stad tusschen de bruggen);

2o. in verband daarmede de oplossing van het sluizenvraagstuk der hoofdstad;

3o. het ontwerpen van een nieuwen waterweg Zuidelijk van de stad door het Hammarbymeer,

heeft de commissie van financiën der stad Stockholm het wenschelijk geoordeeld een onderzoek over de verschillende ontwerpen uit een technisch oogpunt op te dragen aan bijzondere deskundigen.

Als zoodanig benoemde de commissie de heeren: H. A. van IJsselsteijn, adjunct-directeur der gemeentewerken te Rotterdam; O. Z. Ekdahl, luitenant-kolonel; F. W. Hansen, majoor; J. A. D. Ekelund, kapitein, allen uit Zweden, en P. Rehder, Oberbaudirektor te Lübeck. Dezen zullen nu te zamen eene commissie vormen, aan welke wordt opgedragen de ontwerpen te onderzoeken, een onderzoek ter plaatse in te stellen en ten slotte een verslag uit te brengen.

Burgemeester en Wethouders van Rotterdam hebben aan den Heer Van IJsselstein toegestaan deze buitenlandsche opdracht te aanvaarden.

HAARLEM. Door de Afdeeling „Haarlem en Omstreken" van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst werd een prijsvraag uitgeschreven voor een: Schuitenhuis met Bewaarderswoning voor een Roei- en Zeilvereeniging.

De terreinen, voor *schuitenhuis en woning* bestemd, waaruit de mededingers eene keuze kunnen doen, worden verondersteld te zijn gelegen langs het Spaarne aan de Friesche Varkenmarkt bij de Spoorwegviaduct, en langs de Schotergracht aan de Oostzijde van het Buitenhuis. De ligging der terreinen is aangegeven op twee bij het programma behoorende situatieteekeningen.

Het deelnemen aan de beantwoording dezer prijsvraag is opengesteld voor alle in Haarlem en Omstreken woonachtige bouwkundigen.

Alle antwoorden worden vóór of op 1 September 1907 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den Secretaris der Afdeeling den heer J. B. Lasschuit, Emmastraat 36 te Haarlem.

Uitgeloofd worden: als eerste prijs, de zilveren medaille der Afdeeling met getuigschrift; als tweede prijs, de bronzen medaille met getuigschrift, en als derde prijs, het getuigschrift der Afdeeling

De Jury bestaat uit de heeren: J. van den Ban, architect; J. W. G. Droste, architect; L. C. Dumont, Bouwk. Ing. Directeur van Openbare Werken; J. B. Lasschuit, architect, en J. G. Michielse, Hoofdopzichter van het Bouw- en Woningtoezicht, allen te Haarlem:

Het programma is op franco aanvrage te verkrijgen bij den Secretaris der Afdeeling, bovengenoemd.

AMSTERDAM. De eindexamens der Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers en der Rijksschool voor Kunstnijverheid zullen in het openbaar plaats hebben in het Rijksmuseumgebouw te Amsterdam, op 24 Juni en volgende dagen.

— Door den heer J. P. H. de Man, Architect te Hilversum, benevens zeven andere collega's is aan den Raad een adres gezonden, waarin adhaesie betuigd wordt aan het adres der Architecten De Groot en Verschuijl om de prijsvraag voor een eventueel niet te bouwen Raadhuis plaatselijk uit te schrijven.

Personalia.

— Met 1 Juni j.l. is bij de Europeesche Donau-commissie te Soulina in dienst getreden de Heer F. O. Wegener Sleeswijk, civiel-ingenieur.

— Tot directeur aan de ambachtsschool te Middelharnis is benoemd de Heer Chr. F. Hössen, leeraar aan de ambachtsschool te Utrecht.

— Benoemd tot directeur van de ambachtsschool te Zierikzee H. P. Pomes te Zwolle.

Vacante Betrekkingen.

— Teekenaar-Opz., gewoon geheel zelfstandig te werken op groote werken. Br. onder letters R D 682, Nieuws van den Dag. (1)

— Opzichter voor 3 maanden bij Villabouw. Salaris f 70 per maand. Brieven onder no. 33149 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Opzichter-Teekenaar voor Noord-Brabant. Bekendheid met kerk- en kloosterbouw aanbeveling. Brieven letter P. aan 't bureau van het Bouwk. Weekblad, Herderstraat 5, Den Haag. (1)

— Onderbaas voor Grondwerken. Zich te vervoegen op het werk nabij Empel (N.-Br.) of des Zondags te Vucht bij A. Timmerman, Aannemer. (1)

— Twee Volontairs bij Gemeentewerken 1 voor bouwkunde en 1 voor boekhouden en administratie, diploma 5-jarigen cursus Hoogere Burgerschool. Brieven onder no. 32945 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

20 Bouwk.Opz.-teek.,	21—45 j., *f* 65—*f* 100	p. m.
7 BouwkOpz.-Uitv.,	24—45 j., *f* 60—*f* 90	„
5 Bouwk.Teek., aank.	18—25 j., *f* 40—*f* 50	„
5 Waterb. Opzr.,	24—30 j., *f* 75—*f* 85	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—34 j., *f* 55—*f* 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., *f* *f* 100	„
1 Electrotechniker	27 j., *f* *f* 70	„
1 Scheepsteeken., aank.	—23 j., *f* —*f* 50	„
5 Machinisten-chef	28—39 j., *f* 75—*f* 150	„
4 Leeraren Werktuigk., Smeden en Timmeren	23—39 j., *f* 65—*f* 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 17 Juni.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het leveren van straatklinkers geschikt voor voetwegen over 30000 M². De voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van de Bestratingen, dienst der Publieke Werken ten Stadhuize, kamer no. 97, van 10 tot 12 uur.

Eindhoven, ten 11 ure, door den heer W. van Dissel: het bouwen van een woonhuis aan het Eindhovensch Kanaal, gem. Stratum; bestek en teekeningen verkrijgbaar bij den besteder.

Winschoten, ten 6.30 ure, door het gemeentebestuur: het maken, leveren en plaatsen v. 4 ijzeren, openbare waterplaatsen, in 2 perceelen; bestek en teekening te bekomen ter secretarie; aanwijzing gehouden.

DINSDAG 18 Juni.

's-Gravenhage, ten 11 ure, door den Minister van Marine: het bouwen van een gasfabriek voor oliegas te Vlissingen op het zoogenaamde „Eiland". Aanwijzing gehouden; bestek verkrijgbaar bij het Departement van Marine (Bureau A2) te 's-Gravenhage.

Goes, door den architect J. W. van de Weert Jzn.: de levering van 2 stuks 3 lichtskronen en 11 stuks 1 lichts wandarmen, voorzien van lampen Belge met branders, glazen en ballons, te leveren franco Hoedekenskerke bij Goes. De teekeningen worden franco teruggezonden.

Leeuwarden, door het gemeentebest.: de levering van 70000 vlakke harde bakklinkers; biljetten en monsters inzenden bij den directeur der gemeentewerken.

Limbricht, door het gemeentebestuur: het maken van den nieuwen prov. weg van den Beukelboom door de dorpen Guttecoven en Einighausen tot aan den Bergerweg; plan en bestek ter inzage Dinsdag en Vrijdag van 3—4 ure.

Wassenaar, ten 7 ure, door het bestuur der coöperatieve vereeniging Samenwerking in het café Beijersbergen: het maken van een fabriek enz. voor graanmalerij met woonhuis en paardenstal; bestek en teekening verkrijgbaar in bovengenoemd Café. Aanwijzing 18 Juni van half twee tot half drie op het bouwterrein aan de Haven.

WOENSDAG 19 Juni.

Coevorden, ten 2 ure, door den bouwk. D. Meppelink in het café van de wed. Ballast: het bouwen van een winkelhuis en schuur aan de Sallandsche straat, begrooting f 5000; bestek en teekening ter inzage in genoemd café; aanw. op den dag der best. ten 11 ure.

Gorinchem, door de bouwk. J. v. Embden in het hotel Hol: het bouwen van woningen, kantoren met woning, magazijn- en privaatgebouwen, ten behoeve van de scheepbouwwerf Fortuna aan de Westzijde van de voorhaven aldaar; bestek en teekening verkrijgbaar bij den architect.

Emmen, ten 11 ure, door het gemeentebest.: 1. het bouwen eener school met 3 lokalen te Nieuw Weerdinge en het leveren en het plaatsen van schoolmeubelen en leermiddelen; 2. het bouwen eener onderwijzerswoning; 3. het aanbouwen van 2 lokalen aan de school no. 3 te Nieuw Weerdinge en het leveren en plaatsen van schoolmeubelen en leermiddelen; 4. idem te Barger Oosterveen tegen 't Zwartemeer; bestek en teekening te bekomen bij den arch. E. Kliphuis.

Kamperland, ten 3 ure, door de arch. W. Sterk te Schore; 1. het bouwen van een school met drie lokalen en onderwijzerswoning; 2. het bouwen van een woonhuis, groot 10×3 M²., schuurtje, groot 21.2 M²., bestek en teekening verkrijgbaar bij den architect.

Zwolle, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S. op het bureau van den sectie-ingenieur, bestek VII: het uitbreiden van de conducteurskamer en het maken van een gebouw voor steenkool met bijkomende werken op het station Meppel, begr f 5310. (Zie adv. in no. 24).

DONDERDAG 20 Juni.

Amsterdam, ten 11 ure, door de schout bij nacht, dir. en comm. der marine: de levering van gezaagd eikenhout, djatihout, Noorsche houtwaren, dennen masten, Rigasche masten, Riga grenen houtwaren, grenen platen (Waney en White pine), dennen houtwaren, vuren houtwaren, esschen- en iepenhout, azijnhouten stokken en palmhout, beuken-, linden-, noten en wilgenhout, vuren bodemstukken en duigen, eiken bodemstukken en duigen; voorw. ter lezing aan het Dept. te 's-Gravenhage, bij de dir. der marine te Amsterdam, Willemsoord en te Helleoetsluis, ter griffie van de Prov. best. uitgezonderd dat van Z.-Holl., en ter secr. van de gemeentebesturen te Rotterdam, en te Dordrecht en te bekomen bij den hoofding. te Amsterdam.

Enkhuizen, ten 1 ure, door het gemeentebest.: de levering van 120 stuks schooltafels en banken.

Ede, ten 11 ure, door het gemeentebest.: 1. het verbouwen van de gemeentegasfabriek; 2. het bouwen van een gashouder-fundament, regulateurgebouwtje en woning te Bennekom; bestek en teekeningen ter inz. ten gemeentehuize en verkrijgbaar bij den gem.-arch.

IJselstein, door het gemeentebest.: de levering van 35000 vlakke of eenigszins getrokken straatklinkers (Waalvorm). Te leveren vóór 15 Juli e. k., franco op den wal op aan te wijzen plaats langs de rivier de Holl. IJsel.

's-Bosch, te 11 ure, door de architecten W. G. Welsing te Arnhem en W. te Riele Gz. te Deventer in Hotel Du Commerce, Stationsplein aldaar voor de heeren Eugène Goulav en Baar (Nederl. Kon. Sigarenfabriek Amsterdam—'s Bosch: de vergrooting der fabriek te 's-Hertogenbosch; aanwijzing gehouden; bestek en teekeningen ter visie ten kantore der architecten.

VRIJDAG 21 Juni.

Zutphen, ten 2 ure, door het gemeentebest. het afbreken van het heerenhuis in de Waterstraat no. 5 en het maken van de fundamenten voor een Rijksbelastinggebouw; voorwaarden ter lezing en te bekomen op het bureau van den gem.-architect van 9—12 ure; aanw. 19 Juni ten 2 ure.

Ottige, ten 4 ure, door het gemeentebest.: 1. het uitbreiden met twee lokalen gedeeltelijk vernieuwen en veranderen van de school te Nieuw Namen, benevens leveren en plaatsen van schoolmeubelen begr. f 8896.24; 2. het aanbouwen van een lokaal aan de school aan de Gravenstraat, met bijlevering der schoolmeubelen begr. f 3360.46; bestekken verkrijgbaar ter secr.

Hoogeveen, ten 3 ure, door de heer S. Polak te Schoonoord: het bouwen van een winkelhuis met beneden- en bovenwoning e. a. aan de oostzijde van de streek De Huizen; bestek teekening te verkrijgen bij den Architect J. Carmiggelt; aanwijzing op den dag der besteding ten 11 ure.

MAANDAG 24 Juni.

Hoogeveen, ten 3 ure door den heer H. J. Dikkers in het café van J. Compagner: het amoveeren en wederom opbouwen van een woon- en winkelhuis op een terrein aan de Oostzijde van de Streek de Huizen te Hoogeveen; bestek en teekeningen ter inzage in genoemd café en te bekomen bij den architect J. Carmiggelt; aanw. op den dag der best. ten 11 ure.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJz. Spr. Mij. in het centraal personen-station: het maken van een aanbouw aan het stationsgebouw te Koudum-Molkwerum, begr f 6080; het bestek met teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogtak Dienst van Weg en Werken, kamer 150; aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

Apeldoorn, door het bestuur der Ver. centraal Israël. krankzinnigengesticht: het bouwen van een gesticht aan den straatweg van Apeldoorn naar Zutfen: bestek met 21 teekeningen te bekomen bij den architect, Sarphatistraat 84 te Amsterdam.

Utrecht, ten 1 ure, door de Vereeniging tot christelijke verzorging van krankzinnigen: de eerste uitbreiding van het krankzinnigengesticht Wolfhezen, bestaande in het bouwen van 4 paviljoenen, 1 kerk, 1 woning voor den 2en geneesheer, 1 pastorie, 1 woning voor den huismeester, en 2 beambten-woningen; bestek en teekeningen te bekomen bij de architecten E. G. Wentink te Schalkwijk en E. Knevel te Ermelo; aanw. gehouden.

DINSDAG 25 Juni

Kils, ten 12.30 ure, door de Betuwsche stoomtramweg Mij. in het café de Vereeniging: het bouwen van een locomotief- en wagenremise, werkplaats, administratiegebouw met woning, kolenloodsen enz., in de gemeente Bemmel, in 2 perc. en in massa. Aanwijzing 18 Juni om half een (plaatselijke tijd) in het café van den Heer de Raadt te Bemmel; bestek met 5 teekeningen verkrijgbaar bij de Ingenieurs J. van Hasselt en De Koning, van Berchenstraat 23 te Nijmegen.

Utrecht, ten 2 ure, door de Maatsch. tot exploitatie van staatsspoorwegen in het Moreelse Park, bestek no. 1114: het wijzigen en uitbreiden der los- en laadplaatsen, het afbreken en het maken van een perron en het wijzigen en uitbreiden van sporen en wissels met daarmede in verband staande werken op het emplacement Scheemda, begrooting f 8750. Zie adv. in no. 32.

WOENSDAG 26 Juni.

Assen, ten 11.30 ure, door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het Pr. best.: het maken en plaatsen van negen houten wachthuisjes bij bruggen over de Drentsche Hoofdvaart in de gemeenten Assen, Diever en Havelte, begr. f 1410; bestek no. 146 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. v. Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-dir. jhr. de Jong van Beek en Donk te Zwolle, bij den arr.-ingenieur Gelinck te Assen en bij den opz. ter Beeke te Veenhuizen; de nota van inl. ligt 19 Juni ter inzage bij gen. arr.-ing.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. v. Waterstaat in een der Lokalen van het hoofdbestuur der post. en tel.: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Groenlo. Zie adv. in dit no.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 22 JUNI 1907. No. 25.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De tentoonstelling van Doctor Cuypers' werk.

II.

De tentoonstelling bevat verscheidene ontwerpen voor restauratie van oude gebouwen. Het oudste is van 1851 en wordt gegeven als een „studie" voor de restauratie van de O. L. V. Munsterkerk te Roermond.

Dan volgt, van 1854, een ontwerp voor de restauratie der Abdijkerk te Rolduc en bepaalt, blijkens wat de tentoonstelling geeft des heeren Cuypers werkzaamheid in de eerste jaren, zich tot Limburg.

In 1872 maakt de meester een ontwerp voor de restauratie der St. Martinus-kathedraal te Mainz en ook voor die van twee andere kerken in diezelfde stad.

Naar Holland, in het algemeen naar de provincies ten Noorden der Maas, kwam de heer Cuypers als restaurator, pas sinds 1874, toen hij benoemd werd tot lid der Commissie van Rijks-adviseurs voor de instandhouding en de restauratie van de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Nederland. Van de talrijke restauratie-ontwerpen, sinds gemaakt, vinden wij er hier, waarschijnlijk wegens de beperkte ruimte, slechts enkele. Men kent het standpunt, dat wij tegenover het restaureeren, zooals de 19de eeuw dat deed, innemen. Toch is het misschien goed, nog eens te herinneren, aan wat wij in no. 46 van 1886 schreven.

„Een restaurator uit de 19de eeuw is een man „van de wetenschap, en hij wil dit toonen ook. „Zij, die in vroeger tijden een gebouw moesten „herstellen of voltooien, waren echter *kunstenaars*. „Een architect uit de 16de eeuw, die een portaal „moest zetten voor een kerk uit de middeneeuwen, „deed dit in zijn eigen stijl. De vroegere bouw„meesters maakten zich niet tot slaaf van het „voorgeslacht. Ieder ging zijn eigen weg en zoo „drukte iedere eeuw haren stempel op een gedenk„teeken. In het geheel, zooals het ten slotte ge„worden was, zag men de denkwijze der op elkander „volgende tijden getrouw wederspiegeld. Ieder deel „verhaalde zijn eigen geschiedenis.

„Ten slotte kwam de 19de eeuwsche architect „en daar hij niet, gelijk zijn voorgangers, een eigen „taal had om zich in uit te drukken en wellicht „de geschiedenis van *zijn* tijd maar liever niet „verhaalde, bediende hij zich van de kunsttaal, „door een vroeger geslacht gesproken en dischte „een leugen op. Maar evenals iemand, die geen „Franschman is, nooit onberispelijk Fransch zal „kunnen spreken en nooit in die taal zal kunnen „denken, zoo kan ook de 19de eeuwsche architect „de kunsttaal van het voorgeslacht nimmer spreken „gelijk het behoort, daar de moderne denkbeelden „hem telkens hinderlijk in den weg komen. Hij is „nog geen zoon der middeneeuwen, al gaat hij

„achter gekleurde vensters zitten, al tooit hij zijn „huis met torens en tinnen.

„Stel, een restaurator wordt met het herstellen van „een kerk belast. Welnu, gij begint met vast te „stellen, hoe alles had *kunnen* geweest zijn. Soms „vindt hij in archieven iets wat grond geeft voor „zijn onderstellingen, of behelpt hij zich met oude „afbeeldingen, die geen waarborg geven, getrouw „te zijn.

„Doch zijn verbeelding voorziet in alles wat „ontbreken mocht. Hij maakt een restauratieproject, „waaruit alles verwijderd is, wat hij ongepast acht „en waarin het geheel teruggebracht is, tot wat „hem de oorspronkelijke toestand schijnt.

„Is de kerk gerestaureerd, dan is alles, wat haar „belangwekkend maakte, verdwenen. Zóó zijn wij „bezig, onze gedenkteekenen te bederven en eerst „een volgend geslacht zal het onzinnige van onze „handelwijze inzien. Het is zeker loffelijk, dat men „tracht de bouwwerken van het verledene voor „ondergang te behoeden en met dit doel voor „oogen zijn bijzondere zorg wijdt aan het herstellen „van daken en goten, het zoo noodig versterken „van fundeeringen enzoovoorts. Maar men make „zoo min mogelijk veranderingen en verwijdere „niets, wat door vroegere geslachten is aangebracht „om het gebouw te verfraaien. Het getuigt niet „van eerbied als men het werk der vaderen ver„wijdert. Wie benoemde ons tot rechter over wat „zij maakten?

„Daarom, men conserveere, doch restaureere niet! „Er is reeds zoo veel bedorven, dat wij wel ons „best mogen doen om, wat nog overbleef, te be„houden. Het nageslacht zal ons daarvoor danken, „als het onze restauraties betreurt.

„Zeker mag men trachten zich er rekenschap „van te geven, hoe oude bouwwerken er in hun „oorspronkelijken toestand kunnen hebben uitge„zien. Die restauratie behoort echter alleen *op het „papier* ten uitvoer te worden gebracht".

Wat er in het Stedelijk Museum nu te zien is, geeft slechts restauraties op het papier. Doch de bezoekers weten, dat ook de uitvoering heeft plaats gevonden.

Als een voorbeeld kiezen wij No. 113 B, het ontwerp voor de restauratie der Groote of St. Bavokerk te Haarlem, dat van 1880 dagteekent. Hier heeft de ontwerper de vensters van het koor van 14e eeuwsche, die van het schip van 15e eeuwsche traceeringen voorzien, balustrades om de muren van midden- en zijschepen aangebracht, het transept in steen overwelfd en den westelijken gevel velerlei versierselen gegeven.

Geen dezer werken was voor het behoud van het monument noodig. Zelfs weet ieder, die met de practijk der bouwkunst bekend is, dat het ten deele wegkloven van oude muren en het daartegen aanbrengen van nieuw metsel- of steenhouwwerk na tientallen van jaren zeer bedenkelijke gevolgen kan hebben.

Maar er is meer. Sinds de traceeringen in de vensters werden aangebracht leerde het onderzoek der bescheiden, dat de veronderstelling, als zou het koor een eeuw ouder zijn dan het schip, niet juist kon zijn. Verder bleek, dat de 16de eeuwsche schilderij, in de kerk aanwezig, en die ter rechtvaardiging der balustrades moest dienen, vrijwel een fantastisch karakter heeft. Het overwelven in steen van het transept heeft de bovenste vensters doelloos gemaakt en het interieur zeer veel van zijn majesteit doen verliezen. Eindelijk deed het versieren van den westelijken gevel iedere herinnering aan den in het laatst der 15de eeuw bedoelden, doch niet uitgevoerden toren verloren gaan. Over de schilderachtigheid, die verdween, zullen wij maar niet eens spreken.

Het zou ons te ver voeren, in bijzonderheden over de andere restauratie-ontwerpen te treden. Alleen over „Haarzuylens Kasteel", nummer 130 van den catalogus, nog een enkel woord. Dit bouwwerk, het Nederlandsche Pierrefonds, is zoozeer geroemd, dat het bijna vermetel schijnt, het niet onder de beste scheppingen van den jubilaris te rekenen. En toch blijven wij bij ons oordeel, in 1894 uitgesproken, toen de tentoonstelling van „Architectura" ter gelegenheid van zijn duizendste vergadering gehouden, ons voor het eerst met dit ontwerp deed kennis maken.

„De gril van een 19e-eeuwsch Parijzenaar, aan „een der huidige geldvorsten vermaagschapt, ver„langde dat een 15e-eeuwsch kasteel in het Sticht „zou verrijzen, dat hij aan zijn vrienden als zijn voor„vaderlijk slot, fonkelend van nieuwe oudheid, zou „kunnen toonen. Als al het geld, voor dit werk „beschikbaar gesteld, eens had kunnen dienen om „*nieuwe* denkbeelden, die voorloopig alleen op het „papier staan, te kunnen verwezenlijken! Wat wordt „er op den duur van den talentvolste, die vrijwillig „of gedwongen, binnen de grenzen van eenmaal „door Viollet-le-Duc vastgestelde formules moet „blijven en die zijn vleugelen slechts kan uitslaan „als een gekortwiekte reiger?"

In de geschiedenis der Nederlandsche kunst zal Haarzuylens Kasteel later slechts vermeld worden als een curiositeit.

Gelukkig, wij wezen er reeds op, heeft de heer Cuypers op zooveel andere wijzen zich verdiensten jegens onze architectuur verworven, dat het nageslacht hem de oplossing der „archeologische vraagstukken" die hij ondernam, eerder dan anderen zal vergeven.

Het restaureeren was een der eigenaardigheden van de 19e eeuw; de 20e eeuw is nog te jong, dan dat zij reeds in dit opzicht een anderen weg zou kunnen gaan. Maar dit zal zeker gebeuren.

De keurig uitgevoerde en verluchte catalogus zal een blijvende herinnering zijn, aan wat thans in de zalen van het Stedelijk Museum is bijeengebracht. Die catalogus bepaalt zich niet, als gewoonlijk, tot een droge verklaring van wat de bezoeker ziet, maar is voor een goed deel een door iemand, die zich Th. noemt, samengesteld overzicht van wat de heer Cuypers gedurende zijn lange loopbaan gewild en bereikt heeft.

Dit overzicht doet de herinnering herleven aan des heeren Cuypers medewerkers, nu òf zelfstandig als architecten of sierkunstenaars optredend, òf, ten deele, reeds vóór hun meester de eeuwige rust ingegaan.

Zoo wordt, als de opzichter van de in 1860—61 gebouwde kerk te Ouderkerk aan den Amstel J. J. van Langdam genoemd, waarmede waarschijnlijk J. J. van Langelaar bedoeld is, die, later te Prinsenhage als architect gevestigd, vele kerken in het bisdom Breda heeft ontworpen en uitgevoerd. Als leider van den bouw der St. Dominicuskerk te Alkmaar in 1863 is vermeld E. J. Margry, die later te Rotterdam en omstreken vooral, als architect heeft gewerkt. In 1866 werd de kathedraal van Ste. Barbara te Breda onder opzicht van P. Snickers, dien velen zich nog herinneren zullen, gebouwd. De catalogus zegt van hem „dat hij niet minder „de aandacht trok door zijn lakoniek karakter, dan „door zijn zuiver, eenvoudig en rustig bouwkundig „werk, wanneer hij de schetsen van den Meester „voor de uitvoering teekende, of daarvan details „op groote schaal vervaardigde." Deze schets van den man, die lange jaren Dr. Cuypers rechterhand is geweest, zou met heel wat teekenachtige toetsen kunnen worden aangevuld; doch het was wellicht beter, dat men het bij de enkele lijnen heeft gelaten. En eindelijk vinden wij, als opzichter bij den bouw der St. Dominicuskerk te Amsterdam vermeld A. J. Joling, die nu als zelfstandig bouwmeester in de hoofdstad werkzaam is, terwijl K. P. C. de Bazel, die het toezicht hield bij de St. Vitus-kerk te Hilversum, sedert een geheel eigenaardige plaats in de Nederlandsche bouwkunst ging innemen.

De catalogus bevat verscheidene, soms vrij uitvoerige, aanhalingen uit de werken van J. A. Alberdingk Thijm. Die aanhalingen lijken ons nu zoo ouderwetsch en wij kunnen ons niet begrijpen, dat de schrijver indertijd zooveel bestrijding ondervond. Nu glimlachen wij, als wij lezen: „Vele oorzaken hebben, voor den kerkbouw, de eeuwen der Renaissance tot een tijdperk van schorsing gemaakt". En wij verbazen ons over de uitspraak „dat von Schinkel zich niet getrouw aan de leeringen van Vignola en Scamozzi hield", daar wij weten, wat Alberdingk Thijm blijkbaar ontging, dat Schinkel in Griekenland zijn voorbeelden zocht en vond.

Zeer merkwaardig is Alberdingk Thijms verdediging der Gothiek als bouwstijl voor 19e-eeuwsche Roomsch-Katholieke kerken, een verdediging die men vindt op bladzijde 27 van den catalogus. De „Christelijke bouwkunst" wordt daar verdeeld in twee tijdperken, dat van den bloei „IVe eeuw tot 1500" en dat van den „zwijmel-slaap" (1500—1810)". Met één pennestreek wordt dus zelfs de St. Pieterskerk te Rome, de hoofdkerk der Christenheid, in het tijdperk van den „zwijmelslaap" gerangschikt.

„Wij willen — dus roept de schrijver uit — „wij „willen te midden der moderne steden geen hetero„gene kerken bouwen. Wij willen in de steden „opzoeken en doen uitkomen, wat er redelijks, oor„spronkelijks, Christelijks aan bouwvormen voor„handen is; wij willen trachten om dit te doen „aangroeien en onder het toegevoegde zullen, te „Utrecht of Haarlem, bijvoorbeeld, eenige in waarlijk „Utrechtsche of Haarlemsche Gothiek gebouwde „kerken kunnen voorkomen. Wij willen niets dan „de logika; deze zal bevonden worden dit en niet „een ander vormenstelsel voor Nederlandsche kerken „onzes tijds te vereischen. Wij zijn voor de logika „*quand-même*".

Wat de heer Alberdingk Thijm hier met „waarlijk „Utrechtsche of Haarlemsche Gothiek" bedoelt, is niet zeer duidelijk. Zijn daar de bouwvormen der St. Maartens-domkerk en der Sint Bavokerk mede gemeend, dan is zijn verwachting niet vervuld. En wat de logica betreft, die eischt in de eerste plaats, dat een bouwwerk, op straffe van als kunstvoortbrengsel geen waarde te hebben, het karakter van zijn tijd zal vertoonen. Negentiende-eeuwsche Gothiek is iets onbestaanbaars. In 1860 begreep de heer Alberdingk Thijm dit niet, want ook deze aanhaling vinden wij, op dat jaar, in den catalogus: „Bij de toenemende „ontwikkeling van het kerkelijk stelsel is men hoe „langer hoe beter de elementen en wetten gaan „kennen eener Katholieke bouwkunst voor onzen tijd".

In het Vaticaan dacht men daar toen anders over, want, zegt de catalogus, „de jonge artiest „Cuypers, die in 1863 Rome bezocht" en zich daar uitliet over den wansmaak der Renaissance, kreeg „een ernstige waarschuwing van officieuse zijde".

In 1885, toen een verzameling van afbeeldingen van Cuypers bouwwerken in het Vaticaan ter bezichtiging werd gesteld „kon men in de magere, spitse torens weinig aantrekkelijks vinden". Thijms' bij uitstek „Roomsche" bouwstijl viel dus te Rome niet in den smaak.

Er zou nog heel wat over deze aanhalingen in het midden te brengen zijn, maar Alberdingh Thijm is reeds achttien jaar dood en wat hij schreef heeft slechts uit een geschiedkundig oogpunt nog beteekenis. Daarom zullen wij het hierbij laten.

Aardig zijn enkele historische bijzonderheden, in den catalogus vermeld. Zoo, in de eerste plaats, wat omtrent de kerk te Wijk bij Maastricht wordt medegedeeld, waar een kerkmeester niet kon begrijpen, waarom den architect 5 pCt. honorarium toekwam, daar zijn kosten enkel bestonden in uitgaven voor papier en potlood". Het is te hopen, dat er zulke kerkmeesters niet meer bestaan.

Toen deze kerk in 1857 zou gebouwd worden, verlangde de ingenieur van 's Rijks Waterstaat, dat de gewelven in pleisterwerk op latten zouden worden uitgevoerd. De heer Cuypers had veel moeite hem te overtuigen dat metselwerk beter was.

Ook in 1868, toen Cuypers een kerk te Brussel bouwde, werd het door de „Zuid-Brabanders onmogelijk geoordeeld, de gewelfkappen loszwevend uit de hand te metselen. Toen kwamen er Noord-Brabantsche metselaars, die een gevelrat (gewelfvak?) samenstelden op de kruisribben". Doch „de „zuidelijke broeders werden boos, en door des „nachts den sluitsteen uit te lichten, lieten zij het „gewelf instorten". De politie moest er ten slotte zich mede bemoeien.

Wanneer wij zien, hoe profielsteen thans aan allerlei bouwwerken wordt gebruikt, dan kunnen wij ons haast niet voorstellen, dat de eerste in 1866 door den steenfabrikant Van Heukelum vervaardigd, aan de St. Willebrorduskerk te Amsterdam zijn gebezigd.

Vatten wij, ten slotte, onze indrukken samen.

De negentiende eeuw, waarin het leven van Dr. Cuypers viel, is een tijdperk geweest, dat geen eigenlijk gezegde bouwkunst heeft voortgebracht, ofschoon er veel gebouwd werd. Wij hooren in de architectuur nog altijd, wat een schrijver onlangs noemde „den vervelenden nagalm uit de 19e eeuw". Zal de twintigste eeuw een beteren bodem voor de bouwkunst opleveren? Velen hopen het, anderen „zien den lamfer reeds", die gebruikt zal worden om Vrouwe Architectura naar haar laatste rustplaats te brengen.

Men zal van ons thans niet vorderen hier nogeens uiteen te zetten, welke verwachting naar ons oordeel de meeste kans op vervulling heeft.

Terwijl anderen poogden de kunst der Oudheid of der Renaissance, zooals zij zich schakeerde, tot nieuw leven op te wekken, paste Dr. Cuypers op de kunst der Middeleeuwen de middelen toe, die men in den regel gebruikt om schijndooden weêr bij te brengen. Dan, wanneer de dood reeds drie eeuwen geleden intrad mag men niet verwachten, dat zulke pogingen nog met den gewenschten uitslag zullen worden bekroond.

Toen werd het ontzielde lichaam op de snijtafel

gelegd, en Viollet-le-Duc gebruikte het voor zijn anatomische lessen, die door een klein, maar belangstellend gehoor werden gevolgd.

Onder de hoorders was ook Doctor Cuypers, die beproefde de schoone doode na te maken, hetgeen hem, dank zij ijver en volharding, ook gelukte. In het Panopticum der 19de eeuwsche architectuur behoorde zijn beeld tot de beste. Zelfs was er een mechaniek in, dat het kunstwerk allerlei bewegingen deed maken. En de menschen zagen met verbazing, hoe het hoofd draaide en de armen op en neder gingen, gelijk zij ook behagen schepten in de bewegingen der „kluizenaars", die een vroeger geslacht wel in de „eremitages" der buitenplaatsen deed aanbrengen.

De liefhebberij voor het Panopticum duurde tot ongeveer 1890. Toen kwamen er „jongeren", die zeiden, dat de wassen beelden geen leven hadden, die de oppassers verschalkten en het mechaniek gingen bekijken, wat men hun uiterst kwalijk nam.

Die jongeren oordeelden, dat men een levende bouwkunst noodig had. Maar tot dusver is het hun niet gelukt, die te verwekken. Sluimert zij in den schoot der toekomst. of moet men met Bürgers Lenore uitroepen: *„Hin ist hin, verloren ist verloren"*?

Onlangs lazen wij van een zeer oud geslacht der vogelwereld, dat alleen nog in twee exemplaren op een haast ontoegankelijke rots bij IJsland werd aangetroffen, een mannetje en een wijfje. De IJslanders vertelden, dat er al sinds eeuwen nooit meer dan twee expemplaren geweest waren. Beoefenaars der dierkunde werden nieuwsgierig en loofden een groote som uit voor wie de vogels machtig zou kunnen worden. Visschers wisten de rots te beklimmen, de twee vogels, die niet vliegen konden, dood te slaan en zoo het geld te verdienen. Nu staan de vogels, opgezet, in het een of ander museum. Doch het ras is uitgestorven en daar slechts uit het leven het leven voortkomt, voorgoed.

Is het zoo ook met de bouwkunst gegaan? Waren de mannen der Revolutie degenen, die haar rots wisten te beklimmen om haar dood te slaan, morsdood, en haar daarna, opgezet, in een toonkast te plaatsen?

Wij zouden zeer geneigd zijn deze vraag in bevestigenden zin te beantwoorden. En wij meenen, dat reeds in 1896 een beoordeelaar, die over Dr. Cuypers werk, destijds in Den Haag tentoongesteld, schreef, het met ons eens was, toen hij opmerkte: „Bij het eenzaam rondwandelen langs „het werk van den man, die, alleen den strijd tegen „een ondankbaren tijd moest volhouden, denk ik „aan de bemanning van een zinkend schip, die, „met een hymne aan de heilige vlag op de lippen, „rustig de eeuwigheid der zee ingaat".

Zulk een bemanning is eerbiedwaardig en het mag ten slotte wel nog eens gezegd worden, ook een figuur als die van Doctor Cuypers heeft op onzen eerbied aanspraak. Hij is steeds getrouw gebleven aan wat hij voor zijn heilige plicht hield, hij is niet afgeweken, noch naar links, noch naar rechts, van wat hij als den waren weg aanzag. Zeker, het volgen van dien weg is hem door de omstandigheden gemakkelijk gemaakt. Maar wij zijn er van overtuigd, dat ook onder een minder gunstig gesternte de tachtigjarige bouwmeester zich gelijk gebleven zou zijn.

Wat men verder ook van de negentiend-eeuwsche bouwkunst moge zeggen, voor Nederland, waar in dit tijdperk de architectuur aan de toepassing der poverste surrogaten zich te buiten ging, is het optreden van Dr. Cuypers in ieder geval een zegen geweest. Kon de meester ons ook aan geen nieuwen stijl helpen, zag hij misschien meer dan goed was naar het grijs verleden, dat hij weder begon, de bouwstoffen naar haren aard te gebruiken, heeft ons toch van de bepleistering, het zink en het hout, die voor steen wilden doorgaan, verlost. Dit is een verdienste, die blijft, en waarom nog vele geslachten Dr. Cvupers' naam in eere zullen houden.

Nationaal Congres voor de Ambachts-Nijverheid van de Maatschappij van Nijverheid.

Ter gelegenheid van de Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen, welke in Augustus en September dezes jaars plaats vindt in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, zal een tweedaagsch Nationaal Congres voor de Ambachtsnijveren worden gehouden (11 en 12 September). Op dit Congres zullen behandeld worden vraagpunten van zeer actueel belang betreffende het credietwezen, de vertegenwoordiging van de ambachtsnijverheid, het leerlingwezen en de aanbestedingen. Hieronder zijn de verschillende vraagpunten nader omschreven. De commissie ter voorbereiding van dit Congres heeft gemeend deze vraagpunten op de agenda te moeten stellen, daar zij dringend eene oplossing vorderen en eene gezamenlijke beraadslaging daarover door mannen van de praktijk en door mannen van studie ten zeerste die oplossing kan bevorderen.

Van de Commissie tot voorbereiding van het Congres is Voorzitter de heer R. P. J. Tutein Nolthenius, onder-Voorzitter de heer H. van der Masch Spakler en Secretaris de heer Mr. Th. Muller Massis, wiens adres is: Heerengracht no. 244, Amsterdam. Deze Commissie bestaat uit 31 leden.

Daartoe uitgenoodigd door de commissie zullen optreden als inleiders van vraagpunten betreffende het credietwezen, de heeren: K. van der Cruijssen, voorzitter van het syndicaat der ambachten te Gent; mr. P. A. Diepenhorst, hoogleeraar te Amsterdam: mr. E. J. Korthals Altes, advocaat en accountant te Amsterdam; S. Ledeboer, lid der firma Keurenaer en Co. te 's-Gravenhage; mr. E. M. Meijers, advoccaat te Amsterdam; W. Nieuwenhuizen, 1e secretaris van den Nederlandschen bond van vereenigingen van den handeldrijvenden en industrieelen middenstand te Nijmegen; dr. J. Nouwens, adviseur der Hanze te Heeswijk; dr. O. Pijfferoen, hoogleeraar te Gent; D. H. de Vries, secretaris van de Amsterdamsche Volksbond te Amsterdam.

Als inleiders van vraagpunten betreffende de vertegenwoordiging van de ambachtsnijveren, de heeren: mr. A. Anema, hoogleeraar te Amsterdam: J. S. Meuwsen, voorzitter van den Nederlandschen bond van den handeldrijvenden en industrieelen middenstand te Amsterdam; J. Schaepkens, voorzitter van den Maastrichtschen Middenstandsbond te Maastricht.

Als inleiders van vraagstukken betreffende het leerlingwezen, de heeren: A. van Drooge, lid van het hoofdbestuur der Maatschappij van Nijverheid te Dordrecht; H. J. Hartz, juwelier te Awsterdam; J. N. Hendrix, lid van den Gemeenteraad te Amsterdam; mejuffr. Anna Polak, penningmeesteres van de Nationale Vereeniging voor Vrouwenarbeid te Groningen; mr. D. Plemp van Duiveland, hoofdredacteur van de *Nieuwe Courant* te 's-Gravenhage; mr. H. Smeenge, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te Amsterdam.

Als inleiders van vraagstukken betreffende de aanbestedingen de heeren: mr. E. J. C. Goseling, advocaat te Amsterdam; dr. H. Lambrechts, afdeelingshoofd aan het ministerie van Nijverheid en Arbeid te Brussel; J. J. van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage.

Van eenige andere uitgenoodigde heeren wordt nog het antwoord ingewacht. Daarenboven zijn de besturen der verschillende patroonsvereenigingen, welker afgevaardigden zitting hebben in de commissie, verzocht om leden aan te wijzen tot het geven van een schriftelijk advies omtrent de vraagpunten betreffende het leerlingwezen en de aanbestedingen.

De contributie van het lidmaatschap van het congres is bepaald op f 2.50. Hiervoor verkrijgen de leden, behalve het recht van debatteeren en stemmen:

1o. de gedrukte inleidingen, welke tijdig zullen worden rondgezonden vóór het Congres;

2o. het officieele verslag van het verhandelde op het Congres;

3o. vrijen toegang tot de tentoonstelling tijdens den duur van het Congres. Een comité zal de Congresleden in de gelegenheid stellen de verschillende werktuigen in werking te bezichtigen en daarbij de vereischte inlichtingen verschaffen.

Alle Congresleden zijn bevoegd tot het inzenden, van nota's betreffende de gestelde vraagpunten. De commissie beslist in hoeverre zij voor rekening van het Congres gedrukt en rondgezonden zullen worden.

Ten einde de grootte der oplage van de gedrukte stukken te kunnen bepalen, wordt aangedrongen op spoedige aanmelding bij den heer mr. Th. Müller Massis, Heerengracht 244, Amsterdam.

TE BEHANDELEN VRAAGPUNTEN.

I. *Credietwezen.*

1. Verdient voor de ambachtsnijveren het stelsel Raiffeisen of het stelsel Schulze-Delitz de voorkeur?

2. Moeten de ambachtsnijveren zich vaksgewijze vereenigen, of hebben de voorkeur meer uitgebreide vereenigingen; en wel vereenigingen, waarin behalve ambachtsnijveren ook winkeliers, landbouwers, enz. worden opgenomen?

3. Wat leert de ervaring hier te lande en elders, omtrent de inrichting en werking van coöperatieve vereenigingen: *a.* tot aankoop van grondstoffen? — *b.* tot aanschaffen van werktuigen? — *c.* tot bewerken van grondstoffen? — *d.* tot verkoop van producten?

4. Zijn wijzigingen en aanvullingen noodig in de wet op coöperatieve vereenigingen?

5. Door welke andere maatregelen kan het credietwezen van de ambachtsnijveren bevorderd worden?

II. *Vertegenwoordiging van de ambachtsnijveren.*

1. Vinden de belangen der ambachtsnijveren eene voldoende vertegenwoordiging in de Kamers van Koophandel?

2. Zoo niet, is het gewenscht om aan de ambachtsnijveren eene afzonderlijke vertegenwoordiging te geven, of verdient het de voorkeur dat zij met den handeldrijvenden middenstand eene gezamenlijke vertegenwoordiging krijgen?

3. Hoe is de vertegenwoordiging in te richten? Welke moeten hare bevoegdheden zijn?

III. *Leerlingwezen.*

I. 1. Is het wenschelijk het leerlingwezen te regelen bij de wet?

2. Zoo ja, wat moet het leerlingcontract inhouden en hoe is toezicht te regelen op op het nakomen der bepalingen?

3. Is een gezellen-examen in te stellen? Zoo ja, hoe is dit te regelen, en wie moet het afnemen?

4. Dient op het gezellen-examen te volgen een meestersexamen? Zoo ja, zijn aan het met goed gevolg afleggen van dergelijke examens voorrechten te verbinden?

II. 1. Hoe is de leerling de kennis bij te brengen, welke hij niet in de werkplaats kan verwerven?

2. Dient het aanvullend schoolonderwijs te zijn avond-onderwijs of dag-onderwijs?

3. Dient het schoolbezoek verplichtend te worden gesteld? Zoo ja, tot welken leeftijd?

4. In hoeverre kunnen patroonsleergangen bevorderlijk zijn aan de betere ontwikkeling van het leerlingwezen?

III. Bij sommige bedrijven doet zich het verschijnsel voor, dat leerlingen geweerd worden, of slechts in beperkt getal worden toegelaten. Zijn hiertegen maatregelen te nemen?
Zoo ja, welke?

IV. *Aanbestedingen.*

I. Is het wenschelijk en mogelijk om meer dan tot nu toe hier te lande het geval is, de aanbestedingen te splitsen naar de verschillende vakken?

II. 1. Is het aan te bevelen om werken, welker aard zulks toelaat, bij toerbeurt toe te kennen aan verschillenda patroons volgens een vast te stellen tarief?

2. Op welke andere wijze zijn de bezwaren tegen eene algemeene mededinging te ondervangen, voor zooveel deze tot misstanden aanleiding geeft?

III. Op welke wijze kan de rechtspositie der onder-aannemers verbeterd worden?

De A V. der Gemeente 's-Gravenhage.

Na lange jaren van strijd, waarin zelfs het wapen der werkstaking of van den boycot door de aannemers is ter hand genomen heeft thans het Dagelijksch Bestuur der Residentie een wijziging vastgesteld van de algemeene voorwaarden, behoorende bij de bestekken voor de gemeentewerken te dezer stede, een wijziging, waarbij gevolg is gegeven aan den herhaalden aandrang in den Raad, meer bepaaldelijk door het raadslid-ingenieur den heer R. A. van Sandick, geoefend op invoering van een scheidsrechterlijke uitspraak bij geschil tusschen den aannemer en de directie.

Volgens de nieuwe bepalingen blijft de beslissing van het geschil, dat gedurende de uitvoering van het werk rijst over de uitlegging van het bestek en de teekeningen aan B. en W., maar bij geschillen over de toepassing van een reeks andere gevallen kan de aannemer binnen 14 dagen na het ontstaan van het geschil vorderen, dat door B. en W., voordat zij een beslissing nemen, schriftelijk advies wordt ingewonnen van de commissie van voorlichting.

Deze commissie bestaat uit drie leden: één rechtsgeleerde, tevens voorzitter, voor den tijd van vier jaren te benoemen door den gemeenteraad, één ingenieur of architect, door B. en W. uit drie daartoe door hen voor den tijd van vier jaren benoemde ingenieurs en architecten aan te wijzen, en één lid van den Nederlandschen Aannemersbond, door het dagelijksch bestuur van genoemden bond aan te wijzen uit drie door dat bestuur als zoodanig eveneens voor den tijd van vier jaren benoemden.

Van het advies der commissie ontvangt de aannemer afschrift.

Wanneer de aannemer gebruik maakt van zijne bevoegdheid tot het inroepen van advies, kunnen B. en W. hem gelasten, inmiddels zonder verwijl volgens hunne aanwijzingen met het werk voort te gaan, of zoodanige andere maatregelen nemen, als het belang van het werk medebrengt.

Ingeval de beslissing van B. en W. afwijkt van het advies der commissie, is de aannemer vrij, zich niet bij die beslissing neder te leggen, en het geschil te laten beslissen door den rechter.

Over violetkleuring van glas onder invloed van zonlicht.

De heer J. G. Maschhaupt te Goes, schreef onlangs in het Chemisch Weekblad het onderstaande, naar aanleiding van een mededeeling in hetzelfde tijdschrift van dr. P. J. Montagne:

„Uit de mededeeling van dr. P. J. Montagne over de violetkleuring van glas onder invloed van zonlicht bleek mij opnieuw dat dit verschijnsel zeer weinig bekend is. En toch zien wij in onze Hollandsche steden tal van huizen met donkerviolet gekleurde ruiten, die ook onder invloed van het licht deze kleur hebben aangenomen. In Amstsrdam vindt men vooral op de Keizersgracht dergelijke ruiten, o.a. in Maison Couturier, en zij, die in Haarlem bekend zijn, herinner ik slechts aan het Koloniaal Museum.

In het huis mijner ouders te Amsterdam bevonden zich in de beneden-voorkamer ook paarse ruiten, en ik heb mij er zelf van kunnen overtuigen, dat het gedeelte van het glas, dat in de stopverf had gezeten, totaal kleurloos was gebleven. Bij ruiten uit een ander perceel afkomstig was dit eveneens het geval. De ruiten waren verder zoo donker van kleur, dat het licht in de kamer aanmerkelijk werd getemperd en ze steeds de aandacht der voorbijgangers trokken, vooral wanneer zich een gelaat voor het venster vertoonde.

Mijn vader vertelde dat het Boheemsch spiegelglas was uit het einde der 18de eeuw, en dat men toen ter tijde geen spiegelglas van deze dikte kon maken zonder grootere hoeveelheden bruinsteen te gebruiken. De violetkleuring was een gevolg van het hooge mangaangehalte.

Later werd door mij het glas qualitatief onderzocht en toen bleek werkelijk dat eene aanzienlijke hoeveelheid mangaan aanwezig was. Naast het mangaangehalte trok het hooge arseengehalte de aandacht.

Tot een quantitatief onderzoek van deze interessante glassoort ben ik nooit toegekomen.

De verklaring van Crookes (reductie van manganitot manganoverbindingen) komt mij niet waarschijnlijk voor, daar de manganozouten uiterst zwak rose en de ruiten intensief paars (als eene oplossing van $KMnO_4$) gekleurd zijn.

Ten slotte schrijf ik over hetgeen in het „Handbuch der chemischen Technologie" von F. Fischer, 1900, Bd. I, pg. 696, voorkomt over mangaanhoudend glas.

„Mangan wurde bereits im Alterthum im Braunstein als Entfärbungsmittel dem Glase zugesetzt: in grösserer Menge färbt es das Glas weinroth bis violett, in grossen Mengen schwarz. Die mit Braunstein entfärbten Gläser haben die unangenehme Eigenschaft, dass sie am Sonnenlicht bisweilen violett bis roth werden.

„Nach Gaffield zeigen nur die Kaligläser diese Färbung; die manganhaltigen Natrongläser werden nur gelb. Bontemps glaubt, am Licht oxydire sich zunächst das Eisen und färbe das Glas gelb, dann werde auch das Mangan oxydirt, so dass nun die violette Färbung überwiegt. Wird dieses Glas auf Rothglut erwärmt, so wird es wieder farblos."

N. R. Ct.

Varia.

EEN REUZENTELESCOOP.

De telescoop zou men den koning der instrumenten kunnen noemen. Geen enkel meet- of waarnemingsinstrument bereikt ook maar in de verte die enorme afmetingen, welke sommige telescopen erlangen. De groote sterrebespiedmachines bezitten in vele opzichten de gedaante van een kanon, doch overtreffen deze vernielwerktuigen nog verre in grootte en mechanismenrijkdom. Daarom behoort het moderne astronimische instrument ook uit een werktuigkundig oogpunt tot de belangwekkendste producten van vernuft en constructiegeest.

Een Amerikaansche milliardair, mr. John. D. Hooker van Los Angeles. heeft de dollars weer eens laten rollen en schonk de noodige fondsen om een reflex-telescoop te bouwen voor een spiegel-diameter van 2.50 meter en een focuslengte van 15 meter! Het reuzen-instrument is bestemd voor het Solar Observatorium van het Carnegie-Instituut op den Mount Wilson in Californië en overtreft den grootsten bestaanden telescoop, dien van prof. Ritchey, met een meter diameter.

Naar „Engineering" opmerkt, zijn de grenzen van den „tens-telescoop (refractor) tegenwoordig vrijwel bereikt met de toegepaste afmetingen van een meter doorsnede. Bij deze enorme afmetingen wordt de glasdikte van de lens zoo groot, dat er te veel van het invallende licht wordt geabsorbeerd en het moeilijk valt, de benoodigde hoeveelheden van de vereischte glassoort te verkrijgen. Bij de grootere telescopen past men daarom het reflexieprincipe toe, waarbij de lens wordt vervangen door een hollen spiegel. De genoemde groote telescopen van prof. Rittchey en die welke thans voor het Solar Observatorium wordt gebouwd, zijn daarom reflex- of spiegeltelescopen.

Ook het maken van den reusachtigen hollen spiegel zooals voor het nieuwe instrument noodig is, brengt evenwel enorme moeilijkheden met zich. Het glas verkrijgt een dikte van 33 mM. en een gewicht van 4500 kilogram. Voor het slijpen en controleeren van het reuzenglas, nadat het gegoten is, moeten speciale gebouwen, machines en instrumenten worden gemaakt.

Wat bijzonder kenmerkend is: De bouw van het instrument zelf zal niet worden opgedragen aan een instrumentmaker, doch aan een machinefabriek. Kenmerkend zoowel voor de enorme afmetingen van het instrument, als voor de hooge ontwikkeling der moderne machinetechniek, die in staat is en er op ingericht groote werktuigen te bouwen met een nauwkeurigheid zooals voor de fijnste optische instrumenten, vereischt. De betreffende fabriek bouwt speciaal oorlogsschepen voor de Amerikaansche marine! Er zullen waarschijnlijk vier jaren noodig zijn voor de constructie van den nieuwen spiegel en een jaar voor het monteeren.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 24. Het huis Groenewoude te Utrecht, door S. Muller Fz. overgenomen uit het maandschrift „Het Huis".

Kalkzandsteen. Antwoord der Afdeeling Utrecht van de Maatschappij t. B. d. Bouwkunst op de door het Hoofdbestuur der Mij. gestelde vraag betreffende dit materiaal. Ook uit dit antwoord blijkt, dat men in de genoemde Afdeeling de kalkzandsteen nog niet met de gebakken steen gelijk stelt, wat de fabrikanten van het nieuwe materiaal zoo gaarne zouden wenschen. Dit zal niemand verwonderen die de terecht beroemde Utrechtsche baksteenfabrikaten kent

Bestollith Eenige inlichtingen omtrent dit nieuwe isoleermateriaal voor metselwerk.

Architectura no. 24. Prijsvraag voor een Genootschapsstempel, rapport der jury, die voorstelt aan geen der negen ingekomen ontwerpen den prijs toe te kennen.

Herbouw Groningsche Hoogeschool. Critische beschouwing over het stuk van den heer Mulock Houwer in het Bouwkundig Weekblad.

Technisch Gedeelte. Een interessante brug. — Ontwerp van een tuinstad door M. P. de Clercq. (slot) — Organismen Bouwkunde, ontleend aan Deutsche Bauhütte. — Reparatie van vloeren door J. L. Terneden.

De Ingenieur no. 24. Materiaal-beproeving van breed-flens-Differdinger B-profielbalken (Grey-Träger) door B. M. Gratama c. i.

Eenige beschouwingen over de drijfstang, door A. W. A. Koster w. i.

Technisch Weekblad no. 24 (B. v. T.) Kort verslag B.B. vergadering. — Uit de Afdeelingen. — Middelbaar Technisch Onderwijs. — Bestratingen. (Vervolg) — Materialen welke in de electrotechniek gebezigd worden. (Vervolg) — Warmtekrachtmachines. (Vervolg)

De Aannemer no. 25. Unfaire middelen. Een waarschuwing gericht aan de leden van den Aannemersbond, tegen onderkruiperspractijken van verzekerings-agenten.

Wijzigingen van de Algemeene Voorwaarden, behoorende bij de bestekken voor de Gemeentewerken te 's Gravenhage.

Ongevallenwet III.

Maatschappij van Nijverheid. Nationaal Congres voor Ambachtsnijverheid.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 51. Het scheuren van draineerbuizen. — De kalkzandsteen-reclame. — De ongevallenwet 1901.

Deutsche Bauhütte no. 24. Zum Kapitel Backsteinbau I. door F. Rud. Vogel met afbeeldingen van moderne baksteenbouwwerken in Denemarken.

Ueber die Zweifamilienhäuser für Frankfurt a. M. door P. Ros, met afbeeldingen.

Der Dom zu Limburg, door B. Hanftmann, met een losse plaat naar een teekening van F. R. Voretzsch te Dresden.

Aus dem alten Augsburg, met schetsen van H. Grage.

Het Nieuws van den Dag heeft dezer dagen als premie een heel aardig boekje uitgegeven getiteld „Oud Amsterdam" en bevattende 100 stadsgezichten geteekend door L. W. R. Wenckebach, met bijschriften waarin vele bijzonderheden over de afgebeelde stadsgedeelten en gebouwen worden medegedeeld.

Wel is er nog al een en ander verdwenen, maar veel is toch nog aanwezig, wat Amsterdam aantrekkelijk maakt voor ieder, die oog voor stedenschoon heeft. Waarlijk onze moderne bouwmeesters behoeven hun inspiratie niet ver te gaan zoeken, denkt men onwillekeurig bij het doorbladeren van dit boekje. en van hoeveel Engelsche originaliteit zou men de bron niet moeten zoeken aan de boorden van Amstel en IJ?

Van het Viertalig Technisch Woordenboek samengesteld onder leiding van A. Ten Bosch N. Jzn., Electro-Ingenieur, zond de uitgever Æ. E. Kluwer te Deventer ons een proefaflevering.

Ofschoon er meerdere technische woordenboeken bestaan ook in vier talen, die als voorbeeld konden dienen, mag toch het samenstellen van zulk een boek een heele ondernemning genoemd worden, want een technisch woordenboek veroudert spoedig en wordt nog spoediger onvolledig.

Deze proefaflevering bevat het begin van het Engelsch-Hollandsche deel waarin men de vertaling vindt van 35000 Engelsche technische woorden, welke omvatten de rubrieken: Werktuigkunde (stoommachines, gasmotoren, werktuigmachines, ketels, enz.) Electrotechniek (dynamo's, installatiemateriaal, telefonie, telegrafie, enz. enz.), Scheepsbouw, Civiele Wetenschappen. Scheikunde, Textiel-Industrie. Horlogemakers-Industrie, Bouwkunde, Technologie en metallurgie. Geologie, Instrumentmakerij, Defensiewezen, enz.

Kortom het grootste deel van de op dit oogenblik bestaande Engelsche technische woorden is vertaald, hetwelk voldoende blijkt uit het groote getal van 35000. Aan deze uitgebreide lijst worden nog 12 technische platen toegevoegd van belangrijke machineriën, werktuigen, schepen, etc., waarop de onderdeelen der voorwerpen alle zijn genummerd, terwijl onder de figuren de namen der genummerde deelen in de vier talen zijn afgedrukt. Deze platen

De A V. der Gemeente 's-Gravenhage.

Na lange jaren van strijd, waarin zelfs het wapen der werkstaking of van den boycot door de aannemers is ter hand genomen heeft thans het Dagelijksch Bestuur der Residentie een wijziging vastgesteld van de algemeene voorwaarden, behoorende bij de bestekken voor de gemeentewerken te dezer stede, een wijziging, waarbij gevolg is gegeven aan den herhaalden aandrang in den Raad, meer bepaaldelijk door het raadslid-ingenieur den heer R. A. van Sandick, geoefend op invoering van een scheidsrechterlijke uitspraak bij geschil tusschen den aannemer en de directie.

Volgens de nieuwe bepalingen blijft de beslissing van het geschil, dat gedurende de uitvoering van het werk rijst over de uitlegging van het bestek en de teekeningen aan B. en W., maar bij geschillen over de toepassing van een reeks andere gevallen kan de aannemer binnen 14 dagen na het ontstaan van het geschil vorderen, dat door B. en W., voordat zij een beslissing nemen, schriftelijk advies wordt ingewonnen van de commissie van voorlichting.

Deze commissie bestaat uit drie leden: één rechtsgeleerde, tevens voorzitter, voor den tijd van vier jaren te benoemen door den gemeenteraad, één ingenieur of architect, door B. en W. uit drie daartoe door hen voor den tijd van vier jaren benoemde ingenieurs en architecten aan te wijzen, en één lid van den Nederlandschen Aannemersbond, door het dagelijksch bestuur van genoemden bond aan te wijzen uit drie door dat bestuur als zoodanig eveneens voor den tijd van vier jaren benoemden.

Van het advies der commissie ontvangt de aannemer afschrift.

Wanneer de aannemer gebruik maakt van zijne bevoegdheid tot het inroepen van advies, kunnen B. en W. hem gelasten, inmiddels zonder verwijl volgens hunne aanwijzingen met het werk voort te gaan, of zoodanige andere maatregelen nemen, als het belang van het werk medebrengt.

Ingeval de beslissing van B. en W. afwijkt van het advies der commissie, is de aannemer vrij, zich niet bij die beslissing neder te leggen, en het geschil te laten beslissen door den rechter.

Over violetkleuring van glas onder invloed van zonlicht.

De heer J. G. Maschhaupt te Goes, schreef onlangs in het Chemisch Weekblad het onderstaande, naar aanleiding van een mededeeling in hetzelfde tijdschrift van dr. P. J. Montagne:

„Uit de mededeeling van dr. P. J. Montagne over de violetkleuring van glas onder invloed van zonlicht bleek mij opnieuw dat dit verschijnsel zeer weinig bekend is. En toch zien wij in onze Hollandsche steden tal van huizen met donkerviolet gekleurde ruiten, die ook onder invloed van het licht deze kleur hebben aangenomen. In Amstsrdam vindt men vooral op de Keizersgracht dergelijke ruiten, o.a. in Maison Couturier, en zij, die in Haarlem bekend zijn, herinner ik slechts aan het Koloniaal Museum.

In het huis mijner ouders te Amsterdam bevonden zich in de beneden-voorkamer ook paarse ruiten, en ik heb mij er zelf van kunnen overtuigen, dat het gedeelte van het glas, dat in de stopverf had gezeten, totaal kleurloos was gebleven. Bij ruiten uit een ander perceel afkomstig was dit eveneens het geval. De ruiten waren verder zoo donker van kleur, dat het licht in de kamer aanmerkelijk werd getemperd en ze steeds de aandacht der voorbijgangers trokken, vooral wanneer zich een gelaat voor het venster vertoonde.

Mijn vader vertelde dat het Boheemsch spiegelglas was uit het einde der 18de eeuw, en dat men toen ter tijde geen spiegelglas van deze dikte kon maken zonder grootere hoeveelheden bruinsteen te gebruiken. De violetkleuring was een gevolg van het hooge mangaangehalte.

Later werd door mij het glas qualitatief onderzocht en toen bleek werkelijk dat eene aanzienlijke hoeveelheid mangaan aanwezig was. Naast het mangaangehalte trok het hooge arseengehalte de aandacht.

Tot een quantitatief onderzoek van deze interessante glassoort ben ik nooit toegekomen.

De verklaring van Crookes (reductie van manganitot manganoverbindingen) komt mij niet waarschijnlijk voor, daar de manganozouten uiterst zwak rose en de ruiten intensief paars (als eene oplossing van $KMnO_4$) gekleurd zijn.

Ten slotte schrijf ik over hetgeen in het „Handbuch der chemischen Technologie" von F. Fischer, 1900, Bd. I, pg. 696, voorkomt over mangaanhoudend glas.

„Mangan wurde bereits im Alterthum im Braunstein als Entfärbungsmittel dem Glase zugesetzt: in grösserer Menge färbt es das Glas weinroth bis violett, in grossen Mengen schwarz. Die mit Braunstein entfärbten Gläser haben die unangenehme Eigenschaft, dass sie am Sonnenlicht bisweilen violett bis roth werden.

„Nach Gaffield zeigen nur die Kaligläser diese Färbung; die manganhaltigen Natrongläser werden nur gelb. Bontemps glaubt, am Licht oxydire sich zunächst das Eisen und färbe das Glas gelb, dann werde auch das Mangan oxydirt, so dass nun die violette Färbung überwiegt. Wird dieses Glas auf Rothglut erwärmt, so wird es wieder farblos."

N. R. Ct.

Varia.

EEN REUZENTELESCOOP.

De telescoop zou men den koning der instrumenten kunnen noemen. Geen enkel meet- of waarnemingsinstrument bereikt ook maar in de verte die enorme afmetingen, welke sommige telescopen erlangen. De groote sterrebespiedmachines bezitten in vele opzichten de gedaante van een kanon, doch overtreffen deze vernielwerktuigen nog verre in grootte en mechanismenrijkdom. Daarom behoort het moderne astronimische instrument ook uit een werktuigkundig oogpunt tot de belangwekkendste producten van vernuft en constructiegeest.

Een Amerikaansche milliardair, mr. John. D. Hooker van Los Angeles, heeft de dollars weer eens laten rollen en schonk de noodige fondsen om een reflex-telescoop te bouwen voor een spiegel-diameter van 2.50 meter en een focuslengte van 15 meter! Het reuzen-instrument is bestemd voor het Solar Observatorium van het Carnegie-Instituut op den Mount Wilson in Californië en overtreft den grootsten bestaanden telescoop, dien van prof. Ritchey, met een meter diameter.

Naar „Engineering" opmerkt, zijn de grenzen van den „tens-telescoop (refractor) tegenwoordig vrijwel bereikt met de toegepaste afmetingen van een meter doorsnede. Bij deze enorme afmetingen wordt de glasdikte van de lens zoo groot, dat er te veel van het invallende licht wordt geabsorbeerd en het moeilijk valt, de benoodigde hoeveelheden van de vereischte glassoort te verkrijgen. Bij de grootere telescopen past men daarom het reflexieprincipe toe, waarbij de lens wordt vervangen door een hollen spiegel. De genoemde groote telescopen van prof. Rittchey en die welke thans voor het Solar Observatorium wordt gebouwd, zijn daarom reflex- of spiegeltelescopen.

Ook het maken van den reusachtigen hollen spiegel zooals voor het nieuwe instrument noodig is, brengt evenwel enorme moeilijkheden met zich. Het glas verkrijgt een dikte van 33 mM. en een gewicht van 4500 kilogram. Voor het slijpen en controleeren van het reuzenglas, nadat het gegoten is, moeten speciale gebouwen, machines en instrumenten worden gemaakt.

Wat bijzonder kenmerkend is: De bouw van het instrument zelf zal niet worden opgedragen aan een instrumentmaker, doch aan een machinefabriek. Kenmerkend zoowel voor de enorme afmetingen van het instrument, als voor de hooge ontwikkeling der moderne machinetechniek, die in staat is en er op ingericht groote werktuigen te bouwen met een nauwkeurigheid zooals voor de fijnste optische instrumenten, vereischt. De betreffende fabriek bouwt speciaal oorlogsschepen voor de Amerikaansche marine! Er zullen waarschijnlijk vier jaren noodig zijn voor de constructie van den nieuwen spiegel en een jaar voor het monteeren.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 24. Het huis Groenewoude te Utrecht, door S. Muller Fz. overgenomen uit het maandschrift „Het Huis".

Kalkzandsteen. Antwoord der Afdeeling Utrecht van de Maatschappij t. B. d. Bouwkunst op de door het Hoofdbestuur der Mij. gestelde vraag betreffende dit materiaal. Ook uit dit antwoord blijkt, dat men in de genoemde Afdeeling de kalkzandsteen nog niet met de gebakken steen gelijk stelt, wat de fabrikanten van het nieuwe materiaal zoo gaarne zouden wenschen. Dit zal niemand verwonderen die de terecht beroemde Utrechtsche baksteenfabrikaten kent

Bestollith Eenige inlichtingen omtrent dit nieuwe isoleermateriaal voor metselwerk.

Architectura no. 24. Prijsvraag voor een Genootschapsstempel, rapport der jury, die voorstelt aan geen der negen ingekomen ontwerpen den prijs toe te kennen.

Herbouw Groningsche Hoogeschool. Critische beschouwing over het stuk van den heer Mulock Houwer in het Bouwkundig Weekblad.

Technisch Gedeelte. Een interessante brug. — Ontwerp van een tuinstad door M. P. de Clercq. (slot) — Organismen Bouwkunde, ontleend aan Deutsche Bauhütte. — Reparatie van vloeren door J. L. Terneden.

De Ingenieur no. 24. Materiaal-beproeving van breed-flens-Differdinger B-profielbalken (Grey-Träger) door B. M. Gratama c. i.

Eenige beschouwingen over de drijfstang, door A. W. A. Koster w. i.

Technisch Weekblad no. 24 (B. v. T.) Kort verslag B.B. vergadering. — Uit de Afdeelingen. — Middelbaar Technisch Onderwijs. — Bestratingen. (Vervolg) — Materialen welke in de electrotechniek gebezigd worden. (Vervolg) — Warmtekrachtmachines. (Vervolg)

De Aannemer no. 25. Unfaire middelen. Een waarschuwing gericht aan de leden van den Aannemersbond, tegen onderkruiperspractijken van verzekeringsagenten.

Wijzigingen van de Algemeene Voorwaarden, behoorende bij de bestekken voor de Gemeentewerken te 's Gravenhage.

Ongevallenwet III.

Maatschappij van Nijverheid. Nationaal Congres voor Ambachtsnijverheid.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 51. Het scheuren van draineerbuizen. — De kalkzandsteen-reclame. — De ongevallenwet 1901.

Deutsche Bauhütte no. 24. Zum Kapitel Backsteinbau I. door F. Rud. Vogel met afbeeldingen van moderne baksteenbouwwerken in Denemarken.

Ueber die Zweifamilienhäuser für Frankfurt a. M. door P. Ros, met afbeeldingen.

Der Dom zu Limburg, door B. Hauftmann, met een losse plaat naar een teekening van F. R. Voretzsch te Dresden.

Aus dem alten Augsburg, met schetsen van H. Grage.

Het Nieuws van den Dag heeft dezer dagen als premie een heel aardig boekje uitgegeven getiteld „Oud Amsterdam" en bevattende 100 stadsgezichten geteekend door L. W. R. Wenckebach, met bijschriften waarin vele bijzonderheden over de afgebeelde stadsgedeelten en gebouwen worden medegedeeld.

Wel is er nog al een en ander verdwenen, maar veel is toch nog aanwezig, wat Amsterdam aantrekkelijk maakt voor ieder, die oog voor stedenschoon heeft. Waarlijk onze moderne bouwmeesters behoeven hun inspiratie niet ver te gaan zoeken, denkt men onwillekeurig bij het doorbladeren van dit boekje. en van hoeveel Engelsche originaliteit zou men de bron niet moeten zoeken aan de boorden van Amstel en IJ?

Van het Viertalig Technisch Woordenboek samengesteld onder leiding van A. Ten Bosch N. Jzn., Electro-Ingenieur, zond de uitgever Æ. E. Kluwer te Deventer ons een proefaflevering.

Ofschoon er meerdere technische woordenboeken bestaan ook in vier talen, die als voorbeeld konden dienen, mag toch het samenstellen van zulk een boek een heele ondernemning genoemd worden, want een technisch woordenboek veroudert spoedig en wordt nog spoediger onvolledig.

Deze proefaflevering bevat het begin van het Engelsch-Hollandsche deel waarin men de vertaling vindt van 35000 Engelsche technische woorden, welke omvatten de rubrieken:

Werktuigkunde (stoommachines, gasmotoren, werktuigmachines, ketels, enz.) Electrotechniek (dynamo's, installatiemateriaal, telefonie, telegrafie, enz. enz.), Scheepsbouw, Civiele Wetenschappen, Scheikunde, Textiel-Industrie, Horlogemakers-Industrie, Bouwkunde, Technologie en metallurgie, Geologie, Instrumentmakerij, Defensiewezen, enz.

Kortom het grootste deel van de op dit oogenblik bestaande Engelsche technische woorden is vertaald, hetwelk voldoende blijkt uit het groote getal van 35000. Aan deze uitgebreide lijst worden nog 12 technische platen toegevoegd van belangrijke machineriën, werktuigen, schepen, etc., waarop de onderdeelen der voorwerpen alle zijn genummerd, terwijl onder de figuren de namen der genummerde deelen in de vier talen zijn afgedrukt. Deze platen

vormen een zeer nuttig toevoegsel tot het boek en zullen vele gebruikers zeker welkom zijn.

Een hoofdzaak bij zulk een woordenboek is wel een nauwkeurige correctie, daaraan moeten hier uit den aard der zaak de hoogste eischen worden gesteld. Het is dan ook jammer, dat men in een proefaflevering op het eerste gezicht reeds hier en daar drukfouten aantreft b. v. driemaal kort achter elkander in de woorden Angle of polarisaon, Angle of projectitin, Angle of refractioon later nog eens Apodyterum. De beoordeeling van de juistheid van de vertaling van sommige woorden moeten wij aan de taalkundige specialiteiten overlaten. Deze laatste zijn echter veelal niet met de juiste beteekenis van technische termen bekend en zoo moeten de technici dikwijls zich zelf helpen.

Wij stippen hier slechts enkele van de moeilijkheden aan, die de samensteller van een technisch woordenboek te overwinnen heeft, maar men moet het op prijs stellen, wanneer iemand daaraan zijn krachten wijdt want is het veeltijds een ondankbaar werk, een nuttig werk is het zeker.

De Natuur, Afl. 6. Uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat:

Het humus-vraagstuk bij onze suiker-cultuur: Jo. M. Proot. — Ventilatie: J. v. d. Breggen c. i. — De Pleyela: Dr. H. F. Huisken — Een eenvoudige manier om oneven toovervierkanten te maken: Dr. H. Onnen Sr. — Draadlooze telegrafie volgens Poulsen: Dr. Z. P. Bouman. — Schijndood: Dr. R. N. de Haas. — Eboniet, V: A. Slingervoet Ramondt. — Speksteen en zijn voornaamste toepassing: D. Stavorinus. — Opgravingen van vóórwereldlijke dieren: Dr. A. J. C. Snijders. — Het fotografisch copiëerproces op metaal: R. Holtorf. — De opheffing van het secundair spektrum bij het objectief van den verrekijker (slot): Dr. R. G. Rijkens. — Een praatje over schepen, II: J. M. Kleiboer. — Hoog vacuumpompen en de hoogvacuumpomp van Gaede: Dr. D. Knüttel. — Proeven over warmte. 6. Goede en slechte warmtegeleiders: Dr A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Frankfort krijgt een Kaiser-Sängerhalle; zij is door Von Thiersch ontworpen, zal 12 millioen Mk. kosten en in het volgend jaar voor het eerst worden gebruikt voor het Turn-feest.

Een som van £ 200.000 is reeds bijeengebracht om te Rome een Amerikaansche academie van schoone kunsten te stichten. Tot de 10 oprichters behooren Pierpont Morgan, William Vanderbilt en Henri Frick.

Het bekende paleis, genaamd het Achilleion op Corfu, de stichting en een der lievelingsverblijven van de vroegere keizerin van Oostenrijk, is overgegaan in bezit van Keizer Wilhelm II, die het wil gebruiken als uitspannings- en herstellingsoord voor zijn familie in een milder klimaat.

Zooals bekend is, draagt het slot zijn naam ter herrinering aan Achilles; een beeld van den stervenden Griekschen held, door den beeldhouwer Herter gebeiteld, prijkt op een der terrassen om het vorstelijk verblijf.

Het is een paleis in oud-Helleenschen stijl door den Italiaan Rafaël Carito gebouwd; het vereenigt bovendien de Italiaansche en de Weener kunst in zich.

Door den hoofdingang komt men in de groote zaal; rechts daarvan ligt de slotkapel in Byzantijnschen stijl, links de eetzaal in Italiaansche renaissance, waaraan een rookkamer grenst. In de eerste verdieping vindt men de vertrekken, die voor den keizer van Oostenrijk bestemd waren en op de tweede de kamers der keizerin met allerlei kunstvoorwerpen van groote waarde. Daarvoor ligt naar het groote terras de peristyle met 13 ionische zuilen en evenveel beelden, met fresco's van Palliotti en Postiglione. Van dat terras heeft men het gezicht op Corfu, de kust van Albanië en het Pindusgebergte.

In het park verheft zich het Heine-monument, dat Keizerin Elisabeth oprichtte voor den dichter, wien men overal een plaats weigerde; een kleine ronde Heine-Tempel, door zes zuilen gedragen, met het zittende beeld van den lievelingsdichter, zooals hij in zijn „Matratzengruft" geleund het gedicht neerschrijft: „Was wil die einsame Träne?"

Zoo komt ook dit beeld in het bezit van den Duitschen keizer en het wordt de vraag, wat nu de Heine-vervolgers in Duitschland wel zullen zeggen, die overal en altijd tegen de oprichting van een standbeeld voor dezen dichter hebben geprotesteerd.

BINNENLAND.

Aan den Gemeenteraad van Laren is door de firma Carel Franken, te Bremen, concessie gevraagd voor den aanleg en de exploitatie van eene gasfabriek.

Haarlem. De tentoonstelling van weefsels en borduurwerken in het Museum van Kunstnijverheid werd 16 Juli gesloten. Deze tentoonstelling was hoogst aantrekkelijk en werd door talrijke belangstellenden, alsmede door een groot aantal leerlingen van inrichtingen van onderwijs bezocht. Begin Juli zal eene tentoonstelling geopend worden van buitenlandsch drukwerk, met het doel onder het publiek belangstelling en waardeering te wekken voor mooi drukwerk en tevens de groote aantrekkelijkheid van het boek, als kunstwerk in het licht te stellen, terwijl het voornemen bestaat deze tentoonstelling door eene van Nederlandsch drukwerk te laten volgen.

Leeuwarden. Op voorstel van Burg. en Weth. is dit college gemachtigd met de regeering in onderhandeling te treden tot het verkrijgen van 50 pCt subsidie in de restauratiekosten — geraamd op f 23,950 — van de Oldehove.

's-Gravenhage. B. en W. legden onlangs aan den Raad een voorloopige schikking voor door hen met den minister van waterstaat getroffen omtrent ruiling en verkoop van grond tusschen de gemeente en den staat.

Volgens dit concept zou de gemeente 's-Gravenhage aan den staat voor f 94,672 den grond verkoopen, die van haar eigendom tegenover den Hoogewal over zal zijn na de doortrekking van de Kortenaerkade tot de Zeestraat en van de Bazarlaan naar de aldus verlengde Kortenaerkade en verder voor f 4316 0 hetgeen tusschen dien grond en de door getrokken Kortenaerkade mocht overblijven van de te onteigenen perceelen. Anderzijds zou de staat aan de gemeente voor f 85.630 de gedeelten verkoopen, die zij van de gebouwen van het departement van buitenlandsche zaken aan het Buitenhof en den Hofsingel en van het z.g. „Bassecour" benoeft voor den aanleg van den nieuwen verkeersweg Spui Buitenhof.

Naar men weet is het reeds lang op uitvoering wachtende voornemen van de gemeente om dezen verbindingsweg tot stand te brengen en heeft de staat reeds lang behoefte aan nieuwe departementsgebouwen.

De voorloopige regeling strekt nu om de verwezenlijking van beide plannen te bevorderen.

Over en weer zouden ook de noodige faciliteiten worden gegeven.

Personalia.

Aan de Technische Hoogeschool zijn geslaagd:

Voor het candidaatsexamen, 1e gedeelte.

Bouwkundig ingenieur: D. Roosenburg, W. K. de Wijs, A. C. van Braam Houckgeest, H. Maclaine Pont, F. J. Kubatz. W. P. C. Knuttel, J. J. L. Ghysels, A. C. H. Calkoen, H. Menalda van Schouwenburg, G. W. Lan H. T. Karsten.

Voor het propaedeutisch examen:

Civiel ingenieur: F. J. Blom, J. Boerboom, Ph. van der Breggen, G. W. Ph. Daniels, E. Hogerwaard. A. Huisman. L. J. F. Issels, L. V Joekes, J. F. Mouthaan. J. Moll, J. Muller, W. Nolen, Mej. N. A. M. van Riemsdijk, J. A. Royer. W. M. E. Stieltjes, M. de Wolff, K. Wierda.

Bouwkundig ingenier: P. F. de Bordes, J. H. Hendricks.

— Te Vlissingen is op 58jarigen leeftijd overleden de heer J. L. Gruber, directeur der Vlissingsche Duinwaterleiding-maatschappij.

42ste Jaargang. ZATERDAG 29 JUNI 1907. No. 26

De Opmerker.

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De tentoonstelling van Doctor Cuypers' werk.

IV.

Het was ons voornemen, onze bespreking van Doctor Cuypers' werk te eindigen met ons derde artikel, dat door den zetter, hoewel ten onrechte, als een vervolg van ons tweede werd genummerd.

Doch een enkel woord moge nog volgen en wel naar aanleiding van de beschouwingen die de Nieuwe Rotterdamsche Courant — een witte raaf onder haar zusteren — aan de tentoonstelling te Amsterdam wijdde.

Die beschouwingen, al waren zij dan ook niet van een beoefenaar der bouwkunst afkomstig, hebben wij met genoegen gelezen, wellicht omdat wij er heel wat in vonden, hetwelk onze volkomen instemming had. En uit het feit, dat een deel van onze artikelen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant werd aangehaald, meenen wij te mogen afleiden, dat onze opvatting door dat blad gedeeld wordt.

Wij hadden een parallel getrokken tusschen de kunst van Doctor Cuypers en de kunst der jongeren. De neo-Gothiek van den eerste achtten wij de versierde constructie, het werk der jongeren scheen ons de onversierde constructie toe. En deze vergelijking gaf de Nieuwe Rotterdamsche Courant het volgende in de pen.

* * *

Het Bouwkundig Weekblad „De Opmerker" gaf onlangs een belangwekkende beschouwing over Dr. Cuypers' tentoonstelling en deed daarbij een eigenaardig licht vallen op des bouwmeesters sterk uitgesproken zin voor versiering, daarbij komende tot de slotsom, dat haar weinig kunstwaarde is toe te kennen, vergeleken bij wat de oude kunst op dit gebied geleverd heeft. Zeer juist komt ons van „De Opmerker" de aanduiding voor van de veranderde omstandigheden tusschen toen en nu en de daaraan vastgeknoopte verklaring van aard en karakter van Dr. Cuypers' versieringskunst. „Terwijl een Gothische kerk misschien in de 13e eeuw begonnen, en in de 16e nog niet eens voltooid werd, zoodat geslachten van beeldhouwers er gedurende honderden jaren aan werkten, heeft de heer Cuypers gedurende zijn leven meer dan 100 kerken gebouwd" enz. De gevolgtrekking ligt voor de hand. Het handwerk werd fabriekswerk. „De jongeren van thans hebben" — lezen wij verder — „toen zij er aan wanhoopten in hun versierselen iets te leggen van de kunst, welke de oude werken vertoonen, in de vrijwel onversierde constructie hun heil gezocht en zijn daarbij de klip van de utiliteitskunst, waarop de ingenieur heer en meester is, dichter genaderd, dan hun lief kon wezen."

Wij durven met een vakblad over bouwkunst niet in debat treden. Maar, als leek, belangstel-

lende in kunst, toch wel onze gedachte laten gaan over het hier, door „De Opmerker" aangeroerd verschijnsel, op gevaar, daarbij tot een beschouwing te komen eenigszins afwijkend van die des Opmerkers.

Toen Cuypers — wij hebben het al in een artikel onmiddellijk na de opening der tentoonstelling vermeld — toen Cuypers nog gymnasiast, zijne beroepskeuze bepaalde — moet als een ideaal, dat hem voor oogen zweefde, uit 's harten grond de wensch zijn opgeweld: „o, dat het mij gegeven mag worden, in mijn leven, een k e r k te bouwen!" Dat dit ideaal honderdvoudig is verwezenlijkt geworden — weten wij nu. Kenschetsend was Cuypers uitroep vooral omdat hij dadelijk de richting aanwees, waarin zijn bouwmeestersgenie zich van nature en op zijn meest karakteristieke wijze uiten zou. Blijkt hij dus voorbeschikt te zijn geweest, aan den roomschen kerkbouw een ongekende vlucht te geven, dat hij overal — ook in zijn onmiddellijke omgeving — oude voorbeelden vond — ik denk o.a. aan de later door hem gerestaureerde O. L. V. Munsterkerk te Roermond — waarvan opvoedende vormende kracht voor hem is uitgegaan, kuischend zijn smaak, louterend zijn kunstzin, staat vast. Maar wat hij in die kerken vond, zal over het algemeen minder, in de goede richting bezielend op hem hebben gewerkt. De beelden, de schilderijen, de altaar versieringen in onze katholieke kerken, geloof ik niet, dat met haar uitwendige majesteit, over het geheel in overeenstemming zijn. En moge wat er in 1850 gemaakt werd en bestond, al poover genoeg geweest zijn, dan dat iedere verandering verbetering moest lijken, zoodat kan worden aangenomen, dat wat Cuypers zelf geleverd heeft en door zijn werkplaatsen te Roermond heeft doen leveren, boven het bestaande uitstak — het wil mij toch toeschijnen, dat als hij ook wat betreft de inwendige stoffeering der roomsche kerken, de inwendige versieringen, van der jeugd af zich had gevormd in een zuiverder artistieke omgeving, de gevolgen daarvan in zijn werk als versieringskunstenaar niet zouden zijn uitgebleven.

En de jongeren? Hebben wij, voor zoover zij in een vrij wel onversierde constructie hun heil zijn gaan zoeken, daarbij niet te doen met een zeer verklaarbare reactie tegen de in de tweede helft der negentiende eeuw snel opbloeiende industrie van gegoten ornamentiek, die op staalkaarten besteld, door zijn goedkoopheid, de gemakzucht der architecten, of zich noemende architecten, in het gevlij kwam? Der zich noemende architecten — want het vele huizen bouwen tengevolge van den snellen bevolkingsaanwas, bracht in 't bouwen — als kunst beschouwd — maar al te zeer de klad en om de armoede aan vinding, waarvan de nieuw gebouwde huizen getuigen, te bemantelen, daartoe scheen niets gemakkelijker dan de muren te bedekken met allerlei aangeplakt lofwerk, zonder zin en zonder stijl, dat per nommer aan de fabrieken besteld kon worden. De wansmaak bereikte zoodoende allengs zulk een hoogte, dat de tegenstand niet uit kòn blijven en gelijk alle reactie in haar eigen richting ook weer licht tot overdrijving leidt, werd het kind mèt het bad uitgestort en kwam het oogenblik, dat men de klip der utiliteitskunst misschien dichter naderen ging, sneller of eerder dan menigeen lief kon zijn.

Daar kwam toch nog iets bij. Dat van de reactie Berlage een der voornaamste drijfkrachten is geweest, mag, geloof ik, gerust worden vastgesteld. Dat een kunstenaar als de heer Berlage van uiterlijke versiering wars is en in deze — tenminste in zijn latere werken als een tegenvoeter gelden kan van Dr. Cuypers, vindt toch niet alléén zijn verklaring in diens „wanhoop om in zijn versierselen iets te leggen van de kunst, welke oude werken vertoonen." Zijn veranderde opvattingen in deze — want hij heeft ook zijn periode gehad van versiering — gaan evenwijdig met een bij hem waar te nemen gewijzigd levensinzicht. Hoewel niet persoonlijk deelnemende aan den politieken strijd dezer dagen, mag het toch bekend worden geacht, dat de heer Berlage het maatschappelijk gebouw waarin wij wonen, met zijn idealen als staatsburger in strijd acht en zich een gezegender toestand voorstelt, bij minder tegenstelling; bij meer eenheid en gelijkheid bij een oplossing der deelen in een groot geheel, waarbij vanzelf te sterke profileeringen en voor de vastheid van het maatschappelijk gebouw volstrekt overbodige vooruitsprongen, lofwerken en consoles, te veronzijdigen kan. Eenvoud, ernst, waardigheid — geen uitstalling van pronk en praal, geen schijnmooi, maar als door het oog versiering dringend wordt gevraagd, versiering, die echt is en niet door haar opgeblazenheid den parvenu in de gedachte roept, die met rijksdaalders rammelt.

Kunst en leven is bij Berlage één. Gelijk hij tot zelfs in zijn persoon, in zijn voorkomen, in zijn kleeding uitdrukking geeft aan zijn beginsel, doet hij dit in zijn kunst, in zijn gebouwen. En hoewel wij willen daarlaten of Berlage in zijn richting ook weer niet te ver gaat, zoodat zij op sommigen den indruk maken moet niet vrij te blijven van zekere gewildheid in het sobere en massieve — dat aan zijn kunst niet te ontzeggen valt eene voornaamheid, die weldadig afsteekt tegen het poenige van een versieringsoverdaad, die aan een vroegere periode in de bouwkunst eigen was, zal wel door weinigen weersproken worden. De critiek in deze laatste woorden, slaat natuurlijk niet op Dr. Cuypers, die niet verantwoordelijk kan gesteld worden voor de talentlooze volgelingen van zijn voorbeeld, evenmin als de heer Berlage het helpen kan, dat wij nu allerwege gebouwen zien verrijzen in zoogenaamden Berlage-stijl, die er de spotvormen van zijn. Die spotvormen zijn namaak, zonder begrip van het wezen en den oorsprong der dingen, zonder gevoel voor de e t h i e k in de aesthetiek, waaruit het voorbeeld ontsproot. Dat Berlage nabootsers zou kweeken lag wel zeer voor de hand. Juist zijn soberheid, werkt de onmacht in de hand; de dorheid van geest en fantasie doet er haar voordeel mee. Maar zoo heeft nu eenmaal elke deugd hare onechte zusters en zien wij de geschiedenis zich herhalen. Kwam vroeger de „versiering" in opspraak, door de navolging zonder zin en als middel om innerlijke armoede te bedekken, tegenwoordig ziet men de soberheid in opspraak brengen; ook uit... armoede, uit armoede aan stijlbegrip.

Mocht men er mij aan willen herinneren, dat ook Berlage's bouwkundige opvattingen op voorbeelden steunen, dan antwoord ik: dat ongetwijfeld c h a c u n e s t l e f i l s d e s o n p è r e. Dat het zaad, in Duitschlands noorden uitgestrooid, van daar naar Amerika verwaaid en langs dien omweg weer naar hier, bij Berlage in zóó goede aarde is gevallen, doet niet af aan mijn bewering, dat het kunstinzicht bij hem heeft steun gevonden in een levensinzicht, die te zamen den grond vormden, waaruit een eigen, vaste overtuiging zich ontwikkelen kon.

* * *

Men ziet, dat de schrijver Dr. Cuypers als versierend kunstenaar niet zóó hoog plaatst als tot dusver meest geschiedde. Hij is het in dit opzicht dus met ons eens.

Maar onze meening, dat de jongeren, toen zij den eenvoud voor hun bouwkunst kozen, dit deden omdat zij inzagen geen versiering te kunnen maken wordt niet gedeeld. Die soberheid wordt verklaard als een reactie tegen het „aangeplakt lofwerk, zonder zin en zonder stijl, dat per nommer aan de fabrieken kon besteld worden".

Doch dit is met de feiten in strijd. In het najaar van 1893, toen de sobere richting zich als „impressionistische bouwkunst" te Rotterdam kwam aandienen, waren in Nederland tal van bekwame bouwmeesters werkzaam, die zich van geen aangeplakt lofwerk bedienden, veel minder het per nommer aan de fabrieken bestelden. Wij behoeven hier geen namen te noemen; wie de adresboeken van Amsterdam, den Haag en Rotterdam voor dat jaar opslaat, vindt ze.

De ornamenten, die deze meesters maakten, waren met niet minder zorg ontworpen en uitgevoerd dan die van Doctor Cuypers, al vertoonden zij een ander stijlkarakter. Men mag dan ook niet zeggen, dat zij „aangeplakt lofwerk" waren. Doch, in 1893 begonnen sommigen in te zien dat deze versierselen, naar die van vroegere tijdperken gevolgd en door zoogenaamde „ornemanisten" uitgevoerd, geen kunstwaarde hadden. Daarom liet men ze meer en meer weg.

Het is mogelijk, dat de meesters van dien tijd, gelijk de schrijver zegt „het maatschappelijk gebouw „waarin zij woonden, met hun idealen als staats„burger in strijd achtten en zich een gezegender „toestand voorstelden, met minder tegenstelling." Maar dat die staatkundige overtuiging geen invloed had op hun kunst, blijkt aanstonds daaruit, dat de aanhangers der nieuwe richting belast werden met het ontwerpen en uitvoeren van echt „kapitalistische" gebouwen als banken, beurzen, aanzienlijke buitenhuizen en wat dies meer zij.

Wij willen ook niet ontkennen, dat de jongeren poogden „in hun persoon, in hun voorkomen, in „hun kleeding uitdrukking te geven aan hun be„ginsel". Doch deze „vereenvoudiging der levens" heeft al reeds weder haar tijd gehad, en de sporthemden, de manchester-pakken, de sandalen ziet men maar zelden meer, zonder dat de „moderne" bouwkunst daardoor haar karakter verloren heeft.

Wij spraken van „de jongeren" in het algemeen. Voor den schrijver bestaat er slechts één wezenlijke kunstenaar onder hen, en zijn de anderen, „nabootsers", menschen „zonder begrip van het „wezen en den oorsprong der dingen, zonder gevoel „voor de ethiek in de aesthetiek, waaruit het voor„beeld ontsproot", bouwmeesters die „de soberheid „in opspraak brengen".

In zijn algemeenheid is dit vonnis onjuist en daardoor onrechtvaardig. Want wij hebben al sinds een tiental jaren verscheidene bouwmeesters, die met grooten ernst en vaak met groot talent pogen, door hun werken mede den nieuwen stijl in het leven te roepen.

Verscheidene van deze bouwmeesters zijn jaren lang medewerkers van Dr. Cuypers geweest en zij hebben hem ongetwijfeld veel te danken. Doch zijn liefhebberij voor met milde hand overal gestrooid ornament namen zij niet over. Dat Dr. Cuypers „zijn armoede aan vinding bemantelde door allerlei lofwerk" zal de schrijver in de Nieuwe Rotterdamsche Courant wel niet willen beweren. En dan vervalt vanzelf de stelling dat zijn leerlingen daartegen „een zeer verklaarbare reactie" zouden hebben willen beginnen.

Er blijft dus niets anders over, dan aan te nemen dat de nieuwe kunst het versieren nalaat, omdat zij voelt, nog geen ornamenten te kunnen maken, die wezenlijke waarde hebben.

Een prijsvraag.

Toen de juryleden het lokaal van „Architectura et Amicitia" betraden, om de ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een „Rijenhuis" te beoordeelen, die door het groene Weekblad werd uitgeschreven, moet het hen zonderling te moede geweest zijn.

„Veel verdienstelijk werk ..... alle eer ..... „ernstig gestreefd ..... geenszins mislukt ..... „toch geen der ontwerpen een bekroning waard", uit deze uitdrukkingen, aan het rapport *) der beoordeelaars ontleend spreekt de verlegenheid niet onduidelijk.

„De uit een artistiek oogpunt beste ontwerpen „waren niet voor de beschikbare bouwsom uit te „voeren, ondanks de bijgevoegde begrootingen, die „het tegendeel wilden doen gelooven, en die ont„werpen boden geen geriefelijke indeeling. De meest „economische plannen beantwoordden niet aan ge„paste aesthetische eischen".

Ziehier het oordeel over de inzendingen, hetwelk door ieder deskundige gaarne zal worden onderschreven.

Maar is daarmede de opzet dezer prijsvraag niet tevens veroordeeld? Was het niet van te voren te zeggen, dat een plan, hetwelk aan de zware eischen der Amsterdamsche bouwverordening voldeed, en dat daarenboven nog artistiek was opgevat, bij uitvoering meer zou moeten kosten dan het bedrag hetwelk voor een „Rijenhuis" tegenwoordig kan besteed worden, als men er een bescheiden rente van wil maken?

Als men dit de heeren Berlage, Kromhout, Leliman, Tellegen en Verheul vooraf gevraagd had, zouden deze ervaren bouwmeesters eenstemmig hebben geantwoord, dat men geen vijf pooten aan een schaap mag verwachten.

Misschien was het de bedoeling te doen zien, dat de Amsterdamsche bouwverordening in haar eischen te ver gaat, of dat een „Rijenhuis" geen schoonheid kan bezitten. Maar ingewijden wisten dit reeds lang, zoodat drie en zestig ontwerpers niet aan het werk behoefden gezet te worden, om het aan den dag te brengen.

Er wordt wel eens beweerd, dat onze architectuur tegenwoordig in het teeken van den eenvoud staat. Wanneer men daar afwezigheid van ornament mede bedoelt, dan geven wij het toe. Maar als men dien eenvoud met minkostbaarheid gelijk zou willen verklaren, zou men de plank misslaan. Er wordt tegenwoordig „met hardsteen gemorst", zooals een

*) Zie de rubriek „Prijsvragen".

bejaard collega het onlangs uitdrukte. Strekken boven deur- en raamopeningen, ontegenzeggelijk de meest redegevende en tevens goedkoopste bekroning, worden niet meer gemaakt. Daarvoor in de plaats neemt men men lateien van groefsteen, een wijze van constructie, die zoo weinig met den aard van het materiaal strookt, dat men door ontlastingsbogen het breken moet beletten. En zelfs als strekken gemaakt worden sluit men die in.... door blokken van groefsteen! De lessen, die Viollet le Duc leerde, worden al heel gauw vergeten.

Welk een weelde er aan balcons, bekroningen, afdekkingen tentoongespreid wordt, het is eenvoudig ongeloofelijk. Wij zijn inderdaad van den wal in de sloot gekomen.

Duitsche esthetici zeggen nu dat „die exakte Deckung des Bedürfnisses" het streven der hedendaagsche bouwkunst moet zijn. Misschien komt men, als men dit voorschrift wil opgevolgd hebben, verder met een ingenieur, dan met een architect, die het niet laten kan „le superflu" in zijn ontwerp op te nemen. De kosten stijgen, zoodra „ein Mehr als die Deckung des Bedürfnisses" gegeven wordt.

De drie en zestig ontwerpers hebben dit ervaren, toen zij aan het begrooten gingen. De cijfers voor dit „Mehr" brachten hen boven het toegestaan bedrag, wat ten gevolge had, dat ze naar eisch daarvan verminderd werden. Doch de jury, ditmaal een loffelijke uitzondering gevend, liet zich niet met een kluitje in het riet sturen.

Over het nut van prijsvragen wordt verschillend gedacht. De zorgeloosheid, om niet te zeggen lichtzinnigheid van vele beoordeelaars der laatste jaren heeft dat nut in twijfel doen trekken. Doch de prijsvraag van de „groene" heeft doen zien, dat ook als de beoordeelaars hun plicht doen, het stellen van niet te beantwoorden eischen nog al het werk, dat de deelnemers verrichten, tot monnikenarbeid kan maken. In een geval als dit zou de jury welgedaan hebben, het programma te toetsen, eer zij zich een benoeming liet welgevallen. Doch het kan misschien van architecten, met werk overladen, niet verwacht of verlangd worden, zich van te voren in een programma geheel in te werken, voor zij er hun handteekening als beoordeelaars onder plaatsen.

Zonderling schijnt het ons echter, dat geen der deelnemers, — die toch de bezwaren wel spoedig bemerkt moeten hebben — in het openbaar over het programma zijn meening heeft gezegd. Door een tijdige bespreking, waarvoor het Weekblad zeker zijn kolommen gaarne zou hebben beschikbaar gesteld, zouden de bezwaren uit den weg hebben kunnen worden geruimd. De prijsvraag had dan een betere uitkomst gehad.

Een bekroond ontwerp voor het Vredespaleis.

Het Institut de France kan iedere twee jaar een Prix Duc toekennen, die gesticht werd door den overleden bouwmeester van dien naam. Zij, die daarmede bedacht worden, ontvangen 3700 francs; toch is de deelneming tot dusverre niet groot geweest.

De deelnemers zijn vrij in de keus van hun onderwerp. Slechts wordt hen gevraagd, architectuur te leveren, die met de zeden en gebruiken van den hedendaagschen tijd in overeenstemming is.

Dit keer heeft de heer F. Debat het ontwerp voor het Vredes-paleis ingezonden, dat door de reusachtige pagode, welke op het dak geplaatst was, ter tentoonstelling in den Haag de algemeene aandacht trok. En terwijl de Haagsche beoordeelaars er geen prijs aan toekenden hebben de heeren van het Institut het met den Prix Duc bedacht.

Fraai geteekend was het ontwerp zeker, en als zoodanig verdiende het ongetwijfeld een bekroning. Maar of deze Indische architectuur nu wel met de hedendaagsche zeden en gebruiken in overeenstemming mag worden geacht, wagen wij toch te betwijfelen.

Leerlingwezen.

De Maatschappij van Nijverheid houdt in Augustus en September van dit jaar in het Paleis van Volksvlijt te Amsterdam een Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen. Een Congres voor de Ambachtsnijverheid zal 11 en 12 September ter gelegenheid van die tenstoonstelling plaats vinden.

Op dat Congres zal onder meer de regeling van het leerlingwezen ter sprake komen. De volgorde vragen zijn door de aanstichters gesteld.

I. 1. Is het wenschelijk het leerlingwezen bij de wet te regelen?

2. Zoo ja, wat moet het leercontract inhouden en hoe moet het toezicht op het nakomen ervan geregeld worden?

3. Moet een examen voor gezellen worden ingesteld? Zoo ja, hoe moet dit worden geregeld en door wie moet het worden afgenomen?

4. Dient een examen voor meesters op dat voor gezellen te volgen?

Zoo ja, moeten dan aan het met goed gevolg afleggen van deze examens voorrechten worden verbonden?

II. 1. Hoe kan men den leerling de kennis doen verkrijgen, welke de werkplaats hem niet kan geven?

2. Moet aanvullend schoolonderwijs overdag of 's avonds te worden gegeven?

3. Moeten de leerlingen verplicht worden, dit aanvullend schoolonderwijs te volgen?

Zoo ja, tot welken leeftijd?

4. In hoeverre kunnen leergangen voor patroons bevorderlijk zijn aan de betere ontwikkeling van het leerlingwezen?

III. In sommige bedrijven worden tegenwoordig leerlingen geweerd of slechts in beperkt getal toegelaten.

Moeten daartegen maatregelen genomen worden?

Zoo ja, welke?

Wij brengen in herinnering, dat enkele dezer vragen reeds zijn besproken op het door dezelfde Maatschappij gehouden Nationaal Congres omtrent Vakonderwijs, dat Woensdag 17 April 1895 in den Huize Stroucken te Amsterdam bijeenkwam en dat 4 Juni daaraanvolgende in het gebouw der Maatschappij voor den Werkenden Stand aldaar zijn werkzaamheden besloot.

Toen was de voornaamste vraag: „In hoeverre kan het afleggen van proeven van bekwaamheid strekken tot veredeling van het ambacht?

Inleider was de sedert overleden heer H. L. Boersma, directeur der Ambachtschool te 's-Gravenhage, die eerst wees op de goede uitkomsten die verkregen werden door de gelegenheid te openen

om proeven van bekwaamheid als meester en gezel af te leggen. Zoowel het publiek als de mannen van het vak kenden groote waarde toe aan de getuigschriften, die werden uitgereikt. En de spreker wenschte, dat de staat de handwerkslieden zou verplichten, zulk een getuigschrift te verkrijgen. In ieder geval achtte hij deze getuigschriften gewenscht, opdat het publiek den knappen beoefenaar van een ambacht niet met een beunhaas zou gelijkstellen, zooals nog te veel plaats vond.

De heer Boersma betreurde het, dat zoovele patroons en werklieden tegenstanders van getuigschriften waren; de patroons wijl zij vreesden, dat die de werklieden te aanmatigend zouden doen worden; de werklieden omdat zij oordeelden dat door de getuigschriften ongelijkheid in hun kring zou worden geschapen, een ongelijkheid die zij in strijd achtten met hun streven naar algemeene verheffing van de arbeiders.

Als conclusie stelde de heer Boersma; „Het „Congres acht het wenschelijk, dat de proeven van „bekwaamheid worden uitgebreid tot alle ambach„ten, die in ons land van beteekenis zijn en daar„voor vatbaar blijken; dat hiervoor gelegenheid „moet worden gegeven in alle voorname midden„punten der nijverheid van ons land; dat daarvoor „de hulp moet worden verkregen ten eerste van „alle vereenigingen welke zich de bevordering der „handwerksnijverheid ten doel stellen, en ten tweede „van Rijks-, Provinciale en Gemeentebesturen; een „en ander zoo spoedig en afdoende mogelijk."

De aanwezigen waren het met deze conclusie niet eens, en de inleider kon haar slechts aangenomen krijgen, door te beloven, dat zij gewijzigd zou worden.

In de eindzitting vond het vraagpunt niet de belangstelling, waarop het aanspraak had. Geen der toen aanwezigen voelde zich geroepen, over de amendementen, door het Bestuur op de conclusie voorgesteld, iets te zeggen. En ten slotte werd de gewijzigde conclusie aangenomen, nadat aan den oorspronkelijken tekst dit slot was toegevoegd: „Het is van algemeen belang, dat de thans begonnen „poging worde voortgezet, opdat omtrent de werking „van het afleggen dezer proeven van bekwaamheid „voldoende ervaring worde verkregen."

Omtrent het leerlingwezen aanvaardde men de de volgende conclusie: „Het Congres spreekt de „wenschelijkheid uit, dat den leerling, die eene „ambachtsschool met volledig getuigschrift verlaat, „de verplichting worde opgelegd om gedurende twee „jaren, nadat hij de school heeft verlaten, telken „jare het getuigschrift te doen afteekenen door zijn „patroon als bewijs van zijn vorderingen, die uit die „afteekening aan het bestuur der school moeten „blijken, als dit getuigschrift aan genoemd bestuur „wordt overgelegd".

Deze laatste conclusie was wellicht wat zwak geformuleerd, omdat zich op het Congres twee stroomingen hadden geopenbaard. De eene partij, wier woordvoerder de heer Mouton was, streed voor uitsluitende opleiding van den ambachtsman in de ambachtsscholen, terwijl de andere, onder leiding van den heer Van Malsen, opleiding in de practijk begeerde. De secties hadden zoowel een motie-Mouton als een motie-Van Malsen aangenomen, en het Congresbestuur was daardoor in een lastigen toestand gekomen. Het stelde voor: „De opleiding van am„bachtslieden behoort te geschieden in de school „en in de werkplaats, die beiden elkander moeten „aanvullen en in gemeen overleg moeten handelen."

Men wilde dus zoowel de geit der ambachtsschool als de kool der practijk sparen. Maar de geit liet zich dat niet welgevallen — al wat aan ambachtsscholen werkzaam was of in het bestuur dier inrichtingen zat was ter vergadering verschenen — en at de kool kalmpjes op, door deze motie te verwerpen en een door den heer Mouton nader ingediende aan te nemen. Dit was voor het Congresbestuur een groote teleurstelling.

Na twaalf jaar is men veel vergeten. Daarom meenden wij goed te doen, dit alles nog eens in de herinnering te doen herleven.

Dat de strooming—Van Malsen, ondanks de nederlaag die de mannen der practijk in 1895 leden, sedert in kracht toenam, bewijzen de vraagpunten die nu aan het Congres ter behandeling worden gegeven. Van een koppeling aan de ambachtsschool is thans voor het leerlingswezen geen sprake meer. Men beschouwt het blijkbaar nu met andere oogen dan voorheen en twijfelt niet meer aan zijn recht op een zelfstandig bestaan.

In het najaar van 1895 deed de sinds overleden heer A. J. M. Brouwer Ancher een boek over „de Gilden" het licht zien, hetwelk niet zoo algemeen de aandacht trok als het verdiende. Wij hebben het werk in onze nummers van 19 en 26 October 1895 uitvoerig besproken, en vonden toen gelegenheid op de voor- en nadeelen van het gildewezen te wijzen.

Het duurde tot 1902, eer de opleiding van ambachtslieden weder aan de orde kwam. Het toen aan het bestuur zijnde ministerie beloofde een wettelijke regeling, en dit gaf den heer A. W. Weissman aanleiding, om de Oostenrijksche „Gewerbeordnung" in een serie artikelen onder den titel „Arbeidsovereenkomst en leerlingstelsel" in ons blad te behandelen.

Als zijn oordeel over de Oostenrijksche regeling gaf deze schrijver het volgende.

„Er zijn in de Oostenrijksche wetten verscheidene „bepalingen, die voor ons land geen navolging „zouden verdienen. Maar zij bevatten tevens andere „die in Nederland zeer nuttig zouden zijn. Men „kan zeggen, dat het den Oostenrijkers gelukt is, „veel van het goede uit den gildetijd te bewaren, „doch het meerendeel der misbruiken, die in ons „land tot het opheffen der gilden voerden, on„mogelijk te maken. Dat, wie een bedrijf wil uit„oefenen, aan zekere bij de wet vastgestelde ver„eischten moet voldoen, is een voordeel. Het al„gemeen belang wordt er door gebaat, wanneer „niemand zich als patroon mag vestigen, of hij „moet een getuigschrift van volbrachten leertijd „en een getuigschrift omtrent zijn werkzaamheid „als gezel kunnen overleggen. De verplichte en „door de wet geregelde vakvereenigingen werken „uitstekend. En wanneer men onze „Kamers van „Arbeid" met de Oostenrijksche „Gewerbegerichte" „vergelijkt, dan valt de vergelijking niet ten onzen „voordeele uit. De wijze, waarop voor de belangen „der leerlingen door de Oostenrijksche wet wordt „gewaakt, kan slechts geroemd worden. Het vak„onderwijs staat in Oostenrijk op een hoogen trap. „Doch men heeft terecht begrepen, dat, hoe nuttig „het bezoeken van een vakschool voor den aan„staanden werkman ook moge zijn, dit toch den „eigenlijken leertijd niet vervangen kan. En daarom „is die leertijd bij de wet geregeld, terwijl de „rechten en verplichtingen van meester en gezel „door de wet omschreven worden."

In het begin van 1903 werd het „voor-ontwerp" der door de regeering beloofde „Arbeidswet" openbaar. De heer Weissman vond daarin aanleiding, dit „voor-ontwerp" met de Oostenrijksche regeling te vergelijken, welke vergelijking men in onze nummers van 9, 16 en 30 Mei 1903 kan vinden. Ofschoon het „voor-ontwerp" veel goeds bleek te bevatten, wees de schrijver op verschillende gebreken en leemten, welke hij hoopte, dat het definitief wetsontwerp niet zou vertoonen.

Doch toen, een jaar later, bij Koninklijke Boodschap van 6 Januari het „Ontwerp van Wet" bij de Staten-Generaal werd ingediend, zag men deze verwachting niet verwezenlijkt. Tal van bezwaren werden van verschillende zijden tegen dat ontwerp in het midden gebracht, dat nimmer tot wet is verheven. Wel verscheen in het begin van 1905 het Verslag van de Afdeelingen der Tweede Kamer doch tot een openbare behandeling van het ontwerp is het nooit gekomen, daar het ministerie kort daarna aftrad en het nieuwe tot intrekking van het wetsvoorstel besloot.

De Maatschappij van Nijverheid heeft er derhalve wel aan gedaan, het te houden Congres met de behandeling van het onderwerp te belasten.

Welk antwoord zal op de gestelde vragen gegeven worden? De vier, die in de rubriek I vervat zijn, mogen vooral belangrijk genoemd worden. De wenschelijkheid, om het leerlingwezen bij de wet te regelen, wordt thans door niemand ontkend, en daarom glooven wij dat ook het Congres die zal uitspreken. Maar die regeling zal een andere moeten zijn, dan in het sedert ingetrokken ontwerp van wet werd gegeven. De stellers der vragen hebben dit blijkbaar begrepen, daar zij niet, zooals de vroegere minister, de opleiding der leerlingen als iets op zich zelf staands beschouwen, maar haar in verband brengen met die van meesters en gezellen. De reeds genoemde Oostenrijksche regeling zou verdienen, bestudeerd te worden.

De rubriek II der vragen schijnt ons minder gelukkig gesteld. Zeker is het goed, dat overwogen worde, hoe de leerling de theoretische kennis en het aanvullende schoolonderwijs het best zal ontvangen, als zijn meester hem dat niet geven kan. Maar in hoeverre „leergangen voor patroons" bevorderlijk kunnen zijn „aan de betere ontwikkeling van het leerlingwezen" begrijpen wij niet. Een patroon, die zijn vak niet verstaat, kan men als leermeester niet laten optreden. Als hij de vakkenis nog eerst door het volgen van een „leergang voor patroons" moet verwerven zal er wel niet de gewenschte leermeester in hem schuilen. Het doel der „leergangen voor patroons" kan geen ander wezen, dan het bijbrengen van hoogere vakkennis. Zij zijn alleen voor hen bestemd, die hun vak reeds *in den grond* meester blijken.

De vragen der rubriek III schijnen haar oorsprong te danken aan de tegenwoordige toestanden in de diamant-nijverheid. Misschien zullen, later, ook andere vakken het aantal leerlingen pogen te beperken. Zij zouden dan doen als de gilden, die aan één meester slechts twee leerlingen toestonden, om te beletten, dat een exploitatie van ongeoefende en onbetaalde werkkrachten plaats vond.

Doch zoover zijn wij vooreerst niet en daarom hebben de vragen der rubriek III voor het ambacht in het algemeen geen beteekenis.

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG

VAN HET D. A. THIEME-FONDS.

Volgens art. 3 van het reglement van het D. A. Thieme-Fonds, onder beheer staande van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, wordt uit de rente van genoemd fonds, om de vijf jaar een premie uitgekeerd voor een of meer der meest uitnemende werkstukken op het gebied der fabrieks-, handwerks- of kunstnijverheid, ingezonden op een uitgeschreven prijsvraag. Gevolg gevende aan bovenstaande bepaling, wenscht het bestuur der genoemde vereeniging een prijsvraag uit te schrijven voor *een uurwerk met twee losse zijstukken, bestemd om geplaatst te worden op de schoorsteenlijst van een boekerij of een studeerkamer* en daarvoor het volgende programma vast te stellen:

1o. De voorwerpen moeten Nederlandsch werk zijn.

2o. Het materiaal, waarin de voorwerpen worden uitgevoerd, wordt aan de keuze der inzenders overgelaten.

3o. De uit te keeren premie bedraagt f 200.—; de inzendingen blijven het eigendom van de inzenders.

4o. Het bestuur stelt zich voor, het bekroonde of een der andere voorwerpen aan te koopen tot een maximum prijs van f 500.—.

5o. De inzendingen worden vóór 1 Mei 1908 vrachtvrij ingewacht bij den tweeden ondergeteekende, Singel 146, Amsterdam, en zullen gedurende vier weken tentoongesteld worden in het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

6o. Aan ieder ingezonden voorwerp moet, in plaats van den naam des inzenders, een spreuk of motto gehecht zijn; dezelfde spreuk of motto moeten voorkomen op een verzegeld couvert, dat een briefje bevat, den naam en de woonplaats van den vervaardiger inhoudende. Tevens moet op het couvert het correspondentie-adres van den inzender vermeld zijn.

7o. De beoordeelng zal geschieden door een jury, bestaande uit vijf leden, waarin één bestuurslid der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels zitting heeft.

8o. Het rapport der jury zal bij de tentoonstelling der inzendingen, in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, aanwezig zijn.

Het Bestuur
van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels:

W. P. VAN STOCKUM JR., *Voorzitter.*
DR. A. G. C. DE VRIES, *Secretaris.*

De Jury:

K. P. C. DE BAZEL.
C. W. NIJHOFF.
A. PIT.
W. P. VAN STOCKUM JR.
JAN STUYT.

AMSTERDAM, 1 Juli 1907.

PRIJSVRAAG VAN HET WEEKBLAD „DE AMSTERDAMMER".

Op de prijsvraag voor een „Woonhuis," uitgeschreven door de Redactie en de Uitgevers van „De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland", zijn 63 antwoorden ingekomen, die van 17 tot 24 Juni, dagelijks tentoongesteld zijn in de vergaderzaal van het Genootschap Architectura et Amicitia, gebouw Parkzicht te Amsterdam.

RAPPORT.

In handen der Jury werden gesteld 63 ontwerpen, dragende de volgende motto's:

1. Aan veijnzen enz.; 2. Voorstad; 3. Driehoek en passer (geteekend); 4. Driehoek met verlengde basis (geteekend); 5. Mes souvenirs; 6. Eigen haard; 7. Daar gaat hij weer voor niets; 8. Oost West, thuis best; 9. T. H. S.; 10. Nieuwwijk; 11. Twee driehoeken (geteekend); 12. Rij en huis; 13. Illusie; 14. G. R.; 15. Driehoek in cirkel (geteekend); 16. D. O. B.; 17. 4652; 18. Vif; 19. N.; 20. Alpha; 21. Oost West thuis best (in schrijfletters); 22. At Home; 23 Salome; 24. Economisch; 25. Glück auf; 26. Spes bona; 27. C.; 28. S. M. B.; 29. Burgerdeugd; 30. R. T. F. M.; 31. Rijenhuis; 32. Drie cirkels (geteekend); 33. Driehoek in cirkel (geteekend); 34. Anker (geteekend); 35. Y. Y.; 36. Marianne; 37. Maes; 38. E. N. U. F.; 39. Iets anders; 40. Vierhoek in cirkel (geteekend); 41. Kees; 42. Jo; 43. Pas begonnen; 44. Vita brevis, ars longa; 45. E. N. I. T.; 46. Huis; 47. Grasmaand; 48. Bouwstof; 49. Driecirkel in een grooten cirkel (geteekend); 50. Passer en teekenboek in cirkel (geteekend); 51. Home (met cirkel); 52. Home; 53. Mei; 54. Licht en lucht; 55. Drie cirkels met driehoek (geteekend); 56. L'art; 57. Een begin; 58. De woning; 59. Twee driehoeken (geteekend); 60. Duo; 61. De Groene; 62. De Groene (in lauwerkrans); 63. Het hart der aarde is van goud.

De jury begint vast te stellen dat bij de ingekomen ontwerpen veel verdienstelijk werk is, dat de inzenders alle eer aandoet. Enkele der ontwerpen waren echter zeker in portefeuille gehouden, wanneer de inzenders over eenige zelf-critiek beschikten. Met instemming nam de Jury waar dat verschillende ontwerpers ernstig gestreefd hadden in hunne indeeling iets anders te leveren dan huizen van het banale suite-stelsel.

De Jury heeft echter gemeend geen ontwerpen voor eene bekroning te kunnen voordragen. De uit artistiek oogpunt beste ontwerpen immers waren niet voor de beschikbare bouwsom uit te voeren, ondanks de bijgevoegde begrootingen het tegendeel zouden willen uitwijzen, of wel boden zij geen geriefelijke indeeling, terwijl de meest economische plannen niet aan gepaste aesthetische eischen beantwoorden. Ook voldeden meerdere ontwerpen niet aan de eischen der Amsterdamsche bouwverordening.

Toch mag deze prijsvraag geenszins mislukt genoemd worden. Verschillende der ontwerpen immers waren door eenige omwerking aanmerkelijk te verbeteren en aan het programma beantwoordend te maken.

Na eene eerste schifting der ontwerpen kwamen voor nadere beoordeeling in aanmerking de ontwerpen No. 1, 10, 20, 23, 38, 39, 47, 51, 54, 55, 63.

Bij nadere schifting bleef hiervan een 6-tal over: 16, 20, 23, 38, 47, 63, welke ontwerpen, zonder een volledige oplossing van de in het programma gestelde eischen te brengen, beschouwd mogen worden als de zes beste der ingekomen antwoorden, die het meest het programma nabij komen.

Gebruik makende van haar recht de voor prijzen beschikbare gelden naar goedvinden te verdeelen, besloot de jury aan elk dezer ontwerpen eene premie als blijk van waardeering toe te kennen.

De jury heeft daarbij aan elk dezer ontwerpen toegekend f 40.— en deze som verhoogd al naar gelang een dezer ontwerpen zich bovendien onderscheidde door 1e. bijzondere aesthetische hoedanigheden, 2e. economischen opzet in verband met de beschikbare geldsom, of 3e. geriefelijke indeeling. Voor elk dezer punten werd de premie met f 20.— verhoogd. De eindconclusie luidde, dat ondanks elk der ontwerpen der Jury ook tot op- en aanmerkingen aanleiding gaf, zou worden toegekend aan:

No. 16. D. O. B. en No. 23, Salome: Wegens den economische opzet en geriefelijke indeeling, elk eene premie van f 80.—.

No. 47. Grasmaand. Wegens de geriefelijke indeeling en de bijzondere aesthetische hoedanigheden f 80.—.

No. 63. Het hart der aarde is van goud, met het oog op de aesthetische verdienste f 60.—.

No. 20. Alpha, wegens den economischen opzet f 60.

No. 38. E. N. U. F. f 40.—.

De inzenders dezer zes ontwerpen worden verzocht aan de firma Holkema en Warendorf, uitgevers van „De Amsterdammer" vergunning te geven tot het openen hunner naambrieven.

De Jury:

H. P. BERLAGE Nzn.
W. KROMHOUT Czn.
J. H. W. LELIMAN.
J. W. C. TELLEGEN.
J. VERHEUL Dzn.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 25. Middelbaar Technisch Onderwijs, voordracht gehouden in de Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op 30 Mei 1907 door H. Enno van Gelder, Werktuigkundig Ingenieur te Rotterdam.

Architectura no. 25. Het Damvraagstuk VI door K. van Rijsse Jr. Na de conclusies van de vijf voorgaande artikelen nog eens geresumeerd te hebben stelt de schrijver thans de vraag: Wat moet er van den Dam c.a. worden? Deze vraag wordt evenals de eerste vraag (wat er aan den Dam mankeert?) in onderdeelen gesplitst en wel in de volgende:

a. Capaciteiten waaraan de toegangen zullen hebben te voldoen.

b. Vorm en grootte welke aan het plein dienen gegeven te worden.

c. Bebouwing als op en aan den Dam zou behooren te verrijzen.

Het sub a genoemde onderdeel wordt allereerst nader beschouwd, terwijl wordt nagegaan, wat op dit punt blijkt omtrent de meening van de ontwerpers van vroeger gepubliceerde verbeteringsplannen. De schrijver stelt zijn meening daarnaast of daartegenover, maar motiveert haar overigens niet voldoende om te kunnen zeggen, dat zij tot de oplossing van het moeilijk Damvraagstuk veel zal kunnen bijdragen.

Kunstgewerbe und Architectur. Beschouwing over een onlangs onder dezen titel verschenen boekje van Muthesius.

Prijsvraag voor een Woonhuis, uitgeschreven door het weekblad „De Amsterdammer".
Ingezonden stukken. Fantaisie en werkelijkheid door Margaretha Meyboom.
Technisch Gedeelte. Over den invloed der waterhoeveelheid op de drukvastheid van cement-mortel en cement-beton. — Organismen bouwkunde (vervolg.) — Trottoir-banden van beton met Hartguss-ijzerbescherming. — Nieuwe sluiting voor klep- en tuimelramen.

De Bouwwereld no. 25. Ontwerp eener 3-jarige avondcursus voor M. T. O. te Arnhem.
Proeven op Drukvastheid van Natuur- en kunststeen door Prof. J. A. van der Kloes (vervolg).
Buitenhuis te Hulst. Arch. H. en O. Leeuw. Gezichten in de Hall (losse plaat.)

No. 26. Proeven op Drukvastheid van Natuur- en kunststeen door Prof. J. A. van der Kloes (slot).
Ontwerp eener 3-jarigen avondcursus voor M. T. O. te Arnhem (Vervolg).
Dit nummer geeft voorts afbeeldingen van beeldhouwwerk van J. H. Schröder te Amsterdam en van een dubbel woonhuis te Zandvoort door J. H. W. Leliman Z. i.

De Ingenieur no. 25. Het bedrijf der Haagsche Tramweg-Maatschappij, voordracht gehouden in de gecombineerde vergadering der Vakafdeelingen voor Electrotechniek en voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van 16 April j.l. door E. F. Suringar (met afbeeldingen).
Het Suez-kanaal in 1906 door W. F. Leemans c. i.
Beproeving van vier boogbruggen in gewapend beton over den Staatsspoorweg Maastricht—Aken, door G. Kuipers c. i. (met afbeeldingen.)
Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 15 Juni j.l.
Bijblad: Notulen van de gecombineerde vergadering van de Vakafdeelingen voor Electrotechniek en voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van 16 April 1907.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 25. Uit de Afdeelingen. — Middelbaar Technisch Onderwijs, volgens het verslag van de lezing van den heer Enno van Gelder in „de Opmerker". — Bestratingen. — Materialen welke in de electrotechniek gebezigd worden (vervolg.) — Warmtekrachtmachines (vervolg.)

De Aannemer no. 26. Mededeelingen van het Hoofdbestuur, betreffende de aanstaande verkiezing van een nieuw hoofdbestuur, in verband met het in werking treden der nieuwe Bondswet.
Ongevallenwet IV (slot.)
Middelbaar Technisch Onderwijs.
Naar China.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 52. Ingezonden. (Steenindustrie. Waarom een trust?) — Antwoord op een praatje over de steenindustrie, door Henri F. J. Weijers. — Verband tusschen plasticiteit en vuurvastheid der kleisoorten. — De ongevallenwet 1901. (Vervolg.)

Deutsche Bauhütte no. 25. Frühchristliche kunst in den Adriatischen Küstengebieten door Ernst Bauernfeind, met afbeeldingen van de basilica te Parenzo.
Die Mannheimer Jubiläumsausstellung.
Neuere Holzbauweisen door A. Adams.
Herstellung Wasserdichter Bauwerke.
Versuchsergebnisse der Prüfung von Mauersteinen, door Alwin Ruprecht
Dekoratives bei der Ausbildung der Fassade bij gevelontwerpen van P. Rheindorf te Duisburg.
Als losse plaat geeft dit nummer een „Gothische studie" van H. Aug. Waldner, te Mettenheim.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HET VREDESPALEIS.

De heer Thomson bracht in de Tweede Kamer rapport uit o.a. over het adres van eenige Nederlandsche architecten de bemiddeling der Kamer verzoekende om het bestuur der Carnegiestichting te doen terugkomen op de keuze van het terrein en op de uitspraak in zake de prijsvraag van den bouw van het Vredespaleis.

De commissie achtte daartoe geen aanleiding, te meer nu over de uitspraak inzake de prijsvraag, de beslissing van den rechter is ingeroepen en de Kamer met groote meerderheid gelden voor het gekozen terrein heeft toegestaan. Zij stelt voor het adres neder te leggen ter griffie ter inzage van de leden.

De heer Van Karnebeek zegt, dat de jury en de heer Carnegie zeer ingenomen waren met het terrein.

Carnegie was zelfs over de keuze van het terrein opgetogen en verheugd, dat Zorgvliet en niet het terrein op den Musschenberg was gekozen.

De heer Carnegie heeft zich ook ingenomen betoond met de hem voorgelegde teekeningen van het te bouwen Paleis.

De conclusie door de commissie voorgesteld, werd goedgekeurd. VAD.

's-GRAVENHAGE. Te 's-Gravenzande zal, daar de gemeentewerken toenemen, een technische ontwikkeld opzichter benoemd worden, wiens salaris op f 1000 is bepaald.

Personalia.

— Ter benoeming tot directeur van het bouw- en woningtoezicht te Rotterdam is door B. en W. aanbevolen de heer C. J. Struijk, hoofdinspecteur over het bouwen.

— Te Arnhem zijn benoemd: tot ingenieur in algemeenen dienst, de heer C. Beltman, te Oldenzaal; tot directeur der elektrische centrale, de heer M. F. H. J. H. Erens.

— Tot directeur aan de Ambachtsschool te Doetinchem is benoemd de heer L. Mijnesz, leeraar aan de ambachtsschool te Harlingen.

— De heer J. W. Visser, directeur van de Kweekschool voor machinisten te Amsterdam, is plotseling overleden.
De Machinistenschool verliest in den heer Visser een zeer bekwaam directeur, die jaren lang aan het hoofd dezer inrichting heeft gestaan.

Vacante Betrekkingen.

— Directeur der Vlissingsche Duinwaterleiding Maatschappij te Vlissingen. Sollicitanten moeten minstens 5 aandeelen bezitten. Aanvangsalaris f 4000.— met inbegrip der tantièmes. Zich schriftelijk aan te melden vóór of op 2 Juli 1907 bij den Pres.-Commissaris J. A. E. Musquetier, Markt 7, te Arnhem. (1)

— Werktuigkundig-Teekenaar aan een Machinefabriek te Rotterdam, met werkplaats-praktijk, en kennis van ijzerconstructie. Brieven onder no. 51884 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Teekenaar-Opzichter voor belangrijk bouwwerk te Amsterdam. Brieven onder motto „Teekenaar" aan den Kantoorboekh. Blikman & Sartorius, Rokin 17, Amsterdam. (1)

— Werktuigkundig Teekenaar met kennis van het projecteeren van fabrieksinrichting. Brieven letters A. H. D., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar te Rotterdam. (1)

— Civiel Ingenieur als buitengewoon opzichter, en Waterbouwk. Teekenaar, salaris plm. f 70.— per maand bij de Overijsselsche Locaalspoorwegmij. „Deventer-Ommen.' terstond of 1 Juli a. s.
Aanb. Brinkpoortstraat 36, Deventer (2)

— Bouwkundig Teekenaar-Opz., geheel zelfstandig kunnende werken voor groot werk. Br. letter A aan de uitgevers J. van der Endt & Zoon te Maassluis. (2)

— Jongmensch als Teekenaar op een Electro-Technisch Bureau tevens voor administratie. Brieven lett. K 81. Alg. Adv.-Bur. Rouma & Co., Heerengracht 220, Amsterdam (2)

12DE JAARGANG. ZATERDAG 6 JULI 1907. No. 27.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.– 31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter,

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, volgens besluit van de Algemeene Vergadering der Maatschappij, gehouden 28 Mei 1891.

Het aantal candidaten, dat in 1907 aan het examen wenschte deel te nemen, maakte het noodzakelijk hen in drie groepen te splitsen.

Het examen voor de eerste groep werd afgenomen op 25, 26, 27 en 28 Februari, dat voor de tweede groep op 4, 5, 6 en 7 Maart, en dat voor de derde groep op 11, 12, 13 en 14 Maart.

De volgende vragen werden ter beantwoording voorgelegd.

EERSTE GROEP.

Maandag, 25 Februari, voorm. 9—10 uur.

Opstel over een bouwkundig onderwerp.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

a. Schrijf een maandrapport betreffende den bouw van een woonhuis, over de werkzaamheden, verricht voor de uitvoering van het metselwerk, van af de houten fundeering tot aan den bovenkant van het trasraam.

b. Welke voorzorgsmaatregelen moeten genomen worden bij het afbreken van een huis?

Maandag, 25 Februari, voorm. 10—12 uur.

Meetkunde.

a. Een terrein in den vorm van onderstaanden driehoek wordt in 3 gelijke deelen verdeeld. Indien de erfscheidingen loodrecht op de lijn A C staan, vraagt men de deelen te berekenen, waarin de lijn A C door die erfscheidingen verdeeld wordt.

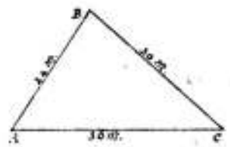

b. De oppervlakte van een regelmatigen twaalfhoek bedraagt 300 dM².
Bereken de zijde van dien veelhoek en den straal van den omgeschreven cirkel

c. De diagonaal in een zijvlak van een cubus is lang $2\sqrt{2}$ dM.

Bereken den inhoud en de oppervlakte van den in en om dien kubus beschreven bol.

d. Bereken de geheele oppervlakte en den inhoud van onderstaand driezijdig afgeknot prisma.

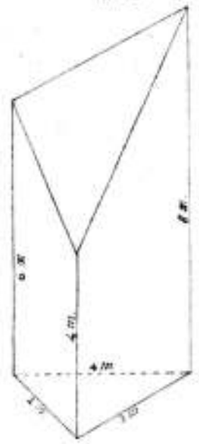

e. Van onderstaanden halven bol is de hoogte van het segment en die van de schijf = 1 dM.

Bereken de oppervlakte der doorsnede en de ronde oppervlakte van het bolsegment en die van de bolschijf.

f. Hoe groot zou de straal van den bol zijn, die een inhoud heeft gelijk aan het bolsegment van *e*? Zie boven.

Maandag, 25 Februari, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde. *)

De candidaten ontvingen een schetsteekening op een schaal van 1 à 50, zie fig. 1, waarop zijn aangegeven de opgaande muren boven 1.30 M. + A.P. van een gebouw op den hoek van twee straten. Gevraagd te teekenen: *op deze schetsteekening*, op $^1/_{50}$ der ware grootte, eene volledige paalfundeering met schuifribben en vloerplaten; op $^1/_{10}$ der ware grootte, de doorsneden over A B, C D, E F. Formaat steen: waalvorm.

Dinsdag, 26 Februari, voorm. 8½—10 uur.

Stelkunde.

1. Vereenvoudig:

$$\frac{a^2+b^2}{a^2-b^2} - \frac{b}{a-b} + \frac{a}{a+b}$$

2. Evenzoo:

$$\left\{\left(1+\frac{1}{x}\right) : \left(x-\frac{1}{x}\right)\right\} \times \left(1-\frac{1}{x}\right)^2$$

3. Bereken de waarde van:

$$\sqrt[3]{2\left[4(ad+bc)^2-\left\{(a^2+d^2)(b^2+c^2)\right\}^2-41\right]}$$

als: a = 1, b = 2, c = 3 en d = 4.

*) De figuren behoorende bij de *bouwkundige* opgaven zullen in een volgend nummer worden afgedrukt.

4. Los de volgende vergelijkingen op:

a. $$\frac{6x+13}{15} - \frac{3x+5}{5x-25} = \frac{2x}{5}$$

b. $$2x - \frac{ij-3}{5} = 4 \qquad 3ij + \frac{x-2}{3} = 9$$

c. $$\frac{4x+7}{19} + \frac{5-x}{3+x} = \frac{4x}{9}$$

Dinsdag 26 Februari, voorm. 10—12 uur.

Beschrijvende Meetkunde.

a. Sla de doorsnede van het vlak A"A A', dat loodrecht op het vertikale vlak staat, met den cilinder, in hare ware grootte op het vertikale vlak neder.

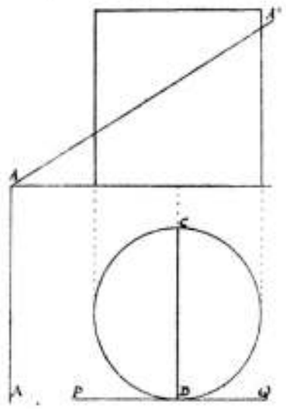

b. Indien de cilinder om de lijn P Q wentelt totdat de middellijn C D van het grondvlak een hoek van 45° met het horizontale vlak maakt, wordt gevraagd de beide projectiën der doorsnede te construeeren.

c. Construeer de isometrische projectie van eene ellips, waarvan de groote as 4 c.M. en kleine as 3 c.M. lang is.

Dinsdag, 26 Februari, n.m. 1—5.

Bouwkunde. *)

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een houten kap, zie fig. 13.

Te teekenen: op $^1/_{20}$ der ware grootte het binnen eene omlijning aangegeven gedeelte der doorsnede; op $^1/_{10}$ der ware grootte de details van 1, 2, 3, 4, en schetsmatig op dezelfde grootte de details van 5, 6, 7, 8. Het lantaarnraam is gedekt met geribt glas.

Woensdag, 27 Februari, voorm. 9—12 uur.

Bouwkunde. *)

De candidaten ontvingen een schetsteekening voor steenhouwwerk, zie fig. 14.

In teekening te brengen op $^1/_{10}$ der ware grootte de verschillende stukken natuursteen (Zweedsch graniet), benevens dorpel en neuten, zoodanig dat de aansluiting en de afmetingen duidelijk zichtbaar zijn.

Maak een staat van de benoodigde steen. De wijze van bewerking moet aangegeven worden.

Woensdag, 27 Februari, nam. 1—3½ uur.

Bouwkunde. *)

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een gedeelte van den plattegrond van een huis, schaal 1 à 20; zie fig. 2.

De plattegrond is gelijkstraats; daarboven bevindt zich één verdieping met eene keuken met gootsteen, en een privaat, als het in de schets geprojecteerde, en vertikaal daarboven gelegen.

De keukengootsteenen zijn van geëmailleerd ijzer met vaste roosters; de afvoerbuis is van lood en sluit op een ijzeren standpijp aan.

De privaten hebben geëmailleerd gegoten ijzeren trechters en sluiten aan een gegoten ijzeren standpijp aan.

De urinoirs en handenwaschbakken zijn van porcelein met koperen rooster en looden afvoerbuis.

a. stellen hemelwaterbuizen voor.

Gevraagd:

Het rioleeringsplan *in de schetsen* te teekenen, en daarbij aan te geven het te bezigen materiaal, de afmeting, de helling en, waar aan een put of riool wordt aangesloten, de hoogte betrekkelijk A.P.

De faecaliën en urine door een leiding af te voeren, en de gootsteenen, handenwaschbakken en het hemelwater door een tweede.

Het riool moet door het buizennet geventileerd worden.

Verder de volgende details te teekenen op een schaal van 1 à 10:

1o. De aansluiting van de looden afvoerbuis aan den gootsteen en de standpijp.

2o. De doorsnede over den privaattrechter met aansluiting aan de standpijp.

3o. De aansluiting van de looden afvoerbuis aan de urinoirs en handwaschbakken en aan de grondleiding.

Bij alle constructies nauwkeurig het dichtingsmateriaal aangeven.

Woensdag, 27 Februari, nam. 3½—5 uur.

Handteekenen.

In teekening brengen, op ware grootte, een ijzeren sieranker, volgens onderstaande schets.

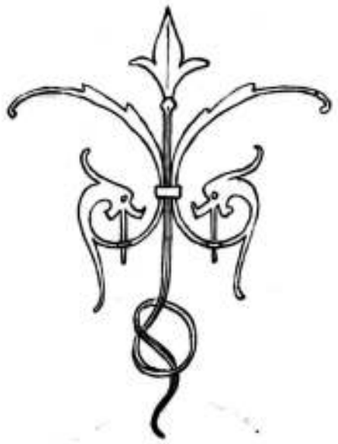

Schaal 1 à 10.

*) Zie de noot op bladz. 210.

Donderdag, 28 Februari, voorm. 8½—10½ uur.

Rekenen.

1. Los de volgende evenredigheid op:

$$\frac{3\cdot5}{2\,^2/_7} : {}^2/_3\,{}^4/_5 = \frac{1}{^3/_8} : 16\ X.$$

2. Een Amsterdamsche kub. voet hout wordt betaald met *f* 1.20. Wat kost naar dien prijs 1 M³?

3. Een steenen pijler lang 10 M., dik 1.5 M., en hoog 6 M., rust op palen met een middellijn van 20 cM. Indien de belasting 20 Kilo per cM². bedraagt, vraagt men: hoeveel palen er noodig zijn indien de M³. metselwerk 1800 Kilo weegt.

4. Voor een werk dat in 20 dagen moet worden verricht, zijn 9 werklieden aangenomen.

Gedurende dien tijd verzuimen 2 werklieden ieder 2 dagen, en één werkman één dag.

Na afloop van het werk wordt uitbetaald *f* 525. Hoeveel ontvangt ieder hunner van dat bedrag?

5. Een voorwerp weegt 144 Kilo en heeft een soortelijk gewicht van 1.2.

Hoeveel dM³. kurk moet daaraan verbonden worden om het drijvende te houden?

Spec. gewicht van kurk = 0.24.

Donderdag 28 Februari, voorm. 10½—12 uur.

Bouwkunde. *)

De candidaten ontvingen de onderstaande schetsteekening van een ijzeren hijschbalk.

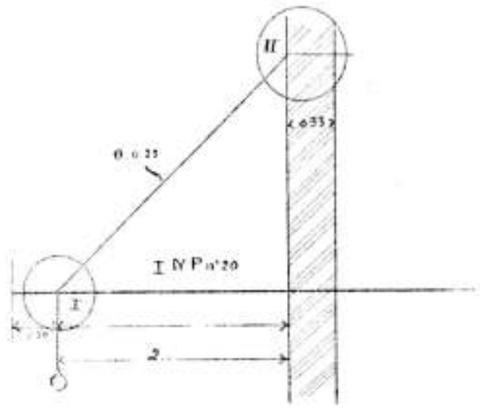

Gevraagd in teekening te brengen: de geheele constructie van den balk, op $^1/_{20}$ der ware grootte, en de details I en II, op $^1/_{10}$ der ware groote.

Donderdag, 28 Februari, nam. 1—4 uur.

Bouwkunde. *)

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ramen en deuren; zie fig. 6.

Gevraagd in teekening te brengen op ware grootte, de doorsneden over A, B, C, D, E, G, H, K, L, M. en N. Dikte raam en deurhout 4.5 cM.

(Wordt vervolgd).

Het Vredespaleis.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal besloot, het adres der architecten in zake het Vredespaleis ter griffie te deponeeren. Men had niet anders verwacht.

Merkwaardig was, wat de heer Van Karnebeek mededeelde, eer dit besluit viel. „De heer Carnegie „was zeer gestemd vóór Zorgvliet en tegen het „terrein op den Musschenberg; ook de teekeningen „van het paleis bevielen den heer Carnegie zeer goed".

Wie denkt hier niet aan de passage uit „de Villa Silberstein", als een der personen spreekt van een ontwerp waarover

„*De groote goudbankier hem maakte 'n compliment* en die daar dan, vol overtuiging, bijvoegt:

„*En 'k zeg je, zoo'n bankier is met de kunst bekend*".

De heer Carnegie gaf het geld, zal de heer Van Karnebeek gedacht hebben, en dus is ook deze rijke Amerikaan een goed beoordeelaar in kunstzaken.

Maar niet velen zullen dat met hem eens zijn.

Vereenigingen.

EXCURSIE VAN DE AFDEELING AMSTERDAM VAN DEN BOND VAN TECHNICI NAAR DE ELECTRISCHE DIAMANTSLIJPERIJ

VAN DE FIRMA J. J. ASSCHER.

Zondagmiddag werd door een veertigtal leden der afdeeling Amsterdam van den Bond van Technici, een bezoek gebracht aan de nieuwe Electrische Diamantslijperij aan de Tolstraat, daartoe welwillend door de firma Asscher in de gelegenheid gesteld.

Aan den ingang der fabriek opgewacht door den Architect G. van Arkel, naar wiens plannen de inrichting is gebouwd, werd het gezeldschap geleid naar het kantoorgebouw en aldaar door den heer Asscher ontvangen.

In de eerste plaats werd daar een zeer rijke verzameling van geslepen en ruw diamant vertoond, terecht een „schitterende" collectie, waarbij steenen van de meest zeldzame grootte. Ook werd vertoond een in alle opzichten juist nagemaakt model van de kort geleden gevonden bijzonder groote diamant, genaamd „de excelcior". Hierover verder uit te weiden is onnoodig, daar de firma Asscher op dit gebied algemeen bekend is.

Daarna werd het gezelschap verdeeld in groepjes van vijf leden die, elk onder geleide van een afdeelingschef, de geheele inrichting werden rondgeleid en waarbij volledige uitlegging werd gegeven van alle mogelijke takken van het bedrijf. Ook nam de heer van Arkel een deel onder zijne leiding, het is duidelijk dat dit deel de meest technische verklaringen ontving wat het gebouw betreft.

Zoo werden achtereenvolgens bezichtigd, *het slijpen* met daarbij behoorend z.g. *verstellen* van grootmiddel- en klein diamant (brillant en roosjes); het z.g. *snijden van diamant* zoowel volgens de oude methode als het *machinaal snijden*, het *diamant zagen*, ook een der nieuwste vindingen van den lateren tijd, en het diamant kloven.

Overal werd met de meeste welwillendheid alle mogelijke inlichtingen verschaft en door de betrokken personen de verschillende werkzaamheden tot in alle bijzonderheden uitgelegd.

Daarna werd de brandvrije kluis bezichtigd, waar dagelijks, na afloop der werkzaamheden, al het onderhanden zijnd werk op zeer practische wijze voor ieder persoon afzonderlijk, wordt opgeborgen.

Het zeer fraaie gebouw met zijn flinke en naar het karakter sprekende gevels, is naar de nieuwste eischen ingericht. Uitgezonderd de gevels is het geheele gebouw opgetrokken van cement-ijzer. Overal licht en lucht, volkomen brandvrij en reinheid in de eerste plaats.

Het mechanisch gedeelte wordt geheel electrisch gedreven; alleen voor centrale verwarming, is een volgens de laatste eischen ingericht stel verwarmingsketels in de kelderverdieping aanwezig.

Voor veiligheid en gezondheid zijn geen kosten gespaard. Bij elke afdeeling afzonderlijke kleedkamers, waschinrichtingen en privaten; deze laatsten met daarvoor aangestelde bewakers, evenals in een eerste rang restaurant. Ook de cantine met aangelegen eetzaal is als 't ware een moderne „lunchroom", waarvoor de buffethouder met zijne dames alle eer toekomt.

De geheele fabriek is „e e n m o d e l - i n r i c h t i n g" voor de diamant-industrie. Hiervoor komt een woord van lof toe aan den architect G. van Arkel die het gebouw daarstelde, maar in de allereerste plaats ook aan de firma I. J. Asscher, die daartoe het inatiatief nam.

Prijsvragen.

Het resultaat van de prijsvragen, door de Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteen Fabrikanten in Januari 1907 uitgeschreven, is als volgt.

Op de prijsvraag voor een ontwerp voor „Een vrijstaand blok van zes arbeiderswoningen" zijn ingekomen 22 antwoorden, waarvan bekroond werden met den eersten prijs f 150, het ontwerp „Arbeiderswoning", van den heer J. B. van Loghem, candidaat bouwkundig ingenieur, te Haarlem; met den tweeden prijs, f 75, het ontwerp „Licht en Lucht (in cirkel), van den heer F. J. Wolters, bouwkundige te Eindhoven; met den derden prijs, f 50, het ontwerp „Houw en Trouw" van den heer S. Franco, architect, Directeur van de Burgeravondschool te Zaandam; een eervolle vermelding werd toegekend aan het ontwerp „Johanna", van den heer G. H. Kleinhout, bouwkundige te Amsterdam.

Op de prijsvraag voor een ontwerp voor „Een vrijstaand buitenhuis" zijn 14 antwoorden ingekomen, waarvan de beide beste, de ontwerpen „April" van den heer A. A. van Nieuwenhuijzen, architect te Rotterdam en „Cassa" van den heer L. Groen, Leeraar aan de Ambachtsschool te Alkmaar, zoo gelijkwaardig werden geoordeeld, dat de bedragen van f 150 en f 75 voor den eersten en den tweeden prijs bijeen werden gevoegd en gelijkmatig zijn verdeeld onder de beide ontwerpers.

De derde prijs, f 50, werd toegekend aan het ontwerp met het kenteeken „Een verdeelde driehoek" van den heer A. L. van Wissen, architect te Groningen.

De Jury van beoordeeling bestond uit de heeren: Dr. P. J. H. Cuypers, Ed. Cuypers, Prof. Henri Evers, Prof. Jacob F. Klinkhamer en C. T. J. Louis Rieber.

Rapport der Jury.

De Jury voor de beoordeeling der antwoorden, ingekomen op deze prijsvragen, heeft de eer aan de Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteen-Fabrikanten het volgende rapport uit te brengen.

In onze handen werden gesteld de antwoorden:

op de prijsvraag *a*, voor een vrijstaand blok van zes arbeiderswoningen: 1, Houw en trouw; 2, Glück auf; 3, H. M.; 4, Arbeider; 5, Leo; 6, Mabon; 7, A. A. A.; 8, Debuut; 9, Labora; 10, Licht en Lucht (I); 11, Rosa; 12, Mimosa; 13, I. S. (monogram); 14, Halve maan (geteekend); 15, Drie niet concentrische cirkels (geteekend); 16, Oost-West, Thuis-best; 17, Licht en Lucht (in een cirkel); 18, Een onregelmatige zeshoek (geteekend); 19, Johanna; 20, Ouvrier; 21, Arbeiderswoning; 22, Licht en Lucht (II);

op de prijsvraag *b*, voor een vrijstaand buitenhuis; 23, Een driehoek en cirkel (geteekend); 24, Een verdeelde driehoek (geteekend); 25, Mei; 26, Cirkel waarin vierkant en cirkel (geteekend); 27, Geduld; 28, Casa; 29, Cirkel waarin drie kleine cirkels (geteekend); 30, Marie; 31, T. A. T.; 32, Goedkoop; 33, Industrie; 34, Labore Nihil; 35, April; 36, Rust.

Op de prijsvraag *c*, voor een blok van zes stadshuizen, zijn geen antwoorden ingekomen.

Nadat de Jury-leden ieder afzonderlijk de inzendingen onderzocht hadden, werden deze gezamenlijk besproken en daarbij besloten, bij de nadere beoordeeling het doel waarmede de prijsvragen waren uitgeschreven, strikt in het oog te houden. Dit doel bleek uit het programma te zijn:

„het maken van ontwerpen, uitvoerbaar in witte kalkzandsteen."

Het was de bedoeling, dat de witte kalkzandsteen het hoofdmateriaal zou uitmaken, waarbij evenwel gebruik zou mogen worden gemaakt van andere materialen, in het programma nader aangeduid.

De Jury besloot daarom ontwerpen, die niet beantwoordden aan de eischen eener goede toepassing van kalkzandsteen, al hadden de plattegronden daarvan ook groote verdiensten, niet voor eene onderscheiding in aanmerking te doen komen.

De slotsom harer besprekingen was, dat deze prijsvraag is te beschouwen als te zijn geslaagd; de inzenders hebben over het algemeen met ernst medegewerkt om het doel te bereiken, en verschillende goede ontwerpen geleverd. Zij kon de volgende bekroningen toekennen.

P r i j s v r a a g *a*.

Ie prijs, f 150, aan den ontwerper van het antwoord No. 21, motto „Arbeiderwoning", den heer J. B. van Loghem, candidaat Bouwkundig Ingenieur, te Haarlem.

IIe prijs, f 75, aan den ontwerper van het antwoord No. 17 motto „Licht en Lucht (in cirkel)", den heer F. J. Wolters, bouwkundige te Eindhoven.

IIIe prijs, f 50, aan den ontwerper van het antwoord No. 1, motto „Houw en Trouw", den heer S. Franco, architect, Directeur der Burgeravondschool te Zaandam.

Aan den ontwerper van het antwoord No. 19, ingezonden onder het motto „Johanna", werd bovendien een eervolle vermelding toegekend. Vervaardiger daarvan bleek te zijn de heer G. H. Kleinhout, Bouwkundige te Amsterdam.

P r i j s v r a a g *b*. De jury achtte de eigenschappen der beide ontwerpen No. 35, motto „April", en No. 28, motto „Casa", (de nummers zijn hier genoemd in volgorde van de plaats gehad hebbende beoordeeling), zoo gelijkwaardig, dat zij gemeend heeft de bedragen, uitgeloofd voor den eersten en tweeden prijs, zijnde f 150 en f 75, bijeen te moeten voegen, en de som van f 225 gelijkelijk te verdeelen onder de inzenders dezer ontwerpen, zijnde van No. 45 de heer A. A. van Nieuwenhuijzen te Rotterdam, en van No. 28 de heer L. Groen, Leeraar aan de Ambachtsschool te Alkmaar.

IIIe prijs, f 50, aan den ontwerper van het antwoord No. 24, kenteeken „Verdeelde driehoek", A. L. van Wissen, architect te Groningen.

Omtrent deze ontwerpen moge het volgende worden medegedeeld.

No. 21. „Arbeiderswoning". Dit ontwerp trekt onmiddelijk de aandacht, èn door opvatting èn door teekenwerk.

Plattegronden en opstanden zijn goed; beiden zijn in zeer goede harmonie met elkander. De gevels zijn in uitsluitend witte steenen van gewoon formaat, en blokken van grooter afmetingen van dezelfde kleur ontworpen, waardoor langs eenvoudigen weg een natuurlijke, aangename afwisseling is verkregen. De afzonderlijke zes weningen zijn in den voorgevel van het geheele blok op goed gevonden wijze aangeduid. Dit draagt niet alleen bij tot het artistieke, voorname uiterlijk, maar doet ook meer het intieme karakter van elke afzonderlijke woning op eenvoudige wijze uitkomen.

Het bovenstaande geldt voor de beide typen van de platte gronden en van den voorgevel die de ontwerper heeft ingezonden.

Het teekenwerk is verdienstelijk, ook wat de perspectieve voorstelling betreft.

No. 17. „Dicht en Lucht" (in cirkel). De gevels hebben niet dat bijzonder aantrekkelijke karakter als die van No. 21, maar zijn toch goed van opvatting en eenvoudig, zooals het voor de bestemming der woningen past.

De plattegronden kunnen met eene geringe wijziging eene gewenschte verbetering ondergaan, door de bergplaats onmiddelijk toegankelijk te maken van uit de keuken; het privaat kan dan in die bergplaats komen te liggen. Een en ander geeft ook aanleiding tot eenige bezuiniging.

No. 1. „Houw en Trouw". Dit ontwerp is eenvoudig opgevat en geeft het karakter van arbeiderswoningen zeer goed weer. De verdeeling van het blok in zes afzonderlijke woningen is welgeslaagd. Met smaak is van verschillend materiaal partij getrokken, om op eenvoudige wijze afwisseling te verkrijgen.

No. 19. „Johanna" werd eervol vermeld. Deze onderscheiding verdient het wegens het trachten naar eene goede toepassing van het materiaal in de gevels en naar eene practische indeeling van de woning.

No. 35. „April" en *No. 28*, „Casa". Deze beide ontwerpen bezitten goede, gelijkwaardige eigenschappen. De plattegronden hebben veel verdiensten; met oordeel en met smaak is getracht naar eene toepassing van het materiaal, waardoor voldoende afwisseling is verkregen, zonder te schaden aan den eenvoud van een behoorlijk effect.

Het karakter van buitenhuis is niet onverdienstelijk in de ontwerpen neergelegd.

No. 24. „Verdeelde driehoek". Ook in dit ontwerp is naar eene eenvoudige, goede toepassing van het materiaal gezocht. Het karakter van buitenhuis is vrijwel in de zeer sober opgevatte gevels tot zijn recht gekomen.

De plattegronden zijn niet onverdienstelijk, en het teekenwerk goed te noemen.

AMSTERDAM, 20 Juni 1907.

De Jury:

DR. P. J. H. CUYPERS.
ED. CUYPERS.
HENRI EVERS.
J. F. KLINKHAMER.
C. T. J. LOUIS RIEBER.

Alle op deze prijsvragen ingekomen antwoorden zullen worden tentoongesteld in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, vanaf Woensdag 10 Juli tot en met Zaterdag 20 Juli a.s., dagelijks van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uur.

Ingezonden stukken.

HOOGTE VAN OUDE KERKTORENS.

Aan de Redactie van „de Opmerker"
's-GRAVENHAGE.

Geachte Redacteur!

In het ingezonden schrijven van X in uw nummer van 15 Juni, wordt voor den toren van de Nieuwe kerk te Delft opgegeven een hoogte van 114 Meter. Deze opgaaf is niet juist; de hoogte van den toren tot bovenkant windvaan is 108.75 M.

Ziehier de hoogten van de verschillende onderdeelen van den toren; wellicht zullen deze maten Uw lezers interesseeren.

Orgelvloer	7.04 M.
2de (roode) vloer	20.89 „
1ste omgang	37.18 „
Klokkenzolder	39.18 „
(Zoogenaamde) kraaienzolder	45.80 „
2de omgang	55.35 „
Uurwerkzolder	55.40 „
Beierzolder	59.92 „
3de omgang	71.35 „
Onderste spitsvloer	71.57 „
Spitsvloer bij de uitkijkvensters	84.72 „
Bovenste spitsvloer	91.47 „
Bovenkant bol	101.35 „
Bovenkant windvaan	108.75 „

De Gemeente-Architect van DELFT,
HARTMAN.

Wij zijn den heer Hartman zeer erkentelijk voor de mededeeling der bovenstaande gegevens en hopen, dat zijne collega's en zij, die overigens in het bezit zijn van betrouwbare opmetingen van oude kerktorens, zich eveneens door zijn voorbeeld opgewekt mogen gevoelen, om de opgaven van X te corrigeeren en aan te vullen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 26. Verslag van de 96ste Algemeene Vergadering der Maatschappij op 29 en 30 Mei j.l.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Architectura no. 26. Prijsvraag Thieme-Fonds. Uitslag Prijsvraag Kalk-Zandsteenfabrikanten.

Een Advertentie „Up to Date". Naar aanleiding van een kras staaltje van de wijze, waarop tegenwoordig architecten aan werk trachten te komen. Het stuk speelt te Amsterdam, het tooneel is het Handelsblad van 12 Juni j.l. Avondblad, waarin de volgende advertentie voorkwam:

PROVISIE.

Een architect wenscht in kennis te komen met personen met veel relaties, die geneigd zijn tegen hooge provisie voor hem als agent werkzaam te zijn. Br. fr. onder motto „Architect'..... enz.

Commentaar is eigenlijk overbodig, maar de redactie van Architectura deed een goed werk met er de aandacht op te vestigen, en den steller onderhanden te nemen.

Technisch Gedeelte. Organismen Bouwkunde (slot). — Over den invloed der waterhoeveelheid op de drukvastheid van cementmortel en cementbeton (slot). — Het afbladeren en uitslaan van muren in baksteen. — Bronzen deuren van de Congresbibliotheek te Washington.

De Bouwwereld no. 27. Het Adres aan de 2de Kamer in zake het Vredespaleis en de heer van Karnebeek, door J. H. W. Leliman b. i.

De Baksteentrust, door een ongevraagd kritikus. De schrijver meent, dat van dien trust vooreerst wel niets zal komen en acht dit, ook voor de steenfabrikanten zelf, beter.

Bouwverordeningen en Loonstandaards in het oude Mesopotamië van 2200 v. Chr., door W. A. E van der Pluym. Mededeeling van bepalingen, uit de wetten van Hammurabi, die op deze onderwerpen betrekking hebben.

De Ingenieur No. 26. Vernieuwing der vakwerkbrug van 50 M. dagwijdte te Kedoeng Djattie in den spoorweg Samarang-Vorstenlanden. Voordracht gehouden op de excursie der technische vereeniniging „Midden-Java" bij gelegenheid van de inschuiving der nieuwe brug op 16 October 1906, door F. K. J. Beukema Toe Water c. i.

De Irrigatie op het Institut Colonial International te Brussel, door R. A. van Sandick c. i.

De nieuwe Waalhaven te Rotterdam.

Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging voor stoomschepen door D. W. Gijswijt w. i. De schrijver kan zich met de denkbeelden van den heer Bosman niet vereenigen, en is blijkbaar van meening, dat deze in het rijk der fantaisie tehuis behooren.

Bijblad. Notulen van de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van 13 April j. l. in Café Fritschy te Rotterdam.

Technisch Weekblad (B.v.T.) no. 26. Mededeelingen van het Bondsbestuur. — Uit de Afdeelingen. — Ingezonden — Gedeeltelijk Overzicht van den stand der arbeidsmarkt over April. — Berichten. — Materialen, welke in de electrotechniek gebezigd worden (vervolg). — Warmtekrachtmachines (vervolg).

De Aannemer no. 27. Agenda voor de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van den Nederlandschen Aannemersbond, te houden op 7 en 8 Augustus a. s.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 53. Trust of Syndicaat (ingezonden). — Verband tusschen plasticiteit en vuurvastheid der kleisoorten. — Iets over de praktische toepassing van het vloeibaar maken van waterarme, grofkorrelig gemalen kleimassa's volgens het systeem „Weber". Schelpkalk.

Moderne Bauformen, Afl. 6 van M. J. Gradl, bevat een artikel over de Architectuur op de Jubileumstentoonstelling te Mannheim van den architect A. Lehmann met een overvloed van afbeeldingen, die bijna allen betrekking hebben op de nieuwe „Kunsthalle" te Mannheim, een werk van Prof. Hermann Billing te Karlsruhe.

Billing was hier geheel vrijgelaten om zijne denkbeelden in een monumentaal werk te belichamen en hij heeft dit gedaan volgens zijne bekende eigenaardige opvattingen, waarmede velen zich nog niet kunnen vereenigen, maar die men daarom toch niet onopgemerkt mag laten.

De Badensche professor behoort tot de serieuze zoekers naar nieuwe banen voor de architectuur, hij staat niet als anderen met een voet nog in de oudere opvattingen, maar toch zijn bij eenige studie de aanknoopingspunten aan het vroegere wel aan te wijzen; die aanknoopingspunten liggen wel eens wat ver uit elkaneer en daardoor is het niet altijd gemakkelijk de gedachtengang van den bouwmeester, het geheele werk door te volgen. De tekst helpt daartoe zelden mede, want de bekende breedsprakigheid onzer naburen, wanneer zij over kunst schrijven, verduistert meer de denkbeelden, dan dat zij er helderder door te voorschijn treden. Men moet zich dus er toe zetten door een ernstige studie te trachten deze moderne kunstuitingen te verstaan en voorzeker komen de zeer talrijke en zeer fraaie verluchtingen ons daarbij goed te stade. Alleen is het jammer, dat van een dergelijk monumentaal gebouw, als waarvan hier sprake is, ook niet plattegronden en doorsneden gegeven worden. Voor een juiste beoordeeling van de kunstwaarde van een bouwwerk als geheel kan men die niet missen.

Deutsche Kunst und Dekoration. De aflevering van Juli bevat een uitvoerig geillustreerd artikel, over het door Emil Schaudt ontworpen en uitgevoerde „Kaufhaus des Westens" te Berlijn. Dit winkelhuis is zeer weelderig ingericht. Aan het werk van Leo Putz, een Munchener schilder, is een volgend artikel gewijd.

„Dresdener dekorative Malereien", het derde artikel, behandeld de niet onverdienstelijke wanddekoraties van Prof. Gussmann in de zittingszaal van het Ministerie te Dresden.

De aflevering bevat voorts het ontwerp van Prof. F. Metzner voor een Johann Strauss monument; een bijdrage over moderne huistuinen; meubels van Bern. Stadler, M. Heidrich, borduurwerk en boekbanden van Ida Demuth; en ten slotte afbeeldingen van eenige bekroonde ontwerpen van de prijsvraag voor een reclamebijet der Munchener tentoonstelling van 1908.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

— De Fransche Kamer heeft dezer dagen een wetsontwerp aangenomen, waarbij het gebruik van loodwit in de nijverheid verboden wordt. Een amendement, strekkende om den fabrikanten, die schade lijden door het verbod van loodwit, schadevergoeding te geven van staatswege, werd afgestemd met 380 tegen 154 stemmen.

BINNENLAND.

HAARLEM. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedureude de maand Juni bezocht door 659 belangstellenden, uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 157 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land verzonden.

De vacantie der aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid is met 1 Juli ingetreden, de lessen zullen op den tweeden September worden hervat. Gedurende deze beide vacantiemaanden hebben de meeste leerlingen plaatsing gevonden in de werkplaats, zoodat ze zich in de praktijk kunnen oefenen.

'S-GRAVENHAGE. Door de firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam is een geïllustreerde catalogus verspreid van hare verschillende normaal goederen- en spijzenliften, waarin ook de prijzen zijn opgegeven. Het zijn hand-, hydraulische- electrische- veiligheidsliften, voor kleine lasten. Elk toestel, met al zijn onderdeelen, vormt één geheel en staat geheel op zich zelf, onafhankelijk van de indeeling der lokaliteiten, zoodat elke werkman zonder bezwaar de plaatsing spoedig en snel kan verrichten. Elke lift bestaat uit eene volledige liftschacht, hetzij van hout of smeedijzer, waarin de liftbak, evenals het gebruikelijke tegenwicht, eene zekere en onverandelijke leiding verkrijgt; het bovendrijfwerk met kabelschijven, lier, voettreden, hefcilinders, motor, weerstand, kortom alle tot de lift behoorende deelen, vinden daarin hunne steunpunten. De schachtbekleeding, van hout, plaatijzer of netwerk enz., laat zich gemakkelijk op het geraamte der liftschacht bevestigen, en alle deelen zijn gemakkelijk toegankelijk en te overzien, te smeren, uit te nemen en te herstellen.

Geen firma in ons land kan op een zoo uitgebreid debiet van haar artikel wijzen als de firma Jan Hamer & Co. wat betreft deze liften. Voor een groot deel dankt zij dit succes voorzeker aan de energie, waarmede zij zich sedert jaren op deze specialiteit heeft toegelegd.

Personalia.

DIEDERIK VAN DER HORST. †

Te Amsterdam is in 60-jarigen ouderdom aan een hartaandoening overleden de directeur der Amsterdamsche gasfabrieken, den heer D. Van der Horst.

De overledene was vroeger directeur der gasfabrieken te Leiden en Utrecht.

Van der Horst was een man van de practijk. Als zoon van den notaris van der Horst te Weesp was hij aanvankelijk bestemd te gaan studeeren en is hij ook werkelijk student geweest maar hoezeer ook gezien bij zijn vrienden en in alle gezelschappen, met de studie wilde het niet vlotten. Familieleden en vrienden schudden het hoofd bij de vraag, wat er van den jongen van der Horst terecht zou moeten komen en het werd in zekeren zin een uitkomst geacht toen hij als volontair aan de Gasfabriek te Rotterdam (Kralingen) geplaatst, blijk gaf, wel iets voor het gasvak te gevoelen.

De toenmalige directeur Dr. van Doesburgh was zoozeer met hem ingenomen, dat hij niet aarzelde hem, ofschoon nog met weinig ervaring toegerust, warm aan te bevelen toen de directeursplaats te Leiden vacant kwam.

Hoe van der Horst later van daar naar Utrecht ging, om ten slotte te Amsterdam zijn „baton de maréchal" te vinden, is bekend genoeg.

Leiden is wel voor hem de voornaamste leerschool geweest.

Ofschoon het bedrijf aldaar toenmaals veel kleiner was dan thans, zoo was toch voor den jongen directeur de leiding van dat bedrijf een taak, waarmede hij hoofd en handen vol had. Gelukkig had hij er goede assistentie bij, maar toch, indien hij niet zich met voorbeeldeloozen ijver erop had toegelegd, zich verder in het vak te bekwamen zoo zou hij nooit de groote specialiteit in gaszaken zijn geworden, wiens advies in hoogste instantie, niet alleen hier te lande, maar ook in het buitenland meer malen werd ingeroepen.

De ontwikkeling en de organisatie van het gasbedrijf hier te lande kan voor een groot deel als het werk van van der Horst worden beschouwd. Hierop het juiste licht te laten vallen zij aan meer bevoegden in deze overgelaten.

Amsterdam verliest in den overledene een zijner verdienstelijkste hoofdambtenaren.

Vacante Betrekkingen.

— Gemeente-Architect te 's Gravenzande, tevens belast met bouw- en woningtoezicht. Jaarwedde f 1000. Diploma bouwk. opzichter strekt tot aanbeveling. Stukken uiterlijk 10 Juli a.s. aan den Burgemeester. (1)

— Een Leeraar in het vakteekenen en de materialenleer en een leeraar in het lijnteekenen, beide aan de Burgeravondschool te Zaandam tegen 1 October 1907. Stukken op zegel vóór 15 Juli aan den Burgemeester, inlichtingen verstrekt de Directeur S. Franco. (1)

— Opzichter voor den bovenbouw der gemeentetram te Utrecht. Sollicitaties met afschriften aan den Directeur. (1)

— Werktuigkundig-Teekenaar aan een Machinefabriek te Rotterdam, met werkplaats-praktijk, en kennis van ijzerconstructie. Brieven onder no. 51884 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Teekenaar-Opzichter voor belangrijk bouwwerk te Amsterdam. Brieven onder motto „Teekenaar" aan den Kantoorboekh. Blikman & Sartorius, Rokin 17, Amsterdam. (2)

— Werktuigkundig Teekenaar met kennis van het projecteeren van fabrieksinrichting. Brieven letters A. H. D., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar te Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

17 Bouwk.Opz.-teek.,	21—35 j., f 65—f 100 p. m.	
5 BouwkOpz.-Uitv.,	24—35 j., f 60—f 90	„
5 Bouwk.Teek., aank.	18—25 j., f 40—f 50	„
5 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 75—f 85	„
11 Werktuigk. Teek.,	18—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk. Opz. (Const.)	34—39 j., f f 100	„
2 Electrotechniker	22—27 j., f 60 f 70	„
1 Scheepsteeken.,	—23 j., f —f 50	„
5 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„
2 Leeraren Werktuigk.,		
1 Smeden	30—39 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 8 Juli.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het uitbreiden van de gebouwen van de stadsreinigingsdienst aan de Bilderdijkkade; de voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJ. S. M. in het centraalstation, best. 1091: het maken van perron, dienstgebouw privaatgebouw en chefswoning met bijkomende werken op de halte Sloterdamsche Dijk, van den spoorweg Schiedam-Hoek van Holland, begr. f 23.000. Het bestek verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Werken, Kamer 150 of op franco aanvrage aan dien Dienst. Aanwijzing als in het bestek vermeld.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. bestuur: het maken van een haventje en een opslagterrein ten zuiden van de verlengde spoorweghaven in de Houthaven. De voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij.

Haps, ten 4 ure, door den bouwkundige C. G. Elbers te Oeffelt: het bouwen van een burgerwoonhuis te Haps; bestek en teekening ter lezing ten huize van den heer Selten en te bekomen bij genoemd bouwkundige; aanwijzing 2 uur voor de besteding.

Zuidland, ten 3 ure, door het gemeentebestuur: het verbouwen van de openbare school aldaar; bestek met teekening te bekomen ter secretarie; aanwijzing op den dag der besteding ten 11 ure; inlichtingen geeft de architect H. J. Dijkers.

DINSDAG 9 Juli

Steenwijk, ten 11 ure, door den heer J. Visser: het afbreken van het oude en het bouwen van een woonhuis in de Scholenstraat; aanwijzing gehouden; bestek en teekening te bekomen bij Voerman en Mol.

Utrecht, ten 11 ure, door den bouwk. P. Leenders in het café Witjens aan de Vreeburg: het bouwen van een woonhuis en veestalling met bijkomende werken volgens bestek A en het maken van twee steenen reservoirs, bestek B in twee perceelen; bestek en teekening verkrijgbaar bij den architect, Riemstraat 56 Utrecht.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S. in het Moreelse Park, bestek no. 1102: het maken van twee seinhuizen, A en B, op het Station Hoogezand—Sappemeer; begr. f 4050. (Zie adv. in no 25).

Zutphen, ten 2 ure, door het gemeentebestuur: het inrichten der voormalige kazerne de Latijnsche school tot Rijkslandbouwwinterschool en bureau met laboratorium; voorwaarden ter inzage in het gebouw aan de Rozengracht en te bekomen bij den gemeente-architect F. H. van Etteger; aanwijzing gehouden.

WOENSDAG 10 Juli.

Assen, ten 11.30 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het Prov. bestuur: de verbetering van de Drentsche Hoofdvaart tusschen de Veenhoopsbrug, gemeente Smilde en de Veenesluis, gemeente Dwingelo, met bijbeh. werken, begr. f 52.300; bestek no. 125 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. besturen en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-dir. jhr. de Jong van Beek en Donk te Zwolle en bij den arr.-ing. Gelinck te Assen; de nota van inl. ter inzage bij voorn. arr.-ing.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Dir.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1906 . . „	1.235.400,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . . „	31.495.000,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw der post. en tel.: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Raamsdonk.

Purmerend, ten 11.30 ure, door het gemeentebestuur: het bouwen van een vaste rijbrug over de plantsoengracht en het ophoogen, bestraten en rioleeren van een gedeelte tot bouwterrein bestemd weiland in den Zuiderpolder; bestek met 2 teekeningen te bekomen ter secretarie; aanwijs als in bestek omschreven of op aanvraag bij den Gem.-Architect.

DONDERDAG 11 Juli.

's Bosch, ten 10 ure, door het gem. best.: het uitbreiden van de beide stookvloeren in het stokerijgebouw der gasfabriek; bestek en teekening ter inzage op het Gemeentehuis en verkrijgbaar bij den Ing.-Arch.; aanwijzing 8 Juli ten 2 ure.

Vlaardingen, ten 2 ure, door den arch. Vixseboxse en van Schaik te Hilversum in de consistorie; het bouwen eener kerk; bestek en 10 teekeningen te bekomen ten kantore van gen. arch.; geen aanw. op het terrein.

VRIJDAG 12 Juli.

Hoogeveen, ten 3 ure, door den heer A. J. van Zuiden in 't café J. Compagner: het gedeeltelijk amoveeren en het opbouwen van een woon- en winkelhuis; bestek en teekeningen ter inzage in voornoemd café en verkrijgbaar bij den arch. J. Carmiggelt; aanw. op den dag der besteding ten 11 ure.

ZATERDAG 13 Juli.

Dalen, ten 2 ure, door den bouwk. Joh. D. Meppelink te Coevorden in het logement van Tarel: eene belangrijke verbouwing aan het kerkgebouw der Ned. Herv. gemeente te Dalen; bestek en teekeningen te bekomen bij den besteder; aanw. op den dag der besteding ten 11 ure.

MAANDAG 15 Juli.

Maastricht, ten 10.30 ure, door het Ministerie van Waterstaat aan het Gebouw van het Provinciaal bestuur: het maken van boordvoorzieningen langs de Zuid-Willemsvaart in de gemeenten Weert en Nederweert, begrooting f 18000; bestek no. 162 ter lezing aan genoemd Ministerie, aan de lokalen der Provinciale besturen en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inlichtingen bij den hoofdingenieur-directeur Keurenaar te Maastricht, bij den ingenieur Meuter te Roermond en bij den opzichter Smelt te Weert; de nota van inlichtingen 8 Juli ter inzage bij den ingenieur Meuter.

Ruinen, ten 3 ure, door het bestuur der coöperatieve stoomzuivelfabriek in 't café P. van Kleef aldaar: het verbouwen der fabriek en het bouwen van een machinekamer en ketelhuis. Bestek en teekening ter inzage en verkrijgbaar bij den architect J. Carmiggelt te Hoogeveen; aanwijzing op den dag der besteding ten 12 ure.

WOENSDAG 17 Juli.

Ravensteln, ten 3 ure, door den arch. H. J. Caners in het hotel van Hal: het versterken van den Maasdijk onder Dinden c.a. en Huisseling c.a., over eene lengte van pl.m. 655 M., bestaande in het graven van eene sleuf en het daarin stellen van cementen platen; aanwijzing op den dag der besteding ten 2 ure; inlichtingen verstrekt de architect, bij wien bestek en teekening te bekomen is.

DONDERDAG 18 Juli.

Middelburg, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het Provinciaal Bestuur: het leveren en storten van steen voor het westelijk hoofd van de Wester- of Koopmanshaven te Vlissingen, raming f 15.000; bestek no. 164 na 4 Juli ter lezing aan het Ministerie van Waterstaat, aan de lokalen der Prov. Besturen en te bekomen bij de Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inlichtingen bij den hoofdingenieur-directeur Bekaar te Middelburg, den arrondissements-ingenieur Druyvesteyn en den opz. Kuyper te Vlissingen; de nota van inlichtingen op 11 Juli ter inzage bij den arrondissements-ingenieur te Vlissingen.

12DE JAARGANG. ZATERDAG 13 JULI 1907 No. 28

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Aanbestedingen.

Wij hebben in een vorig nummer het een en ander in het midden gebracht naar aanleiding van het vraagpunt „Leerlingwezen", dat op het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid van de Maatschappij van Nijverheid in September ter sprake zal komen.

Wij achtten het een gelukkige keuze, dit vraagpunt. Hetzelfde mogen wij zeggen van het vraagpunt „Aanbestedingen", hetwelk dus luidt;

I. Is het wenschelijk en mogelijk om, meer dan tot nu toe hier te lande het geval is, de aanbestedingen te splitsen naar de verschillende vakken?

II. 1. Is het aan te bevelen, werken, welker aard zulks toelaat, bij toerbeurt toe te kennen aan verschillende patroons volgens een vast te stellen tarief?

2. Zoo neen, op welke andere wijze zouden dan de bezwaren tegen een algemeene mededinging kunnen worden opgeheven, voor zoover daardoor verkeerdheden uit voortvloeien?

III. Op welke wijze kan de rechtspositie der onder-aannemers verbeterd worden?

Over het al of niet wenschelijke van aanbesteden in het algemeen bestaan zeer uiteenloopende meeningen. Iemand iets aanbesteden was reeds van de oudste tijden af in gebruik. Reeds in de rekeningen uit de middeleeuwen vindt men talrijke overeenkomsten van aanbesteding. Doch deze betreffen altijd één vak van ambacht of kunst.

En zoo is het gebleven tot 1798, toen de gilden werden opgeheven. De gildewetten lieten niet toe dat een schilder metselwerk aannam, een metselaar timmerwerk, een loodgieter schilderwerk. Wie het waagde, deze bepaling te overtreden, beliep een hooge boete.

Openbare lichamen lieten tot 1798 toe uitsluitend in eigen beheer werken. Iedere stad haar „werf" of „tuin", met haar eigen werklieden, haar eigen bazen, die onder het „stadsfabriekambt" ressorteerden. Te Amsterdam is dit eigen beheer pas in 1856, en toen nog maar alleen wat de metsel-, steenhouw-, lood-, leidekkers-, schilder- en glazenmakerswerken betreft, opgeheven.

De Fransche tijd bracht ons de „entreprise générale", die tot dusver hier niet bekend was geweest. De onder koning Lodewijk Napoleon in ons land naar Fransch voorbeeld ingerichte „Waterstaat" heeft er zich het eerst van bediend. En de „aannemers van publieke werken" zullen het volgend jaar een eeuw hebben bestaan.

De eerste vraag, die het congres zal behandelen houdt zich bezig met het al of niet wenschelijke en mogelijke om de aanbestedingen te splitsen naar de verschillende vakken. Zulk een splitsing had tijdens de heerschappij der gilden steeds plaats. In

sommige landen, zooals in Duitschland, bleef zij tot op onzen tijd in zwang.

Wij spraken onlangs een Nederlandsch architect, die in Duitschland een belangrijk werk heeft uitgevoerd, en die gelegenheid had, met de „gesplitste" wijze van aanbesteden kennis te maken.

Volgens onzen zegsman zijn de voordeelen van het splitsen niet groot. Van de moeite, die de architect heeft om een tien- of twaalftal afzonderlijke bestekken met afzonderlijke aanbestedingen te houden, wilde hij slechts terloops gewagen, daar, naar zijn meening, deze moeite geen gewicht in de schaal mag leggen. Het groote bezwaar schuilt in het goed doen in elkander grijpen der verschillende werkzaamheden. Wel worden in elk „Vertrag" de noodige „hang- en brandartikelen" opgenomen, maar daar men met onwillige honden slecht hazen vangt, geven die bepalingen slechts weinig.

In het geval, dat wij bedoelen, was de samenwerking der verschillende bazen vrij goed geweest, maar het was voornamelijk aan den tact van den „Bauführer" te danken, dat ernstige botsingen waren uitgebleven. De Duitsche wijze van bouwen brengt van zelf reeds mede, dat de timmerman veel minder te doen heeft, dan bij ons; de muren toch worden zeer massief opgetrokken, zoodat geen kozijnen noodig zijn. Ook het overwelven wordt meer toegepast, dan in Nederland.

Een bezwaar van het systeem is echter, dat men evenveel tariefrekeningen krijgt, als er overeenkomsten gesloten worden. Wie door ondervinding weet, welk een last reeds één tariefrekening kan geven, begrijpt, hoe weinig aangenaam het is, zulk een aantal te ontvangen.

Wat hier werd medegedeeld zal zeker niet geschikt zijn, om iemand van de wenschelijkheid eener verandering in onze wijze van aanbesteden te overtuigen.

Wij zullen de „entreprise générale" liever behouden, dan ons aan het Duitsche systeem te wagen dat hier zeker nooit populair zou worden.

Ons Nederlandsch stelsel, al is het van Franschen oorsprong, heeft zich toch op eigenaardige wijze ontwikkeld. In onzen aannemer steekt nog altijd de meester-timmerman uit den tijd der gilden, die de timmerlieden zelf in dienst neemt, die het metselwerk aan ploegbazen, de andere werkzaamheden aan zoogenaamde „onderaannemers" opdraagt.

Dit systeem heeft als voordeel in de eerste plaats het gemak, dat zoowel de bouwheer als zijn technische vertegenwoordiger ondervinden, door slechts met één verantwoordelijk persoon te maken te hebben. Maar een nadeel is, dat de deugdelijkheid van het werk er onder lijdt, als de aannemer alleen op het maken van winst, of althans op het vermijden van verlies bedacht is. Dit nadeel tracht men door het maken van krasse besteksbepalingen te ontgaan. Doch de aannemers, vroeger zoo gedwee, weigeren meer en meer, eendrachtig tot Bond vereenigd, zich aan al te draconische bepalingen te onderwerpen.

Het is naar aanleiding hiervan, dat het werken in eigen beheer door sommigen weder wordt aanbevolen. Er is zeker veel daarvoor te zeggen. De aannemer is in de honderd jaren van zijn bestaan van ongunstigen invloed geweest op werkvolk, ambacht, architecten, ingenieurs en opzichters. Waren, in den tijd der gilden, de werkbazen en hunne gezellen goed met elkander vertrouwd, bleven zij, zooal niet voor hun leven, dan toch voor geruimen tijd bij elkander, de aannemers hielden slechts volk in dienst, zoolang zij het gebruiken konden. Met de regelen der kunst, vroeger door de gilden zoo in eere gehouden, nam men het op aangenomen werken zoo nauw niet meer. Zoo ging het ambacht achteruit en verdween de arbeidsvreugde bij zijn beoefenaars. De architecten en ingenieurs, die alle zorg voor de uitvoering aan aannemer en opzichter konden overlaten, gingen de practijk als bijzaak beschouwen. De opzichters, vroeger als zoodanig onbekend, waren bij het aanneemsysteem onmisbaar. De politiedienst, van hen gevorderd, gaf vaak aan hun karakter een verkeerden draai.

Men heeft voorgesteld, dat de architect of ingenieur zou doen, wat nu des aannemers is, dus bouwstoffen koopen, timmerlieden en metselaars in dienst nemen en zich, voor de overige werkzaamheden, de hulp van bazen met hun personeel verzekeren. Maar onze architecten en ingenieurs verlangen volstrekt niet, deze beslommeringen op zich te nemen. Zij voelen zich niet opgewassen tegen een taak, voor wier vervulling hun opleiding hen ongeschikt maakt.

Kon een proef met het Duitsche systeem hier te lande genomen worden, misschien viel die niet tegen. De leidende technicus komt daar in nauwere aanraking met het werkvolk en leert de gebruiken der practijk beter kennen, dan in ons stelsel. Die aanraking komt niet slechts hem, maar ook den arbeiders ten goede. De patroons der verschillende vakken zijn niet meer afhankelijk van den hoofdaannemer. Zij hebben de zekerheid dat, wanneer hun werk geleverd is, ook de betaling volgen zal, die nu door den hoofdaannemer soms onbehoorlijk lang wordt uitgesteld, ja soms achterwege blijft.

De leveranciers van bouwstoffen zouden er niet op tegen hebben, wanneer ook de directie het benoodigde kocht. Wij kunnen ons echter begrijpen, dat vele architecten en ingenieurs er bezwaar tegen zullen hebben, zich met handelstransacties in te laten. Anderen, die nu reeds het vak als een tak van koophandel beschouwen, zal men echter gaarne bereid vinden.

Welk antwoord zal het Congres op de eerste vraag geven? Wij moeten het afwachten, doch, of de splitsing naar de vakken, al werd haar wenschelijkheid bij stemming uitgemaakt, inderdaad zal plaats vinden, durven wij niet voorspellen.

Veel ware reeds gewonnen, indien de voornaamste misbruiken, die nu in het aannemen zijn ingeslopen, konden verdwijnen. Een poging daartoe zien wij in de tweede vraag, of het aan te bevelen is werken bij „toerbeurt" toe te kennen aan verschillende patroons. Iets dergelijks geschiedt reeds in aannemersvereenigingen, waar men voor zooveel doenlijk zorgt, dat een werk wordt opgedragen aan dengeen, die daarvoor aan de beurt is. Maar dit voorafgaand overleg der gegadigden wordt meestal niet gaarne gezien, omdat men meent, dat daardoor de werken duurder worden.

En voor die meening bestaat grond. Doch niet vergeten mag bovendien worden, dat het stelsel van aanbesteden aan tal van openbare lichamen is voorgeschreven, daar men van de overtuiging uitgaat, dat daardoor zoowel de billijkheid als de minkostbaarheid gebaat worden.

Dat dit in de practijk helaas niet opgaat, is bekend genoeg. De „aannemers van publieke werken" hebben allerlei middelen weten te vinden, om de vrije mededinging tot een illusie te maken. Zij zijn

daarover vaak hard gevallen, men heeft van verkeerdheden en misstanden gesproken, en het schijnt, dat vraag II 2, aan het Congres voorgelegd deze bedoelt, waar zijn van de „bezwaren tegen een algemeene mededinging" gewaagt.

Wij vreezen, dat op deze vraag geen bevredigend antwoord zal worden gegeven. Van tweeën een: òf men moet de entreprise générale nemen zooals zij is, òf men moet weder, als van ouds, tot eigen beheer overgaan.

Een aannemer, dit dient men wel in het oog te houden, wil aan een werk iets verdienen, althans er niets op toeleggen. De aanbesteder wil er zoo weinig mogelijk voor uitgeven, en het is hem onverschillig of het werk ten deele uit den zak des aannemers wordt betaald. Dat er van geen ideale verhouding tusschen twee partijen, wier belangen zóó tegenstrijdig zijn, sprake kan wezen, behoeft geen nader betoog.

In de laatste jaren is het dikwijls voorgekomen, dat, wie een werk van belang wilde laten uitvoeren, een hem bekend en door hem vertrouwd aannemer vroeg prijs op te geven. Als die prijs dan billijk scheen, vond de opdracht plaats en liep de zaak tot aller tevredenheid af.

Een particulier kan zoo handelen, doch wanneer openbare lichamen het deden zou al gauw over ongeoorloofde begunstiging worden geklaagd. Reeds bij beperkte mededinging zal men het verwijt van begunstiging moeilijk kunnen ontgaan.

Wilde men de misbruiken, waartoe de aanbesteding aanleiding kan geven, en die wij hier niet andermaal opsommen zullen, ontkomen, dan zou men tot eigen beheer moeten overhaan. Het werken in eigen beheer is dan ook reeds verscheidene malen door mannen van gezag als aanbevelenswaard genoemd, en de enkele proeven, die er mede genomen werden, vielen niet ongunstig uit. Doch zooals wij reeds zeiden, de hedendaagsche technici, geheel buiten de practijk gevormd, kunnen de hulp van den aannemer niet missen. Hun handen staan verkeerd, zoodra zij meer moeten doen, dan anderen controleeren.

De aannemers behoeven zich voorloopig niet bevreesd te maken voor hun toekomst. Of het mogelijk is, de positie hunner onderaannemers in rechten te verbeteren, dienen rechtsgeleerden te beslissen. Van hen verwachten wij het antwoord op vraag III, dat door het Congres niet gegeven kan worden.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, volgens besluit van de Algemeene Vergadering der Maatschappij, gehouden 28 Mei 1891.

(Vervolg van blz. 211.)

TWEEDE GROEP.

Maandag, 4 Maart, voorm. 9—10 uur.

Opstel over een bouwkundig onderwerp.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

a. De verdieping gelijkstraats van een oud woonhuis moet tot winkel worden ingericht. Welke maatregelen moeten genomen worden om het bovengedeelte van den gevel te stutten?

b. Welke zijn de achtereenvolgende werkzaamheden van een timmerman en van een metselaar bij den bouw van een woonhuis?

Maandag, 4 Maart, voorm. 10—12 uur.

Meetkunde.

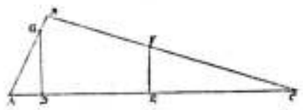

1. Een terrein van bovenstaanden vorm heeft de volgende afmetingen:
   A B = 12, B C = 36, A C = 40 M.
   D G en E F staan loodrecht op A C.
   A D = 5, C E = 20 M.
   Bereken de oppervlakte van den vijfhoek D G B F E.
2. De kleinste diagonaal in een regelmatigen 24 hoek is 1 M. lang.
   Bereken den straal van den omgeschreven cirkel en den inhoud van den 24 hoek.
3. Een cilinder, hoog 4 M. en wijd 8 dM., is tot op een $^3/_4$ van de hoogte met water gevuld. Men schept hieruit 10 emmers water. De afmetingen van den emmer zijn: middellijn grond- en bovenvlak 4 en 5 dM., diepte 6 dM.
   Hoeveel water blijft nog in den cilinder?
4. Een hoop zand in den vorm van een rechten kegel met een grondvlak van 6.28 M². en eene hoogte, gelijk aan de middellijn van het grondvlak moet een kuil vullen in den vorm van een afgeknotte vierzijdige piramide, waarvan grond- en bovenvlak kwadraten zijn, 1 bij 1 en 1.5 bij 1.5 M.
   Hoe diep moet die kuil zijn?
5. Bereken den inhoud en het oppervlak van het lichaam, ontstaan door de wenteling van den driehoek A B C om de as P Q.

   A B = 4
   A C = 12
   B C = 10
6.

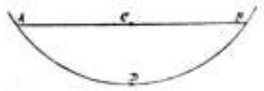

   Van bovenstaand bolsegment is gegeven A B = 8 d.M., C D = 2 d.M.

Bereken den inhoud van dit segment en van den bol waarvan dit segment genomen is.

Maandag 4 Maart, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening op een schaal van 1 à 50, zie fig. 7, waarop zijn aangegeven de opgaande muren van een gebouw op 0.80 M. + A.P. [1]) Gevraagd te teekenen: *op deze schetsteekening* op $^1/_{50}$ der ware grootte, eene volledige paalfundeering met schuifribben en vloerplaten; op $^1/_{10}$ der ware grootte de doorsneden over AB, CD. en aanzicht EF. Formaat steen: waalvorm.

Dinsdag, 5 Maart, voorm. $8^1/_2$—10 uur.

Stelkunde.

1. Vereenvoudig:

$$1 - \frac{a-b}{a+b} + \frac{b^2}{a^2-b^2} + \frac{2\,a\,b}{a^2+b^2}$$

2. Evenzoo:

$$\left(\frac{a^3-3a^2b+3ab^2-b^3}{a^2-b^2} : \frac{2\,a\,b-2b^2}{3}\right) \times \frac{a^2+a\,b}{a-b}$$

3. Bereken de waarde van:

$$\sqrt[3]{5\left[\left\{10a^3-(4c-5b)^2\right\}+4\,a\,b\,c\right]}$$

als: a = 1, b = 2 en c = 3.

4. Los de volgende vergelijkingen op:

a. $$\frac{x+1^1/_2}{3} - \frac{10-x}{3^2/_3} = \frac{4-1^2/_3x}{11} - \frac{1}{11}$$

b. $$x - \frac{2ij-x}{23-x} = 20 - \frac{59-2ij}{2}$$

en $$x + \frac{ij-3}{x-18} = 30 - \frac{73-3ij}{3}$$

c. $$\frac{5x}{x+4} - \frac{3x-2}{2x-3} = 2.$$

Dinsdag, 5 Maart, voorm. 10—12 uur.

Beschrijvende meetkunde.

a. Construeeer de horizontale projectie der doorsnede van den bol met het vlak A'AA'', dat loodrecht op het verticale vlak staat.

[1]) De plaat, waarop de figuren voorkomen, wordt gevoegd bij „de Opmerker" no. 29 die 20 Juli a.s. verschijnt.

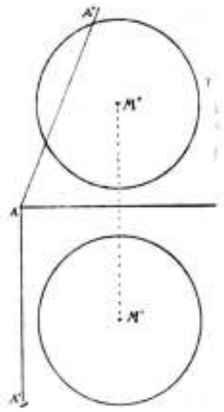

b. Sla de opstaande zijden der driezijdige piramide in hunne ware grootten op het horizontale vlak neer.

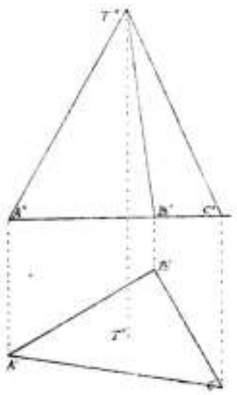

c. Construeer de isometrische projectie van een cirkel met een middellijn van 2 cM.

Dinsdag, 5 Maart, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen onderstaande schetsteekening van een houten kap.

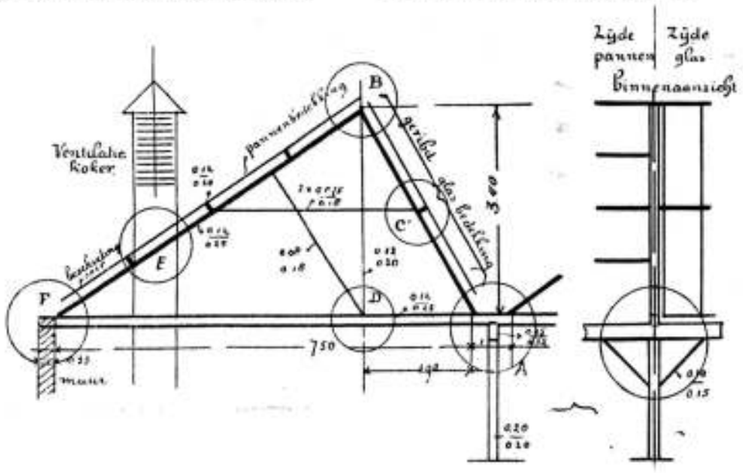

Gevraagd wordt te teekenen: op $^1/_{30}$ der ware grootte, het geheele kapspant met goten, en het zij-aanzicht standvink; verder de details op $^1/_{10}$ der ware grootte van de knooppunten A, B, C, D, E en F.

Van de genoemde details moeten minstens vier geteekend worden, terwijl de overige in schets kunnen worden aangegeven.

Woensdag, 6 Maart, voorm. 9—12 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening voor steenhouwwerk, zie fig. 10.

In teekening brengen, op $^1/_{10}$ der ware grootte, de verschillende stukken natuursteen (Zweedsch graniet), benevens dorpel en neuten, zoodanig dat de aansluiting en de afmetingen duidelijk zichtbaar zijn.

Maak een staat van de benoodigde steen. De wijze van bewerking moet aangegeven worden.

Woendag. 6 Maart, nam. 1—$3^1/_2$ uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen de schetsteekeningen voor een privaatuitbouw achter een werkplaats, schaal 1 à 20, zie fig. 8.

De privaten hebben geëmailleerd gegoten ijzeren trechters en sluiten op een gegoten ijzeren grondleiding aan.

De urinoirs zijn in hardsteen uitgevoerd.

De handenwaschbakken zijn van hardsteen met vast koperen rooster en looden afvoerbuis.

a, stellen hemelwaterbuizen voor.

De afdekking van den put is met troggewelfjes, van $^1/_2$ steen tusschen ijzeren liggers 1 Norm. Prof. No. 14.

Gevraagd:

Het rioleeringsplan *in de schetsen* te teekenen en daarbij aan te geven het te bezigen materiaal, de afmetingen, de hellingen, waar aan een put of leiding wordt aangesloten, de hoogte betrekkelijk A.P.

De privaten en urinoirs loozen naar den beerput, welke van eene overvloei-inrichting naar het geprojecteerde riool is voorzien.

Het hemelwater wordt met het waschwater door eene leiding afgevoerd, op welke leiding de overvloei-inrichting van den beerput moet worden aangesloten.

Het riool en de beerput moeten door het buizennet geventileerd worden.

Verder nog de volgende details te teekenen op eene schaal van 1 à 10:

1o. De doorsnede over de privaten met hun aansluiting aan de grondleiding.

2o. De doorsnede over de urinoirs, waaruit de constructie en afvoer daarvan duidelijk blijkt, benevens de aansluiting aan de grondleiding.

3o. De aansluiting van de looden afvoerbuizen aan de handenwaschbakken.

4o. De doorsnede over den beerput, waaruit de wijze van afdekking en de verdeeling der liggers duidelijk blijkt.

Bij alle constructies nauwkeurig het dichtingsmateriaal aan te geven.

Woensdag 6 Maart, nam. $3^1/_2$—5.

Handteekenen.

In teekening brengen, op ware groote, een ijzeren sieranker, volgens onderstaande schets.

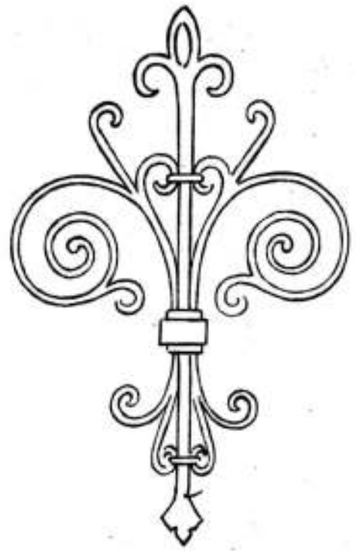

Schaal 1 à 10.

Donderdag, 7 Maart, voorm. $8^1/_2$—$10^1/_2$ uur.

Rekenen.

1. Los de volgende evenredigheid op:

$$\frac{4^1/_3}{0.75} : \frac{6.5}{14^1/_4} = 19:2.7x.$$

2. Een vierkante Rijnlandsche roede grond wordt betaald met *f* 80. Wat kost naar dien prijs de M².?
3. Een gegoten ijzeren volle kolom, hoog 2.4 M., heeft een middellijn van 6 cM.

   Met welk gewicht mag die kolom bij 5-voudige zekerheid belast worden?

   (Kan volgens de formules in het Vademecum berekend worden.)
4. Een dekplaat lang 0.8 DM., breed 0.25 M. en dik 0.75 d.M., wordt betaald tegen *f* 40 den M³. Wat kost die dekplaat?
5. Indien een blok, bestaande uit lood (spec. gew. 11.3) en tin (spec. gew. 7.3), een inhoud heeft van 30 d.M.³. en 319 Kilo weegt, hoeveel Kilo lood en tin bevat dan dit blok?

Donderdag 7 Maart, voorm. $10^1/_2$—12 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen de onderstaande schetsteekening van een ijzeren balk.

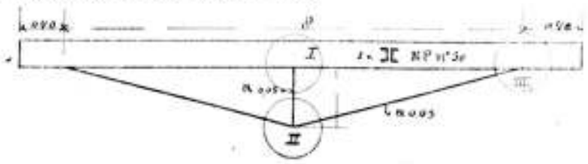

Gevraagd in teekening te brengen op $^1/_{20}$ der ware grootte, den geheelen balk, en op $^1/_{10}$ der ware grootte de details I, II en III.

Donderdag, 7 Maart, nam. 1—4 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ramen en deuren; zie fig. 11.

Gevraagd in teekening te brengen op ware grootte, de doorsneden over A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, M en N. Dikte raam- en deurhout 4.5 c.M.

(Wordt vervolgd).

Nog drie Prijsvragen.

Men kan de prijsvragen in verschillende soorten verdeelen. Doch daarin komen alle soorten overeen, dat er het een of ander nuttig doel mede beoogd wordt. Nu eens wil men, als er een monument gesticht zal worden, daarvoor het beste ontwerp verkrijgen, dan weer worden de bouwkunstenaars tot een zuiver idealen wedstrijd opgeroepen om hun krachten te meten.

In den laatsten tijd evenwel heeft ook de reclame zich van prijsvragen bediend. Een weekblad trachtte door het uitschrijven er van het aantal zijner lezers te vergrooten, de Nederlandsche Vereeniging van Kalkzandsteenfabrikanten nam hetzelfde middel te baat, om de aandacht op haar voortbrengsel te vestigen.

Die vereeniging herinnerde zich ongetwijfeld het voorbeeld door de firma Van de Loo te Dieren met haar „Bricorna" prijsvraag gegeven. Doch als twee hetzelfde doen is het niet hetzelfde. Het nieuwe materiaal „Bricorna", technisch reeds door de vervaardigers tot zijn grootste volkomenheid gebracht, wachtte nog slechts op zijn esthetische ontwikkeling, die alleen door de medewerking van beoefenaars der kunst kon worden verkregen. De kalkzandsteen evenwel is een bouwstof over wier bruikbaarheid en hoedanigheid de meeningen nog zeer uiteenloopen en die, welke eigenschappen haar overigens aanbevelenswaardig maken, zeker niet geroepen zal worden om in de esthetica een rol te vervullen.

De vereeniging schreef drie prijsvragen uit, namelijk voor een vrijstaand blok van zes arbeiderswoningen, voor een vrijstaand buitenhuis en voor een blok van zes stadshuizen. Op de laatste vraag werd niet geantwoord. Twee en twintig ontwerpers waagden zich aan de arbeiderswoningen, het buitenhuis lokte veertien liefhebbers.

De jury, bestaande uit twee heeren Cuypers, de hoogleeraren Evers en Klinkhamer, benevens de heer Rieber, de ijverige secretaris van Bouwkunst, besloot, blijkens haar rapport „het doel waarmede „de prijsvragen waren uitgeschreven, strikt in het oog te houden", wat zeker loffelijk is. Dit doel was: „het maken van ontwerpen, uitvoerbaar in witte „kalkzandsteen"; natuurlijk zou echter „gebruik mogen worden gemaakt „van andere materialen, in het programma nader aangeduid."

Misschien ware het duidelijker geweest, als men eenvoudig gezegd had, dat in plaats van de algemeen gebruikelijke gebakken steen, ditmaal kalkzandsteen moest gebezigd worden, want daar ging het toch om.

Nu rijst de vraag, in hoeverre het toepassen van kalkzandsteen een ontwerp een bepaald karakter kan geven.

De beoordeelaars hebben die vraag onbeantwoord gelaten, althans in hun rapport vindt men niets hieromtrent. En als men de tentoongestelde ontwerpen beschouwt, wordt men niet wijzer. De arbeiderswoningen en het vrijstaande buitenhuis zouden niet minder gerieflijk om te bewonen zijn, wanneer gebakken steen bij de uitvoering de kalkzandsteen verving. En het esthetisch effect, om een witte massa bijvoorbeeld tegen boomen te doen uitkomen had men ook door het toepassen van roomkleurige blindeersteenen of pleisterwerk kunnen verkrijgen, misschien zelfs nog beter dan door de gevels van kalkzandsteen op te trekken, daar dit laatste materiaal als het nat wordt een vuilgrijze tint aanneemt.

Het komt ons voor, dat de beoordeelaars wel gedaan zouden hebben, indien zij dit alles van te voren hadden bedacht. Allicht zouden zij dan minder grif hun benoeming hebben aangenomen, daar zij natuurlijk te hoog staan, om zich voor reclamedoeleinden te laten gebruiken.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verrichtte een goed werk, toen zij dezen winter aan haar afdeelingen het onderwerp kalkzandsteen ter behandeling opgaf. Slechts twee dier afdeelingen hebben haar meening gezegd, die zeker niet onverdeeld gunstig genoemd kan worden. Het zou gewenscht zijn, dat tot oordeelen bevoegden eens uitmaakten, welke plaats aan de kalkzandsteen onder onze bouwmaterialen toekomt. Door reclame valt in deze niets te bereiken, want als het materiaal inderdaad gebreken mocht hebben, dan komen die al spoedig aan het licht.

Zoo zal dan ook deze prijsvraag niet het door de uitschrijvers gehoopte gevolg hebben. Maar zij is voor vele beoefenaars der bouwkunst een welkome gelegenheid geweest, om eens een kansje te wagen. Den bekroonden zij hun succes gaarne gegund. Er zijn tegenwoordig zooveel architecten, die het heilig vuur der kunst in hun borst voelen branden, maar wien de omstandigheden beletten, die gloed naar buiten te laten uitlaaien, zoodat het publiek van den brand niets bespeurt. Iedere prijsvraag moet dezen bouwmeesters toelachen.

Toch zou het bedenkelijk worden, indien dergelijke reclame-prijsvragen burgerrecht verkregen. Een weekblad, dat zich van zulk een middel bedient, bekommert zich evenmin om de bouwkunst en haar bevordering als een nieuwe nijverheid, gelijk die van de kalkzandsteen, dat doet.

Zal vrouwe Architectura, die toch al niet zóó geacht wordt als zij zou willen, op den duur niet nog lager in de schatting van het algemeen dalen, dan dient zij te zorgen, dat haar het verwijt, als zou zij zich zonder blikken of blozen aan de reclame geven, bespaard wordt.

De Grafelijke zalen.

(Bij de plaat.)

Zooals men weet zijn de z.g. Grafelijke zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage thans in gebruik gesteld voor de Vredsconferentie.

De aanblik van de Ridderzaal heeft door de inrich-

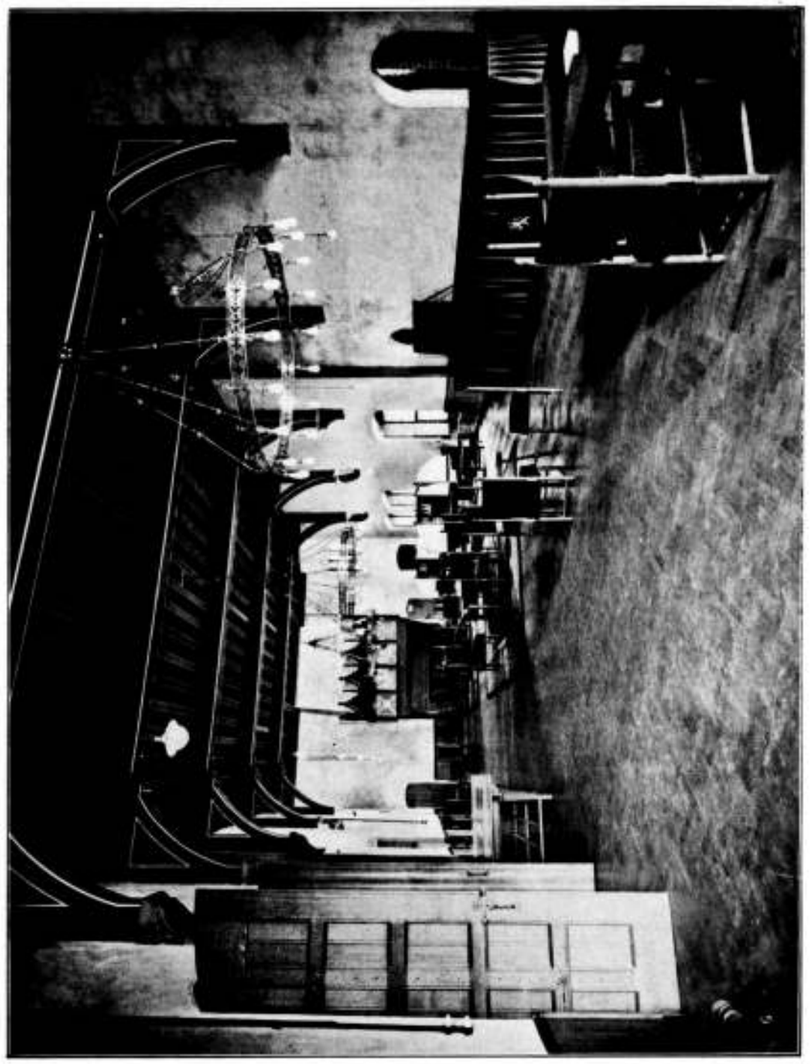

De Rolzaal op het Binnenhof
ingericht tot Leeszaal voor de Vredesconferentie.

Vertrek in het Haagtorentje
op het Binnenhof.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang No. 28.

ting tot vergaderzaal van vredelievende diplomaten niet gewonnen. De lessenaars, waarmede de zaal bijna geheel gevuld is werken bepaald storend in de anders zoo imposante ruimte en de electrische verlichting onder en tegen de kap aangebracht maakt, dat de lijnen van dit belangrijk onderdeel ook niet de uitwerking doen, welke zulk een eigenaardig karakter aan deze hal verleent.

In de andere vertrekken werkt de moderne inrichting minder storend en alleen maar wat vreemd.

Door een Haagsch photograaf is bij deze gelegenheid een serie interieurs van de lokalen in den handel gebracht. Van de bestgeslaagde geven wij op de platen, bij ons no. 26 en bij dit nummer gevoegd, reproducties.

De Rolzaal is de voormalige pleitzaal van het aloude „Hof van Holland", het Haagtorentje behoort tot het oudste gedeelte van het voormalig grafelijke verblijf.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 27. Examen tot het verkrijgen van het diploma van Bouwkundig Opzichter.
Landhuis te Coblenz
Electrische Diamantslijperij van de firma I. J. Asscher.

Architectura no. 27 Het adres der architecten aan de Tweede Kamer inzake het Vredespaleis.
Bouwkunst te Constantinopel.
Prijsvragen, uitgeschreven door de Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten.
Technisch Gedeelte. De draagkracht van bouwgrond. — Dichtmaken van muurwerk tegen het doordringen van het grondwater. — Het conserveeren van plaatijzeren schoorsteenen en schoorsteenkappen. — Verbetering van cement-vloertegels. — Muurbekleeding met luchtkanaalnet. — Vloeren uit estrik-gips vervaardigd.

De Bouwwereld no. 28. Architectuurschilders. J. A. Beerstraten, het oude stadhuis te Amsterdam (met losse plaat.)
Mengtoestellen voor beton en mortels.
Proeven op drukvastheid van Natuur- en Kunststeenen. Ingezonden door W. Kroese, secr. der Ver. van Nederl. Baksteenfabrikanten. De inzender verklaart de door Prof. van der Kloes medegedeelde cijfers waardeloos.
Het stationsgebouw der Zuid-Hollandsch Electrische Spoorweg Maatschappij te Rotterdam, door J. P. Stok Wzn.

De Ingenieur no. 27. Herstelling van de slagdrempels van de kleine schutsluis te IJmuiden, door F. L. Schlingemann c.i.
De Irrigatie op het Institut Colonial International te Brussel (slot), door R. A. van Sandick c. i.
Uit het Verslag der Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam over 1906.
Verslagen der vergaderingen; van de Vakafdeeling voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 29 Juni j.l.; en van de Vereeniging voor Waterleidingsbelangen in Nederland.
Ingezonden stukken. Rapporten betreffende Straat Soerabaja door Dr. D. F. Tollenaar. — Eenige beschouwingen over de drijfstang door F. J. Vaes.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 27. Materialen, welke in de electrotechniek gebezigd worden (slot.) — Schetsen uit de geschiedenis der Bouwkunst. — Warmtekrachtmachines (vervolg.)

De Aannemer no. 28. Agenda der aanstaande Algemeene Vergadering.
Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Uit de Afdeelingen. Rapport van de Commissie tot onderzoek van de Bestekken der Genie.
Bureaucratie; over de wijze van uitvoering der Ongevallenwet.
Uit eigen kring door Soranus; betreft de brochure van den Heer Homan van der Heide over het Middelbaar Technisch Onderwijs.

Deutsche Bauhütte no. 27. Misstände der gegenwärtigen Grossstadtanlagen door Jos. Aug. Lux.
Frühchristliche Kunst in den Adriatischen Küstengebieten door E. Bauernfeind (slot.)
Landhausgedanken door Wilfrid Baumgarten (slot.)
Glossen zum Monumentalbau door Rud Vogel bij een schouwburgontwerp van Klatte & Weigle Stuttgart.
Zur Bedeutung des Erkers für den Wohnhausbau door G. Heyden.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 1. Beknopt verslag v. d. Vergadering van 28 Juni. — Iets over de practische toepassing van het vloeibaar maken, grofkorrelig gemalen kleimassa's volgens het systeem „Weber" (vervolg.) — Het benutten der ringovengassen en de uitstralende warmte van den ringoven voor het schmauchen. — Ongevallenwet 1901 (vervolg). — Dakpannen voor Mexico en West-Indië. — Steenindustrie (ingezonden.)

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

'T-GRAVENHAGE. Naar de N. Ct. vernneemt, staat thans vast, dat de eerste-steen-legging van het Vredespaleis op Zorgvliet (?) zal plaats hebben op 30 Juli.

De heer Nelidow, president der Vredesconferentie, zal deze plechtigheid verrichten. Jhr. Van Karnebeek, voorzitter van het bestuur der Carnegie-stichting, zal een redevoering houden.

— Het Coll. Acad. Lugd. Bat. Supr. heeft aan alle Nederlandsche Studenten een oproep gericht, om mogelijk te maken de uitvoering van het volgende plan: om nl. voor het te bouwen Vredespaleis door de Nederlandsche Studentenkorpsen te doen aanbieden een geschenk, hetwelk zou bestaan uit een muurbeschildering van een der zalen van genoemd gebouw.

Daar het wenschelijk is, dat mededeeling van deze gift kan geschieden bij de eerste steenlegging op 30 Juli a.s., verzoekt het Collegium eventueele bijdragen zoo spoedig mogelijk te zenden aan het adres van den quaestor collegii, adres Delft, Nieuwe Plantage 110.

AMSTERDAM. Het welbekende gebouw „Zeemanshoop", hoek Dam—Kalverstraat, komt October a.s. in publieke veiling. De eenmaal bloeiende societeit, die er haar zetel had, schijnt niet langer in stand te houden.

HAARLEM. Het Museum van Kunstnijverheid ontving ten geschenke van den Heer Kam, oudheidkundige te Nijmegen, ten einde de keramische afdeeling van het Museum aan te vullen, eene verzameling, te Nijmegen gevonden, oud-Romeinsch vaatwerk.

Aan het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werden ongeveer 20 jaar geleden door wijlen Mr. Crommelin, verblijf houdende op Oud-Berkenrode te Heemstede, in bruikleen afgestaan, twee geschilderde glasramen, afkomstig van het kerkje te Bloemendaal. De overige ramen van hetzelfde kerkje werden toenmaals aangekocht door wijlen Mr. Justus Enschedé en versieren thans de voorhal van het Haarlemsch raadhuis. De beide eerstgenoemde ramen werden ondergebracht in de raadzaal van het Museum van Kunstnijverheid en vormden aldaar met de oude meubelen en huisraad een overeenstemmend geheel.

In het begin van dit jaar werden evenwel door de rechthebbende de glasramen teruggevraagd daar ze, zoo het heette, aan het Scotch Hensington Museum te Londen werden verkocht.

De Commissie van het Museum moest tot haar groot leedwezen de ramen teruggeven, ofschoon door haar ernstige pogingen werden aangewend ze voor ons land te behouden en zag ze naar Engeland verhuizen.

Later evenwel ontving de Commissie de mededeeling, dat de ramen niet aan genoemd Museum waren verkocht, doch dat ze den 6den Juli bij Christy in het publiek zouden worden verkocht; zij heeft toen de medewerking ingeroepen

van onzen Consul-Generaal te Londen en met diens welwillende medewerking werden de ramen gekocht en naar Nederland verzonden, zoodat ze thans weder hunne oude plaats in de raadszaal van het Museum innemen en zooals de Commissie hoopt voor goed in ons land zullen blijven.

GRONINGEN. Het nieuwe ziekenhuis te Groningen schijnt te laag gelegen te zijn. Althans vroeger heeft men maatregelen moeten nemen om het bederf van vloeren, enz. tegen te gaan. De kosten, die daarmede gepaard zijn gegaan, moeten niet gering zijn geweest. En ook nu gaan er weer geruchten, dat het niet in den haak is. Burgemeester en wethouders erkennen dan ook, dat het gebleken is, dat de grondwaterstand van het ziekenhuisterrein van dien aard is dat, hij noodwendig verbetering behoeft. Met deze verbetering, waarover burgemeester en wethouders met Ged. Staten in correspondentie zijn getreden, zal een belangrijke uitgaaf, zoowel voor de gemeente als voor de provincie, gemoeid zijn, die, volgens bericht van den minister van Binnenlandsche Zaken aan Ged. Staten gerekend kan worden alsnog te behooren tot de kosten van stichting en inrichting van het ziekenhuis.

Zoodra dit mogelijk is, zullen burgemeester en wethouders den Raad met den stand van zaken in dezen volledig in kennis stellen en te dien opzichte de noodige voorstellen doen. Intusschen hebben de voorbereidende maatregelen reeds een uitgaaf van enkele honderden guldens gevorderd.

AMSTERDAM. De heer A. W. Weissman schrijft aan de N. Rott. Courant:

Dezer dagen heeft men de zuilen der Oude Kerk van het pleisterwerk ontdaan, en toen is een en ander voor den dag gekomen, dat zeer merkwaardig mag worden genoemd.

In de eerste plaats is gebleken, dat de twee zuilen aan de noordwestzijde bij den toren, die tot dusverre voor de oudste werden gehouden en die tot de 14de eeuw schenen te behooren, inderdaad de jongste zijn. Zij dragen het karakter der 18de eeuw, en bestaan uit groote stukken Bremer-steen, terwijl de andere zuilen uit zeer kleine stukken kalk-teen werden opgetrokken. Het vernieuwen der zuilen zal omstreeks 1726 geschied zijn, toen het tegenwoordig orgel werd gemaakt.

In den 24sten jaargang van Oud-Holland over de Oude Kerk een en ander mededeelend, zeide ik, te veronderstellen, „dat op de zuilen van het koor, achter de beelden der apostelen, tapijten geschilderd waren".

Deze tapijten zijn nu inderdaad voor den dag gekomen. Ofschoon er betrekkelijk weinig meer van te zien is, kan men toch waarnemen, dat het karakter dezer schilderwerken vrijwel met dat van de in 1860 in de Groote Kerk te Haarlem ontdekte, overeenkomt. Tegenwoordig zijn die Haarlemsche tapijten overgeschilderd. Doch David van der Kellen heeft ze afgebeeld, zooals ze gevonden werden, in zijn bekend plaatwerk, dat in 1861 bij Martinus Nijhoff verscheen.

De Haarlemsche schilderwerken waren veel beter bewaard dan die te Amsterdam, indien althans de afbeeldingen, die Van der Kellen gaf, den toestand van het gevondene met juistheid aanduiden.

Te Amsterdam bleef het goud het best, doch de kleuren, meest blauw, groen en rood, zijn grootendeels verdwenen. De zware zwarte lijnen, die de kleuren insloten, kan men echter nog tamelijk goed volgen.

Opschriften, zooals er te Haarlem te zien zijn, heb ik in de Oude Kerk niet gevonden. Die opschriften hebben den Eerw. Heer J. J. Graaf in staat gesteld, de plaats van iederen apostel te bepalen. Te Amsterdam zal zulk een bepaling niet mogelijk zijn.

Ook zinnebeelden, die te Haarlem een belangrijke rol spelen, worden te Amsterdam niet aangetroffen. Maar men kan duidelijk de plekken, waar de beelden tegen de zuilen stonden, zien, en ook de dookgaten van de consoles en de overhuivingen waarnemen.

De kruispijlers aan de zijde van het koor zijn nog niet ontbloot. Waarschijnlijk zullen daar de beelden van de hh. Nicolaas en Johannes den Dooper gestaan hebben, zoodat ook daar tapijten kunnen gevonden worden, als tenminste omstreeks 1560, toen deze pijlers gemaakt werden, het schilderen nog in zwang was.

De zuilen van het schip zijn zonder tapijten, met uitzondering van die tegenover den predikstoel. Welk beeld hier gestaan heeft, is mij onbekend.

Ik hoop, dat men de schilderwerken niet zal herstellen, doch ze door draaibare zinken luiken bedekken. Op die luiken kunnen desgewenscht de tapijten, zooals men meent, dat zij in welstand waren, worden geschilderd,

Doch de origineelen dienen onaangeroerd te blijven, daar anders zoowel het later ontdekken van fouten in het herstelde als het verbeteren daarvan onmogelijk zou worden.

Vacante Betrekkingen.

— Civiel-ingenieur bij de Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij voor den dienst van Weg en Werken op Java. Aanvangs-salaris f 200 's maands. Brieven aan het kantoor der Maatschappij, Jan Pieterszoon Coenstraat 4 te 's-Gravenhage. (1)

— Civiel-ingenieur op een Bouwkundig Bureau. Brieven, motto „Bouwkunde", aan „Het Vaderland", Parkstraat 25, Den Haag. (1)

— Ingenieur, bekend met gewapend beton, aan een Cementsteenfabriek. Brieven lett. A.S.O., Alg. Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (1)

— Civiel-Ingenieur als buitengewoon opzichter bij de Overijsselsche Lokaal-Spoorweg Mij. „Deventer—Ommen", Beestenmarkt 6a Deventer. (1)

— Leeraar in Rechtlijnig Teekenen aan de H. B.school te Zaandam tegen 1 September, lesuren vier per week. Jaarwedde van f 69 tot f 100 voor elk wekelijksch lesuur. Stukken op zegel vóór 25 Juli aan den Burgemeester. Inlichtingen geeft de Directeur der School. (1)

— Onderbaas of Uitvoerder, bekend met Grond en Spoorwerk. Brieven onder no. 33386 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Een Leeraar in het vakteekenen en de materialenleer en een leeraar in het lijnteekenen, beide aan de Burgeravondschool te Zaandam tegen 1 October 1907. Stukken op zegel vóór 15 Juli aan den Burgemeester, inlichtingen verstrekt de Directeur S. Franco. (2)

— Opzichter voor den bovenbouw der gemeentetram te Utrecht. Sollicitaties met afschriften aan den Directeur. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

20 Bouwk.Opz.-teek.,	21—35 j., f 65—f 100	p. m.
6 BouwkOpz.-Uitv.,	24—35 j., f 60—f 90	„
6 Bouwk.Teek., aank.	18—25 j., f 40—f 50	„
5 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 75—f 85	„
11 Werktuigk. Teek.,	18—34 j., f 55—f 100	„
2 Werktuigk.Opz.(Const.)	34—39 j., f f 100	„
2 Electrotechniker	22—27 j., f 60 f 100	„
1 Scheepsteeken., (aank.)	—23 j., f —f 50	„
2 Leeraren Werktuigk., 1 Smeden	30—39 j., f —f 100	„
5 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 150	„

42STE JAARGANG. ZATERDAG 20 JULI 1907. No. 29.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor. uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Schilderwerken in de Oude Kerk te Amsterdam ontdekt.

Als vervolg op de mededeelingen, reeds elders omtrent de ontdekte schilderwerken in de Oude Kerk te Amsterdam gedaan, mogen nog enkele bijzonderheden hier een plaats vinden.

Indertijd gaf ik in „Oud-Holland" als mijn meening, dat de zuilen van het koor met tapijten beschilderd zouden zijn, welke schilderwerken men zou moeten vinden, als de laag witkalk verwijderd werd.

Spoediger, dan ik vermoed had, heeft de architect C. B. Posthumus Meyjes het ontblooten der zuilen gelast, en nu ziet men inderdaad de tapijtschilderingen, gelijk die ook in de St. Bavokerk te Haarlem en de Domkerk te Utrecht werden gevonden.

Dat het getal der zuilen in het koor twaalf is, maakt het zeer waarschijnlijk dat de beelden der apostelen daar geplaatst zijn geweest. Die beelden stonden ook te Haarlem in het koor, en men had daar zelfs, met behulp van de opschriften, op de tapijten aanwezig, kunnen aangeven, waar iedere apostel zijn plaats had gehad.

Meende ik aanvankelijk, dat de zuilen der Oude Kerk uit dunne lagen kalksteen bestonden, het is mij nu gebleken, dat althans aan de oostelijke zuilen zoogenaamde Bremer-zandsteen is gebezigd.

Iedere zuil is, wat haar naar het koor gekeerde helft betreft, ter halver oppervlakte beschilderd. Het schilderwerk begint onmiddellijk onder het kapiteel en eindigt boven de afscheiding tusschen koor, trans en zijbeuken. Daar echter in de 17de eeuw op die afscheiding nog een balustrade is geplaatst, zoo maakt die de schilderwerken ten deele onzichtbaar.

Iedere beschildering geeft een tapijtdessin te aanschouwen, door een rand omgeven en van onderen van geschilderde franje voorzien. Onder die franje bevindt zich telkens een cirkel, met een rijk versierd kruis er in. Misschien zijn dit de wijdingskruisen van het 14e-eeuwsche koor, die in de 16e eeuw rijker werden overgeverfd. Of moeten wij hier denken aan bevestigings-plaatsen van koperen luchters, onder de beelden aanwezig? Ik durf het voorloopig niet beslissen.

De tapijten zijn blijkbaar vervaardigd, toen de beelden reeds aanwezig waren, want de plekken, waar, gelijk de dookgaten bewijzen, de kraagsteenen, de figuren en de troonhemels aan de zuilen bevestigd waren, bleven onbeschilderd.

Beschouwen wij nu de twaalf zuilen afzonderlijk, beginnende aan de zuidwestzijde.

Zuil 1.

Het tapijt vertoont een blauwen grond met gouden ornament, in den trant van het begin der 16e eeuw. Bovenaan, in den rand, ziet men twee wapenschilden, schuins geplaatst en volgens de regelen der heraldiek naar elkander neigend. De blazoenen zijn niet goed meer te onderscheiden. De rand is in Renaissance-

stijl, met arabesken, maskers en kandelabervormen. Hij moet van een herstelling, omstreeks 1540 ondernomen, afkomstig zijn.

Zuil 2.

Hier heeft het tapijt een gouden grond met rood ornament. De twee schilden, bovenaan, hebben als blazoen het kruis van St. Joris (?) en een kruisboog. Waarschijnlijk is dit schilderwerk dus door de schutters bekostigd.

De rand vertoont eenvoudige rozetten.

Zuil 3.

Het bovendeel van deze schilderwerken bleef vrij goed bewaard. De twee schilden hebben als blazoen een huismerk (?) en een zeer fraai uitgevoerden Christuskop, zooals die op de doek der H. Veronica voorkomt. Het tapijt vertoont een blauwen grond met gouden ornament, in den stijl van het begin der 16e eeuw, Het rood van den rand is vrij goed gebleven. De arabesken en koppen in dien rand zijn in den stijl van omstreeks 1540.

Zuil 4.

Hier verkeert het schilderwerk in slechten staat. Alleen van het goud en rood in het tapijt is nog iets te zien. Maar het overige is verdwenen.

Zuil 5.

Het tapijt vertoont blauw ornament op gouden grond. De rand is grootendeels verdwenen. Doch de wapenschilden zijn nog te onderscheiden. Links is het blazoen twee gekruiste seisen, (?) rechts is het veld in twee helften gedeeld, waarvan de linksche een zwaan vertoont, de rechtsche een zwaan vertoont, de rechtsche een liggende balk.

Zuil 6.

De schilden en de rand gingen hier verloren. Maar het bijzonder fraaie „ananas"patroon in rood en goud is uitmuntend bewaard.

Zuil 7.

Verkeert in slechten staat. Alleen enkele sporen van rood en goud zijn te zien.

Zuil 8.

Hier is zoo goed als niets te onderscheiden.

Zuil 9.

Het tapijt is verdwenen. Maar de schilden bovenaan zijn bewaard Het linksche vertoont een huismerk, het rechtsche heeft als blazoen een rood veld, beladen met een zwarten bok en drie gouden (?) sterren.

Zuil 10.

Vertoont geringe sporen van blauw en goud.

Zuil 11.

Hier is het tapijt van rood en goud, doch zeer beschadigd. Een der schilden, met een blauwen grond, doch zonder blazoen is nog te zien. De rand heeft rozetten.

Zuil 12.

Vertoont sporen van blauw en goud.

Gelijk uit het bovenstaande blijkt bleven de tapijtbeschilderingen veel minder goed bewaard, dan die in de St. Bavokerk te Haarlem, gelijk ze door David van der Kellen in 1861 werden afgebeeld.

De oorzaak daarvan is gemakkelijk te begrijpen. Tusschen 1555 en 1565 heeft men het koor der Oude kerk te Amsterdam hooger gemaakt, dan het oorspronkelijk was. Om het geld voor dit werk bijeen te krijgen werd een loterij gehouden. Die loterij werd algemeen bekend gemaakt, door houtsneêprenten. Het eenig bekend exemplaar dezer houtsnede werd door den thans overleden heer P. van Eeghen aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap geschonken. Deze prent draagt het jaartal 1558, en vertoont ons het koor, terwijl de werklieden met het verhoogen bezig zijn.

Het werk kon, door gebrek aan middelen, slechts langzaam worden uitgevoerd. Dat het koor lang zonder dak moest blijven staan, heeft tengevolge gehad, dat de regen aan de schilderwerken groote schade toebracht. Daar hier te lande de regen meest uit het Zuidwesten komt hebben de noordelijke zuilen het meest moeten lijden. De astragaallijsten onder de kapiteelen gaven echter eenige bescherming, gelijk daaruit blijkt, dat de deelen, onmiddellijk daaronder, vooral aan de zuidzijde, het best bewaard bleven.

In 1565, toen het koor eindelijk gereed was, heeft men blijkbaar het herstellen der beschadigde schilderwerken niet noodig geacht. Wellicht zijn toen reeds de zuilen overgewit, daar zij bedekt werden door de kostbare tapijten, naar ontwerpen van Maarten van Heemskerk door Willem Andriesz de Roet te Leiden vervaardigd.

Het goud heeft het best aan den regen weerstand geboden. Maar de kleuren, vermoedelijk met water of lijm aangemaakt, zijn op geringe sporen na weggespoeld.

Aan een herstelling valt niet te denken. Daarom is het misschien het best, de weinig toonbare schilderingen door schuifgordijnen van wit linnen aan het oog te onttrekken.

A. W. W.

Bouwkunst als nijverheid.

Een vereeniging van Duitsche beoefenaars der bouwkunst daagde iemand voor het gerecht, die er zijn bedrijf van maakte, om bouwwerken te doen ontwerpen en uitvoeren door personeel, dat hij in zijn dienst had genomen. Deze persoon noemde zich architect, en de vereeniging betwistte hem het voeren van dien titel. Doch zij zag zich haar eisch ontzegd.

Vandaar, dat er nu verontwaardiging en ongerustheid heerscht onder de Duitsche architecten. Doch wist men het dan niet reeds lang, dat de bonwkunst slechts voor wie haar als nijverheid beoefent, nog de kip is, die de gouden eieren legt? Het is waar, van kunst kan dan eigenlijk geen sprake meer wezen, doch daar valt nu eenmaal niets aan te veranderen.

Het blijkt door dit rechtsgeding duidelijk, dat de architect, als kunstenaar, op zijn laatste gras loopt. Hij moet zijn vak „consequent verindustrialiseeren" op straffe van onbestaanbaar te worden. Men heeft het den man, die het eerst zei, dat de bouwkunst op sterven lag, kwalijk genoeg genomen. Maar wie voorziet nu niet haar naderend einde?

In het weekblad „Architectura" worden eenige woorden van troost gesproken, ontleend aan een Duitsche bron.

„In grooten stijl gedreven reuzenbedrijven — „vroege vormen der vennootschap — *kunnen* den „werkelijk artistiek voelenden architect alle zorgen „voor bestaan en geldzaken ontnemen, hem aan „het belangrijkste helpen, wat hij noodig heeft, „aan den bewust eischenden bouwheer, en hem al„dus zijn talent en zijn organiseerende bekwaam„heden teruggeven. Even als de afdeelingschef in „het „warenhuis" een vastere positie heeft dan de „kleine winkelier, zoo is de door een groote „bouwzaak vast of tijdelijk aangestelde architect „er beter aan toe, dan wanneer deze zelf naar „werk moet omzien".

Maar al *kan* een in grooten stijl gedreven reusachtige naamlooze vennootschap den *werkelijk artistiek* voelenden architect aan zich verbinden en hem dus tot haar beambte maken, *zal* zij het ook doen? De directeur eener vennootschap moet in de eerste plaats op de zaak als zaak letten, en dit zal hem doen besluiten „artistieke" menschen maar liever niet in zijn dienst te nemen.

Mag men den „kleinen winkelier" met den „werkelijk artistiek voelenden architect" in één adem noemen? Wij betwijfelen het. Doch zelfs die „kleine winkelier" zal niet dan door den uitersten nood gedwongen zijn vrijheid prijsgeven, om de kooi van het „warenhuis" op te zoeken; hoeveel minder aanlokkelijk moet het dan niet voor een hoogstaand kunstenaar zijn, om zich dus te laten opsluiten, en afhankelijk te zijn van hooger geplaatsten, die zich alleen door commercieele overwegingen mogen laten leiden?

De architecten moeten daaromtrent maar eens hun licht gaan opsteken bij hunne kunstbroeders van het penseel, wien de kunstkoopers „alle zorgen voor bestaan en geldzaken" hebben ontnomen. Deze schilders moeten nu, al naar de kunstkooper verlangt, jaar in jaar uit hetzelfde koetje met hetzelfde glimlicht, dezelfde eendjes in dezelfde plas, dezelfde moeder bij de dezelfde aardappelschillerij, of wat verder door de Amerikaansche markt gezocht wordt, op doek of paneel aanbrengen. Zij zitten als het vogeltje op het krukje, dat zoover vliegen kan als zijn touwtje lang is. De schilders worden mannen „in bonis" maar hun kunst moet het loodje leggen. De kunstkoopers schaffen zich automobielen aan.

Goethe heeft een fraaie fabel gedicht, die „Adler und Taube" heet. Daarin wordt verhaald van een adelaar, die door een schot getroffen, wel geneest, doch zijn rechtervleugel niet meer kan bewegen. Hij moet zich met „onwaardig aas" voeden en zit treurend bij een myrthenboschje, waar een duif hem vindt. Die duif tracht hem te troosten door hem te zeggen, dat hij alles heeft, wat voor hem noodig is, daar de tevredene overal spoedig genoeg heeft. En dan komt het slot:

„O Weise! sprach der Adler, und tief ernst.
„Versinkt er tiefer in sich selbst;
„O Weisheit! Du redst, wie eine Taube!"

Laat nu eens de architect, de „aertsbouheer" van Vondel, de vrije adelaar zijn, die door de tijdsomstandigheden in zijn wiek is geschoten. Hij leeft nog, doch het vliegen is gedaan, uit den ether van het ideaal is hij op den grond der nuchterste alledaagschheid gevallen, waar hij met moeite zijn kost vindt. Daar komt nu de duif, die „Architectura" opliet, naar hem toe en zegt, dat het op den grond, „waar zich reeds een economische, een sociale „toekomstvorm aankondigt. waar een onafzienbare „mogelijkheid ter ontwikkeling bestaat", toch nog zoo kwaad niet is.

Doch de adelaar blijft treuren, hij kijkt naar de blauwe lucht, waar hij nog enkele van zijns gelijken, die buiten schot wisten te blijven, „ziet zweven", en: „O wijsheid, gij spreekt als duif". is zijn eenig antwoord.

Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, volgens besluit van de Algemeene Vergadering der Maatschappij, gehouden 28 Mei 1891.

(Vervolg en slot van blz. 222).

DERDE GROEP.

Maandag, 11 Maart, voorm. 9—10 uur.

Opstel over een bouwkundig onderwerp.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

A. Aan welke eischen moet een goede huisrioleering voldoen?

B. Op welke wijze worden door U hout, steen en ijzer gekeurd?

Maandag, 11 Maart, voorm. 10—12 uur.

Meetkunde.

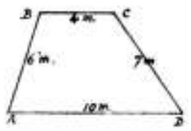

1. Bereken van bovenstaand trapezium:

A. de lijn die uit het midden van A B evenwijdig aan A D getrokken wordt;

B. het oppervlak;

C. de loodlijn die uit het midden van A B op C D of haar verlengde wordt neergelaten.

2, Verdeel een cirkel met een straal van 6 d.M. door een gelijkmiddelpuntigen cirkel in twee deelen die zich verhouden als 2:3.

3. Hoeveel bedraagt het gewicht van een ijzeren hollen cilinder hoog 2 M., wijd binnenwerks 0.8 M., en buitenwerks 0.84 M.

Spec. gew.: 7.4.

4. Een obelisk, hoog 10 M., met een rechthoekig grondvlak van 4 bij 3 M. en een bovenvlak van 3 bij 2 M., is gedekt door een piramide hoog 4 d.M. en waarvan het grondvlak gelijk is aan het bovenvlak van den obelisk.

Bereken de zwaarte van dit geheele lichaam.

Spec. gew.: 1.6.

5. Men verlangt een houten rechten kegel met een inhoud van 1 M³. Welke afmetingen moet die die kegel hebben indien de straal van het grondvlak zich verhoudt tot de hoogte als 2:5.

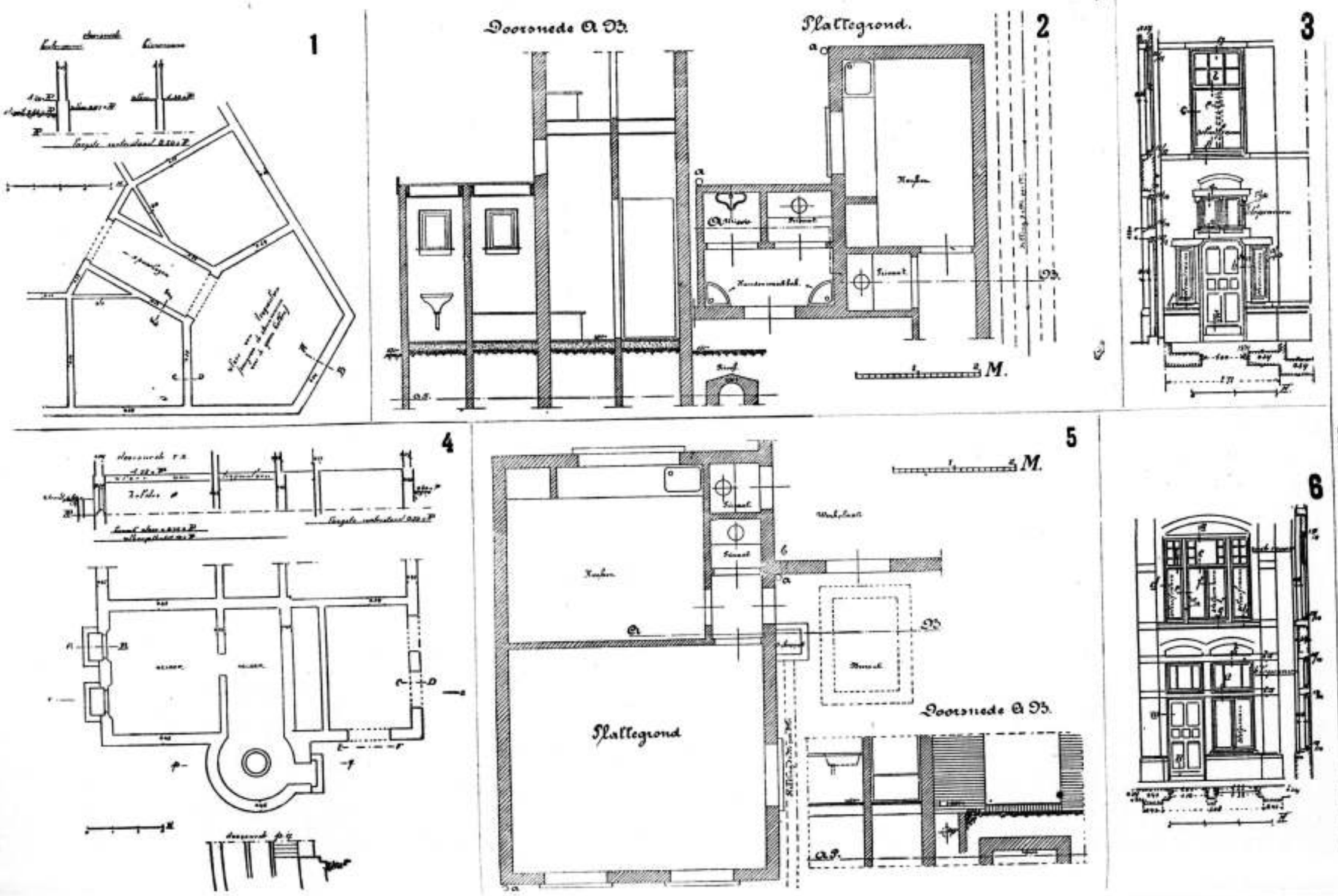

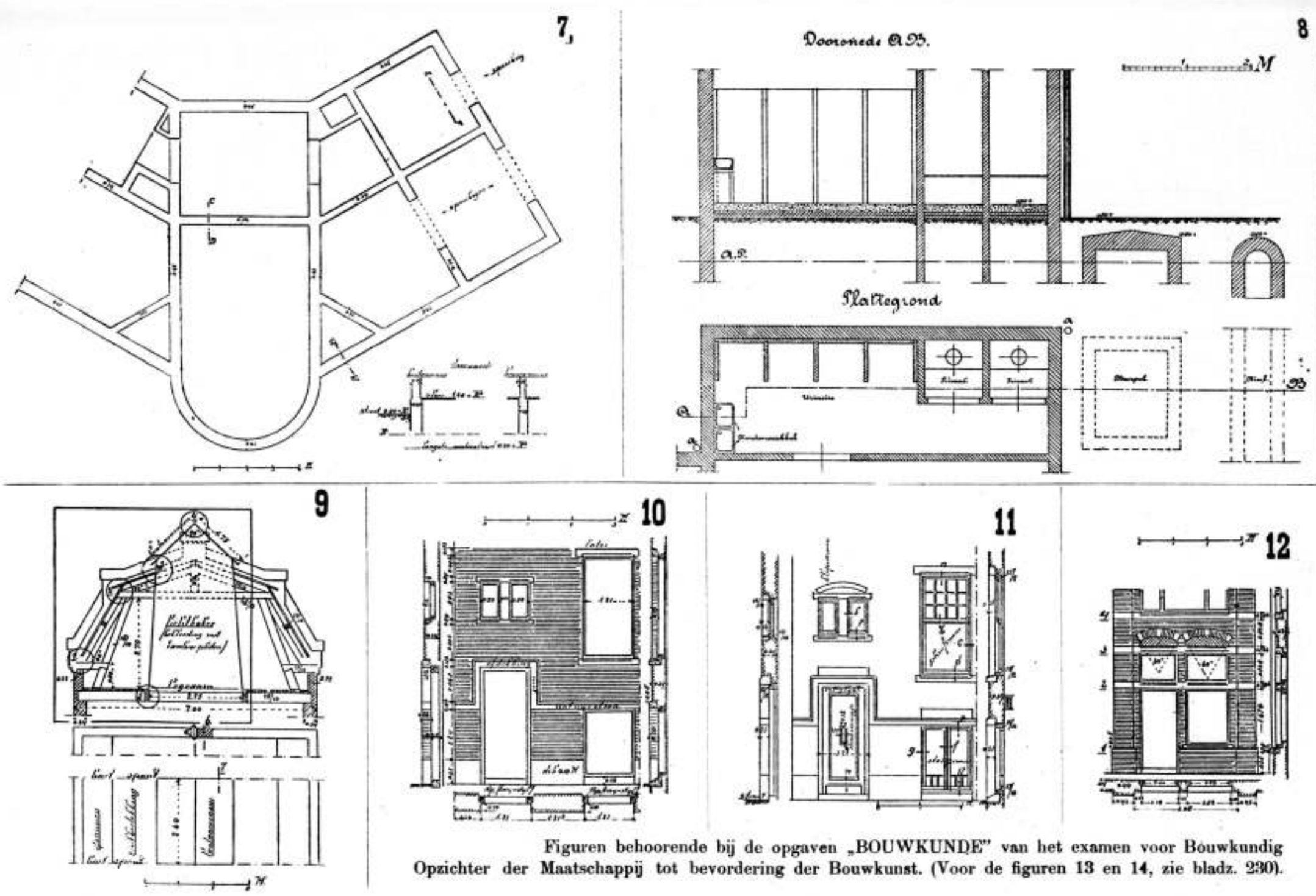

Figuren behoorende bij de opgaven „BOUWKUNDE" van het examen voor Bouwkundig Opzichter der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. (Voor de figuren 13 en 14, zie bladz. 230).

13

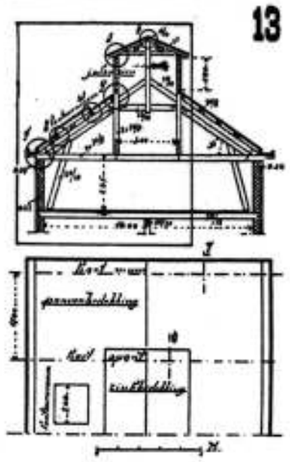

14

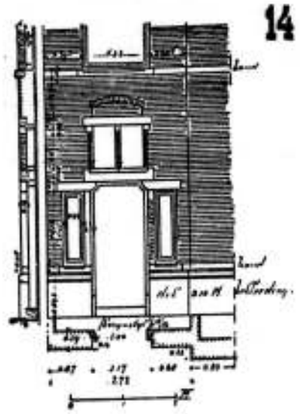

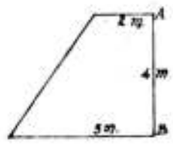

6. Nevenstaand trapezium wentelt om zijne rechthoekszijde A B. Bereken de geheele oppervlakte en den inhoud van het lichaam dat door de omwenteling ontstaan is.

Maandag 11 Maart, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening op eene schaal van 1 à 50; zie fig. 4, waarop zijn aangegeven de rondgaande muren van een gebouw op 0.60 M. + A. P. Gevraagd te teekenen, *op deze schetsteekening*, op $^1/_{50}$ der ware grootte, een volledige paalfundeering met schuifribben en vloerplaten; op $^1/_{10}$ der ware grootte, de doorsneden over A B, C D, en aanzicht E F. Formaat steen: waalvorm. De gestippelde lijnen zijn spaarbogen.

Dinsdag, 12 Maart, voorm. 8½—10 uur.

Stelkunde.

1. Vereenvoudig:

$$\frac{1}{a^2} - \frac{1}{(a^2+1)^2} + \frac{a-1}{a^2+1}$$

2. Evenzoo:

$$\left(a^4 - \frac{a^2}{x^2}\right) \times \frac{a^2x^2 + abx^2}{ax+1} \times \frac{ax}{a^2-b^2} \times \frac{a-b}{a^4x}$$

3. Bereken de waarde van:

$$\sqrt[3]{[4\,b^2c^2 - \{d^2 - (b^2-c^2)\}^2 - 5\,b]}$$

als: b = 3, c = 2 en d = 4.

4. Los de volgende vergelijkingen op;

a. $$\frac{x-7}{x+7} = \frac{2x-15}{2x-6} - \frac{1}{2(x+7)}$$

b. $$2x - \frac{ij+3}{4} = 7 + \frac{3ij-2x}{5}$$

en $$4ij - \frac{8-x}{3} = 24\tfrac{1}{2} - \frac{2ij+1}{2}$$

c. $$\frac{3x-7}{ij} + \frac{4x-10}{x+5} = \frac{7}{2}$$

Dinsdag, 12 Maart, voorm. 10—12 uur.

Beschrijvende meetkunde.

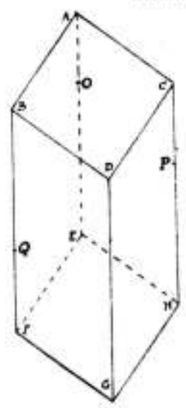

a. Het vierzijdig prisma staat loodrecht op het horizontale vlak. Door de punten P, O, Q, wordt een plat vlak gebracht.

Construeer den doorgang van dat vlak met het horizontale vlak en het punt waarin het vlak de ribbe DG snijdt.

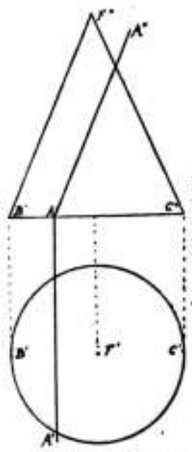

b. De kegel wordt door het vlak A'AA'', loodrecht op het vertikale staande, en evenwijdig met de beschrijvende lijn B F loopende, gesneden.

Construeer de horizontale projectie der doorsnede.

c. Construeer de isometrische projectie van een regelmatig viervlak, waarvan elke ribbe 3 c.M. lang is.

Dinsdag, 12 Maart, nam. 1—5 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een houten kap, zie fig. 9.

Te teekenen op $^1/_{20}$ der ware grootte, het binnen eene omlijning aangegeven gedeelte der doorsnede, met bovenaanzicht van het lantaarnraam; op $^1/_{10}$ der ware grootte, de details van 1, 2, 3, 4, en schetsmatig op dezelfde grootte de details van 5, 6, 7. Het lantaarnraam is gedekt met geribt glas.

Woensdag, 12 Maart, voorm. 9—12 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening voor steenhouwwerk; zie fig. 12.

In teekening te brengen op $^1/_{10}$ der ware grootte, de verschillende stukken, waaruit de lagen 1. 2, 3, 4, bestaan, benevens dorpel, neuten, boogstukken zoodanig, dat de aansluiting en de afmetingen duidelijk zichtbaar zijn.

Maak een staat van de benoodigde (Escauzijnsche) steen. De wijze van bewerking moet worden aangegeven.

Woendag. 13 Maart, nam. 1—3½ uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen de schetsteekening van eene kleine woning met werkplaats, schaal 1 à 20; zie fig. 5.

In de keuken is een hardsteenen gootsteen met vast koperen rooster en looden afvoerbuis, aansluitende op een ijzeren grondleiding.

In het portaal komt een privaat uit, met looden trechter en dito afvoerbuis; in de werkplaats is een privaat met geëmailleerd ijzeren trechter, aangesloten op een gegoten ijzeren grondleiding.

De beerput is afgedekt met troggewelfjes van ½ steen tusschen ijzeren liggers I Norm Prof. no. 14. Hierin is een mangat met sluitsteen.

a. stellen hemelwaterbuizen voor.

b. stelt een schrobwater-afvoer van de werkplaats voor.

Gevraagd:

Het rioolplan *in de schetsen* te teekenen, met inschrijving van de te bezigen materialen, de afmetingen, de hellingen en, waar aan putten of riool wordt aangesloten, de hoogte betrekkelijk A.P.

De privaten loozen naar den geprojecteerden beerput.

Het gootsteen en hemelwater moet door den geprojecteerden schepput en het daarop aansluitende riool worden afgevoerd.

Verder nog de volgende details te teekenen op eene schaal van 1 à 10:

1o. De aansluiting van de afvoerbuis aan den gootsteen en aan de grondleiding.
2o. Eene doorsnede over elk der privaten.
3o. Een plattegrond met doorsnede over de afdekking van den beerput.
4o. Eene doorsnede over den schepput.

Bij alle constructies nauwkeurig het dichtingsmateriaal in te schrijven.

Woensdag, 13 Maart, nam. 3½—5 uur.

Handteekenen.

In teekening te brengen. op ware grootte, een ijzeren sieranker, volgens onderstaande schets.

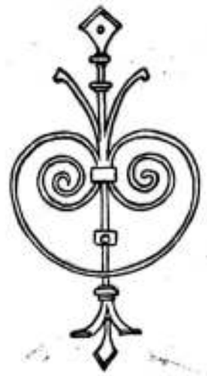

Schaal 1 à 10.

Donderdag, 14 Maart, voorm. 8½—10½ uur.

Rekenen.

1. Los de volgende vergelijking:

$$\frac{6}{\frac{3}{7}} : \frac{\frac{2}{5}}{2\frac{1}{4}} = 10.875 : 29\,X.$$

2. Wat kost een staaf ijzer lang 1 M., indien de Engelsche voet met f 0.44 betaald wordt?

3. Een ijzeren touw bestaat uit 40 draden, die elk een middellijn van 3 mM. hebben. Aan dit touw hangt een gewicht van 282,6 kilo.

Hoeveel bedraagt dit gewicht per c.M². touw?

4. Een aannemer verliest op een werk van f 20.000 het bedrag van f 460, doch verdient f 750 op het bijwerk dat hij had aangenomen voor f 3000.

Hoeveel percent verliest hij op het werk?

Hoeveel percent verdient hij op het bijwerk?

En hoeveel percent wint hij op het geheel?

4. Aan de uiteinden van een hefboom, lang 25 d.M., hangen gewichten van 480 en 2700 Kilo. Waar moet die hefboom ondersteund worden om in evenwicht te zijn?

De zwaarte van den hefboom wordt niet in rekening gebracht.

Donderdag, 14 Maart, voorm. 10½—12 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen de onderstaande schetsteekening van een ijzeren hijschbalk.

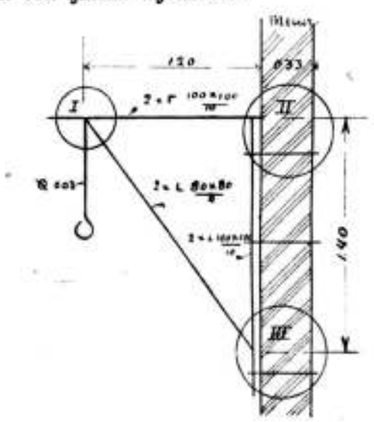

Gevraagd in teekening te brengen op $^{1}/_{20}$ der ware grootte, de geheele console, en op $^{1}/_{10}$ der ware grootte de details I, II en III.

Donderdag 14 Maart, nam. 1—4 uur.

Bouwkunde.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ramen en deuren; zie fig. 3.

Gevraagd in teekening te brengen op ware grootte, de doorsnede over A, B, C en D, wanneer het raam een schuiframe, over B, C, D en E, wanneer het een stolpraam; verder de doorsneden over F, G, H, K en L. Dikte raam- en deurhout 4.5 c.M.

Behalve de hierboven opgegeven vraagstukken, die aan de candidaten der daarbij vermelde groepen ter uitwerking werden voorgelegd, werd elken candidaat een mondeling examen afgenomen over de volgende onderwerpen:

Bouwkundige berekeningen met behulp van een vademecum.

Kennis in het gebruik van waterpas-instrumenten.

Bouwstijlen.

Burgerlijke bouwkunde, omvattende: *a.* houtconstructie, *b.* steenconstructie, *c.* ijzerconstructie, *d.* dakbedekkingen, *e.* kennis van grondwerken.

Bouwmaterialen.

Gereedschappen en werktuigen

Het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten, en het houden van een dagboek, week en werkstaten.

Kennis van de bouwwetgeving, volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Bekendheid met: Algemeene Voorschriften (A. V.) van het Departement van Waterstaat Handel en Nijverheid, vastgesteld in 1901, de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de Woningwet, en de Hinderwet.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 28. Examen tot het verkrijgen van het diploma van Bouwkundig Opzichter. (slot.)

Excursie naar Essen en Düsseldorf door de afdeeling Arnhem van de Maatschappij t. B. d. B. door C. Versteeg.

Architectura no. 28. Architect en Ondernemer, overgenomen uit de Neu-Deutsche Bauzeitung.

Belangrijk Lagere-School-Onderwijs, ontleend aan het artikel „Een belangwekkende Tentoonstelling" van J. D. Ros in het tijdschrift „Schoonheid en Onderwijs."

Bepalingen voor de tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters (vierjaarlijksche) te houden te Amsterdam in het najaar van 1907.

Technisch Gedeelte. De draagkracht van bouwgrond (slot.) — Wie mag zich architect noemen?

De Bouwwereld no. 29. Tentoonstelling in de Royal Academy te Londen.

Asbestcement ter bekleeding van ijzerconstructies, door J. L. Terneden.

De Ingenieur no. 28. Statistiek van Centraalstations van Electrische stroomlevering in Nederland van de vakafdeeling voor Electrotechniek.

Ondergrondsche telefoonaanleg in Beieren door C. R. H. Arntzenius w. i.

Prijsvragen van de afdeeling Weg- en Waterbouwkunde der Technische Hoogeschool.

Vergadering van de vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde v. h. K. I. v. I. op 6 Juli j.l.

Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Gasfabrikanten in Nederland op 3 en 4 Juli j.l.

Ingezonden stukken. Over een tweetal vraagstukken op het gebied der kabelnetconstructie door F. A. Holleman Jr.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 28. Bestratingen (vervolg.) — Schetsen uit de geschiedenis der Bouwkunst (vervolg.)

De Aannemer no. 29. Afdeeling Groningen. Verslag der vergadering van 2 Juli j.l.

Uit Eigen kring. Solidariteit, door Soranus.

Raad van Arbitrage voor de Bouwbestrijven in Nederland.

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 2. Het benutten der ringovengassen en de uitstralende warmte van den ringoven voor het schmauchen (vervolg.) — Zwarte kleiproducten, naar Prof. H. le Chatelier — Verweering en zelfontbranding van steenkolen. ontleend aan het Zeitschrift des Vereines Deutschen Ingenieure — Ongevallenwet 1901 (vervolg.) — Electrolitische werkingen op beton.

Deutsche Bauhütte no. 28. Misstände der gegenwärtigen Grossstadtanlagen door Jos. Aug. Lux.

Zum Kapitel Backsteinbau IV door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen van moderne baksteenbouwwerken in Zweden en Denemarken.

Kaffeehaus mit Pension für eine Kurstadt door Metus Heeren bij een ontwerp van Spitzner.

Ein Sporthaus door P. Rose bij een ontwerp van P. Breukel.

Het Huis, Oud & Nieuw. Aflevering 7 bevat het eerste gedeelte van een belangrijke studie over het oude Utrechtsche stadhuis door Mr. S. Muller Fz. Het oudste stadhuis moet van de 12de tot het midden der 14de eeuw gelegen hebben ten westen van de Buurkerk In 1343 kocht de stad echter het huis Hasenberch later vereenigd met de daarnaast gelegen huizen Groot en klein Lichtenberg. Al deze merkwaardige oude gebouwen hebben, zooals bekend is, plaats moeten maken voor het tegenwoordig stadhuis, slechts teekeningen en eenige fragmenten zijn overgebleven en met de afbeeldingen van een geleelte daarvan is het artikel geïllustreerd

M. van Notten geeft eenige aanteekeningen over twee portretbustes door Rombout Verhulst.

Voorts geeft deze aflevering eenige mededeelingen over de expositielokalen van het atelier voor decoratieve kunst „Het Huis" onlangs gevestigd in het gebouw der Utrechtsche Hypotheekbank, Drift 17 te Utrecht, met fraaie afbeeldingen.

Bulletin des Métiers d'Art. In het Juni-nummer van dit Belgisch tijdschrift vinden wij een artikel: La Tapisserie de haute et de basse lisse door de Wouters de Bouchot met afbeeldingen van oude Brusselsche tapijten

Ferronneries de l'église de Droogenbosch.

Le Style „Jésuite" en Belgique door R. Lemaire, beschouwing over het onlangs verschenen boek van J. Braun „Die Belgischen Jesuitenkirchen.

Crosse Pastorale de S E. Mgr. Mercier.

Enseignement professionel.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's Gravenhage. Omtrent de plechtigheid der eerste steenlegging voor het Vredespaleis op „Zorgvliet" op 30 Juli. kan het volgende gemeld worden:

De ingang voor de genoodigden is door het oude paleis „Buitenrust", aan den Scheveningsche-weg. Ongeveer 1100 personen worden genoodigd.

De vorstelijke familie zal de plechtigheid niet bijwonen.

Voor de genoodigden is op het terrein een tribune opgericht. Daartegenover is een schelpvormige tent, waarin het koor plaats neemt, dat begeleid wordt door het Philharmonisch orkest.

De steenlegging zal geschieden door den voorzitter der Conferentie, den heer Nelidoff. Een koornummer zal de plechtigheid besluiten.

De bouw en inrichting van het paleis zal vermoedelijk 3 jaren in beslag nemen.

24ste Jaargang. ZATERDAG 27 JULI 1907. No. 30

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Rembrandts huis te Amsterdam.

Ter gelegenheid van de feesten, verleden jaar ter eere van Rembrandt gehouden, kocht de gemeente Amsterdam de twee huizen aan de Jodenbreestraat die, toen zij nog één geheel waren, door Rembrandt werden bezeten en bewoond.

Inmiddels is een stichting in het leven geroepen, die men „Rembrandt-Huis" gedoopt heeft en welke zich ten doel stelt, de beschikking over het huis te verkrijgen, ten einde het zooveel mogelijk in den staat te brengen, die het had tijdens Rembrandts leven.

Het gerestaureerde gebouw zal ter bezichtiging van het publiek worden gesteld. Reeds verscheen een voordracht, om de huizen voor f 35000 aan de stichting over te doen, en die voordracht zal ongetwijfeld door den gemeenteraad van Amsterdam worden aangenomen.

Zoo zal dus Amsterdam zijn „Rembrandt-Huis" krijgen, gelijk Neurenberg zijn „Dürer-Haus" en Florence zijn „Casa Buonarotti" bezit.

De moeilijkheden, die den toekomstigen hersteller wachten, zijn niet weinige. Zij beginnen reeds aan den gevel van het huis, die men niet zal willen laten, zooals hij zich thans vertoont.

Doch hoe die gevel was in Rembrandts tijd valt slechts af te leiden uit de zéér kleine afbeelding, welke Balthazar Florisz. van Berckenrode in 1625 op zijn bekende kaart van Amsterdam gaf.

Men onderscheidt daar een geveltop, die ongetwijfeld in 1606, het jaartal in den gevelsteen gebeiteld, gemaakt is. Door de kleine schaal is echter van de onderdeelen niets te zien. Er zal den restaurator, als hij dien top wil maken, die in Rembrandts tijd ongetwijfeld nog den gevel bekroonde, slechts overblijven, zijn verbeelding te laten werken.

Doch zou het wel gewenscht zijn het tegenwoordig fronton, al past het niet best bij het hooge dak en al werd het omstreeks 1660 gemaakt, toen Rembrandt het huis reeds verlaten had, te doen verdwijnen? Men is aan dat fronton, karakteristiek voor de Palladiaansche periode, die met Jacob van Campen begon, nu eenmaal gewend, en het is, in zijn ontwijfelbare echtheid, van meer waarde dan de fraaiste top uit de 17e eeuw die de 20e zou willen maken.

Dat kruiskozijnen in de plaats der tegenwoordige kozijnen zullen komen spreekt van zelf. Een nieuwe stoep, een nieuwe deur zal men waarschijnlijk ook willen maken, en dan meenen, den gevel „zooveel mogelijk" in den staat te hebben gebracht, die hij tijdens Rembrandts leven had.

Wat de inrichting van het huis betreft, alles hetgeen daarvan bekend is, vindt men in den inventaris welke van wege de Desolate Boedelkamer in 1656, toen Rembrandt failliet ging, werd opgemaakt. Die inventaris is voor het eerst door Nieuwenhuis

in 1834 openbaar gemaakt; men vindt het stuk op het gemeente-archief van Amsterdam.

Vosmaer gaf met behulp van den inventaris in zijn bekend werk „Rembrandt Harmens van Rijn", dat in 1868 verscheen, een beschrijving van het huis, zooals het zich van binnen vertoonde.

„Wij komen het eerst in het voorhuis, dat in de „burgerhuizen der 17e eeuw gemeubeld was. Dit „voorhuis was er een, zooals Pieter de Hoock „ze placht te schilderen. Bij het raam waren de „tegels ten deele door een kleinen lossen houten „vloer bedekt. Er stonden in het vertrek zes „Spaansche stoelen, waarvan vier met zwarte kussens „er op. Vierentwintig schilderijen hingen aan de „wanden".

„De zijkamer daarnaast was gemeubeld door een „groote tafel van notenhout, met een Doorniksch „kleed bedekt; verder door Spaansche stoelen met „groen fluweelen kussens, een spiegel in ebbenhouten „lijst en een marmeren koelvat. Ook hier hingen „schilderijen aan de muren".

„De achterkamer was het huisvertrek, waar „Rembrandt placht te etsen, en op een eikenhouten „pers zijn prenten te drukken. Hier waren vele „voorwerpen van huiselijk gebruik aanwezig, en „ook een groote spiegel, een tafel met een gebor„duurd kleed, stoelen en een bed met blauwe stof „bedekt, een cederhouten linnenpers en een ceder„houten linnenkast. De muren waren door schilde„rijen bedekt."

„Op de eerste verdieping had de meester zijn „werkplaatsen en zijn museum of kunstkamer, gevuld „met de kostbaarste en zeldzaamste voorwerpen. „Daarbij was een klein kabinet, met eenige schilde„rijen. Ook zag men hier de kleine werkplaats, in „vijf deelen verdeeld, de groote werkplaats, een „voorkamer en een klein kantoortje."

Wij hebben uit deze beschrijving de opsomming der schilderijen, welke de inventaris geeft, weggelaten, eensdeels omdat de hersteller van het huis daarmede niets te maken heeft en anderdeels omdat men die stukken, zoo zij nog mochten bestaan, toch niet op hun oude plaatsen zal kunnen terugbrengen. Ook de kostbare voorwerpen, die eens Rembrandts eigendom waren, zal men nooit weder in zijn woning bijeenzien.

Trouwens in onzen tijd zou men er niet gemakkelijk toe overgaan, voorwerpen van kunst tentoon te stellen in een huis als dat van Rembrandt, dat niet brandvrij is en aan drie zijden ingebouwd staat.

Het „in den ouden staat brengen van het huis", dat de stichting op haar programma heeft, zal dus slechts in zeer bescheiden mate kunnen worden uitgevoerd. Men zal er zich toe moeten bepalen, de oude indeeling der verdiepingen zoo goed mogelijk te herstellen, de betimmering enz. in 17e-eeuwschen geest te vernieuwen en in het huis oude meubelen te plaatsen, die eenigszins beantwoorden aan de beschrijving, welke de inventaris geeft. Verder zal men reproducties van kunstwerken aan de wanden kunnen hangen.

Als de inrichting met wat smaak geschiedt zullen stadgenoot en vreemdeling in het herstelde huis gaarne een kijkje gaan nemen en zich verbeelden, dat zij nu in Rembrandts omgeving zijn, tenzij hun uitdrukkelijk wordt medegedeeld, dat alles van onzen tijd afkomstig is.

Er bestaat dus gevaar, dat de toekomstige bezoekers van de wijs zullen raken. Dit gevaar leveren ook het Dürer-Haus te Neurenberg en de Casa Buonarotti te Florence op. Of men, om dit gevaar te ontgaan, de inrichting dezer huizen dan maar achterwege had moeten laten is een vraag, waarop zeer uiteenloopende antwoorden mogelijk zijn.

De Amsterdammers, die de stichting „het Rembrandt-Huis" in het leven riepen, hebben de vraag in ontkennenden zin beantwoord. Men kan hun toegeven, dat het huis, waar een kunstenaar als Rembrandt tal van jaren heeft gewoond, waar hij aan zooveel meesterwerken het leven schonk, wel verdient voor het nageslacht bewaard te blijven. En ieder zal het bestuur der stichting met ons van harte toewenschen, dat het de moeilijkheden, die met zijn lofwaardig voornemen gepaard gaan, zóó zal weten te boven te komen, dat zoo al niet allen, dan toch velen met wat tot stand kwam tevreden zullen zijn.

Een variant.

„Het Vaderland" van 20 April 1907, Tweede Avondblad A, gaf als hoofdartikel *„Twee Vredespaleis-Ontwerpen"*.

Na onderlinge vergelijking van het voor uitvoering bestemde ontwerp Cordonnier en dat van den Haagschen Bouwmeester Frowein, door reproducties van platte gronden en opstanden toegelicht, eindigt het artikel aldus:

„Kon men Cordonnier's buitenordonnantie vereenigen met de binnenordonnantie van Frowein, dan zou daaruit mogelijk een geheel geboren kunnen worden, dat zoowel uit- als inwendig voldeed.

De uitvoerbaarheid van dit denkbeeld kunnen wij niet nader onderzoeken, omdat ons daartoe de gegevens ontbreken.

Wij opperen het denkbeeld slechts en geven het in overweging."

Wij merkten naar aanleiding van het boven aangehaalde in ons nummer van 27 April d.a.v. onder meer op:

„Uit het geheele artikel blijkt, dat de schrijver zich goed op de hoogte der zaak heeft gesteld en de portée van de klachten over den uitslag dezer prijsvraag, waarvan menigeen zoo groote verwachtingen had, wel gevoelt, maar het denkbeeld aan het slot geopperd is een leeken-denkbeeld, dat nooit in het brein van een bouwmeester zou opkomen en het is maar goed dat de schrijver niet getracht heeft, dit denkbeeld verder te ontwikkelen".

„Den heer Frowein zelf moet het, dunkt ons, hebben doen glimlachen, en al is de bedoeling van den schrijver misschien goed geweest, zoo meenen wij toch op goede gronden te mogen aannemen, dat de heer Frowein, met de door hem in den laatsten tijd gevoerde actie in zake de Vredespaleis-prijsvraag iets anders beoogde".

Later is ons gebleken, dat de schrijver met „ordonnantie" eigenlijk „distributie" bedoelde. Ware deze bedoeling duidelijker uitgekomen, dan zouden wij wellicht eenigszins anders hebben geoordeeld over dit door het „Vaderland" geopperde denk-

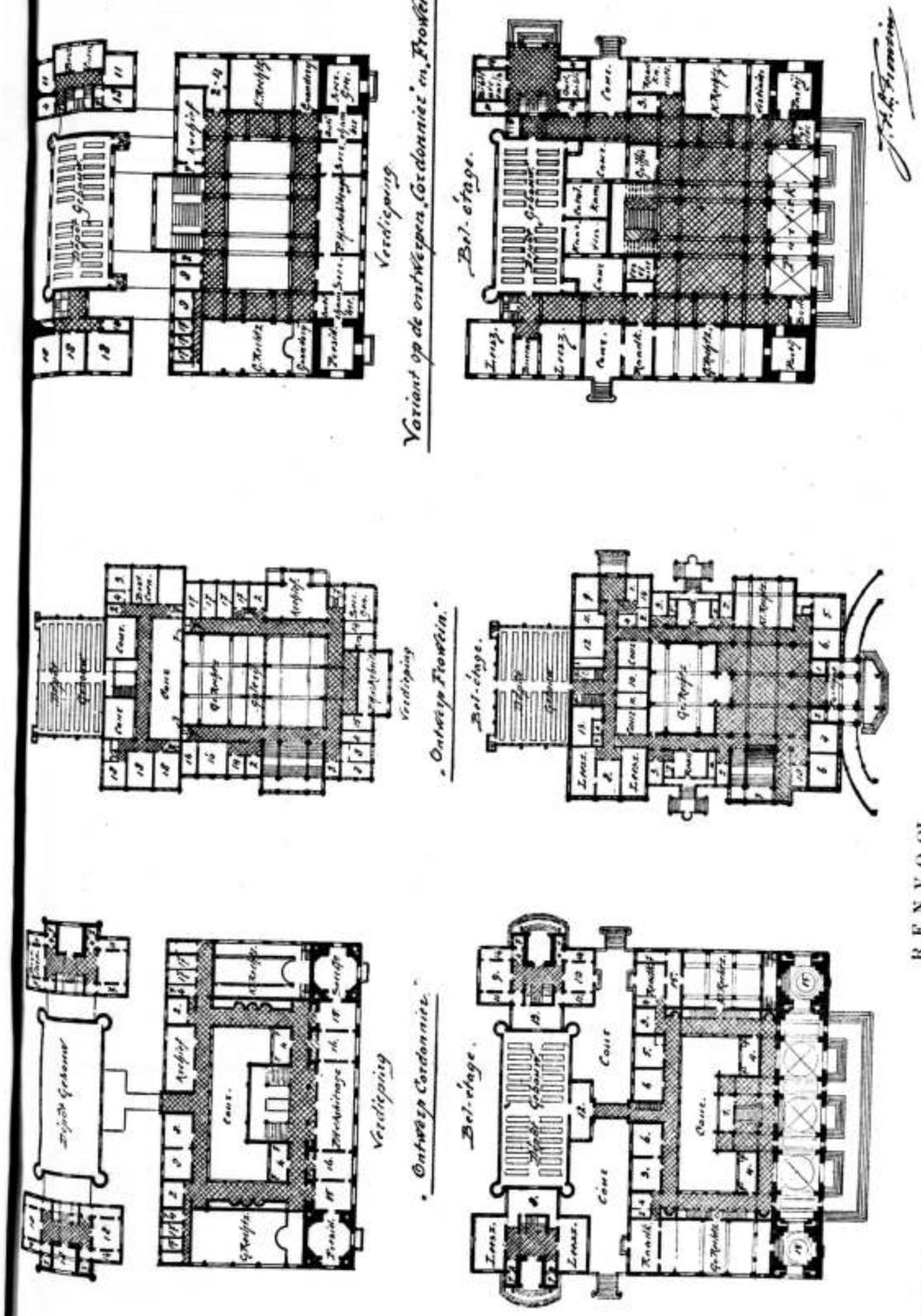

beeld, dat den Heer Frowein aanleiding gaf de uitvoerbaarheid daarvan te onderzoeken, waardoor hij er in slaagde een plattegrond saam te stellen, die Cordonnier's buitenordonnantie vereenigt met Frowein's binnendistributie.

De groote gebreken, in het ontwerp Cordonnier aanwezig en uitvoerig in „De Opmerker" van 9 Maart l.l. besproken, zijn in de „Variant" hierbij gereproduceerd, gelijk met de oorspronkelijke ontwerpen „Cordonnier en Frowein" geheel ondervangen.

Als belangrijke verbeteringen mogen genoemd worden:

1e. De groote vestibule waarom thans Groote en Kleine Rechtzaal, evenals de Eere-trap, gelegen zijn en die, hoewel in het program der prijsvraag gevraagd, in Cordonnier's ontwerp in 't geheel niet voorkomt.

2e. Goede verbinding van leeszalen en bibliotheekvertrekken met het Hof van Arbitrage, waardoor geen doorloopen van het Depôt-gebouw meer noodig is.

3e. Mogelijkheid van goed toezicht op de leeszalen.

4e. Aanmerkelijke verbetering in de ligging der trappen.

5e. Een kleine rechtzaal die thans beantwoordt aan de grootte bij program gevraagd.

Waar hier alleen op de groote verbeteringen wordt gewezen, zonder van kleine te spreken, mag niet verzwegen worden, dat waar het ontwerp Cordonnier alle grootsche en monumentale opvatting in zijne binnenordonnantie mist, in de „Variant" door den Heer Frowein ontworpen gelegenheid is deze tot uiting te brengen en toch de buitenordonnantie te behouden, die, bij de meesterlijke wijze van teekenen, voor bekroning de doorslag gaf.

De Heer Frowein gaf bij schrijven van 29 April 1907 van het resultaat zijner studie aan het Bestuur der Carnegie-Stichting kennis en bood aan desgewenscht dit Bestuur hiervan inzage te verstrekken. Bij schrijven gaf het Carnegie-Bestuur te kennen geen aanleiding te vinden van de aanbieding gebruik te maken, aangezien reeds met den Heer Cordonnier definitieve schikkingen betreffende den bouw waren getroffen.

De Heer Frowein had dit antwoord kunnen voorzien, zal men zeggen, maar waar feitelijk het Carnegiebestuur voor de som van f 39.000 en bovendien uitkeeringen aan verschillende architecten toch nog geen plan, dat maar eenigszins voor uitvoering geschikt is, heeft verkregen, daar meende hij met eenig recht een ander antwoord te hebben mogen verwachten.

Hij kan zich nu troosten met de gedachte aan het spreekwoord: „een profeet is in zijn eigen land niet geëerd".

Overwegende, dat nu waarschijnlijk het bekroonde ontwerp Cordonnier weinig of onbelangrijk in plan gewijzigd, met zijn gebreken, zal worden uitgevoerd [1]) en dit betreurende waar het een monument als het Vredespaleis geldt, heeft de Heer Frowein, nu met de „Variant" door hem op het ontwerp Cordonnier en zijn ontwerp gemaakt, getracht, aan te toonen, wat daarmede te bereiken zou zijn en wenscht hij zijn denkbeeld nog ter elfder ure onder de oogen van Bestuurderen der Carnegie-Stichting en hunne deskundige raadgevers, alsmede van alle in de zaak belangstellenden te brengen.

[1]) Bij een juiste opvatting, zou het ontwerp Cordonnier eigenlijk zonder ingrijpende wijzigingen uitgevoerd behooren te worden en op de veronderstelling van een juiste opvatting der zaak bij het Carnegiebestuur berust waarschijnlijk deze overweging van den heer Frowein. In hoeverre echter het voor uitvoering bestemde ontwerp op het bekroonde zal gelijken, dit zal men wel binnenkort gewaar worden.

Het Nederlandsche Wapen.

Toen in 1898 ter gelegenheid der meerderjarigwording van H. M. de Koningin over verandering van het Nederlandsche Wapen werd gesproken, wezen wij er op hoe onheraldisch het blazoen was, dat in 1815 bij Koninklijk Besluit werd ingevoerd.

De nassausche leeuw in het schild had de koningskroon op het hoofd gekregen, die hem niet paste, daar de eenige kroon, welke een wapenfiguur mag dragen is die met drie bladen en twee parelpunten. De koningskroon gaf aan het dier, hoe heraldisch men het ook teekende, steeds het aanzien, of het een valhoed droeg. Dezelfde kronen sierden ook de beide naturalistische leeuwen, die in 1815 als houders naast het schild waren geplaatst.

Een onlangs verschenen Koninklijk Besluit heeft de koningskronen aan de drie leeuwen ontnomen, en aan dien in het schild de kroon gegeven, die hij volgens de regelen der goede heraldiek mag dragen. Ook zijn de tenanten in hun heraldisch karakter hersteld, zoodat onze wapenteekenaars nu iets goeds voor den dag kunnen brengen, wat hun voorheen onmogelijk was.

Misschien wordt nu door puristen nog bezwaar gemaakt tegen het zwaard en de zeven pijlen, die de leeuw van het blazoen in de klauwen heeft. Doch terwille van de groote herinneringen, aan het wapenschild der Vereenigde Nederlanden, waarin de pijlen en het zwaard voorkomen, verbonden, hopen wij dat deze puristen hun bezwaar niet al te luid zullen doen klinken.

Omtrent schildvorm en de gedaante der onderdeelen heeft het Koninklijk Besluit, onzes inziens, terecht, niets vastgesteld. Maar wij hopen, dat een goed type door het Rijk zal worden gekozen, waarvoor het tijdperk van omstreeks 1500 de meest geschikte voorbeelden geeft, daar toen de rangkroon en de schildhouders, die men voorheen niet gekend had, algemeen in zwang begonnen te komen.

Wij hopen binnenkort een afbeelding van het gewijzigde Nederlandsche wapen, zooals het in „Bricorna" door de firma Van de Loo te Dieren zal worden uitgevoerd, te geven.

Een belangrijke procedure.

(Ingezonden.)

Door het Gerechtshof te Amsterdam werd onlangs, in eene procedure over het loon van den architect eene belangrijke beslissing genomen, zoowel met betrekking tot het rechtskarakter der overeenkomst tusschen den architect en zijn lastgever, als de berekening van het loon van den architect volgens de honorariumtabel der Maatschappij voor Bouwkunst.

De feiten, die tot die procedure aanleiding gaven, waren de volgende:

Een architect had zijn lastgever gedagvaard tot betaling van honorarium en verschotten, op grond dat hij op last, ten behoeve en voor rekening van zijn lastgever, verschillende bouwkundige werkzaamheden had verricht, bestaande in het maken van een voorloopig ontwerp en globale berekening van kosten, van een ontwerp met begrooting en van een bestek en daarbij had gedaan diverse verschotten, een en ander ten behoeve van den voorgenomen verbouw en vergrooting van een Sanatorium.

De eischer, architect, had daarvoor ingediend eene declaratie van f 1450.— voor salaris, bedragende 1.45 pCt. over de begrootte bouwsom ad f 100.000.—, berekend naar de laagste klasse der honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en f 16.50 voor verschotten.

De gedaagde voerde tegen deze vordering aan dat hij aan eischer geen last of opdracht tot het verrichten der werkzaamheden had verstrekt, en dat hij in ieder geval niet gebonden is aan de *honorariumtabel*, waarnaar het pretens verschuldigd bedrag is berekend.

Zoowel in eersten aanleg, door de Rechtbank, als in hooger beroep door het Hof, werd beslist, dat de overeenkomst, zooals deze in de dagvaarding is omschreven, zijnde een door gedaagde gegeven en door eischer aanvaarde opdracht aan een architect, om, ten behoeve van een voorgenomen bouwwerk, een ontwerp met begrooting op te maken, *het karakter heeft van een huur van diensten*, waarbij, zoo niet uitdrukkelijk het tegendeel is bepaald, of de bedoeling om andere bedingen te maken, duidelijk blijkt, voor de gehuurde en bewezen diensten, dat loon in rekening kan worden gebracht, en behoort te worden betaald, als gebruik en billijkheid medebrengen.

De Rechtbank had de vordering ontzegd, op grond, dat de overeenkomst zelve niet was bewezen. Het Hof vernietigde het vonnis der Rechtbank op de volgende gronden;

1o. dat naar het oordeel van het Hof het bewijs, der door gedaagde ontkende feiten, was geleverd.

2o. dat n.l. gedaagde heeft erkend, dat hij, na aanvankelijke bezwaren, eindelijk het aanbod van appellant, om een ontwerp met begrooting op te maken, heeft aangenomen, waaruit niet anders kan worden gelezen, dan, dat hij tot een overeenkomst van huur van diensten is toegetreden.

3o. dat het geheel onverschillig is, van welke der partijen het initiatief, tot het sluiten van eene zoodanige overeenkomst is uitgegaan, zoo slechts vaststaat, dat de eene partij zich bereid heeft verklaard hare diensten te praesteeren, en de andere die heeft aanvaard.

4o. dat nu wel gedaagde aan de gedane erkentenis heeft toegevoegd, dat hij het aanbod van eischer alleen heeft aangenomen in de meening dat deze zijne diensten kosteloos zou verleenen, doch die toevoeging niet bevrijdend werkt.

5o. dat toch, alleen een uitdrukkelijk beding of de onmiskenbare bedoeling van partijen, den gedaagde kan ontheffen van de verplichting om loon te betalen, doch eene niet uitgesproken bedoeling bij eene der partijen daartoe geheel onvoldoende is.

6o. dat alzoo door gedaagde's erkentenis, de bij dagvaarding gestelde overeenkomst vaststaat.

7o. dat de omstandigheden, welke betaling van loon uitsluiten ten deze ook niet aanwezig zijn, daar immers eene uitdrukkelijk beding dienaangaande zelfs niet is ingesteld, en de wil om dit te doen door eischer ontkend, ook niet kan blijken uit de feiten door gedaagde te bewijzen aangeboden, en alzoo het gedaan bewijsaanbod moet worden voorbijgegaan, en het beroepen vonnis moet worden vernietigd.

8o. dat in eersten aanleg de gedaagde niet heeft betwist, dat de begrootte bouwsom f 100.000.— bedroeg, zoodat dit bedrag als vaststaande kan worden aangenomen.

9o. dat eischer het gevorderd loon heeft berekend naar de tabel der Maatschappij voor Bouwkunst, daarbij stellende: *„dat het gebruik medebrengt aan architecten uit te betalen het honorarium in die tabel voor verschillende werkzaamheden bepaald"*.

10o. dat gedaagde, noch het bestaan van dat gebruik, noch de als verricht opgegeven werkzaamheden, noch de door eischer aan de tabel ontleende cijfers heeft bestreden, doch alleen betoogt, dat meergemeld tabel *voor hem als niet-bouwkundige niet bindend is.*

11o. dat dit betoog echter berust op eene misvatting, vermits *de norm, door de Maatschappij van Bouwkunst vastgesteld, niet wordt ingeroepen als een bindend voorschrift, maar als de belichaming van een constant gebruik, dat niet tusschen bouwkundigen onderling, maar juist tusschen dezen eenerzijds en hunne opdrachtgevers anderzijds geldt.*

12o. dat alzoo, waar het loon is berekend naar de laagste klasse volgens dat gebruik geldende, het door eischer gevorderd loon kan worden toegewezen, evenals de verschotten op welker vergoeding, eischer, nu de overeenkomst als bewezen is aangenomen, recht heeft, en weer bedrag niet is betwist.

Deze beslissing is uit tweeërlei oogpunt van een zeer groot principieel belang. Vooreerst wordt daarin aangenomen, dat, vermits eene overeenkomst als de onderwerpelijke, is te beschouwen als huur van diensten, zij uit *haren aard* recht geeft op loon, ook zonder uitdrukkelijk beding, en die verplichting tot betaling van loon alleen kan worden opgeheven door een uitdrukkelijk beding van het tegendeel. Ten tweede is hier met zoovele woorden de bindende kracht erkend van het honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden en wel zoo absoluut, dat elke twijfel daarover is buitengesloten, behoudens het geval, dat ook het bestaand gebruik van die tabel zou zijn ontkend.

Amsterdam, 20 Juli 1907.

Mr. Egbert J. C. GOSELING.
Advocaat.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 29. Gerestaureerde zalen in het kasteel Marquette met twee afbeeldingen op een plaat. De bedoelde zalen zijn gerestaureerd met onderdeelen gesloopt uit het bekende kasteel Assumburg, dat aan denzelfden eigenaar behoort, maar niet bewoond en ook niet recht bewoonbaar meer is.

Zelfwerkend Brandalarm, Patent Hilkier.

Haringgraatstaal.

Congressen. VIIIste Internationaal Architecten-congres te houden te Weenen in 1908.

Architectura no. 29 Modern Teekenonderwijs. Beschouwing over de tentoonstelling van teekeningen van leerlingen van eenige lagere scholen te Amsterdam in de Militiezaal aldaar.

De Mont Athos, Hagion Oros, voordracht van den heer Jan Stuyt in een der genootschapsvergaderingen van den afgeloopen winter gehouden.

Technisch Gedeelte. Wie mag zich architect noemen? (slot). — Waarom wordt coöperatief wonen, buiten 's-Gravenhage en Haarlem, nog zoo weinig toegepast? door M. P. de Clercq. — Vernieling van cementmortel. — Ambachtsschool te Winschoten. — Ambachtsschool te Tiel.

De Bouwwereld no. 30. Moderne Tuinaanleg. Beschouwing over het onlangs verschenen boekje van Victor Zobel getiteld „Gärten von M. Läuger.

Loodwit contra zinkwit naar aanleiding van de brochure: Verbod van Loodhoudende verven, uitgegeven door de Sociaal-Technische Vereeniging van demokratische Ingenieurs en Architecten.

Mengtoestellen voor Beton en Mortel, rectificatie.

Dit nummer bevat een afbeelding van een eervol vermeld ontwerp van zes arbeiderswoningen, ingezonden op de prijsvraag der Vereeniging van Ned. kalkzandsteenfabrikanten.

De Ingenieur no. 29. De kaaimuurbouw te Rotterdam. Voordracht, gehouden in de Vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van 13 April 1907 door H. A. van IJsselsteyn. Het hoogstbelangrijk onderwerp, in deze voordracht behandeld en door tal van afbeeldingen toegelicht, maakt het moeilijk met enkele woorden den lezers een denkbeeld van haren belangrijken inhoud te geven. Wij behouden ons dan ook voor op deze voordracht nader terug te komen.

Turf als grondstof voor krachtgas door R. A. van Sandick c. i.

Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland.

Zomervergadering der Vereeniging van Delftsche Ingenieurs.

Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging voor stoomschepen, door M. A. Bosman, w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 29. Middelbaar Technisch Onderwijs.

Bestratingen (vervolg.)

Schetsen uit de Geschiedenis der Bouwkunst (slot) door W. A. E. van der Pluijm.

Warmtekrachtmachines (vervolg.)

De Aannemer no. 30. Verslagen der vergaderingen van de afdeelingen Amsterdam 11 Juli j.l., Rotterdam 19 Juli j.l. en Utrecht 18 Juli j.l.

Wat de aannemers van de wet op het arbeidscontract moeten weten. I. De schrijver bespreekt in dit artikel die bepalingen van de genoemde wet, waarmede de aannemer in hoofdzaak te maken zal hebben, doch geeft na opsomming daarvan den volgenden raad:

„Wil men nu met al deze bepalingen niets te maken hebben en ook ten dezen opzichte de zaken in zijn bedrijf houden, zooals ze zijn, zorg dan met de in-werking-treding der wet een schriftelijke overeenkomst gesloten te hebben met de arbeiders, die alsdan in uw dienst zijn, waarbij bepaald is, dat men wederzijdsch afstand doet van de rechten en plichten in de betreffende artikelen genoemd, welke overeenkomst men telkens kan sluiten in de toekomst bij het in dienst nemen van arbeiders."

Deze raad herinnert ons aan een bepaling, die vroeger veelvuldig in bestekken voorkwam en ongeveer luidde:

Bij onderteekening van het proces-verbaal van aanbesteding doet de aannemer afstand (of wordt hij geacht afstand te hebben gedaan) van alle rechten (volgt de opsomming van verschillende burgerlijke rechten). Wij hebben tegen deze bepaling altijd het bezwaar gehad, dat de eene partij zich daardoor aan handen en voeten gebonden overgaf aan de andere en dat zoo goed als alle wetsbepalingen, waardoor de bedoelde rechten verzekerd werden, daardoor z.g. ondervangen d.w.z. krachteloos gemaakt werden; en nu zouden wij vreezen, dat wanneer de boven gegeven raad wordt opgevolgd, en dat zal hij ongetwijfeld, de wet op het Arbeidscontract niet voldoen zal aan de verwachting, die de wetgever daarvan heeft.

Men zou zoo oppervlakkig meenen, dat een dergelijk ondervangen van wetsbepalingen niet geoorloofd moest zijn, maar de schrijver, bij wien wij zeker grondige kennis van zaken mogen veronderstellen, zal toch zeker den aannemers geen ongeoorloofde maatregelen aanraden en dus moeten wij wel aannemen, dat de zaak rechtens volkomen in den haak is.

Commissie-rapport in zake Trust.

De malaise in de bouwvakken.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 3. De kalkzandsteenreclame!!! — Proeven op drukvastheid van natuur- en kunststeenen, overgenomen uit „de Bouwwereld". — De duurte van de steenkolen. — Kalkzandsteen, overgenomen uit het Bouwkundig Weekblad. — De contrôle op het stoken van stoomketels, door G. A. Brender à Brandis. — Woningbouw.

Deutsche Bauhütte No. 29. Die Fassade des Eckhauses, door A. L. Plehn.

Licht und Schatten in der Architektur, door Karl Ernst Müller, met afbeeldingen van gebouwen in Italië.

Vom modernen Schulhausbau, door K. Hahn, bij een ontwerp van Drexel & Ummenhofer te Villingen.

Kleinstadt-Architektur, door M. Heeren, bij een studie van A. Rheindorf te Düsseldorf.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht, bevat in afl. 7:

Het vervaardigen der fonograaf-rollen, Dr. Z. P. Bouman. — Een Voordracht over Blauwzuur; Dr. M. Greshoff. — Bijdrage tot de kennis der Indische rijsttafel in verband met vele inlandsche gebruiken en gewoonten, A. B. Lucardie. — De electrolytische bereiding van zuurstof en waterstof, M. L. van der Schaaff. — Een praatje over schepen, III, J. M. Kleiboer. — Iets over Kluiten, J. Daalder Dz. — Een nieuw monorail-systeem, S. Snuijff. — Opgravingen van vóórwereldlijke dieren, (vervolg), Dr. A. J. C. Snijders. — Hoogvacuumpompen en de hoogvacuumpomp van Gaede, (vervolg), Dr. D. Knüttel. — Een en ander over motorrijwielen. III en IV, F. A. Janssen van Raay. — De fotografie in natuurlijke kleuren volgens Lumière, D. S. S. — Proeven over warmte. 7. Een gebroken flesch of drinkglas af te snijden, Dr. A. J. C. Snijders. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht, C. L. de Veer.

Moderne Bauformen, van M. J. Gradl. Uitgave van Julius Hoffmann te Stuttgart. De zevende aflevering van dit maandschrift voert weder den titel „Dresdener Künstlerheft". In verband met den bouw van het nieuwe raadhuis te Dresden is men daar ter stede ook moeten overgaan tot het stichten van nieuwe gebouwen voor de Kgl Superintendentur en voor de Landständische Bank en de Städtische Sparkasse. Deze drie gebouwen tot een groep vereenigd zijn uitgevoerd respectievelijk door de architecten Schilling & Gräbner, Lossow & Viehweger en Hans Erlwein allen tot de moderne Dresdener school behoorende, maar allen verschillend in hun opvattingen, evenwel niet in die mate, dat dit op het verkregen geheel een storenden invloed heeft. Zoowel van dit geheel als van de onderdeelen dezer gebouwen geven de talrijke fraaie afbeeldingen een goed denkbeeld. Verder bevat dit nummer nog enkele kleinere ontwerpen van de genoemde bouwmeesters en van andere Dresdener kunstenaars,

Het Vredespaleis te 's-Gravenhage. Van deze prachtuitgave der uitgeversmaatschappij „Elsevier" verscheen de vijfde aflevering. Zij bevat behalve een blad met korte biographische aanteekeningen reproducties van het veel besproken pagode-ontwerp van Felix Debat, waarmede deze Franschman onlangs in zijn eigen vaderland een onderscheiding verwierf en vervolgens van een der vier ontwerpen van Eduard Cuypers en wel dat, ingezonden onder het motto „Pacifier, Pas s'y fier".

Het schijnt wel, dat deze bouwmeester een voorgevoel gehad heeft van de hetgeen de tweede vredesconferentie te zien zou geven.

Men zal zich herinneren, dat wij van den aanvang af dit ontwerp als het beste van de vier hebben aangemerkt en het deed ons genoegen te zien, dat de keuze-commissie blijkbaar dezelfde meening is toegedaan.

Nu het ons nogmaals onder de oogen komt kunnen wij niet nalaten opnieuw te betreuren, dat Cuypers er zich niet toe bepaald heeft deze conceptie geheel door te werken. Wellicht zou er dan ook een Nederlandsch bouwmeester onder de bekroonden geweest zijn.

Verder vinden wij hier terug het ontwerp van Emil Tory waarvan de zonnige aquarel zoozeer de aandacht trok; het ietwat kazerneachtige van Coates Carter en nog een drietal andere, waaronder dat van den Finschen architect Jarl Eklund waarin wij destijds, door de wijze van voorstelling reeds een zekere verwantschap veronderstellen met het bekende ontwerp van Saarinen. Die verwantschap blijkt nu te bestaan in de nationaliteit.

Het is wel een internationaal gezelschap, dat wij in deze uitgave aantreffen, maar aan deze omstandigheid ontleent, zij een groot deel van hare waarde, want zij geeft gelegenheid om à tête reposée de uiteenloopende opvattingen van eenzelfde vraagstuk te bestudeeren en uit deze studie valt veel te leeren.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

KAMPEN. Een belangrijke vondst is hier ter stede gedaan in het oude huis van den smid Niemeijer in de Buiten Nieuwstraat. Men heeft n.l. op een opkamertje aan het plafond ontdekt twee zeer fraai gesneden eikenhouten balksleutels, voorstellende de een de figuur van Christus, staande aan den uitgang der hel, met de figuren van Abraham, Adam en Eva; de uitgang is voorgesteld als een zeer groot dier, dat den bek wijd opent. De andere figuur is David, in middeleeuwsche kleeding, den reus Goliath doodende. Het schijnt, dat achter betimmeringen zich nog meer zeldzaam gebeeldhouwde balksleutels bevinden. Kenners verklaren het gevondene van groote kunstwaarde.

Zooals men weet, wordt het door de gemeente Kampen aangekochte Gothische huis aan de Oudestraat gerestaureerd en tot museum ingericht. Men spreekt er reeds van dat de gemeente dit artistieke beeldhouwwerk wel voor het museum zou kunnen koopen. Natuurlijk in geval het uit het huis verwijderd wordt.

GROSINGEN. In de laatste raadsvergadering kwam o. a. ter tafel de voordracht van B. en W. betreffende verbetering van den grondwaterstand van het terrein van het Algemeen Provinciaal, Stads en Academisch Ziekenhuis.

In deze voordracht deelen B. en W. mede dat onder de gebouwen behoorende tot het ziekenhuis, veel water staat tot een hoogte van ongeveer 15 cM., welk water een ernstig gevaar oplevert voor de onder de gebouwen aangebrachte pijpen en buizen. Door den heer H. E. de Bruyn, oud-hoofdingenieur, directeur van 's rijks waterstaat te 's-Gravenhage, aan wie een onderzoek in dezen was opgedragen, wordt voorgesteld in den Oostersingel en ten noordwesten en zuidoosten van het terrein van het ziekenhuis 25 filterbuizen aan te leggen ter opvanging van dat grondwater in een leiding lang 475 M., om het daarna te voeren in een gemetselden put, waarna het kan worden afgevoerd naar het verbindingskanaal Damster—Boterdiep.

De kosten van dat werk worden geraamd op f 11,000

Bovendien dient de zandlaag die thans ter dikte van 10 c.M. onder de gebouwen ligt, te worden vervangen door droog, grof en zuiver zand. Deze vervanging zal ongeveer f 6000 kosten.

Voor enkele bijkomende werken als het dichten van lekken in water- en stoomafvoerende buizen en het geschikter maken van het terrein tusschen de gebouwen voor den afvoer van water, worden deze kosten nog met circa f 3000 verhoogd, terwijl het niet onwaarschijnlijk wordt geacht dat daarbij nog komt een uitgave van f 1600 à f 1700 voor herstel van de vloeren in de woningen van den directeur, den apotheker en het administratiegebouw.

B. en W. deelen nu verder mede dat de te maken kosten zullen worden berekend te behooren bij die van stichting van het Ziekenhuis, van de helft van welk bedrag het rijk vijf procent 's jaars aan provincie en gemeente wordt vergoed.

B. en W. vragen ten slotte machtiging die werken te laten uitvoeren onder leiding van den directeur der gemeentewerken, onder nadere verrekening van de kosten met de provincie Groningen.

De voorzitter stelt voor deze voordracht dadelijk te behandelen.

Na eenige oppositie van enkele leden en daaruit gevolgde discussie werd de voordracht ten slotte goedgekeurd.

Bouwmeesters die wel eens werken te Groningen hebben uitgevoerd zullen niet de verbazing van sommige collega's hebben gedeeld, die zich niet konden voorstellen, hoe zich aan een gebouw, als waarvan hier sprake is, dergelijke gebreken konden voordoen.

Men moet de eigenaardige grondgesteldheid van Groningen kennen om dit goed te begrijpen en aan bouwmeesters uit andere streken is het geraden zich daarvan vooraf te vergewissen, willen zij zien en hun principalen vrijwaren voor onaangename hinkende paardjes, zooals er hier een achteraankomt.

Personalia.

— Bij Kon. besl. is bevorderd tot opzichter der landsgebouwen 1ste klasse A. C. Hofstee, thans opzichter 2de klasse, en benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau L. Faber, eervol ontslagen opzichter 1ste klasse bij de landsgebouwen, met den personeelen titel van hoofdopzichter.

— Benoemd tot Gemeente-Opzichter te Medemblik de heer C. Schuitemaker te Alkmaar.

Vacante Betrekkingen.

— Twee onderwijzers aan de Ambachtsschool te Doetinchem. (Zie adv. in dit no.) (1)

— Teekenaar bij den Provincialen Waterstaat in Drenthe; belooning f 50 per maand Zich vóór 16 Augustus a.s. bij gezegeld adres aan te melden bij Gedeputeerde Staten van Drenthe. (1)

— Teekenaar op een groot Architectenkantoor te Amsterdam. Br. lett. N. M. 2865 Algemeen Adv. Bureau A. de la Mar Azn., Amsterdam. (1)

— Scheepsteekenaar. Br. onder no. 51962 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Technicus voor leiding werkzaamheden, omstreeks 30 jaar. Salaris f 2400, met vooruitzicht op bevordering en ouderdomsverzekering. Brieven no. 51963 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Opzichter, salaris van 12 à f 1500, bij eene waterleiding, in een groote stad. Vooruitzicht op verhooging en pensioen. Brieven lett. N. O. P. Alg. Adv. Bur. Nijgh & van Ditmar, Rokin 2, Amsterdam. (1)

— Ingenieur voor het Bouw- en Woningtoezicht der Gemeente Arnhem. Jaarwedde minimum f 1800. Adressen op zegel met diploma en uittreksel uit het bevolkingsregister vóór 7 Augustus 1907 aan den Burgemeester. (1)

— Ingenieur of Werktuigkundige voor Technisch Bureau. Brieven, onder no. 23854, bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Ingenieur op Electro-Technisch Bureau. Brieven letter R. 460, Adv.-Bur. Nederl. Kiosken-Mij. Rotterdam. (1)

— Leeraar aan de Burgeravondschool te Vlaardingen. (Zie adv. in dit no.). (2)

— Bouwkundig Opzichter op een Fabriek van Betonwerk, Dakpannen, Tegels enz., gehuwd, P. G, genegen kleine reizen te doen. Brieven onder No. 33436 aan het Bureau van het Alg. Ned. Adv.-blad te 's-Gravenhage. (2)

— Bouwkundig Teekenaar, bekend met administratie aan de Stoomtimmerfabriek „De Dietvink", te Eindhoven. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

20 Bouwk.Opz.-teek.,	21—35 j., f 65—f 100	p. m.
5 BouwkOpz.-Uitv.,	26—35 j., f 60—f 85	„
1 Scheeps Teek., aank.	—23 j., f —f 50	„
4 Waterb. Opzr.,	24—30 j., f 75—f 85	„
9 Werktuigk. Teek.,	18—30 j., f 60—f 70	„
1 Werktuigk.Opz.(Const.)	—39 j., f f 100	„
2 Electrotechniker	22—27 j., f 60 f 70	„
7 Bouwk. Opz. teek.aank.	18—25 j., f 40—f 50	„
3 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 100	„
1 Leeraar Werktuigk., 1 „ Smeden	30—39 j., f —f 100	„

— Uitvoerder, terstond, voor 4 maanden, P.G., bij den bouw van een villa. Salaris f 75.— per maand. Brieven boekhandel H. Lenshoek, Zalt-Bommel. (2)

— Adjunct Directeur, R.-K., aan een Steenfabriek, op de hoogte van den handel en boekhouding en bekend met grondwerk, fabricatie. enz. Brieven letter A bij van Hooydonk's boekhandel. Nijmegen. (2)

— Assistent voor de Waterbouwkunde aan de Technische Hoogeschool. Sollicitatie onder letters W.K B. bij den technischen boekhandel van J. Waltman Jr., te Delft. (2)

— Hoofd der Ambachten aan de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam. tegen 1o. September. Salaris f 1500 's jaars. Sollicitaties schriftelijk met overlegging van getuigschriften aan den wn. Directeur der school. (2)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 29 Juli.

Krommenie, ten 11 ure, door Dijkgraaf en Heemraden van den polder het Woud. in het heerenlogement: het sloopen en wegruimen van de houten Woudaapsluis en het bouwen van een gemetselde schutsluis, begr. f 7140. Aanwijzing gehouden door C. IJ. Veenis, Opzichter van den Polder Assendelft, bij wien het bestek met teekening verkrijgbaar is en die inlichtingen verstrekt.

De Krim, ten 2 ure, door de arch. E. Warringa en Zn., in café Bosman ald.: A. het bouwen van een boerenbehuizing, B glas-, verf- en behangerswerk; bestek en teek. ter inzage in gen. café en verkrijgb. bij aanbest.; aanwijz. op dien dag te 12 u.

Medemblik, ten 1 ure, door Dijkgraaf en Heemraden van De Vier Noorder Koggen, op het Koggenhuis: het maken der gebouwen van het te stichten Poldergemaal met centrifugaalpomp en zuiggasmotor. Bestek met teek. verkrijgbaar bij den boekhandelaar K. H. Idema te Medemblik; aanwijzing gehouden. inl. verstrekt de Hootdopz. A. Kater Jz.

Rolde, ten 1.30, door het gemeentebestuur: het maken van een klinkerweg van Rolde naar Westerbork, met bijbeh. werken, in 2 perc.; perc. voor de gem. Rolde, 11642 M.; perc. 2 voor de gem. Westerbork 7798 M.; inl. ten kantore van den arch. J. van Houten Jr. te Assen; bestek en teekening verkrijgbaar bij genoemden architect.

Rotterdam, door de directie van het Timmerhuis: de levering der in 1907 en 1908 benoodigde Waalstraatklinkers in 16 perc. (Zie adv. in no. 29.)

Vlissingen, ten 5 ure, door het R. K. par. kerkbest. van den H. Jacobus den Meerdere, in het St. Vincentiusgebouw: het bouwen van een nieuwe R. K. meisjesschool aan de Korenmarkt; bestek en teek. verkrijgbaar bij de arch. Gebr. Margry en Snickers, Schiekade W.Z. 141a, te Rotterdam. alsook aan de pastorie te Vlissingen, de détails ter visie aan gen. pastorie.

Winterswijk, ten 8 ure, door de arch. H. v. d. Schaaf in het café De Harmonie: het afbreken van De Sloffe aan den Misterweg en het bouwen van een dubbel woonhuis; best. en teek. ter inzage in gen. café.

DINSDAG 30 Juli.

Delft, ten 11.30 ure, door het gem.-best.: het bouwen van een ijzeren voetbrug met steenen landhoofden, onder Maasland; inl. tusschen 10 en 11 uur aan het bureau gemeentewerken; bestek en teek. aldaar ter inzage en ter secretarie verkrijgbaar.

Oss, door de arch. C. F. van Hoof namens het R.K. kerkbestuur: het bouwen van 13 schoollokalen met gangen, overdekte speelplaatsen, enz. ten dienste der Eerw. Paters; bestek en teekening ter inzage en te bekomen ten kantore van den architect C. F. van Hoof, Spoorlaan te Tilburg; opening der biljetten in de congregatiezaal te Oss, ten 3 uur nam.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S.: bestek no. 1117; het leveren van eene draaibrug voor dubbel spoor met toebehooren, ter vervanging van de brug over de Mark, nabij het station Zevenbergen, en het wijzigen van de landhoofden en middenpijler der brug met bijkomende werken; begr. f 28.400. (Zie adv. in no. 28).

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S.: bestek no. 1118; het maken van dakbeschieting, doklichten, enz. op een gedeelte der centrale werkplaatsen te Zwolle; raming f 24.200. (Zie adv. in no. 28).

Vianen, ten 12 ure, door de arch. E. G. Wentink Jr. te Utrecht, in het hotel Het Zwijnshoofd: het maken van kantoorlokalen met directeurswoning op een terrein aan de Markt te Vianen.

WOENSDAG 31 Juli.

Dussen, ten 11.30 ure, door B. en W. ten gemeentehuize: het afbreken van de sluis in de rivier „de Dusse", het leggen van eene leiding op paalfundeering van cementen buizen. met gemetselden put voor schuif, het metselen van een keermuur, het dempen der „Dusse" en het aanbrengen van beschoeiingen enz.; het bestek ter lezing op het Gemeentehuis en is aldaar te verkrijgen; aanwijzing ge- Juli; inlichtingen door Burgemeester en Wethouders van Dussen en door den heer H. Wijnands te Heusden.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. van Waterstaat, in een der lokalen van het hoofdbestuur der post. en tel., Parkstraat: de bouw van een post- en telegraafgebouw op het stations-emplacement te Bovenkarspel-Grootebroek. (Zie adv. in dit no.).

Hellevoetsluis, ten 11.30 ure, door den Schout-bij-nacht, Directeur en Commandant der Marine; de levering van no. 1, Eiken balkplanken en platen, 2, Djati of Teak Balkplanken, platen, ribben en schroten. 3, Pyphout, wagenschot en kelderveeren. 4, Grenen gezaagde houtwaren. 5, Dennen en vuren gezaagde houtwaren. 6, Esschen- en Iepenhout. 7, Staal. 8, Gesmeed IJzerwerk. 9, Geel-, rood. en compositiekoper. 10, Koper- en Metaalwaren. 11, Blik, lood, tin, zink, enz. 12, IJzeren spijkers, nagels, moer- en tapbouten. 13, Kramerijen. 14, Gereedschappen. 15, Kwasten en penceelen. 16, Afval van katoenen garens. 17, Machinekamerbehoeften. 18. Carbolineum, Creolin, Hars, Pek, enz. 19, Verf- en Vetwaren. 20, Menie. 21, Lijnoliën. 22, Terpentijn. 23, Loodwit. 24, Zinkverf. 25, Glas. 26, Bouwmaterialen en vuurvaste steenen. De voorwaarden ter lezing aan het Departement van Marine te 's-Gravenhage, ter griffie van de Directiën der Marine te Amsterdam, Willemsoord en Hellevoetsluis en van de Provinciale Besturen, uitgezonderd dat van Zuid-Holland, alsmede ter Secretarie van Rotterdam en Dordrecht; inlichtingen bij den Hoofdingenieur op 's Rijks werf te Hellevoetsluis.

Kampen, ten 1.30 uur, door B. en W. op het Raadhuis, bestek No. 24: de restauratie van het Gothische huis te Kampen, met alle daarbij behoorende steenhouwwerken; inlichtingen op het kantoor der Gemeentewerken: bestek met 8 lichtdrukken te bekomen aan bovengenoemd kantoor.

Zwijndrecht, ten 11 ure, door den arch. H. van der Esch Lz. in het hotel Het Witte Paard: het maken van een fabrieksgebouw voor het zoutziedersbedrijf; het bestek met teekening te verkrijgen bij den architect; aanw. gehouden.

DONDERDAG 1 Augustus.

Arnhem, ten 11.30 ure, door het gemeentebestuur: de levering van gegoten ijzer aan: 250 riooluiken met randen, 350 syphons, 450 luiken voor controleputten en 50 kolkranden met roosters, in 4 perc.; inl. alle werkdagen van 10 tot 12 uur aan het bureau gemeentewerken in de Kadestraat, alwaar de teekening ter inzage ligt; bestek en 4 teek. verkrijgbaar aan het bureau gemeentewerken.

Enschede, ten 3 ure, door den directeur der gemeentewerken aan de gemeentewerf: bestek no. 4: het rioleeren, afgraven, ophoogen en bestraten van nieuwe wegen in de Stadsmaten, zonder levering van materialen; inl. alle werkdagen van 11.30 tot 12.30 ure aan de gemeentewerf, Molenstraat 33, alwaar bestek en 6 teek. verkrijgbaar zijn.

Spijkenisse, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het bouwen van een schoollokaal met aanhoorigheden aan de openbare school aldaar; bestek en teek. verkrijgbaar ter Secretarie en bij de firma W. Hoogwerf Az. te Oud-Beijerland; aanw. op den dag der besteding te 9 uur.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 3 AUGUSTUS 1907. No. 31

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voorafbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voorafbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Oud Leiden.

Nederland heeft sinds onheugelijke tijden tal van geleerden en liefhebbers kunnen aanwijzen, die zich met het navorschen van oude zaken bezighielden en er zijn zelfs tijden geweest, waarin het mode was en tot den goeden toon behoorde zich met oudheidkundige studiën te amuseeren. Die studiën werden, als zij ernstig bedoeld waren, met verschillende doeleinden en volgens verschillende methoden ondernomen, maar in vele gevallen konden geen van beide den naam van wetenschappelijk verdienen in de beteekenis, die wij tegenwoordig aan dat woord hechten. In onzen tijd vatten wij die beteekenis zeer serieus, misschien wel wat al te serieus op, en dit voert niet altijd tot verruiming van onzen blik en ontwikkeling van onzen geest, wat toch het einddoel van alle studie moet zijn.

Maar in vele opzichten zijn wij de voorgeslachten vooruit en wel voornamelijk in de methoden van onderzoek, en in het opsporen van de bronnen, waaraan wij onzen wetenschap moeten ontleenen.

Was vooral het elkander naschrijven in vroeger eeuwen sterk in zwang, dikwijls zonder vermelding van het origineel, dikwijls foutief of met een of ander bijoogmerk opgesierd en somtijds verdraaid, wij hebben sedert lang het ijdele van een dergelijke wijze van doen ingezien.

In de geschiedenis der bouwkunst, onder de historische wetenschappen een der jongste, is men ook begonnen buitenlandsche voorbeelden na te volgen en aangezien de Duitsche schrijvers b. v. niets wisten van Nederlandsche bouwkunst, was men indertijd min of meer gewend geraakt aan het denkbeeld, dat ons land geen bouwkunst en deze dus ook geen geschiedenis had.

Lang heeft het geduurd eer zich op dit punt bij ons andere meeningen begonnen te ontwikkelen. Dit was te danken aan mannen, die zich de moeite gaven te onderzoeken of hetgeen wij bezaten aan overlijfsels van oude bouwkunst, dan werkelijk niet de vermelding waard was, en ziet, het resultaat van dit onderzoek was bepaald verrassend, want niet slechts uit onzen gouden tijd, maar zelfs uit de middeleeuwen, konden nog tal van merkwaardige monumenten worden aangewezen, waarvan het bestaan nagenoeg vergeten scheen, ofschoon zij niet verborgen waren, maar men er jaren lang dagelijks langs had geloopen zonder er iets merkwaardigs aan op te merken. Zoo werden dan onze meest belangrijke de meest in het oog vallende monumenten meer algemeen bekend, de lust was opgewekt, om meerdere steentjes bij te dragen tot vermeerdering onzer kennis en thans brengen niet slechts de vakbladen, maar ook de dagbladen ons bijna dagelijks berichten omtrent nieuwe ontdek-

kingen en belangrijke vondsten. In alle steden van eenige beteekenis vindt men mannen, die hetzij uit den aard hunner betrekking in de gelegenheid zijn een deel van hun tijd aan dergelijke onderzoekingen te wijden, hetzij geheel uit eigen beweging zich daartoe aangetrokken gevoelen en de gelegenheid opzoeken, en aan hen danken wij reeds een aantal bijdragen, die als zoovele onschatbare gegevens later zullen kunnen dienen om een beeld van de geschiedenis onzer bouwkunst te ontwerpen.

Wij hebben geleerd, dat het onderzoek van de voorwerpen zelf de eenige methode oplevert, om tot de kennis te geraken en terecht is als de eerst noodige maatregel, nu ook sedert eenige jaren van Rijkswege, een volledige inventarisatie erkend.

Ook voor ons kleine land is deze inventarisatie, zooal geen reuzenwerk, dan toch als een arbeid van jaren te beschouwen. Wij zouden dat werk nu aan onze Rijkscommissie kunnen overlaten en rustig afwachten, wat zij voor den dag zal brengen; maar wie belang in de zaak stelt kan haar ook wel een handje helpen en behoeft zich niet te bepalen tot de hier te lande gebruikelijke lijdelijke medewerking.

Gelukkig wordt dit meer en meer ingezien en een verblijdend bewijs hiervan zagen wij dezer dagen in de verschijning van een boekje getiteld: Oude Gebouwen te Leiden, samengesteld in opdracht van de Vereeniging „Oud Leiden" door een commissie, waarvan de heer Mr. J. C. Overvoorde, voorzitter en wij mogen het gerust zeggen zonder de verdienste harer leden te kort te doen, ook de ziel was.

Dit boekje door den uitgever G. F. Theonville in een passend kleed gestoken, versierd met 89 afbeeldingen geeft na een zeer lezenswaardige historische inleiding een inventaris van 491 nummers, een respectabel getal documenten dus, natuurlijk wel niet allen even belangrijk, doch in elk geval de vermelding waard, en zooals van zelf spreekt is er altijd nog wel een en ander verborgen gebleven in het inwendige der gebouwen ook voor de scherpe blikken der navorschers.

De inleiding is van de hand van Mr. Overvoorde, maar zeker is dit ook het geval met een belangrijk deel van de dikwijls vrij uitvoerige aanteekeningen, die men in den inventaris vindt.

Beperkt in hare middelen betreurt de Commissie het, nog niet meer afbeeldingen te hebben kunnen geven, maar niemand zal haar daarvan een verwijt maken want menig minder bekend voorwerp wordt onder de afbeeldingen gevonden.

De uitgever stond ons welwillend een viertal cliché's ter beschikking, zoodat wij die hierbij als proeven van de illustratie kunnen geven.

Gravenstein is een van die gebouwencomplexen, zooals men ze in vele onzer oude steden vindt, waarop een serie van eeuwen van de 13de tot de 17de hun stempel hebben gedrukt. Meer bekend is het Academiegebouw, oorspronkelijk het klooster der Witte nonnen, grootendeels dateerend uit de 16de eeuw, op de St. Pieterskerk, de oudste kerk van Leiden is in den laatsten tijd eerst de aandacht gevestigd, die dit monument verdient.

In dit geval verkeeren tal van andere bouwwerken, die men in dit boekje in 't kort beschreven vindt en de inrichting maakt het voor den vreemdeling gemakkelijk ze te vinden.

Dat Leiden een belangrijke stad is, is bekend genoeg en ieder bouwmeester weet wel dadelijk de merkwaardigste gebouwen te noemen, maar ook zij die er meermalen geweest zijn zullen in het hier besproken werkje veel vinden, dat hun tot heden onbekend is gebleven en wie Leiden niet kent zal zich reeds na een vluchtig doorbladeren geneigd voelen eens een paar vacantiedagen aan een bezoek te wijden; die zijn daar uitstekend te besteden.

De prijs van het boekje kan voor niemand een bezwaar zijn, men krijgt voor weinig geld iets van blijvende waarde, hetgeen onmogelijk zou zijn zonder de belangelooze medewerking der samenstellers, die aanspraak hebben op een welgemeend woord van dank, dat hun hierbij voor hun arbeid gebracht wordt.

Over Lieven de Key.

Omtrent het leven van Lieven de Key, de Haarlemsche Stadssteenhouwer, wiens bouwwerken in de laatste jaren terecht zeer hoog geschat worden, is slechts betrekkelijk weinig met zekerheid bekend.

Dat weinige danken wij aan den Haarlemschen archivaris, den heer C. J. Gonnet, die in 1866 aan het Bouwkundig Weekblad eenige belangrijke, uit de stukken geputte mededeelingen deed, welke wat de 17e eeuwsche schrijvers Dr. Samuel Ampzing en Dr. Dirk Schrevel meldden, verbeterden of aanvulden.

In 1890 poogde Dr. Georg Galland, in zijn „Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerei" meer licht omtrent den meester te ontsteken. Hij gaf de volgende beschouwing ten beste:

„In 1574 had het middeleeuwsche stadhuis te „Leiden veel geleden, want het was, volgens een „opschrift, tijdens het beleg „geraekt"; het prachtige „nieuwe gebouw van den St. Jorisdoelen te Haarlem „was wel geschikt, om de regeering der naburige „stad tot een even waardige herstelling van haar „stadhuis op te wekken. Inderdaad leeren ons „twee ontwerpen in de verzameling van het „Leidsche gemeentemuseum, dat dit denkbeeld reeds „in 1593 was gerezen, en daar er een bewijs be„staat, dat het Leidsche stadsbestuur met De Key „in verbinding was — de heer archivaris Mr. Ch. Dozy te Leiden had, gelijk hij mij persoonlijk mede„deelde, toevallig een aanteekening gevonden, die „betrekking heeft op een naar Lieven de Key te „Haarlem gezonden stadsbode — begrijpen wij „ook, waarom de Haarlemsche regeering zich toen „ten spoedigste van des meesters diensten ver„zekerde. Het oudste ontwerp van 1593 toont „toppen en een stoep van zeer eenvoudige vormen; „waarschijnlijk hebben de vier meesters, wier namen „er op staan — Andries Jacobsz., Pieter Willemsz., „Jacob Dircksz. en Claes Cornelisz. — de kosten „der uitvoering moeten opgeven. De tweede teeke„ning, van 1594, stelt ons den gevel voor, ongeveer „zooals hij in 1597 voltooid werd, hoewel de stoep „vereenvoudigd is, en de groote top korinthische „pilasters heeft, terwijl men nu hermvormige pilas„ters ziet, die eerder aan een meubel op hun plaats „zouden zijn. Dat De Key voor deze verandering „verantwoordelijk is, kan niet bestreden worden.

OUD LEIDEN.

ACADEMIE, RAPENBURG.

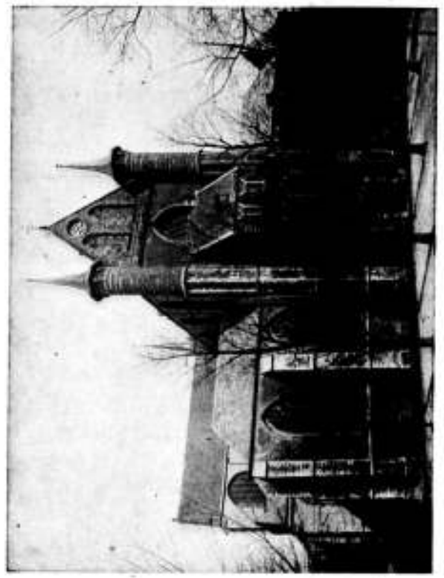

WESTFRONT VAN DE ST. PIETERSKERK.

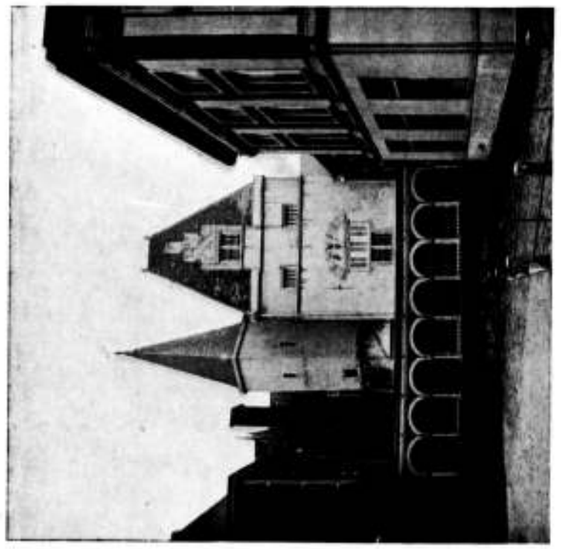

GRAVENSTEIN.

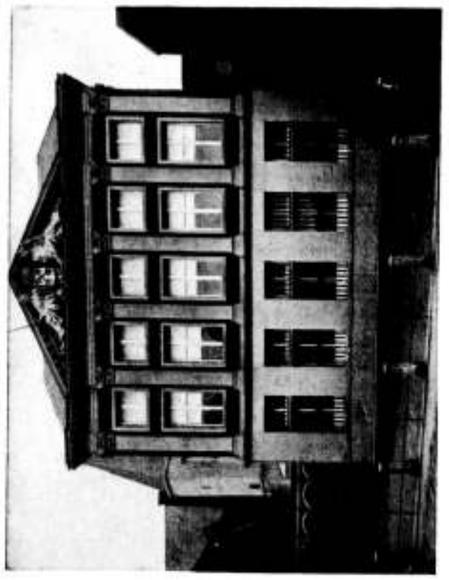

VOORBOUW VAN GRAVENSTEIN.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER" 42ste Jaargang. No. 31

„Maar veel andere minder gelukkige plastische „details van de in gehouwen steen uitgevoerde, „gevels moeten worden verklaard door de gebrekkige „uitvoering, waaraan de meester zeker geen deel „heeft gehad. Ook moet hij alleen als den ont„werper van den gevel worden beschouwd, daar „het raadhuis zelf reeds in de 15e eeuw de groote „lengte kreeg, die den bouwmeester eigenaardige „moeilijkheden in den weg moest leggen.

„In het jaar 1596 was ook het te Leiden ge„vestigde Hoogheemraadschap van Rijnland met „De Key in betrekking, toen het hem het maken „van een ontwerp voor een nieuw gemeenlands„huis opdroeg. Van de vervaardigde teekeningen „koos men „het heerlicte patroon, daarop de „hoochste estimacie is gedaen", maar ter wille van „de mindere kosten kwam een zeer vereenvoudigd „ontwerp door den aannemer Pieter Alberts Clocq „uit Medemblik tot uitvoering (1598). De Key's „belooning bedroeg, behalve reis- en verblijfkosten, „75 gulden. Ook hier is het onuitgevoerde ont„werp, met drie Vlaamsche toppen en een sierlijke „middenpartij, bewaard. Maar de uitvoering is zoo „pover, dat men den Haarlemschen meester voor „het bestaande gebouw niet verantwoordelijk kan „stellen".

Tot zoover Galland. Ieder, die ooit het Leidsche raadhuis met de ontwijfelbaar van de Key afkomstige gebouwen te Haarlem vergeleken heeft, moet het getroffen hebben, dat het eerste gebouw een geheel ander karakter vertoont. Het verschil betreft niet alleen de details, maar ook de conceptie als geheel. Galland poogt het te verklaren, door de uitvoering, die door anderen dan den ontwerper zou geschied zijn. Doch is het ontwerp met het jaartal 1594 wel van De Key? Elk bewijs daarvoor ontbreekt.

De aanteekening, door Mr. Ch. Dozy, den betreurden Leidschen Archivaris, gevonden, is nooit openbaar gemaakt. Als zij, gelijk Galland meldt, niets anders inhoudt, dan dat er een stadsbode naar Lieven de Key te Haarlem werd gezonden, kan er alleen uit worden afgeleid, dat een mededeeling aan den Haarlemschen meester gedaan werd; dat die mededeeling op een ontwerp voor het Leidsche stadhuis betrekking had, blijkt niet. En zoo zal men, tot iets naders gevonden mocht worden, het recht missen, Lieven de Key als den ontwerper van den Leidschen raadhuisgevel te beschouwen. Waarom zouden niet de vier meesters, wier namen op het ontwerp van 1593 voorkomen, en die men volstrekt niet als aannemers behoeft te beschouwen — daar deze in den gildentijd niet bestonden — ook de ontwerpers van de tweede teekening kunnen zijn, die ten slotte gewijzigd is uitgevoerd?

Wat het Gemeenlandshuis van Leiden betreft, scheen Galland op meer vasten bodem te staan. En toen verleden jaar in „Het Huis" het belangwekkend artikel van den heer J. B. van Loenen verscheen, waarin een reproductie van het niet uitgevoerde ontwerp voorkwam met de vermelding: „Lieven de Key inv. et del. 1596", scheen geen twijfel meer mogelijk, te meer, daar de teekening verscheidene motieven heeft, die ook te Haarlem worden gevonden.

Doch de heer Van Loenen was zoo vriendelijk, mij te berichten, dat de teekening „helaas uit het archief van Rijnland is verdwenen". De reproductie, die hij gaf, is genomen naar een copie, die hij er lang geleden van had gemaakt en die hij aan het archief der gemeente Leiden had geschonken.

Op de nu verdwenen teekening kwam de naam De Key niet voor, schreef de heer Van Loenen. Doch in den „catalogus van kaarten en teekeningen in Rijnlands archief aanwezig", door wijlen den heer Dee samengesteld, staat „Lieven de Key 1598". En dit had den heer Van Loenen aanleiding gegeven, den naam op zijn copie te plaatsen, met verandering echter van het jaartal in 1596.

Derhalve valt uit de teekening niets te bewijzen, en weten wij alleen, dat de Key een ontwerp gemaakt heeft, waarvoor hij f 75 met reis- en verblijfkosten kreeg.

Omtrent het tegenwoordig gebouw zegt de heer Van Loenen, dat het voor f 10500 werd aangenomen door Pieter Alberts Clocq van Medemblik, die de reeds gekochte bouwstoffen moest gebruiken, waardoor de kosten ten slotte f 15000 beliepen.

Is nu deze Clocq inderdaad een aannemer geweest zooals wij ze kennen? Tot dusver meende ik, dat de „entreprise générale" in de 16de eeuw niet bestond. En ik zou het zeer gewenscht vinden, als de heer Van Loenen de volledige bijzonderheden van deze aanneming openbaar maakte. Dat aan Clocq een „vereering" werd geschonken van f 300 is niet ongewoon. Dat was in de 16de en de 17de eeuw zeer gebruikelijk.

De groote zaal in het gemeenlandshuis, in 1662 ingericht, schijnt mij een schepping van Pieter Post, die voor Rijnland ook het Huis Swanenburg te Halfweg ontwierp.

In 1663 werd aan P. Goosman f 460 voor het prachtige houtsnijwerk in de zaal betaald, en voor het marmerwerk van de schouw f 250. Die schoorsteen herinnert zeer aan de schouwen van het Amsterdamsch stadhuis.

Andries de Haan kreeg in 1671 voor het beschilderen en vergulden van het houten gewelf f 610. De beschildering heeft veel overeenkomst met die van het gewelf in de vroegere schepenskamer van het Haarlemsche stadhuis die ook uit dien tijd dagteekent. Misschien heeft De Haan ook deze vervaardigd.

Wat de heer Van Loenen reeds omtrent het gemeenlandshuis van Rijnland gaf is zeer belangrijk. Misschien vindt hij tijd en lust om eens in de archieven van het Hoogheemraadschap te gaan zoeken en zoo onze kennis van de bouwkunst uit het einde der 16e eeuw uit te breiden.

A. W. W.

Rumoer om Rembrandt s hu s.

Dat het op de Jodenbreestraat te Amsterdam, waaraan Rembrandtshuis gelegen is, rumoerig kan zijn, weet ieder, die daar wel eens een kijkje is gaan nemen. Maar het is niet dit rumoer, waarover wij het zullen hebben. Wij bedoelen het gerucht, dat om Rembrandts huis nu in de dagbladen gemaakt wordt.

Nauw was de voordracht van den Gemeenteraad om het huis aan de Stichting, die zich gevormd had, te verkoopen, openbaar geworden, of professor

Six vatte de pen op, om te betoogen, dat men Rembrandt niet beter eeren kon, dan door zijn vroegere woning te laten, zooals zij in den loop der tijden geworden was. Wilde men een poging doen, om het publiek Rembrandts interieur in moderne namaak te laten kijken, welnu een komend „Oud-Holland" met marktplein en toebehooren zou daartoe de gelegenheid kunnen geven.

Het scheen, dat deze woorden, waaruit evenveel verstand als piëteit spraken in goede aarde gevallen waren, althans allerlei bladen namen het geschrevene met instemming over.

Doch toen kwam de schrijver Alberdingk Thym naar voren, om in een kort stukje te verklaren, dat Professor Six het mis had, en dat een „restauratie" niet slechts mogelijk maar ook noodzakelijk was.

En daarop onthaalde Doctor Jan Veth zijne bewonderaars op het volgende even gewichtig als voorzichtig proza.

„Het schrikbeeld, dat professor Six zich van een „restauratie", van Rembrandts huis maakt is ook „het mijne. Niets wat meer tegen werkelijk histo„rische piëteit ingaat, dan de travesti. Een inrich„ting van Rembrandts huis quasi in zijn oorspron„kelijken staat, terwijl ons in waarheid van dien „vroegeren toestand bitter weinig bekend is, zou „mij een gruwel lijken.

„Maar ook de tegenwoordige toestand is nauwe„lijks beter dan ergerlijk. Wij mogen blij zijn, dat „de Rembrandt-commissie verleden jaar den gevel „voor ondergang gered heeft, maar de *genius loci* „wordt toch wel al heel weinig gevleid door wat „het huis thans van binnen voor een mistroostig hutje-mudje aanbiedt.

„Daarom komt het mij voor, dat er naar een „waardiger inrichting en een waardiger bestemming „van het huis mag en moet gestreefd worden."

De heer Veth wenscht, dat het Oudheidkundig Genootschap of de Vereeniging Rembrandt in het herstelde huis zal vergaderen en besluit:

„Maar om, alleen maar doordien wij het schrik„beeld van een profane inrichting voor ons kunnen „zien, geen lust te toonen naar een waardige op„lossing te zoeken, lijkt mij kleinmoedig'".

De kerk blijft dus in het midden, terwijl geit en kool zijn gespaard.

Doch nu komt de oude heer Israëls met de volgende mededeelingen: „Toen de eerste vergadering „plaats vond die de burgemeester van Amsterdam „bijeengeroepen had om vast te stellen, wat men „ter eere van den driehonderdsten geboortedag van „Rembrandt zou kunnen doen, nam ik de gelegen„heid te baat om de aandacht der vergadering te „vestigen op het huis in de Jodenbreestraat, waar, „zooals wij allen wisten, Rembrandt vele jaren ge„woond en gewerkt heeft. Ik betoogde dat het „kon aangekocht worden en men daarin zou kunnen „bijeenbrengen alles wat er over Rembrandt is „geschreven in boeken, brochures en opstellen van „allerlei aard, van wat reeds bestaat en nog komen „zal. Gravuren en reproductiën, bescheiden en „correspondentiën, kortom al wat betrekking kan „hebben op onzen grooten meester.

„Ik zei zelfs, dat met nauwkeurige bestudeering „van het huis van binnen en met aanwijzingen, „zooals men die bijvoorbeeld uit het voortreffelijk „boek van Vosmaer over Rembrandt zou kunnen „putten, men het huis zoo zou kunnen inrichten, „dat men den bezoeker van het huis in zijn belang„stelling te hulp zou kunnen komen, hoe het mis„schien vroeger geweest is".

Hieruit blijkt, dat Jozef Israëls de vader van het restauratieplan is. Maar hij beleeft van zijn kind voorloopig weinig genoegen. Wat men uit het boek van Vosmaer kan putten gaven wij in ons laatste nummer aan; maar dat is zóó vaag, daar alleen de inventaris van 1656 als bron gebruikt kon worden, dat het voor een restauratie, die niet „uit den duim" gezogen zal zijn, al heel weinig baat".

Wij zijn er benieuwd naar hoe de zaak verder zal afloopen. Reeds wist een technisch blad te gewagen van architecten, die zich inspannen, om bij de heeren der Stichting voor het karreweitje in de gunst te komen, door het zenden van teekeningen, referentiën, aanbevelingen en wat dies meer zij. Hebben is toch maar hebben, en krijgen de kunst. En het zou ons niet verwonderen, als de enkele bouwmeesters, die door hun kennis van Amsterdams verleden beter dan deze op een bestelling beluste vakgenooten voor het werk in aanmerking konden komen, voor de opdracht, zoo men er bij hem mede kwam, bedankten.

De Koningskroon.

Een liefhebber van goede heraldieke kunst maakte, naar aanleiding van wat wij in ons vorig nummer over het nieuwe Nederlandsche wapen schreven, de opmerking, dat de kroon, die volgens het besluit van Koning Willem I het schild dekt, en die bij het jongste Koninklijk Besluit behouden is, in den tijd, toen de heraldiek bloeide, niet bekend was, en dat derhalve niet slechts zwaard en pijlen, maar ook die koningskroon den blazoenteekenaars moeite zal geven en den puristen tot een steen des aanstoots zal zijn.

Wij erkennen de gegrondheid dezer bemerking, maar meenen toch, dat het niet wel mogelijk zou zijn, het wapen zóó te veranderen, als wordt gewenscht.

In de middeleeuwen was de heraldiek een levende kunst, doch sinds de laatste ridder zijn helm en schild voorgoed ter zijde legde is zij dood; haar overlijden valt omstreeks het midden der 16e eeuw.

Het is niet mogelijk haar tot nieuw leven te wekken. Tournooien, zooals verleden jaar te Haarlem en dit jaar te Brugge gehouden werden, hebben niets van middeleeuwsche steekspelen, evenmin als de voorstellingen van Elkerlyc of Lanseloet ons het middeleeuwsch tooneel doen zien.

Sinds de 16e eeuw heeft de heraldiek geen reden van bestaan meer, doch men was zóó aan haar gewend, dat men haar ontzield overschot balsemde en behield.

Ook de 20ste eeuw houdt nog van blazoenen, al heeft de Fransche Revolutie gepoogd die onderscheidingsteekenen te doen verdwijnen. Doch onze heraldieke kunst kan niet zuiver zijn, daar zij allerlei compromissen heeft te aanvaarden.

Een middeleeuwsch wapen bestond uit een schild, met een eenvoudige figuur als blazoen. Dit schild

werd schuin geplaatst, omdat de ridder het aan riemen over den linkerarm droeg, als hij het niet in den strijd gebruikte. Ridders plaatsten daarop hun helm, waarvan de kleeden afhingen, die den drager tegen de zonnestralen beschermden en waarop zich het helmteeken verhief.

Een kroon werd op een helm niet gezet. De eerste de beste goedgemikte slag van een vijand zou dit kostbaar kleinood vernield hebben. Dit verklaart, waarom de rangkronen in de heraldieke kunst betrekkelijk zoo laat zich vertoonen. Aanvankelijk kwam zulk een kroon alleen aan koningen en keizer toe. De koningskroon bestond uit een gouden ring, waarop bladen geplaatst waren, waarvan men, daar de afdeelingen steeds projecties op het platte vlak zijn, slechts drie te zien krijgt. De keizerskroon had denzelfden vorm, doch met twee gekruiste beugels er overheen, die den rijksappel droegen, of ook wel alleen een kruis.

De vijftiende eeuw vond een andere keizerskroon uit, die eenigszins aan den bisschopsmijter doet denken. Toen gingen de koningen zich van de oude keizerskroon bedienen, waaraan in de 16e eeuw, nog twee gekruiste beugels werden toegevoegd. In dienzelfden tijd valt ook het ontstaan der lagere rangkronen, wier vorm in verschillende landen niet steeds gelijk is.

Nu moge men die rangkronen, als onheraldisch verwerpen, zij zijn sinds in zwang gebleven, en de hedendaagsche wapenteekenaar kan niet weigeren, ze aan te brengen.

Doch dan dient die teekenaar, zal hij niet in de grootste ongerijmdheden vervallen, te zorgen, dat hij zijn heraldiek aan een tijdperk ontleent, dat van de kronen gebruik maakte.

Op een reclame-biljet van een levensverzekeringmaatschappij zagen wij onlangs het Nederlandsche wapen, geplaatst in het 13de eeuwsche driehoekige schild, met twee 16de eeuwsche leeuwen als tenanten, gedekt door de kroon van 1815, en met den 19en eeuwschen koningsmantel daarachter uitgespannen! Ieder dezer onderdeelen was zeer goed geteekend en toch was het geheel uit een heraldiek oogpunt bekeken, teneenenmale mislukt.

Men denke zich iemand, gekleed met een 13de eeuwsch wambuis, een 16de eeuwsche broek, een hoed van 1815 en een jas van 1850. Wie zóó gekleed ging, zou er bespottelijk uitzien. Zoo dwaas vertoonde zich ook het Nederlandsche wapen, dat wij bedoelen.

Voor hedendaagsche blazoenen is het 13de eeuwsche wapenschild, dat in de 14de eeuw, schoon wat minder gunstig, in zwang bleef, ongeschikt. Niet alleen laat zijn vorm een eenigszins ingewikkeld blazoen slechts met moeite aanbrengen, doch de schuine plaatsing, die noodzakelijk is, belet zoowel het aanbrengen van tenanten als van een rangkroon.

Het vijftiende eeuwsche schild, van onderen afgerond, doch overigens tamelijk vierkant, biedt meer ruimte voor het blazoeneeren. Is een verdeeling in tal van kwartieren noodzakelijk, dan kan men het afronden door een half ovaal laten plaats vinden. Doch de beruchte „accolade" dient vermeden.

Al komt ook het vijftiende eeuwsche schild meest in schuinen stand voor, het werd toch ook wel terecht overeind geplaatst, en door een kroon gedekt, terwijl tenanten het vasthouden. Dat op zulk een schild de koningskroon niet misstaat, geven wij gaarne toe. Er dient evenwel gezorgd te worden, dat de kroon geen al te groote afmetingen verkrijgt ten opzichte van het schild. Het schild werd aan den arm gedragen, de kroon op het hoofd. Wie dus de kroon de volle breedte van het schild geeft, heeft zich een vorst met een waterhoofd gedacht.

En daar een kroon een teeken van eer en waardigheid is, maakt een te groote kroon een zonderlingen indruk.

Dat er met kronen overigens vreemd wordt rondgesprongen bewijst het „kroningsbord", dat in 1898 aan de kinderen van Nederland werd uitgedeeld, toen de koningin haar regeering aanvaardde. Dit bord, dat nu al zeldzaam begint te worden, vertoont een gekroonde W in het midden.

De kroon is hier een soort van muts, met vier beugels in plaats van vijf, zonder bladeren, parels, edelgesteenten of de andere elementen, die haar behooren te kenmerken. Zij is niet van goud, maar rood; de muts of voering is daarentegen van goud!

Het is te hopen, dat zulke ergerlijke verhaspelingen na het onlangs verschenen Koninklijk Besluit niet meer zullen voorkomen.

Prijsvragen.

PROGRAMMA
VAN EEN PRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN
DOOR DE
OVERIJSELSCHE LANDBOUWMAATSCHAPPIJ
AFDEELING „HAAKSBERGEN".

Art. 1. Gevraagd wordt het doelmatigste en voordeeligste ontwerp schaal 1 à 100.

a. van eene boerenbehuizinge voor een bedrijf van 3 melkkoeien (met groepstal);

b. idem voor een bedrijf van 3 tot 10 melkkoeien.

Art. 2. Elk gebouw moet degelijk zijn ingericht en van goede en solide materialen opgetrokken zijn en geschikt voor het boerenbedrijf in den Gelderschen achterhoek.

Art. 3. Verlangd worden:

a. de grondplannen met een situatie van omliggend terrein;

b. drie gevelaanzichten met één detail schaal 1 à 10;

c. minstens twee doorsneden;

d. een globale raming van kosten.

Art. 4. Alle teekeningen moeten uitsluitend in zwarte inkt zijn gewerkt, zonder toepassing van schaduwlijnen, enz.

Art. 5. De mededinging is opengesteld voor alle bouwkundigen in Nederland.

Als prijs wordt uitgeloofd:

voor het beste plan a een zilveren medaille.

„ „ „ „ b „ „ „

Art. 7. De ontwerpen moeten vóór of op den 22 Augustus 1907 franco worden ingezonden aan den heer H. J. Dievelaar, secretaris der afdeeling te Haaksbergen.

Elk ontwerp moet voorzien zijn van een motto, een verzegeld adres, benevens een correspondentieadres voor terugzending der niet-bekroonde plannen.

Art. 8. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Overijselsche Landbouwmaatschappij afd. „Haaksbergen", welke zich het recht voorbehoudt, enkele ontwerpen te laten reproduceeren.

Art. 9. Gedurende de landbouwtentoonstelling te Haaksbergen op 24 en 25 Augustus 1907, worden

alle ontwerpen, benevens het rapport der Jury, geëxposeerd, en ontvangt ieder inzender aan het correspondentie-adres een gratis-toegangskaart.

Haaksbergen, Juli '07,

Het bestuur:

A. J. SCHILDERMAN, Voorzitter.
H. J. DIEVELAAR, Secretaris,

De Jury:

J. J. HELLENDOORN, architect te Hengelo.
C. ELFERINK, bouwkundige te Haaksbergen.
W. Ph. C. Greve, bestuurslid te Haaksbergen.

„Architectura" merkt naar aanleiding van deze prijsvraag op, dat uit dit programma nog weer eens blijkt, op welke wijze men op de werkkracht van bouwkundigen soms durft klap te loopen.

„Men vraagt hier twee ontwerpen, waarvoor voor elk een negental teekeningen vereischt worden, plus een raming van kosten, en looft als prijs uit . . . . 'n zilveren medaille. Doch dit is misschien het ergste niet. Hetgeen het best doet zien, hoe weinig besef de uitschrijvers van den gang van een fatsoenlijke prijsvraag hebben, blijkt uit den datum van inzending: 22 Augustus aanstaande"!

Al stemmen wij volkomen in met het bovenstaande, ook *dit* is nog het ergste niet.

Onzes inziens is het ergste, dat de jury in één dag de ontwerpen zal beoordeelen (een dozijntje bouwkundigen vliegt toch allicht in de kaars) en de begrootingen narekenen.

In waarheid hier zijn wel alle gegevens aanwezig voor een schitterend resultaat, dat aan de Landbouwtentoonstelling een ongekenden luister zal bijzetten.

Prijsvraag voor het ontwerp van een wit tafellaken.

In het Bureau voor Handelsinlichtingen te Amsterdam liggen ter inzage de voorwaarden voor het beantwoorden van 2 prijsvragen voor het ontwerpen van een wit tafellaken à 200 × 200 cM.; 1e prijs 1000 kr., 2e prijs 200 kr., 3e prijs 100 kr., waaromtrent de Oostenrijksche firma bericht gaarne mededingingen van Nederlandsche kunstenaars te zullen ontvangen.

Het stadsbestuur van Stockholm afdeeling financiën, heeft een internationale prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerpen van een brug voor gewoon verkeer, over de Norrstrom, te Stockholm. De plannen moeten 15 Dec. 1907 ingekomen zijn. Drie prijzen worden uitgeloofd: 7000, 4000 en 3000 Kronen (de Kroon = ± f 70), terwijl plannen voor 1000 Kr. kunnen worden aangekocht. De brug moet drie doorvaartopeningen hebben, massief van steen, of wel van beton met granietbekleeding, ontworpen worden. Programma met teekeningen (tekst ook in de Duitsche taal, zijn verkrijgbaar bij het stedelijk bouwdepartement (Byggnadskontor) te Stockholm tegen betaling van 25 Kr. De jury is nog niet benoemd.

Ingezonden stukken.

Mijnheer de Redacteur!

Voldoende aan uw verzoek om eenige hoogten van Nederlandsche torens, zend ik u hierbij eenige gegevens genomen van afmetingen uit mijn studietijd en van restauraties, welke ik onderhanden heb.

Oude St. Bavo, Haarlem (opmeting)

Hoogte bovenkant nok kerk boven vloerlijn 41,40 M.
Hoogte bovenkant kruis van transsepttoren ongev. 75,00 M.

Toren St. Laurenskerk Rotterdam, volgens opmeting.

Hoogte klokkenzolder 37.75 M.
Hoogte bovenkant metselwerk toren 63.20.

Toren St. Catharinakerk Brielle, hersteld.

Bovenkant muurwerk 57.20 M.
Bovenkant windvaan 63.50 M.

Toren St. Pieterskerk Oirschot, in herstelling.

Hoogte metselwerk 59.00 M.
Hoogte bovenkant kruis op schilddak zal worden 66.80 M.

Toren te Sprang N. B. (XVe. eeuw).

Hoogte metselwerk 23.50 M.
Hoogte bal spits 36.00 M.

Toren te Rhoon, (hersteld).

Hoogte metselwerk 20.75 M.
Hoogte haan spits 32.50 M.

Toren St. Maarten Zalt-Bommel, in herstelling.

Hoogte vloer zangkoor 12.80 M.
Hoogte klokkenzolder 28.20 M.
Geheele hoogte thans 68.00 M.

Modern leelijk achtkant wordt afgebroken, waardoor de hoogte metselwerk wordt 63.20 M. Hoogte windvaan op nieuw schilddak wordt later 69.75 M.

Indien de spits werdt aangebracht zooals deze in de middeleeuwen erop gestaan heeft, zou de hoogte ongeveer 104 M. bedragen, bovenkant kruis. Daar echter het aanbrengen van geheel nieuwe bouwdeelen, bij oude monumenten esthetisch m. i. zeer moeilijk is en niet zelden ten schade uitloopt van het geheel, zal de hooge spits, ofschoon op eene oude schilderij zeer duidelijk aangegeven, waarschijnlijk achterwege blijven.

Hoogachtend,

JAC. v. GILS.
Architect.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad no. 30. Verslag der 96ste Algemeene Vergadering van de M. t. b. d. B., gehouden 30 Mei 1907 (Slot).
Een belangrijke rechterlijke beslissing, door Mr. Egbert J. C. Goseling.

Architectura no. 30. Een prijsvraag uit den achterhoek.
De Mont Athos, Hagion Oros, door Jan Stuyt (Slot).
Schoonheid en Onderwijs II. door Ida Heyermans.
Technisch Gedeelte. Waarom wordt coöperatief wonen, buiten 's-Gravenhage en Haarlem, nog zoo weinig toegepast? door M. P. de Clercq. — Technische Hoogeschool. — Prijsvragen.

De Bouwwereld no. 31. Proeven op aanhechting van mortels, door B. Helweg.
Een belangrijke rechterlijke beslissing, door Mr. Egbert J. C. Goseling.
Afbeelding van een landhuis te Wassenaar, arch. A. van der Lee te Delft.

De Ingenieur no. 30. Inleiding tot het bezoek aan de Stoommeelfabriek „Holland" te Amsterdam; Voordrachten, gehouden in de vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van 20 April j.l., door B. van Marwijk Kooy en F. Dombach.
Het Apparaat Girand, een nieuw beveiligingssysteem tegen gevaar, ontstaande door draadbreuk van hoogspanningsleidingen, door J. de Brey w.i.
Vergunning voor draadlooze telegraphie in Nederlandsch-Indie.
Ingezonden stukken. Eenige beschouwingen over de drijfstang, door J. F. B. Regensburg w. i. Over een tweetal vraagstukken op het gebied der kabelnetconstructie door Dr. G. de Gelder w. i.
Bij dit nummer zijn gevoegd de Notulen van de vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het K. S. v. I, gehouden te Amsterdam 20 April j.l.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 30. Kort verslag B.B. vergadering. — Wijziging der Schipperswet. — Toepassing arbeids- en veiligheidswet. — Opgaven examen voor opzichter Mij. t. bev. der Bouwkunst. — Warmtekrachtmachines (Vervolg).

De Aannemer no. 31. Wat de aannemers van de wet op het Arbeidscontract moeten weten.
Commissie-rapport in zake M. T. Onderwijs.
Verslagen van de vergaderingen der afdeeling Eindhoven van 25 Juli j.l. en der afdeeling Groningen van 23 Juli j.l.
Uit Eigen kring. Onedele concurrentie, door Soranus.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 4. Het aansteken van ringovens. — Een nieuwe methode van bewerking van klei. — De keuze van een ringoven. — De Rijksverzekeringsbank. — De kolenmarkt. — De contrôle op het stoken van stoomketels.

Deutsche Bauhütte No. 30. Die Fassade des Eckhauses II, door A. L. Plehn.
Licht und Schatten in der Architectur II, door M. Escherich.
Ueber Vergnügungshäuser am Rande grosser Städte, door P. Rose bij een ontwerp van W. Thomas te Chemnitz, Vergnügungshaus zu Helbersdorf.
Vom Aufbau der Reihenhausfassade, door P. Rose bij een ontwerp van een apotheek te Giessen, van Lud. Lony te Düsseldorf.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

— De Gemeenteraad van Weenen is voornemens een prijsvraag uit te schrijven voor een monumentaal tentoonstellingsgebouw te Weenen dat, behalve de tentoonstellingslokalen, ook groote feestzalen enz. bevatten zal. Het paleis zal komen te staan op stadsterrein, aan den linkeroever van het Donaukanaal, stroomopwaarts van de Augartenbrug.

BINNENLAND.

's Gravenhage. Met groote plechtigheid heeft op 30 Juni j.l. de eerste steenlegging van het Vredespaleis plaats gehad. De heer Nelidoff, Voorzitter der Vredesconferentie verrichtte dit werk in opdracht van H. M. de Koningin en den Keizer van Rusland en sprak daarbij eenige toepasselijke woorden. De heer van Karnebeek hield een lange redevoering, waarin hij de geschiedenis van de stichting Carnegie verhaalde. Die geschiedenis is te zeer bekend om voor onze lezers belangrijk te zijn. Bovendien hoe uitvoerig de spreker zijn onderwerp behandelde moesten toch, om niet al te uitvoerig te worden, verschillende détails en feiten onvermeld blijven, die juist voor de bouwmeesters het belangrijkst zouden zijn geweest.

Personalia.

— Tot opzichter van het Kroondomein voor Leerdam en omstreken is, in plaats van wijlen den heer T. Doeland, benoemd de heer W. C. de Leeuw, te Schoonrewoerd.

De heer W. van Zon, opzichter bij de gemeentewerken te Vlaardingen, is voorgedragen als directeur der gemeente werken te 's-Gravenzande.

Vacante Betrekkingen.

— Techniker voor een fabriek van Apparaten, bekend met de berekening van bewerkingskosten van stukgelden enz. Brieven letter A 989, Advertentie-Bureau C. W. Betcke, Rotterdam. (1)

— Leeraren voor het Werktuigkundig teekenen en aanverwante vakken aan de Vakteekenschool „Patrimonium" te Amsterdam. Zich te wenden tot den Directeur der school H. J. van Ooijen, P. C. Hooftstraat 113. (1)

— Teekenaar aan eene Machinefabriek voor moderne Stoommachines. Br. o. lr. L B 864, „N. v. d. D.", (1)

— Bouwkundig Teekenaar aan de Stoomtimmerfabriek „De Rietvink" te Eindhoven. (1)

— 2 Opzichter-Teekenaars en 1 Teekenaar voor het verrichten van opmetingen en in kaart brengen, alsmede voor het houden van toezicht op uit te voeren werken. Brieven onder no. 764 aan J. H. en G. van Heteren, Boekh., Hartenstraat 26, Amsterdam. (1)

— Directeur der Gasfabriek te Egmond aan Zee, met overlegging van gezegeld adres en de noodige bewijzen van bekwaamheid en geschiktheid, aan te melden vóór den 10den Aug. e. k., salaris f 800.—, met 2-jaarl. verhoogingen ieder van f 100.—, en zoodra de woning gereed is, vrije woning, vuur en licht, gezegeld adres vóór 10 Augustus aan B. & W. (1)

— Opzichter. Bij den bouw van eene school met Onderwijzerswoning te Leerdam, voor circa 6 maanden. Indienststreding half Augustus. Salaris f 80 per maand. Sollicitatiën in te zenden bij den Burgemeester. (1)

— Bouwkundige te Amsterdam voor den tijd van 4 maanden Br. lett. O 52, Alg. Advert.-Bureau Rouma & Co., Amsterdam. (1)

— Bouwkundig Boekhouder op een belangrijk bouwwerk. Salaris f 60 per maand. Brieven onder no. 24448 aan het bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Twee onderwijzers aan de Ambachtsschool te Doetinchem. (Zie adv. in dit no.). (2)

— Teekenaar bij den Provincialen Waterstaat in Drenthe; belooning f 50 per maand. Zich vóór 16 Augustus a.s. bij gezegeld adres aan te melden bij Gedeputeerde Staten van Drenthe. (2)

— Teekenaar op een groot Architectenkantoor te Amsterdam. Br. lett. N. M. 2865 Algemeen Adv. Bureau A. de la Mar Azn., Amsterdam. (2)

— Scheepsteekenaar. Br. onder no. 51962 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Technicus voor leiding werkzaamheden, omstreeks 30 jaar. Salaris f 240, met vooruitzicht op bevordering en ouderdomsverzekering. Brieven no. 51963 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Opzichter, salaris van 12 à f 1500, bij eene waterleiding, in een groote stad. Vooruitzicht op verhooging en pensioen. Brieven lett. N. O. P. Alg. Adv. Bur. Nijgh & van Ditmar, Rokin 2, Amsterdam. (2)

— Ingenieur voor het Bouw- en Woningtoezicht der Gemeente Arnhem. Jaarwedde minimum f 1800. Adressen op zegel met diploma en uittreksel uit het bevolkingsregister vóór 7 Augustus 1907 aan den Burgemeester. (2)

— Ingenieur of Werktuigkundige voor Technisch Bureau. Brieven, onder no. 23854, bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Ingenieur op Electro-Technisch Bureau. Brieven letter R. 460, Adv.-Bur. Nederl. Kiosken-Mij. Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

19 Bouwk.Opz.-teek.,	23—35 j., f 60—f 100	p. m.
4 BouwkOpz.-Uitv.,	26—35 j., f 60—f 85	„
7 Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr. aank.,	24—30 j., f 75—f 85	„
9 Werktuigk. Teek.,	18—30 j., f 45—f 70	„
1 Werktuigk. Opz. (Const.)	—39 j., f f 100	„
3 Electrotechniker	22—41 j., f 60 f 85	„
1 Scheeps Teek.,	—23 j., f —f 50	„
3 Machinisten-chef	28—39 j., f 75—f 100	„
1 Leeraar Werktuigk., 1 „ Smeden	30—39 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 5 Augustus.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het leveren van ongeveer 650 ton gegoten ijzeren buizen en hulpstukken, ten dienste der gemeente-waterleidingen Nieuwe Heerengracht 27, van 10 tot 12 uur de week, die aan de besteding voorafgaat.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het gereedmaken van bouwterreinen ten zuiden en westen van de voormalige Westerbegraafplaats; de voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij; inlichtingen afdeeling „Algemeene Dienst" van Publieke Werken ten Stadhuize, kamer No. 145, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen der week welke aan de besteding voorafgaat.

Elburg, ten 1 ure, door de Provisoren van het Feithenhof in de bestuurskamer: het afbreken van oude stalgebouwen en het bouwen van twee woonvertrekken, stal enz. aan het gesticht; bestek en teekening te bekomen bij den rentmeester aanw. op den dag der best. ten 10 ure; inl. geeft de architect D. Kok Jz. te Harderwijk.

's-Gravenhage, ten 11.30 ure, door het min. van Binnenl. Zaken aan het geb. van het prov. best.: het uitbreiden van het Boerhaave laboratorium te Leiden, begr. f 7600; bestek ter lezing aan gen. min., aan het prov. best. van Zuid-Holland en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; aanw. 29 Juli ten 2 ure; inl. bij den Rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen enz. en bij den hoofdopzichter J. Roem te Leiden.

Langweer, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het verbouwen van de school te Nijega (Scharsterbrug); bestekken verkrijgbaar ter secretarie; inl. bij den gem.-opz. E. H. Meijer te St. Nicolaasga.

Rotterdam, door de directie van Timmerhuis: de levering van ongev. 1000 ton vloei-ijzer in staven. (Zie adv. in dit No.)

Ter Neuzen, ten 11 ure. De bouwk. J. Scheele, in het café Rubens: het bouwen van een woonhuis aan de Vlooswijkstraat; best. en teek. ter inzage genoemd café; aanw. gehouden.

Ter Neuzen, ten 3 ure, door het gemeentebestuur: het bouwen van een bergplaats enz. voor de gemeentereiniging aan de Schoollaan op Java; bestek en teek. ter inzage en verkrijgbaar ter Secretarie.

DINSDAG 6 Augustus.

Gouda, ten 1.30 ure, door het gemeentebestuur: het maken van een fundeering voor het hoofdgebouw en voor de barak van het Van Iterson ziekenhuis; inlichtingen alle werkdagen van 9—10 uur en zooals verder in het bestek vermeld op het „Stadserf". Bestek met 2 teekeningen aldaar verkrijgbaar en aan te vragen bij den Gemeente-Bouwmeester.

Nijmegen, ten 2.30 ure, door het gem.-bestuur: 1o. het bouwen van een vertrek voor teekenonderwijs enz. boven de gymnastiekzaal der school no. 2 aan de Prins Hendrikstraat; 2o. de levering van 12400 basaltine tegels; bestekken verkrijgbaar ter Gemeentesecret.; inl. worden gegeven door den Directeur der Gemeentewerken.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorwegen, aan het centraal bureau der Mij., Moreelse Park: bestek 1123: het leveren en aanvoeren van een getrokken ijzeren draaibrug in de lijn Meppel—Heereveen. (Zie adv. in No. 30.)

Velp (Geld.), ten 11 ure, door de arch. K. van Rijsse Jr. in het gebouw de Vereeniging: het bouwen van een villa; bestek en teekeningen te bekomen ten kantore van den arch.; inl. van 10—12 ure op alle werkdagen.

WOENSDAG 7 Augustus.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het ministerie van Waterstaat, in een der lokalen van het hoofdbestuur der posterijen en telegrafie, Parkstraat: het bouwen van een postkantoor met directeurswoning te Nieuw Amsterdam. Zie adv. in no. 29.

Haarlem, ten 11 ure, door het ministerie van Waterstaat aan het gebouw van het provinciaal bestuur: het maken van acht remstoelen bij de spoorwegbruggen over het Noordzeekanaal, begrooting f 11.200; bestek no. 178 na 1 Augustus ter lezing aan genoemd ministerie, aan de lokalen der provinciale besturen en te bekomen bij de Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inlichtingen bij den hoofdingenieur-directeur Kemper te Haarlem, den ingenieur Wortman te Amsterdam en den adjunct-opzichter Helmers te Beverwijk; de nota van inlichtingen op 8 en 10 Augustus ter inzage bij den adjunct-opzichter.

Vlaardingen, te 2 ure, door het gemeentebestuur: het bouwen van een gemeenteschool en bijkomendewerken aan de Prins Hendrikstraat; bestek en voorw. verkrijgbaar aan het bureau der gemeentewerken; inl. 3 dagen voor de aanbesteding van 10 tot 12 ure; aanw. 5 Aug. 10 ure.

Wateringen, door het bestuur van den Oud- en Nieuw-Wateringveldschen Polder 1. het leggen van eene brug van beton over de Wateringsche vaart nabij het Veilingslokaal; II. de levering van 175 M³. grind: nadere inlichtingen A voor perceel I door den heer P. v. d. Voort, bouwkundige te Quintsheul; B. perceel II door het bestuur.

DONDERDAG 8 Augustus.

Buren, te 12 ure, door de Curatoren van het weeshuis, in het weeshuis: het leggen van nieuwe riolen en nieuwe stoep met bestrating en het herstellen van den voormuur; bestek ter inzage bij den arch. D. van Mameren te Asch, aanw. 6 Aug. 10 ure.

Ede, te 11 ure, door het gemeentebestuur: 1o. het afbreken der bestaande, het bouwen van een nieuw schoolgebouw met drie localen en van een onderwijzerswoning, in 2 perc. en in massa; 2o. eenig verfwerk in het gemeentehuis; bestek verkrijgbaar bij den gem.-archit., en ter inzage ten gemeentehuize.

Heerlen, door de directie van de Mij. tot Expl. van Limburgsche Steenkolenmijnen: het bouwen van zeven blokken elk van vier arbeiderswoningen langs den weg naar Schaesberg.

Zwolle, ten 12 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken en inhangen van nieuwe binnen ebdeuren voor de Staphorster schutsluis te Zwartsluis, het vernieuwen van de binnenbeschoeiing aan de oostzijde van die sluis en het vernieuwen van gordingen van het remmingwerk voor den noordwestelijken havendam buiten de Groote Schutsluis te Zwartsluis, begr. f 2900; bestek no. 176 ter lezing aan het Min. van Waterstaat, aan de lokalen der prov. best. en te bekomen bij de Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-directeur de Jong van Beek en Donk te Zwolle, den ingenieur Stoel te Zwolle en den opzichter Steendam te Zwartsluis; de nota ligt op 1 Aug. ter inzage bij gen. ingenieur.

VRIJDAG 9 Augustus.

's-Hertogenbosch, te 10.30 ure, door het minist. van Binnenl. Zaken, aan het gebouw van het prov. best.: het bouwen van een gymnastiekzaal met bijbehoorende werken bij de Rijks- hoogere burgerschool te Helmond, begr. f 12.000; bestek ter lezing aan gen. minist. aan het prov. best. en te bekomen bij den boekh. M. Nijhoff, te 's-Gravenhage; aanw. gehouden; inl. bij den Rijksbouwk. voor de onderwijsgebouwen en bij den hoofdopz. D. Kruyf te Utrecht.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 10 AUGUSTUS 1907. No. 32.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Vredespaleis.

Bij gelegenheid van de eerste-steenlegging van het Vredespaleis is een klein tipje van den sluier opgelicht, waarmede overigens de handelingen van het Carnegiebestuur zorgvuldig bedekt worden gehouden.

Dit kon wel niet anders tegenover het uitgelezen gezelschap dat bij de plechtigheid tegenwoordig was en dat men toch niet in den waan kon laten, dat hiermede den eersten stap gedaan is tot verwezenlijking van de weelderige fantaisie door den bekroonden bouwmeester tentoongespreid in zijne algemeen bewonderde teekeningen.

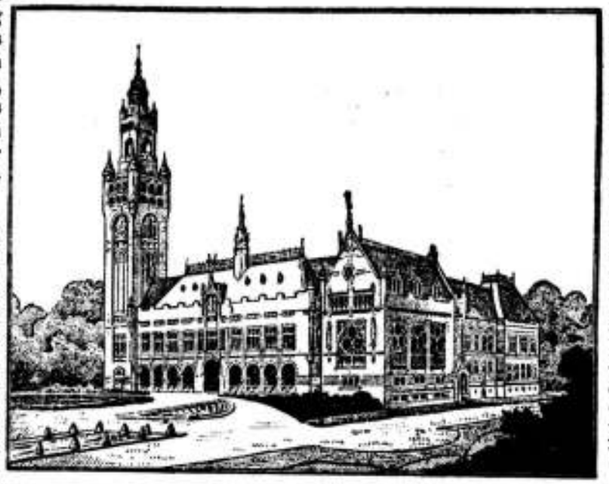

SCHETS VAN HET GEWIJZIGD SCHETSONTWERP VAN CORDONNIER.

Bij velen zal het bij deze gelegenheid tentoongestelde schets-ontwerp teleurstelling hebben gewekt, zooals het zich vertoont van een goed deel van zijn luister beroofd en op weinig smaakvolle wijze besnoeid.

Opnieuw blijkt weder eens hoe moeilijk het is een ontwerp, dat opgezet is, zonder rekening te houden met de vraag: „wat zal het kosten?" te wringen binnen de grenzen van een beperkte bouwsom. En dan is dit nog maar een „Schetsontwerp" want wij lezen in het Bouwkundig Weekblad:

„Naar wij uit de beste bron vernamen, geeft dit ontwerp wel het hoofddenkbeeld aan der vormen van het te stichten gebouw, volgens een vastgestelden plattegrond, maar zal er in details nog aan gewijzigd worden. Het rechtergedeelte van

den voorgevel, waarnit de ligging van de groote zaal thans spreekt, daar waar in het bekroonde ontwerp een toren stond, moet nog nader bestudeerd worden. Het denkbeeld, om den voorgevel in dier voege te wijzigen, kan niet anders dan zeer gelukkig worden genoemd."

De laatste zinsnede is klaarblijkelijk onder den eersten indruk der plechtigheid neergeschreven.

Wij kunnen haar moeilijk in vollen ernst opnemen. Zal bij de nadere bestudeering een wijziging, alleen in détails, voldoende zijn, om het ontwerp voor den vastgestelden bouwsom uitvoerbaar te maken? De tijd zal het leeren en vóór de aanbesteding zal toch een nauwkeurige begrooting moeten worden gemaakt, want de aannemers laten zich in dit opzicht geen rad voor de oogen draaien en met optimistische voorstellingen zijn wij niet te vangen.

Maar wij zijn nog niet zoover.

De stand der zaak werd dezer dagen door een inzender in „het Vaderland" vrij juist als volgt gekarakteriseerd:

„Nadat de heer Cordonnier te recht of ten onrechte bekroond was, was vrijwel het algemeen gevoelen, dat men hem moeilijk kon passeeren bij het opdragen van den bouw, vooral na wat er vroeger reeds ten opzichte van hem met de Amsterdamsche Beurs had plaats gehad."

„Welke gebreken het oorspronkelijke plan van Cordonnier mochten aankleven, slechts één daarvan legde werkelijk gewicht in de schaal, en dat was het gebrek, dat in het maatschappelijk leven vaak het moeilijkst wordt vergeven, nl. geldgebrek."

„De heer Frowein nu stuurde bij het maken van zijn „Variant" op verbetering van allerlei andere fouten aan, behalve juist deze: hoe het plan-Cordonnier in overeenstemming te brengen met de beschikbare som".

„Had hij daarvoor een middel gevonden, hoeveel gewilliger oor zou hem zeker door het Carnegie-bestuur verleend zijn".

„Vraagt men nu of in het 2e ontwerp-Cordonnier waarvan dezer dagen een gevelschetsje openbaar werd gemaakt, het financieele bezwaar geheel is ondervangen, dan is daar moeilijk een antwoord op te geven, zoolang dit ontwerp niet geheel gereed is en berekend."

„Wellicht weet de heer Frowein door een globale schatting daar reeds een antwoord op te geven, en wordt daardoor weder een nieuw veld van gedachten geopend, waarop men de „bezuinigings-varianten" kan laten groeien."

„De heer F. late zich door de eerste steenlegging niet opnieuw in slaap sussen in de meening, dat er morgen met den bouw lustig wordt begonnen en dat het te laat zou zijn voor een practischen raad."

„Zoover is 't nog niet, want ditmaal heeft de eerste-steenlegging, tegen de Hollandsche gewoonte in, plaats gehad vóor de aanbesteding, en voor dat nu alles daartoe in het reine is, kan daarmeê gemakkelijk nog een jaartje heengaan."

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Door de Commissie M. T. O. van den Bond van Technici is de volgende circulaire verspreid:

Amsterdam, Juli 1907.

M. M.!

Het vraagstuk „Middelbaar Technisch Onderwijs" verheugt zich in de laatste jaren in eene stijgende belangstelling èn bij hen, die er direct belang bij hebben zooals: de Industrieelen, Architecten, Ingenieurs, Aannemers en Technici èn, zooals uit herhaalde mededeelingen van den Minister van Binnenlandsche Zaken en zijn onmiddelijken voorganger bleek in Regeeringskringen, zoodat, als er van den Minister voorstellen komen tot regeling van deze matérie, deze voorstellen beslist een open oor en goed onthaal zullen vinden bij onze volksvertegenwoordigers, zooals ten overvloede alreeds bij menig begrootingsdebat gebleken is.

Zijn alle belangstellenden in en belanghebbenden bij eene afdoende regeling van deze kwestie volkomen eenstemmig met betrekking tot het feit, dat deze regeling een dringende eisch des tijds is en eene goede oplossing in het waarachtig belang van ons volk zal zijn, omtrent de beginselen, waarop eene dergelijke regeling moet berusten, zijn de meeningen, zooals bij elk betrekkelijk nieuw onderwerp begrijpelijk is, verdeeld. Natuurlijk is men algemeen de meening toegedaan, dat als voorbereiding voor dit onderwijs meer moet gevraagd worden dan de lagere school kan geven, en men is het er dan ook vrij algemeen over eens, dat als norm voor de toelating tot eene M. T. School gesteld moet worden de kennis overeenkomend met die, verkregen op eene H. B. S. met 3-jarigen cursus, zoo mogelijk deze kennis zooveel doenlijk in verband gebracht met de eischen der techniek.

Is men wat de algemeene ontwikkeling betreft eenstemmig in zijn oordeel, bij de verdere vóór-opleiding bestaat principieel verschil.

Er zijn voorstanders van de meening, dat de M.T.S. direct toegankelijk moet gesteld worden voor hen, die de bovengenoemde norm van algemeene ontwikkeling bezitten, die dan den leerling de grondbeginselen der practijk op de M. T. S. willen laten leeren, om hem na het afloopen der cursus nog eenige jaren in de practijk werkzaam te laten zijn en eerst daarna het eindexamen van de M. T. S. te laten afleggen.

Als voordeelen van deze methode noemen zij het feit, dat de theoretische, schoolsche studie voor den leerling niet onderbroken wordt, terwijl zijn optreden in de practijk nà de theoretische vakopleiding veel vruchtdragender zal zijn, dan wanneer dit vroeger plaatst heeft.

Voor de beste leerlingen der M. T. S. bevatten deze stellingen ongetwijfeld waarheid, maar daar het in werkelijkheid onmogelijk is eene school met louter uitblinkers te bevolken, en het doel van alle onderwijs, dus ook van het M. T. O., beslist moet zijn: „verhooging van het peil van de massa", hebben deze stellingen praktisch dus slechts geringe waarde. Een nadeel, van deze methode is bovendien, dat de leerlingen minstens 20 jaar zijn geworden, eer zij iets kunnen gaan verdienen, een bezwaar, dat voor de ouders dubbel geldt, in die gevallen waar de leerling weinig in leeftijd verschilt met broeder of broeders, zuster of zusters en deze eveneens een beroep gekozen hebben, dat lange opleiding vereischt.

Langs dezen weg zullen velen uit de kringen, die tot nu toe de technici leverden, om financieele redenen van eene systematische opleiding uitgesloten worden.

Anderen (waartoe ook wij behooren) zijn de meening toegedaan, dat de vóór-opleiding behalve voor algemeene ontwikkeling ook te zorgen heeft voor practische ervaring in het vak der keuze, omdat dan de theoretische vakopleiding zeer zeker beter vrucht zal dragen, aangezien de studie der techniek in hooge mate kennis der materialen noodig heeft.

De voordeelen aan deze wijze van vóór-opleiding verbonden zijn de volgende: Het verblijf aan de M. T. S. kan zeker één jaar korter zijn dan bij het volgen van den eerstgenoemden weg.

De gelegenheid is geopend voor den a.s. technicus om ook in zijne opleidingsperiode iets te verdienen; geeft men semester-cursussen, dan zijn er zelfs velen, die eene periode van verdienen kunnen afwisselen met eene van studie, en al is voor deze categorie de weg ook lang, de minste onder de broederen zullen zij zeker niet blijken te zijn.

Ten derde en waarlijk niet ten laatste is het voorafgaand werkzaam zijn in de praktijk een uitstekend middel, om hen die niet den vollen lust of aanleg hebben voor de techniek bij tijds te doen inzien, dat het verstandiger is zich op ander terrein te gaan bewegen, waardoor de resultaten van het M. T. O. percentsgewijze zeker zullen stijgen, omdat de louteringsproef der praktijk al eene goede schifting in het leven geroepen heeft.

Welke der beide opvattingen verdient nu eventueel voor Nederland de voorkeur? De onze is duidelijk uitgesproken, doch het zal zeker van groot nut zijn als allen, die in ons land tot oordeelen bevoegd zijn, ook werkelijk hunne meening kenbaar maakten.

Regeering en Volksvertegenwoordiging zouden het zeker op hoogen prijs stellen, als zij, wanneer het oogenblik daar is, dat zij de regeling van het M. T. O. ter hand zullen nemen, hetgeen blijkens de uitlatingen bij vorige begrootingsdebatten spoedig te verwachten is, zouden weten waaraan zij zich bij die regeling te houden zullen hebben. Met dit

Het nieuwe Nederlandsche Wapen,

uit te voeren in Bricorna door de firma van de Loo te Dieren.

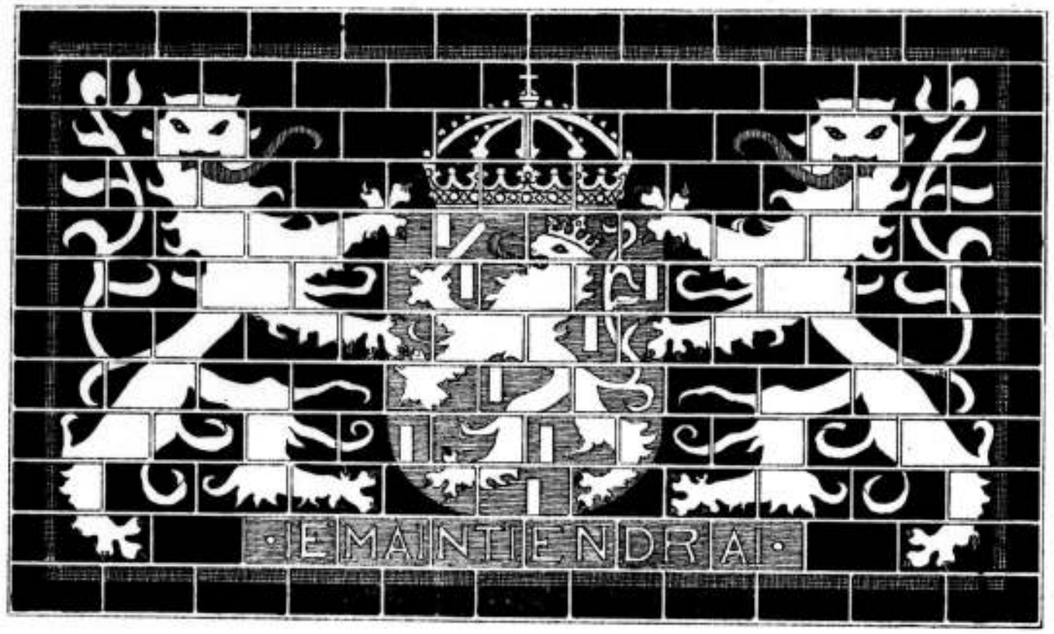

In het bovenstaand ontwerp is getrouw de beschrijving gevolgd, zooals die onlangs in de *Staatscourant* is gepubliceerd. Alleen heeft de ontwerper zich de vrijheid veroorloofd, de tenanten in plaats van „en profil", zooals de beschrijving het tamelijk onheraldisch uitdrukt, aanziend te teekenen. Die afwijking is gegrond op de overweging, dat in de heraldiek alleen van het blazoen een gedetailleerde beschrijving wordt gegeven. De tenanten zijn bijwerk en kunnen eenigszins meer vrij worden opgevat.

In de 15de eeuw, de beste tijd der heraldiek, zijn de tenanten bovendien altijd „aanziend" en daar het ontwerp in den stijl van dien tijd gehouden is, kan er weinig bezwaar tegen de afwijking bestaan, die zich welbeschouwd bepaalt tot de koppen der schildhouders, die overigens en profil geteekend zijn.

Het is zelfs zeer de vraag of het effect van het geheel er beter op zou worden indien zij geheel „en profil" geteekend waren.

Overigens komt het ontwerp ons voor, een dankbaar object voor uitvoering in Bricorna op te leveren en zal de firma van de Loo ongetwijfeld iets goeds voor den dag brengen.

doel verspreiden wij deze circulaire met ingesloten twee vragen en wij twijfelen niet of allen, die deze ontvangen, zullen zich in het belang der goede zaak de moeite wel willen getroosten op deze vragen te antwoorden. Bij voorbaat brengen wij daarvoor onzen wel gemeenden dank.

Namens de Commissie M. T. O.
van den Bond van Technici:

H. J. C. HAVER, *Voorzitter.*
W. J. DES BOUVRIE Jr., *Secretaris.*

De beide, bij de circulaire ter beantwoording gestelde vragen luiden als volgt:

Welken weg acht u in het belang der Nederlandsche techniek de meest verkieslijke voor de regeling van het M. T. O.

Die der louter schoolsche opleiding? of;

Die, waarbij het M. T. O. wordt voorafgegaan door eenige jaren praktijk?

Het antwoord op die vragen wordt zoo spoedig mogelijk, liefst vóór 1 September a. s. ingewacht aan het Secretariaat der Commisie, Groote Bickerstraat 2 te Amsterdam.

Wij hebben aan het bovenstaande slechts weinig toe te voegen.

Is men, wat de algemeene ontwikkeling betreft, eenstemmig in zijn oordeel, wat de verdere voorafgaande opleiding betreft bestaat verschil.

Sommigen meenen, dat de Middelbare Technische School toegankelijk moet gesteld worden voor hen, die nog geen kennis van de practijk hebben. Anderen zijn de meening toegedaan, dat Middelbaar Technisch Onderwijs slechts vruchtdragend kan zijn voor hen, die reeds practische ervaring hebben.

Welke der beide meeningen is de beste? Het bestuur van den Bond is de tweede meening toegedaan en men begrijpt, dat wij, die altijd het nut der practijk, aan de theorie voorafgaande, hebben bepleit, dit bestuur in zijn opvatting van ganscher harte steunen.

Daarom hopen wij, dat velen zich zullen geroepen voelen, de vragen, die het bestuur in zijn omzendbrief stelt, te beantwoorden, en wel de eerste, die een louter schoolsche opleiding der Nederlandsche technici verkieslijk noemt met „neen", waardoor dan de tweede, die het Middelbaar Technisch Onderwijs wil doen voorafgaan door eenige jaren practijk, vanzelf met „ja" kan worden beantwoord.

Het zou inderdaad jammer zijn, wanneer het Middelbaar Technisch Onderwijs op verkeerde leest werd geschoeid, en daarop bestaat kans, gelijk uit de rede van den heer Van Gelder, ter Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst gehouden, bleek. De op die bijeenkomst aanwezigen hebben de uitsluitende theorie veroordeeld.

Laten nu alle belanghebbenden in den lande, door de gestelde vragen in onzen geest te beantwoorden en het ingevuld formulier bij tijds aan den Bond van Technici te zenden, medewerken om ons land voor verkeerd Middelbaar Technisch Onderwijs te bewaren.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft verklaard, er prijs op te stellen, de meening der belanghebbenden te vernemen.

Moge dit voor hen een aansporing zijn, zich de geringe moeite van het invullen der formulieren te getroosten en die stukken hun bestemming te doen bereiken.

Wij wekken hen bij deze daartoe gaarne nog eens op.

Splitsing en wijziging van het Examen voor het Diploma van Bouwkundig Opzichter der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Aan het „Bouwkundig Weekblad" ontleenen wij het volgende:

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij heeft in zijne vergadering van 16 Juli 1907 zijne goedkeuring gehecht aan:

1o. het hier volgende gewijzigde programma van eischen voor het examen tot het verkrijgen van het Diploma van *Bouwkundig Opzichter* welk diploma werd ingesteld door de Maatschappij, volgens besluit der Algemeene Vergadering gehouden op 28 Mei 1891, en

2o. een programma van eischen voor het examen tot het verkrijgen van een Diploma van *Bouwkundig Teekenaar* welk programma in een volgend nummer van het Bouwkundig Weekblad zal worden opgenomen.

Voor het opstellen van laatstgenoemd programma werd door het Hoofdbestuur eene Commissie ingesteld, waarin op zijne uitnoodiging zitting hebben genomen de heeren K. P. C. de Bazel. C. W. Nijhoff, B. J. Ouëndag, A. Salm G.Bz. en C. T. J. Louis Rieber. Deze Commissie heeft gemeend tevens het bestaande programma van eischen voor het examen van Bouwkundig Opzichter aan eene herziening te moeten onderwerpen, nu ook een Diploma voor Bouwkundig Teekenaar was ingesteld en het eerste examen hiervoor in 1908 zal worden afgenomen.

De Commissie heeft daarbij partij getrokken van de reeds opgedane ondervindingen bij de afgenomen examens voor Bouwkundig Opzichter en tevens een nuttig gebruik gemaakt van opmerkingen, van belangstellende leden der Maatschappij.

Het Hoofdbestuur betuigt hier dan ook zijn erkentelijkheid, niet alleen voor het ernstige werk van de Commissie, maar ook voor de hulp en voorlichting van andere zijden ontvangen.

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET

Diploma van Bouwkundig Opzichter,

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst volgens besluit der Algemeene Vergadering gehouden op 28 Mei 1891.

1. Burgerlijke bouwkunde.

Het maken van duidelijke detailteekeningen van fundeeringen, metselwerken, rioleeringen, hout- en ijzerconstructiën, dakbedekkingen, enz.; kennis van grondwerken.

A. *Grondwerken.* Kennis van ontgraven, droogh houden van fundeeringsputten, aanvullen van fundeeringen, ophoogen aanplempen, enz.

B. *Steenconstructie.* Grondige kennis van het samenstellen van metsel- en steenhouwwerken, steenverbanden; het aanleggen van metselwerk voor verschillende fundeeringen, het opmetselen van grondkeerende muren, muren van verschillende zwaarten ook in onderling verband, spouwmuren, schoorsteenen en luchtkanalen; het metselen van rollagen, vlechtingen, bogen, togen, eenvoudige gewelven, brandkluizen, regenbakken, beerputten met het maken van daarbij vereischte geleidingen, gewone en waterdichte kelders, riolen, enz.; het leggen van bestratingen, marmeren- en tegelvloeren, buisleidingen; het aanleggen van trappen; het stellen en verankeren van onderdeelen van natuurlijken steen, van plinten, dorpels, neuten, balustraden, afdekkingen, enz.; de samenstelling van al die metselwerken die in de burgerlijke bouwkunde in het inwendige van gebouwen voorkomen; aanleg en samenstelling van betonwerken; cement-ijzerconstructie.

C. *Houtconstructie.* Grondige kennis — tot in onderdeelen — van de samenstelling van: houtverbindingen, verbinding en verankering van hout met andere materialen; fundeeringen, beschoeiingen, voor grondkeeringen, damwanden en bekistingen voor betonwerken; standvinken, balklagen, raam- en deurkozijnen, vloeren, formeelen, erkers, balcons, ramen, deuren, jalousiën en luiken, trappen, kasten, lombriseeringen, enz. Kennis van de hoofdvormen van houten kappen; begrip van de functie en grondige kennis van de onderlinge verbinding der samenstellende kapdeelen.

Het toepassen, stellen, leggen, afhangen enz. van deze onderdeelen in bouwwerken.

D. *IJzerconstructie.* Grondige kennis van de samenstelling van kolommen, moerbinten, balklagen, hijschbalken, balcons, marquises, enz. met profielijzer; van de samenstelling en het stellen van gegoten ijzeren kolommen in verband met balklagen van hout en van ijzer; de koppeling en verankering van ijzeren balken, raveelingen, enz.: de verankeringen van gehouwen steen, van balklagen, kozijnen, muurplaten, enz., en van versterkingen door ijzer van houtconstructies, zooals die in de burgerlijke bouwkunde voorkomen. Kennis van de inrichting, werking en toepassing der meest voorkomende sloten, van hang- en sluitwerk en kramerijen.

E. *Dakbedekkingen.* Grondige kennis, tot in de kleinste onderdeelen, van verschillende dakbedekkingen met leien, pannen, dakvilt, houtcement, gegolfd plaatijzer, zink, enz.; van de samenstelling der daarbij behoorende dakbeschotten, goten, zalingen, ruiters, killen, enz., met zink- of loodbekleeding; van platten, dakvensters, ventilatie- en lichtkokers, bovenlichten, enz., en van alle voorzieningen tegen inwatering.

F. *Stucadoor- schilder- en behangwerken.* Kennis van de samenstelling van stucadoor-, schilder- en behangwerken.

G. *Afvoerleidingen.* Kennis van het aanleggen van afvoerleidingen voor huis- en hemelwater en voor faecaliën.

2. Bouwmateriaal.

Grondige kennis der in de burgerlijke bouwkunde gebruikt wordende bouwmaterialen, van hunne voornaamste eigenschappen, soorten en meest voorkomende gebreken, en van hunne toepassing.

Soorten van hout, baksteen, hier te lande meest gebruikelijke natuurlijke steen; kalk, cement, mortels beton en pleister; metalen; verf- en oliesoorten; meest gebruikelijke glassoorten; behangsellinnen en behangselpapier, stucadoorkalk.

Tevens wordt betreffende deze materialen vereischt de kennis van de wijze van voorkomen in den handel, de afmetingen waarin zij verkrijgbaar zijn, de wijze van keuren en van verwerken in den burgerlijken bouw.

3. Maken van een opstel of rapport in de Nederlandsche taal over een bouwkundig onderwerp.

Het opstel moet helder en beknopt zijn, zonder grove taalfouten; op duidelijk schrift zal gelet worden.

4. Rekenen, toegepast op de bouwkunde.

Vaardigheid in de hoofdbewerkingen met geheele getallen, gewone en tiendeelige breuken. Toepassing van de leer der evenredigheden. De vierkants- en derdemachtswortel trekking.

Kennis van het metrieke stelsel van maten en gewichten; kennis van die oude en buitenlandsche maten welke nog in het bouwvak gebruikelijk zijn.

5. Meetkunde.

De eigenschappen der driehoeken, vierhoeken, veelhoeken en van den cirkel en gedeelten daarvan. Inhouden van vlakke figuren. Berekening van oppervlakken en inhouden van de gewone in de stereometrie voorkomende lichamen, met het oog op het maken van begrootingen.

6. Beschrijvende meetkunde.

Projectie. Ontwikkeling van de oppervlakken van eenvoudige lichamen, doorsnijding van eenvoudige lichamen, de scheeve projectie; een en ander in verband met eenvoudige bouwkundige onderwerpen.

7. Bouwkundige berekeningen.

Berekening, met behulp van een vademecum, van de geoorloofde belasting van ondersteunde of bevestigde houten vloerbalken, houten hijsch- en steunbalken enz. van gegeven afmetingen; van de doorsneden van balken, indien hunne lengte en belasting gegeven zijn; van het draagvermogen van houten stijlen, volle en holle ijzeren kolommen en van steenen pijlers; van de kracht, benoodigd voor het breken, door uitrekking van staven, kabels, kettingen, touwen, enz.; van het specifiek gewicht; van wateropbrengst van gewone pompen; van verhouding van kracht tot last bij verschillende op bouwplaatsen gebruikt wordende werktuigen, enz.

8. Kennis van het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten, en het houden van een dagboek, week- en werkstaten.

9. Teekenen.

Het opmeten en daarna in teekening brengen van een eenvoudig bouwkundig detail.

10. Kennis en het gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.

Bekend met de inrichting en het gebruik van een eenvoudig waterpasinstrument, een equerre, meetketting, bakens; met het uitbakenen van rechte en gebogen richtingen en van hoeken, het opmeten

en in teekening brengen van gebouwen en eenvoudige terreinen, het uitzetten van gebouwen, maken van bouwlatten, en stellen van profielen. Algemeen begrip van het uitvoeren eener eenvoudige waterpassing.

11. *Gereedschappen en werktuigen.*

Kennis van de samenstelling en het gebruik van steigers, stutten en schoren, stellingen en formeelen: kennis van gereedschappen voor timmeren, metselen. steenhouwen, stucadoren, verven enz., van bokken, schalken, ladders, vliegende steigers, hefboom, katrol, windas, vijzel, enz.

12. *Stelkunde tot en met de vierkantsvergelijkingen.*

De hoofdbewerkingen met geheele en gebroken vormen. Vergelijkingen van den eersten graad. Eenvoudige vergelijkingen van den tweeden graad met één onbekende.

13. *Kennis van het aanleggen van gas en waterleidingen, en eenige bekendheid met centrale verwarming, warmwaterverzorging, electrische verlichting en schellen.*

14. *Kennis van de bouwwetgeving, volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Bekendheid met de Algemeene Voorschriften (A. V.) voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder het beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vastgesteld 1 Februari 1901. Bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de Woning-, de Veiligheids- en de Hinderwet.*

14. *Bekwaamheid in een der voornaamste bouwambachten.*

De voorkeur verdient bekwaamheid in het timmervak, waarvan getuigschriften zijn over te leggen, gewaarmerkt door leermeester of patroon,

15. De candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens twee jaren met vrucht op bouwwerken practisch werkzaam is geweest; hij moet geboren zijn vóór 1 Maart 1887, om tot het examen te kunnen worden toegelaten.

TOELICHTINGEN.

Het examen zal worden afgenomen in de maand Februari 1908, in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De datum van het examen zal minstens een maand te voren in het Bouwkundig Weekblad worden bekend gemaakt.

Het onderzoek duurt minstens vier dagen voor iederen candidaat en is verdeeld in schriftelijk en mondeling examen en teekenen.

De vakken genoemd onder 1 en 2 zijn de hoofdvakken.

De commissie voor het examen in 1908 zal bestaan uit minstens vijf leden, aan te wijzen door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; de samenstelling van de Commissie zal een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.

Ieder der candidaten moet, alvorens tot het examen toegelaten te worden, bij den Secretaris der Maatschappij een som van f 15 storten; bij mogelijke niet-uitreiking van het diploma zal hem f 5 worden terugegeven.

Nadat in 1908 het eerste examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar zal zijn afgenomen, zal in het programma van eischen voor het examen voor Bouwkundig Opzichter, af te nemen in 1909, worden bepaald, dat zij die in het bezit zijn van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn vrijgesteld van examen in de vakken genoemd sub. 4, 5, 6, 9 en 12, indien zij voor die vakken minstens voldoende beteekenende cijfers hebben behaald. Voor hen zal de duur van het examen worden bekort.

In het programma van eischen voor de examens die in 1910 en volgende jaren zullen worden afgenomen, zal worden bepaald, dat de candidaten den leeftijd van 23 jaren (in plaats van, zooals tot nu toe, 21 jaren) bereikt moeten hebben om tot het examen te kunnen worden toegelaten.

Amsterdam, 16 Juli 1907.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

A. Salm G.Bz., *Voorzitter,*

C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

Vereenigingen.

VEREENIGING „DE FRIESCHE BOUWKRING".

Jaarlijks worden door leden van de vereeniging groote en kleine uitstapjes ondernomen. Gehoor gevende aan den wensch van eenige medeleden, naar aanleiding van eene discussie over kalkzandsteen, werd door het lid, den heer C. H. v. Duysen, een ééndaagsch uitstapje op touw gezet om van uit Leeuwarden de kalkzandsteenfabriek te Hoogersmilde te gaan bezichtigen, waarvan eigenaar is de heer R. Roelfsema te Groningen.

De uitnoodiging van den eigenaar liet niet lang op zich wachten en de excursie bepaald op 1 Augustus j.l. Onderweg had de heer Roelfsema zich te Groningen bij het gezelschap aangesloten en werd de reis vanaf Assen per rijtuig naar de fabriek voortgezet, waarvan de hooge schoorsteen reeds van verre zichtbaar is. Natuurlijk is de fabriek zoowel als de haar omringende gebouwen van eigen fabrikaat metselsteen opgetrokken en deze geven een duidelijk beeld wat met de steensoort bereikt kan worden. Wel is waar komen bij deze bouwwerken geen nieuwe motieven voor, doch erkend moet worden, dat van de kalkzandsteen in vier kleuren als: grijs, rood, appelbloesem en blauw hierbij een smaakvol gebruik is gemaakt. In de fabriek aangekomen was de leiding aan den heer Roelfsema, die op bevattelijke en duidelijke wijze uitlegging gaf van de werking der apparaten voor het tot stoffijnheid malen en het blusschen van de kalk, die voor de juiste menging van kalk en zand, voorts van de steenvormen en het drukapparaat, waar de steenen op 200 atmospheeren geperst worden (dat steeds op manometers wordt afgelezen), om alsdan op wagentjes gestapeld, in groote stoomketels te worden gereden, waarin de

stoom wordt opgevoerd tot 8 atmospheeren spanning. Onder de inwerking van deze stoomdruk heeft een scheikundige werking plaats „er wordt eene nieuwe stof gevormd", waarop feitelijk het geheele procédé berust.

Met veel belangstelling werd van een en ander kennis genomen en het tot stoffijnheid malen van de kalk als eene groote verbetering van het fabrikaat beschouwd, omdat het aanwezig zijn van nog ongebluschte kalkdeeltjes zoo hinderlijk in de steen tengevolge van de nablussching, nu vrijwel buitengesloten is; voorts kan worden gemeld, dat deze steen een veel minder wateropzuigend vermogen bezit dan een kleisteen, tot klinkerhardheid gebakken.

Deze steenfabricatie wordt dan ook een aanwinst voor het noorden van ons land beschouwd. Op den terugreis bood de heer Roelfsema den leden te Smilde een lunch en te Paterwolde een diner aan, getuigende van den tact om als gastheer op te treden.

Er heerschte hier, als overal, een aangename toon. Bij het dessert werd natuurlijk getoost, waarna ten slotte, bij monde van den Voorzitter der Vereeniging, den heer Roelfsema lof werd gebracht, niet alleen voor de pogingen en de volharding, die hij toonde om van het fabrikaat kalkzandsteen het beste te leveren, maar ook voor de wijze, waarop hij zijn taak als gastheer had opgevat. Hierna nam men afscheid om den verderen terugreis onder de aangenaamste stemming voort te zetten.

Leeuwarden, 5 Augustus 1907.

F.

Varia.

ELECTRICITEIT EN BRANDGEVAAR.

In de „Electrotechnische Zeitschrift" kwam dezer dagen een uitvoerig bericht voor omtrent den brand, die het electriciteitsbedrijf in Berlijn in de eerste dagen van April teisterde. De stroomverzorging van Berlijn geschiedt grootendeels door tusschenkomst van onderstations, die op verschillende punten der stad zijn opgericht.

De door de electriciteits-fabrieken opgewekte stroom is draaistroom van 6000 volt, die in de onderstations in gelijkstroom van 2 maal 220 volt wordt omgezet, en in dien vorm den verbruikers wordt toegevoerd. Een onderdeel, n.l. een transformator van een der machines welke deze omzetting bewerken in het onderstation in de Voltastraat geraakte defect, waardoor er brand ontstond in den oliebak, waarin deze transformator was opgesteld, en de olie brandende uit den bak liep. Hierdoor vatten ook de oliereservoirs der andere transformatoren vlam en verspreidde de brandende olie zich in de machinekamer. Door een luchtkoker trokken de vlammen naar boven zoodat de bovenverdiepingen, waarin de schakelinrichtingen waren opgesteld en ook het dak van het gebouw spoedig in brand geraakten. Door het krachtig optreden van de brandweer gelukte het betrekkelijk spoedig den brand te blusschen maar toch waren de machines en toestellen reeds zoo door vuur en water beschadigd dat het verscheidene dagen duurde voor het onderstation weer in bedrijf kon worden genomen. Daar het stadsgedeelte in de buurt van de Voltastraat uitsluitend door dit onderstation van electriciteit wordt voorzien, was het gedurende dien tijd geheel van stroom verstoken.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 31. De eerste-steenlegging voor het Vredespaleis. Beschrijving van de plechtigheid, vergezeld van een afbeelding van het gewijzigd ontwerp Cordonnier.

Architectura No. 31. De Nieuwe Genootschapsstempel, uitgevoerd naar het ontwerp van J. Gouwetor.
Het gewijzigd ontwerp Vredespaleis.
Het Internationaal Woningcongres van 1907, ontleend aan „de Telegraaf".
Het Rembrandt-huis, stukje van Jozef Israëls, overgenomen uit het Handelsblad".
Technisch Gedeelte. Waarom wordt coöperatief wonen, buiten 's-Gravenhage en Haarlem, nog zoo weinig toegepast? door M P. de Clercq (Slot). — Waterverzorging in gebouwen door middel van luchtdruk. — Opruiming van een gezonken kaan. — Een beitelhouder voor het uitdraaien van komvormen. — Het Panama-kanaal.

De Bouwwereld no. 32. Het Nieuwe Vredespaleis-ontwerp.
Nederlandsche Trusts in de Bouwvakken. Rapport der Commissie van den Nederlandschen Aannemersbond, in zake de trusts.
Middelbaar Technisch Onderwijs. Rapport der Commissie van den Nederlandschen Aannemersbond in zake het Middelbaar Technisch Onderwijs.
Als bijvoegsel geeft dit nummer een plaat met aanzichten en doorsneden van het Vredespaleis-ontwerp, van Groll te Londen, een ontwerp, dat onder de bekroonden had behooren te worden opgenomen, voornamelijk om zijn architectuur. Hoe men een toren bij een gebouw moet plaatsen kan men in Engeland wel leeren en wanneer men Groll's ontwerp naast het gekortwiekte ontwerp Cordonnier legt, dan komt eerst recht uit hoe ongelukkig de eenig overgebleven toren van de vier daar nu bij staat.

De Ingenieur no. 31. Nederlandsche Waterbouwkundigen in China. De verbetering van de Woosung of Whangpoo, den waterweg van Shanghai, door R. A. van Sandick c. i.
Eigenaardige zaagsneden van spoorstaven, door A. J. Boland, Adj. ing. S.S.
Het rapport van de Soebang-Commissie, door R. A. van Sandick c. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 31. Nog eens: Het middelbaar Technisch Onderwijs (Ingezonden). — Technisch Gedeelte. Eenvoudige Inhoudsberekeningen. — Warmtekrachtmachines (Vervolg).

De Aannemer no. 32. Ter jaarvergadering.
Wat de aannemers van de wet op het Arbeidscontract moeten weten III, (slot).
Ongevallen-Verzekering, Nederlandschen Aannemersbond door Clignett (Ingezonden).

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 5. Steenindustrie (ingezonden). — Het kwartszand in baksteenklei en een eigenaardige werking daarvan, naar Dr. Seger — Vragen en antwoorden uit buitenlandsche tijdschriften. — De contrôle op het stoken van stoomketels, door G. A. Brender à Brandis te Brussel-Forest (Vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 31. Die Architektur auf der Düsseldorfer Ausstellung door H. Aug. Waldner, met afbeeldingen van eenige interieurs, waarin evenwel meubelkunst en kunstnijverheid den hoofdtoon voeren.
Die künstlerische und technische Durchbildung der Blockbauweise, door R. Hahn met een ontwerp van een zomerhuis door W. Frings te Hannover.
Ein Handelskammergebäude door G. Heyden bij een ontwerp van F. Berner te Berlijn.
Landhaus-Details door E. Schwinghammer bij schetsen van Franz Felten te Mainz.

Deutsche Kunst und Dekoration. Uitgave van Alexander Koch te Darmstadt. Het Augustusnummer van dit tijdschrift bevat als tekstbijdragen een kort maar zeer lezenswaardig hoofdartikeltje getiteld: „Die unsichtbare Persönlichkeit" van Robert Breuer. Voorts een met vele fraaie afbeeldingen versierd artikel van Dr. Fritz Wolff over Bruno Paul's „Raumkunst" op de groote Berlijnsche tentoonstelling van dit jaar.

J. A. Lux schrijft verder over het qualiteitsbegrip in de kunstnijverheid, bedoelende daarmede dat men de qualiteit niet enkel zoeken moet in deugdelijk materiaal en onberispelijke uitvoering maar in de goed volgehouden organischen gedachtengang bij de inrichting van het interieur.

„Wandschmuck" is de titel van een beschouwing van Wilhelm Michel. Dan volgt een rijk geïllustreerd stuk van Herrmann Kesser te Zürich over nieuwe Zwitsersche schilderkunst. Uit de illustraties krijgt men den indruk, dat die kunst niet bijzonder hoog staat. In het landschap blijken de Zwitsers niet meer die fijne opvatting te huldigen die b.v. spreekt uit de werken van Calame; in portret en figuur geven zij, naast goede studies, ook veel wat een Nederlandsch schilder in portefeuille houden of verscheuren maar nimmer publiceeren zou.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

— In het kleine, doch bekoorlijke, in de Kempen gelegen plaatsje Moll, zal van 18 Augustus tot 3 September, eene tentoonstelling gehouden worden van schilderijen van die kunstenaars, die te Moll en Omstreken hebben gewerkt, schilders uit verschillende landen werden uitgenoodigd hieraan deel te nemen er werden werken ingezonden uit Duitschland, Engeland, Vereenigde Staten en België.

Van de Nederlandsche schilders zullen vertegenwoordigd zijn Jozef Israëls, Wijnand, Harssen, Willem Maris Jr. en van Bever, terwijl de voorzitter van het Comité de Heer Jacob Smits, een te Moll gevestigde Nederlander is.

Deze tentoonstelling belooft zeer belangrijk te worden, daar verschillende zeer goed klinkende namen uit de reeds genoemde landen zullen vertegenwoordigd zijn.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. De bekende firma, J. Lips Bzn., fabrikanten van brandkasten, kluizen, safe-deposits, veiligheidssloten enz., te Dordrecht, heeft getracht de strijdvraag onder vakmannen, te algemeenen nutte tot klaarheid te brengen, of namelijk zoogenaamde houten brandkasten, zooals die hier te lande in de laatste jaren door een paar buitenlandsche fabrikanten geleverd worden, even goed tegen brand bestand zijn als de ijzeren kasten, zooals die in erkend goede kwaliteit door de firma Lips geleverd worden. Zij heeft daartoe op 27 Juli 1907 te 's-Gravenhage een zeer merkwaardige vergelijkende proef genomen, ten aanschouwe van een groot aantal genoodigden.

Verkoopers namelijk van houten brandkasten der firma Peter Adolphs te Düsseldorf hadden beweerd, dat de dunne geïmpregneerde houtlaag dier kasten, den invloed dezer minstens even goed tegen warmte en vuur beveiligen kan als de dikke vuurproefvullingen, gewoonlijk bij brandkasten toegepast; daarom zouden de houten kasten bovendien het voordeel hebben van meer bergruimte bij een geringer gewicht. Voor deze beweringen nu werd een brandstapel opgericht.

Een Lips-kast op voetstuk, van f 150, een van de lichtste constructie, willekeurig gekozen uit een magazijn te Utrecht door den Directeur der Levensverzekering Mij. „Utrecht" aldaar, en een Adolphs-kast, eveneens op voetstuk, kostende f 170, bij een der agenten voor dat fabrikaat gekocht, werden aan de proef onderworpen. Zij werden elk op haar voetstuk, met een tusschenruimte van 40 c.M., op ijzeren balken, door steenen penanten ondersteund geplaatst. Om de kasten waren 2 M. hooge ijzeren platen opgesteld, eene ruimte van ongeveer 2 bij 2 M. afsluitende, welke gevuld werd met in hoofdzaak blokken eikenhout, voorts takkebossen, turf enz. tot op eene hoogte van 60 c.M. boven de kasten; over dat brandmateriaal werd nog ruim 50 liter koolteer gegoten. De ijzeren platen lieten een spleet van ruim 10 c.M. van af den bodem open, voor een voldoende toevoer van lucht.

In beide kasten werden gelegd eenige losse papieren in enveloppe, en eenige in een blikken trommel, benevens een blikken doosje met gaatjes in de zijkanten, waarin 12 staafjes stonden van verschillende alliages, smeltende bij temperaturen achtereenvolgens van 100 tot 432° C., zoodat na de proef bepaald kon worden welke de bereikte hoogste temperatuur was geweest. Met dit zelfde doel, maar met betrekking tot den vuurgloed, werden in een ijzeren trommel, tusschen de kasten, 15 Segersche kegeltjes geplaatst, met smeltpunten tot 1300° C.

De aangestoken brandstapel heeft ongeveer 2 uren in vlammen gestaan. Na blussching er van, en na afkoeling der kasten, werden deze geopend. Het resultaat der proef bleek te zijn: dat het hout in de Adolphs-kast geheel door het vuur verteerd was, en van haar inhoud niets meer over was; dat de inhoud echter van de Lipskast (waaronder zich nu ook bleken te bevinden twee bankbiljetten van f 1000, die de firma er met alle gerustheid in geborgen had) ongeschonden weder voor den dag kwam.

Bewezen is alzoo, dat de houten brandkast haar inhoud niet gedurende 2 uren heeft beschermd in een zoodanigen vuurgloed, als waaraan de firma Lips haar lichtste soort kasten gedurende dienzelfden tijd durft blootstellen, met de zekerheid dat haar inhoud onbeschadigd blijft.

Personalia.

— Tot directeur der ambachtsschool te den Helder, die eerstdaags daar zal worden geopend, is benoemd de heer J. Kruys Voorberge, directeur der Burgeravondschool aldaar.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar in het Teekenen aan de Avondschool voor aanstaande Ambachtslieden te Enkhuizen, tevens Assistent Gemeente-opzichter, belast met de bouwverordening, jaarwedde f 800, met vier tweejaarlijksche verhoogingen van f 50. Verzoekschriften op zegel vóór den 19den Augustus aan den Burgemeester. (1)

— Teekenaar voor Centr. Verwarming. Br. onder No. 1516 aan het Centr. Adv.-Bureau Max R. Nunes, Amsterdam. (1)

— Meubelteekenaar, bekend met Ornamentteekenen. Brieven onder No. 3341 aan het bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Assistent aan de Technische Hoogeschool, Bouwkunde, Constructie van onderdeelen van Gebouwen, tegen 1 September 1907, jaarwedde f 1200. Sollicitatiën vóór 15 Augustus e.k. in te zenden onder de letters G. N. I. bij den technischen boekhandel van J. Waltman Jr. te Delft. (1)

— Onderwijzer in Bouwkundig Teekenen aan de Nutsteekenschool te Scheveningen 4 avonden per week, van half September tot half Maart, aanvangssalaris van f 150. Brieven voor 18 Aug. a. s. bij den Secretaris, Helmstraat 26, Scheveningen. (1)

— Techniker voor een fabriek van Apparaten, bekend met de berekening van bewerkingskosten van stukgelden enz. Brieven letter A 989, Advertentie-Bureau C. W. Betcke, Rotterdam. (2)

— Directeur der Gasfabriek te Egmond aan Zee, met overlegging van gezegeld adres en de noodige bewijzen van bekwaamheid en geschiktheid, aan te melden vóór den 10den Aug. e. k., salaris f 800.—, met 2-jaarl. verhoogingen ieder van f 100.—, en zoodra de woning gereed is, vrije woning, vuur en licht, gezegeld adres vóór 10 Augustus aan B. & W. (2)

— Leeraren voor het Werktuigkundig teekenen en aanverwante vakken aan de Vakteekenschool „Patrimonium" te Amsterdam. Zich te wenden tot den Directeur der school H. J. van Ooijen, P. C. Hooftstraat 113. (2)

— Teekenaar aan eene Machinefabriek voor moderne Stoommachines. Br. o. lr. L B 864, „N. v. d. D.", (2)

— Bouwkundig Teekenaar aan de Stoomtimmerfabriek „De Rietvink" te Eindhoven. (2)

12DE JAARGANG. ZATERDAG 17 AUGUSTUS 1907. No. 33.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluitend bij voorafbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Vredespaleizen.

De plechtigheid, die 30 Juli laatstleden plaats vond, brengt onze gedachten terug naar het jaar 1648, toen, volgens Vondel,

„De Wijnmaent schreef twee min als 't derde kruis,
„En 't Vredejaer de gront ley van 't Stadthuis".

Dat Amsterdamsche stadhuis toch is ook als Vredespaleis gebouwd. Op den steen, toen gelegd, staat, in het Latijn: „Den 28sten October des jaars „eenduizend zeshonderd acht en veertig, waarin de „oorlog, dien de vereenigde Nederlandsche volken „tegen drie Filippen, de machtigste koningen van „Spanje, te land en ter zee, schier door alle deelen „van de wereld, meer dan tachtig jaren dapperlijk „gevoerd hadden, geëindigd en des Vaderlands „vrijheid en godsdienst bevestigd werden; hebben, „onder begunstiging van Burgemeesteren, de beste „vredemakeren, Gerbrand Pancras, Jacob de Graef, „Sybrand Valckenier en Pieter Schaep, der Burge„meesteren zonen en neven, door het leggen van „den eersten grondsteen, dit Raadhuis gesticht".

En op den steen in Den Haag leest men, in minder fraai Latijn: „Aan den Vrede, door het Recht te „bevestigen, heeft de mildheid van Andries Carnegie „dezen tempel gewijd".

In de 17de eeuw hadden de „beste vredemakeren" de mildheid van een vreemdeling niet noodig, toen zij hun vredespaleis gingen bouwen. Zij bekostigden zelf hun schepping, die, aanvankelijk niet grootsch bedoeld, telkens weer prachtiger moest worden, zoodat er ten slotte acht millioen gulden aan besteed werd, een bedrag, dat thans zeker een viervoudige waarde vertegenwoordigt. Dus staat de mildheid van Andries Carnegie slechts gelijk met één twintigste van hetgeen de Stad Amsterdam in de 17de eeuw voor haar Stadhuis uitgaf.

Den 28sten October 1648 was de plechtigheid minder weidsch dan den 30sten Juli 1907. Geen koor zong, geen muziek speelde, geen podium was aanwezig, van pylonen noch van decoraties vinden wij melding gemaakt. En toch voelen wij, dat, wat toen plaats vond, in beteekenis verre overtreft wat in 1907 geschiedde.

Het zou minder gepast zijn in een blad als dit over de staatkundige beteekenis der beide plechtigheden uit te wijden. Daarom zullen wij alleen over het kunstbelang enkele woorden zeggen.

In 1648 was Jacob van Campen bij het leggen van den eersten steen aan het Stadhuis tegenwoordig; in 1907 zaten de heeren Louis Cordonnier, J. E. G. van der Steur, C. Muysken, D. E. C. Knuttel en Dr. P. J. H. Cuypers op het podium. En wij gelooven niet te veel te zeggen, als wij meenen, dat Jacob van Campen's roem, in de weegschaal der critiek gewogen, dien van het vijftal, dat wij noemden, verre overtreft.

Van Campen is niet als overwinnaar uit een prijs-

vraag te voorschijn gekomen. De 17de eeuw hield niet van prijsvragen. Toen verscheidene bouwmeesters ongevraagd bij Burgemeesteren plannen voor het Stadhuis inzonden werd hun dit uiterst kwalijk genomen. Slechts Philips Vingboons heeft zich de bescheiden voldoening gegund aan zijn afgewezen ontwerp in de uitgave zijner werken een plaats te geven. Men kende toen nog geen „Maatschappij Elsevier", ofschoon de Elseviers zelf hun beroemde boeken drukten.

Uit Vingboons ontwerp blijkt, wat ook uit de stukken kan worden opgemaakt, dat het plan, hetwelk het stadsbestuur aanvankelijk voor oogen stond, niet bijzonder weidsch was. Maar telkens werd Jacob van Campen aan het werk gezet, om een grootscher gebouw ten papiere te brengen, totdat hij eindelijk zijn opdrachtgevers in dit opzicht had bevredigd, die in hun besluit uitdrukkelijk hadden bepaald, „dat men op geen cleyntgen soude sien", maar „'t werck syn volle beslagh geven".

Anders geschiedde met het Vredespaleis der twintigste eeuw. Louis Cordonnier kon ook zijn oorspronkelijk plan niet uitgevoerd krijgen, doch niet wijl het geen luister genoeg had, maar omdat zijn opdrachtgevers het te grootsch oordeelden, om het voor Carnegie's geld te kunnen bouwen.

Daar was een periode in den bouw van het Amsterdamsch Vredespaleis, dat er gewanhoopt werd het te kunnen voltooien, zooals het ontworpen was. In het jaar 1653, toen de eerste Engelsche oorlog woedde, die „de beste vredemakeren" vijf jaar vroeger niet mogelijk hadden geächt, heerschte er schaarschte in de „finantien van de thesorie", en besloot de Vroedschap de bovenste verdieping weg te laten. Maar nauw was met den vrede de welvaart teruggekeerd, of het besluit werd herroepen, en het gebouw volgens het oorspronkelijk ontwerp voltooid.

De menschen der twintigste eeuw denken anders dan die der zeventiende. Heel voorzichtig bepaalden de bestuurderen der Carnegie-stichting dat zij, die ontwerpen op de prijsvraag inzonden, vóór alles hadden te bedenken, dat er maar anderhalf millioen gulden in kas was. En toen de beoordeelaars goed vonden, met het beschikbare geld bij het bekronen geen rekening te houden, en een plan voor de uitvoering aanwezen, dat het bedrag verre overschreed, bleef er niets anders over, dan dit plan te vereenvoudigen. Want de staten, ten wier bate het gebouw zal verrijzen voelen, te weinig voor het vredes-ideaal, om meer dan de meubileering van het paleis voor hun gezamenlijke rekening te nemen. En zoo bleef dan van de vier torens er slechts één, zoo werd de plattegrond vereenvoudigd, en gelijkt de teekening, voor de uitvoering gemaakt, weinig meer op die, welke den eersten prijs verwierf.

Een bouwkundig blad zegt nu, dat het denkbeeld om dus te wijzigen „niet anders dan zeer gelukkig kan worden genoemd". Met hetzelfde recht kunnen evenwel anderen beweren „dat het niet anders dan zeer ongelukkig kan worden genoemd". Of meent iemand, dat de heer Cordonnier soms blij is, dat hij zijn ontwerp moest kortwieken? Zijn er menschen die gelooven, dat de andere medewerkers aan de prijsvraag zich heel aangenaam gestemd voelen, nu zij zien, dat Cordonnier bekroond werd voor een veel weidscher ontwerp, dan hij gaat bouwen?

Het plan, dat nu in de bladen gereproduceerd is, heeft weinig meer van de qualiteiten, waardoor het met den eersten prijs bekroonde zich onderscheidde. De negen bogen met de negen kruiskozijnen daarboven zijn veel minder gelukkig, dan de oorspronkelijke ordonnantie, die veel meer rust had. De eenig overgebleven toren verloor zijn bevallig silhouet, ter plaatse van een der andere kwam een vleugel, die den indruk geeft van een slotkapel. In de détails zal nog gewijzigd worden dus is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er ten slotte iets beters voor den dag komt. Wij willen het hopen.

Maar toch twijfelen wij eraan of het nageslacht, dat het Amsterdamsche Vredespaleis een plaats gaf onder de wonderen der wereld, ook het Haagsche als het negende daarbij op zal nemen.

De Oude Kerk te Amsterdam.

Bij de herstellingswerken, die thans in de Oude Kerk te Amsterdam worden uitgevoerd heeft de architect C. B. Posthumus Meyjes een merkwaardige ontdekking gedaan.

De oostelijke kruispijlers die het koorhek insluiten, en die, blijkens hun Renaissance-vormen, tusschen 1555 en 1565, toen het koor verhoogd werd, moeten zijn gemaakt, hadden herstel van noode. Bij het hakken van een gat daarin bleek het, dat de oorspronkelijke zuil, nog van schilderwerk voorzien gelijk de overige in het koor, den kern van deze kruispijlers vormt.

Hierdoor is bewezen, dat mijne veronderstelling, als zouden de schilderwerken uit het begin der 16e eeuw dagteekenen, juist was. Toen het koor verhoogd werd stonden de zuilen jarenlang aan den regen bloot, die het schilderwerk, in lijmverf uitgevoerd, grootendeels deed verdwijnen. De twee westelijke zuilen, waar ik vermoedde, dat de beelden van de H. H. Nicolaas en Johannes den Dooper tegenaan stonden, werden door omkleeding tot kruispijlers gemaakt, die de kerk aanvankelijk niet bezeten had.

Waarschijnlijk hebben de oorspronkelijke zuilen van het oosten tot het westen der kerk op gelijke afstanden gestaan, en zijn die in de transepten pas later weggenomen, toen het kruis der kerk gemaakt is. Misschien is er van de fundeeringen dezer verdwenen zuilen nog iets te vinden.

Men mag, na de laatste ontdekking, wel als zeker aannemen, dat na 1555 aan de beschilderingen op de zuilen geen waarde meer werd gehecht, en dat ze reeds vóór 1565 zijn overgewit, daar ze door geweven tapijten, aan de zijde van het koor opgehangen, grootendeels aan het oog onttrokken waren.

In deze omstandigheden zou een „restauratie" der gevonden fragmenten geen zin hebben. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heeft van de belangrijkste onderdeelen fotografiën laten vervaardigen, zoodat deze thans voor het nageslacht bewaard zijn. Men kan het aan deze goeden smaak des heeren Posthumus Meyjes overlaten, om een middel te bedenken, waardoor voorkomen wordt, dat de onoogelijke fragmenten het interieur ontsieren, en waardoor de archeologen der toekomst

toch in staat gesteld worden, het thans voor den dag gebrachte te zien bestudeeren.

Op de beide zuilen aan de noordoostzijde van het koor zijn thans aan de buitenzijden ook beschilderingen voor den dag gekomen, die echter te zeer beschadigd zijn, dan dat het mogelijk zou wezen na te gaan wat werd voorgesteld.

Daar hier het H. Sacramentshuis heeft gestaan, zoo zullen de beschilderingen wel betrekking hebben gehad op de H. Eucharistie, gelijk men ze, ter zelfder plaatse, nog in de St. Bavokerk te Haarlem vindt. Blijkbaar heeft ook dit schilderwerk zeer geleden toen het koor tusschen 1555 en 1565 zonder dak stond, en werden de zuilen reeds na de voltooiing van het koor overgewit.

Waarschijnlijk werd tegen een der zuilen toen het houten bord bevestigd, waarop in dichtmaat de bestemming van het H. Sacramentshuis was aangegeven. Dit bord werd door de beeldstormers in 1566 het eerst omlaag gehaald, en het geluid, door zijn val veroorzaakt, was het sein voor het verder schenden der kerk.

A. W. WEISSMAN.

Programma van eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

1. *Teekenen.*

Het opmeten; het maken van teekeningen, en perspectievische voorstellingen, met schaduwbepaling, naar te verstrekken gegevens, van gebouwen en constructieve en decoratieve onderdeelen daarvan, kamerbetimmeringen, plafonds, en dergelijke; het maken van letterteekens en opschriften. Bekwaamheid in de uitvoering van het teekenwerk met potlood, met de pen, met krijt en in waterverf.

2. *Burgerlijke bouwkunde.*

Het maken van volledig practisch bruikbare detailteekeningen naar te verstrekken gegevens van fundeeringen, metselwerken, rioleeringen, steen-, hout- en ijzerconstructiën, dakbedekkingen enz.

a. *Grondwerken.* Bekendheid met ontgraven en aanvullen van fundeeringen, ophoogingen en aanplempingen, enz.

b. *Steenconstructie.* Kennis van het samenstellen van metselwerken en steenhouwwerken; van fundeeringen, grondkeerende muren, spouwmuren, schoorsteenen en luchtkanalen; van rollagen, vlechtingen, bogen, togen, eenvoudige gewelven, brandkluizen, regenbakken, beerputten met het maken van daarbij vereischte geleidingen, gewone en waterdichte kelders, riolen, kolken, trappen, plinten, dorpels, neuten, afdekkingen, balustraden, enz.

Eenige bekendheid met beton- en cement-ijzerwerk.

c. *Houtconstructie.* Kennis van de samenstelling van houtverbindingen, verbinding en verankering van hout met andere materialen; van fundeeringen, standvinken, balklagen, raam- en deurkozijnen, vloeren, erkers en balcons, ramen deuren, jalousiën en luiken, trappen, kasten, lambriseeringen, enz.; van de hoofdvormen en functie van houten kappen, vormen en onderlinge verbinding der samenstellende deelen daarvan.

d. *IJzerconstructie.* Kennis van de samenstelling van kolommen, moerbinten, balklagen, balcons, marquises, enz., met profielijzer; van de meest voorkomende vormen en constructies van eenvoudige ijzeren kappen; van gegoten ijzeren kolommen, in verband met balklagen van hout en van ijzer; van de verankeringen van gehouwen steen, balklagen, kozijnen, muurplaten, enz., en van versterkingen door ijzer van houtconstructies zooals die in de burgerlijke bouwkunde voorkomen. Toepassing van de meest voorkomende sloten, van hang- en sluitwerk en kramerijen.

e. *Dakbedekkingen.* Kennis van verschillende dakbedekkingen met leien, pannen, dakvilt, houtcement, gegolfd plaatijzer, zink, enz., en van de samenstelling der daarbij behoorende dakbeschotten, goten, zalingen, ruiters, killen, enz., met zink- of loodbekleeding; van platten, dakvensters, ventilatie- en lichtkokers, bovenlichten, enz., en van alle voorzieningen tegen inwatering.

3. *Beschrijvende meetkunde.*

Projectie. Ontwikkeling van de oppervlakken van eenvoudige lichamen, doorsnijding van eenvoudige lichamen, de scheeve- en isometrische projectie, een en ander in verband met bouwkundige onderwerpen.

4. *Het maken van een opstel of rapport in de Nederlandsche taal over een bouwkundig onderwerp.*

Het opstel moet helder en beknopt zijn, zonder grove taalfouten; op duidelijk schrift zal gelet worden.

5. *Bouwstijlen.*

Eenige bekendheid met de historische constructie- en versieringstelsels en bouwvormen.

6. *Bouwkundige berekeningen.*

Berekening, met behulp van een vademecum, van de geoorloofde belasting van ondersteunde of bevestigde houten vloerbalken, houten hijsch- en steunbalken enz. van gegeven afmetingen; van de doorsneden van balken, indien hunne lengte en belasting gegeven zijn, van houten stijlen, volle en holle ijzeren kolommen en van steenen pijlers.

7. *Bouwmaterialen.*

Kennis van de voornaamste soorten en eigenschappen en de toepassing der in de bouwkunde gebruikt wordende bouwmaterialen, als hout, baksteen, hier te lande meest gebruikelijke natuurlijke steen, metalen, glas enz.

Tevens wordt betreffende deze materialen vereischt de kennis van de wijze van voorkomen in den handel, van de afmetingen, waarin zij verkrijgbaar zijn, en van verwerken in den burgerlijken bouw.

8. *Rekenen, toegepast op de bouwkunde.*

Vaardigheid in de hoofdbewerkingen met geheele getallen, gewone en tiendeelige breuken. Toepassing van de leer der evenredigheden. De vierkants- en derdemachtswortel trekkingen.

Kennis van het metrieke stelsel van maten en

gewichten; kennis van die oude en buitenlandsche maten welke nog in het bouwvak gebruikelijk zijn.

9. *Meetkunde.*
De eigenschappen der driehoeken, vierhoeken, veelhoeken en van den cirkel en gedeelten daarvan. Inhouden van vlakke figuren. Berekening van oppervlakken en inhouden van de gewone in de stereometrie voorkomende lichamen, met het oog op het maken van begrootingen.

10. *Stelkunde.*
De hoofdbewerkingen met geheele en gebroken vormen. Vergelijkingen van den eersten graad. Eenvoudige vergelijkingen van den tweeden graad met één onbekende.

11. *Kennis van het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten.*

12. *Kennis en het gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.*
Bekendheid met de inrichting en het gebruik van een eenvoudig waterpasinstrument, een equerre, meetketting, bakens. Algemeen begrip van het uitvoeren van eene eenvoudige waterpassing. Het opmeten en in teekening brengen van gebouwen en eenvoudige terreinen.

13. *Bekendheid met de bouwwetgeving, volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek, en met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de Woningwet.*

14. De candidaat moet de schriftelijke bewijzen overleggen, dat hij gedurende minstens één jaar op een bouwwerk en twee jaren op een of meer teekenbureaux werkzaam is geweest; bekwaamheid in het timmervak zal tot aanbeveling verstrekken. Hij moet geboren zijn vóór 1 Maart 1885, om tot het examen te kunnen worden toegelaten.

TOELICHTINGEN.

Het examen zal worden afgenomen in de maand Maart 1908, in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De datum van het examen zal minstens een maand te voren in het Bouwkundig Weekblad worden bekend gemaakt.

Het onderzoek duurt vijf dagen voor iederen candidaat en is verdeeld in schriftelijk en mondeling examen en teekenen.

Zij die in het bezit zijn van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn vrijgesteld van examen in de vakken genoemd sub 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12 en 13, indien zij voor die vakken minstens voldoende beteekenende cijfers hebben behaald. Voor hen zal de duur van het examen worden bekort.

De vakken genoemd onder 1, 2 en 3 zijn de hoofdvakken.

De Commissie voor het examen in 1908 zal bestaan uit minstens vijf leden, aan te wijzen door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; de samenstelling van de Commissie zal een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.

Ieder der candidaten moet, alvorens tot het examen toegelaten te worden, bij den Secretaris der Maatschappij eene som van *f* 15 storten; bij mogelijke niet-uitreiking van het diploma zal hem *f* 5 worden teruggegeven.

Amsterdam, 16 Juli 1907.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

A. Salm G.Bz., *Voorzitter.*
C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

Leerlingwezen.

De Afdeeling Nijmegen van de Vereeniging tot bevordering van de Vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland heeft 15 Juli een vergadering gehouden, waarop als onderwerp: „Ambachtsschool of leerlingstelsel" is besproken.

Ofschoon wij het toejuichen, dat men, vooral in verband met de tegenwoordige beweging voor Middelbaar Technisch Onderwijs aan de Vakopleiding onzer handwerkslieden in iederen kring aandacht wijdt, zoo schijnt het ons toch niet goed gezien, om, zooals te Nijmegen gedaan werd, ambachtsschool en leerlingstelsel tegenover elkander te plaatsen.

Want door deze antithese te stellen komt men tot zeer ongewenschte conslusiën, gelijk bijvoorbeeld die, te Nijmegen aanvaard: „het ambachtsschoolonderwijs verdient de voorkeur boven dat in de werkplaats".

Wij gelooven gaarne, dat de Nijmeegsche heeren te goeder trouw waren, toen zij zich met deze conclusie vereenigden, doch zij hebben waarschijnlijk niet bedacht, dat het ambacht het hoogst stond in den tijd der gilden, toen alle onderwijs uitsluitend in de werkplaats gegeven werd.

Waarom zou er dan tegenwoordig van de werkplaats die in den besten zin opvoedende kracht niet kunnen uitgaan? Indien het leerlingwezen weder behoorlijk geregeld was, behoefde men daarvoor geen vrees te koesteren.

De ambachtsscholen hebben, toen iedere wettelijke band tusschen meester en leerling ontbrak, veel nut gesticht, zij hebben ongetwijfeld ook in de toekomst nog een taak te vervullen, doch hun onderwijs zal nimmer de voorkeur kunnen verdienen boven *goed* onderwijs in de werkplaats, zooals dit vóór 1798 werd gegeven.

De Nijmeegsche heeren overschatten de ambachtsscholen, als zij verder verklaren: „het leerling-„stelsel kan goede diensten bewijzen aan hen, die „niet in de gelegenheid zijn, dergelijke scholen te „bezoeken, maar *mag niet zoodanig op den voor-„grond treden,* dat de inrichting van het ambachts-„schoolonderwijs daaronder ook maar eenigszins „lijdt".

Wij zouden het volstrekt niet betreuren, indien een zoo uitmuntende regeling van het leerlingwezen kon worden tot stand gebracht, dat de ambachtsscholen overbodig werden. Immers de

leerlingen zijn niet voor de scholen, maar de scholen voor de leerlingen.

Sinds het congres in 1894 gehouden, waar de voorstanders van de ambachtsscholen door hun aantal op de voorstanders van een goed leerlingwezen de overwinning behaalden, is er veel veranderd. De belanghebbende technici hebben zich uitgesproken en die uitspraak — de moties door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en door den Aannemersbond aangenomen bewijzen het — stelt de practijk boven uitsluitend schoolsch onderwijs.

De voorstanders der ambachtsscholen zullen verstandig doen dit te bedenken en zich tevens te herinneren, dat, wie het onderste uit de kan wil drinken, het lid op de neus kan krijgen. Daarom moeten zij maar niet te veel het ambachtsonderwijs boven dat in de werkplaats aanprijzen. Men mocht eens gaan denken, dat zij voor eigen parochie preekten.

Aanteekeningen omtrent het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden en Lieven de Key.

Ingezonden.

Stukken over aankoop van het huis in 1578, verhuring daarvan en vertimmeringen of verbouwingen tot 1631 in Rijnlands archief. (Register op zijn Oud-Archief, pag. 66 en 60).

Uit de Rekeningen van Rijnland:
16 Juni 1590 is er zekere sprake van koop van het Gemeenlandshuis te Leiden. (fol. 136)

25 April 1596 werd besloten in te gaan op het „loffelijk" voornemen om het Gemeenlandshuis te Leiden te *verbouwen* „conform het heerlickste patroon, daer op die hoochste estimatie es gedaen". Allerlei materialen worden daarvoor gekocht. (fol. 158.)

1597. Pieter Aelbertsz Clock van Medemblick neemt de hertimmering aan voor enz. (fol. 153).
„Meester Lievyn de Key, meester metselaer der stadt Haerlem, bij ordinantie als voeren die somme van 95 *ƒ* vuyt Zaicke ende in voldoeninghe van zijne vacatiën ende het maecken van de patronen van 't gemeenlants huys binnen Leyden". (fol. 154)

1598. Voor 300 *ƒ* vergoeding aan Mr. Symon Fransz van Merwen wegens algemeen toezicht op de verbouwing als fabryckmeester. (fol. 163).

1599. Clock krijgt volgens ordonnantiën van 22 April en 30 Oct. 1599 nog verschillende vergoedingen o. a. voor zeker buitenwerk, bij hem gepretendeerd. (fol. 138/139).
Dit jaar beloopt de gansche rekening van Rijnland ruim 32.000 *ƒ*, waaronder zeker een 5000 *ƒ* aan het Gemeenlandshuis alleen.

Alle rekeningen, mogelijk reeds van 1578 af, bevatten overigens meerdere mededeelingen over die verbouwing en bovendien zelfs steeds een afzonderlijke uitvoerige rubriek: „Gemeenlandshuis". Zij zijn aanwezig in het Algemeen Rijksarchief en in het archief van Rijnland.

In 1600 werd nog 3450 *ƒ* verwerkt in en naast het Gemeenlandshuis bij een totaal bedrag in ontvangsten en uitgaven van circa 30.500 *ƒ*.

Over *drie* „Clocken", als aannemers, opzieners, enz. van 1582—1603, verg.: aangehaalde Catalogus pag. 46. Over de aanstelling van „Van Merwen" en zijne jaarwedde op 4 Nov. 1597: bedoeld Register of Catalogus, pag. 150.

Utrechtsche Vroedschapsresolutie van 10 Dec. 1610:
Op grond van beweerde „vele moeiten, diensten bij hem gedaen int adviseren, maecken van verscheyden patroons als andersins" voor de nieuw gemaakte sluis „in de Weerde" en „de raet hooren lesende seeckere missive", geschreven (deswege) bij *Meester* **Lieven** *de Key,* woonende tot Haerlem" enz.: besluit deze te onderzoeken, wat daarvan aan is.

Idem 8 Maart 1613:
„De raad, gesien hebbende seecker *model* ofte *patroon, van eerde gebootseert,* door last van mijne H. H. van den Gerechte bij *Meyster* **Lukas** *de Key, architect der stat Haerlem,* enz.", waarnaar een nieuwe sluis gelegd zoude kunnen worden in den Weerd tusschen de steenen brug en de sluis van 1608, geeft bevel aan hare gecommitteerden daartoe over te gaan en steen en andere materialen daarvoor aan te koopen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 32. Programma van het Examen voor Bouwkundig Teekenaar
Electrische Centrale te Arnhem door Versteeg (met losse plaat).
Amerikaansche waterclosets.

Architectura No. 32. Het Damvraagstuk door K. van Rijsse Jr. VII. De schrijver bespreekt hier; „Vorm en grootte, welke aan het plein dienen gegeven te worden" en legt er den nadruk op, dat niet bepaald een radicale vergrooting maar wel een verbreeding noodig is, terwijl de lengte of diepte van het plein moet worden ingekrompen, ten einde te voldoen aan aesthetische eischen, zoowel als aan die van het verkeer, terwijl tevens op die wijze het karakter van het plein als historisch centrum van Amsterdam het best behouden kan blijven. De schrijver licht zijne denkbeelden toe door een schetsplan en gaat vervolgens na in hoeverre dit overeenkomt of in strijd is met de talrijke andere plannen, die hij dan tevens aan critiek onderwerpt. Ook het bekende Gemeente-plan kan geen genade in zijn oogen vinden.

In hoeverre het plan van den heer van Rijsse de voorkeur boven andere plannen zou verdienen laten wij voor het oogenblik in het midden. In elk geval verdienen zijne uitvoerige beschouwingen de aandacht van allen, die zich voor het Damvraagstuk interesseeren.

Een belangrijke rechterlijke beslissing.

Technisch gedeelte. Waterverzorging in gebouwen door middel van luchtdruk (slot). — Deursluiters voor doordraaiende deuren. — Hydraulische mortel. — Het opruimen van eene brug. — Het onderzoek naar het verharden van mortels en beton. — Een boorkop voor de boormachine. — Een nieuwe type amaril-slijpmachine.

De Bouwwereld no. 33. De practijk der Gezondheids- en Woningwet, door J. van der Breggen c. i.
De studie van het burgerhuis, naar aanleiding van een onlangs verschenen boekje, getiteld „Das Bürgerhaus in der Schweiz".
Vredespaleis-Prijsvraag. Het ontwerp „Pax Vobiscum" van J. F. Groll te Londen (met dubbele losse plaat).

De Ingenieur no. 32. Korte mededeeling omtrent den stand der irrigatiewerken in Siam door J. van Tubergen.
Toestel tot tijdbesparing bij het persen van gasleidingen door A. M. van Deventer c. i.
Het ongevallen-risico van machines door J. F. L. van Hasselt w. i.
Het aanstaand Vredespaleis te 's-Gravenhage door R. A. van Sandick c. i.
Eigenaardige zaagsneden van spoorstaven (Naschrift) door R. A. van Sandick c. i
Prijsvraag voor kaaimuurbouw te Gothenburg.
De stoommeelfabriek „Holland" te Amsterdam door J. H. W. Leliman c. i. Ingezonden naar aanleiding van de voordracht van den heer B. van Marwijk Kooy, waaruit geringe waardeering sprak voor den arbeid der bouwmeesters van de genoemde fabriek. De heer Kooy vergiste zich in de vermelding van de namen der architecten der oude, in 1894 afgebrande fabriek, de heeren J. H. Leliman en wijlen G. B. Salm en vond den naam van Jacob F. Klinkhamer als bouwmeester der bestaande fabriek niet de vermelding waard. Het is wel wat erg.
Het Bijblad aan dit nummer bevat de Notulen der vergadering van de Vakafdeeling voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie op 29 Juni j. l. te Rotterdam.

Technisch Weekblad (B. v. T.) no. 32. Middelbaar Technisch Onderwijs. — Bestratingen (vervolg). — Eenvoudige inhoudsberekeningen (slot). — Warmtekrachtmachines. (vervolg).

De Aannemer no. 33. Verslag van de Twaalfde Jaarvergadering van den Nederlandschen Aannemersbond te Hengelo op 7 Augustus en te Enschede op 8 Augustus j. l.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 6. Het kwartszand in baksteenklei en een eigenaardige werking daarvan (vervolg). — Trommelmolen met meer dan een maalkamer. — De contrôle op het stoken van stoomketels (vervolg) door G. A. Brender à Brandis.

Deutsche Bauhütte No. 32. Architektur und kunstgewerbe auf der grossen Berliner Kunstausstellung door W. C. Berendt.
Gedanken über den monumentalen Innenbau door F. Rud. Vogel.
Andrea Palladi sund seine Architektur door H. Aug. Waldner met afbeeldingen naar werken van Palladio en een losse plaat van de Villa Rotonda te Vicenza naar een teekening van L. Geiszler te Hanau.

Moderne Bauformen, uitgave van J. Gradl. De 8ste aflevering bevat een hoofdartikel, getiteld: Biedermeier als Erzieher, door Dr. Hans Schmidkunz. Verder een artikel over Rudolf Bitzan te Dresden, met fraaie afbeeldingen van verschillende ontwerpen van dezen architect.
Men begint reeds van scholen in de moderne bouwkunst te spreken, zooals blijkt uit een studie getiteld: Arbeiten aus der Schule von Professor Grenander, eveneens met talrijke fraaie afbeeldingen toegelicht, meerendeels interieurs, nog al origineel over 't algemeen, maar een enkele maal wel eens wat onnoozel van conceptie.
Rudolf Schmid te Freiburg i. B. toont zich een aanhanger van modern barok; de barokstijl heeft in Duitschland nog tal van aanhangers, waaronder zeer verdienstelijke bouwmeesters.
Het slotartikel behandelt de Amerikaansche landhuizen en hun tuinen. De afbeeldingen, waaruit tal van herinneringen uit de 18de eeuw spreken, vormen een eigenaardig contrast met de voorafgaande en geven een zeer gewenschte afwisseling, waardoor dit tijdschrift zich steeds heeft onderscheiden.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Professor Hermann Ende, gedurende langen tijd voorzitter van de Koninklijke Academie voor Kunst te Berlijn, is Zaterdagmiddag aldaar overleden in den ouderdom van 79 jaar. In hem verliest Duitschland een van zijn meest begaafde bouwmeesters.
Jarenlang was de overledene lid van de bekende firma Ende & Böckmann die veel naam gemaakt heeft met mededinging bij groote prijsvragen en ook tal van bouwwerken van beteekenis heeft uitgevoerd.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Bij beschikking van den minister van binnenlandsche zaken is bepaald, dat de verschillende afdeelingen der Technische Hoogeschool te Delft voor het afnemen van examens na de zomervacantie van het jaar 1907 zullen worden aangevuld met de na te noemen deskundigen buiten die Hoogeschool:
a. de afdeeling der algemeene wetenschappen, met: G. Brouwer jr., architect, te 's-Gravenhage; G. van Egmond, werktuigkundig ingenieur, chef der Centrale werkplaatsen der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, te Zwolle; J. Grundel, werktuigkundig ingenieur, oud-hoogleeraar aan de Polytechnische School, te 's-Gravenhage; dr. J. C. Kluyver, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden; N. C. H. Verdam, werktuigkundig ingenieur, ingenieur der Laval-maatschappij, te Amsterdam; dr. J. D. van der Waals jr., hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen en dr. C. H. Wind, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht;
b. de afdeeling der weg- en waterbouwkunde, met: G. van Egmond, voornoemd; mr. W. A. baron van Ittersum, referendaris bij het departement van waterstaat, te 's-Gravenhage; mr. B. H. Pekelharing, oud-hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, te 's-Gravenhage; N. C. H. Verdam, voornoemd; J. Verheul Dzn., architect te Rotterdam, en dr. P. Zeeman Gzn., hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden;
c. de afdeeling der bouwkunde, met: mr. W. A. baron van Ittersum, voornoemd; mr. B. H. Pekelharing, voornoemd, en J. Verheul Dzn., voornoemd;
d. de afdeeling der werktuigbouwkunde, scheepsbouwkunde en electro-techniek, met: G. van Egmond, voornoemd; J. Grundel, voornoemd; mr. W. A. baron van Ittersum, voornoemd; mr. B. H. Pekelharing, voornoemd; S. F. Stoel, ingenieur der burgerlijke en openbare werken in Nederlandsch-Indië, te Apeldoorn; N. C. H. Verdam, voornoemd, en dr. P. Zeeman Gzn., voornoemd, en
e. de afdeeling der scheikundige technologie en mijnbouwkunde, met: G. van Egmond, voornoemd; J. Grundel, voornoemd; mr. W. A. baron van Ittersum, voornoemd; mr. B. H. Pekelharing, voornoemd; N. C. H. Verdam, voornoemd, en dr. P. Zeeman Gzn., voornoemd.

— Burg. en Weth. van 's-Gravenhage stellen den Raad voor de stichting van een tweede Ziekenhuis op het onlangs aangekochte gedeelte van „Houtrust" in de Westduinen.
Uitbreiding van het tegenwoordige Gemeente-Ziekenhuis wordt door de Commissie van Bijstand in overeenstemming met den geneesheer-directeur niet wenschelijk geoordeeld, wijl daardoor niet zou verkregen kunnen worden het niet in dezelfde zalen door elkander verplegen van lijders aan de meest uiteenloopende ziekten, en evenmin gelegenheid voor openluchtbehandeling, door den geneesheer-directeur genoemd „de krachtigste factor tot herstel van zooveel lijden".
De nieuwe inrichting zal moeten gebouwd worden buiten de bebouwde kom der gemeente, waar is te beschikken over voldoende vrije ruimte en over frissche lucht en waar beschutting is tegen sterken wind. Een daartoe uitnemend geschikt terrein achten de commissie en de geneesheer-directeur het bovengenoemd terrein van „Houtlust".
Het zoude in de bedoeling liggen het Ziekenhuis in of in de onmiddellijke nabijheid van „Houtrust" te bouwen volgens het paviljoen-systeem, om verschillende zieken groepsgewijze te kunnen verplegen.
De kosten van den bouw en inventaris van het nieuwe Ziekenhuis, volgens dat schetsontwerp, zijn zeer globaal geraamd, te stellen op: f 1.115,000 voor een gedeelte met 384 bedden; — f 1.600,000 een gedeelte met 672 bedden; — en f 2.000,000 voor het geheele schets-ontwerp, waardoor gelegenheid bestaat tot plaatsing van 1024 bedden.

De Commissie voor de plaatselijke eigendommen heeft tegen den bouw van een tweede Gemeente-Ziekenhuis in beginsel geen bezwaar, doch de meerderheid dier commissie is van gevoelen, dat dit Ziekenhuis niet op het bovengenoemde terrein behoort te worden opgericht, omdat de aanwezigheid van zulk eene inrichting aldaar voor goed een einde zou maken aan de mogelijkheid van uitvoering der verder strekkende plannen, welke ook bij den aankoop van dat terrein hebben voorgezeten (Kazernes).
Burg. en Weth. stellen niettemin voor in beginsel te besluiten tot de stichting van het tweede Gemeente-Ziekenhuis.

Breda. Te Zevenbergen (N.-Br.) hebben, naar aanleiding van een woningonderzoek door de Gezondheidscommissie te Oosterhout, de eigenaars van huurhuizen van genoemde commissie aanzegging ontvangen, dat zij hunne woningen hebben te voorzien van goede regenbakken. Op grond daarvan hebben nu deze huiseigenaars eene vergadering gehouden, waarin besloten is aan den Gemeenteraad te verzoeken om zachtere toepassing van de Woningwet en tevens om het aanleggen van eene drinkwaterleiding.
De aansporing der Gezondheidscommissie is niet overbodig. Immers — zoo schrijft men uit Zevenbergen — met het water is het in deze gemeente treurig gesteld.

— In de Groote Kerk alhier ontbreken aan het groote monument van Graaf Engelbrecht van Nassau twee kwartierwapens, die daar vermoedelijk waren afgeslagen. Van één was wel het wapenfiguur aanwezig, doch niet de naam.
Toen nu onlangs een deel van de tryptiek uit haar nis gehaald werd, ontdekte men, behalve eenige andere merkwaardigheden, ook het vermiste bovendeel van dit laatste wapen, waarop de naam vermeld is, terwijl het andere in zijn geheel werd ontdekt, wel is waar in stukken, doch deze kunnen gemakkelijk worden aaneengevoegd.
Deze twee schilden van groote historische waarde, waarop de wapens en namen van rechtstreeksche voorouders onzer Koningin te vinden zijn, zullen nu spoedig weder onder de kwartieren van Graaf Engelbrecht prijken.

Noordwijk. De raad heeft aan B. en W. een crediet verleend van f 400, teneinde een onderzoek in te stellen naar de wenschelijkheid en mogelijkheid van de inrichting eener bronwaterleiding en daarvoor diepboringen te doen.

Groningen. B. en W. stelden in de laatst gehouden raadsvergadering voor een bronwaterleiding door en voor rekening van de gemeente aan te leggen.

Varia.

ALLEGORISCHE OPTOCHT TER GELEGENHEID VAN DE INWIJDING VAN HET VREDESPALEIS TE 'S-GRAVENHAGE.

Zooals bekend is gaat het denkbeeld van bovengenoemde optocht uit van de vereeniging „Vrede door Recht" en zijn de cartons, door de heeren van Boven en Henricus vervaardigd thans te 's-Gravenhage tentoongesteld. Deze tentoonstelling gaf onlangs den architect J. F. L. Frowein aanleiding tot de hieronder volgende opmerkingen, die o. i. wel behartiging verdienen.
De ontwerpers toch, hoe verdienstelijk hun werk moge zijn, hebben zich schijnbaar niet kunnen losmaken van het denkbeeld eener historische maskerade, die bij uitvoering niet veel beter zou slagen dan met dergelijke vertooningen in den regel het geval is.
Met echt materiaal is ongetwijfeld veel meer, wellicht iets unieks te bereiken en iets unieks mag het bij deze gelegenheid wel zijn.

* * *

Toen heden door mij de tentoonstelling (Groenmarkt) werd bezocht, waar de schoone ontwerpen ter bezichtiging zijn gesteld door de heer Van Boven en Henricus opgemaakt voor het houden van een allegorischen optocht ter gelegenheid van de aanstaande inwijding van het Vredespaleis, kwam in mij een denkbeeld op, dat ik meen in overweging te mogen geven.
Een optocht toch, als hier in teekening ontworpen is, hoe schoon ook gedacht, herinnert onwillekeurig meer aan een maskerade op groote schaal, dan wel aan het grootsche denkbeeld van verbroedering der volkeren onderling, en aan het verlangen van alle volken, heden den aardbol bewonende, om de heerschappij over deze door „den Vrede" aanvaard te zien.
Zou, vroeg ik mij af, in plaats van door een reproductie van de oude Perzen, Grieken, Romeinen, Batavieren, Middeneeuwers en vertegenwoordigers van het Napoleontische tijdperk, enz., een grootscher uiting niet te bereiken zijn door een ommegang, tevens betooging, te organiseeren, waarvan de verschillende groepen zouden saamgesteld zijn uit de natie's, die heden aan de Vredes-beweging deelnemen. Opgaande in die eigenaardige en schilderachtige kleederdracht, die heden in hun vaderland, zij het ook plaatselijk, nog gebruikkelijk is, en met zich voerende muziek, vaandels en andere zaken of dieren, die aan hun vertegenwoordiging cachet bijzetten, zou de stoet een schitterend geheel kunnen daarstellen.
Voor Nederland zouden de nog bestaande provinciale drachten en die der bewoners zijner koloniën dan in aanmerking komen.
De noodige triomfwagens en zinnebeeldige voorstellingen van de Werken des Vredes zouden in den stoet kunnen worden opgenomen om luister bij te zetten.
In dien zin opgevat, zou, mijns inziens, deze ommegang, gevolgd door een grootsch zangspel, als voorgesteld is, een ware, spontane hulde kunnen zijn aan de grootsche gedachte „Vrede op aarde".
Hoe de verwezenlijking mogelijk is, zal nader overwogen moeten worden. Misschien zou in iedere deelnemende Staat een Comité zijn te vormen, dat de vertegenwoordiging van zijn land, ook wat het financieel gedeelte betreft, ter harte neemt in samenwerking met een Centraal Comité, in Den Haag te vestigen.
Een feesttocht als deze zal m. i. niet alleen meer kans van slagen hebben, maar ook veel grootscher indruk verwekken, en meer bevorderlijk zijn om de Vredes-idée populair te maken.
Mocht de gedachte, hier aangegeven, ingang vinden, dan zou er nu reeds partij getrokken kunnen worden van de aanwezigheid der gedelegeerden, om hen voor het denkbeeld te winnen.

J. F. L. FROWEIN.

Personalia.

— Aan den eervol ontslagen opzichter bij de Gemeentewerken te 's-Gravenhage, J. A. Klink, is een pensioen van f 1113 verleend.

Vacante Betrekkingen.

— Gemeente-Opzichter te Roden. Zie adv. in dit No. (1)

— **Opzichter** voor 1 à 1½ maand, voor het opmeten en in kaart brengen van terrein. Br. lett. M N, aan den Boekhandelaar M. van den Berge, te Arnhem (1)

— **Jong-Ingenieur** bij de Centrale Werkgevers Risico-Bank Singel 130, Amsterdam, met diploma van Delft. Aanvangsalaris f 1200. Sollicitaties bij de Directie (1)

— **Jongmensch** tot assistentie van den architect in de gemeente Weststellingwerf. Brieven vóór 19 Augustus e.k. aan H. Edinga, architect te Wolvega. (1)

— **Ingenieur bij de bouwpolitie** te Rotterdam, jaarwedde van f 1500 tot f 3000; zich voor of op 10 September a.s. bij op zegel gesteld adres tot Burgemeester en Wethouders te wenden. (1)

— **Directeur** der Gemeente-Gasfabriek te Gorinchem, jaarwedde f 2000; 3 pCt. provisie van het bedrag boven de som van f 66000 in het boekjaar ontvangen; vrije woning vrij gas, cokes of kolen. Stukken aan den burgemeester vóór den 7 September 1907. (1)

— **Werktuigkundig Teekenaar.** Br. No. 1438 a/d Kon. Boek. van M. M. Couvée, te 's-Gravenhage. (1)

— **Leeraar in het Teekenen** aan de Avondschool voor aanstaande Ambachtslieden te Enkhuizen, tevens **Assistent Gemeente-opzichter**, belast met de bouwverordening, jaarwedde f 800, met vier tweejaarlijksche verhoogingen van f 50. Verzoekschriften op zegel vóór den 19den Augustus aan den Burgemeester. (2)

— **Teekenaar** voor Centr. Verwarming. Br. onder No. 1616 aan het Centr. Adv.-Bureau Max R. Nunes, Amsterdam. (2)

— **Meubelteekenaar**, bekend met Ornamentteekenen. Brieven onder No. 3341 aan het bureau van de Haagsche Courant. (2)

— **Onderwijzer** in Bouwkundig Teekenen aan de Nutsteekenschool te Scheveningen 4 avonden per week, van half September tot half Maart, aanvangsalaris van f 150. Brieven voor 18 Aug. a.s. bij den Secretaris, Helmstraat 26, Scheveningen. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

22 Bouwk.Opz.-teek.,	21—35 j., f 60—f 100	p. m.
4 BouwkOpz.-Uitv.,	24—35 j., f 70—f 85	„
7 Bouwk. Teek. aank.,	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—30 j., f 75—f 100	„
8 Werktuigk. Teek.,	18—30 j., f 45—f 70	„
3 Electrotechniker	22—41 j., f 60 f 85	„
1 Scheeps Teek.,	23 j., f f 50	„
2 Machinisten-chef	28—30 j., f 75	
1 Leeraar Smeden	30 j.	

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 19 Augustus.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJz. Spw.-Mij. in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse, bestek no. 1095: het maken van een nieuw hoofdgebouw met bijgebouwen en bijbehoorende werken op het station Winterswijk (G. O. L. S.), begr. f 36450; het bestek met 2 teek. verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150; aanw. als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJz. Spw.-Mij., in het lokaal naast de wachtkamer 3e kl., bestek no. 1093: het maken van eene derde woning voor een douaneambtenaar te Broekheurne met bijbeh. werken, begr. f 6120; het bestek met 1 teek. verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150; aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 2 ure, door de Holl. IJz. Sp. Mij. in het centraal personenstation, bestek no. 1096: het maken van een ronde locomotievenloods van 12 standen en met aanbouw, benevens bijbeh. werken op het gemeenschappelijk stationsemplacement te Winterswijk (N. W. S.) in 2 perc.; begr. 1ste perc. f 91.300, 2de perc. f 28.500; het bestek met 3 teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, Kamer 150; aanw. als in het bestek vermeld is.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: 1o. het bouwen van timmer- en smidswerkplaatsen met schaftlokaal en kantoor voor den hoofdopz.; 2o. het maken van een doorgang tusschen de smederij en het magazijn: beide op het terrein der Oostergemeentegasfabriek aan de Linnaeusstraat; voorw. verkrijgb. ter stadsdrukkerij; inl. te bek. alle werkd. van 9 tot 12 ure ten kantore der gemeentegasfabriek Haarlemmerweg ged. de week welke aan de besteding voorafgaat; aanw. gehouden.

Arnhem, ten 11.30 ure, door het gemeentebestuur: bestek no. 8: het bouwen van een politiewachtpost aan den Amsterdamschen weg, begr. f 3100; aanw. gehouden; inl. alle werkdagen van 9 tot 10 ure aan het bureau gemeentewerken, Ooststraat, alwaar de teek. ter inzage liggen; bestek en teek. oerkrijgbaar aan gen. bureau

Overveen, door den arch. J. H. Slot in het hotel van ouds Het Raadhuis: het bouwen van een villa in het Villapark Duin en Daal te Bloemendaal; bestek en 2 teek. verkrijgbaar ten kantore van gen. arch. en in gen. hotel, alwaar ze ter inz. liggen; aanw. gehouden.

DINSDAG 20 Augustus

Beilen, door het gemeentebest.: de levering van 40000 beste, vlakke of een weinig getrokken straatklinkers, franco op den wal bij de Halerbrug over het Oranjekanaal. Levering uiterlijk 15 September 1907. Monsters van 10 stuks met prijsofgaaf op zegel vóór 20 Augustus ingewacht bij den Burgemeester.

Enschede, ten 12 ure, door de arch. R v. d. Woed Hzn. in het hotel Industrie: het bouwen van een heerenhuis aan de Nijverheidstraat; bestek en teek. verkrgb. ten kantore van gen. arch.; aanw. 20 Aug. 9 ure.

Den Helder, ten 9.30 ure, door de genie in de societeit Eensgezindheid, bestek no. 155: het bouwen van eene badinrichting, 1ste gedeelte, begr. f 8050; bestek van af 13 Augustus en het proces-verbaal van inl. van af 17 Augustus ter lezing in gen. societeit; bestek en afschriften van proces-verbaal van af diezelfde tijdstippen van 2 tot 4 ure verkrijgbaar op het bureel der genie; inl. op 16 Aug. van 10—11 ure.

Nijmegen, ten 2.30 ure, door het gemeentebestuur: het leggen van ongeveer 2400 M. riool van aarden buizen in den Berg en Dalschen en den Fortweg met omgevingen en het uitvoeren van bijkomende werken; bestekken met teekeningen verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie; inlichtingen ten kantore van den Directeur der Gemeentewerken.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorw., aan het centraalbureau der Mij. Moreelse Park- bestek no. 1120: het verbeteren van de wachterswoningen op de lijn Vlissingen—Rosendaal; begr. perc. 1 f 8550, perc. 2 f 18300, perc. 3 f 20800, per. 4 f 21650; (Zie adv. in no. 32).

WOENSDAG 21 Augustus.

Middelburg, ten 11 ure, door het min. van Waterstaat, aan het gebouw van het provinciaal bestuur: het bouwen van woningen voor sluis- en brugpersoneel te Ter Neuzen en te Sluiskil; een dienstgebouw bij de schutsluis te Ter Neuzen; twee dienstgebouwtjes nabij de draaibruggen te Ter Neuzen en te Sluiskil; een gebouw voor de ambtenaren der belastingen te Ter Neuzen, en een haltegebouw voor den spoorweg Gent—Ter-Neuzen, te Sluiskil, in vier perc.; begr. perc. I f 42.700; perc. II f 17.900; perc. III f 21.850; perc. IV f 8700, samen f 91.150; bestek no. 182 na 7 Augustus ter lezing aan genoemd ministerie, aan de lokalen der provinciale besturen en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; aanwijzing 14 en 15 Augustus; inlichtingen bij den hoofdingenieur-directeur Bezaar te Middelburg en aan de directiekeet bij de nieuwe schutsluis te Ter Neuzen; de nota van inlichtingen ligt op 14 en 15 Aug. ter inzage aan genoemd bureel.

DONDERDAG 22 Augustus.

De Steeg, ten 1 ure, door het gemeentebest. van Rheden: het bouwen van een brandspuithuisje te Laag-Soeren; bestek ter inz. ten gemeentehuize en aldaar verkrijgbaar; aanw. gehouden.

Haarlem, ten 11 ure, door het Prov. best.: het bouwen van een oeconomiegebouw op het terrein van het gesticht Duinenbosch te Castricum; bestekken te bekomen aan het lokaal van het Prov. bestuur en aan het bureau voor buitenlandsche paspoorten op het stadhuis te Amsterdam; aanw. 15 Aug. ten 12.30 ure op het terrein; inl. bij den hoofding. van den prov. waterstaat te Haarlem en bij den arch. F. W. M. Poggenbeek te Amsterdam, van Breestraat 130 en door den hoofdopzichter aan het gesticht van 10—12 ure.

12DE JAARGANG. ZATERDAG 24 AUGUSTUS 1907 No. 34.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van „*De Opmerker*" ter drukkerij van „*Eigen Hulp*" Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een prijsvraag te Groningen in de 18de eeuw.

Toen het feest ter eere van Bilderdijk verleden jaar gevierd werd, kwam ook des dichters vermeende werkzaamheid op het gebied der bouwkunst ter sprake, en werd nagegaan, wat er waar kon zijn van zijn bewering, dat hij in 1775 bij een prijsvraag voor een nieuw raadhuis te Groningen bekroond was geworden.

Men ging aan het onderzoeken en vond, dat de prijsvraag een feit was, doch dat niet Bilderdijk, maar Jacob Otten Husly, architect en directeur der Amsterdamsche teekenacademie, die de ontwerper was van het gebouw Felix Meritis, de eerepalm had verkregen. Niet onmogelijk scheen het dat Bilderdijk, van wiens vaardigheid in het bouwkundig teekenen de tentoonstelling in het Stedelijk Museum overtuigende bewijzen gaf, bij Husly in de leer zou zijn geweest en zijn meester bij de prijsvraag had geholpen. Des dichters verbeelding zou hem dus parten gespeeld hebben.

Omtrent deze prijsvraag deelde de heer C. H. Peters onlangs merkwaardige bijzonderheden mede. De tweede helft der 18e eeuw was de bloeitijd van de prijsvragen hier te lande. Voor alles en nog wat werden door Maatschappijen en andere lichamen prijsvragen uitgeschreven.

En zoo spreekt het haast van zelf dat de „Edel Mogende Heeren Burgemeesteren en Raad" van Groningen, toen in 1774 besloten was, een nieuw Raadhuis in de plaats van het bouwvallig geworden oude te doen oprichten, tevens een prijsvraag gingen uitschrijven.

Het programma verlangde „een gebouw lang „120 voet, breed 110 voet en hoog 65—70 voet, „van de Jonische of van de Gemengde, dat is de „Romeinsche orde, met ruime plaats en eenvoudig „dak, overal even hoog en met drie verdiepingen."

De hoogte der verdiepingen werd bepaald; „voor „de eerste, gelijkvloers à rez-de-chaussée" op 14 of 15 voeten onder de balken; voor de „tweede of capitaale verdieping" op 20 of 22 voeten en voor de derde op 12, 13 of meer voeten. Aan de „voornaamste façade" werd verlangd „een uitsteekend „portail met peristyle en een groote buitentrap, „royaal en van gehouwen steen."

Uitvoerig werd aangegeven, welke lokalen op iedere verdieping aanwezig moesten zijn. Als voorbeeld volgt hier wat omtrent de „Capitaale verdieping" werd bepaald.

„Zooals men buiten langs de groote trap en het „portail onder de peristyle inkomt, zal er zijn een „ruime vestibule of voorzaal, met een of twee schoor„steenen en met vier cabinetjes voor de suppoosten: „voorts een raad-kamer, 32 of 34 voeten lang met „één schoorsteen, een banketzaal lang 40 voeten, „met twee schoorsteenen en een balcon voor muzi-

„kanten en daarenboven nog negen vertrekken, „behalve de bode-kamertjes".

Zoowel plattegronden als opstanden werden dus met groote nauwkeurigheid aangegeven, en den mededingers bleef maar heel weinig speelruimte.

Jacob Otten Husly, die den eersten prijs van f 525 onder een en twintig mededingers verwierf, had zijn sporen als ontwerper van het Stadhuis te Weesp, welks bouw van 1772 tot 1776 duurde, reeds verdiend. De beoordeeling der ontwerpen schijnt door Burgemeesteren te zijn geschied, die in November 1775 den Raad voorstelden, aan Husly, als architect, den bouw van het Raadhuis op te dragen.

In 1776 werd het oude raadhuis afgebroken, in 1777 begon het graafwerk, maar eerst na vijftien jaar werd met den bouw begonnen naar een gewijzigd ontwerp. In 1793, den 1 April, werd plechtig de eerste steen gelegd, doch de tijdsomstandigheden beletten het voortzetten van het werk. Husly overleed in 1795 op den huize Oosterholt bij Kampen, toen zijn schepping nog niet verder dan tot de fundamenten was gevorderd.

In 1802 werd, onder toezicht van Hermannus Raammaker, wederom begonnen. Den 16en October 1806 kon de Raad in zijn gebouw vergaderen, doch de voltooiïng geschiedde pas in 1810.

Het Raadhuis te Groningen heeft dus een lijdensgeschiedenis van 33 jaar gehad. De verandering in 1792 door Husly gemaakt, betrof voornamelijk den plattegrond. De feestzaal, waaraan blijkbaar geen behoefte meer bestond, kwam te vervallen en werd door een reeks van kleine vertrekken vervangen. Het gebouw had eerst een binnenplaats gehad. Van de vleugels om die binnenplaats werd de westelijke weggelaten, zoodat de plattegrond den **U** vorm kreeg. In 1872 heeft men, om meer ruimte te verkrijgen, dien vleugel aangebracht en zoo aan het geheel den vorm gegeven, door Husly bedoeld.

Husly was een volgeling van Palladio, gelijk al de architecten van zijn tijd. De kolossale zuilen-orde was hem door het programma voorgeschreven, dat de keuze tusschen Jonische of Composiet-kolommen bepaalde. Husly koos de laatste, doch aan de kapiteelen, die een Empire-karakter hebben, is te zien, dat de uitvoering lang na zijn dood heeft plaats gehad.

Dat de bouwmeester, die aan het stadhuis te Weesp de kolossale orde niet gebruikt had, haar toch niet versmaadde, vertoont ons de gevel van Filix Meritis te Amsterdam, waar men zware Korinthische halfzuilen ziet, in den geest van die, aan de Loggia Bernarda te Vicenza toegepast.

Het raadhuis te Weesp, dat niet alleen door Husly ontworpen, maar ook geheel onder zijn toezicht werd uitgevoerd, is ongetwijfeld een beter werk dan te Groningen, waar de ontwerper tot veranderingen genoodzaakt werd en reeds overleed, eer de fundeering voltooid was.

De gevel te Weesp, geheel van gehouwen steen, heeft een zeer waardig aanzien door zijn drie ingangen, zijn sierlijk balcon, zijn Dorische en Jonische pilasterorden en zijn bekronend frontispies.

Ook de indeeling te Weesp is het werk van een volleerd meester, terwijl die te Groningen, althans wat het uitgevoerde ontwerp betreft, van een zekere nuchterheid niet is vrij te pleiten.

Toch verdient het Groningsche Raadhuis den lof, dien de heer Peters het geeft als hij zegt: „Het „geheel toont, dat Husly het imposante, waartoe „de klassieke stijl zich zoo bij uitstek leent, niet „alleen ten volle heeft begrepen, maar ook in zijn „werk tot uitdrukking heeft weten te brengen".

Zeer belangrijk is de instructie, die Husly als „Architect en Opper-Directeur over het Gebouw „van het Nieuwe Raadhuis te Groningen" kreeg, daar zij ons doet zien, welke de positie van een bouwmeester in den tijd der gilden was.

De architect moest: „alle de plans, façades, door„sneeden, dak en spantwerk volgens de goedge„keurde teekeningen in schets voorgesteld, in het „net, en op een groote, zeer duidelijke voetmaat „brengen, zoodat de duimen zelve op die teekenin„gen duidelijk konden gezien en gemeeten worden". Dit waren dus, wat wij nu besteksteekeningen noemen.

Vervolgens moest de architect: „afzonderlijk „tekenen de plattegrond voor de fundamenten, als„mede voor iedere etage, op eene grootere voet„maat, waarin alle de lengtens en breedtens van „de kamers, diktens van de muuren, breedtens van „de raamen, deuren en penanten in cijfers werden „uitgedrukt, opdat daaromtrent door de werklieden „geene abuizen zouden worden begaan". Dit waren plattegronden, blijkbaar gelijkstaande met die wij op schaal 1:20 maken.

Ook „teekeningen op de juiste grootte", en alle „mallen", welke „de steenhouwer, metzelaar of „timmerman zouden mogen noodig hebben of ver„eysschen" moesten door den architect „of onder „zijn opzicht door anderen, die hij deswegens op „zijne eigene rekening zal moeten aanstellen", ver„vaardigd worden. De stad zou echter leveren het „hout en de timmerlieden" om de mallen te bewerken.

Alle teekeningen moesten door den architect worden „geëxamineerd en met zijn naam of teken" gewaarmerkt, „daar hij, ingevalle van fouten, daaruit „voortvloeyende, voor dezelve aansprakelijk" zou zijn.

Drie „nette copiën" van de plattegronden met ingeschreven maten moest hij maken voor „den „meester steenhouwer, den meester metzelaar en den „meester timmerman", die deze stukken „in hunne „comptoiren zouden hebben, om geraadpleegd te „kunnen worden bij gelegenheid".

Verder moest „ten einde netter en zekerder te „bouwen" door den architect iedere plattegrond „op planken, daartoe met de noodige hulp hem te „bezorgen" op ware grootte worden uitgeslagen.

Eigenlijk toezicht, zooals wij dit sinds de „entre„prise générale" bij ons werd ingevoerd, uitoefenen, hield Husly niet. Hij moest slechts „de bazen tot „hunne plicht houden en tegenwoordig zijn bij het „leggen van iederen grond", waarvoor hij „zijne „daggelden zou trekken".

Maar hem was opgedragen „het concipieeren, „maken en schrijven van alle bestekken", die aangaven, welke materialen zouden worden gebruikt en hoe ze verwerkt zouden worden.

Eindelijk moet Husly nog een „nieuwe bereke„ning der kosten" maken, die echter, daar alles in eigen beheer werd uitgevoerd, waarschijnlijk maar globaal zal zijn geweest.

Het loon van Husly zou „tienduizend vijfhon„derderd caroli guldens" bedragen. Hiervan zou hij f 2500 krijgen, zoodra de netteekeningen, in de eerste plaats genoemd, gereed waren, wat uiterlijk 1 Juli 1776 moest plaats vinden. Als de balklaag boven iedere verdieping gelegd was, zou Hurly telkens f 2000 ontvangen, dus f 8000 in het geheel.

De „architect en opper-directeur" behoefde niet te Groningen te komen wonen. Men oordeelde het voldoende, als hij daar kwam „bij het aanleggen „der ondergronden van de bijzondere etages en bij „het zetten van kap en dak". Voor iederen dag vertoevens te Groningen mocht hij f 14 in rekening brengen, en „daar te booven twee dagen voor gaan „en twee dagen voor koomen telken reyze".

Men was bang, dat Husly te vaak zou komen, want „het getal dezer dagen mocht hij, zonder „voorafgaande permissie van Burgemeesteren en Raad „niet moogen vermeerderen boven de honderd in een jaar".

Verder werden bepalingen gemaakt voor het geval dat hij „onverhoopt door ziekte of afsterven „belet werd in het volvoeren van zijn plicht" of „uit eigen beweging mogt vertraagen om de stukken „tijdig te bezorgen".

Husly is ijverig genoeg geweest, maar is door zijn „afsterven" in 1795 belet, het gebouw te voltooiien. Zijn werkzaamheid, die zich uitsluitend bepaalde tot het leveren der noodige teekeningen en bescheiden, was heel wat aangenamer, dan die van den hedendaagschen bouwmeester, van wien men ook toezicht op den aannemer en zijn werkvolk verlangt.

Toen in 1802 de bouw met kracht hervat werd, waren de gilden reeds afgeschaft, doch de „entreprise générale" was nog niet bekend. Raammaker, die destijds tot architect werd aangesteld stond „echter onder Opperdirectie van de Commissie tot de „Executie van de Secrete Resolutiën der Municipaliteit", die een eigen loods op het werk had, waar de vier leden pijpen, tabak, thee, kruidkoek, jenever of wijn tot hun gebruik gereed vonden staan.

Raammaker genoot veel minder aanzien dan Husly, wat reeds hieruit blijkt, dat hem slechts een daggeld van f 4 werd betaald

De nieuwe tijd kondigt zich aan, doordat meer onderdeelen dan voorheen werden aanbesteed. Die aanbestedingen hadden plaats in de „Heeren-loods", waar den gegadigden een pijp tabak en jenever werd aangeboden. Het bestek werd voorgelezen, en de gegadigden boden, wie het minste bood ontving een strijkgeld, Tenslotte vond de afmijning plaats.

Het gebouw heeft omstreeks f 400.000 gekost, een bedrag dat, moest het werk thans worden uitgevoerd, tot het dubbele zou stijgen.

Een Vakschool.

Wanneer een Brusselsche „School voor Nijverheid- en Versierschilderkunst", zooals thans, haar prospectus in Nederland verspreidt, verdient dit de aandacht. Immers bij onze decoratieschilders heeft de naam der Belgische hoofdstad een goede klank.

De school, die wij bedoelen onderwijst: „het „schilderen van hout- en marmernabootsingen, van „het fileeren, van de letter, van de vergulding, de „verzilvering en de incrusteering onder glas; de „grondstelsels van versiering: ivoor, brons, inleg„werk enz."

Dit is een welvoorzien programma. In aardig Vlaamsch wordt ons gezegd: „Van al die ver„schillende vakken, zoo uitgebreid, wordt niets ver„waarloosd, niets in het onverlet gelaten, alhoewel „aan heel de grondige studie er van maar zes „maanden zeer verzorgde lessen worden toegewijd. „Zulk ongelooflijke uitslag wordt regelmatig be„komen sinds meer dan twintig schooljaren, dank „aan het zeker leerstelsel en aan de bijzondere „gebreveteerde doenwijze van den bestuurder".

Het spreekt van zelf dat die bestuurder in zijn prospectus over die „doenwijze" niet nader zich uitlaat. Maar dat zij wel aan het doel beantwoordt mag worden afgeleid uit de statige lijst van referentiën, die zes bladzijden met dubbele kolommen vult. Ook een reproductie van een foto, die leermeesters en leerlingen in hun werkplaats voorstelt, bewijst, dat de school druk wordt bezocht.

„Men mag bekennen", zoo vervolgt het prospectus „dat de school het leerlingschap in feit heeft ver„nietigd; alleen als herinnering kan er nog spraak „van zijn. Zoo moet men, ongetwijfeld, de buiten„gewone achting voor onze school verklaren, die „de menigvuldige gebreken van het primitief stelsel „om een stiel aan te leeren, deed uitschijnen. „Leerknaap zijn stond gelijk met jarenlang vege„teeren, bij toeval werken aanleeren, dus enkel „mogen de handen brengen aan het gewoonste „werk en voortdurend blijven bij ondergeschikte „bezigheden; vandaar, groote vertraging in het „uitoefenen van den stiel, onvolledige vakkennis „en geen winst".

Blijkbaar heeft België dus, even als ons land, groote behoefte aan een wettelijke regeling van het leerlingwezen; want hoe voortreffelijk de Brusselsche school moge zijn, niet iedereen die den „stiel" van het schilderen wil leeren, kan haar bezoeken.

Niet, dat aan de toelating bezwaren in den weg gelegd worden. „In welke voorwaarden moet men „zich bevinden, om met nut de leergangen van de „school te kunnen volgen? In geene enkele bijzon„dere voorwaarde, de studiën zijn voor allen toe„gankelijk. Alleenlijk heeft het Bestuur besloten, „geene leerlingen meer te aanvaarden die zonder „nut de lessen van eene gelijkaardige school hebben „gevolgd. Men moet er zich te veel uitsluitend „mée bezighouden, om de gebrekkige principen „te herstellen, die zij reeds verwierven, en dit ge„beurt dan altijd en onvermijdelijk ten nadeele der „andere leerlingen".

Maar de lessen kosten nog al wat. „De volledige „studiën zooals zij aan de hoofding van dit boekje „staan beschreven, voor den volledigen duur van „zes maanden, kosten 400 frank (200 gulden.) De „som is bij helft betaalbaar, bij aanvang van elk „trimester. Het leveren der paneelen, speciaal tot „de studie gereed gemaakt voor de zes maanden „komt op 100 frank (50 gulden). In de school zijn „voorhanden doozen met al de benoodigdheden en „verf in buisjes, volledig voor al de vakken, tegen „den prijs van 50 frank (25 gulden). Het kostgeld „(kost en inwoning) beloopt 60 frank (30 gulden) „per maand".

Dus komt bij de eigenlijke kosten van onderwijs à f 275 nog f 360 voor kost en inwoning, zoodat voor het halve jaar zeker f 700 moet worden uitgegeven. Dit bedrag is voor de kringen, waaruit

ten onzent de decoratieschilders voortkomen, te hoog. Alleen patroons, die hun zoons als opvolgers wenschen, zouden het kunnen betalen.

„Op school" zegt het prospectus „binst een slecht „seizoen, van October tot April, bekomt men de „teknische en praktische kennissen van een stiel, „die de leerlingen bij hun uitgang kunnen uitoefe„nen in het begin van het goede seizoen, indien „dus het schoolgaan eenige kosten vergt, zoo kunnen „deze tenminste onmiddelijk daarna worden inge„wonnen". Dit is ongetwijfeld waar, doch om f 700 in te verdienen moet iemand al heel hard werken en veel geluk hebben.

De lesuren zijn van 8—12, van 1—4 en van 7—9 uur. De avondlessen worden in de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten te Brussel gegeven, de ochtend- en namiddaglessen aan de school zelve.

De school is een particuliere onderneming, die blijkbaar in een behoefte voorziet, omdat zij zich tot één vak bepaalt, en dit uitsluitend in de practijk onderwijst. Als wij ten onzent ook vakscholen mochten krijgen, verdient de Brusselsche inrichting nagevolgd te worden. Onze scholen hebben zich te veel met de theorie opgehouden en als „kunstnijverheids-scholen" te veel hooi op hun vork genomen.

Vuurproef op brandkasten.

Het is in onzen tijd van vergedreven en vaak overdreven reclame, die er gemaakt wordt, om allerlei nieuwe fabrikaten en materialen aan de markt te brengen dikwijls uiterst moeilijk tot een juist oordeel over die zaken te geraken. Menigeen wordt daardoor van de wijs gebracht en doet onaangename ervaringen op, welke menigmaal bovendien dure lessen zijn.

Over het algemeen wordt hierdoor de ontwikkeling der techniek niet bevorderd, evenmin als de invoering van werkelijk goede nieuwigheden, terwijl de handel misschien een tijdlang wel de vruchten plukt van de met allerlei kunstmiddelen snel tot een boompje opgekweekte plant, maar op den duur het vertrouwen in velerlei zaken geschokt wordt en men het boompje even snel ziet afsterven als het opgewassen is.

Nog niet lang geleden zijn wij getuige geweest van een strijd tusschen kalkzandsteen- en baksteenindustrie, waarbij voor de eerstgenoemde een eervolle aftocht het eenig resultaat geweest is van al de moeite en drukte die zij zich getroost had, om haar fabrikaat op den voorgrond te plaatsen.

De kalkzandsteenfabrikanten schijnen verstandig genoeg voorloopig de operaties in het open veld te staken tot tijd en wijle zij beter toegerust in het strijdperk kunnen treden.

Intusschen trachten zij de goede stemming bij hunne afnemers erin te houden door gezellige excursies te organiseeren besloten met een diner. Dit reclame-middel is niet nieuw maar althans niet onsmakelijk.

Thans trekt, ofschoon niet van zoo direct belang voor de beoefenaars der bouwkunst, een duel de aandacht, waarvan de critieke scène voor enkele weken op het terrein „Zorgvliet" is afgespeeld.

Wij bedoelen de vroeger vermelde brandproef tusschen de firma's Lips te Dordrecht en Adolphs te Düsseldorf, door eerstgenoemde georganiseerd met het bekende resultaat, dat voor de overwonnen firma zeker niet prettig is en waartegen zij zich nu op eenigszins vreemdsoortige wijze tracht te verweren.

Dit heeft de firma Lips aanleiding gegeven een brochure te verspreiden, waarin het notarieel procesverbaal der gehouden vuurproef is afgedrukt en waaraan zij laat voorafgaan eenige bemerkingen naar aanleiding van door den Heer Adolphs in advertentie- en circulaire-vorm verspreide berichten.

I. De heer Adolphs verhaalt daarin, dat hij van den heer Ridder te Groningen, per aangeteekend schrijven en onder bijvoeging onzer circulaires Nos. 1 en 2, op Zondag 21 Juli j.l. uitnoodiging ontving tot bijwoning der voorgenomen vuurproef. Waarop hij denzelfden dag telegrafisch antwoordde, zich bereid verklarend te komen, mits van beide fabrikaten nog een tweede kast in de proef werd opgenomen.

De inhoud van dit telegram werd ons Maandag 22 Juli des voormiddags overgeseind; reeds ten 1 uur van denzelfden dag schreven wij (expresse bestelling) direct aan den heer Adolphs:

dat hij gerust voor de proef een tweede Lips-kast in een onzer magazijnen kon uitkiezen; en verzochten opgaaf van eenige adressen in Nederland, waar wij dan de tweede Adolphs-kast konden uitzoeken.

Wij stelden voor: dat beide kasten aan de afmetingen der respectievelijke prijscouranten zouden beantwoorden en zooveel mogelijk met elkaar in grootte en prijs overeenstemmen; dat, aangezien wij het eerste stel kasten en de oorspronkelijke proef-organisatie hadden bekostigd, hij het door hem verlangde tweede stel en de verdere meerdere kosten voor zijne rekening zoude nemen; dat aankoop, verzegeling en verzending van dat tweede stel kasten ook weer onder toezicht van geheel onpartijdige, achtenswaardige personen zouden geschieden.

Ten slotte vroegen wij uiterlijk Dinsdagavond 23 Juli telegrafisch antwoord, daar de voor de vuurproef bestemde datum, reeds gepubliceerd zijnde, niet meer kon verzet worden.

Antwoord hierop mochten wij van den heer Adolphs echter niet ontvangen. Wél schreef hij aan den heer Ridder te Groningen, dat hij niets met ons te maken wilde hebben en kwalificeert ons voorstel als belachelijk. Ook acht hij nu plotseling een huis met minstens twee verdiepingen noodig, ofschoon hij op 13 Augustus 1902, ook te 's-Gravenhage en voor denzelfden Notaris Jan van Herwijnen, zelf een vuurproef eveneens op het vlakke veld organiseerde, welke echter, blijkens daarvan gepubliceerd proces-verbaal, slechts een kwartier duurde!

II. Op de bewering, dat de op 27 Juli jl. gehouden vuurproef een SMELTproef zoude zijn geweest, waarvoor Adolphskasten niet worden gemaakt diene, dat zelfs niets gesmolten is van het KOPERbeslag der kasten.

Ook bestaat een circulaire der Firma Adolphs, onderteekend OTTO TSCHOEPKE, waarin verhaald wordt de beproeving van eenige harer kasten (nog wel in een oven!) en waarin de temperatuur van den gloed wordt geschat op 1200° Celsius. Bij het vuur in den Haag op 27 Juli jl. blijkt de maximum-temperatuur tusschen 1150° en 1190° Celsius te hebben bedragen.

III. Het achterstaand notariëel proces-verbaal doet niet alleen duidelijk uitkomen dat de inwendige inhoud der beide kasten vrijwel precies gelijk stond, maar ook dat in tegenwoordigheid van des Heeren Adolphs' agent, den heer Becker, is geconstateerd dat de Lips-kast nauwkeurig uit- en inwendig met de prijscourant-maten overeenkwam en dat het gewicht ook beantwoordde aan hetgeen daarvoor approximatief in den catalogus staat opgegeven; waar nu de Heer Ingenegeren vrijheid had, in welk onzer magazijnen ook, een kast uit te zoeken, blijkt duidelijk, dat

de „Lips" geen opzettelijk voor deze proef gemaakte kast mag genoemd worden. Ook de prijs was volgens catologus, daar de fl. 24.— extra veroorzaakt werden door het bijgeleverde ijzeren voetstuk, dat dienen moest om de Lips-kast op dezelfde hoogte in den vuurgloed te zetten als de Adolphs-kast.

IV. Dat de heer Adolphs niet overtuigd is dat zijne kast in haar oorspronkelijken toestand was, mag jammer zijn: wij verwijzen naar de verklaring des Heeren Ridder in achterstaand proces-verbaal. De heer Becker, agent des heeren Adolphs, heeft zelf per v. Gend & Loos deze kast van Groningen naar 's-Hage verzonden (v. Gend & Loos restant), terwijl het ook weer de firma v. Gend & Loos was, die eerst op den morgen van de proef de kosten op het terrein „Zorgvliet" bracht. De ontpakking geschiedde eerst na aankomst van den heer Becker, Notaris van Herwijnen, e.a., zoodat onzerzijds onmogelijk iets tegen die Adolphs-kast had kunnen worden ondernomen, gesteld al dat wij zoo unfair hadden willen zijn.

V. Hetgeen de heer Adolphs schrijft over het nemen van eene vuurproef met een Lips-kast, waarin tenslotte alles verbrandde (dit was overigens geen 12-voudig gebogen kast zooals hij beweert) kan heel goed waar zijn: geen enkele fabrikant — dus ook wij niet — beschikt over de magische kracht, die noodig zou zijn om een kast te maken welke OP DEN DUUR niet te VERbranden is. Maar een proef in privé mag o. i. geen onderwerp zijn voor publicatie, daar zij officieel voor het publiek van geen waarde is.

Er is niets tegen, dat een iedr in zijn vak voorzichzelf de proeven neemt, welke hij noodig of nuttig acht: wij erkennen onzerzijds gaarne verscheidene proeven — en niet alleen met „Houten" Brandkasten — te hebben genomen; maar publiek met een privé-proef ageeren, op de wijze die de Heer Adolphs wèl voegzaam schijnt te vinden, doen wij niet.

Wij vergenoegen ons tot dat eind gaarne met: een proef, die geheel openbaar door onpartijdige mannen van naam is voorbereid en welks resultaat officiëel geconstateerd is.

De fout die o. i. de tegenpartij van den Heer Adolphs maakte in het proces waarop laatstgenoemde zinspeelt, was het verzuim van niet aan te houden op een vergelijkende vuurproef.

VI. Wat nu tenslotte het bezoek van onzen firmant Eras aan het kantoor van den Heer Adolphs betreft, dit geschiedde om te constateeren, of inderdaad twee kasten van ons fabrikaat (en niet één zooals de heer A. schrijft) zijn verbrand en tentoongesteld z. g. n. om aan te toonen: „dat in dezulken de inhoud óók wel kan verbranden".

In de Dusseldorfsche fabriek binnendringen heeft de Heer Eras niet getracht.

Ook kunnen wij met gerustheid ontkennen ontslagen personeel van den Heer Adolphs te „gebruiken", ofschoon sollicitatie-brieven (die wij eerlijkheidshalve meenen geheim te moeten houden) in genoegzamen getale voorhanden zijn.

Wij gelooven met bovenstaande voor het oogenblik te kunnen volstaan.

Tot zoover de inleiding van de firma Lips. Het proces-verbaal, dat zijn belangrijkheid ook ontleent aan de nauwkeurige beschrijving der proefneming, luidt als volgt:

Heden den Zeven en Twintigsten Juli Negentienhonderd en Zeven, des namiddags ten één ure, heb ik, Jan van Herwijnen, notaris ter standplaats 's-Gravenhage, in tegenwoordigheid van de Heeren Jan Govert Coster, candidaat-notaris, en Willem Veldjans, bode, beiden wonende te 's-Gravenhage, als getuigen, mij bevonden op het terrein „Zorgvliet" te 's-Gravenhage, ten einde aldaar, ten verzoeke en in tegenwoordigheid van den Heer Jacobus Lips Bzoon, fabrikant, wonende te Dordrecht, over te gaan tot het nemen van na te melden vuurproef.

Alvorens hiertoe over te gaan, werd door den Heer Jacobus Lips Bzoon voornoemd, verklaard:

dat een kast van het fabrikaat Adolphs, Dusseldorf, op verzoek van den Heer Jan Bennema, ijzerhandelaar, wonende te Groningen, agent van Lipsbrandkasten, aldaar is gekocht uit den voorraad van den Heer Johannes Albertus Becker, wonende te Groningen, vertegenwoordiger van den Heer H. B. Goettsch, te Utrecht, generaal-agent voor Nederland der Adolphs-kasten, welke koop is geschied door den Heer Albertus Ridder, directeur der Levensverzekeringsmaatschappij „Het Noorden" te Groningen, wonende aldaar, terwijl terstond bij den aankoop de bedoeling werd kenbaar gemaakt de kast aan een vuurproef te onderwerpen, waartoe zij werd afgesloten en de sleutels geborgen in een couvert, hetwelk de Heer Becker, voornoemd, verzegelde, zijnde de kast vervolgens ten kantore der Levensverzekering-Maatschappij „Het Noorden" te Groningen, in bewaring genomen;

dat vervolgens een kast van het fabrikaat Lips, Dordrecht, van de lichtste constructie werd uitgekozen in een der magazijnen, die de firma Lips hier te lande heeft, en wel met goedvinden van den Heer Becker, voornoemd, door den Heer Willem Pieter Ingenegeren Junior, directeur der Levensverzekering-Maatschappij „Utrecht" wonende te 's-Gravenhage, die zijne keuze vestigde op Lips' magazijn te Utrecht, en daarin aanwees een brandkist, grootte-nummer 14, terwijl ook deze terstond werd afgesloten, de sleutels onder couvert verzegeld door den Heer Stephanus Wilhelmus Maria van Berkel, chef van het Utrechtsche filiaal der firma Lips, wonende te Utrecht, en de kast in bewaring genomen ten kantore der Levensverzekering-Maatschappij „Utrecht" te Utrecht;

dat het thans de bedoeling van den eerstgenoemden comparant is, de beide op bovenomschreven wijze verkregen kasten, te onderwerpen aan een vergelijkende vuurproef, ten einde te zien of zich bewaarheidt zijne stelling:

„Dat geen der houten brandkasten van het fabrikaat Adolphs, haren inhoud beschermt gedurende twee uren, in een zoodanigen flinken vuurgloed, als waaraan de firma Lips hare lichtste soort brandkasten twee uren durft blootstellen".

Te dien einde zijn de beide hierboven bedoelde kasten overgebracht naar het terrein „Zorgvliet" te 's-Gravenhage, welker aanwezigheid door mij, notaris, werd geconstateerd.

En is voor mij, notaris, in tegenwoordigheid der voornoemde getuigen, verschenen de Heer Ridder, voornoemd, die verklaarde, dat de hier aanwezige Adolphs-kast dezelfde is, als die welke door hem werd in bewaring genomen; en de Heer Ingenegeren, voornoemd, welke mede voor mij, notaris, in tegenwoordigheid der voornoemde getuigen verschenen is, verklaarde, dat de hier aanwezige kast fabrikaat Lips, dezelfde is, als welke hij heeft in bewaring genomen.

En werd door mij, notaris, geconstateerd, dat op het deksel van de Adolphs-kast staan de letters „D. R. P." en op een plaatje aan den buitenkant, de woorden: „Peter Adolphs Düsseldorf"; terwijl op de deur aan den binnenkant staat vermeld: Peter Adolphs Düsseldorff"; terwijl op de deur aan den binnenkant staat vermeld: Peter Adolphs Geldschrank-Fabrik, Düsseldorf. Gerichtliche Feuer- und Fallprobe am 15 Juni 1903 z. Düsseldorf. Amtlich glänzend verlaufene Feuerprobe am 29 Dezember 1900, Kgl. Exerzierplatz Düsseldorf. 20 Juni 1901. Intern. Feuerschutz Ausstellung Berlin. 16 August 1902, Haag (Holland). D. R. P.

Op de kast fabrikaat Lips staat op de sleutelplaat: Lips, Dordrecht, Holland.

Na weging van beide kasten blijkt, dat de Adolphs-kast met vast plaatijzeren voetstuk en houten deksel, weegt honderd zeven en veertig Kilogram; en dat de Lips-kast weegt zonder voetstuk twee honderd twee en twintig Kilogram, en het plaatijzeren voetstuk weegt drie en zeventig Kilogram.

Na de meting van de beide kasten blijkt, dat de Lips-kast geheel voldoet aan de opgaven van de grootte op bladzijde 61 van Lips' catalogus, uitgave December negentienhonderd en zes, voor grootte-nummer 14, hoog kast-model, zijnde uitwendig: hoogte een en tachtig centimeter, breedte een en zestig centimeter en diepte een en vijftig centimeter; en inwendig: hoogte acht en zestig centimeter, breedte zeven en veertig en een halve centimeter, en diepte drie en dertig en een halve centimeter, terwijl het losse voetstuk een hoogte heeft van zestig centimeter;

en dat de Adolphs-kast uitwendig een hoogte heeft van acht en zeventig centimeter, een breedte van twee en vijftig en een halve centimeter en een diepte van zes en veertig centimeter; en inwendig een hoogte van negen en zestig centimeter, een breedte van vier en veertig centimeter, en een diepte van zes en dertig centimeter, terwijl het voetstuk, aan de kast vastzittende, een hoogte heeft van zeventig centimeter.

Daarop zijn de beide kasten geplaatst in de voor de vuur

proef bestemde ruimte, en wel ongeveer veertig centimeter van elkander verwijderd, op een stelling, bestaande uit ijzeren balken, welke liggen op steenen voetjes; rondom de stelling, welke een grootte heeft van ongeveer twee Meter in het vierkant, zijn opgesteld ijzeren platen, ter hoogte van ruim twee Meter; deze platen zijn niet vlak op den grond gezet, doch op steenen, zoodat een spleet van circa tien centimeter overblijft, ten einde regelmatigen luchttoevoer te bevorderen;

de gansche ruimte onder, tusschen en rondom de kasten is vervolgens aangevuld met hout, hoofdzakelijk zware eiken blokken; hierna zijn de brandstoffen ongeveer ter hoogte van het bovenvlak der kasten opgestapeld en waar noodig aangevuld met turven en hout, waarna over het geheel een hoeveelheid koolteer en petroleum is uitgegoten.

In elk der kasten was geplaatst:

A. een blikken trommel, bevattende postpapier, enveloppen, tarievenboekjes, prospectussen, briefkaarten, kalenders, uittreksels van jaarverslag, alles van de Levensverzekering-Maatschappij „Utrecht" voornoemd;

B. eenige losse papieren op een stuk karton;

C. een pakje prospectussen, tarievenboekjes in diverse kleur, gevaarklasse-boekjes, jaarverslagen en verschillende administratieve papieren, alles van de Levensverzekering-Maatschappij „Het Noorden", voornoemd;

D. een blikken doosje met geperforeerde zijkanten, op den bodem van hetwelk ligt een ijzeren plaatje, voorzien van twaalf gaatjes, genummerd 1—12, waarin rechtop staan twaalf staafjes van verschillende metaal alliages, die hunne smeltpunten hebben als volgt; nummers 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12, respectievelijk bij honderd, honderd dertig, honderd vijf en veertig, honderd zestig, honderd twee en zeventig, honderd drie en tachtig, honderd vier en negentig, twee honderd dertien, twee honderd dertig, twee honderd zeven en vijftig, drie honderd zes en twintig en vier honderd twee en dertig graden Celsius; zulks volgens verklaring van het Chemisch Laboratorium der firma K. G. W. de Bosson, te Dordrecht; dienende deze metaalstaafjes, om na de proef te kunnen constateeren, welke hoogste temperatuur er binnen in de kasten heeft geheerscht.

Nog zijn geborgen in de kast van het fabrikaat Lips, een tweetal bankbiljetten, zijnde een van duizend gulden, AX nummer 7099, van twee Maart negentienhonderd en zes, en een van honderd gulden, DO 2028 van veertien Maart negentien honderd en vijf, tot welk einde de comparant Lips aan mij, notaris, heeft ter hand gesteld een tweetal couverten, ieder voorzien van vijf lakken, in het stempel waarvan voorkomt: „Nederlandsche Bank, agentschap Dordrecht", welke couverten door mij, notaris, zijn geopend en waaruit zijn te voorschijn gehaald en in de kast fabrikaat Lips gedeponeerd, de voorgeschreven bankbiljetten.

Van de beide voorgeschreven stellen staafjes heeft de heer Becker de keuze gehad, teawijl ook door hem de plaatsing der kasten is bepaald.

Nog werd, ten einde de temperatuur van den vuurgloed te kunnen controleeren, tusschen de twee kasten in geplaatst een ijzeren trommeltje, bevattende vijftien zoogenaamde Segersche kegeltjes, met de volgende smeltpunten, nummers 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, respectievelijk gemerkt 022, 020, 019, 017, 015, 014, 012, 010, 08, 05, 03, 1, 3, 5 en 9, bij respectievelijk vijfhonderd negentig, zeshonderd vijftig, zeshonderd tachtig, zevenhonderd veertig, achthonderd, achthonderd dertig, achthonderd negentig, negenhonderd en vijftig, negenhonderd en negentig, duizend vijftig, duizend negentig, elfhonderd vijftig, elfhonderd negentig, twaalfhonderd dertig en dertienhonderd en tien graden Celsius.

Daarna werd het houtwerk, dat om de kasten was opgestapeld, des namiddags ten vier minuten voor half drie uur in brand gestoken, met het gevolg, dat binnen korten tijd het geheele omhulsel in lichte laaie stond.

Deze brand heeft voortgeduurd tot des namiddags vier minuten voor half vijf uur, van opgemelden dag, waarna het vuur is gedoofd, en na afkoeling tot opening der kasten is overgegaan, waarvan het resultaat is geweest als volgt:

Dat in de Adolphs-kast alle daarin geboren papieren waren verbrand; dat alle metaalstaafjes waren gesmolten, zoodat de warmtegraad in de kast meer moet hebben bedragen dan vierhonderd twee en dertig graden Celcius; dat de gansche vulling van geïmpreneerd hout en gaaswerk, een en ander dienende om den inhoud van de kast tegen vuur te beschermen, totaal verkoold was; dat de geheele massa op den bodem der kast werd aangetroffen met een dusdanige temperatuur, dat deze massa onmiddellijk na opening begon te gloeien.

De inhoud van de Lips-kast werd in volkomen ongeschonden toestand aangetroffen, en alle papieren, waaronder ook de voormelde bankbiljetten, werden door den comparant Lips aan de vele aanwezigen vertoond, wat met luid applaus werd begroet; van de metaalstaafjes in het kleine trommeltje was slechts nummer een gesmolten; zoodat de temperatuur in de kast tusschen de honderd en honderd dertig graden Celcius moet hebben bedragen.

Nadat het ijzeren kistje met de Segersche kegeltjes te voorschijn was gebracht en geopend, bleek dat gesmolten waren de kegeltjes 1 tot en met 12, zoodat de hitte in den vuurgloed bedragen heeft tusschen de elfhonderd vijftig en elfhonderd negentig graden Celsius.

De namen der personen, die als getuigen het proces-verbaal onderteekenden zijn voor ons van geen belang, maar als een voorbeeld van de wijze, waarop de firma Adolphs zich tracht te troosten is het onderstaand artikeltje uit de Utrechtsche Courant wel merkwaardig. Wij betwijfelen of zulk een zwakke verdediging wel het effect zal hebben, dat de schrijver, blijkens het slot, ervan verwacht

Eenige weken geleden is te 's Gravenhage een smeltproef gehouden door de Dordtsche firma Lips, op een Adolph's houten brandkast, het nieuwe systeem brandkast, dat in de laatste jaren zooveel opgang maakt, welk exemplaar wel bestand was tegen den hevigsten vuurgloed van een kolossalen brand, maar niet tegen een smeltproef, welke daar, onder protest des heeren Adolphs in de residentie gehouden werd.

Deze proef geeft ons aanleiding 't een en ander in verband met de houten brandkast in het midden te brengen.

Zeer begrijpelijk en overeenkomstig de voorspelling van den Duitschen fabrikant, heeft bij die gelegenheid de Adolphskast het afgelegd. Dat de goede reputatie van den houten brandkast door deze proef niet het minste geleden heeft, wordt wel het beste verklaard door het feit, dat dienzelfden dag eenige bestellingen uit Dordrecht de fabriek bereikten.

Trouwens algemeen staat de Adolph's als een soliede kast bekend.

Behalve tal van notarissen hier ter stede, werkt de gemeente Utrecht met 5 kasten, de levensverzekering-maatschappij „Utrecht" met 18, de levensverzekeringmaatschappij „Dordrecht" te Dordrecht met 10 kasten, ongenoemd de vele honderden kantoren in Nederland die zich zulk een nuttig instrument hebben aangeschaft.

De voordeelen van een houten brandkast zijn, dat ze absoluut brandvrij zijn voor altijd, hetwelk nooit het geval is met brandkasten met losse vulling, daar deze losse vulling op den duur moet vernieuwd worden, wegens inkrimpen en nazakken, terwijl de vulling bij Adolph's D. R. Patent Brandkasten bestaat uit 5 maal door en door geïmprägneerd, brandvrij hout, geïmprägneerd brandvrij weefsel, luchtschacht en eindelijk ijzer of staal.

Verder hebben ze veel bergingsruimte. Immers pl.m. 60 pCt. meer dan elke andere soliede brandkast kan aanbieden.

De Adolphs kast bestaat uit eene massief houten binnenkast, van absoluut brandvrij hout, zoo geconstrueerd, dat deze houten kast alléén reeds een val kan doorstaan.

Om deze houten kast is een brandvrij netwerk gespannen tot meerdere zekerheid.

Dan volgt als derde isolatiemiddel de luchtschacht.

De buitenromp bestaat, al naar keuze, uit: plaatijzer, koud gebogen staalplaat, of compoand ondoorboorbaar pantserstaal.

't Was ons bekend, dat er menschen zijn, die de meening zijn toegedaan dat een houten brandkast niet volkomen brandvrij zou zijn.

't Bovenstaande zal hen nu wel tot andere gedachten brengen waarmede dan tevens ons doel is bereikt.

Ingezonden stukken.

Mijnheer de Redacteur!

Naar aanleiding van Uw stukje, getiteld: „Leerlingwezen" in no. 33 van Uw blad, wensch ik het volgende op te merken.

In de eerste plaats stond de bespreking te Nijmegen in geen enkel verband met middelbaar technisch onderwijs.

Waar U verder zegt dat, door deze „antithese" te stellen, men tot zeer ongewenschte conclusiën komt", zijn vóór „ongewenschte" zeker de woordjes „door ons" vergeten.

Tal van personen zijn er, die de conclusie: „het ambachtsschoolonderwijs verdient de voorkeur boven dat in de werkplaats" zeer juist achten.

Van eene „ongewenschte conclusie" kan dus geen sprake zijn; wèl van eene, „door U niet gewenschte".

Dat het ambacht ten tijde der gilden het hoogst stond, is best mogelijk; dat het hoog stond, zeker.

Of nu juist de *vorm* van opleiding daarvan oorzaak is geweest, is nog de vraag. De omstandigheden, waaronder men toen verkeerde, hebben daartoe veel bijgebracht en wel in hoofdzaak het feit, dat de concurrentie beperkt was.

Wanneer men, zooals schrijver dezes, in de gelegenheid is geweest, kennis te nemen van een archief, nagelaten door een oud-gildemeester, krijgt men niet bepaald een hoogen dunk van het zedelijk peil dier tijden, met hunne intriges, trucs, enz. Of er toen van de werkplaats, „eene in den besten zin opvoedende kracht uitging" (excusez du peu), is minst genomen, twijfelachtig. Al is het werk uit dien tijd goed, daaruit is nog niet op te maken, of er van de werkplaatsen eene kracht, *in den besten zin opvoedend*, uitging.

Of die van de tegenwoordige werkplaatsen zou kunnen uitgaan?

Het woord antithese acht ik hier minder op zijne plaats. Te Nijmegen zijn ambachtsschool en leerlingstelsel met elkaar vergeleken, zonder zóó sterk tegenover elkander gesteld te worden, als U het doet voorkomen.

Dat is ook volstrekt niet noodig: beide zijn vormen van opleiding, die naast elkaar kunnen bestaan.

Ik zou zoo zeggen: laat men het leerlingwezen op de beste wijze regelen en dan zien, wat er gebeurt.

In Drente b.v. is men begonnen met het leerlingstelsel en het heeft daar onder gunstige omstandigheden gewerkt en doet dat nog.

En wat heeft men gezien?

Dat, nadat het eenige jaren in werking geweest was, in Assen eene ambachtsschool is opgericht en er nu te Hoogeveen en te Emmen in wording zijn.

Zóózeer is, mede door het leerlingwezen, de behoefte aan goed ambachtsonderwijs gebleken.

Dat zijn geene hypothesen, zooals de Uwe: „dat, indien het leerlingwezen goed geregeld ware, men geen vrees behoefde te koesteren, dat er van de werkplaats geene in den besten zin opvoedende kracht zou kunnen uitgaan", maar feiten, die Uwe voorspelling, dat „het onderwijs aan ambachtsscholen nimmer de voorkeur kan verdienen boven goed onderwijs in de werkplaats, zooals dit vóór 1798 werd gegeven", in een eigenaardig licht stellen, daargelaten nog de vraag, of dat onderwijs „vóór 1798 gegeven", zoo goed was.

Dat de Nijmeegsche heeren de ambachtsscholen overschatten, geloof ik niet. Wel meen ik, dat de bedoeling van het laatste deel der verklaring: „daaronder ook maar eenigszins lijdt" is, dat men b.v. wenscht te voorkomen, dat door subsidieering van de ééne wijze van opleiding, die van de andere wijze niet zoo ruim als noodig is, zou kunnen worden verstrekt, maar dat integendeel voor beide voldoende middelen moeten worden beschikbaar gesteld.

Of hier reden is, aan overschatting te denken, kan, meen ik, met gerustheid aan het oordeel van den lezer worden overgelaten.

Dat U het volstrekt niet zoudt betreuren, als de ambachtsscholen overbodig werden, zal ieder, die Uw artikel leest, best gelooven.

Evenals dat de leerlingen er niet voor de scholen, maar de scholen er voor de leerlingen zijn.

Voor zoover mij bekend, heeft niemand ooit het tegendeel beweerd.

Dat er sinds het congres van 1895 veel veranderd is is onjuist. Vooral in dien zin dat de noodzakelijkheid van goed ambachtsonderwijs op vele plaatsen is gebleken, getuige de oprichting van verscheidene ambachtsscholen, aan sommige waarvan nu reeds gebrek aan plaats is.

Uwe conclusie, getrokken uit de moties, door de Mij tot bev. der bouwkunst en door den aannemersbond aangenomen, is echter geheel onjuist.

In die motie's wordt gesproken van: „minimum een paar jaar werken in de praktijk, in de werkplaats of op bouwwerken" en „vooraf voldoende in de praktijk zijn onderlegd", terwijl geheel in het midden gelaten is, waar die kennis wordt verkregen: op eene ambachtsschool en daarna in de werkplaats en op het bouwwerk, of enkel ter twee laatstgenoemde plaatsen,

Bovendien is de voorsteller van eerstgenoemde motie een warm voorstander van ambachtsschoolonderwijs, zoodat zelfs de mogelijkheid van eene bedoeling in den geest, als U meent, geheel is buitengesloten.

De bewering, als zou „de uitspraak der belanghebbende technici, de praktijk boven uitsluitend schoolsch onderwijs stellen is dus eveneens onjuist daar die zoogenaamde bewijzen, er geene blijken te zijn.

Het woord „uitsluitend" is bovendien geheel misplaatst, want een jongen, die eene ambachtsschool, met getuigschrift verlaat, is nog geen volslagen werkman. Dat kan als algemeen bekend worden verondersteld.

En het woordje „schoolsch" is zulk een aardige term om tegeningenomenheid tegen de ambachtsscholen op te wekken. Immers bij „schoolsch" denkt men onwillekeurig aan de schoolbanken terwijl op alle ambachtsscholen de praktijk van het vak verreweg de hoofdzaak is.

Wat het spreekwoord van de kan en het lid op den neus met de zaak te maken heeft is niet duidelijk.

En dat U wenscht, dat de voorstanders der ambachtsscholen maar liever hun mond moesten houden, is van Uw standpunt volkomen begrijpelijk maar dat zullen zij hoogstwaarschijnlijk wel niet doen.

Waar onjuiste meeningen worden verkondigd en verkeerde gevolgtrekkingen worden gemaakt, zullen zij zeker niet in gebreke blijven, die in het belang der zaak tegen te spreken.

En dat zij voor eigen parochie zouden preeken zou alleen nog als verdenking kunnen worden gebezigd ten opzichte van belanghebbenden, niet van voorstanders.

En zelfs ten opzichte van belanghebbenden gaat dat niet op, Dus, omdat men bij eene zaak betrokken is, zou men die niet mogen verdedigen?

De gedachte, dat iemand, die uit overtuiging voor eene zaak pleit, dat alleen zou doen uit eigenbelang, mag, m.i. zonder bewijs niet eens worden uitgesproken.

Neen, Mijnheer de Redacteur, ik kan U verzekeren, dat de, bij het ambachtsonderwijs betrokkenen niet zijn: menschen, wien het enkel om hun eigenbelang te doen is, maar dat zij wel degelijk hart voor de zaak hebben, en die met toewijding dienen.

Met dankbetuiging voor de plaatsing,

Hoogachtend,

Uw dw.

X.

Augustus 1907.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 33. Winkelhuis te Leiden, door Jesse en Fontein, architecten.
Middelbaar Technisch Onderwijs.

Architectura No. 33. Het Middelbaar Technisch Onderwijs.
Het Damvraagstuk VIII, door K. van Rijsse Jr. De schrijver licht hier nader het in zijn vorig artikel afgedrukte plan toe reeds anderhalf jaar geleden ontwikkeld in zijn brochure: „Dam, Damrak en Centraalstation", die destijds ook in „de Opmerker" werd besproken. Aan het slot dezer toelichting wordt de toenmaals door „de Telegraaf" gevoerde critiek in herinnering gebracht Dit blad achtte namelijk de schatting der onteigeningskosten van den heer v. R. veel te laag. Daartegenover wordt nu echter den prijs genoemd, waarvoor onlangs door de Groote Club een perceel in de Kalverstraat in publieke veiling werd aangekocht en deze is belangrijk lager dan het door den schrijver hiervoor aangenomen gemiddelde cijfer.
Technisch Gedeelte. Over het onderzoek van trasmortel. — Spoorwegbruggen in Amerika. — Examens voor bouwkundig opzichter en teekenaar der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De Bouwwereld No. 34. De stal en hare inrichting door G. J. Veenstra. Beschrijving van de Potstal, de Friesche stal en de Hollandsche stal met afbeeldingen.
Dit nummer geeft voorts afbeeldingen van twee Tuinmanswoningen door H. A. de Reus en door J. A. G. van der Steur.

De Ingenieur No. 33. Korte theorie der éénphase-wisselstroommotoren voor tractie, door G. J. van Swaay c. i.
Eenige beschouwingen over de toename van de afmetingen der handelsschepen en de uitbreiding der voornaamste wereldhavens, door C. Leemans c. i.
Een nieuwe rekenlat voor electrotechnische en werktuigkundige ingenieurs, door G. J. van Weil w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.), No. 33. Zeevaartongevallenwet 1908. — Moderne electrische lichtbronnen (overgenomen uit „de Ingenieur"). — Warmtekrachtmachines (Vervolg). — Bestratingen (Vervolg).

De Aannemer No. 34. Belangrijke beslissing omtrent eene bepaling in een Bestek, waarbij was bepaald, dat een zeker deel van het werk moest worden gemaakt door een door de Directie aan te wijzen leverancier, terwijl een som, om te verrekenen, daarvoor in de begrooting moest worden opgenomen, door Mr. Egbert. J. C. Goseling.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 7. Het meten van hooge temperaturen. — Het arbeidscontract, overgenomen uit Mutua Confidentia.

Deutsche Bauhütte No. 33. Architektur und Kunstgewerbe auf der grossen Berliner Kunstausstellung II, door W. C Berendt.
Die künstlerische und technische Durchbildung der Blockbauweise II, door K Hahn.
Die Forderung der Architekten an die Verblendziegel-Industrie.
Malerische Gruppenbilder, door Lorenz Fries met afbeeldingen van gebouwen uit steden in Den Harz.
Alte Handwerkskunst, door M. Heeren.
Von der künstlerischen Ausbildung des Schaufensters, door Gerhard Heyden bij een losse plaat met schetsen van Ludwig Lony te Düsseldorf.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht, aflevering 8, bevat:
Kleurstoffen uit het Dierenrijk afkomstig, P. N. van Eck. — Een Voordracht over Blauwzuur, II, Dr. M. Greshoff. — Een nieuw Intensief-Gloeilicht, Dr. R. C. Böhm. — Proeven met de hoogvacuumpomp van Gaede, Dr. D. Knüttel. — Bijdrage tot de kennis der Indische rijsttafel in verband met vele inlandsche gebruiken en gewoonten (slot). A. B. Lucardie. — Het afdrukken der Lumière-Autochroomplaten in kleuren op papier, A. P. H. Trivelli. — Een eenvoudige manier om even tooverviekanten te maken, Dr. H. Onnen Sr. — Over het vervaardigen van badkuipen, D. S. S. — Opgravingen van vóórwereldlijke dieren (slot), Dr. A. J. C. Snijders. — Het maken van een vonk-inductor, T. T. Hoekstra. — Proeven over warmte. 8. Een glazen flesch in een drinkbeker te veranderen, Dr. A. J. C. Snijders. — Astronomische mededeelingen voor den herfst van 1907, Dr. W. de Sitter. — Korte mededeelingen — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht, C. L. de Veer.

Het Huis, Oud en Nieuw. In aflevering 8 van dit maandschrift besluit Mr. S. Muller Fz. zijn studie over het oude Utrechtsche Stadhuis met eenige beschouwingen over het inwendige Van de voornaamste ruimten daarvan kan men zich uit oude afbeeldingen nog een vrij juiste voorstelling maken zooals o. a. van de „Vierschaar" en van de vergaderzaal van de vroedschap.
Bij de bespreking van de schepenbank in de vierschaar wordt ter vergelijking de beroemde Nijmeegsche schepenbank genoemd en afgebeeld. Dit voorbeeld heeft o. i. echter in zooverre geen waarde dat de Nijmeegsche bank niet meer staat op de plaats waarvoor zij gemaakt is, namelijk een der lange wanden van het langwerpig lokaal.
Zij is zoo goed en zoo kwaad dat ging voor een der korte wanden pasgemaakt en heeft daarbij niet gewonnen.
De oplossing der hoeken, waarin twee, als zitplaatsen onbruikbare, driehoekige ruimten zijn overgebleven is niet gelukkig te noemen en kan nooit door den ontwerper zoo bedoeld zijn Dit moet ieder bezoeker van de Nijmeegsche vierschaar opvallen.
In de Utrechtsche vierschaar schijnt de schepenbank van den aanvang af tegen een der korte wanden van het lokaal geplaatst te zijn geweest.
Mr. Muller deelt verder nog bijzonderheden en afbeeldingen mede van nog overgebleven meubelen en schilderstukken uit het oude raadhuis afkomstig en eindigt met de verzuchting:
„Het stedelijk bestuur is nu in het gelukkig bezit van eene serie vertrekken zonder karakter, waarvan vele te klein zijn, andere moeilijk bereikbaar: het kan twijfelachtig heeten, of de stad Utrecht ook bij de verbouwing van 1826 inderdaad gewonnen heeft."
Deze aflevering bevat verder een artikel met afbeeldingen van oude weefsels op de Tentoonstelling te Haarlem door Elis. M. Rogge en ten slotte een beschrijving van het Retraitenhuis der Paters Jesuïten te Venlo en van wandbeschilderingen en tuinaanleg van een villa te Dordrecht.

Deutsche Kunst und Dekoration. Uitgave van Alex. Koch te Darmstadt geeft een hoofdartikel van Prof. K. Widmer over de Mannheimer Jubileums-Tentoonstelling met fraaie afbeeldingen ook op het gebied van tuinarchitectuur.
Otto Schulze schrijft over den toestand van het kunsthandwerk. „Schreiben und Zeichnen" is de titel van een artikel van Otto Scheffers.
Verder treffen wij aan een beschouwing van Dr. Christian Rauch over den Münchener beeldhouwer C. A. Bermann met afbeeldingen van zijn werken.
Dan volgt een bericht over de van Mei tot Juli te Crefeld gehouden tentoonstelling van Fransche kunst en ten slotte een niet onbelangrijke studie van Adolf Vogt over behangselpapier getiteld: „Buntpapiere und Tapetenfabrikation".

42STE JAARGANG. ZATERDAG 31 AUGUSTUS 1907. No. 35.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.— te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Ter Herinnering.

Toen het, den 2den Februari 1895, drie honderd jaar geleden was, dat de vermaarde bouwmeester Jacob van Campen te Haarlem geboren werd, is die datum onopgemerkt voorbijgegaan, omdat men omtrent jaar en dag in onzekerheid verkeerde.

Drie jaar later werd in ons blad door verschillenden over den geboortedag des meesters van gedachten gewisseld, en kwam ook de vraag, waar zijn wieg gestaan had, ter sprake.

Pas in 1901 eindigde de heer A. W. Weissman zijn onderzoekingen, die, een jaar later in „Oud-Holland" openbaar gemaakt, tot uitkomst hadden, dat Jacob van Campen, schilder en bouwmeester, als zoon van een Amsterdamschen vader en een Haarlemsche moeder 15 Juli 1595 in de Groote Kerk te Haarlem gedoopt is. Uit een gedicht van Constantijn Huygens, den kunstenaar op zijn verjaardag toegezonden, blijkt, dat Van Campen 2 Februari te voren geboren was. Daar deze geboorte nog geen drie maanden na het huwelijk der ouders plaats had, is het te begrijpen, dat zij de dooplechtigheid nog een half jaar uitstelden.

Men kan er dus niemand een verwijt van maken, wanneer onze grootste bouwmeester in 1895 niet herdacht is. Maar wanneer de 13e September 1907 onopgemerkt voorbijgaat, dan bewijst dit, dat het tegenwoordig geslacht van architecten voor den „aertsbouheer uit den stam van Campen" niets meer voelt.

In de St. Joriskerk te Amersfoort, aan de noordzijde van het fraaie oxaal, is Jacob van Campen ter aarde besteld. Het monument, dat zijn familie tegen den muur boven zijn graf deed aanbrengen is waarschijnlijk uit de werkplaats van Rombout Verhulst afkomstig. Deze meester maakte dergelijke monumenten, waar hij engeltjes deed treuren en ook de zinnebeelden der vergankelijkheid en der eeuwigheid aanbracht, waarschijnlijk in voorraad. Den 22 September 1657 hebben de erfgenamen van Jacob van Campen voor f 100 het graf in de kerk te Amersfoort gekocht. En die erfgenamen, Jan Heereman, gehuwd met Jacobs jongste zuster Geertruyd van Campen, hebben ook hun blazoenen op de aanwezige wapenschilden doen aanbrengen. Doch om den erflater eer te bewijzen lieten zij naast het gedenkteeken festoenen met bouwmeesters- en schildersgereedschap ophangen, terwijl op de zwarte plaat Vondels vers werd gebeiteld:

„d'Aertsbouheer uit den stam
„Van Kampen rust hier onder:
„Die 't Raadhuis 't Amsterdam
„Gesticht heeft, 't Achtste Wonder"

Den 13 September 1907 zouden wij gaarne bij dit graf een groot aantal Nederlandsche bouwmeesters vereenigd zien, om een eevoudig, doch

waardig gedenkfeest te vieren. De besturen onzer bouwkundige vereenigingen zullen het zich ongetwijfeld tot een eer rekenen, aan de viering de noodige leiding te geven. Orgelspel zou de plechtigheid kunnen openen en besluiten, een redenaar zou Jacob van Campens verdiensten in het licht kunnen stellen, een frissche lauwerkrans, versierd met het blauw en het wit der broeders van Sint Lucas zou aan het gedenkteeken kunnen worden gehecht.

Eens werd Van Campen voorspeld: „Uw naam „zal tot aan het gestarnte stijgen en eeuwiglijk, „gelijk een Ceder van den Libanon; groenen bij „de naneven". Hopen wij, dat de naneven van thans deze voorspelling niet te schande zullen maken.

Huygens zong na Van Campens dood:

„Cieraet en hoeft hier geen:
„Het cierlyxte van all heeft hij sich selfs gegeven,
„Hij die de sterfflickheit des tijts sal overleven
„In d'onversterfflickheit van Oly en van Steen".

Deze woorden blijven ook nu nog van kracht. Al mocht de 13e September 1907 onopgemerkt voorbijgaan, wij kunnen met den dichter Warnsinck, die 28 October 1848 voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst optrad, uitroepen:

„Van Campens naam zal onverganklijk leven", en dan vervolgen:

„Geen eerzuil zien wij voor Van Campen rijzen,
„Geen standbeeld werd den kunstenaar opgerigt.
„Wat zegt dit? — In zijn werk, dat wij nog prijzen,
„Heeft hij zich zelf een monument gesticht.
„Metaal roest weg, het marmer is verganklijk,
„Maar echte kunst van tijd noch lot afhanklijk".

Van het tegenwoordig geslacht onzer bouwmeesters zullen in 1957 maar weinigen meer tot de levenden behooren. Voor hen is de 13e September 1907 dus de eenige gelegenheid, om onzen grootsten architect te eeren.

Dat zij dan van die gelegenheid gebruik maken! In de laatste jaren zijn tal van gedenkfeesten ter eere van groote Nederlanders gevierd. Maar een bouwmeester kwam onder hen niet voor. Jacob van Campen, die door de besten van zijn tijdgenooten geëerd werd en geprezen, heeft zeker ook aanspraak op de hulde van het nageslacht.

Kalkzandsteenen.

Kalkzandsteenen bestaan, zooals de naam reeds aanduidt, uit kalk en zand. Doch daar de hoeveelheden, van beide stoffen gebruikt, kunnen verschillen en ook haar hoedanigheden uiteen kunnen loopen, zoo spreekt het vanzelf, dat de deugdelijkheid van het fabrikaat ook verschil vertoont.

Daarenboven is de wijze van vervaardiging der steenen verschillend. Een systeem, dat reeds sinds de helft der 19e eeuw wordt toegepast, bestaat daarin, dat men zand en kalk met water gemengd tot steenen vormt en aan de lucht laat drogen.

Evenals bij mortel verbindt zich dan het koolzuur der dampkringslucht met de kalk, waardoor zich om iedere zandkorrel een laag van koolzure kalk vormt, die het geheel tot een harde massa maakt. Zal men dit doel bereiken, dan mogen op één deel kalk niet meer dan drie deelen zand genomen worden.

Het procédé, dat hier beschreven werd, is ongetwijfeld zeer eenvoudig. Maar om het goed te kunnen toepassen moet men zich te groote uitgaven getroosten dan dat van concurrentie met baksteen sprake zou kunnen zijn. In een Duitsch tijdschrift vonden wij vermeld, dat om duizend steenen van het normale formaat te kunnen maken, 800 K.G. kalk vereischt wordt, die gemiddeld 16 Mark kosten, zoodat er geen mogelijkheid bestaat, om, wanneer de juiste verhouding der grondstoffen in acht genomen wordt, met de baksteen te kunnen concurreeren. Daarom werd veel minder kalk gebruikt, dan noodig geweest zou zijn en een fabrikaat werd geleverd dat, laag in prijs, op het oog geen gebreken vertoonde, maar waarvan de slechte hoedanigheid, later aan het licht komend, het materiaal in discrediet bracht. En nog steeds kan men in Duitsche dagbladen advertenties vinden met verlokkende opschriften, die ieder bezitter van een zandvlakte willen wijsmaken, dat dit bezit een goudmijn kan worden, als men het zand voor het vervaardigen van kalkzandsteenen gebruikt, die men zoo goed als voor niets heeft en tegen den prijs van baksteen kan verkoopen.

Een veel beter systeem, dat echter slechts fabriekmatig kan worden toogepast, bestaat daarin, dat men de uit kalk en zand gevormde steenen gedurende zekeren tijd aan de warmte, die een stoomdruk van 8 atmosfeeren geeft, blootstelt. Dan vormt zich, als bindmiddel, kiezelzure kalk.

Kalk en zand vertoonen niet steeds dezelfde scheikundige samenstelling. In kalk kan de hoeveelheid calcium-oxyde afwisselen tusschen 50 en 90 procent. Ook het gehalte aan oplosbaar kiezelzuur loopt bij zand uiteen. En alleen bij een hoog calcium-oxyde gehalte en bij de aanwezigheid van minsens 10 procent oplosbaar kiezelzuur kan men een behoorlijk fabrikaat verwachten.

Natuurlijk moet de kalk zoo volkomen mogelijk gebluscht worden, is een zeer innige en gelijkmatige menging van kalk en zand noodig en dienen de steenen onder een goede pers te worden gevormd.

Het spreekt van zelf, dat niet alle fabrieken het goede zand en de goede kalk verwerken, en dat, daar zoowel voor het mengen der massa als het persen der steenen van verschillende werktuigen gebruik wordt gemaakt, het product niet gelijk gesteld kan worden.

Er zijn fabrieken, die goede kalkzandsteenen leveren, doch andere, wier product zeer veel te wenschen overlaat. Daar dit verschil in hoedanigheid in Duitschland de autoriteiten van het bouwtoezicht wantrouwend maakte, hebben de groote Duitsche fabrikanten zich aaneengesloten, en bepaalde normen aangenomen, waaraan hun fabrikaat moet voldoen.

Wanneer de Nederlandsche kalkzandsteenfabrieken dit voorbeeld volgden, dan zouden de goedkoope, doch slechte producten, die nu aan de markt komen, worden geweerd.

Want men mag niet uit het oog verliezen, dat kalkzandsteenfabricage een zaak van vertrouwen is. Terwijl de ontvanger der steenen enkele uitwendige gebreken, ontstaan door het gebruiken van te nat zand, van onrein zand, of door onvolkomen blussehen der kalk, gebrekkige menging van

zand en kalk, en slijting der persvormen, kan waarnemen, weet alleen de fabrikant of de stoomdruk voldoende was en lang genoeg werd toegepast.

De hoogleeraar Max Foerster, van de Technische Hoogeschool te Dresden heeft een bijzondere studie van kaldzandsteenen gemaakt. Hij deelde daaromtrent het volgende mede:

„Door het inwerken van kalkhydraat op het ge„bonden kiezelzuur ontstaan calciumhydrosilicaten. „Maar fijn zand levert veel meer oplosbaar kiezel„zuur, dan grof zand. Een mengsel van fijn zand „met een hoeveelheid kalk, aan een bepaalden „stoomdruk blootgesteld, levert veel meer calcium„hydrosilicaten op, dan wanneer hetzelfde zand grof „van korrel is. Echter is ook de stoomdruk van „belang. En ofschoon de verbruiker zonder moeite „zich kan vergewissen van de fijnheid der zand„korrels, omtrent den stoomdruk verkeert hij in „het onzekere. Een herkenningsmiddel levert de „hoeveelheid calciumhydroxyde, dat in de pas ge„maakte steenen aanwezig is en later in calcium„carbonaat overgaat. Hoe minder calcium-carbonaat „aanwezig blijkt te zijn, des te beter voor de steenen. „Alleen de scheikundige kan dit nagaan. De klank „is geen bewijs voor de deugdelijkheid der steenen. „Een steen, die volstrekt geen klank had, bleek „een drukvastheid van 248 K.G. per vierkante „centimeter te bezitten, terwijl een andere, die „goed klonk, nog de helft van dit cijfer niet be„haalde".

De moeilijkheid om, zooals dit voor baksteen geschiedt, op eenvoudige wijze zich van de hoedanigheid te kunnen vergewissen, is het voornaamste bezwaar, dat tegen het toepassen van kalkzandsteenen bestaat. Slechts de fabrikant kan, door voortdurend toezicht, er voor waken, dat aan de vervaardiging steeds die zorg besteed wordt, zonder welke een goed fabrikaat onmogelijk is.

Uit den aard der zaak wordt door de minder goede kalkzandsteenen, die tegenwoordig aan de markt worden gebracht, de naam der betere producten geschaad. Daarom zou het in het belang der vervaardigers van die betere producten zijn, wanneer zij deden als de Duitschers, en een vereeniging oprichten, wier leden hunne fabrieken onder het voortdurend toezicht van een onafhankelijk deskundige stellen, die voor het fabrikaat verantwoordelijk is, en te zorgen heeft, dat het aan bepaalde minimum-eischen voldoet.

De reclame, die tegenwoordig, en niet altijd door de bezitters der beste fabrieken voor de kalkzandsteenen gemaakt wordt, werkt schadelijk. Immers zelfs de voortreffelijkste kalkzandsteenen hebben zoowel hun voor- als nadeelen. Door die nadeelen te verzwijgen, wekt men bij de toekomstige verbruikers verwachtingen, welke, als zij niet of ten deele verwezenlijkt worden, aanleiding tot veroordeeling van het fabricaat geven.

Voordeelen zijn: de lage prijzen, waardoor kalkzandsteenen met de mindere soorten baksteen kunnen concurreeren. Doch als nadeelen moeten genoemd worden: de reeds vermelde moeielijkheid der beoordeeling van het fabrikaat en zijn ongeschiktheid voor gevels. De vaalwitte kleur, na regen overgaande in een nog onooglijker grijs, of door verfstoffen armelijk getint, staat verre achter bij het schitterend en toch harmonisch palet, dat de baksteenindustrie ter beschikking van den hedendaagschen architect stelt.

Dat onze bouwmeesters derhalve met kalkzandsteenen niet veel op hebben, laat zich gereedelijk verklaren. Bij de werken, die hun worden opgedragen, legt een mogelijk prijsverschil tusschen binnenmuren van kalkzandsteen en van boerengrauw geen gewicht in de schaal. Daarenboven zijn de kalkzandsteenen minder goed bestand tegen vuur dan baksteen.

De speculatiebouw zal derhalve wel de beste klant der kalkzandsteenfabrieken zijn. In de groote gemeenten waakt het bouwtoezicht ervoor, dat slechts bouwstoffen van goede hoedanigheid gebruikt worden. Misbruik kan alleen in kleinere gemeenten voorkomen.

Geen Antithese?

De korte beschouwing over leerlingwezen, die wij in ons voorlaatste nummer opnamen, heeft een voorstander van het Ambachtsschool-onderwijs naar de pen doen grijpen en een uitvoerig ingezonden stuk doen opstellen.

Wij schreven naar aanleiding van de conclusiën die door een vergadering te Nijmegen gehouden, waren aangenomen, en in welke conclusien ambachtsschool-onderwijs en leerlingwezen bij wijze van antithese tegenover elkander waren gesteld, en het eerste alleenzaligmakend werd geacht.

Iets dergelijks was reeds geschied nu twaalf jaar geleden, toen op het Congres voor Vakonderwijs te Amsterdam de heer Mutters en zijn medestanders voor onderwijs in de werkplaats opkwamen, terwijl de heer Mouton met zijn volgers de ambachts scholen in bescherming namen. Het is te vreezen, dat een dergelijke anthithese ook het in September te houden congres zal verdeelen.

Nu zegt de onbekende voorstander van het ambachtsschool-onderwijs, dat hij het woord antithese hier minder op zijn plaats acht. Maar de Nijmeegsche conclusiën zijn zoo scherp geformuleerd, dat twijfel niet mogelijk is. Immers die conclusiën zeggen, dat het ambachtsschool-onderwijs de voorkeur verdient boven dat in de werkplaats, en dat daarom dit ambachtsschool-onderwijs niet mag lijden onder wat men ten behoeve van regeling van het leerlingwezen zou willen doen.

Wij wenschen, ter voorkoming van misverstand nog eens te herhalen, dat naar onze meening de ambachtsscholen nut hebben gesticht in de 19e eeuw, toen iedere wettelijke band tusschen meester en leerling ontbrak. Maar van dit nut mag men zich geen overdreven voorstelling maken. Want al spreekt men van „ambachtsscholen", deze inrichtingen moesten eigenlijk heeten „scholen, waar de beginselen van enkele ambachten op het bouwvak betrekking hebbende, worden onderwezen". Wie dit bedenkt — en wij hopen, dat de heer X dit ook zal willen doen — ziet van zelf in, dat deze scholen voor tal van aanstaande ambachtslieden in het geheel *geen* nut hebben. Voor die laatsten zou een goed goedgeregeld leerlingwezen een uitkomst zijn, terwijl ook ten plattelande, waar het oprichten van ambachtsscholen een onmogelijkheid blijft, de

aanstaande beoefenaars der bouw-ambachten erdoor gebaat zouden wezen.

Wij zouden het ten zeerste betreuren, indien het aanstaand Congres de strijdbijl van 1895 weder ging opgraven, en de voorstanders der ambachtsscholen als toen de voorstanders van een wettelijk geregeld leerlingwezen in het haar vlogen. De Nijmeegsche conclusiën doen ons het ergste vermoeden. Ons stukje bedoelde, olie over de te Nijmegen reeds zoo hooggaande golven uit te gieten. En wij meenen, dat ook de heer X iets dergelijks beoogt, daar hij schrijft: „Te Nijmegen zijn ambachtsschool „en leerlingstelsel met elkaar vergeleken, zonder „zóó sterk tegenover elkander gesteld te worden, „als men het doet voorkomen. Dat is ook volstrekt „niet noodig: beiden zijn vormen van opleiding, die „naast elkander kunnen bestaan".

Dit is volkomen waar. Er is volstrekt geen bezwaar tegen, dat men overal, waar daaraan behoefte bestaat, ambachtsscholen opricht. Maar men moet het daarbij niet laten, en óók de belangen behartigen van die aanstaande ambachtslieden, die een ambachtsschool niet bezoeken kunnen, hetzij omdat zij te ver van hun woonplaats verwijderd is, of omdat het ambacht hunner keuze er niet wordt onderwezen. Die belangen worden het best gediend door een goede regeling bij de wet van het leerlingwezen.

Alle ambachten hebben in den tijd van het gildewezen op een hoog peil gestaan. Dit peil is gedaald na 1798, toen de gilden werden afgeschaft. Omstreeks 1825 reeds werd dit erkend, en werden prijsvragen uitgeschreven voor de beste middelen ter verbetering. De daling bleef echter aanhouden en toen sloegen kort na 1860 de particulieren de handen in elkander om te Amsterdam de eerste ambachtsschool op te richten. Om het onderwijs in de werkplaats bekommerde men zich echter niet, en nog steeds wachten wij op regeling door den staat.

De voorstanders der ambachtsscholen zouden zich uiterst bekrompen toonen, wanneer zij die regeling tegenwerkten, uit vrees, dat de inrichtingen, welke zij voorstaan, daaronder zouden „lijden", zooals de Nijmeegsche conclusie het uitdrukt.

Het beste middel om de antithese voorgoed uit de wereld te helpen zou wezen, dat de staat de regeling van het ambachtsschool-onderwijs tegelijk met die van het leerlingwezen tot stand bracht. Dan zou kunnen vastgesteld worden, in welke onderlinge verhouding deze beide vormen van onderwijs hadden te staan, en zouden de ambachtsscholen, niet langer van het particulier initiatief afhankelijk, zich beter kunnen ontwikkelen en op meer vaste grondslagen rusten.

Wanneer het aanstaande Congres een besluit in dien geest neemt, dan doet het een nuttig werk. Wanneer het echter handelt als dat van 1895, dan ware het beter geweest, indien het niet bijeen ware gekomen.

Hopen wij er het beste van.

Lieven de Key.

De onbekende, die onlangs de „Aanteekeningen omtret het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden en Lieven de Key" aan „de Opmerker" zond, heeft aanspraak op de dankbaarheid van hen, die in de geschiedenis onzer bouwkunst belang stellen.

Maar deze belangstellenden, hoe dankbaar ook, zullen toch niet voldaan zijn, eer zij weten, of dit inderdaad alles is, wat in het Algemeen Rijksarchief en in het archief van Rijnland te vinden valt.

Dat Lieven de Key f 95 ontving voor „het maecken van de patronen van 't gemeenlantshuys binnen Leyden" had reeds Galland (blz. 216) medegedeeld, waarbij hij als het bedrag f 75 noemt, wat vermoedelijk een vergissing is. Maar deze schrijver had tevens, en mijns inziens terecht, betoogd, dat geen van beide „patronen" is uitgevoerd, doch dat Pteter Aelbertsz Clock van Medemblik de ontwerper is van het Gemeenlandshuis, dat men aan de Breestraat ziet.

Onder „fabryckmeester" verstond men in het laatst der 16e eeuw niet bepaald een technicus. Wijlen Mr. H. de Roever, archivaris van Amsterdam zegt, in zijn „Kroniek van Staets", als hij het Stadsfabriekamt te Amsterdam tusschen 1589 en 1603 behandelt: „De werkkring van den fabriek„meester bleef bepaald tot het administratieve gedeelte: de verantwoording der ter thesaurie gelichte penningen en de uitbetaling der werkloonen". Dit zal dus ook de taak van Mr. Symon Fransz van Merwen geweest zijn, die als fabriekmeester algemeen toezicht op den bouw van het Gemeenlandshuis hield. Als ontwerper of technicus kan hij niet worden beschouwd.

Eenige nadere mededeelingen over de drie personen die Clock heetten en die van 1582 tot 1603 voor Rijnland hebben gewerkt, zouden veel licht kunnen verspreiden. Dat zij aannemers en opzichters in de tegenwoordige beteekenis des woords zouden zijn geweest, valt niet wel aan te nemen.

Zeer belangwekkend zijn de mededeelingen omtrent de Weerdsluis te Utrecht, daar zij doen zien dat Lieven de Key ook als waterbouwkundige naam had, daar het stadsbestuur van Utrecht den meester voor dit werk uit Haarlem liet komen.

Misschien vindt de ijverige en bekwame Leidsche archivaris nog eens gelegenheid, om na te gaan, of het tegenwoordig Raadhuis te Leiden naar een ontwerp van Lieven de Key gebouwd is, dan wel of de medewerking van dezen architect zich tot het maken van, even als bij het Gemeenlandshuis onuitgevoerd gebleven, ontwerpen bepaald heeft.

A. W. W.

Uitvoering van werken in ouden tijd.

Meermalen werden in „de Opmerker bijzonderheden medegedeeld over de wijze van uitvoering van werken in vroeger tijd; meermalen werd er dan op gewezen, dat die wijze van uitvoering in den

tijd der gilden hemelsbreed verschilde van de tegenwoordig gevolgde, dat men het systeem van aanbesteding, zooals dat thans nagenoeg algemeen gebruikelijk is niet kende, dat dit systeem eerst in den Franschen tijd naar Fransch voorbeeld is ingevoerd, dat men voordien geen aannemers van publieke werken kende, maar ook de grootste werken, zooals o. a. de raadhuisbouw te Amsterdam in eigen beheer, onder leiding van stadsbouwmeesters door de leden der verschillende gilden werden tot stand gebracht.

Deze voorstelling is in het algemeen juist, maar niet vrij van een zekere vaagheid. De gevallen, waarvan ons de bijzonderheden bewaard zijn gebleven, zijn betrekkelijk gering in aantal en wij kunnen nu wel veronderstellen, dat het in alle andere gevallen, waarvan ons geen bijzonderheden bekend zijn, evenzoo toeging, maar loopen dan toch gevaar, nu en dan onjuiste gevolgtrekkingen te maken.

Het is waar, de solidariteit onder de gilden van verschillende plaatsen was groot, maar daar tegenover staat, dat elke stad een kleine republiek op zichzelf was met eigen rechten en eigen keuren; en dan hoe ging het op de Landswerken, bij de Polder-, Dijks- en Waterschapsbesturen en op het platteland toe?

Daar weten wij niet zoo heel veel van, maar er is ongetwijfeld uit de oude archieven hieromtrent nog heel wat op te diepen.

Met de kunst heeft deze arbeid niet veel uit te staan, al valt niet te ontkennen, dat kennis ook van de bijzonderheden der uitvoering in sommige gevallen voor den beoefenaar der kunstgeschiedenis nuttig en noodig kan zijn. Voor ingenieurs, die zich tot historische onderzoekingen voelen aangetrokken, ligt hier echter een uitgebreid arbeidsveld open. Immers het grootste deel onzer openbare werken behoort van ouds tot het gebied der waterbouwkunde. Wanneer wij nu weten, dat in vroeger tijd ook bouwmeesters als Lieven de Key zich op dit gebied hebben bewogen, dan ligt voor de hand, dat de bedoelde onderzoekingen, ook wat de uitvoering van werken van burgerlijke bouwkunst betreft, tot gevolgtrekkingen zal kunnen leiden, die niet ver van de waarheid afwijken.

Geschiedschrijvers hebben over het algemeen tot heden weinig over deze dingen geboekstaafd; oorlogen, beroerten en politieke verwikkelingen hebben steeds meer hun aandacht verworven dan de werken des vredes. Later is een tijdperk aangebroken waarin men het toch ook de moeite waard vond de geschiedenis van kunst, letteren, handel en die van verschillende wetenschappen tot een onderwerp van studie te maken. Het technisch gedeelte van het menschelijk bedrijf moet nu aan de beurt komen.

Aanneming van werk bestond waarschijnlijk reeds in overoude tijden en de aannemer, in den zin van den persoon, die voor een vooraf overeengekomen som een zeker werk of een deel daarvan uitvoerde volgens een vooraf gemaakt bestek bestond ook hier te lande lang voor den Franschen tijd.

In den gildentijd moet men hem zoeken bij de meesters van Metselaars-, Timmermans-, Smids- en andere gilden en in de gildebrieven vindt men de bepalingen, die op de aanneming van werk betrekking hebben.

Uit den aard der zaak waren partieele aanbestedingen regel en dat deze nog in vele streken van ons land gebruikelijk zijn is te beschouwen als een overblijfsel uit den gildentijd. Op de deugdelijkheid van het werk werd door het gildebestuur controle uitgeoefend en wanneer de aannemer in andere opzichten zijne verplichtingen tegenover den besteder niet nakwam of het werk liet liggen, dan werden hem vanwege het gild boeten opgelegd, in het uiterste geval werd het verlaten werk aan een ander, op kosten van den nalatige, uitbesteed, werden de meerdere kosten op hem verhaald en werden hem zelfs een tijdlang zijn gilderechten ontnomen.

De besteder, die zich over een aannemer te beklagen had, had zich slechts tot den hoofdman en de dekens van het gild te wenden en kon zeker zijn, dat dit college, gesteund als het was door den magistraat den onwilligen gildebroeder spoedig tot rede zou weten te brengen. De jarenlange processen tusschen besteders en aannemers kende men toen niet; oogenschijnlijk dus een vrij wat beteren toestand dan de tegenwoordige. Maar de medaille zal ook wel hare keerzijde hebben gehad, want waar het gildebestuur, wat ook wel eens zal zijn voorgekomen, den besteder in het ongelijk stelde, terecht of ten onrechte, moest deze zich ook daarbij neerleggen. Tegen deze machtige corporaties den strijd aan te binden was in die dagen den alleenstaanden particulier niet aan te raden.

Dat de aannemers niet te veel hooi op hun vork zouden nemen, waardoor zoowel het werk als de belangen van den besteder schade zoude kunnen lijden, ook daarin was in de gildebrieven voorzien b.v. door de bepaling, dat de meesters niet meer dan twee nieuwe werken tegelijk zouden mogen aannemen, tenzij het werk, dat zij hadden aangenomen het eerst op te leveren, zoover gevorderd was, dat de besteder daarvan hen toestond een derde werk aan te nemen.

Een dergelijke vrijheidsbeperking in het aannemen van werk zou ons thans ongerijmd voorkomen, zij was dat toen ter tijd geenzins en men kon haar ook handhaven, omdat de concurrentie beperkt was tot de gildebroeders.

In hoeverre die beperkte concurrentie wel eens aanleiding heeft gegeven tot misbruiken, waarvan de besteder de dupe werd, moeten wij hier buiten beschouwing laten.

Tegen overdreven eischen waren maatregelen genomen, maar in den regel zullen de aannemers wel prijzen hebben kunnen bedingen, waarmede zij goed konden uitkomen.

(Wordt vervolgd).

Ingezonden stukken.

HET VREDESPALEIS.

In een ingezonden stuk opgenomen in „het Vaderland" van 5 Aug. l.l. Tweede Avondblad B. en overgenomen in „de Opmerker" van 10 Augustus wordt mij gevraagd of ik wellicht door globale schatting de bouwkosten van het thans *gewijzigd*? en voor uitvoering bestemde ontwerp „Vredespaleis" zoude kunnen opgeven.

Ter beantwoording dezer vraag, van de gegevens gebruik makende die onder mijn bereik zijn, heb ik voor eene globale berekening daarbij, als eenheidsprijs f 27.50 p. M³. gesteld.

Deze eenheidsprijs is die waarvoor het ontwerp, destijds op den prijsvraag door mij ingezonden,

zoude zijn daar te stellen, zonder de in het program gestelde bouwsom van f 1.600000 te overschrijden.

De berekening is dus eene vergelijking tusschen de globale kosten van beide ontwerpen op denzelfden voet uitgevoerd.

Van deze basis nu uitgaande kom ik tot het resultaat dat de globale bouwsom ruim f 2.000.000 zal zijn of f 400.000 in uitvoering meer zal bedragen dan het door mij ingezondene ontwerp, waarbij nog bovendien moet berekend worden de waarde van ± 600 M². grond die de bouw meer inneemt. Deze meerdere grond berekend op ± f 25.000? wordt dus het verschil f 425.000.

Hierbij dient bovendien te worden gewezen op het blijvend nadeel dezer 600 M.² grooter bouwterrein, want niet alleen dat daardoor de opbouw duurder wordt, maar ook, wat zich later voortdurend doet gevoelen, stijgen hierdoor de kosten van jaarlijksch onderhoud en die van den dagelijkschen dienst.

Ook moet niet uit 't oog worden verloren dat de bouwkosten eveneens afhankelijk zullen zijn van de meer of minder practische blik van den bouwmeester bij de uitvoering wat betreft materiaal en constructie.

De finantieele teleurstelling, die het Carnegie-Bestuur, als gevolg van een en ander, wacht, zal het evenwel in den eersten tijd nog wel bespaard worden, daar waarschijnlijk de aanbesteding bij gedeelten zal plaats vinden, en dus eerst na voltooiing van het bouwwerk de totale bouwkosten zullen bekend zijn.

Onwillekeurig kom ik er toe thans ook over het gewijzigd en voor uitvoering bestemde ontwerp als architectonische schepping een woord te zeggen en dan moet mij van 't hart dat waar ik de voorgevel (buiten beschouwing latende voor welk gebouw bestemd) van het bekroond ontwerp Cordonnier van geniale opvatting vind, de gevels van het thans ter uitvoering bestemde ontwerp slechts de schaduw daarvan acht.

De Jury die destijds in haar rapport omtrent het ontwerp Cordonnier, als geheel, opmerkte dat daarin „het zoo wenschelijk karakter van een geheel van architectonische eenheid niet gehandhaafd is" zoude zeker met des te meer recht thans dit oordeel over het uit te voeren ontwerp uitspreken.

Het ontwerp toch vertoont niet één gebouw, maar een complex van verschillende gebouwen, die men zoude wanen, verschillend in tijd, door aanhoudende uitbreiding tot stand te zijn gekomen. De gewenschte eenheid is dan ook ver te zoeken.

Dit groote architectonische gebrek, dikwijls bij bouwwerken met een niet gelukkig grondplan samengaande, maakt het niet mogelijk dat dit bouwwerk ooit eene plaats als monument van architectonische waarde zal innemen en ontneemt alle illussies aan hen, die anders daarover dachten en van hooge verwachtingen daaromtrent hebben doen blijken.

De thans reeds in plaat gereproduceerde en gepubliceerde ontwerpen op deze wereldprijsvraag ingezonden, zullen later den onpartijdigen kunstbeoordeelaar overtuigen, dat voor de gestelde bouwsom een monument van hoogere uiting op architectonisch gebied ware daar te stellen geweest.

's-Gravenhage, 26 Aug. 1907.

J. F. L. FROWEIN

Varia.

HET STEENBAKKEN OP DE MIJNEN IN HET RUHRGEBIED.

Het gesteente, met de kolen uit de mijnen komend, hetwelk vroeger op hoopen geworpen en als nagenoeg waardeloos beschouwd werd, wordt sedert een aantal jaren door sommige der jongere mijn-ondernemingen ten deele verwerkt. Deze laten n.l. uit het door verweering van de leisteen ontstane leem („Schieferton") de zoogenaamde „Zechenziegelsteine" vervaardigen, welke door bouwondernemers en fabrikanten even gaarne voor het bouwen van huizen en voor verschillende fabrieksinstallaties gebruikt worden, als de uit afgegraven leem vervaardigde steenen der steenovens.

De mijnen in het gebied van Lippe en Emscher hebben aan hare putten een of meer ovens doen bouwen, waar de „Schieferton" nadat zij aan het daglicht is gebracht en door speciaal voor dit doel opgestelde machines bereid is, tot steenen wordt gebakken. Deze steenen gebruiken de mijnen in de eerste plaats zelf en wel voor het bouwen van bovengrondsche inrichtingen op het eigen gebied. De rest wordt aan de bovengenoemde afnemers verkocht.

Bij de nieuwste mijnondernemingen in 't Lippegebied worden bij het begin van het uitboren van de putten reeds de steenbakkerijen gereed gemaakt.

Men treft dergelijke steenbakkerijen aan o. a. bij de „Augusta Victoria" (productie voor 1906 2.9 millioen stuks); Bergmannsglück (1.97 millioen); Waltrop (2.12 millioen); Werne (11 millioen); Radbod (ca. 6 millioen stuks; van de productie in het eerste halfjaar van 1907 werden alleen voor eigen gebruik 2.215.850 steenen benut, hoofdzakelijk voor den bouw van 50 arbeiderswoningen, elk voor één gezin); de Wendel (495.000); enz.

De mijn Trier gebruikt bij het uitgraven van den put Baldur bij Dorsten het zand tot het vervaardigen van zoogenaamde kalkzandsteen en levert uit eene eerst in dit jaar uitgebreide inrichting eene soort steenen, naar wensch rood of wit van kleur, welke harder zijn dan de steenen, uit „Schieferton" of leem gebakken. Voor zoover deze mijn hare productie aan steenen niet voor eigen inrichtingen benut, wordt deze tegen hooge prijzen verkocht. De kalkzandsteenfabriek kan ook in den winter werken en levert per jaar 6 tot 8 millioen steenen op. In het eerste halfjaar van 1907 produceerde zij 3.613.000 steenen.

De totale productie van steenen door de mijnen in het Ruhrkolengebied wordt op c. a. 280 à 300 millioen stuks 's jaars geschat.

De twaalf vereenigingen van het „Rhein. Westf. Ziegelsyndikat", produceeren ongeveer 800 millioen steenen per jaar, wanneer iedere vereeniging van het syndicaat mag afleveren, wat zij opleveren kan. In de eerste helft van 1907 bedroeg de productie en ook de afzet ca. 200 millioen steenen. Wanneer in aanmerking wordt genomen de beperking der productie van dit syndicaat, zal door de steenbakkerijen en kalkzandsteenfabrieken der mijnen bijna dezelfde hoeveelheid steenen worden geproduceerd als de verkoopsvereeniging der ovens in het Rijnsch-Westfaalsche industriegebied in 1907 zal afzetten

Onder de mijnen in het Ruhrgebied zijn er vele

met eene aanzienlijke jaarlijksche productie, bijv. de Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft, met meer dan 31 mill. stuks, Nordstern (Phönix) met 15 mill., de Pruisische mijnfiscus met meer dan 14 mill., Arenbergsche Bergwerks Gesellschaft met meer dan 10 mill., de mijnen van Stinnes met 30 mill., Hibernia met 15 mill., Friedrich der Grosse met meer dan 5 mill., Gutehoffnungshütte met 9, Dotfeld met ruim 6, Adolf von Hansemann (Union) met 5 mill. stuks, enz.

De bovenstaande mededeelingen van Consul Hagedorn te Essen-Ruhr geven veel te denken. De Nederlandsche steenfabrikanten mogen zich gelukkig achten, dat men hier te lande van de concurrentie van de mijnondernemingen nog geen groot gevaar te duchten heeft. Doch welke waarborg kan er worden gegeven, dat dit nevenproduct der mijnen niet binnenkort, evenals de scoriae-bricks en de Belgische steenen, zijn intrede in ons land zal doen.

Met den dag komt er meer vraag naar goedkoope materialen en wanneer de Nederlandsche industrieelen voortgaan met zoeken naar middelen om kunstmatig de prijzen op een hoog peil te houden, in plaats van hun productiemethoden te wijzigen, dan bereiden zij zelf den weg voor de concurrentie uit het buitenland, die niet schroomen zal daarvan gebruik te maken.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 34. Arbeiderswoningen te Hoorn. Ontwerp van 32 woningen voor de vereeniging „Arbeidersbelang", door M. E. J. Lippits (met losse plaat).
Een belangrijke rechterlijke beslissing, overgenomen uit „de Aannemer".
Middelbaar Technisch Onderwijs. Circulaire van den Bond van Technici.

Architectura No. 34. 8ste Int. Congres voor goedkoope woningen, gehouden te Londen in Augustus 1907.
Het Damvraagstuk IX, door K. J. van Rijsse Jr. (slot). De schrijver detailleert in dit slot van zijn studie nog even de ombouwing en stoffeering van den Dam, zooals hij zich die voorstelt in overeenstemming met het historisch karakter van dit plein. Blijkbaar hebben hem hierbij indrukken voor den geest gezweefd van buitenlandsche historische pleinen en de wijze, waarop men die in de laatste jaren behandeld heeft. Voorzeker kunnen wij daar wel wat uit leeren. De heer v. R. wijst verder nog op de voornaamste partijen in de ombouwing van den Dam, het Paleis-Raadhuis, de kerk en een paar andere te stichten openbare gebouwen. Het paleis wenscht hij als raadhuis hersteld; voor de versiering met sculptuurstukken geeft hij enkele wenken; voor het overige spreekt hij de hoop uit, dat het aan de medewerkers aan de binnenkort te verwachten prijsvraag moge gelukken een goede oplossing te vinden.
Het Drukkersjaarboek 1907.
Technisch Gedeelte. Spoorwegbruggen in Amerika (vervolg). Programma van eischen voor het examen tot het verkrijgen van het diploma van Bouwkundig Teekenaar. — Fabricagekosten van kalkzandsteen.

De Bouwwereld No. 35. De architectonische eischen aan Verblendsteenen te stellen, vrij naar de Deutsche Bauhütte.
Friesche Dorpskerkjes, door S. Kaldijk. Beschrijving met afbeeldingen van de oude kerkjes te Eestrum en te Augustinusga.

De Ingenieur No. 34. Metallographie en practijk. Voordracht, gehouden in de Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 15 Juni 1907, door P. D. C. Kley.
Turf als grondstof voor krachtgas, door B. Wigersma.
Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, door Wouter Cool c. i.
Internationale Commissie voor Betonijzer, door S. J. Rutgers c. i.
Vergadering van de Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Kon. Instituut van Ingenieurs.
Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging van stoomschepen, door D. W. Gijswijt w. i.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 34. Zeevaart Ongevallenwet 1908 (vervolg). — 's Rijks Muntgebouw te Utrecht. — Moderne electrische lichtbronnen (vervolg). — Bestratingen (vervolg). — Warmtekrachtmachines (vervolg).

De Aannemer No. 35. Een natuurlijke leergang. Het is een verblijdend verschijnsel dat men zich ook in aannemerskringen meer en meer voor het Middelbaar Technisch Onderwijs gaat interesseeren. De schrijver van dit artikel vindt het vreemd, dat waar dit onderwerp zoo algemeen de aandacht trekt, nog zoo traag tot daden wordt overgegaan. Hij critiseert de heerschende richting in ons onderwijs in het algemeen en stelt zich, wat het technisch onderwijs voor den toekomstigen aannemer betreft, vierkant tegenover de uitsluitend schoolsche opleiding, o. i. volkomen terecht.
Aannemers in Nederland!!! Eenige wel wat voorbarige beschouwingen over een in September te houden aanbesteding van de Genie.
De malaise in de bouwvakken te Amsterdam.
Nederlandsche Waterbouwkundigen in China, overgenomen uit „de Ingenieur".

De Nederlandsche kleinindustrie No 8. Het meten van hooge temperaturen (vervolg). — De contrôle op het stoken van stoomketels, door G. A. Brender à Brandis (vervolg). — Het arbeidscontract (vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 34. Ueber deutsches Hartgestein für Bauzwecke, door F. Rud. Vogel.
Alte Strassenbilder, door H. Aug. Waldner met afbeeldingen van stadsgezichten uit Hildesheim en Posen.
Monumentale Wirkhäuser, door Joseph Aug. Lux.
Eine Backsteinrohbau-Fassade, door P. Rose, bij een ontwerp van Peters te Hoxter.
Landhaus in Lauterbach, door G. Heyden, bij een ontwerp van Reuter.
Ein ländliches Rathaus mit Bürgermeisterhaus, door E. Schwinghammer bij een ontwerp van M. Stirn te Keulen.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. In het geïllustreerde weekblad „Timotheüs" (uitgave J. N. Voorhoeve, Den Haag) komt een Prijsvraag voor aangaande een nieuw hoofd voor dat Blad. De Uitgever vraagt een ontwerp breed 19 en hoog 5 cM. dus lager dan het tegenwoordige, en stelt zich voor een zee-, land- of boschgezicht, met de woorden **Timotheüs, Geïllustreerd Weekblad,** er met smalle, maar forsche letter doorheen gewerkt; de naam van het Blad natuurlijk het grootst. Andere ontwerpen komen echter ook in aanmerking. De ontwerpen kunnen wel op grootere schaal worden ingezonden, zoo de verhouding, 19 tot 5, slechts dezelfde blijft. Alleen abonnés op Timotheüs kunnen mededingen. De ontwerpen gelieve men in te zenden onder een zinspreuk met schrijfmachine of vreemde hand geschreven tegelijk met een evenzoo geschreven gesloten briefje met dezelfde zinspreuk, waarin de naam van den inzender vermeld is. Inzendingen worden ingewacht vóór 10 September a.s. aan het Bureau. De Uitgever behoudt zich het recht voor het bekroond ontwerp, dat gebruikt wordt, nog te laten wijzigen door den inzender. Een commissie van deskundigen zal de ontwerpen beoordeelen. Een prijs wordt uitgeloofd van f 40 voor het ontwerp, dat gebruikt wordt. Is er zulk een ontwerp niet bij, dan wordt aan de beste inzending een premie toegekend.

Haarlem. Aangaande de School voor Kunstnijverheid te Haarlem bericht men ons:

Door de aanzienlijke vergrooting die het gebouw, waarin genoemde inrichting gevestigd is, ondergaan heeft, werd het mogelijk, de verschillende werkplaatsen voor het praktisch onderwijs uit te breiden, waardoor de directie in staat is gesteld nog meer als tot nog toe plaats had het onderwijs bij de praktijk te doen aansluiten. In de afdeeling voor metaalbewer-

king zal in het vervolg niet alleen het slaan, het drijven en ciseleeren op koper, zilver, enz. onderwezen worden, doch de leerlingen, die hunne wensch daartoe te kennen geven, kunnen eveneens in de grondbeginselen van het graveeren, het zetten van steenen en het vormen en gieten van eenvoudige voorwerpen in metaal onderricht ontvangen. Voor de afdeeling houtbewerking werden twee afzonderlijke werkplaatsen ingericht, de eene voor de eerste oefeningen van schaven, lijmen, het maken van houtverbindingen, van steekwerk, van inlegwerk — terwijl het andere bestemd is voor de beeldhouwers in hout — hierbij sluiten zich de werkplaatsen voor het boetseeren van ornament en figuur onmiddelijk aan. Ook voor de decoratieschilders zijn ruim en goed verlichte lokalen voorhanden, terwijl in dien de gelegenheid zich voordoet ook een geschikt lokaal voor het maken van decors in lijmverf ter beschikking kan worden gesteld. Tenslotte kan nog worden medegedeeld, dat de teekenzalen voor het teekenen van stillevens, van pleister, voor het teekenen naar levende dieren, als ook voor het stileeren en ontwerpen bijzonder ruim en goed verlicht zijn, zoodat de School zoowel door hare inrichting als door de regeling van het onderwijs onder de eerste inrichtingen voor toegepaste kunst in ons land kan worden gerangschikt.

Het leerplan is op aanvrage kosteloos verkrijgbaar bij den Directeur der School die tevens aan belangstellenden gaarne gelegenheid geeft de School in oogenschouw tenemen.

Personalia.

— Benoemd tot directeur van de waterleiding te Meppel den heer D. Overdijk, boekhouder op het bureau der waterleiding te Almeloo.

— Tot opzichter bij den gemeentereinigingsdienst te Utrecht is benoemd de Heer A. Boogert Pzn., van Rockanje.

Vacante Betrekkingen.

— Magazijnmeester aan de Gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage. Wedde f 1500—f 2000. Vereischten: diploma voor boekhouden, kennis van Duitsch, Engelsch en Fransch. Zich bij gezegeld verzoekschrift vóór 10 September richten tot B. en W. (1)

— Vier Assistent-Opzichters bij de Openbare Reiniging te 's-Gravenhage, aanvankelijk voor één jaar, wedde f 750; leeftijd beneden 30 jaar. Sollicitatiën op zegel aan B. en W. vóór 3 September e. k. Inlichtingen geeft de Directeur der Openbare Reiniging, Prinsegracht 48. (1)

— Opzichter-Teekenaar bij de Gemeentewerken te 's-Hertogenbosch voor ongeveer een jaar. Salaris ten hoogste f 125 per maand. Indiensttreding spoedig. Sollicitatiën uiterlijk 6 September tot den Ingenieur-architect der gemeente, die te spreken zal zijn 2 en 6 September a. s. 's namiddags. (1)

— Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland. Sollicitatiën bij gezegeld adres bij Gedeputeerde Staten vóór 15 September a. s. (1)

— Electrotechniker ter assistentie van den Ingenieur op een Electr. Bureau, Den Haag, onder No. 7634. Br. aan het Adv.-Bur. „De Residentie", Luth. Burgwal 22, Den Haag. (1)

— Ingenieur bij Gemeentewerken te Leiden. Jaarwedde f 2000 met twee verhoogingen, telkens na 5 jaar dienst, van f 200. Diploma van Civiel-Ingenieur. Sollicitaties vóór 9 September a. s. De Wethouder van Openbare Werken is te spreken iederen Woensdag en Zaterdag tusschen 10 en 12 uur ten Raadhuize. (1)

— Civiel Ingenieur met eenig kapitaal aan bestaand Ingenieursbureau. Brieven onder No. 2617 aan het Adv. Bur. van J. Cikot, Hoogstraat 7, Den Haag. (1)

— Mede-Directeur van een Meubel- en Timmerfabriek te Amsterdam, technisch en artistiek ontwikkeld. Benoodigd kapitaal pl.m. twintig Mille Brieven onder No. 540 aan het Advertentie-kantoor W. Beets, Singel 372, te Amsterdam. (2)

— Chef-Beeldhouwer op een groote fabriek, kennis van stijl, boetseeren en teekenen vereischte. Brieven onder no. 1970, aan het bureau van de Haagsche Courant te 's-Gravenhage. (2)

— Uitvoerder-Onderbaas of Uitvoerend Vennoot voor fabrieksbouw. Aanbiedingen franco, bureau De Aannemer, te Amsterdam, onder motto „Vennoot". (2)

— Directeur voor omvangrijke industrieele onderneming in het Noorden des lands. Salaris bij onderlinge overeenkomst vast te stellen. Sollicitaties zonder getuigschriften onder No. 52029, aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Bouwkundige aan een Stoomtimmerfabriek, niet ouder dan 35 jaren. Salaris f 110 à f 130 per maand. Brieven lett. Y. A. Z., Alg. Adv.-Bur. Nijgh & van Ditmar, Rokin 2, Amsterdam. (2)

— Vertegenwoordiger in Bouwmaterialen voor Rotterdam en Omstreken gevraagd voor Terrazzo en Houtgranietvloeren. Brieven onder No. 33680 Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Twee Opzichters bij waterbouwkundige werken in eene groote Gemeente. Salaris pl.m. f 100 per maand. Diploma Rijks Waterstaat aanbeveling. Brieven lett. V B 726, N. v. d. D. (2)

— Onderwijzer in het timmeren aan de Amsterdamsche Jachtschool te Assen. Zie adv. in no. 34. (2)

— Teekenaar electrotechniker bij het Gemeente Electrisch Bedrijf te Utrecht Sollicitaties aan den Directeur (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

21 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 100	p. m.
5 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 85	„
6 Bouwk. Teek. aank.,	18—25 j., f 40—f 60	„
3 Waterb. Opzr.	24—30 j., f 80—f 100	„
7 Werktuigk. Teek.,	18—30 j., f 45—f 75	„
3 Electrotechniker	22—41 j., f 60 f 85	„
1 Scheepsteekenaar	23 j., f f 50	„
1 Leerlaar Smeden	30 j.	
2 Machinisten-chef	28—30 j., f 75	

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 2 Sept- mber.

Berchem, ten 3 ure, door het R. K. par. kerkbest., in het lokaal der St. Vincentius-vereeniging: het bouwen eener kapel en gedeelte gasthuis aan het bestaande klooster; bestek en teek. verkrijgb. bij den archit. W. van Aalst te 's Bosch, St. Jorisstraat G 149, aanwijzing 2 Sept. 11 ure.

Enschedé, ten 3 ure, door de directeur der gemeentewerken, aan de gemeentewerf: bestek no. 6: het rioleeren en bestraten der Ledeboerstraat; inl. alle werkdagen tusschen 11 30 en 12.30 ure aan de gemeentewerf, alwaar bestek en teek. verkrijgbaar is.

Rijssen, ten 12 ure, door de firma Ter Horst en Co. in het hotel Koenderink: het bouwen van een fabrieksgebouw van vier verdiepingen bij hare fabriek aan den Wierdenschen weg; bestek en teek. verkrijgb. ten kantore van den archit. G. Beltman A.Gzn.; aanw. 2 Sept. 9 ure.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het maken en stellen van den metalen bovenbouw eener ongelijkarmige vakwerkdraaibrug no. 277, over de te wijzigen Oosterdoksluizen; de voor-

42STE JAARGANG. ZATERDAG 7 SEPTEMBER 1907. No. 36.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.— te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluitend bij vooruitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Jacob van Campen.

Naar aanleiding van onze herinnering aan den komenden 13den September, wanneer het twee honderd vijftig jaar geleden zal zijn, dat Jacob van Campen stierf, stelt een onzer lezers ons de vraag, of die bouwmeester wel aanspraak heeft op de hulde, die wij hem toewenschten.

Deze lezer wijst ons op het oordeel, dat de hoogleeraar Gugel in zijn bekend werk over Jacob van Campen uitsprak, toen hij hem „den eigenlijken „wegbereider der stijve en deftige richting van het „sobere klassicisme noemde, die zoowel in zijn „samenstellingen als geheel als in zijn details eenen „eenvoud in acht heeft genomen, die vermoeit en „die wel een degelijk en majestueus, maar tevens „een zeer massaal en ernstig-somber karakter heeft."

Wij zouden hiertegenover kunnen stellen dat Gugel ook zegt: „Grootscher en schooner binnenruimten, „dan Van Campens stadhuis aanbiedt, „worden slechts zelden meer aangetroffen", maar willen liever eens nagaan, of de nu overleden schrijver zich bij zijn beoordeeling wel op het juiste standpunt heeft geplaatst.

Gugel kwam te Delft als een aanhanger van de „Helleensche" Renaissance, die in zijn jeugd door zijn Duitsche landgenooten werd uitgevonden en bewonderd. In Nederland begon toen, door den invloed van Alberdingh Thijm en Cuypers, de Romantiek zich in de bouwkunst te laten gelden. Gugel heeft zich wel nooit tot de romantiek laten bekeeren — zijn voortdurende schermutselingen met de Haagsche bureaux bewijzen het — maar hij is toch een bewonderaar geworden van de Nederlandsche Renaissance tot 1630, die nog zooveel middeleeuwsche elementen, in het bijzonder dat der schilderachtigheid, in zich bevat.

De meeste der thans levende architecten hebben, tusschen 1870 en 1890 op het altaar der schilderachtigheid geofferd, hetzij door in „Gotischen" of in „Oud-Hollandschen" stijl te bouwen. In dien tijd sprak Gugel over Van Campen zijn oordeel uit, dat bij niemand tegenspraak vond. Alleen Alberdingh Thijm, die toch zoo op alles wat „klassiek" was kon toornen, nam Jacob van Campen in bescherming.

De verklaring van deze tegenstrijdigheid vindt men in Jacob van Campens beweerde terugkeer tot het oude geloof, die den katholieken paladijn en schrijver de stof tot een novelle had gegeven. Wij herinneren hier aan de geestdriftige beschrijving van het Oude Amsterdamsche Stadhuis, die Alberdingh Thijm in ons nummer van 3 Juni 1883 gaf.

Georg Golland schreef in 1889 ook over Van Campen. Doch deze Duitscher wist den Nederlandschen bouwmeester niet te waardeeren. Hij laakte „de gelijkmatigheid zijner bouwkunstige

„vormen, waardoor deze veelgeprezen tijdgenoot „van Rembrandt zijn verbeelding als kunstenaar „gecompromitteerd heeft, zonder daarvoor in het „voorbeeld der ouden een verontschuldiging te vinden".

Deze uitspraak getuigt van een oppervlakkig oordeel. Jacob van Campen is wel de tijdgenoot van Rembrandt geweest, doch men mag niet vergeten, dat de eigenlijke bewondering voor dien schilder pas uit de 19e eeuw dagteekent, terwijl Van Campen door de 17e eeuwsche schrijvers om het zeerst is geprezen. Van Campen heeft, dit valt niet te ontkennen, uitdrukking weten te geven aan de idialen der 17e eeuw, terwijl Rembrandt bezield werd door een geest, die eerst lang na zijn dood zou begrepen worden.

En het is onrechtvaardig, als men Van Campen verwijst, zich niet aan het voorbeeld der ouden te hebben gehouden. Want de Nederlandsche bouwmeester was een volgeling van Palladio, wiens stijl wortelt in de grootschheid, welke een der eigenschappen was van Michelangelo's architectuur. De „ouden" hebben met dit alles niets uitstaande.

Palladio is in de 17e en 18e eeuw overal in Europa nagevolgd. Aan die navolging kwam pas een einde toen de Romantiek de kunst der middeneeuwen weder in den smaak bracht. Doch in de laatste vijf en twintig jaren keerden zoowel de Engelschen als de Franschen, de Duitschers als de Amerikanen weder tot Palladio terug.

Die terugkeer wordt betreurd door hen, die onzen tijd den eigen bouwstijl toewenschen, waarnaar tot dusver te vergeefs wordt gezocht. Doch men mag de 17e eeuw niet met den maatstaf der 20e eeuw meten. Jacob van Campen heeft de Palladiaansche motieven op zijn eigen wijze verwerkt, en een stijl geschapen, die sinds 1630 niet slechts als nieuw, maar ook als beantwoordend aan de eischen des tijds mocht gelden. Aan deze twee eigenschappen, welke onze architectuur helaas mist, had de stijl van Van Campen het te danken, dat hij zoo spoedig algemeen werd aanvaard en geprezen.

Wie de beteekenis van Jacob van Campen voor de Nederlandsche bouwkunst wil begrijpen, moet zijn werk vergelijken met dat zijner voorgangers, zooals Hendrik de Keyser en Lieven de Key. Deze beide meesters, kort na het midden der 16e eeuw geboren, werkten in een schilderachtigen trant, die, wat de samenstelling betreft nog geheel van de middeleeuwen afhankelijk, zijn versieringen aan de 16e eeuwsche Florentijnsche kunst ontleende. De Keyser en De Key niet alleen, maar ook de talrijke tijdgenooten die in hun geest bouwden, gaven uitdrukking aan de idealen, die de beginnende 17e eeuw had. De jonge welvaart hield ervan, zich aan de gevels te toonen, de streng-calvinistische leer had nog geen domper kunnen zetten op de levenslust, die een erfenis was uit de dagen van het oude geloof.

Maar na 1618 verandert alles. Hendrik de Keyser wordt veel strenger, als hij de kort voor zijn dood in 1621 begonnen Westerkerk te Amsterdam ontwerpt, en het noordelijke zijschip, dat de in 1627 gestorven Lieven de Key sedert 1620 aan de Bakenesserkerk te Haarlem toevoegde, is in zulke sobere vormen gehouden, dat verscheidene schrijvers het niet als zijn werk willen erkennen.

Aan een anderen stijl was behoefte. Pieter de Keyser, die zijn vader te Amsterdam in stadsdienst opvolgde, miste het talent, noodig om dien nieuwen stijl te scheppen. Hij werkte zonder overtuiging op de manier van zijn vader voort en nam later, als zooveel anderen, den stijl van Jacob van Campen over.

Van Campens eerste werk, het huis van Balthazar Koymans op de Keizersgracht over de Westermarkt te Amsterdam, dat in 1626 werd begonnen, is een evenement in de volste beteekenis des woords geweest. Het ontwerp werd waardig gekeurd om in de „Architectura Moderna", in 1631 door den Haarlemmer Salomon de Bray uitgegeven, als koperprent te worden opgenomen. Van grooten invloed was ook van Campens werkzaamheid in Den Haag, waar Arent van 'sGravesande, die later te Leiden zooveel zou bouwen, des meesters volgeling werd. Pieter Post heeft de kunst bij Van Campen geleerd, Philips Vingboons kwam al spoedig geheel onder zijn invloed.

Dus heeft Van Campen sedert 1626 de Nederlandsche bouwkunst beheerscht. Hij heeft het voorbeeld gegeven, dat nog lang na zijn dood in 1657 werd nagevolgd.

Een architect van zóó groote beteekenis voor zijn tijd verdient zeker, dat het nageslacht hem hulde brengt. Al had Van Campen alleen het raadhuis te Amsterdam ontworpen, dat zoowel Vondel als Huygens „'s werelds achtste wonder" hebben genoemd, dan had hij reeds aanspraak op onze bewondering. Doch hij is de schepper van tal van andere gebouwen, die hem ons als een meester van groot talent doen kennen.

Wij hopen derhalve, dat de lezer, die ons zijn vraag stelde, zal inzien, dat een huldebetuiging op 13 September aanstaande niet mag achterwege blijven.

Ontwerpen van Werkmanswoningen.

In het laatst van Maart schreef de vereeniging „Onderneming en Vrijheid" te 's-Gravenhage een prijsvraag uit voor het maken van een plan met begrooting van een blok van zes huizen, bevattende woningen voor werkmansgezinnen met minstens vier kinderen, waarvan de huurprijzen f 2.75 tot f 3.50 per week zouden mogen bedragen. (Zie „de Opmerker" van 30 Maart j.l.)

Geheel geslaagd is deze prijsvraag niet, want er werd wel een eerste prijs toegekend, maar de tweede en derde prijzen werden niet verleend, doch het bedrag daarvan besteed voor het aankoopen van drie der verdienstelijkste ontwerpen.

De eerste prijs verwierf de heer C. L. de Koning Architect te Scheveningen en aangekocht werden de ontwerpen van de heeren J. J. Bollee, bouwkundige te 's-Gravenhage, Charles Estourgie, bouwkundige te Amsterdam en J. Kwik Jr., bouwkundige te 's-Gravenhage.

Wij geven op nevenstaande bladzijde reproducties van het bekroonde ontwerp en van een der aangekochte, namelijk dat van den heer Estourgie. Bijzondere toelichting vereischen deze ontwerpen niet. De indeeling van het bekroonde ontwerp is

BEKROOND ONTWERP, C. L. DE KONING.

VOORGEVEL.

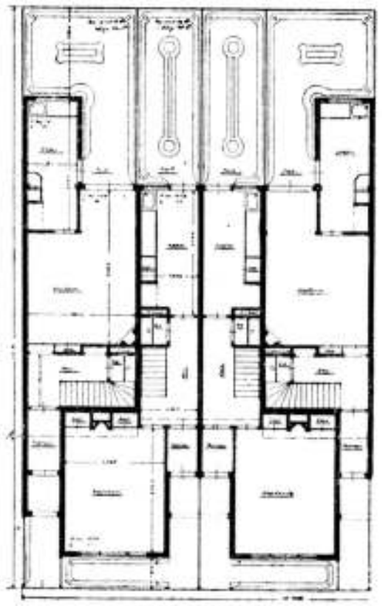

BEGANE GROND.

Schaal 1 : 200.

1e VERDIEPING.

ONTWERP, CHARLES ESTOURGIE.

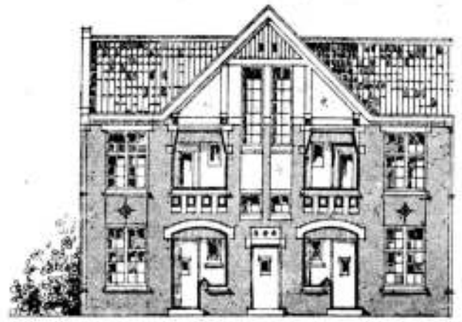

VOORGEVEL.

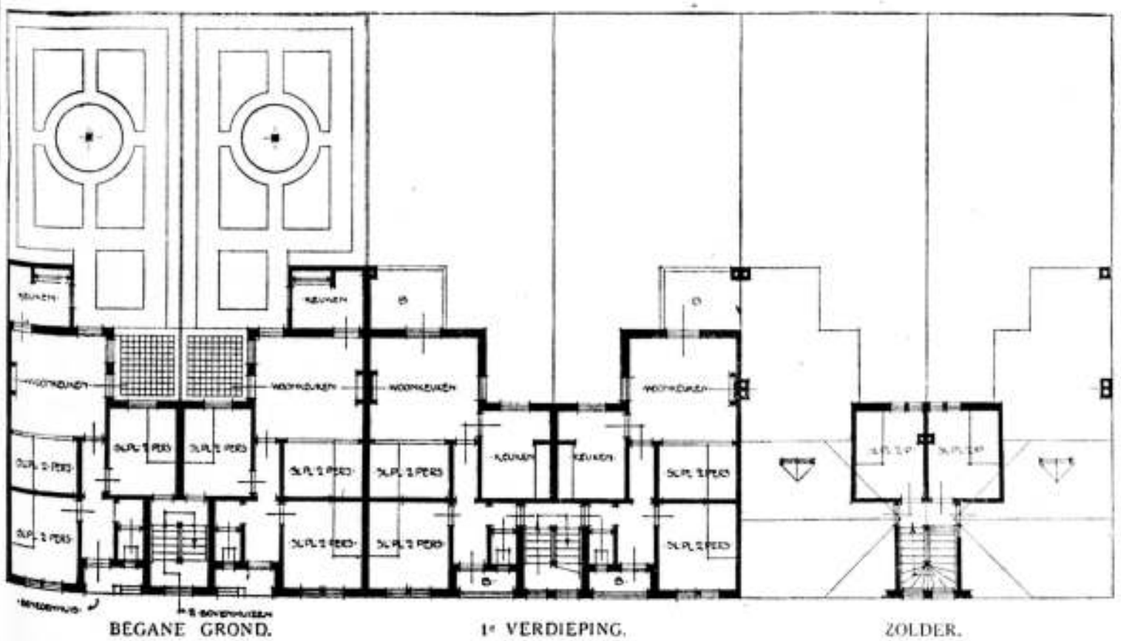

BEGANE GROND. 1e VERDIEPING. ZOLDER.

voorzeker vernuftig in elkaar gezet. De woningen zijn geheel vrij van elkander, hebben elk een woonkamer en keuken op den beganen grond en elk een tuintje. Dit was echter niet anders te bereiken, dan door op elk terrein van 6 M. breedte een voor- en een achterwoning te maken. De bergruimte op de verdieping is het eenige vertrek van de achterwoning, dat aan de straatzijde uitziet, de privaten konden geen andere plaats vinden dan midden in de woningen.

Van de drie aangekochte ontwerpen kwam ons het hier gereproduceerde als het eenvoudigst van indeeling en het meest karakteristiek in opbouw voor. Op elk terrein is hier een beneden- en bovenwoning ontworpen, in indeeling nagenoeg geheel met elkander overeenkomend.

De heer Bollee koos een type van beneden- en bovenwoningen, waarbij de hoofdtoegangen naar de bovenwoningen bereikt worden over een galerij langs den voorgevel met gemeenschappelijke trap. De benedenwoningen hebben in dit ontwerp een slaapkamer op den beganen grond en een op de 1ste verdieping; de slaapvertrekken der bovenwoningen zijn allen in de kapverdieping ontworpen.

De heer Kwik ontwierp een bouw van drie étages en bracht op elke étage een woning van nagenoeg gelijke indeeling. De beide bovenwoningen worden bereikt door trappen, die gedeeltelijk in een open portiek zijn geplaatst.

Of het practisch doel, dat met de prijsvraag beoogd werd, namelijk het verkrijgen van voor uitvoering geschikte ontwerpen, bereikt is kunnen wij niet beoordeelen.

Het vraagstuk, hoe eenvoudig het moge schijnen, is bij de eischen door de bewoners gesteld, gepaard aan die welke de Haagsche bouwverordening voorschrijft, uiterst moeilijk te noemen. Wij betwijfelen dan ook of het bekroonde ontwerp, ook bij de eenvoudigste doch solide uitvoering, toch niet te duur zal blijken om ongewijzigd te worden gevolgd.

De uitgeloofde prijzen waren laag; bij hoogere zouden wellicht meerdere mededingers uit de architectenkringen voor den dag zijn gekomen, maar dat het vraagstuk daardoor veel nader tot zijn oplossing gekomen zou zijn durven wij niet te veronderstellen.

Thans hebben aan de prijsvraag medegewerkt, het blijkt uit de gepubliceerde ontwerpen voldoende, menschen, die volkomen op de hoogte zijn, wat er te 's-Gravenhage van woningen als de hier bedoelde verlangd wordt, menschen die hun kennis op dit punt danken aan opgedane ervaring bij den bouw van dergelijke woningen. Hoe menigmaal is het reeds voorgekomen, dat woningen van deze soort, modelwoningen, door architecten van naam ontworpen niet beantwoordden aan het doel, niet betrokken werden door degenen voor wie zij bestemd waren, terwijl ten slotte moest blijken, dat de onderneming van den bouw op een fiasco uitliep.

Van inrichting van burgerwoningen, het moet erkend, worden en wij hebben het reeds vroeger erkend zijn de bouwondernemers in onze groote steden vaak beter op de hoogte dan menig architect.

Moge de prijsvraag dan ook niet in allen deele geslaagd genoemd kunnen worden, verscheidene der ingezonden ontwerpen gaven typen te zien, waaruit ook voor de architecten nog wat te leeren viel.

Internationale Commissie voor Beton-ijzer.

Met het oog op de wenschelijkheid om zoo volledig mogelijk gegevens te verzamelen omtrent proefnemingen en ongevallen met beton-ijzer constructies in Nederland, verzoekt ons de heer S. J. Rutgers, Lid van de Internationale Commissie voor beton-ijzer, Bergweg 315, Rotterdam, bijgaande mededeeling in ons blad te willen opnemen.

De Commissie voor beton-ijzer, ingesteld door het „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik", waarvoor ook door het Kon. Instituut van Ingenieurs een lid is aangewezen, heeft de navolgende voorloopige lijst van onderwerpen vastgesteld:

1. Het krimpen van beton-ijzer.
2. Breukvastheid en vormverandering van op trek belaste beton-ijzeren staven.
3. Afschuiving van beton.
4. Invloed van het ijzer in op druk belaste beton-ijzeren staven.
5. Vormverandering van de doorsneden van op buiging belaste balken.
6. Ligging van de neutrale as.
7. Invloed van beugels in op buiging belaste balken.
8. Aanhechting van beton aan ijzer.
9. Het scheuren van beton.
10. Het samenwerken van vloerplaat en bint bij T balken.
11. Invloed van herhaalde belastingen.
12. Uitwerking van spanningen die in verschillende richtingen werken.
13. Ongevallen.

De Commissie stelt zich voorloopig tot taak over deze punten de volgende gegevens te verzamelen:

A. Overzicht van de proefnemingen in de verschillende landen.

B. Feiten, welke door deze proefnemingen definitief zijn vast te stellen.

C. Tegenstrijdigheden ten opzichte van andere waarnemingen en de vermoedelijke oorzaken daarvan.

D. Beproevingsmethoden, die aanbevelenswaardig schijnen om tot duidelijke en vergelijkbare uitkomsten te geraken.

Het ligt voor de hand dat ook van Nederland de gegevens zoo volledig mogelijk behooren te zijn. Behalve hetgeen in *De Ingenieur* en in enkele buitenlandsche tijdschriften is gepubliceerd over in Nederland genomen proeven, zullen er stellig nog belangrijke gegevens bestaan, waarvan geenerlei publicatie is geschied.

Ten einde het overzicht zoo volledig mogelijk te doen zijn en het samenstellen van een rapport te vergemakkelijken, wordt ieder, die zich met beproevingen op het gebied van beton-ijzer heeft bezig gehouden, verzocht:

a. Indien de resultaten van deze beproevingen zijn gepubliceerd, op te willen geven waar en wanneer de publicatie is geschied.

b. Indien de resultaten van de beproevingen niet zijn gepubliceerd, op te willen geven, welke de strekking en de omvang van de beproevingen is geweest, ten einde in overleg te kunnen treden omtrent de beste wijze waarop de verkregen resultaten in het bovenbedoelde rapport kunnen worden verwerkt.

Ook het punt „verzamelen van een statistiek omtrent ongevallen" vereischt zeer ruime medewerking. Bedoeld zijn daarbij niet alleen ongevallen van meer ernstigen aard, als het instorten of geheel bouwvallig worden van constructies, maar bovenal ook alle kleinere gebreken zooals met het oog waarneembare scheuren en dergelijke. Deze laatste categorie is juist voor het gestelde doel van het allergrootste belang.

Het spreekt vanzelf dat het niet in de bedoeling ligt omtrent de ongevallen plaatsaanduidingen te vermelden of namen van personen of firma's te noemen. Alleen de zakelijke mededeeling van de feiten heeft in dit verband belang.

Ten slotte moet nog worden gewezen op de omstandigheid, dat zoo mogelijk reeds in October het rapport gereed moet zijn, zoodat spoedige opgave van gegevens zeer gewenscht is.

Gaarne vestigen wij de aandacht onzer lezers op het bovenstaande. Velen hunner zullen zeker in staat en bereid zijn uit hunne ervaringen met Beton-ijzer opgedaan een en ander mede te deelen, dat bijdragen kan om de kennis van de eigenschappen van dit materiaal te vermeerderen.

Ingezonden stukken.

Mijnheer de Redacteur!

Alvorens te antwoorden op Uw artikel: „geen antithese?" in Uw nummer 35 van 31 Augs. l.l. zij het mij vergund, de rectificatie van eene zetfout, in mijn stukje in no. 34 geslopen, aan te brengen, nu ik, niettegenstaande mijn verzoek van de vorige week, die herstelling tevergeefs in No. 35 zocht.

Ik schreef: (bladz. 271, regel 14 en 15 van boven) „Dat er sinds het congres van 1895 veel veranderd is, is **juist** ' terwijl de zetter er *„onjuist"* van maakte.

Ter voorkoming van misverstand is deze rectificatie beslist noodig.

In Uw laatste artikel spreekt U opnieuw van eene „antithese", en haalt daartoe de conclusie, te Nijmegen genomen, aan. Velen met mij zullen zeker van meening zijn dat die conclusie (die bepaald niet als zoodanig is bedoeld) geene antithese is.

Voor het overige is dat eene kwestie van opvatting, waarover verder debatteeren doelloos zou zijn.

Dat men te Nijmegen het ambachtsschool-onderwijs alleenzaligmakend zou achten, is weder eene veronderstelling.

Al verklaart men, dat het de voorkeur verdient boven dat in de werkplaats, dan is daarmede nog niet gezegd, dat het alleenzaligmakend zou zijn.

Met de meeste gerustheid laat ik wederom aan het oordeel van den lezer over, wie hier scherp formuleert: de Nijmeegsche heeren of de redactie van „De Opmerker".

Uwe mededeelingen, dat „in 1895 de heer Mouton met zijne volgers de ambachtsscholen in bescherming namen" en dat: „toen de voorstanders der ambachtsscholen die van een wettelijk geregeld leerlingwezen in het haar vlogen" zijn met elkaar in strijd.

De eerste is juist: het ambachtsschoolonderwijs werd aangevallen en moest dus worden beschermd.

Van een aanvallen of tegenwerken van het leerlingwezen is nog geen sprake geweest. Trouwens, dat erkent U zelf, waar U schrijft, dat de voorstanders der ambachtsscholen zich uiterst bekrompen zouden toonen, wanneer zij de regeling van het leerlingwezen tegenwerkten.

Tot nu toe is dat dus niet het geval geweest. Het in mijn vorig stukje aangehaalde voorbeeld van Drente, dat nog met andere (die ik, om niet meer „uitvoerig" te worden, achterwege laat) zou kunnen worden vermeerderd, bewijst voldoende, dat er geen vrees behoeft te bestaan, dat de ambachtsscholen door het leerlingwezen zouden lijden.

Dat op de ambachtsscholen tot dusverre alleen ambachten, op het bouwvak betrekking hebbende, worden onderwezen, weet ieder, (voor zoover mij bekend, bestaat er slechts éene vakschool voor schoenmakers). Dat er echter reeds sedert lang, pogingen aangewend zijn om ook andere ambachten te doen onderwijzen, mag eveneens bekend geacht worden.

En in mijn vorig stukje schreef ik: „een jongen, die eene ambachtsschool met getuigschrift verlaat, is nog geen werkman".

Voldoende bewijs, dunkt mij, dat ik ermede bekend ben, dat de beginselen (zoodanig opgevat, dat de leerling voldoende onderlegd bij den patroon komt) er worden onderwezen.

Waartoe dus Uw: „wij hopen, dat de heer X dit ook zal willen bedenken"?

En waartoe gezegd dat b. v. een kleermaker geen nut van eene ambachtsschool kan hebben, als het kleermaken er niet onderwezen wordt?

Dat is zoo duidelijk, dat mededeeling ervan overbodig lijkt.

Wanneer, zooals U wenscht (en velen met U) die maatregelen getroffen zouden worden, dat ook de ambachtsscholen zich beter zouden kunnen ontwikkelen en op meer vaste grondslagen rusten, zal de uitbreiding met andere ambachten zich wel niet laten wachten

En met dergelijke maatregelen zal het kind van den ambachtsman meer gebaat zijn dan met besluiten van congressen, die, hoe nuttig de gedachtenwisselingen er ook kunnen zijn, immers niet kunnen voorschrijven, wat de toekomst brengen zal.

Met dankbetuiging voor de plaatsing,

Hoogachtend,

Uw. dw.

September 1907. X.

Een inzender in „het Vaderland" schrijft daarin het volgende, naar aanleiding van het ook in „de Opmerker" geplaatste stukje van den heer Frowein over

Het Vredespaleis.

Geachte Redacteur!

In no. 241 van uw blad legt de heer Frowein zijn grieven bloot tegen het ontwerp van het Vredespaleis, omdat dit nooit een monument van architectonische waarde kan worden. Het schijnt mij, dat anderen, al is het in stilte, daarmede instemmen. Tot hen reken ik de kunstenaars, die de plannen hebben ontworpen voor de tentoonstelling Groenmarkt.

Ook zij rekenen de ruimte om het paleis onvoldoende en het gebouw van onvoldoend ideale werking, om daar hun allegorie uit te voeren en daarom zijn zij voornemens de inwijdingsfeesten van het Vredespaleis op een andere plaats te houden en daar dan tijdelijk een anderen Vredestempel op te richten.

Het is te hopen, dat ze dat van latten en bordpapier zullen doen en niet van gewapend cement, hetwelk den laatsten tijd in zwang schijnt te komen voor bouwwerken van één dag.

Anderen weder vinden een dergelijke demonstratie als van de Groenmarktplannen vijandig aan het vredesidee en zouden liever een inwijdingsfeest van meer degelijken, zij het ook minder decoratieven aard zien.

Maar dit alles daargelaten. Het alleenstaand oordeel van den heer Frowein met wellicht eenige anderen kan natuurlijk geen gewicht in de schaal leggen. Geheel iets anders zou het zijn als hij kon aantoonen, dat zijn oordeel vrij algemeen, vooral in de kringen van deskundigen, werd gedeeld; maar het is merkwaardig, zooals over dit 2e ontwerp Cordonnier in alle talen tegelijk gezwegen is.

De eerste steen van het Vredespaleis is nu gelegd en daarmede is tegenover het buitenland aan de eer voldaan; men kan nu weer eens rustig overleggen.

Als 't werkelijk is zooals de heer Frowein het voorstelt en het 2e plan Cordonnier belangrijk boven de raming gaat, dan is het Carnegiebestuur niet aan dit plan gebonden en zou het zich nog nog wel eens bedenken om het aanzijn te schenken aan wat de heer Frowein als een misbaksel beschouwt.

Er hangt toch voor Nederland te veel van af, want het moet daardoor het bewijs leveren aan de geheele wereld hoe doortastend en practisch onze natie de aanvaarde opdracht van het bouwen van een Vredestempel ten uitvoer heeft gebracht.

Hoogachtend,

E.

Een krasse bewering.

De redactie van „De Bondsstem" Orgaan van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, schrijft in het nummer van 31 Augustus j.l. de krasse bewering neer:

„*De Opmerker*" is zoo absoluut in de opvatting van zijn taak om de belangen van de patroons te dienen, dat de stem der technici rauw in zijn ooren klinkt",

en dit naar aanleiding onzer opmerking over het door den heer Gulden, voorzitter van den Bond gesprokene op de jongste Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. (Zie ons nummer 23 van 8 Juni j.l bladz. 178).

Het leek ons jammer, dat de rede van den heer Gulden, bij de behandeling van een voor de technici zoo belangrijke zaak als het Middelbaar Technisch Onderwijs uit den toon viel. Zoo iets schaadt altijd aan de behandelde zaak, want het is eenmaal niet anders; „c'est le ton, qui fait la musique".

Een dissonant kan een geheel concert bederven en wanneer de technici in een concert als het te Amsterdam afgespeelde dissonanten laten hooren dan moeten die ons en anderen wel rauw in de ooren klinken.

Hoe de redactie van de Bondsstem er echter toe komt, dit toe te schrijven aan het ons toegedichte streven, om door dik en dun de belangen van de patroons te dienen, is ons een raadsel en als ons iets rauw in de ooren klinkt, is het wel deze geheel uit de lucht gegrepen gevolgtrekking.

Gedurende bijna 42 jaren heeft „de Opmerker" zich ten taak gesteld de Bouwkunst en de belangen harer beoefenaars te dienen, maar nimmer de belangen eener bepaalde klasse.

Het is best mogelijk en zelfs zeer waarschijnlijk, dat wij in de vervulling van die taak af en toe wel eens te kort geschoten zijn, dit zij aan bevoegden ter beoordeeling overgelaten.

Met klassenbelangen hebben wij ons echter nooit ingelaten en mocht het de bedoeling zijn van „de Bondsstem", ons op het terrein van den klassenstrijd te lokken, dan geven wij de redactie ernstig in overweging, daartoe geen pogingen aan te wenden, althans niet met onjuiste voorstellingen van wal te steken.

Wat de rede van Prof. Kämmerer, over *de persoonlijkheid van den ingenieur*, die door de redactie van „de Bondsstem" wordt aangehaald, met dit alles te maken heeft is ons evenmin duidelijk.

Waar van klassebelangen sprake is treedt toch o. i. de persoonlijkheid geheel op den achtergrond en ongetwijfeld bedoelde de Duitsche professor allerminst klassebelangen te dienen.

Vereenigingen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN DE VAKOPLEIDING VOOR HANDWERKSLIEDEN IN NEDERLAND.

AGENDA VAN DE 24ste ALGEMEENE VERGADERING
te houden Dinsdag 10 September 1907,
te 2 uur, in het gebouw van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst",
Marnixstraat 402, te Amsterdam.

Opening der Vergadering.
Mededeelingen van het hoofdbestuur.
Besprekingen aangaande Middelbaar Technisch Onderwijs in verband met Vakopleiding, in te leiden door den heer H. J. C. HAVER, die de volgende conclusiën wenscht voor te stellen:

1o. Aan goed geregeld Middelbaar Technisch Onderwijs bestaat dringende behoefte.
2o. Middelbaar Technisch Onderwijs moet, wil het vruchtdragend zijn, voorafgegaan worden door eenige jaren praktijk.
3o. De beste weg om tot eene goede oplossing te geraken is: dat het Rijk zoo spoedig mogelijk maatregelen neme tot het oprichten van de eerste Middelbare Technische School.
4o. Ten einde ook hen, die op ver afgelegen plaatsen wonen, in de gelegenheid te stellen om van de Middelbare Technische School te profiteeren, richte men gelijktijdig aan die school eene correspondentie-onderwijs-inrichting in.

Namens het Hoofdbestuur:

W. DE VISSER, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *1e Secretaris.*

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 35 Programma der 97ste Algemeene Vergadering, te houden 20 en 21 September a.s. te Nijmegen en van de daaraan verbonden excursies in de omstreken van Nijmegen en naar Xanten.
Stationsgebouw te Ramos-Mejia bij Buenos Aires, door Joh. J. Doyer.
Brieven uit België, door X Y Z
Een goedkoop technisch bureau.

Architectura No. 35. P. L. Tak, Necrologie.
8ste Int. Congres voor goedkoope woningen, gehouden te Londen in Augustus 1907, (vervolg).
Indische kunst.
Een belangrijke rechtskundige beslissing.
Technisch Gedeelte. Spoorwegbruggen in Amerika (vervolg) — De groote riool-zinkbuis te Kopenhagen.

De Bouwwereld No. 36. Echo's V. Hoe krijgt een architect werk?
Het internationale Woningcongres in Engeland I, met afbeeldingen van Woningen in het Boundarystreet-kwartier te Londen.

De Ingenieur No. 35. De Indische zaal in het Koninklijk Paleis aan het Noordeinde te 's-Gravenhage, door L. J. C. van Es. Beschrijving, welke gediend heeft als inleiding tot het bezoek van de Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 11 Juni 1907, met afbeeldingen.
Russisch Lorkenhout, door H. Krooneman.
Het XIIde Congres voor Openbare Gezondheidsregeling te 's-Hertogenbosch, door V. J. P. de Bloeq van Kuffeler c. i.
Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, door Wouter Cool c. i. (vervolg).
Ingezonden stukken. Eenige beschouwingen over de drijfstang, door A. H. W. Koster w. i. — Internationale Commissie voor beton-ijzer.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 35. Tentoonstelling voor Electriciteit in huis en ambacht te Arnhem. — Zeevaartongevallenwet 1908 (vervolg). — 's Rijks Muntgebouw te Utrecht (slot). — Moderne electrische lichtbronnen (slot).

De Aannemer No. 36. Aan de leden van den Nederlandschen Aannemersbond; een woord van het Hoofdbestuur in zake het drijven van enkele verzekeringmaatschappijen.
De Consequentie, over de uitvoering van werken onder het beheer der Genie.
Uit Eigen Kring. Praktijk voorop, door Soranus; over de plaats der praktijk in het Middelbaar Technisch Onderwijs.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 9. Iets over de kleurverschijnselen bij geelbakkende, kalkhoudende kleisoorten. — De malaise in de bouwvakken te Amsterdam, ontleend aan „de Aannemer". — De Contrôle op het stoken van stoomketels, door G. A. Brender à Brandis (vervolg). — Het arbeidscontract, (vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 35. Heimatskunst in der Mark, door Gustav Ebe, met afbeeldingen van oude gebouwen in de Mark Brandenburg, de wegens haren karakteristieken baksteenbouw bekende landstreek.
Architektur und Kunstgewerbe auf den rheinischen Ausstellungen der Sommers, door E. Bauernfeind.
Monumentale Wirtshäuser, door Jos. Aug. Lux.
Ein städtisches Arzthaus, door P. Rose bij een ontwerp van O. Schmidt te Hannover.
Putzbaudetails, door M. Heeren, bij schetsen van Oskar Fischer op losse plaat.

Bulletin des Métiers d'Art. Met het Julinummer van dit tijdschrift heeft de redactie gevolg gegeven aan haar reeds vroeger aangekondigd voornemen om naast den Franschen tekst ook een Vlaamsche tekstuitgave te geven ten behoeve van diegenen der abonnés, die dit wenschten. Dit nummer bevat een fraai verlucht artikel over Sint Maartens Hoofdkerk te Ieperen en een mededeeling over een oud beeld van de H. Elisabeth uit de 15de eeuw. In een artikel „La chèvre et le chou", in het Vlaamsch getiteld „Geen twee heeren dienen" worden de denkbeelden, onlangs door den heer Weissman geuit over de muurschilderingen in de Oude kerk te Amsterdam, gecritiseerd. De schrijver kan zich met die denkbeelden slecht vereenigen, maar gaat niet diep op de zaak in. Het verschil van opvatting, tusschen ons Noord-Nederlanders en onze zuidelijke broeders in zaken van kunst treedt echter op eigenaardige wijze in dit stukje aan het licht.

Behalve een mededeeling over „een brok borduurwerk" vinden wij ten slotte in deze aflevering een artikel „van Brugsche bouwkunst", met afbeeldingen van werken der architecten Vierin, de Wulf en de Pauw, geheel in het karakter van Brugge's oude bouwkunst; men zou hier eer denken met gerestaureerde gebouwen, dan met nieuwe ontwerpen te doen te hebben.

Van Elsevier's prachtuitgave Het Vredespaleis te 's-Gravenhage verscheen de zesde aflevering.

Zij bevat het ontwerp van John Belcher, een van de uitgenoodigde architecten, die echter geen prijs vermocht te verwerven. Het is opgevat in den stijl van Wren, zooals men zich herinneren zal, de Engelsche collega's hebben echter ook waar zij superieur werk leverden weinig succes gehad bij de jury. Ernst Rentsch, die dan volgt, brengt ons zijn, als gruwelijk bonte aquarel, behandelde gevelteekening voor den geest, maar ook zijn meesterlijk als crayon-teekening behandeld vestibule-interieur.

Drie platen zijn voorts gewijd aan Kromhauts verdienstelijk ontwerp. In reproductie voldoet dit ontwerp, zou men zeggen, nog beter dan het origineel. De perspectief is in kleuren weergegeven. Een woord van lof voor deze prachtige reproducties is hier zeker niet misplaatst.

Nevens het bekende ontwerp van Russel en Cooper vinden wij ten slotte nog twee Nederlandsche inzendingen vertegenwoordigd namelijk die van Otten, De Roos en Overeynder en dat van W. van Boven. Korte biographische aanteekeningen betreffende de ontwerpers vergezellen ook deze platen weder.

De commissie van redactie van het plaatwerk heeft terecht begrepen, dat deze aanteekeningen bijzaak waren. Veel beter dan daaruit, leert men de bouwmeesters uit de afgebeelde ontwerpen kennen, vooral waar hier uit den overstelpenden overvloed met zooveel zorg het meest karakteristieke is uitgekozen en waar dit zoo werd weergegeven als hier het geval is.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

AMSTERDAM. Dezer dagen herdacht de heer W. B. G. Molkenboer den dag, waarop hij 40 jaar geleden als rijksambtenaar bij het teekenonderwijs werd aangesteld. Bovendien was het dit jaar de twintigste maal, dat hij het presidium bij de examen-commissie voor de teeken-akten middelbaar onderwijs bekleedde. Zeker voor deze algemeen geachte autoriteit op teekenonderwijsgebied een gedenkwaardige dag. Maar hij heeft geen hulde gewild en te kennen gegeven, dat hij den dag liever onopgemerkt wilde laten voorbijgaan. Dit ook met het oog op de Feestelijkheden, die verleden jaar ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum, als directeur der Rijksnormaalschool, hebben plaats gehad. Wat intusschen niet belet heeft, dat vele zijner collega's vrienden en leerlingen, 't zij door hun persoontijk bezoek, 't zij per brief of langs draad hun hulde hebben doen blijken.

MAASTRICHT. Bij Valkenburg zijn oude fundamenten blootgelegd, die duidelijk den plattegrond vertoonen van een groote Romeinsche villa plm. 10 bij 20 M., waarvan de vleugelvertrekken, de achterhal en de groote hof zeer goed herkenbaar zijn. Verder werd op een 100 M. afstands een tweede villa weergevonden, vroeger door Pastoor Habets ontgraven. Van deze werd thans een groote gemetselde kelder weer blootgelegd, een zeer merkwaardig stuk Romeinsch bouwwerk in zeer goeden toestand bewaard.

Het vervolg der opgravingen van dit jaar zal vooral ten doel hebben de verhouding der beide gebouwen vast te stellen en na te gaan of er nog meerdere hoeven tot dezen aanleg kunnen hebben behoord.

Een munt en vooral vele scherven van aardewerk dateeren het groote gebouw in de tweede eeuw na Chr.

DORDRECHT. Onder de buitengewone uitgaven op de Gemeentebegrooting komen o.a. voor: f 90.000 voor een nieuwe ijzeren brug over de Noordersluis en f 245.000 voor de kosten van het in exploitatie brengen van de terreinen aan de overzijde van het Wanty (Gors de Staart). Dit bedrag is alleen bestemd voor het maken der bruggen met verbindingsweg tot den Noorderdijk (f 170.000) en van de haven voor ligplaats van schepen f 75.000). De geheele kosten voor het in exploitatie brengen dezer terreinen, bestemd voor handels- en nijverheidsinrichtingen, worden geraamd op f 450.000.

Voor de verbouwing van het Stadhuis is verder onder de onvoorziene uitgaven f 16.000 uitgetrokken.

HAARLEM. Het museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Augustus door 665 belangstellenden bezocht.

De aan het museum verbonden boekerij was gedurende de afgeloopen maand gesloten en wordt op 2 September weder geopend.

Personalia.

— Tot civiel-ingenieur der gemeente de heer F. M. Tadema Wielandt te Tilburg.

— Door de commissie van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werd in de plaats van den heer Zwolle, die eervol ontslag heeft aangevraagd, benoemd de Heer A. Peddemos, kunstdrijver te Utrecht om praktisch onderwijs te geven in de afdeeling der Artistieke metaalbewerking in de aan het museum verbonden School voor Kunstnijverheid.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar voor het Bouwkundig Teekenen. 1 leeraar voor het Ornament Teekenen aan de Winteravond Vakteekenscholen van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, afd. „Ambachtsscholen" te Amsterdam. Salaris f 400 per cursus van 5½ maand, 5 avonden per week, van 7 tot 9½ uur. Indiensttreding 1 October a.s. De sollicitatiebrieven enz. aan den Directeur E. Jelsma, Weteringschans 165, vóór 18 September a.s., aan welk adres de Instructiën ter inzage liggen. f1)

— Bouwkundig Teekenaar, geschikt om met Architecten onderhandelingen te voeren en vlug details op te nemen. Br. lett. T, bureau van het Weekblad „de Aannemer" te Amsterdam. (1)

— Tijdelijk leeraar aan de Burger-Avondschool te Deventer, voor perspectief, beschrijvende meetkunde, gonio- en trigonometrie, kennis van werktuigen, bouwconstructies en wiskunde, bezoldiging f 600 per jaar. Op zegel geschreven requesten aan den Burgemeester vóór 12 September a.s. (1)

— Magazijnmeester aan de Gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage. Wedde f 1500—f 2000. Vereischten: diploma voor boekhouden, kennis van Duitsch, Engelsch en Fransch. Zich bij gezegeld verzoekschrift vóór 10 September richten tot B. en W. (2)

— Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland. Sollicitatiën bij gezegeld adres bij Gedeputeerde Staten vóór 15 September a. s. (2)

— Electrotechniker ter assistentie van den Ingenieur op een Electr. Bureau, Den Haag, onder No. 7634. Br. aan het Adv.-Bur. „De Residentie", Luth. Burgwal 22, Den Haag. (2)

— Ingenieur bij Gemeentewerken te Leiden. Jaarwedde f 2000 met twee verhoogingen, telkens na 5 jaar dienst, van f 200. Diploma van Civiel-Ingenieur. Sollicitaties vóór 9 September a.s, De Wethouder van Openbare Werken is te spreken iederen Woensdag en Zaterdag tusschen 10 en 12 uur ten Raadhuize. (2)

— Civiel Ingenieur met eenig kapitaal aan bestaand Ingenieursbureau. Brieven onder No. 2617 aan het Adv. Bur. van J. Cikot, Hoogstraat 7, Den Haag. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

23 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p. m.
6 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
7 Bouwk. Teek. aank.,	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—45 j., f 80—f 110	„
8 Werktuigk. Teek.,	18—30 j., f 45—f 75	„
3 Electrotechniker	22—41 j., f 60 f 85	„
1 Scheepsteekenaar	23 j., f f 50	„
1 Leeraar Smeden	30 j.	
2 Machinisten-chef	28—30 j., f 75	

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 9 September.

Amsterdam, ten 1.30 uro, door de Holl. IJz. Spw.-Mij. in het centraal-station, bestek no. 1098: het maken van een houten schoeiing in de spoorweghaven, het uitbreiden der havensporen en bijbeh. werken op het station Lesden, begr. f 30.000; bestek en teek. verkrijgbaar aan het administratiegebouw der Mij., Droogbak; aanw. gehouden.

Amsterdam, ten 12 ure. door het gemeentebestuur: het gereedmaken van terreinen tusschen den Schinkel en de cellulaire gevangenis; de voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij; inlichtingen ten kantore van den Hoofdopzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Stadhuisze, kamer No. 145, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen der week, welke aan de besteding voorafgaat.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het verbreeden van de vaste brug no. 29 over de Heerengracht voor het Koning-plein; de voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij; inlichtingee afd. „Bruggenbouw" ten Stadhuize, kamer No. 157, van 10 tot 12 uur, de week, welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Axel, ten 5 ure, door de bouwkundige J. Wisse Jz. te Zaamslag, in het café bij Dieleman Sr.: het bouwen van een woonhuis aan den buitenweg; bestek en teek. ter inzage in gen. café en ten kantore van den besteder; aanw. 9 Sept. 3 ure.

Gennep, ten 3 ure, door het R. K. kerkbest. en het schoolbestuur in het hotel van H. Verzett: het bouwen van een sacristie bij de kerk en eenige andere werken, en het bouwen van een school met schoolhuis; aanw. gehouden; bestek en teek. verkrijgb. bij den arch. J. H. H. van Groenendaal te Vught.

's-Gravenhage, ten 1.30 ure, door De Zuid-Holl. Electr. Spw.-Mij., in het Zuid-Holl. Koffiehuis; bestek no. 28: het bouwen van stations, haltegebouwen, wachterswoningen, en andere dienstgebouwen, het maken van perrons en afsluitingen en bijkomende werken langs de spoorbaan der Z. H. E. S. M. in de gemeenten Rotterdam, Schiebroek, Berkel, Pijnacker, Nootdorp, Stompwijk en Wassenaar; aanw. gehouden; bestek en teek. verkrijgb. aan het ingenieursbureau Beversen en van Heurn, Heerengracht 38 te 's-Gravenhage, alwaar van 2 tot 4 ure inl. zijn te bekomen.

Maastricht, ten 10.30, door het minist van Waterstaat, aan het gebouw van het prov. best.: het verruimen van en het maken van boordvoorzieningen langs de Zuid-Willemsvaart in de gemeenten Weert en Nederweert, begr. f 47.000; bestek no. 190 na 26 Aug. ter lezing aan gen. minist. aan de lokalen der prov. best. en te bek bij Gebr. van Cleef 's-Gravenhage- inl. bij den hoofding.-dir. Keurenaar te Maastricht, den in. Meuter te Roermond en den opz. Smelt te Weert; de noto van inl. ligt op 2 Sept. ter inzage bij gen. ing.

Wieschoten, ten 6.30, door het gemeentebestuur: het gedeeltelijk verbouwen van het armhuis; bestek en teek. verkrijgb. ter secretarie; inl. te bek. elken dag van 10 tot 12 ure, bij den gemeente-architect.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 14 SEPTEMBER 1907. No. 37.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor-uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Bouwkunst op de Vierjaarlijksche

De afdeeling bouwkunst van de Vierjaarlijksche Tentoonstelling der kunstwerken van Levende Meesters, die nu in het Stedelijk Museum te Amsterdam wordt gehouden, is betrekkelijk ruim voorzien.

Vier en twintig inzenders zijn met honderd werken te zamen vertegenwoordigd, zoodat gemiddeld vier inzendingen op één architect komen. Maar zoo gelijktijdig is de verdeeling niet. Terwijl sommige bouwmeesters één of twee nummers stuurden, hebben anderen elf, twaalf of dertien inzendingen.

Men heeft de goede gedachte gehad, de architectuur in één zaal samen te brengen, waar de teekeningen en fotografiën smaakvol tegen de wanden geschikt zijn en de modellen in het midden op stellingen een plaats kregen. Die zaal geeft toegang tot de prentkunst en de kunstnijverheid en vormt dus niet, als vaak in het buitenland, een Ultima Thale, waar alleen vrijende paren van de eenzaamheid gebruik maken. Hopen wij, dat de bezoekers er lang mogen vertoeven.

Merkwaardig vooral is de inzending van Professor Doctor Bruno Schmitz, Charlottenburg bij Berlijn, Sophiënstrasse 11. Deze Duitsche bouwmeester is bekend als de ontwerper van verscheidene gedenkteekenen in Romaanschen stijl, soms ook meer klassiek getint, doch altijd zwaar van vormen en van verhoudingen. Daar deze gedenkteekenen meest te midden van bergen geplaatst zijn, trachtte de ontwerper door een zoo massief mogelijke architectuur zijn scheppingen minder nietig te doen schijnen.

Dit zware, plompe, heeft ook het gedenkteeken voor Bismarck, dat als een bijzonder fraaie houtskoolteekening ter tentoonstelling aanwezig is. Het werd ontworpen voor Hamburg en vertoont den ijzeren kanselier als een reusachtigen Roelant in het harnas. Bismarck heeft zich in het Duitsche Rijk een monument gesticht, dat zijn naam voor alle tijden zal bewaren. Waarom laten dan de Duitschers overal standbeelden, herinneringstorens, gedenkteekenen voor dien staatsman verrijzen? De kunst vindt bij al dit bouwen en beeldhouwen geen baat, al geeft het den bouwmeesters en beeldhouwers een flink stuk brood. De verklaring van al die eerbewijzen schijnt te zijn, dat de keizer voortdurend zijn grootvader in brons en marmer als den stichter van het Duitsche Rijk laat neerzetten en dat zijn onderdanen, waar zij kunnen, Bismarck's beeltenis bij wijze van protest in de buurt laten plaatsen. Aan dien dwazen wedstrijd zijn al die beelden met uniformjassen, kanonlaarzen en pickelhauben hun ontstaan verschuldigd. Voor de afwisseling is nu Bismarck eens als reusachtige Roeland verbeeld; als nu maar de keizer zijn grootvader niet als Goliath daarnaast laat zetten!

Wie den catalogus niet heeft nageslagen, zal in twijfel verkeeren omtrent hetgeen de twee aqua-

rellen, die de verdere inzending van Professor Doctor Schmitz uitmaken, voorstellen. Het zijn interieurs van tempels, denkt men. De bovenste, met de eigenaardig gewelfde zoldering, zou San Fermo te Verona, de benedenste, met de vierkante steenen pijlers, een Indische rotstempel kunnen verbeelden.

Doch wie dit denkt, heeft het mis. Men ziet hier de „Keizerszaal" en de „Kolommenzaal" van het Restaurant Rheingold te Berlijn. Wie goed oplet, ziet in een hoekje van den rotstempel ook een paar menschen aan een gedekt tafeltje zitten.

Wat moet er in de ziel van een Berlijner omgaan, als hij in zulk een omgeving „zu Mittag speist" of „sein Abendbrot verzehrt"? Zouden hem de spijzen, het bier en de wijn beter smaken, omdat hij zich kan verbeelden, de zoldering van een Italiaansche kerk boven zijn hoofd, of de pijlers van een Indischen tempel naast zijn tafeltje te hebben? Het moet wel zoo wezen, want anders zouden de ondernemers van dit eethuis aan den Herr Professor zulk een kostbare bestelling niet hebben gedaan. Maar over vijf en twintig jaar..... nu ja, dan komt er weêr wat anders. Zoo blijft het werk in de wereld.

Naast de meesterlijke aquarellen van Schmitz heeft men de teekeningen voor het Vredespaleis van Berlage en Kromhout gehangen, die, qua ontwerpen, zeker hooger staan dan het „Rheingold", maar die, door de al te wazige en fletsche wijze van behandelen, wat bleek doen naast de krachtige kleuren van Schmitz. Ook het ontwerp voor het Vredespaleis van W. van Boven wordt door de nabijheid van het Duitsche werk benadeeld.

Vele inzenders hebben gebruik gemaakt van de vergunning, om fotografiën naar uitgevoerde werken te mogen inzenden. Het publiek ziet zulke fotografiën wel graag, maar de vakman heeft toch liever teekenwerk, indien het althans door den ontwerper zelf vervaardigd is. Want wanneer die ontwerper de hulp van een bekwaam teekenaar heeft ingeroepen, dan is de aardigheid van zijn werk af.

Doch welke architect van naam kan zelf nog teekenen? Allerlei beslommeringen nemen zijn tijd in beslag, en hij is al blij als hij fotografiën naar zijn uitgevoerde werken kan laten maken.

De fijne potloodschetsen van K. P. C. de Basel te Bussum handhaven schitterend zijn naam als teekenaar. De bekende huizen te Bussum, te Amsterdam en te Alkmaar door dezen architect gebouwd, zijn in fotografie geexposeerd. Men weet, op hoe eigenaardige wijze motieven uit zeer verschillende perioden aan deze werken tot één geheel zijn versmolten.

Eduard Cuypers heeft meer snaren op zijn viool. Nu eens bouwt hij in Vlaamschen trant, waarvan het Station te 's-Hertogenbosch een voorbeeld geeft, dan weer meer Engelsch, zooals aan de villa's te Utrecht, Amsterdam, Dordrecht, Overveen en Aerdenhout te zien is. Het gipsmodel van de Amsterdamsche Bank is in modern-Brusselschen trant gehouden, terwijl het ontwerp voor het Vredespaleis bewijst, dat de ontwerper ook den modern-Weener stijl machtig is. Hier ontbreekt het dus niet aan veelzijdigheid.

Den stijl der 17e en 18e eeuw vinden wij door Jos. Cuypers en Jan Stuyt, die in den catalogus Jan Huyt genoemd wordt, gebruikt. Hun 18e eeuwsche Raadhuis te Heemstede heeft reeds heel wat pennen in beweging gebracht. Maar op de fotografie ziet het er wel smakelijk uit. De villa Sonnehoeck te Hilversum is meer klassiek van vormen en bewijst, dat de 17e eeuw de ontwerpers heeft aangetrokken.

Echt Duitsch is wat Hermann vom Endt, met wien men te Dusseldorp telefonisch onder No. 961 spreken kan, tentoonstelt. Het model voor een gevel van een „Handelskammer" heeft de zware, half Romaansche, half klassieke vormen, die onze Oostelijke buren modern vinden. De nieuwe buurten van Dusseldorp, Keulen en Mainz leveren vele voorbeelden van zulk een architectuur.

Jonas Ingenohl heeft als bouwmeester van scholen een goeden naam. Voor die gebouwen weet hij de sobere en toch effectvolle motieven van Pieter Post op gelukkige wijze te gebruiken. Kruiskozijnen, een forsche lijst, een hoog leien dak, een klassieke deuromlijsting, ziedaar de elementen dezer eenvoudige en rustige architectuur.

Een vaardig teekenaar is J. H. W. Leliman, die met een paar lijnen een pittoresk landhuisje weet af te beelden. Op hem passen de woorden van den 17e eeuwschen dichter:

„Dus teeckenaar weet het so voor te stellen,
Dat yedereen tot 't timmeren moet hellen,
Soodat er boulust komt ofschoon se er nyet en was,
En het beschimmelt gelt gaet rollen uyt de kas".

Hebben deze landhuizen het Engelsch karakter, dat de smaak van den tijd begeert, Theo Rueter te Blaricum tracht meer in oud-vaderlandschen trant te ontwerpen, als hij voor zijn woonhuisjes de gevels aan de Zaan tot modellen kiest.

De Gothische stijl, eens zoo gezocht heeft blijkbaar tegenwoordig afgedaan. Wij vinden hem alleen gebruikt door J. C. Legen, die een studie-ontwerp voor een kerk heeft ingezonden, dat te midden der overige inzendingen een ietwat vreemd figuur maakt.

A. Salm en J. Verheul hebben te Rotterdam een gebouw voor de Nederlandsche Bank ontworpen, dat een deftig karakter heeft en geen der buitensporigheden vertoont, waaraan de nieuwe kunst vooral te Rotterdam, zich wel eens heeft schuldig gemaakt.

Wanneer wij het in het Stedelijk Museum aanwezige in zijn geheel overzien, dan komen wij tot de overtuiging, dat de Nederlandsche architectuur — want van de buitenlandsche is er te weinig, om over te oordeelen — tegenwoordig in een kalme stemming verkeert. De dwaasheden, die tien jaar geleden in naam der oorspronkelijkheid werden begaan, hebben uitgewoed. De op de spits gedreven soberheid, die als tegengif werd aangeprezen, vindt ook geen aanhangers meer.

De nieuwe stijl is nog niet gevonden. Blijkbaar zocht men er niet meer naar, wat verstandig is. Want indien wij nog eens een oorspronkelijke architectuur zullen krijgen dan moet zij van zelf komen.

Uitvoering van werken in ouden tijd.

Vervolg van blz. 277.

De arbeidsloonen, die de aannemers in rekening mochten brengen, waren door den magistraat vastgesteld. Zoo vinden wij in een Gildebrief van 1636 van een Hollandsche stad de bepaling: „de Metselaers sullen haer ook laten contenteeren ende vergenoegen met de daggelden, die zij tot nog toe genoten hebben, sonder deselve te mogen steygeren ende verhoogen, dan met expres consent ende bewillinge van de Magistraet deser Stede".

Ook voor de „Timmerluyden" gold deze bepaling en de straf die op overtreding stond was niet minder dan; „sonder genade uyt het Gilde geset te worden".

Het loon van de meesters-metselaars en timmerlieden was in 1655 gedurende de zomermaanden van 1 April tot 1 October een gulden en vier stuivers daags, voor de volle knechts een en twintig stuivers en voor de opperlieden veertien stuivers. Men werkte van vijf tot acht ure v.m., van halfnegen tot half twaalf v.m., van een tot vier ure n. m. en van half vijf tot zeven uur 's avonds.

Van 1 October tot 11 November en van 11 Februari tot 1 April werkte men van halfzeven tot halfnegen v. m., van negen tot twaalf ure en van een uur n. m. tot half zes; dan verdienden de meesters een en twintig stuivers, de knechts achttien stuivers en de opperlieden twaalf stuivers daags.

Van 11 November tot 11 Februari werd gewerkt van half acht tot twaalf uur en van n. m. een tot vier uur, dan waren de dagloonen resp. achttien stuivers, vijftien stuivers en tien stuivers.

Deze loon- en werktijdregeling is zoo duidelijk mogelijk. Het is wel merkwaardig, dat men, na een eeuw ongeveer van gemis van elke regeling op deze punten, toch van overheidswege weder daartoe is moeten overgaan.

Dit is voornamelijk te danken aan den aandrang van de zijde der werklieden, toen men tot de ervaring gekomen was, dat men, bij de afschaffing der gilden, het kind met het badwater had weggeworpen.

Veel is er in onze hedendaagsche bestekken ongemerkt uit den gildentijd overgebleven, zoo b. v. omtrent het overdoen van aangenomen werk, lezen wij het volgend artikel:

„Den Metselaer die eenig werk aenneemt, sal gehouden wesen 't selve te voldoen, volgende 't bestek metten Besteder daer van gemaekt, sonder dat een ander over te mogen doen, dan bij consent van den Besteder, ofte ook 't selve te mogen verlaten, op poene van twee pont vlaems*) te verbeuren van elken dag, die hij uyt het werk blijft, buyten consent van den Besteder".

Als het de taal en de spelling niet was zouden wij meenen een hedendaagsch bestek te lezen en alsof het voorafgaande nog niet duidelijk genoeg was, in het volgende artikel zijn de bedreigingen voor den nalatigen aannemer nog wat aangedikt, men oordeele slechts:

„Ende ingevalle den voorsz. aennemer zijn aengenome werk, sonder consent van den Besteder, twee dagen ofte langer duurende, verliet, soo sal denselven Besteder hem mogen addresseren, aen den voorsz. Hooftman ende Deeckens, die gehouden sullen wesen, twee pont vlaems daegs aen den voorsz. Besteder promptelijk te betalen, ende 't verlate werk datelijk tot laste van den voorsz. aennemer te besteden, ende denselven aennemer alle zijn werk voor den tijt van ses weken te verbieden: ende sullen den Hooftman ende Deeckens de voorsz. twee ponden vlaems daegs, mitsgaders 't geene zij over de bestedinge van 't voorsz. werk, boven 't geene den eersten Besteder schuldig is daer op te betaelen, moeten verschieten aen den eersten aennemer, die 't werk in manieren verlaten heeft, ende 't selve dubbelt innen ende executeeren, ingevalle deselve op de vermaninge van den Hooftman ende Deeckens niet en betaelde".

Men ziet het, de krasse voorschriften zijn geen uitvindingen van de bestekkenmakers der negentiende eeuw, de organisaties waartoe de aannemers in vroeger tijden behoorden hebben ze zelf in het leven geroepen.

Na de Fransche omwenteling hebben de besteders dergelijke bepalingen als voorschriften voor de uitvoering of als administratieve bepalingen toegevoegd aan de bestekken, waarin zij oorspronkelijk niet voorkwamen, want het bestek was alleen de omschrijving van het werk.

Er waren geen hoofdman en dekens meer tot wien de besteders zich tot handhaving hunner rechten konden wenden, geen door den magistraat gesanctionneerde algemeene voorschriften gelijk de gildebrieven; was het wonder dat de besteders er toe kwamen als rechters in hun eigen zaak op te treden en zichzelf de uitspraak in het hoogste ressort over de uitlegging van de door hen zelf gemaakte bepalingen voor te behouden?

Nog meer bepalingen komen in de gildebrieven voor, die thans door velen voor zeer modern gehouden worden. Knechts die den besteder niet aanstonden mocht hij, zonder den meester verantwoording schuldig te zijn, van het werk weren. „Brandewijn ofte eenige gedisteleerde Wateren" mochten niet op de werken worden geschonken.

Een ongevallen-verzekering had men niet, doch een soort van ziekte-verzekering wel; in een woord er was heel weinig, dat niet gereglementeerd was: zoo onder anderen ook het leerlingwezen, een onderwerp dat thans weder tot de vragen van den dag behoort, maar in geen direct verband staat met de uitvoering der werken.

Bij de scherpe afbaking van het gebied, waarop elk gilde zich had te bewegen, ligt het voor de hand, dat bij aanbestedingen het particeel stelsel regel was. Bij de uitvoering van bouwwerken gaf dit wel eens last of moeite, maar er was niets aan te veranderen. Nu zijn b. v. metsel-, timmer- en verfwerk niet zoo moeilijk uit elkaar te houden en in vele streken van ons land is de scheiding volgens deze ambachten bij aanbestedingen ook nog regel gebleven. Maar de timmerlieden en de schrijnwerkers kwamen in den burgerbouw nogal eens met elkaar in conflict. Men trachtte hieraan een mouw te passen door met kleingeestige nauwkeurigheid in details te omschrijven welk soort werk de timmerman en welk soort de schrijnwerker mocht maken. Zoo mocht b. v. de timmerman alleen gladde opgeklampte deuren maken, aan paneeldeuren mocht hij zich niet vergrijpen; die te maken was het uitsluitend recht der schrijnwerkers.

In de praktijk schijnen dergelijke fijne onderscheidingen niet te hebben voldaan, althans vinden wij later gewag gemaakt van een samensmelting van timmermans- en schrijnwerkersgilde. Ook deze oplossing voldeed niet aan de verwachtingen. Na vijf jaren verzochten de schrijnwerkers weder van de timmerlieden gesepareerd te worden en zij kregen hun zin, ondanks de tegenwerking der timmerlieden, die tegen de scheiding waren, omdat de combinatie hun waarschijnlijk voordeel had opgeleverd.

*) Een pond vlaamsch is zes gulden.

In het metselaarsgild kunnen wij een minder scherpe afbakening van de aanverwante vakken waarnemen; daarin toch waren mede begrepen de beeld- of steenhouwers, de leidekkers en de rietdekkers en werden later nog opgenomen de loodleggers en pompenmakers en de straatmakers.

De besteder kon dus door een meester-metselaar als aannemer nogal verscheidenheid van werk doen uitvoeren.

Het spreekt van zelf, dat er in een tijd, toen elke stad zijn eigen keuren en gildebrieven had, geen sprake was van volkomen overeenstemming in de bepalingen, die daarin voorkwamen; hoezeer van een geest doordrongen kwamen er, al naar plaatselijk gebruik, verschillende afwijkingen van de boven aangehaalde voorbeelden in voor. Bovendien had de magistraat van elke stad de bevoegdheid daarin, naar goedvinden, „Ampliatien en Alteratien" aan te brengen. Een volledige studie van de gildebrieven van de Noord-Nederlandsche steden, zooals zij omstreeks het midden der zeventiende eeuw, in den bloeitijd der bouwambachten geldende waren, zou dus een zeer omvangrijke arbeid zijn, ook al bepaalde men zich alleen tot een onderzoek naar een onderdeel als de regeling van de uitvoering van werken, van het leerlingwezen, enz. Wat het laatstgenoemd onderdeel betreft, zij hier ter loops opgemerkt, dat een uitvoerige studie daarvan, met het oog op een regeling voor onzen tijd, wellicht loonend zou kunnen zijn.

Immers de gildebrieven der zeventiende eeuw zijn op zich zelf reeds te beschouwen als door het gebruik geijkte voorschriften, waarvan men den oorsprong een paar eeuwen vroeger moet zoeken en die nog ruim een eeuw van kracht zijn gebleven, maar daarna, omdat men ze zoozeer verwaarloosd had, dat men tegen een grondige reconstructie als tegen een berg opzag, eigenlijk gemakshalve, plotseling zijn afgeschaft.

Menig gebouw uit dien tijd is bij gebrek aan oordeelkundig onderhoud zoodanig vervallen, dat reparatie ondoenlijk was geworden, en men tot afbraak besluiten moest; zoo is het ook met het eenmaal hecht en sterk en weldoortimmerd gebouw van ons gildewezen gegaan.

Dat voor de uitvoering van een werk een goed en duidelijk bestek een hoofdvereischte is, weet ieder bouwkundige. Oude bestekken vormen nu wel niet juist een amusante uitspanning, lectuur, maar toch kan men daaruit soms nog wel eens wat leeren. Wij hebben ze menigmaal aangetroffen, die vrij wat beter in elkander zaten, dan die van vele onzer hedendaagsche bouwmeesters. Een zeer oud voorbeeld werd verleden jaar, in verband met den bouw van de nieuwe brug over den Rijn te Alphen door den heer W. C. M. de Regt gepubliceerd in de *Rijnbode*.

In het archief der gemeente Alphen berust namelijk een stuk van 16 September 1589 getiteld:

„Consent opt Besteck gemaeckt bij Schout ende Ambachts bewaerders van Alphen ende Outshoorn, nopende tleggen van de Brugge over den Rijn tot Alphen etc."

In deze acte is het geheele bestek, waarnaar men voornemens was de brug te besteden, woord voor woord opgenomen en de omschrijving is zoo duidelijk, dat ieder die weet hoe een ophaalbrug of klapbrug in elkander zit, volgens deze omschrijving een teekening zou kunnen maken, die waarschijnlijk een vrij nauwkeurig beeld van dit oude zestiende-eeuwsche werk zou geven.

Zoowel de hoofdmaten als de houtzwaarten van bijna elk onderdeel zijn in Rijnlandsche voeten en duimen aangegeven. Zeer weinig is afhankelijk gesteld van nadere opgaven of van den eisch van het werk, ofschoon laatstgenoemde uitdrukking een enkele maal voorkomt; alleen wat het ijzerwerk betreft vinden wij o. a. bepaald:

„Item dese Brugge sal men sluyten aan die Alphensche zijde mit alsulcken sloth als mijn Heeren gelieven zal" en verder:

„Item dit voorsz. werck te maecken ende te bewaren met bouten, spyckeren, gengen oft ander yserwerck als daer oorbaar oft van noode wesen zal".

Geen enkel aannemer zou hier het bezwaar van onduidelijke omschrijving te berde kunnen brengen en wanneer men nagaat hoe vaak het thans voorkomt, dat men uit teekening en bestek beide nog niet altijd kan gewaar worden, wat eigenlijk de bedoeling van den ontwerper was, dan mogen wij dit oude bestek, blijkbaar samengesteld door iemand, die de praktijk door en door kende, nog wel eens als voorbeeld aanhalen, hoe een constructie behoort beschreven te worden.

Op welke wijze dit werk werd aanbesteed, blijkt uit de bovenaangehaalde acte niet en daaromtrent deelde de heer de Regt geene bijzonderheden mede. Dergelijke bijzonderheden zijn uit de in oude archieven bewaarde rekeningen voorzeker nog in grooten getale op te diepen, maar dit is een tijdroovend werk en de oogst is dan dikwijls ook nog heel schraal.

Van enkele groote werken uit ouden tijd zijn echter meerdere bijzonderheden bekend, dank zij den ijver van onderzoekers, die bij lust en tijd ook door hun betrekking in de gelegenheid waren de archieven ongestoord naar goeddunken te raadplegen.

Zoo verscheen o. a. vijftig jaren geleden een boek over de bedijking, opkomst en bloei van de Beemster, van de hand van een hoofdingeland J. Bouman, een werk met veel zaakkennis samengesteld en van blijvende waarde voor de kennis van den waterstaatkundigen toestand van Noord-Holland niet alleen, doch ook voor onze hedendaagsche waterbouwkundigen, wegens de talrijke technische bijzonderheden, die erin worden medegedeeld.

De bedijking en droogmaking van de Beemster is een groot werk geweest, waarbij men met tal van moeilijkheden te kampen heeft gehad, een werk ook daarom belangrijk, wijl het eindelijk welslagen daarvan niet zonder invloed geweest is op de uitvoering van een veel grooter werk, dat later tot stand gekomen is, de droogmaking van de Haarlemmermeer.

Jan Adriaansz Leeghwater van de Rijp heeft in de droogmaking van de Beemster een werkzaam aandeel gehad en hoewel hij de droogmaking van de Haarlemsche plas niet heeft mogen beleven, dit werk zelfs eerst twee eeuwen na zijn tijd tot uitvoering gekomen is, zijn naam is daarom toch onafscheidelijk verbonden.

Reeds in het laatst der zestiende eeuw was het denkbeeld gerezen de Beemster droog te maken en schijnt daarvoor ook reeds octrooi te zijn verleend.

Behalve de Zijpe die in 1598 droog was, waren tot 1600 in Noord-Holland benoorden het IJ geen werken van dergelijken omvang ondernomen. „De kneurende oorlogsvracht doorploegde Vlaanderens beemden" in dien tijd, zooals Tollens zong; de tijdsomstandigheden waren te ongunstig aanvankelijk, om zulke werken te ondernemen, het octrooi kwam niet tot uitvoering en men moest betere tijden afwachten. Die betere tijden kwamen echter vrij spoedig.

Het jaar 1600 vormt een keerpunt in onze geschiedenis, want ofschoon de oorlogstoestand met korte tusschenpoozen nog bijna een halve eeuw zou aanhouden, de grootste oorlogsrampen waren geleden en de oorlog oefende geen nadeeligen invloed meer uit op de ontwikkeling van de algemeene welvaart.

Toch evenwel waren de bezwaren niet uitgesloten, ook hier verbonden vooral aan de voorbereiding van zulk een werk, maar wanneer wij de geschiedenis van die voorbereiding lezen en dan eens denken aan de geschiedenis van de Zuiderzee-plannen, dan komen wij tot de overweging, hoewel de Beemster bij de Zuiderzee vergeleken maar een klein meertje was, dat toch toentertijd vrijwat meer ondernemingsgeest en doortastendheid aan den dag gelegd werd door het voorgeslacht dan thans door onze tijdgenooten.

Het is niet onze bedoeling hier dieper op de geschiedenis van de Beemsterdroogmaking in te gaan. Onder de mededeelingen van Bouman vinden wij echter omtrent de uitvoering der werken, die daarmede in verband stonden, tal van belangrijke aanteekeningen die ons vrij duidelijk doen zien, hoe dergelijk werk in ouden tijd werd aangevat. Daarbij zijn natuurlijk verschilpunten met onze hedendaagsche wijze van werken op te merken, maar tevens blijkt daaruit dat vele gebruiken, die ook thans nog in zwang zijn, al van zeer ouden datum zijn.

(Wordt vervolgd).

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Over de noodzakelijkheid eener regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs bestaat geen verschil. Doch over de inrichting van dit onderwijs is men het niet eens.

Een partij, de democratische, wenscht dit onderwijs in de eerste plaats voor de zoons van de tegenwoordige technici, en verlangt daarom, dat praktijk er aan vooraf zal gaan. De andere partij, de aristocratische, wil van geen praktijk vooraf weten, doch ziet in de Hoogere Burgerschool het ideaal der voorbereiding.

De woordvoerder der aristocraten is de heer H. Enno van Gelder' ingenieur van Delft, de kampioen der democraten de heer H. J. C. Haver, die in de praktijk tot een bekwaam technicus werd gevormd.

Verscheidene malen reeds zijn deze heeren slaags geweest. Onze lezers herinneren zich nog, hoe de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst dit voorjaar het onderwerp Middelbaar Technisch Onderwijs aan de orde stelde, en den heer Van Gelder als inleider uitnoodigde. Toen zegevierden de democraten, daar, ondanks het verzet van de bestuurstafel, een motie van den heer Posthumus Meyjes dat de praktijk aan de Middelbare Technische School moest voorafgaan, een groote meerderheid kreeg.

De Vereeniging voor Vakonderwijs had in haar vergadering van laatstleden Dinsdag het onderwerp als hoofdschotel op de agenda gezet, en den heer Haver als inleider gevraagd op te treden. De volgende stellingen werden door den heer Haver verdedigd.

1o. Aan goed geregeld Technisch Onderwijs bestaat dringende behoefte.

2o. Middelbaar Technisch Onderwijs moet, wil het vruchtdragend zijn, voorafgegaan worden door eenige jaren practijk.

3o. De beste weg om tot een goede oplossing te geraken is: dat het Rijk zoo spoedig mogelijk maatregelen neme tot het oprichten van de eerste Middelbare Technische School.

4o. Ten einde ook hen, die op ver afgelegen plaatsen wonen in de gelegenheid te stellen, om van de Middelbare Technische School te profiteeren, richte men gelijktijdig aan die school eene correspondentie-onderwijs-instelling in.

Alleen de tweede stelling vond bestrijding en wel van den heer Van Gelder. De andere drie lokten geen tegenspraak uit, ofschoon er omtrent de derde stelling zeker heel wat op te merken ware geweest. Immers omtrent die op te richten eerste Middelbare Technische School bestaat heel wat verschil van inzicht. De heer Haver scheen haar zich te denken als het Haarlemsche Technicum van Minister Kuyper, dat echter voor de kinderen der technici zeker niet bereikbaar zou geweest zijn, en al heel gauw tot een klein-Delft zou zijn geworden. Vele kleinere inrichtingen, over het geheele land verspreid, desnoods aan bestaande scholen verbonden, waren zeker meer verkieslijk. Doch hierover werd niet van gedachten gewisseld.

Toen de debatten waren afgeloopen zou men gaan stemmen. Doch evenmin als het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst scheen dat van de Vereeniging voor Vakonderwijs op zulk een stemming gesteld. Het schijnt, dat het Rijk een particuliere inrichting tot een theoretische Technische Middelbare School wil hervormen, waarom een stemming met den uitslag, dat zulk een school veroordeeld wordt, „an Maassgebender Stelle" niet aangenaam kan zijn.

Doch nog de leden der Maatschappij van Bouwkunst, noch die van Vakonderwijs zijn voor die overwegingen van hun bestuur gezwicht. Zij hebben beiden met overgroote meerderheid de uitsluitend theoretische Middelbare Technische School verworpen.

Dit verwerpen zal echter niet veel baten, daar, naar verluidt, reeds op de komende begrooting geld voor de hervorming eener bestaande Amsterdamsche inrichting in een Middelbare Technische School op theoretische basis zal worden uitgetrokken en deze begrootingspost vrij zeker zal worden aangenomen.

De toekomst zal leeren, wat hiervan is. Als de aristocratische partij haar zienswijze weet te doen zegevieren, dan zullen de democraten, wanneer de te verwachten resultaten uitblijven, altijd de voldoening hebben, dat zij waarschuwden, toen het nog tijd was.

Aanbestedingen.

In verband met het Congres voor Ambachtsnijverheid te Amsterdam is door den heer J. J. van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage een rapport opgesteld, waarin twee vragen betreffende aanbestedingen worden behandeld, die in den laatsten tijd herhaaldelijk ter sprake zijn gekomen.

Wij laten het eerste gedeelte van dit rapport hier volgen:

I.

Is het wenschelijk, meer dan tot nu toe het geval is, de aanbestedingen te splitsen naar de verschillende vakken?

Het valt niet te ontkennen, dat voor deze vraag een grondige reden bestaat.

Sedert het stelsel van aannemen in het begin der 19e eeuw meer algemeen zijn intrede in de maatschappij en in de bouwwereld in 't bijzonder heeft gedaan, heeft het zich ontwikkeld tot een omvang van reusachtige afmetingen.

Die ontwikkeling na te gaan zou ons te ver voeren en misschien ook van geen beteekenend belang zijn, omdat langzamerhand alle toestanden zoo veranderd zijn, dat waar het eertijds zich niet zou hebben kunnen handhaven, men de tegenwoordige maatschappij haast niet zonder denken kan.

Thans kan men aannemen, dat als regel geldt: moet eenig werk worden tot stand gebracht, dan gaat men daarmede naar iemand, wien men meent der zake kundig te zijn, draagt hem op een omschrijving (bestek) te maken van hetgeen men verlangt, zooveel noodig teekeningen, een begrooting van hetgeen het geheel kosten zal, en gaat daarna tot aanbesteding van het geheele werk over.

Hetzij verschillende aannemers worden uitgenoodigd in te schrijven naar het werk, of wel door het adverteeren in de dagbladen alle aannemers worden opgeroepen mede te dingen naar het maken van het werk in beide gevallen is het resultaat dat, als geen ingrijpende bezwaren tegen den laagsten inschrijver zijn in te brengen en zijne soliditeit of die zijner borgen voldoende is, hem het uitvoeren van het werk wordt gegund

De kwestie van *publieke* aanbesteding, *onderhandsche* aanbesteding of besteding bij *uitnoodiging*, zoowel als het meer of minder wenschelijke om de uitvoering aan den minsten inschrijver op te dragen, zullen we hier weder ter zijde laten, omdat dit minder de kern der vraag raakt.

Denke men zich eenig bouwwerk, dan behooren tot datgene wat aanbesteed wordt, ongeveer alle bouwambachten, als: van de metselaars, steenhouwers, marmerwerkers, timmerlieden, smeden, schilders, loodgieters, koperwerkers, enz.

Soms wordt decoratief schilderwerk, beeldhouwwerk, en drijfwerk daarbij ook opgenomen en de besteding ook uitgebreid met het werk van den electricien, verwarmingsingenieur, gasfitter, enz.

De aannemer, wien het werk wordt opgedragen, heeft dus te zorgen dat alles, wat behoort tot bovengenoemde ambachten en vakken, door hem wordt tot stand gebracht. Nu komt het in de practijk voor, dat de aannemer iemand is, die zelf vakman is en een ambacht uitoefent. Tot deze soort behooren de zoogenaamde burgerbazen (metselaars en timmerlieden), die een eigen werkplaats hebben en langzamerhand hun werkkring hebben uitgebreid tot het aannemen van werken in hun geheel. Zij hebben dan gewoonlijk aan hun werkplaats nog toegevoegd loodgieters, gasfitters en steenhouwers en een enkele maal ook ververs.

Een andermaal behoort de aannemer niet tot de eigenlijke ambachtslieden. Hij is dan begonnen als teekenaar op een of ander technisch bureau, als opzichter of onderbaas bij eenig bouwwerk, of als ondernemer van speculatieve bouwwerken; een enkele maal is het iemand, die een technicum heeft doorloopen, daarna werkzaam geweest is bij een aannemer, architect of ingenieur en zich daarna gevestigd heeft als aannemer.

Dit vestigen gaat, in tegenstelling met het verkrijgen van eene positie in een ander vak, betrekkelijk gemakkelijk. De openbare inschrijvingen bieden daartoe overvloedig gelegenheid en de hoofdvraag voor vestiging is, of de beginnende aannemer een paar behoorlijke borgen voor zich weet te winnen.

Is den aannemer eenig werk opgedragen, dan wordt van hem gevraagd, dat hij het met de noodige voortvarendheid aanpakt en voortzet, en maakt, dat hij op den bepaalden tijd met het werk klaar komt.

Hij moet dus zorgen, dat op tijd de noodige materialen aanwezig zijn; zelf ambachtslieden in dienst nemen om de verschillende werkzaamheden van de verschillende vakken wederom aanbesteden aan onderaannemers, die specialiteiten in zulk een vak zijn.

Al of niet vakman zijnde, eischt de administratie, het onderaanbesteden, het weder uitrekenen van andere werken enz. zooveel tijd van den aannemer, dat het hem onmogelijk is persoonlijk het werk te leiden, te minder, wanneer hij reeds meerdere werken van eenige uitgebreidheid heeft aangenomen.

Gewoonlijk wordt over ieder werk een onderbaas aangesteld, belast met de regeling van het werk, het zooveel noodig aanstellen en ontslaan van ambachtslieden, het verdeelen van het werk voor de onderaannemers of vakbazen en niet het minst het overleggen met de Directie van het werk over de goede uitvoering enz., zoowel in hoofdzaken als in onderdeelen.

Wat het werk zelf betreft, dit wordt, wanneer hij eene Directie heeft, die prijs stelt op haar naam en liefde heeft voor het vak, zoowel in hoofd- als in onderdeelen uitgevoerd naar de teekeningen, die hem worden verstrekt.

Heeft hij eene Directie, die veel aan hem overlaat, dan is het duidelijk, dat hij in het beste geval goed werk maakt, maar geen buitengewone studie daaraan wijden zal, te minder, daar hij weet, dat de eer van het werk aan de Directie ten goede komt.

Uit het vorenstaande volgt dan ook, dat de volbloed aannemer van onzen tijd, waar zooveel vakken en ambachten door hem moeten worden uitgevoerd, niet noodig heeft vakman te zijn, en het streng genomen voldoende is, als hij een overzicht van alle vakken, zij het in betrekkelijk geringe mate.

Is deze omschrijving juist van het vak van den aannemer in zijn verhouding tot de ambachten en vakken, dan geloof ik den bal niet geheel mis te slaan met deze bewering:

1e. dat in 't algmeen de voorliefde vóór, en de toewijding tot eenig vak in 't bijzonder al gering moet zijn, omdat alle vakken en ambachten met evenveel, of even weinig toewijding door hem *moeten* behandeld worden, en dat alle ambachten, die in zijn aanneming zijn begrepen, hem even na moeten staan;

2e. dat er derhalve voor hem weinig reden bestaat, zich met eenig ambacht of met de beoefenaren daarvan in het bijzonder in te laten en het dus niet op zijn weg ligt op te treden als patroon of meester in eenig vak of ambacht;

3e. dat, waar het een gunstige uitzondering maakt, wanneer de aannemer zelf vakman en patroon is, in ieder geval de andere vakken dan toch in het voornoemde meer ongunstige geval verkeeren;

4e. dat derhalve van den aannemer niet te verwachten is, dat hij zich zal inspannen eenig bepaald vak te verbeteren, noch met de ambachtslieden van eenig vak tot dat doel in nadere verbinding treden zal;

5e. daar in de gewone omstandigheden de aannemer van een werk de laagste inschrijver is, zal hij meestal genoodzaakt zijn door onder-aanbesteding elk onderdeel voor een minimum bedrag gemaakt te krijgen, hetgeen zeer tot schade van het werk zijn moet en op den duur ook leiden moet tot voortdurenden achteruitgang der vakken en ambachten.

6e. moet het voor de patroons in de ambachten en vakken ongewenscht zijn, dat zij noch met den lastgever, noch met de Directie in onmiddellijk verband staan; dit betreft zoowel het ambacht zelf, als de finantiëele gevolgen voor de onderaannemers of vakbazen.

Uit het vorenstaande volgt, dat de ambachten zelf en hunne beoefenaren onder dezen toestand lijden moeten in moreelen en economischen zin en mitsdien, dat het *zeer wenschelijk* zou zijn de aanbestedingen te splitsen naar de verschillende vakken, omdat waarschijnlijk de ontwikkeling der ambachten en de toestand der beoefenaren daarmede zeer veel zou worden gebaat.

Het valt niet te betwijfelen, dat het ook *mogelijk is* de aanbestedingen te splitsen naar de verschillende vakken. Die splitsing zou een ingrijpende verandering brengen in de positie der directiën, zoowel als in den toestand van de aannemers.

Met name wordt de directie, wanneer de besteding voor elk vak afzonderlijk zou plaats vinden, gedwongen zich onmiddellijk met de betrokken patroons (vaklieden) in verbinding te stellen, hun aanwijzingen te geven en op de uitvoering van elk vak speciaal het oog te houden.

Zij zal veel meer tijd dan thans het geval is, beschikbaar moeten stellen om verband te brengen in het werk der verschillende vakken en alles zoodanig moeten regelen, dat het een het ander aanvult. M. a. w. de de verhouding tusschen de verschillende vakken op het werk komt alsdan geheel aan de Directie, waar die nu grootendeels door den aannemer geregeld wordt.

In zooverre zou hierdoor ook grooten invloed op het aannemersbedrijf worden uitgeoefend, zoodat op een enkele uitzondering na, de aannemer van geheele werken grootendeels zou worden verdrongen en vervangen door den aannemer van een of meer vakken.

Overwegende bezwaren bestaan daartegen m. i. niet. Een deel van den administratieven arbeid, die thans door den aannemer geschiedt, zou dan door de Directie moeten worden overgenomen, hetgeen het vak noodwendig ten goede zou komen. Versterking van het toezichthoudend en besturend personeel zou daarvan in het algemeen het gevolg zijn.

Vermoedelijk zou één persoon als leidend en besturend practisch uitvoerder voor de Directie moeten optreden, iemand, die de plaats van den tegenwoordigen onderbaas van den aannemer zou moeten innemen en de algemeene administratie van het werk zou moeten houden.

Naast, maar aan hem ondergeschikt, zouden opzichters over de uitvoering, zooals thans het geval is, moeten worden aangesteld. Waarschijnlijk zou van hen meer practische vakkennis gevorderd moeten worden, dan thans het geval is.

Waar nu van den dirigeerenden ingenieur of architect veel meer administratieven arbeid zou worden gevorderd, zou uitbreiding van zijn personeel noodig zijn om dien arbeid te verrichten, of wel zou hij genoodzaakt worden den omvang van zijn werkkring aanmerkelijk in te krimpen.

Het is niet onmogelijk, dat die vermeerdering van administratieven arbeid ongunstig werken zou op de aesthetische behandeling der onderdeelen door de directie; maar daartegenover staat het groote voordeel, dat de vakken en hunne beoefenaars op een hooger standpunt zouden geplaatst worden.

Een en ander te zamen vattende, mag men concludeeren, dat het *mogelijk en wenschelijk* is aanbestedingen te splitsen naar verschillende vakken.

Om tot uitvoering te komen zou noodig zijn, dat Staats-, Provinciale- en Gemeente-instellingen, zoowel als particuliere technische leiders zich verbonden, dien maatregel toe te passen.

Indien slechts een enkel particulier ingenieur of architect daarmede begint, is daarvan weinig of geen effect te verwachten.

Prijsvragen.

PRIJSVRAGEN UITGESCHREVEN DOOR DE FABRIEKEN VAN NAGEPERSTE EN ANDERE STEENEN

VOORHEEN FR. VAN DE LOO SR. TE DIEREN.

Op de drie prijsvragen, ten doel hebbende: het ontwerpen van toepassingen van „Verblendsteen" in verschillende hoofdtinten, in verband met decoratieve steen, genaamd „Bricorna" zijn 31 antwoorden ingekomen, als volgt:

Prijsvraag I. Het ontwerp van een gevel voor een dubbel woonhuis in eene straat van 15 M. breedte.

1.	Motto:	B.	2	teek. met mem.
2.	„	Denkt alleer gij doende zijt en doende denkt nog	7	id.
3.	„	Wall-veil-decoration.	2	id.
4.	„	Dieren.	2	id.
5.	„	Peking—Parijs.	2	id.
6.	„	,	2	teek.
7.	„	A	6	id.
8.	„	22 Februari.	2	id.
9.	„	Industrie.	2	teek. met mem.
10.	„	Motto in dubbele cirkel	2	id.
11.	„	Zomer.	2	teek. met mem.
12.	„	A Summernightdream.	2	id.
13.	„	Eigen haard.	2	id.
14.	„	Gevel.	3	id.
15.	„	B.B.	2	teek.
16.	„	Verwachting.	2	teek. met mem.
17.	„	26 Augustus.	1	id.
18.	„	Passer in cirkels (get.)	2	id.
19.	„	Simplicitas.	1	id.
20.	„	Toekomst?	2	id.

Prijsvraag II. Het ontwerp van eene vestibule met portaal voor eene villa.

21.	Motto:	Amatus	5	teek.
22.	„	Kennis is Macht	2	id.
23.	„	Etude	2	id.
25.	„	Vestibule	3	id. met mem.

Prijsvraag III. Ontwerp van een travee eener dorpskerk met houten tongewelf in het schip en een steenen gewelf in de galerij.

25.	Motto:	Bricorna	2	teek.
26.	„	Time is up.	4	id. met mem.
27.	„	P. L. S.	3	id. „ „
28.	„	Wapen (geteekend)	4	id.
29.	„	Kleinzand	3	id.
30.	„	A. V.	3	id. „ „
31.	„	Op hoop van zegen.	4	id.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 36 Agenda der 97ste Algemeene Vergadering, der Maatschappij t. B. d. B. te houden te Nijmegen 20 en 21 September a. s. met programma's der excursies.

Bankgebouw te Dordrecht, architecten Gebr. van Gendt Alzn.

Oude Gevel te Zutphen. Eenige bijzonderheden, betreffende het huis met den bekenden baksteengevel aan de Zaadmarkt door J. Gimberg.

Architectura No. 36. 8ste Int. Congres voor goedkoope woningen, gehouden te Londen in Augustus 1907 (vervolg).

Technisch Gedeelte. Fabricatiekosten van kalkzandsteen (slot). — De groote riool-zinkbuis te Kopenhagen.

(slot.) — Luchtkap voor boerderijen. — Internationale Commissie voor Beton-ijzer.

De Bouwwereld No. 37. Jacob van Campen. — Korte beschrijving van het gebouw der nieuwe huishoudschool te Amsterdam, ingewijd 11 September 1907, ontworpen door J. H. W. Leliman b. i. met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 36. Programma van de feestvergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs te houden te Delft op 21 September a. s. ter viering van het zestigjarig bestaan van het Instituut.
Technische mededeelingen, als inleiding tot de feestvergadering te Delft. I. Het Atelier van gebrand glas „'t Prinsenhof" te Delft door A. W. Weissman (met afbeeldingen).
Professor P. van der Burg 1857—1882—1907, door S. H. Stoffel w. i.
Verslag over de „reclamation lands" in Californië door G. J. G. Marsily Consul te S. Francisco.
Het rapport van de Soebang-Commissie door G. C. Quarles van Ufford.
Het Verslag over de Burgerlijke Openbare Werken in Ned. Indië over het jaar 1905 door L. H. Slinkers c. i.
Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, door Wouter Cool c. i. (slot).
Ingezonden stukken. Internationale Commissie voor beton-ijzer, door S. J. Rutgers c. i.
Bijblad. Notulen van de Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 15 Juni 1907.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 36. Tentoonstelling voor Electriciteit in huis en ambacht te Arnhem (slot). — Zeevaart Ongevallenwet 1908 (slot). — Bestratingen (vervolg). — Warmtekrachtmachines (vervolg). — Iets over accumulatoren. — Ratelsleutel. — Automobielen zonder stank.

De Aannemer No. 37. Nationaal Congres voor Ambachtsnijverheid, 11 en 12 September. Nota van den heer J. J. van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage over „Aanbestedingen", waarin behandeld worden: I. de splitsing van aanbestedingen naar verschillende vakken; II. de aanbestedingen bij toerbeurt aan verschillende patroons volgens een vast te stellen tarief.
Uit Eigen kring, LX De oude kwestie, door Soranus. Beschouwing over de quaestie van borgstelling bij aanbestedingen.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 10. Brengt waterdamp in vuren warmtegewin aan? — De architektonische eischen aan verblendsteenen te stellen (Overgenomen uit „de Bouwwereld"). — De Steenbakkersschool te Lauban. — Het arbeidscontract (vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 36. Heimatskunst in der Mark, door Gustav Ebe, met afbeeldingen van oude gebouwen te Brandenburg, Frankfurt a. O. en Königsberg.
Neues Gesteinsmaterial im Fichtelgebirge, door Dr. Albert Schmidt.
Schornsteinphantasien door Jos. A. Lux.
Die Ausbildung der Mietshäuser bij een prijsvraag-ontwerp van Himmelsbach & Zeitner te Freiburg i. B.
Neue ministerielle Bestimmungen für die Ausführung von Konstruktionen in Eisenbeton, door Ruprecht.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Haarlem. In het het Museum van Kunstnijverheid is thans eene tentoonstelling geopend van Japansche en Chineesche kunstvoorwerpen; geimporteerd door de firma Kleykamp te Rotterdam.
De tentoonstelling omvat kakemono's en gekleurde prenten, werken in brons en email, ivoor en houtsnijwerken alsmede vlechtwerken in bamboe en andere producten der kunstnijverheid waarin beide Oostersche volken zoozeer uitmunten.
Zondag is Museum geopend van 10—4 uur.

Personalia.

— De Heer E. A. von Saher, Directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, werd door den Koning van Pruisen, Keizer van Duitschland benoemd tot Ridder in de Kroonorde 3e klasse.

— De gemeenteraad van 's-Gravenhage benoemde in zijn zitting van 3 September 1907 tot wethouder het raadslid R. A. van Sandick, algemeen secretaris van het Kon. Instituut van Ingenieurs, hoofdredacteur van het weekblad „De Ingenieur".
De Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs verleende in zijn vergadering van 3 September 1907 aan den algemeen secretaris toestemming om dit ambt te aanvaarden.
Mede in overleg met de Commissie van Toezicht op het Weekblad „De Ingenieur" heeft de heer Van Sandick de benoeming tot wethouder aangenomen.

— De heer A. P. M. Kapteijn ingenieur in algemeenen dienst bij den Dienst van Weg en Werken bij de Staatsspoorweg-Maatschappij herdenkt op 15 September a.s. den dag, waarop hij voor 25 jaren bij genoemde Maatschappij in dienst trad.

— De heer H. Enno van Gelder w. i. is, met ingang van 1 Sept. 1907 benoemd tot directeur van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam.

— J. G. Niftrik, oud-ingenieur van de gemeente Amsterdam, te Amsterdam, is benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Bij de Staatsspoorwegen is benoemd tot opzichter de heer A. Knol, tot tijdelijk adjunct-ingenieur de heer W. Hiebendaal.

Vacante Betrekkingen.

— Teekenaar bij de Gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Zie adv. in dit No. (1)

— Bouwkundig Onderbaas of Uitvoerder. Brieven onder No. 33827 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentiblad te 's-Gravenhage. (1)

— Bouwkundig Opzichter voor p. m. 6 maanden. Aanbiedingen onder lett. A aan de Boekh. H. L. Smit en Zn., Hengelo. (1)

— Assistent Leeraar in 't vakteekenen aan de Avondcursussen van het Museum van Kunstnijverheid te Utrecht tegen October. Inl. bij den Directeur P. J. Houtzagers, Wilhelminapark 24. (1)

— Onderbaas voor direct voor Grondwerk, Fundeering en Bovenbouw voor een Fabrieksgebouw. Br. lett. M C 984, N. v. d. D. (1)

— Teekenaar en aankomend Teekenaar, bekend met Winkel-Etalages en gasornamenten aan de fabriek van Pino en Hellendall, Nieuwehaven 88 Z.Z., Rotterdam, (1)

— Leeraar voor het Bouwkundig Teekenen, 1 leeraar voor het Ornament Teekenen aan de Winteravond Vakteekenscholen van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, afd. „Ambachtsscholen" te Amsterdam. Salaris f 400 per cursus van 5½ maand, 5 avonden per week, van 7 tot 9½ uur. Indiensttreding 1 October a.s. De sollicitatiebrieven enz. aan den Directeur E. Jelsma, Weteringschans 165, vóór 18 September a.s., aan welk adres de Instructiën ter inzage liggen. (2)

— Bouwkundig Teekenaar, geschikt om met Architecten onderhandelingen te voeren en vlug details op te nemen. Br. lett. T, bureau van het Weekblad „de Aannemer" te Amsterdam. (2)

42STE JAARGANG. ZATERDAG 21 SEPTEMBER 1907. No. 38.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Hulde aan Jacob van Campen.

Toen wij eenigen tijd geleden de Nederlandsche architecten opwekten om den tweehonderdvijftigjarigen sterfdag van Jacob van Campen bij zijn graf te Amersfoort te herdenken, konden wij niet vermoeden, dat dit huldebetoon ook inderdaad den 13den September 1907 zou plaats vinden.

Doch de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Architectura et Amicitia sloegen met prijzenswaardige eendracht de handen in elkander en zorgden er voor, dat de dag niet onopgemerkt voorbijging.

Reeds vroeg in den morgen kon men aan het Centraal Station te Amsterdam heeren in deftig of zwierig wandeltoilet bijeen vinden, die een groote mand met zich voerden. Die mand werd in den goederenwagen geladen, de heeren stapten in den restauratiewagen.

De bewoners van Amersfoort groetten eerbiedig, toen zij de deftige stoet op den schoonen Vrijdagmorgen door hun stadje zagen wandelen, waar juist markt werd gehouden. Nadat de vermaarde Amersfoortsche kei was bezichtigd ging het gezelschap naar de St. Joriskerk, waar de kerkvoogden, de predikanten en verscheidene belangstellenden reeds bijeen waren. De Maatschappij was vertegenwoordigd door haar voorzitter, de heer A. Salm Gbz., haar afdeeling Haarlem, de geboortestad van Van Campen, door haar voorzitter, de heer L. C. Dumont en Architectura door zijn ondervoorzitter, de heer Jonas Ingenohl.

Nadat de gebruikelijke begroetingen en voorstellingen hadden plaats gevonden, nam de heer Salm het woord, om de aanwezigen welkom te heeten en kerkvoogden dank te zeggen voor de vergunning tot het brengen der hulde.

Nu plaatste zich de heer A. W. Weissman onder Van Campen's grafmonument en schetste in een korte toespraak den meester als onzen grootsten Nederlandschen architect.

Hij begon zijn rede met het voorlezen van Vondel's grafschrift, op het monument gebeiteld, en eindigde met Huygens' vers:

„Cieraet en hoeft hier geen.
Het cierlijxte van all heeft hij sich selffs gegeven,
Hy, die de sterfflijckheit des tijts sal overleven
In d' onversterfflijckheid van oly en van steen".

Toch, zoo zei de spreker, willen de architecten van Nederland op dezen dag Jacob van Campen eeren als hun grooten voorganger, en zijn graf tooien met een groenen lauwerkrans.

Die krans, met rood-zwart en wit-blauw lint versierd, waarop „Aan Jacob van Campen" met

den datum en de namen der beide lichamen staat, werd nu aan het gedenkteeken bevestigd. Ten slotte dankte de president-kerkvoogd de aanwezigen voor hunne tegenwoordigheid en verklaarde, dat de krans tot in lengte van dagen aan het monument gehecht zou blijven.

Terwijl het orgel zich deed hooren maakten de aanwezige architecten een wandeling door de kerk en bewonderden vooral het Laat-Gothische steenhouwwerk van het zuiderportaal en het oxaal, dat van de hoogste kunstvaardigheid getuigt.

Nadat nog de Lieve Vrouwentoren en een paar oude gevels in zijn nabijheid waren bezichtigd, vereenigde men zich aan een eenvoudig vroegmaal, om tegen vier uur weder te Amsterdam terug te keeren.

Het was in ieder opzicht een schoone dag.

Geit of Kool?

Het „Bulletin des Métiers d'Art", dat vroeger alleen in het Fransch verscheen, doch waarvan nu ook een Vlaamsche uitgave als „Maandelijksche Bijdragen tot verspreiding van de kunst in 't ambacht" bij het bestuur van dit tijdschrift, Tervuerensche Steenweg 97 te Brussel het licht ziet, bevat onder het opschrift „Geen twee heeren dienen" een stuk van G. D. Y. over de eenigen tijd geleden in de Oude Kerk te Amsterdam ontdekte beschilderingen. In het Fransch heet het stuk „Geit of Kool?" en wij hebben dit opschrift aan het hoofd van ons artikel herhaald.

„Onlangs", zoo begint het stuk „werden in de „Oude Kerk te Amsterdam wandschilderingen ont„dekt, die tapijten voorstellen en gevonden werden „op de zuilen van het koor, achter de beelden der „Apostelen". De schrijver, die blijkbaar niet weet, dat de Oude Kerk reeds sinds 1578 aan de Hervormden behoort, had moeten zeggen: „waartegen „in de 16e eeuw de beelden der Apostelen geplaatst „waren".

„De thans voor den dag gekomen schilderwerken „stemmen vrijwel overeen met de voor ongeveer „vijftig jaar in de Groote Kerk te Haarlem ontdekte, „herstelde of liever overschilderde tapijten."

„Welk lot staat nu deze schilderingen te wachten? „Dat is de altijd terugkeerende vraag, het betreurens„waardig verschil tusschen de oudheidkunde en de „kunst, de oorkonde en de werkelijkheid, de be„rekening en de praktijk, de beschouwing en de „werking van 't verleden, dit wil zeggen tusschen „den dood en het leven. In onderhavig geval is „herstellen: hernieuwen en kunstwerk verrichten, „maar dat is ook het verlies van de oorkonde. Deze „bewaren of ten minste langer behouden, is een „havelooze, droevige, smakelooze maar leerrijke „toestand laten voortduren.

„Wij hebben dikwijls gezegd en wij zullen er de „gelegenheid nog wel toe hebben, welke van deze „beschouwingen de overhand hebben moet: er dient „herschilderd; enkel valt er zoo getrouw mogelijk „de hedendaagsche staat van zaken op te nemen „als oorkonde voor oudheidkundigen en kunstenaars".

Tot zoover de heer G. D. Y. Hij neemt het standpunt in, dat een zeventig jaar geleden door de Romantieken werd aangewezen; deze Romantieken dweepten met de middeleeuwen, en meenden dat het mogelijk was, aan de fragmentarisch overgebleven kunstwerken van dit tijdperk door bijwerken of vernieuwen hun oude schoonheid te herheven.

Maar het geslacht van thans begint in te zien dat het doen herleven van een sinds lang gestorven kunst tot de hersenschimmen behoort. Kunstenaars en oudheidkundigen betreuren het, dat de 19e eeuw onmachtig tot het scheppen van een eigen kunststijl, de werken haar door het voorgeslacht nagelaten niet alleen is gaan navolgen, maar ook afmaken, aanvullen, bijwerken of geheel vernieuwen.

„Er dient herschilderd", zegt de heer G. D. Y. Maar heeft hij de Oude Kerk te Amsterdam bezocht, heeft hij gezien, hoe de tapijtschilderingen, na van 1555 tot 1565, tijdens de verhooging van het koor aan weêr en wind blootgesteld te zijn geweest zich vertoonen, is het hem bekend, hoe de bouwmeesters, die het koor verhoogden, zoo weinig waarde aan deze schilderingen toekenden, dat zij één der zuilen geheel met steen bekleedden? Wij vermoeden van niet.

Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heeft „de hedendaagsche staat van zaken", zooals onze schrijver zegt, reeds zoo getrouw mogelijk op laten nemen. Doch tot het doen overschilderen der tapijten is nog niet besloten. In een Protestantsche kerk is een dergelijke overschildering niet op haar plaats, waarvan men zich door een bezoek aan Haarlem kan overtuigen.

De schrijver bespreekt dan het voorstel, dat de heer A. W. Weissman deed, om de schilderingen door door draaibare zinken luiken te bedekken, en daarop de tapijten, zooals men meent, dat zij in welstand waren, te laten schilderen.

„Sommigen zullen dat vernuftig vinden, het is „ten andere ook wel kunstig uitgedacht; want dat „is nu eens naar den zin van de oudheidkundigen „en van de kunstenaars mede", zegt het Bulletin. Wie nu echter meent, dat deze vernuftige, zoowel oudheidkundigen als kunstenaars tevreden stellende oplossing ook de instemming van den heer G. D. Y. heeft, vergist zich.

Want de schrijver laat de volgende beschouwing drukken.

„De commissie van monumenten, die zich aan „dat gevaarlijk spelletje waagt, trekke daar nu „maar nut uit. Wij zullen het nog wel beleven, „dat de oude schilderingen, die bij toeval aan de „schoonmakerij van de herstellers ontsnappen, zoo„als het archeologische kostbaarheden past in . . . . . „zinken tabernakels worden ingesloten. Op de „deuren hiervan, ik spreek voor België, zal niet „het decoratief onderwerp hersteld, maar een „heerlijke nabootsing van de rondom overal blootgemaakte steenschikking geschilderd worden. Dit „zal heelemaal overeenstemmen met de geschil„derde gipswerken van St. Baafskerk te Gent, „met het behangselpapier van St. Jacobskerk te „Brugge, enz. En dan, wanneer de heer conservator „X of de heer professor Z op ontdekkingsreis daar „aankomen zal, zullen hun met veel eerbied de „tabernakeldeuren worden geopend, ten ware een „praktische kerkdienaar de verstomde toeristen, „mits afdokking van fooitjes . . . . . schilderingen

„onder muren toont. Niettegenstaande alle zorgen „en geneesmiddelen zal de schildering na twintig „jaren ouder en zieker voorkomen dan nu. Er zal „veel minder zichtbaar zijn, zoodat de heer con„servator X en de heer professor Z zonder vrees „voor tegenspraak op de door hun voorgangers „begane misslagen zullen kunnen wijzen. Dit alles „zal natuurlijk de wetenschap, maar nog meer de „blikslagerij bevorderen. Maar de sierschildering, „de toegepaste kunst, de bouwkunde, die zonder „de toegepaste kunsten niet volmaakt zijn kan? „En de schoonheidszin van het publiek? Wat zal „daarvan geworden? Die vraag dient gesteld aan „de bekampers van de kerkschildering. Tegen„woordig zijn de talentvolle sierschilders buiten„gewoon schaarsch. Dit is nu eenmaal aangenomen. „Men heeft geen betrouwen in hun werk. Dat „daartoe wel eenige redenen bestaan, geef ik toe. „Maar hoe wilt ge ook groote kunstenaars zien „opstaan, zoo ge hun de gelegenheid ontneemt, „zich te oefenen? De sierschildering is veel meer „gevorderd dan de glasschildering het was vóór „50 jaar. Zou zonder de toen aangewende pogingen „de glasschildering tot haren tegenwoordigen rang „geraakt zijn, 't is te zeggen tot de meest uit„gebreide en volmaakte kunst, aan 't hoofd staande „van de tegenwoordig opkomende kunstbeweging? „Indien gij dus niet weerhouden zijt door een „vooroordeel tegen het grondbeginsel van de poly„chromische versiering, laat onze schilders dan „schilderen. En wat te zeggen van het schilderen „op zinken luiken? Och kom, laat ons eens lachen. „De kunst kan met sommige begoochelingen niet „over de baan; ware dat niet belachelijk, dan werd „het hatelijk gevonden, door al wie nog een onsje „gezond verstand bezit."

De schrijver vreest dus, dat als er in België muurschilderingen in kerken ontdekt mochten worden, zij door zinken luiken, waarop de voegen van het omringende steenwerk en de kleur der steenen zijn geschilderd, zullen worden bedekt, en dat men die luiken alleen voor deskundigen of voor betalende toeristen zal openen.

Maar welk kwaad zou daarin schuilen? Een beschadigde schildering strekt een kerk niet tot sieraad. Bedekt men haar door luiken, die zoo min mogelijk in het oog vallen, dan wordt aan het effect van het interieur geen schade gedaan, en blijft de gelegenheid bestaan om het voor den dag gekomen werk aan belangstellenden te toonen. Waarom zulk een muurschildering achter deze luiken in twintig jaar zou vergaan, ziet zeker niemand in.

Wij willen een voorbeeld geven, dat wij kiezen uit een Nederlandsche plaats, die zeer dicht bij de Belgische grens ligt. Een jaar of waf geleden werd in het noordertransept van de Groote Kerk te Breda een muurschildering ontdekt die de Boodschap aan Maria voorstelde.

Dadelijk na de ontdekking maakten wij een fotografie, die aantoont, hoe beschadigd het werk was. Doch wie nu in de kerk komt ziet een schildering zoo frisch en gaaf, als ware zij onlangs gemaakt. En dat is zij ook. Want „sierschilders" uit Roermond werden aan het werk gezet en hebben aan de voorstelling het tegenwoordig aanzien gegeven. Zou het nu niet veel beter geweest zijn als deze „sierschilders" hun kunst getoond hadden op een zinken luik, dat weggedraaid kon worden als iemand het beschadigde origineel verlangde te zien?

In Protestantsche kerken, zooals de Nederlandsche, wordt aan schilderingen uit de middeleeuwen dikwijls iets aanstootelijks gevonden. Dan bedekt men ze met een zinken luik, dat van buiten gewit wordt en dus eén met den muur blijft. Daarvan ziet men een voorbeeld in den Zuiderzijbeuk van de Groote Kerk te Amersfoort.

Dat in België, hetwelk een katholiek land is, zulke bezwaren tegen oude schilderingen zouden bestaan, is niet waarschijnlijk. Maar wij kunnen ons toch voorstellen, dat zulk een fragment, als het voor den dag komt in een kerk, welke de Barokstijl versierd heeft, voor het aspect van het interieur geen aanwinst is.

Dan zou bedekking ongetwijfeld aanbeveling verdienen.

De schrijver gaat in ieder geval te ver, als hij meent, dat wij alleen dan talentvolle „sierschilders" zullen krijgen, wanneer wij hen de oude voorstellingen, die voor den dag komen, zooveel mogelijk laten overschilderen en opfrisschen. Had hij gelijk, welk een faam zouden de Roermondsche „sierschilders" niet bezitten, die reeds zoo dikwijls aan zulk werk werden gezet. Het heeft deze heeren niet „aan de gelegenheid ontbroken zich te oefenen". Toch worden zij niet als „groote kunstenaars" beschouwd.

Het is begrijpelijk, dat er „bekampers van de kerkschildering" bestaan, die „het grondbeginsel van de polychromische versiering", zooals zij in de 19de eeuw werd uitgevoerd, veroordeelen. Want in de Nederlanden althans hebben de middeleeuwen de polychromie slechts op zeer bescheiden schaal toegepast en geen enkel kakelbont interieur nagelaten. Dat de in de 19de eeuw gepolychromeerde kerken „den schoonheidszin van het publiek" zouden hebben ontwikkeld, zal wel geen man van smaak den heer Y. toegeven.

Dat op het oogenblik de glasschilderkunst „de „meest uitgebreide en volmaakte kunst, aan 't hoofd „staande van de tegenwoordig opkomende kunst„beweging zou zijn", is een in haar algemeenheid te stoute bewering van den schrijver. Wat de moderne ateliers leveren is grootendeels treurig fabrieksswerk. Slechts een enkele werkplaats, zooals die van den heer Schouten te Delft, maakt glazen, die gezien mogen worden.

Wij meenen te hebben aangetoond, dat er niets belachelijks in is, oude muurschilderingen door al dan niet beschilderde, draaibare luiken te bedekken, vooral niet in Protestantsche kerken gelijk die te Amsterdam, waar kleurige versiering minder gepast wordt geacht.

Indrukken van het Congres.

Het tweede congres voor Ambachtsnijverheid, verleden week te Amsterdam gehouden, is veel minder geslaagd, dan dat van twaalf jaren geleden. Men heeft ditmaal zelfs van een mislukking gesproken, ofschoon de inschrijvingen zeer talrijk waren. Maar de ware belangstelling ontbrak, terwijl

toch gewichtige onderwerpen, zooals het aanbesteden en het leerlingwezen op de agenda waren geplaatstt.

Als eerste oorzaak van deze minder gewenschte uitkomst heeft men de keuze der rapporteurs genoemd. De mannen van het vak waren daaronder betrekkelijk schaarsch vertegenwoordigd, de werklieden in het geheel niet. En deze laatste hebben daarover hun ontstemming getoond, door te weigeren aan de beraadslagingen van het congres deel te nemen.

Het maakte een zonderlingen indruk, dat een dame uit Groningen over het leerlingwezen het hoogste woord voerde, terwijl de deskundigen zwegen. De conclusie, die ten slotte werd aangenomen en die zoowel de regeling van het leerlingwezen als van de ambachtsscholen aan de regeering aanbeval, had al zeer weinig te beteekenen, nu zij niet was voorafgegaan door een degelijke bespreking.

Ook onze aannemers zullen zich voor de toekomst niet bezorgd maken. Al werd de overbodigheid van den aannemer ook nog zoo duidelijk aangetoond, daar immers de directie zonder zijn tusschenkomst met de zoogenaamde onderaannemers zich in verbinding kan stellen, de bestaande toestanden, wier eeuwfeest men in Juli 1908 zal kunnen vieren, zijn te vast geworteld dan dat verandering waarschijnlijk zou mogen worden geacht.

De heer van Nieukerken heeft over dit onderwerp aan het Congres gerapporteerd en met veel zaakkennis de gebreken van het tegenwoordig stelsel van aanbesteden getoond. Hij concludeerde, „dat het mogelijk en wenschelijk is, aanbestedingen te „splitsen naar verschillende vakken". Maar volkomen terecht voegde hij daaraan toe, dat zulk een splitsing slechts dan zou kunnen worden doorgevoerd, wanneer alle Staats, Provinciale en Gemeente-instellingnn zoowel als alle particuliere technische leiders zich verbonden, dien maatregel toe te passen.

Gelet op de behoud- en gemakzucht der menschen zal dit verbond, dat van de dirigeerende ingenieurs of architecten veel meer arbeid, die nu door den aannemer verricht wordt, zou vorderen — wel nimmer gesloten worden.

En zoo zal alles bij het oude blijven.

Bovenstaande indrukken van onzen verslaggever bevestigen de mededeelingen, die wij ook van andere zijde omtrent de povere resultaten van het congres ontvingen.

Men neemt teveel hooi op de vork, het wordt zoozeer een manie, om over allerlei zaken congressen te houden, dat men er wel wat te veel van krijgt, te veel om te slikken en veel te veel om te verteren.

Zij, die in 't algemeen aan congressen geen of weinig practische waarde toekennen, zien zich door gevallen als dit in hun meening versterkt. Als oorzaak noemt men hier slechte voorbereiding, maar de hoofdoorzaak van het gemis aan resultaat zal wel bij het congres zelf gezocht moeten worden.

Ook bij de beste voorbereiding en met conclusies voor zich, die getrokken zijn uit een grondige studie van de behandelde onderwerpen, moet een congres mislukken, wanneer de leden zich niet de moeite hebben gegeven of niet de gelegenheid hebben gehad, zich in die onderwerpen althans eenigszins in te werken. Of dit voortvloeit uit gebrek aan belangstelling, dan wel of de aandacht der leden door andere aangelegenheden van de op het congres te behandelen zaken wordt afgeleid is vrijwel hetzelfde. De taak der leiders is dan uiterst moeilijk, omdat hen gewoonlijk de tijd ontbreekt vooraf een cursus te houden over vraagstukken van in den regel zeer wijde strekking.

Het eenig effect, dat onder deze omstandigheden het congres heeft is dat de vraagstukken weder eens genoemd en aangeroerd worden, maar meer dan aanroeren mag men het niet noemen; en verder geeft de voorbereiding van elk congres altijd wel aan enkele bevoegde personen aanleiding, een onderwerp in studie te nemen of over zaken, waarin zij goed tehuis zijn, hunne ervaringen ten papiere te stellen en krijgt men zoodoende somtijds eenige belangrijke rapporten ter lezing, die anders in de pen zouden zijn gebleven, maar toch ziet men slechts zelden het daarin uitgestrooide zaad welig ontkiemen en rijke vruchten dragen.

Belangrijke studies worden op die wijze dikwijls begraven in archieven, om niet meer te voorschijn te komen, tenzij een of ander ijverig onderzoeker later het geluk heeft ze te ontdekken.

In den regel zal men echter, wanneer het onderwerp later weder ter sprake komt, veel werk weder van voren afaan moeten doen en zoo komt het dan ook dat de collectieve arbeid van congressen zoo uiterst langsaam voert tot het beoogde doel en zij hun kracht zoeken in het aannemen van moties, die niets te beteekenen hebben.

Is het wonder, dat velen zich van congressen afkeeren, omdat zij hun tijd beter kunnen besteden?

Het komt ons niet onbelangrijk voor, hieronder nog af te drukken wat wij in het weekblad „de Aannemer" vonden onder den titel: „Onze indruk van het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid". Om een juist oordeel over de oorzaken van de mislukking van het congres te verkrijgen dient men ook van deze indrukken uit aannemerskringen kennis te nemen.

* * *

Het spreekt van zelf, dat de punten van behandeling op den tweeden dag van het Congres voor de Ambachtsnijverheid in bijzondere mate de aandacht in aannemerskringen getrokken hebben, wijl 't zaken betrof, die ook daar meermalen aan de orde werden gesteld. Wij mogen dan ook met reden verwachten, dat men met belangstelling de resultaten van het Congres ten opzichte van het *leerlingwezen* en *Aanbestedingen* tegemoet heeft gezien.

't Ligt evenwel niet in onze bedoeling deze punten thans aan een nadere beschouwing te onderwerpen in verband met 't geen er op het Congres over gezegd is, doch alleen, gelijk we boven aangaven, onzen indruk trachten weer te geven, dien we van de behandeling ontvingen.

En dan moeten we al dadelijk beginnen met de verklaring, dat de resultaten van dit Congres, althans over deze twee belangrijke onderwerpen, *zeer poover* zijn.

Bij de discussie over het *leerlingwezen* waren thans weer de mannen van de practijk en die van de theorie beurtelings aan 't woord, *zij* die het meeste heil verwachten voor eene opleiding in de werkplaats en *zij*, die nu eenmaal ook voor de ambachten een schoolsche opleiding prefereeren.

De eene richting meent dat de tijd voor wettelijke regeling van het leerlingwezen nog niet gekomen is, de andere wenscht een dergelijke regeling zooveel mogelijk te verhaasten.

In 't kort — de meest verschillende denkbeelden bleken ook hier nog te bestaan en eene gewenschte eenheid was niet te verkrijgen. Men besloot dan ook met te eindigen in 't uitspreken van een wenschelijkheid in den vorm van een motie, voorgesteld door den heer Smeenge, welke aldus luidde: „Gehoord de besprekingen in deze vergadering, spreekt het Congres als hare meening uit, dat wettelijke regeling van het vakonderwijs in de scholen noodzakelijk is, terwijl duidelijk is gebleken, dat daarnaast een wettelijke regeling van het leerlingwezen dient te worden in het leven geroepen".

Hiermede kon men gevoegelijk de discussie eindigen, doch de zaak als zoodanig liet men zooals ze was en hierin heeft het Congres ons dus geen stap vooruit gebracht.

Het laatste punt aan de orde was de aanbestedingen en wel over het al of niet wenschelijke, deze te splitsen naar de verschillende vakken.

We kennen de beweging, die er den laatsten tijd gaande is bij de onder-aannemers, hoe bij hen een streven ontwaakt is om het aanbestedingssysteem zoodanig te wijzigen, dat elke vakpatroon rechtstreeks in verbinding gebracht wordt met den besteder. Het principieele dezer zaak werd den aannemers duidelijk aangetoond op onze Bondsvergadering te Hengelo, waar de heer De Vlugt zijn bekende lezing hield over dit onderwerp, waarna de vergadering zich vereenigde met de door den inleider ontworpen stellingen, waarin alzoo het standpunt, 't welk de Bond in dezen wenscht in te nemen, duidelijk is aangegeven.

Over de zaak zelf dus thans geen woord.

De onder-aannemers-vereenigingen hadden blijkbaar veel verwachting van het Congres in zake deze quaestie, althans velen hadden hun rapport hierover ingediend, doch als ooit een zaak fiasco heeft geleden, dan is het deze.

Van opzet breed, in behandeling zwak, moest het resultaat wel miniem zijn.

Dit was te verwachten en wel om twee redenen.

In de eerste plaats, omdat het zwaartepunt bij allen gelegd was in — de betalingsquaestie. Een treffende overeenkomst toch der verschillende rapporten bestond hierin, dat allen garantie voor betaling verlangen en wel zoo — dat een aanbesteder eerst *dan* een termijn uitkeert aan den hoofdaannemer, wanneer deze bewijst zijn onder-aannemer betaald te hebben, of dat de besteder zelf dezen uitbetaalt.

Dus: de hoofdaannemer wel verantwoordelijk voor 't geheele werk, derhalve ook voor 't werk van den onder-aannemer, doch financieel afhankelijk van dezen.

Zoo'n bijzonder soort verhouding bestond zeker tot heden nog niet en de consequentie van eene dergelijke stelling, toegepast op leveranciers en allen die bij de uitvoering van een werk betrokken zijn, toont zeker helder aan hoe onmogelijk een dergelijke eisch in het wezen der zaak is.

Maar even eenstemmig als de onder-aannemersvereenigingen waren in het stellen, even eenstemmig bleken de Congresleden om er eenvoudig niet op in te gaan.

Maar in de tweede plaats moest dit onderwerp verongelukken op het Congres, omdat dit voor de betrokkenen een geheel verkeerd adres was; dergelijke vragen stelt men alleen aan menschen uit de practijk en niet aan hen, die in hoofdzaak theoretici zijn. Dat bleek ook overduidelijk in de wijze waarop de behandeling op het Congres eindigde.

Nadat de heer mr. Goseling zijn rapport een weinig nader omschreef en op glasheldere wijze uiteenzette, hoe de eenheid in het aanbestedingswezen zou verloren gaan door partiëele bestedingen en hoe daarbij het verantwoordelijkheidselement geheel teloor zou gaan en hoe de onder-aannemers langs geheel verkeerden weg verbetering hunner positie zochten, toen — werd er verder niet veel meer ter zake dienende voortgebracht, en de voorzitter, meenende dat dit onderwerp in ¾ uur voldoende besproken kon worden, zoodat er wel geen sprekers meer zouden zijn, resumeerde heel eenvoudig: er is geen stem opgegaan *tegen* partiëele aanbesteding, ergo acht het Congres dit ook wenschelijk en mogelijk.

Als een nachtkaars ging de bespreking uit.

Die conclusie laten we natuurlijk voor rekening van den voorzitter zelf en dat zal wel ieder der aanwezigen gedaan hebben en — wie van hen zich nog even de behandeling van dit onderwerp indenkt, zal het er ook wel mee eens zijn, dat het Congres ook in dezen vrijwel eene mislukking kan genoemd worden.

Verbeteringen.

Bldz. 289, 1e kolom, 8e regel van boven, *staat* gelijktijdig, *lees* gelijkmatig. Bldz. 289, 1e kolom. 18e regel van boven, *staat* Thale, *lees* Thule. Bldz. 290, 2e kolom, 29e regel van boven, *staat* Dus, *lees* Dees. Bldz. 290, 2de kolom, 40e regel van boven, *staat* Legen, *lees* Leyen. Bldz. 292, 2de kolom 10de regel van onderen *staat* daarom, *lees* daaraan, 2de regel van onderen *staat* kneurende, *lees* kneuzende. Bldz. 293, 2e kolom, 18e regel van onderen, *staat* nog, *lees* noch.

Aanbestedingen.

(Zie bladz. 294).

II.

a. Is het aan te bevelen om werken, welker aard zulks toelaat, bij toerbeurt toe te kennen aan de verschillende patroons, volgens een vast te stellen tarief?

De bedoeling van deze vraag kan, naar ik meen, alleen betreffen werken voor Rijk, Provincie, Gemeente of groote lichamen, die periodiek het onderhoud hunner bouwwerken aanbesteden.

Oppervlakkig is er iets aantrekkelijks ingelegen, om die werken bij toerbeurt toe te kennen aan verschillende patroons, vooral wanneer men denkt aan sommige werken voor restauratie, onderhoud en dergelijke, waar altijd dezelfde aannemer aan het bod blijft.

Somtijds kan dat zijn grond vinden in de omstandigheid, dat een aannemer zijn materialen en werktuigen, benoodigd voor de uitvoering van eenig werk voorhanden heeft en derhalve goedkooper dan een zijner collega's naar het werk kan inschrijven, of wel, dat hij, beter dan een ander met den aard van het werk vertrouwd, de beste arbeidskrachten daarvoor beschikbaar heeft, waardoor hij dan beter en goedkooper werk dan een ander leveren kan. Maar de meening is volstrekt niet uitgesloten, dat een aannemer, als het ware een monopolie verkrijgt voor het uitvoeren van een periodiek onderhoudswerk of een restauratie, door het uitkoopen van zijn collega's. Vooral in dit laatste geval zou, gesteld dat het bekend werd, het aan te bevelen zijn bij toerbeurt zulk werk te laten uitvoeren volgens vast te stellen tarief.

Om uitvoering aan een dergelijken maatregel te geven, zou een categorie van patroons of meesters in de vakken moeten bestaan, die op goede gronden als zoodanig erkend waren.

Zoolang echter een ieder vrij is, zonder eenig bewijs van bekwaamheid gegeven te hebben, zich als patroon te vestigen, en dus rijp en groen op den naam van vakpatroon kan aanspraak maken, zal het onoverkomelijke moeielijkheden geven, zonder den schijn van partijdigheid op zich te laden, aan enkele patroons bij toerbeurt eenig werk op te dragen.

Vooral bij deze vraag dringt zich het feit sterk op den voorgrond, dat er geenerlei regeling in de vakken en ambachten bestaat.

Een ieder is vrij de uitvoering van eenig vak of ambacht, als hem zulks goeddunkt, ter hand te nemen. Feitelijk is daarvoor niets anders noodig dan voldoend kapitaal, om zich de noodige materialen en arbeidskrachten aan te schaffen; en het is geen denkbeeldig feit, dat iemand zonder eenige vakkennis een ambachtszaak drijft met goed finantiëel succes, wanneer hij het talent heeft „zijn mannetjes" voor de uitvoering te kiezen. Onder zulke omstandigheden is het bij toerbeurt toekennen van werken feitelijk onmogelijk.

Maar ook tarieven, waarnaar zekere werken zouden kunnen worden uitgevoerd bestaan òf niet, òf zeer gebrekkig. Het behoeft waarlijk geen betoog, dat de eenheidsprijzen, die in bestekken voorkomen, uit den aard der zaak hoogst onvolledig zijn. Stelt men, om een voorbeeld te noemen, den prijs van 1 M³. metselwerk van kleurig hardgrauw in cementspecie op f 21.— dan is die prijs goed voor een zekere hoeveelheid metselwerk van 1 of 1½ steensmuur. Wordt een groote hoeveelheid metselwerk vereischt voor bijv. 2 steensmuren, dan wordt de prijs beter. Moet daarentegen slechts een steenswerk, aan beide kanten schoon, daarvoor worden gemaakt, dan wordt de prijs laag en, afhankelijk van de omstandigheden, soms veel te laag.

Ditzelfde doet zich voor met steenhouwwerk, timmerwerk, verfwerk, smidswerk, kortom met de materialen die in alle vakken en ambachten gebruikt worden.

Nochtans zou het zeer te wenschen zijn, dat patroons- en vakvereenigingen zich met de samenstelling van tarieven gingen bezig houden. Zoowel het vak als zijne beoefenaren zou daarmee gebaat worden.

Vergis ik mij niet, dan wordt in een deel van Zwitserland door patroons naar in de vakorganisatie erkende tarieven gewerkt. Deze tarieven gelden natuurlijk alleen in de gemeente, waar zij door patroons in onderling overleg zijn vastgesteld.

b. Op welke wijze zijn de bezwaren tegen een algemeene mededinging te ondervangen, voor zooveel deze tot misstanden aanleiding geven.

Zooals in punt 1 met een enkel woord werd aangestipt, geeft algemeene mededinging aanleiding, dat volstrekt ongeschikte elementen voor de uitvoering van werken kunnen inschrijven, en dikwijls aan hen ook de uitvoering van werk wordt opgedragen.

Het is begrijpelijk dat, behalve den slechten invloed op vakken en ambachten, zooals in punt 1 reeds opgemerkt werd, minderwaardig werk daarvan het gevolg kan zijn, dikwijls zelfs, ondanks de beste voorzorgen en het meest mogelijke toezicht van de zijde der Directie.

Het verdient wel opmerking, dat werken door onbevoegde aannemers vaak worden uitgevoerd met finantieel succes. Dit laat zich verklaren uit de omstandigheid, dat minderwaardige krachten tegen lager loon aan het werk gesteld worden en materialen van minder hoedanigheid worden geleverd en gebruikt. Niet altijd is elke Directie bij machte die practijken te keeren en het gevolg is finantieel voordeel voor hem, wien het minst dat voordeel toekomt.

Een andere misstand is, dat bij algemeene mededinging opzetjes schering en inslag zijn. Onder opzetjes te verstaan een zeker bedrag, dat door de mededingers onderling wordt vastgesteld en waarmede de aannemingssom wordt verhoogd, om, indien later het werk gegund is, elk der gegadigden zijn deel uit te keeren.

Het komt herhaaldelijk voor, dat door aannemers niet gerekend wordt naar een werk; nochtans moet ook aan hen, als zij tot de mededingers behooren, dit overeengekomen bedrag worden uitgereikt.

Ongetwijfeld moet een en ander gerekend worden te behooren tot die misstanden, waartoe algemeene mededinging aanleiding geeft.

Op welke wijze zijn die misstanden te ondervangen? Als antwoord zou kunnen gelden: „door regeling van vakken en ambachten in het algemeen en voor dit geval in 't bijzonder door regeling van het vak van den aannemer".

Er is bij de vorige punten reeds op gewezen, hoe wenschelijk het zijn zou vakken en ambachten zoodanig te regelen, dat niet voor ieder de deur openstond een vak of ambacht als patroon of meester uit te oefenen, en waar het betreft het vak van den aannemer, zou het wenschelijk zijn, dat de vrijheid om dat vak uit te oefenen, aan zekere banden werd gelegd.

Het zou wel het eerst liggen op den weg van den Aannemersbond voorwaarden te maken en eischen te stellen, waaraan een aannemer zou moeten voldoen om gerechtigd te zijn dit vak uit te oefenen, en misschien ware het wenschelijk, dat door dien bond eischen werden gesteld, waaraan moet worden voldaan om als lid van dien bond en daardoor als het ware in dat gilde te worden opgenomen.

Het lidmaatschap van dien bond zou alsdan kunnen gelden als een zeker bewijs van bekwaamheid of geschiktheid om als aannemer op te treden en te worden erkend. Staatsregeling, d.w.z. een van staatswege af te leggen examen, zou mij minder toelachen, vooral omdat ik meen, dat ambachts- en vakbeoefenaren zelf het beste weten, welke eischen voor de uitoefening van een vak moeten gesteld worden. Indien van hooger hand die voorschriften worden vastgesteld, vrees ik, dat het gaan zou als met zoo vele andere examens, waardoor wel zeer geleerde, maar op verre na nog geen practisch bruikbare en geschikte krachten verkregen worden.

Nevens dit algemeene middel zou ik het wenschelijk achten, dat men niet gerechtigd was tal van aannemers te laten inschrijven naar elk werk, zonder hen voor hun arbeid schadeloos te stellen.

In zeker opzicht is er toch iets onzedelijks en onrechtvaardigs in gelegen een aantal menschen soms weinig, maar soms ook veel werk te laten verrichten, door het uitrekenen van eenig werk, ofschoon men te voren weet, dat maar één van hen dit werk zal kunnen worden opgedragen. — Mij komt het voor dat, waar zooveel arbeid voor het begrooten van eenig werk moet worden verricht, het een zedelijke verplichting is dien arbeid aan hen, wien het werk niet wordt opgedragen, te vergoeden.

Immers, niet alleen dat door het aanbesteden van een werk getracht wordt dit werk voor het allerminste bedrag uitgevoerd te krijgen, maar daarenboven laat men nog door velen arbeid verrichten, zonder daarvoor eenige vergoeding te geven niet alleen, maar men laat hen nog de bestekken en teekeningen koopen, somtijds zelfs tegen zoodanigen prijs, dat daaruit voor den aanbesteder nog een voordeeltje overschiet. Dit is onzedelijk, en waar eenerzijds zoo getracht wordt te halen wat te halen is, acht ik het, ofschoon ondeugdelijk, alleszins te begrijpen en te vergoelijken, dat de inschrijvers zich niet laten uitbuiten en eenvoudig zich zelf betalen, waar ze niet alleen niet betaald worden, maar behalve hun arbeid, nog geld moeten toegeven om werk te bekomen.

Ik meen dat, wanneer geen inschrijvingen konden plaats vinden, tenzij de inschrijvers werden schadeloos gesteld van de zijde des werkgevers, wel paal en perk aan algemeene mededinging zou gesteld worden.

Maar ook het begrip, billijk te worden behandeld, zou op zich zelf reeds een gunstigen invloed uitoefenen op de mededingers en menig aannemer, als mensch hoog staande, zou het beneden zich achten,

waar hij voor zijn moeite betaald werd, nog wederrechtelijk en verholen een bedrag als deelnemer aan de inschrijving te ontvangen.

Daarenboven zou daardoor het argument vervallen, dat de opzetjes dienen tot vergoeding voor verrichten arbeid.

Ook regeling daarvan ligt m. i. op den weg van de aannemers zelf.

„Een zwaluw maakt geen zomer". Evenmin kan een enkel ingenieur of architect door de toepassing van juiste beginselen de verkeerde toestanden, die in ambachten en vakken ingeslopen zijn, wegnemen of veranderen.

De regeling van alles, wat behoort tot ambachten en vakken, moet uitgaan van de vakken zelf; dit alleen kan natuurlijke en gezonde ontwikkeling geven.

Het ware te wenschen, dat reeds jaren geleden de vereenigingen, die uit of door ambachten en vakken ontstaan zijn, zich met de verbetering daarvan hadden bezig gehouden, in plaats van zich druk te maken over politiek en andere nevenzaken. Door onderling de rechten en plichten van de beoefenaren der ambachten vast te stellen, het gehalte te verbeteren en de ambachten te brengen op de hoogte waarop zij behooren te staan, ware een veel grootere schrede gezet op den weg der verbetering, dan nu met de vele politieke en sociale bijzaken is bereikt.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 37 Jacob van Campen, door A. W. Weissman.
Goch en Xanten.
De nieuwe Huishoudschoolte Amsterdam.

Architectura No. 37. De Tegeltableaux in de Beurs. Adres aan den Raad van Amsterdam, waarbij door het Genootschap A. et A. wordt verzocht, het bekende voorstel van den heer Posthumus Meyjes tot verwijdering der tableaux van Toorop uit de vestibule van de beurs, niet aan te nemen.
De Tentoonstelling van Ambachts-werktuigen in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam.
8ste Int. Congres voor goedkoope woningen gehouden te Londen in Augustus 1907 (Vervolg)
Verslag der 1227ste Gewone Vergadering van 11 Sept. j. l.
Technisch Gedeelte. Over het gebruik van kunstgraniet bij den aanleg van straten.

De Bouwwereld No. 38. Kantoorgebouw der Bankiersfirma Stoop & Zoon te Dordrecht door H. A. Reus, arch., (met afbeeldingen).
Wapenkunst door A. W. Weissman.
Tuin-Architectuur door Otto Schultz.

De Ingenieur No. 37. Programma van de feestvergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs te Delft op 21 September a. s.
Technische mededeelingen als inleiding tot de feestvergadering te Delft. II. Een en ander over Delft (met afbeeldingen) door M. A. C. Hartman c. b. i. Gemeente-Architect. III. De Sub Afdeeling der Werktuigbouwkunde aan de Technische Hoogeschool (tijdelijke lokalen aan den Verversdijk) door J. C. Dijxhoorn w. i. IV. De Nederlandsche scheepsbouw. Teekeningen en beschrijving van scheepsmodellen door E. van Konijnenburg c. i. V. De werkplaatsen van F. W. Braat's Koninklijke Stoomfabriek van Werken in Zink en andere Metalen te Delft. Het Electrotechnisch- en Natuurkundig Laboratorium der Technische Hoogeschool.
Bij het zestigjarig bestaan van het koninklijk Instituut van Ingenieurs, door R. A. van Sandick c. i.
Het Verslag over de Burgerlijke Openbare Werken in Ned. Indië over het jaar 1905 door L. H. Slinkers c. i. (vervolg).
Het XIVe Internationaal Congres voor Hygiène en Demographie, door P. Bakker Schut w. i.
Xde Congres van de Internationale Vereeniging tot Bescherming van den Industrieelen Eigendom te Düsseldorf. door A. Elbers Doyer.
Cursus in de Sociale en Technische Hygiène aan de T. H. S. door P. Bakker Schut w. i.
Ingezonden stukken. Over een tweetal vraagstukken op het gebied der kabelnetconstructie, door P. M. Verhoeckx w. i.
Afzonderlijke Bijlage. Algemeen Verslag over het Instituutsjaar 1906—1907.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 37. Kort verslag B.-Bestuursvergadering. — Uit de Afdeelingen. — Ingezonden. — Zeevaart Ongevallenwet 1908 (vervolg). — Warmtekrachtmachines (vervolg). — Iets over accumulatoren (vervolg).

De Aannemer No. 38. Onze indruk van het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid.
Een belangrijke vergadering. Verslag van de vergadering der Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland. gehouden te Amsterdam op 10 Sept. j.l.
Afdeeling Hilversum. Verslag der vergadering van 12 Sept. j.l.
Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid II. Nota van Dr. H. Lambrechts te Brussel over de vragen:
1. Is het aan te bevelen om werken, welker aard zulks toelaat, bij toerbeurt toe te kennen aan de verschillende patroons volgens een vast te stellen tarief?
2. Op welke andere wijze de bezwaren tegen eene algemeene mededinging te ondervangen, voor zooveel deze tot misstanden aanleiding geeft?

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 11. Iets over de kleuren van roodbakkende, ijzerhoudende, kalkvrije kleisoorten. — De dichtheid van dakpannen. — Kalkzandsteenen, overgenomen uit „de Opmerker". — De zelfkostende prijs van baksteenen. — Een aanbevelenswaardig middel om ring- en andere ovens inwendig mede te bewerken. — De baksteenmarkt van West-Duitschland in Juli 1907.

Deutsche Bauhütte no. 37. Die Dominante im Städtebild door M. Escherich.
Von alter Türbaukunst door Ing. Pietzsch, met afbeeldingen van oude deuren.
Einflusz der Festigkeit der Mauerziegel und des Mörtels auf die Festigkeit des Mauerwerks door G. Benfey.
Zur Stellung der staatlichen Baumeister.
Ein Hamburger Mausoleum door G. Heyden bij een ontwerp uitgevoerd door Edmund Gevert.
Ein Kleinstadt-Bankhaus door E. Bauernfeind bij een ontwerp van E. Specht te Chemnitz.
Die Ausstattung der Gartenpforte door P. Rose bij ontwerpen van Karl Weidhase te Potsdam. (Oplosse plaat.)

Moderne Bauformen van M. J. Gradl. Het negende nummer van den loopenden jaargang heeft een hoofdartikel over moderne Deensche architectuur door Wilhelm Wanscher te Kopenhagen, vergezeld van afbeeldingen van een eigenaardig Crematoriumontwerp van Ivar Bentsen en verder van tal van woonhuizen, villa's en landhuizen enz. van de architecten Clemmensen, Ulrik Plesner, Fritz Koch, Klint. De moderne Deensche architectuur komt met deze voorbeelden goed voor den dag en toont een ernstig karakter zonder in overdrijving of in al te kenbare navolging van buitenlandsche voorbeelden te vervallen.

De andere prenten in deze aflevering zijn voor het grootste deel genomen maar werken van Heinrich Metzendorf te Bensheim, waaronder vooral de villa Hildebrand te Weinheim de aandacht trekt. Aardige interieurs vindt men er voorts van Max Benirschke te Dusseldorf, Jean Ranninger te Mainz, Rudolf Hommes te Stuttgart, Max Hill te Freiburg i. B. en G. M. Ellwood te Londen, de meeste met groot talent in kleuren voorgesteld. In de teekenkunst, toegepast op het ontwerp, heeft onze eeuw het tot een verbazende hoogte gebracht, maar men moet zich wel eens afvragen of deze ontwerpen bij uitvoering wel steeds het effect zullen maken, dat de teekening zou doen verwachten. Dit is niet altijd het geval. Het groote publiek oordeelt wel eens te oppervlakkig, afgaande op de mooie prenten, over het talent van den bouwmeester. Zij bewijzen veelal wel iets voor zijn goeden smaak en voor de vaardigheid van den meester of van zijn helpers, maar een juist oordeel over de capaciteiten van een architect verkrijgt men alleen uit het uitgevoerde werk.

De Natuur uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in Afl. 9: Schetsen van de Canarische eilanden, Tomaten: Mimosa. — Kunstmatig Grafiet: Dr. R. N. de Haas. — De Roquefort-kaas: E. M. — Brem: J. Sturing. — Het maken van een vonk-inductor (slot): T. T. Hoekstra. — Logwen: J. M. Kleiboer. — Het koken: Dr. Z. P. Bouman. — Een en ander over motorrijwielen (slot): Janssen van Raay. — De zincotypie en het zink-hoogetsen: R. C. Holtorf. — Stoomturbines: S. Snuyff. — Robben of zeehonden: J. Daalder Dzn. — De duur der schemering in verschillende jaargetijden: J. A. Kerkhoven. — Celloïden: A. Prins. — Proeven over warmte, 9, Warmte-absorptie door lichte en donkere lichamen: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte mededeelingen. — Correspondentie. — Maandelijks Weerbericht: C. L. de Veer.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

UTRECHT. Dr. Willem Vogelsang, benoemd-hoogleeraar in de aesthetiek en de kunstgeschiedenis aan de Utrechtsche hoogeschool, zal 23 dezer het ambt aanvaarden met het uitspreken eener redevoering in het groot auditorium.

Personalia.

— „De Temps" bericht het overlijden van den te Parijs welbekenden architect Bouwens van der Boyen, iemand van Hollandsche afkomst, die o. m. het Crédit Lyonnais gebouwd heeft.

— De heer G. W. Lubbers, gemeente-architect te Raalte, heeft onder vele blijken van belangstelling zijn 25-jarige ambtsvervulling herdacht.

De Gemeenteraad, zijn ijver en plichtsbetrachting waardeerende, verhoogde, op voorstel van het Dagelijksch Bestuur, eenige dagen geleden het salaris van den Heer L.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter bij den bouw eener R. K. kerk. Brieven onder No. 33-76 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Teekenaar, aan eene Fabriek van Constructiewerk (geen machinefabriek) in Z. H., tevens in staat over andere Teekenaars toezicht te houden. Kennis van begrootingen, aanbeveling. Brieven. onder No. 29594 bureau der N. Rott. Courant. (1)

Timmerman of Bouwkundige, in eene Naamlooze Vennootschap te 's-Hage, voor toezicht. (met bouwkundig teekenen op de hoogte). Vereischt wordt in de zaak deel te nemen voor f 600. Aanvangssalaris f 500.— met jaarlijksche verhooging van f 75.— à f 100.— Brieven letter H. Bureau „Middenstandsbode" Wagenstraat 57 Den Haag. (1)

— Teekenaar bij de Gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Zie adv. in dit No. (2)

— Bouwkundig Onderbaas of Uitvoerder. Brieven onder No. 33827 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Bouwkundig Opzichter voor p. m. 6 maanden. Aanbiedingen onder lett. A aan de Boekh. H. L. Smit en Zn., Hengelo. (2)

— Assistent Leeraar in 't vakteekenen aan de Avondcursussen van het Museum van Kunstnijverheid te Utrecht tegen October. Inl. bij den Directeur P. J. Houtzagers, Wilhelminapark 24. (2)

— Onderbaas voor direct voor Grondwerk, Fundeering en Bovenbouw voor een Fabrieksgebouw. Br. lett. M C 984, N. v. d. D. (2)

— Teekenaar en aankomend Teekenaar, bekend met Winkel-Etalages en gasornamenten aan de fabriek van Pino en Hellendall, Nieuwehaven 88 Z.Z., Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

27 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p. m.
6 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek. aank.,	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—45 j., f 80—f 110	„
8 Werktuigk. Teek.,	18—30 j., f 45—f 75	„
2 Electrotechniker	25—41 j., f f 85	„
1 Scheepsteekenaar	23 j., f f 50	„
3 Leeraren (Smeden, Tim. Rechtl. teekenen)	24—30 j., f 75—f 100	„
2 Machinisten-chef	28—30 j., f 75	

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 23 September.

Groningen, ten 12 ure, door het Prov. best.: a. het maken van onderbouw met bedieningshuisje van de wiegrolbasculebrug in den te verleggen Eeldersingel en van de remmingwerken van deze brug; b. het maken van den oostelijken toegang naar het verbindingskanaal met bekleedingmuren van gewapend beton; c. het aanleggen van bestratingen in de toegangswegen naar de rolbasculebrug, alsmede de aanleg van verschillende rioleeringen; het bestek ligt o. a. in het Provinciehuis te Groningen en is ter Provinciale Griffie verkrijgbaar; inlicht. bij den Hoofdingenieur J. M. W. van Elzelingen te Groningen; de aanwijzing 19 September a.s. te 3 uur.

's-Hertogenbosch, ten 10 ure, door het gemeentebestuur: het aanleggen van straten (plm. 4000 M2.) en riolen (plm. 300 M1.) op het terrein bewesten de Dommel enz.; bestek en teekeningen ter inzage op het Gemeentehuis en verkrijgbaar bij den ingenieur-architect; aanwijzing gehouden.

Schiedam, ten 2 ure, door het gemeentebest.: het bouwen van één machinisten- en twee stokerswoningen op het terrein van den watertoren; bestek en teek. verkrijgb. ten kantore der gasfabriek; inl. bij den archit. P. Sanders, Korte Haven 37.

Vorden, ten 4 ure, door de heer Wilh. Julthate in hotel „'t Wapen van Gelderland": het afbreken van twee en het weder opbouwen van drie woonhuizen met schuur; best. en teeken. ter inzage in gen. hotel; aanw. 21 Sept., 4 uur; inl. geeft G. J. Mellink.

DINSDAG 24 September.

Alkmaar, ten 10 ure, door de Alkmaarsche Expl.-Mij., ten kantore der Mij., Kennemerstraatweg E 2: het maken van weg en voetpaden, bestratingen, rioleeringen en eenige andere werken op een terrein tusschen Kennemersingel en Westerweg; bestek te bekomen bij de drukkerij v. h. Herm. Coster en Zoon te Alkmaar; inl. bij A. G. den Boesterd, Toussaintstraat 9.

Dongen, ten 4 ure, door de heer A. van Gastel de Breukelaar, in het koffiehuis van W. A. van den Boom: het bouwen van een heerenhuis; bestek en teek. ter inzage in gen. koffiehuis en verkrijgb. bij den heer P. Schellekens Czn. te Dongen en bij den archit. J. J. H. v. Groenendael te Vucht.

Haarlem, ten 1.15 ure, door het gemeentebestuur: het maken van rioleerings- en bestratingswerken op en nabij het terrein van de voormalige gasfabriek; bestek en teek. van 9 tot 2 ure ter inzage ter secretarie en aldaar verkrijgb.

WOENSDAG 25 September.

Amelde, ten 11 ure, door Kerkvoogden der Ned. Herv. kerk, in de consistoriekamer: het bouwen van eene pastorie; bestek en teek. bij den archit. J. C. Wentink te Utrecht, M. H. Trompstraat 31; aanw. gehouden.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 28 SEPTEMBER 1907. No. 39.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voorafbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Doeltreffendheid als schoonheid.

De hedendaagsche bouwkunst zoekt nog naar een grondslag. In zijn pas verschenen werk: „Moderne Bouwkunst" wijst Karl Scheffler haar de doeltreffendheid als zoodanig aan.

„De bouwkunst onzer dagen", zoo zegt deze „Duitscher, moet niet dat maken, wat onze eklek„tisistische zin het schoone noemt, maar zij moet „alleen het noodzakelijke voortbrengen. Zij moet „tot het besef komen, dat het verspilling van „kracht is, wanneer zij een programma, dat door „idealiseerende willekenr werd opgemaakt, blijft „volgen. Want daardoor kunnen wij wel belang„wekkende gebouwen, doch geen bouwkunst ver„krijgen. De krachten die onzen tijd beheerschen, „niet de wil van den enkele moeten het programma „opmaken. De sociale nooddruftigheid alleen kan „ons een werkelijk uitgangspunt geven. De kunst, „in de eerste plaats de bouwkunst, die de denk„beelden der gemeenschap heeft te verwezenlijken, „mag door onze ernstige generatie, die modern „ — dat is levend — wil zijn, niet als een spel „worden gebruikt, niet aan willekeur worden over„geleverd, maar zij moet als een organisme worden „beschouwd, dat zich door de macht van het „sociale leven ontwikkelt, gelijk de organismen in „de natuur zich ontwikkelen door de krachten der „natuur. De leer van Darwin geldt niet alleen voor „planten, dieren en menschen, zij beheerscht ook „de ontwikkeling der bouwkunst. Nog veel te „weinigen erkennen dit; men meent dat kunst en „leven twee verschillende dingen zijn, en dat het „schoone onder dezelfde omstandigheden ver„schillend zich kan toonen".

Dit is het thema, dat de heer Scheffler in zijn boek aangeeft, en dat hij in tien hoofdstukken varieert. Beethoven heeft een prul-thema van Diabelli als grondslag voor variatiën genomen, die tot zijn beste werken gerekend worden.

Ook de tien variatiën van den heer Scheffler hebben zeker verdienste. Doch terwijl de musicus om de waarde van een thema niet geeft, dient zulk een thema, wanneer het zooals hier, eigenlijk met een axioma voor de bouwkunst gelijk wordt gesteld, aan geen bedenkingen onderhevig zijn. De geestige variaties geven ons niets, als het thema niet deugt.

En nu valt er op het thema van den heer Scheffler heel wat aan te merken. De bedenkingen liggen zóó voor de hand, dat men haast niet begrijpt, waarom de schrijver ze niet voorzien heeft.

De bouwkunst, zoo heet het apodictisch, moet in onze dagen niet het schoone, maar het noodzakelijke, dat is dus het doeltreffende voortbrengen. De heer Scheffler heeft blijkbaar over het hoofd gezien, dat de bouwkunst, zoo zij dit voorschrift volgde, uit de rei der kunsten zou treden, en gelijk

zou worden aan of samensmelten met het bedrijf van den ingenieur.

De bouwkunst heeft, van de oudste tijden af, meer gegeven dan het noodzakelijke. Had de heer Scheffler gelijk dan zou er dus eigenlijk nooit een bouwkunst hebben bestaan.

Iedere tijd heeft de bouwkunst gehad, die hij verlangde, maar geen enkele periode heeft zich met het „noodzakelijke" tevreden gesteld. Men kan den heer Scheffler toegeven, dat de tegenwoordige menschen alleen nog maar het noodzakelijke of misschien liever nog het doeltreffende begeeren. Daaruit volgt dan echter, dat zij aan een bouwkunst geen behoefte meer hebben. De heer Scheffler maakt deze gevolgtrekking niet, ofschoon zij voor de hand ligt. Hij wil de zaden der kunst, die tot dusver alleen opkwamen in den vetten kleigrond der overtolligheid, gaan zaaien in het dorre zand der noodzakelijkheid. Dat het gewas mislukken zal, kan men van te voren reeds zeggen.

Dat de leer van Darwin de bouwkunst beheerscht is gemakkelijker gezegd, dan aangetoond. Die leer zegt, dat alleen de geschikste schepselen in leven blijven, doch dat zelfs zij verdwijnen, wanneer zij plotseling in omstandigheden komen, die voor hen ongunstig zijn. De bouwkunst is echter geen schepsel, zooals bijvoorbeeld de giraffe. die haar voortbestaan dankt aan den langen hals, welke haar in staat stelde bij voedsel te komen, dat voor korthalzige dieren onbereikbaar was.

De menschheid heeft aan een bouwkunst nooit behoefte gehad, zooals zij brood noodig had om in het leven te blijven. Maar haar is reeds in overoude tijden gezegd, dat zij bij brood *alleen* niet zou kunnen leven, doch dat haar de begeerte naar het hoogere was ingeschapen. En om aan die begeerte te voldoen werden tempels, kerken en andere bouwwerken voor verheven doeleinden gesticht, werd het ideaal gediend.

Onze positivistische tijd, waarvan de heer Scheffler een echt kind is, kent geen idealen meer. En als hij daarvoor de doeltreffendheid in de plaats wil stellen, dan is dat zijn recht, doch dan moet hij wel weten, dat hij daardoor van de kunst afstand doet. De groote fout van den heer Scheffler is, dit niet te beseffen.

Men leze slechts het tweede hoofdstuk van het boek, waar ons de stad der toekomst wordt voor oogen gesteld. De heer Scheffler zegt, dat die zal bestaan uit gelijke en gelijkvormige huizen, met gelijke en gelijkvormige gevels, die volkomen vlak zijn.

De versierselen zullen alleen gevonden worden in „de bloemen voor de ramen, de menschen en „de automobielen op de straat, de verlichting bij „dag en bij nacht". Cementijzer zal het materiaal der toekomst zijn, en dit materiaal zal veroorloven „zakelijk" doeltreffend, zonder rhetoriek en eerlijk te bouwen. Keukens zullen niet meer worden gemaakt, want ieder zal zijn eten uit een gemeenschappelijken keuken krijgen, de kinderen zullen naar gemeenschappelijke kinderkamers gestuurd worden, de wasch naar de gemeenschappelijke waschinrichtingen.

De huizen zullen reusachtige kazernes, om binnenplaatsen gebouwd, zijn. Aan deze binnenplaatsen zullen de woonvertrekken uitkomen, en aan de straatzijde zal men slechts de gangen, privaten en bergplaatsen vinden, zoodat in de gevels slechts weinige kleine ramen behoeven te worden gemaakt, en veel effen muurvlak zich kan vertoonen.

Het is best mogelijk, dat de heer Scheffler een goed profeet zal blijken geweest te zijn. Maar wat heeft dit alles met bouwkunst te maken? De eerste de beste ingenieur kan dit huis der toekomst beter uitvoeren, dan de architect, die men zeker, als volmaakt overbodig, niet aan het werk zal zetten.

In deze stad der toekomst zullen echter niet alleen woonkazernes staan. Ook „warenhuizen" zal men er hebben, in de manier van dat van Wertheim aan den Leipziger Platz te Berlijn. Doch deze schepping van Messel lijkt den heer Scheffler nog veel te mooi. Messel heeft veel te veel Gothische motieven gebruikt zegt hij, te veel sieraden aan zijn gevels geplaatst. Het „warenhuis" der toekomst zal alleen uit cementijzer en glas bestaan, en vlakke muren, een plat dak en geen versierselen vertoonen. Dus krijgt ook voor zulke gebouwen de ingenieur werk, en kan de architect wel thuis blijven.

De heer Scheffler blijkt aan een kerk voor zijn toekomststad geen behoefte te hebben. Doch daar hij met reden veronderstelt, dat het geloof nog zoo gauw de wereld niet uit zal zijn, laat hij toch enkele kerken toe „voor de kleine gemeenten der Evangelische Christenen". De andere geloovigen verklaart hij tot „huichelaars, deels bewuste, omdat „zij den staat en de overheid naar de oogen zien, „of naar de kerk gaan ter wille van zaak of ambt, „deels onbewuste omdat zij niet weten wat zij doen".

Hij wil kleine kerken, waar een „practisch sociaal" geloof verkondigd zal worden, bouwen. Deze kerken zullen geen torens krijgen, want het luiden van klokken geeft toch niets. Wie niet uit eigen beweging ter kerke gaat, moet maar wegblijven. Het slot dezer beschouwingen is een kritiek op de kerken van Johannes Otzen, een kritiek, die het beste gekend wordt door deze uitspraak: „Otzen's werk is gefriseerde en geparfumeerde Gothiek". Men kan den heer Scheffler toegeven, dat Gothiek voor onzen tijd ongeschikt is. Maar het blijkt niet, hoe de schrijver zich de kerken der toekomst voorstelt. Misschien zullen deze ook uit cement-ijzer worden gemaakt en in bouwtrant overeenkomen met de woonhuizen en de warenhuizen.

De stad der toekomst zal geen begraafplaats hebben, maar een crematorium. Doch geen crematorium zooals men ze tegenwoordig wel maakt, in Egyptischen of Romaanschen stijl. De heer Scheffler wil, dat zulk een gebouw, waar lijken verbrand worden, er uit zal zien als een verbrandingsgebouw op een aschbelt. Want het verbranden is een gevolg van „de moderne rationalistisch philosophische „wereldbeschouwing". Hieromtrent zegt de schrijver het volgende, dat ons wel waard lijkt, te worden vertaald.

„Deze wereldbeschouwing is vooral in de beschaving van dezen tijd verborgen. Zij is het godsdienstig voelen der nieuwe menschheid. Al de stelsels, „die onze tijd ziet aanprijzen en verwerpen, als „monisme, pantheïsme, theosofie hebben een onbestemd verlangen naar godsdient gemeen. Men „vereert nu het leven, de natuurwetten, het noodlot, die allen de uiting zijn van een wil, die den „mensch verborgen blijft. En dit onbestemde geeft „aanleiding tot veel pathos.

„De schilders en de beeldhouwers trachten dit „pathos in hun voortbrengselen weer te geven. Ook „de architecten beproeven, in die richting iets te „bereiken. Zij willen tempelkunst maken, maar „daarnaar is geen vraag. Daarom bepalen zij zich

„tot het teekenen van ontwerpen, en het papier is „geduldig. Het bouwen op het papier neemt ongehoorde afmetingen aan. Deze papieren kunst wordt „vooral beoefend door architecten, die nog nooit „iets gebouwd hebben. Zij brengen teekeningen „voort, die tempels voorstellen, welke wit tegen „een wilden onweerslucht uitkomen. Die onweerslucht behoort bij het ontwerp. Als men haar weg„neemt is aan het bouwwerk geen aardigheid „meer".

„Wat zouden deze fantasten niet een nut kunnen „doen, als zij de school der strenge werkelijkheid „konden doorloopen! Maar zij willen dit niet en „worden langzamerhand voor iedere practische be„zigheid ongeschikt".

De prijsvraag voor het Vredespaleis heeft bewezen, dat de heer Scheffler met dit oordeel den spijker op den kop getroffen heeft.

Wat over academische bouwkunst gezegd wordt, heeft voor Nederland — gelukkig — geen beteekenis, daar onze Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten geen architecten opleidt, al noodigt zij hen af en toe tot prijskampen uit.

De Berlijnsche „academische" architecten krijgen er geducht van langs. En het is eigenaardig, dat ook den Duitschen Keizer, als beschermer der academische richting, dingen gezegd worden, die men van een zijner onderdanen niet zou verwachten. „Wilhelm de tweede is ongeveer vijftig jaar „bij zijn tijd ten achter. Hij weet niet uit de kunst „op te maken, wat die tijd noodig heeft, hij weet „geen Maecenas te zijn, die voor de toekomst „werkt; hij kijkt slechts naar het verledene, dat „nimmer wederkeert. Hij heeft geen scheppenden „esthetischen geest, maar is een navolger die alleen „daarin oorspronkelijk mag heeten, dat hij de kwaliteit door de kwantiteit vervangt".

En dan worden de nieuwe Domkerk en het Kaiser Friedrich-museum te Berlijn beoordeeld. Die beoordeeling is zeer uitvoerig; gelijk te verwachten was, staat zij met een algeheele veroordeeling gelijk.

Merkwaardig vooral is deze verklaring van den minder gelukkigen plattegrond, dien het Kaiser Friedrich-museum heeft.

„Eerst heeft Ihne op het papier zijn Renaissance„paleis met den hoofdingang naar de Stadtbahn „ontworpen en aan de andere zijde van het drie„hoekige terrein een absis gemaakt. Maar toen kwam „iemand (de Duitsche Keizer?) die meer pracht en „een standbeeld verlangde. En zoo moest het plan „worden omgedraaid, ofschoon de opstanden niet „meer konden worden veranderd."

Als dit werkelijk zoo is, dan begrijpt men, hoe het komt, dat de hoofdtrap nu tot een „Krebstreppe" geworden is, en waarom men de basiliek door het koor betreedt. Doch wat dan te zeggen van een bouwmeester als Ihne, die zijn ontwerp zoo laat verknoeien?

Wanneer de heer Schefler over de moderne gedenkteekenen spreekt, dan is het wel de moeite waard, naar hem te luisteren. Waarom zijn in de laatste twintig jaren zooveel standbeelden in Duitschland opgericht. De schrijver verklaart het als volgt.

„De monarch gebruikt de kunst om het monar„chaal gevoel bij zijn onderdanen aan te kweeken, „en ten deele ook om aan zijn liefhebberij voor „pronk te voldoen. Daarom heeft hij, met de eigen„zinnigheid, die hem kenmerkt, de meest onpersoon„lijke der onpersoonlijke academische beeldhouwers „zijn opdrachten gegeven. En de prulwerken dezer „heeren worden op de fraaiste plaatsen opgesteld".

„Onze keizer wil van vrije kunstenaars niets weten. „Hij verlangt onvoorwaardelijke onderwerping aan „de beginselen, die hij voor heilig houdt. Alles is „instinctief bij hem, zijn overwegingen komen niet „voort uit de veelheid van zijn kennis, en daarom „houdt hij de kunst, die aan zijn smaak beantwoordt „voor de eenig ware kunst. Zonder behoorlijke „voorbereiding op kunstgebied, zonder natuurlijke „begaving, doch alleen maar met een zekere neiging „tot het dilettantisme — zich daarin uitende, dat „hij niet beseft, hoe moeilijk de kunst is — laat „hij de omvangrijkste ontwerpen uitvoeren. De „kunst heeft slechts aan zijn wil te gehoorzamen „en van de kunstenaars verlangt hij, dat zij aan „zijn denkbeelden vorm zullen geven. Die kunste„naars missen dus iedere vrijheid en zijn voort„durend genoodzaakt hun geweten geweld aan te doen".

De heer Scheffler breekt dan den staf over de kunstenaars, die zich in dienst van den Duitschen Keizer stellen, en die hun vrijheid prijsgeven, om groote bestellingen, een weelderige villa in het Grünewald en de orde van den Rooden Adelaar te kunnen machtig worden. Of zulke artisten tegenwoordig alleen maar te Berlijn leven?

Men kan in het boek ook zeer lezenswaardige beschouwingen over restaureeren van oude bouwwerken en over ambachtskunst vinden. Dat een modern voelend man als de heer Scheffler het restaureeren afkeurt, is te begrijpen. Wij staan hier geheel aan zijn zijde. Over de hedendaagsche Duitsche ambachtskunst laat de schrijver zich minder waardeerend uit, dan men zou denken. Hij vindt Van de Velde, Obrist, Pankok en Endell te „mathematisch-lyrisch", en Behrens, Paul, de Weener school en haar volgers, te „epitomatorisch-methodisch". Dit zijn groote woorden als men ze met betrekking tot stoelen en tafels, gordijnen en behangsels, potten en pannen gebruikt. De stap van het verhevene naar het belachelijke is hier gedaan. Toen de heer Scheffler dit neerschreef, was hij blijkbaar zijn thema vrijwel vergeten.

Want zal men in de vlakke cement-ijzeren huizen der toekomst meubelen willen hebben, of huisraad. dat meer is dan practisch bruikbaar? Welke rol zullen „kunstenaars" bij het vervaardigen van dit huisraad te vervullen krijgen?

Het schijnt, dat de heer Scheffler zich de toekomst als den triumf van het socialisme en communisme voorstelt. Doch kunst is dan niet te verwachten, want, zegt de schrijver: „Socialisten en „communisten haten de kunst instinctmatig, omdat „zij een aristocratische uiting van het menschdom is".

Waarom dan nog over de kunst der toekomst geschreven? Waarom het thema aangegeven, dat die kunst heet te zullen beheerschen, als die kunst toch niet kan worden verwacht?

De heer Scheffler doet ons aan Mohammed denken. die naar den berg ging, toen de berg niet bij hem kwam en dus iets deed, wat ieder kan, ofschoon hij een wonder had willen verrichten.

De heer Scheffler wilde ook een mirakel doen. door uit een tijdperk als het onze, dat nuchteronartistiek voelt, kunst te voorschijn te brengen. Het wonder mislukte en toen werd de nuchterheid eenvoudig tot kunst verklaard. Dan, al werd een dik boek geschreven om te betoogen dat kunst en nuchterheid hetzelfde zijn, ieder die gezond verstand heeft weet beter.

Uitvoering van Werken in den Ouden tijd.

Vervolg van bladz. 293.

Tijdens de voorbereiding van de droogmaking van de Beemster en reeds in den loop der langdurige onderhandelingen van allerlei aard, die met die voorbereiding gepaard gingen, had de groote onderneming reeds de aandacht der waterbouwkundigen en werktuigkundigen van dien tijd getrokken en kwam men van verschillende zijden met voorstellen en aanbiedingen van nieuwe methoden en hulpmiddelen.

Dat die evenwel niet alle even betrouwbaar werden geacht, blijkt uit de resolutiën door de Hoofd-Ingelanden, ten opzichte der uitvoering genomen, wij lezen daarin:

„Alzoo verscheidene personen zich bekend gemaakt hadden, die met eenige nieuwe inventiën en werken de droogmaking van de meren vermeenden gemakkelijk te kunnen verrigten, onder andere, Pieter Cornelisz. van Rotterdam, met eenige op- en nedergaande bakken, die hij voorgeeft dat omtrent Venetië in het groot door hem gesteld en beproefd waren; Pouwels Cornelisz. van Crommenie, die aannam om water door draaien en slingeren tot een merkelijke hoogte uit te werpen; nog de broeder van Pieter van der Hagen, wonende te Delft, die zich in staat achtte, om met weinig molens al het water van de Beemster tot eene aanzienlijke hoogte te kunnen opmalen, zonder nogtans, dat hij eenige verdere opening van zijne inventie begeerde te doen; Marcus Duvold, die met uitgeholde pompen slagsgewijze het water boorde tot zes en meer voeten hoog; Jan Adriaansz. (Leeghwater) uit de Rijp, Pieter Pietersz. uit de Rijp en Pieter Claasz. uit de vuile Graft, die voorhadden om met zekere nieuwe behulpselen de oude molens te verbeteren".

„Hierop is geresolveerd, alzoo de genoemde nieuwe uitvindingen bij nader onderzoek zeer onzeker bevonden worden, en dat in allen gevalle de voorgenomen droogmaking daardoor zou worden vertraagd, dat men blijven zal bij de ordinaire oude; dat, zoo men dezelve met eenige bekwame middelen tot meerder en ligter lozing zou kunnen te baat nemen, men na naarstig onderzoek en voorafgaand advies van bekwaam erkende molenmeesters, daarnaar de werken zal kunnen doen aanleggen".

„En te dien einde is goedgevonden, dat eenige van de Heeren Ingelanden van Amsterdam en Hoorn, benevens Jacob Meusz., molenmaker in den Haag, en nog een ander molenmaker uit het noorderkwartier, zich zullen vervoegen met de eerste gelegenheid naar de Rijp en aldaar inspectie nemen van den *achtkanten oliemolen* van Jan Adriaansz., en te letten op de veranderingen, die hij daarin gemaakt heeft; van gelijke mede te hooren Pieter Pietersz. en Pieter Claasz. op hunne inventie, en daarop alsdan met malkander te adviseren, of het raadzaam is eenige van dezelve te gebruiken of niet. En ingeval dit voordeelig gevonden wordt, eenige aan te nemen, zal in dat geval de Inventeur van dien, naar goedvinden van Hoofd-Ingelanden vereerd worden. Hetwelk mede is aangezeid Marcus Duvold, wiens pompen niet raadzaam gevonden zijn, verder te onderzoeken".

Duvold kon dus met zijn „uitgeholde pompen" naar huis gaan, ook de „op- en nedergaande bakken" kwamen de heeren blijkbaar niet secuur genoeg voor, dat zij van droogmaking „door draaijen en slingeren" niet weten wilden is gemakkelijk te begrijpen, maar de *achtkante molen* van Leeghwater bleek de aandacht en een nader onderzoek waard.

Veertien dagen nadat bovenaangehaalde resolutie, waarbij ook besloten werd om hout aan te koopen „tot de binnenwerken der molens als anderzins", was aangenomen reisden de gecommitteerden naar de Rijp en na daar geweest te zijn werd door hen een voorloopig bestek van de molens gemaakt, waarbij „nopens de inventie van Pieter Claasz. en Pieter Pietersz. is verstaan, dat men twee molens op dien voet zou maken. En van de inventie van Jan Adriaansz. is men in beraad gebleven". Men was dus ook nu nog wat huiverig, om op nieuwe vindingen in te gaan.

Een definitief bestek werd nu opgemaakt en in handen gesteld van de molenmakers Jacob Meusz en Dirck Jansz., die het nagezien, veranderd en verbeterd, vervolgens gearresteerd, en in alle steden van Noord- en Zuid-Holland aangekondigd hebben.

Het Biljet van aankondiging luidde als volgt:

„Bekendmaking".

„Men laat een iegelijk weten, dat de Hoofd-Ingelanden van de *Beemster* op den laatsten December 1607, na den middag te 2 ure, zullen besteden het maken en leveren van verscheidene achtkante watermolens, op al zulke voorwaarden en bestek, als ten tijde van de opveiling voorgeschreven zal worden."

„Alle molenmakers, die eenige derzelve begeeren aan te nemen, zullen zich ten voorschreven dage laten vinden binnen *Amsterdam* op den Nieuwendijk in de *drie Morianen*, ten huize van Anna Franken, alwaar de besteding in het openbaar zal gedaan worden. En zoo wie het bestek der voorschreven molens zal begeeren te zien, zal hetzelve na den 20sten December vinden te Amsterdam, in de *drie Morianen* en te *Alkmaar* ten huize van Dirck Beugel, en te *Hoorn* ten huize van Claas Veen, brouwer aldaar".

„De eene zegge het den andere voort".

Men ziet, deze driehonderd jaren geleden aangeplakte aankondiging moge in vorm een klein weinig afwijken van de hedendaagsche, de inhoud is tot in bijzonderheden dezelfde. Advertentiebladen en aanbestedingscouranten had men nog niet, maar door mondelinge mededeeling kwam zij toch wel aan de gegadigden ter oore.

Wie dan in de donkere dagen voor Kerstmis 1607 zich vervoegde aan een der adressen in de aankondiging genoemd, vond daar een bestek, bevattende niet minder dan 90 artikelen waaruit de vorm, gedaante, grootte en samenstelling der molens nauwkeurig kon worden nagegaan, zoo nauwkeurig, dat een molenmaker althans daarbij geen teekening noodig had.

Van teekening wordt niet gerept in de aankondiging en het is ook niet waarschijnlijk, dat die bij het bestek ter visie gelegen heeft, anders zou dit wel in de bekendmaking vermeld zijn geworden.

Laat ons thans in dit bestek eens een blik slaan.

(Wordt vervolgd).

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Dat wij gelijk hadden, toen wij in ons voorlaatste nummer schreven, dat een Amsterdamsche inrichting met behulp van rijkssubsidie tot een Middelbare Technische School zou worden hervormd, blijkt uit de verschenen Staatsbegrooting. Daarin lezen wij het volgende.

„De reorganisatieplannen voor de Kweekschool „voor Machinisten te Amsterdam zijn zoover ge„vorderd, dat zij vasten vorm hebben aangenomen. „Om van de school te maken eene inrichting die in „haar verschillende nuanceering voldoet aan de „vraag naar deugdelijk Middelbaar Technisch Onder„wijs is uitbreiding in tweeërlei richting noodig „en wel in de groep van vakken waarvoor op„leiding gegeven zal worden en daarnaast van de „groepen van jongelieden die op de school de ver„langde vorming kunnen krijgen. Het streven zal „zijn, de kweekschool voor Machinisten na de re„organisatie tot een volkomen Middelbare Tech„nische School te maken. Voorgesteld wordt het „rijkssubsidie voor 1908 te bepalen op f 30.000, geleidelijk opklimmende; doch dat niet hooger zal „behoeven te klimmen dan tot f 50.000 per jaar".

Wij krijgen dus een Middelbare Teehnische School voor een koopje, en wel op theoretische basis, met den heer H. Enno van Gelder als directeur, wanneer tenminste zij, die van zulk een inrichting niet gediend zijn — en hun aantal is zeer groot — verzuimen om tijdig en met kracht hun stem te laten hooren, en de Tweede Kamer de noodige voorlichting te geven.

Prijsvragen.

Op de prijsvraag, uitgeschreven door de Afdeeling Haarlem en Omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst voor een Schuitenhuis met bewaarderswoning zijn ingekomen drie ontwerpen onder de motto's:

1e. Alle begin is moeilijk (een teekening).
2e. X (vijf teekeningen).
3e. Neptunus (vijf teekeningen).

Bij een eerste beschouwing kwam onmiddelijk de groote verdienste van laatstgenoemd ontwerp boven die van de beide andere uit.

De Jury kwam dan ook tot de volgende conclusie:

De Jury is eenstemmig van oordeel, dat aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „Neptunus" den eersten prijs, zijnde de zilveren medaille der Afdeeling met getuigschrift moet worden toegekend, en dat beide andere ontwerpen niet voor een bekroning in aanmerking kunnen komen.

De ontwerper van het bekroonde ontwerp is de heer A. Baart te Haarlem.

Ingezonden stukken.

EEN PROFEET IS NIET GEËERD IN EIGEN LAND.

B. en W. van 's-Gravenhage deelen in de Raadszitting dd.: 16 September 1907 mede, dat zij hebben benoemd, voor één jaar, tot adjunct-architect bij de gemeentewerken C. Jacobs, civiel-ingenieur van Sluiskil.

Het raadslid J. Hoejenbos meent te weten, dat bruikbare krachten voor die betrekking in tijdelijken gemeentedienst werkzaam zijn, uit mitsdien den wensch, dat B. en W. mogen rekening houden met de belangen der tijdelijke ambtenaren. Wethouder Mr. Bevers repliceert, dat B. en W., die verantwoordelijk zijn, benoemden den besten sollicitant.

Werd de zaak zóó aangepakt? Het hoofd, de architect, blijft achterwege, den helper, adjunct-architect zien we thans benoemd. Vatte men de koe wel bij de horens of begon men het werk bij den staart? Hoe zal de Heer J. de plannen gaan vernemen, den achterstand, de hoofdlijnen, richting, methode zich zien aangegeven?

't Is waar, de benoemde is geen architect. De civiel-ingenieur zal ter beschikking wezen van hem, den architect, die in 't bouwvak, architectuur in hoofdzaak, men kan wel eischen, moet zijn doorkneed. Maar wij vragen brood en geen banket. Het laatste moge wel smakelijk wezen, aan zoetheid zal het niet ontbreken, voor dagelijksch brood is het te zoet, niet waar? Men schijnt zelfs met electrisch zoeklicht de rechte mannen niet te kunnen vinden.

Sinds Februari jl. zijn we geen stap verder; de te benoemen architecten kwamen nog niet uit den dop. Was er onder de ambtenaren in 't bouwvak in tijdelijken dienst bij deze gemeente geen beste, die in aanmerking kwam voor ongevraagde bevordering bij keuze? Een proefjaar ware niet gevraagd. Of zijn de Heeren tijdelijken te minwaardig, niet trouw en eerlijk, handig, vaardig?

Geven vooruitzichten op bevordering geen opgewektheid, steun en leven aan ondergeschikten, die jaren lang het werk deden voor karig loon; van wie reeds vele teleurgestelden en niet de minste naar elders trokken, nadat zij veel en goed hadden gebouwd. Excelsior is de magneet, die moet behouden, binden, lokken tot het treden in gemeentedienst van 's-Gravenhage, dien lusthof voor stadgenoot en vreemdeling.

Wij met onze 250.000 zielen hebben een Kunstteekenschool. Rotterdam 400.000 zielen plukt zelve de vruchten harer Kunstakademie. Professor Evers, Professor Lichtenbelt, beiden thans aan de Technische Hoogeschool te Delft, zij leidden op tot de school der praktijk, die ook bij de gemeente zelve wordt gevonden, zelfs wordt gereserveerd voor stadgenooten, die schitteren in het kennen, waarop het kunnen wordt gebouwd.

Sollicitanten van elders nagenoeg geen kans. Zou zulk beleid ons tot nadenken kunnen stemmen, een voorbeeld tot navolging mogen zijn?

DIXI.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 38. Wijziging van het Programma der 97ste Algemeene Vergadering. Jacob van Campen gehuldigd, met afbeelding van v. Campen's Grafmonument te Amersfoort. Nijmegen. Brieven uit België II. De Rotterdamsche Schouwburg.

Architectura No. 38. Interieurkunst op den Haagschen kunstkring, door W. Kromhout Czn.

De Excursie van 10 September 1907.

Technisch Gedeelte. Over het gebruik van kunstgraniet bij den aanleg van straten (slot). — Het zuiveren van drinkwater van ziektekiemen door middel van ozon.

De Bouwwereld No. 39. Wapenkunst, door A. W. Weissman (vervolg).

The Royal Liver Friendly Society's Premises te Liverpool arch. W. Aubrey Thomas (afbeelding).

Het Internationale Woningcongres in Engeland II (met afbeeldingen).

De Ingenieur No 38. P. L. Tak, door J. W. C. Tellegen c. i. met aanhaling van een artikel van Tak, overgenomen uit „de Gemeente" van 15 Maart 1907.

Een nieuwe methode voor de uitvoering van zinkwerken aan vooroevers van zeedijken, door R. R. L. de Muralt c. i Het nieuwe van de methode bestaat in de samenstelling van de zinkstukken uit samengekoppelde betonplaten en een hiermede in verband staande gewijzigde manier van zinken.

Herziening der Woningwet.

Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging voor stoomschepen door A. G. Bosman w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No 38. Uit de Afdeelingen. — Zeevaart Ongevallenwet 1908 (slot). — Iets over accumulatoren (vervolg). — Een nieuwe pijpentang.

De Aannemer No. 39. Een advies inzake vrijheid van beweging, overgenomen artikel van J. C. J. van Rappard uit het Weekblad van het Recht.

Nationaal Congres voor Ambachtsnijverheid III. Rapport van Mr. E. J. C. Goseling over de vraag: Op welke wijze kan de rechtspositie der onderaannemers verbeterd worden.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 12. De zelfkostende prijs van baksteenen (Vervolg). — Het verkrijgen van een rookvrije verbranding.

Deutsche Bauhütte No. 38. Neues Gesteinsmaterial im Fichtelgebirge, door Dr. Albert Schmidt.

Künstlerischer Strassenschmuck, door Jos. Aug. Lux.

Zur Formenbildung der Eisenkonstruktionen door Karl Loris.

Zwei Katholische Landkirchen door E. Bauernfeind bij ontwerpen der architecten P. Rheindorf en J. Wüstling.

Von den Bauformen des Einfamilienhauses, door Aug. Waldner bij werken van de architecten Schutte en Volmer te Barmen.

Von der Einrichtung des bürgerlichen Innenraumes, door K. Hahn bij schetsen van C. Fischer.

Die Zukunft von Grosz-Berlin, door Gerhard Heyden.

Deutsche Kunst und Dekoration. Met het Octobernummer van Alexander Koch's maandschrift vanat de elfde jaargang aan. Een vreemden indruk maakt het wel is waar het eerste artikel in een tijdschrift onder dezen titel gewijd te zien aan Auguste Rodin, maar men neemt dit gaarne voor lief, waar een paar fraaie reproducties naar werken van den Franschen grootmeester gegeven worden en op de kunsttentoonstelling te Keulen, waar Rudolf Klein ons rondleidt, gevoelen wij ons dadelijk weer op „Deutschem Grund und Boden". Het contrast tusschen eerste-rangs plastiek en tweede-rangs schilderkunst is nog al sterk.

Met de zoogenaamde woningskunst komen de Duitschers beter voor den dag dan met hun ezelschilderijen. Bij het artikel van Otto Schulze, dat daarover handelt vindt men voornamelijk proeven van woninginrichting van Münchener kunstenaars, waaronder ook machineborduurwerk van Margarete von Brauchitsch.

Wanneer dan Victor Zobel ons het nieuwste nieuws vertelt van de Darmstadtsche kunstenaarskolonie, dan zijn wij eerst recht in het hart der hedendaagsche kunstbeweging in Duitschland aangeland.

Wij krijgen een ontwerp van Prof. Albin Müller te zien voor de gebouwen der Hessische „Landes-Ausstellung" in 1908 te Darmstadt te houden. Deze professor schijnt er van te houden zijn ontwerpen bij nacht en maanlicht te presenteeren. Afgezien van deze exentriciteit gaat hij zich overigens niet meer dermate te buiten, als de Darmstadtsche kolonisten in het begin van hun optreden. De tentoonstellingsgebouwen vertoonen een met zorg bestudeerende groepeering van ruimten en hebben een rustig en voor tijdelijke gebouwen passend karakter. In de herfst van 1906 heeft de samenstelling der kolonie een bijna volledige wijziging ondergaan, alleen Olbrich is van de oude garde overgebleven, vier andere kunstenaars werden door den Groothertog van Hessen in de kolonie opgenomen. Een daarvan is Albin Müller, een tweede Prof. F. W. Kleukens een verdienstelijk beoefenaar van boekversiering en affichekunst, een derde Prof. Ernst Riegel een niet minder verdienstelijk goud- en zilversmid. Behalve tal van fraaie afbeeldingen naar werken van deze meesters is daarbij nog vertegenwoordigd de schilder Adolf Beyer.

Als tekstbijdragen bevat deze aflevering o. a: „Vom aesthetischen Wesen der Baukunst" door Richard Schaukal; „Ueber künstlerische Vision", door Franz Servaes: „Die Tradition im Kunstgewerbe", door Willy Frank; „Etwas über das Grübeln" waarin Otto Scheffers zijn landgenooten harde noten te kraken geeft.

Vermelding verdienen voorts nog meubelkunst van Prof. Riemerschmid, die ons voert tot de overweging van het verschijnsel dat thans een hooggeleerde zich bezig houdt met hetgeen vroeger „des meubelmakers" was, en goudsmidswerken van Emil Lettré een meester, die nu eens bij uitzondering geen professorstitel voert en toch woont de man in Berlijn, maar hij behoort tot een Fransche goudsmidsfamilie, die in den tijd der Hugenoten naar Duitschland is uitgeweken.

Aan verscheidenheid is naar men uit het bovenstaand overzicht kan bemerken in deze eerste aflevering van den nieuwen jaargang geen gebrek wat de uitvoering betreft wedijvert dit tijdschrift met het beste wat tegenwoordig in Duitschland wordt uitgegeven.

Wij hebben eenige oude schulden af te doen tegenover uitgevers, die de beleefdheid hadden, ons recensie-exemplaren van brochures enz. te doen toekomen, die tot heden in „de Opmerker" onbesproken bleven, niet omdat zij daarvoor niet belangrijk genoeg waren, maar integendeel, omdat zij een uitvoeriger bespreking zouden verdienen, dan wij er in den regel aan kunnen wijden en wij ons liever niet met een bloote aankondiging afmaken van een taak, die bij de meeste beperking toch ernstig dient te worden opgevat. Reeds lang ligt op onze leestafel o. a. een brochure getiteld:

Verbod van loodhoudende verven. bij de firma Maas & van Suchtelen te Amsterdam uitgegeven door de „Sociaal Technische Vereeniging van demokratische Ingenieurs en Architecten". Het is een heele mond vol, om den naam van die vereeniging uit te spreken, maar daaraan zijn wij Nederlanders gewend, wij struikelen niet meer over bastard woorden en hebben een eenvoudig middel, om tijd te winnen in het aaneenrijgen van de beginletters der eerste woorden van zulk een langen naam, wat hier S. T. V. geeft. De S. T. V. dan streeft er naar goed werk te verrichten, stuwkracht bij te zetten aan goede denkbeelden en aan zaken die zedelijken steun verdienen en zoo is het dan hare bedoeling, om aan de hand van het bekende rapport van de Staats-Commissie in zake het loodwitvraagstuk dit belangrijk vraagstuk voor het groote publiek nader toe te lichten.

Aan den heer P. Bakker Schut c. i. zal wel de verdienste mogen worden toegekend, hieraan het meeste werk te hebben gedaan.

Wij behoeven onze lezers wel niet te vertellen, wat men bedoelt met de loodwitquaestie en evenmin in te lichten omtrent de genoemde Staatscommissie en het voorloopig rapport, dat zij in October 1906 uitbracht. Alleen zij hier een der merkwaardigste conclusies van dat rapport in herinnering gebracht namelijk deze: „dat bij gebruik van de loodwit- en zinkwitverven, zooals die waarmede de commissie hare proeven genomen heeft en dus praktisch zeer goed verwerkbaar bleken, het zinkwit zeker in geen enkel opzicht in dekvermogen bij loodwit ten achter staat, ja zelfs eerder nog iets beter dekkend kan genoemd worden".

Te merkwaardiger is deze conclusie, omdat in de commissie zitting hadden de heeren Prof, van der Kloes en J. M. Kippel, die aanvankelijk het zinkwit bij het loodwit verre ten achteren meenden te moeten stellen

Wat de S. T. V. met de uitgave der brochure beoogt blijkt ten duidelijkste, waar zij aan het slot hare wenschen samenvat in het volgend résumé:

1e. Wettelijk verbod van het gebruik van loodwit voor alle binnenverfwerk.

2e. Wettelijk verbod van het gebruik van loodmenie, behalve voor het gronden van ijzer, dat onder water komt.

3e. Wijziging der A. V. der verschillende departementen op het punt van verfwerk, in dier voege, dat het gebruik van loodwit en loodmenie geheel worde uitgesloten (behalve voor enkele met name te noemen uitzonderingsgevallen).

4e. Wijziging van de bepalingen in de bestekken van

Provincie en Gemeente, in den geest als sub 3 bedoeld; uitsluiting van de loodverven voor werken in eigen beheer.

5e. Verplichte aangifte van loodwitvergiftigingsgevallen; geregeld medisch onderzoek van hen, die loodverven gebruiken, of bij de fabricage betrokken zijn.

6e. Verstrekkende hygiënische maatregelen voor de loodwitfabrieken; vermindering van den arbeidstijd der loodwitarbeiders.

7e. Hygiënische maatregelen voor de schilderswerkplaatsen.

8e. Voortzetting van de proeven der loodwit-commissie met die loodverven en in die gevallen, waar de technische mogelijkheid der vervanging nog niet geheel vaststaat.

9e. Voorbereiding van een algeheel verbod van alle loodhoudende verven.

Of al deze wenschen spoedig vervuld zullen worden is wel de vraag, daarvoor zullen nog tal van bezwaren moeten worden overwonnen en oppositie tegen het rapport der Staatscommissie zal wel niet uitblijven. Geen bouwkundige verzuime evenwel van de brochure der S. T. V. kennis te nemen.

Leerboek der Perspectief door W. C. A. Ridderhof. Van deze uitgave van Æ. E. Kluwer te Deventer verscheen het 2de deel, meer bepaald bestemd voor hen, die wat verder in de wetenschap der doorzichtkunde willen doordringen en een acte Middelbaar Hand- en Rechtlijnig teekenen wenschen te verkrijgen.

Als leiddraad heeft de schrijver gebruik gemaakt van de examen-opgaven, die in de laatste 14 jaren zijn opgegeven.

Deze opgaven zijn in den regel niet van de gemakkelijkste. Wie ze allen weet op te lossen en wie dit tweede deel heeft doorgewerkt, voor zoo iemand kan de perspectief eigenlijk wel geen geheimen meer hebben en het werk zal dus ongetwijfeld aan het doel beantwoorden.

Wij willen niets op de verdiensten van het werk afdingen, maar toch geeft de kennismaking ons aanleiding tot een opmerking in den vorm van een vraag, namelijk deze: „Is men, wanneer men in staat is al de hier verzamelde opgaven te doorgronden en op te lossen nu een vaardig perspectiefteekenaar?" Wanneer men hiermede bedoelt iemand, die vlotweg naar een ontwerp een goed perspectivisch aanzicht kan teekenen dan moeten wij deze vraag uit ervaring beslist ontkennend beantwoorden. De vaardige teekenaars, die dit kunnen zijn in den regel niet in staat deze moeilijke vraagstukken op te lossen, maar zij weten genoeg van de regelen der kunst, om geen fouten te maken, althans geen fouten van beteekenis en hun vaardigheid is voor de practijk meer waard, dan de verder en misschien dieper gaande wetenschap der anderen.

De buitenlanders met name de Engelschen zijn ons in de practische toepassing der perspectief verre de baas, dit heeft men o. a. nog duidelijk kunnen waarnemen bij gelegenheid van de tentoonstelling der Vredespaleisontwerpen. Zou het voor onze teekenscholen niet nuttiger zijn, dat men daar wat meer werk maakte van „Architectuur-Perspectief"? Wij zouden daar meer profijt van kunnen trekken en gerust de verdere ontwikkeling van de wetenschap der doorzichtkunde aan de wiskunstenaars van professie kunnen overlaten.

Stoomleidingen, Stoomdruk-reduceertoestellen, Condenswater-afvoerinrichtingen door F. K. Th. van Iterson w. i. is de titel van een ander boekje onlangs bij denzelfden uitgever verschenen. Het is een bekroond antwoord op een prijsvraag uitgeschreven door de Redactie van „Het Vakblad" dat eveneens door Æ. E. Kluwer wordt uitgegeven.

In zeer beknopten vorm geeft de heer van Iterson hier een critisch overzicht van de tegenwoordig meest gebruikelijke constructies van eenige der belangrijkste onderdeelen van stoomleidingen. Zijne aanteekeningen zijn vooral bestemd voor hen, die belast zijn met de uitvoering van stoomleidingen in alle details, maar ofschoon geen uitvoerige theoretische beschouwingen worden gegeven, ook de ontwerpers van bovenbedoelde installaties zullen er menigen nuttigen wenk in vinden. De tekst is door ruim veertig duidelijke figuren toegelicht. Bouwkundigen, die met aanleg van stoomleidingen te doen hebben, zullen zich ook door de aanschaffing van dit werkje het antwoord kunnen verschaffen op vele vragen, die zich bij dergelijke gelegenheden voordoen.

De kennismaking doet den wensch ontstaan, ook andere onderwerpen b.v. gasleidingen, waterleidingen, badinrichtingen, electrische geleidingen, enz. op overeenkomstige wijze behandeld te zien. Wij meenen daaraan hetzelfde succes te kunnen voorspellen, dat de redactie van „het Vakblad" ongetwijfeld met het resultaat van deze prijsvraag hebben zal.

Wat zijn uitvindingen en hoe ontstaan zij naar Josef Löwy vertaald door Cath. A. Dermoût-Visser, uitgave van J. A. Sleeswijk, Bussum. Zoo lezen wij op het titelblad van een ander boekje, waarin getracht wordt een verklaring te geven van wat men eigenlijk onder een uitvinding moet verstaan en hoe het verschijnsel, dat wij met dien naam aanduiden, zich ten allen tijde op natuurlijken weg ontwikkeld heeft. Het is geen handleiding voor uitvinders, maar mag toch wel gelezen worden door hen, die zich geroepen gevoelen als uitvinders op te treden en dat zijn er meer dan men denkt, al is hun aantal hier te lande, bij gebrek aan een patent- of octrooiwet, ook geringer dan in het buitenland.

Menig would-be uitvinder zal misschien wel met zekere teleurstelling het werkje terzijde leggen, maar allicht toch iets wijzer geworden zijn. De vlotgeschreven en niet diepwetenschappelijke beschouwing van den schrijver geeft toch hier en daar stof tot nadenken en dit nadenken kan wellicht menigeen behoeden of terugbrengen van het najagen van hersenschimmen, om zijn krachten en vermogens te richten op meer practische doeleinden. Naam te maken als uitvinders is slechts voor betrekkelijk weinigen weggelegd; zich door uitvindingen een fortuin te verwerven, dit gelukt ook heden ten dage nog slechts enkelen.

Verslag van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam over 1906. Evenals het vorige verslag met groote zorg en zeer overzichtelijk samengesteld, bevat dit verslag weder tal van belangrijke mededeelingen, waarvan er vele te beschouwen zijn als bijdragen tot de geschiedenis der Amsterdamsche bouwerij, die met de invoering van het Bouw- en Woningtoezicht een nieuwe phase is ingetreden. Een der meest opmerkelijke verschijnselen van 1906 is de daling van het aantal gegeven bouwvergunningen tot beneden het cijfer van 1897, lager dus dan het in de laatste 10 jaren geweest is.

Men weet, dat dit vrij algemeen wordt toegeschreven aan de inwerking der nieuwe bouwverordening. De Directeur verklaart, daarvan „kan vrij zeker geen sprake zijn". Deze uitspraak komt ons echter niet voldoende bewezen voor met de in het verslag aangevoerde argumenten en tegenspraak achten wij niet onmogelijk. Evenwel moeten wij den samensteller erkentelijk zijn voor het groot aantal betrouwbare gegevens, in het verslag neergelegd. Menigeen zal daarvan nut kunnen trekken en zij kunnen zijdelings de bouwkunst ten goede komen.

Het Jaarverslag 1906 der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", ons onlangs toegezonden, mag eveneens met zorg samengesteld en belangrijk heeten, omdat het ons een blik gunt in het vereenigingsleven in de tweede stad van ons land.

Ofschoon het ledental iets verminderde, bedraagt het toch ruim 200 en kan de toestand der Vereeniging bloeiend genoemd worden en toch doet zich ook te Rotterdam het overal voorkomend verschijnsel voor, dat men altijd moeite heeft de leden op een vergadering bij elkander te krijgen, zelfs wanneer de spreekbeurten door begaafde sprekers worden vervuld.

Wat de actie der vereeniging naar buiten betreft waren wel de bemoeiingen in zake de oprichting van een Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven het belangrijkst, al heeft zij zich bij de constitutie van den Raad, die inmiddels tot stand gekomen is, op den achtergrond gehouden. Van het inwendige leven geven de verslagen der vergaderingen, reeds vroeger in ons blad afgedrukt, een duidelijk beeld en een velen zeker welkome illustratie van het verslag vormen de bekroonde ontwerpen van de prijsvragen der vereeniging. Een korte herinnering aan de gehouden excursies besluit het boekje.

Moge het elk jaar dikker en belangrijker van inhoud worden.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam. In de Belgische afdeeling der Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen wordt door de firma Moens en Beek te Bloemendaal geëxposeerd een collectie Gegoten ijzeren Gas- en Waterleidingbuizen van negentien m.M. inwendige diameter.

Zooals bekend is moeht het de gieterijen tot nu toe niet gelukken gegoten ijzeren buizen te vervaardigen, welke een kleinere diameter dan 40 m.M. bezitten.

De Fabriek „Société Anonyme des Fonderies et Distributions d'Eau de Couey" is er echter in geslaagd deze technische moeielijkheid te overwinnen.

Sinds vier jaar levert zij nu deze buizen met de daarbij passende hulpstukken voor de aansluiting der perceelen aan het buizennet, te Brussel, Luik, Leuven, Gent, Antwerpen, enz. enz.

Er is wel aanleiding, om op dit nieuwe fabrikaat de aandacht te vestigen; wanneer de buizen, wat betreft hun weerstandsvermogen, blijken goed te voldoen, dan kan daardoor ook in ons land mettertijd een wijziging in de tot heden gevolgde wijze van aansluiten der woningen aan het buizennet het gevolg zijn en dus in een belangrijk onderdeel van den aanleg van waterleidingen in het algemeen.

ARNHEM. De gemeenteraad heeft behandeld het praeadvies van Burg. en Weth. op het adres van eenige vereenigingen alhier in zake werkloosheid in de bouwvakken in den aanstaanden winter.

In dat preadvies wijzen Burg. en Weth. er op, dat aan Arbeidsbeurs de vraag naar werk in de bouwvakken niet toenemende is; intusschen geven Burg. en Weth. toe, dat er weinig werk is en geen uitzicht dat dit spoedig zal veranderen.

De adressanten vragen: 1o. het zoo spoedig mogelijk overgaan tot het uitvoeren van werken, waartoe reeds in beginsel is besloten en 2o. het zoo spoedig mogelijk ter hand nemen van den bouw van arbeiderswoningen van gemeentewege.

Wat het eerste punt aangaat, zeggen Burg. en Weth., dat de plannen voor het abattoir zoover gevorderd zijn, dat een begin van uitvoering dezen winter in uitzicht mag gesteld worden; het bouwen van een hôtelpension Monnikenhuizen is reeds aanbesteed, en eene vergrooting van school 9 zal spoedig aan de orde komen.

In zake het bouwen van arbeiderswoningen doen Burg. en Weth. opmerken, dat, zelfs indien daartoe besloten werd, de voorbereidende werkzaamheden nog verscheidene maanden zouden vereischen, zoodat daarmede toch niet begonnen kan worden.

DELFT. Het bekende huis van den heer L. Van Meerten is Zaterdag 28 September aan den Staat der Nederlanden ten behoeve van de Technische Hoogeschool overgedragen. De Minister van Binnenlandsche Zaken was voor den Staat tegenwoordig.

ROTTERDAM. B. en W. dezer gemeente hebben den raad voorgesteld, een nieuwe ambachtsschool te stichten, die dan aan de vereeniging „de Ambachtsschool" verhuurd zou worden voor f 2300. De vereeniging krijgt verder een voorschot van f 49.000 voor meubileering en inrichting. De begrooting van den schoolbouw beloopt f 330.000.

HAARLEM. Dezer dagen is de nieuwe spoorbrug over het Spaarne in tegenwoordigheid van ingenieurs der H. IJ. S. M. beproefd. Met vier locomotieven, welke reeds over de nieuwe baan en de viaducten daar ter plaatse gingen, werd de brug van beide zijden bereden en deugdzaam bevonden. Binnenkort zullen de aansluitingen gemaakt en de nieuwe brug in gebruik genomen worden.

Personalia.

— Voor den tijd van 1 October tot 1 September 1910 is benoemd tot rector-magnificus der Technische Hoogeschool te Delft, S. G. Everts, civiel-ingenieur, gewoon hoogleeraar aan die hoogeschool.

— De Heer S. Sterkenburg, te Oudewater, hoopt op Zaterdag 19 October e. k. te herdenken, dat hij vóór 25 jaar werd benoemd tot gemeente-architect.

— Met 1 October zijn bevorderd: tot opzichter van den Waterstaat 1e kl.: H. A. Weenink, idem 2e kl.;
tot opzichter 2e kl.: J. C. van Eendenburg en C. de Jong, idem 3e kl.;
tot idem 3e kl.: J. H. Pellinkhof en H. J. Marsman, idem 4e kl.;
voorts zijn met 1 December bevorderd: tot opzichter van den Waterstaat 1e kl. A. Kooreman, idem 2e kl.; tot idem 2e kl.: J. Heesterman, idem 3e klasse; tot idem 3e kl.: L. G. van Breen, idem 4e kl.; en is met dien datum P. W. Weisfelt te Terneuzen, benoemd tot idem 4e kl.

Vacante Betrekkingen.

— Onderwijzer in het Werktuigkundig Teekenen en Smeden aan de Ambachtsschool te Brielle, salaris f 900 per jaar. Brieven vóór 15 Oct. a. s. bij den Directeur der School (1)

— Opzichter bij den bouw eener R. K. kerk. Brieven onder No. 33948 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Onderwijzer in het Smeden. Bankwerken en Draaien en het Vakteekenen aan de Ambachtsschool te Veendam, salaris f 800. Voor de Avondteekenschool f 150, voorloopig voor één jaar. Stukken vóór 1 October a. s. aan den Directeur der school. (1)

— Teekenaar aan een Machinefabriek te Amsterdam. Brieven onder lett. R 37, a/h Alg. Adv.-Bur. Rouma & Co., Heerengracht 226, Amsterdam. (1)

— Scheepsteekenaar, bekend met baggermaterieel. Brieven letters D. Z. B., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar. Rotterdam. (1)

— Teekenaar, aan eene Fabriek van Constructiewerk (geen machinefabriek) in Z. H., tevens in staat over andere Teekenaars toezicht te houden. Kennis van begrootingen, aanbeveling. Brieven. onder No. 29594, bureau der N. Rott. Courant. (2)

Timmerman of Bouwkundige, in eene Naamlooze Vennootschap te 's-Hage, voor toezicht. (met bouwkundig teekenen op de hoogte). Vereischt wordt in de zaak deel te nemen voor f 6000. Aanvangssalaris f 500.— met jaarlijksche verhooging van f 75.— à f 100.— Brieven letter H. Bureau „Middenstandsbode" Wagenstraat 57 Den Haag (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
MAURITSSTRAAT 139, ROTTERDAM.

28 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
8 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek. aank.,	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—45 j., f 80—f 110	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
4 Electrotechniker	25—41 j., f 75—f 150	„
Leeraren { 1 Tim. 1 Rechtl. of Bouwk. teek.	24—30 j., f 75—f 100	„
2 Machinisten-chef	30—39 j., f 150	

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN,

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Deurdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

UIT HET WESTLAND.

HET HUIS TE HOORN BIJ RIJSWIJK.

CRUISBROUCK BIJ NAALDWIJK.

HOFJE TE NAALDWIJK.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang No. 40.

42ste Jaargang. ZATERDAG 5 OCTOBER 1907. No. 40.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Uit het Westland.

Het Westland is meer bekend door zijn uitgebreide groenten- en druiventeelt en zijn handel in in deze producten, dan door zijn monumenten en toch loont het de moeite, een wandeling door deze landstreek te maken, om op te zoeken, wat daar nog van oude bouwkunst te vinden is, al is ook het meeste en het belangrijkste verdwenen.

De Westlandsche dorpen zijn meerendeels ontstaan uit zeer oude nederzettingen; reeds in de tijden der grafelijke regeering heerschte hier een zekere mate van welvaart.

De namen als 's-Gravenzande en Monster herinneren daar reeds aan. Te 's-Gravenzande moeten weleer, voor de stichting van het Hof in den Haag de Hollandsche graven hun hof gehouden hebben en het moet van ouds een bemuurde stad geweest zijn, die een haven aan de Maas had. Volgens een oude beschrijving was de kerk van 's-Gravenzande „een schoon, ruim en luchtig gebouw", een drieschepige bouw met een half kruispand aan de noordzijde; het dak van het middenschip droeg een sierlijk zeskant torentje en aan de westzijde van het gebouw stond een fraaie toren met gemetselden spits, in hoogte alle dorpstorens en vele stadstorens van Holland overtreffende.

Deze toren diende evenals de Nieuwe-kerkstoren van Delft den zeelieden tot een baken; wanneer men namelijk uit zee deze torens recht achter elkander zag wisten de zeelieden, dat zij zich recht voor den mond der Maas bevonden. Het is wel jammer dat deze kerk en toren verdwenen zijn, want gemetselde torenspitsen zijn in Holland zeldzaam. Thans dient nog de onlangs geheel gerestaureerde, maar eveneens zeer oude toren van Monster niet slechts tot een baken voor de zeelieden, maar tevens tot een aanwijzing van de beteekenis, die ook deze plaats weleer innam.

De Munsterkerk van dit dorp, vroeger aan St. Machutus of St. Maclovius gewijd, wordt gehouden voor de moederkerk van de St. Jacobskerk te 's-Gravenhage en Monster schijnt, evenals Voorburg een Romeinsche nederzetting te zijn geweest.

Kan men hieruit zich dus eenigszins een denkbeeld vormen van de beteekenis dezer landstreek in de middeleeuwen, het glanstijdsperk van het Westland, het tijdperk waaraan het zijn grooten naam als lustoord te danken heeft, valt zonder twijfel in de 17de en 18de eeuw.

Toen zochten daar bij voorkeur, zoowel vorsten als edelen en staatslieden des zomers verpoozing op hunne weelderig ingerichte buitenverblijven, zij hadden er jachthuizen, eendenkooien, vischwaters en andere liefhebberijen en langzamer weliswaar dan er thans de snorrende automobielen langs de wegen voortsnellen, bewogen er zich toen menigmaal deftige karossen, een hofstoet of een jacht-

stoet en er was een druk verkeer tusschen de steden 's-Gravenhage en Delft en plaatsen als Rijswijk, Hondsholredijk, enz.

In 1610 kocht Frederik Hendrik van den toenmaligen heer van Naaldwijk, Lamoraal graaf van Ligne diens kasteel en goederen en liet deze kunstlievende Oranjevorst te Hondsholredijk een paleis bouwen, thans nog slechts uit afbeeldingen bekend. Het was een groot vierkant gebouw met vier vierkante paviljoenen of torens op de hoeken, rondom in het water gelegen.

Het had aan den voorgevel in het midden boven den hoofdingang een op zes pilaren rustend balcon, en een ruim vierkant binnenplein door galerijen omgeven. Verscheidene beelden versierden den voorgevel en inwendig waren de zalen en vertrekken met meer dan gewone pracht betimmerd en met schilder- en beeldhouwwerk versierd. Na den dood van den Koning-Stadhouder Willem III is dit paleis evenals het Oude Hof te 's-Gravenhage overgegaan in het bezit van den eersten koning van Pruisen, wiens opvolger het evenwel ontblootte van vele kostbare meubelen en schilderstukken, vele zware boomen uit het park verkocht en zoowel het hoofdgebouw als de tuinen en stallingen deed vervallen.

Wel deed de Stadhouder Willem V later nog veel om dit vorstelijk verblijf in zijn ouden luister te herstellen, maar de omwenteling van 1795 besliste over het lot van Frederik Hendrik's eenmaal zoo luisterrijke stichting. Na achtereenvolgens nog dienst gedaan te hebben als militaire school en hospitaal werd het in bouwvalligen staat geraakte gebouw ten slotte afgebroken; van de bijgebouwen is nog een deel in wezen, namelijk voormalige dienst- en stalgebouwen, die een voorplein omsluiten, dat men door een groote poort betreedt. Van het aanzien van een vorstelijk verblijf is niet veel overgebleven; de in vrij vervallen staat verkeerende gebouwen zijn tot kleine woningen, werk- en bergplaatsen vertimmerd; alleen de afmetingen geven nog eenigszins een denkbeeld van den grootschen aanleg.

Van het niet minder vorstelijk aangelegde huis te Rijswijk in 1634 door denzelfden stadhouder gesticht is niets overgebleven. Jacob van Campen was de bouwmeester en ofschoon het terrein, waarover hier beschikt kon worden betrekkelijk klein was, toch werd hier een grootsch en schoon geheel tot stand gebracht. Over de brug en door de oprijlaan, die nog bestaat, bereikte men de poort van een ruim voorplein van voren afgesloten door een muur en ter zijde door stallingen, kasteleins- en tuinmanswoningen; aan de vierde zijde was een verhoogd terras met balustraden en daarachter verhief zich, de volle breedte van het plein beslaande het paleis, bestaande uit drie paviljoenen door vleugelgebouwen verbonden.

Aan de achterzijde van het gebouw was mede een terras, vanwaar men een fraai vergezicht op Delft had. Het middenpaviljoen van het gebouw bevatte de ruime zaal waar in 1697 de vrede van Rijswijk gesloten werd. Men zegt, dat deze zaal, evenals de Trèves-zaal op het Binnenhof, een merkwaardige echo had, zoodat men aan het eene einde fluisterend sprekend aan het andere einde duidelijk verstaanbaar was, zonder dat de daartusschen gezeten personen daar iets van konden hooren.

Het lot van dit paleis is ongeveer hetzelfde geweest als van dat te Hondsholredijk. In 1792 was het zoo bouwvallig dat Prins Willem V het liet afbreken. Ter herinnering aan de vredehandeling van 1697 werd toen op de plaats waar het gebouw gestaan heeft de bekende gedenknaald opgericht, die er nog staat. Het is een eenvoudig gedenkteeken maar goed van verhoudingen en maakt op de historische plek, waar het staat te midden van hoog geboomte een fraai effect. Het park is thans een geliefkoosde wandelplaats voor bezoekers van Rijswijk en een geliefkoosd uitspanningsoord voor de jeugd, die wellicht bij het aanschouwen van de gedenknaald weinig meer denkt aan de hoofdstukken onzer historie waaraan zij de herinnering moet bewaren.

Wanneer men van Hondsholeredijk spreekt denkt men onwillekeurig ook aan Rijswijk. De laatste plaats wordt echter gewoonlijk nog niet tot het Westland gerekend, maar men kan haar zeer goed als uitgangspunt voor een wandeling door die streek kiezen.

De kerk van Rijswijk, een tamelijk groot gebouw, dat den stempel van verschillende bouwperioden draagt, is wel een bezichtiging waard, wil men echter op zijn wandeling alle kerken bezoeken, dan schiet de tijd tekort, om een algemeen overzicht te krijgen van hetgeen langs den weg te zien is. Volgt men van de kerk af een straat, de Kerklaan, die evenwijdig loopt aan den straatweg, die over de Hoornbrug naar Delft leidt, dan bereikt men spoedig een dwarsweg, de Kleiweg, die oostwaarts eveneens bij de Hoornbrug uitkomt en westwaarts naar Wateringen voert. Aan dezen dwarsweg ligt het huis te Hoorn een oude adellijke hofstede zooals er meer dan veertig in den omtrek moeten hebben gelegen. Met zijn sierlijk torentje vormt dit gebouw, in hoedanigen staat van verwaarloozing ook, zooals het zich spiegelt in de vaart, die er langs loopt nog een schilderachtig voorbeeld van de landverblijven van het voorgeslacht, dat verdiende bewaard te blijven.

Rijswijk ondergaat in de laatste jaren een gedaante-verwisseling. het wordt een voorstad van de zich uitbreidende Residentie en lang kan het niet meer duren of de grond- en bouwspeculatie heeft de Hoornbrug bereikt en hoe het dan met dit karakteristiek gebouwtje gaan zal is niet moeielijk te voorspellen. Het zal wel het lot moeten deelen van zoo vele buitenplaatsen in het Westland, men kan ze bij tien, twintig bij vijftig en misschien nog veel meer tellen, die tot weiland of moesgrond gemaakt, of in kleine perceeltjes als bouwterrein verkocht zijn.

Wanneer men den weg naar Wateringen opgaat ziet men nog hier en daar de schamele overblijfsels van bruggen en hekpijlers en dat is alles wat aan de weelderige lustverblijven de herinnering bewaart, somtijds alleen de naam, die nog op een hek prijkt, maar niet meer past bij de eenvoudige arbeidersswoning, die er bij staat.

Wateringen zelf, de historie gewaagt van een aanzienlijk kasteel, dat hier eenmaal stond, biedt thans niet veel merkwaardigs aan. In de achttiende eeuw was het kasteel of hof te Wateringen nog in wezen als een fraaie buitenplaats met een deftig huis met dubbelen trapgevel.

Iets eigenaardigs ligt wel in den bouw van dit dorp, evenals de verder westwaarts gelegen buurtschap Kwintsheul, lang uitgestrekt, ter weerszijden van een vaart of Wetering, maar toch wordt de weg eerst belangrijker, wanneer men een uur voorbij Kwintsheul het dorp Naaldwijk tusschen het geboomte ziet uitsteken.

Even voor Naaldwijk passeert men het inrijhek van den vroeger blijkbaar aanzienlijke hofstede Cruisbrouck.

De pijlers van het hek versierd met typische bekroningen, waarop wapenschilden zijn uitgehouwen zijn nog in goeden staat, de eenvoudige ijzeren hekken zijn nog aanwezig en eenige fraaie boomen vormen een passenden achtergrond. Overigens herinnert niets meer aan de vroegere grootheid, een boerenplaats vervangt het deftig heerenhuis, waartoe deze ingang, waaraan waarschijnlijk een breede oprijlaan aansloot, weleer toegang gaf. Toch verdienen ook dergelijke geringe overblijfsels bewaard te blijven en men moet dankbaar zijn, dat men ze althans hier en daar heeft laten staan en in zoover onderhouden, dat zij niet omgevallen en de stukken verspreid geraakt zijn zooals op zoo vele plaatsen het geval geweest is.

Naaldwijk is een der aanzienlijkste dorpen van het Westland, en is blijkbaar ook vroeger een plaats van aanbelang geweest.

De kerk, eertijds collegiale en parochiekerk aan St. Adrianus gewijd, gedeeltelijk nog uit de dertiende eeuw, staat op een kerkhof van nagenoeg cirkelvormige gedaante omgeven door een ringmuur; daaromheen moet men waarschijnlijk de oudste gebouwen van het dorp zoeken, althans men ziet daar nog fragmenten van zeer oude muren met schietgaten. In later tijd heeft men waarschijnlijk het ruime vierkante marktplein ten westen van het kerkhof aangelegd. In het midden van dit plein staat een hardsteenen pomp, in 1629 gesticht. Deze pomp heeft blijkbaar steeds een voorwerp van aanhoudende zorg der regeering van Naaldwijk uitgemaakt want behalve het stichtingsjaar zijn nog de jaartallen 1774, 1804, 1823 en 1887 daarop vermeld, waarin dit stuk vernieuwd, hersteld en verfraaid is.

Aan de zuidzijde van het marktplein op den hoek van de hoofdstraat van het dorp staat het raadhuis met vrij goed bewaarden, hoewel gepleisterden en geverfden gevel. Dit raadhuis is van ouden datum. In 1632 onderging het een aanzienlijke verbouwing waarbij het hardsteenwerk geleverd werd door een Haagschen steenhouwer Jan Gerritsz. van Lier. Hiertoe behoorden de cartouches in den gevel en het wapen van Frederik Hendrik. In 1688 onderging het gebouw andermaal een verandering, toen zijn wellicht de kruiskozijnen door de tegenwoordige vervangen en is ook het bovendeel van den gevel waarschijnlijk in verband met een verlaging van den nok van het dak, afgebroken en door een fronton vervangen. Ook verdween toen het genoemde wapen om voor dat van Naaldwijk plaats te maken.

Maar het merkwaardigste, best bewaarde en meest typische hoekje van Naaldwijk is ongetwijfeld het achter de kerk gelegen, of verborgen hofje, bekend als het Oude-mannenhuis. Oorspronkelijk een middeleeuwsche stichting, gefundeerd door Hendrik van Naaldwijk in 1426, maakte men hier waarschijnlijk gebruik van de overblijfsels van een voormalig klooster. De kapel, waarvan de eerste oorsprong niet bekend schijnt, wijst hierop. Bij die kapel liet de stichter aanvankelijk vijf huisjes voor oude lieden bouwen. Toen Frederik Hendrik omstreeks 1612 heer van Naaldwijk was geworden, breidde hij de stichting belangrijk uit en bestemde hij de kapel voor den Hervormden eeredienst. In 1807 werd zij aan de Joodsche gemeente verkocht en tot synagoge ingericht. Het wapen van Frederik Hendrik is boven de deur uitgehouwen. Overigens heeft de stichting, zij het dan ook niet uitsluitend voor oude lieden, hare oorspronkelijke bestemming behouden.

Dit hofje met zijn 21 kleine woningen met de hoogst eenvoudige maar niettemin typische baksteenen topgevels, het middenperk met de zware boomen en de afsluiting door den gevel van het kerkje met de daaraansluitende muren vormt een zoo eigenaardig en welbewaard geheel, dat het den wandelaar, die hier iets dergelijks niet verwachten zou, in hooge mate frappeert. Voor een schilder is het een uitgezocht hoekje, zooals men ze nog wel vinden kan in onze oude steden als Haarlem en Leiden, maar niet zoeken zou in een Westlandsch dorp. Een dergelijke stichting getuigt echter wel van de welvaart en de beteekenis die Naaldwijk ook reeds in de zeventiende eeuw had en dit kan ons niet verwonderen, waar in het nabijgelegen Hondsholredijk een vorstelijk landgoed gesticht was, hetgeen natuurlijk tengevolge had, dat overal in den omtrek lusthoven werden aangelegd en zooals men in die dagen van voorspoed was, men had er ook wat voor over om ouden van dagen of behoeftigen een aangenaam en rustig tehuis te bezorgen. De tijd van den bouw der buitenverblijven is ook die van den bouw vele weldadige stichtingen, die uit hun aard de lustverblijven overleefd hebben.

Van Naaldwijk naar Hondsholredijk wandelt men in een half uur langs den belommerden straatweg, die tot de mooie wegen van het Westland mag gerekend worden.

Wat men langs dezen weg ziet getuigt wel van de welvaart waarin het dorp zich ook in onzen tijd verheugen mag, doch niet van heel veel smaak of kunstgevoel. De schamele overblijfsels van het vorstelijk verblijf te Hondsholredijk geven aan deze buurtschap toch nog een aardig cachet. Zet men evenwel zijn wandeling voort naar Poeldijk dan maken de historische herinneringen plaats voor indrukken van geheel anderen aard. De weg voert dan langs eenige der grootste druivenkweekerijen die men hier vindt, reusachtige van glas en ijzer samengestelde kassen beslaan hier hectaren gronds, het zijn de goudmijnen der Westlandsche cultuurondernemingen, interessant voor landgenooten en vreemdelingen, die daarin belangstellen, beste klanten voor glas- en hagelverzekeringmaatschappijen, tenzij wat wel waarschijnlijk is, men hier eigen of onderlinge verzekering toepast, maar een fraai aanzien aan het landschap geven deze stichtingen niet, uit een oogpunt van kunst boeien zij den wandelaar niet.

Poeldijk is een plaatsje van minder beteekenis, langs een zijweg van den straatweg gebouwd en in het geboomte verborgen voor hen die er per stoomtram passeeren. Wandelt men echter dien zijweg in en het dorp door, dat weinig belangrijks aanbiedt, dan ziet men zijn moeite beloond met een aardige verrassing. Aan het eind van een zijlaantje ziet men het achtkante bovendeel uitsteken van het huis Torenzicht, bekend als het jachtslot van Oldenbarneveldt. Het is een vroeg zeventiende-eeuwsche baksteenbouw slank van lijnen, fijn van verhoudingen, ongezocht schilderachtig van groepeering. Wel heeft de hand des tijds dit kasteeltje beknabbeld, maar door zijn wat afgelegen ligging schijnt het tot heden uit de handen van sloopers zoowel als van restaurators te zijn gebleven. Gedeeltelijk door een landbouwer bewoond staat dit

aardig monument daar vergeten in een bessentuin, maar aan deze omstandigheid is het waarschijnlijk te danken, dat het zoo welbewaard, althans wat het uiterlijk betreft, nog is blijven staan. De eigenaar mag het wel in waarde houden, want hij bezit een der merkwaardigste monumenten van het Westland.

Van Poeldijk kan men gemakkelijk Monster en 's-Gravenzande bereiken, wil men zijn tocht zoover niet uitstrekken, dan is in anderhalf uur over Loosduinen 's-Gravenhage weder te bereiken.

Voor dezen keer kiezen wij den laatsten weg. Wij laten dan nog veel onbezocht en onbesproken, maar wat wij mededeelden zal, hopen wij, anderen opwekken, ook eens een vrijen dag te besteden aan een wandeling door het Westland.

Over Bouwkunst en Letterkunde

Onze letterkundigen wijden zóó zelden hun aandacht aan de bouwkunst, dat de beschouwingen, die de heer L. van Deyssel onlangs in „de XXe Eeuw" ten beste gaf, wel verdienen, ook onder de aandacht van architecten te worden gebracht.

Eerst kome een stukje over een kamer.

* * *

Zie de prachtige samen-stelling van een wel-gelukte kamer.

De schoorsteen, waarvan de bouw-vorm geheel zicht-baar is, is, in zijn een-voud, met den bijna niet uit-stekenden mantel, van een imperieuze statigheid.

Deze bouw-vorm duidt verheffing aan, hij geeft den in-druk van buiten-gewone hoogte, hij geeft niet den in-druk van buiten-gewoon hoog te zijn, nu hij juist niet bijzonder hoog is, maar hij houdt het denk-beeld van hoogte in groote mate in, daar zijn vorm buiten-gewoon na-drukkelijk verheffing uitdrukt.

In de kamer zullen, de lambriseering voortzettend, kasten zijn gebouwd. Door dezen, worden in de statigheid der langs de muren opgaande en nauwelijks ruimte van de kamer in-nemende vormen van den schoorsteen, van de hooge dubbele deur en van de lambriseering — zooals zij door de strakke zoldering met de gelijkmatige rij der smalle balkjes is bedekt, — door deze kasten en door de lagere kleine deur tegenover de hooge dubbele worden in die statigheid vormen van hooge en fijne gemoedelijkheid gebracht.

Zulk een kastje, met zijn smalle deuren, ieder met één, smal, lang paneel, met zijn beknopte, ingehouden kroonlijst, is iets op zich zelf.

Het heeft de zonderlinge bekoring der voltooidheid, welke alleen de voltooidheid heeft, zoo dezelve het voor-naamste bestand-deel van het kunst-werk was: de hoofd-zaak in het begrip en de grootste voldoening bij het maken, voor den kunstenaar.

Het heeft voor alles een zekere houding. Het is voor alles elegant. Het is fijn en sober, maar smakelijk van fijn en sober te zijn, smakelijk door den aard van zijn eenvoud. Binnen zijn elegance is zijn fijne gemoedelijkheid gevestigd.

Het is blank, wit, roomblank-wit — want het kastje heeft ons uit de schemering met het begrijpen der strenge vormen en lijnenschoonheid, in de gedachte in het zachte daglicht teruggebracht — het is blank en heeft om zijn blankwitte paneelen — alleen daar — een blauwe en een smalle oranje bies.

De aan de overzijde der kamer geplaatste kasten zijn breeder en bevatten in hun vormen, met de fijnere lagere deur tusschen hen in, nog meer gemoedelijkheid.

Als zij open gaan — zij 't ook op een inhoud zonder mooiheid — doen zij door hun inwendigen bouw en indeeling het zelfde wat de schoorsteenbouwvorm ten opzichte van hoogte en verheffing doet, en drukken uit: het aangename voor het gemoed, dat er is in het wezen van een her-bergende en inhoudende kast.

De afstanden, waarop de planken — die een bepaalde dikte-afmeting hebben in verhouding tot de andere kastdeelen, en die niet glad-recht van voren, maar van boven afgerond zijn — om ook daar iets, iets aardigs te zijn — de afstanden, waarop die boven elkander gelegen zijn, veraanschouwlijken samen met de verticale scheiding der kasten in twee helften en de overige kast-deelen, het aangename van het idee van dragen, bergen en ten toon stellen van vele lichte, kleine dingen, die in huis en huisraad zijn als de eikels, spar-appels en de kleine dieren in een bosch.

* * *

Nu volge een ander fragment, dat ons den idealen gevel schetst.

* * *

Bij den eersten aanblik zou men meenen, niets gewoners, niets ordinairders, niets, dat meer duidelijk timmermans-werk was, te zien. Maar dan bespeurt men, hoe hij, door zeer bijzondere fijnheden, van dat gewone verschilt. Het is burgerlijke netheid, zou men meenen, en anders niet. Burgerlijke netheid, hedendaagsche burgerlijke netheid, zonder historische reminisceuzen, zonder pittoresque fantaziën vooral — maar ook zonder het aardig boersche, dat men wel eens aangewend vindt, — maar ook niet het burgerlijke in den geest van een bepaald tijdperk dus, toen dat bijzonder goed, als een levens- en kunst-opvatting tot uitdrukking kwam. Neen, het hedendaagsche, algemeene, burgerlijk nette, maar dat in een houding, en vooral in een terughouding, waardoor het tot fijnheid komt, waardoor er letterlijk stijl aan wordt gegeven.

* * *

Hierna kome een proeve van critiek.

* * *

Het is te betwijfelen of dit gebouw een strengen architectonischen smaak zou bevredigen. Maar het is er aardig van, dat het als verschillend op elkaar gebouwde huizen zijn. Het is als het ware een huis met een plat dak, en daarop is een ander huis gebouwd, klein, hoog in de lucht. Dit geeft zoo echt het groote-stads-idee, waar de menschen (in het idee? *Red.*) nu 't niet meer naast elkaar gaat, hoe langer hoe hooger boven elkaar gaan wonen.

Als een reuzenwezen van de planeet Mars tusschen de aardmenschen staat het tusschen de andere huizen. Met zijn modern-cosmopolitisch-classiek voorkomen is het de vertegenwoordiger eener hoogere-stads-ontwikkeling, de Amerikaansche.

Men ziet: dit is een kunst-werk. Daarna ziet men, dat het een werk is van strenge, geweldige architectuur. Zij is als gemaakt door een ernstigen kindergeest.

* * *

Tot slot geven wij eenige beschouwingen over het Paleis op den Dam te Amsterdam.

* * *

Gaar wij naar den Dam om het Paleis te bekijken. Het eerste, waar wij op komen, is dat de wensch naar gebouwen in een stad, welke in voorkomen geheel zich aansluiten bij hun omgeving, wel wat boud mag heeten, daar het blijkt, dat werken uit een historisch bloei-tijdperk der bouwkunst, en toen men het financieel maar voor het zeggen had, ternauwernood aan dit verlangen voldoen. Er *is* overeen-komst tusschen den algemeenen aanblik van het zeventiende-eeuwsch Amsterdam, zooals men het zich nog kan voorstellen, en het Paleis, dat toen Stadhuis was. Maar niet zooveel als wel gekund had. Het *Hollandsche* voorkomen der Nederlandsche steden, van het Noord-Hollandsche, Friesche en Gooische land en van de Hollandsche zeventiende-eeuwsche schilderkunst, bij voorvoorbeeld, — mist dit Renaissance-paleis wel een een weinig. (Of geheel en al? *Red.*) Het behoorde niet tot de gedachten van een toenmalig bouwkunstenaar om wel-bewust met den geest het karakter der vanzelf opgekomen Hollandsche vormen- en kleuren-wereld in te ademen (Hoe nu? *Red.*) ten einde iets van karakter daarmede volkomen harmonisch voort te brengen. Het was veel spontaner, — in een anderen zin juist weêr veel meer in den geest van den tijd zelven gedacht — van een man als Van Campen om, nu hij *deze* opdracht kreeg, het allerprachtigste te ontwerpen wat hij, de gestudeerde en aan goeden smaak rijke man, zich als een groot bouwwerk voorstelde. Het paleis is dan ook magnifiek en het worde met de grootste graâgte in de gedachte van den tegenwoordigen Nederlander over Amsterdam aanvaard omdat het — tegenover het direct ras-soortige en uit de volks-ziel zelf opgekomene — evenals in de dichtkunst het werk van Vondel tegenover dat van Breêroô — de, door Hollandsche kracht opgenomen, traditioneele en internationale levens-beschouwing — die tweede helft van het Hollandsche cultuurleven — vertegenwoordigt.

* * *

Wij laten aan onze lezers het beoordeelen dezer fragmenten over, en poogden, bij het bloemen gâren, zooveel mogelijk elk wat wils te geven.

Prijsvragen.

PRIJSVRAGEN, *uitgeschreven door de Fabrieken van nageperste en andere Steenen, voorheen Fr. van de Loo Sr. te Dieren.*

De Jury heeft de navolgende bekroningen toegekend.

Prijsvraag I. Het ontwerp van een gevel voor een dubbel woonhuis in een straat van 15 M. breedte.

Eerste prijs niet toegekend. Tweede prijs verhoogd tot f 250.— aan het ontwerp motto: ,. Derde prijs verhoogd tot f 100.— aan het ontwerp motto: Denkt aleer gij doende zijt en doende denkt nog. Terwijl aan de navolgende drie ontwerpen elk eene eervolle vermelding met f 50.— is verleend, als motto's Industrie, 26 Augustus en Toekomst.

Prijsvraag II. Het ontwerp van eene vestibule met portaal voor een villa.

Eerste prijs niet toegekend. Tweede prijs f 150.— aan het ontwerp motto: P. L. S.

Prijsvraag III. Het ontwerp van eene travee eener dorpskerk.

Eerste en Tweede prijs niet toegekend. Derde prijs f 50.— aan het ontwerp motto: Wapen (geteekend).

Vereenigingen.

BOND VAN TECHNICI.

Door het Bestuur van den Bond is het volgend adres verzonden:

's-Gravenhage, 24 September 1907.

Aan
den Raad der gemeente Leiden.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Bestuur van den Bond van Technici, gevestigd te 's-Gravenhage, van welken Bond de statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijke besluiten, dd. 24 Juni 1896 No. 34 en 25 Augustus 1902 No. 46;

dat uit volgnummer 66, art. 6, der conceptbegrooting Uwer gemeente voor den dienst van het jaar 1908 blijkt, dat een voorstel zal worden ingediend om op 1 Januari 1908 een nieuwe regeling der tractementen van de Secretarieambtenaren in werking te doen treden;

dat evenwel niet blijkt, dat ook voor de technische ambtenaren eene dergelijke regeling in het uitzicht wordt gesteld;

reden waarom ons bestuur Uwen Raad eerbiedig verzoekt om ook voor laatstgenoemden, indien eenigszins mogelijk tegelijkertijd, een salarisregeling in werking te willen doen treden, terwijl het tevens de vrijheid neemt Uwe aandacht te vestigen op bijgaande memorie van toelichting

't welk doende, enz.

Namens het Bestuur voornoemd,

De Voorzitter, H. J. HENDRIKSE.
De 1e Secretaris, W. POSTHUMA.

MEMORIE VAN TOELICHTING.

De Bond van Technici is krachtens zijne Statuten gehouden tot het behartigen, langs wettigen weg, der belangen van alle Technici in dienstbetrekking, (zooals *Opzichters, Teekenaars, Werkmeesters, Uitvoerders,* enz.).

Als gevolg hiervan en in verband met bijgaand aan Uw geacht College toegezonden adres, brengt het Bondsbestuur beleefd onder Uwe aandacht, dat bij meerdere gemeenten met ongeveer evenveel of minder inwoners, *de salariëering der betreffende ambtenaren* is als volgt:

1e. Bij de gemeentewerken van 's-Hertogenbosch (pl.m. 34.000 inwoners)

a. Adjunct-Opzichters, minimum f 720, met om de 2 jaren f 60 verhooging tot een maximum van f 1020.

b. Opzichters, minimum f 1020, met om de 3 jaren f 120 verhooging tot een maximum van f 1620.

c. Hoofdopzichters, minimum f 1620, met om de 2 jaren f 120, tot een maximum van f 2100.

2e. Bij de gemeentewerken van Dordrecht (pl.m. 43.000 inwoners). *Opzichters*, minimum f 1100, met om de 3 jaren f 100, tot een maximum van f 1600.

3e. Bij de gemeentewerken en *bouwpolitie* van Nijmegen (pl.m. 49.000 inwoners). *Opzichters* en *Teekenaars* minimum f 1200, met om de 4 jaren f 100, tot een maximum van f 1500.

4e. Bij de gemeentewerken van Arnhem (pl.m. 60.000 inwoners)

a. Opzichter van *Publieke werken*, minimum f 1200, met om de 3 jaren f 100, tot een maximum van f 1800.

b. Opzichters *Bouw- en Woningtoezicht* minimum f 1100, maximum f 1500.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 39. Het examen van Aspirant-Opzichter en Opzichter bij den Dienst van Weg en Werken bij de Staatsspoorwegen.

Brandende Vraagstukken, over de tegelpaneelen in de Amsterdamsche Beurs.

Het zestigjarig bestaan van Kon. Instituut van Ingenieurs.

Huis Lambert van Meerten te Delft.

Architectura No. 39. De eerste steen van het Vredespaleis.

Jacob van Campen door A. W. Weissman,

De voorgenomen uitbreiding onzer gemeente.

Technisch Gedeelte. Het zuiveren van drinkwater van ziektekiemen door middel van Ozon (slot). — De tegenwoordige grond- en bouwspeculatie in de groote steden.

De Bouwwereld No. 40. De 8ste kerk der Nederlandsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage. Arch. J. Verheul Dzn. (Rotterdam) (met losse plaat).

A. W. Weissman. Wapenkunst (vervolg).

Nieuwigheden op het gebied van schouwburginrichtingen (met afbeeldingen).

De Ingenieur No. 39. Rede uitgesproken bij de plechtige ontvangst van het Kon. Instituut van Ingeniers te Delft op 21 September 1907, door den Rector Magnificus Prof. Dr. S. Hoogewerff.

Antwoord op de voorafgaande rede door den president van het K. I. v. Ing. J. L. Cluysenaer.

Feestrede, uitgesproken in de vergadering van het K. I. van 21 September 1907 door den president J. L. Cluysenaer.

Bepaling der maximale temperatuursverhooging van transformatoren.

Vergadering van het K. I. v. Ing. van 21 September j.l.

Droogmaking van de plassen in de Utrechtsche-Noord-Hollandsche Vechtstreek.

Bijblad. Notulen van de vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde op 6 Juli 1907 te Utrecht.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 39. Uit de Afdeelingen. — Middelbaar Technisch Onderwijs. — Uit het verslag van den Hoofd-Ingenieur voor het Stoomwezen over het jaar 1906. — Aanteekeningen over brugoplegging. — Warmtekrachtmachines (vervolg). — Bestratingen (vervolg). — Iets over accumulatoren (vervolg).

De Aannemer No. 40. Aanbesteding „Genie", betreft de aanbesteding van het kazernement te Ede.

Actie der Afd. „Amsterdam" van den Ned. Aannemersbond, naar aanleiding van een besteding door den arch. van der Pek.

Middelbaar Technische School.

Gouda. Herdenking van het 10-jarig bestaan der Afdeeling.

Afdeeling Groningen. Vergadering van 24 Sept. jl.

Leiden. Vergadering van de Afdeeling.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 13 Klinker-Bestrating, door Henri F. J. Weyers. Vertaling van een artikel over klinkerbestrating in Amerika uit het tijdschrift „The Clay-Worker". — Iets over het schmauchen in den ringoven. — Het zuiveren van ketelvoedingswater. — Het aanzetten van groote gasmachines. — Een en ander over drijfriemen. — Herziening der Woningwet.

Deutsche Bauhütte No. 39. Vom Vaterländischen Museum in Celle, door K. Hahn, met afbeeldingen.

Von der Wiederherstellung alter Holzbauten, door H. A. Waldner, met afbeelding op losse plaat van het huis „Geitel" te Stendal, vernieuwd door de architecten Bargum en Krausse.

Ueber Dachgarten, door P. Rose, met afbeeldingen van Amerikaansche daktuinen.

Altbergische kunst, door Gustav Elbe, met afbeeldingen.

Het Huis „Oud en Nieuw". Het Septembernummer van Eduard Cuypers' Maandblad bevat een artikel van Joh. F. Snelleman over Matten van Halmaheira met afbeeldingen van eenige dezer fraaie producten van Indische kunstnijverheid. Deze kunstwerken zijn door tusschenkomst van den heer A. Hueting te Tobelo in het bezit van het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam gekomen.

De heer J. C. Kerkmeyer te Hoorn beschrijft vervolgens meubelen welke aanwezig zijn in het West-Friesch Museum te Hoorn; reeds vroeger verscheen in ditzelfde tijdschrift een beschrijving van het gebouw van dit museum.

Onder de rubriek „Toelichting bij de platen" komt verder voor de beschrijving van een villa te 's-Hertogenbosch en van een verbouwing van het kasteel „Eckart" te Woensel.

De automobiel begint ook te behooren tot de voorwerpen, waarmede architecten zich gaan bemoeien. Men vindt er hier een afgebeeld, ontworpen door het Atelier „Het Huis", dir op een concours te Scheveningen een eersten prijs verwiert voor de carosserie, dat is het deel dat „des rijtuigmakers" is; van de eigenlijke machine wordt de kunstenaar verzocht voorloopig af te blijven.

Bulletin des Métiers d'Art, thans met den ondertitel: Maandelijksche Bijdragen tot verspreiding van de kunst in 't ambacht begint in de Augustusaflevering met een stukje getiteld: Vakonderwijs, waaruit blijkt, dat men zich ook in België in de volksvertegenwoordiging met deze vraag van den dag bezig houdt. Dit stukje verscheen in het vorig nummer van de Fransche uitgave.

Het tweede artikel is een voordracht gehouden in de St. Lucasschool te Schaerbeek en elders over Attisch vaatwerk, door Franz Nève. De koormantel van Meessen, een voorbeeld van de rijkbewerkte priestergewaden, die in België nog in vele kerken bewaard zijn, vormt het onderwerp van een volgend artikel, terwijl voorts een studie over het menschenbeeld in de kunstvoortbrengselen in deze aflevering wordt voortgezet.

Deze zeer uitvoerige en leerzame studie reeds in vroegere nummers begonnen en gebaseerd op de methode van Viollet-le-Duc heeft vooral waarde voor decoratie-schilders, althans wanneer zij er bij bedenken, dat men er de schilderkunst zelf niet uit leeren kan. Zeer welkom is zeker den Nederlandschen lezer, de fraai geillustreerde bijdrage, ook in aansluiting aan een vorige, over de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch.

In het slotartikel getiteld: Een Landhuis, beschrijft de Wonters de Bouchot het landhuis van Stijn Streuvels, ook hier te lande wel bekend.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Verbouwing van het Raadhuis te 's-Gravenhage.

B. en W. bieden den Raad drie ontwerpen aan voor de verbouwing en uitbreiding van het Raadhuis, met gebruikmaking van het bestaande gebouw, de huizen Groenmarkt no. 5, Oude Molstraat no. 3/3a en Annastraat 16, 18 en 20,

alsmede hetgeen na de verbreeding van de Groote Halstraat over zal zijn van het voormalig koffiehuis De Gouden Kroon, het voormalig Sint Nicolaas Gasthuis en het huis Oude Molstraat no. 1.

Deze ontwerpen geven antwoord op de vraag, of het mogelijk zal zijn, om het bestaande Raadhuis met de gezegde gebouwen te verbouwen tot een aan de eischen — ook in de naaste toekomst — voldoend Raadhuis.

B. en W. zijn van meening, dat niet dan zeer noode en alleen wanneer de mogelijkheid eener bevestigende beantwoording van die vraag ten eenenmale is uitgesloten, behoort besloten te worden tot de van sommige zijden aanbevolen verplaatsing van het Raadhuis — gesteld, dat daarvoor een ander terrein ware te vinden — en tot het verlaten van de historische plek, waar het Raadhuis in de zestiende eeuw werd gesticht en in de achttiende en negentiende eeuw uitgebreid en die nog steeds het centrum van de bebouwde kom der gemeente uitmaakt en naar alle waarschijnlijkheid ook in de toekomst zal blijven uitmaken.

Bij het stellen van de bovenbedoelde vraag is uitgegaan van de onderstelling, dat de bureaux van het Burgerlijk Armbestuur en van de afdeeling Militaire Zaken der Gemeente-Secretarie niet in het Raadhuis, doch in een afzonderlijk gebouw — als daar is het gebouw der voormalige schutterij op de Groote Markt — zullen worden gehuisvest; het is zeer wenschelijk, om die bureaux wegens den daaraan verbonden toeloop van publiek buiten het Raadhuis onder dak te brengen.

Voorts is bij het stellen van die vraag als eisch aangegeven, dat het verbouwde Raadhuis, behalve de door de chefs der verschillende afdeelingen der Gemeente-Secretarie noodig geoordeelde ruimten met de mogelijkheid van uitbreiding, zoude bevatten: een nieuwe aan de redelijk te stellen eischen voldoende Raadzaal, bij voorkeur gelegen in het midden van het gebouw, ten einde geen hinder van straatrumoer te hebben, een betere en niet zooals de tegenwoordige in het sousterrain gelegen, woning van den concierge en een behoorlijke bergplaats voor het nieuwe archief. (Het oud-archief zal naar het oordeel van B. en W. behooren te worden overgebracht naar een afzonderlijk, naar de eischen in te richten gebouw, waarin tevens vertrekken zullen worden gereserveerd voor den archivaris en zijn personeel).

Uit de ontwerpen blijkt voor B. en W. de bevestigende beantwoording van de vraag.

Zij willen ook de breedte van de te verruimen Groote Halstraat bepaald hebben op de oorspronkelijk daarvoor gedachte afmeting van 14 meter en niet van 16 meter.

Voor deze straat, die als het ware doodloopt tegen den nauwen toegang tusschen het Raadhuis en het huis Driehoekjes no. 2—Kerkplein no. 1 en waarin, juist wegens dien nauwen toegang, nimmer dubbel tramspoor zal kunnen gelegd worden, is een breedte van 14 meter overvloedig te achten, ook in aanmerking genomen, dat de Prinsestraat niet meer dan 12 meter breed is, de breedte van de Groote Halstraat te brengen op 16 meter, ware niet anders dan het geheel onnoodig opofferen van kostbare ruimte, die aan de thans ontworpen uitbreiding van het Raadhuis ten goede zou kunnen komen.

B. en W. stellen den Raad voor, om in beginsel te besluiten tot de uitbreiding van het Raadhuis overeenkomstig het derde ontwerp, en hen te machtigen, om met dat ontwerp tot grondslag de definitieve ontwerpen te doen opmaken, daarbij rekening houdende met een breedte van 14 meter voor de Groote Halstraat.

's-Gravenhage. Door den minister van L., N. en H. is door tusschenkomst van de commissarissen der koningin en met medewerking der burgemeesters de volgende circulaire, d.d. 7 Sept. j.l., nr. 3504, afd. arbeid, gericht aan de ziekenfondsen hier te lande:

„De noodzakelijkheid is mij gebleken een onderzoek in stellen naar het gevaar voor loodvergiftiging, waaraan schilders tengevolge van de uitoefening van hun beroep bloot staan. Van groot belang is het ten behoeve van dat onderzoek te kunnen beschikken over gegevens aangaande in den laatsten tijd voorgekomen gevallen van loodvergiftiging bij hen, die dit beroep uitoefenen. Ten einde die gegevens te verkrijgen, meen ik een beroep te mogen doen op de medewerking van de ziekenfondsen. Ik zoude het zeer op prijs stellen, indien u mij deze medewerking wilde verleenen door mij — voor zoover mogelijk is — eene opgave te verschaffen van:

1. het aantal sedert 1 Januari 1902 voorgekomen, duidelijk gediagnostiseerde gevallen van loodvergiftiging onder de ingeschrevenen bij uw fonds, die — zij het ook tijdelijk — vóór hunne ziekte het beroep van schilder uitoefenden, met vermelding van den naam en het adres der patiënten, het tijdstip van aanvang en einde hunner ziekte en alle verdere ter uwer beschikking staande bijzonderheden;

2o. het aantal van de sedert 1 Januari 1902 in elk jaar bij uw fonds ingeschreven schilders en van het aantal ziektedagen in elk jaar, waarvoor zij ziekengeld genoten;

3. het aantal gevallen van maag- en zenuwlijden zoomede van rheumatismus die sedert 1 Januari 1902 in elk jaar bij de bij uw fonds ingeschreven schilders zijn voorgekomen, voorts het aantal gevallen, waarin de ingeschreven schilders in elk dier jaren aan andere aandoeningen leden.

Gaarne zoude ik naast de onder 1, 2 en 3 bedoelde gegevens soortgelijke opgaven ontvangen met betrekking tot eenige andere beroepen (b.v. timmerlieden, metselaars, letterzetters, drukkers, smeden, enz.)

Zooals uit het bovenstaande blijkt, zal het mij aangenaam zijn, ook wanneer u slechts ten deele aan dit verzoek kunt voldoen, de bedoelde opgaven te ontvangen, voor zoover die te uwer beschikking staan.

Mocht u nadere inlichtingen wenschen, ten einde aan mijn verzoek gevolg te kunnen geven, dan zal ik die gaarne verstrekken.

„Uw antwoord, dat ik gaarne spoedig zoude ontvangen, en alle verdere voor mij bestemde brieven, kunnen vrij van port worden verzonden, indien zij worden voorzien van het volgende adres: „Aan den heer Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel te 's-Gravenhage."

Amsterdam. Ter vervulling van de vacature van directeur der gemeentegasfabrieken, ontstaan door het overlijden van den heer D. van der Horst, stellen B. en W. voor, te benoemen den heer J. van Rossum du Chattel, thans ingenieur-onderdirecteur dezer fabrieken.

Zij stellen voor, aan den betrekking een jaarwedde te verbinden van f 8000—f 10.000 met dien verstande, dat de heer Van Rossum du Chattel, op het maximum der aan de betrekking verbonden jaarwedde wordt aangesteld.

Zooals bekend is, was de heer Van Rossum du Chattel als ingenieur belast met de leiding der Westergasfabriek en van het aldaar gevestigde bouwbureau en woonde aldaar. Het komt niet gewenscht voor, hem na zijn benoeming tot directeur van een en ander te ontheffen.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid, werd gedurende de maand September bezocht door 672 belangstellenden.

Uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 203 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land in bruikleen verzonden.

De aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid opende den eersten September den dagcursus met 64, den Woensdag en Zaterdagmiddagcursus met 30 mannelijke en vrouwelijke leerlingen en den avondcursus, die 1 October begint met 85 mannelijke leerlingen.

De uitbreiding der School heeft er veel toe bijgedragen de lessen beter te kunnen regelen en konden er meer leerlingen worden aangenomen, vooral de praktische werkplaatsen werden beter ingericht en zoodoende kan het onderwijs thans aan hoogere eischen beantwoorden.

Doetinchem. In tegenwoordigheid van een aantal genoodigden had dezer dagen alhier de opening plaats van de Ambachtsschool voor Doetinchem en omstreken.

Achtereenvolgens werd het woord gevoerd gevoerd door de heeren De Groot van Embden, burgemeester dezer gemeente en voorzitter der commissie; jhr. Feith, als vertegenwoordiger van den Minister, v. Perlstein namens den Raad dezer gemeente; v. Vliet, lid der Tweede Kamer voor het district Doetinchem; De Groot, inspecteur van het ambachtsonderwijs, en Tenkink, burgemeester van Ambt-Doetinchem.

Na afloop der plechtigheid vereenigden zich de genoodigden aan een gemeenschappelijke lunch.

's-Hertogenbosch. De vermaarde St. Janskerk heeft in groot gevaar verkeerd.

Dezer dagen, 's middags 3 uur, ontdekte men brand in den toren der kerk; een balk was reeds door het vuur aangetast.

De hulp der steenhouwers uit de bouwloods kwam echter nog tijdig.

De oorzaak moet gezocht worden bij een werkman, die in den toren werk verricht had.

Leeuwarden. In den Gemeenteraad van Sneek komt Vrijdag aan de orde een voorstel van Burg. en Weth. om over te gaan tot den aanleg van een drinkwaterleiding en hun daarvoor een crediet toe te staan van f 280.000, buiten

het reeds uitgegeven bedrag voor aankoop van grond ten behoeve van de „prise d'eau", de voorloopige kosten der gemaakte teekeningen, bestekken, gedane boringen enz.

Personalia.

— De heer J. C. Déking Dura c.i. te Enschedé tijdelijk werkzaam bij den Provincialen Waterstaat in Overijssel is benoemd tot ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zeeland, standplaats Terneuzen.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar in vakteekenen voor timmerlieden aan de Burger-Avondschool te Schiedam, akte lijnteekenen M. O. Jaarwedde 15 wekel. lesuren à f 50.— per lesuur. De stukken bij den Burgemeester voor of op 5 October a.s. De Directeur is te spreken aan de School van 6.30 uur tot 9 uur 's avonds. (1)

— Onderwijzer in het Timmeren, „ „ „ Smeden, „ „ „ Schilderen, } aan de Ambachtsschool te Hoogeveen. Sollicitatiestukken in te zenden vóór of op 10 October a.s. bij den heer H. Radijs te Hoogeveen. Salaris voor iedere betrekking f 750 's jaars. In functie-treding 1 November a.s. Inlichtingen bij den Directeur C. Doets. (1)

— Onderwijzer in het Werktuigkundig Teekenen en Smeden aan de Ambachtsschool te Brielle, salaris f 900 per jaar. Brieven vóór 15 Oct. a. s. bij den Directeur der School (2)

— Opzichter bij den bouw eener R. K kerk. Brieven onder No. 33948 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Teekenaar aan een Machinefabriek te Amsterdam. Brieven onder lett. R 37, a/h Alg. Adv.-Bur. Rouma & Co., Heerengracht 226, Amsterdam. (2)

— Scheepsteekenaar, bekend met baggermaterieel. Brieven letters D. Z. B., Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek. aank.,	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—45 j., f 80—f 110	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
5 Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
Leeraren { 1 Tim. 1 Rechtl. of Bouwk. teek.	24—30 j., f 75—f 100	„
2 Machinisten-chef	30—39 j., f 150	

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 7 October.

Enkhuizen, ten 12 ure, door de directie der Papierwarenfabriek voorh. D. v. d. Spruyt Jz. en Co., in café Stapel: het bouwen van een nieuwe fabriek met pakhuis en kantoor, enz.; bestek en teek. verkrijgbaar ten kantore der vennootschap. Inl. bij den opz. G. Rienderhof, Prinsegracht Enkhuizen.

DINSDAG 8 October.

Irnsum, ten 9 ure, door de coöp. kaas- en roomboterfabriek te Irnsum: het bouwen van eenige lokalen aan genoemde fabriek; bestek en teek. verkrijgb. aan het kantoor der fabriek; inl. te bek. bij den arch. P. de Graaf te Irnsum.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij tot Expl. van Staatsspoorw., aan het centraalbureau der Mij. in het Moreelsche Park: bestek no. 1125: het maken van een locomotievenloods met buiten aschkuil, het afbreken der bestaande loods, het maken van grondwerken enz., op het emplacement Gouda, begr. f 53.300. (Zie adv. in no. 38).

Wijkeroog, ten 11 ure, door het R. K. kerkbestuur van den H. Joseph, in het koffiehuis Watervliet: het bouwen van een gedeelte kerk met sacristie; bestek met 4 teek. bij den boekh. H. Coebergh te Haarlem; detailteek. enz. in gen. café; inl. bij den arch. M. Nelis, Ripperdapark 3 te Haarlem.

ZATERDAG 12 October.

Haarlem, ten 11 ure, door de arch. J. London, in het café Neuf: het wegbreken van het hotel het Wapen van Amsterdam, met vier woonhuizen te Heemstede en het bouwen van een heerenhuis met toebehooren.

Makkum, ten 10.30 ure, door het gemeentebestuur van Wonseradeel: het bouwen van een bijgebouwtje bij en het veranderen van post- en telegraafgebouw; bestek en teek. verkrijgbaar bij den gem. opzichter.

MAANDAG 14 October.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJz. Spoorw.-Mij., in het centraalstation; bestek no. 1099: het wijzigen en uitbreiden van het stationsemplacement en het maken van een aanbouw aan het stationsgebouw te Stavoren, begr. f 4100. Het bestek is verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak te Amsterdam, Dienst van Weg en Werken, kamer 150, of op franco aanvrage aan dien Dienst; aanwijzing den 9en October 10.30 spoortijd.

's-Gravenhage, ten 11.30 ure, door het min. van Waterstaat aan het gebouw van het prov. best.: het maken van eene aanlegplaats voor veerstoombooten in de haven van Stellendam, begr. f 9100; bestek no. 180 na 30 Sept. ter lezing aan gen. minist., aan de lokalen der prov. best. en te bekomen bij de Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-dir. in de 10de directie te 's-Gravenhage, Juliana van Stolbergplein 21 en bij den ing. de Groot te Brielle; de nota van inl. op 7 Oct. ter inzage bij genoemden ingenieur.

WOENSDAG 16 October.

Deventer, ten 4 ure, door de vereen. tot verbetering van den woningtoestand in de gemeente, in het lokaal van den Volksbond, Polstraat 51: het bouwen van 92 arbeiderswoningen; bestek en teekeningen ter inzage in het lokaal v/d Volksbond en zijn verkrijgbaar bij de Architecten G. en W. Te Riele; De inschrijvingsbiljetten moeten aangeteekend om 2 uur zijn ontvangen door den heer J. Voorhorst J. Engestraat 20, Deventer.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging. Triumph Beendrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 12 OCTOBER 1907. No. 41.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor. uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Samenwerking.

In het laatst van September hield een Amsterdamsch architect een aanbesteding volgens een bestek, dat bepalingen bevatte, die den aannemers niet aanstonden. Dadelijk trok de Aannemersbond zich deze zaak aan en nadat een briefwisseling tusschen dien Bond en den architect de bezwaren niet uit den weg had kunnen ruimen, mislukte de aanbesteding, daar, namens de opgekomen gegadigden, de Voorzitter van den Aannemersbond verklaarde, dat geen deel aan de inschrijving genomen zou worden.

Door de bepalingen van dit bestek achtten ook de opzichters en teekenaars zich in hun belangen geschaad. Daarop riep de Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond haar leden bijeen, om te overwegen, wat gedaan moest worden.

Naar het schijnt is deze tamelijk veel geruchtmakende zaak ten slotte met een sisser afgeloopen. Doch wanneer het eens noodig mocht wezen, dat in een geval gelijk dit een architect den steun van zijn vakgenooten zou behoeven, als tegenwicht tegen de organisaties van aannemers en opzichters, dan zou hij geen Nederlandschen Architectenbond ter hulp kunnen roepen.

Want de Nederlandsche architecten zijn in tal van lichamen vereenigd, waartusschen geen band bestaat, die ieder op eigen gelegenheid werken en strijden, die zelfs wel eens tegen elkander in het geweer kwamen.

Vrijheid blijheid is een echt vaderlandsche leus. De Nederlander is op zijn vrijheid gesteld en daarom is hij niet gemakkelijk tot samenwerking te krijgen. Zoo gaat het ook met onze bouwkundige lichamen. Zij vreezen, de souvereiniteit in eigen kring aangetast te zullen zien, wanneer zij deel van een bond gaan uitmaken. Deze overweging heeft „fusie"-plannen, zooals de ingenieurs die hebben weten te verwezenlijken, onder architecten tot dusver doen mislukken, al spanden mannen van naam en goeden wil er zich voor.

Zulk een samensmelting van wat bijeen hoort, zou het ideaal wezen, een gezond opportunisme verbiedt echter, daar thans op aan te sturen, omdat het niet mag worden verwacht, dat de bezwaren, die vroeger bestonden, nu verdwenen zijn.

Maar waarom zouden de verschillende bouwkundige lichamen, met behoud van hun algeheele zelfstandigheid, zich niet samen vereenigen tot een Bond, die tot taak heeft, voor de belangen van den architecten-stand op te komen, wanneer dit noodzakelijk is?

Het artistiek gedeelte van het vak zou voor zulk een Bond uitteraard verboden terrein moeten blijven. Doch een uitgestrekt veld, dat der practische vakbelangen, zou hem arbeid genoeg kunnen geven.

Juist om die *practische* vakbelangen te behartigen is nog zoo weinig gedaan, daar de *artistieke* vraagstukken uitsluitend de aandacht in beslag namen.

Zulk een Bond zou zijn wekelijksch orgaan kunnen hebben, dat, onder een goede redactie, in de plaats der nu verschijnende organen zou kunnen komen. Hierdoor ware een aanzienlijke besparing te verkrijgen, terwijl, indien aan ieder aangesloten lichaam een deel van het weekblad ter vrije beschikking werd afgestaan, voor eenzijdigheid of partijdigheid, wat den inhoud betreft, niet zou behoeven te worden gevreesd. Het dus uitgespaarde geld zou aan de door de lichamen afzonderlijk uit te geven plaatwerken, dus aan de kunst, ten goede kunnen komen.

Een gevolg van het totstand komen van zulk een Bond zou ook zijn, dat de architecten meer met elkander in aanraking komend, elkander meer zouden waardeeren. Want nog altijd maakt onbekend onbemind. Heel wat vooroordeelen zijn bij nadere kennismaking van menschen onderling verdwenen als sneeuw voor de zon.

Onze tijd verlangt aansluiting, daar hij erkent, dat alleen eendracht macht kan maken. Tal van vakbeoefenaars hebben zich dan ook vereenigd, en door die vereeniging reeds veel bereikt.

Wel hebben wij eene Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in 1842 gesticht en een Genootschap „Architectura et Amicitia", dat van 1855 dagteekent, doch deze beide lichamen ontstonden in een tijd, die gansch anders was dan de onze.

Al moet worden toegegeven, dat beide organisaties hun best gedaan hebben, om zich, zooveel dit mogelijk was, te hervormen, toch hebben zij tradities, die niet kunnen worden prijsgegeven. Beiden kunnen wijzen op een eervol verleden, dat plichten oplegt ook voor de toekomst. In andere steden van ons land werden sedert ook zelfstandige lichamen gesticht, die, daar sommigen binnenkort hun zilveren feest zullen vieren, wel getoond hebben levensvatbaarheid te bezitten en in bestaande behoeften te hebben voorzien.

Ieder dezer lidhamen, hetzij oud of jong, blijve nog voor een reeks van jaren zelfstandig voortbestaan, nut doende op zijn eigen wijze. Maar daarnaast kome een Bond tot stand, die, gevormd door de afzonderlijke lichamen, de belangen der architecten van geheel Nederland voorstaat en die naar buiten met macht optreedt, wanneer dat noodig is.

Keulen en Aken werden niet in één dag gebouwd, en wij verwachten dan ook niet, dat de Bond, reeds dadelijk zal worden opgericht. Onze Nederlandsche bedachtzaamheid gaat nu eenmaal niet over één nacht ijs.

Maar wij hopen, dat het denkbeeld, hier aangegeven, door velen overwogen moge worden. De tegenwoordige verdeeldheid der bouwkundige kringen levert slechts nadeelen op en kan derhalve op den duur niet worden bestendigd.

Dat men dan overwege, of niet de tijd meer aansluiting eischt, en dat men dan een vorm trachte te vinden, welke deze aansluiting mogelijk maakt, zonder dat de aangesloten vereenigingen hun zelfstandigheid, waarop zij terecht gesteld zijn, behoeven op te offeren.

Als de wil er maar is zal ook de weg worden gevonden.

Middeneeuwsche bouwkunst.

Het bezoek, dat de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst dezer dagen aan de St. Victorskerk te Xanten bracht heeft verscheidene Nederlandsche architecten met dit zeer belangrijk bouwwerk doen kennis maken, en daarom is het wellicht niet ongepast er enkele bijzonderheden omtrent mede te deelen, die ons een inzicht geven van het bouwen in de middeneeuwen.

De eigenaardige plattegrond van het koor, bestaande uit een absis, die veelhoekig gesloten is en waartegen aan wederszijden veelhoekige absiden, telkens twee in getal zijn geplaatst, trok reeds de aandacht van Boisserée, die in het begin der 19e eeuw Xanten bezocht. Hij zag in dit plan een navolging van het koor der Domkerk te Keulen, en herinnerde er aan, dat de proost van Xanten, die het koor aldaar in 1263 begon, een broeder was van aartsbisschop Koenraad van Hochstaden, de grondlegger van het koor te Keulen.

Schnaase was het met Boisserée eens, toen hij in zijn „Geschichte der bildenden Künste" de kerk te Xanten besprak, doch alleen wat den stijl betreft gaf hij den invloed der Keulsche school toe. De plattegrond scheen hem echter een navolging van de kerk Saint Yovd de Braisne bij Soissons, waarvan in 1859 door Prioux een uitvoerige geïllustreerde beschrijving was gegeven.

In zijn „Architecture en Belgique" had Schayes op de overeenkomst met het koor der St. Maartenskerk te Yperen gewezen.

Eer men echter van een bepaalde navolging mag spreken, dient vastgesteld of geen andere verklaring van den plattegrond te geven is.

Gelijk meestal het geval was, is ook de St. Victorskerk te Xanten, die men nu ziet, in de plaats gekomen van een Romaansche basiliek. Die basiliek is niet aanstonds afgebroken, maar zij heeft, wat haar schip betreft, tot het laatst der 15e eeuw bestaan. Haar torens en hoofdportaal bleven zelfs tot den huidigen dag in wezen.

Men vindt den plattegrond dier basiliek nog in het tegenwoordige plan terug. Ieder harer beuken eindigde aan de oostzijde in een halfcirkelvormige absis, waarvan de middenste niet slechts de breedste, maar ook de diepste was. De twee oostelijke traveën van het koor vormden een transept.

Merkwaardig is, dat de breedte van den middenbeuk juist dezelfde is als die der Domkerk te Utrecht, die ook in de plaats van een Romaansche basiliek is gekomen. Ook de breedte der zijbeuken toont zoo goed als geen verschil. Blijkbaar werden zulke Romaansche basilieken naar vaste maten ontworpen.

Terwijl men echter te Utrecht het Gothische koor om het Romaansche heenbouwde, en daardoor een trans met kapellen kon maken, zijn te Xanten de fundeeringen der Romaansche absiden gebruikt. Men begon met de zijabsiden in Gothischen stijl te vernieuwen, en brak pas in 1284 de eigenlijke Romaansche koornis af, om er de tegenwoordige voor in de plaats te stellen, die men niet hooger maakte, dan de Romaansche kerk was.

In het jaar 1311 was het geheele koor gereed, dat toen uit de drie absiden en de daartusschen besloten travee bestond. Te Utrecht was men toen

nog niet verder dan tot den trans van het koor gevorderd, waarop het werk gestaakt werd, en het Romaansche koor tot de 15e eeuw bleef behouden.

In 1350 werd aan de zuidzijde van het koor te Xanten een sacristie begonnen, die in 1359 voltooid was. Terzelfder tijd voegde men aan de noordzijde een kapittelhuis aan het koor toe.

Dat deze sacristie tegen het Romaansche transept was aangebouwd, is nog te zien aan den eigenaardigen vorm der pijlers in den zuiderzijbeuk van het koor.

De kerk te Xanten werd in 1373, nadat de stad door de heeren van Meurs en Erkel was ingenomen, in brand gestoken.

Zij bestond toen uit een schip en transept in Romaanschen stijl met in Gothischen stijl daaraan gebouwde absiden, sacristie en kapittelhuis.

Sinds 1384 ging men aan het herstellen, trok sacristie en kapittelhuis bij het koor aan, en maakte in de plaats van het transept twee Gothische traveën. Dit werk was in 1437 voltooid. De kerk vertoonde dus toen een koor van vijf beuken, ieder met een absis gesloten. Dit koor, geheel in Gothischen stijl, sloot tegen het Romaansche schip aan.

In 1483 werd het schip der Romaansche basiliek, dat slechts drie beuken had, afgebroken, en door het tegenwoordige, met vijf beuken, vervangen, waarvan het bouwen tot 1517 duurde.

Het verdient opmerking, dat in plaats van de traveën, die het Romaansche schip gehad had, slechts vier, in Laat Gothischen stijl, gemaakt zijn, waarvan alleen de westelijke de oorspronkelijke breedte heeft, terwijl de drie oostelijke breeder werden.

De plattegrond van het koor, zooals het tot 1384 was, vindt men terug in dat der Domkerk te Regensburg, die ook drie polygone nissen heeft.

Het koor der Romaansche basiliek te Xanten moet gelijkenis hebben gehad met het oostelijke koor der Abdijkerk te Laach; alleen sluiten te Laach de zijnissen onmiddellijk aan het transept, terwijl te Xanten één travee ze daarvan scheidde.

Wat de opstanden der St. Victorskerk betreft, deze herinneren in menig opzicht aan die der Domkerk te Utrecht. Wel bestaat er verschil in het aspect, omdat men te Xanten de hoogte der Romaansche kerk behield, en de Utrechtsche bouwmeesters die verre overschreden, maar er behoeft slechts op de behandeling der koorkapellen en van het triforium in het schip gewezen te worden, om de overeenkomst aan te toonen.

Vermelding verdient eindelijk de kruisgang, die van 1543 tot 1546 is gebouwd en die ons het bewijs levert, dat men toen, ofschoon nog Gothische vormen bezigend, geen ingewikkelde flamboyante traceeringen meer maakte, wat ten onzent door de restaurators der oude gebouwen al te dikwijls uit het oog is verloren.

De kerk, zooals wij haar thans zien kan ons er een denbeeld van geven hoe de Nederlandsche bedehuizen zich vóór den beeldenstorm hebben vertoond. Het koor is, naar middeneeuwsch gebruik, van de zijbeuken door muren en van het schip door een oxaal afgesloten. Dit koor was voor de kanunniken bestemd en zij, die zich buiten het koor bevonden konden het hoogaltaar slechts zien door hekwerk aan de oostzijde van de koorafsluiting aangebracht. Ook onze Nederlandsche koren waren zoo ingericht. Het hekwerk was daar aan de oostzijde soms zeer sierlijk in eikenhout gesneden, waarvan wij in de St. Bavokerk te Haarlem nog het bewijs kunnen vinden.

Het oxaal te Xanten is betrekkelijk eenvoudig van vormen en heeft zijn oorspronkelijke twee deuren niet meer, daar deze in de 18e eeuw vernieuwd werden. Nederlandsche oxalen zijn niet veel meer over, ofschoon er vele bestaan moeten hebben Het rijkste, inderdaad een wonderwerk van steenhouwerskunst is dat in de St. Joriskerk te Amersfoort, uit het begin der 16e eeuw, terwijl het oxaal te Xanten uit het begin der 15e eeuw afkomstig is.

Toen de kerk gerestaureerd werd achtte men het oxaal niet fraai genoeg om het behouden. En het zou, omstreeks 1870, evenals dat van de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, gesloopt en verkocht zijn, als niet de bekende August Reichensperger het had weten te behouden.

Het hoofdaltaar te Xanten, met zijn rijk uit eikenhout gesneden kas en zijn dubbele beschilderde luiken, in 1533 gemaakt, geeft ons aan, hoe wij ons die der Nederlandsche kerken hebben voor te stellen. Deze altaren waren er niet op ingericht, om de H. Eucharistie te bevatten, die steeds in een afzonderlijk sacramentshuis werd bewaard, Dit is ook te Xanten aanwezig, doch als een 18e eeuwsch werk zonder kunstwaarde.

De koorbanken, uit het begin der 14e eeuw, vertoonen den Vroeg-Gothischen stijl, terwijl de Nederlandsche, voor zoover zij bewaard bleven, tot de 15e en 16e eeuw behooren.

Wij lezen vaak in de oorkonden onzer kerken van tapijten, die gemaakt werden ter bekleeding der wanden van het koor. Zulke tapijten heeft, onder anderen, de Oude Kerk te Amsterdam bezeten. Te Xanten hangen die tapijten, uit de 15e en 16e eeuw, nog op hun oude plaatsen.

Voor het hoogaltaar staat de geelkoperen luchter die door twee zuilen gedragen, met drie bogen de breedte van het koort overspant. Zulk een luchter noemde men „focy"; er was een in de St. Bavokerk te Haarlem aanwezig, naar uit de rekeningen blijkt.

De een en twintig altaren die in de kerk, behalve het hoofdaltaar zijn opgesteld, hebben verschillende plaatsen. Drie vindt men in de Romaansche torens die, wat hun benedendeel betreft, één geheel met de kerk vormen. Tien altaren staan aan de noordelijke of Evangelie-zijde tegen pijlers, zeven op de zelfde wijze aan de zuidelijke of Epistel-zijde. Eindelijk is er een aan de westzijde van het oxaal geplaatst.

Slechts vier dezer altaren, die door luiken gesloten kunnen worden, hebben kunstwaarde. Het mooiste is dat van O. L. Vrouw aan de zuidzijde, waar Hendrik Douwerman, beroemd om het snijwerk dat hij te Calcar maakte, omstreeks 1530 de kas heeft vervaardigd.

Het altaar van den H. Antonius, aan de noordzijde, is ook rijk besneden, doch minder kunstig dan het vorige. De luiken, door Dunwegge beschilderd, zijn hier het meest bezienswaardig.

Eindelijk moeten nog de altaren van de H. Martelaars en den H. Matthias, beide aan de zuidzijde als schoone voortbrengselen der 16e eeuw genoemd worden.

Het beste werk over de kerk te Xanten is de „Studie über die Kirche des H. Victor", welke door Pater Beissel van de Societeit van Jezus in drie deelen in het licht werd gegeven. Men vindt hier alles, wat uit de documenten omtrent het gebouw en zijn geschiedenis is gebleken.

Uitvoering van Werken in Ouden tijd.

Vervolg van bladz. 308.

„In den eersten zal de aannemer gehouden zijn den molen wijd te maken 34 voet, naar den strekel te meten, te weten aan den buitenkant van den stijl", zoo luidt Art. 1 van het bestek, „waarnaar de Hoofd-Ingelanden van de Beemster besteden willen, verscheidene achtkante watermolens, op dato 31 December 1607 en 1 Januarij 1608.

In de dan volgende 79 artikelen worden de hoofdafmetingen en de afmetingen van alle onderdeelen, de houtzwaarten, en de materialen waarvan alles gemaakt moet worden op het nauwkeurigst beschreven, gelijk wij reeds opmerkten, zoo minutieus, dat iemand, die de constructie der achtkante watermolens kent, uit deze beschrijving een nauwkeurige teekening zou kunnen maken. Nergens wordt echter naar een teekening verwezen.

De laatste tien artikels van het bestek bevatten, wat wij thans gewoonlijk noemen „voorschriften voor de uitvoering" of „voorwaarden van algemeenen aard". Naar A. V. wordt daarbij niet verwezen, maar men vindt er b.v. de bepaling:

„Voorts zal men alles op het best maken met pennen en gaten en zwaluwstaarten, zonder te ligt daarvan te scheiden, zoo dat den opzieners, die door de besteders over het werk zullen gesteld worden, contentement zal gedaan worden in redelijkheid."

Hier vinden wij driehonderd jaar geleden reeds den door den besteder over het werk gestelden opzichter en voorts voor den aannemer de aanmaning, om niet lichtvaardig van de goede constructiebeginselen af te wijken, maar tevens een wenk voor den opzichter, om het werk te beoordeelen „in redelijkheid".

Men was toen verstandig genoeg, om geen onmogelijk na te komen bepalingen omtrent materialen en uitvoering in de bestekken op te nemen, er wordt niet gesproken van de bevelen der Directie, die de aannemer gedwee zal hebben op te volgen zonder eenig effectief verweermiddel tegen onredelijkheid tot zijn beschikking te hebben.

Die fraaiigheden zijn van veel lateren tijd en het werk is er niet beter door geworden.

Maar men gaf toch ook de macht niet geheel uit handen en zelfs trekt het de aandacht, dat men in dit bestek reeds vindt een bepaling, waarin de aannemer min of meer wordt verantwoordelijk gesteld voor de vergeetachtigheid of verzuim van den samensteller, er staat namelijk:

„Indien in het bestek iets mogt verzuimd of niet verhaald wezen, hetwelk nogtans den molen noodig zal wezen, zoo zal de aannemer gehouden zijn hetzelve te maken naar den eisch van het bestek, en tot believen en goeddunken van de gecommitteerden daartoe gesteld, voor welk overwerk de aannemer nogtans geen buitenloon zal mogen eischen, en zoo daar iets te kort gewrocht ware, zal men hetzelve korten."

Dergelijke bepalingen in de slordig in elkaar geflanste bestekken van de 19de eeuw zijn terecht door velen veroordeeld, daar zij veelvuldig tot misbruiken aanleiding gaven. Hier waar alles nauwkeurig omschreven was, was er zooveel kwaad niet bij.

Tegen schade, tengevolge van tijdens of na bewerking aan het licht gekomen gebreken van het materiaal, waarborgden de besteders zich door te bepalen:

„Zoo daar bevonden wordt eenig hout gewrocht te wezen met zoodanige gebreken, als te voren verhaald is, hetzelve zullen de besteders mogen afkeuren of doen afkeuren door lieden deskundig; hetwelk hout alzoo afgekeurd zijnde, zal dan verbeurd wezen, en zal de aannemer in de plaats van dien ander, goed hout moeten werken naar den inhoud van het bestek; welke opneming zal geschieden op den molenwerf, aleer de molen gericht wordt, tot welke plaats de aannemer zal gehouden wezen, op zijne eigene kosten den molen te brengen".

Boete voor te late oplevering is ook geen uitvinding van onzen tijd getuige het daarop betrekking hebbend artikel, waarin wij lezen:

„De aannemer zal gehouden wezen den molen te volmaken, op te rigten en gangbaar te leveren, den eersten dag van Mei e. k.; den tweeden molen veertien dagen of langstens drie weken daarna, en al het werk daartoe te doen; mits conditie, dat de besteders den grond zullen doen heijen en het gerijf doen van het aardewerk af te graven, om den waterloop met de bak te stellen, en bij faulte of gebrek van de voornoemde levering op zijnen tijd, zal men hem korten voor elken dag f 6; en zoo wie eenen molen aanneemt, zal voor den zelfden prijs of koop er nog eenen mogen maken, en 14 dagen of drie weken ten langste meer tijd hebben om den tweeden molen te leveren, en dat op de conditiën en boeten voor verhaald".

Het 90ste en laatste artikel regelt de betaling, enz. als volgt:

„De beloofde penningen van de besteding zal men betalen, het eerste derdedeel drie of vier weken na de besteding, en een ander derdedeel zes weken nadat de molen gangbaar geleverd zal wezen en het laatste derdepart acht maanden daarna; mits dat de aannemer zal gehouden wezen voor de voldoening van de aanneming, mitsgaders voor de penningen die hij ontvangen zal, borg te stellen tot genoegen van de besteders".

Men ziet hier de oplevering, de betaling in termijnen, het onderhoud en de borgstelling geregeld nagenoeg op dezelfde wijze als dit heden ten dage nog gebruikelijk is. De betaling is zelfs niet heel gemakkelijk geregeld en een onderhoudstijd van 9½ maand na het gangbaar opleveren is vrij lang, maar de besteders waren waarschijnlijk van meening, dat over de deugdelijkheid van het werk niet goed geoordeeld kon worden, alvorens een winter was doorstaan. Bepalingen omtrent herstel van schade b.v. door storm veroorzaakt, komen in het bestek niet voor en wij worden dus niet gewaar of deze voor rekening van den aannemer kwamen of niet. Het eerste is wel 't waarschijnlijkst, waarom anders een derde deel van de aannemingssom zoo lang ingehouden?

Wij mogen echter veronderstellen, dat bij voorkomende onvoorziene rampen met de aannemers wel een schikking zal zijn getroffen „in redelijkheid", en wij mogen dit met temeer grond doen, omdat hier aan beide zijden practische mannen stonden. De onredelijkheden zijn eerst in de bestekken verschenen, toen de aanbesteders zich van de hulp van de mannen van hoofdzakelijk theoretische opleiding, van ingenieurs begonnen te bedienen.

Toen begon men, wat voorheen niet het geval

was geweest, aanbesteding, generale aanneming toe te passen op bouwwerken en dit is niet bepaald in alle opzichten een stap in de goede richting geweest.

Aanbesteding van werk was op zich zelf niets nieuws, dit kan men zien uit de voorbeelden, die wij aan het gebied der waterbouwkunde ontleenden. De bouwkundigen van vorige eeuwen waren hier te lande ook vaak met waterbouwkunde goed vertrouwd en het kan ons niet verwonderen, dat toen men ook bouwwerken ging aanbesteden, men dit in hoofdzaak op dezelfde wijze deed als men het gewoon was met waterbouwkundig werk. Thans is men op vele punten niet meer tevreden met deze wijze van uitvoering, thans wil men daarin wijziging en verbetering brengen; al reeds sedert jaren is men daarmede bezig en toch is alles nog in den grond hetzelfde gebleven. Een zoo oude instelling als de aanbesteding van werk laat zich niet eensklaps wijzigen of veranderen, maar wijzigt zich met de zeden vanzelf slechts langzaam in den loop der jaren.

(Slot volgt)

De Rechtspositie der onderaannemers.

Noemenswaardige practische resultaten heeft het onlangs te Amsterdam gehouden Congres voor de Ambachtsnijverheid niet opgeleverd, maar het heeft toch het aanzijn gegeven aan enkele belangrijke studies van bevoegde personen over de vraagpunten, die op het programma stonden. De rapporten van den heer van Nieuwkerken deelden wij reeds mede in onze nummers van 14 en 21 September j.l.

Thans blijft nog over het rapport van Mr. E. J. C. Goseling over de vraag „Op welke wijze kan de rechtspositie der onderaannemers verbeterd worden?"

Ook dit rapport is wel waard in zijn geheel hier opgenomen te worden. Het luidt als volgt:

Zooals de vraag is geformuleerd, moet men aannemen, dat vaststaat, dat de rechtspositie der onderaannemers verbetering behoeft. Alleen over dit als vaststaand aangenomen feit, kan dus worden gesproken.

Dit stel ik op den voorgrond, omdat ik niet wil treden buiten de lijn der gestelde vraag, en alzoo niet zal onderzoeken of die rechtspositie voldoende is verzekerd.

Wie zijn in den eigenlijken zin te beschouwen als onder-aannemers?

Allen die, onder welke benaming of welken titel ook, een onderdeel van het door den aannemer van den aanbesteder aangenomen werk van dien aannemer overnemen. Zij worden voor dat onderdeel van het werk aannemers, terwijl de hoofdaannemer hun aanbesteder is.

Tusschen hen en den eigenlijken aanbesteder van het werk bestaat geene rechtsbetrekking, zelfs niet, wanneer zij bij het door hen met den hoofdaannemer aangegane contract van aanneming, de voorwaarden van het bestek van het werk, en van de op de uitvoering daarvan toepasselijk verklaarde voorwaarden (hetzij de A. V. hetzij andere speciale voorwaarden) hebben aanvaard en voor dat onderdeel van het werk geheel hebben overgenomen.

Onder-aannemer van een werk kan dus zijn hij, die een deel van het werk overneemt, dat het grootste deel van *het* werk uitmaakt, bij voorbeeld de machinefabrikant, wanneer het grootste deel van het geheele werk bestaat uit ijzerconstructie, doch ook de smid, die in meer bescheiden vorm aanneemt het verrichten van het gewone smeedwerk tegen een eenheidsprijs per kilo, of tegen eene som in eens voor al het smeedwerk, de loodgieter, schilder enz., ja zelfs de metselaar, die als zoodanig slechts zekere onderdeelen van het metselwerk, zij het ook zonder bijlevering der bouwstoffen, aanneemt te verrichten. Niet de omvang van het onderdeel van het aangenomen werk, evenmin de soort of aard van het werk, bepalen de grens van wat men heeft te beschouwen als onderaanneming.

Onderaanneming is alzoo elk contract, dat niet rechtstreeks kan gezegd worden door den betreffenden aannemer met den hoofdaanbesteder te zijn gesloten.

Het direct gevolg van die onderaanneming is, dat tusschen den aanbesteder en den onderaannemer geene rechtsbetrekking ontstaat, en de onderaannemer alzoo voor dien aanbesteder als niet bestaande wordt aangemerkt. Alle op-, aan- of bemerkingen door den aanbesteder, of door de Directie van het werk gemaakt, wegens de levering der bouwstoffen begrepen onder die onderaanneming, of wegens de wijze van uitvoering of aflevering van dat werk, worden gericht tot den hoofdaannemer, en door dezen, als aanbesteder staande tegenover den onderaannemer, bereiken zij dien onderaannemer. Daardoor splitst zich het oorspronkelijk aannemingscontract tusschen twee personen aangegaan, in evenzoovele nevencontracten als het geheele werk in onderdeelen is te splitsen, voor zoover die onderdeelen niet door den hoofdaannemer rechtstreeks zelf worden uitgevoerd.

Bij gemis van rechtsbetrekking ontbreekt derhalve ook elke rechtsband tusschen den aanbesteder van *het* werk en den onderaannemer van eenig onderdeel van het werk.

De aannemer van *het* werk is de lastgever, de werkgever, de contractant met den onderaannemer.

Van onderaannemers, gelijk men ze in de praktijk noemt, welke benaming in den loop der tijden een soort burgerrecht heeft gekregen, ter onderscheiding van dien grooten groep aannemers, van *den* aannemer van *het geheele* werk, spreekt de Wet niet. Toch heeft onze Wet in Art. 1650 B. W. die zoogenaamde onderaannemers als feitelijk bestaande erkend. Zij heeft met hun bestaan althans rekening gehouden, en hun in het speciaal daarbij opgenoemde geval een direct vorderingsrecht gegeven jegens den aanbesteder.

Diephuis, deel 12, blz. 387, noemt dit „een rechtstreeks aan de werkbazen toegekend recht, die eigenlijk slechts in betrekking staan met den aannemer, en van dezen hunne betaling te vorderen hebben voor het werk, dat zij volgens een met hem aangegaan contract te vorderen hebben." Zij hebben daardoor nu ook eene vordering tegen den aanbesteder.

De vordering, die hun daardoor en daarbij tegen den aanbesteder is gegeven, bewijst reeds, dat zij dat recht slechts voor dat speciale geval tegen den aanbesteder hebben. Naar den algemeenen regel kunnen zij alleen van den aannemer hun lastgever, hun contractant, betaling vorderen.

Art. 1650 B. W. waarbij dat vorderingsrecht aan den onderaannemer tegen den aanbesteder is gegeven, geeft door de redactie ervan, welke door Opzoomer zeer terecht als „gebrekkig" is gekwalificeerd, schijnbaar onder alle omstandigheden dat recht. Leest men nl. het artikel niet zooals het luidt, doch zooals het bedoeld is, maakt men den negatieven vorm tot den positieven, dan staat in dat artikel woordelijk het volgende: *„Metselaars, timmerlieden en andere ambachtslieden, welke tot het zetten van een gebouw of het maken van eenig ander aangenomen werk gebezigd zijn, hebben een rechtsvordering tegen dengene ten wiens behoeve de werken gemaakt zijn, tot het beloop van hetgene deze aan den aannemer schuldig is, op het oogenblik, waarop zij hunne rechtsvordering aanleggen."*

Het hierboven gegeven vorderingsrecht loopt dus zoolang de aanbesteder aan den aannemer iets schuldig is, natuurlijk alleen ter zake van dat bepaalde werk. Brengt men nu onder het begrip onderaannemer, zoowel den machinefabrikant, die niet zelfstandig arbeidt, maar in zijn onderneming het onderdeel van het geheele werk laat verrichten, als den werkman, metselaar, timmerman en de andere ambachtslieden die zelfstandig, d. i. met eigen hand den arbeid verrichten, en die dus geacht worden te zijn de werkman „ouvrier", dan is niemand van dat recht uitgesloten. Zoo algemeen werd dit artikel opgevat, en in dien algemeenen zin werd zelfs ten gunste van Naamlooze Vennootschappen, die als onderaannemer een onderdeel van een werk hadden aangenomen, door den Hoogen Raad beslist.

Later heeft zich die opvatting gewijzigd en werd het artikel tot engere grenzen teruggebracht. De Hooge Raad terugkomende op de vroeger gehuldigde opvatting, en in aansluiting daarmede ook andere rechtscolleges, gaven daaraan eene meer beperkte uitlegging, zoodat men als thans geldende leer kan aannemen, dat het bij Art. 1650 B. W. verleende recht van vordering zich beperkt tot hen die, om de gewone uitdrukking te gebruiken, met den naam werkbaas en werkman worden aangeduid. Al kan men echter aannemen, dat door de rechtspraak van de laatste jaren vaststaat, wie onder het bereik van Art. 1650 B. W. is te verstaan, toch is daarmede niet alles gezegd.

Al weet men nu, wie zich van dat speciale recht kunnen bedienen, daarmede is nog niet gezegd, wanneer zij dit kunnen uitoefenen.

De rechtsvordering bij dat artikel gegeven is beperkt tot het beloop van hetgeen de aanbesteder aan den aannemer schuldig is *op het oogenblik*, waarop die onder-aannemers, werkbazen of hoe men ze noeme, hunne rechtsvordering aanleggen.

Er moet dus zijn 1o. een *opeischbaar* bedrag door den aanbesteder aan den hoofd-aannemer verschuldigd, want wat eerst in de toekomst verschuldigd wordt, (b.v. latere betalingstermijnen) is niet verschuldigd, doch zal eerst verschuldigd worden, wanneer de voorwaarden aan de opeischbaarheid der termijnen gesteld, vervuld zijn; 2o. eene opeischbare schuld *op het oogenblik*, waarop de rechtsvordering wordt aangelegd, d.i. als de dagvaarding tot betaling door den onderaannemer, of werkbaas tegen den aanbesteder wordt uitgebracht. Voor den onder-aannemer of werkbaas is het schier onmogelijk te weten, of dat oogenblik juist aanwezig is, en of de aannemer niet reeds uit anderen hoofde over dat, wat op dat oogenblik verschuldigd is, heeft beschikt, b.v. door reeds ontvangen voorschotten op die termijnen, daarop heeft geanticipeerd.

Dat ook de onder-aannemer, bij het aanleggen dier rechtsvordering eveneens eene *opeischbare* vordering moet hebben op den hoofdaannemer spreekt van zelf.

Eene andere moeilijkheid is deze, te weten, of niet reeds door ander onder-aannemers of werkbazen die rechtsvordering is aangelegd, en of niet juist de rechtsmaatregel door den lateren genomen haar effect mist, want men kan hier niet den regel toepassen die bij beslag geldt, n.l. dat alle beslagleggers pondspondgewijze de opbrengst verdeelen van het gearresteerde bedrag.

Al zouden echter al die hiervoren opgenoemde bezwaren niet bestaan, en al zouden die moeilijkheden niet zijn te duchten, dan toch blijft het recht aan de bepaalde categorie van personen bij Art. 1650 B. W. gegeven, slechts een zeer onvolledig recht, vooreerst omdat het, zooals hierboven is aangetoond, slechts aan een beperkten kring van personen, een bepaald beroep of bedrijf oefenende, is gegeven, terwijl vele anderen daarvan zijn uitgesloten, en ten tweede, omdat de uitoefening van dat recht, zelfs voor hen, aan wie het gegeven is, het altijd groote bezwaar aankleeft, dat daarvoor moet worden aangelegd eene *rechtsvordering* d. w. z., dat daarvoor eene procedure moet worden gevoerd, Eene procedure met alle goede, maar ook kwade kansen, eene procedure misschien van langen duur, en wellicht ook kostbaar. Verklaarbaar, ja zeer begrijpelijk, is het, dat dus de toepassing van dat zoogenaamd recht niet tot zijn recht komt, en dat zij, die daarvan het voordeel zouden kunnen hebben, het slechts zelden genieten.

Men zoekt sedert lang naar een middel om afdoende den rechtstoestand van den onder-aannemer te verbeteren en heeft daarvoor verschillende middelen aan de hand gedaan.

Alvorens na te gaan, welk middel zal kunnen leiden tot bereiking van het beoogde doel, zal het noodig zijn te weten, welke de reden is, die aanleiding heeft gegeven tot uitsluiting van elken rechtsband en van elke rechtsbetrekking tusschen den aanbesteder en den onder-aannemer.

De grondgedachte, waarvan men uitgaat bij het maken van een bestek is, dat aan één persoon als contractant de uitvoering van het geheele werk zal worden opgedragen, en de reden daarvoor is geene andere, dan dat men de tallooze bezwaren en moeilijkheden, verbonden aan evenzoovele afzonderlijke contracten van aanneming, als van timmer-, metsel-, schilder-, smids- en steenhouwwerk enz. wil voorkomen. Men brengt daarvoor de volle verantwoordelijkheid van het werk over op dien eenen persoon.

Daarentegen zal bij partieele aanbestedingen van al die verschillende onderdeelen, als timmer-, metselwerk enz. enz. het geheele werk worden gesplitst in evenzooveel onderdeelen, elk een afzonderlijk contract met een ander contractant-aannemer vormende.

Dat moet, of zal althans, zeer dikwijls onderling botsing geven tusschen die diverse aannemers, wanneer het deel van het door den een aangenomen werk samenvalt mét, of grijpt in dat van den anderen contractant.

Schier onmogelijk is het, de daaruit te verwachten conflicten te voorkomen. En vermits bij die partieele aanbestedingen, elk aannemer voor het door hem aangenomen gedeelte rechtstreeks als contractant jegens den *aanbesteder* van het geheele werk, als zoodanig, is verbonden, zal onvermijdelijk elk conflict, dat met een dier aannemers tusschen hem en den aanbesteder ontstaat, van invloed zijn en wel van zeer nadeeligen op hen, die als onderaannemers andere onderdeelen van het werk hebben aangenomen. De eene strijd doet meerdere ontstaan.

Zoo b.v. zal, wanneer een dier contractanten bij partieele aanbestedingen met de tijdige voltooiïng en aflevering van het door hem aangenomen onderdeel in gebreke is, daardoor van zelf het andere werk niet op tijd kunnen worden voltooid en afgeleverd. Onmogelijk zal het echter zijn in zoodanig geval met juistheid na te gaan van welken invloed de vertraging van het door den eenen contractant, onderaannemer, aangenomen onderdeel van het werk, is geweest op het door den anderen contractant aangenomen onderdeel van datzelfde werk. Denkt men zich voorts het geval van faillissement van een dier contractanten, staking of uitsluiting in een bepaald vak, en zooveel andere niet vooraf te voorziene gevallen dan verklaart het zich, waarom men als regel heeft aangenomen één contractant, één bestek, één aanbesteder.

Het bovenaangevoerde systeem: uitbesteding van het geheele werk aan één persoon, dus één contractant, die daarvoor geheel en uitsluitend jegens den aanbesteder verantwoordelijk is, beoogt, zooals aangetoond, in hoofdzaak het belang van den aanbesteder, en komt in niet geringe mate der Directie van het werk ten goede, daar dit de goede regelmatige en ongestoorde uitvoering van het werk zeer bevordert.

Toch is in den laatsten tijd het denkbeeld gerezen, om in het belang van de onderaannemers het systeem van partieele aanbestedingen toe te passen, naar men zich voorstelt, als middel ter verbetering hunner rechtspositie. Dat middel zou hoogstens aan de onderaannemers, rechtstreeks contracteerende met den aanbesteder, wellicht eenige meerdere zekerheid kunnen geven voor de betaling hunner aannemingssom, voor-

opgesteld, dat de aanbesteder onder alle omstandigheden tot die betaling in staat zou zijn, en zelfs beter dan de aannemer van het geheele werk, indien zij met hem zouden hebben gecontracteerd.

Maar dit is dan ook alles, wat men daardoor verkrijgt of bereiken kan.

Hetgeen bij die partieele aanbestedingen voor den onderaannemer kan worden verkregen, weegt echter niet op tegen al de moeilijkheden, die deze wijze van aanbesteding voor de Directie van het werk zal hebben, afgescheiden nog van den meerderen en grooteren omslag en omvang aan deze wijze van aanbesteding verbonden. Of dit twijfelachtig voordeel in het algemeen echter de rechtspositie van den aannemer zal verbeteren, acht ik bovendien aan ernstige bedenking onderhevig Immers de band, die bestond tusschen den aannemer en den onderaannemer, is daardoor verbroken, hij is daardoor geheel op zich zelf aangewezen, en juist die band is voor den onderaannemer onmisbaar. Ik acht daarom partieele aanbestedingen niet in het voordeel van den onderaannemer, maar algemeen gesproken beslist in zijn nadeel, want waar in enkele gevallen zijn financieele positie sterker wordt, verzwakken zij in hooge mate in het algemeen zijne economische positie.

Een ander middel zou zijn, met handhaving van de gebruikelijke wijze van aanbesteding, in het bestek de bepaling op te nemen, dat alle betalingen aan den onderaannemer rechtstreeks moeten geschieden door den aanbesteder, op een certificaat door den hoofdaannemer aan den aanbesteder af te geven. Ik wil het mij niet ontveinzen, dat dit middel schijnbaar op het zooeven behandelde, doch als ondeugdelijk verklaarde, veel voor heeft. Hierdoor bleef althans gehandhaafd de eenheid van het werk en van het aannemingscontract, en kan de aanbesteder niet in die tal van conflicten en verwarringen geraken, die uit de partieele aanbestedingen noodzakelijk moeten ontstaan.

Waar echter aan de eene zijde door dit middel de aanbesteder is gebaat, zal de aannemer daarentegen daardoor in verhouding veel meer worden geschaad, dan bij partieele aanbestedingen voor hem het geval zou zijn.

(Slot volgt).

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 40. De 97ste Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Huis „Lambert van Meerten te Delft.

Architectura No. 40. Nederlandsche Musea overgenomen uit het Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond.

8ste Int. Congres voor goedkoope woningen te Londen in Augustus 1907. (vervolg)

Verslag der 1228ste Gewone Vergadering gehouden 26 Sept. 1907.

Verslag v/h Gemeentelijk Bouw en Woningtoezicht te Amsterdam over 1906. (Vervolg).

Verbetering van Dam en verbreeding omliggende straten.

Technisch Gedeelte. De tegenwoordige grond- en bouwspeculatie in de groote steden (slot). — Over den aanleg van een stadspark te Hamburg. — Stuc-marmer. — IJzerbeton. — Het gebruik van beton bij het bouwen van goedkoope landhuizen voor een huisgezin.

De Bouwwereld No 41. Wapenkunst, door A. W. Weissman (Slot)

Het Internationale Woningcongres in Engeland III, met afbeeldingen.

Een geschil in de bouwbedrijven te Amsterdam.

De Ingenieur No. 40. Het verplaatsen van de nieuwe spoorbrug over het Spaarne te Haarlem door L. C. Westhoff c.i.

Rede uitgesproken door Prof. Dr. S. Hoogewerff, bij gelegenheid van de overdracht van het rectoraat der T. H. S. aan Prof. S. G. Everts.

Eigenaardige zaagsneden van spoorstaven door A. J. Boland c.i.

Het XIVde Internationaal Congres voor Hygiène en Demographie door P. Bakker Schut c.i.

Plechtige overdracht van het „Huis Lambert van Meerten" aan het Rijk.

Buitengewone Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Gasfabrikanten in Nederland.

Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging van stoomschepen, door D. W. Gijswijk w.i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 40. Uit het verslag van den Hoofd-Ingenieur voor het Stoomwezen over het jaar 1906 (Vervolg). — Aanteekeningen over brugoplegging (Slot). — Iets over accumulatoren (Vervolg).

De Aannemer No. 41. Besteding Amsterdamsch Bouwfonds.

Afdeeling Zaanstreek Vergadering van 25 September j.l.

Afdeeling Utrecht Vergadering van 27 September j. l.

Afdeeling Haarlem. Vergadering van 30 September j. l.

Uit eigen kring: Ons Orgaan.

Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid IV. (slot).

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 14. Iets over de temperaturen, waarbij Segerkegels smelten. — Een en ander over het drogen van baksteenen. — Het roesten van ketelplaten en het opsporen der oorzaken, overgenomen uit „het Vakblad".

Deutsche Bauhütte No. 40. Die Eckausbildung beim Bau städtischer Mietshäuser, door W. Frings.

Der Wettbewerb um das Rathaus für Wiesdorf, met afbeeldingen.

Vom Schmuck des Holzwerks im Innenausbau, door M. Heeren' bij een ontwerp van J. Steinlein.

Künstliche Fundierungen, door Ruprecht.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

In het vorige jaar werd door het weekblad „Die Woche" een prijsvraag uitgeschreven voor ontwerpen van gezellige en niet te dure buitenhuizen voor den gegoeden middenstand, naar de bouwkosten verdeeld in vier groepen, van f 3000 tot f 12.000.

Op deze prijsvraag kwamen 1528 ontwerpen in. Naar 40 van die ontwerpen zijn modellen gemaakt, die nu in het Museum voor Kunstnijverheid te Berlijn tentoongesteld zijn, om daarna ook nog naar andere groote steden gezonden te worden.

Er zijn allerlei typen onder: Schwarzwalder, Beiersche, enz.

Als vervolg op deze tentoonstelling zullen nu in den omtrek van Berlijn (Neu-Finkenkrug en Wandlitz) een aantal huizen naar die modellen gebouwd en in het volgende voorjaar ter bezichtiging gesteld worden.

BINNENLAND.

Amsterdam. De directeur der Amsterdamsche waterleidingen, de heer Pennink, heeft onlangs in een schrijven aan B. en W. meegedeeld, „hoe langer hoe meer ongerust" te zijn over den toestand en voor Amsterdam de ordelijke voorziening van drinkwater, in alle opzichten, niet lang meer verzekerd te achten.

Hij voegt daarbij, dat het doen van gepaste voorstellen tot uitbreiding en verbetering hem, zooal niet geheel onmogelijk, dan toch uiterst moeilijk wordt gemaakt, in 't algemeen door den toestand van ongewisheid, veroorzaakt door het ontbreken van een aangewezen vaste richting van werken, maar ook in 't bijzonder doordat de commissie van bijstand hem hoegenaamd geen steun verleent, althans niet in haar vergaderingen, voor zoover die door hem worden bijgewoond, en waarin door haar steeds een zoo vermoeiende kritiek op onderdeelen wordt uitgeoefend, dat

de hoofdzaken telkens weer geheel uit het oog verloren worden.

Dit, schrijft de heer P., duurt nu reeds vele jaren. En daarbij oordeelt intusschen de commissie ook over tal van zaken, waarvan haar de wetenschappelijke en de bedrijfswaarde veelal geheel ontgaat, hetgeen bijkbaar den goeden gang van zaken evenmin heeft bevorderd.

Een definitieve beslissing acht de directeur inmiddels dringend noodig geworden, omdat het vermogen der werken van de waterleidingen beperkt en niet, of uiterst bezwaarlijk, door tijdelijke maatregelen te vergrooten is, zoodat de grens van dat vermogen zooal niet verre overschreden, dan toch zeker reeds bereikt is en er jaren noodig zullen zijn om daarin verbetering te brengen Alleen aan een onverwachte gelukkige omstandigheid is toe te schrijven, dat zich niet reeds in dezen zomer op onoverkomelijke wijze storingen in de geregelde waterlevering hebben voorgedaan.

De commissie heeft daartegenover, met beroep op wat over de zaak, vroeger door mr. Z. van den Bergh is geschreven, haar meening gesteld, dat er geen dringend gevaar voor watergebrek bestaat, en in overweging gegeven, het rapport van den heer Stang af te wachten, onder verklaring echter dat zij inmiddels als de directeur voorstellen mocht doen, deze gaarne zal overwegen.

B. en W. stellen nu den raad voor, in dezen zin den heer Pennink te antwoorden.

— De Internationale Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen alhier is Zondag j.l. gesloten voor zoover de Nederlandsche afdeeling betreft, welke in de zalen van het Paleis voor Volksvlijt gehouden werd.

De afzonderlijke Belgische afdeeling, in het tijdelijke gebouw in den Paleistuin, blijft nog tot 20 October geopend. De ingang daartoe is aan de tuinzijde van het Paleis.

De tentoonstelling werd tot en met gisteren bezocht door ongeveer 150.000 personen, waarvan 123.000 betalende bezoekers. Door het tentoonstellingsbestuur werd in 413 gevallen subsidie gegeven aan kleine bazen en andere daarvoor en aanmerking komende personen, om de tentoonstelling te bezoeken.

Rotterdam. De heeren G. J. de Jongh, directeur van Gemeentewerken, M. A. van der Perk, directeur der Gemeentereiniging, en Wesselink, ingenieur van plaatselijke werken, zullen eene dienstreis maken naar Hamburg, Keulen, Brussel en Londen, in verband met het oprichten van een vuilverbrandingsoven aan de Maashaven.

Gouda. Door den raad van Boskoop is met algemeene stemmen besloten tot stichting van een drinkwaterleiding, waarvan de kosten op ongeveer f 215.000 zijn geraamd

De watervang wordt geplaatst aan den Rijndijk onder Hazerswoude.

Groningen. In de kruiskerk der Ned. Herv. gemeente te Noordbroek zijn muurschilderingen ontdekt. De reparatie is uitgesteld tot deskundigen van hunne meening omtrent verdere reparatie hebben doen blijken.

Voor eenigen tijd is iets dergelijks gemeld van de kruiskerk te Zuidbroek.

Leeuwarden. De Gemeenteraad van Sneek heeft zonder stemming thans besloten tot den aanleg van eene drinkwaterleiding.

Met de reeds gemaakte kosten van onderzoek, boringen, bestekken, enz. zal dit aan de gemeente ongeveer f 300.000 kosten.

De stichting „Het Old Burger-Weeshuis" te Sneek heeft toegezegd f 50.000 in de geldleening, tegen gemakkelijke rente.

Aan de commissie der waterleiding, in het bijzonder aan het Raadslid, den Heer Dr. G. Bouma, werd voor hare werkzaamheden algemeene en welverdiende hulde gebracht. Voorts werd aangedrongen op spoedig tot stand komen.

Personalia.

— B. en W. van Hilversum bevelen aan voor de benoeming van een directeur der gasfabriek de heeren: S. Rijkes, directeur der gasfabriek te Helder; J. F. H. Koopman, werktuigk. ingenieur te Hilversum; W. J. Sligting, directeur der gasfabriek te Tiel, en J. de Kock, idem te Roermond.

— Tot leeraar in het teekenen aan de Zeevaartschool te Vlissingen is benoemd de Heer A. L. Gerretsen.

— De Heer Terpstra, te Winschoten, opzichter van het waterschap Westerwolde, is benoemd tot opzichter te Enkhuizen.

— Benoemd tot onderwijzer in het rechtlijnig teekenen aan de teekenschool te Ridderkerk den Heer D. Born, opzichter bij de Gemeentewerken te Rotterdam.

— Tot leeraar in teekenen aan de Rijksnormaallessen te Maassluis is benoemd de heer J. J. Midderigh, leeraar aan de burgeravondschool te Vlaardingen.

— Voor leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de Ambachtsavondschool te Gouda zijn voorgedragen de heeren: J. Doets, te Rotterdam; Jac. W. J. Cock, te Alkmaar; P. H. van Linschoten, te Rotterdam.

J. H. A. Manders, J. I. Kooreman, J. Neisingh en C. Smits zijn gesteld ter beschikking van den Gouv.-Generaal van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den waterstaat en 's lands openbare werken daar te lande.

— Aan de te Velp bij Arnhem te openen burgeravondschool zijn benoemd tot directeur A. G. H. Markus, bouwkundig leeraar M. O. te Arnhem; tot leeraar in het handteekenen F. W. van der Haagen, leeraar M. O. handteekenen en boetseeren aan de B. A. S. te Hoorn; tot leeraar in de werktuigkunde W. J. Snaauw, gepensioneerd officier-machinist der 1e klasse bij de Marine stoomvaartdienst te Velp.

— Tot leeraars aan den teekencursus, welke vanwege het departement Nieuw-Lekkerland der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Krimpen a/d Lek (Z.-H.) gegeven wordt, zijn benoemd: de Heer P. H. van Halewijn, in het scheepsbouw- en machineteeken; de Heer A. de Boer, in het huisbouwteekenen.

Vacante Betrekkingen.

— Onderwijzer in het werktuigk. teekenen en smeden aan de Ambachtsschool te Brielle. Sal. f 900. Brieven vóór 15 Oct. aan den Directeur der school. (1)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

33 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—45 j., f 80—f 110	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
6 Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
2 Chef-machinisten	30—39 j., f 60—f 150	„

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater voorzieningen. Triumph Deurdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42ste Jaargang. ZATERDAG 19 OCTOBER 1907. No. 42.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

I. GOSSCHALK.

In Mei van het jaar 1866 was aan de Schans bij de Weteringbarrière te Amsterdam het eerste blok nieuwe huizen gereed gekomen, dat het begin zou zijn van de uitbreiding, die de hoofdstad weldra zou ondergaan. Die huizen waren door Gosschalk ontworpen en uitgevoerd. Waren de gevels betrekkelijk eenvoudig, de indeeling was gerieflijk en een type was geschapen, dat, indien het ook later ware gevolgd, aan de nieuwe wijken der stad een gansch ander aanzien zou hebben gegeven. Van 1866 tot 1877 heeft mijne vader een der huizen van dit blok bewoond. Men was daar toen aanvankelijk nog echt buiten. Waar nu buurt IJ IJ haar sombere straten heeft, lag toen lachend weiland achter lommerrijke tuinen verscholen.

Op een gedeelte van dit weiland bouwde Gosschalk in 1866 de brouwerij „de Hooiberg", die voorheen op de Nieuwe Zijds Voorburgwal tegenover de Nieuwe Kerk haar bedrijf had uitgeoefend.

De nieuwe brouwerij was een fraai stuk werk, gelijk men nog kan zien, daar zij, ofschoon aan drie zijden ingebouwd, nog altijd aan de Stadhouderskade haar plaats heeft. Gosschalk had het uiterst moeilijk vraagstuk, om van een fabriek wat moois te maken, zoo goed weten op te lossen, dat de aandacht op hem werd gevestigd. Te verdienstelijker was zijn werk, daar de Nederlandsche architectuur toen in een tijdperk van verval verkeerde, waaruit pas P. J. H. Cuypers haar op zou heffen.

Gosschalk was geen bewonderaar van Cuypers in dien tijd. Dit was reeds gebleken in 1864, toen Alberdingk Thym onder den schuilnaam van Justus van Effen het met den tweeden prijs bekroonde ontwerp voor een Museum Willem I verdedigde dat door P. J. H. Cuypers te Roermond onder het motto: „Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure doit être repoussée" was ingezonden.

In een drietal Spectator-artikelen van 23 April, 7 Mei en 21 Mei 1864 had Gosschalk zijn meening over het betoog van Alberdingk Thym gezegd: „Er heerscht tusschen het verslag van de jury (wier „secretaris Alberdingk Thijm was, Red.) en de beide „stukken over het Museum in de tante Amster„dammer (de Amsterdamsche Courant, Red.) een „zoo groote overeenkomst van strekking en onjnist„heden, dat ik geloof, gerust te mogen aannemen, „dat zij minstens onder uw inspiratie geschreven „zijn, en dat gij, naar geestenwijze om het hoofd „des stellers sierlijke kringen beschrijvend, hem „uw opinie als een koekkoeksei onderschooft. Bij „u en in die stukken wordt gesproken van een „Hollandschen, van een Nederlandschen stijl, van „een stijl der Noordelijker Germaansche volken. „Wat is daarin waars? Men wil ons dus een natio„nalen, een noordelijk-Germaanschen bouwstijl dik„teeren, evenals men ons voor korten tijd in een „hoogst onverkwikkelijken brochurestrijd (over „Cuypers ontwerp voor het Haagsche monument „van 1813, in 1863 ingezonden, Red.), tot de zuiver „Germaansche volken bracht, om ons zuiver Romaan„sche vormen op te dringen. Gij vraagt, hoe de „jury kon spreken van een versiering en inrichting, „ontleend aan den stijl van 1600? Ja, waarde heer, „ik heb er waarachtig geen schuld aan! Alle plans, „doorsneden en details hebben betrekking op het „*Gothische* ontwerp; de façade is slechts een variant, „dat zie ik even goed als gij. (Dit ontwerp was op „de onlangs gehouden tentoonstelling der werken „van Dr. Cuypers aanwezig, Red.). Het is toch wat „al te kras, om ons te laten aanleunen, dat er van „een Gothisch ontwerp een Renaissance groeit, als „men contreforten in driedeelige pilasters verandert „en de frontalen een weinig verlaagt. In de details „der façade zien wij menig onstichtelijk ding: de „navolger van Viollet-le-Duc, die niet gewend is, „in Renaissance te denken, kijkt overal uit den „mouw; zoo is de platte rondstaf als pilasterbasis „geheel Romaansch, evenzoo de frontalen boven de „dakvensters enz. Wanneer wij ons de inrichting „van binnen voorsttellen, dan moet ik vragen: hoe „zouden zij er wel uitzien, die hooge ridderzalen „met haar afgebroken licht? De vloek van de een„zijdige richting, waartoe sommige talenten zich „zelf verdoemd hebben is, dat zij den eerbied voor „de overige stijlrichtingen verliezen. Zij zijn altijd „*plus royalistes que le roi Viollet-le-Duc*, die van „tijd tot tijd, al is het terloops, niet nalaten kan „zijn hulde aan de antieken te brengen".

Deze aanhaling toont, welk een vaardig en geestig penvoerder Gosschalk was. Zij doet tevens zien, dat eenzijdigheid hem een gruwel was. En als kunstenaar is hij daar dan ook nooit in vervallen.

Toen de brouwerij aan de Stadhouderskade gereed was, werd haar oude gebouw deels tot het bierhuis „die Porte von Cleve", deels tot museum van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap ingericht.

Aanvankelijk was deze inrichting zeer bescheiden, doch toen het bierhuis een welverdienden naam kreeg werd het zoowel van binnen als van buiten door Gosschalk in een nieuw kleed gestoken. Karakteristiek is het interieur met zijn in hout geconstrueerden krachtbalk en zijn sobere versiering. De gevel, die tot de latere werken van Gosschalk behoort, werd in afwisseling van gebakken en gehouwen steen uitgevoerd. Laat-Gothische en 18e eeuwsche motieven zijn hier op zeer gelukkige wijze door elkander gewerkt. Sterker nog is het effect van den gevel, die aan de zijde van het Postkantoor verrees. Hier is van de eigenaardig Amsterdamsche Rococo-bekroning een inderdaad verrassend gebruik gemaakt.

Onder de vroege werken van Gosschalk behoort het gebouw der Groote Club aan den Dam te Amsterdam. Hier had hij den architect Van den Brink als medewerker, en daaraan moet het waarschijnlijk worden toegeschreven, dat men hier het eigenaardige van Gosschalk's bouwwijze minder sterk ziet spreken.

Gelukkiger is het Panorama-gebouw in de Plantage te Amsterdam. Hier werd aan de eigenlijke panorama-zaal een sierlijke loggia met bovenlichtzaal toegevoegd, die met haar trappen en opritten zeer goed voldoet, ofschoon de ontwerper hier meer dan anders onder den invloed der kunst van het buitenland heeft gestaan.

Doch spoedig reeds zou Gosschalk tot zijn oude liefde, de Nederlandsche Renaissance, terugkeeren. Dit bewijst de godsdienstschool voor het Israelietische Genootschap „Talmud Thora" in de Plantage te Amsterdam. Hier is in den geest van Hendrik de Keyser gewerkt; een slaafsche navolging wordt gelukkig gemist. Gosschalk, en dit is zijn groote verdienste geweest, heeft nooit de motieven die het verleden hem aan de hand deed, gecopiëerd. Zijn vlugge geest was daar afkeerig van en een eigenlijk gezegd archeoloog mocht hij niet genoemd worden. Daarvoor was hij te veel kunstenaar.

Aan deze eigenschap moet het worden toegeschreven, dat hij als lid van het college van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, door den Minister Geertsema in het leven geroepen, niet heeft beantwoord aan de verwachtingen, die sommigen van hem hadden. Hij was er de man niet naar, om aan den leiband der heeren De Stuers en Cuypers te loopen. Van eenzijdigheid had hij nog, even als in 1864, een afkeer. Maar bij zijn medeleden, die behalve de reeds genoemde twee, allen lecken waren, kon hij den noodigen steun niet vinden om te verhinderen, dat de Commissie reeds na enkele jaren weder ontbonden werd. Als dit lichaam later zijn geschiedschrijver vindt, dan zal ook op Gosschalks werkzaamheid in deze richting het juiste licht vallen.

Tot de beste werken van Gosschalk rekende reeds Gugel den gevel van het Israelietische Ziekenhuis op de Nieuwe Keizersgracht te Amsterdam. „Gosschalk", zoo zegt deze hoogleeraar „heeft er zich „op toegelegd, te toonen, dat zoogenaamde utili„teits-gebouwen niet uit hun aard een onaanzien„lijk of afstootend karakter behoeven te dragen". Hier is de verdienste van dezen architect met treffende woorden geschetst.

De gevel van het Israelietisch Ziekenhuis is eenvoudig, doch behaagt door zijn goede verhoudingen, de aangename afwisseling van gebakken en gehouwen steen en de sobere behandeling der ornamentatie. De traditiën der 16e en 17e eeuw werken hier na, en toch kan men niet van bepaalde navolging spreken.

Als Gosschalks meesterstuk noemt Gugel de gasfabriek aan den Haarlemmerweg te Amsterdam. Hier is, door de schilderachtige groepeering der gebouwen, door de gelukkige silhouetten en door gepaste afwisseling van bouwstoffen en vormen een effect verkregen, dat, ofschoon door latere bijbouwsels niet volkomen meer te genieten, toch deze gasfabriek tot een hoogstaand voortbrengsel van kunst stempelt.

Deze gasfabriek heeft Gosschalks naam bij het publiek in onverdiende opspraak gebracht. Men heeft van hem beweerd, dat hij, door in 1883 als lid von den Amsterdamschen Gemeenteraad vóór het verleenen van een concessie aan de Imperial Continental Gas-Association te stemmen, en dus gemeente-exploitatie te voorkomen, de opdracht tot den bouw, ten koste van de beurzen der belastingbetalenden verkregen heeft.

Dit is een legende geworden, een legende die iedereen geloofde, en die Gosschalk, toen hij als Raadslid herkozen moest worden, zijn zetel heeft doen verliezen. Maar wat is de waarheid geweest? In de Raadszitting van 11 Juli 1883 stelde Gosschalk voor, den gasprijs op 8 cent te bepalen, doch de Raad besliste met 25 tegen 7 stemmen, dat die prijs 9 cent zou zijn. En in de Raadszitting van 25 Juli 1883 werd de concessie aan de Imperial verleend met 19 tegen 9 stemmen. Het is dus een besliste onwaarheid, dat Gosschalk door zijn stem aan de Imperiaal haar concessie bezorgd heeft, en ook dat hij den hoogen gasprijs, die een gevolg dezer concessie was, heeft helpen invoeren.

Gosschalk heeft nooit de legende, die zelfs door een voor hem hatelijk rijm een zeer pregnanten vorm kreeg, pogen te weerleggen. Den smaad, die onverdiend over hem werd uitgestort, heeft hij met wijsgeerige gelatenheid gedragen; die smaad mag niet op zijn nagedachtenis blijven rusten, nu de stukken bewijzen, dat hem geen blaam kan treffen.

Het stationsgebouw te Groningen is het laatste werk van Gosschalk geweest, die sedert als rustend architect te Brussel ging wonen. Dit station behoort tot zijn rijkste scheppingen, waar vooral van de vormen uit het begin der 16de eeuw gebruik is gemaakt, doch weder met dat persoonlijk cachet, hetwelk aan Gosschalks werken iets zoo eigenaardigs geeft.

Het zal in 1875 geweest zijn, dat ik Gosschalk het eerst ontmoette, ter gelegenheid, dat hij een lezing hield in Architectura et Amicitia, dat toen nog in de kleine zijkamer van de Eensgezindheid op het Spui te Amsterdam zijn bijeenkomsten hield. En het was ook in Architectura, dat ik Gosschalk voor het laatst sprak, toen hij mij 11 September laatstleden de eer aandeed, de lezing, die ik over Jacob van Campen hield, bij te komen wonen.

In die twee en dertig jaar is veel veranderd, doch Gosschalk is altijd zich zelf gelijk gebleven; de geestige, goedhartige man, die in alles belang stelde, die altijd hulpvaardig was, die met wijsgeerige kalmte het woelen der wereld aanschouwde. Veel leed, veel lichamelijk lijden vermochten zijn aangeboren opgewektheid niet ter neder te drukken.

En zoo zal hij in onze herinnering blijven voortleven als een fijnvoelend kunstenaar, als een voortreffelijk mensch, wien niets wat menschelijk is, vreemd was.

A. W. WEISSMAN.

Met Gosschalk is niet alleen een karakteristieke figuur uit de architecten-wereld, maar tevens een warm vriend van „de Opmerker" heengegaan.

Thans tot de oude garde behoorende, was hij eenmaal een der meest actieve leden van een jonge garde, die in de laatste 30 jaren van de negentiende eeuw veel heeft bijgedragen, om de Nederlandsche bouwkunst op te heffen uit den toestand van diep verval, waarin zij destijds verkeerde.

Spreken zijn beginselen vooral in zijn uitgevoerde werken, steeds vond men hem, waar zij verdedigd moesten worden ten strijde toegerust.

Onomwonden sprak hij dan zijn meening uit, scherp was vaak zijn critiek, doch meestal ad rem. Menig vijand heeft hij zich daarmede natuurlijk gemaakt, doch wie hem persoonlijk gekend heeft wist zijn gaven van hart en geest op den juisten prijs te stellen en zijn beminnelijk karakter te waardeeren.

Het hier afgedrukt portret stelt den overledene voor in de kracht des levens, zooals ongetwijfeld velen onzer lezers hem hebben gekend.

Ofschoon zijn gezondheid in de laatste jaren geknakt was bleef hij belang stellen in de vaderlandsche kunst en in belangrijke vraagstukken Amsterdam betreffend greep hij nog af en toe naar de pen, die hij tot het einde toe bleef hanteeren met de oude vaardigheid.

Red.

Middelbaar Technisch Onderwijs.

De te stichten Rijks Centrale Middelbare Technische School te Haarlem is, met het ministerie Kuyper, van het tooneel verdwenen.

Het wetsontwerp, dat op die Inrichting betrekking had, werd door het tegenwoordig ministerie ingetrokken. Waarom wist men niet. Doch de toelichting bij de thans ingediende staatsbegrooting brengt licht, al is het laat. „Het Rijk zou met zijne School „te verkeerder ure concurrentie gaan aandoen aan „en het verval veroorzaken van de Kweekschool „voor Machinisten te Amsterdam", zegt de Minister van Binnenlandsche Zaken.

Zooveel zorg voor een particuliere inrichting toont het Rijk maar zelden, en men vraagt zich dan ook af, of er geen andere beweegredenen waren. En ziet, die volgen weldra.

„Bleek reorganisatie der Kweekschool mogelijk, „dan zou het zoo moeilijk vraagstuk van de voor„ziening in de behoefte aan Middelbaar Technisch „Onderwijs op heel wat min kostbare wijze tot „oplossing te brengen zijn."

De minister heeft blijkbaar gedacht, dat het Middelbaar Technisch Onderwijs evengoed op een koopje, als door flink in de beurs te tasten zou kunnen worden geregeld. Vroeg minister Kuyper daarvoor f 800.000 + f 100.000 als stichtingskosten en f 125.000 per jaar ter bestrijding der kosten van exploitatie, de tegenwoordige titularis wil met een bedrag van f 30.000 à f 50.000 per jaar volstaan.

Het Rijk betaalt immers al zooveel voor technisch onderwijs! Op de begrooting voor dit jaar was f 1.330.000 uitgetrokken. Doch men mag niet vergeten, dat meer dan 54 percent hiervan aan de Technische Hoogeschool te Delft wordt besteed,

dat de ambachtsscholen 40 percent dezer som vorderen, zoodat er voor Middelbaar Technisch Onderwijs slechts 6 percent overblijft.

De minister, beducht dat dit Middelbaar Technisch Onderwijs al te voortreffelijk zou gaan worden, heeft er geen tonnen gouds voor over, doch meent, dat men een „tweede-hands" school, voor een koopje te krijgen, met luttel kosten wel tot iets bruikbaars kan oplappen.

Wat zal de school vormen? Twee soorten van opzichters, aangeduid als „lagerstaande" en „hoogerstaande".

„De opzichters der eerste soort moeten in de „eerste plaats zelf bekwaam werkman zijn, zij moeten „het werk der werklieden in alle onderdeelen kunnen „beoordeelen en in staat zijn dit zoo noodig te ver„beteren.". Zulk een „lagerstaande" dient dus, volgens den minister, reeds een heele bolleboos te zijn. Wat zal men dan wel van de „hoogerstaanden" verlangen? „Hun taak is het verdeelen van het op„gedragen werk over de verschillende werkplaatsen, „het maken van begrootingen en berekeningen, het „uitwerken in details van de projecten hunner chefs, „het zelfstandig ontwerpen van kleinere projecten; „practische bedrevenheid is ook voor hen een ver„eischte, maar theoretische vakkennis moet van hen „in veel grootere mate gevorderd worden".

De „lagerstaanden" zullen gerecruteerd worden „uit den arbeidersstand, òf aanstonds in de werk„plaats gebracht, en, in het gunstigste geval, daarbij „des avonds naar de herhalingsschool òf naar een „burgeravond- of teekenschool gezonden, dan wel „geplaatst op een ambachtsschool".

„De „hoogerstaanden" moeten komen uit „den „middenstand, waar ouders er prijs op stellen, dat „hun kind, de lagere school verlatend, niet reeds „op dertienjarigen leeftijd met de practijk des levens „zal kennismaken, maar de hoogere burgerschool „met driejarigen cursus zal bezoeken; ook zoo, met „deze meer in theoretische richting gaande voor„opleiding kunnen uitnemende opzichters gekweekt „worden, mits de noodige practische bekwaamheid „eerst op de middelbare technische school en later „in de practijk zelve verworven worde".

„Voor de „lagerstaande" opzichters zal worden „ingericht een werkmeesterscursus, die op het „onderwijs der ambachtsschool zal hebben voort te „bouwen". Dit onderdeel van het onderwijs zal „echter ondergeschikt blijven, „want de vorming „van hoogerstaande opzichters is de hoofdzaak".

Wie toegelaten wil worden, moet „een minimum„leeftijd van vijftien jaar, en een mate van kennis „van wis- en natuurkunde, Nederlandsche, Engelsche „en Hoogduitsche taal hebben, als aan het einde „der hoogere burgerschool met driejarigen cursus „verkregen is".

Dus krijgen de kinderen uit den „middenstand", die tot dusver de Kweekschool voor Machinisten bezochten, de voorkeur. Wie van de ambachtsschool komt, „moet zijn kennis van de theoretische vakken „bijwerken, voor welk doel een voorbereidende „klasse van een paar semesters zal worden inge„richt". Zulk een jongen zal dus in één jaar moeten leeren, wat de hoogere burgerschool in drie jaar onderwijst. Of dat velen zal gelukken?

Tot troost voegt de minister hieraan toe: „Deze „weg tot bereiking van het middelbaar technisch „onderwijs is ongetwijfeld langer dan de andere; „het verschil in leeftijd met de leerlingen behoeft „echter niet meer dan ten hoogste twee jaar (twee „semesters = één jaar, Red.) te bedragen en de „practische bedrevenheid is aanstonds grooter".

Voor de lezers van dit blad is vooral van belang, hoe de lessen in de afdeeling „bouwkunde" zullen worden gegeven.

Elke klasse in de afdeeling bouwkunde moet „3 schooltijden van 4 uur per week practisch werken „aan 12 schaafbanken, elk ingericht voor 4 leer„lingen en 5 draaibanken. Er zullen 9 klassen of „225 leerlingen voor de bouwkunde zijn".

De aanstaande beoefenaars der bouwkunst, die van de hoogere burgerschool komen, zullen dus de beginselen van het timmeren leeren, doch de practijk van de andere bouwambachten wordt hen niet onderwezen. Misschien zal dit timmeren, meer nog dan dat der ambachtsscholen, op knutselen gelijken. In ieder geval zal deze „praktijk" al heel weinig te beduiden hebben.

Of de leerlingen, na afloop van het onderwijs het diploma van „hoogerstaand opzichter" verkregen hebbend, nog wel veel lust zullen gevoelen om op werk of in werkplaats de practijk van hun vak in den grond te gaan leeren, is aan gegronden twijfel onderhevig. „*Was Hänschen nicht lernt, lernt Hans nimmermehr*".

En het zijn de mannen der ervaring, die dit erkennen, als zij eenstemmig verlangen „dat het Middelbaar Technisch Onderwijs moet worden voorafgegaan door eenige jaren practijk". In dien zin spraken reeds de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en de Vereeniging voor Vakonderwijs zich uit. Zeer belangrijk is ook de uitslag der enquete door den Bond van Technici gehouden, waarop wij in een volgend nummer uitvoeriger terug denken te komen.

Hoe zal de Tweede Kamer des ministers voorstellen ontvangen? Het algemeen verslag der afdeelingen zal daaromtrent ons inlichten.

Wij vreezen, dat de Middelbare Technische School er wel zal komen. Want op de bezwaren, die er tegen ingebracht zijn en nog zullen worden wordt waarschijnlijk niet gelet, omdat men blij zal wezen, van de regeling voor een koopje af te zijn. In deze minkostbaarheid schuilt het groote gevaar; zij is een lokaas, handig door den minister uitgeworpen en waaraan zeker velen zullen bijten.

Al was minister Kuyper's technicum misschien wat te weidsch, en daardoor te duur, het zou toch heel wat beter in de behoefte voorzien hebben dan wat nu wordt voorgesteld.

Laten ondertusschen allen, die het met ons Middelbaar Technisch Onderwijs wel meenen, beproeven de Tweede Kamer van de ondoeltreffendheid der aanbevolen wijze van Onderwijs te overtuigen.

Slagen zij daarin niet, dan hebben zij toch het aangenaam stemmend bewustzijn, gedaan te hebben toen het nog tijd was, wat zij konden.

Beter laat dan nooit.

Sinds meer dan een kwart eeuw bestrijden wij het „restaureeren" van oude bouwwerken. En nu krijgen wij een medestander in . . . . . Jhr. Mr. Victor de Stuers, door wiens toedoen zoovele restauraties zijn uitgevoerd!

Men is het gebouw der Provinciale Bibliotheek te Middelburg aan het restaureeren, en tracht het, als naar gewoonte, door het ophakken en vervangen van de groefsteen, het nieuwe, morsdoode aanzien te geven, hetwelk den restauratoren ideaal, den kunstliefhebbers fataal toeschijnt.

En hoort nu, hoort, wat Jhr. Mr. Victor de Stuers in de „Middelburgsche Courant" schrijft, wat door alle dagbladen wordt overgenomen.

„De bedoeling welke men daarbij heeft gehad is „overigens ook verwerpelijk. Men wil het gebouw „een voorkomen geven, alsof het fonkelnieuw ware. „Waarom? Mag men niet zien, dat het inderdaad „een oud gebouw is? Evenmin als het voor een „grijsaard schande is grijze haren te hebben, is het „voor een oud monument een schande er grijs en „oud uit te zien. En dan, wat helpt die verjongings„kuur? Over weinige jaren is de gevel toch weer „even grauw als vroeger".

Bravo, bravissimo! Jammer maar, dat deze Saulus niet dertig jaar geleden zijn Damascus reeds mocht vinden. Want nu zijn er zooveel monumenten aan een „verjongingskuur" onderworpen, dat het moeite kost nog een gedenkteeken van eenige beteekenis te ontdekken, grijs en oud, zijn jaren met eere dragende.

Misschien prevelt de schrijver nog eens: „Il faut laisser mourir les ruines" als hem tijd van leven wordt gelaten.

Vereenigingen.

Door de Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond, afdeeling Amsterdam, werd dezer dagen de volgende circulaire verzonden:

Amsterdam, October 1907.

Aan Heeren Architecten, Ingenieurs, Industrieelen en Aannemers.

Weledel Gestrenge Heeren!

Het bestuur van de afdeeling Amsterdam van den „Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond" heeft de eer het volgende onder uwe aandacht te brengen:

Ingevolge de vergadering, dd. 30 November 1906, van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, afdeeling Amsterdam, richtte haar bestuur zich als volgt tot de leden patroons;

„Voldoende aan het besluit der vergadering hebben wij de eer u kennis te geven, dat de voorgestelde (*hierbij ingesloten*) regeling door de vergadering als billijk erkend is en dat deze u beleefdelijk aanbeveelt er rekening mede te houden bij de aanstelling van het personeel."

Het Genootschap Architectura et Amicitia betuigde, in de ledenvergadering van 3 April 1907, zijne adhaesie aan een invoering van deze regeling.

Wij verzoeken u daarom beleefd bijgaande regeling, zoo deze op uw bureau nog geen usance is, in te voeren en haar op een zichtbare plaats op te hangen.

Hoogachtend,

Namens het bestuur:

Z. GULDEN, *Voorzitter.*
B. v. D. WERFF, *Secretaris.*

De bedoelde regeling is van den volgenden inhoud:

REGELING VAN DEN ARBEIDSDUUR EN BETALING OVERWERK.

A. De arbeidsdag van de opzichters is als dien der werklieden;
B. De arbeidsdag van teekenaars is 7 uren;
C. De nacht wordt gerekend in te gaan 's avonds 10 uur en te eindigen 's morgens 6 uur.

En wat betreft de salarisregeling:

A. Zoowel aan opzichters als aan teekenaars wordt voor elk overuur het loon betaald met 50 pCt. verhooging;
B. Voor nacht- en Zondagswerk het loon met 100 pCt. verhooging.

Aan de achterzijde is Art. 1 van het strijdprogram van den Bond afgedrukt, hetwelk luidt:

Art. 1. De Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond strijdt voor:

a. de invoering van wettelijke bekwaamheidsakten voor opzichters en teekenaars;
b. de verhooging van den algemeenen loonstandaard van en gelijke bezoldiging voor opzichters en teekenaars;
c. een wettelijk geregelden arbeidsdag van zeven uren voor teekenaars en van eenzelfde aantal uren als de werklieden in hetzelfde vak voor de opzichters;
d. het verleenen van veertien dagen verlof per jaar met behoud van salaris aan alle opzichters en teekenaars;
e. voorziening in de gevolgen der werkloosheid;
f. de invoering van staatspensioneering voor ouderdom en invaliditeit;
g. kosteloos middelbaar technisch en industrieel onderwijs.

Prijsvragen.

De firma Ernst Wasmuth, de bekende Architectuurboekhandel schrijft een algemeen concours uit voor een boekomslag voor de „Berliner Architecturwelt". Het ontwerp gedacht op getint papier met éénkleurige boekdruk afgewerkt.

De ontwerpers zijn geheel vrij in hunne compositie en zijn aan geen bindende bepalingen gebonden, alleen wordt verwacht dat het ontwerp een ernstig karakter zal hebben in overeenstemming met den bekenden inhoud en de strekking van dit tijdschrift. De bladgrootte is bepaald op een hoogte van 40 en een breedte van 28 cM.

Het opschrift moet zijn: *Berliner Architecturwelt.*
Jahrgang Heft.
Ernst Wasmuth A. — G.
1908.

De ontwerpen moeten uiterlijk 31 Dec. a.s. avonds 6 uur ingeleverd zijn aan het bureau van den uitgever (Berlin W. 8, Markgrafenstrasse 35).

De eerste prijs bedraagt 500 Mark en verder twee prijzen ieder ad 250 Mark, welke niet alleen uitgeloofd, doch in ieder geval ook uitbetaald zullen worden.

Verder heeft de Jury de beschikking over 500 Mark om event. aan te koopen of te verdeelen over goede doch niet bekroonde ontwerpen. De Jury bestaat uit de heeren Prof. A. Kampf, President v/d. Kon. Academie te Berlijn; Prof. Bruno Paul, Directeur der School a/h Kon. Kunstgewerbe Museum te Berlijn, de kunstsschilder Otto H. Engel

te Berlijn, Geh. Hofrat Prof. Dr. Cornelius Gurlitt te Dresden, de Redacteuren van de Berliner Architecturwelt en het hoofd van de Uitgevers firma.

De uitspraak van de Jury wordt in Januari 1908 bekend gemaakt. De bekroonde ontwerpen worden het eigendom van den uitgever — die niet verplicht is een daarvan te doen uitvoeren. Voorts heeft de uitgever het recht alle ontwerpen 14 dagen ten toon te stellen tenzij de vervaardiger tijdig laat weten dat hij daartegen bezwaar heeft. De teekeningen met motto te voorzien en afzonderlijk enveloppe met correspondentie-adres als gebruikelijk is.

Het orgineele programma ligt ter visie aan het Bureau van de M. t. B. d. B. Marnixstraat 402.

PRIJSVRAAG VOOR EEN OMSLAG VOOR HET PLAATWERK „DE ARCHITECT".

RAPPORT DER JURY.

Ingekomen twee antwoorden onder de motto's: „2 driehoeken in cirkel" (geteekend). „Cirkel", (geteekend).

Blijkt uit deze prijsvraag, dat de ambitie onder de leden van het Genootschap voor het onderwerp niet bijster groot is geweest, het gehalte van de twee inzendingen blijft ver beneden dat der teekeningen, welke vroeger ten dienste van het plaatwerk voor uitvoering konden worden bestemd. Beide ontwerpen zijn weinig zinrijk van opvatting en geven tamelijk zwak teekenwerk te zien.

De jury is dan ook van oordeel, dat geen bekroning kan worden toegekend, en betreurt het ten zeerste, dat de vele leden, wier medewerking het welslagen van deze prijsvraag zou hebben verzekerd, niet uitkwamen.

JONAS INGENOHL.
FOEKE KUIPERS.
PAUL J. DE JONGH.

3 October 1907.

Het is wel geen zaak van groote beteekenis, deze kleine prijsvraag van Architectura et Amicitia, maar wij kunnen toch niet nalaten mede het geringe succes, dat men in den laatsten tijd met dergelijke prijsvragen heeft, te betreuren.

In alle kringen waar men de medewerkers moet zoeken schijnt een lusteloosheid te heerschen, die inderdaad bedenkelijk is.

Wat houdt de ouderen terug, die reeds hun sporen hebben verdiend? Zeker niet de overvloed van werk. Maar waar zijn de jongeren met het bekende feu sacré? Is dit geheel uitgegaan in de vakbeweging?

De Rechtspositie der onderaannemers.

(Slot). zie bladz. 327.

Dit tweede middel heeft n.l. in hooge mate zijn bedenkelijke zijde, omdat het ingrijpt in het recht van *den* aannemer van *het* werk, en het zijn prestige tegenover den onderaannemer ondermijnt, die eenerzijds contracteerende met den aannemer, anderzijds weet, dat hij met hem geldelijk niets te maken heeft.

't Is waar, die betaling aan die groep onderaannemers zal door den aanbesteder niet anders kunnen en mogen geschieden, dan op een certificaat van den aannemer, dat hij, onderaannemer, op die betaling recht en aanspraak heeft en in zooverre houdt *de* aannemer over hem de macht, zelfs dwingende macht, maar dit belet toch niet, dat diezelfde onderaannemer het *den* aannemer zeer moeilijk kan maken.

Stel dat die onderaannemer over zeer beperkte middelen heeft te beschikken, zoodat hij door het aan hem verstrekken van voorschotten, moet voortgeholpen worden om zijn werk te kunnen voortzetten, dan zal, naarmate dat voorschot meer of minder bedraagt, en naar mate het direct belang bij den onderaannemer op den achtergrond treedt, zijn ijver en werkkracht verminderen en het werk daardoor met minder spoed worden voortgezet, zoodat te late aflevering daarvan het onvermijdelijk gevolg zal zijn. De aannemer van *het* werk, voor wien het van het grootste belang is, dat al de diverse onderdeelen van het geheel met den meesten spoed worden afgemaakt, niet alleen om door tijdige af- en oplevering voor boeten wegens te late oplevering te zijn gevrijwaard, maar vooral ook om de enorme schade, die uit allerlei hoofden die te late oplevering aan hem veroorzaakt, zal zich dan ten zijnen koste offers getroosten, en den aanbesteder machtigen tot betaling aan den onderaannemer, zonder dat hij daarop aanspraak heeft. Of wel de onderaannemer failleert, of op het nog te vorderen deel zijner aannemingssom wordt beslag gelegd, zoodat én zijn belang tot voortwerken, én de mogelijkheid daartoe heeft opgehouden.

In al die gevallen, welke slechts als voorbeeld worden aangehaald, doch die nog met velen, die zich kunnen en ook zullen voordoen, zouden kunnen worden vermeerderd, zal *de* aannemer van *het* werk in niet geringe moeilijkheden geraken en niet onbelangrijke schade lijden. Bovendien zal als direct gevolg van elken maatregel, die door derden tegen den onderaannemer wordt genomen of van staking van het door hem aangenomen onderdeel van het werk, of wel van zijn faillissement, de aannemer met den aanbesteder niet tot afrekening kunnen komen, zoolang de rechtsband tusschen den aannemer en onderaannemer niet geheel is losgemaakt, of wel door een reeks procedures, wellicht tot in hoogste instantie gevoerd, over het beweerde recht op het den onderaannemer nog toekomend deel zijner aannemingssom, is beslist. Procedures, waarin, zoowel de aanbesteder kan, als de aannemer zal betrokken zijn, en die voor de betrokken partijen kostbaar zullen zijn, zonder dat die kosten op den onderaannemer wellicht kunnen worden verhaald.

Afgescheiden van alle andere nadeelen blijf ik echter, als het grootste daaraan verbonden, achten, dat het moreel overwicht van den aannemer op den onderaannemer daardoor geheel verloren gaat. Dit is inderdaad niet gering te achten, want dat verloren gaan van dat moreel overwicht tast aan het geheele karakter van het aannemingscontract met één aannemer, één aanbesteder, één bestek.

Immers in schijn wordt dit bij toepassing van het tweede middel in wezen gelaten. In schijn zeg ik, want de aannemer, die op deze wijze contracteert met den onderaannemer, dient in werkelijkheid alleen om de eenheid te behouden, maar waar hij te voren alle zelfstandigheid tegen den onder-aannemer bezat, wordt hem die nu ontnomen en dient hij slechts tot het leenen van zijn naam als contractant met den onderaannemer, waar de aanbesteder om voor hem overwegende redenen, dien rechtsband met den onderaannemer niet wenscht aan te gaan.

Bij de aannemers zou dan ook zonder twijfel de toepassing van dat middel groote tegenwerking ondervinden, terwijl de toepassing van het eerste middel, (particele aanbesteding) naar mij voorkomt, van hunne zijde op geen principieele bezwaren zou stuiten.

Vraagt men mij nu, welk middel dan wel, na de beide behandelde, kan worden toegepast tot verbetering

der rechtspositie van den onderaannemer, dan antwoord ik: tertium non datur. En toch, de vraag aan den hoofde dezes gesteld neemt als vaststaande aan dat die rechtspositie verbetering behoeft. Nu kan men die rechtspositie denken in den zin van verbetering van den algemeenen rechtstoestand, waarin de onderaannemer in het algemeen thans geplaatst is, maar dan is naar mijne opvatting niet juist weergegeven, wat men daarmede in hoofdzaak op het oog heeft. Ik geloof n.l., dat men met die verlangde verbetering beoogt de rechtszekerheid voor de betaling van de aan den aannemer toekomende aannemingssom. Met andere woorden het afdoende waarborgen van die betaling.

Een derde middel bestaat, zooals ik reeds zeide, niet. Laat ik juister zeggen, mij is het althans, na ernstige overweging, niet mogen gelukken, een derde middel te vinden. Daarmede bedoel ik niet, dat de rechtszekerheid, die de onderaannemer heeft voor de betaling der toekomende aannemingssom, afdoende in de Wet is verzekerd, maar zonder de rechtspositie, hetzij van den aanbesteder, hetzij van den aannemer te verzwakken ten bate van den onderaannemer, is het mij niet mogen gelukken een afdoend middel te vinden ter verbetering der rechtspositie van den onderaannemer.

Misschien ligt dit middel echter dichter onder het bereik der onderaannemers, dan men meent; misschien zelfs zoekt men naar die verbetering buiten de onderaannemers om, terwijl zij zelven het in hun macht hebben het middel tot verbetering hunner rechtspositie ter hand te nemen. Neemt men aan, dat de onderaannemers de economisch zwakkere zijn tegenover den hoofdaannemer, dan moeten zij allereerst hun kracht zoeken in samenwerking. Samenwerking onder mannen, hetzelfde vak, beroep of bedrijf uitoefenende, door zich te onthouden van inschrijvingen op werken en het afsluiten van contracten met aannemers, die werken tegen te lage prijzen aannemen, en met aannemers die tot uitvoering van de taak, die zij op zich nemen, financieel te zwak zijn, of daarvoor niet berekend zijn. Samenwerking door zich onderling te verbinden, bij eenigen twijfel of de aannemer aan de hem te stellen eischen kan beantwoorden, althans nooit als onderaannemer een contract af te sluiten, tenzij tegen behoorlijke zekerheidstelling voor de betaling hunner aannemingssom, en tegen zoodanige betalingsvoorwaarden en termijnen, die zooveel mogelijk verband houden met de betalingsvoorwaarden en termijnen in het bestek of het aannemingscontract tusschen den aanbesteder en den aannemer van het werk overeengekomen. Samenwerking eindelijk door zich te verbinden geene werken als onderaannemers aan te nemen, tenzij ook zij vastgesteld de wijze en voorwaarde van regeling van eventueele geschillen. Op die wijze kan, ja zal zelfs, de onderaannemer zijne rechtspositie verbeteren, en de verbetering op die wijze verkregen, zal tevens, behalve de rechtspositie, ook den algemeenen toestand der onderaannemers ten goede komen. Door samenwerking sterk, zullen de onderaannemers, mits in den gang van geleidelijke ontwikkeling, hun aanzien verhoogen en zij, die zich van lieverlede als het ware in de groep der onderaannemers hebben opgeworpen, doch daarin niet te huis behooren, omdat zij zelf niet in staat zijn aan de waarborgen te voldoen, die van hen zullen worden gevorderd ter verzekering van de nakoming hunner verplichtingen, zullen daaruit terug treden. De onderaannemers zullen dan op die wijze zich zelven een waarborg scheppen tegen oneerlijke, deloyale concurrentie van hunne vakgenooten, zelven opbouwen hunne rechtspositie en de band tusschen hen en de aannemers kan daardoor slechts versterkt worden. Daarom zeg ik nog eens, indien Gij, onderaannemers, verbetering Uwer positie in het algemeen, en Uwer rechtspositie in het bijzonder, wenscht en noodig acht: Vereenigt U!

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 41. De 97ste Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Beschrijving van de St. Victorskerk te Xanten met afbeeldingen.

Architectura No. 41. Prijsvraag voor een omslag voor het Plaatwerk „de Architect". Rapport der Jury.

8ste Int. Congres voor goedkoope woningen gehouden te Londen in Augustus 1907 (vervolg).

Verslag v.h. Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam over 1906 (vervolg).

Technisch Gedeelte. Een reuzen-stuwdam. — Infusoriënaarde als bouwmateriaal.

De Bouwwereld No. 42. De Dam te Amsterdam I. De Aanleg door Dr. J. C. Breen.

Van Brugsche Bouwkunst overgenomen uit het Bulletin des Métiers d'Art. Vlaamsche uitgave.

Afbeelding van de Peter-Paul Kathedraal voor Washington.

De Ingenieur No. 41. Hoe Soerabaja het snelst en goedkoopst te helpen is aan een aanlegplaats voor zeeschepen en een verbeterden toegang door het Westgat, (met 3 platen) door W. B. van Goor c. i.

De beteekenis van het onderwijs in de microscopische anatomie voor den aanstaanden ingenieur. Rede uitgesproken door Dr. G. van Iterson Jr. bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de T. H. S. te Delft den 20sten September 1907.

Het XIVe Internationaal Congres voor Hygiëne en Demographie II door P. Bakker Schut c. i.

Ingezonden Stukken. Over een tweetal vraagstukken op het gebied der kabelnetconstructie, door Dr. G. de Gelder w. e. i. — Een nieuwe wijze van voortbeweging van Stoomschepen, door A. G. Bosman w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 41. De beteekenis der wiskundestudie voor den middelbaren technicus. — Uit het verslag van den Hoofd-Ingenieur voor het Stoomwezen over het jaar 1906 (slot). — Bestratingen (vervolg). — Iets over accumulatoren (vervolg). Warmtekrachtmachines (vervolg).

De Aannemer No 42. Risico-Vereeniging uit den Nederlandschen Aannemersbond.

Het optreden der afdeeling Amsterdam inzake besteding „Amsterdamsch Bouwfonds".

De Nederlandsche Klei-Industrie no. 15. Een en ander over het drogen van baksteenen (vervolg). — De waarde of beter de noodzakelijkheid van onderzoek der rookgassen. — Het nuttig effect van stoomketels, overgenomen uit „het Vakblad". — Voor het wasschen van werkplaatsramen. — Het aansluiten van bliksemafleiders aan gas- en waterleidingbuizen.

Deutsche Bauhütte no 41. Das neue preussische Gesetz über die Verunstaltung von Ortschaften und landschaftlich hervorragenden Gegenden, door A. Bode.

Von den Formen der Sakralkunst, door Gerhard Heyden, met afbeeldingen.

Die Eckausbildung beim Bau städtischer Mietshäuser II, door W. Frings met afbeeldingen van hoekhuizen te Dresden en Berlijn.

Altbergische Kunst II, door Gustav Ebe, met afbeeldingen.

Ausstellung von Modellen für Sommer- und Ferienhäuser, door W. C. Berendt.

Kleine Gartenarchitekturen door M. Heeren bij schetsen van L. Lony.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

In zijn uitvoerigen brief over het prachtige nieuwe krankzinnigengesticht buiten Weenen op een berg verrezen, heeft de correspondent van de N. R. Courant eenige bijzonderheden vermeld van de kerk, welke het middelpunt van het gebouwencomplex vormt. Er is een „Erläuterungs"-boekje over die kerk verschenen, een brochure met negen afbeeldingen. Daaruit volgen hier enkele mededeelingen.

Het Landesausschuss voor het aartshertogdom, Oosten-

rijk beneden de Enns heeft een besloten prijsvraag uitgeschreven en den Landdag laten beslissen. Deze heeft den 18den October 1904 het plan van professor Otto Wagner aangenomen en den 6en Juni 1905 is de eerste spa in den grond gestoken De kerk heeft ruimte voor 8000 menschen en er zijn 400 zitplaatsen. Er zijn drie hoofddeuren, aan drie kanten; de middendeur wordt slechts bij bijzondere gelegenheden gebruikt, gewoonlijk dienen de zijdeuren, de eene voor mannen, de andere voor vrouwen. Om in geval, dat een zieke in de kerk iets krijgt, hem zoo schielijk mogelijk geneeskundige hulp te kunnen verstrekken, is er een „reddungskamer" gebouwd. De geestelijke komt door een trap in de sacroste op den kansel, welke dus geen trap in de kerk heeft.

Op hygiëne is bijzonder gelet. Alle stofgaten, o. a. de verhevenheid onder de kerkstoelen, zijn vermeden; steenen vloeren, spuwbakken, veel instroomend licht, de nieuwste ventilatie-toestellen om de bacteriën weg te halen. Korte banken, voor drie tot vijf personen. Geen wijwaterbakken, geen bekkens waar de handen in grijpen, maar fonteintjes met, tijdens den dienst loopende, dunne straaltes.

Het gebouw is gedekt met koper en asfalt-cement dak. Alle decor der metaalbedekking is van koper. Het hout is donker eiken. De muren zijn van binnen drie M. hoog met marmer bekleed. De altaren zijn marmer en brons. Hoogte en breedte der kerk verhouden zich als 1 : 1. De kerk heeft een kubieken inhoud van 23.000 M³. en kost 575.000 K.

Wagner is bij den bouw geholpen door zijn adjuncten Otto Schönthal en Marcell Kammerer. De vensters zijn van prof. Kolo Moser. Het schilderij op het hoogaltaar van Carl Ederer. Othmar Schimkowitz heeft de engelen van het hoofdportaal en het hoogaltaar gemaakt.

De Parijsche-Eifeltoren krijgt een nieuwe huid. Dit wordt de vierde sinds den bouw in de jaren 1887—1889. Twee honderd duizend M². moet worden bestreken, 300.000 K. G. verf is daarvoor noodig, 2000 kwasten moeten worden gebruikt. Vijftig arbeiders zullen gedurende 4 maanden, bij een 10-urigen arbeidsdag, daaraan werken.

De juistheid der bovengemelde hoeveelheden komt ons twijfelachtig voor en alleen die van den benoodigden tijd betrouwbaar. Wij nemen echter dit bericht op, omdat er uit op te maken is, dat men het gevaarte voorloopig niet afbreken of verplaatsen zal.

De rentenier Plungst te Frankfort heeft zijn vermogen van f 810.000 aan de stad vermaakt voor kunstdoeleinden. Het gemeentebestuur heeft nu voorgesteld een stedelijk museum te stichten, bevattende de werken van levende beeldhouwers inzonderheid van Frankforters.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. De perceelen 2e Wagenstraat 79 en 81 zijn aangekocht door een Amsterdamsch variétédirecteur, ten einde deze in te richten voor de exploitatie van een variété-gebouw, dat 1400 bezoekers zal kunnen bevatten.

Naar men nader vernemt is den bouw opgedragen aan den architect M. Kuijper Czn. alhier.

HAARLEM. Uit het Museum van Kunstnijverheid werd dezer dagen een kostbare gebatikte doek ontvreemd vervaardigd door Lebeau.

Het doek werd onlangs gereproduceerd in het tijdschrift Elsevier van Mei 1907, pagina 297.

Het doek is versierd met twee kraanvogels en daarbij passende ornamentatie, is ongeveer 1.50 M. lang en 0.60 M. breed. Zij, die hieromtrent eenige inlichtingen kunnen geven, worden verzocht zich te richten tot den Directeur van genoemd Museum.

Het oude raadhuis te Heemstede zal niet worden afgebroken, maar tot woning worden ingericht.

Personalia.

— Voor de benoeming van een ingenieur van Gemeentewerken te Leiden zijn door B. en W. aanbevolen de heeren: J. H. F. Rückert, 1e luitenant der Genie te Gorinchem, J. B. Onderwater, ingenieur bij het technisch bureau van Hasselt, en de Koning te Nijmegen en B. A. Verhey, ingenieur bij de Kon. Rotterdamsche Cementsteenfabriek.

— Tot leeraren aan de Burgeravondschool te Leeuwarden zijn benoemd: voor ligteekenen P. M. van Bemmel, natuur- en werktuigkunde J. G. Roest, wiskunde S. Boersma.

— Voor onderwijzer in het bankwerken a/d ambachtsschool te Veendam zijn voorgedragen: 1. H. H. Oling te Stadskanaal; 2 J. L. Lutgendoff, te Leeuwarden; 3. W. Steenborg, te Appingedam.

— De Gemeenteraad van Roden (Dr.) heeft tot gemeentearchitect benoemd den heer J. Boschma, te Witmarsum, met 6 stemmen, tegen 5 op den Heer Kloosterman, te Nijega.

— Op de aanbeveling voor directeur der gasfabriek te Gorinchem zijn geplaatst de heeren: F. J. Smit, hoofdopzichter der lichtfabrieken te Haarlem; I. M. Wibbelink, assistent bij de Maatschappij tot vervaardiging van Gasmeters te Dordrecht; I. A. A. Ochtman, adj.-directeur der gasfabriek te Zaandam; J. F. K. Blokhuis, idem te Leerdam; J. Adriaanse, idem te Harderwijk, en G. J. van der Maaten, assistent-gasmeester te Leiden.

Vacante Betrekkingen.

— Tijdelijk Ingenieur voor den aanleg eener bronwaterleiding, bij de Gemeentewerken te Groningen. Brieven vóór 20 October 1907 aan den Directeur der Gemeentewerken. (1)

— IJzer-Constructieteekenaars, aan de „Pletterij, voorheen L. I. Enthoven & Cie." te Delft. (1)

— Jong bouwk. Teekenaar, bekend met ontw. en stat. ber. Salaris f 30 p. m. Br. lett. S. N. 693, N. v. d. D. (1)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

33 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr.	24—45 j., f 80—f 110	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
6 Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
2 Chef-machinisten	30—39 j., f —f 150	„

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Doordrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 26 OCTOBER 1907. No. 43.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een belangrijke vergadering.

De Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst hield 18 October een vergadering, die wegens haar agenda inderdaad belangrijk mag genoemd worden.

Men herinnert zich, dat het bestuur der Maatschappij aan de Afdeelingen gevraagd had, een antwoord te geven op de vraag: „Welke bevindingen „kunnen worden medegedeeld omtrent de deugd„zaamheid als bouwmateriaal van hier te lande „vervaardigde kalkzandsteenen met het oog op de „bestemming van dit materiaal, de toe te laten „belasting en het bestand zijn tegen invloeden der „weêrsgesteldheid".

De heeren L. Bienfait en P. Heyn waren door het bestuur der Afdeeling uitgenoodigd, over deze vraag te willen rapporteeren. Dit rapport zou ter vergadering worden uitgebracht en gelegenheid worden gegeven, het te bespreken.

Men herinnert zich tevens, dat toen de Afdeeling 's-Gravenhage in het vorige seizoen deze vraag behandelde, door de tegenwoordigheid van het bestuur der Nederlandsche Vereeniging van kalkzandsteenfabrikanten het debat een bepaald „onverkwikkelijk" karakter kreeg.

Bij schrijven aan het bestuur der Afdeeling Amsterdam had het bestuur der Vereeniging zich weder beschikbaar gesteld tot het geven van inlichtingen. Maar de voorzitter der Afdeeling deelde mede, dat het bestuur het minder wenschelijk achtte, dat de belanghebbenden aan de besprekingen van den avond deelnamen, daar dit een objectieve behandeling in den weg zou staan. Later vindt wellicht de Maatschappij zelve in een harer Algemeene Vergaderingen gelegenheid, de kalkzandsteenfabrikanten het hunne in het midden te laten brengen. De Afdeeling had gemeend, een „reclamedebat" niet te mogen toelaten.

Hierop verlieten de heeren Segboer, voorzitter, en Van Hardenbroek, secretaris der Nederlandsche Vereeniging van kalkzandsteenfabrikanten, de zaal.

Het rapport werd nu door den heer Bienfait voorgelezen.

De kalkzandsteen-industrie dagteekent uit de laatste jaren der 19e eeuw. Aanvankelijk mengde men veel zand met weinig kalk, vormde daaruit steenen en liet deze verharden. Doch weldra werd een betere uitkomst verkregen door de gevormde steenen aan stoomhitte van 8 atmosfeeren gedurende zekeren tijd bloot te stellen. Door deze groote, vochtige warmte toch gaan kiezelzuur en kalk een scheikundige verbinding aan, die den steenen reeds dadelijk vastheid geeft.

De hoofdzaken, waarop bij de vervaardiging gelet moet worden zijn: 1e. kalk en zand zoo innig mogelijk te mengen; 2e. de steenen zoo sterk mogelijk

te persen; 3e. de steenen op doelmatige wijze in een stoomketel te verharden.

Van 68 in 1906 door de firma Koning en Bienfait onderzochte kalkzandsteenen hadden 46, dus omstreeks 70 pCt., een wederstand tegen druk hooger dan 140 K.G. per c.M². Van deze vertoonden 13 een wederstand tegen druk hooger dan 200 K.G., zoodat zij overeenkwamen met hardgrauwe Waalsteen. Bij 10 bleef de wederstand tegen druk beneden 120 K.G., zoodat deze overeenkwamen met best rood.

Met een gemengd fijn en grofkorrelig zand, weinig leem bevattende en kalk, die veel calciumoxyde bevat, zijn betere steenen te verkrijgen dan met gelijkvormig fijn zand en minderwaardige kalk.

De steenen, afkomstig uit goede Nederlandsche fabrieken kunnen als bestand tegen vorst worden beschouwd. Men heeft den invloed van rook, schadelijke dampen en dergelijken nog niet kunnen nagaan, omdat de steenen pas te kort in gebruik zijn. De goede kalkzandsteenen slorpen niet meer water op dan hardgrauwe Waalsteenen.

Ter vervanging van Waalklinkers kunnen kalkzandsteenen niet dienen. Zij zijn dus voor kelders, kademuren en dergelijke werken ongeschikt.

Met de zoogenaamde naverharding mag volgens de rapporteurs geen rekening worden gehouden. Omtrent de geschiktheid voor gevels zijn de rapporteurs verschillende meeningen toegedaan. De heer Bienfait acht ze daarvoor wel, de heer Heyn niet geschikt.

Het toepassen van gekleurde kalkzandsteenen moet met voorzichtigheid geschieden, daar de toegevoegde kleurstof op de hoedanigheid der steenen een ongunstigen invloed heeft. Derhalve achten de rapporteurs ze alleen als siersteenen geschikt.

Aan het debat, dat nu volgde, namen verschillenden der aanwezigen deel.

De geer J. W. C. Tellegen, Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht vestigde de aandacht op in Oostenrijk met kalkzandsteenen genomen proeven, waaruit bleek, dat metselwerk, in dit materiaal uitgevoerd, minder tegen druk bestand is dan enkele steenen zijn.

De heer A. W. Weissman deed eenige mededeelingen omtrent door den Hoogleeraar Van der Kloes te Delft verrichte onderzoekingen, waarbij gebleken was, dat de naverharding aan de lucht na 9 maanden niet meer plaats vindt, doch dat dan teruggang werd geconstateerd. Ook de meening van de Berlijnsche technische autoriteiten was door dezen spreker gevraagd. Men meende te Berlijn, waar slechts steenen geleverd worden, die aan een „Norm" van 140 K.G. wederstand tegen druk per c.M.² voldoen, de kalkzandsteenen slechts voor bepaalde doeleinden te mogen toelaten. Deze „Norm" is vastgesteld door den „Verein", waartoe alle groote fabrieken behooren. Streng toezicht wordt vanwege dezen „Verein" uitgeoefend, daar de Berlijnsche bouwpolitie gerechtigd is, algeheele staking van een werk te gelasten, wanneer aan de deugdelijkheid van materialen wordt getwijfeld.

De heer Tellegen zei, en de heer Bienfait gaf dit toe, dat kalkzandsteen, die een wederstand van 140 K.G. aanwijst, gelijk staat met boerengrauwen Waalsteen. Dit is niet aangenaam voor de fabrikanten, die daardoor het gebruik van hun steenen zeer beperkt zien. Het onderzoek heeft daarenboven geleerd, dat er groote schommelingen in de hoedanigheid der kalkzandsteenen, zelfs van de als goed bekend staande fabrieken worden waargenomen. Daarom is groote voorzichtigheid bij het toepassen van dit materiaal noodig. Te Amsterdam wordt door het Bouwtoezicht het gebruiken van kalkzandsteenen alleen toegestaan voor binnenmuren boven het trasraam. Het materiaal wordt geweerd voor gevels, buitenmuren, fundeeringen en kelders. In de Nassaustraat te Amsterdam kan men den steen als materiaal voor buitenmuren vinden, wat een droevigen indruk maakt. De nieuwe stad is toch al niet mooi, maar denkt men haar zich van kalkzandsteen gebouwd, dan zou de indruk nog ongunstiger worden.

De heer J. van Hasselt, Oud-Directeur der Publieke Werken, deed de vraag, op welke gronden het Bouwtoezicht het gebruiken van kalkzandsteen voor buitenmuren, die toch minder te dragen hebben dan binnenmuren, verbiedt.

Hierop antwoordde de heer Tellegen, dat bij buitenmuren niet slechts het draagvermogen van steenen, maar vooral hun bestand zijn tegen atmosferische invloeden gewicht in de schaal legt. Hoe harder een steen is, des te beter is hij tegen deze atmosferische invloeden bestand. Kalkzandsteen nu moet met boerengrauw en niet met hardgrauw gelijk gesteld worden. Het maken van buitenmuren in boerengrauw wordt niet toegestaan en derhalve kan men ook kalkzandsteen niet toelaten.

De heer E. M. Rood verklaarde, met kalkzandsteen geen slechte ervaringen te hebben opgedaan. De aanhechting der specie aan de steenen bleek voldoende te zijn. Kalkzandsteen van rivierzand gemaakt scheen hem van betere qualiteit, dan die met duinzand vervaardigd.

De heer Weissman zeide, dat proeven, door den Hoogleeraar Van der Kloes te Delft verricht, hadden geleerd, dat de fabrikanten de hoedanigheid hunner steenen kunnen verhoogen, door ze, nadat ze uit den verhardingsketel zijn gekomen, met water te verzadigen en andermaal aan den stoomdruk te onderwerpen. Dit proces kan verscheidene malen herhaald worden totdat eindelijk de grens van het toenemen der hardheid bereikt is. Daar de steenen, op deze wijze nagehard, te duur zouden worden, heeft het procédé voor de practijk geen beteekenis. Maar voor enkele steenen, die men bijvoorbeeld wil laten keuren, kan het zeer goed dienen.

De heer Tellegen hechtte groote waarde aan de mededeeling, door den vorigen spreker gedaan. Hij vroeg den heer Bienfait, of het niet mogelijk was, anders dan door laboratoriumproeven de steenen te keuren.

De heer Bienfait deed toen mededeeling van een valproef, die echter nog pas te kort door hem was toegepast om er reeds een afdoend oordeel over te kunnen uitspreken.

De heer Tellegen wees er ten slotte op, dat men èn van kalkzandsteen èn van baksteen nog zoo weinig afweet, wat ten gevolge heeft gehad, dat zelfs in de A. V. bijvoorbeeld voor straatkeien te lage eischen gesteld worden. Daarom beval hij de oprichting van een staats-proefstation voor bouwmaterialen aan.

De voorzitter, de heer W. J. de Groot, onderdirecteur der Publieke Werken, deelde mede, dat van Rijkswege een commissie is benoemd, die naar de kalkzandsteenen een onderzoek zal doen.

Na het eindigen der gedachtenwisseling werd besloten het rapport en het ter vergadering behandelde aan het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst toe te zenden.

Een pauze werd nu gehouden om de antwoorden, ingekomen op de tweede „Bricorna"-prijsvraag, uitgeschreven door de firma Van de Loo te Dieren, in oogenschouw te nemen. Er was veel voortreffelijk werk bij en het wekte eenige bevreemding, dat de beoordeelaars zoo weinig belooningen hadden toegekend, daar in geen der drie prijsvragen een ontwerp met den eersten prijs bedacht was. Wij hopen op deze prijsvragen binnenkort terug te komen.

De heer W. J. de Groot gaf na de pauze een bijdrage over de Amsterdamsche bestratingen. Hij wees er op, dat de klachten over de bestratingen sinds jaren in dagbladen geuit worden en dat ook telkens bij het behandelen der stedelijke begrooting die klachten door raadsleden worden herhaald.

Is de toestand inderdaad zoo slecht? Een onderzoek, door spreker in voorname Duitsche steden ingesteld, had hem geleerd, dat Dresden driemaal zooveel per hectare en per jaar aan zijn bestratingen besteedt als Amsterdam, en dat Berlijn, met zijn enorme asfalt-plaveisels dit vermenigvuldigingsgetal nog verre overtreft.

De klachten gaan echter voort. Werd er te Amsterdam meer geld voor de bestratingen beschikbaar gesteld, dan zou de toestand wel van zelf verbeteren. Doch de toestand der stedelijke schatkist belet dit.

De Duitsche steden hebben betere bestratingen dan Amsterdam. Het meerdere bedrag, dat zij uitgeven, veroorlooft: 1o. grooter oppervlak geruischlooze bestrating; 2o. beter bestratingsmateriaal; 3o. betere wijze van werken; 4o. grooter personeel ten behoeve van de voorbereiding en uitvoering van bestratingswerken.

Het Amsterdamsche publiek verlangt dit alles ook. Maar het ziet er niet naar uit, dat aan zijn wensch binnenkort zal voldaan worden. Immers, in de toelichting tot de begrooting voor het volgende jaar wordt gezegd, dat betere bestrating alleen zou kunnen worden verkregen door het verhoogen der stedelijke inkomstenbelasting. Een betere verhouding tusschen rijks- en gemeentefinanciën moet dus worden afgewacht.

Ook de inrichting van den dienst der Publieke Werken, zooals die bij de reorganisatie, welke in 1896 tot stand kwam, was geregeld, had voor de bestratingswerken geen gunstige uitkomsten gehad. Toen toch was de stad in secties verdeeld, ieder 70.000 à 80.000 inwoners omvattend en dus grooter dan menige aanzienlijke gemeente des lands, wier openbare werken door een Directeur met een staf van medewerkers worden bestuurd. Te Amsterdam plaatste men aan het hoofd van zulk een sectie een hoofdopzichter, die slechts vier personen onder zijn bevelen had, namelijk een opzichter over de bruggen, een over de gebouwen, een over de bestrating en een klerk.

De opzichter der bestrating in iedere sectie had te beschikken over 12 à 15 straatmakers, die meestal in beslag genomen werden door herstellingswerken, zoodat men aan vernieuwingen maar zelden toekomen kon.

Wat het meest den goeden gang van zaken in den weg staat is, dat aan ieder, die zulks aanvraagt, vergund wordt, den openbaren weg op te breken en dat deze vergunningen worden verleend buiten den dienst der Publieke Werken om. Toch wordt verwacht, dat vanwege dien dienst alle opgebroken straten nog denzelfden dag weer zullen worden hersteld op kosten van hem, die vergunning voor het opbreken verkreeg. Wat het te beteekenen heeft, dat er op deze wijze in 1906 voor f 150.000 hersteld moest worden, begrijpt ieder deskundige.

In 1904 zag de toenmalige Directeur der Publieke Werken in, dat deze toestand niet kon worden bestendigd. Hij wist gedaan te krijgen, dat, ofschoon het sectie-stelsel gehandhaafd bleef, een centrale afdeeling „Bestratingen" werd ingesteld, wier taak het zou zijn, zich met het voorbereiden en uitvoeren van belangrijke herstellingen en vernieuwingen te belasten. De aan de secties verbonden opzichters kregen dan slechts de dagelijks voorkomende herstellingen voor hun rekening.

Hierdoor werd het groote voordeel verkregen, dat het nu niet meer zal kunnen voorkomen, dat een pas verbeterde of vernieuwde bestrating door de gemeentelijke bedrijven in een ontredderden toestand wordt gebracht, hetgeen vroeger geen zeldzaamheid was.

Deze nieuwe afdeeling maakt nu ieder jaar een programma op, dat zich wat de kosten betreft natuurlijk moet beperken binnen de door den Gemeenteraad aangenomen begrootingsgrenzen. De straten worden door de afdeeling geplaatst in de rangorde harer noodzakelijke verbetering en harer beteekenis voor het verkeer. Dit programma wordt gezonden naar de gemeentelijke en andere diensten, die ondergrondsche werken hebben, zooals de waterleidingen, de gasfabrieken, de electriciteitswerken, de telephoon, de brandweertelegraaf, de politietelegraaf, de dienst der rioleering, de rijkstelegraaf, de maatschappij „Electra", de dienst der plantsoenen en de tramdienst. Men vraagt den besturen dezer diensten om op te geven, in welke straten, die het programma vermeldt, zij werk te verrichten hebben.

In overleg met de afdeeling „Bestrating" worden de tijdstippen, waarop deze werken zullen plaats vinden, geregeld. Uit den aard der zaak moeten, als het noodzakelijk is, dat vele diensten ondergrondsche herstellingen verrichten, verbeteringen zeer lang worden uitgesteld. En dan klaagt het publiek, dat niet kan weten, wat de oorzaak van het uitstel is. Een troost kan echter worden gevonden daarin, dat ook de bewoners van steden, waar de dienst der bestratingen technisch volkomen kan genoemd worden, dergelijke klachten uiten.

Men ondervindt te Amsterdam in de oude stad groote moeilijkheden door de weinige zorg, die vroegere geslachten aan het behoorlijk op profil houden der bestrating hebben besteed. Het schijnt, dat de oude rooimeesters te veel door de vingers hebben gezien. Thans worden de oorspronkelijke profillen zooveel mogelijk weder aangehouden, maar daarvoor is het in kaart brengen en opmeten van den bestaanden toestand noodig, wat met aanzienlijke kosten gepaard gaat.

Er wordt nauwkeurig aanteekening gehouden van alle bestratingen en de daarbij gebruikte materialen. Daardoor is het mogelijk, na te gaan, hoe die materialen zich in den loop van tijd gehouden hebben. Een volgend geslacht zal daarmede zijn voordeel kunnen doen.

De werkzaamheid der sectie-opzichters is nu zóó geregeld, dat zij in twaalf dagen volgens voorgeschreven wegen hun geheele sectie doorloopen, en zoo over de gebreken, die de bestratingen vertoonen, een oordeel kunnen vellen.

Een volgende maal hoopt de heer De Groot technische bijzonderheden omtrent de Amsterdamsche bestratingen mede te deelen.

Nadat de heer Van Geuns, die tijdelijk de voorzitterstoel had ingenomen, den spreker den dank der vergadering had overgebracht, werd gelegenheid gegeven tot het doen van vragen.

De heer Weissman vroeg, of het Rotterdamsche systeem niet als voorbeeld voor de reorganisatie van 1896 gediend had.

De heer Van Hasselt beantwoordde deze vraag bevestigend, waarop de heer De Groot zeide, dat het systeem wat de bestrating betreft niet voldaan had, en dat men thans te Rotterdam het Amsterdamsche stelsel bestudeert.

De heer Weissman zeide, reeds als gemeente-architect van Amsterdam tegen de verdeeling in secties te hebben gewaarschuwd, doch toen geen gehoor te hebben gevonden.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering gesloten, waarmede het winterseizoen op gelukkige wijze is geopend.

Het Huygens-Monument.

Eerbied voor het gezag is niet bepaald een trek van het Nederlandsch volkskarakter en vooral in kunstzaken laten wij ons niet gemakkelijk overbluffen. Zien wij aan de persoonlijkheid of aan het werk van een kunstenaar op eenigszins opzienbarende wijze lof toezwaaien, dan zijn wij dadelijk gereed met het woord „reclame". Zien wij een Duitsch kunstcriticus bezig op zijne wijze de verdiensten van een kunstenaar à la mode in het licht te stellen dan spreken wij van „bombast".

Onze grootste bouwmeesters staan ten allen tijde bloot aan de critiek van al de kleinere kunstbroeders niet alleen, maar ook van dat deel van het publiek, dat meent genoegzaam ontwikkeld te zijn, om zich tot oordeelen bevoegd te mogen rekenen, of beter gezegd tot veroordeelen, want andere dan afbrekende critiek krijgt men zelden te hooren.

Geen onzers meesters, ook al moge hij op een grooter of kleiner kringetje van bewonderaars kunnen wijzen, is bij machte in kunstzaken door zijn gezag de z.g. publieke opinie het zwijgen op te leggen, en de zijne als de juiste te doen erkennen Vandaar dit telkens wederkeerend gehaspel wanneer zich kunstquaesties voordoen, die uit haren aard in het openbaar behandeld moeten worden, zooals dit meestal het geval is bij prijsvragen, bij monumenten, bij openbare gebouwen, enz.

Zoo heeft dan ook de oprichting van een model, voor het voor Christiaan Huyghens te stichten gedenkteeken, in het Lange Voorhout te 's-Gravenhage, nabij het Hotel des Indes, tal van pennen in beweging gebracht.

Het model was nog niet gereed of de critici hadden het in figuurlijken zin reeds afgebroken. Wij laten in het midden of men voor dit gedenkteeken een gelukkigen greep deed, door het ontwerp aan den grijzen Rijksbouwmeester Cuypers op te dragen een gelukkige keus, wat de plaats betreft deed zij niet.

Voor de op dit laatste punt uitgeoefende critiek waren velerlei gronden aanwezig, maar B. en W. van 's-Gravenhage wisten blijkbaar geen raad met het geval en praeadviseerden den Raad, om het monument toch maar op de voorgestelde plaats neer te zetten, daar Dr. Cuypers er geen betere plaats voor wist.

Toen kwam de heer van Malsen, die reeds zoo menigmaal zijn mederaadsleden voor onberaden stappen heeft behoed, met het practisch voorstel, om het voorstel van B. en W. niet aan te nemen en een Commissie uit den Raad te benoemen om met de Hollandsche Mij. van Wetenschappen omtrent het monument in nader overleg te treden.

Met 32 tegen 5 stemmen nam de Raad het voorstel van Malsen aan.

Het scherm is gevallen, het eerste bedrijf van het stuk is afgespeeld en wij kunnen rustig afwachten, wat er in volgende vertoond zal worden. Voorloopig is het gevaar bezworen.

Vereenigingen.

BOND VAN TECHNICI.

Op verzoek van het Bondsbestuur vestigen wij de aandacht op het volgend adres:

Aan
Zijne Excellentie den Minister
van Binnenlandsche Zaken.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Bestuur, als zoodanig vertegenwoordigende

DEN BOND VAN TECHNICI,

gevestigd te 's-Gravenhage, wiens Statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijke besluiten van 24 Juni 1896 no. 34 en 25 Augustus 1902, no. 46 en waarvan de ruim 800 leden zoowel in openbaren als particulieren dienst verantwoordelijke technische functies bekleeden in de vakken van Burgerlijke bouwkunde, Waterbouwkunde, Werktuigkunde, Electrotechniek, Metaalindustrie, Scheepsbouw en Kunstnijverheid, zooals: Opzichter, Uitvoerder, Werkmeester, Teekenaar, Chefmachinist, enz.;

dat uit de Staatsbegrooting 1908 — Hoofdstuk 5 — tot zijne voldoening blijkt, dat het Middelbaar Technisch Onderwijs zich in den daadwerkelijken steun van Uwe Excellentie mag verheugen;

dat door de richting, welke Uwe Excellentie aan dit onderwijs meent te moeten geven, deze voldoening tot zijn spijt niet onverdeeld is;

dat het, in overeenstemming met de groote *meerderheid* der technische wereld, het noodzakelijk acht Middelbaar Technisch Onderwijs te doen voorafgaan door een *practische vakopleiding;*

dat slechts een kleine *minderheid* eene *louter schoolsche* vooropleiding aanbeveelt;

dat eene school, waarvan het leerplan op *beide* — zoo uiteenloopende — vooropleidingen gebaseerd is, niet de gewenschte oplossing kan zijn;

dat het Uwer Excellentie's voornemen, om het Bestuur van de Kweekschool voor Machinisten in staat te stellen deze inrichting tot eene Middelbare Technische school uit te breiden, slechts dan kan toejuichen, wanneer de eischen van toelating tot die inrichting niet hoofdzakelijk, doch *uitsluitend* gebaseerd zullen zijn op eene louter schoolsche vooropleiding en daarnaast *tevens* worde overgegaan tot de oprichting eener school, zooals de groote meerderheid die noodig acht;

dat, om het nut dezer school over zoo ruim mogelijken kring te verspreiden, het z.i. tevens noodig zal zijn hare leerkrachten mede dienstbaar

te maken aan het Correspondentie-onderwijs, waarvan tot adressants leedwezen in de toelichting tot de Staatsbegrooting niets is vermeld.

Redenen, waarom adressant Uwe Excellentie eerbiedig doch met nadruk verzoekt, het daarheen te willen leiden, dat *van Staatswege eene eerste Middelbare Technische school* worde opgericht, waartoe *alleen zij* zullen worden toegelaten, *die vooraf in de praktijk* van hun vak zijn werkzaam geweest.

't Welk doende, enz.

Namens het Bestuur van den
Bond van Technici,

De Voorzitter H. J. HENDRIKSE.
De 1e Secretaris W. POSTUMA.

MEMORIE VAN TOELICHTING.

Dat de groote meerderheid der technische wereld ten onzent van oordeel is, dat Middelbaar Technisch Onderwijs beslist dient te worden voorafgegaan door eene opleiding in de practijk, meent adressant te mogen besluiten uit het volgende:

1. de Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden op 30 Mei j.l. te Amsterdam, sprak zich duidelijk in dien geest uit;
2. de Algemeene Vergadering van de Vereeniging voor Vakopleiding, gehouden op 10 September j.l. te Amsterdam, bleek een gelijke meening te zijn toegedaan;
3. de Algemeene Vergadering van den Nederlandschen Aannemersbond, gehouden op 7 en 8 Augustus j.l. te Hengelo en Enschede, kwam tot dezelfde conclusie;
4. deze opinie werd tevens gedeeld door Uwer Excellentie's onmiddellijken ambtsvoorganger en zijne adviseurs en straalt mede duidelijk door in het rapport d.d. 23 en 24 September 1906 ingediend door den Inspecteur voor het Middelbaar onderwijs, den Heer H. J. de Groot;
5. de resultaten der enquête, ingesteld door zijne „Commissie voor het Middelbaar Technisch Onderwijs", — van welke resultaten hij bereids de eer had Uwe Excellentie een verslag te doen toekomen — wijzen er mede beslist op, dat slechts een geringe minderheid van hen, die tot oordeelen bevoegd zijn, voor een louter schoolsche opleiding zich verklaarde.

Wel tracht Uwe Excellentie aan de wenschen der meerderheid tegemoet te komen door beide categorieën de gelegenheid tot het bezoeken der gereorganiseerde Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam te openen; doch adressant meent ernstig te moeten betwijfelen, of die zoo tweeslachtige school, als in de toelichting tot de Staatsbegrooting omschreven, de vruchten zal afwerpen, die men er redelijkerwijs van mag verwachten.

Zeer moeilijk zal het zijn een goed leerplan samen te stellen voor de opleiding van jongelieden van verschillende ontwikkeling en vooropleiding.

Zal dit leerplan goed samengesteld zijn dan verkrijgt men twee scholen in één gebouw, met dezelfde leeraren en onder dezelfde directie, waaruit volgens de overtuiging van adressant noodzakelijk zal volgen, dat òf de eene òf de andere richting niet tot haar recht komt, — welk zeer ernstig bezwaar zal kunnen worden ondervangen, wanneer tevens tot de oprichting eener Middelbare Technische school, op den grondslag door adressant aangegeven, wordt overgegaan.

't Welk doende, enz.

Namens het Bestuur
van den Bond van Technici,

De Voorzitter, H. J. HENDRIKSE.
De 1e. Secretaris, W. POSTHUMA.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 42. Isaac Gosschalk. Necrologie.
Middelbare Technische School, ontleend aan de Memorie van toelichting van den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij de begrootingspost, uitgetrokken om de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam tot een M. T. S. te vervormen.
Ingezonden Stukken. Examen Bouwkundig Teekenaar.

Architectura No. 42. I. Gosschalk. Necrologie.
Een Crematorium voor Nederland, door Marius A. Poel, architect te Hilversum, met afbeeldingen.
Het Technisch Onderwijs, overgenomen uit „het Handelsblad".
Verslag van de 1229ste gewone vergadering, gehouden op 9 October 1907.
Geen zandsteen meer, naar aanleiding van een ingezonden stuk in het Handelsblad van 17 Oct. j.l. van den Adj.-inspecteur van den Arbeid C. J. P. Zaalberg.
Salarisregeling voor Opzichters en Teekenaars. Circulaire van den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaars-bond.
Ingezonden Stukken. Protest Haarlemsche Prijsvraag.
Technisch Gedeelte. Water-aanleg met reservoirleiding in gebouwen. Bepalingen voor de uitvoering van ijzerbeton-constructies in Pruissen.

De Bouwwereld No. 43. De Waarde van Kalkzandsteen. Overzicht van de brochure der Vereeniging van Ned. baksteenfabrikanten.
De Dam te Amsterdam door Dr. J. C. Breen. II De Dam in de Middeleeuwen.
Landhuis te Nunspeet door A. J. Sanders arch. te Groningen.

De Ingenieur No. 42. Radiotelegraphie aan boord der mailbooten van de Stoomvaart-Maatschappij „Zeeland", door H. W. L. Brückman, met afbeeldingen.
Het XIVde internationaal Congres voor Hygiëne en Demographie III, door P. Bakker Schut c.i. (Vervolg).
Vergadering van de Vakafdeeling voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van het Kon. Instituut van Ingenieurs, gehouden 16 October 1907 te Rosendaal.
Opening der tentoonstelling van electriciteit in woning en ambacht te Leiden.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 42. Uit de Staatsbegrooting 1908. — Iets over accumulatoren (Vervolg). — Bestratingen (Vervolg). — Warmtekrachtmachines (Vervolg). — Formules voor spiraalveeren.

De Aannemer No. 43. Afdeeling Meppel. Vergadering van 8 October j.l.
Wat meer van nabij. Nadere beschouwing over het verhandelde betreffende aanbesteding op het Congres voor de Ambachtsnijverheid.
Arbeidscontract.
Pneumatische of Puttenfundeering, ingezonden door W. F. Hoyinck.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 16. De steenbakkersschool te Lauban, ontleend aan de „Tonindustrie-Zeitung". — Een en ander over het drogen van baksteenen (Vervolg). — Stoomverbruik der stoommachines, ontleend aan het „Zeitschrift für Dampfkessel- und Maschinenbetrieb".

Deutsche Bauhütte No. 42. Volkswirtschaft und Städtebebauung, door E. Bauernfeind.
Die Ausschmückung der Ziegelrohbauten, door R. A. Wolff. In dit artikel wordt een zeer merkwaardige

versieringswijze van baksteen-metselwerk behandeld, welke reeds in Assyrië in zwang was en die bestaat in het aanbrengen van relief-beeldhouwwerk op baksteen van gewoon formaat, welke daarna al of niet geglazuurd wordt.

Das neue preussische Gesetz über die Verunstaltung von Ortschaften und landschaftlich hervorragenden Gegenden, door A. Bode, II.

Von der Konstruktion und von den Schmuckformen der Haustür, door P. Rose.

Kunst und Volkswirtschaft in den Städten des Mittelalters, door H. A. Waldner bij een teekening van O. Lietz, voorstellende den Henkerturm te Neurenberg.

Kleines Haus im Walde, door Markward Winter, bij een ontwerp van A. Kawel, architect te Holzminden.

De Natuur, Uitgave van J. G. Broese, te Utrecht, bevat in aflevering 10 van dit jaar: Ontladingen van een Inductor van Ruhmkorff, B. van der Poll Jr. — Bij den bloemkweeker, Dr. H. J. Calkoen. — Bruinkool, D. Stavorinus. — Colloïden (slot), A. Prins. — Margarine en hare bereiding, A. Vürtheim. — Het een en ander over motorrijwielen, Janssen van Raay. — Het Kookpunt, Dr. Z. P. Bouman. — Nieuwe banen in de metallurgie, I, Dr. A. J. C. Snijders. — Iets over Loodwit, G. Uhl. — De Cassave (Jatropha Manihot L.), A. B. Lucardie. — Standaard Kilogrammen, Dr. J. G. van Deventer. — Proeven over warmte, 10, Water te koken in een bakje van papier, Dr. A. J. C. Snijders. — Korte mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht, C. L. de Veer.

Het Vredespaleis te 's-Gravenhage. Met de dezer dagen verschenen zevende en achtste aflevering van het plaatwerk over de Vredespaleis-prijsvraag is deze prachtuitgave van de Uitgevers-Maatschappij „Elsevier" voltooid. Aflevering 7 opent met het ontwerp van Carl Hocheder, dat door zijn monumentalen plattegrond en als barokstijl-studie belangrijke architectuur evenzeer als door het forsche teekenwerk de aandacht trok. Een eveneens merkwaardig ontwerp is dat van den Spanjaard Puig Cadafalch te Barcelona en hoogstaand als artistiek schetsontwerp is het werk van Mancini te Rome. Voorts vinden wij hier een der meest serieus opgevatte projecten in dat van Henry T. Hare te Londen, een van de beide uitgenoodigde Engelschen, nog een Italiaan, een Franschman en een paar Amerikanen vertegenwoordigd, de laatsten zeer sterk onder Franschen invloed staande en ten slotte twee Hollanders, Molenbroek en Smits & Fels, beide te 's-Gravenhage.

Het spreekt vanzelf, dat men, het eind van het plaatwerk naderend, eenige vermindering in de belangrijkheid der afgebeelde ontwerpen kan waarnemen. Het meest „hervorragende" in de 8ste aflevering is het wit marmeren paleis, ontworpen door Zimmerman te Zwickau, waarvan wij hier een fijne reproductie in kleuren vinden. Ook het in Vlaamschen raadhuisstijl gedachte ontwerp van Valentin Vaerwijck te Gent trok door verschillende qualiteiten de aandacht, al begrijpt men, dat het bij de Jury geen genade kon vinden. Wat de overige hier verder nog afgebeelde ontwerpen betreft, in het gezelschap, waarin zij zich hier bevinden, treden zij uit den aard der zaak op den achtergrond. Meerendeels geïnspireerd op de klassieken, kan men er wel het kenmerkend onderscheid in de opvatting van Noord-Duitsche, Saksische en Hongaarsche bouwmeesters in opmerken, maar overigens onderscheiden zij zich niet in die mate, dat men er ook niet even goed, misschien zelfs beter, eenige andere ontwerpen voor in plaats had kunnen stellen. Voor de keuze-commissie hebben deze in de tweede rij staande ontwerpen ongetwijfeld meer moeilijkheid opgeleverd, dan het dikwijls superieure werk in de vorige afleveringen afgebeeld. Maar zij moest ergens eindigen en wij kunnen niet nalaten hier nogmaals als onze meening uit te spreken, dat zij zich op uitstekende wijze heeft gekweten van een moeilijke taak en onze litteratuur verrijkt heeft met een plaatwerk, niet slechts van waarde voor hen, die zich op een of andere wijze voor de prijsvraag hebben geïnteresseerd, maar in het algemeen voor de kennis der opvattingen betreffende de bouwkunst in het begin der 20ste eeuw.

Wat de uitvoering der uitgave betreft, hierin zijn de uitgevers zich tot het einde toe gelijk gebleven en de reputatie der Uitgevers-Maatschappij „Elsevier" is hiermede op schitterende wijze gehandhaafd.

De Architectuur in hare Hoofdtijdperken door Henri Evers. De dezer dagen verschenen vierde aflevering van het tweede deel van dit werk is gewijd aan de voortzetting van de behandeling der Gothiek in Engeland, Duitschland, Italië, Spanje, België en Nederland.

Er behoort wel eene ruime blik toe, om in een zoo beknopten vorm als hier geschied is een overzicht te geven van een voor de architectuur zoo belangrijk tijdperk als dat der Gothiek en de schrijver moest zich wel bepalen tot een zeer beperkt aantal van de meest karakteristieke monumenten, om als voorbeelden bij zijn betoog dienst te doen. Over het algemeen is de keus gelukkig en al vinden wij hier natuurlijk voorbeelden, die aan ieder bouwmeester, zij het uit afbeeldingen of uit eigen aanschouwing bekend zijn, de reproducties meerendeels naar zeer goede photographische opnamen vervaardigd geven het karakter der gebouwen veel beter weer, dan dit met afbeeldingen in ondere boeken veelal het geval is. Vooral geldt dit wat betreft de interieurs als b. v. die van de kathedralen van Florence en Burgos.

Dat de schrijver aan de Nederlandsche Gothiek recht zou doen wedervaren was te verwachten.

Er staat ons thans in dit opzicht vrij wat meer materiaal ter beschikking als vijf en twintig jaren of langer geleden toen Gugel zijn Geschiedenis der Bouwstijlen schreef, maar ook hier moet de schrijver zich tot het meest karakteristieke beperken en daartoe behooren o.a. de Groningsche bouwwerken, waarover de Rijksbouwmeester Peters in de laatste jaren veel aan het licht gebracht heeft, dat voordien zoo goed als onbekend mocht heeten.

Moderne Bauformen van M. J. Gradl uitgave van Julius Hoffman te Stuttgart. De tiende aflevering van dezen jaargang is weder een „Dresdener Künstlerheft" en wel No. 3.

Ofschoon men niet van een bepaalde moderne Dresdener school spreken kan is het toch een feit dat de Dresdener kunstenaars in de moderne bouwkunst een afzonderlijke groep vormen, die vrijblijvend van de overdrijving, waarin andere groepen trachten zich te onderscheiden, een eigen, vooruitstrevende richting volgt en de 19de eeuw uitschakelend zich in velerlei opzicht inspireert op hetgeen de 18de aan navolgingswaardigs heeft achtergelaten. Dit geldt in hoofdzaak voor de algemeene architectonische opvatting zooals die b. v. spreekt uit een schoolgebouw van Hans Erlwein een theater voor Lubeck van Martin Dülfer, een villa van H. Tscharmann, waarmede het voornaamste genoemd is wat hier geboden wordt. Wat de versieringsmotieven betreft, daarin is de aansluiting aan een bepaald tijdperk niet zoo kenbaar.

Zij staat blijkbaar onder den invloed van den overvloed van motieven uit alle tijden en landen, waarover de tegenwoordige tijd beschikt en waarin onze bouwmeesters naar hartelust kunnen grasduinen. Niet altijd is dan ook de gewenschte eenheid tusschen architectuur en versiering te constateeren, maar toch is ook daarin wel eenige vooruitgang waar te nemen.

Een aantal brochures ligt nog ter bespreking, op enkele waarvan wij nader hopen terug te komen. Wij bepalen ons voor heden alleen tot de aankondiging.

Van den Bond van Technici ontvingen wij het verslag der Enquête, ingesteld door de Commissie M. T. O. uit den bond.

De Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten zond ons een exemplaar van het lijvig rapport der heeren J. A. van der Kloes en A. W. Weissman getiteld: „De waarde van kalkzandsteen als Bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen

Voorts ontvingen wij over het Loodwitvraagstuk een geschrift van de hand van den heer C. P. van Hoek te Gorinchem, waarin deze schrijver de waarde van de conclusiën van het bekende voorloopig Rapport der Staatscommissie te dezer zake aan een scherpe critiek onderwerpt, en een ander geschrift over hetzelfde vraagstuk van den heer E. van Rij, uitgegeven door den Bond van Nederlandsche schilderspatroons.

Vermelding verdient ook het Verslag der 27ste Algemeene Vergadering van de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs, bevattende tevens het jaarverslag over 1906.

Eindelijk verzocht ons de uitgeversfirma Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage, de uitgave aan te kondigen van een plaatwerk getiteld „Oude Binnenhuizen in Nederland" bijeenverzameld door K. Sluijterman, Hoogleeraar aan de T. H. S. te Delft. De naam van den samensteller kan zeker wel een waarborg geacht worden voor de degelijkheid van het werk, dat volgens het prospectus veel belooft en waarmede wij bij de verschijning gaarne nader kennis zullen maken.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam. Aan de Effectenbeurs is een veiligheids-tourniquet aangebracht, een vinding van de firma C. J. Cruyff & Zoon, timmerman-bouwkundige alhier.

Lang heeft men gezocht naar een geschikt tourniquet, dat bij de voordeelen van de tegenwoordige draaideuren, welke tegen tocht beschermen, niet de nadeelen had van vier haaksch op elkaar staande deuren, welke bij een eventueele paniek den menschenstroom niet snel genoeg kunnen doorlaten.

In 't buitenland had men allerlei systemen onderzocht, maar de keus is thans gevallen op de door den Heer Cruyff vervaardigde deur, welke vooral het groote voordeel heeft dat de samenstelling en werking zoo eenvoudig is.

Evenals bij de gewone tourniquets zijn 't ook hier vier deuren, welke door één enkele handbeweging, het neerhalen van een handvat samenklappen en dan een gewonen doorgang vormen. Het toestel, dat van boven op wielen loopt, kan dan ten slotte nog in zijn geheel op zij geschoven worden worden, zoodat dan de geheele doorgang vrij komt.

Deze eerste veiligheids-leur is geplaatst aan den uitgang van de Effectenbeurs aan de noordzijde van het gebouw. 't Is de bedoeling, dat ook de overige tourniquets in het Beursgebouw vervangen zullen worden door deze veiligheidsdeuren van den Heer Cruyff.

— Dezer dagen is in het Rijksmuseum een bijeenkomst geweest van de zoogenaamde kleine Nachtwachtcommissie bestaande uit de heeren: Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, Prof. Jhr. Dr. J. Six, Dr. Jan Veth, G. H. Breitner, C. G. 't Hooft en N. Bastert. Deze commissie was gedelegeerd uit de groote Nachtwachtcommissie met de bijzondere opdracht om den bouwmeester van advies te dienen bij de inrichting van de zalen in den uitbouw.

Bij de bespreking werd ernstige critiek gevoerd, niet op den bouw en nog minder op de verlichting van de schilderij welke laatste de commissie als zeer geslaagd beschouwde maar wel tegen de tegenwoordige inrichting der localiteiten.

Naar het eenstemmig oordeel der commissieleden was die inrichting niet op de hoogte van de waardigheid der bestemming. Ieder der leden drong op zijn beurt op positieve verbetering aan. In verband hiermee zullen waarschijnlijk voorstellen aan de groote commissie worden voorgelegd.

De bijeenkomst werd bijgewoond door den Heer Jos. T. J. Cuypers, als plaatsvervanger van zijn vader, den architect der Rijksmuseum-gebouwen, Dr. Cuypers.

— Men meldt ons uit Hilversum: Thans worden ernstige pogingen in het werk gesteld hier een ambachtsschool op te richten. De Schilderspatroonsvereeniging nam het initiatief tot een vergadering, waarbij verschillende vakvereenigingen zijn uitgenoodigd.

Utrecht. De gemeenteraad van Soest heeft eene subsidie van f 400 verleend aan de teekenschool voor ambachtslieden.

Brielle. De heer Joseph Cuypers heeft een bezoek gebracht aan Den Briel ter inspectie van het restauratiewerk aan de St. Catharinakerk over het afgeloopen jaar, waartoe hij vergezeld was van den bouwmeester, den heer Jac. Van Gils, architect te Rotterdam. Dit jaar zijn wederom twee ramen van de Zuiderzijbeuk vernieuwd en in den stijl van het gebouw gebracht, terwijl aan die zijde aan den binnenkant de natuurlijke steen werd blootgelegd, wat eerst over eenige jaren met de geheele zijbeuken het geval zal kunnen zijn. Men laat voorloopig nog twee ramen aan die zijde, waartegen de consistorie gebouwd is, rusten, om aan de Noordzijde, en wel in het schip der kerk, te beginnen waar hier en daar de ramen met plankjes en zeildoek moesten dichtgemaakt worden alsof men met een pakhuis en niet met een prachtig middeleeuwsch gebouw te doen had. Het werk daar is dringend noodig, omdat er gevaar bestaat dat bij den eersten den besten Noordwester heel zoo'n raam met ijzeren bouten en al naar beneden komt. Jammer dat men de vijf ramen aan dien kant van het sship niet in één jaar achter elkaar kan afmaken, wat hier inderdaad wel noodig zou zijn.

Nu al, met de gedeeltelijke restauratie aan de Zuidzijde, begint het indrukwekkende van het machtige gebouw voor den dag te komen.

Dordrecht. Verschenen is het verslag en de beantwoording van het verhandelde in de afdeelingen bij het onderzoek der begrooting. Daarin wordt o.a. medegedeeld:

Wat het in exploitatie brengen van de terreinen aan het gors De Staart betreft, de raad stelde reeds eenige jaren belangrijke sommen beschikbaar voor de ophooging dier terreinen, die nu zoover gevorderd is, dat die exploitatie kan worden ondernomen. Waar nu reeds meermalen bij voorloopige aanvragen om terreinen aldaar telkens de eisch werd gehoord van een verbinding met den vasten wal, daar lag het volgens B. en W. voor de hand tot het maken eener verbinding met den vasten wal thans over te gaan.

B. en W. zijn echter gaarne bereid aan den wensch van den raad te voldoen en deze belangrijke aangelegenheid in een andere vergadering dan de begrootingszitting te doen behandelen.

In de tweede plaats dient naar het oordeel van B. en W. de verbouwing van het raadhuis en de verbreeding van de Lombardbrug te worden ter hand genomen. Voor de uitoefening van den publieken dienst en met het oog op de talrijke vergaderingen is dit gebouw reeds geruimen tijd te klein geworden. Ook het maken eener nieuwe Noordersluisbrug mag niet langer worden uitgesteld. Is die gereed, dan komen aan de orde de vernieuwing der Engelenburgerbrug en de Diamantenbrug, waarmede alsdan de oude ophaalbruggen zullen zijn verdwenen.

Eenigen tijd geleden hebben wij melding gemaakt van de ontdekking van muurschilderingen in de kerk der Ned. Herv. Gemeente te Noordbroek, welk bericht is tegengesproken.

't Blijkt echter nu, dat er werkelijk muurschilderingen zijn ontdekt. De regeering heeft den heer A. Mulder, rijksarchitect voor monumenten in ons land, opgedragen te Noordbroek een onderzoek in te stellen.

's-Gravenhage. B. en W. deelen in hun antwoord op het Begrootingsverslag o. a. het volgende aan den Raad der Gemeente mede:

Plannen. — In 1908, zooal niet vroeger, zijn voorstellen te wachten tot: doortrekking van den strandmuur, uitbreiding der Visschershaven, bouw van een schouwburg, aanbesteding van het slachthuis.

In studie is de doorsnijding van de spoorbaan der H. IJ. S. M. door het Laakkanaal; en in onderzoek bij de commissie van plaatselijke werken een algemeen ontwerp ter verbetering van verkeerswegen in de binnenstad.

Een plan voor den bouw van gemeentelijke arbeiderswoningen aan de Westzijde van Schevaningen zal B. en W. weldra bereiken.

De aschtaal. — De directeur wijdt aan de mogelijkheid van verplaatsing zijn geheele aandacht.

Ontsmettingsdienst — Een ontwerp-verording op den ontsmetting-dienst zal weldra door B. en W. worden vastgesteld.

Volksbad. — Eerlang is een voorstel te wachten tot stichting van een volksbadinrichting aan de Jan van Gojenstraat.

Asphalteering. — Een algemeen asphalteeringsplan is te wachten.

Schelpkade. — Een verbinding van Schelpkade met Nassaulaan zal worden overwogen.

Koningin Emmakade. — Doortrekking van de Koningin Emmakade is opgenomen in het binnenstadsplan.

Laan Copes. — Hetzelfde wordt verklaard ten aanzien van een verbinding tusschen Laan Copes en Ouden Schev. weg.

„Underground". — Van de ondergrondsche privaatinrichting werd van 21 Juli tot 30 September gebruik gemaakt door 5175 personen, waarvan 2304 betalenden; — van de vrouwenafdeeling door 10.332 personen, waarvan 2192 betalenden.

Electrische klokken. — Het plaatsen van electrische klokken is nog in onderzoek.

Beerputten. — Een verordening tot algemeene verwijdering van beerputten is in overweging.

Nieuwe H. B. S. — Blijft de tegenwoordige vermeerdering van leerlingen aanhouden, dan zal in 1909 een nieuwe H. B. S. noodig zijn. Of dat een vijfjarige of een driejarige zal moeten zijn is een vraag, die B. en W. ernstig zullen overwegen.

Berlage. — De heer Berlage is vrij de binnenstad in zijn uitbreidingsplan op te nemen. Echter is reeds een binnenstadsplan door den directeur P. W. opgemaakt. Den heer Berlage over de Stadhuisverbouwing te raadplegen ligt — daargelaten of zijn stijl hiertoe wel voldoende algemeene waardeering vindt, geheel buiten zijn opdracht. Over de straat Buitenhof—Spui is zijn advies ingewonnen.

Park Witte Brug. — Een parkaanleg tusschen Kanaal en Badhuisweg is bij B. en W. aanhangig.

Beleefd verzoeken wij onze abonné's, de in omloop zijnde October-quitanties zoo mogelijk bij eerste of althans bij tweede aanbieding te willen voldoen.

Onnoodige onkosten en onnoodige moeite voor de postbeambten worden daardoor voorkomen.

DE ADMINISTRATIE

Personalia.

— De Heer J. G. A. Lefebre, opzichter 1e klasse van publieke werken te Amsterdam, hoopt den 5den November a.s. te herdenken, dat hij vóór 25 jaar als opzichter in gemeentelijken dienst kwam.

Buiten de vele scholen, banken van leening, enz., welke onder zijn toezicht tot stand zijn gekomen, dient vermeld de Nieuwe Oosterbegraafplaats en het telephoongebouw aan de Raadhuisstraat.

De vader van den jubelaris, thans sedert jaren gepensioneerd, die 50 jaar in gemeentedienst is werkzaam geweest, hoopt in genot van eene goede gezondheid dezen dag nog mede te vieren.

— Tot directeur der Gemeente-gasfabriek te Hilversum is benoemd de heer W. J. Slig'hering, directeur der gem. gasfabriek te Tiel.

— Aan de Technische Hoogeschool te Aken is met gunstig gevolg het candidaats-examen in de bouwkunst afgelegd door den Heer Jos. Klijnen, uit Maastricht, *cum laude*.

— Voor de benoeming van een adjunct-directeur der fabrieken van gas en electriciteit te Leiden zijn aanbevolen: F. A. Holleman jr., tijdelijk in dienst der gemeente als ingenieur voor den bouw der electriciteitsfabriek, en dr. A. C. van Rossum Hzn., ingenieur bij het electriciteitsbedrijf te Rotterdam.

— Tot tijdelijke leeraren aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten te 's-Hertogenbosch zijn benoemd de heeren: Th. Hermsen, M. van der Vlerk en B. Mulder, allen aldaar.

— Tot leeraar aan de teekenschool te Groenlo is benoemd de Heer J. A. Post, architect te Winterswijk.

— Tot buitengewone opzichters bij de kanaalwerken Gent—Terneuzen zijn benoemd de heeren Joh. A. Feij en E. J. A. M. Lommertzen.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken zijn in de commissie tot het examineeren van hen die een diploma van geëxamineerd en beëdigd landmeter verlangen, voor het jaar 1907 benoemd:

tot lid en voorzitter: H. J. Heuvelink c. i., hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, te Delft;

tot leden: A. W. E. Kwisthout, ingenieur-verificateur van het kadaster, te Roermond; M. S. van Dunné, inspecteur der registratie en domeinen, te Delft; W. H. L. Janssen van Raay w. i., hoogleer aan de Technische Hoogeschool te Delft.

— Door den Gemeenteraad te Amsterdam is in zijn zitting van 16 dezer, overeenkomstig het voorstel van Burgemeester en Wethouders, benoemd tot directeur der gemeentelijke gasfabrieken de heer J. van Rossem Du Chattel c. i. thans onderdirecteur-ingenieur.

Vacante Betrekkingen.

— **Opzichter** bij de Gemeentewerken te Utrecht. Zie adv. in dit No. (1)

— **Agenten** voor verkoop van Asbestlei. Zie adv. in dit No. (1)

Bouwkundig Opzichter gehuwd, P. G., voor vaste betrekking op een fabriek in Zuid-Holland. Brieven onder No. 34197 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— 2 **Bouwk. of waterb.k. Opzichter-Teekenaars**, ervaren in waterpassen, bestratingen en rioleering en 1 **bouwk. Teekenaar** bij de Gemeentewerken van Enschede in tijdelijken dienst. Sollicitatiën aan den Directeur. Zich persoonlijk aan te melden, Molenstr. 33 vóór 12½ v.m. (1)

— **Werktuigkundig Ingenieur** in tijdelijken dienst bij de Puplieke Werken te Amsterdam. Salaris f 2000 à f 3000. Electrotechniek, aanbeveling. Sollicitatiën schriftelijk bij den Directeur der Publieke Werken. (1)

— **Meubelteekenaar** hoofdzakelijk voor moderne Meubelen. Offerten met proefteekening, ond. lett. R E 60, N. v. d. D. (1)

— **Teekenaar** voor een Fabriek van ijzerconstructies. Brieven onder No. 33190, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— **IJzer-Constructieteekenaars**, aan de „Pletterij, voorheen L. I. Enthoven & Cie." te Delft. (2)

— Jong **bouwk. Teekenaar**, bekend met ontw. en stat. ber. Salaris f 30 p.m. Br. lett. S. N. 693, N. v. d D. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr. Teek.,	24—45 j., f 80—f 110	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
6 Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
3 Chef-machinisten	30—39 j., f 90—f 150	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

DINSDAG 29 October.

Maastricht, ten 2 ure, door de Broeders der Onbevlekte Ontvangenis, Brusselsche straat 38: het bouwen van een kweekschool-internaat met kapel, woning voor de Broeders enz.; bestek en teekening verkrijgb. bij den Architect L. Faber te Scheveningen; aanw. 23 October a.s. te 2 uur op het terrein aan den Tongerschen Steenweg.

Rotterdam, ten 1 ure, door het gem.-bestuur: het maken der fundeering voor een reinwaterkelder op het terrein aan de Oude Plantage, met bijkomende werken; bestek en teek. ter lezing op de centrale secretarie en het Stads Timmerhuis, en verkrijgb. bij de wed. P. van Waesberge en Zn., boekdrukkers, Houttuin no. 78; inl. te bek. aan gen. Timmerhuis, aanw. 22 Oct. 11 ure.

Utrecht, ten 1 ure, in het patronaatslokaal der R. K. school in de Adriaanstraat no. 24 en 26: het bouwen van het St. Antonius-Gasthuis op de bestaande betonfundeering aan de Prins Hendriklaan; aanw. 22 October 2 ure op het terrein; de billetten moeten een half uur voor de besteding zijn ingeleverd; inl. bij den heer M. Rietbergen op het werk of Prins-Hendriklaan No. 5; bestek en teek. verkrijgbaar bij de firma Th. J. Dobbe en Zoon, Voorstraat 92—94, Utrecht.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorw., aan het centraalbureau der Mij., in het Moreelse Park: bestek no. 1126: het maken van een zijspoor met los- en laadweg, een bureaugebouwtje, een bergplaats enz. op de stopplaats Rijkevoort; begr. f 4700; (Zie adv. in no. 41).

WOENSDAG 30 October.

Vierlingsbeek, door den heer A. Cremers: het bouwen van een woonhuis met achterbouw; teekening en bestek te bekomen bij R. Geurts en Zn.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het ministerie van Waterstaat, in een der lokalen van het hoofdbestuur der posterijen en telegrafie: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Renkum. Zie adv. in no. 41.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het ministerie van Waterstaat, in een der lokalen van het hoofdbestuur der posterijen en telegrafie: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Meppel. Zie adv. in no. 41.

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 2 NOVEMBER 1907. No. 44.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Kijken Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een gedenkteeken voor Christiaan Huygens.

De Nederlanders van tegenwoordig richten maar betrekkelijk weinig gedenkteekenen voor beroemde mannen op, maar toch altijd nog veel meer, dan het voorgeslacht overeind zette.

Wilden de verwanten van iemand, die overleden was, een monument boven het graf doen plaatsen, dat stond hun in de 16e, 17e en 18e eeuw vrij. Het was slechts een quaestie van geld. En daar het geld destijds niet ontbrak bleven in tal van Nederlandsche kerken gedenkteekenen bewaard, die, ofschoon de persoon te wiens eer zij werden gesticht, reeds lang vergeten is, om de kunstvaardigheid, waarvan zij getuigen, toch nog de aandacht trekken.

Alleen zeehelden, die hun leven voor het vaderland lieten, kregen een tombe op kosten der Republiek. Het gebruik dagteekent pas uit de dagen van Piet Hein, die de Spaansche Zilvervloot veroverde, wat zooveel geld in het land bracht, dat daarvan best wat afgenomen kon worden voor een tombe in de Oude Kerk te Delft, die, door Pieter de Keyser ontworpen en uitgevoerd, ons geen zeer hoogen dunk geeft van des meesters talent. Jacob van Campen ordonneerde voor de Algemeene Staten de tomben, waaronder Jan van Galen te Amsterdam en Maarten Harpertszoon Tromp te Delft begraven liggen. Hij schiep een rijker type, dat de geheele 17e eeuw door gevolgd is geworden, en waarbij een beeldhouwer als Rombout Verhulst gelegenheid vond, zijn bedrevenheid te toonen.

Het gedenkteeken, voor Prins Willem I in de Nieuwe Kerk te Delft door de Algemeene Staten gesticht en door Hendrik de Keyser ontworpen en uitgevoerd, staat geheel op zich zelf. Dertig jaar na den dood van den Prins begonnen, is het een hulde aan den „Vader des Vaderlands" zooals geen zijner nazaten er een waardig gekeurd is.

Het eenige eigenlijke standbeeld, hier te lande vóór 1795 verrezen, is dat voor Erasmus te Rotterdam, ook van Hendrik de Keyser en tegelijker tijd met het monument voor Prins Willem I ontstaan. Hendrik de Keyser was een beeldhouwer van groot talent, die daarbij tevens de bouwkunst in den grond verstond. Slechts een man als hij was in staat het monument voor Prins Willem I te maken, waar karakteristieke architecturale motieven met meesterlijk uitgevoerd beeldhouwwerk vereenigd zijn.

Minder talentvol, wij zeiden het reeds, was zijn oudste zoon Pieter, die de tombe voor Piet Hein maakte. Hier is de vereeniging tusschen architectuur en sculptuur, welke Hendrik de Keyser's werk zoo aantrekkelijk maakt, niet bereikt. Onder het droge Dorische tempeltje van donker marmer ligt het beeld van den zeeheld, als of het daar pas later was aangebracht.

Jacob van Campen is er beter in geslaagd de beeldbouwkunst en de bouwkunst te doen samenwerken. Als schilder voelde hij de droogheid eener ordonnantie, zooals Pieter de Keyser gemaakt had. En toen de Staten hem opgedragen hadden, voor de zelfde kerk waarin Piet Hein rustte een monument ter eere van Tromp te ontwerpen, zorgde hij er voor, dat het architechtonisch geraamte niet op zich zelf bleef staan, doch overal door festoenen, reliëfs en ander sculpturaal bijwerk werd verlevendigd. Ook de tombe voor Van Galen te Amsterdam getuigt van een zelfde streven.

Van Campen was geen beeldhouwer, en daarom belastte hij Willem de Keyser en Rombout Verhulst met de uitvoering dezer beide tomben. Verhulst werd het maken der liggende beelden opgedragen, het overige deed de Keyser.

Na den dood van Jacob van Campen ging Verhulst zijn eigen weg. De talrijke monumenten die hij sedert leverde zijn meerendeels zuiver sculpturaal opgevat.

Aan de bouwkundige vormen is slechts een betrekkelijk bescheiden plaats gelaten. Alleen als de tombe van De Ruyter gemaakt wordt treedt de architectuur weder meer op den voorgrond. Doch de bouwmeester, die daar het ontwerp leverde, waarschijnlijk Adriaan Dorsman, miste het talent van Jacob van Campen, en daarom slaagde hij er niet in, de sobere Toskaansche ordonnantie in overeenstemming te brengen met de meer weelderig opgevatte sculptuur van Verhulst.

De tweede helft der 17e eeuw, toen Christiaan Huygens als een ster der eerste grootte aan den hemel der wetenschap heeft geschitterd, is in de bouwkunst beheersch door Van Campen, in de beeldhouwkunst door Rombout Verhulst. En toen een burger van den Haag dan ook bij uitersten wil f 40 000 gaf voor een standbeeld, dat ter eere van Christiaan Huygens moest worden opgericht, was de algemeene verwachting, dat men een beeld in den trant van Verhulst op een voetstuk in den stijl van Van Campen zou krijgen. Immers de erflater bedoelde goed te maken wat de tijdgenooten van Huygens hadden verzuimd.

Misschien zou men met vader Constantijn kunnen uitroepen: „Cieraet en hoeft hier geen", want zijn zoon Christiaan zal de „sterfflickheyt des tijts" tot in lengte van dagen overleven door de groote wetenschappelijke ontdekkingen, die hij deed. Zoolang zon, maan en sterren aan den hemel zullen staan en er nog menschen op de aarde leven zal men weten, dat Huygens het licht als trillingen van den ether verklaard heeft. Zoolang er uurwerken worden gebruikt zal men zich herinneren, dat hun geregelde gang aan Huygens slinger te danken is.

Maar nu men dan blijkbaar van oordeel was, dat Christiaan Huygens de „onversterfflickheit van koper en van steen" noodig had scheen het voor de hand te liggen, dat men de vervaardiging van het gedenkteeken zou opdragen aan een geestverwant van Van Campen en Verhulst, die volgens Constantijn Huygens „het Gotsche krulligh mall „voor statig Roomsch verbanden", en die „van „'t Nederlants mis-bouwende gesicht de vuyle Got-„sche schell eerst hebben afgelicht."

Verwondering moest het wel wekken, dat het ontwerp werd opgedragen aan den architect Cuypers, die als den tegenvoeter van Van Campen beschouwd moet worden, die, wat Huygens „het Gotsche krulligh mall" noemde, weêr in de plaats der klassieken, als „het statig Roomsch" bedoeld, stelde, die „de vuyle Gotsche schell" van den dichter weêr op de Nederlandsche bouwkunst drukte.

Wij vermoeden, dat Cuypers met deze verzen van Constantijn Huygens niet bekend geweest is. Anders had hij, als man van karakter, zeker voor een opdracht als deze, die geheel buiten zijn lijn lag, bedankt. Dan zou hem de onaangenaamheid der critiek, die nu op zijn werk werd uitgeoefend, bespaard zijn gebleven.

Als Huygens zijn gedenkteeken toch moest krijgen, dan had dit moeten bestaan in zijn door een talentvol beeldhouwer gemaakt standbeeld op een eenvoudig voetstuk. Misschien iets in den geest van het gedenkteeken van Spinoza. Voor f 40.000 ware dit wel te verkrijgen geweest.

Doch wat dacht de nestor onzer bouwmeesters hem toe? Een soort van kapel, waarin zijn beeld staat, en die voorzien is van velerlei sculpturaal bijwerk. Zooveel beeldhouwwerk is voor f 40.000 alleen te verkrijgen als men het aan zeer goedkoope adressen vraagt. En er is dan ook reeds gezegd, dat het uit de werkplaatsen van Cuypers en Stolzenberg te Roermond zou komen.

Hier dient evenwel een stokje voor gestoken. Toen Corneille oud en zijn treurspelen al minder en minder werden, riep Boileau, in naam der Fransche kunst, hem een krachtig „hola!" toe. Het is noodig, dat men ook onzen grijzen bouwmeester tegen zich zelf in bescherming neme, opdat hij aan de monumenten, die hij te Breda en te Rijsenburg leverde, er niet nog een in Den Haag toevoege, wat aan zijn naam bij het nageslacht slechts schade zou doen. Over een „otium", mits het „cum dignitate', zij, behoeft iemand, die de tachtig voorbij is, zich niet te schamen.

Men maakt zich in Den Haag nu druk over de plaats, waar dit gedenkteeken moet komen. Die plaats is zeker niet onverschillig, zoo min voor de omwonenden als voor het werk zelf. Maar wat baat de beste plaats, als een gedenkteeken niet deugt?

Het is te hopen, dat de Commissie door den Haagschen Raad benoemd, om de zaak met het bestuur der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te overleggen, ter in slagen zal, den heeren der wetenschap aan he verstand te brengen, dat ook de kunst hare eischen heeft, en dat het Haagsche gemeentebestuur, eer het vergunning geeft en openbaren gemeentegrond voor een gedenkteeken afstaat, eerst de zekerheid dient te hebben, dat dit voor een kunstwerk geschiedt.

In Den Haag staan, naar wij meenen, meer gedenkteekenen, dan in eenige andere stad van Nederland. Slechts twee daarvan, het ruiterbeeld van Prins Willem I en het zittend beeld van Spinoza zijn kunstwerken. De overigen kunnen op die benaming geen aanspraak maken.

Laat men dan zorgen, dat het getal dezer goed bedoelde doch waardelooze werken niet vermeerderd worde. Onze nazaten zullen toch al reeds weinig waardeering voor onze „Denkmalskunst" over hebben.

De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal.

Onder den titel „De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen" is van wege de „Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten" bij F. van Rossen te Amsterdam een brochure verschenen, die wij in ons vorig nummer reeds aankondigden.

Deze brochure bevat een rapport, uitgebracht door den Hoogleeraar J. A. van der Kloes te Delft en den architect A. W. Weissman te Amsterdam. Het bestuur der „Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten heeft daar een inleiding en aanteekeningen aan toegevoegd.

Uit de inleiding blijkt, dat de „Vereeniging" niet wenscht, dat de kalkzandsteen zal worden uitgesloten, maar dat zij vaste normen voor dat materiaal noodig acht. Want de baksteenfabrikanten vreezen de concurrentie van werkelijk goede kalkzandsteen geenszins.

„De goede kalkzandsteenfabrieken" zoo zegt de inleiding, „worden echter gedrukt door de mede-„dinging der slechte en er wordt bij ons te lande „slechte, zéér slechte kalkzandsteen op de markt „gebracht. Normen zijn wenschelijk, omdat de kalk-„zandsteen een gevaarlijk materiaal is. Duidelijk „zetten zoowel Professor van der Kloes als de heer „Weissman in het rapport uiteen, welke en hoevele „subtiele voorzorgsmaatregelen bij de kalkzandsteen-„fabricatie moeten worden in acht genomen; aan „welke velerlei en voor geregelde contrôle moeilijk „vatbare eischen de samenstellende materialen heb-„ben te voldoen; hoe het resultaat der fabricatie „gebonden is aan eene samenwerking van meerdere „factoren, die vooral de gelijkmatigheid van het „product onzeker doet zijn. De kalkzandsteenver-„vaardiging is een subtiel chemisch procédé, welks „welslagen volkomen afhankelijk is van tal van „omstandigheden".

„Zonder geregelde, wetenschappelijke contrôle „kan eene partij kalkzandsteen bestaan uit de meest „heterogene elementen hetwelk men eerst zal bespeu-„ren, wanneer het te laat is. In de eerste plaats „zou in de door ons verlangde normen moeten „geëischt worden een minimum drukvastheid. De „Vereeniging van Duitsche Kalkzandsteenfabrikanten „heeft als norm aangenomen een drukvastheid van „140 K.G. per c.M.², als 2 halve steenen met Port-„landcementspecie" (1 : 1) op elkander zijn gemet-„seld. De bouwpolitie te Berlijn eischt 150 K.G."

„Het onderzoek dat onzentwege door Professor „van der Kloes werd ingesteld vond een gemiddelde „weerstand van 123.9 K.G. per c.M.², d.i. dus een „weerstand als van gebakken rood. Deze proeven „werden op de algemeen gebruikelijke wijze genomen „met steenen, die op bouwwerken waren aangevoerd. „Wat leeren zij? Drie van de vier steenmonsters „zouden te Berlijn afgekeurd zijn."

„De beteekenis van de drukvastheid is relatief. „Het cijfer der drukvastheid levert geen absolute „maatstaf voor deugdelijkheid in de practijk. Een „steen met groote drukvastheid is op dien grond „nog niet bruikbaar te achten voor alle doeleinden. „Hij kan in vele gevallen achterstaan bij een steen „van geringere drukvastheid en bijvoorbeeld veel „minder weêrbestendig zijn.

Een kalkzandsteen van eenzelfden weerstand tegen „druk als een baksteen is daarom met dezen als „metselsteen in het werk nog niet gelijkwaardig. „Uit dien weerstand kan in zekeren zin worden „afgeleid of de steen de belasting kan dragen, maar „er blijkt niet uit hoe die steen zich op den duur „zal houden. Bij gebakken steen beschikt men dien-„aangaande over groote ondervinding. Uit de ervaring „van eeuwen is bekend, welke hoedanigheden met „een bepaalde drukvastheid bij baksteen samengaan. „Bij kalkzandsteen kan men daarentegen die ervaring „nog niet hebben."

De conclusie der inleiding is: „Weest uiterst „voorzichtig met de kalkzandsteen, want hare mate-„riaaleigenschappen als zoodanig nog eens buiten „beschouwing latende, er wordt bij ons te lande „kalkzandsteen geleverd van ontegenzeggelijk zeer „slechte hoedanigheid. Verlangt dus de waarborgen, „die u thans niet gegeven worden en eischt de „invoering van normen, uzelf ter geruststelling. „Spiegelt u aan het te Berlijn gegeven voorbeeld!"

Omtrent den toestand te Berlijn heeft de heer Weissman, na een bezoek aldaar, gerapporteerd.

Aan dit rapport wordt het volgende ontleend.

„Op het oogenblik bestaan in Duitschland ruim „200 fabrieken, die per jaar ongeveer 800 millioen „kalkzandsteenen maken. Deze getallen, ofschoon „niet onaanzienlijk, worden toch verre overtroffen „door die der Duitsche steenbakkerijen, waarvan er „11000 aanwezig zijn, die per jaar 35 milliard steenen „voortbrengen".

„Inlichtingen bij het Königliche Polizei-Praesidium „te Berlijn ingewonnen, waar Baurat Grassmann „ons welwillend te woord stond, leerden, dat de „moeilijkheid om zich van de hoedanigheid der „kalkzandsteenen te overtuigen, de Berlijnsche bouw-„politie aanvankelijk als eisch had doen stellen, dat „geen kalkzandsteenen gebruikt mochten worden, „die niet eerst aan het Königliche Materialprüfungs-„amt te Gross-Lichterfelde onderzocht waren. Sinds „1905 worden echter mildere bepalingen toegepast, „daar de voornaamste kalkzandsteenfabrieken, tot „een Verein verbonden, en hun welbegrepen belang „inziende, zekere normen hebben vastgesteld, waar-„aan het fabrikaat der leden heeft te voldoen".

„Oofschoon dus de kalkzandsteenen te Berlijn „niet meer, zooals vroeger, vóór het gebruik te „Gross-Lichterfelde beproefd moeten worden, toch „houdt de bouwpolitie streng toezicht op het materiaal. „Zoodra de Bau-Inspectoren aan de hoedanigheid „van de op een werk aangevoerde kalkzandsteenen „twijfelen worden proeven gelast en moet het werk gestaakt worden, tot de proeven hebben bewezen, „dat het materiaal aan de gestelde eischen beant-„woordt".

Zeer de aandacht verdient ook het volgende.

„Het is mogelijk, aan kalkzandsteenen een grootere „hardheid te geven door ze, nadat ze uit den ketel „zijn gehaald, nat te maken en daarna andermaal „aan de stoomhitte bloot te stellen. Men kan, dit „proces herhalend, een product verkrijgen, dat aan „hoogere eischen beantwoordt dan de steenen, die „in den handel komen. Daar zulke kalkzandsteenen „echter veel meer van vervaardigen kosten, worden „zij slechts bij uitzondering gemaakt".

Wij moeten ons in onze aanhalingen beperken. Daarom volge hier het slot van dit deel van het rapport, welks lezing wij warm aanbevelen.

„Bij het beoordeelen van de Duitsche kalkzand-„steenen en van de bij hun gebruik opgedane „ervaringen dient men in het oog te houden, dat „in Duitschland anders gebouwd wordt dan bij ons.

„De muren worden veel zwaarder gemaakt dan in „Nederland; de gevels worden, hetzij met Verblender „of groefsteen bekleed, hetzij door pleisterwerk aan „het oog onttrokken. Wanneer wij de indrukken, „bij het bezoek te Berlijn ontvangen, samenvatten, „dan komen wij tot het besluit, dat men daar, bij „gebreke van goede en goedkoope gebakken steenen, „ook kalkzandsteenen, mits zij van uitstekende „hoedanigheid zijn, voor bepaalde doeleinden ge„bruikt. Daar echter die hoedanigheid niet slechts „afhangt van den aard der gebezigde grondstoffen, „maar ook vooral van de zorg, aan de vervaardiging „besteed, is voortdurend toezicht op het aangevoerde „materiaal noodig, hetwelk dan ook door de bouw„politie wordt uitgeoefend".

Het onderzoek in Nederland is door Professor Van der Kloes uitgevoerd, die omtrent de door hem genomen proeven vele zeer belangwekkende mededeelingen doet, vergezeld van uitvoerige tabellen.

Ook hier moeten wij ons tot enkele aanhalingen bepalen, al zouden wij gaarne meer overgenomen hebben. Wij vestigen in de eerste plaats de aandacht op wat wordt medegedeeld omtrent de toeneming in drukvastheid door herhaalde harding.

„Uit deze proeven", zegt Prof. Van der Kloes, „genomen met kalkzandsteenen van verschillende „samenstelling valt af te leiden, dat de toeneming „van de drukvastheid een grens heeft, die na drie „maal harden bereikt is. Verder voortgezet harden „doet de drukvastheid weder teruggaan".

De proeven, genomen met monsters van kalkzandsteen door den Hoogleeraar met zijn handteekening in potlood aan verschillende fabrieken gewaarmerkt, gaven „cijfers van buitengewone „hoogte, bij de producten van enkele fabrieken „zelfs zóó hoog, dat het vermoeden rees, of niet „bijzondere invloeden in het spel waren. Een drietal „vragen deed zich voor. 1o. Kan met het ouder „worden der steenen de vastheid zijn toegenomen? „Het verschil tusschen de vastheidscijfers van versche „en oude steenen wijst op de mogelijkheid, dat „kalkzandsteen op den langen duur door den invloed „van water en lucht in vastheid toeneemt, doch „niet in die mate, dat een paar maanden bewaren „der steenen de hooge cijfers zou kunnen verklaren. „2o. Waren er na het merken der steenen bijzondere „kunstmiddelen aangewend om de vastheid te ver„hoogen? De uitkomsten van proeven met meer„malen geharde kalkzandsteenen genomen, bewijzen, „dat het herhalen der stoomharding, na verzadiging „met water, de drukvastheid der steenen doet toe„nemen. De uitkomsten van onze eerste reeks van „proeven werden reeds alleen hierdoor van twijfel„achtige waarde. Zij werden dit ook om andere „redenen, want ook het antwoord op de vraag „3o. Kan de wijze van beproeven van invloed ge„weest zijn op de uitkomsten? moet bevestigend „luiden".

Proeven met steenen van bouwwerken afkomstig werden nu genomen, die als wederstand de betrekkelijk lage cijfers van 123.7 K.G., 142.6 K.G., 163.1 K.G. en 65.2 K.G. per cM.² gaven.

Uit deze proeven besluit de Hoogleeraar: „De „hierboven gegeven cijfers doen blijken, dat de „hoedanigheid der kalkzandsteenen, die in Nederland „aan de markt komen, zeer verschillend is".

Ook met Waalsteenen werden proeven genomen, die als uitkomst hadden voor klinkers 305.4 K.G., voor hardgrauw 252.1 K.G., voor boerengrauw 118.4 K.G. en voor rood 119 K.G. per cM². Daaruit maakt Prof. Van der Kloes de gevolgtrekking, dat het rood te hoog gesorteerd was. Doch daar rood in den regel 100 tot 120 K.G. als weerstandscijfer geeft en boerengrauw 150 tot 200 K.G., was blijkbaar het boerengrauw te laag gesorteerd. De Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten wijst daar in een noot op en de heer Weissman is in een aan het rapport toegevoegde nota van dezelfde meening.

Proeven omtrent wederstand tegen vorst en vuur met kalkzandsteenen door Prof. van der Kloes genomen, gaven zeer uiteenloopende uitkomsten. Wegens hun vuilwitte kleur worden de steenen voor gevels ook minder geschikt geacht.

In hunne conclusiën komen de rapporteurs niet overeen.

Prof. Van der Kloes zegt: „Het slot van mijn „onderzoek is geweest, dat ik van de deugdelijkheid „van den kalkzandsteen een beteren dunk heb dan „te voren. Ik heb fabrieken bezichtigd waarin het „bedrijf een hoogen graad van volmaaktheid heeft „bereikt en andere, waar men nog ver van de vol„maaktheid af is, 't zij door gebrek aan kennis van „bouwstoffen, in het bijzonder van de eigen grond„stof, hetzij door minder doeltreffende toestellen „voor de fabricatie. Doch bijna overal merkte ik „een ernstig streven naar volmaking op, waarvan „de gevolgen niet kunnen uitblijven".

De heer Weissman daarentegen besluit uit de proeven:

„Dat de kalkzandsteenen in ons land niet beter „zijn, dan die welke te Berlijn geleverd worden; „dat in ons land ook zeer slechte kalkzandsteenen „gemaakt worden; dat het moeilijk is zich op het „oog van de hoedanigheid der kalkzandsteenen te „overtuigen, zoodat het noodzakelijk is, ter verkrij„ging van zekerheid, laboratoriumproeven te nemen; „dat kalkzandsteenen voor gevels niet geschikt zijn; „dat kalkzandsteenen tegen vuur en vorst minder „bestand zijn, dan gebakken steen".

Zooals wij reeds zeiden konden wij slechts een en ander aan de brochure ontleenen. Zij verdient echter, met aandacht in haar geheel gelezen te worden, waartoe wij ieder belangstellende, dat is ieder beoefenaar van het bouwvak in Nederland met aandrang opwekken.

Romaansche kunst.

(bij de plaat).

„Zelfs bij zeer bescheiden kerken of kapellen blijft de hoofdingang een belangrijk onderdeel, dat door de Romaansche bouwmeesters steeds met liefde is bestudeerd en tot een karakteristiek architectuurmotief is ontwikkeld. Het portaal vraagt de aandacht door de plaatsing in de gevelas, de groote schaal en de rijke behandeling in vergelijking der ramen. Bij groote drie- of vijfbeukige basilieken bevinden zich soms ook zijportalen in de as der zijbeuken. De grootte hangt af van de bestemming

Kerkportaal te Tarascon.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang No. 44.

der kerk en het talrijke verkeer in verband met bedevaarten. Vandaar slechts een enkele opening bij kleine bidruimten, een dubbele ingang bij grootere gebouwen en bij uitzondering een overwelfde portiek, die als een groote voorbouw uit verschillende overwelfde traveeën is saamgesteld. Van deze drie typen is het dubbele portaal verreweg het meest verbreid en als architectuur het belangrijkst".

„Niet alleen heeft het Romaansche kerkportaal de praktische bedoeling eener verwijding van den ingang om, door middel van geleidelijk overkragende zuilarkaden die volgens een grondlijn van 45° in de dikte van den zwaren gevelmuur zijn gesteld, het uitstroomen der schare na den eeredienst en dus het verkeer aanmerkelijk te bevorderen, doch de geheele ordonnantie vormt door haar groote schaal, haar krachtig relief, haar rijke versiering vaak een schoon architectuurmotie, van indrukwekkend- feestelijk karakter.

„Daarbij gaf het de kunstenaars een uitnemende plaats om door figurale voorstellingen in den hoogen bovendorpel van de dubbele deuropening en in het halfronde boogveld (tympan) de symbolische beteekenis van het heiligdom plastisch te vertolken."

In bovenstaande bewoordingen beschijft Henri Evers in zijn werk de „De Architectuur in hare Hoofd-Tijdperken het Romaansche kerkportaal en de uitgever van het boek stelde ons welwillend in staat een der fraaiste voorbeelden, dieer in voorkomen, bij dit nummer te reproduceeren.

Tarascon is maar een kleine stad in Zuid-Frankrijk, maar het bezit twee kostbare monumenten, namelijk de Romaansche Kathedraal van 1187 aan de H. Martha gewijd en het reusachtige koninklijke kasteel, een zeer rijk gothisch bouwwerk grootendeels uit de 15de eeuw, eenmaal een der residenties van René van Anjou, graaf van Provence, hertog van Lotharingen en Bar, koning van Sicilië bijgenaamd „le bon roi René". Deze koning in naam, want het is hem nooit gelukt zijn aanspraken op den troon van Napels te handhaven, is een merkwaardige figuur geweest in de geschiedenis van een tijdperk, dat tot de onrustigste in de Fransche historie gerekend kan worden. Men denke slechts aan zijn tijdgenoot Karel den Stoute de gevaarlijkste mededinger van den toemaligen Franschen koning Lodewijk XI.

In het Rhônedal schijnt het krijgsrumoer niet in die mate te hebben weerklonken, dat een rijk en ontwikkeld edelman als René, die ook als dichter in de Fransche litteratuur bekend is, geen gelegenheid kon vinden zijn krachten te wijden aan de bevordering van welvaart en kunst in de domeinen waar hij feitelijk heer en meester was.

Het kasteel van Tarascon, in onzen tijd als gevangenis gebruikt, getuigt nog in vele opzichten van zijn kunstzin.

De kathedraal is veel ouder en behoort tot de Romaansche prachtgebouwen, waaraan Zuid-Frankrijk zoo rijk is, al is zij ook ernstig verminkt en beschadigd, zooals uit de afbeelding te zien is.

De versiering van het tympan en de impost zijn verdwenen, maar toch boeit het geheel, zooals Evers opmerkt, door rationeele samenstelling, schoone verhoudingen en verfijnd kunstkarakter der onderdeelen.

Wij kunnen niet nalaten ook de verdere beschrijving hier te laten volgen:

„Slanke kolonetten, beurtelings rond en achtkant, ter weerszijden regelmatig wijkend op hoogen sokkel geplaatst en door statige inpostlijst bekroond, dragen de arkaden. Blijkbaar wijst hun dunne schacht evenals de fijne profileering van het geheel op den harden kalksteen, die voor de uitvoering aangewend werd. Krachtig wordt de voorboog omlijst door een uitspringend profiel, dat op kleine kraagsteenen steunt. De kleine schaal van deze kolonnade en van die der decoratieve attiekbekroning, gelijk de fijne detailleering van bogen, lijstwerken, consoles en kapiteelen brengen de grootte van het portaal tot juiste uitdrukking. Alle onderdeelen, bekorend door den sierlijken vorm, hebben reeds iets oorspronkelijks in opvatting, hoewel de verdunde zuilschacht, de Corinthiseerende kapiteelen, de eierlijst van het boogprofil, het acanthusblad van verschillende onderdeelen den klassieken oorsprong doen zien. Vol humor en afwisseling zijn de dierkoppen van de kraagsteenen der bekroning gebeiteld. De stier, de bok, het paard, de duif, de ram omsluiten vierkante, vlak bewerkte friesvullingen, die eenigszins aan de klassieke metopen herinneren. Ook het basement en de sokkel zijn geheel tot een nieuw motief omgewerkt. Het ietwat eentonige Romeinsche basement maakt plaats voor een kernachtigen overgangsvorm. Het bovenprofil is tot een kraal of rondstaaf ingekrompen en de nadruk is geheel op den krachtig voorspringenden beneden-torus gelegd. Kenmerkend Romaansch is het hoekblad, dat tot den vierkanten sokkel aansluit."

„Dank zij de zorgvuldige studie in alles is niettegenstaande de bescheiden afmetingen (elke opening is 1.10 M. breed) een waardig architectuurgeheel verkregen als een schoone inleiding tot het kerkruim".

In bovenstaande regelen is zeker de belangrijkheid van dit voorbeeld duidelijk in het licht gesteld, zij mogen dienen als een staal van den schrijftrant, waarin de afbeeldingen in het fraaie werk zijn toegelicht.

Tarascon is een plaats, die geen bouwmeester, wanneer hij in Zuid-Frankrijk reist, onbezocht zal laten, evenmin als Arles, Nimes of Carcassone.

Tarascon is evenals Arles beroemd om een andere merkwaardigheid, namelijk zijn mooie meisjes, een attractie zelfs in de reisboeken als zoodanig vermeld, maar een die op de bouwmeesters van onze dagen zonder uitwerking blijft, want die zijn immers veel te ernstig en te veel vervuld van denkbeelden over moderne „Raumkunst" om in hun reisprogram voor zoo iets wufts nog ruimte te hebben.

Vanadium.

Vanadium levert een bijna op zich zelf staand, ongekend voorbeeld op in de geschiedenis der metallurgie van een element, dat uit zijn rustigen staat van museums-curiositeit onverwachts in dien van een gewichtig hulpmiddel voor het huttenbedrijf overging. De eerste vakmannen van allerlei landen hebben, op grond van de resultaten der proefnemingen met vanadiumstaal, aan het vanadium een buitengewoon hooge waarde toegekend. Deels op grond dezer uitkomsten, anderdeels als een gevolg hunner eigene onderzoekingen en practische waarnemingen bij de staalbereiding, houden de fabrikanten der Ver. Staten tegenwoordig zich

bezig met de vervaardiging van verschillende soorten van vanadiumstaal in allerlei vormen, van de zwaarste pantserplaten af tot de fijnste automobieldeeltjes. Deze fabrieksgroep omvat: de Carnegie Steel Company, de Colonial Steel Cy., de Firth-Sterling Steel Cy. alle in Pittsburg; de United Steel Cy., in Canton, Ohio; de Bethlehem Steel Cy., in Zuid Bethlehem, Pennsylvanië en nog vele andere.

Tot voor betrekkelijk korten tijd, was de hoeveelheid van het ter beschikking staande vanadium vrij begrensd, toch heeft de American Vanadium Cy., te Pittsburg een aanzienlijke bedding van dit mineraal ontdekt, waardoor meer dan waarschijnlijk een omwenteling in de staalbereiding is te verwachten.

Aan het einde van 1905 zond deze maatschappij een mijningenieur uit, om nadere onderzoekingen in te stellen omtrent ingekomen berichten van vanadiumvondsten in Peru. Bij nadere onderzoekingen bleek dit erts echter niet aan de verwachtingen te beantwoorden. Den helderen blik des ingenieurs ontgingen echter geenszins eenige gewichtige vingerwijzingen, die betere vondsten deden vermoeden. Na vele weken rusteloozen arbeid in het gebergte werden zijne inspanningen door ontdekkingen van groote klompen rijk vanadium houdend erts, in de provincie Cerro de Pasco bekroond. Deze vondsten waren van zoodanigen aard, als ooit door mineralogen of door metallurgisten bij benadering bevroed kon worden.

Het erts is een rijk zwavelgesteente, dat gemakkelijk te ontginnen is; het bevat iets boven 22 pCt. metallisch vanadium, de rest bestaat bijna uitsluitend uit vrije zwavel en eenige silicaatstof. Genoegzaam erts is te verwachten om de staalwerken gedurende een reeks van jaren van vanadium te voorzien, terwijl de globaal geschatte hoeveelheid, in vergelijking tot de op het grondgebied als bekend aanwezige voorraad weer betrekkelijk gering is. Het grondgebied behoort aan de American Vanadium Cy., welke den bodem direct van den vooreigenaar een rijke Peruaan heeft overgenomen.

De groeven zijn oogenblikkelijk zoover geopend, dat per etmaal een opbrengst van 100 tonnen erts aan het daglicht kan worden gebracht, voorzooverre een dergelijke ontginning mocht blijken noodig te zijn. Op het oogenblik worden slechts 10 tonnen per dag gedolven, terwijl in de voorraadschuren te Pittsburg meerdere honderdtallen tonnen van dit mineraal opgestapeld zijn, welke in geval van behoefte, elk oogenblik ter beschikking staan.

Uit het erts wordt een smeltbaar ferro-vanadium gesmolten; 0.02 pCt. of ongeveer 4 pond per één ton staal is toereikend om een product voort te brengen — even gemakkelijk bij het Siemens-Martin als bij het smeltkroesproces — dat, zooals beweerd wordt, boven alle andere bekende staalsoorten uitmunt.

Wat de bijzondere eigenschappen van het vanadiumstaal betreft, zoo zegt de bewindvoerende metallurgist van de American Vanadium Cy., *Mr. J Kent Smith* het volgende:

„De waarde van de toevoeging van vanadium bij staal, ligt niet alleen in het verleenen aan dit metaal van een zeer hooge elastische sterkte, zonder zijne rekbaarheid daardoor te verzwakken, maar boven alles in zijn op zich zelf staande eigenschap aan het staal een buitengewone weerstandbiedende kracht tegen waardevermindering in het gebruik te verleenen — een punt, dat zoowel door zorgvuldige onderzoekingen in het laboratorium, als door uitgebreide proefnemingen in de praktijk is bewezen geworden.

De oude methode, eenig staal naar zijn weerstandbiedende kracht voor de statische belasting te beoordeelen, alsook naar de massa, waarbij het onder een dergelijke belasting zou uitrekken, gaf ons een zekere algemeene richtsnoer aan de hand omtrent het zich verhouden van 't metaal onder bepaalde omstandigheden in de toegepaste praktijk, welke thans reeds lang tot het verledene behoort. Maar zelfs onder deze omstandigheden of gegevens traden mysterieuze fouten op, die, zooals thans bekend is, haar oorsprong hadden in het onvermogen van 't betreffende staal spanningen te kunnen weerstaan, welke van absoluut anderen aard waren dan die waarop de proeven berustten.

Daar de eischen bij de ingenieursbouwwerken ten opzichte van krachten, snel wederkeerende spanningen, verwringingen en stooten, gepaard natuurlijk aan de toenemende vorderingen in de techniek, aan de feitelijke sterkte, steeds grooter werden, week men van de oude beproevingsverhoudingen allengs af en werd 't noodzakelijk, zijn toevlucht tot legeeringsstaal te nemen.

Betere uitkomsten werden nu verkregen, desniettemin verloor men de werkelijke eigenschappen uit het oog, en 't metaal werd nog bijna uitsluitend naar de statische belasting beoordeeld. Bij een gelijke rekbaarheid, werd een hoogere vastheid als wenschelijk aangezien, ofschoon tegenwoordig erkend wordt, dat deze sterkteverhooging, als zij ten koste der dynamische eigenschappen van het oorspronkelijk staal verkregen wordt, wel in alle gevallen voor den ingenieur van slechts geringe waarde is. Zoo ijlden de staalfabriekanten 't doel voorbij, doordien zij iets voortbrachten wat zij niet beoogden en iets verkregen, ten kostte van 't geen zij wenschten te behouden.

In den modernen machinenbouw, vooral bij zulke deelen die aan stakingen in het gebruik zijn blootgesteld, is het vooral 't dynamisch overwicht wat in aanmerking komt, namelijk weerstand tegen herhaalde krachtsuitingen, tegen afwisselende krachtsuitingen, varieerende schokken en afmatting, welke laatste het uiterlijke en zichtbare teeken der intermoleculaire trillingsvermindering is.

Een nieuw veld is dus geopend en zooals op grond van uitgebreide experimenten en langdurige practische ervaring is bewezen geworden, neemt op dit terrein vanadium een eerste plaats in, 't staat feitelijk alleen en voorbeeldloos daar. Statisch maakt 't nog de versterkende kracht van eenig ander bestanddeel intensiever, zoodat slechts weinig van dit bestanddeel behoeft gebezigd te worden om 't metaal dynamisch niet te benadeelen. Op zich zelve reeds draagt 't op het staal meer dynamische eigenschappen over. Daardoor dat 't de separatie, de scheiding vertraagt, maakt het 't staal bijzonder geschikt voor de groote, met het harden gepaard gaande verbeteringen.

Bij ten nutte making dezer karakteristieke eigenschap kan een staalsoort bereid worden, welke tegen slijtage en roesten zeer weerstandbiedend is. Het maakt 't staal taai en verleent 't een groot standhoudend vermogen tegen torsiebreuk. In 't kort dus, 't verzekert aan het staal in het praktisch gebruik een krachtig en duurzaam voortbestaan.

Door een scherpzinnige, wel doordachte toepassing zijn combinaties mogelijk, welke met geen ander middel bereikbaar zijn, terwijl ook met de

bijzondere eischen rekening kan worden gehouden, of ze nu hoofdzakelijk 1) statisch, 2) dynamisch of 3) zeggen wij: gelijk verdeeld zijn. Deze zeer uiteenloopende eischen moeten alle in het oog worden gehouden, om aan de moderne eischen bevredigend te kunnen voldoen, en vanadium geeft ons het eenigste bekende wapen in de hand waarmede deze afwisselende hoedanigheden met goed gevolg te overmeesteren zijn.

Bij een vernuftig gebruik van dit element zal de geheele ijzer- en staalindustrie onder een hoogeren vlucht, op nieuwe banen worden geschoven. Alle soorten van uitrustingen der spoorwegen zullen een volkomen omwenteling ondergaan. De staalqualiteit, welke voor de automobiel geschikt is, werktuigstaal, machinestaal van elken aard, bruggenstaal, kramerystaal, elk op zijne wijze, wordt in zoo hooge mate verbeterd, dat 't ten gevolge van 't gebruik van vanadium, een nieuwe getalte aanneemt. De daarmede bereikte verbeteringen zijn inderdaad zoo groot dat 't ons als een sprookje in de ooren zou klinken indien onaantastbare bewijzen niet daartegenover konden worden gesteld. Feitelijk beweren wij niets te veel: dat de uitwerking van dit element — nog voor korten tijd als een zeldzaamheid aangezien — een nieuwe bladzijde in de geschiedenis der staalbereiding heeft opengeslagen.

J. L. TERNEDEN.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 43. Iets over den bestratingsdienst en het bestratingswerk te Amsterdam, door W. J. de Groot.
Brouwers Bouw-Beeldhouwwerk.
4e Gevelwedstrijd te Haarlem.
Verslagen van de vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage van 18 October 1907 en van die der Afdeeling Amsterdam van 18 October 1907.

Architectura No. 43. De Medailles der Vierjaarlijksche door Walenkamp.
Standbeeld voor Christiaan Huijgens.
Verslag der 1230ste Gewone Vergadering, gehouden op Woensdag 23 October 1907 in „Parkzicht".
Sste Int. Congres voor goedkoope woningen, gehouden te Londen in Augustus 1907 (Vervolg.)
Middelbaar Technisch Onderwijs.
Technisch Gedeelte. Bepalingen voor de uitvoering van ijzerbetonconstructies in Pruisen (Slot.) — Wateraanleg met reservoirleiding in gebouwen. (Vervolg.)

De Bouwwereld No. 44. De waarde van kalkzandsteen (Vervolg).
De Dam te Amsterdam III. De Dam in de middeleeuwen (II) door Dr. J. C. Breen.
Een Crematorium voor Nederland door M. A. Poel, met afb.

De Ingenieur No. 43. Inleiding tot een bezoek aan de Zaanstreek. Uitgesproken op de ledenvergadering van de Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Kon. Inst. van Ingenieurs, den 20en Augustus 1907 te Amsterdam. door Arnold H. Verkade.
M. E. de Wildt c.i. Necrologie door R. A. van Sandick.
Hoe Soerabaja het snelst en het goedkoopst te helpen aan een aanlegplaats voor zeeschepen door R. A. van Sandick c.i.
Balkbrug in gewapend beton voor gewoon en stoomtramverkeer over de Jeker te Maastricht met afbeeldingen door F. M. Tadema Wielandt c.i.
Waardeering van den ingenieursstand door Amerikaansche financiers.
Rapport aan H. M. de Koningin en nota betreffende het Vakonderwijs, van de staatscommissie voor den Middenstand.
Vergadering van de Vakafdeeling voor Electrotechniek van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 19 October 1907.
Ingezonden stukken. Een nieuwe wijze van voortbeweging van stoomschepen, door F. P. G. van Loenen Martinet.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 43. Bestratingen (vervolg). — Iets over accumulatoren (slot). — De electrische gloei- en hardingsoven. — Warmtekrachtmachines (vervolg).

De Aannemer No. 44. Wat meer van nabij, kritiek van het rapport van den heer van Nieukerken, ingediend aan het Congres voor de ambachtsnijverheid in zake Aanbestedingen.

De Nederlandsche Kiel-Industrie No. 17. Kalkzandsteenen als bouwmateriaal. — Een en ander over wrijving en smeermiddelen bij stoommachines.

Deutsche Bauhütte No. 43. Aus Breslau door Konrad Müller Kaboth.
Von der Dekoration der Gartenbauten door P. Rose bij schetsen van Schutte en Volmer te Barmen.
Vom Englischen Schlossbau, door Erich Schirmer, met een fraaie teekening van A. Brod van het huis Netley Hill, arch. J. Douglas.
Dekorierte Fliesen für den Innenschmuck door Dr. Steger.
Architektonische Formenlehre, boekbeoordeeling door H. Semper.
Ein Gasthof an der Landstrasze door Gerh. Heyden bij een ontwerp van K. Arnheim.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. De boringen tot het bekomen van drinkwater voor het eiland Goeree en Overflakkee zijn op den geestgrond onder Ouddorp voortgezet. Op 32 M. heeft men thans overvloed van water bekomen, zoodat het eiland in zijn geheel van duinwater kan worden voorzien.

— Leiden. De raad benoemde dezer dagen tot adjunct-directeur der stedelijke fabrieken voor gas en elektriciteit, den heer F. A. Hellman jr., tijdelijk in dienst der gemeente als ingenieur voor den bouw der elektrische centrale, en besloot diens jaarwedde, die blijkens de verordening zich beweegt tusschen f 3000 en f 4000, te bepalen op f 3500, met vrij gebruik van elektriciteit tot een maximum van 1500 eenheden.

Tevens werden de jaarwedden van den directeur en den hoofdboekhouder dezer fabrieken op het door de verordening vastgestelde maximum onderscheidenlijk bepaald op f 5000 en f 2500.

Personalia.

— Op den 5den November a.s. hoopt de heer H. J. Walle Jzn., architect 2de klasse bij den Dienst der Publieke Werken te Amsterdam, den dag te herdenken, waarop hij 25 jaren geleden in gemeentedienst trad. Zonder twijfel zal het den jubilaris op dien heugelijken dag niet aan belangstelling ontbreken.

— Bij de Gemeentewerken te Leiden is, met den titel van ingenieur, benoemd de heer J. H. E. Rückert, 1e luitenant der genie.

— De Gemeenteraad van Ridderkerk heeft tot opzichter, „Chef van Exploitatie" der Gemeentelijke Drinkwaterleiding benoemd de Heer W. J. Prins aldaar.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar in Hand- en Lijnteekenen aan de Burgeravondschool te Hoorn (October—April) hoogstens 15 lesuren per week. Salaris f 550. Gezegeld adres aan den Burgemeester vóór 5 November a.s. (1)

— Derde Onderwijzer in het Smeden, bekwaam Vuurwerker met kennis van Vakteekenen aan de Ambachts-

school Gorinchem, tegen 1 Januari 1908. Aanvangsjaarwedde f 700, Stukken vóór 15 November a.s. aan den Directeur. (1)

— Teekenaar in staat zelfstandig te ontwerpen en te detailleeren. Salaris naar bekwaamheid. Br. lett. S. Z 4128, Alg. Adv.-Bur. A. De la Mar Azn., Amsterdam.

— Werktuigkundig Ingenieur in tijdelijken dienst bij de Publieke Werken te Amsterdam. Salaris f 2000 à f 3000. Electrotechniek, aanbeveling. Sollicitatiën schriftelijk bij den Directeur der Publieke Werken. (2)

— Meubelteekenaar hoofdzakelijk voor moderne Meubelen. Offerten met proefteekening, ond. lett. R E 60, N. v. d. D. (2)

— Teekenaar voor een Fabriek van ijzerconstructies Brieven onder No. 33190, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Utrecht. Zie adv. in No. 43. (2)

— Agenten voor verkoop van Asbestlei. Zie adv. in No. 43. (2)

Bouwkundig Opzichter gehuwd, P. G., voor vast betrekking op een fabriek in Zuid-Holland. Brieven onder No. 34197 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— 2 Bouwk. of waterb.k. Opzichter-Teekenaars, ervaren in waterpassen. bestratingen en rioleering en 1 bouwk. Teekenaar bij de Gemeentewerken van Enschede in tijdelijken dienst. Sollicitatiën aan den Directeur. Zich persoonlijk aan te melden, Molenstr. 33 vóór 12½ v.m. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
4 Waterb. Opzr. Teek.,	24—45 j., f 80—f 110	„
10 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
6 Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
3 Chef-machinisten	30—39 j., f 90—f 150	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 4 November.

Utrecht, ten 2 ure, door het Prov. Best.: het bouwen van een brugknechtswoning bij de draaibrug over het Merwedekanaal te Jutphaas; raming f 3300, bestek no. 204 na 21 October ter lezing aan het min. van Waterstaat, aan de lokalen der Prov. besturen en te bekomen bij Gebr. Van Cleef te 's Gravenhage, inl. te bek. bij den hoofdingenieur-directeur Escher te Arnhem, den arrondissement-ingenieur Steijn Parvé, aldaar en bij den opzichter Van Langeveld te Vreeswijk; de nota van inl. op 28 October ter inzage bij den opzichter Van Langeveld.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het maken van eene openbare bad- en zweminrichting voor vrouwen, in de Dijksgracht; de voorwaarden te verkrijgen ter Stads-drukkerij; inlichtingen bij den ingenieur van de „Havenwerken" ten Stadhuize, kamer no. 151, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen der week, welke aan de besteding voorafgaat.

's-Gravenhage, ten 10 ure, door de genie, op het bureel bij de Frederikskazerne: bestek no. 166: het inrichten van een gedeelte der voormalige geschutgieterij te 's-Gravenhage, ten behoeve van de hoogere krijgsschool; begr. f 5800; bestek vanaf 26 Oct. en het processverbaal vanaf 31 Oct. ter lezing op gen. bureel; bestek en afschriften van processverbaal verkrijgb. bij den besteder.

Leiden, ten 11.30 ure, door het gemeentebest.: bestek no. 17: het inrichten van een lokaal voor onderwijs in natuurkunde in het gymnasium; bestek en teek. ter inzage op het bureau van gemeentewerken van 9 tot 4 ure, en aldaar verkrijgbaar; aanw gehouden; inl. te bekomen op het bureau gemeentewerken tusschen 11 en 12 ure.

Lutjegast, ten 4 ure, door de heer U. S. Vits, ten huize van den caféhouder Rosema: het afbreken eener oude en opbouwen eener boerenbehuizing met veeschuur te Lutjegast; bestek en teek. verkrijgbaar bij den architect R. Reitsma, Helpman, bij Groningen; aanw. gehouden.

DINSDAG 5 November.

Rotterdam, ten 11 ure, door de commissie voor de drinkwaterleiding. in het gebouw der drinkwaterleiding: a. de leverig van 165.500 kg. gegoten ijzeren hulpstukken; b. de levering van 875 stuks afsluiters en brandkranen met toebehooren; bestek, voorw. en teek. ter inzage in het gebouw der drinkwaterleiding, Haringvliet no. 6, en verkrijgb. bij Wed. P. van Waesberge en Zoon, boekdrukkers, Houttuin no. 73; inl. ten kantore der drinkwaterleiding. alwaar de bilj. moeten worden ingez. op 4 Nov. voor 4 uur,

Utrecht, ten 2 ten 2 ure, door de Mij. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, aan het centraalbureau der Maatschappij Moreelse Park: de levering van bovenbouwmaterialen namelijk: bestek 225: Zie adv. in dit no.

Vorden, ten 3 ure, door Mevr. Crol te Rotterdam, in het hotel 't Wapen van Gelderland: het bouwen van een villa; aanw. 2 Nov. 11 ure; bestek en teek. verkrijgbaar bij G. J. Mellink te Vorden.

WOENSDAG 6 November.

Vlissingen, ten 2 ure, door het gemeentebestuur: 1o. het leggen van riolen met alle daarmede in verband staande werken; 2o. het leveren van 203 M³. fundeeringhout; 3o. het leveren van 106 stuks gegoten ijzeren straatluiken en 215 stuks ijzeren gegoten straatsyphons; 4o. het leveren van grès buizen en hulpstukken: 5o. het verhoogen van de walmuren langs de Engelsche Kaai en de landhoofden van de Roode Brug; bestekken en teek. ter inzage ten kantore van den gem.-bouwmeester (raadhuis) en aldaar verkrijgbaar; aanw. gehouden.

DONDERDAG 7 November

Haarlem, ten 11 ure, door het min. van Waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: de voorziening der boorden van het Noordhollandsch kanaal in 3 perc.; begr.: perc. I f 10.000; perc. II f 6500; perc. III f 4500; massa f 21.000; bestek no. 208 na 24 Oct. ter lezing aan gen. minist., aan de lokalen der prov. best. en te bek. bij Gebr. van Cleef, Spui 28a te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-dir. Kemper te Haarlem, den ing. Rooseboom te Alkmaar en den opz. Vroeg te Willemsluizen, gem. Amsterdam (gem. Amsterdam (voor perc. I), Schol, Prins Hendrikstraat 30 te Alkmaar (voor perc. II), en Schotel te Nieuwediep (voor perc. III); de nota van inl. op 31 Oct. en 2 Nov. van 9 tot 5 ure ter inzage bij gen. opzichters.

Middelburg, ten 11 ure, door het min. van Waterstaat, aan het gebouw van het prov. best.; de uitvoering van voorzieningen aan de schutkolkmuren en het stortebed in de schutkolk van de groote schutsluis te Hansweert, begr. f 150.000; bestek no. 205 na 23 Oct. ter lezing aan hen. minist., aan de lokalen der prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-dir. Bekaar te Middelburg, den arrond.-ing. van Vlissingen te Goes en den opzichter Kooreman te Hansweert; de nota van inl. op 2 November ter inzage bij gen. arrond.-ing.

ZATERDAG 9 November.

Delft, door de Commissie voor de Gemeente Reiniging: de levering van 200 stuks privaattonnen te vervaardigen van Philadelphia Amerikaansche eikenhouten duigen en voorzien van gegalvaniseerd ijzer en banden; de aanbesteding zal plaats hebben ten Raadhuize, voormiddags ten 3 ure; bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Gemeente-secretarie; de directeur der Gemeente-reiniging geeft nadere inlichtingen.

MAANDAG 11 November.

's-Gravenhage, ten 11.30. — Door het min. van Binnenl. Zaken, aan het gebouw van het prov. best.: het verbouwen van het gouvernementsgebouw te 's-Gravenhage; begr. f 30.000; bestek ter lezing aan gen. minist., aan het gebouw van het prov. best. en te bek. bij den boekh. M. Nijhoff, Nobelstr. 18 te 's-Gravenhage; aanw. 4 Nov. 2 ure; inl. bij den rijksbouwk. voor de onderwijsgebouwen enz.

DINSDAG 12 November.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorwegen, aan het centraal-bureau der Mij. in het Moreelse Park: bestek no. 1127; het maken van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels enz. op het emplacement Amsterdam W P.; begr f 35,000. (Zie adv. in no. 43).

Vervolg Aank. van Aanbest. zie Bijlage.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 9 NOVEMBER 1907. No. 45.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluitend bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Originaliteit.

Met hardnekkigheid en nadruk heeft de negentiende eeuw in haar tweede helft gewerkt aan de verspreiding van het denkbeeld, dat de mensch niets zoo eigenaardigs en kostbaars bezit als zijn persoonlijkheid.

Nietzsche en voor hem Stirner en anderen waren de dragers van dit denkbeeld, de litteratuur omtrent 1880 heeft het tot vervelens toe gevarieerd en thans heeft het zich als een vaste grondstelling in de moderne wereldbeschouwing een plaats veroverd. Met de woorden: „persoonlijkheid, individualiteit, originaliteit" is zoo geschermd, dat zij aan fijner georganiseerde tijdgenooten hinderlijk in de ooren klonken en tegenspraak dan ook niet uitbleef. Deze tegenspraak verhinderde echter een verder voortwerken van het denkbeeld niet. Men verzet zich tegen een vervelend zich opdringend woord, maar het onkruid zelf blijft doorgroeien. Het originaliteits-denkbeeld behoort tot ons conventioneele denken, het is in het onbewuste en instinctieve verborgen en woekert daar welbeschut onopgemerkt krachtig voort. Zelfs toen men het alom predikte was het niet zoo vastgeworteld als thans want menschen van smaak ergerden zich aan zijn aanmatigende consequenties.

Men ziet dit zeer duidelijk wanneer men door de moderne wijken onzer steden wandelt of door de oudere gedeelten, die zich moderniseeren, men ziet het ook op elke kunsttentoonstelling, men ziet het bij het doorbladeren van tijdschriften en plaatwerken, aan moderne kunst gewijd. Jongeren en ouderen, begaafden en minder begaafden blijken daar beheerscht door dezelfde gedachte, gelijkelijk gehypnotiseerd door het verlangen, hun eigen persoonlijken kijk op de wereld en haar verschijnselen zoo gauw mogelijk en zoo duidelijk mogelijk uit te werken. De uitdrukking moet tot elken prijs nieuw en eenig in hare soort zijn. Deze zucht naar originaliteit is reeds zoo dikwijls gecritiseerd, dat het wel overbodig mag heeten voor deze critiek nog naar nieuwe vormen te zoeken. Daartegenover is er nog maar zelden op gewezen, dat dit streven naar originaliteit een merkwaardige tegenstrijdigheid in zich bevat, die ten slotte moet voeren tot een doel, tegenovergesteld aan dat, wat men oorspronkelijk in het oog had.

Deze tegenstrijdigheid is wellicht als volgt te omschrijven.

Dat de persoonlijkheid der menschen hoogste goed is, dat een kunstenaar ons des te sterker boeit, hoe krachtiger al zijn werken een persoonlijk, een individueel cachet dragen, dit zijn geen vragen meer, dit kan men veilig beweren en erkennen en zoowel de scheppende kunstenaar als de beschouwende criticus zal zich met dit inzicht vereenigen. Een persoonlijkheid te *zijn* daarin ligt

inderdaad des menschen hoogste waarde. Wordt nu evenwel het streven naar persoonlijkheid de eenige richtsnoer voor den scheppenden kunstenaar, dan geraakt hij dadelijk op een verkeerden weg die hem in korten tijd voor onoverkomelijke hindernissen voert.

De eerste uitingen van jonge kunstenaars zijn dikwijls zeer veelbelovend. Gewoonlijk vindt men daarin een frisschen, krachtigen trek, een eigenaardig sprekend karakter, waarin het werkelijk individueele een zuivere, naïve uitdrukking heeft gevonden. Aan latere werken zet de jonge kunstenaar zich echter met het bewustzijn een karakter te bezitten en met het streven dit karakter te behouden. Dit bewustzijn stelt zich tusschen hem en de natuur, als een vreemd en storend element. Met één oog ziet hij het onderwerp, met het andere tuurt hij besluiteloos naar zijn vroeger werk en nu bootst hij datgene na, wat hij als zijn karakter erkend heeft. Zijn uitingen wellen niet meer frisch op uit onbevangen aanschouwing, maar worden mede bepaald door vroeger aangewende handgrepen. Zijn verhouding tot de intuïtie is beneveld hij begint zich te binden. De vogel zingt niet meer zooals hij gebekt is, maar hij redeneert *zoo* is mijn snavel gegroeid, *zoo* moet ik zingen. Hij geeft het reine impressionisme zijner eerste uitingen prijs en beperkt zich tot een manier, een willekeurige begrenzing zijner talenten. Het gevolg daarvan is, dat zijn wijze van werken droog en stereotiep wordt en alle originaliteit verliest. Aan het bezit van een algemeen herkenbare persoonlijke eigenaardigheid, heeft hij zijn werkelijk bezit aan persoonlijkheid opgeofferd.

Het is soms treurig om aan te zien, hoe ijverig deze jonge, veelbelovende krachten bezig zijn te versteenen, zichzelf te kortwieken en te blinddoeken en zich tot virtuozen op één snaar te vormen. In plaats van persoonlijkheden worden zij specialiteiten en in de kracht van het leven staan zij uitgeput en reddeloos ingesloten aan de poorten van het leven, die zij zichzelf onbedachtzaam voor den neus hebben dichtgeworpen. Vroeg verliezen zij alle gegevens voor een vruchtbare ontwikkeling. Hun werk boeit niet meer, want slechts de levende originaliteit vermag de belangstelling gaande te maken.

Denken wij nu eens wat een rein kunstenaarstemperament is en zijn moet. Dat vergeet bij elken nieuwen arbeid zijn karakter, om het telkens opnieuw uit zijn intuïtie terug te vinden. Zichzelf na te volgen is gevaarlijker dan anderen na te volgen. Slechts wanneer de kunstenaar de zuiverheid van zijn verhouding tot het onderwerp angstvallig bewaart, heeft hij daarin een waarborg, dat zijn werk van echte originaliteit getuigen zal. Door te trachten ieder werk als zijn eerste te beschouwen, bereikt men het doel, in ieder werk dezelfde en zichzelf te zijn.

De Duitschers hebben den naam, wanneer zij over kunst schrijven, spoedig in breedsprakigheid te vervallen en die naam is niet onverdiend. Tegenwoordig mag men echter niet meer zeggen, dat dit regel is; menig artikel, dat men thans in Duitsche tijdschriften vindt, getuigt integendeel van helderheid van geest en is in levendigen stijl geschreven. Dit kwam ons voor het geval te zijn met het boven in vrije vertaling weergegeven stukje van Wilhelm Michel in het laatstverschenen nummer van Deutsche Kunst und Dekoration.

Ofschoon geschreven met het oog op de kunst in 't algemeen, passen Michel's opmerkingen ook onveranderd op moderne bouwkunst; ook op het gebied van vrouwe Architectura zijn voorbeelden voor 't grijpen, die de juistheid zijner beschouwingen bevestigen en het zal velen onzer jongere bouwmeesters en ook anderen, geen kwaad doen, die eens ernstig te overwegen.

Hoe de zucht naar vermeende originaliteit den bouwmeesters parten speelt, men kan het bemerken aan het met groote inspanning verkregen, niettemin rammelend, en daardoor zoo onbevredigend effect dat onze moderne winkelstraten en villawijken maken, waarbij de dissonanten in de architectuur wedijveren met die, welke het verkeer teweeg brengt en een concert ontstaat, waarvan de beschrijving in Dante's Hel niet misplaatst zou zijn.

Ieder *wil* tot elken prijs zichzelf zijn, alle navolging is uit den booze en de eenheid en de rust, die zoo weldadig aandoen in onze oude stadsgezichten, moeten maar vanzelf komen, zonder dat de bouwmeesters zich daarom bekommeren.

Hoe geheel anders was het in tijden, toen men nog hechtte aan de regels der kunst, die van zelf de richting voorschreven, waarin ieder zich bewoog, toch ieder op zijn wijze, en hoeveel talrijker zijn nog uit die tijden de voorbeelden aan te wijzen, die getuigen van de onbevangen originaliteit der ontwerpers, dan dit heden ten dage mogelijk is.

Men leze slechts, wanneer men meent in eigen omgeving geen voorbeelden genoeg te kunnen vinden, wat Konrad Müller-Kaboth in de Deutsche Bauhütte schreef over een stad als Breslau, beroemd om haar raadhuis, maar ook vele bouwwerken rijk uit latere tijdperken. Van de huizen uit het begin der 19de eeuw wordt door hem o. a. het volgende gezegd en wat hij daarop laat volgen aan het adres der hedendaagsche bouwmeesters is wel behartigenswaard.

Zij, die huizen, gelijken allen op elkaar; in verhouding tot hun hoogte meestal zeer smal, laten geen dak zien maar voeren, de dakschilden verbergend, het pleisterwerk der gevels gelijkmatig tot den nok toe door en maken van de straat af gezien met hunne structuur en hun gelijkmatig aan de antieken ontleende versieringsmotieven een indruk van eenheid en rust. Daarvan konden onze gevelbouwmeesters leeren.

Hoe is het echter met de nieuwe bouwwerken, die in de nieuw zich vormende stadswijk Klimburg binnen een jaar tijds verrezen zijn. Daaraan kan men zien hoe gering nog de sociale orde of de aesthetische zin voor het aanzien der straten is en hoe elk afzonderlijk huis door opzichtige bijzonderheden de harmonie in het stadsbeeld verbreekt. Geen enkel huis vertoont ergens een artistieke trek, die bijzonder boeit, maar allen te zamen vormen een zoo schreeuwende wanklank van aanmatigende details, dat men bij het passeeren der straat niet vrij blijft van opwinding en pijnlijke aandoening der zenuwen. Men wordt tegen zijn zin gedwongen toch naar de banaliteiten te kijken, waarvan de opgeblazen ploertigheid zich aan 't oog opdringt. Hoe weldadig werken daartegenover de armzaligste burgerhuizen, uit den Empire-tijd, die buiten hun naar boven wijkenden rechtlijnigen omtrek niets bezitten, dat niet door de naakte behoefte voorgeschreven werd. De straten, waarin zij staan zijn oud en leelijk en toch krijgt men, als men er doorgaat een gevoel van architectonisch evenwicht

dus van iets zeer aesthetisch, harmonie en rythmus, waaruit de rust als een gevoel van behaaglijkheid ons tegenstroomt,

Men moest toch eigenlijk heden reeds geleerd hebben de oude bouwwerken zoo hun geheimen af te luisteren, dat niet meer de lust opkomt om ze in hun geheel of in onderdeelen na te bootsen, maar dat uit het begrijpen van de wijze, hoe de elementen van hun effect zijn samengesteld, de vraagstukken van den modernen tijd kunnen worden opgelost met overeenkomstigen takt, met even bescheiden middelen en een evenredig verscherpt gevoel voor organische logica.

Ziedaar een ander oordeel over moderne originaliteit, niet zoo helder misschien als het vroeger aangehaalde, maar evenzeer een vingerwijzing bevattend, die men zich ten nutte kan maken.

Het Huygens-Monument.

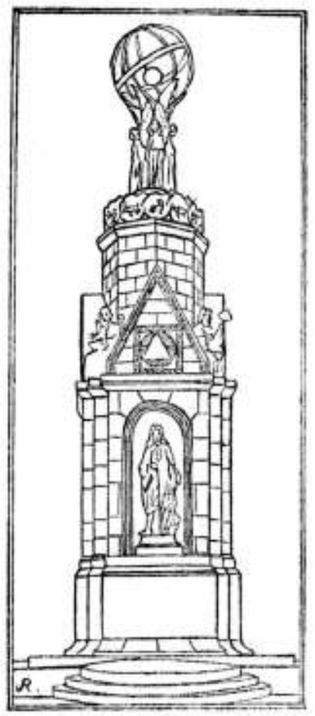

Die uitvond 't rustloos slingeruurwerk,
Staat hier versteend in Gotisch muurwerk;
In middeleeuwschen stijl gevat,
Prijkt, wie niets middeleeuwsch bezat.

Het Vaderland bevatte dezer dagen een aardige boutade in afbeeldingen met bijschriften in dichtmaat; waarvan wij de eerste hierboven reproduceeren. Het is maar een vluchtige schets, doch zij geeft in hoofdzaak toch een goed denkbeeld van Dr. Cuypers ontwerp, dat vele gemoederen in beweging heeft gebracht en onzes inziens terecht. Wij verwijzen slechts naar het artikel in ons vorig nummer, dat naar wij hopen iets zal mogen bijdragen om de mannen die Huygens willen eeren terug te brengen van de dwalingen huns weegs.

Of het helpen zal, dat men komt met een ernstig betoog zooals wij deden, of dat men den draak steekt met de zaak zooals het Vaderland deed, wij zouden het niet durven voorspellen.

Waar côteriegeest heerscht krijgt hij, die op den steun van een machtige côterie rekenen kan, ten slotte altijd zijn zin, trots alle argumenten, trots heel de openbare meening.

Men kan zich uitsloven zooveel men wil, men kan adressen bij dozijnen schrijven en inzenden, hemel en aarde bewegen om zoo te zeggen, om ten slotte te ervaren, dat het alles niets geholpen heeft. Is het noodig nog voorbeelden aan te halen?

Een enkel, het meest recente, de plaats van het Vredespaleis betreffend, kan wel voldoende geacht worden.

Iets dergelijks voorzien wij in het klein met het Huygensmonument en toch dat moest anders zijn.

Middelbaar Technisch Onderwijs.

Wanneer men leest, wat in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over het Middelbaar Technisch Onderwijs wordt gezegd, dan krijgt men den indruk, dat de herschepping van de Kweekschool voor Machinisten in een Middelbare Technische School een vrijwel beklonken zaak is. Wij hadden dit reeds voorspeld, gelijk onze lezers zich zullen herinneren.

„Vrij algemeen verklaarde men het zeer te waar„deeren, dat de Minister het vraagstuk van het „Middelbaar Technisch Onderwijs heeft aangevat. „Verschillende vragen werden gesteld. Verschillende „leden achtten Amsterdam al zeer weinig geschikt „voor een inrichting als de Minister op het oog „heeft. Zal die inrichting aansluiten aan de Tech„nische Hoogeschool? Sommige leden, hoewel niet „ongenegen 's Ministers plan te steunen, gaven met „het oog op de bezwaren toch in overweging om „het voorstel terug te nemen. Vele leden voegden „hieraan toe, dat aan hunne bezwaren tegen de „oprichting van een Centrale Middelbare Technische „School niet de beteekenis moest worden gegeven „als zouden zij niet bereid zijn, gelden toe te staan „voor de reorganisatie van de Kweekschool voor „Machinisten".

Hieruit valt niets anders af te leiden, dan dat de reorganisatie van de Kweekschool voor Machinisten geen tegenstand ondervond. Maar hoe zal men haar kunnen reorganiseeren, zonder er eene Centrale Middelbare Technische School van te maken? Zonderling schijnt ons in ieder geval de vraag, of de nieuwe inrichting aan de Technische Hoogeschool zal aansluiten. Want het lid of de leden die haar stelden zouden het antwoord reeds gekregen hebben, indien zij de memorie van toelichting bij de post hadden gelezen. Aansluiting

bij de Technische Hoogeschool is onmogelijk, daar de te stichten school niet het doel heeft, de leerlingen tot het Hooger Onderwijs voor te bereiden.

Het zou ook gewenscht geweest zijn, wanneer de „verschillende leden", die Amsterdam al zeer weinig geschikt achtten voor een inrichting als de Minister op het oog heeft, hun oordeel wat nader hadden toegelicht. Vonden zij wellicht Utrecht beter, of Amersfoort, vanwege de meer centrale ligging? Of meenden zij dat één school zooals die bedoeld wordt, om financieele redenen minder gewenscht is voor de leerlingen, die niet ter plaatse of in de onmiddellijke nabijheid wonen, en die dus kost en inwoning zullen hebben te betalen?

Van veel belangstelling in het voor Nederland toch zoo gewichtige vraagstuk geven de korte, weinig zeggende zinsneden, die het Voorloopig Verslag bevat, zeker geen blijk. Misschien toonden die leden haar het meest welke „met het oog op de „bezwaren, in overweging gaven het voorstel terug „te nemen". Dat zij echter tevens „zich niet on„genegen verklaarden 's Ministers plan te steunen" doet echter het vermoeden rijzen, dat hun oppositie ten slotte niet veel om het lijf zal hebben.

De debatten zullen hieromtrent licht geven. Maar het zal, dunkt ons, goed zijn indien de belanghebbenden zich ook daarvan niet te veel voorstellen. Het Middelbaar Technisch Onderwijs toch, hoe noodig ook, heeft geen politieke zijde. Misschien zullen de aanhangers van het vorig Ministerie, dat de Centrale Technische School te Haarlem voorstelde, met die te Amsterdam zich niets bijster ingenomen toonen.

Doch het luttele bedrag, hetwelk de Minister thans vraagt, vormt zulk een tegenstelling tot de aanzienlijke som, voor de verwezenlijking van het Haarlemsche plan benoodigd, dat daardoor aan de verdedigers van het nu gedaan voorstel een zeer krachtig wapen wordt in handen gegeven.

Wij betreuren het, dat van de „bezwaren" in het Voorloopig Verslag slechts met een enkel woord wordt melding gemaakt. Het is voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, voor de Vereeniging voor Vakonderwijs en voor den Bond van Technici weinig bemoedigend, dat de meening van deze zoo bij uitstek tot oordeelen bevoegde lichamen zoo weinig gewicht in de schaal blijkt te hebben gelegd.

Wij hebben er in ons nummer van 14 September reeds op gewezen, dat er ten opzichte van het Middelbaar Technisch Onderwijs twee partijen bestaan. Een daarvan, de democratische, wenscht dit onderwijs in de eerste plaats voor de zoons van de tegenwoordige technici, en verlangt daarom dat de leerlingen, gelijk hun vaders, uit de practijk zullen voortkomen. De andere partij, de aristocratische, wil slechts de zuivere theoretische voorbereiding, die de Hoogere Burgerschool geeft, en die ook voor de Technische Hoogeschool voldoende wordt geacht.

Het plan van den Minister was er blijkbaar aanvankelijk uitsluitend op ingericht, om aan de aristocratische partij te geven, wat zij verlangde. Ter elfder ure echter, misschien nadat de democraten zoowel in de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst als in de Vereeniging voor Vakonderwijs den zegen behaald hadden, schijnt men te hebben ingezien, dat ook dien democraten iets moest worden gegeven.

Zoo heeft men dan de aanstaande leerlingen in de memorie van toelichting gescheiden in „lagerstaande" en „hoogerstaande". Maar uitdrukkelijk is daarbij gezegd „dat de vorming van hooger„staande opzichters de hoofdzaak zal zijn."

Nu hopen wij maar, dat de democraten er in slagen zullen enkele invloedrijke Kamerleden voor hun zaak te winnen. Heeft de Kweekschool voor Machinisten behoefte aan een toelage uit de staatskas, men geve haar die, doch kenne haar dan *niet* het recht toe, zich Centrale Middelbare Technische School te noemen, Zij blijve, wat zij is, en de Minister kome voor het Middelbaar Technisch Onderwijs met nieuwe voorstellen, die rekening houden met de zoo duidelijk uitgedrukte wenschen der Nederlandsche technische kringen.

Stofvrije wegen.

Aangenaam is 't zeker niet des zomers verkeerrijke straten te moeten doorkruisen, waar dichte stofwolken voetgangers, automobilisten en de omgeving in een aschgrauw kleed hullen, iets waartegen een afdoend voorbehoedmiddel tot heden niet werd uitgedacht. Waterbesproeiing heft dit ongerief slechts kortstondig op, en blijkt te kostbaar om op bevredigende wijze algemeene toepassing te vinden. Of 't nu, zoolang paardenverkeer in onze straten bestaan, zal, uitvoerbaar is het stofongerief voldoende op te heffen, schijnt hoogst twijfelachtig, want het stof in de straten der groote steden bestaat voornamelijk uit fijn getreden paardenmest. Wel wordt op asphaltwegen, door het uitstrooien van zand en kiezel, tegen 't gladworden, stof gevormd, maar tegenover dat van straatwegen en landwegen is 't nog dragelijk te noemen.

Van verschillende zijden werd dus beproefd het stof, inplaats van door water, door andere niet spoedig verdampende vloeistoffen te binden, b.v. in Amerika door overblijfsels uit de petroleum-raffineering, toch leverden dergelijke proeven slechts problematische resultaten op.

In Engeland heeft men ter verhoeding van de stofvorming, over aanzienlijke lengten, wegen uit z.g.n. teermacadam aangelegd, zonder tot bevredigende uitkomsten te geraken. Voor een dezer proeven werd macadam zoodanig gelegd, dat op een steenbedding een laag grint — ter grootte van den meestal gebruikten steenslag — werd uitgestrooid, waarna men de tusschenruimten met teer aanvulde. Bij dit soort niet sterk verhardend macadam ontstond, onder den last van zware voertuigen, een eigenaardig golvend oppervlak in de asrichting der straten. De hierdoor veroorzaakte weerstand voor het wagenverkeer, deed dit macadam, afgezien van nog andere ongerieflijkheden, als onpraktisch ter zijde stellen.

Andere proefnemingen werden met een macadam genomen, waarbij op het steenbed grint of puin werd geworpen, welke met bijzondere apparaten zoodanig was voorbereid, dat elk puindeeltje onder inwerking van warmte, met een dunne teerlaag gelijkmatig werd omkleed. Deze aldus geprepareerde massa werd nu onverwijld op de steenbedding geworpen en ingewalst.

Doordien ook nu weer de golvende beweging zich

kenbaar maakte en een volledige verharding niet optrad, zocht men — door 't uitspreiden van zeer fijn grint of gewoon zand tijdens het walsen — het ongerief tegen te werken. Hoe meer zand echter gebezigd werd, des te meer trad, na ingebruikneming der straat, de lastige stofvorming weer op, zoodat, tegenover het gewone macadam, slechts een niet noemenswaardige verbetering viel te constateeren.

Voor eenigen tijd werd uit Zürich een, ook in Duitschland geoctrooieerde, bereiding van een teermacadam bekend, waarmede stofvorming buitengesloten en de golvende beweging in den rijweg eveneens verminderd zou zijn, terwijl de daarmede aangelegde teermacadam-straten ten opzichte van hare vastheid, bij het gewone macadam niets ten achter zouden staan.

Dit resultaat wordt, volgens vermelding van den uitvinder, daardoor bereikt, dat de met teer omhulde grint niet direct na de betreffende voorbereiding wordt gebezigd, maar vooraf nog een tusschenbehandeling ondergaat, waardoor de aan de grint hechtende teer tot de kleinst noodzakelijke hoeveelheid wordt gereduceerd, terwijl tevens de hierbij afdruppelende overtollige teer het voor het macadam noodwendige zand stofvrij maakt.

De voorbereiding der grint, d. i. het omhullen met een dunne teerlaag — zegt de betreffende octrooiacte — wordt het eenvoudigst direct op de plaats der grintdelving verricht, zoodra een genoegzame hoeveelheid daarvan voorhanden is.

Voordeelig is het een machine te bezigen, waarmede de op de bekende wijze gesorteerde grint, na verwijdering van het aanhechtend vuil, in verwarmden staat met teer wordt vermengd, totdat ieder afzonderlijk kiezelsteentje door een dun teerhuidje is omhuld. De aldus voorbereide grint wordt nu dadelijk in warmen toestand, laagsgewijze met gewasschen zand — in verhouding als voor de verlangde macadam vereischt — goed gemengd, op hoopen geworpen en met een zeil of dek — om warmteverlies tegen te gaan — bedekt. Aldus blijft de massa eenigen tijd opgeslagen. De daarin voorhanden warmte zou, gedurende dezen opslag, een innige vermenging tusschen grint en teer teweeg brengen. De nog overtollige teer loopt dan van de grint af en omhult nu de verschillende zandkorrels, zoodat, eenigen tijd later, zoowel de grint als ook de afzonderlijke zandkorrels door een teerhuid omgeven zijn, welke deze tegen verstuiving beveiligt. De massa bevat nu slechts zoo weinig teer dat bij de, door 't omwalsen verkregen macadam, de geringste golvende beweging volkomen buitengesloten is.

Tot zooverre de patentacte. Als eenigste hoofdzaak, welke de basis voor het octrooi zou uitmaken, wordt de tusschenbehandeling van het opzetten van de geteerde grint en 't zand op hoopen aangevoerd. Of hiervoor nu werkelijk de geheele toebereiding van teermacadam gepatenteerd moest zijn, zullen wij hier niet verder nagaan, slechts een handelwijze hier tegenover stellen, die voor meerdere jaren bekend werd en, naar onze meening, veel betere vooruitzichten aanbiedt, dan de omschreven uitvinding, ofschoon toenmaals niet uitdrukkelijk de vervaardiging van macadam, als hoofddoel der vinding, aangevoerd werd, maar wel de vervaardiging van straatsteenen. Het zal toch wel weinig verschil maken, of men slechts geteerd steengruis of wel grootere steenen voortbrengt, waarmede men den geheelen rijweg bestraten kan. In beide gevallen wordt, grint en zand met teer vermengd voor het verkrijgen van een steenachtig straatoppervlak!

De uitvinder had waargenomen, dat de teer een zeer verschillend bindvermogen voor vaste stoffen (steengruis) vertoont, al naar mate zij, op *bepaalde wijzen* van zekere bestanddeelen, door een gedeeltelijke destillatie werd bevrijd en dat zij een voortreffelijk nieuw, nog weinig bekend bindvermogen bezit, als alle waterachtige bestanddeelen daaraan onttrokken werden, die bij een temperatuur van 150° C. destilleeren, terwijl verder alle bestanddeelen in de teer voorhanden moeten blijven, welke ter destillatie een temperatuur van 200° C. en meer vorderen.

De menging moet in elk geval plaats vinden, als de teer nog dunvloeibaar is, alzoo bij de eerstgenoemde temperatuur, of, nadat hij opnieuw tot hoogstens 150° C. werd verhit, omdat slechts in dit geval een genoegzaam groote hoeveelheid van vullingsstoffen in de vloeibare teer aanwezig blijven. In den regel geeft een temperatuur van 160 tot 190° C. de beste resultaten, waarbij aan de teer 7 tot 10 pCt. harer bestanddeelen door destillatie wordt onttrokken. In dit geval vereenigt zich de teer met de vaste vulstoffen in een groote verhouding, b.v. bij grint met de vier- tot tienvoudige teer hoeveelheid; bij een later vormen, persen of stampen ontstaan lichamen, waarvan de hardheidsgraad die van het thans bekende kunstmatig asphalt of de met gewone teer vervaardigde steenproducten, werkelijk ver overtreft.

Volgens het bovenstaande is het geheele wezen der teer-grint-compositie duidelijker na te gaan dan uit vele macadam-octrooien; voorts zijn tegen de hoofdmotieven in enkele of de meeste octrooiacten, gewichtige bezwaren te maken.

Zoo wordt ons verder geleerd: Het karakteristieke merkteeken van 't *gereed* zijn der menging of het *gaarkoken* (!) is, dat bij een schepproef, de massa in heeten staat, aan den vinger niet meer afgeeft, (Bij 150° C.?) maar toch nog zoo plastisch is, om saamgedrukt en vervormd te kunnen worden. Indien men daarentegen het proces beneden een temperatuur van 150° C. onderbreekt, dan zal het heete mengsel, evenals de oorspronkelijke teer zelve, kleur afgeven, en het product, na afkoeling zeer week en weinig standhoudend zijn. Als men daarentegen de temperatuur van 't mengsel tot boven de vermelde grens verhoogt, dan wordt de massa *overgaar*, de massa is op 't gevoel wel droog, maar blijft brokkelig en levert onder gelijke mengverhouding slechts gering standhoudende, (verhardende) gemakkelijke uiteenvallende producten op.

Dit heeft dus betrekking op een temperatuur *beneden* 150° C.! Het vermelde is nauwkeurig 't zelfde, als 't geen met de oudere macadam ondervonden werd, nl. de door een blijvende weekheid veroorzaakte golfvormige beweging. Of nu door inwendige naverhitting in de opgeworpen hoopen, een temperatuur van 150—200° C. ontstaat, is meer dan twijfelachtig, zoodat dus bij niet bereiking van dezen warmtegraad de vermelde kleurafgifte en een niet genoegzaam verhardende massa als eindresultaat zal optreden. De macadam wordt dan eerst bruikbaar, als men de vroeger besproken gezichtspunten genoegzaam in 't oog houdt.

De octrooiacte zegt uitdrukkelijk: „De afzonderlijke deelen der vulstoffen worden door een zeer dunne laag van het bindmiddel, bij zijne afkoeling, zonder kunstmatigen druk, vast aan elkander

gekit. Het bindmiddel verhardt dan in de koude en vormt een onafscheidbaar kit voor de vulstoffen. Indien echter de middeloliën ontbreken, dan kan een dergelijke binding van de groote massa der vulstoffen niet optreden."

Hoe en of de macadam-methode aan deze voorwaarden beantwoorden zal, blijft zeer de vraag, is zeer twijfelachtig; hiermede is intusschen ook eenige bedenking tegen de rechtsgeldigheid van 't octrooi opgeworpen. Niemand zal het den octrooihouder van de vroegere handelwijze kunnen beletten, de naar zijne wijze bereide teergrintmassa op geschikt aangelegde bedding op de straatwegen aan te brengen. Als hij dan zoo voorzichtig is, de massa niet als *macadam*, maar b.v. als een *asphalthoudend mengsel* te omschrijven dan kan hij, in spijt van het macadam-octrooi zooveel straten daarmde aanleggen, als hij maar zelve wil en wellicht daarmede betere uitkomsten verkrijgen, dan met de geoctrooieerde of gepatenteerde macadam-straat wegen.

J. L. TERNEDEN.

Prijsvragen.

PRIJSVRAGEN,

uitgeschreven door de Fabrieken van nageperste en andere Steenen, voorheen Fr. van de Loo Sr. te Dieren.

RAPPORT DER JURY.

De Jury voor de beoordeeling der antwoorden, ingezonden op de drie prijsvragen, uitgeschreven door bovenstaande firma, is op 23 September 1907 bijeengekomen in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, ten einde hare taak te vervullen.

Het bleek, dat de volgende antwoorden waren ingekomen, in het geheel 31 ontwerpen.

Prijsvraag I. Het ontwerp van een gevel voor een dubbel woonhuis in een straat van 15 M. breedte.

1.	Motto: B.	2 teek.	m. mem.
2.	„ Denkt alleer gij doende zijt en doende, denkt nog.	7 „	„ „
3.	„ Wall-veil-decoration.	2 „	„ „
4.	„ Dieren.	2 „	„ „
5.	„ Peking – Parijs.	2 „	„ „
6.	„ ,	2 „	
7.	„ A	6 „	
8.	„ 22 Februari.	2 „	
9.	„ Industrie.	2 „	„ „
10.	„ Motto in dubbele cirkel.	2 „	
11.	„ Zomer.	2 „	„ „
12.	„ A Summernightdream.	2 „	„ „
13.	„ Eigen haard.	2 „	„ „
14.	„ Gevel.	3 „	„ „
15.	„ B.B.	2 „	
16.	„ Verwachting.	2 „	„ „
17.	„ 26 Augustus.	1 „	„ „
18.	„ Passer in cirkels (geteek.)	2 „	„ „
19.	„ Simplicitas.	1 „	„ „
20.	„ Toekomst?	2 „	„ „

Prijsvraag. II. Het ontwerp van eene vestibule met portaal voor eene villa.

21.	Motto: Amatus	5 teek.	
22.	„ Kennis is macht.	2 „	
23.	„ Etude.	2 „	
24.	„ Vestibule	3 „	m. mem.
27.	„ P. L. S.	3 „	„ „

Prijsvraag III. Ontwerp van eene travee eener dorpskerk met houten tongewelf in het schip en een steenen gewelf in de galerij.

25.	Motto: Bricorna.	2 teek.	
26.	„ Time is up.	4 „	m. mem.
28.	„ Wapen (geteekend),	4 „	
29.	„ Kleinzand.	3 „	
30.	„ A. V.	3 „	„ „
31.	„ Op hoop van zegen.	4 „	

Algemeene beschouwing der ingekomen antwoorden noopt tot de de opmerking, dat behoudens een enkele uitzondering, de oplossing van het vraagstuk, waarvoor deze prijsvragen werden uitgeschreven, nog niet bijzonder veel verder is gebracht.

Eenerzijds houden de ontwerpers te veel vast aan verdeeling en versiering, die even goed verkregen kunnen worden door toepassing van gewone baksteen-mozaïk in verschillende kleuren; terwijl anderzijds zij die pogen iets nieuws aan de techniek toe te voegen, de sprong te ver nemen en komen tot toepassing van versieringen, die als schablonen over het metselverband heen gaan.

Voornamelijk bij binnenarchitectuur zou o. a. verwacht mogen worden dat dit materiaal tot rijke en meer doorgevoerde vormgeving en kleurtoepassing aanleiding zou geven.

Prijsvraag I. Bij de bijzondere beschouwing en schrifting werden allereerst ter zijde gesteld

de nummers:	onder de motto's:
1	B,
4	Dieren,
7	A,
8	22 Februarie,
11	Zomer,
14	Gevel,
15	B.B.,
16	Verwachting,
18	Passer in cirkels,

met de opmerking bij no. 4 dat de opgaaf der gevelverdeeling in 't geheel niet is gevolgd, dat echter wel is gestreefd naar nieuwe versiering op het materiaal.

Bij tweede schifting vielen uit: No. 3. „Wall, veil-decoration" met de opmerking: dat voornamelijk is gewerkt met bestaande modellen en de versieringsmotieven te klein zijn voor gevelwerk; No. 5 „Peking-Parijs", dat in de versiering het stelsel van metselband niet is in acht genomen en de kleurverdeeling niet gelukkig is; No. 10 „Motto in dubb. cirkel", dat het parterre gedeelte van den gevel redelijk goed is, echter geen nieuwe oplossing brengend en het bovengedeelte zeer slecht is verdeeld; No. 12 Summernightdream", dat gedeeltelijk het stelsel van baksteenverband niet is gevolgd, de bouwkunstige oplossing niet gelukkig is en voor dit doel al te ruim gebruik is gemaakt van natuursteen, hetgeen het totaal-effect verward;

No. 13 „Eigen Haard", om dezelfde reden als No. 12; No. 19 „Simplicitas": dat hoewel er veel banden zijn aangebracht de toepassing van bricorna zeer miniem is.

Bij de overblijvende ontwerpen werd opgemerkt: No. 20 „Toekomst?", dat behoudens enkele onjuistheden de bouwkunstige oplossing verdienstelijk is, er is echter voornamelijk gebruik gemaakt van verblendsteen en slechts sporadisch van bricorna; No. 17 „26 Augustus": dat hier weinig nieuws is toegepast, de plaats der versiering echter goed is gekozen, de doorgaande gootlijst de gevel slecht onderbreekt; No. 9 „Industrie": dat het parterre gedeelte van den gevel goed is verdeeld, dat de boogvullingen hinderen en de schoorsteenen en vensterdorpels slecht zijn; No. 2. „Denk aleer gij doende zijt en doende denkt nog": dat de verhoudingen vrij goed zijn, de versiering echter zwak en weinig geconcentreerd en dat de natuursteenen latijen slecht in het geheel passen; No. 6 „.": dat het stelsel der bricorna toepassing vrij goed is begrepen, dat de gevel ter zijde wat is afgesneden en daardoor geen geheel vormt, dat de band tusschen de bovenvensters geen goed doet aan het proportie-effect, dat dit ontwerp het meest van allen een volledig doorgewerkte gedachte en juiste toepassing van versiersmotieven toont, hetgeen vooral in de detailteekening uitkomt, echter niet zonder fout is.

Bij prijsvraag II werden allereerst terzijde gesteld: No. 21 „Amatus", met de opmerking, dat het motief van den vloer slecht in verhouding is tot het geheel en de blauwe kleur van het ondergedeelte der wanden niet geschikt is, en No. 22 „Kennis is macht", dat de wandvelden onoordeelkundig zijn verdeeld. Vervolgens No. 23 „Studie": dat de toepassing van bricorna uiterst gering en smakeloos is; en No. 24 „Vestibule": dat de verdeeling der wanden grof en onsamenhangend en de voegverdeeling van het gewelf foutief is. Bij het overblijvende No. 27 „P. L. S." werd opgemerkt, dat de kleur van den vloer zwak is tegenover de wanden, dat de versiering goed geplaatst echter wat grof is, dat de in de wandvelden omloopende banden ongemotiveerd door de lambris-afscheiding gaan, dat het gewelf goed is maar aanleiding had kunnen geven tot rijker behandeling.

Bij prijsvraag III werden terzijde gesteld: No. 25 „Bricorna", No. 26 „Time is up", No. 29 „Kleinzand", No. 30 „A. V.", No. 31 „Op hoop van zegen", met de opmerking bij No. 31 dat de kleurtoepassing slecht en de versiering banaal is; bij No. 28 „Wapen (geteekend)" werd opgemerkt dat de verdeeling der muurvelden boven de bogen onrustig is en aan de onderzijde slecht eindigt, dat met een weinig wijziging deze architectonische fout te verbeteren is, dat de raamconstructie onmogelijk is, dat de kleurverdeeling gestoord wordt door de donker blauwe dagkanten der bogen.

De navolgende bekroningen werden daarna toegekend.

Prijsvraag 1. Het ontwerp voor een dubbel woonhuis in een straat van 15 M. breedte.

Eerste prijs niet toegekend. Tweede prijs verhoogd tot f 250 aan het ontwerp motto: „(komma). Derde prijs verhoogd tot f 100.— aan het ontwerp motto: Denkt aleer gij doende zijt en doende denkt nog. Terwijl aan de navolgende drie ontwerpen motto's Industrie, 26 Augustus en Toekomst? elk eene eervolle vermelding met f 50.— is verleend.

Prijsvraag II. Het ontwerp van een vestibule met portaal voor eene villa.

Eerste prijs niet toegekend. Tweede prijs f 150.— aan het ontwerp motto: P. L. S.

Prijsvraag III. Het ontwerp van eene travee eener dorpskerk.

Eerste en Tweede prijs niet toegekend. Derde prijs f 50.— aan het ontwerp motto: Wapen (geteekend).

De Jury:
H. P. BERLAGE Nzn.
DR. P. J. H. CUYPERS.
ED. CUYPERS.
HENRI EVERS.
J. F. KLINKHAMER.
C. H. PETERS.
K. P. C. DE BAZEL, *Rapporteur.*

Als ontwerpers der bekroonde antwoorden hebben zich bekend gemaakt de navolgende heeren:

Prijsvraag I.	Motto „(Komma), f 250	A. R. Witstop Koning, Architect, Bussum;
	„ Denkt aleer gij doende zijt en doende denkt nog, f 100.—	P. J. Hamers, Architect, Watergraafsmeer;
	„ Industrie, f 50.—	Antoon Pet, Gedipl. Bouwkundig Opzichter, Amsterdam;
	„ 26 Augustus, f 50.—	D. van der Pauw, Architect, Hilversum;
	„ Toekomst?, f 50.—	R. van 't Hoff, de Bilt (Utr.);
Prijsvraag II.	„ P. L. S. f 150.—	A. A. van Nieuwenhuijzen, Architect, Rotterdam;
Prijsvraag III.	„ Wapen (get.) f 50.—	D. van Bergen, Teekenaar, Rotterdam.

De tentoonstelling der antwoorden ingezonden op bovenstaande prijsvragen wordt gehouden van 11 tot 18 November 1907 in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, en is dagelijks te bezichtigen van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uur, des Zondags van 's middags 12 tot 's namiddags 4 uur.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 44. Iets over den Bestratingsdienst en het Bestratingswerk te Amsterdam, door W. J. de Groot (Vervolg).

Woonhuis te Dordrecht, door Gebrs. van Gendt ALzn., met afbeeldingen.

De Bijbank van de Nederlandsche Bank te Rotterdam.

Verslagen van Vergaderingen, Afdeeling Haarlem, Excursie. Afdeeling Arnhem 23 Oct. 1907.

Architectura No 44 8ste Int. Congres voor goedkoope woningen, gehouden te Londen in Augustus 1907 (Vervolg).

De Fusieplannen van twee groote societeiten.
Middelbaar Technisch Onderwijs. Adres van het Bestuur van den Bond van Technici aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.
Technisch Gedeelte. Wateraanleg met reservoirteiding in gebouwen, door T. J. Monsma (Slot). — Over de behandeling van den ondergrond bij muur- en plafondschilderwerk. — Loodvergiftiging bij schilders.

De Bouwwereld No. 45. De waarde van kalkzandsteen. (Vervolg.)
Voorgebouw station H. IJ. S. M. Haarlem door D. A. N. Margadant (afbeelding).
De Dam te Amsterdam IV door Dr. Joh. C. Breen. De Dam in de middeleeuwen III.
Het Internationale Woningcongres in Engeland IV.

De Ingenieur No. 44. A. J. H. Beeloo. Necrologie, door N. Mac Leod.
Het klinken in de praktijk, door E. v. D. c. i., met afbeeldingen.
L'Ingénieur des Mines, son rôle actuel son éducation technique. Rede, uitgesproken door M. Clément, Ingénieur Civil des Mines, bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de T. H. S. te Delft, den 4den October 1907.
Het XIVde Internationaal Congres voor Hygiëne en Demographie IV, door P. Bakker Schut c. i. (Slot).
Ingezonden Stukken. Metallographie en practijk. As van het Stoomschip „Goentoer", door P. C. D. Kley t.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 44. Middelbaar Technisch Onderwijs. — Electro hydrodynamische telefoon. — De snelste treinen in Europa en Amerika. — De electrische gloei- en hardingsoven (Slot). — Het harden van kraspinnen en naalden. — De „Kewanee" flensverbinding. — Warmtekrachtmachines (Vervolg).

De Aannemer No. 45. Wat meer van nabij. Rapport „van Nieukerken" II.
Afdeeling Groningen. Vergadering van 29 October j.l.
Nieuwe wetten.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 18. De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen. — Kalkzandsteen. — Beursstormen, overgenomen uit het „Nieuws van den Dag". — De Centrale Werkgevers Risico-Bank te Amsterdam. — Dure steenkolen, overgenomen uit het maandblad „De Handel".

Deutsche Bauhütte No. 44. Aus Breslau door Konrad Müller-Kaboth II met schetsen van het beroemde raadhuis, de Kreuzkirche, enz. en afbeelingen van nieuwe gebouwen.
Ein Kleinbauernhaus door R. Eccard bij een ontwerp van P. Wieth te Dresden.
Das moderne Wohnzimmer und seine Einrichtung, door G. Heyden bij een ontwerp van L. Lony te Düsseldorf.

Deutsche Kunst und Dekoration. Het Novembernummer, aflevering 2 van den elfden jaargang van dit tijdschrift opent met een rijk geillustreerd artikel van Robert Breuer over het Photographisch atelier Nicola Perscheid te Berlijn en zijn voortbrengselen, in hoofdzaak artistiek uitgevoerde portretten, waaronder van verscheidene bekende personen als Adolf von Hildebrandt, Georg Hirth, Hugo von Habermann Hermann Muthesius en ook van de uitgever zelf van het tijdschrift, Alexander Koch.
Voor den architect is echter verreweg het belangrijkst wat Anton Jaumann mededeelt over Campbell & Pullich en hun werk. Campbell is een Engelschman, zijn compagnon een Duitsch-Amerikaan, deze beiden hebben thans te Berlijn een bureau gevestigd. Talrijke fraaie illustraties doen ons zien, wat daar gemaakt wordt en dat lijkt goed werk, maar het heeft weinig van Duitschtsche kunst en decoratie, doch is veeleer typisch Engelsch.
Moderne Raumkunst im Dienste des Norddeutschen Lloyd is een critiek overgenomen uit het Zeitschrift für Innen-Dekoration; Die gute alte zeit und wir, een beschouwing van E. W. Bredt, waarvan de strekking duidelijk genoeg in den titel is uitgedrukt; hetzelfde kan men zeggen van Richard Schaukal's Wiener Glosse getiteld „Ein Mahnwordt an Erben", waarboven een aan Goethe ontleend motto staat: Ich besass es doch einmal, was so köstlich ist . . . . .
Ten slotte verdient nog vermelding een artikel van Friedrich Deneken over de Kopenhager Fayencefabriek „Alumina" een concurrent van Delft en Rozenburg.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Te München is een monumentale fontein ingewijd, de derde binnen korten tijd: de „Fortuna-Brunnen", is geplaatst op den Isartorplatz en is het werk van den beeldhouwer Karl Killer, die de opdracht kreeg van de Prins Regent Luitpold-stichting. De Fortuin, een vrouw met een gevulden hoorn in de hand, is de hoofdfiguur. Om den rand der fontein zijn figuren aangebracht, die de weldaden van het water aangeven.

Van het door den architect Hoffman in het uiterste Noordwesten van Berlijn gebouwde gemeentelijke „Rudolf Virchow-Krankenhaus", verschijnt dezer dagen bij Ernst Wasmuth een uitvoerige beschrijving met 50 groote losse platen, die de 57 gebouwen, waaruit deze inrichting bestaat, in- en uitwendig afbeelden.

BINNENLAND.

Amsterdam. Op de Internationale prijsvraag voor het Raadhuis te Londen zijn 8 antwoorden van buitenlandsche inzenders ingekomen.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst nam zich voor een tentoonstelling te organiseeren van de Hollandsche inzendingen. De H.H., die aan dezen Prijskamp deelnamen en geneigd zijn hun ontwerp voor deze tentoonstelling af te staan worden beleefd verzocht zich op te geven aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Personalia.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken is, voor het tijdvak van 1 November 1907 tot en met 31 Augustus 1908, benoemd tot assistent voor de architectuur aan de Technische Hoogeschool te Delft, J. C. Speelman, opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken, en leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage.

— Tot directeur van de gemeente-gasfabriek te Gorinchem is benoemd de heer F. J. Smit, hoofdopzichter bij de gemeente-lichtfabrieken te Haarlem.

Vacante Betrekkingen.

— R. K. Bouwk. Opzichter-Teekenaar. Zie adv. in dit no. (1)

— Ingenieur of Opzichter bij de Gemeentetram te Utrecht; aanbiedingen in te zenden bij den Directeur. (1)

— Teekenaar aan eene fabriek van ijzerconstructies. Br. onder No. 52193, bureau van „de Ingenieur" 's-Gravenhage. (1)

— Werktuigkundig Opzichter aan een Scheepswerf en Machinefabriek. Brieven letters K. A A. Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & van Ditmar, Rotterdam. (1)

— Derde Onderwijzer in het Smeden, bekwaam Vuurwerker met kennis van Vaktoekenen aan de Ambachtsschool Gorinchem, tegen 1 Januari 1908. Aanvangsjaarwedde f 700, Stukken vóór 15 November a. s. aan den Directeur. (2)

— Teekenaar in staat zelfstandig te ontwerpen en te detailleeren. Salaris naar bekwaamheid. Br. lett. S. Z 4128, Alg. Adv.-Bur. A. De la Mar Azn., Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici
Ruijschstraat 94, Amsterdam.

33 Bouwk. Opz.-teek.,	21—47 j.,	f 60—f 120	p.m.
12 Bouwk Opz.-Uitv.,	24—47 j.,	f 70—f 110	„
5 Bouwk. Teek.	18—25 j.,	f 40—f 60	„
5 Waterb. Opzr. Teek.,	24—45 j.,	f 80—f 110	„
14 Werktuigk. Teek.,	20—39 j.,	f 40—f 150	„
6 Electrotechniker	22—41 j.,	f 60—f 150	„
3 Chef-machinisten	33—39 j.,	f 90—f 150	„
1 Scheepsteekenaar	20 j.,	f 50	„

Kathedraal van Burgos.

Transept.

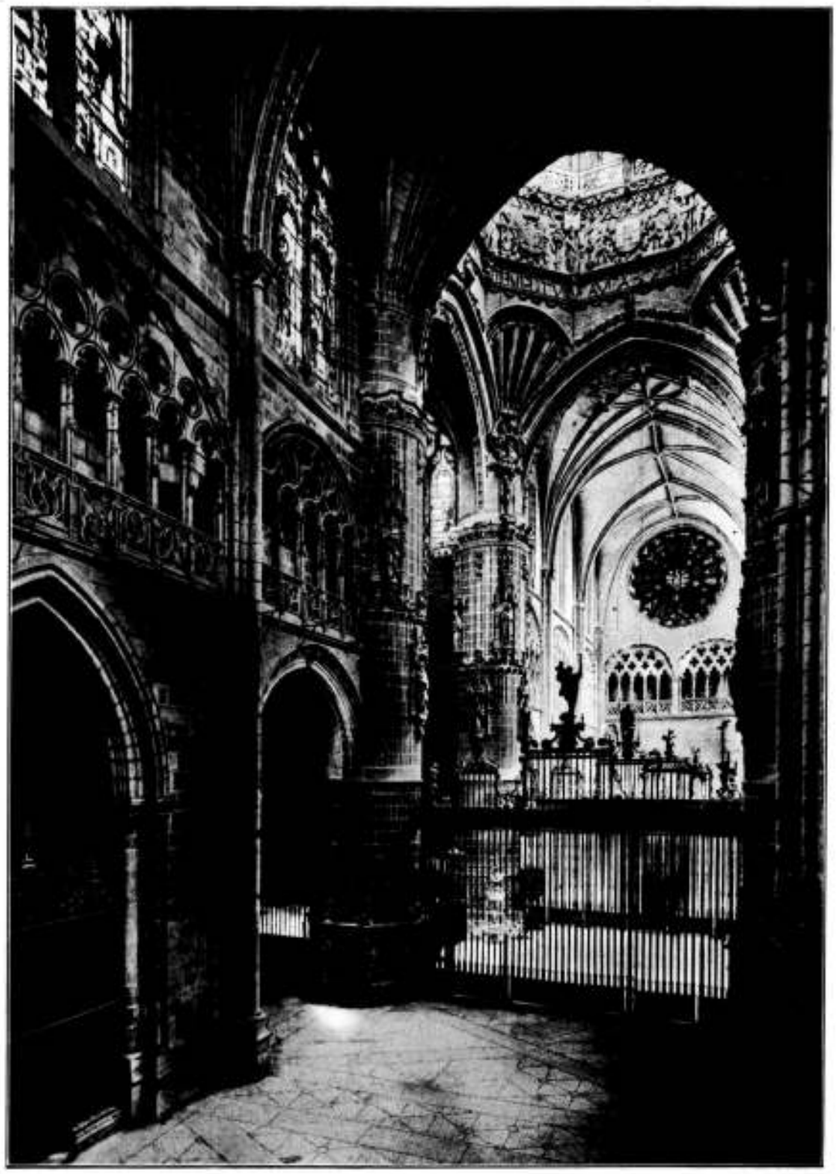

42ste Jaargang. ZATERDAG 16 NOVEMBER 1907. No. 46.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor. uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Spaansche kunst

(bij de plaat)

„Evenmin als de Romaansche kunst, getuigt in Spanje de Gothiek van een sterken drang naar de vorming van een eigen kunstorganisme. Immers toen de bevrijdingskrijg tegen de Mooren met behulp van de Fransche ridderschap was volbracht (± 1250), het gebied van den Islam tot Granada was beperkt en in Noord- en Midden-Spanje kathedralen werden gebouwd, bleef ook de Fransche invloed op de Gothiek voorbestaan. Fransche bouwmeesters ontvingen in de 13de en 14de eeuw van kerk en koning bouwopdrachten en deze werden naar den vol ontwikkelden Franschen stijl uitgevoerd".

Aldus Henri Evers in den aanhef van het hoofdstuk over den Gothischen stijl in Spanje, in de laatst verschenen aflevering van het werk, „de Architectuur in hare Hoofdtijdperken."

Het overwegend Fransche karakter in de Spaansche Gothiek, dat vervolgens nader in verschillende bijzonderheden wordt toegelicht, is zeker evenmin te miskennen als de vreemde invloeden, die in latere tijdperken, op de Spaansche kunst hebben ingewerkt, maar de Gothiek in dit merkwaardig schiereiland kenmerkt zich, evenals de Renaissance, door tal van eigenaardigheden, die er toch ook een typisch Spaansch karakter aan geven.

Men kan over Spaansche bouwkunst niet spreken zonder ook de Moorsche kunst, die in Spanje eenmaal zulk een hooge vlucht nam, er bij te beschouwen. Moorsche invloeden zijn telkens en bijna overal aan te wijzen en veelal zonder groote moeite, en tot in de latere Renaissance toe. De neiging tot praalvertoon, geboren in een tijdperk, waarin gemakkelijk verkregen rijkdommen het land binnenstroomden en tot een ongekende weelde voerden, wordt eveneens als een zeer kennelijken trek in de Spaansche kunst genoemd en zeker niet ten onrechte.

Doch deze oorzaken verklaren slechts ten deele en zeer oppervlakkig het karakter der Spaansche bouwkunst.

Om dit op eenigszins wetenschappelijke wijze te kunnen doen zou men moeten beginnen, de geschiedenis van het land en volk meer in bijzonderheden te bestudeeren.

In geen land van Europa heeft de beschaving van het Oosten zoo direct en langdurig kunnen inwerken, als hier het geval was: geen land van Europa heeft zoo vroegtijdig het groote wereldverkeer beheerscht en gelijktijdig zooveel invloed in de zaken van ons werelddeel uitgeoefend; geen wonder dus, dat in de monumenten van dit land talrijke sporen zijn achtergebleven, die daaraan herinneren en niet door eeuwen zijn uit te wisschen.

Een overvloed van studiemateriaal is er voorhanden, wel niet onbekend, maar toch niet genoeg bekend, en Spanje behoort thans tot de landen, die door hun ligging niet meer in de eerste plaats in aanmerking komen voor het maken van kunstreizen, althans niet bij de beoefenaars der bouwkunst.

Toch is daar ontzaglijk veel te zien en te leeren; al ontbreekt dan ook een eigen kunstorganisme, de studie der vreemde invloeden, van Frankrijk, Italië, Duitschland en de Nederlanden zou vruchtdragend kunnen zijn in verband ook met de wisselwerking der Spaansche beschaving op de ontwikkeling van die landen, in welker kunstuitingen vele verschijnselen lang nog niet voldoende verklaard zijn.

Typisch in de Spaansche Gothiek is o.a. de hooge kruiskoepel, waarvan de kathedraal van Burgos *) een der rijkste voorbeelden oplevert. De plaat bij dit nummer gevoegd, waarvoor de cliché ons welwillend door den uitgever van Evers' boek in die overrijke decoratie den invloed zien van de eenmaal in Spanje zoo hoog ontwikkelde goudsmidskunst. Hoe dit zij, de decoratieve rijkdom der Spaansche architectuur is vaak overweldigend dikwijls zelfs drukkend te noemen en getuigt daarom niet altijd van fijnen smaak. Dit geldt echter in den regel meer van de combinatie dan van de onderdeelen op zichzelf. Evenals van sommige Italiaansche werken, die van overlading niet vrij te pleiten zijn, kan men van menig monument der Spaansche architectuur uit de beste tijdperken zeggen, dat elk détail op zich zelf bewonderenswaardig is van opvatting en uitvoering. Misschien wat spoediger en verder dan in Italië is de groote virtuositeit der beeldhouwers hier ontaard in het barocke en pruikerige, maar uit elk tijdperk kan Spanje wijzen op monumenten, die om de verschillende bovengemelde redenen, trots het gemis van een eigen stijl, tot de kosthare erfstukken moeten worden gerekend, die door de geheele beschaafde wereld in waarde moeten worden gehouden.

werd afgestaan, geeft een denkbeeld van het inwendig aanzicht.

Het uitwendige is niet minder rijk en men wil

*) Opmerkenswaardig is het, dat deze kathedraal voor een gedeelte o.a. de westgevel, gebouwd is door een Duitscher, meester Johan van Keulen. De koepel is evenwel van een ander bouwmeester.

Vakonderwijs.

Wie brood wil hebben doet niet verstandig, een banketbakkerswinkel binnen te gaan. Waarom vroeg dan de Staatscommissie voor den Middenstand, toen zij een rapport over het Vakonderwijs begeerde, dit aan de heeren Professor M. Noordtzij en Dr. J. Nouwens, die, welke verdiensten zij overigens mogen bezitten, nooit gedroomd zullen hebben, dat zij nog als deskundigen in zake vakonderwijs zouden moeten optreden?

De heeren zijn naar Baden vertrokken om kennis op te doen en zij zijn uit dit vooral des zomers schoone land terug gekomen met plannen, om het vakonderwijs in Nederland nu eens afdoende te regelen.

De Staatscommissie achtte die plannen zóó voortreffelijk, dat zij meende geen dag en geen nacht met de openbaarmaking te mogen wachten. Het rapport werd aan H. M. de Koningin reeds dadelijk aangeboden, voorzien van een nota, die het resultaat der gezamenlijke onderzoekingen der Commissie in haar geheel, als gevolg der besprekingen van het rapport bevat.

Het blijkt uit dit stuk, dat het plan, om van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam een Middelbaar Technische School te maken, van de Staatscommissie is uitgegaan. Zij meende, dat dit plan verwezenlijkt zou zijn, wanneer slechts aan die school een afdeeling voor de bouwbedrijven werd toegevoegd. Maar de beoefenaars der bouwkunst, — het besluit der Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering dezer kunst in Mei genomen toont dit duidelijk — zien daar geen heil in. Wel deed de tegenwoordige Directeur der Kweekschool voor Machinisten, die toen als spreker was uitgenoodigd, zijn uiterste best, om de aanwezigen tot een andere meening te brengen, doch hij kreeg niemand aan zijn zijde.

In de memorie van toelichting tot den begrootingspost welke bedoelt, het hervormen van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam in een Middelbaar Technische School mogelijk te maken, wordt omtrent de leerkrachten niets gezegd. De Staatscommissie echter geeft de volgenge stellingen. Eerst stelling 11, die luidt als volgt.

„Het vakonderwijs worde aan de Middelbare vak„scholen gegeven door leeraren met desbetreffende(!) „diploma's voor hooger onderwijs of met desbe„betreffende (!!) akten van middelbaar onderwijs. „Daarenboven dient het steeds mogelijk te zijn, „zij het ook bij wijze van uitzondering, om aan „personen van erkende bekwaamheden, ook al zijn „zij niet in het bezit van diploma's of akten, de „bevoegdheid tot het geven van onderwijs te ver„leenen".

Ook stelling 15 mag „desbetreffend" geacht worden.

„Het Rijk stichte ter vorming van de leeraren „voor het middelbaar vakonderwijs een bijzondere „afdeeling aan de Technische Hoogeschool en „andere daarvoor in aanmerking komende onderwijs„inrichtingen".

Hieruit blijkt zonneklaar, dat de „schoolsche" opleiding in den boezem der commissie over de geheele linie heeft gezegevierd. Van een professor en een doctor was, nu zij zich met het vakonderwijs gingen bemoeien, niet anders te verwachten. Zij gingen den banketbakkerswinkel binnen en kwamen daaruit met de taartjes der wetenschap, terwijl de technische wereld hen naar den bakker hadden willen zien gaan, waar het brood der practijk te krijgen is. De uitkomst der enquête, door den Bond van Technici gehouden laat daaromtrent geen twijfel.

Het is te hopen, dat de Tweede Kamer de vergissing der heeren zal inzien. Maar de schim van Thorbecke, die nu al meer dan dertig jaar door ons middelbaar en technisch onderwijs spookt en die iedere hervorming naar den kant der practijk tegenhoudt, is nog niet tot rust gekomen. Akten en diploma's, zoo „desbetreffend" mogelijk, daardoor zal ons vakonderwijs beheerscht worden. Mannen van erkende bekwaamheid komen alleen „bij wijze van uitzondering" daarvoor in aanmerking. De „akten" en „diploma" menschen, al is hun bekwaamheid dan ook niet erkend, gaan vooraf. Heeft men dan in een halve eeuw niets geleerd?

Dat het lager vakonderwijs, als het op de leest geschoeid wordt, die de Commissie daarvoor vervaardigde, niet beter zal zijn, leeren de volgende stellingen van het rapport, onder Nr. 10 te vinden.

„*a.* Wat de theoretische vakken betreft (daar„onder begrepen het teekenen) zijn bevoegd te ver„klaren tot het geven van onderricht zij, die de „hoofdacte Lager Onderwijs bezitten en zich door „het volgen van daartoe in te stellen cursussen in „de theorie en de practijk van aan te wijzen vakken „voldoende vertrouwd gemaakt hebben met de „eischen der practijk.

„Eveneens is die bevoegdheid te verleenen aan „die personen uit de practijk, die door het volgen „van daartoe in te stellen theoretische cursussen „zich voldoende vertrouwd hebben gemaakt met de „theoretische en pedagogische eischen.

„Verder is deze bevoegdheid te verleenen aan „allen, die in het bezit zijn van akten en diploma's, „welke een voldoenden waarborg opleveren voor de „vereischte kennis van den bezitter.

„Daarenboven dient het steeds mogelijk te blijven „— zij het ook bij wijze van uitzondering — om „aan personen van erkende bekwaamheden, ook al „zijn zij niet in het bezit van diploma's of akten, „de bevoegdheid tot onderricht geven te verleenen.

„*b.* Wat het onderricht geven in de practische „vakken betreft kunnen in het tegenwoordig stadium „van het vormen der leerkrachten geen regelen „gesteld worden. Te overwegen is, in hoeverre „later deze bevoegdheid aan het bezit van diploma's „en akte te verbinden is. In alle geval dient het „steeds mogelijk te blijven aan personen van erkende „bekwaamheden op het gebied der practijk, — zij „het ook bij wijze van uitzondering — ook al zijn „zij niet in het bezit van diploma's of akten, de „bevoegdheid tot onderricht geven te kunnen „verleenen".

Ook het lager vakonderwijs zal dus door diploma's of akten gered worden. Wat zullen de mannen der practijk daarvan zeggen? Jammer, dat deze beter met hun gereedschap dan met de pen weten om te gaan, want nu zal men hun meening niet in druk kunnen lezen.

Schoolsch onderwijs, ziedaar ook voor den ambachtsman volgens de Staatscommissie het ideaal! En welk een schoolsch onderwijs! Zelfs onze tegenwoordige ambachtsscholen beantwoorden niet aan de eischen, die de Commissie stelt. Want daar zal men zeker maar heel weinig leeraren, „met de hoofdacte Lager Onderwijs" vinden. En wat hebben ten slotte, de jongens die daar leeren, aan onderwijzers die deze zware proef glansrijk doorstonden? Voor het geven van eenig herhalingsonderwijs — alles wat zulk een school in het gunstigst geval op haar program kan hebben — heeft men toch waarlijk zulke bolleboozen niet noodig. Het zal wat fraais worden als die heeren, eenmaal het diploma verkregen hebbend, de cursussen „in de theorie en de practijk" der verschillende ambachten gaan volgen. Wat zullen die schoolmeesters een goede timmerlieden, metselaars, hoedenmakers, bakkers, en wat dies meer zij worden!

En denkt u eens de bekwame personen uit de practijk, die weer op de schoolbanken gaan zitten om zich vertrouwd te maken met de theoretische en pedagogische eischen!

Wezenlijk, het valt moeielijk, te beslissen, wat het onzinnigste denkbeeld is van deze twee.

Een onzer bekwaamste vakonderwijzers, de heer C. Zander, Directeur der Tweede Ambachtsschool te Amsterdam, mocht dan ook in het Maandblad voor Vakopleiding reeds volkomen te recht schrijven: „Het is mijne overtuiging, dat, mochten deze be„palingen werkelijkheid worden, aan ons vakonder„wijs een zware slag zal worden toegebracht."

Dat dan allen, die deze belangrijke zaak ter harte gaat — en dat zijn in de eerste plaats onze fabrikanten, onze nijverheidsmannen, onze ingenieurs, onze architecten, onze aannemers, onze burgerbazen, kortom, allen, die goede arbeiders noodig hebben — hun stem bijtijds verheffen om te voorkomen, dat de denkbeelden der Commissie verwezenlijkt worden. Dat sprekers, op daartoe te beleggen vergaderingen aantoonen, welke dwaasheden het goedbedoeld rapport bevat en de beteekenis er van tot zijn juiste verhouding terugbrengen.

De plannen der Commissie in zake de Middelbare Technische School zijn reeds eenstemmig door allen, die tot medespreken bevoegd waren veroordeeld. Dat men dan ook hare voorstellen in zake het Lager Technisch Onderwijs de begrafenis met stille trom weten te bezorgen, waarop deze doodgeboren kindertjes recht hebben. Wie zou pogen ze leven in te blazen — en het geval met de Kweekschool voor Machinisten leert, dat dezulken bestaan — zou ons vakonderwijs in geen geval een dienst bewijzen.

Het optreden van hen, die als vertegenwoordigers van den „Middenstand" gelden was in deze niet gelukkig. Men mag er hun niet te hard over vallen, bedenkende hoe moeilijk ieder begin is. Maar het is beter ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald.

De Bricorna-Prijsvragen.

De tweede reeks prijsvragen, door de firma Fr. van de Loo Sr. te Dieren voor de toepassing van haar „bricorna" uitgeschreven, heeft niet minder dan een en dertig inzenders naar pen en penseel doen grijpen. De beoordeelaars zeggen, dat behoudens een enkele uitzondering „de oplossing van het „vraagstuk, waarvoor deze prijsvragen werden uit„geschreven, nog niet bijzonder veel verder is ge„bracht".

Na de inzendingen beschouwd te hebben komt het ons voor, dat dit een wel wat al te streng vonnis moet worden genoemd. Er is veel en zeer verdienstelijk werk geleverd. Het is waar, zooals het rapport zegt: „eenerzijds houden de ontwerpers „te veel vast aan verdeeling en versiering, die even „goed verkregen kunnen worden door toepassing „van gewoon baksteen-mozaïek in verschillende „kleuren", doch wij zouden niet willen onderschrijven, „dat zij, die pogen iets nieuws aan de techniek „toe te voegen, den sprong te ver nemen als zij „versieringen toepassen, die als schablonen over „het metselverband heen gaan".

Integendeel, wij meenen, dat de ontwerpers, die het metselverband als het ware als een stremien gebruikten, waarop hun motieven gecomponeerd werden, het best de nieuwe techniek hebben be-

grepen. Is misschien ook hierin door deze inzenders nog niet bereikt, wat bereikt kon worden, zij zijn toch onzes inziens op den goeden weg.

Dat de beoordeelaars een maatstaf hebben gebruikt, die niet geheel en al als de juiste mag gelden, heeft ten gevolge gehad, dat het ontwerp „Komma", waaraan een prijs van f 250 werd toegekend, hoe verdienstelijk ook, toch eer den indruk maakt, om voor uitvoering in tegelwerk, wat de ornementeele deelen aangaat, te zijn gedacht. De bemerking, die hier gemaakt wordt, „dat de gevel ter zijde wat is afgesneden" lijkt ons ongegrond, daar zij het gegeven gevelschema, niet dit ontwerp alleen treft.

Over het algemeen schijnt ons het rapport wat te weinig gemotiveerd. Wat heeft de ontwerper van „komma" er aan, als hem wordt gezegd: „dat „zijn ontwerp het meest van allen een doorge„werkte gedachte en juiste toepassing van ver„sieringsmotieven toont, hetgeen vooral in de detail„teekening uitkomt, echter niet zonder fout is"? Het aanwijzen der fout ware hier noodig geweest.

Zoo krijgt de inzender van „Industrie" te hooren, „dat de schoorsteenen en de vensterdorpels slecht zijn", doch men verzuimt hem te zeggen, waarom.

De inzenders van „26 Augustus" en „Toekomst" worden bekroond, ofschoon de eerste, weinig nieuws heeft toegepast" en de tweede „voornamelijk gebruik gemaakt heeft van verblendsteen en slechts sporadisch van bricorna."

Waarschijnlijk is den beoordeelaars, toen zij deze uitspraak deden, het doel der prijsvraag niet volkomen helder meer geweest.

Zeer onbillijk lijkt ons het oordeel, dat over ontwerp „P. L. S." werd uitgesproken. Want dat „de kleur van den vloer te zwak is" had geen gewicht in de schaal mogen leggen, wijl die vloer niet in bricorna zou worden uitgevoerd, En „dat de in de wandvelden omloopende banden ongemotiveerd door de lambris-afscheidingen gaan" bewijst, dat de beoordeelaars meer aan andere oudere technieken dan bricorna gedacht hebben.

Tegen het ontwerp „wapen" maken de beoordeelaars zoovele, en zeker gegronde, bedenkingen dat wij het zouden hebben kunnen billijken, indien het niet voor een prijs in aanmerking ware gekomen.

De groote liberaliteit, waarvan de uitschrijvers der prijsvragen hebben blijk gegeven, ware ongetwijfeld door een meer uitvoerig rapport beter gewaardeerd. De lange tijd, die de verschijning van het stuk op zich liet wachten, zal bij velen de hoop op een zeer doorwrocht rapport hebben doen ontstaan. Die hoop is niet verwezenlijkt.

Wij vertrouwen, dat in de toekomst de rapporteurs zich meer moeite zullen getroosten en daardoor zullen medewerken, om prijsvragen als deze ten nutte der medewerkers te doen strekken.

Plachten tot dusverre de meeste prijzen naar de Maasstad te gaan — een voldoenig voor de Academie aldaar — ditmaal is de streek, die door den spoorweg van Amsterdam over Hilversum naar Utrecht gaat doorsneden wordt, het best bedacht geworden, hetgeen ons doet zien dat ook het Gooi en zijn omgeving langzamerhand als artistiek centrum van beteekenis wordt.

Als geheel mogen de prijsvragen als zeer geslaagd worden beschouwd. Zij hebben verscheidene beoefenaars der bouwkunst doen kennis maken met een nieuw materiaal, dat een groote toekomst heeft, en dat, meer en meer op de juiste wijze toegepast, ons een schrede kan nader brengen tot de moderne bouwwijs, die wij zoo verlangen.

Het Huygens-Monument.

Een onzer lezers schrijft ons het volgende.

„Het artikel over het Huygens-monument in uw „vorig nummer trok zeer mijne aandacht, omdat „daarin gezegd wordt, dat Dr. Cuypers op den steun „van een machtige côterie rekenen kan. Maar zou „niet eerder het feit, dat deze bouwmeester onder „zijn collega's de eenige is, die een wetenschappelijke „graad behaalde, bij de keuze den doorslag hebben „gegeven? Daarenboven is het van algemeene be„kendheid, dat Z. K. H. Prins Hendrik der Neder„landen, die dikwijls aan de werkzaamheden der „Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen deel „neemt, zoowel voor de talenten als den persoon „van Dr. Cuypers, dien Z. K.H. bij de restauratie„werken van het Oude Loo heeft leeren kennen, „de grootste waardeering gevoelt. Men gaat dus „zeker te ver, als men hier van een côterie spreekt".

Ter wille der onpartijdigheid nemen wij het bovenstaande op. Het schijnt den geachten inzender echter ontgaan te zijn, dat de heer Cuypers zijn titel „honoris causa" verkreeg, en dus niet gelijk te stellen is met die doctoren, welke hun graad aan een universiteit inderdaad *behaalden*.

Dat Prins Hendrik de grootste waardeering voor Dr. Cuypers gevoelt, gelooven wij gaarne. Er zullen wel heel weinig Nederlanders zijn, die niet in die waardeering voor onzen grijzen bouwmeester deelen. Wij kunnen ons ook begrijpen, dat de meening van haar vorstelijken beschermheer bij de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen zwaar heeft gewogen.

Doch met de kunst, welker belangen wij poogden te dienen, toen wij onze artikelen schreven, heeft dit alles niets uitstaande. Voor de Nederlandsche kunst heeft Dr. Cuypers, niemand zal dit betwisten, zeer veel gedaan. Dit mag ons echter de oogen niet doen sluiten als deze bouwmeester, zich begevende op een terrein, waar hij vreemdeling is, mistast. Dan dient een woord van ernstige waarschuwing gesproken te worden. Dat andere bouwkundige bladen ons artikel overnamen, bewijst wel, dat wij in ons oordeel niet alleen staan.

Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland.

Men deelt ons mede, dat de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland in functie is getreden en bereid is de eventueele geschillen te beslissen, rijzende tusschen aanbesteders en de namens hen met de leiding en het toezicht belaste personen (directies) ter eenre en de aannemers ter andere zijde. Met het oog hierop wordt aanbevolen in de bestekken op te nemen de navolgende bepaling:

„Alle geschillen, (ook die welke slechts door eene der partijen als zoodanig worden beschouwd)*), welke naar aanleiding van de onderwerpelijke overeenkomst van aanbesteding en aanneming of van die, welke daarvan het uitvloeisel mochten zijn, tusschen den aanbesteder of de namens hem met de leiding en het toezicht belaste personen (Directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de bepalingen der Statuten van genoemden Raad.

Aanbesteder en aannemer doen mitsdien afstand van hun recht tot het inroepen der tusschenkomst van den gewonen rechter, die bij gebreke van deze overeenkomst geroepen zoude zijn over een tusschen hen gerezen geschil uitspraak te doen en beperken die tusschenkomst alleen tot die gevallen, welke de Raad niet voor behandeling vatbaar acht.**)

Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht uit den Raad en verder gedurende de behandeling van het geschil, zullen de werkzaamheden inmiddels door den aannemer worden voortgezet, bij gebreke waarvan daarin door of vanwege den aanbesteder voor rekening van den aannemer wordt voorzien, behoudens de verrekening welke eventueel het gevolg zal zijn van de beslissing van het scheidsgerecht.

Alle kosten ontstaan uit de arbitrage komen ten laste van de partij of van de partijen welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen.

Partijen verklaren zich aan de beslissing van het scheidsgerecht te onderwerpen als aan een rechterlijk gewijsde, uitdrukkelijk afstand doende van elk rechtsmiddel, hetwelk anders tegen die beslissing zoude kunnen worden aangewend.

Alle kosten zullen, wanneer deze niet binnen 4 weken na de uitspraak van het scheidsgerecht zijn voldaan, direct in rechten opvorderbaar zijn, als eene schuld welke bij onderteekening van het bestek wettelijk wordt erkend te bestaan."

De Raad van Arbitrage is samengesteld als volgt:

Voorzitter, de Heer A. Deking Dura, oud-hoofdingenieur van den provincialen Waterstaat van Overijssel;

24 leden; de heeren: W. K. du Croix, ingenieur van den Rijkswaterstaat te Breda; B. M. Gratama, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage; J. van Hasselt, ingenieur, oud-directeur van P. W. te Amsterdam; J. J. 's Jacob, hoofdingenieur der H. IJ. S. M. te Amsterdam; P. H. Kemper; hoofdingenieur-directeur van den Rijkswaterstaat te Haarlem en P. J. van Voorst Vader, ingenieur-secretaris der Vereeniging van Delftsche ingenieurs te 's-Gravenhage; J. F. Klinkhamer, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft; W. C. Metzelaar, hoofdingenieur voor de gevangenissen en rechtsgebouwen te 's-Gravenhage; C. Muysken, architect te Baarn; C. B. Posthumus Meijes, idem te Amsterdam; A. Salm GBzn., idem te Amsterdam en J. Verheul Dzn., idem te Rotterdam; A. Weijers Wzn. aannemer van publieke werken te Tilburg; W. van Leeuwen jr., idem te Rotterdam; J. van Noordenne, idem te Utrecht; B. Groenewegen, idem te Haarlem; J. N. Kruizinga, idem te Groningen; W. F. Hoyinck, idem te Westervoort; A. Stigter, idem te 's-Gravenhage; H. J. Geijl JGzn., idem te Haarlem; F. de Herder, idem te Zwolle; H. Brand Lzn. idem te Gorinchem; J. N. Hendrix, idem te Amsterdam en W. de Vlugt, idem te Amsterdam,

Secretaris, de Heer Mr. M. A. van Booven, advocaat te Amsterdam.

De leden zijn gekozen in onderling overleg door vertegenwoordigers van:

a. De Vereeniging van Delftsche ingenieurs te Delft.
b. Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.
c. Nederlandsche Aannemersbond te Amsterdam.

Volgens de Statuten van den Raad benoemen partijen bij eventueel geschil in onderling overleg drie scheidslieden uit de leden van den Raad. Kan omtrent een of meer der scheidslieden geene overeenstemming tusschen partijen getroffen worden, dan geschiedt de aanwijzing (voor zoover partijen niet overeengekomen zijn) door loting ten overstaan van den Voorzitter van den Raad uit door den Voorzitter aangewezen leden, desgewenscht in het bijzijn van partijen. De Voorzitter kan niet tot lid van het scheidsgerecht gekozen worden, doch heeft o. a. de taak, wanneer de omstandigheden daartoe aanleiding geven, te trachten partijen te verzoenen. Het scheidsgerecht, waaraan telkens de Secretaris van den Raad ambshalve als secretaris met adviseerende stem wordt toegevoegd, beslist de geschillen niet naar de strenge regelen des rechts, maar als goede mannen naar billijkheid.

De bedoelingen die voorzaten bij de oprichting van den Raad waren: het verkrijgen van eene deskundige behandeling van elk geschil zonder daarom het noodzakelijke juridische element te verwaarloozen, het verkrijgen van meerdere rechtszekerheid voor aanbesteder en aannemer dan tot dusverre door de niet zelden tegenstrijdige beslissingen der rechterlijke macht verkregen werd, daarenboven het verkrijgen van een snelle en onpartijdige uitspraak.

De Secretaris van den Raad, die kantoor houdt te Amsterdam Keizersgracht 349, is gaarne bereid tot het geven van meerdere inlichtingen.

(*) Indien de aanbesteder enkele geschillen niet aan het oordeel van het scheidsgerecht wil zien onderworpen moeten die hier (*) uitdrukkelijk worden vermeld.

(**) Alsmede tot die welke door den aanbesteder blijkens de in alinea 1 gemaakte uitzondering aan het oordeel van het scheidsgerecht zijn onttrokken.

Prijsvragen.

VIERDE GEVELWEDSTRIJD TE HAARLEM.

RAPPORT VAN DE JURY.

De ondergeteekenden, daartoe benoemd door den heer Jhr. Mr. J. W. G. Boreel van Hogelanden, Burgemeester van Haarlem, door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en door het Bestuur der Afd. Haarlem en Omstreken van bovengenoemde maatschappij, welke benoeming zij zich met genoegen hebben laten welgevallen, begaven zich op Dinsdag 29 Oct. l.l. naar Haarlem waar zij door de Regelingscommissie voor den wedstrijd aan het station werden verwelkomd.

Na ten stadhuize aan den Burgemeester te zijn

voorgesteld en door dezen met een toepasselijk woord te zijn begroet, begon direct, onder de uitstekende leiding van den heer J. G. Michielse, de rondrit door de stad om de pl.m. 350 gevels, gebouwd in de laatste 2 jaren (van Mei 1905—Mei 1907) te beoordeelen.

Direct na de bepaling van de bouwkunstige waarde van een gevel of gevelcomplex door elk der Juryleden afzonderlijk, werd het definitieve cijfer (1—5) vastgesteld, met tusschencijfers van 1+, 2—, 2+, 3— enz.

Opmerkelijk was 't, dat de cijfers van de 3 Juryleden meestal met elkaar overeenstemden, althans zeer weinig verschilden.

Na afloop van de bezichtiging werd overgegaan tot eene schifting, welke 't resultaat had, dat de volgende gevels of gevelcomplexen tot een nadere keuze in aanmerking kwamen t. w.: (in de volgorde van het bezoek).

1e. Een blok woningen Westergracht 13—25.
2e. Drie villa's „en bloc", van Eedenstraat 1, 3 en 5.
3e. Twee huizen „en bloc", Raamsingel 8 en 10.
4e. Het gebouw v/d Hoogere Burgerschool met 5-jarige cursus.
5e. Het gebouw v/d Chr. Jongelings-vereeniging in de Lange Margarethastraat.
6e. Drie huizen „en bloc", Schotersingel 67 enz.
7e. Lagere School. Santpoorterstraat.
8e. Een blok woningen 2e Zuidpolderstraat.
9e. Lakstokerij met woonhuis Schalkwijkerweg.
10e. Een blok huizen de Keystraat 2—8a.
11e. Gasthuis Groot Heiligland
12e. Lagere School Spaarnwouderstraat.
13e. Woonhuis Warmoesstraat 18.
14e. Winkelhuis Kleine Houtstraat 2a.
15e. Winkelhuis Rivierviscmarkt van der Laan.

Bij tweede schifting werden de navolgende bekroningen toegekend:

1e Prijs: Het gebouw v/d Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus;
2e Prijs: Het gebouw v/d Chr. Jongelingsvereeniging in de Lange Margarethastraat.
3e Prijs: Het St. Elizabeth's of Groote Gasthuis a/h Groot Heiligland;

terwijl de Jury van haar recht gebruik maakte om de navolgende eervolle vermeldingen toe te kennen:

1e. Gevel a/d Warmoesstraat No. 18.
2e. Drie villa's „en bloc" van Eedenstraat 1, 3 en 5;
3e. Winkelhuis Kleine Houtstraat 2a;
4e. Een blok woningen Westergracht 13—25 en
5e. Een blok woningen de Keystraat 2—8a.

De Jury heeft gemeend goed te doen vele eervolle vermeldingen toe te kennen, om daardoor ook bouwers van zeer eenvoudige, goedkoope woningen enz. aan te sporen te trachten bij lage bouwsommen iets goeds te leveren en af te wijken van 't slechte type, dat zij helaas op haar rondrit nog maar al te vaak moest zien.

De Jury spreekt verder den wensch uit, dat de toekomstige gevelwedstrijden nog veel meer dan tot nu toe mogen bijdragen om het schilderachtig aspect van de schoone Spaarnestad zooveel mogelijk te behouden.

Het is te hopen, dat bij de volgende gelegenheid de Raad van de Gemeente Haarlem terug moge komen op haar besluit, om geen subsidie meer aan de Afdeeling Haarlem van de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst toe te kennen, voor het schoone doel, dat met de wedstrijden beoogd wordt en dat de Gemeente, evenals vroeger geschiedde, weder medailles ter beschikking van de Afdeeling zal stellen.

De Jury,
w.g. J. W. HANRATH.
„ A. SALM G.Bzn.
„ J. VERHEUL Dzn.

De Afdeeling Haarlem stelt ons in kennis, dat haar Voorzitter, de heer L. C. Dumont, Directeur der Openbare Werken, ontwerper van de Hoogere Burgerschool en de Gemeente Haarlem eigenaresse daarvan is.

Beiden ontvangen dus ieder een verguld zilveren medaille.

De heer J. London, architect te Haarlem, is ontwerper van het huis van de Chr. Jongelingsvereeniging en ontvangen ontwerper en de Vereeniging elk een zilveren medaille, terwijl de bronzen medailles aangeboden zullen worden aan den ontwerper van het St. Elisabeth of Groote Gasthuis, den heer J. Drost te Haarlem en aan H. H. Beheerders-Regenten van deze Stichting.

De uitwerking van aardbevingen op bouwwerken.

Ofschoon ons land gelukkigerwijze buiten den gordel der wereldaardbevingen is gelegen, blijft 't toch voor onze Ingenieurs, die geroepen zijn in niet zoo gunstig gelegen landen van den O.-I. Archipel, of elders groote bouwwerken uit te voeren, van hoog belang, berichten omtrent het effect van zoodanige grondbewegingen op dergelijke bouwwerken te bestudeeren. Wel nooit vroeger bestond er zooveel gelegenheid als bij de catastrophe van San Francisco, om den invloed eener aardbeving op bouwconstructies na te gaan.

Wel wijst de wereldgeschiedenis op grootere en langer aanhoudende aardbevingen, als b.v. die van Lissabon in 1755, maar gebouwen en ingenieurswerken waren toenmaals van zoo uiteenloopenden aard, dat vergelijkingen omtrent de uitkomsten niet te maken waren.

Zooals van San Francisco, als eene der grootste havensteden der wereld verwacht kon worden waren de bouwwerken dezer stad van den meest modernen aard. Vele harer gebouwen waren uit stalen geraamten met 10 of 12 verdiepingen opgetrokken, bezaten vuurvaste vloeren en bijna geen brandbare voorwerpen, uitgenomen meubels, vloertapijten, enz. Op het omringend land, bevonden zich de voor een moderne stad noodzakelijke ingenieurswerken — buisleidingen voor wateraanvoer, spoorwegen en trambanen binnen en buiten de stedelijke jurisdictie, zoo ook een groot rioolsysteem.

De onderzoekingen omtrent de uitwerkingen van de besproken aardbeving en het daarop volgende uitbreken van brand op deze ingenieursbouwwerken werden door eene commissie van de „San Francisco Association of Members of the American Society of Civil Engineers" nagevorscht. De bijzondere punten van onderzoek waren:

1) De geologische oorzaken van de aardbeving, 2) de uitwerkingen op de gebouwen, 3) op de waterwerken, 4) op de verlichting en het tramspoortransport, 5) op de riolenaanleg, 6) op de spoorwegconstructies en 7) op den straatwegenaanleg.

De geologen spraken de meening uit, dat de aardbeving op de bevrijding van opgezamelde krachten in de aardkorst, langs eene vroegere reeds bekende uitwerpingsvlakte is terug te voeren en waren verder van opinie, dat San Francisco thans voor minstens 50 jaren van een aardbeving verschoond zal blijven.

Uit de ruïnen der gebouwen trokken de ingenieurs het gevolg, dat de op een weerstand van 30 pond druk per vierkanten voet gebouwde huizen en tot verhindering tegen verschuiving onder dezen druk met verankeringen voorzien, tegen een schok weerstand konden bieden, die de lichtere constructies der stad omwierp. Een interessant verschijnsel, waaraan tot nu toe wellicht geen opmerkzaamheid werd geschonken, is dat van het bewezen voordeel van aarddammen door hunne groote stabiliteit, die het geweld der aardbevingen met goed gevolg weerstonden, ofschoon, zelfs, in een geval de uitbarstingsvlakte een zoodanigen dam in dwarsrichting kruiste.

Waterleidingsbuizen leden overeenkomstig den weg, waarin zij ten opzichte van die der uitbarsting waren gelegd. Kruisten zij deze linie, dan werden zij afgesneden en de gebroken einden voorbij elkander geschoven. Was daarentegen de hoek van de buis met de uitbarstingslijn zeer scherp dan werden zij als een telescoop inéengedrukt. De commissie acht het raadzaam in de toekomst bijzondere aandacht te verleenen aan de ligging der buizen ten opzichte van deze uitbarstingsrichting.

De trambanen leden tengevolge van de verwringing der groef-spoorstaven en van het sluiten der groeven groote schade. De bovengrondsche geleidings-constructies waren niet beschadigd geworden, hetgeen het groote voordeel dezer methode tegenover het ondergrondsch leidingssysteem aantoont.

De permanente in de stad voerende spoorlijnen waren ten deele sterk verwrongen, maar zoowel de tralie- als de dichte bruggen hadden zoo weinig geleden, dat de treinen zonder bezwaren daarop konden blijven verkeeren.

Daar de op de aardbeving volgende brand zekere uitwijkingen van enkele bruggen veroorzaakte, ontstonden eenige moeilijkheden in de vaststelling van de afzonderlijke of aanleidende oorzaken der vernielingen. Gelukkigerwijze bleef men echter bij het bestudeeren der vuurvaste constructies van zoodanigen twijfel ten volle bevrijd.

J. L. TERNEDEN.

Ingezonden stukken.

De ondergeteekende A. W. Weissman architect wonende te Haarlem verklaart door deze dat met hetgeen door hem gezegd is op de vergadering der afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst gehouden op 18 October te Amsterdam aangaande nàverharding der monsters kalkzandsteen welke door professor J. A. van der Kloes zijn getrokken en gemerkt op de verschillende fabrieken geen insinuatie aan het adres der kalkzandsteenfabrikanten is bedoeld, daar factoren van verschillenden aard op de beproevingen van invloed kunnen zijn geweest en hier aan kwade trouw van de zijde der kalkzandsteenfabrikanten niet mag worden gedacht.

Haarlem, 1 November 1907.
(w. g.) A. WEISSMAN.

Deze copy is conform aan de origineele verklaring welke berust ten kantore van ondergeteekende.

de Secretaris van de Vereeniging van Nederlandsch Kalkzandsteenfabrikanten.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 45. De Tuinarchitectuur in de Tentoonstelling te Mannheim 1907.
Vierde gevelwedstrijd te Haarlem, rapport der jury.
Verslagen van Vergaderingen. Afdeeling Groningen 2 November 1907.

Architectura No. 45. H. J. Walle Jr. met portret.
5ste Int. Congres voor goedkoope woningen gehouden te Londen in Augustus 1907 (slot).
Het Gedenkteeken voor Christiaan Huygens.
Technisch Gedeelte. De verbetering van een belangrijk kanaal.
Huizen en telegraafpalen van glas.

De Bouwwereld No. 46. De waarde van kalkzandsteen (vervolg)
„The Imperial" Hotel te Whitehaven door J. F. Groll, met losse plaat.
De Dam te Amsterdam V. De eerste helft der zestiende eeuw, door Dr. J. C. Breen.

De Ingenieur No. 45. De spoorweg-viaduct van Gewapend Beton der Zuid-Hollandsche Electrische Spoorwegmaatschappij. Voordracht gehouden in de vergadering der Vakafdeeling voor spoorwegbouw en spoorwegexploitatie van 29 Juni 1907 ter inleiding van het bezoek aan die viaduct door A. J. A. Braak (met afbeeldingen).
Vergelijking van kabelnetten voor verschillende stroomsystemen door Dr. Ing. A. C. van Rossem Nz.
Officieele opneming van het nieuwe station Rosendaal.
Tentoonsteling van electriciteit in huis en ambacht
Ingezonden stukken. Rookplaag in de groote steden door J. de Kuyser w. i.
Bijblad. Notulen van de vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Kon. Instituut v. Ingenieurs gehouden te Amsterdam 20 Augustus 1907.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 45. Warmtekrachtmachines, (vervolg). — De koordenvierhoek door A. Dorst. — Overoude tunnelaanleg, overgenomen uit „de Revue der Uitvindingen".

De Aannemer No. 46. Wat meer van nabij. Rapport „Van Nieukerken" III.
Middelbaar Technische School, uittreksel van het Verslag over de Staatsbegrooting.
Afdeeling Groningen, vergadering van 5 November 1907.
Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 19. De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen, (vervolg). — De waarde of beter de noodzakelijkheid van onderzoek der rookgassen, (vervolg). — Het vraagstuk der hooge kolenprijzen.

Deutsche Bauhütte No. 45. Die Abteikirche zu Corvey, door Georg Kutzke met afbeeldingen en losse plaat naar een teekening van Otto Becker.
Miethaus in Erfurt, door G. Wisser bij een ontwerp van Fr. Hoffmann.
Ueber Kleinstadt-Gasthöfe door P. N. Rose bij ontwerpen van Bauder te Stuttgard en L. Geiszler te Hanau.

Het Huis, Oud en Nieuw uitgave van Ed. Cuypers, geeft in het October-nummer een artikel getiteld „Oudheidkundige wandelingen door Maastricht I." door A. J. A. Flament. De schrijver deelt verschillende bijzonderheden mede over bekende en minder bekende of verdwenen bouwwerken en daarbij ter illustratie afbeeldingen van belangrijke overblijfsels, die ook voor een deel weinig bekend zijn.
Dan volgt een met fraaie afbeeldingen verlucht artikel van M. G. Wildeman over het Gemeenlandshuis van Delf-

land te Delft, terwijl onder den titel „Toelichting bij de platen" de beschrijving wordt vervolgd van de verbouwing van het kasteel Eckart te Woensel en verder afbeeldingen met omschrijving worden gegeven van het gesticht voor idiote meisjes te Druten.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

NIJMEGEN. De Gemeenteraad heeft dezer dagen de begrooting voor 1908 vastgesteld tot een bedrag van ruim f 2.640.000.

Op voorstel van Burg. en Weth. werd de heer H. Lohr met 1 December a.s. benoemd tot directeur van de gemeente-electriciteitswerken en den gemeente-tramdienst, tevens belast met het bouwen van deze inrichtingen en de organisatie van de diensten. De jaarwedde van den directeur (die zich verbonden heeft ten minste tot 1 Januari 1912 in dienst van de gemeente te blijven) bedraagt f 2500 voor de electriciteitswerken en f 1500 voor den tramwegdienst, welke bedragen beide na 4, 8 en 12 dienstjaren verhoogd worden resp. met f 200, f 150 en f 150.

Een der leden had het bouwen van de Centrale enz. willen opdragen aan den directeur der gemeentewerken, den heer Weve. Een voorstel in dien zin werd echter verworpen.

Voor den bouw van nieuwe lokalen voor het Gemeentemuseum werd een credietverhooging van f 450 toegestaan.

ZWOLLE. De Raad der gemeente Oldenzaal heeft besloten aan de vereeniging „Openbaar Belang" aldaar een voorschot te verleenen van f 27.000 voor den bouw van 17 arbeiderswoningen.

Personalia.

— Blijkens mededeeling der commissie tot plaatsing van technici, hoofdzakelijk in het buitenland, zijn ter vervulling van drie plaatsen bij den irrigatie-dienst in Siam benoemd tot ingenieur bij den dienst de civiel-ingenieur C. P. Vijverberg en tot adjunct-ingenieur de civielingenieurs H. F. de Jong en H. F. W. Becking.

— De „Leeuw. Ct." vernemt, dat de heer K. Pringle, hoofdingenieur van den provincialen waterstaat van Friesland, zijne sollicitatie naar de betrekking van hoofdingenieur in den provincialen waterstaat van Zuid-Holland heeft ingetrokken. Deze intrekking is — wanneer het blad goed is ingelicht — geschied naar aanleiding van het door Gedeputeerde Staten van Friesland aan de Prov. Staten ingediend voorstel tot wijziging van het reglement op den Provincialen Waterstaatsdienst.

— De Heer L. Rijneveld, hoofdopzichter bij pe openbare werken te Haarlem, zal den 19 Nov. a. s. aan de gemeente verbonden zijn. Voor den zoowel bij zijne superieuren en collega's als bij het publiek algemeen geachten ambtenaar zal deze dag zeker niet onopgemerkt voorbijgaan.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar te Nijmegen. Zie adv. in dit no. (1)

— Persoon om Details over te nemen en Onderhandelingen te voeren met architecten e. a. bij een firma in natuursteen te Amsterdam. Br. lett. O 87 a. h. Algem. Adv. Bureau H. M. Brander te Amsterdam. (1)

— Machinist. Minimum-aanvangstraktement f 676 dat kan worden gebracht op f 832. Electricien-Teekenaar aanvangstraktement f 676, dat kan worden gebracht op f 832 aan de Gemeente Electrische Centrale te Arnhem. Sollicitatiën op zegel tot 30 November 1907 aan Burgemeester en Wethouders. (1)

— R. K. Bouwk. Opzichter-Teekenaar. Zie adv. in dit no. (2)

— Ingenieur of Opzichter bij de Gemeentetram te Utrecht; aanbiedingen in te zenden bij den Directeur. (2)

— Teekenaar aan eene fabriek van ijzerconstructies. Br. onder No. 52193, bureau van „de Ingenieur" 's-Gravenhage. (2)

— Werktuigkundig Opzichter aan een Scheepswerf en Machinefabriek. Brieven letters K. A. A. Algemeen Advertentie-Bureau Nijgh & van Ditmar, Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

35	Bouwk.Opz.-teek..	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
12	BouwkOpz.-Uitv.,	24—47 j., f 70—f 110	„
5	Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
5	Waterb. Opzr. Teek..	24—45 j., f 80—f 110	„
14	Werktuigk. Teek.,	20—39 j., f 40—f 150	„
6	Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
3	Chef-machinisten	33—39 j., f 90—f 150	„
1	Scheepsteekenaar	20 j., f 50	„
1	Decoratie-teekenaar	26 j., f 125	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 18 November.

Arnhem ten 11.30. Door het gemeentebestuur, bestek no. 12: het vergrooten van school IX aan de Parkstraat en Schoolstraat, met drie lokalen (Zie adv. in no. 44).

Middelburg, ten 11 ure, door het min. van Waterstaat, aan het gebouw van het provinciaal bestuur: het verruimen van het kanaal van Gent naar Terneuzen nabij Driekwart en tusschen Sluiskil en het verbindingskanaal te Terneuzen en het voltooien van het verbindingskanaal en de voorhaven met bijbehoorende werken; begrooting f 1.050.000; bestek no. 227 na 4 December ter lezing aan genoemd ministerie, aan de lokalen der provinciale besturen en is te bekomen bij Gebr. van Cleef, Spui 28a te 's-Gravenhage; aanw. 11 December te 11 ure in de directiekeet te Terneuzen; inlichtingen bij den hoofdingenieur-directeur Bekaar te Middelburg en bij den arrondissements-ingenieur van Loon te Terneuzen.

Rotterdam, in het Timmerhuis de levering van 1500 gegoten ijzeren straatsyphons, in 2 perc.; voorw. en teek. ter lezing; (zie adv. in no. 43.

Rotterdam, in het Timmerhuis: de levering van melaphyrkeien, in 5 perc. (Zie adv. in no. 43.)

DINSDAG 19 November

Deventer ten 11 ure. — Door het gemeentebestuur, bestek no. 6: het maken van eene ijzeren ophaalbrug op houten onderbouw over het Overijsselsche kanaal bestek en teekeningen ter inzage op de gem.-secr. en ald. verkrijgbaar inl. bij den gemeente-bouwmeester elken werkdag van 10—12 uur.

Geldermalsen, ten 3 ure, door den arch. S. van Alphen in het Stationskoffiehuis: het bouwen van een woonhuis; bestek en teekening verkrijgbaar bij den archit.

Princenhage, ten 2 ure, door den arch. J. Oomen Pzn. te Oosterhout, in het hotel Bellevue; het bouwen van een villa aldaar; aanw. 16 November ten 2 ure; bestek en teekening ter inzage in genoemd hotel.

WOENSDAG 20 November.

Amsterdam, ten 11 ure, door de genie, in het gebouw Patrimonium, Nieuwe Heerengracht no. 95: bestek no. 158: het inrichten van een schiet- en exercitieterrein voor het garnizoen te Amsterdam (1ste gedeelte); begrooting f 59.000; bestek en het proces-verbaal van gegeven inlichtingen vanaf 16 November ter lezing in het café-restaurant van F. A. Varsseveld, Dam no. 14; exemplaren van het bestek en afschriften van proces-verbaal verkr. bij den besteder; inlichtingen op het bureel Nieuwe Heerengracht no. 11, dagelijks tot en met 15 Nov. van 9 tot 12 ure.

DONDERDAG 21 November

Middelburg, ten 11 ure, door het minist. van Waterstaat, aan het gebouw van het prov. best.: het maken van beschoeiingen langs het kanaal van Terneuzen; begr. f 4275; bestek no. 14 na 6 Nov. ter lezing aan gen. minist., aan de lokalen der prov. best., en te bek. bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofding.-dir. Bekaar te Middelburg, bij den arrond.-ing. van Loon te Terneuzen en bij den opz. de Masier te Terneuzen; de nota van inl. ligt op 13 Nov. ter inzage bij gen. arrond.-ing.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 23 NOVEMBER 1907. No. 47.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voorafbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voorafbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Engelsche Bouwkunst.

Wie in de laatste twintig jaren te Londen kwam, zag telkens nieuwe huizen verschijnen, die, zoo door hun groote afmetingen als door het slechts aanwezig zijn van één ingang van de tot dusver gebruikelijke bouwwijze afweken. Vooral in het West-End zijn zij talrijk. Belgravia en Mayfair tellen zulke gebouwen bij tientallen.

Deze huizen zijn niet voor één persoon of familie bestemd, doch worden verdiepingsgewijze verhuurd. De Engelschen noemen ze daarom „flats". En nu is er bij Hodder & Stoughton te Londen een boek verschenen, dat over „Flats, Urban Houses & Cottage Homes" handelt. Het wil een aanvulling zijn tot „The British Home of To-day", dat wij eenigen tijd geleden in dit blad aankondigden.

Het schijnt vreemd, dat de Engelschman, die zóó aan een eigen huis hecht, dat hij het bij een kasteel pleegt te vergelijken, tot het bewonen van een verdieping heeft kunnen besluiten, zooals men het te Parijs, te Berlijn en te Weenen doet. Doch reeds lang waren bovenhuizen in de buitenwijken van Londen bekend. Ieder, die deze buurten bezocht heeft, herinnert zich de eindelooze reeksen van woningen, die uit een verdieping gelijkstraats en een daarboven gelegen verdieping bestaan, en door een voortuintje van den weg gescheiden zijn. Wie goed oplette zal hebben bemerkt, dat er tweemaal zooveel deuren als huizen waren. Dat komt, omdat de verdieping telkens een afzonderlijke woning vormt, die haar eigen opgang heeft. De voortuin behoort bij het benedenhuis, de achtertuin bij het bovenhuis, welks bewoners er langs een afzonderlijke trap in afdalen. Zulk een bovenhuis bevat vier kamers, waarvan een als „drawingroom", een als „diningroom" en de twee andere als slaapkamers dienst doen. Een kleine keuken en een badkamer vindt men er ook. De huur valt niet mede, en bedraagt van f 600 tot f 840 per jaar.

Zulke „flats" echter worden in het boek, dat wij noemden, slechts terloops besproken. Afbeeldingen er van vindt men niet. De schrijver, W. Shaw Sparrow, zegt, dat hij zich uitsluitend wenscht te bepalen tot „Flats-de-luxe" en „flats" voor den middenstand, waarvan de minimum huurprijs f 1800 per jaar is.

De schrijver wijst er op, dat de eigenaars van „flats" de huurprijzen hoog pogen te houden, doch dat dit ten gevolge heeft, dat men overal het bekende „flat to let" ziet. Want het aantal families, hetwelk zulk een hooge huur kan betalen, is volstrekt niet onbeperkt.

Ofschoon de aanzienlijke Engelschen tot dusver er meest de voorkeur aan gaven, hun eigen voorvaderlijk huis te bewonen, zoo hebben buitenlandsche invloeden zich toch ook in die kringen doen gelden. De Britten reizen veel en hebben de gerieflijkheid

der groote logementen van het vaste land leeren kennen. Die gerieven wenschten zij ook te Londen te kunnen hebben; men bouwde logementen, welke voor die van Zwitserland niet behoeven onder te doen. Daar huurden aanzienlijke Engelschen appartementen voor een geheel jaar, om daarvan te kunnen gebruik maken, wanneer zij niet op hun landgoederen verbleven.

Weldra werd het mode, zulke appartementen te bewonen, en overal werden „flats" gebouwd, om aan de behoefte te kunnen voldoen. De huurprijzen, die gevraagd werden, waren bespottelijk hoog, doch werden gaarne betaald, zoolang de mode het wilde. Maar sinds eenige jaren is de mode weder veranderd, en nu worden aan een „flat" gansch andere eischen gesteld en wil men er alleen dan een flinken huurprijs voor geven als het geheel en al „up-to-date" is.

In de drukke straten van het West-End vindt men de „flats" boven winkels, die gelijkstraats zijn gelegen. Zulke „flats" worden alleen door jonggezellen bewoond, en bevatten vier kamers. De huurprijs is minstens f 2400, en zoo zijn deze woningen alleen onder het bereik van bepaald gefortuneerden. Eigenaardig Engelsch is, dat de belastingen in den huurprijs zijn begrepen.

Dicht bij Hydepark worden „mansion-flats" aangetroffen, waarvan de prijzen heel wat hooger zijn. Als voorbeeld noemen wij Gloucester House, dat aan Piccadilly en Park Lane uitkomt, en waar van f 18.000 tot f 36.000 huur voor één verdieping gevraagd wordt! Maar wie dat betalen wil heeft dan ook twaalf kamers, een hall en de volledige keukeninrichting van een eerste klasse Engelsch huis. Die keukeninrichting bestaat uit de „kitchen" of keuken, de „larder" of provisiekamer, een „pantry" of bijkeuken, een „servants-hall", waar de bedienden zitten en hun maaltijden gebruiken, de „butlers-pantry" of aanrechtkamer, de „butlers plate-room" of zilverkamer.

Als men de hoofdtrap opkomt, bereikt men een vestibule van 6 M. bij 5 M., die uitkomt in een „hall" van 10 M. bij 7 M. De „drawing-room" is 12 M. bij 8 M., en zoo is alles in verhouding.

Dit bouwwerk wordt op het oogenblik naar een outwerp van T. E. Collcutt opgetrokken. Een illustratie van de gevels vinden wij in het boek niet, maar wel van die aan Hyde Park Place, welke een klassiek karakter vertoonen.

Wanneer men de plattegronden dezer eerste klasse „flats" bestudeert, dan krijgt men eerbied voor de vindingrijkheid der ontwerpers. Maar toch heeft zulk een woning eigenaardigheden, die, voor wie haar betrokken heeft, minder aangenaam moeten zijn en die alleen de zucht om „in de beweging" te blijven over het hoofd kan doen zien.

Alles op één verdieping te hebben, en wel op een verdieping, die men door een lift kan bereiken, is zeker gemakkelijk. Doch een bezwaar is, dat de dienstvertrekken zoo in de onmiddellijke nabijheid van de woon- en slaapkamers zijn gelegen. Vooral voor de Engelschen, die in hunne buitenhuizen het geheele keukendepartement en wat daartoe behoort, naar een afzonderlijken vleugel plegen te verwijzen, moet deze nabijheid hinderlijk wezen.

Een Engelschman houdt van een ruime keuken. Doch uit den aard der zaak kan op een „flat" aan dit belangrijk onderdeel van een huis geen al te groote plaats worden gegeven. Om ruimte te winnen geeft men aan de keuken en de vertrekken, die met haar samenhangen, niet de volle verdiepinghoogte om zoo „insteekkamers" te krijgen, waar de dienstboden moeten slapen.

Om begrijpelijke redenen plaatst men het keukendepartement zoo ver mogelijk van den ingang. Doch dit heeft tengevolge, dat de dienstboden een heel eind moeten loopen om open te kunnen doen.

Dit keukendepartement krijgt lucht en licht van een binnenplaats, waar de bedorven lucht, die vooral den Engelschman hindert, blijft hangen.

De heer Edwin T. Hall, die in het boek een vergelijking maakt tusschen de „flats" van Engeland en van het vasteland, laat niet na, op deze minder gunstige punten te wijzen.

Een Franschman verlangt geen grooter keuken dan 3 bij 4 M. Meestal zijn de keukens der huizen te Parijs nog kleiner. Provisiekamers zijn te Parijs onbekend, daar men iederen dag het benoodigde laat inslaan. Te Weenen heeft iedere woning één dienstbodenkamer, een hokje zonder licht en lucht, dat zijn toegang uit de keuken krijgt. De dienstboden te Parijs slapen allen te zamen op den gemeenschappelijken zolder.

Het boek geeft verschillende plattegronden van huizen te Parijs. De schrijver prijst bijzonder dien van een huis in de Rue Decamps, ontworpen door den van de congressen welbekenden heer Poupinel. Het is een deftige buurt, waar dit „maison de rapport" staat en de huur zal dus wel hoog zijn.

Toch bevat dit „appartement" een „petit salon" van slechts 3,50 M. breed, heeft de „salle à manger" niet meer dan 4.10 M. breedte, en moet men zich met slaapkamers van 3 M. bij 4 M., ja zelfs van 2.22 M. bij 4.70 M. behelpen. De keuken is 2,20 M. bij 3.70 M. Voor Engelsche en ook voor Nederlandsche begrippen is zulk een appartement onbewoonbaar.

In een der in het werk in plan afgebeelde huizen, Rue du Ranelagh te Parijs, hebben wij eens gastvrijheid genoten. Het staat te Passy, dus in een aanzienlijke buurt, en wanneer men den plattegrond beschouwt, dan maakt die een heele vertooning Doch de grootste kamer is 4 bij 5 M., de „salle à manger" 3.50 bij 5 M., en zoo alles in verhouding. Een van de eigenaardigheden van zulk een Parijsch huis is dat de vestibule, waarop de drie voornaamste vertrekken uitkomen, lucht noch licht heeft.

De schrijver kan zich dan ook met de „flats" van het vasteland niet best vereenigen, en hij wenscht, dat men te Londen bij het bouwen van zulke huizen de gebreken, die te Parijs en te Weenen voorkomen, zal vermijden. Hij raadt aan, de keukens en al wat daarbij behoort, te doen vervallen, en alle bewoners van iedere verdieping in een gemeenschappelijke eetzaal uit een gemeenschappelijke keuken, naar de nieuwste eischen ingericht, te laten spijzigen.

Doch hij ziet zelf in, dat ook dit systeem zijn bezwaren heeft, vooral in Engeland, waar men te zeer op zijn vrijheid gesteld is, om iederen dag met menschen, die men niet kent, in een gemeenschappelijke zaal zijn maaltijden te willen gebruiken.

De Engelschman is behoudend. Misschien zal die behoudzucht wel de voornaamste oorzaak zijn van den tegenzin die velen tegen „flats" hebben. Scheen het aanvankelijk, dat deze huizen de anderen zouden verdringen, wie ziet, hoe, bijvoorbeeld in Maida Vale, overal „flats", te huur staan, moet wel de

overtuiging krijgen, dat de populariteit dezer woningen weder daalt.

In Nederland heeft men het met „flats" nog niet beproefd, en onzes inziens deed men daar wijs aan. De kazernewoning, hoe weelderig ook ingericht, zou hier geen liefhebbers vinden. In de groote steden zouden zelfs de armen er bezwaar tegen hebben en de voorkeur geven aan de vrijheid, die hun tegenwoordige verblijven hun geeft.

Heeft dus het boek, dat wij aankondigden, voor ons land geen onmiddellijk nut, toch zal menigeen er met belangstelling mede kennis maken, gelooven wij.

Het verweer der kalkzandsteenfabrikanten

I.

In ons nummer van 2 November j. l. hebben wij de brochure besproken uitgegeven door de „Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten" en wekten wij ieder belangstellende met aandrang op die brochure in haar geheel te lezen. Dit zal velen onzer lezers zeker niet moeilijk zijn gevallen, want zij is zeer ruim verspreid en zal door de Vereeniging of door den uitgever zeker gaarne worden toegezonden aan ieder belangstellende, die er om vraagt.

Bovendien hebben andere vakbladen haar in haar geheel in hunne kolommen opgenomen, en kan haar inhoud dus in bouwkundige kringen algemeen bekend geacht worden.

Het rapport is vooral ook belangrijk, door de kantteekeningen vanwege de baksteenfabrikanten daarbij afgedrukt en die menigmaal critische opmerkingen aan het adres der rapporteurs bevatten.

Men heeft hier dus niet alleen de meening van twee bevoegde beoordeelaars, geen van beiden direct belanghebbenden bij een der beide industrieën, maar daarnaast ook de meening van de direct belanghebbende steenfabrikanten. Het moet gezegd worden, deze heeren hebben de zaak flink aangepakt en daardoor alleen reeds een voordeel behaald op de aangevallen partij, dat nog van meer beteekenis wordt tegenover het voorgevallene in de vergadering van de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst van 18 October j. l. (zie ons nummer van 26 October d. a. v.)

De bestuursleden der Vereeniging van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten, al werd hun dan om begrijpelijke redenen ook niet vergund aan het debat deel te nemen, hadden beter gedaan de vergadering niet te verlaten, kalm de daar gevoerde critiek aan te hooren en daarmede hun voordeel te doen.

Ontstemd zijn de heeren huiswaarts gegaan en die ontstemming is blijkbaar niet zonder invloed gebleven op het verweer door hen geopend tegen de brochure en tegen de behandeling op de vergadering o. a. in „de Telegraaf" en het „Handelsblad" van 6 Nov. j. l.

Wij lezen daar:

„In de bladen van 18 en 19 October l. l. komen verslagen en berichten voor over een brochure, getiteld: „De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen", uitgegeven door de Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten, gekoppeld met een bericht over of een verslag van de op 18 October l. l. te Amsterdam gehouden vergadering der afdeeling Amsterdam van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst", op welke vergadering een rapport der heeren Bienfait en Heyn werd behandeld, naar aanleiding van een vraag van het hoofdbestuur aan de afdeelingen om bevindingen mede te deelen betreffende kalkzandsteen".

„Beide zaken — de brochure en deze vergadering houden geen verband, de koppeling dezer beide zaken waaraan de dagbladen zelf onschuldig zijn, vindt aldus haar oorzaak in de verschafling der berichten, tegelijk, en in verband, door derden."

„Wie met deze „derden" bedoeld worden is niet vermeld, maar het moeten wel vijanden zijn, die in het verborgene werken, kinderen der duisternis, want zoo vervolgt het artikel:

„De bedoeling van deze manoeuvre is duidelijk een verscherpte aanval op ons fabricaat, de brochure was niet sterk, „Bouwkunst" moest als vlag dienen om de lading te dekken en „Bouwkunst" zelf is aan dit alles evenzeer onschuldig".

„Omdat wij hebben ondervonden, dat zooveel onwaarheid omtrent ons fabricaat wordt verspreid en wij waardeeren het licht, dat „Bouwkunst" heeft getracht te ontsteken, hebben wij vroeger (November 1906), aan alle afdeelingen door tusschenkomst van het hoofdbestuur dezer maatschappij, aangeboden, inlichtingen, bezichtiging van fabrieken, aanwezigheid op vergaderingen waar het onderwerp behandeld zoude worden enz."

„Zulks ook — en dit is meer afdoende op de bewuste vergadering te Amsterdam gebleken — omdat wij in de eerste plaats, en in enkele belangrijke bijzonderheden wij alleen in staat zijn, in alle opzichten licht te verschaffen, zoo ook omdat wij bij ervaring te goed weten, dat van concurreerende zijde wel gegezorgd wordt voor duisternis."

„Het bestuur der afdeeling Amsterdam van Bouwkunst meende ons met het oog op een objectieve behandeling niet te moeten toelaten tot deze vergadering. Of dit een ruime of juiste opvatting is, zullen wij in het midden laten."

„In tegenstelling hiermede handelde o. a. de afdeeling Den Haag van Bouwkunst, alwaar de voorzitter hiermede vertolkende den algemeenen geest der aanwezigen (mogelijk van zéér enkelen niet), dien avond als een „eerste lesje" wilde beschouwd zien, opwekte tot het bezoeken van fabrieken, en ruiterlijk erkende, dat men van kalkzandsteen in bouwkundige kringen nog te weinig op de hoogte was."

„Op de vergadering te Amsterdam, waar wij geweerd werden, is door den architect A. W. Weissman (zéér bekend door zijn voordrachten en geschriften over de kunst in bouwwerken van alle tijden, waarvan hij een uitnemend kenner is, over gebakken steen en in het bijzonder over de steenen en het nieuwe zeer mooie product „bricorna" der firma Van de Loo, te Dieren), herhaaldelijk het woord werd gevoerd."

Wanneer het werkelijk zoo is, en er is voorals nog geen reden om daaraan te twijfelen, dat er in de kalkzandsteenfabricatie dingen zijn, waarover de fabrikanten in de eerste plaats en zij alleen in staat zijn in alle opzichten licht te verschaffen, waarom lieten zij dan tot heden dit licht onder de korenmaat, waarom ontstaken zij het alvast niet dadelijk op die punten, waaromtrent dit in de bewuste vergadering te Amsterdam gebleken was?

De bewering, dat de heeren in de vergadering

geweerd werden is o.i. niet juist. Debat van direct bij de fabricatie van kalkzandsteen geïnteresseerden werd daar geweerd, als toehoorders zouden de heeren niet slechts geduld, maar voorzeker behandeld zijn met de égards aan gasten in een vergadering verschuldigd.

Zij willen het nu doen voorkomen, alsof de heer Weissman daar den rol van woordvoerder der baksteenfabrikanten en meer in het bijzonder van den fabrikant Joseph van de Loo vervuld heeft, waartoe anders de hier volkomen overbodige uitweiding over het optreden van laatstgenoemde? Hoe rijmt zich hiermede de boven neergeschreven uitspraak, dat beide zaken — de brochure en de vergadering — *geen* verband houden? Zou de heer Van de Loo soms een van de bovenbedoelde *derden* zijn? Men zou het wel opmaken uit hetgeen volgt:

„De architect Weissman heeft de opdracht van den baksteen-fabrikant Joseph van de Loo aanvaard, om een onderzoek in te stellen naar kalkzandsteen en heeft zich o. a. daarvoor begeven naar Berlijn, de bakermat dezer industrie."

„Wat architect Weissman omtrent het gebruik en de toepassing van kalkzandsteen te Berlijn ter vergadering mededeelde, en neerschreef in genoemde brochure, geeft niet weer „een juist beeld van de werkelijkheid" en zal de waarheid ten deze, gebaseerd op afdoende gegevens, nader worden gepubliceerd in vakbladen, waartoe architect Weissman zeer zeker zelf zal medewerken."

„Joseph van de Loo, welke zich in een vergadering van baksteenfabrikanten (er zijn gelukkig vele baksteenfabrikanten, die zich met zijn optreden niet kunnen vereenigen), opwierp als bestrijder van den kalkzandsteen, tegen aanvallen onzerzijds, die niet hadden plaats gehad, daar het lieve leven begon in het vakblad van den baksteen, met beschuldigingen en verdachtmakingen, aan ons adres, benevens de 60 bladzijden beslaande brochure bovenbedoeld, zullen wij verder laten rusten."

„Deze brochure is gevallen door het bovenstaande; en hetgeen verder in vakbladen zal volgen, zal den waren toestand te Berlijn en elders, weergeven."

„Het artikel van Joseph van de Loo in het „Alg. Ned. Adv.blad" van 12 Mei, 1906, waarin zinnen worden verminkt en gedeelten van zinnen zelf worden aaneengelijmd uit begin, einde en midden van een verslag (zie „Ton-Industrie-Zeitung" van 3 Mei 1906), en waardoor het omgekeerde te lezen wordt aangeboden, dan werkelijk de bedoeling van het gesprokene was, is een methode van betoog, die den volger daarvan voorgoed van de baan schuift.

„Hiermede wordt vanzelf moordende critiek uitgeoefend op bovenbedoelde brochure, waarin zulk een treurige poging wordt gedaan om een geheele groep Nederlandsche fabrikanten en anderen door de modder te halen".

Zouden de heeren kalkzandsteenfabrikanten werkelijk meenen, dat zij met een dergelijk zwak betoog ook zelfs een couranten-lezend leekenpubliek overtuigd hebben?

Het rapport van den heer Weissman geeft *niet* weer een juist beeld van de werkelijkheid, wat geeft het dan wel? Dit kan niet anders zijn dan een valsche voorstelling, geïnspireerd door derden. Een dergelijke krasse bewering mag men niet neerschrijven zonder dadelijke bewijzen, men kan daarbij niet volstaan met een toezegging, haar later te zullen staven met hetgeen men verder in vakbladen zal laten volgen.

Niet gelukkig is ook de wijze, waarop, nadat het groote publiek aldus over de brochure is ingelicht, de heeren kalkzandsteenfabrikanten na dezen verwoeden aanval retireeren:

„Men zou glimlachen om een paardenkoopman, die waarschuwen zou voor het gebruik van fietsen en auto's, volgens zijn zeggen met onpartijdige bedoelingen, uit liefderijke zorg voor het menschdom en niet vanwege de concurrentie in zijn zaken; evenzeer kan men gerust glimlachen over de brochure door de Baksteen, geschreven met het doel, het publiek toch vooral te waarschuwen voor die nieuwe concurrenten".

„Dit schijnt ons voor de niet-vakbladen voldoende (techniek behoort in de vakbladen thuis en zal daar behandeld worden) en overigens kunnen Joseph van de Loo en wie met hem eventueel daaraan wenschen mede te doen, schrijven wat zij willen; van ons zullen zij geen antwoord bekomen."

Immers, de geheele strijd is van weerszijden een uitvloeisel van de concurrentie, de baksteenfabrikanten ontkennen dit geenszins en ontzeggen de kalkzandsteenfabrikanten het recht niet reclame voor hun fabrikaat te maken, indien slechts die reclame op deugdelijke gronden berust en hunne beweringen slechts op den soliden grondslag van bewezen feiten zijn opgetrokken. Die eisch schijnt vooralsnog voor de jonge industrie wat zwaar en hare voorstanders zouden wellicht verstandig doen, zoolang dit het geval is, met wat minder heftigheid en aanmatiging van zich af te slaan, waar zij zich aangevallen zien door de voorstanders eener industrie, die van eeuwen her hier te lande uitgeoefend, voor de deugdelijkheid van haar fabrikaat geen reclame behoeft te maken.

Nochtans zijn de kalkzandsteenfabrikanten vol goeden moed, wat zij te kennen geven met het citeeren van woorden, door den tegenstander geuit eenige jaren geleden bij het begin van den strijd:

„Wij hebben nog vertrouwen in gezond oordeel van Nederlanders en in eindelijke belangstelling in Nederland, voor een reeds sinds bijna tien jaren hier te lande bestaande en belangrijke industrie, welke zelf om officieel onderzoek van staatswege vroeg en daarvoor een gereed oor vond bij den betrokken minister."

„Deze industrie heeft in ons land slechts noodig gelegenheid tot staatsonderzoek om hier te slagen evenals in elk ander land reeds het geval is."

Alle hoop is dus op het onderzoek van de Staatscommissie gevestigd; dit lijkt nogal naïef en optimistisch.

In elk geval evenwel zal hiermede de strijd een nieuwe phase zijn ingetreden, maar voor de staatscommissie zullen de kalkzandsteenfabrikanten beter gewapend moeten verschijnen dan zij zich tot nog toe in het strijdperk vertoonden.

Ideale landwegen.

Men kan er over strijden, of de automobile in de toekomst voor de rol van een algemeen verkeersmiddel al of niet geeigend is, Waarschijnlijk zou de sympathie van het „groot publiek" haar meer zijn tendeele gevallen, als het misbruik van dit vehikel door het „Sportpubliek", in een onstuimig, in een „tempo furioso" langs 's heerenwegen te suizen, een iets minder groot aantal onheilen en ongelukken had teweeggebracht.

Bij een meer „tempo moderato", zal die antipathie zeker verdwijnen, zooals men tegenwoordig voor alle „iets- of niets-doende" wiel- en automenners vol eerbied of schouderophalend uit den weg gaat. Dit moment treedt des te spoediger op, naarmate 't sportmiddel, wanneer andere vindingen als luchtschepen in de mode komen, niets aantrekkelijks meer biedt. De *rensport*, waarbij de meest gewaagde experimenten uitgevoerd en menschenlevens op het spel gezet worden, zal steeds voor velen onsymphatiek blijven. De *automobiel* echter heeft met deze nobele of imaginaire kunstuitvoeringen niets gemeens, in 't belang der *automobiel-industrie* is 't dus, dat deze tegenzin langs gezonde oordeelkundige wegen wordt afgeleid.

Voorts schijnt aan de automobiel nog een bijzondere roeping te zijn weggelegd, waaraan oorspronkelijk weinig of niet werd gedacht; de ondoordringbare stofwolken door automielen als door wervelwinden op landwegen veroorzaakt en de daarmee gepaard gaande onheilen, noodzaken ingenieurs voor dijken en wegen van alle landen, zich ernstig met dit vraagstuk bezig te houden. Vroeger reeds werd in vele vaktijdschriften over het stofvrijmaken van landwegen gesproken, thans is de quaestie actueel, zeer urgent geworden om met het sneller verkeer rekening te houden, want de door zware last- of motorwagens ingesneden sporen en groeven, doen in de straat- en kunstwegen oneffenheden, kuilen en waterpoelen ontstaan, die zoowel voor het snelle als voor het langzame verkeer hoogst gevaarlijk worden.

Deze nieuwere omstandigheden maakten voor eenigen tijd het onderwerp uit eener discussie in de hoofdvergadering van „The Institnon of Civil Engineers".

G. R. Jebb hield een voordracht over het thema: „Een dringend woord ten gunste van betere landwegen", waarbij o.a. het volgende werd aangevoerd:

Het verkeer over land is tegenwoordig sterker dan vroeger, vele landwegen worden met buitensporig hooge kosten uiterst slecht of nooddruftig onderhouden, en het in de laatste jaren nieuw ingevoerde verkeersmiddel, de automobiel, geeft de Ingenieurs gereedelijk aanleiding, bij de betreffende Besturen op verbetering dier toestanden aan te dringen.

Te overwegen is dus, welke verbeteringen noodzakelijk worden geacht om de landwegen voor dit nieuwe sterker verkeer geschikt te maken en welke de beste methoden voor de instandhouding zijn. Allereerst is voor een betere waterafvoer of ontwatering dier wegen te zorgen; daardoor worden zij niet alleen droog, maar tevens vrij van vuil — ook de stofvraag worde daarbij tevens opgelost. Overigens moet men — daar 't onmogelijk is de landwegen naar algemeen geldende regelen te behandelen — ze naar weldoordachte beginselen klassificeeren en ze, volgens wetenschappelijke grondslagen — al naar de heerschende omstandigheden — versterken of verbeteren.

Terecht wijst de spreker er op, dat maar al te dikwijls, uit een goedkoop en verkeerd oogpunt voor de afdekking eenig materiaal uit de nabuurschap wordt aangevoerd, dat gemakkelijk vergruisd wordt en de stofplaag naar beste krachten in de hand werkt. Voorts moesten niet nu en dan hier en daar wel eens proeven met het oliën der landwegen, of met andere stofweerende middelen worden genomen, maar door de dijkbesturen, volgens uitgewerkte plannen, onderzoekingen met allerlei voor dit doel aanbevolen of in aanmerking komende stoffen worden uitgevoerd. Verder zegt de redenaar maar al te juist, dat groote nadeelen daardoor ontstaan, dat de landwegen door velerlei besturen beheerd en onderhouden worden. Deze uitspraak is niet alleen voor Engeland, maar ook voor andere, voor alle Rijken de overweging waard. 't Voert tot gehaspel als sommige wegen door 't Rijk of door de provincie beheerd, andere meer onder het beheer der gemeente of van dijkbesturen staan. Bij dit systeem is aan overeenstemming, eenparige gezindheid omtrent de regeling der technische vragen volstrekt niet te denken, want elk bestuur handelt natuurlijk volgens eigen overtuiging en vaste grondbeginselen, die in den regel op de ter beschikking staande geldmiddelen zijn gebaseerd.

Deze overdenkingen van ingenieur *Jebb* willen wij intusschen slechts als een gepaste inleiding beschouwen, daar de volgende spreker *J. E. Blackwell* zich meer zakelijk met den aanleg van landwegen voor het moderne verkeer bezighield. Zijne voorstellen zijn deels zeer origineel — ofschoon aan het in practijk brengen wel nauwelijks te denken valt. Toch zijn zijne uiteenzettingen der overweging ten volle waardig, daar zij andere wegenbouwingenieurs aanleiding geven deze vraag van naderbij te beschouwen en uit eigen krachten tot een gepaste, doeltreffende oplossing bij te dragen.

Blackwell wil op de landwegen speciaal voor zware last- en motorwagens, dan voor het snel verkeer met automobielen, rijtuigen en rijwielen en eindelijk voor de voetgangers zorgen, die tegen overrijden en het stof beveiligd moeten worden.

Juist op landwegen laat de veiligheid der passanten voor automobielen en wielrijders veel te wenschen over. Nergens zijn beiden onachtzamer dan op de landwegen, waar nauwelijks elk kwartier of half uur een rijtuig passeert. Een voetpad is niet aangelegd, zoo maken wandelaars en kinderen zorgeloos van den breeden weg gebruik. Plotseling en onverwachts suist een automobiel voorbij. Daar vele landwegen heuvelachtig zijn, nu en dan bochten vormen, is soms van auto's en wielrijders niet vroeger iets te bespeuren, dan wanneer zij direct in de nabijheid opduiken. In verkeerrijke buurten, waar men voortdurend tot omzichtigheid gedwongen wordt, is men dus minder aan gevaren blootgesteld dan op den eenzamen landweg,

Blackwell stelt dus voor, van jaar tot jaar, voor zooverre beschikbare gelden het gedoogen, de bestaande hoofdwegen in z. g. n. *tweelingswegen* te doen overgaan. Twee naast elkander parallel loopende wegen worden aangelegd, de eene voor zwaar, de andere voor licht verkeer en door een verhoogd voetpad met afrastering gescheiden. Hij gaat zelfs zoover, de vereischte sommen aan te geven.

De beide zijwegen moeten minstens, met inbegrip van het voetpad 46 voet breed zijn, zoodat iedere zijweg 21 en het voetpad 4 voet breedte verkrijgt. Onder het voetpad wordt een afvoerbuis gelegd, in staat om het neerslagwater af te leiden. Beide zijwegen moeten aan de buitenzijden, evenals aan het middentrottoir van hellingwijzers voorzien, alle straatkruisingen door wegwijzers kenbaar gemaakt worden. De rijsnelheid wordt tot een zekerheids-maximum beperkt. Voor de toegangswegen

der landerijen zijn openingen in de ijzerdraad-afrastering uit te sparen, door slagboomen afsluitbaar.

Deze voorslagen lijden aan het euvel, dat de te ver opgedreven eischen buitensporige kosten veroorzaaken. Als men daaromtrent eens kon worden, voor het langzaam rijdend zware lastverkeer een bijzonderen rijweg aan te leggen, om het snelverkeer geen hindernissen te veroorzaken, dan is 't nog niet duidelijk, waarom den geheelen, eindeloozen straatweg met ijzerdraad is af te rasteren, dat voorts aan vernielzucht weinig weerstand biedt. Wellicht is 't voldoende, de lastwagens en de voetgangers hun weg voor te schrijven en bij overtreding te bestraffen; auto's en wielrijders zullen wel den voor hen speciaal aangelegden weg voortrekken of bij eventueele overtredingen door drukke passage, zorgen, dat zij bijtijds uit 't oog verdwenen zijn.

Blackwell berekent verder de aanlegkosten, die een respectabel cijfer uitmaken, ofschoon hij zoo *optimistisch* is aan te nemen, dat de vereischte grondstrooken in het algemeen belang den wegenbouwer kosteloos ter beschikking zullen worden gesteld, om den 30 voet breeden landweg op 46 voet, tusschen de afrasteringen, te kunnen verbreeden, Klaarblijkelijk neemt hij dus aan, dat de landerijen ter weerszijden van den weg afgesloten zijn, wat ook in Engeland slechts zeldzaam 't geval is. Ofschoon nu zijne cijfers voor alle omstandigheden in de verschillende staten natuurlijk geen maatgevende waarde bezitten, kunnen wij ons toch een begrip van de kosten van zijn voorstel maken. Hij berekent ze op niet minder dan f 22.800 per Eng. mijl, dus f 14.220 per Kilometer. Dit is de kostenbegrooting voor de verbreeding der landwegen; nieuwe aanleg zal bijna in evenredigheid duurder worden.

Dat bij het toenemend verkeer op de landwegen het onderhouden geleidelijk moet worden verricht, is duidelijk. In vele straten begint men gewoonlijk eerst met herstellingen, als de straten in verval geraken, terwijl men in andere streken aan de besturen het onderhoud opdraagt, waarbij velen hunner dit werk tot een slechts denkbaar minimum trachten te reduceeren. Een werkelijk klassiek voorbeeld, tot welke onhoudbare toestanden de contracten tusschen een bestuur en de aannemers leiden kunnen, leert ons Ierland.

Volgens een door *W. H. Alexander* van de „Irish Roads Improvement Association" gehouden voordracht bezit waarschijnlijk geen enkel land een beter materiaal voor wegenbouw dan Ierland; maar slechts in weinige streken wordt dit materiaal op geschikte en eerlijke wijze verwerkt. *Alexander* noemde uit eigen ervaring een geheele reeks van aannemers op, die niet alleen de hen betaalde en de benoodigde steenmassa's slechts ten deele leverden, maar zelfs de tassen steen en het losse puin op de straatwegen weer aan anderen verkochten, nadat de weg-opziener den aanvoer had opgemeten. Indien een contractant het onderhoud van een perceel voor een jaar aangenomen en werkelijk in goeden staat gebracht en gehouden heeft, dan verlangt hij voor het volgend jaar — onder gelijke omstandigheden — een gelijk bedrag, in de meening het bestuur tevreden gesteld te hebben. In 't eerste jaar heeft hij, door zijn zorgvuldig werk, weinig verdiend, wellicht iets bijgeboet, terwijl het volgend jaar het geringere onderhoud door den goeden toestand van den weg, hem een rechtmatige winst doet verwachten.

Nu komt een tweede inschrijver — van de goede geaardheid kennis dragende — offreert lager dan zijn eerlijken voorganger, en maakt nog een aardige winst omdat hij de geringe verbeteringen zoo nalatig mogelijk ten uitvoer brengt. Ook een derde vertrouwt op den nog dragelijken toestand, gebruikt het goedkoopste, minderwaardig materiaal en de weg vervalt meer en meer, totdat door toeval weer eens een eerlijk man aan de beurt komt. Maar . . . eerlijke lieden zijn zeldzaam, zeer zeldzaam!

De contractanten zijn meestal keuter- of kleinboeren, die den wegarbeid slechts dan verrichten, als zij op 't veld niets meer te doen hebben. Het gebruiksmateriaal is van geringe qualiteit, want bijna altijd wordt een in de nabuurschap gewonnen steensoort genomen, die het gemakkelijkste te kloppen is.

Deze misstanden hebben niet alleen op Ierland, maar ook op alle landen betrekking, waar men het onderhoud op gelijke wijze uit de hand geeft, en als men in Duitschland soms landwegen in zeer slechten toestand aantreft, ofschoon in 't algemeen tot de beste der wereld behoorende is de aanbesteding daarvan de oorzaak. Waar nu het bestuur het onderhoud deels in eigen beheer heeft, deels aan allerlei contractanten opdraagt, daar houdt het gezag van den weg-opziener op; het aantal wegenbouwers is zoo groot en hunne belangen loopen zoozeer uiteen, dat bovendien 't schrijfwerk hem, als 't ware, over het hoofd wast.

De toepassing van een ondoelmatig systeem zal eindelijk ook den belastingbetalers recht onaangenaam worden. Daarom is de voorzorg van den Staat, voor de landwegen en straatwegen, bij het toenemend zwaarder verkeer dringend noodzakelijk. De veelmalen besproken vraag van het oliën, het Westrumiet en ontwateren der wegen, het aanleggen van dieper liggende spoorregels voor zware voertuigen, en van banketten voor voetgangers en wat dies meer zij, zal de Regeering meer en meer in overweging moeten nemen. Dan behoeft men eindelijk, door een degelijke, doeltreffende verbetering, de misstanden en het ongerief niet langer op den koop toe te nemen. Meer dan de helft in waarde zijn de villa's rond Parijs teruggegaan, alleen door de stofverspreidende automobielen!

Al het verstel- en lapwerk zal ook hier de hoogste uitgaven vorderen; 't spaarzaamste gaat men ontwijfelbaar te werk als, na grondige overweging van alle noodwendige maatregelen, deze steeds noodzakelijker wordende arbeid dan met frissche kracht wordt ter hand genomen.

J. L. TERNEDEN.

Ingezonden stukken.

De onderteekende wenscht naar aanleiding van wat door het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrieken in het Algemeen Nederlandsch Advertentieblad werd geschreven met alle kracht op te komen tegen de bewering, dat hij bereid zou zijn het door hem uitgebracht rapport in zake kalkzandsteen *aan te vullen*. Op het tot hem door genoemd bestuur herhaaldelijk gericht verzoek, dit te doen, heeft ondergeteekende schriftelijk te kennen gegeven, dat hij op zijne verklaringen in het rapport alleen dan zal terugkomen, wanneer hem wordt aangetoond, dat hij gedwaald heeft.

Aan de onder dagteekening van 1 November l.l. door ondergeteekende afgegeven verklaring mag geene andere beteekenis gehecht worden, dan deze, dat het niet in zijne bedoeling lag verder te gaan, dan wat Professor van der Kloes in bovenbedoeld rapport omtrent mogelijke naharding van door Z. H. G. onderzochte monsters kalkzandsteen mededeelde.

AMSTERDAM, 18 November 1907.

A. W. WEISSMAN.

Ten einde verwarring te voorkomen achten wij het noodig mede te deelen, dat het bovenstaande geen betrekking heeft op het verweerschrift der kalkzandsteenfabrikanten, dat in dit nummer besproken wordt, maar op een in aansluiting daaraan verschenen artikel in het Alg. Ned. Advertentieblad, waarop wij in ons volgend nummer hopen terug te komen. Red.

Prijsvragen.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Op de in dit jaar door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven prijsvragen zijn ingekomen te zamen 46 antwoorden, en wel:

1o. voor een café restaurant 20 antwoorden, onder de motto's: „Tratoria", Monoliet, Mahlzeit, Lucullus, Nous verrons, Bachus tempel, Ca y est, Age quod agis, Rotterdam, Salambo, Catz, Biljart, Synthesis, Houtsnip, Betsy, 1907, A., drie vierkantjes (geteekend), Glück auf, R.H.D. door elkander;

2o. voor een sportgebouw 26 antwoorden, onder de motto's: Wapenschild met 3 kleine dito (geteekend), L in een driehoek (geteekend), de 4de, Cirkel met streep (geteekend), Country life, Holland, Diabolo, Elk schot is nog geen eendvogel, N.C.N.P., Jong Holland, Betsy I, Regina, Olympia, S.P.O., Wapen met leeuw (geteekend), Judix, Cirkel (geteekend), Driehoek in cirkel (geteekend), E.V.A., D., Sparta I (in drukletters), Sparta II (in dubbele letters), Sport I (in vierkante letters), Sport II (in ronde letters), Sport in cirkel met middenband (geteekend), Sport III (in potloodletters).

Op de 3de prijsvraag: *fotografische opnamen van achttiende-eeuwsche Rotterdamsche gevels, gedeelten daarvan of interieurs* zijn geen antwoorden ingekomen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 46. Deuitsche cementijzer-voorschriften 1907.

Brieven uit België III. Het verplaatsen van het station Anvers-Dam.

Amersfoortsche Industrie- en Huishoudschool, met afbeeldingen.

Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland.

Architectura No. 46. Verslag der 1231ste vergadering gehouden 8 November 1907, waar de heer K. van Leeuwen een voordracht hield over lettervormen.

Technisch Gedeelte De verbetering van een belangrijk kanaal (slot). — Over de behandeling van den ondergrond bij muur- en plafondschilderwerk (slot). — San Marco, naar de studie van Heinrich Seipp in Baumaterialienkunde. — De handel en het gebruik van Djatihout van Java. — Over beschutting van ijzerconstructies tegen roest door middel van verf, door F. J Monnma. — Een nieuwe meetband. — Nieuwe inrichting tot reiniging van afvoerwater.

De Bouwwereld No. 47. De waarde van kalkzandsteen door A. W. Weissman (slot).

De Dam te Amsterdam VI. Verruiming van den Dam (I) door De Joh. C. Breen.

De Ingenieur No. 46. De nieuwe Gasfabriek aan den Trekvliet te 's Gravenhage. Inleiding tot het bezoek, te brengen na de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 23 November 1907, door J. E. H. Bakhuis, met afbeeldingen.

Het Verslag van de Commissie, ingesteld bij beschikking van den Minister van Oorlog d.d. 29 Januari 1906 IVe Afd. No. 1, in zake de Artillerie-Inrichtingen, door C. J. M. Collette, kapitein der artillerie.

Electriciteit als beweegkracht voor groote stoomschepen, door C. van Rijn.

Vergadering van de Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 9 November 1907.

Ingezonden stukken. Over een tweetal vraagstukken op het gebied der kabelneteonstructie, door P. M. Verhoeckx w. i.

Bijblad. Notulen van de Instituutsvergadering van 21 September 1907 te Delft.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 46. Uit de afdeelingen. — Iets over materiaalspanningen.

De Aannemer No. 47. G. Key. Necrologie.

Wat meer van nabij. Rapport „van Niekerken" IV.

Ontwerp Ouderdomswet I.

Afdeeling Rotterdam. Vergadering van 12 November 1907.

Het Zuiderzee-vraagstuk.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 19. De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen (Vervolg). — Het stoken — Het stoken van dakpannen zonder bescherming van deze door metselsteenen, overgenomen uit de Deutsche Töpfer- und Ziegelerzeitung. — Credietvereenigingen, ontleend aan het maandblad „de Handel". — Een staatscommissie voor de Kalkzandsteenen.

Deutsche Bauhütte No. 46. Mittelalterliche Kunst in Norditalien, door H. A. Waldner met een afbeelding, portaal van den Dom te Verona naar een teekening van Ludwig Wolf.

Ueber Arbeitshäuser und ländliche Kleinbauten, door M. Heeren met afbeeldingen.

Vom Paulushospiz in Jerusalem door Dr. Benzinger.

Zum Rathaus von Stadtprozelten door W. Baumgarten met een losse plaat naar een teekening van O. Lemcke.

Moderne Bauformen van M. J. Gradl, uitgave van Julius Hoffmann te Stuttgart.

De elfde aflevering van dit maandschrift is in hoofdzaak gewijd aan Richard Berndl een Münchener architect, die het eerst naam maakte met den bouw van een Mausoleum voor graaf Andrassy te Kraszno-Horka Varalja in Hongarije en van wien hier een ander werk namelijk het hotel „Union", tevens katholiek casino te München in beeld wordt gebracht. Verder worden van hem nog gegeven ontwerpen van kleine landhuizen, die natuurlijk onder Engelschen invloed staan, en eenige schetsen van grafmonumenten, die wat zwart zijn uitgevallen.

De aflevering bevat voorts nog een project van Ziesel en Friedrich te Keulen, een o. a. project voor een concertzaal van Senf & Musch te Frankfurt, waarbij wel den indruk van een groote ruimte verkregen is, doch door de toepassing van een weinig aanbevelingswaardig middel namelijk een schier eindelooze herhaling van dezelfde motieven.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HAARLEM. In het Museum van Kunstnijverheid is thans tentoongesteld een kanten kraag waarvan ontwerp en teekening gemaakt werden door een der damesleerlingen van aan genoemd Museum verbonden School voor Kunstnijverheid, terwijl de uitvoering plaats had op de Nederlandsche kantwerkschool te 's-Gravenhage onder de bekwame leiding van de Directrice Mejuffrouw L. W. Nulle.

Dit merkwaardige werkstuk levert het bewijs hoe twee inrichtingen van Kunstonderwijs op praktische wijze samen kunnen werken teneinde een kunstwerk tot stand te brengen, dat de Nederlandsche kunstnijverheid tot eer strekt. Men zal dan ook met belangstelling vernemen dat de kantindustrie hier te lande, dank zij de krachtige pogingen van het Bestuur der Kantwerkschool te 's-Gravenhage, in ons land weder vaster voet krijgt en dat op de Nederlandsche kantwerkschool tal van vlijtige handen bezig zijn om fraaie werkstukken af te leveren.

Tevens zal in de rotonde van genoemd museum a. s. Zondag en volgende dagen eene tentoonstelling gehouden worden van gedreven koperwerk vervaardigd op de werkplaats der firma Dikkers te Hengelo.

— Door het Technisch bureau Moens en Beck te Bloemendaal worden hier te lande in den handel gebracht z. g. Rusthaken (Universal-Rüster) een handig gereedschap bij het maken van kleine steigerwerken, hulpvloeren, formeelen, enz. waardoor in vele gevallen aan steigerhout en stempels kan worden bespaard terwijl de ijzeren haken boven hout ook het voordeel bezitten van zonder schade herhaaldelijk gebruikt te kunnen worden.

In Duitschland schijnt men er veel gebruik van te maken en ofschoon zij voor sommige gevallen, waarvoor zij daar gebezigd worden, hier minder geschikt geacht moeten worden vestigen wij toch op dit goedkoop hulpmiddel de aandacht.

Wij zijn in het toepassen van dergelijke nieuwigheden steeds wat achterlijk, zelfs huiverig voor een proefneming. De kosten daarvan kunnen in dit geval echter allerminst een bezwaar opleveren.

Personalia.

— Op 8 November 1907 overleed te 's-Gravenhage de heer AUGUST PLASSCHAERT, gepensioneerd ambtenaar bij den algemeenen dienst van den Waterstaat.

Hij werd 27 Mei 1837 te Westdorpe geboren. In zijne jeugd was hij in Zeeland werkzaam als landmeter, later als onderwijzer, doch daar een practische werkkring hem aanlokte, ging hij in 1864 op het voorbeeld van familieleden bij den Rijkswaterstaat over.

Van 1864 tot 1867 was hij als buitengewoon opzichter werkzaam bij den bouw der spoorwegbrug over het kanaal Gent—Ter Neuzen te Sluiskil.

Hij bleef in Zeeland tot 1874, toen hij bij den algemeenen dienst van den Waterstaat belast werd met het doen van opmetingen ten behoeve van de herziening der rivierkaarten. Hij werd in 1884 bij de afdeeling waterhoogten geplaatst, en ontving in 1891 een aanstelling als vast Rijkambtenaar. Bij Koninklijk besluit van 29 April 1905 No. 42 werd hij met ingang van 1 Mei d.a.v. op verzoek eervol uit 's Rijks dienst ontslagen.

Hij was een trouw en bekwaam ambtenaar.

Van een beknopt practisch leerboek der burgerlijke en waterbouwkunde van B. F. PLASSCHAERT werd het 2de deel, behelzende de waterbouwkunde, door hem voor den 2den druk omgewerkt en veel vermeerderd. Ook schreef hij een handleiding voor het practisch landmeten en waterpassen.

Ing.

— De Heer R. Salm is aan de Technische Hoogeschool te Aken geslaagd bij het examen voor ingenieur van het machinevak en der electrotechniek.

— Bij den Dienst van Weg en Werken der Mij. tot Expl. van Staats-Spoorwegen is als tijdelijk opzichter-teekenaar in dienst gesteld H. J. A. VAN KERKOERLE en de architect F. A. VAN DER KAA te Zeist is, met ingang van 18 Nov. 1907, als tijdelijk teekenaar aan het Centraalbureau werkzaam gesteld.

De buitengewoon opzichter J. KUIK wordt belast met het houden van toezicht bij de uitvoering der werken volgens bestek No. 1126, t. w. het maken van een zijspoor met los- en laadwerk, bureaugebouwtje, bergplaats, enz. te Rijkevoort.

— Benoemd tot opzichter bij het bouw- en woningtoezicht te Haarlem, de heer P. van Driel, te den Helder.

— Dezer dagen overleed te Haarlem de gepensioneerde kolonel der genie W. BADON GHYBEN, ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Te Rotterdam is dezer dagen overleden de heer G. Key, aannemer aldaar.

De heer Key was een der meest bekende figuren in de aannemerswereld, en nam daarin een waardige plaats in. Hij was een der oprichters van den Ned. Aannemersbond, die in hem een zijner meest geachte leden betreurt.

Vacante Betrekkingen.

— **Leeraar of Leerares** in teekenen Acte M. O. aan de Leeuwarder Industrie- en Huishoudschool tegen half Februari. Aanvansalaris f 1000 en pensioen. Stukken vóór 6 Dec. a. s. aan Mevrouw J. S. C. Pringle — v. Winsen Willemskade 14, Leeuwarden. (1)

— **Energiek Jongmensch** voor fabriek van gewapend beton, met kapitaal en liefst Ingenieur, als mededirecteur. Brieven letters W. 770, Adv.-Bur. Nederl. Kiosken-Mij., Rotterdam. (1)

Opzichter. Bij een Tramweg-Maatschappij voor aanleg en bruggenbouw. Salaris naar bekwaamheid. Brieven lett. J C 227, Nieuws v/d Dag. (1)

Teekenaars bij Gebr. Stork & Co, Machinefabriekanten, Hengelo (O.), goed salaris; vaste betrekking. (1)

Onderbaas voor Baggerwerk. Salaris volgens diensten. Brieven onder No. 34384 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— **Bouwkundig Opzichter-Teekenaar** te Nijmegen. Zie adv. in dit no. (2)

— **Persoon** om Details over te nemen en Onderhandelingen te voeren met architecten e. a. bij een firma in natuursteen te Amsterdam. Br. lett. O 87 a. h. Algem. Adv. Bureau H. M. Brander te Amsterdam. (2)

— **Machinist.** Minimum-aanvangstraktement f 676 dat kan worden gebracht op f 832. **Electricien-Teekenaar** aanvangstraktement f 676, dat kan worden gebracht op f 832 aan de Gemeente Electrische Centrale te Arnhem. Sollicitatiën op zegel tot 30 November 1907 aan Burgemeester en Wethouders. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

36 Bouwk. Opz.-teek.,	20—47 j.,	f 60—f 120	p.m.
12 Bouwk Opz.-Uitv.,	24—47 j.,	f 70—f 110	„
6 Bouwk. Teek.	18—25 j.,	f 40—f 60	„
5 Waterb. Opzr. Teek.,	24—45 j.,	f 80—f 110	„
14 Werktuigk. Teek.,	20—39 j.,	f 40—f 150	„
6 Electrotechniker	22—41 j.,	f 60—f 150	„
3 Chef-machinisten	33—39 j.,	f 90—f 150	„
1 Scheepsteekenaar	20 j.,	f 50	„
1 Decoratie-teekenaar	26 j.,	f 125	„

42STE JAARGANG. ZATERDAG 30 NOVEMBER 1907. No. 48.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor. uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Behandeling van verweerde steen met baryt.

In eene verhandeling onlangs verschenen, onderwerpt Prof. *Church* de vraag der behandeling van verweerend gesteente aan eene bespreking en voert eenige bijzonderheden aan, ook voor dit blad der vermelding waardig.

De behandeling van steen met baryt is overal toepasselijk waar de verweering door inwerking van zwavelige zuren werd veroorzaakt. De eenvoudigste wijze van de baryt-aanwending is die in den vorm van barytwater, d. i. een verzadigde oplossing van bariumhydroxide (ook bariumhydraat genoemd) in gedistilleerd water. Het gebruik van dit barytwater heeft nu, volgens Prof. *Church* als volgt plaats.

Allereerst worden het stof en alle losse deeltjes der te behandelen partijen verwijderd, wel 't eenvoudigst door wegblazen met een blaasbalg of iets dergelijks. In enkele gevallen kan deze reiniging ook met kwasten, borstels of haarbezems worden verricht.

Na het schoonmaken wordt dan het barytwater opgebracht, hetgeen slechts door besproeien met een verstuiver, die event. pneumatisch gedreven kan worden, moet geschieden. Dit besproeien wordt, met tusschenpoozen van eenige dagen, herhaald. Ook een tuinspuit met fijn verdeelden uitlaat is bruikbaar.

De barytbehandeling moet bij alle aan de vrije lucht gelegen vlakken, evenals in alle binnenruimten, die niet aanhoudend verwarmd worden, in den zomer, zoo mogelijk bij droog weer, worden verricht. De oplossing dringt bij poreuse steen vrij diep in en bewerkt een verharding eerst na meermalen besproeien. Zoo werd bij de behandeling der verweerde steenmuren van het „Westminster Chapter House" de oplossing negen malen opgebracht, waarbij de gecompliceerd gevormde versieringen daarenboven nog enkele malen afzonderlijk behandeld werden. Wat het verbruik van de barytoplossing betreft, zoo kan men voor een enkelvoudige behandeling per kwadraatmeter oppervlakte, ongeveer ¼ Liter rekenen.

Bij het gebruik der barytoplossing zijn zekere voorzorgsmaatregelen te nemen. Daar zij giftig is, moeten de werklieden hunne handen, voor het eten steeds en behoorlijk wasschen. Voorts moeten zij, daar de fijne sproeiregen bij het aanwenden der oplossing allicht wordt ingeademd, van tijd tot tijd een sodakristal op de tong nemen en den mond met water uitspoelen; daardoor worden alle oplosbare bariumverbindingen in den mond, in het onoplosbare en diensvolgens onschadelijke sulfaat omgezet.

Voorts mag de barytoplossing niet meer dan noodig is, aan de lucht worden blootgesteld, daar zij koolzuur uit de atmosfeer opneemt, die het bariumgehalte, in den vorm van bariumcarbonaat tot afscheiding brengt, dat de oplossing inactief of onwerkzaam maakt. Eindelijk heeft men te zorgen, dat zij niet beneden 15° C. afkoelt, omdat de op-

lossing door het vormen van bariumhydraatkristallen in hare werkzaamheid benadeeld wordt. *)

De door de barytbehandeling voortgebrachte chemische veranderingen hebben in hoofdzaak 't volgende verloop. Het in den verweerden steen aanwezige oplosbare calciumsulphaat — gips — wordt meer of minder volkomen in bariumsulfaat omgezet, waarbij gelijktijdig kalkhydraat wordt gevormd. Dit laatste gaat, onder den invloed van de atmosferische lucht, langzamerhand in calciumcarbonaat over, en is dan weer in zijn oorspronkelijken toestand teruggebracht. Dit verloop neemt intusschen tot zijn volledig effect geruimen tijd in beslag, hetgeen echter weinig te beteekenen heeft. Eenige andere nadeelen zijn bij de barytbehandeling tot heden niet waargenomen.

In landelijke omgeving, waar tengevolge van het ontbreken van industrieele inrichtingen, die veel steenkool verbruiken, het koolzuurgehalte der lucht gering is, is dat dikwijls niet toereikend, om het besproken proces snel genoeg te ontwikkelen. In zulke gevallen kan 't wellicht verkieselijk zijn, een oplossing van aluminiumsulfaat te hulp te nemen. Laboratoriumproeven hebben in dit opzicht zeer gunstige resultaten opgeleverd, vooral wanneer men na een meervoudige aanwending eener barytoplossing het bestrijken met aluminiumsulfaat daarop laat volgen. In andere speciale gevallen kunnen, evt. ook nog andere methoden in toepassing worden gebracht. In 't algemeen valt echter te constateeren, dat met een eenvoudige barytbesproeiing zeer goede uitkomsten bereikt werden.

J. L. TERNEDEN.

*) Alles behalve aangename eigenschappen, die de barytmethode niet bijzonder tot aanbeveling strekken en het eenvoudige, onschadelijke fluateeren verkieselijker doen schijnen.

Het verweer der Kalkzandsteenfabrikanten

II.

Het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten heeft op het artikel van verweer, dat wij in ons vorig nummer bespraken, in het Alg. Nederl. Advertentieblad van 16 en 23 November j.l. twee artikelen laten volgen, waarin de verdediging wordt voortgezet.

Het was ons voornemen deze artikelen thans allereerst te bespreken, doch wij meenen dit nog te moeten uitstellen.

Onze opmerkingen van de vorige week, hebben namelijk het Bestuur der Vereeniging bovengenoemd aanleiding gegeven zich met ons in contact te stellen met een uitvoerig schrijven, waarin ons verzocht werd het onderstaande als ingezonden stuk te plaatsen.

Daartegen hebben wij geen bezwaar, wij plaatsen het zelfs geheel zonder commentaar, ons voorbehoudend ook op dit stuk, tegelijk met de andere stukken bovengenoemd terug te komen en wel voornamelijk wat betreft de wijze, waarop deze strijd gevoerd wordt, die ons voorkomt tot nog toe meer tot wederzijdsche verbittering der partijen, dan tot oplossing van het kalkzandsteenvraagstuk ze zullen voeren.

De beschuldigingen tegen de samenstellers der brochure en wel in hoofdzaak tegen een der rapporteurs gericht, zullen zeker niet zonder tegenspraak blijven. Er schijnt groot misverstand in het spel te zijn, maar wellicht zal hierover spoedig meer licht opgaan.

KALKZANDSTEEN.

In dit blad is vroeger en ook thans over Kalkzandsteen geschreven.

Vroeger hebben wij niet verzocht onzerzijds een en ander op te nemen, omdat wij geen heil verwachtten van al dat geschrijf.

Februari tot Mei 1906 zijn vele artikelen gewisseld in enkele bladen en toen dit een einde nam tegelijk met de oprichting onzer Vereeniging besloten wij, zonder noodzaak, niet meer te schrijven.

Ons streven is geweest door aaneensluiting krachtiger te worden, door onderzoek en bespreking fabricage-fouten te herstellen, door te werken om Staatsonderzoek te verkrijgen, langs den besten weg onze industrie te bevorderen.

Vast staat, dat wij niet den baksteen aanvielen doch hij ons, waarvoor het bewijs is dat het eerste artikel van de andere zijde uitging.

De aanhalingen uit een later artikel van een onzer tegenwoordige leden in het voorwoord der brochure is óók onjuist, ook dàt is uit het verband gerukt.

Direct is men begonnen in het eerste, wat men van baksteenzijde tegen ons schreef, ons reclame te verwijten en wel naar aanleiding van het boekje en de lezingen van een onzer leden waarin anderen *niet* worden aangevallen en dat op aangename wijze het fabrikaat in den streek waar het onbekend was inleidde.

Dàt boekje heeft de oogen uitgestoken van den baksteenfabrikant Joseph van de Loo, daarop is de stormloop tegen ons begonnen.

Wij geven toe, volmondig, dat er van onzen steen in ons land gebouwen staan welke niet medewerken de reputatie van den steen te verhoogen, wij erkennen dat de opmerkingen van dit blad naar aanleiding daarvan grond hebben en toch wij houden vol dat ons bekend is door welke fouten die gebreken ontstonden in den Haag en elders en dat deze fabricage-fouten *ondervangen zijn*.

Wij zullen nader terugkomen op dit zeer speciale wetenschappelijke onderwerp in een afzonderlijk artikel.

Waarom niet vroeger zal men vragen?

Omdat *wij* niet herhalen wilden een heen en weer geschrijf als in voorjaar 1906, omdat wij alles, ook dat bewaren wilden voor de Staatscommissie.

Dat heeft toch zin zouden wij zoo denken.

Intusschen zijn wij wel genoodzaakt door de brochure en wat daarmede samenhangt weer de pen ter hand te nemen, we kunnen ons niet laten slachten zonder verzet.

Dat wij niet sneller achtereen méér openbaarden heeft ook goeden grond.

Vooreerst is de brochure *niet* in den handel, ontvingen bladen en vakbladen deze lang voor het publiek, lang voor de leden der baksteenfabrikantenvereeniging zelve; ons werd ze *niet* gezonden. Later van bevriende zijde ontvingen wij een exemplaar.

Wij konden niet direct aan het schrijven, wij konden evenmin tot heden beschouwingen leveren over het rapport uitgebracht in de Amsterdamsche afdeeling van Bouwkunst, omdat het rapport in het orgaan nog niet gepubliceerd is.

't Zij aanstonds gezegd dat wij, in zooverre het ons bekend is, in het algemeen het rapport der Heeren Bienfait en Heyn, waardeeren.

Dan spreekt het wel vanzelve dat wij architect Weissman gelegenheid wilden geven zelf te herstellen wat hij in ons nadeel deed en hem daarvoor tijd wilden laten, zoodat wij omtrent de ondergronden der brochure direct niets meer hebben gezegd dan strikt noodig was.

Wij wilden een schandaal nog voor hem en anderen vermijden.

Laat men echter wel begrijpen dat wij thans niets meer achterhouden zullen, dat wij wel gedwongen zijn alles te openbaren en het schandelijke spel onzer tegenstanders aan het licht moeten brengen om niet zelve de dupe te worden.

Welnu in duidelijke en ronde woorden verklaren wij het volgende:

De baksteenfabrikant Joseph van de Loo, heeft de opdracht aanvaard ons ten onder te brengen welke opdracht hem verstrekt werd na een speech zijnerzijds. (Klei-Industrie 30 Maart 1906).

Waar in de brochure zelve wordt verklaard, (we laten de verklaring voor rekening van den brochuremaker): „dat de rapporteur niet geacht kan worden op de hoogte van zijn taak te zijn", is het wel zonderling dat men de brochure het licht deed zien nog wel met zooveel vette letters en evenveel commentaar als het rapport, dat geen rapport meer is. Hieruit volgt, en vooral uit het feit dat de tweede rapporteur architect A. W. Weissman wèl genade mocht vinden in de kantteekeningen, dat men eerlijk had kunnen neerschrijven:

„We zochten twee rapporteurs uit, waarvan wij hebben verwacht, dat ze onze concurrenten mede zouden helpen afmaken, dat viel ons ten deele tegen en waar wij bij voorbaat al vooruitgeloopen waren op dit rapport vóór het er was, wisten we niet hoe terug te trekken en we probeerden dus maar, of men het rapport met een saus onzerzijds overgoten zoude willen slikken en de concurrenten zich bij dat alles zouden neerleggen."

Zóó is de toestand en niet anders, wij roepen Professor van der Kloes op als getuige.

Door architect Weissman werden de Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten in de vergadering van Bouwkunst 18 Oct. l.l. te Amsterdam, beschuldigd met monsters te hebben geknoeid; en naar aanleiding daarvan (en van meer) heeft de Secretaris onzer Vereeniging te zijnen huize te Lisse in den avond van 1 November l.l. van 10 tot 12 uur in het bijzijn van getuigen, een onderhoud gehad met architect Weissman, waarvan o.m. het resultaat was, dat deze de „verklaring" teekende opgesteld door onzen Secretaris en afgedrukt onder ons eerste artikel.

Dat zegt reeds *zeer veel*.

Zij die de vergadering bijwoonden kunnen slechts gedacht hebben òf: „er wordt opzettelijk geknoei met monsters geinsinueerd op goede gronden en is zulks dus de waarheid" òf: „dat is zeer leelijk om afwezigen te bekladden en zoo iets kan niet waar zijn".

Gelukkig ging er een stem op die, zoo volkomen terecht, aandrong op speciaal goede notuleering van *deze* mededeelingen des Heeren Weissman.

Tegenover deze insinuatie stellen wij:

A. Schriftelijke verklaring van al onze leden dat natuurlijk met monsters niets is gebeurd dan inpakken en verzenden. (Deze brieven berusten bij onzen Secretaris).

B Bereidverklaring van al onze leden zulks te beëedigen ter bevoegde plaats.

C. Het zéér concreete feit, dat een potloodhandteekening op een kalkzandsteen, die daarna wordt natgemaakt en nogmaals in stoom gehard, zeer flauw wordt, om niet te zeggen bijna geheel verdwijnt.

Ons schijnt dus, dat het criterium voor „laster" ruimschoots aanwezig is.

De architect Weissman verklaarde later o.a. dat hij „tusschen twee vuren zat" en dat „het rapport volgens Van de Loo nog veel te goed was voor den kalkzandsteen vooral wat Berlijn betrof".

Hij beweerde verder Kalkzandsteenfabrieken in en om Berlijn te hebben bezocht, zoo ook het laboratorium der Ton-Industrie-Zeitung (prof. Seger en E. Cramer); het Königliche Material-Prüfungsamt te Gross-Lichterfelde-West, en vooral bijzonder goed uit te hebben gekeken naar het gebruik van kalkzandsteen te Berlijn.

Hij laat *tal van autoriteiten* (?) overigens zeldzame algemeenheden en soms vrij onschuldige dingen zeggen, hij beweert — en zijn lastgevers doen er nog wat bij — dat kalkzandsteen onder de uiterste voorzorgen, bij gebrek aan beter, in enkele toepassingen enz. te Berlijn gebruikt wordt.

Hij haalt Dr. Max Fiebelkorn aan en laat pijnlijk nauwkeurig daarbij weg, wat in de oogen van zijn lastgever niet met de bedoeling van het rapport zoude overeenstemmen. (Wij zullen nader aanhalen de opinie van Dr. Fiebelkorn.)

Hij misbruikt, door er een gedeelte, wat ongunstig uitgelegd *kan* worden, uit te nemen en de rest, welke alweer met de brochure-bedoeling overeenstemt, weg te laten, een officieel schrijven van de Berlijnsche Bouwpolitie aan het Nederlandsche Consulaat te Berlijn, waarom *wij* dat Consulaat vroeger hebben gevraagd, en dat wij zonder vergunning tot gebruik — laat staan misbruik — hem hebben gegeven 28 September 1906. Wij hebben nog minder — behoudens zijn eindconclusie — tegen hetgeen hij wel zegt, dan tegen hetgeen hij verzwijgt.

In de brochure is wel wat vlug triomfantelijk neergeschreven:

„Deze zinsneden geven een duidelijk algemeen beeld van de plaats die kalkzandsteen te Berlijn inneemt. Dit verdient te meer aandacht, wijl de blik onzer Kalkzandsteenfabrikanten steeds op Berlijn gericht schijnt".

Welnu, we houden onzen blik nog steeds op Berlijn gericht en we hebben gelukkig nog elders uitstekende rustpunten voor onze oogen, zooals later wel zal blijken.

Herhaaldelijk bezochten leden onzer Vereeniging verschillende gedeelten van Duitschland voor deze industrie; twee onzer bestuursleden zijn o. a. lid der Duitsche Vereeniging van Kankzandsteenfabrieken en waren daartoe Februari 1907 te Berlijn, waar zij tevoren eveneens reeds voor de studie van hun vak waren geweest.

Zij bezochten het Rijksproefstation, het andere laboratorium bovengenoemd, het congres over kalkzandsteen, fabrieken enz.

Zij zijn goed bekend daar overal te Berlijn, zij

hebben nu connecties, hen werd welwillend alles getoond aan beide laboratoriums.

Wat blijkt, dat architect Weissman zich absoluut niet meer wist te herrinneren (toen hij door onzen Secretaris werd ondervraagd) *welke* kalkzandsteenfabrieken hij dan gezien had te Berlijn die hem stof tot zijn ongunstig oordeel gaven;

dat hij zich niets meer wist te herinneren van de laboratoriums noch de personen daaraan verbonden welke hij heet bezocht te hebben;

dat bij navrage is gebleken dat hij aldaar volkomen onbekend is, men wist zich aldaar niets meer te herinneren van een Nederlandschen architect A. W. Weissman welke op onderzoek van kalkzandsteen Mei 1906 deze plaatsen zoude hebben bezocht.

Ter opheldering diene dat men om toegelaten te worden aanvrage heeft te doen, zoodat te Berlijn in casu van vergeetachtigheid geen sprake kan zijn.

Toen architect Weissman te Berlijn was werd aldaar kalkzandsteen o.a. gebruik voor den bouw van:

Het Gerechtshof; (waaraan totaal 31½ millioen), een gevangenis, een ziekenhuis, een Gemeenteschool, een brandweerkazerne, een stedelijk administratiegebouw enz.

Dit wat betreft eenige „officieele" gebouwen. Een tocht door Berlijn — trouwens reeds lang vóór Mei 1906 — toont verder aan bij vele bouwwerken het gebruik van kalkzandsteen voor kelders, trasraam, onderste étage en daarboven gebakken steen: eveneens kalkzandsteen te midden van gebakken steen vermetseld onder de draagpunten van zware ijzeren balken waarvoor klinkers zijn voorgeschreven in de Berlijnsche bouwverordening en thans kalkzandsteen daarvoor in de plaats, wordt toegelaten.

Foto's — onbetwistbare getuigen — kunnen daarvan worden overgelegd.

Behalve te Berlijn kan men in Duitschland op vele plaatsen zien dat kalkzandsteen is toegepast voor *alle* doeleinden waarvoor men een metselsteen gebruikt. Een paar sprekende voorbeelden zijn bijv. de militaire- en marinegebouwen te Kiel en die te Neuhammer.

Men kan bovendien zeer veel belangrijke gebouwen met de meest verschillende bestemming vinden uitgevoerd in „Rohbau".

Als architect Weissman alléén juist weergegeven had, wat Dr. Fiebelkorn hem heeft gezegd, was zijn rapport over onzen steen gunstig geweest.

De mogelijkheid van nàharding van dezen steen door nogmaals stoomen is van hem, *niet* van prof. van der Kloes, zooals hij wil doen gelooven, dat bracht hij mede uit Berlijn, dat sprak hij het eerste uit, 28 Sept. 1906 aan de fabriek van een onzer leden in tegenwoordigheid van Prof. van der Kloes en later is hiervan de bekende insinuatie gemaakt. Het woord „aanvullen" betreffende zijn rapport is eveneens een vondst van hemzelf,

Wellicht gaat nu een ander licht op over dit alles, het is trouwens zeer begrijpelijk dat ons wachten onverklaarbaar scheen, en dus geconcludeerd werd dat wij ons zwak zouden gevoelen.

Intusschen juist het feit dat wij tot de tanden gewapend waren en om zeker, volstrekt zeker, te gaan nog hadden te informeeren, noodzaakte ons tot „reculer pour mieux sauter".

Thans kunnen we verder onzen steen bespreken, speciaal ons Nederlandsch fabrikaat, in alle onderdeelen, we zijn het eens, dat het dáár op aankomt.

Hillegom, 25 November 1907.

Het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten.

Vereenigingen.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

In de j.l. Dinsdagavond gehouden vergadering der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" heeft Dr. J. Hooijkaas, corrector aan het gymnasium te Zutphen, de leden geboeid met de mededeeling van reisindrukken uit Griekenland, uit Athene en inzonderheid van den Akropolis. Lichtbeelden lichtten het gesprokene ten deele toe.

De spreker begon met geestdriftige verheerlijking van Athene's beschaving, beschreef vervolgens eenige monumenten, om rustiger te verwijlen in den Akropolis. Na het Parthenon te hebben besproken, eerbeid en bewondering vragend voor de heerlijke marmerhymne, vier en twintig eeuwen geleden gebouwd, eindigde de spreker, met uit het verleden een drievoudig denkbeeld naar voren te roepen: de heilige trits van Griekenland's kunst, Griekenland's democratie en Griekenland's godsdienst.

NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND.

Door het Hoofdbestuur van bovengenoemden bond is het navolgend adres verzonden:

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Geeft eerbiedig te kennen het Hoofdbestuur van de Vereeniging „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND", laatstelijk goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 4 Maart 1907, No. 14,

dat het met belangstelling heeft kennis genomen van het voorstel van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, om door reorganisatie van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam te voorzien in de behoefte aan Middelbaar Technisch Onderwijs, alsmede van de toelichting, waarvan dit artikel vergezeld gaat;

dat het echter ernstig meent te moeten protesteeren tegen de uit bedoelde toelichting blijkende meening van den Minister, als zoude practische vooropleiding voor de leerlingen der a. s. Middelbare Technische School niet beslist noodzakelijk moeten worden geacht;

dat het integendeel met de meeste stelligheid overtuigd is, dat voor de toelating tot de Middelbare Technische School als onafwijsbare eisch moet worden gesteld: een voldoende *practische* vooropleiding;

reden, waarom adressant Uwe Hooge Vergadering verzoekt het desbetreffend voorstel niet aan te nemen, tenzij de eischen van toelating tot de Middelbare Technische School door den Minister in den hierboven aangegeven zin worden gewijzigd.

't Welke doende, enz.

Namens het Hoofdbestuur:
J. N. HENDRIX, *Voorzitter.*
W. DE VLUGT, *Secretaris.*

Amsterdam, November 1907.
Secretariaat: Heerengracht 255A.

MEMORIE VAN TOELICHTING.

Het is van algemeene bekendheid, dat ten onzent, vooral in technische kringen, reeds sedert lang reikhalzend wordt uitgezien naar eene afdoende regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs.

Met belangstelling werd dan ook het voorstel begroet van Z. E. den Minister Rink tot verhooging van art. 137 der Staatsbegrooting voor 1908, strekkende om door reorganisatie der Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam, in die behoefte te voorzien.

Belangstelling, die echter in diepe teleurstelling overging, toen uit de toelichting bij het betrokken artikel bleek, dat onder de eischen van toelating voor de M. T. S. die van voldoende practische bekwaamheid niet werd aangetroffen.

In technische, met name in de bouw-technische kringen, is de overtuiging dan ook algemeen, dat het onderwijs aan de a. s, M.T.S. door de verwaarloozing van dezen eisch der practijk niet aan het doel zal beantwoorden en op eene groote teleurstelling zal uitloopen,

In dezen geest hebben zich o. a. uitgesproken:

1e. de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, welke Vereeniging in eene motie de wenschelijkheid vaststelde:

„om als minimum een paar jaar werken in de practijk in de werkplaats of op de bouwwerken te doen voorafgaan aan de opleiding in de theoretische vakken, die eene M. T. S. kan onderwijzen;"

2e. de Nederlandsche Aannemersbond in zijne jongste jaarvergadering, in eene motie, waarin o. m. werd gezegd:

„dat tot het onderwijs in de theoretische vakken aan de M. T. S. slechts diegenen behooren te worden toegelaten, die vooraf voldoende in de praktijk zijn onderlegd om bedoeld theoretisch onderwijs met vrucht te kunnen volgen;"

3e. de Vereeniging tot Bevordering van de Vakopleiding in eene conclusie, luidende:

„het M. T. O. moet, wil het vruchtdragend zijn, voorafgegaan worden door eenige jaren practijk", en

4e. de Bond van Technici, die tevens eene enquête heeft ingesteld, waaruit bleek, dat:

„van de 250 ter zake geraadpleegde deskundigen, die op de desbetreffende circulaire hebben geantwoord, zich niet minder dan 232 ten stelligste hebben verklaard vóór de practische oefening, die aan het bezoeken der M. T. S. moet voorafgaan."

Daartegenover staat, dat vrijwel alléén de nieuwbenoemde Directeur der Kweekschool voor Machinisten in het openbaar heeft gemotiveerd, waarom hij aan eene louter schoolsche, uitsluitend theoretische vooropleiding de voorkeur geeft.

Intusschen zal de tegenwerping kunnen worden gemaakt, dat ook voor hen, die vooraf practisch gevormd zijn, doch wier algemeene theoretische kennis veel minder ver reikt dan die van hen, die eene H. B. S. met 3-jarigen cursus hebben afgeloopen, de toelating tot de M. T. S. open staat.

Wij zijn echter overtuigd, dat het niet wel mogelijk zal zijn het onderwijs aan deze twee groepen van leerlingen, waarvan de eene meer theoretische kennis bezit, doch de andere daarentegen veel verder gevorderd is in practische ontwikkeling, parallel te doen loopen, daar het immers wel geen betoog zal behoeven, dat leerlingen, die eenige jaren in de practijk zijn geweest, de beginselen van lijnteekenen, constructieleer, materialenkennis, e. d. reeds in zich hebben opgenomen. Wij vreezen daarom, dat de opleiding aan de M. T. S. zoo zal worden ingericht, dat deze leerlingen het niet veder zullen brengen dan tot lager staande opzichters, terwijl de hoogere technici daarentegen bijna uitsluitend zullen worden gevormd uit de leerlingen met diploma H. B. S. met 3-jarigen cursus, eene vrees, die blijkens het „Voorloopig Verslag" niet alleen door ons, doch ook reeds door verschillende leden van Uwe Kamer wordt gedeeld.

O. i. lijdt het dan ook geen twijfel, of de a. s. M. T. S. zal niet de resultaten afwerpen, welke men het recht heeft daarvan te verwachten, tenzij alsnog streng worde vastgehouden aan deze eisch: geen toelating zonder voldoende practische vooropleiding

Ten slotte betreuren wij het, in de toelichting geen aanwijzing te vinden, dat aan oudere technici gelegenheid gegeven wordt door correspondentieonderwijs, van de M. T. S. uitgaande, hunne kennis te vermeerderen. Waar de sociale wetgeving en de vooruitgang van de techniek steeds hoogere eischen stellen aan de lieden, die bij het bouwvak betrokken zijn, is het dringend noodig de gelegenheid voor ouderen open te stellen zich verder te ontwikkelen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 47. De Duitsche cementijzer voorschriften 1907. (vervolg).

Veredeling van het Ambacht. Kort bericht aangaande het medegedeelde op de algemeene vergadering der vereeniging van dien naam, gehouden 15 November 1907.

Ateliers voor gedreven koperwerk van de firma G. Dikkers & Co. te Hengelo.

Architectura No. 47. Populaire Voordrachten over bouwkunst. Programma 1907—1908.

Het Vredespaleis.... alweer! door P. J. de J.

Verslag der 1232ste gewone vergadering gehouden 10 November 1907. In deze vergadering hield de heer Kromhout een voordracht over: „Ons genootschap zooals het was, is en zijn kon." De spreker gaf een overzicht van den vroegeren en den tegenwoordigen toestand ging de oorzaken na, die tot den laatsten geleid hebben en gaf vervolgens in groote trekken aan, op welke wijze het genootschap weder tot meerderen bloei zou kunnen geraken. Hij betreurde het, dat de jongere opzichters en teekenaars en de jongere beoefenaars der kunstnijverheid in eigen vereenigingen zochten te bereiken, wat zij in het genootschap niet vonden en schreef dit toe aan de veranderde verhouding tusschen ouderen en jongeren, een verhouding die niet is, zooals zij behoorde te zijn onder beoefenaars der bouwkunst.

Daar moet weder een andere geest komen in dien kring en al was, zooals enkele andere leden opmerkten, al was het ook vroeger niet alles goud wat er blonk, erkend werd toch, dat die geest vroeger beter was en dat meer opgewekt leven daarvan het gevolg was.

Het streven van den heer Kromhout zal zeker velen sympathiek zijn, maar of het hem gelukken zal met eene commissie van jongere leden eenig resultaat te bereiken zal de tijd moeten leeren. De oorzaken door hem aangewezen zijn gevolgen van andere oorzaken, die men o. i, zoeken moet in de in het algemeen veranderde maatschappelijke verhoudingen en sprekers goedbedoelde pogingen zullen wellicht afstuiten op vooralsnog onoverkomelijke hinderpalen.

Herziening der Woningwet. Adres van de Sociaal Technische Vereeniging van Dem. Ingenieurs en Architecten.

Over Lettervormen, ingezonden door J. L. M. Lauweriks.

Technisch Gedeelte. Een fundeering op betonpalen. — De nieuwe plantenkassen in den botanischen tuin te Frankfort a. d. M. met afbeeldingen. — San Marco, naar de studie van Heinrich Seipp in Baumaterialienkunde (vervolg).

Ingezonden stukken. Adres van de firma G. Greve te Utrecht aan Provinciale Staten en Gemeentebesturen in zake het loodwit-vraagstuk.

De Bouwwereld No. 48. De Dam te Amsterdam VII. Verruiming van den Dam II door Dr. J. C. Breen.
Nieuwe opgravingen in het oude Mesopotamië, door W. A. E. van den Pluijm.
Communicatie van den klopgeest Joris Prop, ontvangen in een spiritualistische bijeenkomst in een der Rijksgebouwen aan den Hoek van Holland, Anno 1907. De losse plaat bij dit nummer geeft twee aanzichten van het trappenhuis. Heerengracht 475 te Amsterdam.

De Ingenieur No. 47. De Ruige plaatbrug, Electrisch bewogen rolbasculebrug in de Delfshavensche verbindingsbaan over den Schuemond te Oud-Delfshaven gemeente Rotterdam, door L. Doedes, c. i. met afbeeldingen.
Het Verslag van de Commissie, ingesteld door den Minister van Oorlog inzake de Artillerie-Inrichtingen door C. J. M. Collette, kapitein der artillerie (slot).
Overzicht van den scheepsbouw in Nederland in 1906 door H. Enno van Gelder w. i.
Ingezonden stukken. Rookplaag in de grootesteden, door P. Bakker Schut c. i. Hoe Soerabaja het snelst en goedkoopst te helpen is aan een verbeterden toegang door het Westgat, door H. Wakkie.

Technisch Weekblad (B.v.T.) No. 47. — Iets over materialspanningen (slot). — Ingezonden. — Bestratingen (vervolg). Warmtekrachtmachines (vervolg).

De Aannemer No. 48. Een adres, aan den Minister van Binnenl. Zaken over de Middelbaar Technische School.
Middelbaar Technisch Onderwijs. Uittreksel uit het verslag over de enquête van den Bond van Technici.
Een ernstig woord, gericht tot de Afdeeling Groningen inzake de aanbesteding van het straten-onderhoud daar ter stede.
Onze zeeweringen. Verslag van een voordracht van Jhr. de Muralt, ingenieur van Schouwen gehouden in de afdeeling Groningen.
De teraarde bestelling van wijlen den heer G. Key.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 20. De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen. (Vervolg). — De waarde van kalkzandsteen, overgenomen uit „de Bouwwereld". — De kolenschaarschte in Duitschland ontleend aan de „Handelsberichten" — Credietvereenigingen. (Vervolg). — Gedeeltelijke droogleggingder Zuiderzee, door Jules van Hasselt. — Eenige beschouwingen over de crisis in de bouwbedrijven. — De premie der Rijksverzekeringbank, overgenomen uit de „Nieuwe Courant".

Deutsche Bauhütte No 47. Die deutsche Baukunst im Lichte der Sprachgeschichte, door Prof Dr. Adolf Clans.
Laden und Schaufenster I, door W. C. Berendt, met afbeeldingen.
Ein Gasthaus-Entwurf, door K Hahn bij een ontwerp van Gebr, Winkelmann te Hitzacker.
Zwei Einfamilienhäuser door E. Bauernfeind bij een ontwerp van K. Hoffmann te Konstanz.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht, bevat in de elfde aflevering van dit jaar: Het verpakt in omloop brengen van Muntspecie: Redactie. — Kleurenfotografie: A. P. H. Trivelli. — Bij den bloemkweker, II: Dr. H J. Calkoen. — „Tele-commando": S. Snuijff. — De Koelmachine: K. M. Knip. — Het bouwwerk van den Mol en den Eekhoorn: J. Hendrik van Balen. — De evolutie der stoomboot: J. M. Kleiboer. — Standaard-Kilogrammen- Dr. J, G. van Deventer. — Het materiëel van de Nederlandsche Veld Artillerie- W. E. Asbeek Brusse. — De Koningsfazant: Ericus. — De beeldscherpte bij het fotografisch objectief: Dr. R. G. Rijkens. — Eenvoudige proeven. Fotografische zelfafdrukken van bladeren: Dr. A. J. C. Snijders. — Sterrenkundige opgaven voor den winter van 1907—1908: Dr. W. de Sitter. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Bij den uitgever W. Versluys te Amsterdam zal op 1 December a. s, verschijnen een verzameling reproducties naar prenten en teekeningen in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam onder leiding van J. Ph. van der Kellen Dzn. assistent aan die inrichting.
De Heer van der Kellen zegt o. a. in zijn voorwoord:
„De afleveringen zullen bevatten afbeeldingen van prenten „en teekeningen van de verschillende scholen, doch het „overgroote deel zal natuurlijk zijn uit de Hollandsche en „Vlaamsche Scholen, vooral wat teekeningen betreft, daar „het Kabinet slechts weinig teekeningen van vreemde „meesters bezit.
„Een bepaald systeem zal niet gevolgd worden.
„Van tijdsorde dus geen sprake. Hier en daar zal een „greep gedaan worden uit het ter reproductie bepaalde, „zoodat elke aflevering de meest mogelijke afwisseling zal „geven.
„Zooveel mogelijk is er voorgezorgd, dat *Kunst* hoofd„zaak blijft. Een enkele keer echter zal de belangrijkheid „of de zeldzaamheid van een minder moole prent of „teekening de reproductie ervan noodzakelijk maken. Zoo „ook zullen slechts dan portretten worden opgenomen, „wanneer ze karakteristiek zijn, dus niet alleen omdat ze „afbeeldingen van bekende personen wedergeven".
Er zullen 12 afleveringen verschijnen, elk bevattende minstens 6 reproducties groot ongeveer 27 bij 37 cM. opgezet op cartons.
Ongetwijfeld zal deze uitgave er toe bijdragen het publiek, in ruimer kring dan tot heden het geval is, te doen zien welke kunstschatten het prentenkabinet bezit en de belangstelling in deze verzameling in hooge mate te doen toenemen.

Dezer dagen is ter drukkerij van het dagblad „de Avondpost" te 's-Gravenhage verschenen een brochure over Het Zuiderzee Vraagstuk, van de hand van den heer L. A. Sanders, Ingenieur der Amsterdamsche Fabriek van Cement-IJzerwerken „Wittenburg".
Daarin tracht schrijver aan te toonen, dat, indien het werk wordt uitgevoerd, volgens het thans ingediend wetsvoorstel, 20 millioen gulden te veel zou worden besteed. Vertalingen dezer brochure worden toegezonden aan de buitenlandsche technische bladen.
Op den inhoud hopen wij nader uitvoeriger terug te komen.

De Firma Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage heeft dezer dagen een uitgave het licht doen zien, getiteld Rombout Verhulst, Beeldhouwer 1624—1698. Een overzicht zijner werken, door L. van Notten, in 53 lichtdrukken.
In dit werk heeft de schrijver de gegevens gerangschikt, die hij over het leven en de werken van Rombout Verhulst, een der meest verdienstelijke beeldhouwers der zeventiende eeuw, heeft verzameld. Dat hij nu reeds een afgesloten geheel heeft verkregen, durft hij niet beweren; veel zal misschien nog aan te vulien blijven, wellicht te verbeteren zijn. Vooral omtrent de plaats, door Verhulst in de geschiedenis van onze beeldhouwkunst ingenomen, valt nog veel te zeggen. Toch heeft hij gemeend daarover kort te moeten zijn, daar het werk onzer vroegere beeldhouwers nog zoo weinig bekend is. Pas wanneer men Verhulst's voorgangers beter zal kennen zal het mogelijk zijn te bepalen, wat hij, die als een der laatsten van onze beeldhouwers uit vroeger tijden schijnt beschouwd te moeten worden, van hen overnam en wat hij nieuw bracht.
Deze opmerkingen verdienen wel overweging tegenover de nog veel verspreide meening, dat er voor de zeventiende eeuw geen sprake van Nederland-che beeldhouwkunst kan zijn. Deze meening toch is alleen een gevolg van de onbekendheid met de geschiedenis van die kunst, een tot nog toe geheel braakliggend veld van studie voor onze archeologen en geschiedvorschers.

Varia.

Onder het opschrift „kunststroomingen" vonden wij dezer dagen in „het Vaderland" een beschouwing afgedrukt, waaruit blijkt dat wij betere tijden te gemoet gaan. Vroeger werd er meermalen terecht over geklaagd, dat de dagbladpers zoo weinig medewerkte, om gezonde begrippen over bouwkunst te verspreiden. Met onderstaande beschouwing zal echter de meerderheid van de beoefenaars dier kunst het wel eens zijn.

***

Van de oppositie tegen het Huygens-monument van dr. Cuypers geeft de Haagsche correspondent van de „Petit Bleu" een beschrijving, die de lezers van dat Brusselsche blad onder den indruk moet brengen, dat er een soort van komplot tegen den grooten bouwmeester is op touw gezet.
Hij spreekt van „mesquineries", waarboven het genie

van dr. Cuypers verheven staat, en verzekert, dat het gemakkelijk is „de démontrer l'inanité" van hen, die critiek op het ontwerp hebben uitgeoefend, evenwel zonder dat hij die gemakkelijke taak even ter hand neemt.
De aandacht, die de correspondent heeft gewijd aan de geleverde critiek, schijnt trouwens al niet grooter dan de inspanning, die hij zich getroost om haar te weerleggen.
Had hij nota van de bedenkingen der tegenstanders genomen, hij zou overtuigd zijn geworden, dat daarin van miskenning van Cuypers' inderdaad zeer groote verdiensten geen sprake is geweest.
Maar men kan toch moeilijk vergen, dat van een verdienstelijk man zelfs de feilen zullen worden bewonderd?
Laten wij hier even mogen herinneren, waar het om gaat.

Bij algeheele en dankbare waardeering voor hetgeen Cuypers' uitnemend talent tot stand heeft gebracht, hebben velen niettemin ernstige bedenkingen tegen zijn richting en opvatting, bedenkingen, die niet dateeren van vandaag of gisteren, doch reeds tientallen van jaren bestaan en meermalen in openlijken geschrifte zijn uiteengezet. Dat de correspondent van de „Petit Bleu" daarvan tot dusverre niets heeft bespeurd, neemt hun ernst en gewicht niet weg. En dat hij er niets dan „mesquineries" in ziet, bewijst slechts, dat hij geen kijk heeft op de aesthetische en wijsgeerige beteekenis van den strijd, die tegen Cuypers' richting wordt gevoerd.
Het verzet tegen het ontwerp van het Huygensmonument is slechts één der phasen uit den grooten strijd.
Dr. Cuypers is op historische, religieuse, aesthetische en constructieve gronden sinds een halve eeuw de pleitbezorger, de talentvolle pleitbezorger der Gothiek; hij is het in woord en in daad. Hij bouwt, bijna altijd en overal Gothiek. En zelfs waar hij, als in het Rijksmuseum en het Centraal-Station te Amsterdam, meer eclectisch te werk gaat, is de Gothiek toch altijd de moeder-stijl, de grondgedachte, die aan de andere bouw- en versieringsstijlen slechts ruimte laat voor een ondergeschikte plaats.
Zijne tegenstanders zijn tot drie groepen te brengen.
De eerste groep wil de architectuur geheel los maken van de in den loop der tijden gebezigde historische stijlen. Deze hebben — zeggen zij — alle hunne ontwikkelings- en levensvoorwaarden gehad. Onze tijd heeft de zijne, en hij behoort niet te teren op het verledene maar eigen kunstvormen te scheppen uit het heden. Het parasiteeren op de overgeleverde kunstvormen van vroeger, die bij de toenmalige toestanden pasten, maar niet meer bij de onze, moet uit zijn. Zelfs de eerbied voor historie en traditie dringen daartoe, want ook het heden wordt eenmaal historie, en wat is een tijd, die geen eigen scheppingen heeft aan te toonen, maar slechts kan verwijzen naar wat hij ontleende aan het verleden? De scheppende kracht onzer kunstenaars behoort alzoo gericht te wezen op het vormen van een eigen hedendaagschen stijl, die past bij onze toestanden en op dergelijke wijze de levensgedachten van onzen tijd openbaart, als de historische stijlen het deden ten opzichte van den geest van hun eigen tijd.
Een andere groep wil niet met de traditie breken, maar acht den tijd der Gothiek in aesthetischen zin afgesloten met de komst der Renaissance (waaruit — meenen zij — zich verder alle bouw- en versieringsstijlen hebben ontwikkeld), en in wijsgeerigen zin met de kerkhervorming. De Gothieke bouwkunst was de uiting van een tijd, welks levensbeschouwing de mystiek en de scholastiek waren. De hervorming heeft de deur van het vrije onderzoek geopend en daarbij aan de realiteit een veel grooter en ruimer plaats gegeven. Onze tijd staat niet meer in het teeken der mystiek, noch in dat der scholastiek en de na-Gothieke kunstrichtingen zijn hem alzoo nader verwant dan de stijl der middeleeuwen. En van deze staat de Nederlandsche Renaissance-bouwkunst, die het beste heeft gegeven wat ons land op dit terrein heeft voortgebracht, hem het allernaast.
Een derde groep wil de Gothiek nog wel gebruiken, maar . . . . op haar eigen terrein, te weten: dat der kerkelijke architectuur en versieringskunst. Deze groep gaat uit van de stelling, dat, al heeft de Gothiek ook op het gebied der burgerlijke bouwkunst voortreffelijk werk geleverd, niettemin haar geest zich het zuiverst heeft geuit in werken, die voortsproten uit een religieus gevoel. De omhoog-strevende lijn der Gothiek is nog altijd de wegwijzer naar boven, en zal dit blijven — zoo redeneeren zij — door alle eeuwen heen, en voor allé komende geslachten. De horizontale lijn van de Renaissance-kunsten kan deze taak nimmer overnemen. Maar buiten het terrein der religie is dan ook voor de Gothiek geen roeping weggelegd. Daar ligt het arbeidsveld der andere stijlrichtingen; het hare is dat niet meer.

Ziedaar in het kort de hoofdgroepen aangegeven, die zich tegenover de door dr. Cuypers voorgestane richting stellen.
De hoofdgroepen, — want er zouden nog verschillende andere aan te wijzen zijn. Maar met het boven aangegevene kunnen wij voor ons doel volstaan.
Met geen dezer opvattingen is het overeen te brengen, dat voor Christiaan Huygens een monument wordt ontworpen in den stijl en naar de opvatting van het ontwerp-Cuypers,
Men behoeft trouwens om van die meening te wezen, tot geen dezer groepen te behooren; daartoe is niets meer noodig dan wat smaak en gezond verstand, benevens een weinigje onafhankelijkheid van oordeel.
Laten we maar eens nader op de zaak ingaan.
Een monument voor een groot man behoort uitdrukking te geven aan de gedachtenwereld waarin hij zich bewoog, en daarmede voor het minst niet in strijd te zijn.
Christiaan Huygens was mathematicus, werktuigkundige, natuuronderzoeker, astronoom. Een kind van het vrije onderzoek. Toen hij zijn door hem zelf op de draaibank geslepen lens van 10 voeten brandpuntsafstand (een werk van groote zorg en langen duur) op den hemel richtte, en met ontroering den grootsten wachter en den ring van Saturnus ontdekte, werd hij gedreven door een geest, diametraal tegenovergesteld aan dien, welke Thomas à Kempis in zijn cel dreef, en de inquisitie bracht tot de vervolging van Galileï. Het opzien naar den hemel, anders dan om te bidden was destijds nog een gevaarlijk werk. Er waren nog maar 22 jaren voorbijgegaan, sinds Galileï zijn „dwaling" aangaande de beweging der aarde voor een geestelijke rechtbank had moeten afzweren. Huygens woonde toen te Parijs in een Katholiek land; en de schrik zat er nog zoo in, dat hij, in navolging van Galileï, zijn ontdekking aanvankelijk niet anders durfde bekendmaken, dan verscholen in een soort van letterraadsel. [1])
Welnu, geeft het pas, dezen onderzoekenden geest te plaatsen in een gedenkteeken, dat vervaardigd is in den stijl van de middeleeuwen. Kiest men voor den stijl van een monument, waarmee men een groot man wil eeren, den stijl zijner antipoden?
Deze vragen stellen is: ze ontkennend beantwoorden.
Een monument in Gothieken stijl is passend voor Thomas à Kempis, den zoon der scholastiek, niet voor Chr. Huygens, den man van het vrije onderzoek.
Maar er is meer.
De Gothiek is bij uitstek de stijl der R.-K. Kerk. Christiaan Huygens was protestant en had van de

[1]) Het luidde: aaaaaaa, ccccc, d, eeeee, h, iiiiiii, lllll. mm, nnnnnnnnn, ooo, pp, q, rr, s. tttt, uuuuu. De leden vormen den Latijnschen volzin: Annulo cingitur tenui, plano, nusquam cohaerente, ad ecliptieam inclinati". d. i. Hij is omgeven door een ring, dun, plat, nergens met haar samenhangend, en een helling makend met de ecliptica.

R.-K. Kerk zelfs een sterken afkeer. In 1693 schreef hij naar aanleiding van de vervolging der Hugenoten in Frankrijk (waar hij toen niet meer woonde) dat hij zich niet kon begrijpen, hoe een weldenkend mensch kon „aprouver la cruauté dont cette religion use a contraindre et forcer la conscience".

Welnu, was protest gewettigd tegen het streven om dezen man te huldigen door een monument in den geliefkoosden stijl van de kerk en de geestesrichting, waarover hij zich aldus uitliet? Men spreekt van „zich omdraaien in zijn graf". Men zou, in dezelfde soort van beeldspraak blijvend, kunnen zeggen, dat Christiaan Huygens zich omgekeerd zou hebben in zijn nis.

Niet zonder beteekenis is het ook, dat de ontwerper het beeld van hem dien hij huldigde, niet open en vrij, maar in een nis plaatste. Ook die opvatting behoort niet thuis in de vormenspraak van een monument, bestemd voor een man wiens geest binnen de wanden van een nis, van een cel, geen ruimte vond om zich te bewegen. Dat is een plaats voor martelaren en geloofshelden der R.-K. Kerk, niet voor zonen van het vrije onderzoek.

Het monument was versierd met symbolieke figuren, betrekking hebbend op de wetenschappen, waaraan de meester zich had gewijd. Maar de symboliek is het kind der mystiek, en behoort wederom niet tehuis in de gedachtenwereld van hem, dien men wenschte te huldigen.

Het was aan de rugzijde onversierd, kaal, een gladde steenmassa. Dit is een vorm, die past bij kerkelijke monumenten, welke met den rug tegen een pijler of tegen den muur worden geplaatst, en dus aan de rugzijde geen versiering noodig hebben. Maar zulk een gedaante past niet voor een gedenkteeken buiten de kerk, in de vrije open lucht.

Ziedaar eenige bedenkingen der tegenstanders.

Er zijn er nóg meer.

Maar met de aangevoerde moge worden volstaan.

Zijn het „mesquineries", d.i. kleingeestigheden? Of zijn het rechtmatige bezwaren?

Aan den lezer het antwoord.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

APELDOORN. Bij de alhier gehouden aanbesteding van de nieuwe koninklijke stallen waren 43 inschrijvers.

Hoogste waren de heeren Wolterbeek & van Dijk, Rotterdam, voor f 439.800; laagste de heeren Gebr. Ooijman, Leeuwarden, voor f 326.855.

Een niet onbeduidend verschil: f 113.000 op de f 327.000.

'S-GRAVENHAGE. Door den Raad van Bestuur der Academie van Beeldende Kunsten alhier is uitgeschreven een wedstrijd „Legaat Vrouwe Vigelius", waarbij worden uitgeloofd de navolgende prijzen.

Voor het best geteekend levensgroot pleisterbeeld f 100; voor het best geschilderde levensgroote naaktbeeld f 100; voor de best samengestelde schilderij uit de Grieksche, Romeinsche of Bijbelsche geschiedenis f 300; voor de meest uitmuntende schilderij op historisch terrein f 500.

Inzending moet plaats hebben van 1—15 April 1908 aan bovengenoemde academie.

Op franco aanvraag is het programma bij den directeur der Haagsche Academie verkrijgbaar.

— In April 1908 wordt een vergelijkend onderzoek gehouden voor de betrekking van adspirant-opzichter der telegrafie, waarvoor vijf plaatsen worden opengesteld.

De adspirant-opzichters genieten eene bezoldiging van f 50 per maand. Zij kunnen, na een diensttijd van ten minse 2 jaren, en na voldoende blijken van algemeene geschiktheid te hebben gegeven, deelnemen aan het examen voor opzichter der telegraphie, aan welke betrekking eene jaarwedde van f 1000 tot f 2100 is verbonden. Heeft een aspirant-opzichter na 5 jaren niet aan het evenbedoelde examen voldaan, dan wordt hij uit 's Rijks dienst ontslagen.

De candidaten behooren zich vóór 1 Maart te wenden tot den directeur-generaal der posterijen en telegraphie, bij een op zegel gesteld verzoekschrift, met nauwkeurige opgaaf van naam, voornamen en woonplaats.

Voor de sollicitatie moeten de stukken worden overgelegd, welke aangegeven zijn in de St. Ct. No. 264, waarin tevens de vereischten voor het examen zijn opgenomen.

— Met den bouw van het Vredespaleis zal thans binnen niet al te langen tijd een aanvang kunnen worden gemaakt. Het eerste bestek, voor het grondwerk, is nl. gereed. Om de plek, waar het gebouw zal verrijzen, komt een schutting van ongeveer 600 meter lengte, terwijl ook het ijzeren hek aan den kant van den Scheveningschen Weg door een schutting zal worden vervangen. Het grondwerk moet 1 Maart a. s. voltooit zijn. Over eenige maanden zal ook het bestek voor een gedeelte van den bovenbouw gereed kunnen zijn.

AMSTERDAM. Maandag voor een week kregen de talrijke bewoners van de vier verdieping hooge perceelen 67 en 69 in de derde Oosterparkstraat te Amsterdam vanwege de bouwpolitie aanzeggting hun woning zoo spoedig mogelijk te verlaten, aangezien beide perceelen „op instorten stonden".

Bij werkzaamheden, verricht in den kelder van nummer 67, was men tot de ontdekking gekomen, dat de fundamenten van beide perceelen — die gedurende vele jaren eenigszins vooroverhellen — gedeeltelijk waren losgewerkt en verschoven.

„Bouw- en Woningtoezicht" stelde een onderzoek in, en ofschoon de beide huizen nu niet direct op instorten stonden, werd toch beter geacht, de bewoners te doen vertrekken.

Alle bewoners hebben thans de bedreigde perceelen verlaten.

Bij een bezoek aan perceel no. 69 viel op te merken, hoe het geheele huis min of meer uit zijn verband is gerukt. De vloeren, de schotten tusschen de kamers, de deuren, alles staat scheef.

Men heeft thans de beide huizen gestut. Naar men ons mededeelde zijn de wrakke perceelen ongeveer acht jaar oud. (Tel.)

Personalia.

— Bij de Gemeentewerken van 's-Gravenhage zijn benoemd tot opzichter-teekenaar 1e kl., W. Verschoor, en tot idem 2e kl., P. van der Knaap, thans reeds tijdelijk als zoodanig werkzaam, op wedden van f 1320 en f 1080; bij het Elektrisch Bedrijf, tot opzichter bij de binnenleidingen, S. Verbeek, opzichter-teekenaar.

— Den 29sten November 1907 overleed te Arnhem op 59-jarigen leeftijd H Hendrikse c. i., sedert 1899 hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Gelderland.

— Den 17en November l. l. overleed te Rotterdam, in den ouderdom van 55 jaren, den heer J. G. M. Egelie, bekend teekenonderwijzer aldaar.

Vacante Betrekkingen.

— Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Gelderland; jaarwedde f 4000, gezegeld verzoekschrift aan Gedeputeerde Staten te Arnhem, tot en met 16 December e. k. Voor verdere bijzonderheden wordt verwezen naar Provinciaal blad No. 91 van 1898 — verkrijgbaar bij de Firma G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem. (1)

— Twee Civiel-Ingenieurs met ten minste vier jaar practijk, bij de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij. Zich schriftelijk of perrooonlijk aan te melden Lange Beestenmarkt 88, te 's-Gravenhage. (1)

— Civiel-Ingenieur, diploma Delft, 1906 of 1907, — met 1 Januari 1908, als Aspirant-Adjunct-Ingenieur bij de H. IJ. S. M. Weg en Werken, aanvangstractement f 1000.— per jaar. Aanbiedingen schriftelijk vóór 7 December aan den Chef van de Werken, Administratiegebouw, H. IJ. S. M. Amsterdam. (1)

— Een Onderbaas, een Teekenaar teestond voor de uitvoering van een Bouwwerk. Practisch ontwikkeld. Brieven No. 34423 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

Jong Scheepsteekenaar, met kennis van administratie Br. lett. R. IJ., Boekh. H. T. Hendriksen, Hoogstr. 287 Rotterdam. (1)

42STE JAARGANG. ZATERDAG 7 DECEMBER 1907. No. 49.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een bijdrage tot de oplossing van het Zuiderzee-Vraagstuk.

Het zal binnenkort tien jaren geleden zijn, dat het bekende boek „De Economische Beteekenis van de Afsluiting en Droogleggingen der Zuiderzee" verscheen.

Een der samenstellers van dat boek H. C. van der Houven van Oordt was reeds voor de tweede druk in 1901 het licht zag, overleden en met hem is zeker een der ijverigste voorvechters van het grootsche plan ten grave gedaald.

Een ander voorstander, de oud-minister C. Lely, sedert benoemd tot Gouverneur van Suriname, werd in die betrekking door andere werkzaamheden in beslag genomen en heeft dientengevolge gedurende een aantal jaren het plan moeten laten rusten. Hij is te beschouwen als de vader van het ontwerp, dat door de Staatscommissie van 1892 is aangenomen en dat, zooals men zich herinneren zal, bestond in het maken van een afsluitdijk over Wieringen naar Piaam op de westkust van Friesland en daarna in de op kaart aangegeven volgorde, droogleggen der polders 1, 2, 3 en 4 (zie fig. 1).

Een overzichtskaart van het ontwerp alsmede profielen van den afsluitdijk en de polderdijken vindt men in het zooevengenoemde boek. Eenparig was men van oordeel, dat het maken van den afsluitdijk aan alle werken diende vooraf te gaan.

Thans evenwel wordt door de Regeering voorgesteld eerst met de inpoldering van het z.g. Wieringer meer te beginnen en het spreekt vanzelf dat men nu verwachten kan, dat zich stemmen zullen verheffen tegen deze ingrijpende wijziging in het plan van uitvoering der Staatscommissie.

Ofschoon geen specialiteit op waterbouwkundig gebied heeft de heer L. A. Sanders Ingenieur van de Amsterdamsche Fabriek „Wittenburg", bekend specialiteit op het gebied van Cement-IJzer-Constructie, een brochure het licht doen zien, waarin, zooals wij reeds in ons vorig nummer kortelijk vermeldden, de schrijver tracht aan te toonen, dat, indien het werk wordt uitgevoerd volgens het thans ingediend wetsvoorstel, 20 millioen gulden te veel zou worden besteed en wel eerstens door de veranderde wijze van uitvoering, waarbij volgens zijne berekening 18 millioen zou worden uitgegeven voor een polder, die later, naar de plannen der Zuidervereeniging, d. w. z. na voltooiing van den afsluitdijk, voor 13 millioen kan worden gemaakt en ten tweede, omdat thans, nu groote vorderingen gemaakt en ervaringen opgedaan zijn in constructies van gewapend beton voor zeeweringswerken, op de aanlegkosten van den afsluitdijk hoogstwaarschijnlijk een belangrijke besparing verkregen kan worden.

Uit een technisch oogpunt is dit laatste denkbeeld ongetwijfeld van het meeste gewicht en wij meenen hier niet beter te kunnen doen dan den schrijver zelf aan het woord te laten waar hij dit denkbeeld toelicht als volgt:

FIG. 1.

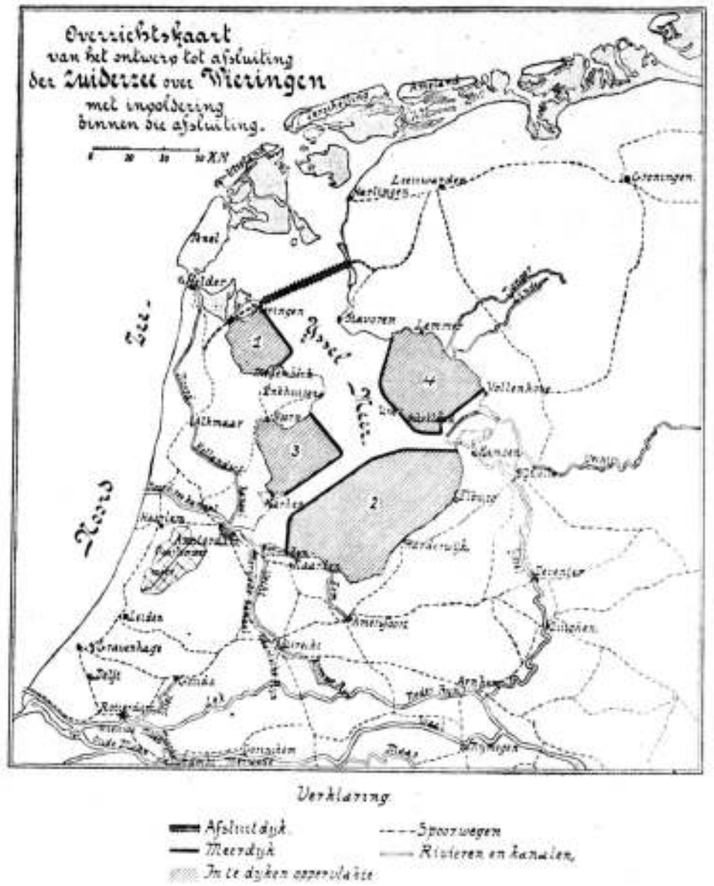

FIG. 2.

Er is echter nog een andere, zeer gewichtige reden, waarom wij in het publiek op deze zaak de aandacht willen vestigen.

Reeds in 1902, toen wij voor de Amsterdamsche Fabriek van Cement-IJzerwerken belast werden met het maken van een ontwerp voor een kademuur of steiger in de visschershaven te IJmuiden, kwamen wij tot eene constructie, welke met zeer veel succes zou kunnen worden toegepast voor grondkeerende muren of dijken.

Toen reeds was ons oog gevestigd op den voorgestelden afsluitdijk van de Zuiderzee.

Wij hebben die studie, na het vernemen van het besluit der Regeering, weder opgevat, en een ontwerp gemaakt van een afsluitdijk voor de Zuiderzee, waarvan de kosten, met inbegrip van de spui- en schutsluizen, benevens het kanaal door Wieringen, c. a., dubbel spoor over den dijk, het kanaal van Harlingen naar Piaam, etc. etc. pl.m. 28 millioen gulden bedragen.

In fig. 3 geven wij daarvan het gemiddeld dwarsprofiel met een gedeeltelijk bovenaanzicht. [1])

[1]) Op de verdediging van het talud aan de IJsselmeerzijde, niet op de teekening aangegeven, kunnen wij later terugkomen.

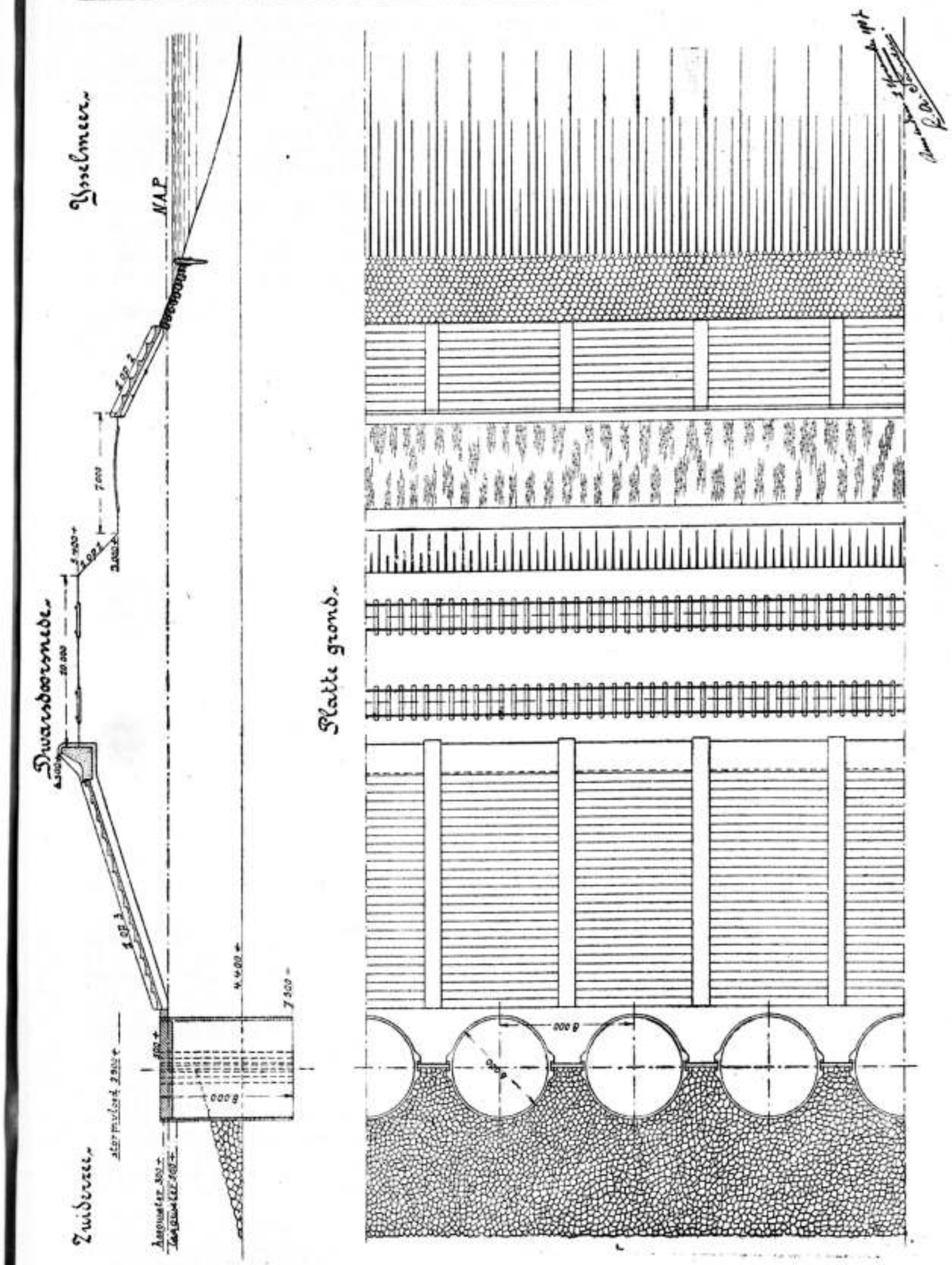

De besparing, daardoor op dit werk verkregen, beloopt dus ruim $^1/_3$ van het geheel en zou deze, bij nadere beschouwing, ongeveer 15 millioen gulden kunnen bedragen.

Dit maakt te zamen, met het nu te veel te betalen voor de eerste inpoldering, ongeveer *20 millioen gulden.*

Het door ons voorgestelde dijksprofiel wordt verkregen, door in plaats van de zeer dure zinkwerken, eene rij holle cementijzeren putten aan te brengen, waartusschen damplaten van hetzelfde materiaal, [2]) en waarachter, zonder verdere groote risico, het dijksprofiel met grond kan worden aangebracht.

De putten van 6 M. middellijn en 8 M. gemiddelde hoogte, komen van 50 cM. + N.AP., dit is één meter boven gewoon laag water en 20 cM. boven gewoon hoog water, tot gemiddeld 7.50 M. ÷ N.A.P., dus 3 tot 5 meter in den bestaanden bodem.

Zij worden gevuld met grond en afgedekt met een laag magere beton van 75 cM. dikte.

Tot 50 cM. achter de putten wordt een dito laag van 50 cM. dikte aangebracht, tot afsluiting van den grond, waartegen de voet van het verdedigd talud komt te rusten.

Dit verdedigd talud wordt geacht te worden gemaakt van het eenigszins gewijzigde, reeds overbekende systeem de Muralt en feitelijk verlengd met eene zeedijksverhooging, welke de gelegenheid aanbiedt, zonder vele kosten de dijkskruin 1.10 M. hooger aan te brengen dan de ex-Staatscommissie vorderde. Hierdoor wordt de zekerheid natuurlijk veel grooter.

Achter de zeedijksverhooging bevindt zich een horizontaal gedeelte van 10 M. breedte, op een hoogte van 5.40 M. + N.AP., hetgeen voor eene eventueele spoorwegverbinding kan dienen.

Daarna, met een talud 1 op 1 daaraan aansluitend bevindt zich een horizontaal gedeelte van 7 M. breedte, ten dienste van een straatweg, waarna eene oeververdediging aan de zijde van het IJsselmeer.

De spoorwegverbinding, welke het gesubsidieerde pontveer, Enkhuizen-Stavoren doet vervallen, is minstens 2 millioen gulden waard, zoodat de kostprijs van den afsluitdijk met dit bedrag behoort te worden verminderd.

Aan terugkeerende onderhoudskosten der bestaande kustverdedigingen en kunstwerken langs de oevers van de Zuiderzee wordt jaarlijks minstens een millioen gulden bespaard, zoo spoedig de afsluitdijk gereed is, zoodat dit reeds alleen een kapitaal van f 25.000.000 vertegenwoordigt, zooals de Zuiderzee-vereeniging aantoont.

De afsluitdijk c. a. kost, met inbegrip van alles en na aftrek van de posten, hierboven genoemd, waarschijnlijk iets meer!

Hieruit kan dus worden afgeleid, dat het Rijk zich door financieele bezwaren niet behoeft te laten weerhouden en kan er derhalve geen sprake meer zijn van eerst eene inpoldering, welke dan ook, tot stand te brengen.

Het maken van den afsluitdijk is aldus geworden *eene winstgevende onderneming.*

* * *

Men vergete bovendien niet dat aan het door ons voorgestelde dijksprofiel de volgende voordeelen, boven het dijksprofiel der ex-Staatscommissie, zijn verbonden. [3])

Ten Eerste is de hoogte van den dijk 1,10 M. hooger boven den waterspiegel ontworpen, zoodat een eventueel hoogere stormvloed zonder gevaar kan worden verwacht;

Ten Tweede is de risico aan de werkelijke afsluiting verbonden, aan het einde van het werk, tot een minimum gereduceerd, feitelijk geheel verdwenen;

Ten Derde is het jaarlijksch terugkeerende onderhoud veel minder kostbaar bij dit ontwerp dan bij dat van de ex-Staatscommissie;

Ten Vierde is het gevaar voor onderloops worden bij dit ontwerp zeer veel geringer dan bij dat van de ex-Staatscommissie;

Ten Vijfde kan het werk volgens dit ontwerp in 6 jaar voltooid worden, terwijl men 9 jaar noodig acht voor de uitvoering van het werk naar het ontwerp van de ex-Staatscommissie;

Afgescheiden dus van de financieele zijde van het vraagstuk verdient dit ontwerp op zichzelve derhalve o. i. reeds de voorkeur, doch te verwerpen is het zeker niet, dat er bovendien eene besparing van minstens *15 millioen gulden* mede wordt verkregen.

Het is nu nog niet de tijd, en hier niet de aangewezen plaats, op de wijze van uitvoering van het hier voorgesteld ontwerp vooruit te loopen, genoeg zij het er op te wijzen dat deze grondig bestudeerd is en op eenige ondervinding berust, terwijl bij het maken van de begrootingen daarmede rekening is gehouden.

Wij zullen ons er in verheugen wanneer ons ontwerp een zorgvuldig onderzoek ten deel mag vallen, niet alleen van Hollandsche doch ook van buitenlandsche specialiteiten.

Dat nu menigeen, na publiceering van deze uiteenzetting zal trachten af te breken wat wij vermeenden in 's Lands belang te moeten opbouwen, verwachten wij ten stelligste.

Laat er ons echter het beste van hopen en zien wij in onze gedachten dan toch eindelijk er toe besluiten de Zuiderzee af te sluiten!

P.S. Men verwondere zich niet over de besparing van pl.m. 30 pCt.

Deze besparing wordt bijna overal, waar het de uitvoering van groote werken betreft, bereikt met de toepassing van het cement-ijzer.

Zoo o.a. bij het maken van bruggen, tunnels, kaaimuren, pakhuizen, etc. Het cement,ijzer schijnt geroepen in de toekomst, nog veel meer dan tot nu toe het geval is, de andere materialen te verdringen.

Wij publiceeren dus niets wonderbaarlijks, doch spreken slechts onze verwondering uit, dat hieraan blijkbaar niet is gedacht.

Ook op de toekomstige meerdijken kan op deze wijze nog zeer veel worden bespaard.

* * *

De schrijver verwacht zeker niet ten onrechte, dat de publiceering zijner denkbeelden critiek zal uitlokken.

Critiek van bevoegden zal hij wel niet schromen, maar de grootste quantiteit critiek wordt in den

[2]) Hierbij zijn variaties zeer goed mogelijk, doch meenden wij met de toepassing der cylindervormige putten de soliedste toepassing te hebben voorgesteld.

[3]) Uitdrukkelijk zij er op gewezen dat dit niet als een verwijt mag gelden tegen de eminente leden dezer excommissie, omdat zij onmogelijk destijds op de hoogte konden zijn van hetgeen later zou worden uitgevonden.

regel geleverd door menschen, die alles beter weten en allang beter geweten hebben.

Men behoeft slechts couranten te lezen om dit te beseffen.

Onzes inziens, echter zijn des schrijvers denkbeelden alleszins de overweging waard en verdient het alleen reeds waardeering, dat de openbaarmaking er toe leiden kan het groote Zuiderzeeplan van 1892 weder ter sprake te brengen.

Het heeft te lang in de portefeuille gerust, het jongste geslacht van de Nederlandsche technici kent misschien niet eens dit grootsche ontwerp, waarvan zoo groote verwachtingen werden gekoesterd.

De techniek is inmiddels vooruitgegaan, een reden te meer, om de onmiskenbare moeilijkheden aan de uitvoering verbonden met te meer moed onder de oogen te zien en niet uit overdreven angstvalligheid maatregelen te nemen, waarvan het succes twijfelachtig is en waarvan met zekerheid kan worden aangenomen dat er eenige millioenen onnoodig aan zullen worden verspild.

Kalkzandsteen.

Naar aanleiding van wat het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten in het vorig nummer schreef, wensch ik het volgende te verklaren.

Den 1 November 1907 meldde de heer A. H. Baron van Hardenbroek zich des voormiddags aan mijn kantoor te Amsterdam, doch trof mij daar niet. Des namiddags vervoegde hij zich daarop aan mijn huis te Haarlem, waar hij mij evenmin trof. Des avonds van denzelfden dag was ik tehuis en stond een bediende te woord, die mij te ongeveer acht uur voor Baron van Hardenbroek te Lisse om een dringend onderhoud op 2 November kwam verzoeken. Daar ik 2 November op reis moest, vroeg ik den bediende of er dien avond nog gelegenheid was, om naar Lisse te komen. Het antwoord was, dat er nog een stoomtram zou vertrekken en dat er, hoewel laat, nog gelegenheid was om Haarlem weder te bereiken.

Daarop ben ik naar Lisse vertrokken. Het bleek, dat de heer Van Hardenbroek mij spreken wilde over het kalkzandsteen-rapport en over de vergadering der Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, 18 October ll. gehouden.

De heer Van Hardenbroek meende, dat ik door het op die vergadering gesprokene omtrent de mogelijkheid der naharding van kalkzandsteen de fabrikanten van kwade trouw had beschuldigd. Ik gaf daarop te kennen, dat ik mijne mededeelingen, ter vergadering gedaan, had ontleend aan het door den Hoogleeraar Van der Kloes opgesteld deel van het rapport en dat dus mij in deze geen verwijt kon treffen. Ten overvloede zeide ik, bereid te zijn, de schriftelijke verklaring te geven, die sedert openbaar gemaakt is.

De heer Van Hardenbroek sprak toen ook het verlangen uit, dat ik op het rapport een vervolg zou geven, doch ik verklaarde alleen dan op het rapport terug te zullen komen, wanneer ik van dwaling werd overtuigd.

Den 5 November daaraanvolgende kwam de bediende, die mij te Haarlem de boodschap gebracht had, des voormiddags te ongeveer elf uur op mijn kantoor te Amsterdam. Namens Baron van Hardenbroek overhandigde hij mij een bundel bescheiden, op kalkzandsteen betrekking hebbende. Ook overhandigde hij mij een voor de technische bladen bestemd en door Baron van Hardenbroek opgesteld artikel, hetwelk hij mij verzocht te willen onderteekenen. Ik weigerde dit te doen, ook na herhaalden aandrang, en gaf mijne weigering den brenger, op schrift gesteld, mede. Onder het artikel was, bij voorbaat, mijn naam reeds geplaatst, zoodat, ware ik toen te bewegen geweest mijne gevraagde handteekening te stellen, ik aan inhoud en strekking mijne goedkeuring zou hebben gehecht.

Het stuk zelf berust onder mij en gaarne ben ik bereid, er op mijn kantoor aan belangstellenden inzage van te geven, die er zich van overtuigen kunnen, waartoe men heeft willen trachten, mij over te halen.

Dienzelfden avond bezocht Baron van Hardenbroek mij te Haarlem en drong er andermaal met klem op aan, dat ik het artikel zou onderteekenen, doch ik weigerde dit te doen. Later volgden nog een paar schriftelijke verzoeken, waarop ik mijn weigering herhaalde.

Over wat verder in het schrijven der kalkzandsteenfabrikanten vermeld wordt, wensch ik slechts te spreken in zooverre als dit kan geacht worden op het rapport betrekking te hebben.

Wat de door mij bezochte autoriteiten mij mededeelden, heb ik getrouw weergegeven. Waar ik mijne informatiën te Berlijn heb ingewonnen, vindt men in het rapport nauwkeurig vermeld. Dat ik niet bij de eersten de besten ben geweest, maar mij, integendeel, heb gewend tot de hoogste en meest bevoegde autoriteiten, zal men toch zeker niet willen ontkennen. Mijn rapport zegt eveneens, dat ik mijne gevolgtrekkingen heb gemaakt naar hetgeen ik ter voormelder plaatse van die autoriteiten heb vernomen. En dat dit onderzoek volkomen onpartijdig is geweest volgt reeds uit het feit, dat ik mij heb gewend tot onbevooroordeelde, onpartijdige en zeer bevoegde personen. Dit alles sloot zich volkomen aan bij de opdracht, mij naar Berlijn te begeven, teneinde daar inlichtingen in te winnen, terwijl den Hoogleeraar Van der Kloes was opgedragen, een onderzoek naar het fabrikaat in Nederland te doen.

Het is volkomen juist — men kan er bladzijde 17 van het rapport op nalezen — dat men *mij* te Berlijn op de mogelijkheid van naharding opmerkzaam heeft gemaakt. Professor Van der Kloes vond in hetgeen ik hem mededeelde, aanleiding om de proeven te doen, waarvan men de uitkomsten op bladzijden 26—29 van het door Z. H. G. opgestelde deel van het rapport kan vinden.

Dit wat het zakelijke gedeelte van het bewuste artikel betreft, hetwelk voorts in hoofdzaak tot aanranding van mijn persoon overgaat. Ik meen te mogen verwachten, dat, na de boven gegeven zakelijke uiteenzetting, het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten niet zal schromen openlijk te erkennen, mij niet alleen onrecht te hebben aangedaan, maar tevens, door onjuiste uitlegging van het rapport, te hebben getracht, mijn eer en goeden naam aan te tasten, om zoodoende de waarde van dat rapport in verdenking te brengen.

Ik acht het beneden mij, tegen dergelijke aantijgingen op te komen, en verwacht, dat men, een goede zaak willende dienen, zaken van personen zal weten te onderscheiden en, beter laat dan

nooit, begaan onrecht zal willen herstellen. Mocht ik mij hierin bedriegen, dan zal ik overwegen, wat mij in deze verder te doen staat.

A. W. WEISSMAN.

Van verschillende zijden wordt er ons een verwijt van gemaakt, in ons vorig nummer het artikel van het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten te hebben opgenomen.

Thans plaatsen wij op gevaar af, dat men ook daarop weder aanmerking maken zal, het stuk van den heer Weissman, eveneens zonder commentaar.

Ter wille van de volkomen onpartijdigheid in de persoonlijke quaesties, die den strijd onzuiver maken, meenen wij zoo te moeten handelen.

Met beschouwingen over deze persoonlijke quaesties zullen wij ons verder niet inlaten, al zien wij daarin geen reden, om naar het voorbeeld van het Bestuur der Maatschappij t. B. der Bouwkunst, de kalkzandsteenquaestie nu maar voorloopig te laten rusten. RED.

Vereenigingen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In de op Woensdag 27 November gehouden Vergadering van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is o. a. besloten dat het Bestuur hetzelfde standpunt blijft innemen in zake de voorgestelde regeling van het M. T. O. aangekondigd in de ontwerp staatsbegrooting van het Dienstjaar 1908 Bijl. A. IV Afd., Art. 137 als uitgedrukt in haar adres aan de 2e Kamer der Staten-Generaal onder dagteekening van 19 Nov. 1904 dat het n.l. ontraden moet één centrale school voor het geheele land te stichten.

Verder sluit het Hoofdbestuur zich geheel aan bij de bekende motie aangenomen op de laatstgehouden Alg. Meivergadering van de Mij. en is van oordeel dat niet alleen het voortgezet Lager Onderwijs, gegeven moet worden aan zooveel mogelijk over het Rijk verspreide scholen, doch dat dit worde voorafgegaan door eenige jaren praktijk en zoodanig geregeld dat praktijk en schoolstudie kunnen afgewisseld worden.

In dien geest zal een adres gezonden worden aan de 2e Kamer der St. Gen.

Wat de strijd aangaat tusschen de baksteen- en kalkzandsteenfabrikanten is alsnog geen oordeel uitgesproken aangezien de rapporten van alle Afdeelingen der Maatschappij nog niet ingekomen zijn. Mededeeling is gedaau dat op verzoek van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel de Maatschappij vertegenwoordigd zal zijn in een Commissie van tijdelijken aard met opdracht — om in afwachting van de eventueele oprichting van een Rijksbureau tot onderzoek van bouwmaterialen — de eigenschappen van de hier te lande gemaakte kalkzandsteen aan een onderzoek te onderwerpen, en zich er over uit te spreken, voor welke toepassingen dit materiaal wèl en voor welke het niet geschikt is. Dit in verband met de eischen, die aan het materiaal voor verschillende doeleinden in het algemeen belang zijn te stellen.

Van hooger hand is alzoo alle mogelijke medewerking toegezegd om de in vakkringen heerschende verschillende meeningen omtrent de in Nederland voortgebrachte kalkzandsteen te onderzoeken en dat te meer aangezien er voor die industrie schadelijke toestanden bestaanden.

In afwachting van de uitspraak van die Commissie is besloten de kolommen van bet B. Weekbl. niet open te stellen voor de vele ingezonden stukken pro en contra omdat in die stukken geen zakelijke besprekingen van het materiaal meer voorkomen doch ontaarden in verdachtmakingen van de goede trouw van fabrikanten, rapporteurs, enz.

Naar aanleiding van een verzoek van den Nederlandschen Aannemersbond tracht het Bestuur van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs een Commissie samen te stellen uit vertegenwoordigers der Mij., van den N. Aannemersbond en hun Vereeniging, al of niet aangevuld met een jurist, welker taak zal zijn te onderzoeken welke wijzigingen behooren te worden aangebracht in de administratieve A. V. en daarover aan de drie Besturen verslag uit te brengen. Het Hoofdbestuur der Mij. wees tot vertegenwoordigers der Mij., de H.H. G. W. van Heukelom en A. Salm G.Bzn. aan.

De datum voor het afnemen van het Opzichtersexamen werd bepaald op 24 Febr. a.s. en volgende dagen terwijl 23 Maart a.s. en volgende dagen het examen zal worden afgenomen voor Bouwkundig Teekenaar.

Besloten werd betreffende de herziening der honorarium-tabel voor Architecten een Commissie samen te stellen welke door den Secretaris in kennis zal worden gesteld van de verschillende plaats gehad hebbende besprekingen en ingekomen stukken de honorarium-regeling betreffende.

Prijsvragen.

PRIJSKAMP RECLAMEBILJET.

Gesteund door het hoofdbestuur der Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren, heeft het comité voor een universeel reclamebiljet in zake dierenbescherming het voornemen een wedstrijd uit te schrijven te 's-Gravenhage, in de maand Juli of Augustus 1908, als een krachtig hulpmiddel tot bevordering van de beschermingsidee. Het ontwerp, in teekening gr. 0.90 × 1.35 M., zou dit denkbeeld duidelijk behooren weer te geven, het oorspronkelijk werk van den inzender tevens diens eigendom moeten zijn en daarbij geschikt voor reproductie in steendruk met een maximum van 7 kleuren.

Opdat de deelneming, ook van buitenlandsche teekenaars, zoo ruim mogelijk en dientengevolge de keus zoo groot mogelijk zij, is het de bedoeling, in deze ook de medewerking in te roepen van de groote centrale Vereenigingen tot Bescherming van Dieren in Europa en Amerika en van bekende voorstanders der dierenbescherming.

Behalve van de bovengenoemde vereeniging, die zich bereid verklaarde eene som van f 1000 beschikbaar te stellen, mocht het comité reeds van eenige elders gevestigde vereenigingen en van eenige bedoelde voorstanders diverse toezeggingen verkrijgen, o. a. van f 125, f 100 en f 25.

Een eerste prijs wordt in uitzicht gesteld ten minste bijv. f 800. Hoe vele en hoe groot de volgende prijzen zullen zijn, zal geheel afhankelijk zijn van het totaal der toegezegde geldelijke bijdragen.

Opgaaf van het te verleenen subsidie kan men vóór den 15 Januari 1908 zenden aan den voorzitter van het comité, jhr. L. J. Quarles van Ufford, 's-Gravenhage, van de Spiegelstraat 8, opdat uiterlijk in Februari 1908 tot het uitschrijven van de prijsvraag kunne worden overgegaan.

Adviseerende artisten zijn de heeren: H. W. Mesdag, Willy Martens, E. A. von Saher, W. A. van Konijnenburg en Ph. Zilcken, terwijl adviseerend lid is de heer H. Lankhout, lithograaf.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No 48. De Duitsche Cementijzer Voorschrift 1907 (Vervolg).
Brieven uit België IV.
Ontwerp van een landhuis te Velp, door L. T. Freem, Architect. Met afbeeldingen.
Verslagen van de vergaderingen; der Afdeeling Arnhem van 20 Nov. 1907 en der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam van 26 Nov. 1907.

Architectura No. 48. Voordrachten over Bouwkunst.
Arti et Industriae. Uittreksel uit het jaarverslag dezer Vereeniging.
Herziening der Woningwet (Slot).
Technisch Gedeelte. Een fundeering op beton-palen (Vervolg). San Marco (Vervolg).

De Bouwwereld No. 49. De Dam te Amsterdam VIII. Het Verkeer op den Dam, door Dr. J. C. Breen.
Het Evangelisch-Luthersch Diaconiehof te Amsterdam door D. van Oort Hz. Arch. met een losse plaat.

De Ingenieur No. 48. Vereeniging van Delftsche Ingenieurs. Samenstelling van het Bestuur. Adres van den heer Leemans aan den Minister van Buitenlandsche Zaken, betreffende de commissie tot plaatsing van technici, hoofdzakelijk in het buitenland.
Het Departement van Marine tegenover den Bouwkundig Ingenieur, door J. L. Cluijsenaar c. i.
Aardrijkskunde als leervak aan de Technische Hoogeschool, door J. C. Ramaer c. i.
Telmachine voor munten, met afbeeldingen.
Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 23 November 1907.
Vergadering van de Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 22 November 1907.
Verslag nopens de muntwerkzaamheden over 1906.
Gedeeltelijke afsluiting der Zuiderzee. Mededeeling omtrent het aanhangig wetsvoorstel tot inpoldering van het Wieringermeer, met afbeelding.
Ingezonden Stukken. Vergelijking van kabelnetten voor verschillende stroomsystemen, door Dr. G. de Gelder w. e. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 48. Bestratingen (Vervolg). Warmtekrachtmachines (Vervolg). Berekening van electrische gelijkstroamnetten.

De Aannemer No. 49. Het splitsen van aanbestedingen naar verschillende vakken door J. J. van Nieukerken met een naschrift der Redactie.
Een blancoartikel in de Ongevallenwet.
Afdeeling Assen, vergadering van 22 November 1907.
Wat meer van nabij V Rapport van Dr. H. Lambrechtsen en Mr. E. J. C. Goseling.
Ontwerp Onderdomswet II.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 21. Steenindustrie (Ingezonden). De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen (vervolg). Ongelijkmatig baksel in den ringoven. Eenige beschouwingen over de crisis in de bouwbedrijven (vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 48. Architektonische Streitfragen vor Gericht, door Erich Haller.
Ueber einige Kölner Neubauten, door Karl Loris, met afbeeldingen van nieuw gebouwde woonhuizen te Keulen.
Einige Aussichtstürme, door Dr. ing. Paul Klopfer, met schetsjes van eenige uitzichttorens in Duitschland en elders.
Ein Sommersitz, door G. Heyden bij een ontwerp van A. Kawel te Holzminden.
Bürgerliche Innenräume, door P. Rose bij een ontwerp van K. Siegrist te St. Gallen.

Het Huis Oud en Nieuw. In de November-aflevering van dit maandschrift worden de Oudheidkundige Wandelingen door Maastricht door A. J. A. Flament voortgezet en weder verschillende niet algemeen bekende overblijfsels van oude bouwkunst in deze merkwaardige stad beschreven en afgebeeld.

Verder volgt dan het slot van de studie over het Gemeenlandshuis van Delfland te Delft door M. G. Wildeman, dan eenige afbeeldingen van den tuinaanleg van het kasteel „Eckart" te Woensel met een bijschrift van D. F Tersteeg en ten slotte eenige afbeeldingen van interieurs van eenvoudige woonvertrekken met toelichting.

Bulletin des Métiers d'art. De November-aflevering van dit tijdschrift was vergezeld van de mededeeling, dat wegens onvoorziene moeilijkheden bij het illustreeren opgezezen, het September-Octobernummer, waarin de te Geut gehouden Tentoonstelling, van Sint-Lucas en Sint-Jozefsgilde besproken wordt, eerst binnen kort verschijnen zal. Het voor ons liggend Novembernummer bevat nu de voortzetting van de beschrijving van St. Maartens Hoofdkerk te Ieperen en eveneens van de studie van Franz Nève over Attisch Vaatwerk.

Niet onbelangrijk voor de kennis van de techniek der oude kerkramen zijn de „Albumbladjes", wij zouden zeggen schetsboekbladen met beschrijving van vensterruiten in de kathedraal van St. Omer.

Eveneens lezenswaardig is de studie van Karel Billaux over „het Ciborium", belangrijk onderdeel van het altaar. Dit artikel is evenals dat over den St. Maarten van Ieperen met fraaie reproducties naar photographische opnamen verlucht.

Deutsche Kunst und Dekoration. Van Alexander Koch's uitgave onder dezen titel verscheen het Decembernummer dat den jaargang op waardige wijze afsluit. Het bevat een artikel over de glasramen ontworpen en uitgevoerd door Prof. Koloman Moser voor de door Otto Wagner te Weenen gebouwde kerk van het Nieder-Oesterreichische Landes-Heil-und Pflege-Anstalt bij Weenen. Slechts een korte beschrijving begeleidt de zeer talrijke fraaie afbeeldingen dezer glasramen, die ook daarom belangrijk zijn, omdat velen zijn genomen naar werkteekeningen. Men betreurt alleen dat deze afbeeldingen niet in kleur zijn uitgevoerd, de waarde van het werk laat zich nu alleen beoordeelen wat de teekening betreft. Daaraan echter kan men reeds dadelijk zien, hier met een buitengewone „Leistung" op het gebied der moderne glasschilderkunst te doen te hebben.

„Natürliche Grenzen der freien Kunst" heet een beschouwing van Robert Breuer, welker strekking uit dit opschrift duidelijk genoeg aan den dag treedt.

Otto Schulze schrijft over „Dilietantismus".

Over de ontwikkeling der moderne bouwkunst in Hessen spreekt Noack, Willy Frank over de verhouding van den kunstenaar en zijn lastgever.

Ook op kunstnijverheidsgebied, tekstielwerk en zilversmidswerk geeft deze aflevering een en ander, om te besluiten met grafmouument van H. Obrist een urnenmonument, waarbij o. i. het gewenschte effect nog niet verkregen is. Is dit slot weinig gelukkig, men vergeeft dit waar het begin zoo schitterend is.

De Materialen voor het Metselvak is de titel van een boekje samengesteld door P. A. Schroot en verchenen bij den uitgever Æ. E. Kluwer te Deventer.

De schrijver noemt het „een overzicht der bij eigen studie te behandelen onderwerpen voor aanstaande Leeraren en Bouwtechnici" en hiermede is de inhoud zeer goed gekarakteriseerd, want die inhoud is niets dan een weliswaar uitvoerig programma dat b. v. ook als leiddraad zou kunnen strekken voor een leeraar of in Materialenkennis aan een inrichting van Vakonderwijs.

Schrijvers bedoeling was echter blijkbaar meer hen van dienst te zien, die op eigen studie zijn aangewezen; vandaar, dat er vele korte aanwijzingen bijgegeven en een aantal figuren in den tekst geplaatst zijn, om den gebruiker van het boekje eenigszins op weg te helpen, waartoe ook zeker de opgave van Literatuur aan het slot kan bijdragen.

De schrijver heeft zooveel mogelijk naar volledigheid gestreefd, maar ook al mocht die niet in alle deelen be-

reikt zijn, dit doet aan de waarde van zijn arbeid weinig af.
Vooral de lust tot eigen onderzoek zal ongetwijfeld door dit boekje worden opgewekt en blijkt er ook uit hoe veelomvattend reeds het enkele onderwerp, waarover het handelt is, dit zal iemand die werke ijk met lust tot studie bezield is eerder aanmoedigen dan afschrikken.

Het berekenen der Wisselwielen voor schroefdraad snijden op de draaibank, door D. de Vries, bij denzelfden uitgever verschenen is een beknopt handboek voor fabrikanten, studeerenden en metaalbewerkers, geheel op de praktijk gericht.
Aan de berekening der wisselwielen gaat een beschrijving van de draaibank, speciaal met het oog op draadsnijden, vooraf, terwijl het werkje besloten wordt met een hoofdstuk getiteld: de schroefdraad en zijn vervaardiging, waarin verschillende draadvormen en draadsystemen besproken worden.
Het nuttige boekje zal zeker zijn weg wel vinden, vooral omdat er niet veel handleidingen over het onderwerp bestaat, die bruikbaar zijn zoowel voor den ingenieur als voor den man van de praktijk.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

ASSEN. De Gemeenteraad van Coevorden heeft besloten naar een door den heer J. Vroom, tuinarchitect in De Punt, gemaakt plan op een van het Rijk aangekocht perceel grond een villapark aan te leggen, waarin plaats is voor 72 bouwterreinen.
De kosten zijn geraamd op f 6000.

AMSTERDAM. De commissie van toezicht op de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten heeft aan den Minister van Binnenlandsche Zaken overgelegd het rapport der commissie belast met de beoordeeling van het werk, ingezonden door den heer C. A. Smout, die bij Kon. Besl. van 13 December 1906 voor de tweede maal begiftigd is met het jaargeld, bedoeld bij art. 15 der wet van 26 Mei 1871, om hem in de gelegenheid te stellen zich in de beeldhouwkunst te volmaken.
Steunende op dat rapport, heeft de commissie van toezicht den Minister voorgesteld het daarheen te leiden, dat aan den heer C. A. Smout voor de derde maal het jaargeld worde verleend.
Naar aanleiding daarvan is aan den heer C. A. Smout bij K. B. evengemeld jaargeld toegekend, ten einde hem in de gelegenheid te stellen zich in de beeldhouwkunst te volmaken. (St.-Ct.)

LEEUWARDEN. Het huis te Bolsward waarin in 1608 de beroemde Friesche dichter Gijsbert Japicx werd geboren, is verkocht en zal, naar gemeld wordt, gesloopt worden. Het heeft nog den oorspronkelijken trapgevel met gekrulde ijzeren ankers, maar van binnen is slechts weinig meer van den vroegeren toestand bewaard. Van den gevel zullen vóór de slooping foto's worden gemaakt.

Personalia.

— Tot tijdelijk inspecteur van de Volksgezondheid is benoemd de heer R. C. H. Schüngel, bouwkundig ingenieur bij de openbare werken te 's-Hertogenbosch, en hem als ambtsgebied aangewezen Noordbrabant, Gelderland en Limburg, met standplaats 's-Hertogenbosch.

— Tot onderdirecteur van de Gemeente-Gasfabriek te Amsterdam is benoemd de heer G. K. Visser, civiel-ingenieur, adjunct-directeur der Gasfabriek te 's-Gravenhage.

— Tot gemeentelijk bouwkundig-opzichter te Apeldoorn is benoemd de Heer G. W. van den Beld, aldaar.

— Naar wij vernemen, is als lid der z.g. Schoonheidscommissie te Amsterdam in de plaats van den heer J. B. Springer (periodiek aftredend lid) van de zijde der gemeente benoemd de heer A. Salm GBzn.

Vacante Betrekkingen.

Opzichter-teekenaar en Teekenaar bij de gemeentewerken te 's Hertogenbosch, zie Adv. in dit No. (1)

Leerlingen in Handteekenen te Vlaardingen, zie Adv. in dit No. (1)

Opzichter b.h. Waterschap „Westerwolde", zie Adv. in dit No. (1)

— Waterbouwkundig Opzichter bij het Hoogheemraadschap Delfland, met Januari 1908 te Delft. Aanvangssalaris f 1000.— met vijf driejaarlijksche verhoogingen tot een maximum van f 1800.—. Diploma Opzichter R. W. gevraagd. Zich vóór 10 December a.s. schriftelijk te wenden tot den Ingenieur van Delfland J. Groenendaal Jr. te Delft. (1)

— Boekhouder op een Fabriek van Bouwmaterialen middelbare leeftijd, P. G., gehuwd om den patroon bij afwezigheid te vervangen. Brieven onder no. 2428, Boekh. van M. M. Couveé, te 's-Gravenhage. (1)

— Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Gelderland; jaarwedde f 4000, gezegeld verzoekschrift aan Gedeputeerde Staten te Arnhem, tot en met 16 December e.k. Voor verdere bijzonderheden wordt verwezen naar Provinciaal blad No. 91 van 1898 — verkrijgbaar bij de Firma G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem. (2)

— Twee Civiel-Ingenieurs met ten minste vier jaar practijk, bij de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij. Zich schriftelijk of persoonlijk aan te melden Lange Beestenmarkt 88, te 's-Gravenhage. (2)

— Een Onderbaas, een Teekenaar terstond voor de uitvoering van een Bouwwerk. Practisch ontwikkeld. Brieven No. 34423 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

Jong Scheepsteekenaar, met kennis van administratie Br. lett. R. IJ., Boekh. H. T. Hendriksen, Hoogstr. 287 Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

39 Bouwk.Opz.-teek..	21—47 j., f 60—f 120	p.m.
18 BouwkOpz.-Uitv..	24—47 j., f 70—f 110	„
6 Bouwk. Teek.	18—25 j., f 40—f 60	„
5 Waterb. Opzr. Teek..	24—45 j., f 80—f 110	„
14 Werktuigk. Teek.,	18—39 j., f 50—f 150	„
2 „ Opzichter (Constructeur)	34—39 j., f 100—f 150	„
7 Electrotechniker	22—41 j., f 60—f 150	„
3 Chef-machinisten	30—39 j., f 90—f 150	„
1 Scheepsteekenaar	20 j., f 50	„
2 Decoratie-teekenaars voor artistiek werk	26—40 j., f 110—f 125	„

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Mem. San. Inst. London. SANITARY ENGINEER, AMSTERDAM.

Hoofdkantoor en Magazijnen DE RUITERKADE 150—151. Filiaal en Showroom 44 ROKIN.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie. Warm en Koudwater verzorging. Triumph Deurdrangers, Kampioen Ventilator onder Garantie.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 14 DECEMBER 1907. No. 50.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

PIETER POST

door A. W. WEISSMAN.

Al kan Pieter Post als bouwmeester niet gelijk gesteld worden met Jacob van Campen, hij is toch ongetwijfeld eene belangrijke figuur onder onze 17e eeuwsche kunstenaars.
Veel was omtrent hem tot dusverre niet bekend. Zelfs Christiaan Kramm, die toch in den regel goed op de hoogte was, wist noch het jaar van 's mans geboorte, noch dat van zijn sterven op te geven.
Dr. Georg Galland gaf in zijn „Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerei" als het gemeenschappelijk geboortejaar van Van Campen en Post 1598 op, zonder echter daarbij een bron te noemen. Het jaar van overlijden vermeldt hij niet.
De Haarlemsche archieven leeren, dat, in het begin der 17e eeuw, Jan Janszoon Post, een glasschilder uit Leiden, naar de Spaarnestad kwam, en daar met Henderijkje Willems trouwde. Uit dit huwelijk werd een dochter geboren, die 6 Januari 1602 in de Groote Kerk is gedoopt. Kort daarna moet Henderijkje gestorven zijn, want Jan Janszoon Post hertrouwde met Francijntje Pieters, wonende in de Smeestraat. Zij werden 29 Juli 1604 in ondertrouw ophenomen. Jan Janszoon Post is 14 November 1614 in de Groote Kerk te Haarlem begraven. Zijn vrouw overleefde hem tot 1656, toen zij 12 October in dezelfde kerk als haar echtgenoot ten grave werd gedragen.

Blijkens het doopboek der Groote Kerk werd uit dit huwelijk geboren een zoon, genaamd Pieter, waarschijnlijk naar den grootvader van moederszijde. Hij is 1 Mei 1608 gedoopt.
Van der Willigen zegt, dat deze Pieter Post, onze bouwmeester, in 1623 in het Haarlemsche St. Lucasgild werd ingeschreven, doch voegt daarbij, dat dit wel een vergissing zal zijn en dat men 1633 voor het jaartal zal moeten lezen, omdat een 15-jarige jongen voor zulk een inschrijving nog niet in aanmerking kwam. Maar wanneer wij bedenken, dat Thomas Hendriksz. de Keyser, de vermaarde schilder, in 1616 als 18-jarige knaap als leerling in het Amsterdamsche Metselaarsgild werd ingeschreven, dan komt het ons zoo vreemd niet voor, dat Pieter Post toen hij 15 jaar was reeds leerling werd. Van Mander noemt als den leeftijd, waarop Pieter Aertsen in het Antwerpsche St. Lucasgild trad, dien van 14 jaar.
Intusschen, wat hier van zij, dat het jaartal in geen geval 1633 kan zijn, meenen wij daaruit te mogen afleiden, dat Post in dat jaar reeds voor Jacob van Campen in den Haag werkte.
Van Campen werd in 1615, dus als 19-jarig jongeling bij het St. Lucasgild te Haarlem ingeschreven, naar Van der Willigen zegt. Men mag het er voor houden, dat dit als leerling was en dat

de meester, na volbrachten leertijd, zijn bekende reis naar Italië heeft ondernomen. In 1621 noemt Ampzing Van Campen reeds onder de vermaarde schilders van Haarlem. Dezelfde schrijver vermeldt in 1628 Van Campen als te Haarlem woonachtig.

Wij weten, zoo uit de archieven als de getuigenis van Huygens, dat Post heeft:

„Gevroevrout door zijn Penn', hetgeen dat uyt [den sinn,
Den reden-rijcken sinn Van Campen wierd [geboren".

Over deze medewerking zullen wij later meer uitvoerig spreken. Het groote vertrouwen, door Van Campen in Pieter Post gesteld, wijst er wel op, dat de betrekking tusschen beiden reeds ontstond vóór 1633, toen de twee bouwmeesters nog in hun geboorteplaats woonden. Dat Post, als leerling van Van Campen, door dezen in den Palladiaanschen stijl is ingewijd, ligt zeer voor de hand. Galland maakt Post tot leerling van Lieven de Key, wat eveneens wel waarschijnlijk is, daar Van Campen's onderwijs alleen theoretisch kan geweest zijn, en Post zich reeds vroeg tot een ervaren practicus ontwikkelde, gelijk ook De Key dat was.

Het is zeker geen gewaagde gissing, wanneer men de na den dood van De Key tusschen 1627 en 1630 in Palladiaanschen trant uitgevoerde verbouwing van het Stadhuis te Haarlem als het gemeenschappelijk werk van Jacob van Campen en Pieter Post beschouwt.

In 1633 vinden wij Post in Den Haag, waar hij de uitvoering leidt der paleizen, die Joan Maurits van Nassau en Constantijn Huygens naar ontwerpen van Jacob van Campen laten bouwen. Sinds Pieter van der Aa, die in het bezit kwam van de door Post nagelaten teekeningen, die teekeningen in 1715 in prent als ontwerpen van den meester uitgaf, wordt het Mauritshuis in den Haag als een schepping van Post aangezien. Maar Post zelf, die reeds bij zijn leven zijn voornaamste werken in prent uitgaf, heeft het Mauritshuis daaronder niet opgenomen, omdat hij niet met de vederen van Jacob van Campen wilde pronken. En van het door Huygens gebouwde huis leeren wij door den dichter zelf, dat Van Campen de ontwerper was.

In 1637 vertrok Joan Maurits van Nassau als gouverneur naar Brazilië. Sommige schrijvers zeggen, dat Pieter Post als architect en zijn broeder Frans Post als schilder in dienst van Joan Maurits de reis hebben medegemaakt. Omtrent Frans Post en zijn werkzaamheid in Brazilië geeft ons de door Caspar van Baerle in 1647 bij Blaeu uitgegeven beschrijving der reis, voldoende zekerheid, daar dit werk door prenten van Frans verlucht is, die blijkbaar naar de natuur zijn geteekend.

Maar dat Pieter Post plannen voor de steden Fernambuco en Olinda maakte, bewijst nog niet, dat hij den Prins vergezelde. Van der Willigen meende dan ook, dat de gegevens, voor deze plannen noodig, Post uit Brazilië naar Holland konden zijn overgezonden.

Wanneer en waar Pieter Post met Rachel Ridders getrouwd is, blijkt niet. Maar daar 2 Juli 1639 een zoon, Jan genaamd, die uit dit huwelijk was gesproten, in de Groote Kerk te Haarlem werd gedoopt, moet het vóór dien datum, waarschijnlijk in 1638, hebben plaats gevonden.

De doopboeken dezer kerk maken nog van meer kinderen melding: als: Catharina, gedoopt 28 Augustus 1640; Elizabeth, gedoopt 25 Augustus 1641; Maria, gedoopt in Augustus 1643; Josijntje, gedoopt in September 1644; en eindelijk Maurits, gedoopt 12 December 1645 met Prins Joan Maurits van Nassau als doopgetuige.

Hieruit valt af te leiden, dat Pieter Post tot 1645 te Haarlem is blijven wonen, wat niet uitsluit, dat hij tijdelijk afwezig was.

In 1642 belastte de regeering van Haarlem hem en Hendrick Symonszoon Duyndam met het maken van een ontwerp voor eene voorgenomen uitbreiding der stad. Hij verkreeg in 1643 vergunning om aan allen, die dit wenschten, copiën van dit ontwerp te leveren.

Dat Post nog in 1645 te Haarlem woonde wordt nog waarschijnlijker, omdat hem in dat jaar „voor „het afteykenen ende maecken van een houten „model" der door Jacob van Campen ontworpen Nieuwe Kerk door de regeering der stad een bedrag van 195 gulden werd uitbetaald.

In 1645 werd door Post ook het bekende Huis Swaenenburch voor het Hoogheemraadschap Rijnland aan den weg tusschen Amsterdam en Haarlem gebouwd, hetgeen bevestigt, dat de meester toen nog burger der Spaarnestad was.

Post heeft dit gebouw pas veel later in prent uitgegeven, daar op de afbeeldingen ook de sluis tusschen de Haarlemmermeer en het IJ voorkomt, waar, volgens het bijschrift, naar des meesters ontwerp „onder het bestier van Claes Cornelissen van „Assendelft de nodige en loffelijcke vernieuwing „aen alle de drie Sluijsen inde jaren 1652—53 ende 1654 gedaen is".

Hieruit volgt, dat het plaatwerk niet van vóór 1654 kan dagteekenen. Doch daar in de onderschriften naar het tweede octrooi, aan Post voor de uitgave verleend, wordt verwezen, en dit, zooals later blijken zal, pas in 1664 werd verleend, kan de uitgave niet vóór dat jaar hebben plaats gevonden.

Van dit eens zoo prachtig gebouw is, sinds het na de droogmaking der Haarlemmermeer als beetwortelsuikerfabriek werd ingericht, alleen nog maar een deel van den voorgevel over. In dien voorgevel, met zijn Jonische ordonnantie en fronton herkent men den invloed van Jacob van Campen, wiens Mauritshuis hier nawerkt. Doch Post is van de regelen, door Palladio en Scamozzi gegeven, afgeweken, daar hij de pilasters veel slanker heeft gemaakt, dan deze meesters hadden voorgeschreven.

Niet alleen hieruit blijkt, dat het Huis Swaenenburch een zelfstandig werk van Post is. Ook de achtkante toren, die, toen het gebouw nog in welstand was, uit zijn midden oprees, is een motief, dat Jacob van Campen nimmer zou hebben gebruikt. Post toont door dien toren zijn zin voor de schilderachtigheid, die den bouwmeesters van het begin der 17e eeuw zoo lief was. Het moet erkend worden, dat Post er uitnemend in geslaagd is, de deftige Palladiaansche vormen, die Van Campen hem onderwezen had, met de meer pittoreske, welke hij ongetwijfeld aan Lieven de Key had te danken, in harmonie te brengen.

Het ontwerp van de sluizen, die ten deele nog aanwezig zijn, doet ons zien, dat Pieter Post ook een bekwaam waterbouwkundige was. Het ligt voor de hand, aan te nemen, dat Post ook deze kennis aan Lieven de Key, die een waterbouwkundige van naam was, — gelijk het feit, dat de regeering van Utrecht in 1610 en 1613 hem een plan voor de Weerdsluis liet maken, bewijst — heeft te danken gehad.

De aandacht verdient echter wat Post zelf zegt in een bijschrift tot de prent. „De oude Grondt „(d. i. de plattegrond) van de Oostelyckste Sluys „zij alhier gestelt ter gedachtenis (als niet connende „voorby gaen te verhaelen) dat men in den jare „1609, tot behoudinge, daer aen gebracht heeft een „Stortebedde, zonder eenige af-damminge te maken, „maer dit voor de Sluys heeft neder-gezoncken „ende waren om dit te doen, het bedde gemaeckt „sijnde, palen bereyt met hooffden ofte klooten in „het midden, die gebracht wierden inde gaten, inde „sijde vant Storte-bedde. Ende daermede het genoemde „bedde onder water op de grondt vastgebracht. In de „gaten int midden comende wierden kokers gestelt, „waerdoor het bedde onder aengeaerdt werdt. Dit „gedaen sijnde wierden in de genoemde gaten palen „met hoofden geheijt. Vorder het booghsgewijs punt „vant Storte-bedde met ijzere nagels met langh-„werpige hoofden vast gespijckert op den bodem „van de Sluys. Ende op dese manier wierden de „twee andere Sluysen mede versien, de Middelste „in den jare 1608, ende de Westelijckste in den „jare 1607. Sijnde hiervan Inventeur Claes Heynde-„ricksen van Assendelft, gedenckwaerdigh ende „konstich Meester, vader van Symen Claesen van „Assendelft."

Hieruit ziet men, hoe deze Claes Hendricksz. van Assendelft door Post gewaardeerd wordt. Het schijnt niet onmogelijk, dat deze waardeering voortsproot uit het onderricht, dat Post van hem of zijn zoon Symen Claesen van Assendelft had genoten. In ieder geval bewijst de aanteekening, dat Post een zeer bekwaam technicus was, die, in de practijk van zijn vak doorkneed, juist datgene bezat, wat Jacob van Campen, hoe groot kunstenaar deze mocht zijn, ontbrak.

In 1645 begon Post met het ontwerp voor het Huis ten Bosch bij den Haag. Hij was reeds vroeger voor Prins Frederik Hendrik werkzaam geweest, toen deze het Oude Hof, het tegenwoordig Koninklijk Paleis te 's-Gravenhage, naar plannen van Jacob van Campen liet verbouwen. Zelfstandig ontwierp Post eenige schoorsteenmantels in dit gebouw, die hij in prent onder zijn andere werken uitgaf.

Waarschijnlijk is Post in 1646 voorgoed in den Haag gaan wonen. Reeds het volgende jaar stierf Frederik Hendrik en werd met groote pracht te Delft begraven.

Twee jaar later vroeg Post aan de Staten om „Octroy tot de vertooninghe van de begraeffenisse „van Sijne Hoocheyt Hoog Loffelijker Memorie, „alsmede van de uytbeeldinghe raeckende de „timmeragiën van Sijne ende Haere Hoocheyt mits-„gaders andere bij hem geprojecteert". Dit octrooi werd hem 3 Mei 1649 verleend.

Doch het duurde tot 1651 eer het plaatwerk verscheen, dat tot titel heeft: „Begraeffenisse van „Sijne Hoogheyt Frederick Hendrick, bij der gratie „Godts Prince van Orange, Grave van Nassau, etc. „Gheteeckent en uytghegheven door Pieter Post, „Architect ende Schilder der Doorluchtigste Princen „van Orangiën; ende ghesneden door Pieter Nolpe. „'t Amsterdam ghedruckt bij Nicolaas van Rave-„steyn."

Men ziet op deze prent onder de rouwdragenden ook den bouwmeester zelf. Deze afbeelding op zeer kleine schaal is het eenige portret van Pieter Post dat men kent.

Dat Post ook na den dood van Frederik Hendrik in dienst van het Oranje-huis is gebleven, bewijst het dagboek van Huygens, waarin wij lezen, dat deze secretaris van Amalia van Solms verschillende malen met den bouwmeester voor dienstzaken op reis ging, als 10 November 1648 „naar Brabant", 28 October 1650 naar Utrecht, 30 October 1650 naar Amsterdam, 11 April 1652 naar De Klundert, en 28 Juli 1661 naar dezelfde plaats. Jammer is het, dat Huygens omtrent het doel dezer reizen geen bijzonderheden geeft. Daarom kunnen wij slechts gissen, dat de tocht naar De Klundert in 1652 verband hield met voorgenomen bouw eener kerk aldaar naar een plan, dat, door Post eigenhandig geteekend, nu in het Rijks Prentenkabinet te Amsterdam berust.

Dat Huygens met Post bevriend was, bewijst de aanteekening in zijn dagboek: „2 Maij 1669. Obit amicus meus Petrus Post Architectus".

Maar toch kon de dichter, toen de bouwmeester „in 2 dagen sieck en doot" was, zijn luim niet bedwingen, daar hij het volgend grafschrift vervaardigde, hetwelk meer van een aardigheid heeft dan van de uitdrukking eener diepgevoelde droefheid bij het overlijden van een vriend, het welk den vorigen dag (het vers is van 3 Mei) heeft plaats gevonden.

„Bij dese Post
Light PIETER POST,
Die won sijn kost
Sooveel hij kost
Aen Balck en Post.
En wiert verlost
Met hij begost:
Want als hij most
Verging te Post."

Wanneer men dit grafschrift vergelijkt met de schoone verzen, die Huygens na den dood van Jacob van Campen maakte, dan blijkt het wel, dat de dichter de beide bouwmeesters niet op één lijn stelde.

Het nageslacht heeft, door Pieter van der Aa, die echter te goeder trouw was, misleid, werk van Van Campen aan Post toegeschreven, waartoe deze echter geen aanleiding heeft gegeven.

Post nam het Mauritshuis in Den Haag, dat Van der Aa onder zijn werken een plaats gaf, niet onder de prenten, waartoe hem octrooi verleend was, op, daar hem de eer van het ontwerp niet toekwam. Er bestaat een brief van 9 Mei 1642, door Joan Maurits uit Brazilië aan Huygens geschreven, waarin staat: „Vous lui (aan het huis) faites „l'honneur (de quoij neantmoins vous et Mons. „Van Campen en tirez la plus grande part) de la „nommer la belle, très belle et bellissime maison." Hier zegt dus de bouwheer zelf, dat Van Campen de eer van het ontwerp heeft.

Alles wat Post als zijn werk aan het Mauritshuis in plaat heeft doen verschijnen zijn twee schoorsteenen, in de verzameling met den titel: „Den „Doorluchtigen Hooghgeboren Vorst ende Heere „Wilhem Henrick, van Gods genade Prince van „Orange werden dese afbeeldingen van weinighe „Schoorsteen-werken, meest ten bevele van de „Doorl. Hooghgeborene Zijne Hoochts. Heeren „Grootvader, Vader en Vrouw Grootmoeder, ge-„teeckent en uytgevoerd, onderdanighlijk opgedragen „door P. Post, harer Hooghen. gewesen en noch „tegenwoordigen Architect".

Deze verzameling heeft geen jaartal. Maar daar

aan Post 29 September 1664 octrooi werd verleend „tot de vertoninge der gebouwen van de Heeren „Princen ende Princesse van Orange, mitsgaders „eenige andere Notabele, op sijn teyckeninge al „bereyts gedaen maken ende een nieuw Octroy op „alle diegene, die hij int toecomende noch op sijn „teyckeninge sal doen maken ende van meeninge „was oock uyttegeven", zoo moet het werk niet vóór 1664 het licht hebben gezien. Van Campen was toen reeds zeven jaar dood, en kon er dus niet tegen opkomen, als Post zijn ontwerpen zich mocht hebben toegëeigend. Eigenaardig is het zeker dat Post in 1655 slechts enkele schoorsteenen van het Huis ten Bosch in prent gaf, en zoo lang wachtte met daaraan die van het Mauritshuis en het Paleis in het Noordeinde toe te voegen.

Architectonisch zijn de schoorsteenen van het Huis ten Bosch, omstreeks 1650 ontstaan, veel minder van gehalte dan die in het Mauritshuis, welke vóór 1642 moeten voltooid geweest zijn. Ook dit is een aanwijzing, dat Van Campen de ontwerpen voor de beide laatstgenoemde gebouwen moet hebben gemaakt, en dat Post ze alleen in het net heeft geteekend.

Van Campen liet met zijn auteursrecht niet spotten. Dit had Daniël Stalpaert in 1654 ondervonden. En toen Post dan ook in 1655 de „Oranjezaal", dus het Huis ten Bosch, in prent deed verschijnen, zorgde hij, dat aan Van Campen de eer gegeven werd, die hem toekwam.

Als het eerste zelfstandige werk van Post moet, wij zeiden het reeds, het Huis Swaenenburch te Halfweg beschouwd worden. Het komt mij voor, dat de naam, die de bouwmeester zich daardoor verwierf hem de opdracht der werken te Leiden, waar Rijnland's hoofdzetel was, heeft bezorgd. Over die werken zal nader gesproken worden.

Doch ook een ander belangrijk werk, het gemeenlandshuis van Schieland, moet Post zijn opgedragen als een uitvloeisel van het gebouw voor Rijnland tot stand gebracht. Wel zegt Samuel Lois in zijn „Chronycke ofte corte waere beschrijvinghe der „Stadt Rotterdam", dat Jacob Lois de bouwmeester „van dit heele gebouw" is geweest, doch hij kan hier alleen de uitvoering bedoeld hebben.

Want in de rekeningen van Schieland leest men: „Den 18 January 1664 betaelt aen Pieter Post, „Architect, woonende in 's-Gravenhage, over tey„ckenen, vacatiën, reys- ende teercosten door ordre „van de Ed. Heeren Dijckgraeff ende Hoochheem„raden van Schielant geteyckent, gevaceert ende „verstreckt, wegens 't maecken van een model van „een gemeenlandtshuys, volgens specificatie ende „quitantie, de somme van LXIII £."

Dit gemeenlandshuis, nu het Museum Boymans, is een veertigtal jaren geleden door brand geteisterd. Maar de muren bleven staan en de klassieke ordonnantie is geheel in de latere manier van Post. De benedenverdieping heeft Jonische, de bovenverdieping Korinthische pilasters, die, wat de middenpartij betreft, verdubbeld zijn en daar door een fronton worden bekroond. De versiering bestaat uit festoenen, die, sinds het Mauritshuis was voltooid, in Nederland zeer algemeen werden toegepast.

Gelijk wij reeds zagen valt het ontwerp voor het Huis ten Bosch bij Den Haag in hetzelfde jaar, dat het Huis Swaenenburch te Halfweg voltooid werd. De eerste steen is 2 September 1645 door de Koningin van Boheme gelegd.

Post heeft het ontwerp van het gebouw in 1655 uitgegeven, en de prenten doen voorafgaan door een opdracht aan Louise, Keurvorstin van Brandenburg.

Deze opdracht is van 1 Maart 1655 gedagteekend, en geeft als woonplaats van den bouwmeester 's-Gravenhage aan.

Jacob van der Does zegt, als hij in zijn beschrijving van 's-Gravenhage aan de Veerkade gekomen, dit stadsdeel bezingt:

„Sij ruym en luchtig is en seer vermaecklijck leyt,
„Daer nette huysen staen en matige gebouwen:
„Maer daer ('t geen dese plaets altijt in eer sal [houwen)
„De grootste Meester in de bouwkunst heden [woont:
De schrandre Post, die sooveel nieuwichheden [toont,
„Die soo wel huysen opt papier papier weet [voor te stellen,
„Dat hij elck, die 't maer siet, naar 't timmeren [doet hellen,
„En groote Bouwlust maeckt, schoon dat 's er [niet en was
„En soo 't beschimmelt gelt doet komen uit [de kas".

Post, die blijkbaar niet schroomde, ook in den stadhouderloozen tijd voor zijn Orangistische gevoelens uit te komen, noemt zich steeds „Architect van de Doorluchtige Heeren Princen van Orange".

Jacob van Campen had zeker ook het recht, dien titel te voeren, doch hij heeft het nooit gedaan, hetzij om zijn machtige Amsterdamsche beschermers die hem zeer genegen waren, geen ergenis te geven, hetzij omdat hij aan titels niet hechtte.

(Wordt vervolgd).

Het Raadhuis te Graft.

(met een plaat).

In het Zondagsblad van de „Oprechte Haarlemmer Courant" van 18 September 1904 werd in een artikel „Drie Raadhuizen" de aandacht gevestigd op de raadhuizen der Noord-Hollandsche Gemeenten Jisp, Graft en de Rijp, die noodwendig eene restauratie dienden te ondergaan. Sedert dien is het raadhuis te Jisp gerestaureerd en mag deze gemeente zich verheugen haar raadhuis wederom in vroegeren welstand te zien volgens ontwerp, daartoe opgemaakt door den Architect J. F. L. Frowein te 's-Gravenhage.

Verblijdend mag het genoemd worden dat de tegenstanders van de restauratie in den Raad dezer gemeente, die liever een nieuw raadhuis hadden zien bouwen, na voltooiing der restauratie hunne vreugde over het behoud van het gebouw te kennen gaven, dat zij zich dan ook in welstand hersteld, niet konden voorstellen.

Op initiatief van den Burgemeester van Jisp den Heer Wildschut, wiens liefde voor het oude gebouw allen tegenstand en moeilijkheden wist te overwinnen, gesteund door financieele hulp van Rijk,

Het Raadhuis te Graft.

Bestaande toestand, opgenomen 1905.

VOORGEVEL.

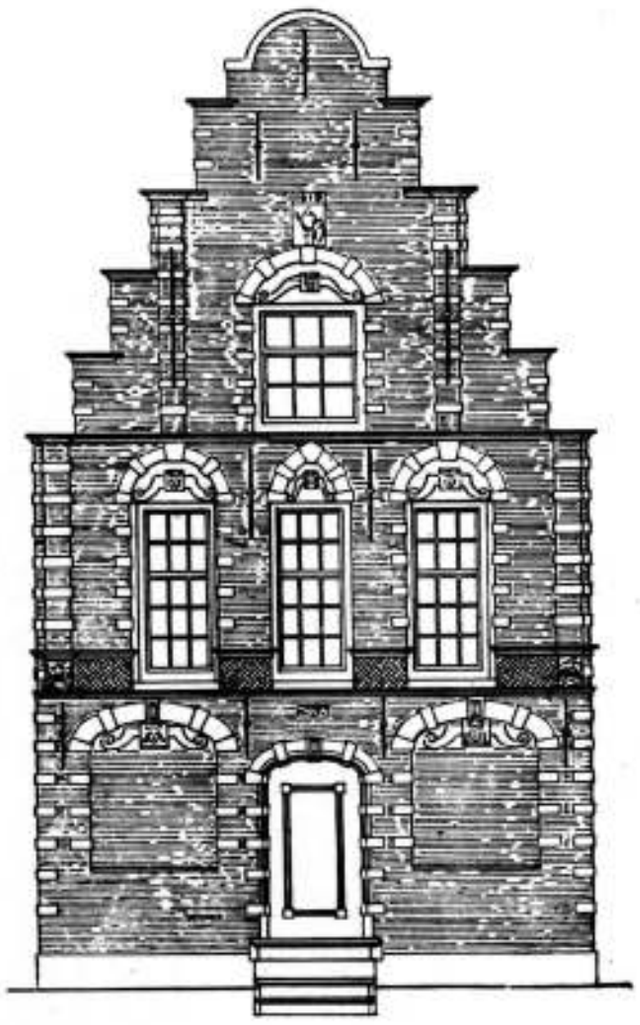

ZIJGEVEL.

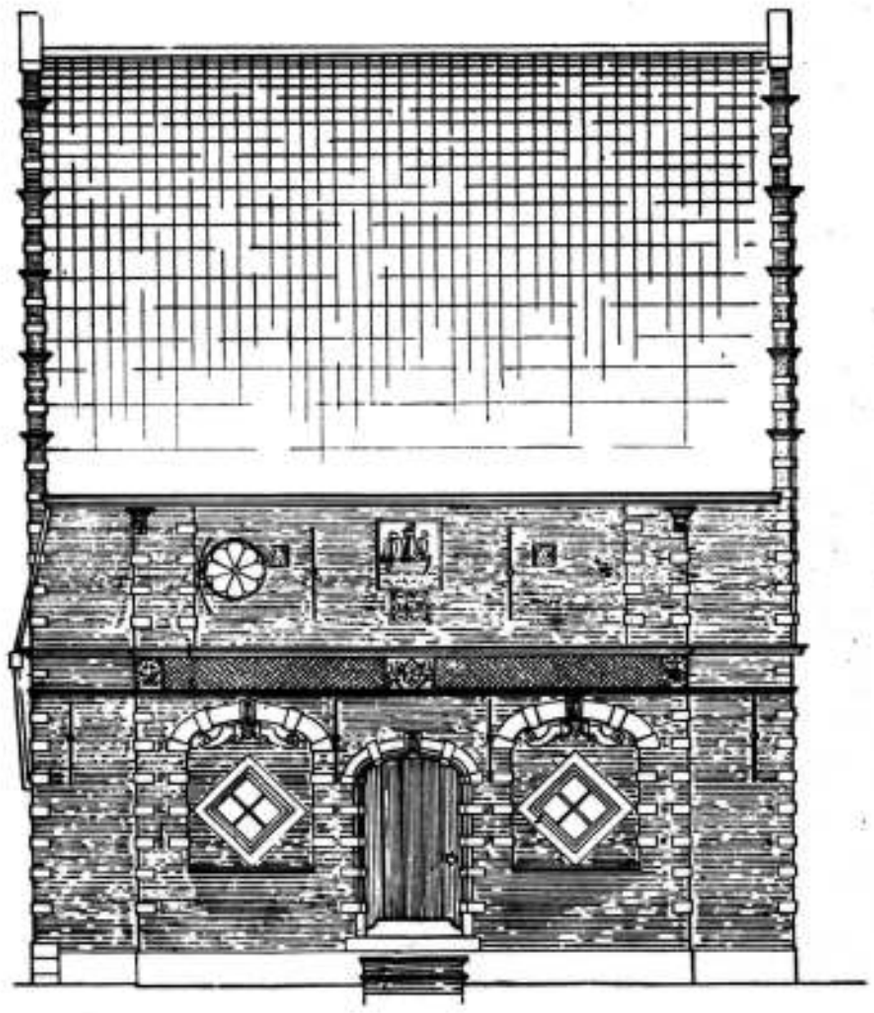

SCHAAL 1 : 100.

Restauratie-ontwerp.

VOORGEVEL.

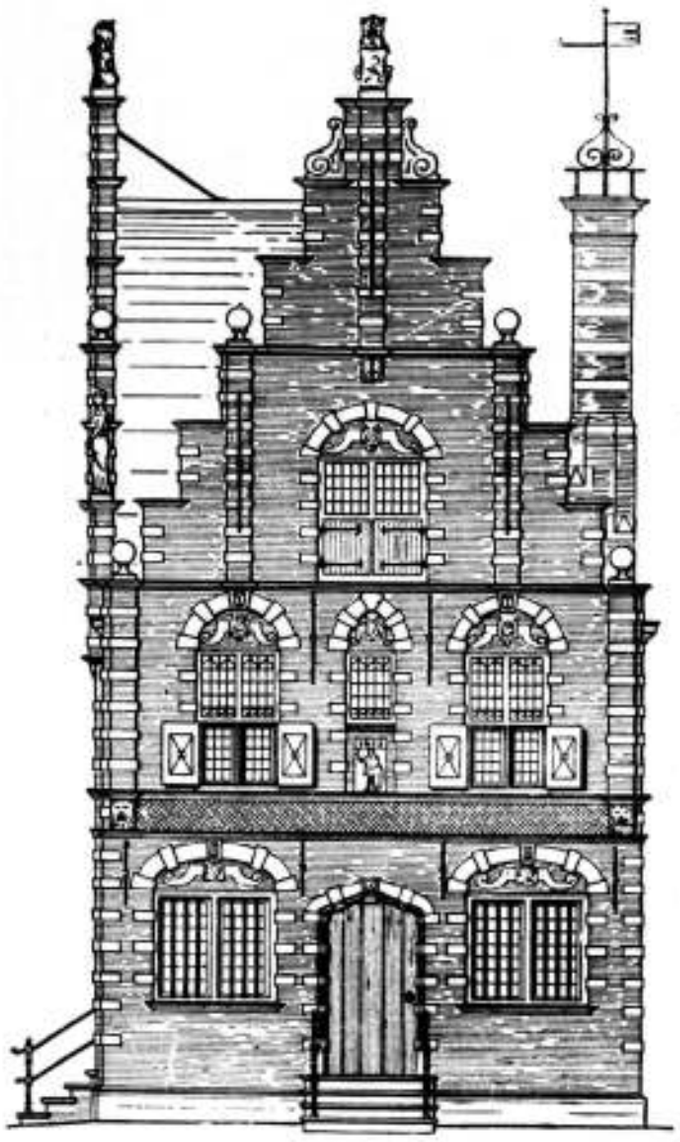

ZIJGEVEL.

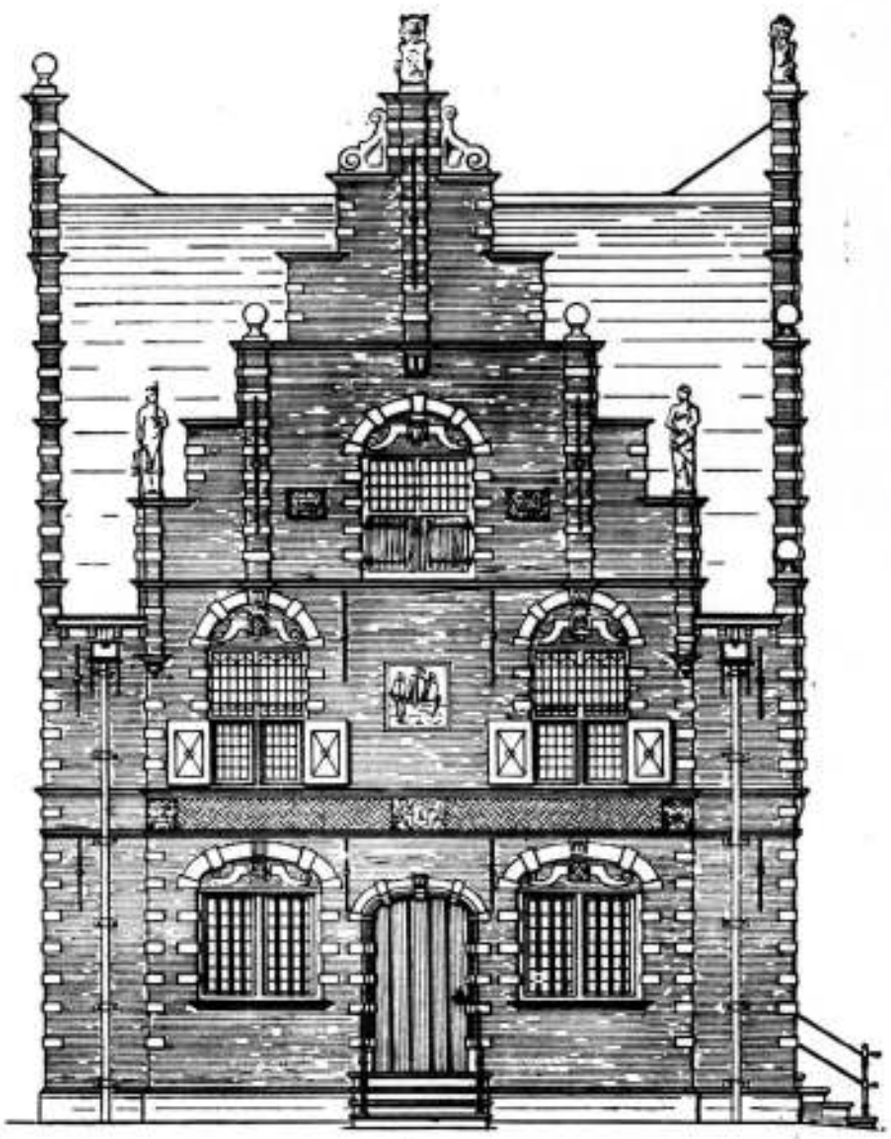

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
42ste Jaargang No. 50.

J. F. L. Frowein
Architect.

Provincie en eenige kunstliefhebbers werd het voortbestaan van het oude raadhuis verzekerd, waar vele dit in gedachten reeds gesloopt zagen om, zooals het in meerdere kleine gemeenten heeft plaats gehad, voor een hedendaagschen bouw, zonder eenige kunstwaarde, door den gemeente-bouwkundige ontworpen, te hebben plaats gemaakt.

Bij de restauratie is de benedenverdieping, die vroeger als waag dienst deed, zoodanig ingericht, dat daarin secretarie en burgemeesterkamer plaats vinden, geheel betimmerd in den stijl van het gebouw.

De oude raadzaal en armvoogdenkamer op de bovenverdieping bleven geheel in den toestand, zooals deze oorspronkelijk bij den bouw in 1650 waren ingericht.

De restauratie van het raadhuis te Jisp gaf een opwekkend voorbeeld aan de gemeentebesturen te de Rijp en Graft om ook hunne vervallen raadhuizen te herstellen.

Vooral het raadhuis te Graft, waarvan bijgaande reproductie getuigt van den tegenwoordigen zeer bouwvalligen toestand, waarin het verkeert, was eertijds een hoogst belangrijk bouwwerk. De bouwmeester is niet bekend. Alleen kunstkenners en zij, die een open oog voor kunst hebben, zullen begrijpen, dat hier het overblijfsel aanwezig is van een monument, bescheiden van afmeting maar niette min in de hoogste mate interessant, netwelk getuigenis aflegt van den knnstzin onzer voorvaderen. Het is tevens een beschamend voorbeeld voor vele gemeentebesturen van onzen tijd, die nieuwe raadhuizen bouwden, die niet van den minsten kunstzin getuigden, doordien hun bouw aan onbevoegde handen werd toevertrouwd.

Het argument, dat bekrompen middelen voor den bouw beschikbaar waren, moet dan ten onrechte als weermiddel bij bemerking daarop dienst doen.

Het raadhuis te Graft, gelukkig tijdens den zwaren brand, die het dorp in 1705 trof, gespaard gebleven, is gebouwd in 1613 en in baksteen met rijke toepassing van bergsteen en fraai beeldhouwwerk opgetrokken.

De boogvelden boven de ramen zijn met maskers en koppen, tusschen krulstukken geplaatst, voorzien, terwijl een rondgaand gemetseld fries van vlechtwerk, waarin het wapen van Graft door twee leeuwen gehouden, met leeuwenkoppen is afgesloten.

In den gevel bevinden zich bovendien twee fraai gebeeldhouwde gevelsteenen, een met het beeld van Prins Maurits en een met de voorstelling van een haringbuis.

Van het gebouw, dat geheel vrij staat, zijn de zuid- en noordzijde nog van topgevels, hoewel ten deele afgebroken, voorzien, terwijl ook de westgevel vroeger als topgevel eindigde, die echter geheel gesloopt is. De oorspronkelijke ramen van het gebouw zijn òf dichtgemetseld òf uitgebroken en vervangen door moderne ramen van hout en ijzer, waardoor gelijktijdig het inwendige veranderd en gedeeltelijk uitgesloopt werd, alleen op enkele plaatsen der raadzaal achter later getimmerde kasten is nog vlak eikenschotwerk aanwezig, waarboven de muur met oude gefigureerde blauwe tegeltjes tot de zoldering is bezet.

Behalve de hand van den slooper heeft ook de verlaging van het polderpeil het verval van het bouwwerk bespoedigd, want hierdoor is de paalfundeering ten deele vergaan, waarvan verschillende scheuren in het muurwerk het gevolg zijn, die het bouwwerk, zoo niet spoedig afdoende herstelling plaats vindt, met totalen ondergang bedreigen.

De tegenwoordige burgemeester van Graft, tevens van de Rijp, de heer Romijn begreep, dat, wilde men het schilderachtige gebouw behouden, hier spoedig en ingrijpend moest gehandeld worden en nam daarom het initiatief den Raad der gemeente voor te stellen den architect Frowein plannen tot herstel en restauratie te doen opmaken.

Waar oude prenten wel den zuidelijken gevel te zien geven, hoewel ook hier als gewoonlijk met elkaar in tegenspraak, was echter van den westelijken gevel niet anders vast te stellen, dan dat een groote topgevel ook dezen eertijds heeft bekroond.

De weinige overgebleven gegevens van den gevel, zooals deze thans nog bestaat, waren dus de eenige leiding voor het restauratie-ontwerp dat hier in de beide voornaamste gevels is weergegeven.

Inwendig vroeger als waag en boven als raadzaal dienstdoende, evenals de raadhuizen te Jisp en te de Rijp, zal het thans beneden, voldoende aan de eischen van een hedendaagsch dorpsraadhuis, worden ingericht.

Nadat de plannen en begrooting voor de restauratie waren opgemaakt, is door den Raad der gemeente besloten, waar de kosten van restauratie hun financieele kracht te boven gaan, den steun van het Rijk in te roepen.

Op de Staatsbegrooting van Binnenlandsche Zaken voor 1908 is dan ook een post van f 3000 aangevraagd als 1ste termijn van een subsidie van f 9000. Uit de Memorie van Toelichting blijkt dat de gemeente Graft onmachtig is de kosten van herstelling te dragen.

Van de f 12000, die noodig zijn, kan zij slechts f 3000 opbrengen.

Het is te hopen, dat door de Staten-Generaal de subsidie zal worden toegestaan, waardoor het mogelijk zal zijn een 17e eeuwsch raadhuis in welstand terug te brengen, dat als voorbeeld van fijngevoelde en schilderachtige architectuur wedijveren kan met de schoonste uitingen van de Hollandsche Renaissance der 17e eeuw.

Het verweer der kalkzandsteenfabrikanten.

III.

Wij hebben in onze beide voorafgaande nummers aangaande den oorlog, die vooral van de zijde der kalkzandsteenfabrikanten met groote heftigheid tegen de brochure der baksteenfabrikanten en hare samenstellers gevoerd wordt opgemerkt, dat er een groot misverstand in het spel schijnt te zijn, waarover wellicht spoedig meer licht zal opgaan en verder verklaard, ons met beschouwingen over de persoonlijke quaesties, die den strijd onzuiver maken, niet verder te zullen inlaten.

Waarin die persoonlijke quaesties bestaan zal onzen lezers uit de ingezonden artikelen, die wij zonder commentaar plaatsten, duidelijk zijn geworden.

De hoofdgrieven van de kalkzandsteenfabrikanten tegen de brochure zijn, dat de mededeelingen over de toestanden te Berlijn onvolledig en daardoor onjuist waren en dat in de brochure de mogelijkheid van geknoei met monsters wordt verondersteld, wat door hen als een insinuatie is opgevat.

Uit de inmiddels in verschillende bladen ge-

plaatste verklaring van een der rapporteurs (zie ons nummer van 16 November j.l.) blijkt, dat hiermede echter geen insinuatie bedoeld was. Dit incident kan dus gevoeglijk als afgeloopen beschouwd worden. Op aanvulling van het rapport, wat betreft de toestanden te Berlijn, wordt nog steeds door de kalkzandsteenfabrikanten aangedrongen; de rapporteur, die het daarop betrekking hebbend gedeelte van het rapport bewerkte, schijnt evenwel nog niet van dwaling overtuigd te zijn. En zoo zal dit deel van de quaestie voorloopig onopgelost blijven.

Het zou o. i. trouwens ook moeilijk gaan een rapport, opgemaakt in opdracht van en gepubliceerd door de Vereeniging van Baksteenfabrikanten te gaan aanvullen zonder machtiging van het Bestuur dier vereeniging, dat bovendien zelf reeds in ruime mate, naar de meening van sommigen, in te ruime mate, voor aanvullingen en kantteekeningen heeft gezorgd.

Reeds bij het begin van den strijd hebben wij ons afgevraagd, waarom de kalkzandsteenfabrikanten niet in een brochure hunnerzijds, in een zakelijke critiek hun bezwaren tegen het rapport hebben kenbaar gemaakt. De gegevens daarvoor hebben zij immers in overvloed, zooals zij herhaaldelijk hebben verklaard. Aan een ons toegezonden stuk, waaruit blijkt op welke punten en in welken geest aanvulling van het rapport door hen werd gewenscht, ontleenen wij het volgende:

„Uit een schrijven van 26 September 1904 van „het Polizei-Praesidium te Berlijn blijkt, dat aldaar „werd aangeschreven, dat Kalkzandsteen *zonder* „*voorafgaand* onderzoek in het rijksproefstation „voor *alle* doeleinden als metselsteen zal worden „toegelaten en aldus in behandeling door de bouw„politie gelijk gesteld wordt met gebakken Klei-steen.

„Uit een schrijven van 1 Maart 1906 van den „Duitschen Rijksbouwmeester F. Pohlmann, belast „met den bouw van het reusachtige Gerechtshof „te Berlijn (Moabit), gebouwd voor den Staat, en „waaraan 31½ millioen Kalkzandsteenen zijn ge„bruikt, blijkt in *alle* opzichten van de goede eigen„schappen van dit materiaal en tevens, dat het „officieel door de Berlijnsche bouwpolitie voor alle „gevallen, waarin de bouwverordening *Klinkers* „voorschrijft, wordt toegelaten.

„Uit afschriften van publikaties van onder„zoekingen van en door het Königliche Material„Prüfungsamt te Grosz-Lichterfelde-West bij Berlijn „blijkt als resultaat van zeer vele en gedurende „jaren voortgezette proeven afdoende, dat de mortel „(zoowel Kalkmortel als cement-mortel) goed hecht „aan Kalkzandsteen en zelfs beter dan aan gebakken „steen, dat de mortel bij Kalkzandsteenmetselwerk „eerder verhardt dan bij ander metselwerk, en boven„dien het geheele metselwerk eerder droog is.

„Wat vorstbestendigheid betreft concludeert het „bovengenoemde proefstation zooals elders (ook in „ons land) dat goede Kalkzandsteen vorstbestendig is.

„Betreffende vuurzekerheid hebben de vele proeven „met daartoe te Grosz-Lichterfelde gebouwde proef„huisjes aangetoond, dat Kalkzandsteen minstens „in dat opzicht gelijk staat met uit klei gebakken „steenen.

„Voorts kan aangetoond worden, dat in alle deelen „van Duitschland Kalkzandsteen is gebruikt voor „gebouwen van den Staat, Gemeenten, Spoorwegen, „enz. Om *één* voorbeeld (uit de lange reeks van op„gaven) te noemen: de militaire- en marinegebouwen „te Kiel, waaraan millioenen en nog eens millioenen „steenen zijn verwerkt, zijn nagenoeg uitsluitend „van Kalkzandsteen gemaakt, die daaraan voor *alle* „doeleinden is toegepast.

„Hoewel in Duitschland de gevels veel meer be„pleisterd worden dan hier te lande het geval is, „kan men toch vele gebouwen, en daaronder be„langrijke aanwijzen, waar Kalkzandsteen voor ge„voegde gevels en dus in het gezicht (Rohbau, zooals „men daar zegt) is toegepast.

„Ook kunnen de cijfers van 200 Kalkzandsteen„fabrieken met een jaarproductie van 600 millioen „steenen gerust worden aangenomen te zijn tusschen „260 en 300 fabrieken met een productie van meer „dan 1200 millioen steenen.

„Tegenover de groote getallen van 11000 Kleisteen„werken en 35 milliard kleisteen voor Duitschland „per jaar toont dit aan hoe uiterst moeilijk het „voor de Kalkzandsteen moet zijn geweest vasten „voet te verkrijgen en bewijst dit tevens, dat geen „behoefte aan steen deze industrie in korte jaren „reeds op deze hoogte bracht, doch alléén, dat de „eigenschappen van het materiaal zelve, vastgesteld „langs officieelen weg, tegen alle concurrentie„bezwaren in, deze industrie deden slagen.

„Om eenigszins volledig te zijn dient hierbij nog „vermeld te worden, dat overal elders in de wereld „het nieuwe materiaal reeds zijn intrede maakte, „d.w.z. in alle Europeesche landen en bovendien „in Amerika, Zuid-Afrika, Egypte, enz. en op vele „plaatsen reeds een hooge vlucht nam.

„Nog wordt Kalkzandsteen-blokwerk gemaakt in „verschillende afmetingen en langs verschillenden „weg en is gebleken, dat Kalkzandsteen in het „bijzonder goed bestand is tegen de op alles zoo „sterk invretende werking van zeewater.

„De directeur van de afdeeling onderzoek van „bouwmaterialen aan het Fransche Rijksproefstation „te Parys, de Heer E. Leduc bezocht op Staats„kosten Duitschland, Engeland en vroeger ook ons „land ter bestudeering van de Kalkzandsteen.

„Zijn bevindingen deelt hij mede in „La Revue „des Matériaux de construction et des Travaux „Publics"; en blijkt daaruit als resultaat van de „ernstige studie en de honderden proeven door dezen „autoriteit en specialen kenner van dit materiaal, „dat de Kalkzandsteen in vakkringen, ook in ons „land, meer aandacht verdient, dan tot heden het „geval was.

„Het oordeel van den Heer Leduc is kort slechts „samen te vatten in deze woorden: „in *alle* op„zichten gunstig.

„Evenmin als in Duitschland het geval is, hecht „de Heer Leduc aan *onnoodig* hooge drukvastheid„cijfers.

„Waar bij gebakken Keisteen met de graad van „hardheid (drukvastheid) samengaan andere eigen„schappen als vorstbestendigheid en geringer water„opname, is dit in het algemeen en althans niet op „deze wijze het geval met Kalkzandsteen."

Het moet natuurlijk aan de Vereeniging van kalkzandsteenfabrikanten worden overgelaten, de juistheid van de boven aangehaalde mededeelingen en gevolgtrekkingen met documenten te staven. Doet zij dit b.v. in den vorm van een brochure, verkieslijk, omdat de technische weekbladen aan een stuk, dat uit den aard der zaak van vele bijlagen vergezeld moet gaan, onmogelijk de noodige plaats zullen kunnen inruimen, dan kan zij zelf alle door haar noodig geoordeelde aanvulling op het rapport leveren en de belanghebbenden en belangstellenden zelf laten oordeelen, althans wat Duitschland en Berlijn betreft.

De vraag, in hoeverre dit alles waarde heeft voor de beoordeeling van het Nederlandsche fabrikaat, kan daarna overwogen worden. Wanneer kan worden aangetoond, dat men hier te lande partij getrokken heeft van de ervaringen in Duitschland opgedaan, zal men de ontwikkeling der industrie daar te lande zeker niet buiten beschouwing mogen laten, doch het zwaartepunt voor ons ligt toch in de kalkzandsteen-industrie van Nederland.

In Duitschland, daaraan behoeft niet te worden getwijfeld, is die toestand veel gunstiger dan hier te lande. Wij wonen in het klassieke land der vrijheid, de Duitschers staan onder tucht. Hier kan ieder, die het wil, een bouwmateriaal gaan vervaardigen en trachten het aan den man te brengen, zonder dat het bouwtoezicht — enkele groote steden uitgezonderd — daarom zich bekommeren zal. Tot voor korten tijd miste zelfs overal de overheid de bevoegdheid, zich met de hoedanigheid der bouwstoffen te bemoeien.

In Duitschland echter, de „politie-staat" bij uitnemendheid, wordt zeer streng toezicht op de bouwstoffen uitgeoefend. Ook de kalkzandsteen kon aan dat toezicht niet ontkomen. Hun eigen belang dreef toen de kalkzandsteen-fabrikanten tot het oprichten eener Vereeniging, wier leden zich hebben verbonden, slechts steenen, die aan bepaalde, door de Vereeniging streng gecontroleerde normen voldoen, aan de markt te brengen.

Wij gelooven dat, wanneer de Nederlandsche kalkzandsteen-fabrikanten het voorbeeld, door de Duitsche gegeven, volgden, de bezwaren, die nu nog tegen het fabrikaat hier te lande bestaan, goeddeels zouden worden opgeheven. Immers zoowel autoriteiten als verbruikers hadden dan veel meer zekerheid omtrent het materiaal, dan tegenwoordig het geval is.

Gelijk alle bouwstoffen heeft ook kalkzandsteen eigenschappen, die haar voor de eene toepassing wel, voor de andere niet geschikt maken. Wie ging verzekeren, dat dit anders is, zou den fabrikanten een slechten dienst bewijzen.

De ervaringen hier te lande met kalkzandsteen opgedaan loopen nog slechts over een klein aantal jaren en zijn zeer verschillend. De waarde der hier te lande genomen laboratorium-proeven is, blijkens verklaring van een der rapporteurs zelf, twijfelachtig.

Tot voor korten tijd waren de kalkzandsteenfabrikanten in ons land het onder elkander niet eens over de beste methode van vervaardiging en de meest geschikte grondstoffen, vraagpunten waarmede de aloude baksteen-industrie zich, wat hare voornaamste producten betreft, het hoofd niet behoeft te breken.

In hoeverre de oprichting der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten alreeds geleid heeft tot meerder eenheid op deze hoofdpunten, kunnen wij niet beoordeelen. Blijkens de Nota als Bijlage I aan het rapport toegevoegd schijnt daaraan nog wel iets te ontbreken, en allereerst zal hierin verbetering gebracht moeten worden, wil men van de invoering van normen eenigheil verwachten.

Er zal nu een Staatscommissie worden ingesteld, die zich met het kalkzandsteen-vraagstuk zal hebben bezig te houden. Men brengt die instelling in verband met de wenschelijkheid der oprichting van een Staats-proefstation.

De Staatscommissie kan er spoedig genoeg zijn, maar wij verwachten, dat het nog al lang duren zal, eer zij met het kalkzandsteenvraagstuk gereed is en nog langer, wanneer het vraagstuk van het proefstation daaraan vastgekoppeld wordt. Een afzonderlijke behandeling van elk dezer belangrijke vraagstukken komt ons gewenscht voor.

De beoefenaars der bouwkunst kunnen het rapport der commissie rustig afwachten, de baksteenfabrikanten eveneens, maar de Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten zullen inmiddels zich den tijd ten nutte moeten maken o.a. door aan hun fabriekaat meerdere bekendheid te geven. Naar hun eigen verklaring is het nog slechts half bekend. In hun eigen belang zal het zijn te zorgen, dat de Nederlandsche bouwmeesters het in alle opzichten leeren kennen, ook in de wijze van vervaardiging.

Een rechtgeaard Nederlandsch bouwmeester gaat niet over ijs van eenen nacht en terecht, want zijn zedelijke en wettelijke verantwoordelijkheid dwingt hem tot het kiezen van materialen aan welker deugdelijkheid geen twijfel mogelijk is.

Wij sluiten hiermede voorloopig onze besprekingen over het kalkzandsteen-vraagstuk, vertrouwende, dat uit het bovenstaande onzen lezers duidelijk zal zijn, welk standpunt wij ten opzichte van dit vraagstuk innemen.

Prijsvragen.

PRIJSVRAGEN TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

In October 1906 werden door den Senaat der Technische Hoogeschool meerdere prijsvragen uitgeschreven, waarop slechts één antwoord inkwam bij de afdeeling der Algemeene Wetenschappen, onder het motto Fléhité.

De beantwoorde prijsvraag luidde:

Men verlangt:

1o. eene teekening van een stadsgezicht, uit te voeren als aquarel, pen-, potlood-, crayon- of pastelteekening, naar keuze van den inzender, waarop een nader aangegeven, uit eene kunst-historisch oogpunt belangrijk gebouw als hoofdmotief voorkomt. De perspectievische teekening moet zonder constructieve of photografische hulpmiddelen ter plaatse zelve naar de natuur worden geteekend.

2o. Een of ander belangrijk detail van de aangegeven gebouwen, hetzij een skulpturaal onderdeel, eene travée van een gevel, fragment van een toren, te teekenen en op te werken naar keuze van den inzender, doch zoodanig, dat uit de details grondige vormenkennis blijkt.

3o. Een situatieschets van het geteekende stadsdeel, waarop het standpunt van den teekenaar is aangegeven, wordt eveneens verlangd.

De aldeeling is van oordeel, dat de teekeningen èn wat de opvatting èn wat de uitvoering betreft, slechts middelmatig kunnen worden genoemd. De teekenaar beschikt nog niet over een vaardige hand; bovendien zijn vele en grove perspectievische tekortkomingen aan te wijzen, De details verraden eene gebrekkige vormenkennis en weinig routine.

De arbeid van den inzender is niet belangrijk genoeg om voor eene bekroning in aanmerking te kunnen komen.

Voorwaar een allertreurigst resultaat van deze

eerste proefneming. Waar zijn de goede teekenaars onder onze aankomende architecten, of zijn zij er in het geheel niet meer?

Dan zijn wij er zeker in de laatste twintig jaren niet op vooruitgegaan, want in het laatste vierdedeel der negentiende eeuw waren er verscheidene onder de jongeren, die met vaardigheid zouden hebben geleverd, wat hier gevraagd werd.

Zelfs geen woord van aanmoediging van de beoordeelaars kan er nu voor den enkelen inzender op overschieten.

Het geeft te denken, vooral waar buitenlandsche tijdschriften ons wekelijks tal van fraaie platen geven, waaruit blijkt, dat de teekenknnst door de bouwmeesters toch nog in eere wordt gehouden, dat het geslacht der leerlingen van Viollet-le-Duc, Ewerbeck, Dollinger en anderen nog niet is uitgestorven.

Vereenigingen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Op Maandag 24 Februari 1908 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 28 Mei 1891.

Diploma van Bouwkundig Teekenaar.

Op Maandag 23 Maart 1908 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Dioloma van Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 27 September 1907.

Zij die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen, worden uitgenoodigd zich schriftelijk op te geven vóór 10 Januari 1908 aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Indien zich wederom zoovele candidaten aanmelden als in vorige jaren, dan zullen zij in ploegen verdeeld worden.

Aan hen die zich aangemeld hebben, zullen tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt.

* * *

Voor de programma's dezer examens zie de nummers 32 en 33 van dezen jaargang van „de Opmerker".

De Examenopgaven van 1907 komen voor in de Nos. 27, 28 en 29, die van 1905 in No. 5 van de overeenkomstige jaargangen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No 49. Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal inzake het Middelbaar Technisch Onderwijs.

De Duitsche Cement-ijzer voorschriften 1907 (Vervolg).

Brieven uit België V met losse plaat: Gebouw der Vlaamsche Opera te Antwerpen.

Verslagen van de vergaderingen der Afdeeling Amsterdam van 22 Nov. 1907, der Afdeeling Utrecht van 22 October en 29 November 1907, der Afdeeling Haarlem van 27 November 1907.

Architectura No. 49. Toorop's tegeltableaux.

Verslag van de 1233ste gewone vergadering gehouden 4 December 1907, waar de heer Leemans een voordracht hield over „Pneumatisch Fundeeren".

Een voordracht over erfpacht overgenomen uit het Handelsblad.

Technisch Gedeelte. Een fundeering op betonpalen (slot). — San Marco (vervolg) — Een nieuwe manier om betonpalen te maken. — Waterclosets, hun constructie en onderhoud uit sanitair oogpunt. — De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen.

De Bouwwereld No. 50. De Dam te Amsterdam IX. De Damsluis hersteld en bebouwd, door Dr. J. C. Breen.

Arbeiderswoningen voor het platteland door D. E. Wentink architect, inspecteur der volksgezondheid te Utrecht, met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 49. Het IIIe Internationaal Petroleum-Congres te Bucarest 1907 door S. J. Vermaes Jz., m. i. met afbeeldingen.

Nog iets over het verbeteren van het Westgat en van de haventoestanden te Soerabaja door E. A. C. F. van Essen c. i. met een plaat.

De eerste motorwagen voor de Zuid Hollandsche Electrische Spoorweg-Maatschappij, met afbeelding.

Ingezonden stukken. Rookplaag in groote steden door J. de Kuyser w i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 49. Visintinibalken. — Bestratingen. (slot) — Berekening van electrische gelijk stroomnetten. (vervolg) — Warmtekrachtmachines (slot)

De Aannemer No. 50. Wat meer van nabij, Rapporten van de vakken zelf VI.

Ontwerp-Onderdomswet III.

Afdeeling Amsterdam, Vergadering van 28 November j. l.

Afdeeling Hengelo, Vergadering van 4 December j. l.

De Nederlandsche Kiel-Industrie No. 22. De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal in vergelijking met gebakken steen (vervolg). — Het verweer der kalkzandsteenfabrikanten, overgenomen uit „de Opmerker". — Eenige beschouwingen over de crisis in de bouwbedrijven, overgenomen uit het Handelsblad (vervolg). — De Rijnsch-Westfaalsche kolenmarkt, ontleend aan „Handelsberichten".

Deutsche Bauhütte No 49. Zur Hebung der Ziegel-Industrie, door C. Zetzsche.

Laden und Schaufenster II, door W. C. Berendt.

Ueber Konstruktionsholz, door C. Jacobsen.

Die St. Michaelskapelle zu Kiedrich a/Rh. door A. H. Waldner, bij een plaat naar een teekening van Richard Claasen.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Leiden. Het bestuur der „Practische Ambachtschool," zal, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan dier inrichting, in de maanden April en Mei a.s. eene tentoonstelling houden van ontwerpen en werkstukken, vervaardigd door oud-leerlingen dier school.

Toezegging met korte omschrijving van den aard der inzendingen worden ingewacht voor 1 Maart 1908 bij den voorzitter van het bestuur, den heer G. van Driel. te Leiden.

Personalia.

— In de zitting van de Provinciale Staten van 2 Dec. 1907 is tot hoofdingenieur van den Prov. Waterstaat in Zuid-Holland benoemd de heer J. M. W. van Elzelingen c. i. thans hoofdingenieur van den Prov. Waterstaat in Groningen.

— Tot onderdirecteur bij den electrischen tramaanleg van en in de gemeente Groningen is benoemd de heer A. Schmidt, ingenieur te Berlijn.

42ste Jaargang. ZATERDAG 21 DECEMBER 1907. No. 51.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij vooruitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

PIETER POST

door A. W. Weissman.

(Vervolg).

Over Van Campen's medewerking aan het Huis ten Bosch heb ik vroeger in „Oud-Holland" uitvoerige mededeelingen gedaan. Daarom meen ik thans te kunnen volstaan met enkele bijzonderheden.

Ik zou niet zoover willen gaan als sommigen, die meenen, dat Post ook ditmaal niet anders gedaan heeft, dan het uitwerken der schetsen van Van Campen. Want de architectuur der gevels, — die door de verbouwing onder Willem IV veranderde — was blijkens het prentwerk van een soberheid, die moeilijk vereenigbaar schijnt met Van Campens manier. Toch mag niet verzwegen worden, dat men die soberheid ook aan de ontwijfelbaar door Van Campen ontworpen Nieuwe Kerk te Haarlem, die gelijktijdig met het Huis ten Bosch werd gebouwd, terugvindt.

Post voegt aan een der prenten de volgende aanteekening toe. „De Ordonnantie en de Teecke-„ning van de Beschilderingh deser Saele, uytbeel-„dende de Geboorte, het Leven ende het Sterven „van zijn Hoocht, den Heere Prince van Orange „Fr. Henrick, Ho: loff: mem: met den omloop van „de andere Cieraten daer toe dienende, is bewor-„pen en uytgewrocht door den Hr. Jacob van Cam-„pen, uytnemende Schilder en Architect, ende de „Schilderijen soo door hem selver als andere ver-„maerde Meesters deser Nederlanden gemaeckt".

De eigenlijke „Oranje-zaal" wordt hier dus door Post zelf als Jacob van Campens werk erkend. Die zaal is pas aan het reeds in wording verkeerende gebouw toegevoegd, nadat Frederik Hendrik in 1647 was gestorven.

De briefwisseling van Huygens leert ons, dat Frederik Hendrik bij zijn leven het Huis ten Bosch zoo eenvoudig mogelijk wilde gebouwd zien, en dat hij de weidsche plannen van zijn vrouw niet goedkeurde. Doch toen hij gestorven was besloot Amalia van Solms, gelijk Post zegt: „als een andere Artemisia", het werk uit te laten voeren „ter eeuwiger „gedachtenisse van den noyt volpresen Vorst haren „hoogh-ghe-eerden Heer ende Man, waarop de „heerlijke Sale van Orange met haren cierlijken „aenhangh ende ommeloop alleenlijck gegrondt en-„de gesticht is".

Hieruit valt af te leiden, dat de „Groote Sael, „van welcke het gebouw den naem draeght" niet in het oorspronkelijk plan was bedoeld, doch later is toegevoegd. Hoever het Huis ten Bosch reeds gevorderd was, toen tot de verandering werd be-

sloten weten wij niet. Maar de eigenaardige plattegrond der zaal schijnt er op te wijzen dat met wat reeds aanwezig was rekening is moeten worden gehouden. Het denkbeeld van zulk een hooge middenzaal had Van Campen ongetwijfeld gekregen toen hij Palladio's Rotonda bij Vicenza bezocht.

Wij moeten nu Post's werkzaamheid te Leiden nagaan. Als door hem ontworpen gelden de gevel van 's-Gravenstein aan het Pieterskerhof en de gevel der Bibliotheca Thysiana aan het Rapenburg, beiden van 1655. In de onder medewerking van Mr. J. C. Overvoorde onlangs uitgegeven „Beschrijving der Monumenten te Leiden" wordt echter Post's naam in verband met 's-Gravenstein niet genoemd, en de Bibliotheekgevel slechts „toegeschreven aan Pieter Post". De Leidsche archivaris heeft dus geen bewijsstukken voor 's meesters auteurschap kunnen vinden.

De stijlkritiek echter kan tegen het toeschrijven geen bezwaar maken. De gevel van 's Gravenstein heeft dezelfde ietwat wijdbeensche Jonische ordonnantie als het Mauritshuis vertoont, terwijl die der Bibliotheek genoegzaam herinnert aan de Leidsche Waag, welke eene ontwijfelbaar werk van Post is, om aan den meester te worden toegeschreven.

Deze Waag is van 1658. Het rustiek behandelde benedendeel doet zien, dat Post, na dertig jaar, nog de lessen van Lieven de Key niet vergeten was. De strenge Dorische orde met bekronend fronton is wel Palladiaansch, doch niet in den geest van Van Campen, die aan de Jonische, Korinthische of Composiete orde de voorkeur gaf. Alleen in de „mezzanino-vensters" herkent men Van Campen's manier.

Als van Post afkomstig zou men ook de in 1664 ingerichte kamer van het Stadhuis te Leiden willen beschouwen, waar nu Burgemeester en Wethouders vergaderen. Immers zoowel de gewelfde houten zoldering als de schoorsteen zijn wel in zijn geest. En dan ligt het voor de hand, ook de groote zaal van het Gemeenlandshuis van Rijnland, die in hoofdzaak tusschen 1664 en 1667 werd gemaakt, aan Post toe te schrijven.

Daar deze vertrekken in menig opzicht herinneren aan die, welke in 1667 in het Stadhuis te Haarlem werden ingericht, zou ook hier Post als ontwerper in aanmerking kunnen komen, te eerder daar deze stad des meesters geboorteplaats was. Zijn Leidsche familie — immers Jan Post, Pieter's vader was van Leiden afkomstig — zal zeker voor de belangrijke werken in de universiteitsstad den bouwmeester opgedragen. als verklaring mogen worden beschouwd.

Het voornaamste werk van Post is het Stadhuis te Maastricht. De plannen daarvoor werden door den vervaardiger uitgegeven in een prentwerk, op welks fraaibewerkt titelblad wordt verwezen naar het octrooi van 1664. „Deze afbeeldinge van het „Stadhuys van Maastricht werd met alle schuldige „Eerbiedigheyd opgedragen aen de Edele, Aghtbare, „Wijze, Voorsienige Heeren de Heeren Hooghschouten, Burgemeesteren, Schepenen ende Raden „der Stad Maastricht door hare Ed.Achtb, ootmoedigen dienaer ende Inventeur van het bovengemelde Ghebouw P. Post, gewesene ende noch „tegenwoordighen Architect van de Doorluchtige „Heeren Princen van Orange."

Toen van der Aa in 1715 dit werk andermaal uitgaf, liet hij het schrift van het titelblad verdwijnen om het door een ander, in het Fransch gesteld, te vervangen. Dit titelblad, door Post zelf ontworpen, toont ons den meester als een ornemanist, die de traditiën der Florentijnsche kunst na Michelangelo's tijd, waaraan Hendrik de Keyser en Lieven de Key zich hadden gehouden, nog niet was vergeten. Slechts de toepassing van enkele festoenen wijst op de door Jacob van Campen in zwang gebrachte manier van Palladio.

Ook in het ontwerp voor het Stadhuis zelf is de invloed van Van Campen veel minder te merken, dan men, bedenkende dat Post dien meester bij het ontwerpen van het Stadhuis te Amsterdam heeft geholpen, zou verwachten. De wijze, waarop aan den voorgevel van de Jonische en de Korinthische orde voor de twee verdiepingen is gebruik gemaakt is eigenlijk het eenige wat hier aan Van Campen herinnert. Het rustiekwerk daaronder wijst echter op De Key, en de schilderachtige toren, die uit het dak rijst brengt ons het Huis Swaenenburch te Halfweg in de gedachten.

Maar de plattegrond heeft toch wel overeenkomst met dien van Van Campen's Mauritshuis in den Haag. Ook hier reikt de vestibule tot aan den voorgevel en zijn de vertrekken aan drie zijden daaromheen geschikt.

Het is jammer, dat Post bij zijn uitgaven zoo karig met zijn tekst is geweest. De verklaring dier dier karigheid moeten wij ongetwijfeld daarin zoeken, dat Post zelf als uitgever optrad en derhalve de kosten zooveel mogelijk wilde beperken. Nu moet men zich tevreden stellen met den Franschen tekst van Pieter van der Aa. Doch daar deze een halve eeuw na 's meesters overlijden werd opgesteld is hij voor den onderzoeker zonder waarde.

Eigenaardig mag het worden genoemd dat Post, die toch in den Haag, waar hij woonde, heel wat werk heeft uitgevoerd, geen dezer werken in prent het licht deed zien. De Haagsche stedebeschrijvers Van der Does en De Riemer noemen den naam van Post als ontwerper slechts zelden, ofschoon toch Van der Does, de tijdgenoot van den architect, zooals wij reeds zagen tot zijn bewonderaars behoorde.

In de 17e en 18e eeuw was het niet gebruikelijk, architecten te vermelden. Alleen voor Jacob van Campen werd een uitzondering gemaakt, doch dan alleen nog maar voor zooverre het Amsterdamsch Stadhuis betrof.

De Riemer vermeldt Post slechts als den ontwerper van het Hofje van Nieuwkoop, doch noemt hem niet als den bouwmeester der Vergaderzaal van de Staten van Holland, die ontwijfelbaar zijn werk is, gelijk de archieven leeren. Toch is De Riemer vol van lof over deze schepping.

Niet minder bewondering toont De Riemer voor de Nieuwe kerk in den Haag, waarvan de eerste steen den 23 Augustus 1649 werd gelegd, en die in 1656 gereed was. Deze kerk is ongetwijfeld die bewondering waard. Maar wie was de bouwmeester? De Riemer zegt het niet, en nog zelfs Galland beschouwt haar als ontworpen door den een of anderen anonymus.

In het Haagsche Jaarboekje van 1893 heeft de heer C. H. Peters alles wat door den heer A. J. Servaas van Rooyen omtrent deze kerk in het archief van 's-Gravenhage was gevonden, medegedeeld.

Daaruit blijkt, dat twee plannen waren opgemaakt, die werden ingezonden door Pieter Arendszoon Noorwits, „Contrarolleur van den Hove van Holland" en door „Bartholt van Bassen, Fabryckeur van 's-Gravenhage".

De heer Peters zegt, dat men met den titel van „Contrarolleur van den Hove van Holland" in de 17e eeuw den Landsbouwmeester aanduidde, en dat „Fabryckeur" den titel van den Bouwmeester der Stedelijke Regeering van 's-Gravenhage was.

Ik weet niet, uit welke bronnen deze mededeelingen geput zijn. Het Hof van Holland was een rechtscollege, dat aan een Landsbouwmeester wel weinig behoefte zal hebben gehad. In andere steden, zooals Haarlem en Amsterdam, was de „fabryckeur", de „fabryck" of de „fabrycksmeester" een persoon, die gelijk gesteld kan worden met onze tegenwoordige wethouders van Openbare Werken. Men kan hieromtrent de studie van wijlen Mr. N. de Roever over het Amsterdamsche Fabrieksambt nalezen.

De taak van een fabrieksmeester was uitsluitend van administratieven aard. Bartholt of Bartholomeus van Bassen heeft, zijne werkzaamheid als schilder bewijst dit, ongetwijfeld kennis van architectuur gehad, doch in de practijk van het vak zal hij niet meer ervaren geweest zijn dan zijn tijdgenoot Jacob van Campen. Als fabrieksmeester van Den Haag had hij deze practische kennis ook niet noodig.

Zulk een dilettant zou Pieter Arendszoon Noorwits de „Contrarolleur" van het Hollandsche Gerechtshof ook kunnen geweest zijn. Wel spreken de stukken van „het model bij den fabryckeur Norwes gemaect", en werd hem 11 Mei 1650 een belangrijke som uitbetaald tot „eene vereeringe voor „'t inventeeren van 't model der Nyeuwe Kerck", maar dit wil nog volstrekt niet zeggen, dat Noorwits ook de geestelijke vader van het ontwerp is. In de 17e en 18e eeuw kwam het dikwijls voor, dat aanzienlijke en invloedrijke personen ook lauweren als bouwmeester begeerden. hoewel zij in de kunst der architectuur alleen wat liefhebberden.

Of Noorwits tot dezulken behoord heeft, blijve in het midden gelaten. Wanneer wij zien, dat Noorwits den 8en September 1656, nadat het gebouw voltooid was „benoemt werd tot coster ende graf„maecker van de Nyeuwe Kercke op een tractement „van één hondert guldens ende emolumenten daer„toe gestatueert", dan schijnt dit geen betrekking voor een man van aanzien. Doch wij vinden in de 17e en 18e eeuw tal van aanzienlijken met zulke baantjes bedacht. Een eigenaardig voorbeeld geeft de heer Peters in zijn studie, waar hij meldt, dat de Heer Pieter Stalpaert van der Wiele, die als penningmeester wegens het bouwen der kerk fungeerde, betaald werd per blad van het register, waarin hij de uitgaven boekte. Om nu zooveel mogelijk te kunnen in rekening brengen „muntte „de Heer Stalpaert uit in de kunst, om van eene „bladzijde hoogstens één vierde te benutten en dat „vierde gedeelte nog grootendeels te vullen met „sierlijke krullen". Hiermede nog niet tevreden, diende hij in 1650 nog een extra rekening in van 1800 pd., waarvan hij evenwel maar 1500 pd. kreeg.

Wat later werd zelfs aan den Oud-Burgemeester en Schepen Mr. Jacob van der Does, die niets anders had gedaan, „dan „het visiteeren van decla„ratiën en reekeninghen" een som van 120 pd. toegelegd.

Wanneer een Oud-Burgemeester zulk een bedrag niet versmaadde, dan begrijpen wij, dat een fabrieksmeester er niet op tegen had, tot koster en grafmaker te worden aangesteld.

De rekeningen melden van Noorwits slechts, dat hij de bouwstoffen inkocht en daarvoor herhaaldelijk reizen deed. Dit was overal in de 17de eeuw de taak der fabrieksmeesters, daar men toen meest in eigen beheer werkte. Ook de „Contrarolleurs", waarvan het „Groot-Placcaatboek" melding maakt, en wier instructie in het tweede deel is te vinden, waren belast met het aankoopen der materialen en het betalen der loonen, welke vereischt waren voor de loopgraven en verdere werken, welke door de „meesters-ingenieurs" bij het belegeren van steden werden aangelegd. Deze instructie is van 1599.

Wanneer het Hof van Holland zulk een „contrarolleur" in zijn dienst heeft gehad, — waarvoor ik in de door mij geraadpleegde bronnen het bewijs niet heb kunnen vinden, maar waarvoor wellicht de bemoeienis van dit Hof met de domeinen een verklaring zou kunnen zijn — dan zal de werkkring van dezen ambtenaar wel dezelfde zijn geweest als in de instructie van 1599 wordt genoemd.

Men had in de 17de eeuw ook „contrarolleurs" der convooien, der gemeene middelen en dergelijken, die, evenals onze controleurs der belastingen, toezicht hielden op het innen dier gelden. Pieter Corneliszoon Hooft noemt ze dan ook „tegen-rolhouders".

Dat Noorwits het beheer over de uitvoering der Nieuwe Kerk in Den Haag heeft gehad, sluit mijns inziens nog niet in, dat hij ook het ontwerp vervaardigde.

Want deze kerk is, zoo wegens haar vorm als haar constructie, de meest geslaagde Protestantsche kerk van Nederland. En het schijnt vreemd, dat iemand als Noorwits, van wien geen vroegere werken bekend zijn, zulk een meesterstuk zou hebben voortgebracht.

Alles, wat ik verder omtrent Noorwits heb kunnen vinden is een korte mededeeling in „Tirions Tegenwoordige Staat van Zeeland", waar, bij het beschrijven der Oosterkerk te Middelburg, gezegd wordt: „De bouwkunstenaar Drijfhout hadt, met „raad der Bouwmeesteren Post en Norwits, het „Bestek daarvan ontworpen en er een model van „gemaakt".

In hoeverre deze mededeeling, die bijna een eeuw, nadat de kerk begonnen is, gedaan werd, vertrouwen verdient, kan ik niet beslissen. En ik waag er mij evenmin aan, te willen vaststellen, welk aandeel de genoemde drie personen in het totstandkomen der kerk hebben gehad. Heeft Norwits Drijfhout met het bestek geholpen, en Post voor het model, waarmede wel het ontwerp bedoeld zal zijn, medewerking verleend? Of moeten wij zoowel ontwerp als bestek als het gemeenschappelijke werk der drie personen beschouwen?

In ieder geval wordt hier den naam van Post met dien van Norwits genoemd, en worden zij beiden als „bouwmeesteren" vermeld, die samengewerkt hebben.

Zulk eene samenwerking schijnt mij ook voor de Nieuwe Kerk in Den Haag niet onmogelijk, daar Post Jacob van Campen, toen deze de Nieuwe Kerk te Haarlem ontwierp, eveneens heeft bijgestaan zonder dat daarvan door de stedebeschrijvers ooit eenige melding gemaakt is.

De Nieuwe Kerk te 's-Gravenhage heeft zeer veel, dat op Post wijst. In de eerste plaats de plattegrond, die met de eigenaardige polygone afsluitingen aan het ontwerp, door den meester voor een kerk gemaakt, dat nu in het Rijksprentenkabinet wordt bewaard, doet denken. Ook de behandeling van den toren, die uit het dak rijst, is wel in de manier van Post, terwijl de pilasterorde, aan de gevels toegepast, eveneens zijn stijl verraadt.

Slecht een nauwkeurig onderzoek der archieven zal hieromtrent zekerheid kunnen geven. Ook de „contrarolleur" Norwits verdient nader bestudeerd te worden. Misschien was hij een Engelschman, die Norwich heette, en die in 1640, toen zooveel kunstenaars naar het vasteland vluchtten, naar Nederland kwam. Dit zou kunnen verklaren, waarom de archieven over hem vóór dien tijd zwijgen.

Tegelijk met de Nieuwe Kerk in den Haag werd het gebouw voor de Staten van Holland op het Binnenhof gesticht. Daarvoor werd een gedeelte van *het* Stadhouderlijk Kwartier aan den kant van den Vijver afgebroken. In 1651 werd het ontwerp van Pieter Post door de Staten goedgekeurd, die tijdelijk naar de vertrekken aan de noordzijde van de Stadhouderspoort verhuisd waren. De eerste Engelsche oorlog vertraagde de uitvoering van het werk, dat pas in 1657 gereed kwam.

De groote zaal, die nu door de Eerste Kamer gebruikt wordt, is een van Post's beste scheppingen. De beide schoorsteenen zijn voorzien van schilderijen, door Jan Lievensz en Adriaan Hanneman gemaakt; de zoldering, die met gebogen vlakken tegen de muren aansluit, is door Andries de Haen en Nicolaes Wieling beschilderd, die met dezen arbeid in 1666 gereed kwamen. Die zolderbeschildering heeft hetzelfde karakter als de zalen te Leiden en te Haarlem, die reeds als mogelijk werk van Post vermeld werden, vertoonen.

Gouden lofwerk is op bruinen grond aangebracht, en door schijnbare openingen zien de volken der aarde op de vergaderden neer.

(Slot volgt)

De echte huiszwam en de aanverwante houtvernielende Schimmelplanten.

Met 4 afbeeldingen.

Tegen de onlangs uitgesproken meening, dat de huiszwam op stam in het woud inheemsch is en reeds daar het levend hout besmet, kon worden aangetoond [1]), dat de uit gebouwen afkomstige zwam eenerzijds en die op wassend hout in de vrije natuur voorkomende anderzijds, niettegenstaande een in vele opzichten mikroscopische en makroscopische sterke overeenstemming, twee physiologisch volkomen verschillende species uitmaken.

De *echte huiszwam* komt slechts in bouwwerken voor en schikt zich gereedelijk naar de haar aangeboden levensvoorwaarden; de *wilde huiszwam* daarentegen is in de vrije natuur, in bosschen, op houtwerven, aan staketpalen, enz. verspreid en behoort volgens hare biologische indeeling tot de groote groep van saprophytische houtvernielers, die zich op het afgestorven hout in de vrije natuur neerzetten, 't vernielen of omzetten. [2])

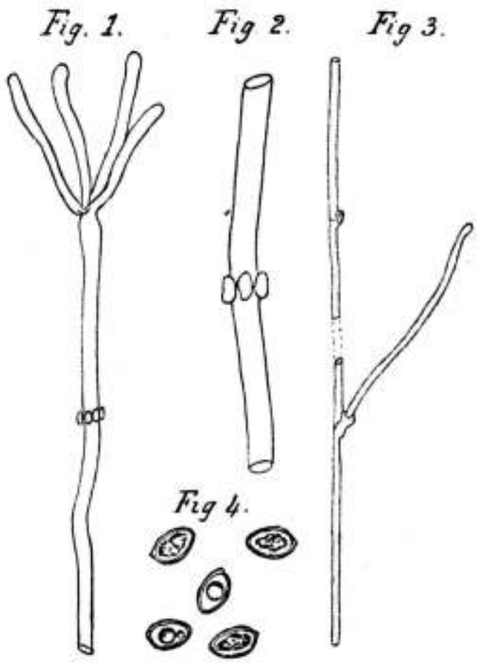

Fig. 1 stelt een in groei staande myceelvezel van de *Coniophora-cerebella* voor, met een uit zes ringen gevormde, om 't middenschot van het stamhyphen gerangschikten krans en met vier vertakkinshyphen, welke de stamvezel aan het topeinde voortzetten. (Vergrooting 1:200)

Fig. 2 is een deel van een ouder Coniophora-hyphen met *ringenkrans*. (Vergr. 2:306)

Fig. 3 vertoont een dergelijke vezel van het mycelium van de *Merulius domesticus* met een eenzijdigen ring om het middenschot; de ringen wassen later uit en vormen, onmiddelijk boven het uitwaspunt, wederom een ring (kenteeken door *Hartig* aangegeven). Een vertakking aan den top komt slechts bij uitzondering voor.

Fig. 4. zijn *sporen* van de Coniophora-cerebella van ovale gedaante, veel grooter dan de elliptische Meruliussporen; in hare onderste basale deelen zijn zij bovendien onregelmatig bultvormig. Sommige zijn bruin, andere in doorzicht, goudgeel gekleurd. Coniophorasporen ontkiemen gemakkelijk in iedere neutrale voedingsoplossing, terwijl de huiszwam-sporen eerst door een zure reactie daartoe aanleiding vinden. (Vergr. 1:610)

De Merulius-myceliën *(Huiszwam)* bezitten een zuiverwitte kleur, later worden zij grauw, bij bijzondere storing citroengeel gekleurd, terwijl de Coniophora-myceliën botergeel, slechts zeldzaam wit gekleurd zijn, ouder wordende steeds donkerbruine strengen vormen en ook de door haar bewoonde, slechts weinig vernielde, geelgekleurde houtsubstantie aan de oppervlakte, een meer of minder duidelijke, roestbruin gevlekte kleuring verleenen. Ook bezit dit mycelium, in tegenstelling van de echte en van de wilde huiszwam de rijkste Oidienvorming. (Waterzuchtige zwelling)

[1]) *Dr. Richard Falck*, „Ueber den Hausschwamm", *Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten*, 55 Bd. 1906.

[2]) Evenals de *wilde* huiszwam (*Merulius silvester*) in woonhuizen overgebracht kan worden en daar onder gunstige voorwaarden vegeteeren, zal ook de *echte* huiszwam soms in de vrije natuur verplaatst kunnen worden en op schaduwrijke, tochtvrije punten in den zomer kunnen leven.

De gewillige schikking van de echte huiszwam naar de omstandigheden, waarin het bouwwerk verkeert, worden physiologisch door de volgende momenten gekenmerkt;

1. De optimale (geschiktste) wasdom harer myceliën is, bij een gemiddelde temperatuur van het gebouw, van 18 tot 20°, het maximale (hoogste) groeipunt bij 26° gelegen. Deze temperatuur kan ook voor het huis als de maximale gelden.

2. De myceliën van de echte huiszwam kunnen, wanneer zij zich ergens ingenesteld hebben, ook op droge houtdeelen, in betrekkelijk droge lucht, overgaan, als de oppervlakten van de betreffende houtdeelen, door een zooveel mogelijk afgesloten, tochtvrije ruimte omgeven zijn, zooals deze meestal in de gebouwen onder de vloeren voorkomt. Hier kan het weelderige mycelium de atmosfeer, op de plaatsen, waar de zwam woekert, klaarblijkelijk zelf, met een toereikenden graad van vochtigheid voorzien.

3. De echte huiszwam geraakt, onder normale voorwaarden van het bouwwerk vooral in koelere ruimten, zooals kelders, tot den hoogsten graad van vruchtbaarheid, en vermag van dat punt uit, bijna het geheele jaar door, tallooze sporen in de, het besmette gebouw omgevende atmosfeer te verspreiden.

De saprophytische (*sapros* = vuil, rot; *pyr* = hitte, vuur) houtvernielers, met inbegrip van de *wilde huiszwam*, verschillende daarentegen in de genoemde drie punten van de *echte huiszwam* op de volgende wijze:

1. Het optimale punt van den myceliëngroei voor deze schimmel is in den regel bij 26° gelegen, bij welke temperatuur de *echte* huiszwam niet meer groeien kan. Evenzoo ligt het maximale groeipunt hier bij 34 tot 38° temperatnur, welke de huiszwam-myceel reeds bepaald doet afsterven.

2. De myceliën dezer schimmel kunnen in droge luchtruimten, ook als zij ten volle afgesloten zijn, droge houtdeelen *niet* aangrijpen en dus, onder normale verhoudingen, in het gebouw ook geen noemenswaardige vernieling doen ontstaan.

Haar wasdom in gebouwen is veeleer steeds van een, de normale grens overschrijdend vochtigheidsgehalte afhankelijk en hare verdere voortteeling wordt tegengehouden, zoodra de normale vochtigheid weer hersteld is.

3. In gebouwen kan deze schimmel slechts bij uitzondering, en wel een bepaalde groep, in vochtige ruimten, dus onder abnormale verhoudingen levensvatbaar en vruchtdragend zijn. Alzoo is eene verspreiding of overbrenging van huis tot huis — de Coniophora-schimmel wel alléén uitgezonderd — niet aan te nemen.

De aangegeven punten bewijzen, dat slechts de *echte huiszwam* als de gevaarlijke parasiet van het bouwwerk in aanmerking komt; feitelijk heeft ook, eerst met het veelvuldiger optreden van deze schimmel, de huiszwamquestie meer algemeen de aandacht getrokken. *Deze schimmel* is als de oorzaak eener besmettingsziekte van het gebouw te beschouwen, welke overal waar zij optreedt, het bouwtechnisch toegepaste hout van de benedenverdiepingen, zelfs in de oudste huizen meer of minder vermag te benadeelen. Dit toonen allereerst de onder 2. besproken waarnemingen, volgens welke de echte huiszwam — en alleen deze — in staat is het droge houtwerk van een gebouw, in droge lucht, te vernielen. In steden, die met deze zwam sterk besmet zijn, levert dus enkel en alleen de volledige verwijdering van gebindten en van deelen, in de onderste verdiepingen (kelder en parterre-woning) een zekere prophylaktische of afdoende beveiliging, tegen de huiszwamziekte, omdat deze zwam in de bovenverdiepingen, klaarblijkelijk tengevolge der hoogere temperatuur, niet het vermogen bezit zich duurzaam te ontwikkelen.

Voor de ontwikkeling der overige houtvernielers — met inbegrip van de *wilde huiszwam* — zijn daarentegen steeds abnormale vochtigheids-verhoudingen een vereischte, hetzij dat de grondmuren, de kelderruimten of de regenzijden niet voldoende tegen het indringen van de vochtigheid beveiligd zijn, hetzij dat defecte waterleidingen, badinrichtingen of andere gebrekkige constructies de houtdeelen en luchtruimten rijkelijk met vocht doordringen.

Vooral komen nieuwe bouwwerken in gevaar, als ten gevolge van het gebruik van nat materiaal, van een ongunstige weersgesteldheid tijdens den bouw, of van overijlde afwerking — te vroeg aangebrachte lakverven, enz. het verwerkte timmerhout een te groot vochtgehalte bevat. In elk dezer gevallen treden dan, voor het vernielingswerk in de eerste plaats die soort van verrottingszwammen op, welke eventueel in 't gebruikte materiaal aanwezig waren — terwijl verder ook de temperatuur en de tijd, waaronder deze begunstigende vochtigheidsverhoudingen voorkwamen, als belangrijke factoren te beschouwen zijn.

Onder gemelde omstandigheden kan dus — het gebruik van steriel onbesmet hout buiten beschouwing latende — slechts door het tegengaan, door opheffing van de abnormale vochtigheids-verhoudingen het rottingsproces worden tegengegaan. Indien echter, onder deze omstandigheden begunstigd of opgewekt, tevens de echte huiszwam aanwezig is, dan kan het verdere voortschrijden van het vernielingsproces door dezen maatregel niet meer verhinderd worden.

Uit het sub 3 aangegevene is gereedelijk af te leiden, dat besmette huizen, waarin de zwam vegeteert, de naburige oude en nieuwe bouwwerken, houtstapelplaatsen e.d.g. allereerst in gevaar brengen, terwijl de overige houtvernielers in den regel alleen met het timmerhout in den nieuwbouw geraken. Slechts de Coniophora-zwam en weinige andere soorten, plegen in vochtige kelders — de eerstgenoemde soort ook in de naaste omgeving der huizen voort te woekeren. Deze zwamsoort is buitengewoon sterk verspreid [3]) en wordt bij zwamziekten bijna zonder uitzondering aangetroffen.

Overeenkomstig haar gedijen *bij lagere* temperatuur, bezit de echte huiszwam een opmerkelijke gevoeligheid *tegen hoogere* warmtegraden. Een vierdaagsche inwerking van 34° vermag de myceel van de echte huiszwam, reeds te doen afsterven; bij 40° zijn daartoe 60 minuten reeds toereikend; nog hoogere temperaturen dooden de myceel, zoodra zij gelijkmatig daarvan doordrongen is. Wij bezitten

[3]) Coniophora fructifiëert (draagt vrucht) in bosschen, op houtwerven, aan afrasteringen en andere houtdeelen, die met den grond meer of minder in aanraking komen, ook direct op den bodem, zoowel tijdens den herfst, den winter en het voorjaar, alsook in den zomer bij koelere perioden en op beveiligde punten. In gebouwen treft men de vruchtdragers meestal in de kelders aan; eveneens zijn zij bij bergbouwwerken — in monstrueuze vormen — een veel voorkomend verschijnsel.

dus in deze koortstemperatuur een rationeel, een afdoend middel tot ontsmetting van zwamzieke gebouwen. [4])

Volgens waarnemingen van *Dr. Falck* vermogen reeds de maximale en supramaximale temperaturen ven omstreeks 27° C. het op drooghout voortwassend mycelium zoo sterk aan te tasten, dat 't de houtvernieling niet verder voortzetten kan en diensvolgens langzaam afsterft.

Zoodra een mycelium afgestorven is, wordt 't gewoonlijk direct door daarop neerslaande drijfzwammen en rottingsbacteriën aangetast; mitsdien is 't reeds uit een hygienisch oogpunt strikt noodig, tegelijk met het afsterven, een uitdroging van het met myceliën bezwangerd hout- en metselwerk te bewerkstelligen, hetgeen wellicht door uitzuigen en gelijktijdig inpersen van verwarmde droge lucht bereikt kan worden. Aan de techniek is 't dus overgelaten een voor de praktijk geschikte methode voor het dooden en droogmaken uit te denken. Ook mag niet uit het oog worden verloren, dat door de nog tegenwoordig gevolgde methode van sloopen de besmettingsstof eerst recht verspreid wordt, wijl de kleinste houtsplinter genoegzaam kiemstof voor een nieuwe infectie bevatten kan. Ten gunste der besproken handelwijze komt, dat na plaatselijke dooding, slechts de totaal vernielde (niet de vroeger slechts aangetaste) houtdeelen behoeven vervangen te worden.

Toch valt speciaal op te merken, dat hoogere temperaturen dan 26 tot 34 °, waaraan de houtdeelen bij deze behandeling — zij het ook slechts momentaan — worden blootgesteld, de wasdom der overige houtvernielende zwammen bevorderen, omdat zij, althans ten deele, zelfs door warmtegraden van 60° en meer, niet te vernietigen zijn. Op dien grond kan eene toepassing van betrekkelijk geringe temperatuursverhoogingen tot omstreeks 40°, zooals deze in woonhuizen nog algemeen toegepast kunnen worden, slechts op de echte huiszwam een werkzaam effect veroorzaken, terwijl zij de andere houtvernielers in hunne ontwikkeling eer bevorderen dan benadeelen zullen. [5]) De verdere nasporingen zullen in elk geval voor iederen in aanmerking komenden houtvernieler bijzondere middelen en wegen voor een rationeele bestrijding weten uit te denken. Mitsdien moet, zooals dit ook bij plantaardige en dierlijke ziekteverschijnselen in 't algemeen tot principe is geworden ook hier de diagnose als de basis eener rationeele therapie beschouwd worden.

Een grondige bestrijding van iedere zwamziekte kan dus slechts op de nauwkeurige kennis van den betreffenden vernieler in zijn bestaans-eigenschappen worden aangevangen.

In de praktijk zal het, bij den tegenwoordigen stand onzer kennis, in de eerste plaats daarom te doen zijn, de echte huiszwam van alle overige houtvernielers, inclusief de wilde huiszwam, defitief te leeren onderscheiden. Dit kan slechts op grond der verschillende levenstemperaturen plaatsvinden, waarbij men het doelmatigste op de volgende wijze zal te werk gaan:

Twee vergelijkende culturen van de betreffende zwam, resp. de daarmede bezwangende houtdeelen (deze laatsten na genoegzame bevochtiging met water) worden in een gesloten glazenvat op een constante temperatuur gehouden en wel de eene bij 22 °, de andere bij 27 °. Treedt nu bij 22 °, na verloop van eenige dagen, een weelderige wasdom van de typische Basidiomyceeten-myceel (zie fig. 2) op, terwijl die bij 27° zichtbaar achterwege blijft, dan hebben wij de echte huiszwam-myceel voor ons. In 't andere geval kan de wilde huiszwam of een andere schimmel aanwezig zijn. In vele gevallen zal 't echter niet mogelijk zijn, levend materiaal voor de onderzoeking te verkrijgen, en 't is dus van het hoogste belang, de myceliën der gewichtigste vernielers morphologisch (naar de vormleer) te kunnen onderscheiden.

De ervaring heeft nu geleerd, dat in de praktijk zeer dikwijls de alomverspreide Coniophora-cerebella-zwam en aanverwante vormen, met de echte huiszwam-myceel verwisseld werden; [6]) zelfs in de nieuwste monographiën werden de myceliën van deze zwam, als *echte huiszwam-myceliën* afgebeeld. In een later te verschijnen verhandeling zal de geheele groep dezer zwammen uitvoerig beschreven en door afbeeldingen toegelicht worden. Enkele der gewichtigste morphologische variëteiten mogen hier reeds ten bate der praktijk, door de bijgevoegde vier figuren aanschouwelijk gemaakt worden.

J. L. TERNEDEN.

[4]) De besmette muren, die tot nu toe radikaal afgebroken moesten worden, zijn met behulp van steekvlammen, cokeskorven, enz. zeker gemakkelijk tot op 40° te doorwarmen.

[5]) Hier komt dus alleen een uitdrogende werking in aanmerking.

[6]) Ten volle nog afgezien van de verwisseling met de wilde huiszwam en der schimmels van de Vaporatusgroep. Hier kan een nauwgezette onderscheiding slechts mogelijk zijn, als de vergelijkende studie van alle in aanmerking komende myceliën zonder tegenwerping is ten einde gebracht.

Het Loodwitvraagstuk.

Door de firma G. Greve te Utrecht is het volgende adres ingezonden:

Aan
Zijne Excellentie den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel

geeft met verschuldigden eerbied te kennen: de firma G. Greve, Loodwitfabrikant te Utrecht;

dat de in 1903 benoemde Loodwit-Commissie (ten doel hebbende te onderzoeken of in het Schildersbedrijf het loodwit door een andere verfstof is te vervangen), bestaande uit veertien leden, onder wie slechts twee practische deskundigen, in haar in October 1906 aan Uwe Excellentie uitgebracht Voorloopig Rapport, de uitkomsten van haar onderzoek en de gevolgtrekkingen, waartoe deze aanleiding hebben gegeven, hebben openbaar gemaakt;

dat tegen dit Voorloopig Rapport ernstige bezwaren zijn ingebracht: het Hoofd-bestuur van den bond van Nederlandsche Schilderspatroons heeft in een krachtig betoog Uwe Excellentie trachten duidelijk te maken, dat de proeven door de Loodwit-Commissie niet zijn genomen, zooals die hadden behooren te geschieden; de Heer C. P. van Hoek, Leeraar aan de Ambachtsschool te Gorinchem heeft zulks eveneens gedaan, terwijl plaatselijke afdeelingen van bovengenoemden bond hetzelfde hebben betoogd aan hunne gemeenteraden;

dat, indien de aanmerkingen van deze deskundigen gegrond zijn, de uitkomsten, die de Loodwit-Commissie heeft verkregen, noch de daaruit voortgevloeide gevolgtrekkingen, deugdelijk kunnen zijn;

dat, hoewel niemand twijfelen zal aan de eerlijkheid of belangeloosheid van de Loodwit-Commissie of een of meer harer leden, noch te kort zal willen doen aan hunne zeer groote kundigheden, toch iedereen zal moeten toegeven dat die Commissie, in welke slechts twee practische deskundigen zitting hebben, niet een goed gekozen Commissie is om in haar geheel een betrouwbaar oordeel uit te spreken over de practische toepassing van verfwaren;

dat, aangezien van andere niet belanghebbende zijde de conclusies der Loodwit-Commissie bestreden worden en eene verkeerde practische toepassing der beproefde verfstoffen leiden moet tot een foutief aan Uwe Excellentie uit te brengen advies, de belangen van ondergeteekende zeer ernstig kunnen worden geschaad;

redenen, waarom adressante de vrijheid neemt Uwe Excellentie eerbiedig te verzoeken eene Commissie te benoemen, enkel bestaande uit practische deskundigen om te onderzoeken of de twee vakkundigen, leden der Loodwit-Commissie, werkelijk zoo hebben gefaald, als door bovengenoemde vakkundigen wordt beweerd, ten einde met de uitspraak van deze Commissie rekening te houden bij het beoordeelen van het Eind-Rapport der Loodwit-Commissie.

Utrecht, 30 November 1907.

't Welk doende,
(w. g.) firma *G. Greve.*

* * *

Voor eenige dagen heeft ook de Nederlandsche Schildersbond thans genaamd „Bond van Nederlandsche Schilderspatroons", gevestigd te Rotterdam, zich met een adres gewend tot den Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid, inzake de loodwitquaestie.

Het Hoofdbestuur van genoemden bond heeft aan den heer E. van Rij, te 's-Hage, verzocht verslag uit te brengen over het bekende voorloopig rapport der Loodwit-commissie, welk verslag door het genoemde Hoofdbestuur wordt overgenomen met de daarin vervatte conclusies.

De heer Van Rij heeft proeven genomen met verf, bereid volgens de door de loodwit-commissie aangegeven formules en komt daarbij vrij wel tot tegenovergestelde conclusies als genoemde commissie.

Het resultaat waartoe de heer Van Rij, na praktische overwegingen komt, is dat hij door het „Voorloopig Rapport" niet overtuigd is geworden, dat de door de commissie aangegeven verfstof het loodwit kan vervangen.

Buitenlandsche Critiek betreffende het Vredespaleis.

In „Architekten" lezen wij over het gewijzigd ontwerp Cordonnier thans voor uitvoering bestemd, het volgende oordeel uitgesproken.

„Het valt onmiddellijk in 't oog, dat het gewijzigde ontwerp Cordonnier geheel verschillend „is van het oorspronkelijk ontwerp en het wekt „bevreemding, dat de architect op dit punt zóó „weinig standvastigheid toont te bezitten, dat hij „zijn gebouw naar verkiezing zulke verschillende „gedaanten kan verleenen, hetgeen immers bewijst, „dat hij geen innerlijken drang gevoelde, om dit „gebouw juist te ontwerpen volgens een bepaald „kunstideaal, dat voor hem beantwoordt aan de „verheven idee, waaraan het vredespaleis zijn ont„staan te danken heeft. Voor ons is er beslist geen „spoor van eenig geestelijk verband tusschen deze „beide ontwerpen te ontdekken en ofschoon men „zijn oordeel niet geheel volgens de bestaande „kleine afbeelding kan vellen, schijnt het ons toe „toch een gebouw te worden zonder innerlijken „samenhang".

De Redactie van een Berlijnsch vakblad schrijft:

„Naar aanleiding van het resultaat der Vredes„paleisprijsvraag hebben wij ons afgevraagd waarom „zulk ontwerp te bekronen en uit te voeren als „dat van den architect Cordonnier.

„Deze vraag herhalen wij bij het thans gewijzigde „en voor uitvoering bestemde ontwerp en betreuren „het ten zeerste dit ontwerp te zien uitgevoerd, dat:

„1e. op geenerlei wijze met de voorname be„stemming overeenkomt;

„2e. van zuiver standpunt der kunst bezien zoo'n ongelukkige (triviale) oplossing geeft.

„Het is jammer (aldus dezelfde Redactie) van „het geld dat de stichter de Heer Carnegie schonk, „die werkelijk iets goeds heeft willen tot stand „brengen en thans mede betrokken wordt in het „tot stand komen van een bouwwerk dat een blaam „werpt op de bouwkunst der 20ste eeuw.

„De schuld ervan treft ook hier, als bij de meeste „prijsvragen de Jury en zij die raad gaven".

Een Amerikaansch tijdschrift noemt zooals reeds bekend is, het ontwerp Cordonnier „An architectural mistake" en hoopt dat die alsnog niet onherstelbaar zal zijn.

Moge het Carnegie-Bestuur, daartoe door zijne adviseurs aangespoord, alsnog zijn „mistake" inzien en daarop terugkomen.

Waar over kunstzaken dikwijls zóóveel pennen in beweging gebracht worden als o.a. dezer dagen het geval was met het Huygensmonument of met eene enkele schilderij uit de nalatenschap Six, daar ware het te wenschen, dat ook kunstenaars en kunstvrienden hun stem deden hooren, waar het geldt een monument op te richten, waarvan zooveel opvoedende kracht kan uitgaan en dat geroepen is de uiting te zijn van eene grootsche idee onzer eeuw.

Als bouwwerk toch wordt het niet in een Museum opgeborgen, maar dringt zich ongevraagd aan landgenoot en vreemdeling ter aanschouwing op.

Prijsvragen.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

De jury voor in dit jaar door de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven prijsvragen, bestaande uit de h.h. prof. Henri Evers, te Delft; Jan Stuyt, architect te Amsterdam; J. W. Hanrath, architect te Hilversum, en C. B. van der Tak en H. van der Kloot Meyburg, architecten te Rotterdam, heeft de navolgende bekroningen toegekend als:

voor het ontwerp van een *Café restaurant*, den eersten prijs, zilveren medaille met f 70 aan motto: „*Bachustempel*", ontwerper de heer Charles Estourgies, architect te Amsterdam;

den gedeeltelijken tweeden prijs, bronzen medaille en f 15 aan elk der motto's: „*Age quod agis*" en „*Salambo*", ontwerpers respectievelijk de heer L. Streefkerk te Naarden en de heeren J. van Breen en D. van Spanje te Rotterdam.

Voor het ontwerp van een *Vereenigingsgebouw op een Sportterrein*, den eersten prijs, zilveren medaille met f 35 aan motto: „N. C. N. P.", ontwerper de heer D. van Bergen te Rotterdam;

den tweeden prijs bronzen medaille met f 15 aan motto: „de 4e", ontwerper de heer M. de Klerk te Amsterdam, en den derden prijs Getuigschrift aan motto: „D", ontwerper de heer A. A. van Nieuwenhuyzen te Rotterdam.

De tentoonstelling der prijsvraag-antwoorden zal plaats hebben in de Academie van B. K. en T. W. aan de Coolvest te Rotterdam van 25 tot 31 December.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 50. De Duitsche Cement-IJzer Voorschriften 1907 (vervolg).

Brandende Vraagstukken. Over de intrekking van de begrootingspost tot het veranderen van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam in een Middelbare Technische School.

Zuiderzee-Vraagstuk.

Architectura No. 50. Adres aan het Genootschap A. et A. van een Comité uit de leden inzake verwezelijking van de door den heer Kromhout in de vergadering van 20 November j. l. ten sprake gebrachte punten.

Een ernstig woord door A. W. Weissman, naar aanleiding van de zelfde zaak, waarop het bovengenoemd adres betrekking heeft.

De Opleiding van den Architect (ingezonden) door G. Homan van der Heide.

Middelbaar Technisch Onderwijs. Adres van de Soc. Techn. Vereeniging van Democr. Ingenieurs en Architecten en den Alg. Ned. Opzichters en Teekenaarsbond.

Technisch Gedeelte. San Marco (vervolg). — Nog eens loodwit contra zinkwit.

De Bouwwereld No. 51. De Dam te Amsterdam X De Oude Beurs, door Dr. J. C. Breen.

Het Internationale Woning Congres in Engeland V Rowton Houses.

Afbeeldingen van de nieuwe Koningklijke stallen op het Loo en van de Nieuwe H. B. School met 5 j. cursus te Haarlem.

De Ingenieur No. 50. Het IIIe Internationaal Petroleum-Congres te Bucarest 1907. II door S. J. Vermaes Jr.

Kabelbanen door J. André de la Porte c. i. en A. Snethlage c. b. i., met afbeeldingen en twee platen.

De beknopte handleidingen bij het onderwijs aan de Technische Hoogeschool, door R. A. van Sandick c. i.

Het Noordzeekanaal. Verslag der Commissie uit de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam.

Zuiderzee-droogmaking, door F. C. J. van den Steen van Ommeren c. i.

Rookplaag in de groote steden, door P. Bakker Schut c. i.

Technisch Weekblad B. v. T No. 50. Nuttig effect van het vereenigingsleven. — Uit de afdeelingen. — Droogmaking van een deel der Zuiderzee. (Vervolg) — Iets over materiaalspanningen. II — Berekening electrische gelijkstroommetten. (Vervolg) — Dieselmotoren.

De Aannemer No. 51. Middelbare Technische School.

Wat meer van nabij. De vakken zelf aan 't woord VII.

Ontwerp-Onderdomswet IV. (Slot)

Afdeeling Rotterdam. Vergadering van 13 December 1907.

De Nederlandsche Kiel-Industrie No. 24. Steenindustrie (Ingezonden). — Het verweer der Kalkzandsteenfabrikanten, overgenomen uit „de Opmerker". — Kalkzandsteen contra baksteen, overgenomen uit „de Bouwwereld". — Kalkzandsteen, overgenomen uit „de Opmerker". — Tekort Rijksverzekeringsbank. — Het smeren van losse riemschijven, overgenomen uit het „Technisch Weekblad" — Rookvrij stoken. — De „Almond"-koppeling voor geruischlooze, haaksche krachtoverbrenging. — Herziening der Woningwet. — Waarom is het geld duur?

Deutsche Bauhütte No. 50. Architektonische Streitfragen vor Gericht, door Erich Haller.

Bilder aus Memmingen, door Wilfried Baumgarten met reisschetsen van F. Müller.

Ein Miethaus in Freiburg door C. Walter bij een ontwerp van Karl Pewe.

Ein Kleinbauernhof, door M. Heeren bij een ontwerp van Albert Köhler Oldenburg.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Te Los-Angelos, in Californië, een stad die in 25 jaren zich heeft ontwikkeld van een plaatsje met 10000 tot een metropolis met 300000 inwoners, bouwt men een modern theater. Om voor de decoratieve beschildering van de groote zaal de hulp te verkrijgen van de beste krachten werd een prijsvraag uitgeschreven, waaraan 8 kunstenaars van verschillende nationaliteit deelnamen.

Op 19 November heeft de jury met algemeene stemmen besloten, den 1en prijs toe te kennen aan onzen voormaligen landgenoot Antoon Molkenboer, die sedert twee jaren in Amerika en gedurende het laatste jaar te Los-Angelos werkzaam is.

De heer Molkenboer was tot deelneming aan den wedstrijd uitgenoodigd. Hem is de uitvoering van dit belangrijke werk opgedragen.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. Gemeente-exploitatie buiten gemeentegrenzen.

Dank zij het initiatief en de energie van onzen vroegeren landgenoot, den heer H. P. N. Halbertsma, directeur van het stedelijke gas-, water- en elektriciteitsbedrijf te Wiesbaden, heeft de naburige gemeente te Bierstadt, die van Wiesbaden reeds gas en water betrok, nu ook met deze stad voor de levering van elektriciteit gecontracteerd, meldt het „Utr. Dbl."

Verleden week is het tot stand komen der elektrische verlichting op dien grondslag te Bierstadt feestelijk gevierd, waarbij door den Bierstadter magistraat en gemeenteraad een „Hoch" op den heer Halbertsma werd uitgebracht.

H. C

Men schrijft uit Almkerk aan de „N. R. Ct.":

Bij den landbouwer N. Zwart, op wiens erf vroeger een klooster heeft gestaan, is men bezig met graven, in de hoop geldswaardige voorwerpen te vinden. Dit klooster is door den St. Elisabethsvloed (18 November 1421) vernield.

Gevonden werden tot heden een groote zwarte pot en een kleine van Keulsch model, naast elkaar staande, maar gebroken. Dezer dagen stiet men op een onderaardsche gang, met muren van ongeveer 1 M. dikte, die boogvormig toeloopen. De breedte is 1½ M. De gang zit vol aarde, die men zal verwijderen.

APELDOORN. Het werk van het bouwen van de Koninklijke stallen te Apeldoorn, is door den minister van Financiën toegewezen aan de Gebr. Ooiman, aannemers te Leeuwarden, voor f 326.555.

BERICHT.

Wegens de Kerstdagen zal No. 52 van „DE OPMERKER" waarschijnlijk eerst een dag later dan gewoonlijk kunnen verschijnen en verzonden worden.

42STE JAARGANG. ZATERDAG 28 DECEMBER 1907. No. 52.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor-uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor-uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

PIETER POST

door A. W. WEISSMAN.

(Slot).

Het Hofje van Nieuwkoop in den Haag draagt zijn naam naar Johan de Bruyn van Buitenwech, Heer van Nieuwkoop, Noorden en Achttienhoven, die het geld naliet, waarvoor het van 1658—1661 naar het ontwerp van Post aan de noordzijde der Prinsengracht kon worden gebouwd.

„Binnen de poort en omtrek" zegt De Riemer „ziet men ter wederzijden dertig en dus in 't geheel „zestig huisjes of woonplaatsen uitermaaten net „geschikt en gebouwd door den vermaarden Archi„tect P. Post. Aan den ingang van de Prince-gragt „heeft men eenen schoonen voorgevel, met witten „hardsteen bezet en boven de poort zijn de wapens „van gemelden Heer en zijne Vrouw in gelijken „steen zeer groots uitgehouwen. Achter heeft het „een groote zaal of vertrek voor de Regenten, 't „geen op zwaar gemetselde boogen rust en boven „de zaal eenen koepel met een toorentje daarop".

Dit hofje, welks groote zaal van 1861—1887 het Schilders-genootschap Pulchri Studio huisvestte, is niet meer in zijn oorspronkelijken toestand. Want die zaal staat nu op zich zelf en was vroeger aan twee zijden ingebouwd. De Riemer geeft een uitvoerige afbeelding van het hofje in welstand. Vooral de groote zaal is een eigenaardig werk van Post. Haar ordonnantie van buiten heeft overeenkomst met die van het Stadhuis te Maastricht, hetwelk echter veel rijker is opgevat. Karakteristiek voor Post is ook hier weder het bekronend torentje.

Ongetwijfeld heeft Post in den Haag nog veel meer gebouwd. Immers de meester, zegt Van der Does

„thoont aen alle kant
„Dat hij getimmert heeft met oordeel en verstant,
„En datter niet en wert lichtveerdigh opgesmeten,
„Hetgeen dat Post niet had wel driemael opgemeten".

Naar mij werd medegedeeld is de heer C. H. Peters reeds lang met studiën over Post bezig, waarvan de vrucht binnen korten tijd het licht zal zien. Deze ijverige onderzoeker zal misschien over de Haagsche werkzaamheid van den bouwmeester nieuw licht ontsteken.

Onder de werken, door Post in prent uitgegeven behoort ook het Huis Vredenburch in de Beemster, dat hij voor Frederik Alewijn bouwde. Wanneer de stichting heeft plaats gevonden zegt Post niet, en na een halve eeuw wist ook Van der Aa het niet mede te deelen. De gevel van het hoofdgebouw heeft dezelfde ordonnantie als het Mauritshuis. Alleen zijn Korinthische pilasters voor de Jonische

in de plaats gekomen. Misschien is dus dit werk een der vroege scheppingen van Post, en valt het in denzelfden tijd als het Huis Swaenenburch, dat 1645 in zijn gevel draagt. Later heeft Post de groote orde bijna niet meer toegepast. Het Huis Vredenburch is echter gesloopt. zoodat ter plaatse niets meer wordt gevonden.

Een zelfde lot onderging het Huis Rijxdorp bij Wassenaar, dat Post van 1662 tot 1668 bouwde, naar Van der Aa mededeelt, die de plannen van Post in 1715 als koperprenten uitgaf. Dit buitenverblijf herinnert, wat de gevels betreft, het meest aan het Huis ten Bosch. Maar hier heeft Post de centrale toren aangebracht, waarvan hij bijna al zijn gebouwen heeft voorzien, en die wellicht ook boven het Huis ten Bosch zou zijn verrezen, als niet Jacob van Campen na Frederik Hendriks dood de Oranje-zaal door haar lagen koepel had bekroond.

Ook de ontwerpen voor de Waag te Gouda heeft Van der Aa naar de teekeningen van Post in koper doen graveeren. Deze Waag, in 1668 voltooid, is des meesters laatste belangrijke werk geweest.

De ontwerpen verschillen niet veel. Het oorspronkelijke heeft een luifel aan den voorgevel, die bij het uitgevoerde ontbreekt. Ook is bij dit laatste het rustiekwerk krachtiger. Bij beide ontwerpen is echter een klassieke orde, zooals de Waag te Leiden van 1658 die heeft, achterwege gelaten. Alleen het bekronend fronton is Palladiaansch.

Meer nog dan de Waag te Leiden is die te Gouda een bewijs, dat Post zelfs aan het eind van zijn leven meer voelde voor de Florentijnsche manier, die uit de werken van De Keyser en De Key spreekt, dan voor de regelen van Palladio, die door Van Campen naar Nederland waren gekomen.

En dit is des te eigenaardiger, daar Post zoo lang onder de leiding van Van Campen heeft gestaan. Niet alleen het reeds medegedeeld gedicht van Huygens bewijst de medewerking van Post met Van Campen, ook de archieven leggen daarvan getuigenis af. Zoo kreeg Post in 1645 van de Haarlemsche regeering een betaling wegens verricht teekenwerk voor de door Van Campen ontworpen Nieuwe Kerk. En de Amsterdamsche regeering betaalde Post in 1647 „voor zijne moeyten, vacatiën „ende dachloonen, mitsgaders verteerde costen bij „hem gehadt ende gedaen ten tijde hij heeft gebe„soigneert over het teyckenen van de modellen „van een nieuw te maken stads raethuys".

Heeft Van der Aa, door Post als ontwerper van het Mauritshuis in den Haag te noemen, dezen meester een werk toegeschreven, waarvan de eer aan Van Campen toekomt, het prentwerk door dien uitgever als „Les Ouvrages d' Architecture de Pierre Post" in het licht gezonden bevat slechts een klein deel der ontwerpen van dezen architect. In de voorrede erkent Van der Aa dit, waar hij zegt: „S'il arrive que je decouvre encore quelque „edifice considérable de son ordonnance, je ne „mancquerai pas de la faire paroitre au jour". Maar het schijnt dat dit den uitgever niet gelukt is, althans een vervolg is nimmer verschenen.

Ik had reeds gelegenheid om uit de stukken te bewijzen, dat het Gemeenlandshuis van Schieland te Rotterdam door Post werd ontworpen en dat Jacob Lois, op wiens naam dit gebouw gaat, slechts de uitvoerder kan geweest zijn, die door een met hem verwant stadsbeschrijver ten onrechte als den ontwerper werd genoemd. Verschillende gebouwen in den Haag acht ik ook door Post ontworpen, doch alleen voor het Hofje van Nieuwkoop en de Vergaderzaal der Staten van Holland kon ik bewijs van zijn auteurschap vinden.

Dat Post ook aandeel heeft gehad in het ontwerp der Oosterkerk te Middelburg, die door Bartholomeus Drijffhout is uitgevoerd, blijkt uit de „Tegenwoordige Staat van Zeeland", naar reeds werd opgemerkt.

Galland noemt als den ontwerper der gebouwen, die tusschen 1662 en 1669 te Leiden verrezen, Willem van den Helm „die misschien uit de werk„plaats van P. Post is voortgekomen". Het eerste ontwerp van Van den Helm zou dan geweest zijn dat voor de Waardkerk, die, nadat er een begin mede gemaakt werd, weder is afgebroken. Daarop zouden de Mare-poort, de Zijl-poort, de Hogewoertspoort en de Morsch-poort zijn gevolgd.

Bewijsplaatsen worden door Galland niet aangehaald. In de reeds meergenoemde „Oude Gebouwen te Leiden" wordt zoowel voor de Morsch-poort als voor de Zijl-poort Willem van den Helm als ontwerper genoemd, zonder dat natuurlijk (wat in zulk een beschrijving niet kan gevergd worden) archivalische bronnen worden genoemd.

Was Van den Helm de zelfstandig scheppende meester, waarvoor Galland hem houdt? Of moeten wij in hem slechts zien een bekwaam technicus, zooals Daniël Stalpaert, Jacob Lois en Bartholomeus Drijffhout dat waren? In het laatste geval zou Post de geestelijke vader der Leidsche gebouwen kunnen zijn. Het onderzoek der archieven kan ons mogelijk later hieromtrent inlichten.

Toen Post 2 Mei 1669 overleden was, leed de Nederlandsche bouwkunst een groot verlies. Want met hem ging de beste leerling van Jacob van Campen heen reeds twaalf jaar nadat zijn meester ten grave was gedragen. De Haarlemsche Courant meldde dat 17 December 1669 in den Haag zouden worden verkocht:

„De nagelaten boecken, papierkonst en platen „van zaliger Pieter Post, Architect van Sijn Hoog„heit, ten huyse van den overledene op de Amster„damsche Veerkaay".

Wij zagen reeds, dat in 1715 Pieter van der Aa een gedeelte van deze „papierkonst en platen" als „l'oeuvre" van Post in het licht zond en daarbij van den meester als van een beroemd architect sprak. Toch maakt Arnold Houbraken, wiens bekend werk in 1718 verscheen, van Pieter Post slechts ter loops melding als hij Frans Post behandelt. „Frans had een broeder, die een berugt „Bouwmeester was, door wien hij kennis kreeg aan „Prins Maurits, die naderhant het huis aan den „Haagsen Vijverberg liet bouwen".

Dan duurt het tot 1842, eer Immerzeel den bouwmeester onder de Nederlandsche kunstenaars opneemt, en hem tot broeder van Jan en Frans makend, de bijzonderheden omtrent zijn werken aan Van der Aa ontleent.

Christiaan Kramm volgt Immerzeel in 1864, doch wijst er op dat Jan Post geen broeder, maar de vader van Pieter geweest is. Overigens houdt ook deze schrijver zich aan Van der Aa.

In 1890 ontleent Galland bijzonderheden aan Kramm, doch laat Post in 1598 geboren worden, wat deze schrijver niet zegt. Ook de andere jaartallen en bijzonderheden, die Galland geeft zijn ten deele onjuist.

Ik heb een poging gedaan, om. in wat ik boven neerschreef, eenig meer licht over Post te ontsteken. Dat dit licht niet volledig is, erken ik gaarne. Doch mij ontbrak tijd en gelegenheid om inzonderheid de Haagsche archieven te doorzoeken, waarin wel het meeste omtrent Post zal kunnen worden gevonden.

De heer C. H. Peters zal in zijn te verwachten studie ongetwijfeld menige leemte, die ik moest overlaten, aanvullen. Daarom zie ik deze nieuwste pennevrucht van onzen begaafden Rijksbouwmeester met groote belangstelling te gemoet.

Zuiderzee-droogmaking.

De Heer F. C. J. van den Steen van Ommeren, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage, heeft in een ingezonden stuk in het Weekblad „de Ingenieur" zijn stem verheven tegen het wetsontwerp tot droogmaking van een gedeelte der Zuiderzee.

Het komt ons wel van belang voor, zijne zij het ook pessimistische beschouwingen in wijder kring te verspreiden, al ware het slechts omdat zij zoo goed als alleen staan.

Laat men toch de brochure van den heer Sanders buiten beschouwing, dan is er van dit wetsontwerp dat niets meer of minder beoogt dan een begin van uitvoering te geven aan een reuzenwerk, al bijzonder weinig notitie genomen, en waar dit het geval was, wordt de wensch uitgesproken, dat het niet zal worden aangenomen.

Op zichzelf zou dit geen groote ramp zijn, want o.i. zou de thans voorgestelde wijze van uitvoering een ongemotiveerde en onvoordeelige afwijking van het oorspronkelijke plan zijn, maar toch kunnen wij de bezwaren, die de heer v. d. S. v. O. te berde brengt niet deelen, want dergelijke werken zijn bij *goede voorbereiding* wel te ramen. Dat dit niet gemakkelijk is geven wij gaarne toe, maar het gaat niet aan, uit de veelvuldig voorkomende overschrijding der begrootingen, de conclusie te trekken, dat het maken van eenigszins betrouwbare begrootingen voor dergelijke werken *onmogelijk* is.

Wanneer aan de voorbereiding nog zooveel ontbreekt als hier verondersteld wordt, dan zal het zeker verstandig zijn vooralsnog niet tot uitvoering over te gaan. Wij laten het artikel hier volgen:

Van algemeene bekendheid is het, dat de Regeering een wetsontwerp heeft ingediend, strekkende om aan de 11 Vereenigde Provinciën van ons Gemeenebest een twaalfde toe te voegen, ontwoekerd aan de baren, een provincie die bestemd schijnt om in haar wapenschild een Lelie te voeren.

Is zoo iets werkelijk in de gegeven omstandigheden: „het ééne noodige?"

Ware het inderdaad mogelijk tot grondaanwinst te komen met vrij groote zekerheid van een behoorlijk batig slot, dan zou zoo iets overweging kunnen verdienen tot stijving van 's Lands kas; thans nu rente en aflossing van de Staatsschuld de hoogste post op de begrooting vormen en nog vele offers aan de schatkist gevraagd zullen worden komt uitvoering van deze werken mij niet wèl te verantwoorden voor.

Al wordt in de M. v. T. gezegd, dat er alleszins reden bestaat om tot uitvoering van het werk te besluiten, zelfs al zal de verkoop der gronden de kosten niet ten volle dekken, toch is het niet te ontveinzen, dat een uitvoering die wel door de opbrengst der gronden gedekt wordt eigenlijk het eieren eten van het voorstel is. En dat dit het geval zal zijn, wie zal het in ernst gelooven?

De Regeering noemt een geraamd bedrag, waarvoor deze werken gemaakt kunnen worden, maar . . . . *zijn dergelijke werken wel te ramen?* De voorbereiding van de droogmaking is niet zoo volledig gehouden, dat men ook maar eenigszins bij benadering kan zeggen, welke werken voor afwatering van de aangrenzende landen door de betrokken waterschapsbesturen geëischt zullen worden. En wat de eischen van dergelijke beheerders het Rijk kunnen kosten, dat leert de uitvoering van waterstaatswerken voldoende; ieder die eenigszins van nabij bekend is o. a. met de Maasmondwerken zal dit gereedelijk toegeven. Zoolang hier nog steeds ontbreekt de „wet op de lastige polderbesturen", zoolang zal men tegen dergelijke besturen vrijwel machteloos staan en zal men van Rijkswege eenvoudig moeten toegeven wat van die zijde verlangd wordt, hoe overdreven ook de eischen zijn. Natuurlijk geldt dit niet wanneer eerst bindende afspraken met alle betrokken besturen gemaakt zijn, dan heeft men eenigen vasten grond onder de voeten, maar de M. v. T. spreekt daar niet van. Laten wij toch uit vroegere overschrijdingen van begrootingen de les trekken, *dat dergelijke werken niet te ramen zijn*; zoodoende is het leergeld van vroeger niet geheel onnut geweest. Wil men de gedachten eenigszins bepalen bij cijfers, dan doet men in ieder geval verstandig de in de M. v. T. genoemde cijfers met een coëfficiënt niet lager dan bijv. 1,5 te vermenigvuldigen om tegenvallers van allerlei aard het hoofd te kunnen bieden. Doen wij dit en bepalen wij de waarde van de verkoopbare gronden op f 1700 × 1,5 = f 2550 per H.A., dan rijst de vraag of dit een b drag is, waarvoor die grond aan de markt is te brengen?

Toch zeker niet als bouw- en weiland. Verder moeten wij bedenken, dat deze grond in diepe droogmakerijen ligt, met peilen tot 7.20 M. ÷ N.A.P. toe, d. i. nog bijna 1 M. dieper dan het peil van den Prins Alexanderpolder, die tot de allerdiepste van onze droogmakerijen behoort. Hoe goed men de reserve-machines ook inricht en hoe stevig men de dijken maakt, een onderloopen van de polders is, zoolang de zwaartekracht van boven naar beneden werkt, mogelijk.

Met stoomvermogen, d. w. z. met steenkolen, moeten deze landen drooggehouden worden en hoe komen wij daar bijv. in oorlogstijd aan? Wel brengt Limburg kolen voort, maar bij Nieuwstad, ten noorden van dit gebied gelegen, is ons vaderland amper een uur gaans breed en zal toevoer van kolen in oorlogstijd, zoowel uit eigen als uit ander gebied, dikwijls met zeer veel bezwaren gepaard gaan, ja onmogelijk kunnen blijken. Bij het verkrijgen van geld op lange termijnen voor ongebouwde, maar in nog hoogere mate voor gebouwde eigendommen, wordt met dergelijke factoren gerekend. Hieruit volgt dat een eenigszins belangrijke bebouwing uitgesloten is, wat o. a. ook intuïtief in Friesland gevoeld wordt, waar de terreinen die vroeger de Middelzee vormden (de zee tusschen Westergoo en Oostergoo, waarvan de zuidelijke oever tot Sneek

en IJlst ging), nog heden ten dage, eeuwen nadat verschillende bedijkingen zijn uitgevoerd, practisch gesproken onbewoond zijn, dorpen zijn daar niet in ontstaan.

Een besliste noodzaak voor indijking en drooglegging zooals vroeger bij het Haarlemmermeer het geval was, dat het koste wat het wilde, drooggemaakt moest worden, is hier niet aan te wijzen; waar onze schatkist straks geplaatst zal worden voor de verstrekking van gelden, die rendabel of niet, betaald *moeten* worden (o. a. voor sociale doeleinden, voor Staatsbedrijf van spoorwegen e. d.), komt uitvoering van dit werk met zoo'n groote kans op een belangrijk tekort mij hoogst onverstandig voor, althans in de tegenwoordige omstandigheden.

Hiermee heb ik mijn groot bezwaar tegen het wetsontwerp blootgelegd. Ik twijfel er niet aan of mijn stem zal wel zijn gelijk die des roependen in de woestijn, maar ik acht het noodig het bovenstaande te zeggen, opdat wanneer over een 10- of 15-tal jaren voor de zooveelste maal zal blijken dat de financieele gevolgen teleurstelling wekken, niet gezegd zal kunnen worden, dat uit ingenieurskringen geen enkel woord van waarschuwing tegen deze drooglegging is gehoord.

F. C. J. van den Steen van Ommeren c. i.

Prijsvragen.

JURY-RAPPORT

van de prijsvragen door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, uitgeschreven in 1907.

Aan
het bestuur van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.

M. M.

Mag in 't algemeen aan de prijsvragen uwer vereeniging eene groote belangstelling te beurt vallen, ook die, dit jaar door U uitgeschreven voor een „Café Restaurant" en een Vereenigingsgebouwtje op een Sportterrein", werden met een beslist succes bekroond.

Voor de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" ligt in het feit van de belangrijke deelname, een reden tot groote voldoening, daar ten duidelijkste blijkt, dat haar vooropgesteld streven om, door het uitschrijven van prijsvragen, de lust tot studie bij onze jeugdige vakgenooten aan te wakkeren, op een gunstig resultaat kan bogen.

En ligt in dit slagen niet eene vingerwijzing, waar in den laatsten tijd meer en meer stemmen opgaan voor het denkbeeld om het uitschrijven van prijsvragen algemeen te doen zijn, dit stelsel ook toe te passen voor het tot standkomen van belangrijke openbare gebouwen, die thans bijna uitsluitend worden toevertrouwd aan ambtenaren, die toch reeds met werk overladen zijn, waar in Duitschland, Engeland en Frankrijk op zoo bevredigende uitkomst kan worden gewezen? Dat hierdoor de bouwkunst bij ons te lande niet weinig zou worden gediend is een ovetruiging, die vrijwel algemeen wordt gedeeld en waar dikwijls wordt gewezen op de povere uitkomst en de moeielijkheden uit de prijsvragen voortvloeiende, is het een verblijdend verschijnsel er op te kunnen wijzen, dat door deze prijsvraag wederom bewezen is, dat uitstekende resultaten te verkrijgen zijn, wanneer alles goed wordt voorbereid en overwogen.

Er is met ernst en toewijding door de mededingers gewerkt; tal van antwoorden geven blijk van eene frischheid van inspiratie, eene gelegenheid van opvatting en eene nauwgezette studie, die hoogst prijzenswaardig zijn.

't Is dan ook met groote ingenomenheid, dat de Jury hare moeielijke taak aanvaardde om de verschillende inzendingen aan eene beoordeeling te onderwerpen.

Op de 1e prijsvraag voor een Café-Restaurant, kwamen 20 antwoorden in onder de motto's:

Tratoria, Monoliet, Mahlzeit, Lucullus, Nous verrons, Bacchustempel, Ça y est, Age quod agis, Rotterdam, Salambo, Catz, Biljart, Synthesis, Houtsnip, Betsy, 1907, A, drie vierkantjes (geteekend), Glück auf, R. H. D. door elkander; bovendien werd ons ter hand gesteld een ontwerp onder motto „Overgang", dat echter wegens te late inzending niet voor eene eventueele bekroning in aanmerking mocht komen.

Wij betreuren het, bij deze prijsvraag, er op te moeten wijzen, dat eenige inzenders zich bij hun werk door een modern Duitsche opvatting hebben laten leiden. Gedachtig aan het woord: „ons land zij groot in datgene, waarin een klein land groot kan zijn", moet ons streven geheel naar het in vervulling brengen van dit kernachtig woord, gericht zijn. Waar juist in den laatsten tijd op verschillend gebied, zoovele verschijnselen zich voordoen, die er op wijzen, dat wel degelijk ons kleine land met succes in het strijdperk met grootere naties kan treden, moeten wij, steunend op onze oude traditie en met het voorbeeld van Holland's glorietijdperk voor oogen, op eigen kracht vertrouwend, ons eene plaats verzekeren in de eerste gelederen van het vredelievend leger, dat in naam van ontwikkeling en beschaving allerwege optrekt, om, brekend met sleur en conventie op onze eigen wijze uiting te geven aan den scheppingdrang, die, altijd en overal, eene kentering van denkwijze en opvattingen kenmerkte. Dat daarbij het opkomend geslacht een beteekenisvol aandeel heeft, is niet te ontkennen en verheugt ons in dit geval, waar de uitkomst dezer prijsvragen, zoovele beloften in zich bevat.

Tratoria. De combinatie voor de beide zalen is niet fraai te noemen en de biljardzaal is door de zware muurpijlers minder gunstig verlicht; ook de ligging der privaten is niet gelukkig. Op de verdieping, die zich niet logisch uit den beganen grond ontwikkelt, is eene groote vestibuleruimte gewenscht; de ligging, de toegangen en de verlichting van de kleine zalen laat te wenschen. De gevel mist het karakter van een Café-Restaurant en verraadt een uitheemschen invloed. Het teekenwerk is handig opgezet.

Monoliet. Ook in dit plan, dat een eenigszins verwarden indruk maakt door de vele sprongen en hoeken is de verbinding van de groote zaal met de billardzaal onvoldoende; eerstgenoemde zaal is bovendien minder fraai van vorm en te klein in verhouding tot het geheel. De vestibule daarentegen is onnoodig groot, het dames-toilet onvoldoende verlicht en het heeren-toilet ongunstig gelegen. De ligging van de zalen op de verdieping is goed, doch de corridor veel te klein en bekrompen; bovendien is de groote zaal te laag, zoodat van deze ruimte in den gevel niet voldoende partij getrokken is. De gevel is niet zonder bekoring, doch niet geheel van gezochtheid vrij te pleiten en staat blijkbaar onder Duitschen invloed. Het teekenwerk is smaakvol, handig en aantrekkelijk.

Mahlzeit. In tegenstelling met het voorgaande plan, mist dit ontwerp alle bekoring. Het plan is onvoldoende doorwerkt; de vorm van de billardzaal laat te wenschen over en de bovenverdieping is te veel versnipperd. Ook de gevel is weinig behagelijk, het teekenwerk is slordig.

Lucullus. Het plan is eenvoudig en duidelijk van samenstelling; doch de ligging der privaten en de verlichting van de biljardzaal zijn ongunstig, terwijl ook de verlichting van de buffetkamer niet naar den eisch is. De indeeling van de bovenverdieping is niet slecht, alleen is 't te betreuren, dat de groote zaal niet aan den voorgevel geprojecteerd is, hierdoor zou deze veel aan uitdrukking gewonnen hebben, terwijl nu het type

van een Café-Restaurant niet getroffen is. De topgevels zijn veel te zwaar; het teekenwerk is goed.

Nous verrons. Dit plan bezit meerdere goede hoedanigheden, de vorm van de groote zaal, die in verhoeding tot de biljardzaal te klein is, doet onaangenaam aan. Op de verdieping is de groepeering der vertrekken niet slecht, doch de verlichting van een der kleine vergaderzalen met bovenlicht niet gewenscht, terwijl de ligging van de feestzaal minder gelukkig is. De gevel maakt een vriendelijken indruk, doch mist door de breede ontwikkeling van de woning van den restaurateur het gewenschte karakter. De architectonische opvatting van den gevel verdient aanmoediging. Het teekenwerk is correct.

Bacchustempel. Vooral het plan van dit ontwerp verdient allen lof; de wijze, waarop de groote zaal en de biljardzaal gegroepeerd zijn, is zeer te prijzen en zal een fraaie ruimte-ontwikkeling opleveren. Ook de ligging van de dienstvertrekken is gunstig. De eerste verdieping, die zich logisch uit den beganen grond ontwikkelt, geeft eene zeer goede indeeling door de gelukkig gevonden rangschikking van de drie zalen om eene ruime centrale hal. De vorm van de groote zaal is echter minder fraai, terwijl de hoogte onvoldoende is, wat zich ook in den gevel uit. De dienstafdeeling op de 2de verdieping is niet beknopt genoeg en dientengevolge niet geriefelijk. De gevel is goed, ddch had in aanzien gewonnen, indien den ramen van den voorgevel eene meerdere hoogte-ontwikkeling was gegeven en de gevel vlak ware gehouden. De twee koepelvormige torens zullen in perspectief, ook in verband met hun planvorm, te zwaar toonen en zijn van vorm niet eigenaardig, waar het gebouw wordt verondersteld te staan aan eene breede straat. Het teekenwerk is zeer goed.

Ça y est. Het plan is doordacht in elkaar gezet, doch architectonisch minder fraai ontwikkeld, wat vooral op de 1e vereieping het duidelijkst aan den dag treedt.

De toiletten op den beganen grond zijn te ver van de groote zaal verwijderd; de woning van den restaurateur is slecht ingedeeld en verschillende dienstvertrekken zijn ongunstig gegroepeerd en onvoldoende verlicht.

De gevel heeft weinig karakter, terwijl de te smalle steunpunten onder de bogen een onaangenaam effect teweegbrengen. De détail is goed geteekend, doch het overige teekenwerk is wat slordig.

Age quod agis. Het plan vertoont eenige overeenkomst met het ontwerp onder motto: „Bachustempel", alleen is de architectonische groepeering van groote zaal en biljardzaal minder fraai en de verlichting van laatstgenoemde zaal niet voldoende. De bovenverdieping bezit uitstekende eigenschappen, terwijl ligging en groepeering van de dienstvertrekken en de woning van den restaurateur zeer verdienstelijk zijn. Ofschoon goed beredeneerd, zijn de beide gevels niet aantrekkelijk en hebben weinig karakter. Het teekenwerk is zeer vlot uitgevoerd.

Rotterdam. Voor gangen en dienstvertrekken is in dit plan te veel ruimte opgeofferd, zoodat de groote zaal te klein is geworden, waardoor veel afbreuk aan het overigens niet slechte ontwerp wordt gedaan. Verder heeft de biljardzaal een ongunstigen vorm. De ligging van de zalen op de verdieping is goed, doch hier mist men eene voldoende voorruimte; ook de verlichting laat hier en daar te wenschen over. De gevel is niet slecht, doch, in enkele détails min of meer zwak; zoo zijn de topgevels, die zich geenszins uit den gevel ontwikkelen, niet fraai en de afdekking van den toren weinig constructief.

Salambo. De ontwikkeling van de beide zalen op den beganen grond is zeer goed, doch aan de bovenverdieping, die zich niet organisch uit den beganen grond ontwikkelt, bleven meerdere gebreken; zoo is de groepeering van de drie zalen, waarvan een met bovenlicht, afkeurenswaardig en zal in het gebruik bezwaren met zich brengen. Door het omplaatsen van de hoofdtrap op de 1e verdieping is bovendien onnoodig ruimte verloren gaan. Ook zijn de dienstvertrekken niet gunstig gelegen. Zijn op het plan verschillende fouten aan te wijzen, de gevel daarentegen behoort, wat algeheelen opzet betreft, tot de beste van het ingezonden werk; de wijze, waarop de cafézaal en de groote zaal tot uitdrukking zijn gebracht, verdient alle lof. Jammer, dat de détails hieraan afbreuk doen; zij verraden een nog ongeoefende hand; ook de vormenspraak is tamelijk conventioneel.

Catz. Afgezien van de ongunstige plaatsing der toegangen, waardoor het mooiste gedeelte van de cafézaal onbruikbaar wordt, is de benedenverdieping veel beter dan de bovenverdiepingen. Deze houden bovendien geen verband met de benedenruimten, terwijl eene der kleine zalen ongunstig gelegen en verlicht is. De dienstruimten en de woning van den restaurateur zijn ingewikkeld. De min of meer Duitsche gevel mist het karakter van een Café-Restaurant en vertolkt de daarachter gelegen ruimten geheel onvoldoende. Het teekenwerk getuigt van smaak, doch de détail is onduidelijk en drukt de materialen niet genoegzaam uit; de decoratieve détails hebben verdienste.

Biljart. Het verband tusschen de verschillende verdiepingen laat ook in dit plan te wenschen over, terwijl in de indeeling een aantal fouten zijn aan te wijzen. Op den beganen grond is de ligging der privaten niet juist en de verlichting van het buffet onvoldoende. De verdieping is verward van samenstelling en in vele opzichten slecht verlicht, bovendien zijn eenige vertrekken van de restaurateurswoning onbruikbaar. De gevel is tamelijk conventioneel en brengt de verschillende vertrekken niet tot uiting.

Synthesis. In hoofdgedaante is dit plan niet kwaad, doch de architectonische ontwikkeling laat te wenschen.

De indeeling van den beganen grond is beter dan van de vedieping waar de groote zaal ongunstig gelegen is. De gevel is droog van opvatting en uitvoering en is geene weerspiegeling van de daar achter liggende vertrekken.

Houtsnip. De hoofdindeeling is in 't algemeen gunstig; de verhouding van de cafézaal goed en architectonisch aangenaam ontwikkeld; doch de billardzaal is te klein; de hoofdtrap is te veel naar achter gebracht en daardoor minder juist gelegen. De zaal op de verdieping is niet gelukkig van verhouding en de plaatsing van het tooneel niet bestudeerd. Op de tweede verdieping wordt geene groote vergaderzaal gevraagd. De gevel is door de te groote raamopeningen en uitbouwen te verbrokkeld. Het teekenwerk is handig.

Betsy. Het plan is constructief niet goed, door totaal gemis aan verband tusschen verdieping en beganen grond; toch bezit de beganegrond-indeeling goede eigenschappen, doch het plan van de 1e verdieping is zeer onvoldoende en mist alle aantrekkelijkheid; de groote zaal is aan den achtergevel gelegen, terwijl de geheele breedte van den voorgevel wordt ingenomen door de woning van den restaurateur, waarvan het gevolg is dat het karakter van het gebouw niet tot zijn recht komt, terwijl ook het streven om verband te brengen van het plan met den gevelopstand, hier geheel afwezig is. Overigens is het teekenwerk zeer zorgvuldig behandeld.

1907. In dit plan is aan de dienstvertrekken ten koste van de voornaamste lokalen te veel plaats ingeruimd; in 't bijzonder is dat 't geval met de plaatsing van het buffet en de trap naar de verwarmingskelder, tusschen café- en billardzaal. Ook de 1e verdieping is niet gunstig ingedeeld, terwijl de toegang tot de groote zaal niet ruim genoeg is. De opvatting van den gevel is conventioneel en mist de aantrekkelijkheid door de velerlei gewerkte motieven. Aan de détailteekening van het interieur is veel zorg besteed.

A. De dienst is in dit plan omslachtig en de ligging van de zaal op de verdieping, met onvoldoenden toegang en slechte verlichting, is ongunstig.

De privaten op den beganen grond zijn te ver van de groote zaal verwijderd. De gevel is zonder eenig karakter en arm van opvatting. Het onderwerp blijkt

boven de krachten van den ontwerper te gaan.

Drie vierkantjes (geteekend). De algemeene opzet van dit plan is goed, ofschoon de architectonische verhoudingen van de zalen niet gunstig zijn te noemen. De toegangen naar en situatie van de zalen op de verdieping zijn niet gelukkig. De voorgevel is door het avant-corps te veel in tweeën gedeeld zonder dat de voorsprong verband houdt met het plan, waardoor de achterliggende ruimten in den gevel niet spreken. De uit de hand geteekende gevel, in onderdeelen niet zonder verdienste, is in samenstelling onzuiver en maakt een slordigen indruk.

Glück auf. Zoowel verlichting als hoofdindeeling zijn van dit plan gunstig, in 't bijzonder de verbinding van de twee voornaamste lokalen op den beganen grond. Het kantoor van den restaurateur is te achteraf gelegen. Het 1e verdiepingplan levert constructief bezwaren op voor den rationeelen opbouw. De vertrekken der woning van den restaurateur liggen te veel verspreid en de indeeling is niet gunstig. De buitenarchitectuur is eene weinig fraaie aaneenschakeling van Duitsche motieven, waarbij de toren zonder eenig verband met het plan, als decoratief ornament moet worden begrepen; de dienstingang is zeer onaangenaam van vorm. De doorsnede is onvolledig.

R. H. D. (door elkander). Door het uitbouwen van de balkons aan den achtergevel is in strijd met het programma gehandeld. Wat de practische bruikbaarheid van het plan betreft is de hoofdgedachte van het plan niet kwaad, ofschoon 't slecht in elkaar zit en architectonisch zeer weinig beteekent. Blijkbaar gaat de opgaaf de krachten van den ontwerper te boven en daarbij is het teekenwerk slecht en slordig.

Overgang (te laat ingezonden). Het plan is in zooverre in strijd met het program, dat het achtergedeelte van het ter volle diepte geheel opgaat. De groepeering der lokalen is goed, ofschoon de conceptie van het geheel eenigszins verward is en de onderlinge verbinding te wenschen laat; de zalen op den beganen grond zijn niet groot genoeg in verhouding tot den dienst; de leestafel is ongunstig verlicht en de privaten liggen te ver van de zaal verwijderd. De gevel bezit ontegenzeggelijk goede eigenschappen, vooral in détals, mist echter het vereischte karakter en vertolkt niet de achterliggende localiteiten; de verschillende gedeelten houden niet voldoende verband met elkäar. Het teekenwerk is verdienstelijk en getuigt van eene zeer geoefende hand; de behandeling van de plannen laat echter aan duidelijkheid te wenschen over.

De Jury, steunend op de voorafgaande beoordeelingen, stelt met algemeene stemmen aan het Bestuur van B. K. V. voor, in afwijking van het programma toe te kennen:

den 1en prijs: Zilveren medaille met getuigschrift der Vereeniging, benevens f 70.— aan motto: „Bacchustempel" en

den 2den en 3den prijs te verdeelen tusschen motto „Age quod agis" en motto „Salambo" en aan ieder der ontwerpers toe te kennen een bronzen medaille met getuigschrift der Vereeniging, benevens f 15.—.

Voor een „Sportgebouw" kwamen 26 antwoorden in onder de motto's:

Wapenschild met drie kleine dito (geteekend), L in een driehoek (geteekend), De 4de, Cirkel met streep (geteekend), Country life, Holland, Diabolo, Elk schot is nog geen eendvogel, N. C. N. P., Jong Holland, Betsy, I, Regina, Olympia, S. P. O., Wapen met leeuw (geteekend), Judix, Cirkel (geteekend), Driehoek in cirkel (geteekend), E. V. A. D., Sparta I (in drukletters), Sparta II (in dubbele letters), Sport I (in vierkante letters), Sport II (in ronde letters) Sport in cirkel met middenband (geteekend), Sport III (in potloodletters), alsmede een ontwerp onder motro „Ludus pro Patria", dat wegens onvolledige inzending, eventueel in de eindbeslissing buiten mededinging moest worden gesteld.

Bij de beoordeeling der plannen, huldigde de Jury de opvatting, dat eene scheiding van de ruimten bestemd voor het publiek en van het sportieve gedeelte, wenschelijk is en dat de restauratiezaal als het belangrijkste onderdeel van het gebouw moet worden beschouwd. Voorts hield de Jury rekening met de tweeërlei opvatting, die het program toelaat, omtrent de bestemming van het gebouw als vereenigingsgebouw voor eene vereeniging van uitsluitend heeren of eene gecombineerde vereeniging van beiderlei kunne.

Wapenschild met drie kleine dito (geteekend).

Door het gemis van een voldoenden toegang naar het sportieve gedeelte, zijn de dienstvertrekken niet te bereiken, dan door de restauratiezaal, wat af te keuren is; daarbij is de ligging der toilletten voor de spelers ongunstig en de kleine kleedkamer van het wachtlokaal te ver verwijderd. Het uitwendige is droog van opvatting, en draagt een karakter, dat het midden houdt tusschen een dorpstation en eene schilderwoning.

L. in een driehoek (geteekend). De plattegrond is niet ongunstig, vooral wat betreft de ligging van de restauratiezaal, ofschoon de varanda te smal, de toegangen naar de sportafdeeling te hokkerig en de privaten niet gunstig gelegen zijn, terwijl voor deze laatsten bovenlicht niet aanbeveling verdient en de planverdeeling van de verdieping wel wat uitgebreid is.

Het ontwerp is als een onbeholpen uiting te kenmerken, waarbij de ontwerper zich blijkbaar eene verkeerde voorstelling van het gebruik van het gebouw gemaakt heeft; het geheel doet meer denken aan een kurhaus aan een strand dan aan een sportgebouw.

De 4de. De niet eenvoudige plattegrond, bezit goede hoedanigheden, met name de groepeering van de drie hoofd-dienstvertrekken en de ligging van de café-zaal. Het geheel maakt een zeer decoratieven indruk en is zeer verdienstelijk geaquarelleerd, doch staat decoratief hooger dan architectonisch. De ontwerper heeft schilderachtige groepeering en oplossingen gezocht, die de samenhang van het geheel schade doen; de afdekking van den toren is zwak en onaangenaam van vorm, terwijl de raamopeningen met hun gebogen stijlen minder aangenaam van vorm en onpractisch zijn. Het geheel geeft overigens blijk van veel fantasie.

Cirkel met streep (geteekend). De weinig bestudeerde plattegrond heeft de fout, dat niet, dan door de restauratiezaal, de kleedkamers te bereiken zijn, ook zijn de privaten ongunstig gelegen. Het ontwerp van den gevel is onvoldoende en de perspectief slecht.

Country life. Het plan is niet op de verlangde schaal geteekend. De restauratiezaal domineert niet voldoende en de privaten zijn ongunstig gelegen ten opzichte van de sportafdeeling, terwijl ook in dit plan de afscheiding tusschen de 2 afdeelingen publiek en sport, niet afdoende in 't oog gehouden is. Het geheel maakt geen onaangenamen indruk, ofschoon de toren niet gelukkig van vorm is. Het teekenwerk is vlot, doch de kleur niet gelukkig.

Holland. Waar de groepeering van het plan goed, de plattegrond over 't algemeen gunstig is te noemen en de afdeelingen goed van elkäar afgescheiden zijn, vermindert de afwezigheid van privaten bij de restauratiezaal de waarde van het plan. De afzonderlijke ingangen voor de spelers zijn prijzenswaardig, doch de portalen niet voldoende verlicht. De gevel is niet logisch gedacht en heeft weinig organisch verband. Het karakter van het geheel is niet kwaad.

Diabolo. Het plan is, voor een sportgebouw, te groot opgevat; de hal is in 't programma niet gevraagd. Ook hier is met de gewenschte afscheiding tusschen de ruimten voor het publiek bestemd en voor de spelers, geen rekening gehouden. De perskamer is, als gevolg van den breeden aanleg, te groot. De gevel is vrij goed, doch heeft weinig karakter. Aan het teekenwerk is handigheid niet te ontzeggen; de kleursamenstelling is niet gelukkig.

Elk schot is nog geen eendvogel. De opbouw in steen is in strijd met de in het programma vastgelegde bedoeling. De gemeenschappelijke toegang voor spelers en publiek is ook in dit geval af te keuren, de wasch- en kleedkamers zijn onderling ongunstig gelegen, terwijl de vorm van de kleine kleedkamer te gerekt is; de zijingangen missen hunne bestemming door de kruising met den toegang van het publiek, waardoor de sportafdeeling in tweeën wordt gesneden; verder is de steenen portiek belemmerend voor het uitzicht van de restauratiezaal. De 1e verdieping heeft een prettige indeeling der gevraagde ruimten. Overigens is het geheel een goed ontwerp van bijzondere architectonische waarde, en met veel zorg in teekening gebracht.

N. C. N. P. De totale indruk van dit orgineele plan is zeer gunstig en de vorm van de restauratiezaal zeer gelukkig te noemen; het waschlokaal is echter ongunstig gelegen ten opzichte van de kleine kleedkamer en de ligging en het aantal der privaten is onvoldoende. Het ontwerp is prettig, frisch en gezond van opvatting, geeft blijk van veel architectonisch talent, terwijl de plattegrond beknopt en artistiek in de gevels is opgelost. Het teekenwerk hoewel ietwat schetsmatig behandeld is zeer verdienstelijk.

Jong Holland. Het plan is te grootsch van opvatting en de ruime vestibule voor een dergelijk gebouwtje geen vereischte. Het ontbreken van het plan van de eerste verdieping doet het weinig verband tusschen onder- en bovenbouw weinig in 't oog springen.

De te smalle gang in 't midden van het gebouw, is niet voldoende verlicht, wat voor een vrijstaand gebouw toch als vereischte mag gelden; de toiletten liggen ten opzichte van de restauratiezaal hoogst ongunstig. Het ontwerp maakt in zijn geheel den indruk goed verzorgd te zijn, behoudens de weinige stabiliteit van de uitgebouwde torens. De opvatting en het karakter van het geheel is goed.

Betsy I. Van den overigens zeer gunstigen plattegrond, is het een fout, dat de verbinding van de privaten met de kleedkamers en toiletten door de restauratiezaal plaats heeft; een fout, die, door het aanbrengen van portaaltjes, voorkomen zou zijn; verder is de bergplaats grooter dan gevraagd is. Van de mooie veranda, is goed partij getrokken voor dit voorname onderdeel van den bouw. De voorgevel is over 't algemeen van weloverwogen architectuur; de achtergevel daarentegen is niet geslaagd. Het teekenwerk is goed.

Regina. Dit ontwerp heeft de groote fout, dat de toegang tot het gebouw door de restauratiezaal plaats heeft; — met afzonderlijken toegang tot de sportafdeeling zou dit plan aanmerkelijk winnen; de W. C.'s voor Dames ontbreken en de privaten voor de verdieping zijn niet in verhouding tot de afmetingen der aangrenzende vertrekken. Het uiterlijk heeft een stedelijk karakter en is smakeloos en conventioneel van opvatting.

Olympia. Het restaurant mist behoorlijken toegang, terwijl de toiletten ongunstig gelegen zijn en de privaten aanleiding geven tot veel ruimteverlies. De hoofdgroepeering der dienstvertrekken is gunstig, doch onvoldoende bestudeerd; de veranda is te smal en ongunstig gelegen. De buiten-ordonnantie verraadt eene weinig geoefende hand.

S. P. O. Het plan maakt in zijn geheel een gunstigen indruk; echter is het waschlokaal ten opzichte der kleine kleedkamer ongunstig gelegen; de twee trappen zijn niet in verhouding tot de meer ondergeschikte beteekenis van de verdieping. Eene verbetering van het plan zou zijn, de dwarsgangen tevens als toegangen tot het sportgedeelte te doen dienen. De buitenarchitectuur is van hoogst twijfelachtig karakter en is logisch gedacht.

Wapen met leeuw (geteekend). De restauratiezaal snijdt het plan in tweeën en mist tochtportalen; ook hier zijn de kleedkamers niet dan door de restauratiezaal te bereiken en ligt het waschlokaal ongunstig ten opzichte van de kleedkamers. Het uiterlijk draagt een fantastisch- Oostersch stempel, is te grootsch van opvatting en mist het karakter aan een sportgebouw te stellen.

Judix. De plattegrond is beknopt en verdienstelijk in elkaär gezet, behoudens de restauratiezaal en de bergplaats. De gevel mist het vereischte karakter; de toren is veel te zwaar.

Cirkel (geteekend). Ofschoon de groepeering over 't algemeen goed is, heeft dit plan geen organisch verband en is gezocht van conceptie; de kleedkamer is onvoldoende verlicht, terwijl de restauratiezaal niet voldoend uitzicht op het sportterrein biedt. Het karakter van de architectuur is goed, — de perspectief is klein en weinig verzorgd; het geheel draagt het kenmerk dat de ontwerper niet voldoende studie aan zijn werk besteed heeft.

Driehoek in cirkel (geteekend). De opzet van het plan beantwoordt niet aan het doel, doordat de restauratiezal tevens als vestibule dienst zal moeten doen en omdat de dienstvertrekken onmiddellijk aan de zaal aansluiten, wat moet worden afgekeurd; ook mist de restauratiezaal een tochtvrijen ingang. De zaal is weinig karakteristiek; het teekenwerk is vrij goed.

E. V. A. De indeeling van dit plan is niet slecht, ofschoon de sportafdeeling niet voldoende gesepareerd is. Terwijl de bestemming van het gebouw vrij goed in den gevel is uitgedrukt, is het ontwerp droog en weinig aantrekkelijk van opvatting.

D. De symmetrische ligging van de restauratiezaal en de groote kleedkamer aan weêrszijden van den ingang, heeft tengevolge, dat de eerstgenoemde ruimte als 't middelpunt van het gebouwtje niet overheerscht en de laatste eene te voorname plaats in het plan inneemt; de directe toegangen naar de kleedkamers, van buiten af, zijn afkeurenswaardig, terwijl de gang op den beganen grond niet voldoende is verlicht; het verdiepingsplan is niet gelukkig. Waar het uiterlijk van veel smaak getuigt en architectonisch verdienstelijk van opvatting is, is het te betreuren, dat het eigenaardige van het sportgebouw in dit ontwerp niet voldoende tot uiting komt en dat door de ligging van de groote kleedkamer een gedeelte van de veranda in 't gebruik niet tot zijn recht zal kunnen komen. De perspectiefteekening is fraai opgewerkt met veel decoratieve bedoeling.

Sparta I (in drukletters). De perspectief ontbreekt bij dit ontwerp. De hal beantwoordt niet aan haar doel en bij de restauratiezaal mist men de bijbehoorende privaten. De compositie van het geheel is verre van fraai, mist samenhang, terwijl het silhouet van het gebouw slecht is.

Sparta II (in dubbele letters). De algeheele opzet van het plan is zeer goed en prijzenswaardig is hier de afscheiding van het publiek met het sportieve gedeelte in 't oog gehouden; een bezwaar is, dat de douches niet in het waschlokaal zijn gelegen en dat de privaten van de sport-afdeeling door het waschlokaal van de overige ruimten zijn afgesloten; het 1e verdiepingplan is niet logisch uit het beganegrond-plan opgebouwd. Ofschoon niet in het programma gevraagd is het groote terras te prijzen. De buiten-ordonnantie is onbehagelijk van vorm en ondanks de vakwerkbouw te monumentaal; de uiterlijke groei laat veel te wenschen over. Het teekenwerk verraadt een weinig geoefende hand.

Sport I (in vierkante letters). De origineele platte grond is in algemeene opvatting goed, ofschoon de dienstingangen te bekrompen zijn en de restauratiezaal afzonderlijke privaten mist; de spoelkeuken is slecht gelegen en verlicht, terwijl de privaten voor de spelers te smal en de douchekamers door de gang van de kleedkamers zijn afgesneden; op de verdieping is de perskamer alleen door de bestuurskamer te bereiken. Als hoofdgedachte is het uiterlijk goed opgevat, al zijn vorm en kleur niet beheerscht en conventioneel.

Sport II (in ronde letters). De ongunstige ligging van den ingang ten opzichte van de restauratiezaal en van de dienstvertrekken, veroordeelen dit plan; ook is de gang slecht verlicht en wordt bij de restauratiezaal de privaat-inrichting gemist; de veranda is te smal en de bovenbouw is niet constructief en niet organisch ontwikkeld uit den onderbouw. De architectuur der gevels is banaal van opvatting.

Sport in cirkel met middenband (geteekend). Ofschoon van groepeering vrij goed, in dit plan te peuterig samengesteld; de restauratiezaal heeft geen tochvrijen ingang en de privaten zijn niet gunstig gelegen: daarbij is het wachtlokaal zeer slecht verlicht. De buitenordonnantie doet de bestemming van het gebouw goed tot haar recht komen en is als zoodanig verdienstelijk. Het geheel en voornamelijk de perspectief, toonen aan dat de ontwerper nog weinig geoefend is.

Sport. (in potloodletter) Het ontwerp maakt eene verwarde en onrustige indruk en is niet in 't gewenschte karakter. De perspectiefteekening ontbreekt.

Ludus pro Patria. Het aantal gevraagde teekeningen is niet aanwezig. De ligging van de restauratiezaal en de groepeering der dienstvertrekken is uitstekend; de privaten zijn echter niet gemakkelijke van uit 't café te bereiken en de verlichting van het trapportaal laat te wenschen. De teekeningen zijn vlot geteekend en het ontwerp getuigt van moderne opvattingen. Te betreuren is 't dat de inzending niet volledig is.

De Jury kent met algemeene stemmen de uitgeloofde bekroningen in de navolgende orde toe:

1e prijs: motto N. C. N. P.
2e prijs: motto De 4de.
3e prijs: motto D.

Op de derde prijsvraag: *Fotografische opname van achttiende eeuwsche Rotterdamsche gevels, gedeelten daarvan of interieurs*, zijn geene antwoorden ingekomen.

Rotterdam, 16 December 1907.

de Jury:
HENRI EVERS.
J. W. HANRATH.
JAN STUYT.
HERM. V. D. KLOOT, MEIJBURG.
H. C. B. V. D. TAK.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 51. Een woord van protest, naar aanleiding van de spottende uitlatingen van Jhr. Mr. Victor de Stuers in de Tweede Kamer aan het adres der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst.

De Duitsche Cement-ijzer Voorschriften 1907. (Vervolg.)

Bijbank van de Nederlandsche Bank te Rotterdam, met afbeelding.

Verslagen van de Vergaderingen, der Afdeeling Haarlem van 17 December 1907, der Afdeeling 's-Gravenhage van 13 December 1907, waar de heer J. H. Kremer een voordracht hield over „de Trijp", en der Afdeeling Arnhem van 18 December 1907.

Architectura No. 51. De Heer de Stuers over de Mij tot bevordering der Bouwkunst.

52ste Algemeene Vergadering van het Genootschap gehouden 18 December 1907, waarin het Bestuur collectief zijn ontslag nam.

Buitengewone huishoudelijke Vergadering van 16 December 1907, waarin de voorstellen Kromhout het onderwerp der besprekingen uitmaakten.

Technisch Gedeelte. San Marco (Vervolg).

De Bouwwereld No. 52. De Dam te Amsterdam XI. De Oude Beurs II door Dr. J. C. Breen.

Drie Heerenhuizen te Leiden door H. J. Jesse, met afbeelding.

Drie Oorkonden, met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 51. Het IIIe Internationaal Petroleum-Congres te Bucarest 1907, III, met afbeeldingen.

De lijn Setjang-Parakan der Nederl. Indische Spoorwegmaatschappij, door D. C. Buurman c. i., met afbeeldingen.

Kabelspoorweg in Turkestan.

De Universiteit te Birmingham door R. A. Verwey c.i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 51. De Statistiek 1898—1907. — Uit de afdeelingen. — Droogmaking van een deel der Zuiderzee. (Vervolg). Dieselmotoren. (Vervolg). Berekening electrische gelijkstroommetten. (Vervolg).

De Aannemer No. 52. Vergadering van het Hoofdbestuur op 17 December 1907.

Wat meer van nabij. Onze Conclusie (Slot).

Uit Hengelo. Vergadering van 16 December 1907.

Wijziging Ongevallenwet.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 25. Wenken voor den steenbaas bij het sluiten der campagne. — Kalkzandsteen door Joseph van de Loo (Ingezonden). — Waarom is het geld duur? (Vervolg). Overgenomen uit het N. v. d. D. — Herziening der Woningwet. (Vervolg.).

Deutsche Bauhütte No. 51. Vom Rechte des Urhebers an Bauzeichnungen und Bauwerken, door G. H. Kolle.

Bilder aus Memmingen II, door Wilfried Baumgarten, met afbeeldingen naar schetsen van Jos. Müller.

Der Ziegelrohbau in Holland, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen naar moderne bouwwerken in baksteen, van Nederlandsche bouwmeesters, waarbij o.a. een detail van de Beurs te Amsterdam, welk gebouw aan den architect B. Hooijkaas Jr. wordt toegeschreven.

Ein ländlicher Posthof door M. Heeren bij een ontwerp van Fischbach te Wiesbaden.

Von der Ausbildung des Dachzimmers door H. A. Waldner bij een ontwerp van R. Claaszen.

Der Diebsturm in Lindau am Bodensee, losse plaat naar een teekening van Otto Lietz.

De Natuur. Uitgave van J. G. Broese te Utrecht, bevat in Aflevering 12: Standaard Kilogrammen, III: Dr. J. G. van Deventer. — Bij den bloemkweeker, III: Dr. H. J. Calkoen. — De Koelmachine (slot): K. M. Knip. — Het koude licht: Dr. Z. P. Bouman. — De evolutie der stoomboot (slot): J. M. Kleiboer. — Telegrafoon van Poolsen: Dr. J. H. Oosting. — Humphrey Davy en zijn ontdekking in 1807: Dr. Vitus Bruinsma. — De beeldscherpte bij het fotografisch objectief: Dr. R. G. Rijkens — Een eenvoudige manier om even tooovervierkanten te maken: Dr. H. Onnen Sr. — Een optisch bedrog: Dr. L. U. H. C. Werndly. — Eenvoudige Proeven over Botanie. 2. Het vervaardigen van bloemenpreparaten: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Personalia.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken is, met ingang van 1 Januari 1908, aan S. Snuyf jr. c.i., op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als assistent voor de architectuur aan de Technische Hoogeschool te Delft en is voor het tijdvak van 1 Januari tot en met 31 Augustus 1908 als zoodanig benoemd W. de Vrind jr. b.i., te 's-Gravenhage.

— Te Loosduinen is tot gemeente-Architect benoemd de heer J. Steenbeek te 's-Gravenhage.

Vacante Betrekkingen.

— Adjunct-Directeur aan de Rijkswerkinrichting te Hoorn, voor het beheer van den arbeid; aanvangssalaris f 1500.—, toelage f 225.— voor gemis van vrije woning. Zich voor 10 Januari e. k. per gezegeld adres wenden tot den Minister van Justitie, onder overleggng van geboorteacte, attest van goede gezondheid enz. (1)

— Onderwijzer in Scheeps-Bouw en Werktuigkundig Teekenen aan de Avond-Vakteekenschool te Hendrik-Ido-Ambacht. Inlichtingen geeft de Secretaris van de Patr. Vereen. „Ons Belang", aldaar. (1)

— Aankomend Teekenaar bij het Gemeentelijk Electrisch Bedrijf Utrecht. Sollicitaties in te zenden bij den Directeur. (1)

— Opzichter, aan de Gasfabriek en Drinkwaterleiding te Enschede op de hoogte met de fitterij; aanvangssalaris f 800.—. Brieven voor 31 December a. s. aan den Directeur. (1)

2507